

CHŁOPI

WŁADYSŁAW REYMONT

Spis treści

I	Jesień	7
1		9
2		17
3		29
4		45
5		59
6		77
7		87
8		101
9		111
10		119
11		135
12		155
II	Zima	171
13		173
14		187
15		199
16		213
17		229

18	239
19	253
20	267
21	281
22	293
23	307
24	315
25	331
III Wiosna	353
26	355
27	371
28	389
29	407
30	429
31	453
32	475
33	499
34	525
35	545
36	561
IV Lato	573
37	575
38	597

39	617
40	631
41	649
42	669
43	681
44	691
45	703
46	721
47	729
48	739
49	749

CZĘŚĆ I

JESIEN

Rozdział 1

– Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!

– Na wieki wieków, moja Agato, a dokąd to wędrujecie, co?

– We świat, do ludzi, dobrodzieju kochany – w tyli świat!... – zakreśliła kijaszkiem łuk od wschodu do zachodu. Ksiądz spojrzał bezwiednie w tę dal i rychło przywarł oczy, bo nad zachodem wisiało oślepiające słońce; a potem spytał ciszej, lęklej jakby...

– Wypędzili was Kłębowie, co? A może to ino niezgoda?... może...

Nie zaraz odrzekła, wyprostowała się nieco, powlekła ciężko starymi wy pełzłyymi oczami po polach ojesieniałych, pustych i po dachach wsi, zanurzonej w sadach.

– I... nie wypędzali... jakżeby... dobre są ludzie – krewniaki. Niezgody też nijakiej być nie było. Samam ino zmiarkowała, że trza mi w świat. Z cudzego woza to złaź choć i w pół morza.

Trza było... roboty już la mnie nie miały... na zimę idzie, to jakże – darmo mi to dadzą warzę abo i ten kąt do spania?...

A że rychtyk i ciołka odsadzili od maci... a i gąski, bo to już zimne nockи, trza zagnać pod strzechę, tom i zrobiła miejsce... jakże, bydlatek szkoda, Boże, stworzenie też... A ludzie dobre, bo mię choć latem przytulą, kąta ani tej łyżki strawy nie żałują, że se człowiek kiej jaka gospodyn paraduje...

A na zimę we świat, po proszonym.

Niewiela mi potrza, to se u dobrych ludzi uproszę i do zwiesny z Panajezusową łaską przechyrlam, a jeszcze się coś niecoś grosza uścibi – to rychtyk la nich na przednowek... krewniaki przeciech...

A już ta Jezusiczek przenajślodszy biedoty opuścić nie opuści.

– Nie opuści, nie – zawała gorąco i wstydiwie wsadził jej w garść złotówkę.

– Dobrodzieju nasz serdeczny, dobrodzieju!

Przypadła mu do kolan roztrzęsioną głową, a łzy jak groch posypały się po jej twarzy szarej i zradlonej jak te jesienne podorówki.

– Idźcie z Bogiem, idźcie – szepnął zakłopotany podnosząc ją z ziemi.

Zebrała drżąącymi rękami torby i kijaszek z jeżem na końcu, przeżegnała się i poszła szeroką, wyboistą drogą ku lasom; raz w raz tylko odwracała się ku wsi, ku polom, na których kopano kartofle; i na te dymy pastusich ognisk, co się

snuły nisko nad ścierniskami – poglądała żałośnie, aż i zniknęła za przydrożnymi krzami .

A ksiądz usiadł z powrotem na kólkach od płyta, zażył tabaki i rozłożył brewiarz, ale oczy ześlizgiwały mu się z czerwonych liter i leciały po ogromnych, w jesiennej zadumie pogrążonych ziemiach, to po bladym niebie błądziły lub zatrzymywały się na parobku, pochylonym nad pługiem.

– Walek... bruzda krzywa... te... – zawała unosząc się nieco i chodził już oczami krok za krokiem za parą tłustych siwków, ciągnących pług ze skrzypem.

Zaczął znowu bezwiednie przebiegać czerwone litery brewiarza i poruszać ustami, ale co chwila gonił oczami siwki, to stadko wron, które ostrożnie, z wyciągniętymi dziobami podskakiwały w bruździe i raz w raz, za każdym świstem bata, za każdym nawrotem płyta, podrywały się ciężko, padały zaraz na zorane zagony i ostrzyły dzioby o twarde, zeschłe skiby.

– Walek! a śmignij no prawą po portkach, bo zostaje!

Uśmiechnął się, bo jakoż po bacie prawa już równo ciągnęła, a gdy konie doszły do drogi, uniósł się żywo poklepał je przyjaźnie po karkach, aż wyciągały do niego nozdrza i przyjacielsko obwąchiwały twarz.

– Heeeet-aa! – wołał śpiewnie Walek, wyciągnął błyszczący jakby ze srebra pług, uniósł go lekko, pociągnął konie lejcam, że zatoczyły krótki łuk, wraził krój błyszczący w rżysko, śmignął batem, konie pociągły z miejsca, aż zgrzytnęły orczyki – i orał dalej wielki łan ziemi, co pod prostym kątem spadał od drogi po pochyłości i niby długi wątek zgrzebnych skib rozciągał się aż ku wsi, leżącej nisko i jakby zatopionej w czerwonawych i żółtawych sadach.

Cicho było, ciepło i nieco sennie.

Słońce, chociaż to był już koniec września, przygrzewało jeszcze niezgorzej – wisiało w połowie drogi między południem a zachodem, nad lasami, że już krze i kamionki, i grusze po polach, a nawet zeschłe twarde skiby kładły za sie cienie mocne i chłodne.

Cisza była na polach opustoszałych i upajająca słodkość w powietrzu, przymglonym kurzawą słoneczną; na wysokim, bladym błękitie leżały gdzie-niegdzie bezładnie porozrzucane ogromne białe chmury niby zwały śniegów, nawiane przez wichry i postrzępione.

A pod nimi, jak okiem ogarnąć, leżały szare pola niby olbrzymia misa o modrych wrębach lasów – misa, przez którą, jak srebrne przedziwo rozbłysłe w słońcu, migotała się w skrętach rzeka spod olch i łożin nadbrzeżnych. Wzbierała w pośrodku wsi w ogromny podłużny staw i uciekała na północ wyrwą wśród pagórków; na dnie kotliny, dokoła stawu, leżała wieś i grała w słońcu jesiennymi barwami sadów – niby czerwono-żółta liszka, zwinięta na szarym liściu łopianu, od której do lasów wyciągało się długie, splątane nieco przedziwo zagonów, płachty pól szarych, sznury miedz pełnych kamionek i tarnin-tylko gdzienie-gdzie w tej srebrnawej szarości rozlewają się strugi złota – lubiny żółciły się kwiatem pachnącym, to bielały omdlałe, wyschłe łożyska strumieni albo leżały piaszczyste senne drogi i nad nimi rzędy potężnych topoli z wolna wspinały się na wzgórza i pochylały ku lasom.

Ksiądz ocknął się z zapatrzenia, bo długi, żałosny ryk rozległ się gdzieś niedaleko, aż wrony poderwały się z krzykiem i skośnym rzutem leciały na kopaniska– a czarny migocący cień biegł za nimi dołem po rżyskach i podorówkach.

Przysłonił ręką oczy i patrzył pod słońce – drogą od lasów szła jakaś dziewczyna i ciągnęła za sobą na postronku dużą, czerwoną krowę; gdy przechodziła obok, pochwaliła Boga i chciała skręcić, aby księdza pocałować w rękę, ale krowa szarpnęła ją w bok i znowu ryczeć zaczęła.

– Na sprzedanie prowadzisz, co?

– Ni... ino do młynarzowego bysia... a stójże, zapowietrzona... Wścieklaś się czy co! – wołała zadyszana; usiłując powstrzymać, ale krowa ją pociągnęła, że już obie gnały w dyrdy, aż kurz je zakrył obłokiem.

A potem włókł się ciężko po piaszczystej drodze Żyd szmaciarz, pchał przed sobą taczki dobrze naładowane, bo raz w raz przysiadał i ciężko dyszał.

– Co tam słychać, Moszku?

– Co słychać?... Komu dobrze, to i dobrze słychać...

Kartofle , chwała Bogu obrodziły, żyto sypie, kapusta będzie. Kto ma kartofle, kto ma żyto, kto ma kapustę temu dobrze słuchać! – Pocałował księdza w rękaw, założył na kark pas od taczek i pchał dalej, lżej już, bo zaczynał się spadek łagodny.

A potem szedł środkiem drogi w kurzawie, bo zamiatał nogami, ślepy dziad, prowadzony przez tłustego kundla na sznurku.

A potem leciał od lasu chłopak z butelką, ale ten ujrzał księdza przy drodze okrążył go z dala i biegł na przełaj pół do karczmy.

To znowu chłop z sąsiedniej wsi wiózł zboże do młyna albo Żydówka pędziła stado kupionych gęsi.

A każdy pochwalił Boga, zamienił słów parę i szedł w swoją drogę, odprowadzany życzliwym słowem i spojrzeniem księdza, który, że już słońce było coraz niżej, powstał i krzyknął do Walka:

– Doórz do brzózek i do domu... na nic się konie zmachają.

I poszedł wolno miedzami, odmawiał półgłosem modlitwy i jasnym, pełnym kochania spojrzeniem ogarniał pola...

...Rzędy kobiet czerwieniły się na kopaniskach... rozlegał się gruchot zsypanych do wozów kartofli... miejscam orano jeszcze pod siew... stada krów srokatych pasły się na ugorach... długie, popielate zagony rdzawiły się młodą szczotką zbóż wschodzących... to gęsi niby płaty śniegów bieliły się na wytartych, zrudziających ląkach... krowa gdzieś zaryczała... ogniska się paliły i długie, niebieskie warkocze dymów ciągnęły się nad zagonami... Wóz zaturkotał albo pług zgrzytnął o kamienie... to cisza znowu obejmowała ziemię na chwilę, że słychać było głuchy bełkot rzeki i turkot młyna, schowanego za wsią, w zbitym gąszczu drzew pożółkłych... to znowu śpiewka się zerwała lub krzyk nie wiadomo skąd powstały leciał nisko, tłukł się po bruzdach i dołach i tonął bez echa w jesiennej szarości, na ścierniskach oprzedzonych srebrnymi pajęczynami, w pustych sennych drogach, nad którymi pochyłyły się jarzębiny o krwawych,

ciężkich głowach... to włóczono role i tuman szarego, przesłonecznionego kurzu podnosił się za bronami, wydłużał i pełzał aż na wzgórze i opadał, a spod niego niby z obłoku wychylał się bosy chłop, z golą głową, przewiązany płachtą – szedł wolno, nabierał ziarna z płachty i siał ruchem monotonnym, nabożnym i błogosławiającym ziemi, dochodził do końca zagonów, nabierał z worka zboża, nawracał i z wolna podchodził pod wzgórze, że najpierw głowa rozczochrana, potem ramiona, a w końcu już był cały widny na tle słońca z tym samym błogosławiającym ruchem siejby; z tym samym świętym rzutem rozrzucił zboże, co jak złoty pył kolistym wirem padało na ziemię.

Ksiądz szedł coraz wolniej, czasem przystawał, aby odetchnąć, to znowu obejrzał się na swoje siwki, to przyglądał się chłopakom, obtłukującym kamieniami ogromną gruszę, aż hurmem przybiegli do niego i chowając ręce za siebie całowali w rękaw sutanny.

Pogładził ich po głowach i rzekł upominająco:

- Nie łamcie ino gałęzi, bo na bezrok gruszek mieć nie będziecie.
- My nie rzucalim na gruszki, ino że tam jest gapi gniazdo – ozwał się śmielszy.

Ksiądz się uśmiechnął dobrze i zaraz znowu przystanął przy kopaczach.

- Szczęść Boże w robocie!
- Boże zapłać, dziękujemy! – odpowiedzieli razem, prostując się, i ruszyli wszyscy do ucałowania rąk dobrodzieja kochanego.
- Pan Bóg dał latoś urodzaj na kartofle, co? – mówił wyciągając otwartą tabakierkę do mężczyzn – brali sumiennie i z szacunkiem w szczypty, nie śmiejąc przy nim zażywać.
- Juści, kartofle kiej kocie łby i dużo pod krzami.
- Ha, to świnie zdrożeją, bo jaki taki chciał będzie wsadzać do karmika.
- Już i tak drogie; na zarazę latem wyginęły, a i do Prus kupują.
- Prawda, prawda. A czyje to ziemniaki kopiecie?
- A Borynowe.
- Gospodarza nie widzę, tom i rozeznać nie rozeznał.
- Ociec pojechali z moim ano do boru.
- A to wy, Anna, jakże się macie? – zwrócił się do młodej, przystojnej kobiety w czerwonej chustce na głowie, która, że ręce miała uwalane ziemią, przez zapaskę ujęła jego rękę i pocałowała.
- Jakże się ma ten wasz chłopak, com go to we żniwa chrzcili?
- Bóg zapłać dobrodziejowi, zdrów, się chowa i coś niecoś bałykuje.
- No, zostańcie z Bogiem.
- Panu Bogu oddajem.

I ksiądz skręcił na prawo, ku cmentarzowi, który leżał z tej strony wsi, przy topolami wysadzonej drodze.

Długo za nim spoglądali w milczeniu, na jego smukłą, pochyloną nieco postać, dopiero gdy przeszedł niskie, kamienne ogrodzenie cmentarza i szedł między mogiłami ku kaplicy, co stała wpośród pożółkłych brzóz i klonów czer-

wonych, rozwiązały się im języki.

– Lepszego to i na całym świecie nie znaleźć – zaczęła kotaś z kobiet.

– Juści, chciały go też zabrać do miasta... żeby ociec z wójtem nie jeździli prosić biskupa, to byśwa go i nie mieli... Kopta no, ludzie, kopta, bo do wieczora mało daleko, a ziemniaków mało wiele! – mówiła Anna wysypując swój kosz na kupę żółczącą się na rozkopanej ziemi, pełnej zeszłych lęcin.

Wzięli się chyzo za robotę i w cichości, że ino słyszać było dziabanie motyczek o twardą ziemię, a czasem suchy dźwięk żelaza o kamień. Czasami ktoś niektoś wyprostował zgięty i zboleły grzbiet, odetchnął głęboko, popatrzył bezmyślnie na siejącego przed nimi i znowu kopał, wybierał z szarej ziemi żółte ziemniaki i rzucał do kosza, przed się stojącego.

Ludzi. było kilkanaścioro, przeważnie starych kobiet i komorników, a za nimi bieliły się dwa krzyżaki, u których w płachtach leżały dzieci raz w raz popłakując.

– A tak i stara poszła we świat – zaczęła Jagustynka

– Kto? – spytała Anna podnosząc się.

– A stara Agata.

– Na żebry...

– Juści, że na żebry! Hale! nie na słodkości, ino na żebry. Obrobiła krewniaków, wysłużyła się im bez lato, to już ją puściły na wolny dech.

– Wróci na zwiesnę, to im naznosi w torebeczkach, a to i cukru, a to i harbaty, a to i grosza coś niecoś; zaraz ją będą miłowały, każą spać w łóżku, pod pierzyną, robić nie dadzą, coby se wypoczena. A wujna, a ciotka jej mówią, póki tego ostatniego szelążka od niej nie wyciągną... A jesienią to już la niej miejsca nie ma w sieni ani we chliwie. Scierwy, psie krewniaki i zapowietrzone – wybuchała Jagustynka i taki gniew ją przejął, że stara jej twarz posiniała.

– Biednemu to zawsze na ten przykład wiatr w oczy dorzucił jeden z komorników, stary, wynędzniały chłop z krzywą gębą.

– Kopta no, ludzie, kopta – popędała Anna nierada tokowi rozmowy.

Jagustynka, że to długo nie mogła bez gadania, to spojrzała na siejącego i rzekła:

– Te Paczesie to stare chłopy, że jaże im już kłaki na łbach puszczają...

– Ale kawalerzy zawdy – rzekła insza kobieta.

– A tyle dziewczuch się starzeje albo i służby szukać idzie...

– Przeciech, a one mają cały półwłóczek i jeszeze łączkę za młynem.

– Juści, abo to im matka da się żenić... abo to im popuści...

– A kto by krowy doił, kto by opierał, kto by kole gospodarstwa abo i śwyń chodził...

– Obrządzają se matulę i Jagusię, bo jakże, Jagna kiej pani jaka, kiej i druga dziedziczka, ino się stroi... a myje, a w lusterku przegląda, a warkocze zaplata.

– I patrzy ino, kogo by puścić pod pierzynę, któryen

aby mocny! – dorzuciła znowu ze złym uśmiechem Jagustynka.

– Józek Banachów posywał z wódką – nie chciała.

– Cie... dziedziczka zapowietrzona.

– A stara ino w kościele siaduje, a na ksiązce się modli, a na odpusty chodzi!

– Prawda, ale czarownica to też jest; a Wawrzonowym krowom to chto mleko odebrał, co? A jak na Jadamowego chłopaka, co jej śliwki w sadku obrywał, jakieś złe słowo powiedziała, to mu się zaraz taki kołtun zbił i tak go pokręciło, Jezus!

– I ma tu błogosławieństwo Boże być nad narodem, kiej takie we wsi siedzą...

– A drzewiej, kiej jeszcze krowy pasałam tatusiowe, to baczę, że takie ze wsi wyganiali – dodała znowu Jagustynka.

– Tym się krzywda nie stanie, bo ma ją kto strzec...i zniżając głos do szeptu, a patrząc z ukosa na Annę, co kopała na przedzie pierwszą z kraju redlinę, szeptała Jagustynka sąsiadkom:

– A pono pierwszy do obrony to ano chłop Hanki... cieka się on za Jagnią kiej ten pies...:

– Laboga... moiściewy... cudeńka prawicie... Hale! to by już grzech i obraza boska była... – szeptały do siebie kopiąc i nie podnosząc głów.

– A bo to on jeden... a to jak za suką, tak chłopaki za nią ganiają.

– A bo też urodę ma, to ma; wypasiona kiej jałowica, biała na gębie, a ślepie to ma rychtyk jak te lnowe kwiatki... a mocna, że i niejeden chłop jej nie uradzi... ,

– A bo to co robi, ino żre a wysypia się, to nie ma urodna być...

Milczały długą chwilę, bo trzeba było kartofle wysypywać na kupę.

A potem już z rzadka pogadywały to o tym, to o owym aż i zamilkły, bo któraś dojrzała, że od wsi rżyskiem bieży Józka Borynianka. ,

Jakoż i ta nadbiegała zzzajana i już z daleka krzyczała:

– Hanka, a chodźcie ino do chałupy, bo krowie się cosik stało.

– Jezus Maria, a której?...

– A to ci graniastej... a to ci... tchu złapać nie mogę..-

– Loboga, aże mnie zatknęło, myślałam, że mojej...-zawała z ulgą Anna.

– Witek ją co dopiero przygnął, bo gajowy ich wypędził z zagajów. Krowa się zlachała, bo taka śpańska... i zaraz przed oborą upadła... i ani pić nie pije, ani żreć nie żre, ino się tarza, a ryczy, że loboga!

– Ojca to nie ma?

– Ni, tatulo jeszcze nie przyjechali. O Jezus, mój Jezus, taka krowa, co na raz dobrze i garniec mleka dawała. A chodźcież rychło.

– Duchem ci leczę, w to oczymgnienie.

Jakoż i wyjęła dziecko z płachty, nadziała mu czapeczkę z kutasikami, okręciła zapaską i poszła żywo, a taka była strwożona wieścią, że nawet nie opuściła weśniaka, zapomniała do cna, aż jej odsłonięte do kolan nogi bieliły się po roli. Józka biegła przodem.

A kopacze, każdy okrakiem nad swoją redliną, posuwali się z wolna, kopiąc leniwiej, jako że nikt nie pilił i nie poganiał.

Słońce już się przetaczało na zachód i jakby rozżarzone biegiem szalonym czerwieniło się kołem ogromnym i zsuwało za czarne, wysokie lasy. Mrok gęstniał i pełzał już po polach; sunął bruzdami, czaił się po rowach, wzbierał w gąszczach i z wolna rozlewał się po ziemi, przygaszał, ogarniał i tłumił barwy, że tylko czuby drzew, wieże i dachy kościoła gorzały płomieniami.

A niektórzy ściągali już z pól do domów.

Głosy ludzkie, rżenia, porykiwania, turkoty wozów coraz ostrzej brzmiały w cichym, omroczonym powietrzu.

Sygnaturka na kościele zaczęła dzwonić Anioł Pański spiżowym świergotem, że ludzie przystawali i szept pacierzów, niby szemranie opadających listków, padał w mroki.

Ze śpiewami a pokrzykami wesołymi spędzano bydło z pastwisk, co ciąża szło drogami w tumanach kurzawy, że tylko raz w raz wychylały się z niej głowy potężne i rogi krzaczaste.

Owce pobekiwały tu i ówdzie, to gęsi zerwały się z pastwisk i stadami leciały, całe w zorzach zachodu zatopione, że tylko krzyk przenikliwy znaczył je w powietrzu.

- Ale szkoda, ta graniasta to sielna krowa.
- I... nie na biedaka trafiło.
- A tak i bydlątka żał, co się zmarnuje.
- Gospodyn Boryna nie ma, to wszystko leci kiej przez sito.
- A bo to Hanka nie gospodyn?
- La siebie... jakby na komornym u ojca siedzą, tu juści patrzą, aby ino na swoją stronę coś niecoś urwać, a ojcowego niechta pies pilnuje.
- A Józka, że to jeszcze skrzat głupi, to i cóż poradzi?
- Hale, abo to Boryna nie mógłby gront oddać Antkowi, co?
- A sam pójdzie do nich na wycug, co?... Starzyście. Wawrzku, a do cna jeszcze głupi – zaczęła żywo Jagustynka. – Ho, ho, Boryna jeszcze krzepki, może się ożenić, a głupi by był, żeby dzieciom zapisywał.
- Hale, krzepki to juści, że jest, ale już ma ze sześćdziesiąt roków.
- Nie bój się, Wawrzku, każda młódka pójdzie za niego, niechby tylko rzekł.
- Już dwie żony pochował.
- Niech se pochowa i trzecią, Panie Boże mu pomóż, a niech dzieciom, póki żyw, nie daje ni staja, ni liszki jednej, ni tyle, co trepem przydepnie. Ścierwy, wyrychtowałyby go, kiej moje mnie. Dałyby mu wycugi że na wyrobek by chodził, z głodu by zdychał abo i na żebry, po proszonym szedł. Oddaj ino, co masz, dzieciom – to ci oddadzą; rychtyk ci tego starczy na sznureczek abo i na ten kamień do szyi...
- Ludzie, a to czas do domu, mroczeje.
- Czas, czas! Słońce już zasło.

Pozbierali prędko motyczki, koszyki, to dwojaki od obiadów i szli wolno gęsiego miedzą, pogadując coś niecoś, a tylko stara Jagustynka wykrzykiwała wciąż namiętnie na dzieci własne, a potem już i na wszystkich pomstowała.

A równo z nimi jakaś dziewczyna gnała maciorę z prosiętami i śpiewała cienkim głosikiem:

Aj, nie chodź kiele woza, Aj, nie trzymaj się osi, Aj, nie daj chłopu gęby,-
– Cie, głupia, wrzeszczy, kiejby ja kto ze skóry obdzierał

Rozdział 2

Na Borynowym podworcu, obstawionym z trzech stron budowlami gospodarskimi, a z czwartej sadem, który go oddzielał od drogi, już się zebrało dość narodu; kilka kobiet radziło i wydziwiało nad ogromną czerwono-białą krową, leżącą przed oborą na kupie nawozu.

Stary pies, kulawy nieco i z oblazłą na bokach sierścią, oganiał graniastą, obwąchiwał ją, szczekał, to wypadał w opłotki i gnał dzieci na drogę, co się były wieszały na płotach i zazierały ciekawie w obejście, albo docierał do maciorzy, co legła pod chałupą i rozwalona jęczyła cicho, bo ssały ją białe, małe prosięta.

Hanka nadbiegła właśnie zzajana, przypadła do krowy i jęła ją głaskać po gębuli i łbie.

– Granula, biedoto, granula! – wołała łączowo, aż buchnęła płaczem i lamentem serdecznym.

A kobiety radziły raz w raz nowe ratowanie chorej; to sól rozpuszczoną wlewali jej w gardło, to topiony z poświęcanej gromnicy wosk z mlekiem; radził ktosik mydła z serwatką – insza znowu wołała, żeby krew puścić ale krowie nic nie pomagało, wyciągała się coraz dłużej, niekiedy podnosząc łeb i porykiwała długo, jakby o ratunek, bolesnie, aż jej piękne oczy o białkach różowych mętniały mgłą i ciężki, rogaty łeb opadał z wysilenia, że ino wysuwała ozór i polizywała ręce Hanki.

– A może by Ambroży co poradził? – zaproponowała któraś.

– Prawda, na chorobach on jest znający – zatwierdzały.

Bieżyj no, Józia! Na Anioł Pański dzwonili, to musi jeszcze być przy kościele Laboga, a jak ociecz nadjadą będzie to pomstowanie, będzie. – A przeciech my niczego niewinowate! -narzekała płaczliwie.

A potem siadła na progu obory, wsadziła chłopakowi w usta, bo popłakała, białą, pełną pierś i z trwogą niezmierną spoglądała na krowę rzędzącą, to przez opłotki na drogę i nasłuchiwała.

W pacierz abo i dwa wpadła Józia z krzykiem, że Jambroży już idą.

Jakoż i przyszedł zaraz dziad może stuletni, prosty jak świeca, twarz miał suchą, pomarszczoną jak kartofel na zwiesnę i szarą takąż, wygoloną i pociętą szramami, włosy białe jak mleko kosmykami opadały mu na czoło i kark, bo był z gołą głową.

Poszedł prosto do krowy i dokumentnie ją obejrzał.

– Oho, widzę, że świeże mięso jedli będącąta.

– A dyć jej pomóżcie co, wylekujcie, a toć krowa ze trzysta złotych warta – i dopiero po cieleciu, a dyć pomóżcie! O mój Jezu, mój Jezu! – zawała Józja.

Ambroży wyjął z kieszeni puszcadło, powecował je po cholewie, przyjrzał się pod zorzę ostrzu i przeciął granuli arterie pod brzuchem – ale krew nie trysnęła, a ciekła wolno czarna, spieniona.

Stali wszyscy dokoła pochyleni i patrzyli bez oddechu.

– Za późno! Oho, bydlątko ostatnią parę puszcza – rzekł uroczyście Ambroży. – Nic to, ino paskudnik albo i co innego... trza było zaraz, kiej zachorzała... ale te baby to ino juchy do płakania są madre, a jak trza radzić, to w bek kiej owce. – Splunął pogardliwie, obszedł krowę, zajrzał jej w oczy, przyjrzał się ozorowi, obtarł zakrwawione ręce o jej miękką, lśniącą skórę i zabierał się do odejścia.

– Na ten pochowek dzwonił nie będę; zadzwonita w garki sami.

– Ociec z Antkiem! – krzyknęła Józka i wybiegła na drogę naprzeciw, bo głuchy, ciężki turkot rozległ się z drugiej strony stawu, gdzie z rozczerwienionej zorzam zachodu kurzawie czerniał długi wóz i konie.

– Tatulu, a to... graniasta już zdycha – wołała, dobiegając do ojca, który skręcał właśnie na tę stronę stawu. Antek szedł w końcu i podtrzymywał, bo wieźli długą sosnę.

– Nie pleć byle czego po próżnicy – mruknął podcinając konie.

– Jambroży puszczały krew i nic... i wosk topiony lali jej w gardziel i nic... i sól... i nic... pewnie paskudnik... Witek pedał, co borowy wygnal ich z zagajów i co granula zara się pokładała i stękała, jaże ją i przygnał...

– Graniasta, najlepsza krowa, ażeby was, ścierwy, pokręciło, kiej tak pilnujecie! – rzucił lejce synowi i z batem w garści pobiegł przodem.

Baby się rozstąpiły, a Witek, który cały czas coś najspokojniej majstrował pod chałupą, skoczył w ogród i przepadł ze strachu, nawet Hanka podniosła się na progu i stała bezradna, strwożona.

– Zmarnowali mi bydlę!... – wykrzyknął wreszcie stary, obejrzał krowę.

– Trzysta złotych jak w błoto! Do miski to ścierów aż gęsto, a przypilnować nie ma kto. Taka krowa, taka krowa! A to człowiek ruszyć się z domu nie może, bo zaraz szkoda i upadek...

– Dyć ja od południa samego byłam przy kopaniu – tłumaczyła się cicho Hanka.

– A bo ty co kiej widzisz! – krzyknął z wściekłością. – A bo ty stoisz o moje!... Taka krowa, taki haman, że i drugiej nie w każdym dworze by znalazły!

Wyrzekał coraz żałośniejszej i obchodził ją, próbował podnieść, ciągał za ogon, zaglądał w zęby, ale krowa dyszała chrapliwie i coraz ciężej, krew przestała płynąć, tylko krzepała w czarne, spieczone żużle – wyraźnie już zdychała

– Nie ma co, ino ją trza dorznać, choć tyla się wróci! – rzekł w końcu, przyniósł kosę ze stodoły, poostrzył ją nieco na taczalniku, co stał pod okapem obory, rozdziął się ze spencerka, zawinął rękawy koszuli i zabrał się do zarzynania...

Hanka z Józią buchnęły płaczem, bo granula, jakby czując śmierć, uniosła z trudem łeb, zaryczała głucho i... padła z przerzniętym gardłem, grzebiąc ino nogami... Pies złizywał krzepnącą na powietrzu krew, a potem skoczył na doły od kartofli i szczekał na konie stojące z wozem w opłotkach, bo tam je zostawił Antek, a sam spokojnie przyglądał się jatce.

– Nie bucz, głupia! Ojcową krową to nie nasza strata powiedział ze złością do żony i zabrał się do wyprzegania i rozbierania koni, które już Witek ciągnął za grzywy do stajni.

– Ziemniaków w polu dużo? – zagadnął Boryna, myjąc pod studnią ręce.

– A bogać tam mało, będzie ze dwadzieścia worków'.

– Trzeba dzisiaj zwieźć.

– Hale, zwoźcie se sami, ja już kulasów nie czuję ni krzyża... a i licowy kuleje na przednią.

– Józka, zwołaj no Kubę od kopania, niech żróbkę założy za licowego i trza dzisiaj zwieźć. – Deszcz ano być może.

Ale wrzał złością i zmartwieniem, bo coraz to przystawał przed krową i klął siarczyście, a potem łaził po podwórzu i zaglądał to do obory, to do stodoły, to pod szopę i sam nie wiedział, czego szuka, żarła go ano taka strata.

– Witek! Witek! – jał wołać i odpinał szeroki rzemień z bioder, ale chłopak się nie pokazał.

Ludzie się porozchodziły, bo rozumieli, że taka szkoda i taka markotność musi się skończyć bitką, jako że do niej Boryna był skory zazwyczaj, ale stary klął tylko dzisiaj i poszedł do izby.

– Hanka, a daj no jeść! – krzyknął na synową w otwarte okno i poszedł na swoją stronę.

Dom był zwykły, kmiecy – przedzielony na przestrzał sienią ogromną; szczytem wychodził na podwórze, a frontem czterookiennym na sad i na drogę.

Jedną połowę od ogrodu zajmował Boryna z Józią, a na drugiej siedzieli Antkowie. Parobek z pastuchem sypiali przy koniach.

W izbie było już czarniawo, bo przez małe okienka, przysłonięte okapem i zagajone drzewami, mało przeciskało się światła, a i mrozczało już na świecie, że tylko połyskiwały szkła obrazów świętych, co rzędem czerniły się na bielonych ścianach; izba była duża, ale przygnieciona czarnym pułapem i ogromnymi belkami pod nim, i tak zastawiona różnym sprzętem, że tylko koło wielkiego komina z okapem, co stał przy siennej ścianie, było nieco swobodnego miejsca.

Boryna się rozsuł i poszedł do ciemnego alkierza, zamykając drzwi za sobą, odsunął z małej szybki deskę, że zachodnie światło krwawym brzaskiem zalało alkierz.

Izdebka pełna była różnych rupieci i statków gospodarskich, na drążkach, w poprzek przewieszonych, wisiały kożuchy, czerwone pasiaste wełniaki, białe sukmany, to całe pęki motków szarej przedzy i zwinięte w kłęby brudne runa owiec i worki z pierzem. Wyciągnął białą sukmanę i pas czerwony, a potem długo czegoś szukał w beczkach napełnionych zbożem, to w kącie pod stosem starych rzemieni i żelastwa, aż usłyszał Hankę w pierwsze izbie, zaciągnął

deskę na okienko i znowu coś dugo grzebał w zbożu.

A na ławie pod oknem już się dymiło jadło; od ogromnego tygla z kapustą rozchodził się zapach słoniny, jak od jajecznicy, której niezgorsza miseczka stała obok.

– Gdzie Witek pasł krowy? – zapytał, krając potężny glon chleba z bochna jak przetak wielkiego.

– Na dworskich zagajach i borowy go stamtąd wygonił.

– Ścierwy, zmarnowali mi bydlę.

– Przecież, tylo krowa, to się złachała w tym gonieniu, że się w niej cosik zapaliło.

– Dziadaki, psiekrewie. Pańniki są nasze, w tabeli stoi kiej wół a one cięgiem wyganiają i pedają, co ich.

– Drugich też powyganiali, a chłopaka Walkowego tak zbił, tak zbił...

– Ha! do sądu trza abo i do komisarza. Trzysta złotych warta, jak nic.

– Pewnie, pewnie – przytakiwała rada niezmiernie, że ociec się udobruchali.

– Powiedzcie Antkowi, że skoro ziemniaki zwiezą, to niech się wezmą do krowy, trza ją obłupić i poćwiertować. Przyndę od wójta, to wama pomogę. W sasiaku u belki ją powiesić – będzie przespiecznie ode psów lebo jenszej gadziny...

Skończył wrychle jeść i wstał, bych się nieco przyogarnąć, ale takie ociążenie poczuł w sobie, takie ciągotki w kościach, taką senność, że jak stał, rzucił się na łóżko by się z pacierz przedrzymać.

Hanka poszła na swoją stronę i krzatała się po izbie, i coraz to wychylała się przez okno spojrzeć na Antka, który pożywiał się na ganku, przed domem; odsadził się od miski obyczajnie i z wolna ciągnął łyżkę za łyżką, skrzybiąc mocno o wręby i spozierając czasami przed siebie na staw – bo zachód już był i na wodzie czyniły się złotopurpurowe tęcze i płomienne koliska, przez które niby białe chmurki przepływały z głębotem gęsi, rozlewając dziobami sznury krwawych perel.

Wieś zaczynała się mrowić i wrzeć ruchem; na drodze z obu stron stawu, ciągle podnosiliły się kurzawy i turkoty wozów, i porykiwania krów, które wchodziły do stawu po kolana, piły wolno i podnosili ciężkie lby, aż cienkie strugi wody, niby bicze opali, opadały im z szerokich gębul.

Gdzieś, od drugiego końca stawu, słyszać było trzask kijanek bab piorących i głucho, monotonny łopot cepów w jakieś stodole.

– Antek, urąb no pieńków, bo sama nie poradzę-prosiła nieśmiało i z obawą, bo nic to nie było u niego skłąć abo i zbić z leda powodu.

Nie odrzekł nawet, jakby nie słyszał, że ona nie śmiała powtórzyć i już sama poszła udziabywać trzaski z pni – i milczał zły, zmęczony całodzienną pracą srodze, i patrzył teraz na staw, na drugą stronę, w duży dom, świecący białymi ścianami i szybami okien, bo zachód bił w niego. Pęki czerwonych georginii wychylały się zza kamiennego płotu i paliły jaskrawo na tle ścian, a przed chałupą, w sadzie, to między opłotkami uwijała się wysoka postać, ale twarzy rozeznać nie można było, bo co chwila ginęła w sieni, to pod drzewami.

– Śpią se kiej dziedzic, a ty, parobku, rób – mruknął ze złością, bo ojcowe chrapanie rozlegało się aż na ganku.

Poszedł na podwórze i raz jeszcze przyjrzał się krowie.

– Juścik, ojcowa krowa ale i nasza strata – rzekł do żony, która, że to Kuba przywiózł ziemniaki z pola, rzuciła łupanie drzewa i szła do woza.

– Doły jeszcze nie wyporządzone, to trza zesusić na klepisko.

– Kiej ociec mówili, żebyś na klepisku krowę z Kubą obdarł i wyporządził.

– Zmieści się i krowa, zmieszcza się i ziemniaki-szeptał Kuba, otwierając wierzeje stodoły na roścież.

– Ja ta nie jestem drzyk, cobym krowę obłupiał ze skóry – rzucił Antek.

I już nie mówili, słyszać było tylko gruchot zsypywanych na klepisko ziemniaków.

Słońce zgasło, wieczór się robił, świeciły jeszcze zorze lunami zakrzepłej krwi i ostygłego złota i posypywały, na staw jakby pyłem miedzianym, że wody ciche drgały rdzawą łuską i szmerem sennym.

Wieś zapadała w mrokach i w głęboką, martwą ciszę jesiennego wieczora. Chałupy malały, jakby się przypłaszczały do ziemi, jakby się tuliły do drzew sennie pochylonych, do płotów szarych.

Antek z Kubą zwizili ziemniaki, a Hanka z Józią uwijały się koło gospodarstwa, bo gęsi trza było zagnać na noc, to świnie nakarmić, bo z kwikiem cisnęły się do sieni i wsadzały żarłoczne ryje do cebratek, gdzie stało picie dla bydląt, to krowy wydoić, bo właśnie Witek przygnał resztę z pastwiska i zakładał im za drabiny po garści siana, żeby spokojniej stały przy dojeniu.

Jakoż Józia zabrała się dojść pierwszą z brzegu, gdy Witek wylazł od złobów i spytał cicho, trwoźnie:

– Józia, a gospodarz źli?...

– O Jezu, spierą cię, chudziaku, spierą... tak pomstowali – odpowiedziała, wytykając ku światłu głowę i osłaniając ręką twarz, bo krowa chlastała ogonem, organiąc się od much.

– Ale... bom to winowaty... ale... borowy mię wygnał i jeszcze chciał kijem sprać, inom uciekł... a granula zarno się jęla pokładać, a porykiwać, a stękać, żem do chałupy przygnał.

Zamilkł, ale słyszać było ciche, bolesne chlipanie i siurkanie nosem.

– Juści, że nie pierwszyna, ale zawdy tak się bojam...bo nijakiej wytrzymałości na bicie nie mam...

– Głupiś, parobek tyli, a boja się... już ja przełożę tatusiowi... .

– Przełożysz, Józia? – zawała radośnie – bo to borowy mię wygnał z krowami, bo...

– Przełożę, Witek, ino się już nie bojaj!

– Kiej tak... to naści tego ptaka! – szepnął z radością i wyjął z zanadrza drewniane cudło. – Obacz ino, jak się sam rucha.

Postawił go na progu obory, nakręcił, i ptak zaczął się kiwać, podnosić nogi długie i spacerować...

– Bociek, Jezu, a dyć się rucha kiej żywy! – zawała zdumiona, odsta-

wila szkopek, przykucnęła przed progiem i z najżywszą radością i zdumieniem patrzyła.

– Jezu! to z ciebie mechanik! I to się sam tak rucha, co?

– A sam, Józia, ino go kołeczkiem nakręczę, to już se spaceruje kiej dziedzic po obiedzie – o... – odwrócił go i ptak poważnie a śmiesznie zarazem podnosił długą szyję podnosił nogi i szedł.

Zaczęli się śmiać serdecznie i bawić jego ruchami tylko Józia czasami podnosiła oczy na chłopaka – podziw w nich był a zdumienie.

– Józia! – rozległ się głos Boryny sprzed chałupy.

– A czegóż? – odkrzyknęła.

– Chodzi ino.

– Kiej dojem krowy.

– Pilnuj tu, bo idę do wójta -powiedział, wsadzając głowę do ciemnej obory – nie ma tutaj tego znajdka co?

– Witka?... ni, pojechał po ziemniaki z Antkiem, bo Kuba miał urznąć sieczki dla koni... – odpowiedziała prędko i trochę niespokojnie, bo Witek przycupnął za nią ze strachu.

– Ścierwa ten chłopak, to ino pasy drzeć, żeby zmarnować taką krowę – mruczał powracając do izby, gdzie się odział w nową kapotę białą, wyszywaną na wszystkich szwach czarnymi tasiemkami, nadział wysoki czarny kapelusz, okrącił się czerwonym pasem i poszedł drogą nad stawem ku młynowi.

– Roboty jeszcze tyla... zwózka drzewa... siew nie skończony... kapusta w polu... ściółka nie wygrabiona... podorać by trza na kartofle... dobrze by i pod owsy... a tu jedź na sądy... Laboga, że to człek nigdy obrobić się nie obrobi, ino cięgiem jak ten wół w jarzmie... że i wyspać się nie ma czasu ni odpocząć... – rozmyślał. – A tu i ten sąd... Tłumok ścierwa, hale, ja z nią sypiałem... żebyś ozór straciła... lakudro jakaś... suka... – splunął ze złością, nabił fajeczkę machorką i długo pocierał zwilgotniałe zapalki o portki, nim zapalił.

Pykał od czasu do czasu i włókł się wolno; bolały go wszystkie kości i żale za krową raz w raz go markociły i rozbierały.

A tu ani odbić się na kim, ani wyżalić, nic... sam jak ten kołek; sam o wszystkim myśl, sam deliberuj l bem, sam kiele wszystkiego obiegaj kiej ten pies... a do nikogój słowa przemówić i rady znikąd ni pomocy – a ino strata i upadek... a wszystkie to kiej te wilki za owcą... a ino skubią, a patrzę, kiedy ozerwą w kawały...

Ciemnawo już było we wsi, przez przywierane drzwi i okna, że to wieczór był ciepły, buchały smugi ognisk i zapach gotowanych ziemniaków i żuru ze skwarkami; gdzieniegdzie jedli w sieniach albo i zgoła przed domami, że ino skrzybot łyżek słyszać było a pogadywania.

Boryna szedł coraz wolniej, bo ocieżało go rozdrażnienie, a potem przyпомнienie nieboszczki, co ją na zwiesnę był pochował, ułapiło go za grdykę.

Ho! ho!... przy niej, co ją wspominam wieczorem w dobry sposób, nie przygodziłoby się tak granuli... gospodyn to była, gospodyn!... Juści, że i mamrot, i przeklętnica też, że i dobrego słowa nikomu dać nie dała i cięgiem się z babami

za łby wodziła... ale zawždy żona i gospodyn! – Tu westchnął poboźnie na jej intencję, i żał go jeszcze większy dusił, bo przypominał, jak to bywało...

Przyszedł z roboty, spracowany – to i jeść tłusto dała, i często gęsto kiełbasy podtykała kryjomo przed dzieciskami... A jak się wszystko darzyło!... i cielaki, i gąski, i prosiaki... że co jarmarek było z czem jeździć do miasta, i grosz był zawsze gotowy, na zakład z samego przychówku... A już co kapusty z grochem, to już jensza zgoła tak nie potrafi...

A teraz co?...

Antek ino na swoją stronę ciągnie, kowal też wypatruje, aby co chycić, a Józka? Skrzat głupi, któremu plewy jeszcze we łbie, co i nie dziwota, bo dzieusze mało co na dziesiąty rok idzie... Hanka kiej ta ćma łazi, a choru je jeno, i tyle zrobi, co ten pies zapłacze...

Toć i marnieje wszystko... granule trza było dorznać... we żniwa wieprzak zdechł... wrony gąski tak przebrały, że z połowa ostała!... Tyle marnacji, tyle upadku!... Przez sito wszycko leci, przez sito...

– Ale nie dam! – wykrzyknął prawie głośno – póki rucham tymi kulasami, to ani jednej morgi nie odpiszę i do waju na wycug nie pojdę...

Ino Grzela z wojska do dom powróci, to niechta se Antek na żoniną gospodarkę wróci... nie dam...

– Niech będzie pochwalony! – zabrzmiął jakiś głos.

– Na wieki!... – odrzucił machinalnie i skręcił z drogi w szerokie i długie opłotki, bo wójtowa osada leżała trochę w głębi.

W oknach się świeciło i pieski ujadać poczęły.

Wszedł prosto do świetlicy.

– Wójt doma? – zapytał tłustej kobiety, kleczącej przykołyse i karmiącej dziecko.

– Zarno wróca, pojechał po ziemniaki. Siadajcie, Macieju, a dyć i ci też czekają na niego – wskazała ruchem

brody na dziada siedzącego przy kominkie; był to ten stary ślepiec, wodzony przez psa; czerwonawe światło szczap ostro opływało jego ogromną, wygoloną twarz, lysą czaszkę i szeroko otwarte oczy, zasnute bielmem, nieruchomo tkwiące pod siwymi, krzaczastymi brwiami...

– Skąd to Pan Bóg prowadzi? – zapytał Boryna, siadając po drugiej stronie ognia.

– Ze świata, a skądże by, gospodarzu? – odpowiadał wolno rozłaznym, jęczącym, iście proszalnym głosem i nadstawał pilnie uszów, a wyciągnął tąbakierkę.

– Zażyjcie, gospodarzu.

Maciej zażył rzetelnie i kichnął raz po raz trzy razy, aż mu łzy w oczach stanęły.

– Tęga jucha! – i rękawem tarł zażawione oczy.

– Niech wam będzie na zdrowie. Peterburka, dobrze ano robi na oczy.

– Wstąpcie jutro do mnie, krowem dorznał, to się tam jaka sztuczka la was znajść znajdzie.

- Bóg zapłać... Boryna, widzi mi się, co?...
- A juści, żeście to rozeznali?... no, no.
- Po głosie ino, po gadaniu.
- Cóż ta we świecie słyszać? Wędrujecie cięgiem?
- Moiściewy, a cóż by! – A to źle, a to i dobrze, a to i różnie, jak we świecie. A wszyscy piszczą, a narzekają, jak przyjdzie dziadowi co dać abo i drugiemu, ale na gorzałę mają.
- Prawdę rzekliście, bo ano tak i jest.
- Ho, ho! tyle roków się człek telepie po tej świętej ziemi, to się i wie różnie.
- A gdzieście to podzieli tego znajdę, co was prowadzał łoni? – zapytała wójtowa.
- Poszedł se ścierwa, poszedł, wyłuskał on mi dobrze torbeczki... Miałem coś grosza od ludzi ochfiarnych, com go niósł na wotwy do Częstochowskiej Panienniki, to mi jucha podebrał i poszedł we świat! Cichoj, Burek! bo to pewnikiem wójt! – pociągnął sznurkiem i pies warczeć przestał.
- Zgadł, bo wójt wszedł, bat rzucił w kąt i od progu woał:
- Žono, jeść, bom głodny kiej wilk – jak się macie, Macieju; a wy czego, dziadu?...
- Ja do was, Pietrze, wedle tej mojej sprawy, co ma być jutro.
- Ja zaś se poczekam, panie wójcie. Każecie w sieniach – dobrze i tam będzie, a ostawicie przy ogniu, że to stary jestem, ostanę, a dacie tę miseczkę ziemniaków abo i chleba skibkę, to pacierz za was zmówię jeden abo i drugi... jakbyście dali gotowy grosz abo i dziesiątkę...
- Siedźcie se, dostaniecie i kolacje, a chcecie, to zanocujcie...
- I wójt siadł do miski, okrytej parą świeżo utluczonych ziemniaków i polanych obficie skwarkarni, w drugiej donicy stało zsiadłe mleko.
- Siadajcie, Macieju, z nami, zjecie, co jest – zapraszała wójtowa, kładąc trzecią łyżkę.
- Bóg zapłać. Przyjechałem z boru, tom se już dobrze podjadł...
- Bierzcie się ano za łyżkę, nie zaszkodzi wam, teraz już wieczory długie...
- Długi pacierz i duża miska, jeszcze bez to niktoj nie pomarł – rzucił dziad.
- Boryna wzdragał się, ale w końcu, że słonina mocno raziła mu nozdrza, przysiadł się do ławki i pojadał z wolna, delikatnie, jak obyczaj kazał.
- A wójtowa raz w raz wstawała i dokładała kartofli, to mleka przylewała. Dziadowski pies się kręcił i skamlał zdziebko do jadła.
- Cicho, Burek, gospodarze ano jedzą... i ty dostaniesz, nie bój się... uspokajał go dziad i wciągał nozdrzami smakowitą woń, a przygrzewał ręce przy ogniu.
- To Jewka was podobno zaskarzyła – zaczął wójt, podjadlszy nieco.
- A ona ci! Žem to jej zasług nie wypłacił! Zapłaciłem, jak Bóg w niebie, i jeszcze ponadto z dobrego serca księdzu za chrzczyny dał worek owsa...
- Ona powieda, że ten dzieciak to...

- W imię Ojca i Syna! Wściekła się czy co?
- Ho, ho, stary z was, a jeszcze majster! – Wójtowie poczęli się śmiać.
- Staremu przedzej się przytrafi, bo praktyk ci jest i znający! – szeptał dziad.

-Cygani jak ten pies, anim ją tknął.Jeszcze by ,taki tłumok....taka pode płotem zdychała a skamlała, coby ją za samą warzę a kąt do spania wziąć, bo na zimę szło. Nie chciałem, ale nieboszka peda: „Weźmiem, przyda się w domu, co mamy przynajmować? będzie swoja pod ręką...” Nie chciałem ja, jako że zimą roboty nijakiej, a jedna gęba więcej do miski. Ale nieboszka pedo: „Nie turbuj się, umie pono wełniaki i płótno tkąć, zasadzę ją i niechta se ścibie, zawżdy coś uścibie”. No i ostała, odpasła się ino i zarno się postarała o przychówek... A kto w spółce, to już różnie gadali...

- Ona skarży na was.
- Zakatrupię ścierwę, cygana pieskiego!
- Ale do sądu trza wam iść.
- Pójdę. Bóg zapłać, żeście mi powiedzieli, bo wiedziałem ino, że o zasługi – ale zapłaciłem, na co świadków mam. A pyskacz zapowietrzony, a dzidówka! Laboga tyle umartwienia, że jaż chyba udzierzyć nie udzierzę a to mi i krowa padła, że dorznać musiałem, roboty nie pokonczone, a tu człowiek sam kiej ten palec.
- U wdowca to kiej między wilkami owca – powiedział znowu dziad. .
- O krowiem słyszał, mówili mi już na polu...
- To dworska sprawa, bo pono borowy wygnał z zagajów. Najlepsza krowa!

Ze trzysta złotych wartała, żegnała się, bo ciężka była, zapaliły się w niej wątpią, żem dorznać musiał... Ale dworowi tego nie daruję... Podam do sądu.

Ale wójt zaczął mu tłumaczyć i przekładać, żeby się wstrzymał, jako w pierwszej złości zawsze się źle radzi, bo stał za dworem, a w końcu, żeby zwrócić rozmowę w inną stronę, mrugnął na żonę i powiedział:

- Bobyście się, Macieju, ożenili i miałby kto gospodarstwa pilnować.
 - Kpicie czy co?... A dyć na Zielną skończyłem pięćdziesiąt i osiem roków.
- Co wama też w głowie, jeszcze tamta dobrze nie ostygła...
- Weźcie kobitę do swego wieku, a zaraz się wam zgoi wszystko – dodała wójtowa i jęła sprzątać ze stołu.
 - Dobra żona głowy męskiej korona – dorzucił dziad, obmacując miski, które przed nim postawiła wójtowa.

Żachnął się Boryna, ale zamedytował głęboko, że mu to samemu do głowy nie przyszło. Boć jaka się tam kobieta nadarzy, a zawżdy z nią lepiej niżli samemu biedować...

- Która i głupia jest, i niemrawa, która znów kłótnica, która do chłopskich kołtunów sięgająca, która paparuch a latawiec po muzykach i karczmach, a zawżdy chłopu z nią lepiej i wygoda – ciągnął dziad, pojadając.
- Dopiero by na wsi wydziwiali – powiedział Boryna
- Hale – ludzie warna zwrócią krowę abo i co poradzą. abo i kiele gospodarstwa chodzić będą, abo się nad wami użałą – zagadała gorąco wójtowa.

- Abo i ciepłą pierzynę narządzą – zaśmiał się wójt. A we wsi tyle jest dziewczuch, że jak się idzie między chałupami, to bucha kiej z pieca.
- Ale, widzisz go, rozpustnik... czego mu się zachciewa...
- A Zośka Grzegorzowa na ten przykład, śmigła, piękna i wiano niezgorsze.
- A cóż to Maciejowi potrza wiana, nie gospodarz to pierwszy we wsi?
- Kto by ta miał dobra a i grontu dosyć – zaoponował dziad.
- Ni, Grzegorzowa nie la nich – podjął wójt – za mdła i młodka to jeszcze.
- A Jędrkowa Kasia? – wyliczała dalej wójtowa.
- Zmówiona. Wczoraj Rochów Adam posyłał z wódką
- Jest ci jeszcze Stachowa Weronka.
- Mamrot, latawiec i jedno biedro ma grubsze.
- A wdowa po Tomku, jakże to jej?... całkiem jeszcze do żeniaczki...
- Troje dzieci, cztery morgi, dwa krowie ogony i stary kożuch po nieboszczyku
- A Ulisia tego Wojtka, co to za kościołem siedzi?...
- I... to la kawalera... z przychowkiem, chłopak mógłby już być do pasionki, ale Maciejowi tego nie potrza, ma już pastucha swojego.
- Jest ci jeszcze, jest tego nasienia panowego, ale ino wybieram takie, co by pasowały la Macieja.
- A zabaczyłaś o jednej, co by była la nich w sam raz.
- Która?....
- A Jagna Dominikowa?
- Prawda, całkiem o niej przepomniałam.
- Sielna dziewczuga, a rosła, że bez płot nie przejdzie, bo żerdki pod nią pękają... a piękna, biała na gębie, a urodna kiej jałowica.
- Jagna – powtórzył Boryna słuchający w milczeniu wyliczania – a to powiedają o niej, że łasa na chłopaków.
- Ale, był to kto przy tym, to wie! Pleciuchy pletą, byle pleść, a wszystko ino przez zazdrość – bronila mocno wójtowa
- Ja też nie powiedam sam z siebie, ino tak pogaduję. Ale trza mi iść – poprawił pasa, wraził węglek we fajkę i pyknął parę razy.
- Na którą to w sądzie? – zapytał spokojnie.
- Na dziewiątą napisane w powieści. Musicie do dnia wstać, jeśli na piechty.
- I... źróbką se wolno pojadę. Ostańcie z Bogiem, dziękuję wama za pożywienie i somsiedzką radę.
- Idźcie z Bogiem, a pomyślcie, cośwa wama raili... Powiecie, to z wódką pójdę do pani matki i jeszcze przed Godami sprawim wesele...
- Boryna nie odrzekł nic, łyknął ino oczami i wyszedł.
- Jak stary młodkę bierze, diabeł się cieszy, bo profit z tego miał będzie – rzekł dziad poważnie, skrobiąc głośno po dnie miski.
- Boryna wolno wracał i żuł w sobie rozważnie, co mu raili. Nie dał poznać po sobie tam u wójtów, że mu się ta myśl strasznie udała, bo jakże, gospodarz

był, a nie żaden chłopak, co to ma jeszcze mleko pod nosem, a na wspominek o żeniaczce aże kwiczy i z nogi na nogę przydeptuje

Noc już ogarnęła ziemię, gwiazdy srebrną rosą pobłyskiwały z ciemnych, głuchych gębin, cicho było we wsi, psy tylko niekiedy poszczekowiły, a tu i ów-dzie spoza drzew mżyły się słabe świątełka... czasem wilgotny podmuch zawiały z łąk, że drzewa poczęły się lekko chybotać.

Boryna nie wrócił drogą, jaką był przyszedł, a tylko puścił się w dół, przeszedł most, pod którym woda z bełkotem przelewała się do rzeki i walnęła głuchy na młyn, i nawrócił na drugą stronę stawu – wody leżały ciche i lśniły się czarniawo, pobrzeżne drzewa rzucaly na taflę czarne cienie i jakby ramą obejmowały brzegi, a w pośrodku stawu, gdzie jaśniej było, odbijały się gwiazdy niby w zwierciadle stalowym.

Maciej sam nie wiedział, dlaczego nie poszedł prosto do domu, a wybrał dłuższą drogę, może aby przejść koło domu Jagney? a może aby zebrać nieco myśli i pomedytować.

– Juści, że byłoby niezgorzej! juści! A co tam o niej mówią, to taka prawda.
– Splunął. – Sielna kobieta! – Dreszcz nim wstrząsnął, bo i chłód wilgotny szedł od stawów, a u wójtów gorąc był silny.

– A bez kobiety trza zmarnieć abo dzieciom gospodarkę odpisać – myślał – a duża jucha i kiej malowana. – A krowa najlepsza padła, a kto wie jutra?... Może to i trza poszukać żony? Tyle obleczenia po nieboszczę jest – przygodziłoby się. Ale stara Dominikowa to pies... a cóż, mają chałupę i gront, toby na swojem ostała. Troje ich, a mają piętnaście morgów, to niby na Jagnę pięć i spłata za chałupę i lewentarz! Pięć morgów to rychtyk te pola za mojem kartofliskiem, żyto, widzi mi się, posiały latoś, tak... Pięć morgów do moich to... trzydzieści pieć bez mała! Karwas pola!...

Zatarł ręce i poprawił pasa. – To ino młynarz ma więcej... złodziej, krzywdą ludzką a procentami, a oszukaństwem tyla nabral... A na bezrok podwiózłbym gnoju, a uprawił i pszenicy posiał na całym kawale; konia by trzeba przykupić, a i po granuli krowinę jaką... Prawda, krowę by dostać dostała...

I tak rozmyślał, liczył, rozmarzał się gospodarsko, aż czasem i przystawał z ciężkiej deliberacji. A że mądry chłop był, to wszystko zasię zbierał w sobie i głęboko w głowę patrzył, coby czego nie prześlepić i nie przepomnieć.

– Wrzeszczałyby juchy, wrzeszczały! – pomyślał o dzieciach, ale wnet fala mocy i pewności zalała mu serce i skrzepiła głuche jeszcze, wahające postanowienia.

Gront mój, wara komu drugiemu do niego. A nie chceta, to... – nie skończył, bo stanął przed chałupą Jagney.

Świeciło się u nich jeszcze i przez otwarte okno padała szeroka smuga światła i szła przez kierz georginiowy i niskie drzewa śliwkowe aż na płot i drogę.

Boryna stanął w cieniu i zapanował wzrok w izbę.

Lampka tliła się nad okapem, ale w kominku musiał się buzować tęgi ogień, bo słyszać było trzask świerczyny i czerwonawe światło zapelniało ogromną,

mroczną po kątach izbę; stara, skulona przed kominem, czytała cosik głośno, a Jagoda przeciw niej twarzą do okna siedziała; w koszuli była tylko i z podwiniętymi do ramion rękawami — podskubuyała gęś.

— Urodna jucha, to urodna! — myślał.

Podnosiła czasem głowę, nasłuchiwała matki, wzdychała ciężko, to znowu brała się skubać pióra, aż gęś zagęgała boleśnie i rwać się poczęła z krzykiem z jej rąk, i bić skrzydłami, że puch się rozwiał po izbie białym tumanem. Uspokoilią ją rychło i mocno ściskała kolanami, że gęś jeno pogęgiwała z cicha a boleśnie, i odpowiadali jej inne gdzieś z sieni czy z podwórza.

— Piękna kobieta — pomyślał i odszedł śpiesznie, bo mu uderzyło do głowy, aż się podrapał, zapiął pętlę i pasa przyciągnął.

Już był w swoich wrotach i wchodził w opłotki, gdy się obejrzał na jej dom, bo rychtyk stał naprzeciw, tylo że po tamtej stronie wody. Ktoś akuratnie wychodził, bo przez drzwi uchylone lunęła struga światła i jak błyska wica zamigotała i padła aż na staw, potem czyjeś mocne stąpania zadudniły, i rozległ się chłupot wody nabieranej, a w końcu wskroś ciemni i mgieł, co się były zwlekały z łak, śpiew się ozwał przyciszony:

Ja za wodą, ty za wodą, Jakże ja ci buzi podom?... Podam ci ją na listeczku, A naści-że, kochaneczku...

Słuchał długo, ale głoś rychło przepadł i światła wkrótce pogasły.

Na niebo wtaczał się zza lasów księżyc w pełni i rozsrebrzał czuby drzew, i siał przez gałęzie światło na staw, i zaglądał w okna chat, co mu były naprzeciw. Psi nawet pomilkli, cichość niezgłębiona objęła wieś całą i stworzenie wszelkie.

Boryna obszedł podwórze, zajrzał do koni, parskały i gryzły obroki; wsadził głowę do obory, bo drzwi dla gorąca stały otworem. Krowy leżały przeżuwając a postępując, jako to jest zwyczajnie u bydlątek. Przywarł wrota do stodoły.

Zdjawszy kapelusz, szedł do izby i mówił półgłosem pacierz.

A że spali już wszyscy, rozsuwał się po cichu i zaraz legł spać.

Ale zasnąć nie mógł, to pierzyna go parzyła, że nogi spod niej wysuwał, to mu po głowie chodziły sprawy różne, a turbacje, a pomyślenia... to mu brzuch ano ciężał srodze, że postękiwał i mruczał.

— Zawždy mówię, że zsiadłe mleko ino rozpiera brzuch, coby na noc nie dawać...

A potem jał myśleć o Jagodzie; jak by to dobrze było, bo i urodna, i gospodarna, i tyle pola... To znowu przypominał sobie dzieci, to te gadania na Jagdę, że mąciło się w nim wszelakie rozeznanie, i już nie wiedział, co począć, że uniósł się nieco, i jak to było zwyczajnie, chciało mu się du drugiego łóżka zawałać i poradzić:

— Maryś! Źenić się czy to się nie żenić z Jagdą?...

Ale w czas sobie przypominał, że Maryś już od zwiesny na cmentarzu, a tam se śpi Józka i chrapie, a on jest sierotą, która poradzić się nikogo nie ma; to ino westchnął ciężko, przeżegnał się i jał mówić zdrowański za nieboszczkę i wszystkie dusze w czyściku ostające.

Rozdział 3

Już świt ubiecił dachy i zgrzebną, szarą płachtą przysłonił noc i gwiazdy pobladłe, gdy ruch się uczynił w Borynowym obejściu.

Kuba zwłókł się z wyrka i wyjrzał przed stajnię -szron leżał na ziemi i szaro było jeszcze, ale już zorze rozpalały się na wschodniej stronie i czerwieniły czuby drzew oszroniałych – przeciągnął się z lubością, ziewnął parę razy i poszedł do obory, aby krzyknąć na Witka, że czas wstawać, ale chłopak uniósł nieco senną głowę i szepnął:

– Zaraz, Kuba, zaraz! – i przytulał się do legowiska.

– Pośpij se zdziebko, biedoto, pośpij! – Przyokrył go kożuchem i pokuszywał, bo że nogę miał kiedyś przestrzeloną w kolanie, kulał srodze i ciągnął ja za sobą; umył się pod studnią, przyglądał dłonią rzadkie, wyleniałe włosy, co mu się były pozwiajały w kołtuny, i klęknął na progu stajni odmawiać pacierze.

Gospodarz spali jeszcze, w oknach chałupy zapalały się krwawe brzaski zórz, a gęste, białe mgły zwlekały się z wolna ze stawów, kołysały ciężko i posuwały w górę podartymi szmatami.

Kuba przesuwał w palcach koronkę i modlił się długo a biegał oczami po podwórzu, po oknach chałupy, po sadzie omroczonym jeszcze na dole, po jabłonkach, obwieszonych jabłkami niby pięście; rzucił czymś do budy, koło drzwi, w biały łeb Łapy, aż pies zawarczał, zwinął się i spał dalej.

– Ale, do samego słońca spał będziesz, juch! – i rzucił w niego raz, drugi, że pies wylazł, przeciągał się, ziewał, machał ogonem, przysiadł wpodle i jał się drapać i czynić zębami w gęstych kudłach porządek.

– I ochfiaruję ten pacierz Tobie i wszystkim świętym. Amen! – Bił się długo w piersi, a powstając, rzekł do Łapy:

– Hale! aligant jucha, wybiera se pchły kiej baba na wesele!

A że robotny był, to się zajął obrządkiem – wóz wytoczył ze stodoły i nasmarował, napoił konie i przyłożył im siana, aż parskać zaczęły i bić kopytami, a potem przyniósł z sąsieka nieco zgonin, dobrze okraszonych owsem, i wsypał to klaczy do żłobu, bo stała w gródce, osobno:

– Źrej, stara, źrej; źróbka mieć będziesz, to ci mocy trza, źrej! – Pogładził ją po nozdrzach, aż klacz położyła mu łeb na ramieniu i pieszczotliwie chwytała wargami za kołtuny.

...Ziemniaki do połednia zwieziemy, a pod wieczór do lasu, po ściółkę – nie bój się, ściółka letka, nie zgonię cię...

– A ty, wałkoniu, batem dostaniesz, widzisz go, owies mu pachnie, próżniakowi – mówił do wałacha, co stał obok i łyb wtykał między deski przegrody, do żłobu klaczy – grzmotnął go pięścią w zad, aż koń uskoczył w bok i zarzął.

– Hale, parobku żydowski! Źreć to byś choć i czysty owies żarł, a do roboty cię nie ma, bez bata, juch, z miejsca nie ruszysz, co?

Wyminał go i zajarzał do źróbki, co stała przy ścianie samej i już z daleka wyciągała do niego kasztanowaty łyb ze strzałką białą na czole i rżała cicho.

– Cichoj, mała, cichoj! Podjedz se ano, bo pojedziesz z gospodarzem do miasta! – Uwił kłak siana i wyczyścił jej bok zawalany. – Tyla klacz, że już do ogiera czas, a świniaś. Utytlesz się zawdy kiej maciora – pogadywał wciąż i poszedł do chlewów wypuścić świnie, bo kwiczały, a Łapa chodził za nim i zaglądał mu w oczy.

– Zjadłbyś i ty, co? To naści-że chlebaszka, naści! Wyjął zza pazuchy kawałek i rzucił, pies pochwycił i schował się do budы, bo świnie ano leciały mu wydrzeć.

– Hale, te swynie to kiej człowiek niektóry, aby ino chycić cudze i zechlać...

Zajarzał do stodoły i długo patrzył na wiszącą u belki krowę

– Głupie to jeno bydle, a i temu na koniec przyszło. Widzi mi się, co jutro zgotują mięsa... Tyle i z ciebie, biedoto, że człek se podje w niedzielę...

Westchnał do tego jadła i powłóknął się budzić Witka...

– Słońce ino, ino – zarno się pokaże... Krowy trza wypędzać.

Witek mamrotał coś, bronił się, przykładał do kożucha, ale w końcu wstał i łażił ociejały i senny po podwórzu.

Gospodarz zaspali dzisiaj, bo słońce już weszło i rozczterwieniło szrony, i zapaliło łuny w wodach i szybach a z chałupy nikt się nie pokazywał...

Witek siedział na progu obory i podrapywał się zajadle, i przeziewał, a że wróble poczęły zlatywać z dachów do studni i trzepać się w korycie, to przyniósł drabkę i włazł pod okap zajarzyć do gniazd jaskółczych, bo cicho tam jakoś było.

– Pomarzły czy co?

I jał wyciągać delikatnie pomorzone ptaszki i kłaść je za pazuchę.

– Kuba, wiecie, nie żyją, o! – Pobiegł do parobka i pokazywał sztywne, pogasłe jaskółki. Ale Kuba wziął ino w rękę, przyłożył do ucha, dmuchnął w oczy i rzekł:

– Zdrętwiały, bo przymrozek galanty. Ale że to głupie nie poszły jeszcze do ciepłych krajów, no no... – I poszedł do swojej roboty.

A Witek siadł pod chałupą, w szczytce, bo słońce już tam dochodziło i obierało bielone ściany, po których i muchy łaźić poczynały; wyciągał zza koszuli te, które już ogrzane nieco jego ciałem, gmerały się trochę, churchał na nie, rozdziawiały im dziobki, poiły z ust własnych, aż ożywiały się, otwierały oczy i poczynały wydzierać się do ucieczki; wtedy prawą ręką czaiły się po ścianie i raz w raz zagarniały jaką muchę, nakarmiały nią i puszczały.

– Lećta se do matuli, lećta -szeptał, patrząc jak jaskółki siadały na kalet-

nicy obory, czesały się dziobkam i szczebiotały jakby dziękczyńienia

A Łapa siedział przed nim na zadzie i skomlał uciecznie, a co który ptaszek wyfruwał, rzucał się za nim, biegł kilka kroków i zawracał z powrotem stróżować.

– Ale, złap wiater w polu – mruczał Witek i tak się zatopił w rozgrzewaniu jaskólek, że ani widział, kiedy Boryna wyszedł zza węgła i stanął przed nim.

– Ptaszkami się, ścierwo, zabawiasz, co?

Porwał się, by uciekać, ale już gospodarz chycił go krótko za kark i drugą ręką szybko odpaszywały szeroki, twardy pas rzemienny.

– A dyć nie bijcie, a dyć! zdążył krzyknąć jeno.

– Takiś to pastuch, co? Tak to pilnujesz, co? Najlepsza krowa się zmarowała, co?... Ty znajdku, ty pokrako warsiaska! Ty! – I bił zapamiętale, gdzie popadło, aż rzemień świszczał, a chłopak wił się kiej piskorz i wrzeszczał:

– Nie bijta! Loboga! Zabije mnie! Gospodarzu!... O Jezu ratuja...

Aż Hanka wyjrzała z chałupy, co się dzieje, a Kuba splunął i schował się do stajni.

A Boryna lioł go rzetelnie, wybijał mu na skórze swoją stratę tak zjadale, że Witek miał już gębę posionioną i z nosa puściła mu się krew, krzyczał wniebogłosy i cudem jakimś się wyrwał, chwycił się obu' rękami z tyłu za portki i gnał w opłotki.

– Jezu, zabili mnie, zabili mnie! – ryczał i tak pędził, aż mu reszta jaskólek wylatywała zza pazuchy i rozsypywała się po drodze.

Boryna pogroził jeszcze za nim, opasał się i wrócił do chałupy, i zajrzał na Antkową stronę.

– Słońce już na dwa chłopa, a ty się jeszcze wylegujesz! – krzyknął do syna.

– Zmogłem się wczoraj kiej bydlę, to muszę się wywczasować.

– Do sądu pojadę... Zwieź ziemniaki, a jak ludzie skończą kopanie, to zagnać je do grabienia ściółki, a ty mógłbyś kołki pozabijać do ogacenia.

– Ogaćcie se sami chałupę, nama tutaj nie wieje.

– Rzekłeś... to swoją stronę ogacę, a ty marznij, kieżs walkoń.

Trzasnął drzwiami i poszedł na swoją stronę.

Józka już rozpalila ogień i szła doić krowy.

– Rychło daj jeść, bo trza mi jechać...

– Przeciech się nie ozdrę, dwóch robót razem nie poradzę – i poszła.

– Spokojnego oczymgnienia nie ma, ino kłyźnij się ze wszystkimi! – myślał i wziął się do obleczenia, ale zły był i zgryziony. Jakże, ciągła wojna z synem, słowa nie można rzec, bo zaraz do oczów z pazurami skacze albo rzeknie coś, co jaże we wątpiach poczujesz. Na nikogo się spuścić, ino haruj i haruj!

Złość w nim zbierała, aż poklinał z cicha i rzucał szmatami po izbie a butami.

– Słuchać się powinny, a nie słuchają! Czemu to? – myślał.

– Widzi mi się, co bez kijaszka z nimi obyć się nie obędzie, bez twardego!

Dawno się im to należało, zaraz po śmierci nieboszczki, kiej kłyźnić się zaczęły o gronta, ale się jeszcze wagowały, żeby zgorszenia we wsi nie czy nić. Gospodarz

był przeciech nie leda jaki, na trzydziestu morgach, i z rodu nie bele chto – Boryna, wiadomo. Ale dobrością z nimi się nie skończy, nie!... – Tu przyszedł mu na myśl zięć, kowal, który w wszystkich po cichu burzył, a i sam wciąż nastawał, żeby mu sześć morgów odpisać i morgę lasu, a już na resztę chciał poczekać...

– To niby kiej zamré! Poczekaj, juch, poczekaj-myślał ze złością. – Póki się ino rucham, nie powąchasz ty ani zagona! Widzisz go, mādrala!

Kartofle już mocno perkotały w kominie, gdy Józka przyszła od udoju i wnetki narządziła śniadanie

– Józka! A mięso sama przedawaj. Jutro niedziela, ludzie się już zwiedziały, to się ich tu naleci; ino nie borguj nikomu. Pośladek ostaw la nas; zawała się Jambroża to zasoli i przyprawi...

– A dyć i kowal umieją...

– Ale, podzieliłby, się kiej wilk z owcą.

– Magdzie będzie markotno, że to nasza krowa, a ona nawet nie obaczy.

– To la Magdy wytnij jaką sztuczkę i zanieś, ale kowala nie wołaj.

— Dobryście, tatulu, dobry.

– Hale, córuchno, hale! Pilnuj tutaj, a już ci bułeczkę przywiezę abo i co.

Podjadł se niezgorzej, opasał się pasem, przyglądał poślinioną dlonią zwichrone i rządkie włosy, ujął bat i jeszcze się rozglądał po izbie...

– Bym czego nie przepomniał. – Chciało mu się zajrzeć do komory, ale się powstrzymał, bo Józka patrzała, więc się przeżegnał i ruszył.

A już z wasaga, zbierając w garść parciane lejce, rzekł Józce na ganek:

– Skończą ziemniaki, to zaraz iść grabić ściółkę, kwitek jest za obrazem.

A niechta zetną jakiego grabka albo i chojkę – przyda się.

Wóz ruszył i już był w opłotkach, gdy Witek mignął pod jabloniami.

– Zabaczyłem... prru... Witek! Prru! Witek, puść krowy na ląki, a pilnuj, bo cię, juch, spierę, że popamiętasz!

– Ale, pocałujta mę gdzieś... – odkrzyknął hardo znikając za stodołą.

– Będziesz tu pyskował, jak zlezę, to obaczysz...

Skręcił z opłotków na lewo, na drogę wiodącą ku kościołowi; podciął batem źróbkę, że podyrdała truchcikiem po wyboistej, pełnej kamieni drodze.

Słońce było już chyla tyla nad chałupami i świeciło coraz cieplej, bo z oszroniałych strzech podnosiły się opary i woda skapywała, tylko w cieniach – pod płotami w sadach, po rowach, leżał jeszcze siwy mróz; po stawie wleklły się ostatnie zrzedłe mgły i woda poczynała spod bielm wrzeć brzaskami i odbłyскиwać słońce.

We wsi poczynał się już zwykły ruch: poranek był jasny i chłodny, a że zaś przymrozek orzeźwił powietrze, to i raźniej się poruszali, i zgiełkliwiej; wychodzili gromadnie na pola, którzy do kopania szli z motyczkami a koszykami na rękę, dojadając śniadań; którzy z pługiem ciągnęli na ścierniska; którzy, na wozach brony wieźli a worki pełne ziarna siewnego; którzy znów zasię wykręcali ku lasom z grabiami na ramionach, ściółkę grabić – że ino dudniło po obu stronach stawu i krzyk się wzmagał, bo drogi były zatłoczone bydłem ciągnącym na paszę, szczekaniem psów, pokrzykami, co wybuchały raz w raz z niskiej,

ciężkiej kurzawy, jaka się była wznosiła z orosiały dróg.

Boryna wymijał trzody ostroźnie, czasem śmignął po wełnie jakie jagniątko głupie, co się nie usuwało przed źrebią, to cielę jakie, aż i wyminał wszystkich i koło kościoła, który stał oslonięty potężnym wałem lip żółknących i klonów wjechał na szeroki gościniec, obsadzony z obu stron ogromnymi topolami.

A że w kościele była msza święta, bo sygnaturka przedzwoniła ofiarę i huczały przyciszonym głosem organy, zdjął kapelusz i westchnął poboźnie.

Droga była pusta i zasłana opadłym liściem tak obficie, że wyboje i gęle boko powyrzynane kolejny pokryły się rdzawo-złocistym kobiercem pociętym gęstymi pregami cieniów, jakie rzucały pnie tñpoli, bo słońce z boku świeciło.

– Wio, maluśka wio! – Świsnął batem i źrebica przez kilka stajań poszła raźniej, ale potem opadła i wlekła się wolno bo drga, choć nieznacznie, szła pod wzgórza, na których czerniały lasy.

Boryna, że go ta cisza mroczyła sennością, to poglądał przez kolumnadę topoli na pola, pławiące się w różowym, porankowym świetle, albo myśleć usiłował o sprawie z Jewką, to u granuli – ale nie mógł sobie dać rady, tak go śpik rnorzył...

Ptaszki ćwierkały w gałęziach, to czasem wiatr przegarnął leciuchnymi palcarni po czubach drzew, że ino jakiś taki listeczek, kieby motyl złoty, odrywał się od maci, spadał kolisto na drogę abo i na zakurzone osty, co zaognionymi oczami kwiatów hardo patrzyły w słońce a topole zagwarzyły, poszemrały z cicha gałązkami i pomilkły kiej te kumy, co na Podniesienie oczy podniesą, ręce rozłożą i westchną modlitewnie, a padną wnetki w proch przed Majestatem, ukrytym w tej złotej monstrancji, zawisłej nad ziemią świętą, nad rodzoną...

Dopiero pod lasem przecknął na dobre i wstrzymał konia.

– Wschodzi niezgorzej – szepnął, przyjrzał się pod światło szarym zagonom, ordzawionym krótką szczotką wschodzącego żyta.

– Kawał pola, a przyległo do mojego, kieby kto z umysłu narządził! Żyto, widzi mi się, wczoraj posiały. – Ogarnął pożądliwym spojrzeniem zbronowane zagony, westchnął i wjechał w las.

Poganiał często konia, bo droga szła po równym i twardsza była, tylko gęsto przerośnięta korzeniami, na których wóz podskaikał i turkotał.

Ale już nie drzemał, owiany surowym i chłodnym dechem lasu.

Bór był ogromny, stary – stał zbitą gęstą w majestacie wieku i siły, drzewo przy drzewie sama sosna prawie, a często dąb rosochaty i siwy ze starością, a czasem brzozy w białych koszulach, z rozplecionymi warkoczami żółtymi, że to jesień już była. Podlejsze krze, jako leszczyna, to karłowata grabina, to osyczyna drżąca tulił się do czerwonych, potężnych pni tak zwartych korona mi i poplątanych gałęziami, że ino gdzieniegdzie przedzierało się słońce i pełzało niby złote pająki po mchach zielonych i paprociach zrudziających.

– Zawždy mojego tu są cztery morgi! – myślał i pozerał oczami las, i już na oko wybierał co najlepszy. Przeciech Pan Jezus nie da nas Ukrzywdzić – abo i same się nie damy, nie... Dworowi widzi się dużo, a nam mało. Zarno... moje ze cztery, a Jagusine z morga... cztery i jed na... Wio! głupia, sroków się będzie

bojała! – Trzepnął ją batem, bo na suszce, co dźwigała Bożą Mękę, kłociły się sroki tak zajadle, aż żrebica strzygła uszami i przystawała.

– Srokowe wesele – deszczu będzie wiele. – Przypiął parę batów żrebicy i jechał kłusem.

Dobrze było już po ósmej, bo ludzie na polach siadali do śniadaniowych dwojaków, gdy wjeżdżała do Tymowa, na puste uliczki, obstawione pozapadanymi domostwami, co przysiadły niby stare przekupki nad rynsztokami, pełnymi śmieci, kur, Żydziat obdartych i nierogacizny.

Zaraz na wjeździe obstąpili go Żydzi i Żydówki i nuż zaglądać do wasagu, macać pod grochowinami, pod siedzeniem, czy nie wiezie czego na sprzedanie.

– Poszły, parchy! – mruknął, wjeżdżając na rynek, pod cień starych, poobdzieranych kasztanów, konających na środku placu, gdzie już stało kilkanaście wozów z wyprzęgniętymi końmi.

I swój wasąg tam umieścił, żrebięcę wyłożył łbem do półkoszka, nasuł jej do kobiałki obroku, bat schował na dno, pod siedzenie, otrzepał się ze słomy i ruszył prosto do Mordki, tam gdzie błyszcząły trzy mosiężne talerze, aby się nieco przyogolić – wyszedł wkrótce czysto ostrugany i tylko z jednym zacięciem na brodzie, zalepionym papierem, przez który sączyła się krew.

Sądy nie były jeszcze zaczęte.

Ale przed domem sądowym, co stał zaraz w rynku, naprzeciw ogromnego poklasztornego kościoła, czekało już sporo narodu. Siedzieli na wydeptanych stopniach, to kupili się pod oknami i raz w raz zagładali do środka, kobiety zaś przykucnęły pod bielonymi ścianami, opuściły czerwone zapaski z głów na ramiona i rajcowały.

Boryna, że dojrzał Jewkę z dzieckiem na rękę, stojąca w gromadzie swoich świadków, to się zeżlił zarno, jako że skory był do złości, splunął i wszedł do sieni drugiej, biegnącej na przestrzał sądowego domostwa.

Po lewej stronie był sąd, a po prawej mieszkał sekretarz, bo jakoż właśnie Jacek wyniósł samowar przed sam próg i tak go rozdmuchiwał cholewą zawzięcie, że dymił niby komin fabryczny, a co chwila ostry, gniewny głos krzyczał z głębi zadymionej sieni:

– Jacek! buciki panienkom!

– Zaraz, zaraz!

Samowar już niby wulkan huczał i buchał płomieniami.

– Jacek! wodę panu do mycia.

– Dyć zara, zrobi się wszyćko, zrobi! – I spocony, nieprzytomny, ganiał po sieni, aż dudniło, powracał, dmuchał i znowu leciał, bo pani krzyczała:

– Jacek! kulfonie jeden, gdzie moje pończochy?!

– Ale! ścierwa, nie samowar!

Trwało to wszystko dobrych parę pacierzy, abo i z koronką, aż wreszcie drzwi sądowe się otwarły i naród począł napełniać dużą, wybieloną izbę.

Jacek, już teraz jako woźny, boso, w modrych portkach i takimże lejbiku z mosiężnymi guzikami, z czerwoną, spoconą twarzą, którą raz w raz obcierał rękawem, uwijał się za czarnymi kratami, dzielącymi izbę na dwie polowy, i

rzucał łbem niby koń, kiej go giez ukąsi, bo płowe włosy spadały mu grzywą na oczy, to zaglądał ostrożnie do sąsiedniej stancji i potem siadał na chwilę pod zielonym piecem.

A narodu się nawaliło, że ani palca wetknąć, i parli się coraz krzepciej na kraty, aż trzeszczały; gwar zrazu cichy podnosił się z wolna, szemrał, przewalał po izbie, huczał czasami, przechodził miejscami -w kłótnię, że jakie takie mocne słowo padało coraz gęściej.

Żydzi szwargotali pod oknami, a jakieś baby na głos opowiadały swoje krzywdy i jeszcze głośniej popłakiwały, ale nie można było rozzeznać, kto i gdzie, bo ciasnota była i głowa przy głowie, jako ten zagon pełen maków czerwonych i kłosów żytnich, co go ten wiater żenie, a on się zakolebie i gwarzy, i szumi, a potem staje równo kłos przy kłosie. To znowuj Jewka, dojrzałszy Borynę wspaniego o kraty, jęła dogadywać i wykrzykiwać na niego, że zezłony odrzekł ostro:

– Zamilknij, suko, bo ci gnatki porachuję, że rodzona nie pozna.

A na to Jewka rozsrożona nuż pazury wyciągać i drzeć się do niego przez gęstwę ludzką, aż jej chustka spadła z głowy i dzieciak się rozkrzyczał, że nie wiada, na czym by się skończyło, gdy naraz Jacek się zerwał, otworzył drzwi i krzyknął:

– Cichoja, ścierwy, bo ano sąd idzie!...

Jakoż i sąd wszedł; najpierw gruby, wysoki dziedzic z Raciborowic, a za nim dwóch ławników i sekretarz, który usiadł przy bocznym stoliku pod oknem i rozkładał papiery a patrzył na sędziów, jak stanęli przy wielkim stole, okrytym czerwonym sukнем, i nałożyli złote łaúcuchy na grube karki....

Cicho się zrobiło, że słyszać było tych, co na ulicy pod oknami gwarzyli.

Dziedzic rozłożył papiery, chrząknął, spojrzał na sekretarza i grubym, donośnym głosem oznajmił, że sądy się rozpoczynają.

Potem sekretarz przeczytał sprawy na dzień dzisiejszy, coś szepnął pierwszemu ławnikowi, ten oddał to sędziemu, który kiwnął głową potakując.

Sądy się rozpoczęły.

Pierwsza szła sprawa ze skargi strażnika na jakiegoś lyczka o nieporządki w podwórzu.

Skazany zaocznie.

Potem o pobiciu chłopaka za wypasanie końmi koniczyny.

Pogodzili się – matka dostała pięć rubli, a chłopak nowe portki i lejbik.

Sprawa o woranie się.

Odłożona z braku dowodów.

Sprawa o kradzież leśną w borze sędziego; stawał rządca – oskarżeni chłopi z Rokicin.

Skazani na kary pieniężne lub odsiedzenie w areszcie po dwa tygodnie.

Nie przyjęli wyroku, pójdą do apelacji.

I tak głośno zaczęli wykrzykiwać na niesprawiedliwość bo las był wspólny, serwitutowy, aż sędzia skinął na Jacka, i ten zagrzmiał:

– Cichoja, cichoja, bo tu sąd, nie karczma.

I tak szła sprawa za sprawą, kieby skiba za skibą, równo i dość spokojnie, czasem tylko podnosiły się skargi abo chlipanie, abo i przekleństwo, ale te Jacek wnet przyciszał.

Z izby ubyło nieco ludzi, ale w ich miejsce przybyło tyle nowych, że stali zbici kieby w snop, że nikto poruszył się nie mógł i zrobił się taki gorąc, iż ani odetchnąć aż sędzia polecił otworzyć okna.

Teraz szła sprawa Bartka Kozła z Lipiec o kradzież świń u Marcjanny Antonówny Pacześ. Świadkowie: taż Marcjanna, syn jej Szymon, Barbara Piesek itd.

– Świadkowie czy są? . zapytał ławnik.

– Jesteśmy! – zawiązali chórem.

Boryna, który dotąd samotnie a cierpliwie stał przy kracie, przysunął się nieco do Paczesiowej przywitać, boć to była Dominikowa, matka Jagny.

– Oskarżony, Bartek Kozioł, bliżej, za kratę.

Niski chłop przepychał się ze środka tak gwałtownie, aż kląć poczęli, że depcze po kulasach i przyodziewek ozdziera.

– Cichoja, ścierwy, bo prześwietny sąd mówi! – krzyknął Jacek, wpuszczając go.

– Wy Bartłomiej Kozioł?

Chłop drapał się frasobliwie po gęstych, równo obciętych włosach; głupowaty uśmiech skrzywiał mu suchą, wygoloną twarz, a małe rudawe oczki chytrze skakały po sędziach niby wiewiórki.

– Wy Bartłomiej Kozioł? – zapytał znowu sędzia, bo chłop milczał.

– Dyć juści, on ci Bartłomiej Kozioł, dopraszam się łaski prześwietnego sądu! – piszczała ogromna kobieta, wpychając się siłą za kraty.

– A wy czego?

– Dopraszam się łaski, a dyć ja żona tego chudziaka, Bartka Kozła – i kłaniała się ręką ziemi, aż wyrurkowanym czepcem zawadzała o stół sędziowski.

– Świadkujecie?

– Niby to za świadka? ni, jeno dopraszam się...

– Woźny; wyrzuć ją za kratę.

– Wychodźta, kobieto, bo nie la was tu miejsce...-

Chwycił ją za ramiona i pchał zadem.

– Dopraszam się prześwietnego sądu, kiej mój ano nie dosłyszy na ten przykład... – krzyczała.

– Wychodźta, póki po dobremu – i aż jęknęła, tak ją ciepnął na kratę, bo ani kroku po dobroci ustąpić nie chciała.

– Wyjdźcie, będącym głośno mówili, to choć on Kozioł, a usłyszy!

Zaczęło się wreszcie badanie.

– Jak się nazywacie?

– Hę?... a, przezywam?... Przeciech wołali mnie, to niby wiedzieć wiedzą...

– Głupiś. Jak się nazywacie? – indagował nieubłaganie sędzia.

– Bartek Kozioł, prześwietny sądzie – rzuciła żona.

– Ile lat?

- Hę?... a, lat?... bo ja to pomnę! Matka, wiele to ja mam roków?...
- Pięćdziesiąt i dwa, widzi mi się, będzie na zwiesnę.
- Gospodarz?...
- I... trzy morgi piachu i ten jeden krowi ogon... sielny gospodarz.
- Był już karany?
- Hę?... karany?
- Czy siedzieliście w kozie?
- To niby w kreminale?... karany?... Matka, byłem to w kreminale, hę?...
- A byłeś, Bartku, byłeś, a to cię te ścierwy dworskie o to zdechłe jagniątko...
- Juści, juści... na paśniku znalazłem zdechłe jagnię... wzionem, co miały psy rozwłócyć... poskarżyły, przysięgły, com ukradł, sąd przysądził... wsadziły mnie i siedzialem... Niesprawiedliwość jest ino, niesprawiedliwość... – mówił głucho i obzierał się znacznie na żonę.
- Oskarżeni jesteście o kradzież maciory Marcjannie Paczeń! Wzięliście ją z pola, zagnali do domu, zarznieli i zjadli! Co macie na swoją obronę?
- Hę? Zjadłem! Żebym tak Boga przy skonaniu nie oglądał, że nie zjadłem!... o świecie rodzony, ja zjadłem! – wołał żałośnie.
- Cóż macie na swoją obronę?
- Obronę... miałem to co rzec, matka?... Juści, baczę; niewinowatym, świnie zjadłem a Marcjanna Dominikowa, na ten przykład, szczeka bele co, kiej ten pies, że ino chycić za ten paskudny pysk a sprać... a...
- O ludzie, ludzie!... – jęknęła Dominikowa.
- To już sobie później zrobicie, ateraz mówcie, jakim sposobem świnia Paczesiowej znalazła się u was?...
- Świnia Paczesiowa.. u mnie?... Matka, co to wielmożny dziedzic rzekli?...
- A dyć, Bartku, to o tym prosiaku, co to za tobą przylazł do chałupy...
- Baczę, juści, że baczę, bo prosiak to był, a nie świnia żadna; dopraszam się łaski wielmożnego sądu, niech słyszą, com ano rzekł, i przywtórzę; prosiak to był, a nie świnia; biały prosiak, a kiele ogona abo i zdziebko poniżej czarno łaciaty.
- Dobrze, ale skąd się wziął u was?
- Niby u mnie?... Zarno wszyćko dokumentnie rzeknę, z czego się pokaże la prześwietnego sądu i la zgromadzonego narodu, co jestem niewinowaty, a Dominikowa cygan jest baba, pleciuch i ozornica zapowiedziona!
- Ja cyganię! A dyć tej Najświętszej Panienki uproszę, żeby was pierun bez świętej spowiedzi nie trzasnął! – rzekła cicho, z westchnieniem ciężkim do obrazu Matki Boskiej, wiszącego w rogu izby, Dominikowa, a potem, że to już ścierpieć nie mogła, wyciągnęła zwiniętą, chudą pięść do niego i syknęła:
- Ty złodziej świński! ty zbóju! ty!... – i rozczapierzyła palce, jakby go chycić chciała.
- Ale Bartkowa rzuciła się do niej z krzykiem.
- Co! biłabyś go, suko jedna, biłabyś, czarownico, kacie synowski, ty!
- Uciszyć się! – zawołał sędzia.

– Stulta pyski, kiej sąd mówi, bo waju wyciepnę na osobność! – poparł Jacek, podciągając parcianki, bo mu się był obertelek oberwał.

Uciszyło się zaraz, a baby, że to blisko było do chwycenia się za łby, stały już cicho, ino się oczami jadły a wzdychały ze złości...

– Mówcie, Bartłomieu, mówcie wszystko a prawdę.

– Prawdę?... Samą czystą kiej szkło prawdę rzeknę, rzetельnie powiem, kiej na spowiedzi, kiej gospodarz do gospodarzy, kiej swój do swojaków, bom gospodarz z dziada pradziada, a nie komornik, nie profesjant jaki abo i jenszy miescki zdzier. To tak było.

– Patrz dobrze w głowę, byś czegóż nie przepomniał -radziła.

– Nie przepomnę, Magduś, nie. To było tak. Szedłem se... a baczę, że to rychtyk zwiesna była... i za Wilczym Dołem, wedle Borynowej koniczyny... idę se i mówię pacierz, bo na ten przykład przedzwonili już na Anioł Pański... nocka też szła... idę se... jaż tu słyszę: głos nie głos? Loboga, myślę se: chrząka albo i nie chrząka?... Oglądałem za się niczego nie widno, cicho całkiem. Złe mě kusi czy co?... Ide dalej i że mě zdziebko mrówki oblazły ze strachu, mówię se Pozdrojenie Anielskie. Chrząka znowu! Cie! myślę sobie, nic, jeno swynia to abo i zasie prosiak. Zlazłem zdziebko w bok, w koniczynę i obejrzałem się... juści, że cosik lizie za mną, przystanąłem ja przystanęło i to, a białne, niskie i długie... a ślepie świeciły kiej u żbika abo zgoła u złego... Przeżegnałem się, a że i skóra mi ścierpła, tom ruszył lepszym krokiem jakże, abo to wiadomo, co się po nocach tłucze?... A wszyscy w Lipcach wiedzą, co na Wilczych Dołach straszny.

– Juści, że prawda, bo łoni, kiej Sikora przechodził tam nocą, to go ułapili za grdykę i rzuciło o ziemię, i tak zbiło, że chłop chorzał dwie niedziele – objaśniała żona.

– Cichoj, Magduś, cichoj! Idę, idę... idę... a to fort lezie za mną i chrząka! A że to był rychtyk miesiącczek wylazł se na niebo, to patrzę, a to ino prosiak, nie złe. Ozgniewałem się, bo co se ten głupi myśli – straszyć, tom rzucił nań patykiem i idę ku domowi Szedłem se miedzą, między Michałowymi burakami a pszenicą Borynową, a potem między jarką Tomka a owsem tego Jaśka, co go łoni do wojska wzieni, a którego to kobieta akuratnie wzoraj zległa... Prosiak fort za mną kiej pies, to se idzi obok, to włazł w kartofle Dominikowej i tu pysknie, i tam pysknie, i chrząknie, i kwiknie, a nie ostaje, ino za mną...

Skręciłem na ścieżkę, co bieży na przełaj – ona za mną. Gorąco mi się zrobiło, bo laboga, taka świnia, co może nie świnia! Skręciłem na drogę wedle figury, prosiak za mną... Widziałem, biały był, a kiele ogona, poniżej zdziebko, czarno łaciaty! Ja bez rów – ona za mną, ja na te mogiłki, co za figurą są – ona za mną, ja na kamionki, a ona kiej mi się nie rzuci pod kulasy – rymnąłłem kiej długi. Opętana czy co?... Ledwiem się pozbierala, a ona kiej nie zadrze ogona i w skok przede mną! A lećże se, zapowietrzona, pomyślałem. Ale nie uciekła, ino wciąż przede mną leciała – aż do samej chałupy – do samej chałupy, prześwietny sądzie, aż w ogrodzenie weszła, aż do sieni włazła, a że drzwi do izby były wywarste, to i do izby poszła... Tak mi Panie Boże dopomóż Amen!

– A potem zarzneлиście i zjedli, prawda? – rzekł sędzia rozbawiony.

– Hę! Zarzneли i zjedli?... A cośwa zrobić mieli? Przeszedł dzień – prosiak nie odchodzi; przeszedł tydzień jest, ani jej wygonić, bo z kwikiem wraca!... Moja podtykała jej, co mogła, bo jakże głodem morzyć, Boże stworzenie też... Przeswietny sąd jest mądry, to sprawiedliwie se wymiarkuje, że com z nią biedny sierota miał zrobić? Niktoj po nią nie przychodził, a w domu bieda – a żarła, że i dwie drugie tyle nie zechlają..: Jeszcze z miesiąc, to by nas zeżarła i z bebechami... Co było radzić? Miała ona nas – tośwa my ją zjadły, a i to niecałą, bo na wsi się zwiedziały, a Dominikowa poskarżyła, że to jej, przyszła ze sołtysem i zabrała wszycko...

– Wszystko?... a cały zad to gdzie?... – syknęła złowrogo Dominikowa.

– Gdzie? Spytajta się Kruczka i drugich piesków. Wynieśliśmy na noc do stodółki. Psy, że to czujne psie pary, a wrota były dziurawe, wyciągnęły i bal se sprawiły moją krwawicą, że chodziły obżarte kiej te dziedzice.

– Hale, świnia sama poszła za nim, głupi uwierzy, ale nie sąd. Złodziej jucha, a barana młynarzowi, a gęś dobródziejowi to kto pokradł, co?...

– Widziałaś, co? Widziałaś! – wrzasnęła Kozłowa, przyskakując z pazurami.

– A kartofle z organistowego dołu to kto?... A ciegiem cosik komuś we wsi ginie, to gąska, to kury, to sprzęt jakiś – ciągnęła nieubłaganie.

– Ty ścierwo! Coś ty robiła za młodu, a i co twoja Jagna teraz wyprawia z parobkami; to ci tego nikt nie wypomina, a ty kiej ten pies...

– Wara ci od Jagny! Wara, bo ci ten pysk tak spiere, że... Wara!... – ryknęła wielkim głosem, ugodzona jak w żywe mięso.

– Cichońta, pyskacze, bo za drzwi wyciepnę! – uciszał Jacek, podciągając parcianek.

Zaczęło się przesłuchiwanie świadków.

Najpierw świadczyła poszkodowana, Dominikowa a zeznawała cichym, nabożnym głosem i przysięgała co chwila przed tą Częstochowską, jako świnia jej, i żegnała się, i biła w piersi, że prawda jest, jako ją ukradł z pastwiska Kozioł, i nie żądała od prześwietnego sądu kary na niego, niech mu już tam Jezusiczek czyśćca za to nie pożałuje – ale domagała się wielkim głosem sądu i karyza to, że tak spostponował ją i Jagnę wobec całego na-rodu.

Świadczył potem Szymek, syn Dominikowej; czapkę powiesił na rękach złożonych jak do pacierza, oczów nie spuścił z sędziego i jękliwym, nieprzytomnym głosem zeznawał, że świnia była matczyna, że biała była cała, ino kiele ogona czarną łatę miała, a ucho rozerwane, bo ją był Łapa Borynowy chycił na zwiesnę, a tak kwiczała, że chociaż w stodółce był – usłyszał...

Potem zzewzano Barbarę Piesek i innych.

Świadczyli po kolej i przysięgali, a Szymek wciąż stał z czapką na rękach, wpatrzony poboźnie w sędziego, a Kozłowa darła się za kratę z krzykiem za przeczań i złorzeczeń, a Dominikowa ino wzrychała do obrazu, a poglądała na Kozła, który skakał oczami, nasłuchiwał, a obzierał się na swoją Magdusię.

Naród słuchał uważnie i raz w raz szmer, to uwagi złośliwe albo śmiech

się rozległ głuchy pod powałą, aż Jacek musiał przyciszać groźbą.

Sprawa ciągnęła się długo, aż do przerwy, w której sąd poszedł do sąsiedniej izby na naradę, a naród wysypał się do sieni i przed dom odetchnąć nieco: kto pojeść zdziebko, kto ze swoimi świadkami się zmówić, kto wywodzić krzywdy swoje, a jenszy znowu wyrzekać na niesprawiedliwość a pomstować, jak to zwyczajnie bywa na rokach.

Po przerwie i odczytaniu wyroków przyszła na stół sprawa Boryny.

Jewka stanęła przed sądem i pohuśtując dziecko, obwinione w zapaskę, jęła płaczliwie wywodzić krzywdy swoje i żale; jako służyła u Boryny i pracowała, jaże jej kulasy ustawały, a nigdy dobrego słowa nie usłyszała, kąta nie miała na spanie ani jadła dość, że się u sąsiadów pozywiać musiała, a potem zasług nie zapłacił i z jego własnym dzieckiem wygnał ją w cały świat... buchnęła w końcu ogromnym płaczem i rzuciła się na kolana przed sędziąmi z krzykiem :

– Krzywda to moja, krzywda! a dzieciak jego, prześwietny sądzie!

– Cygani jak ten pies – mruknął Boryna ze zgrozą.

– Ja cyganię?! A dyć wszystkie, a dyć całe Lipce wiedzą, że... żeś suka i latawiec...

– Wielmożny sądzie, a przódzi to mi ino mówili: Jewka, Jewuś, i jeszcze słodziej, a to mi paciorki przywieźli a to często gęsto bułkę z miasta i mówili: „Naści, Jewuś, naści, boś mi najmilejsza...” – a teraz, o mój Jezu, mój Jezu!... – poczęła ryczeć.

– Cygan, jucha, możem cię jeszcze pierzyną przyodziały i mówił: „Śpij se, Jewuś, śpij!...”

Izba zatrzasnęła się śmiechem.

– Abo nie, co? Abośta nie skamłali, jako ten pies przed drzwiami, abośta mało obiecowały, co?

– Loboga, ludzie, że to pierun nie zabije taką pokrakę? – zakrzyknął zdumiony.

– Wielmożny sądzie, cały świat wiedział, jak to było, całe Lipce mogą przyśniadczyć, co prawdę mówię. Służyłam u nich, to mi ciegiem spokoju nie dawał. O biedna ja sierota, biedna!... O dola moja nieszczęśliwa!... Abo tom się mogła obronić przed tylim chłopem?... Krzyczałam, to mę sprał i zrobił, co chciał... A gdzież ja się podziej z tym dziecięczkiem, gdzie?... Świadkowie powiedzą i przyśniadczą! – wołała wśród płaczu i krzyków.

Ale świadkowie w rzeczywistości nic nie zeznali prócz plotek i domysłów, więc znowu jęła dowodzić i przekonywać, aż w końcu jako ostatni dowód rozpowiła dziecko i położyła je przed sędziąmi; dziecko wierzało nagimi nóżkami i krzyczało wniebogłosy.

– Wielmożny sąd sam obaczy, czyje ono; o, ten ci sarn nos kiej kartofel, te same bure ślepie i kaprawe... Kropla w kroplę nikt jenszy, jeno Boryna!... – wołała.

Ale już i sąd nie mógł powstrzymać się od śmiechu, a naród aż huczał z uciechy, przyglądali się dziecku, to Borynie i raz w raz ktoś powiedział:

– To ci pannica, kiej ten pies odarty ze skóry!

– Boryna wdowiec, ożeniłby się z nią, a chłopak zdalby się do pasjonki...
 – Lenieje ci ona kiej krowa na zwiesnę.
 – A urodna! jeno grochowinami przytrząść i w proso wsadzić – wszystkie gapy uciekną...

– Już i tak psy uciekają, kiej Jewusia bez wieś idzie!...
 – A gębusię ci ma kiej pomyjami wymalowaną...
 – Bo gospodarna, raz w rok się myje, coby na mydło nie wydawać...
 – Żydom w piecach pali, czasu nie ma, to i nie dziwota!

Dogadywali coraz złośliwiej i okrutniej, a ona zmilkła i nieprzytomnymi oczami psa zgionego patrzyła po ludziach i ważyła coś w sobie...

– Cichoja! To grzych tak się naśmiewać nad biedotą! – krzyknęła Dominikowa tak mocno, aż pomilkli, i jaki taki drapał się po łbie ze wstydu.

Sprawa skończyła się na niczym.

Boryna poczuł niezmierną ulgę, bo chociaż nie był winien, ale zawsze bojał się ludzkiego obmwiska, no i tego że przysądzić mogą, by płacił – bo prawo juści jest ci takie, że nikiej nie wiada, kogo za łeb chyci, winowatego czy sprawiedliwego. Bywało już tak nie raz, nie dwa, nie dziesięć... bywało.

Wyszedł zaraz ze sądu i czekając na Dominikową, jął medytować i rozważać w sobie całą tę sprawę. Nie mógł zrozumieć, po co i dlaczego skarżyła.

– Ni, to nie jej rozum i głowa, to jenszy, ktoś drugi przez nią sięga, ale kto?...

Poszli z Dominikową i z Szymkiem do karczmy napić się i przegryźć coś niecoś, bo było już dobrze po południu, i chociaż mu Dominikowa napomykała z lekka, że cała ta Jewczyna sprawa to musi być robota kowala, zięcia jego, nie mógł uwierzyć.

– Co by mu z tego przyszło?

– Tyla, żeby was pokłyźnić a podać na pośmiewisko i umartwienie. Drugi człowiek jest taki, że z jenszego la samej uciechy pasy by darł.

– Dziwno mi tej zawziętości Jewczynej! Bom nie ukrzywdził w niczym, a jeszcze za chrzest tego jej békarta dał dobrodziejowi worek owsa...

– Służy ona u młynarza, a ten w kompanii z kowalem chodzi...: miarkujecie?!

– Miarkuję, ino że nic rozeznać nie mogę! Napijwa się jeszcze!

– Bóg zapłać, pijcie przódzi, Macieju!

Napili się raz i drugi, zjedli drugi funt kiełbasy z półbochenkiem chleba, stary kupił rządki bułek dla Józi i zabierali się do powrotu.

– Siadajcie, Dominikowa, ze mną, ckno samemu, pogwarzym...

– A dobrze, ino skoczę jeszcze do klasztoru zmówić pacierz.

Poszła, ale w dobre dwa pacierze już była z powrotem, i zaraz pojechali.

Szymek włókł się za nimi wolno, bo w jedną szkapę i piachy były srogie, ale rozebrało go nieco, że to nie był zwyczajny picia i oszołomiony sądem, to się ino kiwał sennie w półkoszkach i raz w raz przecykając zdzierał czapkę ze łba, żegnał się nabożnie i wpatrzony nieprzytomnie w ogon szkapy, jakoby w dziedzicową twarz na sądzie, mamrotał: „...Świnia matczyna, biała cała, a ino

kiele ogona czarną łatę miała..."

Słońce się już było przetaczało ku zachodowi, gdy wjechali w las.

Mało wiele pogadywali, choć siedzieli w podle siebie na przednim siedzeniu.

Czasem któreś zagadnęło jakimś słowem, że to nieobycznie siedzieć jak te mruki, ale ino tyla tego było, żeby śpik nie morzył i język nie zasechl...

Boryna poganiał źróbkę, bo wolniła, że to już do pół boków spotniała z umęczenia i gorąca, czasem pogwizdała i milczała, i coś żuła, coś ważyła w sobie, coś kalkulowała i często a niewidnie poglądała na starą, na jej suchą kieby z blichowanego wosku twarz, całą w podłużnych bruzdach zastygłą – poruszała bezzębnymi wargami, jakby się modliła po cichu; czasem pociągała czerwoną zapaskę barzej na czoło, bo słońce świeciło prosto w oczy, i siedziała nieruchomo, ino jej bure oczy gorzały.

– Wykopaliście ta już, co? – zagadnął wreszcie.

– A juści. Obrodziły latoś niezgorzej.

– Przychować będzie wama łacniej.

– Wsadziłam też wieprzka do karmika, bo w zapusty może się zdać...

– Pewnie, pewnie... mówiły, że Walek Rafałów przysyłał z wódką?...

– Nie on jeden, nie... ale po próżnicy ino grosz tracą...nie la takich Jaguś moja, nie.

Podniosła głowę i jastrzębimi oczami wpiła się w niego, ale Boryna, że człek był w latach, nie wicher żaden, to twarz pokazał zimną i spokojną nie do rozeznania: Długo nie rzekli ni słowa, jakby się tą niemotą mocując ze sobą.

Borynie nijako było zaczynać pierwszemu, bo jakże, w latach już był i gospodarz na całe Lipce pierwszy; no i mógl to zasię tak prosto rzeć, co mu się Jaguś udała?...Honor przeciech swój miał i pomyślenie – ale że krwie gorącej był z przyrodzenia, to aże go złość porywała, że musi tak baczyć na siebie, tak kołować a zabiegać.

Dominikowa przezierała go coś niecoś i miarkowała zasię, co go tak marnoci i rozbiera, ale ni słówkiem nie pomogła, ino raz w raz poglądała nań, to w ten świat i te dalekości niebieskie, aż i rzekła niechcący:

– Gorąc ci taki, kieby we żniwa.

– Rzekliście.

Jakoż i tak było, bo drogę otaczały potężne ściany boru, że żaden wiater ni przewiew nijaki nie przedzierał się z pól, a słońce wisiało prosto nad głowami i tak dogrzewało, że rozprązione drzewa stały bez ruchu i omdlałe czuby pochyłały nad drogą, i tylko raz w raz puszczały bursztynowe igliwo, co kołujący spływało na drogę. Grzybny zapach bajorów i liścia dębowego aż wiercił w nozdrzach.

– Wiecie, dziwno to mnie, a i drugim, że taki gospodarz, co to i pomyślenie nie bele jakie ma, i grontu tela, posłuch u narodu – kiej wy na ten przykład, a do urzędu ambitu nie macie...

– Utrafiliście, że ambitu nijakiego nie mam. Co mi po tym? Sołtysem byłem bez trzy roki, tom dopłacił gotowym groszem. A com namarnował siebie i konisków! com się nakłyźnił i nabiegał, że i teń pies polowy nie więcej. A

upadek w gospodarstwie był i marnacja, że jaże mi moja nie dała dobrego słowa...

– Miała i ona swój rozum. Urzędnikiem być zawżdy to i honor jest, i profit.

– Bóg zapłać. Strażnikowi się kłaniaj, pisarza obłapiaj za nogi i bele ciara-cha, co z urzędu – też... Wielgi mi honor! Nie płacą podatków, most się popsowa, wścieknie się pies, który weźmie klonicą po łbie – kto winowaty?... Sołtys wino-waty, do strafu sołtysa ciągają! Hale, jest profit. Dosyć ja pisarzowi i do powiatu nanosił i kur, i jajków, i gąskę niektóry...

– Prawdę mówicie, ale Pietrkowi wójtostwo do grdyki nie wraca, nie; grontu już dokupił i stodółkę dostawił, i konie ma kiej te hamany!...

– Juści, ino nie wiada, co mu z tego ostanie, kiej się urząd skończy...

– Myślicie...

– Oczy swoje mam i miarkuję se ździebko...

– Dufny ci on w siebie i z dobrodziejem koty drze.

– Aże mu się darzy, to ino bez kobiete; on se wójtuję, a ona vv garści wszycko dzierzy.

Milczeli znowu z pacierz dobry.

– A wy to nie poślecie z wódką do której?... – zapytała ostrożnie.

– I... nie bierą mę już ciągotki do kobiet, za starym...

– Nie powiadajcie po próżnicy! Ino ten stary, co się ruchać nie może, łyżki sam do gęby nie doniesie i na przypiecku se dochodzi... Widziałam, kiejście worek żyta nieśli.

– Juści, żem w sobie krzepki jeszcze, ale która by ta poszła za mnie?..

– Któren nie probant, co wie? Obaczycie!

– Starym, dzieci dorastają... a pierwszej z brzegu nie wezmę...

– Zróbcie ino zapis, a i co najpierwsze się wama nie sprzeciwią...

– La zapisu! Kiej te świnie! Za tę morgę to i młódka najczystsza a pójdzie choćby za dziada spod kościoła...

– A chłopy to za wianem nie patrzą, co?

Nie odrzekł już, jeno skopił batem żrebię, że ruszyła z miejsca galopem.

Milczeli długą.

Dopiero gdy wyjechali z lasu na pola, między przydrożne topole, Boryna, który cały ten czas burzył się w sobie i przegryzał, wybuchnął:

– Na psy takie urządzenie we świecie! Za wszystko płać, choćby i za to dobre słowo! Źle jest, że i gorzej byc nie było. Już nawet dzieci na ojców nastają, posłuchu nie ma nijakiego, a wszystkie się żrà ze sobą kiej psy.

– Bo głupie, nie baczą, że wszystkich jednak ta święta ziemia pokryje.

– Leda jeden abo drugi od ziemi odrósł, a już do ojców z pyskiem, coby mu jego część dawali. Ze starszych się ino prześmiewają! Ścierwy, we wsi im ciasno, porządki stare im złe, ubieru nawet wstydzą się niektórzy!

– To wszystko bez to, że Boga się nie boją...

– Bez to i nie bez to, a źle jest.

– Nie idzie na lepsze, nie.

- Ma iść, kto ich ta zniewoli?
- Kara boska! Bo przyjdzie ta godzina sądu Panajezusowego, przyjdzie.
- Ale co się przódzi narodu namarnuje, tego nikt nie odbierze.
- Czasy takie, że lepiej, coby mór przyszedł.
- Czasy! Juści, ale i ludzie są winne. A kowal to co? A wójt? Z dobrodziem się drą, ludzi buntują a tumanią, a głupie wierzą.
- Ten kowal to moja trucizna, chociaż i zięć też...

I tak se już społecznie wyrzekali na ten świat, oglądając na wieś, co była już coraz bliżej widna, przez topole.

Pod smętarzem czerwienił się już z dala rząd kobiet pochylonych i zasnutych delikatną mgłą dymów, a wkrótce i głuchy, monotonny trzepot międlił jał raz w raz dopływać z powiewem, co się był podnosił z nizinnych łąk.

- Dobry czas na międlenie. Zlezę przy nich, bo jest tam i Jaguś moja.
- Nic mi z drogi, to was podwiezę...
- Dobrzyście, Macieju, że jaże mi dziwno... – uśmiechnęła się chytrze.

Skręcił z topolowej na pełną dróżkę, co biegła do smętarnich wrót, i podwiózł pod smętarz, gdzie pod kamiennym szarym płotem, w cieniu brzóz, klonów i tych krzyżów, co się z mogiłeck pochyłały ku polom, kilkanaście kobiet międliło zawzięcie suchy len, aż mgła pyłów wisiała nad nimi i długie włókna czepiały się żółtych listków brzóz i wisiały u czarnych ramion krzyżów; w podle, na prêtach rozpiętych, nad dołami, w których paliły się ognie, przesuszano len mokrawy jeszcze.

Międlice ostro klapały, aż cały rząd kobiet pochylał się ciągle w krótkich a przedkich drganiach, i tylko coraz któraś się prostowała, roztrzepywała przygarść lnu z ostatnich pańdzierzy, zwijała ją w kukłę libo w chochoła i rzuciła na rozpostartą płachtę przed siebie.

Słońce, że się już było przetoczyło nad lasy, świeciło im prosto w twarze, ale nic to – robota, śmiechy, wesołe słowa nie ustawały ani na to oczymgnienie.

– Szczęść Boże na robotę! – zawała Boryna do Jagny, która międliła z kraja zarno; w koszuli była ino a w czerwonym wełniaku i w chustce na głowie od kurzu.

– Bóg zapłać! – odrzuciła wesoło i modre, ogromne oczy podniosła na niego, i uśmiech przeleciał przez jej urodową, opaloną twarz.

- Suchy, córuchno, co? – pytała stara, obmacując obmiędlone garście.
- Suchy kiej pieprz, jaże się łamie... – Znowu spojrzała na starego z uśmiechem, aż ciarki przeszły po nim, że świsnął batem i odjechał, ale raz w raz się obracał za nią, choć już widna nie była, bo mu jak żywa stała w oczach...

– Dzieucha kiej łania... W sam raz – rozmyślał.

Rozdział 4

Była niedziela – cichy, opajęczony i przesłoneczniony dzień wrześniowy.

Na ściernisku, tuż za stodołami, pasł się dzisiaj cały inwentarz Borynowy a pod brogiem wysokim i pękatym, okrągłonym zieloną szczotką żyta, wykruszonego przy układaniu, leżał Kuba, dawał baczenie na inwentarz i uczył pacierza Witka – często pokrzykiwał na niego albo i zasie szturchał biczyskiem, bo chłopak mylił się i latał oczami po sadach.

– Bacz, coć rzekłem, bo to pacierz – upominał poważnie
– Dyć baczę, Kuba, baczę.
– To czegój ślepiasz po sadach?
– Widzi mi się, co są jeszcze jabłka u Kłębów...
– Zjadłbyś! A sadzileś je to, co? Powtórz „Wierzę”.
– Wyście też nie wywiedli kuropatwów, a wzieniście całe stado.
– Głupiś! Jabłka są Kłębowe, a ptaszki Panajezusowe, rozumiesz!
– Aleście je wzieni z dziedzicowego pola...
– I pole jest Panajezusowe. Hale, jaki mądrala, powtórz „Wierzę”.
Powtarzał prędko, bo go już kolana bolały od klęczenia, ale nie ścierpiał...
– Widzi mi się, co źróbkę idzie w Michałową koniczynę! – krzyknął gotowy do biegnięcia.

– Nie bój się o źróbkę, a patrz pacierza...

Kończył wreszcie, ale już nie mógł wytrzymać, przysiadał na piętach, wykręcał się na wszystkie strony, a zoczywszy bandę wróblą na śliwkach, śmignął w nie grudką ziemi i śpiesznie bił się w piersi.

– A ochfiarowanie to zjadłeś kiej ulęgałkę, co?

Powiedział ochfiarowanie i z wielką ulgą wziął się do śpiącego Łapy itał z nim baraszkować.

– Ale, gził się cięgiem będzie, kiej ten cielak głupi. – Poniesiecie dobrzejowi ptaszki?
– Poniesę...
– Spieklibym w polu.
– Spiecz se ziemniaków. Co mu się zachciewa!
– Idą już do kościoła! – zawołał Witek, spostrzegając przez płoty i drzewa migające czerwone zapaski na drodze.

Słońce przygrzewało niezgorzej, że wszystkie okna i drzwi chałup powywierano na przestrzał; gdzieniegdzie, pod przyzbami, myto się jeszcze, gdzie znowu czesano i zapletano warkocze, gdzie wytrzepywano świąteczne szmaty, zmięte całotygodniowym leżeniem w skrzyniach, gdzie już wychodzono na drogę, że raz w raz niby maki czerwone, niby georginie żółte, co dokwitały pod ścianami, libo te nagietki i nasturcje – tak szły kobiety strojne, szły dziewczyny, szli parobcy, szły dzieci, szli gospodarze w białych kapotach, podobni do ogromnych żytnich snopów, a wszyscy dążyli wolno ku kościołowi drogami nad stawem, który misa złota odbijała w sobie słońce, aż oczy raziło.

A dzwony wciąż były radosnym głosem niedzieli, odpoczynienia, modlitwy.

Kuba czekał, aż przedzwonią, ale że nie mógł się doczekać, schował pęk ptaków pod kapotę i rzekł:

– Witek, jak wydzwonią, spędź bydło do obór i przychodź do kościoła.

Ruszył, ile mógł, rychło, bo kulał srodze, dróżką biegnącą pod ogrodami, a tak zasłana żółtym liściem topoli, że szedł kieby po szafrałowym kilimie.

Plebania stała na prost kościoła, przedzielona tylko odeń drogą, w głębi wielkiego ogrodu, pełnego jeszcze gruszek zielonych i jabłek rumianych.

Przed gankiem, obrośniętym w poczerwieniałe wino, Kuba się zatrzymał bezradnie, spozierając nieśmiało w okna i w sień, powywierane na oścież; a że wejść nie śmiał, cofnął się pod wielki klomb, pełen róż, lewkonii i astrów, od których był słodki, upajający zapach; stado białych gołębi łaźiło po zielonym, omszonym dachu i sfruwało na ganek.

Ksiądz chodził po ogrodzie z brewiarzem w ręku, ale raz wraz potrząsał gruszą, to jabłonką, że słyszać był ciężkie pacanie owoców o ziemię, pobierał je w połę sutanny i niósł do domu.

Kuba zastąpił mu drogę i pokornie podjął za kolana.

– Cóż to powiecie? Aha... Kuba Borynowy.

– Juści... dyć parę kuropatków dobrodziejowi przyniosłem.

– Bóg ci zapłać. Chodź ze mną.

Kuba wszedł ino do sieni iostał przy progu, bo nijak nie śmiał wejść na pokoje, poglądał tyla co przez drzwi otwarte na obrazy wiszące po ścianach i przeżegnał się poboźnie, i westchnął, a tak się czuł olśniony tymi ślicznosciami, że aże łzy miał w oczach i koniecznie chciał mu się zmówić pacierz, jeno że się bojał kleknąć na błyszczącej, śliskiej posadzce, żeby jej nie powalać.

Ale i ksiądz zaraz wyszedł z pokojów, dał mu złotówkę i rzekł:

– Bóg ci zapłać, Kuba, dobry z ciebie człowiek i pobożny, bo co niedziela chodzisz do kościoła.

Kuba podjął go za nogi, ale był tak ogłuszony radością, że ani wiedział, kiedy znalazł się na drodze...

– Cie, za te parę ptaszków, a tylachna pieniędzy! Dobrodziej kochany! – szeptał, przyglądając się pieniądzowi. Nieraz ci on nosił dobrodziejowi różne ptaszki, to zajęczka, to grzybków, ale nigdy jeszcze tyla nie dostał; co najwyżej to dziesiątkę abo i to dobre słowo... A dzisiaj Jezu mój kochany! Całą złotówkę, i na pokoje go wołał, i tyla dobrości mu powiedział... Jezus! Aże za grdykę go

coś ułapisko i łzy same leciały mu z oczów, a w sercu poczuł taką gorącość, jakby mu kto zarzewią nasuł za pazuchę...

– Ino jeden ksiądz uszanuje człowieka, ino on jeden'... Niech ci Bóg da zdrowie i ta Panienka Częstochowska... Dobry z ciebie pan, dobry!... Boć cała wieś: i parobki, i gospodarze, i wszystkie, to ino go kulasem przezywali, a nie-zguła, a darmozjadem, a nikto dobrego słowa nigdy nie dał, nikto nie pożałował – chyba ino te koniska abo i te pieski... a przecież rodowy był... gospodarski syn... nie znajda żaden... nie obieżyświat, a chrześcijan prawy, katolik...

Podnosił głowę coraz wyżej i coraz hardziej, prostował się, jak mógł, i z góry, wyzywająco prawie patrzył na świat, na ludzi wchodzących na smętarz i na te konie, co stały pod murem przy wozach; nadział czapę na skołtunioną głowę i wolno, godnie ruszył do kościoła, jak gospodarz jakiś, zatykając ręce za pas i tak zamiatając krzywą nogą, że kurzawa za nim wstawała.

Nie, nieostał dzisiaj w kruchcie jak zawdy, jak przystało la niego, jeno się mocno jał przepychać przez ciżbę i parł prosto aż przed wielki ołtarz – aż tam, gdzie stawały same gospodarze, gdzie stояł Boryna i wójt sam; kaj stawały te, co nosiły baldach nad dobrodziejem, abo i te, co ze świecami kiej klonice trzymali straż przy ołtarzu w czas Podniesienia.

Patrzyli na niego ze zdumieniem i zgrozą, a z często gesto usłyszał przykro słowo i odebrał takie spojrzenie, jako ten pies, który się tam ciśnie, gdzie go nie wołają. Ale Kuba nic sobie z tego dzisiaj nie robił; ściskał w garści pieniądz, a duszę miał pełną słodkości i dobroci, jakoby po spowiedzi się czuł abo zasie i lepiej.

Zaczęło się nabożeństwo.

Ukłekańał przy samej kracie i śpiewał z innymi, zapatrzony poboźnie w ołtarz, gdzie u góry był Bóg Ociec, siwy Pan i srogi, rychtyk podobny do dziedzica z Drzazgowej Woli, a w pośrodku sama Częstochowska w złocistym obleczeniu patrzyła na niego... a wszędzie lśniła się pozłota, jarzyły się świece i stały bukiety papierowych czerwonych kwiatów... a ze ścian i z okien kolorowych wychylały się złote obręcze i święte, surowe twarze, i smugi złota, purpury, fioletu niby tęcza padały na jego twarz i głowę, całkiem jakby się unurzał w stawie przed zachodem, kiedy słońce bije w wodę. I poczuł się jakoby w niebie w tych ślicznościach, że ruchać się nie śmiał, ino klęczał wpatrzony w czarniawą, słodką, matczyną twarz .Częstochowskiej, ino mówił pacierz za pacierzem spieczonymi wargami, a potem ino śpiewał tak żarliwie, tak ze wszystkich sił duszy wierzącej, tak sercem pełnym ekstazy, że jego zaschły, skrzypiący głos rozlegał się najdonośniej.

– Beczycie, Kuba, kiej ta koza żydowska! – szepnął mu ktoś z boku.

– La Pana Jezusa i tej Panienki... – mruknął, przerywając, bo się kościół uciszył. Ksiądz wszedł na ambonę, i wszyscy zadarli głowy i wpatrywali się w dobrodzieja, który w białej komizy pochylił się nad narodem i czytał Ewangelię – a światła i farby były na niego z okien, że widział się wszystkim jako ten anioł płynący na tęczy... Ksiądz mówił długo i tak mocno, że jaki taki westchnął skruszonym sercem, niejednemu łzy pociekły, a który znów zasie spuszczał oczy

i kajał się w sumieniu – i obiecywał poprawę... A Kuba patrzył w dobrodzieja, jak w obraz święty, i aż mu dziwno było, że to ten sam dobry pan, co mówił do niego i dał mu złotówkę bo teraz wyglądał jak archanioł na ognistym wozie brzasków, twarz mu pobladła, oczy ciskały błyskawice, gdy zaczął podnosić głos i wypominać narodowi grzechy wszelkie, a skąpstwo, a pijaństwo, a rozpustę, a czynienie szkód, nieszanowanie starszych, bezbożność! I wołał wielkim głosem o upamiętanie się, błagał, zaklinał, prosił – aż Kuba nie wytrzymał i jał się trząść w sobie z winy tych wszystkich grzechów, z żałów, ze skruchy i ryknął głośnym płaczem, a za nim naród cały: kobiety, gospodarze nawet, że płacz się uczynił w kościele, chlipanie, wycieranie nosów, a gdy ksiądz z pokutną modlitwą zwrócił się do ołtarza i padł na kolana – jęk przeleciał kościół, i naród, jak las przygięty wichurą, runął twarzami na podłogę, aż kurz się podniósł i niby obłokiem osłonił te serca skruszone i łączami, westchnieniami, krzykiem wołające do Pana o zmiłowanie.

A potem cichość zapadła, cichość rozmodlenia i serdecznej rozmowy z Panem, bo zaczęła się suma – organy huczały zgłuszonym, pokornym a głębokim głosem aż dusza Kuby zamierała z lubości i szczęścia nieopowiedzianego...

A potem głos księdza podnosił się z nagła od ołtarza i płynął nad pochylonymi głowami strugą brzmień przenikających i świętych; to dzwonki krótką salwą dźwięczały, to dymy kadzideł biły pachnącymi słupami i niby obłokiem pokrywały klęczących i rozmodlonych – a Kubę napełniały taką rozkoszą, aż wzdychał ino, rozkładał ręce, bił się w piersi i zamierał z tej słodkiej niemocy, a szmery modlitw, westchnienia, nagłe wykrzyki i jęki gdzieniegdzie, gorące oddechy, światła, dymy, głos organów zatapiały go jakoby w świętym śnie, jakoby w zapamiętaniu.

– Jezus! Jezus mój kochany! – szeptał olśniony i nieprzytomny, a złotówkę mocno dzierżył w garści, bo gdy po Podniesieniu Jambroży zaczął obchodzić z tacą i pobrzekiwać, by słyszeli, że zbiera na światło, Kuba powstał, rzucił mocno pieniądz i długo, jako że tak czynili gospodarze, wybierał sobie reszty dwadzieścia i sześć groszy.

– Bóg zapłać – usłyszał z lubością.

I kiedy roznosili świece, bo nabożeństwo było z wystawieniem i procesją, Kuba wyciągnął śmiało rękę, i chociaż okrutnie chciało mu się wziąć całą – wzion jednak najmniejszą, ogarek prawie, bo spotkał się z surowym, karcącym wzrokiem Dominikowej, co stała w podle niego z Jagusią – zapalił ją wnet, bo już i ksiądz ujął monstrancję, obrócił się z nią do ludu, że padli na twarz. Zaintonował pieśń i schodził wolno po stopniach ołtarza w ulicę z nagła uczynioną z głów rozśpiewanych, świąteł płonących, barw ostrych i głosów jękliwych; procesja ruszyła, organy huknęły potężnie, dzwonki poczęły rytmicznie dzwonić, lud pochwycił wtór i śpiewał jednym ogromnym głosem wiary; a przodem ciżby, w skrętach rozchwianych świąteł, migotał srebrny krzyż, kołyzały się niesione feretrony, całe w tiulach a kwiatach i koronach sztychowych, a już we drzwiach wielkich, którymi przez obłoki dymów kadzielnych buchało słońce, rozwijały się na wietrze pochylone chorągwie i niby ptaki purpurowe i zielone łopotały

skrzydłami.

Procesja obchodziła kościół.

Kuba osłaniał dlonią świecę i trzymał się uparcie tuż przy księdzu, nad którym Boryna i kowal, i wójt, i Tomek Kłąb nieśli czerwony baldachim, a spod niego promieniała monstrancja złota i tak była cała w ogniach słońca, że przez środek szklany widać było bladą, przeźroczystą Hostię świętą...

Tak był nieprzytomny, że raz w raz się potykał i nadeptywał drugim na nogi.

– Uważaj, niedojdo!

– Pokraka, kulas jeden! – rzucali mu, poszturchując nierzadko.

Nie słyszał nic z tego; śpiew ludu brzmiał potężnym głosem, podnosił się jak słup, jak fala, zda się, płynął i bił w słońce blade; dzwony huczały nieustannie śpiżowymi ustami, aż trzęsły się lipy i klony, i raz w raz jakiś czerwony liść odrywał się i niby ptak spłoszony spadał na głowy, a wysoko, wysoko nad procesją, nad czubami drzew pochylonych, nad wieżą kościoła krążyło stado gołębi zestraszonych...

.....

A po nabożeństwie naród wysypał się na smętarz przykościelny; wyszedł i z innymi Kuba, ale się dzisiaj nie spieszył do domu, chociaż wiedział, że będzie na obiad mięso z tej dorzniętej krowy – nie, postawał, pogadywał ze znajomkami, a przysuwał się do swoich gospodarzy, bo i Antek z żoną stojali w kupie z drugimi i poredzali, jak to w niedzielę po sumie zwyczajnie.

A w drugiej gromadzie, co się już była skupiła za wrótami na drodze, rej wodził kowal, duży chłop, ubrany już całkiem z miejska, bo w czarnej kapcie, pokapanej woskiem na plecach, i w granatowym kaszkiecie, spodnie miał na buty i srebrną dewizkę na kamizelce; twarz miał czerwoną i rude wąsy, i włosy pokręcone; rajcował donośnie a pośmiewał się, że aż rechotał, bo wykpił to był na całą wieś, że niech Bóg bronii dostać mu się na jęzór. Boryna ino strzygł oczy ku niemu a nadsłuchiwał, bo się bojał jego gadania, że to nawet rodzonemu kowal nie przepuścił, a cóż dopiero teści, z którym był w wojnie o wiano żonine – ale nic nie wymiarkował, bo mu się nawinęły pod oczy Dominikowa z Jagnią, wychodzące z kościoła – szły wolno, jako że i gęsto było narodu na smętarzu, i że się witały to z tym, to z owym i pogadywały słowem niektórym, bo chociaż wszystkie były sobie znajome a pokumane i powinowane i z wsie jednej, że często ino bez plot libo o miedżę siedzieli – a zawždy pogwarzyć przed kościołem miło jest i potrzeba... Dominikowa rozwodziła się cichym, nabożnym głosem o dobrodzieju, a Jagna rozglądała się po ludziach, jako że wzrostem równa była i chłopom najroślejszym, a strojna dzisiaj była, że aż oczy rwała parobków, co się w kupę zbili przed wrótami, na drodze, kurzyli papierosy i szczerzyli do niej zęby. Bo i urodna była, i strojna, i takiej postury, że i drugiej dziedzicównie z nią się nie mierzyć.

Dziewuchy ano i kobiety żeniate, przechodzące mimo spozierały na nią z zazdrością abo i zgoła przystawały w podle, abyń nasycić oczy tym jej wełniakiem pasiastym i sutym, co jak tęczę mazurską mienił się na niej, to na jej

czarne trzewiki wysokie, zasznurowane aż po białą pończochę czerwonymi sznurówkami, to na gorset z zielonego aksamitu, tak wyszyty złotem, że aż się w oczach mieniło, to na sznury bursztynów i korali, co otaczały jej, białą, pełną szyję – pęk różnobarwnych wstążek zwieszał się od nich na plecach i gdy szła, wił się za nią niby tęcza.

Ale Jagna nie widziała zazdrosnych spojrzeń, błądziła modrymi oczami po głowach i natknawszy się na wlepione w siebie oczy Antka, oblała się rumieńcem i pociągnawszy matkę za rękaw, ruszyła przodem, nie czekając..

– Jagna, poczekaj! – krzyknęła za nią matka witając się z Boryną.

Zatrzymała się na drodze, bo i parobcy hurmem ją otoczyli i poczęli witać a przymawiać złośliwie Kubie, który ten szedł za nią, wpatrzon kieby w obraz.

Splunął jeno i powrótki się do domu, bo i gospodarze już ciągnęli, i trza było zajrzeć do koni.

– Całkiem kiej na tym obrazie! – zawała bezwiednie, siedząc już w ganku.

– Kto, Kuba? – pytała Józia, szukająca obiad.

Spuścił oczy, bo wstyd mu się zrobiło i strach, żeby nie poznali.

Ale że obiad był syty a długi, to i wrychle zapomniał; bo mięso było, była i kapusta z grochem, był i rosół z ziemniakami, a na amen postawili niezgorszą miseczkę kaszy jęczmiennej, uprażonej ze słoniną.

Jedli wolno, poważnie i w milczeniu, dopiero kiej zasycili pierwszy głód, jeśli pogadywać i smakować w jadle...

Józia, że to ona dzisiaj była za gospodynią, to ino przysiadała czasami na kraju ławki, pojadała spiesznie, a pilnie baczyła, czy warza nie schodzi, by przynieść z izby garnki i dołożyć, by nie powiedzieli, że w misce dnieje.

A obiadowali na ganku, że to czas był cichy i ciepły.

Łapa kręcił się i skamalał, to obcierał się o nogi jedzących, zazierał do misek, aż mu raz w raz ktoś rzucił kostkę jaką, z którą uciekał pod przyzbę, aby zasie ucieczoną obecnością gospodarzy i że wspominano jego imię, szczekał radośnie i gonił za wróblami, co się były wieszły po płotach, oczekując na okruszyny.

A drogą często ktoś przechodził i pozdrawiał jedzących, że hurmem odpowiadali.

– Pono ptaszki nosiłeś dobrodziejowi? – zagadnął Boryna.

– Nosiłem, nosilem! – Położył z nagła łyżkę i jał opowiadać, jaku go to ksiądz wezwał na pokoje, jaku tam piękne, że tyla księgiów.

– Kiedy tu un wszystkie przeczyta? – ozwała się Józia

– Kiedy? A wieczorami! Chodzi se po pokojach, popija arbatę i cięgiem czyta.

– Musi być... nabożne wszyckie – wtrącił Kuba

– Przeciech nie lementarze.

– A gazety to co dnia stójka przynosi – dorzuciła Hanka.

– Bo w gazetach piszą, co się dzieje we świecie... ozwał się Antek.

– I kowal z młynarzem trzymają gazetę.

– I... to i taka kowalowa gazeta! – rzekł urągliwie Boryna.

- Takutka sama kiej księża – powiedział ostro Antek.
 - Czytałeś? Wiesz?
 - Czytałem i wiem, a bo raz!
 - I nie zmądrzałeś nic z tego, że się zadajesz z kowalem.
 - La ojca to ino ten mądry, co chocia z półwłóczek ma abo i ogonów krowich z mendel.
 - Zawrzyj gębę, pókim dobry! A to ino okazji szuka, żeby się kłyźnić!
- Chleb cię to rozpiera, widzę... mój chleb...
- Ością on mi już stoi we grdyce, ością...
 - Szukaj se lepszego, na Hanczynach trzech morgach będziesz jadł bułki.
 - Będę żarł ziemniaki, ale mi ich niktój nie wymówi.
 - Nie wymawiam ci i ja...
 - Ino kto drugi?... Haruj jak ten wól, jeszcze ci słowa dobrego nie dadzą...
 - We świecie jest lekciej, nie trza robić, a dadzą wszystko...
 - Pewnie, że jest lepiej.
 - To se idź i posmakuj.
 - Z gołymi rękami nie pójdę.
 - Kijek ci dam, cobyś się miał czym od piesków oganiać.
 - Ociec! – wrzasnął Antek zrywając się z ławki, ale padł zaraz, bo Hanka ujęła go wpół, a stary popatrzył groźnie, przeżegnał się, jako że już było po obiedzie, i odchodząc do izby rzekł twardo:
 - Na wycug do ciebie nie pójdę, nie!

Porozchodziły się zaraz ,ino Antekostał i medytował, Kuba wyprowadził konie na koniczysko za stodoły, uwalił się pod brogiem, aby się przespać, ale spać nie mógł, cieżyło mu w żywotie jedzenie, a i ta myśl, że gdyby miał jaką strzelbę, toby mógł tyle ustrzelać ptaszków i zajęczka niektórego, że co niedzieli nosiłby dobrzejowi.

Kowal by strzelbę zrobił, jako to i borowemu zmajstrował taką, że jak strzeli w lesie, to aż we wsi się rozlega?

- Mechanik jucha! Ale pięć rubli trza mu za taką zapłacić! – rozmyślał.
- Hale skąd wziąć?... na zimę idzie, kożuch trza kupić, buty też dłużej jak do Godów nie wydzierżają... Juści, winne mi są jeszcze dziesięć rubli i dwoje szmat, portki i koszulę... Kożuch choćby i z pięć...krótki będzie... buciska ze trzy... a to i czapka by się zdała...a rubla trza zanieść dobrzejowi na wotywę za ojców...Ścierwa... że i nic nie ostanie!... – Splunął i zaczął z kieszeni w lejbiku wybierać okruchy tytoniowe i natrafił na ten pieniądz, o którym był zapomniał w czasie obiadu... — Jest ci gotowy grosz, jest! – Odechciało mu się spać nagle; od karczmy rozległ się daleki, przededdony głos muzyki i jakby echa pokrzyków.

– Tańcują se juchy i gorzałę piją, i papierosy kurzą! – westchnął i legł znowu na brzuchu, i patrzył na spętane konie, że zbiły się w kupę i gryzły po karkach, a rozmyślał, że wieczorem musi i on zajść do karczmy i kupić sobie tytoniu, i chociaż popatrzeć na balujących. Raz w raz oglądał pieniądz i spooglądał na słońce, wysoko było jeszcze i szło dzisiaj tak wolno ku zachodowi, jakby se też krzynkę odpoczywało niedziennie... A rwało go tak do karczmy, że

wydzierżeć nie mógł, przekładał się ino z boku na bok i postękiwał z tępkości, ale nie poszedł zaraz, bo akuratnie zza stodoły wyszedł Antek z Hanką i szli miedzą w pola.

Antek szedł przodem, a Hanka z chłopakiem na rękę za nim, czasem coś rzekli i szli wolno, a coraz to Antek pochylał się nad rolą i dotykał ręką wschodzących ździebeł.

– Idzie... gęste kiej szczotka... – mruknął i obejmował oczami te morgi, które obsiewał za odrobek ojcu.

– Gęste, ale ojcowe lepsze, idzie kiej bór! – mówiła

Hanka patrząc na sąsiednie zagony.

– Bo rola lepiej doprawiona.

– Mieć ze trzy krowy, toby i ziemia się pożywiła.

– I konia swojego.

– I przychować co na sprzedaż. A tak, co? Każdą plewę, każdą obierzynę ociec rachują i mają za wielgie rzeczy.

– I wszystko wypomina!..

Zamilkli nagle, bo uczucie krzywdy zalało im serca żalem, gniewem i głuchym, szarpiącym buntiem.

– Ino osiem morgów by wypadło – wykrzyknął bezwiednie.

– Juści, że nie więcej. Przecież to i Józka i kowalowa, i Grzela, i my – wyliczała.

– Kowalowe by spłacić i ostać przy chałupie i półwłóczku...

– A masz to czym? Jęknęła aże w tym uczuciu bezsilności tak silnym, że łzy jej pociekły po twarzy, gdy ogarnęła oczami te pola ojcowe, tę ziemię jak złoto czyste, gdzie i pszenica, i żyto, i jęczmień, i buraki od skiby do skiby siąć było można... Tyle dobra, a to wszystko cudze... nie ich...

– Nie bucz, głupia, zawzdy z tego osiem morgów nasze...

– Żeby chociaż z połowa z chałupą i z tym kapuśnikiem! – wskazała na lewo, w łąki, gdzie modrzały długie zagony kapusty; skręcili ku nim.

Siedli na kraju łąk pod krzami, Hanka pokarmiała dziecko, bo płakać poczęło, a Antek skręcił paperosa, zapalił i ponuro patrzył przed sie...

Nie mówił on żonie, co go żarło we wątpiach, ni co mu leżało na sercu niby węgiel rozżarzony, bo aniby mógł wypowiedzieć, niby zrozumiał go dobrze...

Zwyczajnie, jak kobieta, co ni pomyślenia nie ma, ni niczego nie wymiaruje sama, ino żyje se jako ten cień padający od człowieka...

– A gospodarstwo, a dzieci, a kumy – to i cały świat la niej. Każda kobieta taka, każda... – rozmyślał gorzko i aż go ściśnieło za serce... – Ten ptak, co polatuje nad łączami, ma lepiej niżli człowiek drugi... Co mu tam za kłopoty! Polatuje se, pośpiewuje, a Pan Jezus obsiewa la niego pola, że ino mu zbierać a pożywiać się...

– A bo to i gotowych pieniędzy ociec mieć nie ma? zaczęła Hanka.

– Przeciech!...

– A Józce to kupił korale takie, że i krowę by kupił za nie, a Grzeli to cięgiem do wojska śle pieniądze.

– Słać śle... – odpowiadał myśląc o czym innym.

– A przecież to ukrzywdzenie wszystkich! A szmaty po matce to dusi w skrzyni i nawet na oczy nie pokaże... A weśniaki takie, a chusty, a czepki, a paciorki... – jęła długo wyliczać dobro wszelkie i krzywdy, i żale, i nadzieję, a Antek milczał zawzięcie, aż zniecierpliwiona szturchnęła go w ramię.

– Śpisz to?...

– Słucham, gadaj se, gadaj, to ci ulży! A jak skończysz, to mi powiedz...

Hanka, że to płaksiwa była, a i zebrało się jej dużo w duszy, buchnęła płaczem i jęła mu wyrzucać, że mówi do niej jak do dziewczki jakiej, że nie dba o nią ani o dzieci.

Aż Antek zerwał się na równe nogi i zawała urągliwie :

– Wykrzykuj sobie, te gapy ano cię usłyszą i pożałują się nad tobą! – Wskazał oczami na wrony leżące mimo nad łąkami, nacisnął czapkę i wielkimi krokami poszedł ku wsi.

– Antek, Antek! – wołała za nim żałosnie, ale ani się odwrócił.

Obwiniała chłopaka i popłakując szła miedzami z powrotem do domu; ciężko jej było na sercu – ani pogadać ani wyżalić się przed kim na dolę swoją. A to człowiek żyje cięgiem jak ten samson, że nawet do sąsiadów pójść nie pójdzie i pogadaniami serca nie ucieczy. Dałby jej Antek kumy! Nic, ino siedź w chałupie a haruj, a zabiegaj, a jeszcze słowa dobrego nie usłyszysz! Inne do karczmów chodzą a na wesela... a ten Antek... bo to mu dogodzić można?... Czasem taki, że i do rany przylóż... to znowu całe tygodnie ledwie bąknie jakie słowo i ani spojrzy... nic, jeno medytuje a medytuje... Prawda, że ma i o czym! Bo i ten ociec nie mógłby to już gront im odpisać, nie czas to staremu iść na wycug? A dyć dogadzałaby mu, że i rodzonemu nie byłoby u niej lepiej...

Chciała przysiąść do Kuby, ale przypiął się plecami do brogu i udawał, że śpi, choć mu słońce świeciło prosto w oczy, dopiero gdy zniknęła za węglem stodoły, podniósł się, otrzepał ze słomy i wolno jał się przebierać pod sadami ku karczmie... paliła goano ta złotówka...

A karczma stała na końcu wsi, na początku topolowej drogi.

Ludzi było mało co; muzyka czasem pobrzękiwała, ale nikto nie tańcował jeszcze, za rano było, i młodzi woleli gzić się w sadzie albo wystawać na podjeździe i pod ścianami, gdzie na świeżych, żółtych jeszcze belkach siedziało sporo dziewczyn i kobiet, a w wielkiej izbie z czarnym, okopconym pułapem pusto prawie było, małe przepalone szybki przesiewały czerwone przedzachodnie światło tak słabo, że ino smuga leżała na powybijanej podłodze, a w kątach mrok zalegał. Jakieś ludzie siedzieli za stołami pod ścianą, ale rozeznać nie rozeznał, kto taki?

Jeden Jambroży z brackim od światła stояł pod oknem z buteleczką w garści – przepijali gęsto do siebie i pogadywali...

Basy buczały jako ten bąk, kiej się wedrze do izby ze dworu i leżący huczy... a czasem skrzypka z nagłą zapiskała cienko jakoby ptaszek wabiący aby i bębenek zahurkotał i pobrzękiwał... ale wnet cichość zalegała.

Kuba poszedł prosto do szynkwasu, za którym siedział Jankiel w jarmułce

i w koszuli tylko, bo ciepło było, pogłaskiwał siwą brodę, kiwał się i wyczytywał w książce, przykładając oczy prawie do samych kart.

Kuba się namyślał, przestępował z nogi na nogę, przeliczał pieniądze, podrapywał się po kołtunach i stał tak długo, aż Jankiel spozierał na niego i nie przestając się kiwać i modlić, brzęknął raz i drugi kieliskami...

– Półkwaterek, ino krzepkiej! – zarządził wreszcie.

Jankiel w milczeniu nalewał i lewą rękę wyciągał po pieniądze...

– W szkło? – zapytał, zgarnąwszy do opałki zaśniedziałe miedziaki.

– Juści, że nie w but!...

Usunął się na sam koniec szynkwasu, wypił pierwszy kieliszek, splunął i jał poglądać po karczmie; wypił drugi, przyjrzał się buteleczce pod światło, stuknął nią mocno.

– Dajcie no drugi i machorki! – rzekł śmieej, bo błoga ciepłość go przejęła po gorzałce i dziwna moc rozlała mu się po kościach.

– Zasługi dzisiaj Kuba odebrał?

– Gdzieby... Nowy Rok to?

– Może dolać araku?

– Ale... nie chwaci... – Przeliczył pieniądze i żałośnie spojrzał na flaszke araku.

– Poborguję, albo ja to Kuby nie znam!...

– Nie trzeba... chto borguje, ten się z butów zzuje...-powiedział ostro.

Mimo to Jankiel postawił przed nim flaszeczkę araku.

Opierał się, już nawet brał się wyjść, ale jucha harak tak zapachniał, że jaże w nosie wierciło, więc się i nie zmagał dłużej, jeno wypił nie medytując.

– Zarobiliście w lesie?... – pytał Jankiel cierpliwie.

– Nie w lesie... ptaszków, com je w sidła chycił, zaniesłem dobrodziejowi sześć i dali mi złotówkę...

– Złotówkę za sześć! Ja bym za każdego dał Kubie dziesiątkę.

– Jakże, przeciech kuropatwy to koszerne?... – zdumiał się.

Niech Kubę głowa o to nie boli... niech tylko przyniesie dużo, a za każdą dostanie zaraz do ręki po dziesiątce. Asencję postawię na zgodę, co?

– I po całym dziesiątku Jankiel zapłaci?...

– Moje słowo nie ten wiatr. A za te sześć... to Kuba miałby nie dwa półkwaterek czystej, a cztery z arakiem i śledzia, i bułką, i paczkę machorki... rozumie Kuba?...

– Juści... cztery półkwaterek z arakiem i śledzia... i...juści, nie bydlem przeciech, to miarkuję... rychtyk prawda! Cztery półkwaterek z harakiem... i machorka, i bułków... i całego śledzia... – Mroczyla go już wódka i nieco rozbierala.

– Przyniesie Kuba?...

– Cztery półkwaterek... i śledź... i... Przyniesę... Cie, żebym to miał strzelę... – ozwał się przytomniej i jał znowu obliczać – kożuch na ten przykład z pięć rubli... buty by się zdały... ze trzy ruble... ni; nie chwaci... a kowal by chcieli z pięć rubli za fuzję... tyla co od Rafała... ni... myślał głośno.

Jankiel zrobił szybkie obliczenie kredą i szepnął mu cicho do ucha:

- Zastrzeliły Kuba sarnę?..
- Ale, z pięści nie zastrzeli, a z fuzji tobym juchę ustrzelił...
– Kuba umie strzelić?...
- Jankiel jest Żyd, to i nie wie, a we wsi wiedzą wszystkie, że chodziłem z dziedzicami do boru, że mi ten kulas przestrzelili... to umieć umiem...

– Ja dam strzelbę, dam proch, dam, co potrzeba... a Kuba, co ustrzeli, przyniesie do mnie! Za sarnę dam całego rubla... słyszy?... Całego rubla! Za proch Kuba zapłaci piętnaście kopiejk od sztuki, odtrączę... A za to, co się fuzja będzie psuć, to Kuba przyniesie ćwiartkę owsa...

– Rubla za sarnę... a niby ja za proch piętnaście... całego rubla!... niby jak to?...

Jankiel znowu wyliczał mu szczegółowo....

- Owsa?... Przeciech koniom od pyska nie odejmę...to jedno zrozumiał.
- Po co brać koniom! U Boryny jest i gdzie indziej...
- To niby... – wytrzeszczał oczy i kalkulował.
- Wszystkie tak robią! A Kuba myślał, skąd parobcy mają pieniądze?... Każdemu trzeba machorki, a kieliszka wódki, a potaćwać w niedziele!... To skąd wziąć?...

Jakże... złodziej to jestem, parchu jeden, czy co?.. zagrzmiał nagle bijąc pięścią w stół, aż kieliszki podskoczyły.

– Co się Kuba rzuci! Niech Kuba płaci i idzie sobie do diabła!...

Ale Kuba nie zapłacił i nie poszedł, nie miał już pieniędzy i winien był Żydowi... to się ino sparł ciężko o szynkwas i jał sennie obliczać, a Jankiel udobruchał się i nic już nie mówił...

Tymczasem do karczmy napływało coraz więcej ludzi, bo już mrok gęstniał, zapalili światło, muzyka raźniej się ozwała i gwar się podnosił; naród kupił się przy szynkwasie, pod ścianami albo i zgoła w pośrodku izby i raił, pogadywał, użalał się, a kto niekto i przepijał do drugiego, ale z rzadka, bo nie na piąństwo przyszli, jeno tak sobie po sąsiedzku postać, pogwarzyć, skrzypic posłuchać abo i basów, coś niecoś posłyszeć nowego; niedziela przeciech to odpocząć ni folgę dać ciekawości nie grzech, a choćby i ten kieliszek wypić z kumami... byle przystojnie i bez obrazy boskiej się obyć obyło, to i sam dobrze nie bronił... Jakże, i bydlę na ten przykład po pracy odpocząć rade i musi. A zaś przy stole zasiedli gospodarze starsi i kobiety niektóre, przyodziane w czerwone wełniaki i chusty, że widziały się jako te malwy rozkwitłe, a że razem wszyscy mówili, to ino szum szedł po karczmie, kiejby boru, i tupot nóg, jakoby bicie cepami w klepisko, i głos tych skrzypic, co ciągiem śpiewała figlujący.

- „A chto będzie za mną gonił?... za mną gonił...”
- „Oto ja... oto ja... oto ja...” – odbąkiwały stękając basy, a bębenek trząsł się ino, a chichotał, a baraszkał i wrzawę czynił brzękadłami.

Niewielu ludzi tańcowało, ale tak ostro przytupywali, aże dyle podłogi skrzypiały i stół dygotał, że raz w raz flaszki pobrzękiwały i wywracały się kieliszki...

Ale ochoty wielziej nie było, bo i okazji, jako to przy weselach bywa abo i zrękowinach, nie było. Tańcowali ot tak sobie, la uciechy jednej abo dla wyprostowania nóg i grzbietów; tylko chłopaki, co mieli późną jesienią do wojska stawać, zabawiali się mocniej i pili na frasunek, co i nie dziwota, bo mieli ich w tyli świat pognać, do obcych.

A wójtów brat najgłośniej wykrzykiwał, a po nim Marcin Białek, Tomek Sikora i Paweł Boryna, stryjeczny Antka, któryen i sam przyszedł do karczmy o zmroku, tylko że nie tańcował dzisiaj, a siedział w alkierzu, z kowalem i z drugimi, i Franek młynarczyk, niski, krępy i kędzierzawy, ten ci gadatywus był największy i zbereźnik, i kpiarz, i na dzieuchy tak łakomy, że często gęsto pysk miał zbitą i podrapany. Ale że dzisiaj ochlał się zaraz miejsca, jak to nieboskie stworzenie, to ino tał przy szynkwiasie z grubą Magdą od organisty, która była już w szóstym miesiącu.

Dobrodziej już to wypominał na ambonie i naganiał go do ożenku, ale Franek słuchać nie chciał, że to do wojska stawać miał jesienią, to co mu ta po babie...

Magdusia właśnie ciągnęła go w kąt, do nalepy, i cosik mu mówiła płaczącym głosem, a on jej na to raz w raz powiadał:

– Głupiaś! Nie latałem za tobą. Chrzcziny zapłacię i z rubla rzucę, jak mi się spodoba!... – Nieprzytomny był i pchnął ją, aż przysiadła na nalepie komina w podle Kuby, któryen już spał w popiele, a z nogami na izbie – chlipała tam sobie cicho, a Franek poszedł znowu pić i brać dziewczyny do tańca – gospodarskie nie chciały bo młynarczyk, cóż to? Parobek prawie. A proste dziewczki też, bo pijany był i w tańcu zbereżeństwa czynił, to ino spluną i wziął się z Jambrożym całować i z gospodarzami, którzy że mieli w młynie zboże, stawiali swoje...

– Wypijcie, Franek, a zmielcie rychlej, bo już mi baba głowę kołacze, że na kluski nie ma i ździebka mąki.

– A moja o kaszę cięgiem mi turkocze...

– Że to i ospa la karmika potrzebna... -. mówił trzeci.

Franek pił, obiecywał i przechwalał się głośno, że we młynie wszystko idzie jego głową, że młynarz słuchać go musi, bo jakby nie... to on zna takie sztuki, że robaki załęgną się w skrzyniach... woda wyschnie... ryby wyzdychają, skoro jeno chuchnie na staw... mąka się tak zwarzy, że i placka z niej nie upiecze...

– Oskubałabym ci ten łeb barani, żebyś mnie tak zrobił! – wykrzyknęła Jagustynka, która zawsze bywała tam, gdzie i wszyscy, bo chociaż nie pijała, że to mało kiedy był ten grosz gotowy, ale zdarzyć się mogło ,co kum postawił półkwaterkę jaką albo powinowaty drugą bo się jej ostrego języka bali. Toć i Franek ,choć był pijany a złąkł się jej i zamilknął ,bo wiedziała o nim różne różności ,jak to we młynie gospodarzy ,a ona ,że to już była podpita nieco ,ujęła się pod boki przytupywała w takt i nuż wykrzykiwać

– Tańcuję kiej muchy w smole! Jewka, a ruchajże się. Ganiała gdziesik po nocy, a teraz śpi w tańcu. Tomek! A przedzej! A to ci tak cięży ta ćwiartka, coś ją Jankowi sprzedał, co?... Nie bój się, ociec jeszcze nie wiedzą. Marysia! Zadawaj się z rekrutami, zadawaj, a proś mę z miejsca na kumę...

I tak dalej dogryzała po kolej tanecznikom; niepomiarkowana była i zła na wszystkich, że to dzieci ją skrzywdziły, a ona na starość na wyrobek chodzić musiała, ale że nikto nie odpowiadał, wykrzyczała się i poszła do alkierza, gdzie siedział kowal z Antkiem i kilku młodszych gospodarzy.

Lampa wisiała u czarnego pułapu i mdłym żółtawym światłem rozjaśniała jasne, powichrzone głowy – siedzielioko stołu, wsparli się mocno na rękach wszyscy oczy utkwiły w kowala, który pochylony nad stołem, czerwony, rozkładał szeroko ręce, czasem bił pięścią i gadał z cicha:

– Prawdę mówię, bo tak stoi w gazecie wypisane, wyraźnie jak wół... Nie tak ludzie żyją we świecie jak u nas, nie:

– Co jest? Dziedzic ci panuje, książęci panuje, urzędnik ci panuje – a ty ino rób a z głodu zdychaj i każdemu się nisko kłaniaj, żebyś po łbie nie oberwał...

A grontu mało, że niedługo to i po zagonie na człowieka nie starczy!

– A dziedzic ma sam więcej niż dwie wsie razem...

– Powiadali wczoraj na sądach, że nadawać będą nowe grunta.

– Jakie?

– Czyjeż by – a dworskie!

– Ale! Daliśta dziedzicom, to odbierać będąca! Ale cudzym już się rządzą

– krzyknęła Jagustynka nachylając się do nich ze śmiechem.

– ...I sami się rządzą – ciągnął dalej kowal nie zważając na babie powiedzenie nic – a wszyscy we szkołach się uczą, we dworach mieszkają i panami są...

– Gdzie to tak? – zapytała Antka, który zaraz z kraju siedział.

– W ciepłych krajobrazach! – odrzucił.

– To kiej tak dobrze, czemuż to kowal tam nie pojedzie, co?... Smoluch jucha, lże jak ten pies i tumani, a wy głupie wierzyta! – zawała namiętnie.

– Mówię po dobremu: idźcie sobie, Jagustynko, skądźście przyszli...

– A nie pójdę! Karczma la wszystkich, a ja taka dobra za swoje trzy grosze jak i ty! Ale, nauczyciel jaki, Żydom się wysługuję, z urzędnikami trzyma, o staje czapkę przed dziedzicem zdejmuję, a te mu wierzą!... Pyskacz jeden!... Wiem ja... – ale już nie skończyła, bo ją kowal krzepko ujął pod żebra, nogą otworzył drzwi i wyrzucił do wielkiej izby, że padła jak długa w pośrodku.

Nie pomstowała nawet, tylko powstawszy rzekła wesoło:

– Krzepki jucha kiej koń, zdałby mi się taki na chłopą...

Naród gruchnął śmiechem, a ona wyszła zaraz pomstując z cicha.

Ale już i karczma pustoszała, muzyka zmilkła, ludzie się rozchodziły do domów, tostawali kupkami przed karczmą, bo to i wieczór był ciepły i jasny, księżyce świeciły, tylko rekruci jeszcze ostali i pili na umór i wykrzykiwali, a Jambroży, spity jako bydlę, wylaził na środek drogi i wyśpiewywał, tacząc się ze strony na stronę.

A i ci z alkierza, z kowalem na czele, wyszli.

Potem, kiedy już Jankiel począł gasić światła, rekruci się wytoczyli, ujęli się mocno pod ręce i szli całą drogą śpiewający z gardła wszystkiego, aże psy

ujadały i jaki taki z chałupy wyjrzał...

Kuba tylko spał wciąż w popiele tak krzepko, aż go Jankiel budzić musiał, ale parobek wstać nie chciał, kopał, to grzmociał w powietrzu i mruczał:

– Późni, Żydzie. Jak chcę, tak spał będę... gospodarz jestem, to wolę swoją mam, a tyś żółtek i parch!...

Wiadro wody pomogło, że wstał i wytrzeźwiął nieco, jeno ze strachem a zdumieniem słuchał, jako całego rubla przepił – którego winien jest...

– Jakże?... dwa półkwaterki z harakiem... całego śledzia... machorki... i jeszcze dwa półkwaterki... to już cały rubel?... Jakże?... dwa... – majaczyło mu się.

Jankiel przekonał go w końcu i porozumieli się co do strzelby, którą Żyd miał mu przywieźć z jarmarku, a na zgodę postawił esencji ze spirytusem...

Tylko owsa stanowczo Kuba przynosić nie obiecywał.

– Ociec Kubów złodziej nie był, to i syn jego złodziej nie jest.

– Idźcie już sobie, czas spać... a ja mam jeszcze pacierze odmawiać...

– Ci!... spekulant jakiś! Do złodziejstwa namawia, a pacierze mówił będzie... – mruczał idąc ku domowi i jał sobie przypominać i kalkulować, bo nijak nie chciał mu się w głowie pomieścić, że całego rubla przepił... ale że jeszcze nie wytrzeźwił i powietrze go rozebrało, to potaczał się ździebko, a i raz w raz właził na płoty, to na budulec leżący gdzieniegdzie przed chałupami i klął...

– Żeby was, juchy, pokręciło!... Łajdusy jedne... żeby tak drogę pozastawać!... nic, jeno się pochylały... zbereźniki... a dobrodziej na darmo wypomina... a dobrodziej...-tu się zastanowił długo i miarkował, aż i wreszcie chyciło się go rozeznanie i żałosć taka, aż przystanął, oglądał się dookoła, pochylał szukając czego by twardego do ręki... ale zapomniał wnet i chwycił się za kudły, i jał się prać po pysku kułakiem i wykrzykiwać:

– Pijanica jesteś i świnia zapowietrzona! Do dobrodzieja cię zawlekę, niech cię wypomni przed całym narodem, żeś pies i pijanica... żeś dwa po dwa półkwaterki... żeś całego rubla przepił... żeś jako to bydlę abo i gorszy!... żeś.. .

I żałosć z nagła go objęła nad sobą, że przysiadł na drodze i buchnął płaczem.

Jasny, ogromny księżyc płynął w przestrzeniach ciemnych, a gdzieniegdzie, z rzadka kieby srebrne gwoździe, gwiazdy błyskały; mgły szarą, nikłą przedzą motały się nad wsią i przesloną powlekały nad wodami. Niezgłębiona cichość nocy jesiennej przejmowała świat, tylko gdzieniegdzie wyrywały się śpiewy wracających z karczmy albo ujadania psów.

A na drodze przed karczmą Jambroży tacał się ze strony na stronę i śpiewał wciąż, nieustannie, aż do wytrzeźwienia:

Da Maryś moja, Maryś! Da komu piwo warzysz? Da komu piwo warzysz?..
Da Maryś moja, Maryś!...

Rozdział 5

Jesień szła coraz głębsza.

Blade dnie wlekły się przez puste, ogłuchłe pola i przymierały w lasach coraz cichsze, coraz bladsze – niby te święte Hostie w dogasających brzaskach gromnic.

A co świtanie – dzień wstawał leniwie, stępalały od chłodu i cały w szronach, i w bolesnej cichości ziemi zamierającej; słońce blade i ciężkie wykwitało z glebin w wieńcach wron i kawek, co się zrywały gdzieś znad zórz, leciały nisko nad polami i krakały głucho, długo, żałosnie... a za nimi biegł ostry, zimny wiatr, mącił wody stęzałe, warzył resztki zieleni i rwał ostatnie liście topolom pochylonym nad drogami, że spływały cicho niby łza – krwawe łzy umarłego lata, i padały ciężko na ziemię.

– A co świtanie – wsie budziły się później: leniwiej bydło szło na paszę, ciszej skrzypiały wierzeje i ciszej brzmiały głosy przytłumione martwotą i pustką pól, i ciszej, trwoźniej tętniło życie samo – a niekiedy przed chałupami albo i w polach widni byli ludzie, jak przystawali nagle i patrzyli długo w dal omroczoną, siną... albo i te rogate, potężne łby podnosili się od traw pożółkłych i przejuwając z wolna, zatapiały ślebia w przestrzeń daleką... daleką... i kiedy niekiedy głuchy, żałosny ryk tłukł się po pustych polach.

A co świtanie – mroczniej było i zimniej, i niżej dymy rozsnuwały się po nagich sadach, i więcej ptaków zlatywało do wsi i szukało schronienia po stodołach i brogach, a wrony siadały na kalenicach, to wieszały się na nagich drzewach lub krążyły nad ziemią kracząc głucho – jakoby pieśń zimy śpiewając żałosną.

Południa były słoneczne, ale tak martwe i nieme, że poszumy lasów dochodziły głuchym szmerem i bełkot rzeki rozlegał się jak łkanie bolesne, a szczątki babiego lata rwały się nie wiadomo skąd i przepadały w ostrzych, zimnych cieniach chałup.

A smętek konania był w tych południach cichy, na pustych drogach leżało milczenie, a w odartych z liści sadach czaiła się głęboka melancholia żałości i trwogi zarazem.

I często, coraz częściej niebo powlekało się burymi chmurami, że już o letnim podwieczorku musiano schodzić z pól, bo mrok ogarniał świat...

Doorywano podorówki, że niektóry kładł skibę ostatnią już o gęstym mroku, a wracając do dom obzierał się jeszcze za sie za rolę i żegnał ją westchnieniem do wiosny.

A na przedwieczerzę często spadały deszcze, krótkie były jeszcze, ale zimne i coraz częściej przeciagały się do zmroku – do długiego jesiennego zmroku, w którym jak kwiaty złote płonęły okna chat i szkliły się kałużami puste drogi – a mokra zimna noc tłukła się o ściany i pojękiwała w sadach.

Nawet ten bociek z przetrąconym skrzydłem, co się był ostał i którego widywano samotnie brodzącym po łąkach, przychodzić jał pod bróg Boryny abo i zasię na samo podwórze, gdzie mu Witek skwapliwie podrzucał na przynięty jadło.

A i dziady różne coraz częściej nawiedzały wieś; i te zwyczajne, proszalne, co z torbą głęboką i z pacierzem długim szły od drzwi do drzwi, przeprowadzane ujadaniem piesków – a były i drugie, insze, takie, co od miejsc świętych ciągnęły i знаły Ostrą Bramę, Częstochowę i Kalwarię, a rade opowiadały długimi wieczorami, co się gdzie we świecie dzieje i jakie cuda się gdzie stały, a trafiał się niekiedy i taki, który po cichu powiadał się aż z Ziemi Świętej i takie cudeńka prawili, takie kraje znał, przez takie wielgachne morza jechał, tyla przygód doznał, że aż dziw ogarniał słuchających pobożnie, a niejednemu i uwierzyć było trudno w to wszystko... Ale chciwie słuchał, jako że każdy rad się czegoś nowego dowiedział, a i wieczory były długie, i do świtu wyspać się jeszcze można było choćby i na oba boki.

Hej! Jesień to była, późna jesień!

I ani przyśpiewków, ni pokrzyków wesołych, ni tego ptaszków piukania, ni nawoływań nie słyszać było we wsi – nic, jeno ten wiatr, pojekujący w strzechach, jeno te dżdże, sypiące jakoby szkliwem po szybach, i to głuche, wzmagające się co dnia bicie cepów po stodołach.

Lipce martwiły równo, jako te pola okólne, co wyczerpane, szare, odarte w odpoczeniu leżały i cichości tężenia; jako te drzewiny nagie, poskręcane, żałobne, drętwiejące z wolna na długą, długą zimę...

Jesień to była, rodzona matka zimy.

Ino się tym pokrzepiano, że nie ma jeszcze pluchy, że drogi nie bardzo rozmiękkły i może wytrzyma pogoda do jarmarku, na który cał Lipce się wybierały, jakby na odpust jakiś.

Bo jarmark miał być na świętą Kordulę, walny i ostatni już przed Godami, więc się nań wszyscy szykowali należycie.

Już na parę dni przedtem deliberowano po wsi, co by się sprzedać dało, czy z inwentarza, czy z ziarna abo też z drobnego przychówku. A że na zimę szło, to i kupować trza było niemało i z przydziewku, i ze sprzętów, i z różnych różnorodnych gospodarskich, z czego i różne turbacje poszły, i swary, i kłótnie po chałupach, boć wiadomo przecież, że u nikogoj się nie przelewa a o grosz gotowy coraz to bardziej.

A tu i rychtyk w ten czas i płacić przychodziło podatki, to gminne składki i spłaty różne między sobą, a często i przedkówskie pożyczki, a jak niejeden to i

zasługi służbie – tyla tego razem, że niektóren, choćby i z półwłokowych, ciężko wzdychał i kalkulował, a nic nie wychodziło bez wyprowadzenia na jarmark konia abo i krowy, a już o biedniejszych to i nie ma co rzec.

Więc też i jaki taki wyprowadzał krowinę przed oborę, wycierał jej ogon, jone boki wiechetkiem i na noc przyrzuciął koniczyny, to gotowanego jęczmienia z kartoflami. byle jeno wypęczniała ździebko; który znów przysposabiał stare, poślepłe całkiem wywłoki, żeby chyla tyla do koni były podobne na ten przykład. Insze znowu młociły zawzięcie dnie całe, żeby zdążyć na jarmark.

I u Borynów sposobiono się raźnie; stary z Kubą domlocał pszenicy, a Józka z Hanką, co im ino czasu ostawało, to podpasały maciorę i te gąski wybrane z ostawianych na chowanie, Antek zaś z Witkiem, że to leda dzień spodziewano się deszczów; jeździli do boru po susz na ogień i po ściółkę, z której co poszło do obory, a resztę zwalali pod chałupę do ogacenia ścian.

I tak ta przyspieszona robota trwała aż do późna w noc ostatnią przed jarmakiem; dopiero gdy pszenica juž we worach leżała na woziu wtoczonym do stodoły i wszystko było przyrządzone na jutro – siedli wszyscy razem do wieczerzy w Borynowej izbie.

Na kominku buzował się wesoły ogień ze świerczyny, potrzaskujący cięgiem, a oni jedli wolno i w milczeniu, ze to po spracowaniu nikomu się odzywać nie chciało, aż dopiero kiedy skończyli i gdy juž kobiety posprzątały miski i garnki z ławy, Boryna rzekł, coś nieco przysuwając się do komina:

– Przed świtaniem trza ruszyć!

– Juści, że nie później – odrzekł Antek i zabrał się do smarowania uprzęży, Kuba strugał bijak do cepów, a Witek obierał kartofle na rano i raz w raz poszturchiwał Łapę, który leżał obok i wybierał sobie pchły zębami.

Cichość się uczyniła, że ino ogień trzaskał i świerszcze za kominem poskrzypiąły niekiedy, a z drugiej strony domu dochodził plusk wody i szczekanie mytych garnków.

– Kuba, ostaniesz to w służbie dłużej, co?

Kuba spuścił ośnik, którym strugał, i zapatrzył się w ogień tak długo, aż Boryna mu przypomniał.

– Słyszałeś, com ci rzekł?

– Słyszeć słyszałem, ino tak w głowę zachodzę, że po prawdziwe to krzywdy mi nijakiej u was nie było... Juści, ale ino... – urwał zakłopotany.

– Józia, daj no gorzałki i co przegryźć, co mamy na sucho radzić, kiej Żydy jakie – zarządził stary i przysunął przed komin ławkę, na której Józia wnet postawiła butelkę, wianek kiełbasy i chleb.

– Napij się, Kuba, i rzeknij swoje słowo.

– Bóg zapłacić, gospodarzu... Ostać, tobym się ostał, ino...ino...

– Postąpię ci coś niecoś!...

– Przydać by się przydało, bo to i kozuch zlatuje ze mnie., i buciska też, a i kapot jaki kupiłem... juž jak ten dziadak jakiś jest człowiek, że nawet do kościoła iść, to ino do kruchty... bo jakże mi przed ołtarzem w takim ubraniu...

– A w niedzielę nie baczyłeś na to, inoś się pchał tam, gdzie najpierwsze...

– rzekł surowo Boryna.

– Juści... Hale... Prawda... – bąkał srodze zawstydzony i ciemny rumieniec oblał mu twarz.

– A to i dobródziej naucza, żeby szanować starszych. Napij no się, Kuba, na zgodę i słuchaj, coć rzeknę, a sam się pomyarkujesz, że co parobek, to nie gospodarz... Kuźden ma swoje miejsce i la każdego co innego Pan Jezus wyznaczył. Wyznaczył ci Pan Jezus twoje, to go się pilnij i nie przestepuj, na pierwsze miejsce się nie pchaj i nie wynoś się nad drugie – bo zgrzeszysz ciężko. I sam dobródziej ci powtórzy to samo, że tak być musi, bych porządek na świecie był. Miarkujesz se, Kuba?

– Nie bydlem przeciech i swoje pomyślenie mam.

– To baczy, byś się nad drugie nie wynosił.

– I... inom bliżej ołtarza chciał być...

– Pan Jezus z każdego kąta słyszy, nie bój się. I po co się pchać między najpierwsze, kiej wszyscy wiedzą, ktoś jest?

– Juści, juści... gospodarzem byłbym, to i baldach nosić bym nosił, a i dobródzieja pod pachę wiódł, i w ławkach siadał, i z książki głośno śpiewał... a żem ino parobek, chocia i syn gospodarski, to mi w kruchcie stać abo przed drzwiami, jako te pieski... – powiedział smutno.

– Takie już na świecie urządzenie jest i nie twoja głowa zmieni.

– Pewnie, że nie moja, pewnie.

– Napij się jeszcze, Kuba, i rzeknij, co ci mam zasług dodać.

Kuba wypił, ale że go już nieco zamroczyła gorzałka, to uwidziało mu się, że w karczmie siedzi z Michałem od organisty abo i z drugim kamratem i rajcują se swobodnie, wesoło, jak równy z równym. Rościebnął zdziebko kapote, wyciągnął nogi, buchnął pięścią w ławkę i zakrzyknął:

– Cztery papierki i rubla zadatku dołoży – to ostanę.

– Widzi mi się, żeś pijany abo ci się w głowie popsuło – zawałał. Boryna, ale Kuba szedł już za myślą swoją i dawnym marzeniem, a zresztą nie słyszał gospodarskiego głosu, więc rozprostowywał skurzoną duszę, rósł w ambit i taką pewność siebie, jakoby samym gospodarzem się poczuł.

– Cztery papierki i jeszcze jeden zadatku dołoży, to u niego ostanę, a nie, to psiachmać na jarmark pójdę i służbę se znajdę, choćby i na furmana do cugowych we dworze... Znaję się, iżem robotny i na wszystkim w polu czy kiele domu się znający, że niejednemu gospodarzowi bydło paść u mnie -a uczyć się... A nie, to ptaszki strzelał będę i dobródziejowi nosił abo i Janklowi... a nie...

– Cie... Kuternoga jeden, jak bryka. Kuba! – krzyknął ostro stary.

Kuba zamilkł, wytrzeźwił z rozmarzenia, ale hardości nie stracił, bo jał się nieustępliwym czynić, że Boryna rad nierad dorzucał mu po półrublu, to po złotówce, aż i stanęło, że obiecał mu na przyszły rok dołożyć trzy ruble i dwie koszule miasto zadatku.

– Ho, ho, ptaszek z ciebie – wołał stary przepijając do niego na zgodę, choć zły był, że tyla pieniędzy wywalić musi, ale wagować się nie było co, bo Kuba wartał i więcej, robotny parob, choćby i za dwóch, gospodarskiego nie

ruszył i o inwentarz dbał więcej niżli o siebie, choć i kulawy był, i mocy wielkiej nie miał, ale na gospodarstwie się znał – można się całkiem spuścić na niego, że wszystko, jak przynależało, zrobi i jeszcze najemnika przypilnuje.

Poradzili jeszcze o tym i o owym, i gdy się rozchodziły, Kuba już ode drzwi nieśmiało całkiem się ozwał:

– Zgoda na trzy ruble i dwie koszule, ino... ino... nie przedawajcie żrebicy... przy mnie się ulęgła... kożuchem swoim przyodziewałem, żeby nie przemarzła... tobym nie ścierpiał, żeby ja Żyd jakiś bijał libo i łachmytek z miasta... Nie sprzedawajcie... złoto, nie żrebica... kiej ten dzieciak posłuszna... koń taki, że i drugi człowiek – prosty pies przy niej. Nie sprzedawajcie...

– Ani mi to w głowie nie postało.

– Bo w karczmie powiedali i... bojałem się...

– Opiekuny, psiekrewie, zawzdy najlepiej wiedzą!

Kuba byłby go za nogi ułapił z radości, ino śmieć nie śmiał, to nadział czapę i poszedł rychło, jako że i czas było spać bacząc na jarmark jutrzejszy.

Jakoż i nazajutrz, jeszcze przed świtaniem, że nieledwie po drugich kurach, a już na wszystkich drogach i ścieżkach do Tymowa ruszali się ludzie.

Kto jeno żył, to z całej okolicy walił na jarmark.

Nad ranem upadł mocny deszcz, ale po wschodzie przetarło się nieco, ino niebo było zasnute burymi chmurzyskami, a nad nizinnymi ziemiami wsiały mgły szare, kieby zgrzebne płotna, do cna przemiekle, i po drogach szkliły się kałuże, a gdzieniegdzie po dołkach błoto chlupało pod nogami.

I z Lipiec wychodzono od wczesnego rana.

Na topolowej drodze za kościołem i hen, aż do lasów, widny był łańcuch wozów, toczących się wolno, krok za krokiem, taka ciżba była, a bokami, po obu stronach, ino się mieniło od czerwonych weśniaków i białych kapot chłopskich.

Tyla narodu szło, jakby wieś cała wychodziła.

Szli gospodarze co biedniejsi, szły kobiety, szły parobki i dziewczyny, i komornicy też szli, a i biedota sama -najemnicy takож ciągnęli, bo jarmark to był ten, na którym godzono się do robót i zmieniano służby.

Kto co kupić, kto sprzedać, a jensi byle jarmarku użyć.

Któreń wiódł na postronku krownę albo i ciołaka, kto zaś gnał przed sobą maciorę z prosiątkami, co ino pokwikały i rwały się tak, że trza je było cięgiem oganiać i stróżować, bych pod wozy nie wpadły; jenszy człapał się na szkapie; drugie oganiały wystrzyżone barany, gdzieniegdzie zaś bieliło się stadko gęsi z podwiązanymi skrzydłami, to grzebieniaste koguty wyzierały spod zapasek kobieczych... A i wozy niezgorzej jechaly wyładowane, raz w raz z jakiegoś półkoszka spod słomy wyzierał ryj karmnika i kwiczał, aż gęsi gęgały zestrachane i psy, co szły zarówno z ludźmi, doszczekawać poczynały przy wozach I szli tak całą drogą, że choć szeroka była, a pomieścić się trudno wszystkim było, że jaki taki schodził na pole w bruzdy.

O dużym już dniu, kiej się tak przetarło na niebie, że ino, ino słońca było patrzeć, wyszedł i Boryna z chałupy; przódzi już, bo o świtaniu, Hanka z Józką

pognaly maciore i podpasionego wieprzka, a Antek powiózł dziesięć worków pszenicy i pół korczyka czerwonej koniczyny. W domu ostawał tylko Kuba z Witkiem i Jagustynka, przywołana, żeby jeść uwarzyła i król dojrzała.

Witek beczał w głos pod oborą, bo chciało mu się na jarmark.

– Czego się to głupiemu zachciewa! – mruknął Boryna, przeżegnał się i poszedł pieszo, bo liczył, że się po drodze przysiędzie do kogo; jakoż i zaraz tak się stało, bo tuż za karczmą dopędził go organista, jadący bryczką w parę tępich koni.

– Cóż to, na piechty, Macieju?

– La zdrowia... Niech będzie pochwalony.

– Na wieki. Siadajcie z nami, zmieścimy się! – proponowała organiscina.

– Bóg zapłać. Doszedłbym, ale jak powiadają, zawždy milej duszy, kiej ja wóz ruszy – odrzekł sadowiąc się na przednim siedzeniu, plecami do koni.

Podali sobie przyjaźnie ręce z organistami i konie ruszyły.

– A pan Jaś skąd się wziął, to już nie w klasach? – zapytał chłopca, siedzącego z parobkiem i powożącego.

– Przyjechałem tylko na jarmark! – zawała wesoło organisciuch.

– Zażyjcie, francuska... – proponował organista pstrykając w tabakierkę. Zażyli i pokichali solennie.

– Cóż tam u was? Sprzedajecie co dzisiaj?

– Bogać ta nie, powieźli do dnia pszenicę, a kobiety pognały świnię.

– Aż tyle! – wykrzyknęła organiscina. – Jasiu, weź szalik, bo chłodno! – zawała do syna.

– Ciepło mi, zupełnie ciepło – zapewniał, lecz mimo to okręciła mu czerwonym szalem szyję.

– Abo to wychody małe? Już nie wiada, skaci brać na wszystko...

– Nie narzekajcie, Macieju, chwalić Boga, macie dosyć...

– Przeciech tej ziemi nie ugryzę, a gotowego grosza w zapasie nie ma.

– Bo rozpozyczacie... mało to macie po ludziach?... Wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi!...

Ale Boryna, nierad tym wypominkom przy parobku, pochylił się szybko i cicho zapytał:

– A pan Jaś długo będzie jeszcze w klasach?

– Do świąt jeno.

– Wróci do dom czy też do urzędu pójdzie?

– Moiściewy, a cóż by w domu robił na tych piętnastu morgach. A mało to jeszcze drobiazgu!... A czasy ciężkie, jak z kamienia... – westchnęła.

– Bo i prawda, chrztów to ta jeszcze jest dosyć, ale co z tego za profit!

– Pochówków nie brakuje przeciech – dorzucił ironicznie Boryna.

– I... co za pochowki, sama biedota mrze, a ledwie parę razy w rok zdarzy się jakiś gospodarski pogrzeb, z którego coś kapnie.

– A i wotyw coraz mniej, a i targują się jak te Żydy! – dorzuciła.

– Z biedy to wszystko idzie i ze złych czasów... – usprawiedliwił Boryna.

– Ale i z tego, że ludzie o zbawienie swoje ani tych w czyścuostających

nie zabiegają. Proboszcz nieraz o tym mówił do mojego.

– I dworów coraz mniej. Dawniej, kiedy się jeździło po snopkach czy z opłatkami, czy po kolędzie, czy też po spisie – to jak w tym do dworu – nie żałowali i zboża, i pieniędzy, i leguminy. A teraz, Boże zmięk się, każdy gospodarz się kurczy i jak ci da snopczynę żyta, to pewnie zjedzoną przez myszy, a jak tą ćwiartczynę owsa dostaniesz, to pewnie plew w nim więcej niż ziarna. Niech żona powie, jakie mi to jajka dawali latoś za spis wielkanocny – więcej niż połowa była zbutków. Żeby człowiek nie miał tej trochy gruntu, toby jak dziad żebrać musiał – zakończył podsuwając Borynie tabakierkę.

– Juści, juści... – potakiwał Boryna, ale nie jego tumanić, wiedział ci on dobrze, że organista pieniadze ma i na procenta albo i na odrobek komornikom rozpożycza, to ino uśmiechał się na te wyrzekania i znowu spytał o Jasia...

– I cóż, do urzędu pójdzie?...

– Co? Mój Jaś do urzędu, na pisarka? Nie po tom sobie od gęby odejmowała, żeby skończył szkoły, nie. Do seminarium pójdzie na księdza...

– Na księdza!

– A bo mu to źle będzie? A bo to który ksiądz ma źle?...

– Pewnie, pewnie... a i honor jest, i to, jak powiadają, że kto ma księdza w rodzinie, temu bieda nie dobudzie... powiedział wolno i z szacunkiem poglądał przez ramię na chłopaka, pogwizdującego koniom, że to przystanęły nieco dla potrzeby swojej...

– Mówili, że i młynarzów Stacho księdzem miał być a teraz jest ponownie wielkich szkołach i na dochnera praktykuje...

– Ale, księdzem by być takiemu łajdusowi, przecież moja Magda jest już w szóstym miesiącu, i to od niego...

– Powiedali, że to od młynarczyka.

– Ale, prawda była, młynarzowa tak gada, żeby swojego zasłonić. Rozpustnik to, że niech ręka boska broni, prawie mu iść na doktora.

– Juści, że księdzem być lepiej, bo to i Panu Jezusowi chwała, i ludziom na pociechę – pogłaskał ją chytrze Boryna, bo co się tam miał spierać z kobietą, i całkiem uważnie słuchał jej wywodów, a organista raz po raz uchylał czapki i głośnym: „Na wieki!” odpowiadał na pozdrowienia wymijanych ludzi. Jechali truchtem i Jasio chwacko wymijał wozy, to ludzi, to inwentarz prowadzony, aż dopadł lasu, gdzie już luźniej było i droga szersza.

Zaraz na skraju dopędzili Dominikową, jechała z Jagią i Szymkiem, a krowa uwiązana za rogi szła za wozem, z którego wyglądały białe szyje gąsiorów, ciegiem syczących, jako te żmije.

Pochwalili Boga, a Boryna aż się wychylił przy mijaniu i zawałał:

– Spóźnita się!

– Zdążyć na czas! – odkrzyknęła Jagna ze śmiechem.

Przejechali, ale organiściuch parę razy obracał się za nią, aż w końcu spytał:

– To Jagusia Dominikowa?

– Ona ci sama, ona – powiedział Boryna patrząc z oddalenia na nią.

- Nie poznałem, bo dobrze już ze dwa lata jej nie widziałem.
- Młoda to jest jeszcze, a wtedy bydło pasała. Rozbuchała się ino, kiej jałowica na koniczynie – i aż się wychylił, żeby spojrzeć na nią.
- Bardzo ładna – rzucił chłopak.
- Jak wszystkie dziewczyny – powiedziała organiścina pogardliwie.
- Juści, że gładka. Udała się dzieucha, toteż nie ma tygodnia, żeby kto do niej z wódką nie posyłał.
- Przebierna! Stara myśli, że co najmniej to już jakiś rządca zjedzie po nią, i parobków odgania... – szepnęła zjadliwie.
- Bo mógłby ją wziąć i taki, co siedzi choćby i na włóce... warta tego...
- To tylko was posłać swatów, Macieju, kiedy ją tak chwalicie! – zaczęła się śmiać; a Boryna już się nie ozwał ni słowem.
- Hale, taki tam łachmytek mieski, wielga mi osoba, co ino gospodarskim kurom pod ogon uważa, czy la niej jajków nie niesą, abo i ludziom w garście, będzie się ta przekpiawała z rodowych gospodarzy! Wara ci od Jagusi! – myślał, zeżlonysilnie, i ino poglądał przed siebie, na czerwieniący zapaskami wóz Dominikowej, który ostawał coraz dalej, bo Jasio tego prażył konie, że rwały z kopyta, aż się błoto otwierało.

Próżno organiścina pogadywała o tym i owym, kiwał głową, cosik tam mamrotał pod nosem i tak się zawziął, że ozwać się nie chciał ni słowem jednym.

I skoro tylko wjechali na wyboisty bruk miasteczka, zesiadł z bryczki i jał dziękować za podwiezienie.

- Pod wieczór wracamy, chcacie, to się przysiądźcie do nas – proponowała.
- Bóg zapłać, mam przeciecho swoje konie. Powiedziały by, że się do kalikowania godzę, na pomocnika organiście.... a ja ta nuty nijakiej nie wyciągnę i świeców gasić nienauczny...

Pojechali w boczną uliczkę, a on się z wolna przedzierał przez główną, do rynku, bo jarmark był sielny i choć to jeszcze dość rano, a narodu już się gęstwiło niezgorzej; wszystkie ulice, place, zaułki i podwórza zawałone były ludźmi, wozami i towarem różnym – nic, jeno ta wielka woda, do której ciągiem jeszcze ze wszystkich stron dopływały nowe rzeki ludzkie i cieśniły się, kolebały, toczyły po ciasnych uliczках, aże domy się trząść zdały i rozlewały po wielkim placu klasztornym. Niewielkie jeszcze po drodze błoto, tutaj bite i rozrabiane tysiącami nóg, było już po kostki i tryskało spod-kół na wszystkie strony.

Gwar już był znaczny, a wzmagał się z każdą chwilą; głucha wrzawa huczała niby bór, kiej morze się kolebała, biła o ściany domów i przewalała z końca w koniec, że tylko niekiedy słychać było ryki krów, to granie katarynki przy karuzeli, to płaczliwe lamentacje dziadów albo ostre, przenikające piszczałki koszykarzy.

Jarmark był wielki, co się zowie, narodu skupiło się tyla, że i przejść było niełatwo, a już w rynku pod klasztorem to Boryna przez siłę pchać się musiał, taki gąszcz się czynił między kramami.

Było też tego, że ani przeliczyć, ni objąć – gdzieby zaś tam kto poradził.

A najpierw te płócienne, wysokie budynki, co stały wzduż klasztoru we

dwa rzędy, zapchane całkiem towarem kobiecym – a płótnami, a chustkami, co wisiały na żerdkach i jako te maki były czerwone, że aż się w oczach ćmiło, a drugie zasię całkiem żółte się widziały, a insze buraczkowe... i kto je tam wszystkie spamięta! A dzieuch i kobiet pełno tu przed nimi, że i kija nie było gdzie wrazić – która targowała i wybierała sobie, a drugie aby ino popatrzeć i oczy se ucieśzyć ślicznościami.

A potem znów szły kramy, co się aż lśniły od paciorków, lusterek, szyków, a wstążek, a kryzków onych na szyję, a kwiatusków zielonych, złotych i różnych... a czepków i Bóg ta wie czego jeszcze.

Gdzie znowu święte obrazy przedawali w pozłocistych ramach i za szkłem, że choć stały pod ścianami albo i zgoła na ziemi leżały, a szedł od nich blask, że jakiś taki do czapki sięgał i znak krzyża czynił świętego.

Boryna kupił jedwabną chustkę na głowę dla Józki, którą był jeszcze na zwiesnę obiecał dziewczynie za pasionkę, wsadził za pazuchę i jał się przepychać do targowiska świńskiego, co było za klasztem.

Ale szedł wolno, że to ciźba była sroga i że się popatrzeć było na co.

Gdzie czapnicy pod domami porozwieszali szerokie drabiny, zawieszone od góry do dołu czapkami.

Gdzie znów szewcy tworzyli całą ulicę wysokich kozłów drewnianych, na których, szepione za uszy, wisiały szeregi butów, i takich zwyczajnych, żółtych do smarowania przetopionym sadłem, żeby wody nie puściły; i takich już pod glanc przyszykowanych, i ciżem kobieczych z czerwonymi sznurowadłami a na wysokich obcasach.

A za nimi ciągnęły się rycerze z chomątami na kołkach i uprzężą rozwieszona.

A potem powroźnicy i ci, co sieci sprzedawali.

I ci, co z sitami po świecie jeździli.

I ci, co z kaszą po jarmarkach się wodzili.

A kołodzieje, a garbarze.

Gdzie znowu krawce i kożuszarze rozwiesili swoje towary, od których bił taki zapach aże w nozdrzach wierciło; te miały odbyt niezgorszy, że to na zimę szło.

A potem całe rzędy stołów, nakrytych płociennymi daszkami, a na nich zwoje kiełbas czerwonych i grubych kiej liny, wały żółtego sadła, boczki wędzone, połcie słoniny, szynki -. spiętrzały się na kupach, a gdzie znów na hakach wisiały całe wieprzki wypaprozone i broczące jeszcze posoką, że trza było odganiać piesków, co się cisnęły.

A w podle rzeźników, jako te braty rodzone, stali piekarze i na podesłanej grubo słomie, na wozach, na stołach, w koszach i gdzie się dało, leżały góry bochnów wielkich jak koła, placków żółtych, bułek, kukiełek...

Gdzie zaś i kto przeliczy, i spamięta te wszystkie kramy i to, co w nich sprzedawali?...

Były z zabawkami i takie z piernikami, gdzie z ciasta lepione były zwierze różne, a serca, a żołnierze i cudaki takie, że i nie rozzeznać bele komu; były

takie, gdzie kalendarze, gdzie książki nabożne, gdzie historie o zbójach i srogich Magielonach przedawali i lementarze też; były i takie, gdzie piszczałki, organki i gliniane kuraski, i jensze muzyckie rzeczy, w które juchy zółtki la zachęty grali, że taki jazgot się czynił, że i wytrzymać trudno było bo ci tu kurasek piszczy, tam trąbka potrzebuje, gdzie z piszczałek przebieraną nutę wyciągają, tam ci znowu skrzypki piskają, a ówdzie bęben pobekuje stękający – jaże we łbie łupało od wrzasku.

Zaś w pośrodku rynku dookoła drzew rozciągały się bednarze, blacharze i garncarze, porozstawiali tyle misek i garnków, że ledwie przejść można było, a za nimi stolarze; łóżka i skrzynie malowane, i szafy, i półki, i stoły aże grały tymi farbami, że oczy trza było mrużyć...

A wszędzie, na wozach, pod ścianami, wzduł rynsztoków, gdzie ino miejsca było, rozsiadły się kobiety sprzedające; która cebule we wiąnkach albo i we workach;

która z płótnami swojej roboty i weśniakami; która z jajkami a serkami, a grzybami, a masłem w osełkach, poobwijanych w szmatki; inna znów zasię ziemniaki, to gąsków parę, to wypierzoną kurę, to len pięknie wyczesany, albo i motki przedy miała; a każda siedziała przy swoim i poredżały se godnie, jak to zwyczajnie na jarmarkach bywa, a trafił się kupiec, to sprzedawały wolno, spokojnie, bez gorącości, po gospodarsku, nie tak, jako te Żydy, co wykrzykują, handryczą i ciskają się kiej głupie.

Gdieniegdzie zaś pomiędzy wozami i kramami kurzyło się z blaszanych kominków – tam sprzedawali gorącą herbatę – a insze jadło, jako to: kiełbasę prażoną, kapustę, barszcz z ziemniakami też mieli.

I dziadów zlazło się ze wszystkich stron co niemiara: ślepych, kulawych, niemych i zgoła bez rąk i nóg, tyla jak na odpuscie jakim. Wygrywali na skrzypicach pieśnie pobożne, drugie śpiewali pobrzękując w miseczki, a wszystkie spod wozów, spod ścian i prosto z blocka żebrały lękliwie i wypraszali sobie ten grosik jakiś abo jensze wspomożenie.

Przejrzał to wszystko Boryna, podziwiał się nad niejednym, pogwarzył coś nieco ze znajomkami i dopchał się wreszcie na targowisko świńskie, za klasztor, na ogromny piaszczysty plac, z rzadka ino obsadzony domami, gdzie pod samym murem klasztoru, zza którego wychylały się ogromne dęby, pełne jeszcze żółtych liści, kupiło się dosyć ludzi, wozów i leżały całe zagony świń spędżonych na sprzedaż.

Rychło odnalazł Hankę z Józką, bo zaraz z kraju były.

– Sprzedajeta, co?

– Hale, już tu targowali rzeźnicy maciore, ale mało dają...

– Świnie drogie?

– Bogać tam drogie, spędzili tyla, że nie wiada, kto ci to rozkupi.

– Są ludzie z Lipiec?

– O, hań tam mają prosiąta Kłęby, a i Szymek Dominików stoi przy wieprzku.

– Uwińta się rychło, to se ździebko popatrzyście na jarmark.

– Już też i ckno tak siedzieć.
 – Wiele dają za maciore?
 – Trzydzieści papierków, powiadają, że niedopasiona, bo ino w gnatach grubą, a nie w słoninie.

– Ocyganiają, jak ino mogą... ale, ma ci słoninę na jakie cztery palce...
 – rzekł, omacawszy maciorze grzbiet i boki. – Wieprzak chudy na bokach, ale portki ma niezgorsze na szynki – dodał spędziszy go z mokrego piasku, w którym do pół boków leżał zanurzony.

– Za trzydzieści pięć sprzedajcie, zatrzymać do Antka ino i zaraz do was przylece. Jeśc wam się nie chce?...

– Pojadłyśmy już chleba.
 – Kupię wam i kiełbasy, ino sprzedajcie, a dobrze. Tatulu, a nie zabaczcie o chustce, coście to jeszcze na zwiesne obiecali...

Boryna sięgnął za pazuchę, ale się wstrzymał, jakby go coś tknęło, bo tylko machnął ręką i rzekł odchodząc:

– Kupię ci, Józja, kupię... – i aż w dyrdy ruszył, bo dojrzał twarz Jagny między wozami, ale nim doszedł, szczebla gdzieś do cna, jakby się w ziemię zapadła; jał więc odszukiwać Antka; niełacno to było, bo w tej uliczce, prowadzącej z targowiska na rynek, stał wóz przy wozie, i to w rzędów parę, że środkiem i z trudem niemałym a baczeniem można było przejechać, ale wnet się na niego natknął. Antek siedział na workach i smagał batem żydowskie kury, co się stadały uwijały koło kobiałek, z których jadły konie, a półgebkiem odpowiadał kupcom:

– Powiedziałem siedem, to powiedziałem.
 – Sześć i pół daje, więcej nie można, pszenica ze śniedzią.
 – Jak ci, parchu, lunę przez ten pysk paskudny, to ci wnet ześniedzieje...

Ale, pszenica czysta jak złoto.

– Może być, ale wilgotna... Kupię na miarę i po sześć rubli i pięć złotych.
 – Kupisz na wagę i po siedem, rzekłem!
 – Co się gospodarz gniewa! Kupię nie kupię, a potargować można.
 – A targuj się, kiej ci pyska nie szkoda. – I nie zwracał już uwagi na Żydów, którzy rozwiązywali worki po kolej i oglądali pszenicę.
 – Antek, pójde ino do pisarza i w to oczymgnienie przyjde do cie...
 – Co? Na dwór skargę podajecie?
 – A bez kogo to padła moja graniasta?
 – Dużo to wskóracie!
 – Swojego darować nie daruję.
 – I... borowego przyprzeć gdzie w boru do chojaka, sprać czym twardym, żeby mu aż zebra zapiszczały – zaraz byłaby sprawiedliwość.
 – Borowy? Juści, że mu się to należy, ale dworowi też – rzekł twardo.
 – Dajcie mi złotówkę.
 – Na co ci?
 – Gorzałki bym się napił i przegryzł co...
 – Nie masz to swoich?... Cięgiem ino w ojcową garść uważasz.

Antek odwrócił się gwałtownie i jał pogwizdywać ze złości, a stary, chociaż z żalem i markotnością, wysupłał złotówkę i dał.

– Żyw wszystkich swoją krwawicą... – myślał i spiesznie się przeciskał do ogromnego, narożnego szynku, gdzie było już sporo ludzi pozywiających się; w alkierzu od podwórza mieszkał pisarz.

Właśnie siedział pod oknem przy stole z cygarem w zębach, w koszuli był tylko, nie umyty i rozczochnany; jakąś kobietą spała na sienniku w kącie, przykryta paltem. – Siadajcie, panie gospodarzu! – rzucił ze stołka obłożone ubranie i podsunął Borynie, który zaraz opowiedział dokumentnie całą sprawę.

– Wasza wygrana, jak amen w pacierzu. Jeszcze by! Krowa zdechła i chłopak choruje z przestrachu. Dobra nasza! – zatarł ręce i szukał papieru na stole.

– Hale... kiej zdrowy chłopak.

– Nic nie szkodzi, mógł zachorować. Bił go przecież...

– Nie, bił ino chłopaka sąsiadów.

– Szkoda, to by było jeszcze lepsze. Ale to się jakoś zesztukuje, tak że będzie i choroba z pobicia, i zdechła krowa. Niech dwór płaci.

– Juści, o nic nie idzie, ino o sprawiedliwość.

– Zaraz się napisze skargę. Frania, a rusz no się, wałkoniu! – krzyknął i tak mocno kopnął leżącą, że podniosła rozczochnaną głowę. – Przynieś no gorzałki i co zjeść...

– Ani dydka nie mam, a wiesz, Guciu, że nie zborguję.... – mruczała i podniósłszy się z barlogu, jąła ziewać i przeciągać się; wielka była jak piec, twarz miała ogólną, obrzęklą, posiniaczoną i przepitą, a głos cienki, jakby dzieciątka.

Pisarz pracował, aż pióro skrzypiało, pociągał cygara, puszczał dym na Borynę, który przypatrywał się pisaniu, zacierał chude, piegowate ręce i raz w raz odwracał wynędzniałą, okroszczoną twarz na Frankę; żeby przednie miał przyłamane, usta sine i wielkie czarne wąsy.

Napisał skargę, wziął za nią rubla, wziął na marki drugiego i ugodził się na trzy za stawanie w sądzie, jak sprawą przyjdzie na stół.

Boryna się na wszystko zgodził skwapliwie, choć mu ta pieniędzy było żal, bo miarkował, że dwór mu wszystko zapłaci, i z nawiązką.

– Sprawiedliwość musi być na świecie, to sprawą wygrana! – rzekł na odchodnym.

– Nie wygramy w gminnym, to pójdziemy do zjazdu, zjazd nie poradzi, pójdziemy do okręgowego, do izby sądowej – a nie darujemy.

– Zaśbym tam darował swoje! – zawała z zawziętością Boryna. – I komu jeszcze, dworowi, co ma tyle lasów i ziemi!... – rozmyślał wychodząc na rynek i zaraz jakoś przy czapnikach natknął się na Jagnę.

Stała w czapce granatowej na głowie, a drugą jeszcze targowała.

– Obaczcie no, Macieju, bo ten żółtek powiada, że dobra, a pewniem cygani...

– Galanta, la Jędrzych? – Juści, Szymkowi już kupiłam.

– Nie za mała to będzie?
 – Takusińką ma ci głowę kiej moja...
 – Piękny z ciebie byłby parobeczek...
 – Abo i nie! – zawołała zuchowato, bakierując nieco czapkę...
 – Wnetki by cię tu godziły do siebie...
 – Hale... inom za droga do służby. – Zaczęła się śmiać.
 – Jak komu... mnie byś ta za droga nie była...
 – I w polu robić bym nie robiła...
 – Robiłbym ja za ciebie, Jaguś, robił... – szepnął ciszej i tak spojrzał na nią namietnie, aż dziewczyna cofnęła się zakłopotana i już bez targu zapłaciła za czapkę.

– Sprzedaliście krowę? – zapytał po chwili opamiętawszy się nieco i wytchnąwszy z owej lubości, co mu jak gorzałka buchnęła do głowy.

– Kupili ją la księdza do Jerzowa. Matka poszła z organistami, bo chciała zgodzić parobka.

– A to my sobie choćby na ten kieliszek słodkiej wstąpimy!...
 – Jakże to?
 – Zziębłaś, Jaguś, to się ździebko ogrzejesz...
 – Gdziebym zaś z wami szła na wódkę!...
 – A to przyniese i tutaj się napijem, Jaguś...
 – Bóg zapłacić za dobre słowo, ale mi matki trza poszukać.
 – Pomogę ci, Jaguś... – szepnął cichym głosem i poszedł przodem, a tak robił lokciami, że Jagna swobodnie szła za nim wskroś ciżby, ale gdy weszli między płócienne kramy, dziewczyna zwolniła, przystawała i aż jej oczy

To ci śliczności, mój Jezus kochany! – szeptała przystając przed wstążkami, które uwieszone w górze, kołysały się na wietrze niby tęcza paląca.

– Która ci się widzi, Jaguś, to se wybierz... – rzekł po namyśle przezwybijając skąpstwo.

– Hale, ta żółta w kwiaty, z rubla kosztuje abo i dziesięć złotych!
 – Nie twoja w tym głowa, weź ino...

Ale Jaguś przez siłę i z żalem oderwała ręce od wstążki i poszła dalej do drugiego kramu, Boryna ino pozostał na chwilę.

A w tym znowu chustki były i materie na staniki i kaftany.

– Jezus mój, jakie śliczności, Jezus! – szeptała oczarowana i raz w raz zanurzała ręce drżące w zielone atłasy, to w czerwone aksamity i aż się jej émiło w oczach i serce dygotało z rozkoszy. A te chustki na głowę! Pąsowe jedwabne z zielonymi kwiatami przy obrębku; złociste całe kiej ta święta monstrancja; a modre jako to niebo po deszczu; a białe; a już najśliczniejsze te mieniące, co się lśkniali kiej woda pod zachodzącym słońcem, a lekkie, kieby z pajęczyny! Nie, nie ścierpiała i jęła przymierzać na głowę a przeglądać się w lusterku, które przytrzymywała Żydówka.

Ślicznie jej było, jakoby zorze namotała na swoich lnianych włosach; a one modre oczy tak rozgorzały z radości, aż fiolkowy cień padał od nich na twarz pokraśniałą; uśmiechała się do siebie, aż ludzie poglądali na nią, taka

była urodna i taka młodość i zdrowie było od niej.

– Dziedzicówna jaka przebrana czy co? – szeptali.

Przyglądała się sobie długo i z ciężkim westchnieniem zdjęła chustkę, ale wzięła się targować, bo choć kupić nie miała, a ino tak sobie, żeby oczy dłużej nacieszyć.

Ostyglą wnetki, bo kupcowa powiedziała pięć rubli, że i sam Boryna jał ją zaraz odwodzić.

Przystanęły jeszcze przed paciorkami – a było ich tam niemało, jakby ktoś cały kram posuł tymi kamusczkami drogimi, że się lśniły a połyskały ino, aże oczów oderwać było trudno: bursztyny żółte, jakoby z żywicy pachnącej uczynione; korale, kieby z tych kropel krwi nanizane, a perły białe, wielkie jak orzechy laskowe, a drugie ze srebra i złota...

Przymierzała Jaguś niejedne i przebierała między nimi, a. już się jej wiódziała najśliczniejszym sznur korali, obwinęła nim białą szyję we cztery rzędy i zwróciła się do starego

– Uważacie, co?

– Pięknie ci, Jaguś! Mnie ta nie dziwota korale, bo i ano leży we skrzyni coś z osiem biczów po nieboszczce, a wielkich jak dobry groch polny!... – rzekł z rozmysłem, od niechcenia niby.

– Co mi ta z tego, kiej nie moje! – rzuciła ostro paciorki i spiesznie już szła, zachmurzona i smutna.

– Jaguś, a to przysiadźmy se ździebko.

– Ale, do matki mi czas.

– Nie bój się, nie odjedzie cie.

Przysiedli na jakimś dyszlu wystającym

– Sielny jarmarek – rzekł po chwili Boryna rozglądając się po rynku

Przeciech nie mały – poglądała jeszcze ku kramom z żałością i często sobie westchnęła ale już ją odchodziła smutność, bo powiedziała:

– Tym dziedzicom to dobrze... Widziałam dziedziczkę z Woli z panienkami, to tyła sobie kupowali, że aże lokaj za nimi nosił! I tak co jarmark!

– Kto cięgiem jarmarczy – temu długo nie starczy.

– Im tam wystarczy.

– Póki Żydy dają – rzucił złośliwie, aż Jaguś obejrzała się na niego i nie wiedziała, co rzec na to, a stary, nie patrząc na nią, zagadnął cicho:

– Byli to od Michała Wojtkowego z wódką u ciebie, Jaguś, co?...

– A byli i poszli!... Niezguła jeden, jemu też swatów, posyłać... – zaśmiała się.

Boryna powstał prędko, wyjął z zanadrza chustkę i coś jeszcze w papier owinięte.

– Potrzymaj no to, Jaguś, bo mnie trzeba zatrzymać do Antka.

– Jest to na jarmarku? – oczy jej pojaśniąły.

– Ostał przy zbożu, tamano w ulicy. Weź sobie, Jaguś, to la ciebie – dodał widząc, że Jagna zdumionymi oczami wodziła po chustce.

– Dajecie?... Naprawdę la mnie? Jezus, jakie śliczności! – wykrzyknęła

rozwijając wstążkę tę samą, co się jej tak podobała. – Hale, ino tak przekpiwacie se ze mnie, za cóż by mnie?... Kosztuje tyla pieniędzy... a chustka czysto jedwabna....

– Weź, Jaguś, weź, la ciebie kupiłem, a jak ta któryen parobek będzie przepijał do ciebie, nie odpijaj, na co się spieszycy... mnie już czas iść.

- Moje to, prawdę mówicie?
- Zaśbym tam ocyganiał cię!
- I uwierzyć trudno. – I rozkładała ciągle chustkę to wstążkę.
- Ostaj z Bogiem, Jaguś.
- Bóg wam zapłać, Macieju.

Boryna odszedł, a Jagna raz jeszcze rozwinięła i przepatrywała, naraz zawińnęła wszystko razem i chciała bieżyć za nim i oddać... bo jakże jej brać od obcego, nie krewny żaden ni pociotek nawet... ale już starego nie było.

Pociągnęła wolno szukać matki i z lubością, ostrożnie dotykała chustki, wsadzonej za pazuchę. Taka była uradowana, że ino jej białe zęby połyskiwały w uśmiechu a twarz gorzała rumieńcem.

– Jagusia!... Do wspomożenia... biedna sierota... ludzie kochane... krześci-jany prawdziwe... Zdrowaś Maria za te duszyczki... Jagusia!...

Jagna oprzytomniała i jąła oczami szukać, kto ją wołał i skąd, i wnet dojrzała Agatę siedzącą pod murem klasztoru na garści słomy, że to błocko w tym miejscu było po kostki.

Przystanęła, żeby jakiego grosza poszukać, a Agata uradowana z obaczenia swojaczki, nuż wypytywać się, co tam w Lipcach się dzieje...

- Wykopaliśta już?
- Do cna!
- Nie wiecie, co u Kłębow?
- Wygnali was w tyli świat, na żebry, a ciekawiście ich?
- Wygnali, nie wygnali, samam poszła, bo trza było... jakże, darmo to mi dadzą ten kąt abo jeść, kiej sie u nich nie przelewa... A ciekawam, boć krewniaki...
- A co z wami?
- A co, chodzę od kościoła do kościoła, od wsi do wsi ,od jarmarku na jarmarek i tą modlitwą upraszam se u dobrych ludzi gdzie kąt, gdzie warzy łyżkę, gdzie grosik jaki! Dobre są ludzie, ubogiemu nie dadzą umrzeć z głodu, nie... Nie wiecie, zdrowi tam wszyscy u Kłębow? – zapytała nieśmiało.
- Zdrowi, a wy nie chorujecie?
- I... gdzie zaś, w piersiach mę cięgiem poboliwa, a jak się naziębię, to i żywą krwią pluję... Niedługo mi już ,niedługo... Choć ino do zwiesny dociągnąć, wrócić do wsi i tam se między swojemi zamrzeć – o to ino Jezusiczka proszę, o to jedynie... – rozłożyła ręce, okrącone różańcami, wzniestała zaplakana twarz i jąła się modlić tak gorąco, aż łzy jej pociekły z zaczerwienionych oczów.
- Zmówcie pacierz za tatula – szepnęła Jagna wtykając jej pieniądz.
- To będzie za tych w czyścu ostających, a za swoich to już ja i tak się cięgiem modlę i Boga proszę, za żywych i umarłych, Jaguś, a nie przesyłali to

z wódką?

– Przychodzili.

– I żaden ci się nie uwidziały?....

– Żaden. Ostajcie z Bogiem, a na zwziesnę do nas zajrzyjcie... – powiedziała prędko i poszła do matki, którą ujrzała z dala z organistami.

Boryna zaś powracał do Antka wolno, raz, że ciżba była, a drugie, że mu Jaguś ciegiem w myśli stała, ale nim doszedł, spotkał się z kowalem.

Przywitali się i szli w podle siebie milcząc.

– Skończycie to ze mną, hę? – zaczął ostro kowal.

– Niby z czym? Mogłeś mi to samo i w Lipcach powiedzieć. – Zły już był.

– Przecież już cztery roki czekam.

– Przybaczyleś se dzisiaj! To se jeszcze poczekaj ze czterdzieści, kiej za- mrę.

– Już i ludzie mi redzą, żeby do sądu podać... ale...

– Podaj. Powiem ci, gdzie skargi piszą, i na pisarza dam rubla...

– Ale se myślę, że po dobremu się zgodzimy... – skręcił chytrze.

– Prawda, z kim nie wojnają – z tym zgodą.

– Sami to miarkujecie niezgorzej.

– Mnie ta z tobą ni zgody, ni wojny nie potrzeba.

– Zawždy to pierwszy żonie powiadam, że ociec jest za sprawiedliwością.

– Każdy jest za sprawiedliwością, komu ją w kumy prosić potrza – mnie nie potrza. bom ci nic niewinowaty – powiedział twardo, aż kowal zmięknął, że to z tej strony go napocząć nie napoczniesz, i jakby nigdy nic, najspokojniej i prosząco rzekł:

– Napiłbym się czego, postawicie?..

– Postawie. Jakże. najlepszy zięć prosi, to choćby i całą kwartę – przekpiwał zdziecko wchodząc do narożnego szynku; był już tam i Jambroży, ale nie pił, siedział w kąciku markotny jakiś i smutny.

– Po gnatach mę łupie, to pewnie na pluchę – wyrzekał.

Wypili raz i drugi, ale w milczeniu, bo obaj dość złości mieli do się na wątpiach.

– Kiej na pogrzebie pijeta! – ozwał się Jambroży, zły juści, że go to nie poprosili, bo od rana jakby nic w gębie nie miał.

– Jakże gadać? Ociec tyla dzisiaj sprzedaje, to muszą uważać, komu pieśniadze na procenta dać...

– Maciej! Mówię wam, Maciej, że Pan Jezus..

– Komu Maciej, to Maciej, a tobie wara! Widzisz go, juchę. Za pan brat świnia z pastuchą. – Ozeźlił się srodze.

A kowal, że to już po dwóch mocnych, nabrął rezonu i rzekł cicho:

– Ociec, powiedzcie to słowo: dacie czy nie?

– Powiedziałem: do grobu ze sobą nie zabierę, a przódzi ni morga nie popuszczę. Na wycug do waju nie pójdę... jeszcze mi miły ten rok abo i dwa na świecie

– To spłatę dajcie.

– Rzekłem, słyszałeś?
 – Za trzecią kobietą się oglądają, to co im ta znaczą dzieci – szepnął Jambroży.

– A bo i pewnie.
 – Spodoba mi się, to się i ożenię. Zabronisz?
 – Zabronić nie zabronię, ale...
 – Jak mi się spodoba, to z wódką poślę choćby jutro.
 – Ślijcie, a bo ja to wam przeciwny! Dajcie mi chociaż tego ciolka, co wam ostał po graniastej, to i sam pomogę. Rozum wy swój macie, to miarkujecie, z czym wam najlepiej. Nie raz i nie dwa przekładałem żonie, co wam ano kobiety potrzeba, żeby upadku w gospodarstwie nie było...

– Mówileś to tak, Michał?..
 – Żebym tak spowiedzi świętej nie doczekał. Mówiłem.
 Całej wsi przecież redzę, jak komu potrzeba, a nie wiedziałbym, co wam potrzeba!

– Cyganisz ty, juch, aż się kurzy, ale jutro przyjdź, ciolka dostaniesz, bo jak prosisz – dam; a prawować się zechcesz ze mną – to ten patyk złamany weźmiesz albo i co gorsza.

Napili się jeszcze, kowal już postawił i przyzwał jeszcze do kompanii Jambroża, który o chotnie się przysiadł i jął gadki ucieczne opowiadać, a przekpiwać się, że raz w raz śmiechem wybuchały.

Niedługo cieszyli się ze sobą bo każdemu pilno było iść do swoich, a i do spraw różnych; rozeszli się w zgodzie, ale jeden drugiemu nie uwierzył ani tyla, co za paznokciem – znali się dobrze jak te lyse konie i przezierali na wskroś, kieby przez szyby.

Jambroży tylko ostał, poczekał na kumów abo i znajomków, żeby mu kto postawił jeszcze jaką półkwaterkę,

bo dobra i psu mucha, póki kto całego gnata nie rzuci, a napić się lubiał niezgorzej i samemu stawiać sobie było trudno, a nie dziwota, kościelnym był ino.

I jarmark dobiegał już końca.

W samo południe zaświeciło słońce, ale tylko tyla, aby kto lustrem mignął po świecie, i zaraz się schowało za chmury; a już przed wieczorem sposępniało na świecie, chmuryska wlekły się nisko, że prawie na dachach leżały, i drobny deszcz jął siąć kiej przez gęste sito. To i rozjeżdżali się przedzej, każdy spieszył do domu, żeby się dostać przed nocą i większą pluchą.

I handlerze rychlej zdejmowali kramy i pakowali się na wozy, że to deszcz zacinał coraz gęstszy i zimniejszy.

Mrok zapadał prędko ciężki i mokry.

Miasteczko pustoszało i milkło.

Tylko dziady jeszcze gdzieniegdzie pojękiwali spod ścian i w karczmach podnosili się wrzaski pijaków i kłótnie.

Jakoś już o samym wieczorze wyjechali z miasta Borynowie; sprzedali wszystko, co mieli, nakupowali różnoraki i użyli jarmarku, co się zowie. Antek

podcinał koni i jechał, aż się błoto otwierało, bo i ziąb był, i podpili sobie wszyscy niezgorzej, stary, choć skąpy był i aż piszczał za groszem, a tak ich dzisiaj ugaszczał i m i napitkiem ,i tym dobrym słowem, że aż dziwno było.

Noc się zrobiła zupełna, gdy dojechali do lasu.

Ciemno było, że choć oko wykol; deszcz padał coraz grubszy i gdzieś po drodze rozlegały się turkoty wozów i ochrypłe śpiewy pijaków, albo i ktosik człapał się wolno po błocie.

A środkiem topolowej drogi, co ino szumiała głucho i pojękiwała jakby z zimna, szedł Jambroży pijany już całkiem, taczał się z boku na bok, czasem utknął na drzewo abo i w błoto, ale się rychło podnosił i ciąglem podspiewywał na całe gardło, jak to miał we zwyczaju.

Plucha szła taka i ciemność, że koniom ogonów nie rozeznał, a i światła wsi widziały się ledwie jako to wilczych ślepiów migotanie.

Rozdział 6

Deszcze się rozпадały na dobre.

Już od samego jarmarku świat z wolna zatapiał się w szarych, mętnych szkliwach deszczów, że tylko obryszy borów i wsi majaczyły blade, niby z przemiennej przedzy utkane.

Szły nieskończone, zimne, przenikające szarugi jesienne.

Siwe, lodowate bicze deszczów siekły bezustannie ziemię i przemiękały do głębi, aż drzewo każde, ńdźbło każde dygotało w bezmiernym bólu.

A spod ciężkich chmur, sklebianych nad ziemią, spod zielonawych szarug wychylały się chwilami szmaty pól poczerniałych, przemiękłych, rozplaszczonych – to wybłyskiwały strugi spienionej wody, płynącej bruzdami, albo czerniąły drzewa samotne na miedzach – jak przygięte, nabrzmiałe wilgocią, trzęsły ostatnimi lachmanami liści i szamotały się rozpacznie, niby psy na uwiezi.

Drogi opustoszałe rozlały się w błotniaste, gnijące kałuże.

Krótkie; smutne, bezsłoneczne dnie wlekły się ciężko przegniłymi smugami światła, a noce zapadały czarne, głuche, rozpaczliwe bezustannym, monotonnym chlupotem...

Przerażająca cichość ogarnęła ziemię.

Umilkły pola, przycichły wsie, ogluchły bory.

Wsie poczerniały i jakby silniej przywarły do ziemi, do płotów, do tych sadów nagich, poskręcanych i jęczących z cicha.

Szara kurzawa deszczów przysłoniła świat, wypiła barwy, zgasiła światła i zatopiła w mrokach ziemię, że wszystko wydało się jakby sennym majaczeniem, a smutek wstawał z pól przegniłych, z borów zdrętwiałych, z pustek obumarłych i włókł się ciężkim tumanem; przystawał na głuchych rozstajach, pod krzyżami, co wyciągały rozpacznie ramiona, na pustych drogach, gdzie nagie drzewa trzęsły się z zimna i łykały w męce – do opuszczonych gniazd zaglądał pustymi oczami, do rozwalonych chałup – na umarłych cmentarzach tłukł się wśród mogił zapomnianych i krzyży pogniętych i płynął światem całym; przez nagie, odarte, splugawione pola, przez wsie zapadłe i zaglądał do chat, do obór, do sadów, aż bydło ryczało z trwogi, drzewa się przyginały z głuchym jękiem, a ludzie wzdychali żałośnie w strasznej tęsknocie – w nieutulonej tęsknocie za słońcem.

.....

Deszcz mżył bezustannie, jakoby kto drobnym szkliwem przysłaniał świat, że Lipce całe tonęły w gęstych tumanach szarugi, spod której tylko gdzieniegdzie czerniały dachy, to obmoknięte płoty kamienne lub te brudne kołtuny dymów, co się wiły nad kominami i wlekły po sadach.

Cicho było we wsi, tylko gdzieniegdzie młócono po stodołach, ale z rzadka, bo wieś cała była na kapuśniskach.

Pustka leżała na błotnistej, rozmiękkiej drodze i pusto było w obejściach i przed domami, czasami tylko ktoś zamajaczył we mgle i ginął wnetki, że tylko człapanie trepów po błocie było słychać, albo wóz naładowany kapustą włókł się wolno od torfowisk i rozganiał gęsi, brodzące za liśćiami spadłymi z wozów.

Staw szamotał się w ciasnych brzegach i przybierał ciągle, bo aż się przelewał w niższych miejscowościach na drogę po Borynowwej stronie, sięgał płotów i bryzgał pianą na ściany chałup.

Cała wieś była zajęta wycinaniem i zwożeniem kapusty; pełno jej było po klepiskach, sieniach i izbach, a jak u niektórych i pod okapami siniały kupy główek.

Przed domami, wystawione na deszcz, mokły ogromne beczki.

Spieszono się na gwałt, bo deszcz prawie nie ustawał, a drogi robiły się grząskie, nie do przebycia.

I u Dominikowej dzisiaj wycinano.

Już od rana pojechała na kapuśnisko Jagna z Szymkiem, bo Jędrzych ostał i łatał ano dach, że to przeciekał w paru miejscowościach.

Pod wieczór to już było i jakby się ździecko mroczyć zaczynało, to stara raz w raz wychodziła przed dom i patrzała w mgły, ku młynowi, i nasłuchiwała, czy nie jadą jeszcze?..

A na kapuśniskach, leżących nisko za młynem, w torfowiskach, wrzała jeszcze na dobre robota.

Czarniawe mokre mgły leżały na ląkach, że tylko gdzieniegdzie błyskały szerokie rowy pełne siwej wody i wysokie zagony kapusty, siniejącej bladą zielenią albo rdzawej niby pasy blachy żelaznej, a tu i ówdzie majaczyły we mgle czerwone weśniaki kobiet i kupy wyciętych główek.

W dali przemglonej, nad rzeką, co płynęła z szumem wskroś gęstych zarośli, siniejących niby chmura, czerniały stogi torfu i wozy, do których donoszono kapustę w płachtach, bo z powodu rozmiękkiego gruntu dojechać nie było można do kapuśnisków.

Docinali już niektórzy i zabierali się do domu, więc i głosy coraz mocniejsze rozlegały się we mgle i leciały, z zagonu na zagon.

Jagna skończyła dopiero co swój zagon, zmęczona była srodze, głodna i przemoczona do skóry, bo nawet i trepy zapadały się w rudy, torfiasty grunt po kostki, że raz w raz je zzuwała, żeby wylać wodę.

– Szymek, a dyć się ruchaj przedzej, bo już kulasów nie czuję! – wołała żałośnie, a widząc, że chłopak nie może sobie zadać, wyrwała mu niecierpliwie ogromny toboł, zarzuciła go na plecy i poniesła na wóz.

– Parobek z ciebie tyli, miętki jesteś w grzbiecie kiej kobieta po rodach –

szepnęła pogardliwie, wsypując kapustę do półkoszków wysłanych słomą.

Szymek przywstydzony mamrotał coś pod nosem, skrobał się po kołtunach i zaprzegał konia.

– Spiesz się, Szymek, bo noc! – naganiała go znosząc co chwila kapustę na wóz.

Jakoż i noc nadchodziła, mrok gęstniał i czerniał, a deszcz się wzmagał, że tylko pluskało po rozmiękkiej ziemi i rowach, jakby ktoś ziarnem sypał.

– Józia! skończycie to dzisiaj? – zawała do Borynianki, która z Hanką i Kubą wycinała w podle.

– Skończymy bo i czas do domu, taka plucha, że mnie już do koszuli przejeło. Jedziecie to już?

– Juści. Noc zaruteńko i taka éma, że się drogi nie rozezna. Jutro się zwiezie resztę. Sielną macie kapustę! – dodała pochyłając się ku nim i patrząc na majaczące w mgle kupy.

– I wasza niezgorsza, a już co korpiele, to macie największe...

– Z nowego nasienia była rozsada, dobrziej przywieźli z Warszawy.

– Jagna! – ozwał się znowu z mgieł głos Józki – wiecie, a to jutro Walek Józefów śle z wódką do Marysi pociotkowej...

– Taki skrzat! A ma to ona już lata? Widzi mi się, że jeszcze łoni krowy pasała!...

– La chłopa to już lata ma, ale i morgów ma tyla, że się parobki śpieszą.

– Będą się i do ciebie śpieszyły, Józia, będą...

– Jak się tatuś z trzecią nie ożenią! – zakrzyczała Jagustynka gdzieś z trzeciego zagona.

– Co wam też w głowie, a toć dopiero na zwiesnę matkę pochowali – powiedziała przetrwożonym głosem Hanka.

– Co ta chłopu szkodzi. Kużden chłop to jak ten wieprzak, żeby nie wiem jak był nachlany, to do nowego koryta ryy wrazi... Ho, ho, jedna jeszcze nie dojdzie... nie ostygnie całkiem, a już za drugą się ogląda... pieski to naród... A jak to zrobił Sikora? W trzy tygodnie po pochowku pierwszej z drugą się ożenił.

– Prawda, ale i drobiazgu po nieboszczce zostało pięciorko...

– Rzekliście! Ale ino głupie uwierzą, że la dzieci się pożenili... la siebie, bo mu markotno było samemu pod pierzyną '...

– My bywsza ojcu nie dali, oho!... – zawała energicznie Józia.

– Młodka ty jeszcze, to i głupia... ojcowy grunt, to i ojcowa wola!

– Dzieci też coś znaczą i prawo swoje mają – zaczęła Hanka.

– Z cudzego woza to złaź choć i w pół morza – mruknęła głuchotą Jagustynka i zamilkła, bo Józka rozgniewana zaczęła nawoływać Witka, co się był wałęsał gdzieś nad rzeką, a Jagna się nie wtrącała do tej rozmowy – uśmiechała się ino niekiedy, że się to jej jarmark przypomniał, i nosiła kapustę, a skoro wóz był już pełen, Szymek jał wyjeżdżać ku drodze.

– Ostajcie z Bogiem – rzuciła do sąsiadek.

– Jedźta z Bogiem, my też zaraz... Jaguś, a przyjdziesz do nas obierać, co?

- Powiedz ino, kiedy potrza, a przyjdę, Józia, przyjdę...
- A w niedzielę chłopaki wyprawiają muzykę u Kłębow, wiecie to?
- Wiem, Józia, wiem.
- Spotkacie Antka, to powiedzcie, że czekamy, niech się pośpieszy – prosiła Hanka.

– Dobrze, dobrze...

Pobiegła przedzej, żeby dognać wóz, bo Szymek odjechał byl już ze staję, że ino go słyszać było, jak klął na konia; wóz grzędnął i zarzynał się aż po osie w rozmiętym, torfiastym gruncie, że na dołkach i w gorszych miejscach obojętni pomagać koniowi, żeby wyciągnął z trzęsawiska.

Milczeli obojętni, Szymek wiódł konia i zważywał, żeby nie wywrócić, bo dolów wszędzie było pełno, a Jagna szła z drugiej strony, podpierała ramieniem wóz i rozmyślała, jak się to trzeba wystroić na to obieranie do Borynów.

Mrok zapadał przedko, że ledwie konia widać było, deszcz jakby przestał, tylko mokra, ciężka mgła wisiała, żeby oddychać było ciężko, a górami szumiał głucho wiatr i bił w drzewa na groblę, do której dojeżdżali właśnie.

Podjazd na groblę był ciężki, bo stromy i śliski, koń utykał i co krok przystawał odpoczywać, że ledwie zdzierżeli wóz, żeby nie uciekł.

– Nie trza było tyle kłaść na jednego konia! – ozwiał się jakiś głos z grobli.

– To wy, Antoni?...

– Juści.

– A pośpieszajcie, bo już tam Hanka was wypatruje... Pomóżcie nam...

– Poczekajcie, niech ino zejdę, to pomogę. Pomroka taka, że nic nie widać.

Wjechali zaraz na groblę, bo tak potężnie podparł, aż koń ruszył z kopyta i zatrzymał się dopiero na wierzchu.

– Bóg wam zapłać, ale też mocni jesteście, że laboga! – wyciągnęła do niego rękę.

Zamilkli nagle, wóz ruszył, a oni szli koło siebie nie wiedząc, co mówić, zmieszani dziwnie obojętni.

– Wracacie to? – szepnęła cicho.

– Ino cię do młyna odprowadzę, Jaguś, bo tam w drodze woda wyrwę zrobili.

– To dopiero ciemnica, co? – wykrzyknęła.

– Boisz się, Jaguś? – szepnął przysuwając się bliżej.

– Hale, bałabym się ta...

Znowu zamilkli i szli tak przy sobie, że biodro w biodro, ramię w ramię...

– A oczy to się wam świgają jak temu wilkowi... aże dziwno...

– Będziesz w niedzielę na muzyce u Kłębow?

– A bo to matka mi dadzą...

– Przyjdź, Jaguś, przyjdź... – prosił cichym, przyduszonym głosem.

– Chcecie to? – zapytała miękko, zaglądając mu w oczy.

– Laboga, a dyć ino la ciebie zgodziłem skrzypka z Woli i la ciebie namówiłem Kłęba, żeby dał chałupy, la ciebie, Jaguś szepnął i tak przysuwał twarz do jej twarzy, i dyszał, aż się cofnęła nieco i zadygotała ze wzruszenia.

- Idźcie już... czekają na was... jeszcze kto nas obaczy... idźcie...
- A przyjdziesz?
- Przyjdę... przyjdę... – powtórzyła obzierając się za nim, ale już zniknął w mgle, tylko odgłos jego kroków słyszać było po blocie.

Dreszcz nią wstrząsnął gwałtowny i coś jak płomień wichrem przeleciał przez serce i głowę; aż się zatoczyła. Ani wiedziała, co się jej stało, oczy ją paliły, jakby zasypane zarzewiem, tchu złapać nie mogła ni przyciszyć serca namiętnie bijącego; rozkładała ręce bezwiednie, jak do obejmowania, rozprężała się w sobie, bo ją brały takie szalone ciągotki, że omal nie krzyczała... dopędziła wozu, chwyciła się luśni i choć nie potrza było, tak potężnie pchała, aż wóz skrzypiał, chwiał się i główka spadały w błoto... a przed oczami cięgiem widziała jego twarz i oczy roziskrzone, pożądliwe... palące...

– Smok, nie chłop... chyba takiego drugiego we świecie nie ma... – myślała bezładnie.

Oprzytomniał ją turkot młyna, obok którego przejeżdżali, i szum wody płynącej na koła i spod stawideł otwartych, bo przybór był ogromny. Rzeka z rykiem guchym spadała na dół i rozbita na białą miazgę, kłębiła się i jaśniała w rzece rozlewającej się szeroko.

W domu młynarza, stojącym zaraz przy drodze; już się świeciło i przez szyby przysłonięte firankami widać było lampa stojącą na stole.

- Mają lampę kiej u dobródzieja albo i we dworze jakim
- Bo to nie bogacze?... Grontu to ma więcej od Boryny i na procenta pieniadze daje, i na mieleniu to nie okpiwa, co: – ciągnął Szymek.
- Żyją kiej dziedzice... Takim to dobrze... Po pokoju chodzą... na kanapach się wylegają... w ciepłe siedzą... słodko jadają, a ludzie na nich robią... – myślała, ale bez zazdrości, nie słuchając Szymka, który o ile mrukliwy był o tyle kiej się rozgadał, to już bez nijakiego końca.

Dowlekli się wreszcie do chałupy.

W izbie widno było i ciepło, ogień buzował się wesoło na trzonie; Jędrzych obierał ziemniaki, a stara nastawiała kolację.

Jakiś stary, siwy człowiek grzał się przy kominie.

– Skończyliście, Jaguś?

A ino, telo że ta ździebko, może ze trzy płachty, ostalo na zagonie.

Poszła do komory się przebrać i wkrótce już się zwijała po izbie i narządzała jedzenie pilnie oglądając i ciekawie na starego, który siedział w głębokim milczeniu, patrzył w ogień, przebierał ziarna różańca i poruszał ustami. A gdy siadali do kolacji, stara położyła łyżkę dla niego i zapraszała.

– Ostajcie z Bogiem... zajrzę tu jeszcze, bo może i w Lipcach ostanę na dłużej...

Uklęknął na środku izby, pochylił się przed obrazami, przeżegnał i wyszedł.

- Kto to? – zapytała Jagna zdziwiona.
- Wędrownik ci to święty, od grobu Jezusowego idzie. Dawno go znam, już tu nieraz bywał i przynosił świętości różne... Jakoś ze trzy roki temu...

Nie skończyła, bo wszedł Jambroży, pochwalił Boga i usiadł przed kominem.

– Ziąb taki i plucha, że aże mi moja drewniana noga skostniała
 – Wam też po nocy i takim błąsku łazić... nie siedzielibyście to w chałupie i pacierze se przepowiadali...mruczała Dominikowa.
 – Cniło mi się samemu, tom do dzieuch wyszedł i do ciebie, Jaguś, pierwszej wstąpiłem...

– Kostucha waszej dziewczusze na imię...
 – Z młodszymi hula, a o mnie całkiem zabaczyła!...
 – Ale?... – zagadnęła Dominikowa pytając.
 – Prawdę mówię. Dobrodziej był z Panem Jezusem u Bartka za wodą...
 – Cie... na jarmarku widziałam go zdrowym...
 – Zięciaszek ci go tak sprał kołkiem, że aż mu wątpia odbił.
 – O cóż, kiedy?...
 – A o cóż ba, jak nie o gront. Wadzili się już z pół roku, aż się i dzisiaj w polednie porachowali.

– Źe to kary boskiej nie ma na tych zabijaków – ożwała się Jagna.
 – Przyjdzie, nie bój się, Jagno, przyjdzie – rzekła twardo stara wznosząc oczy na obrazy święte.
 – A kto już pomarł, nie wstanie – szepnął Jambroży cicho.
 – Siadajcie do miski, zjecie, co jest.
 – Nie od tegom, nie. Miseczce jednej, bele dużej, poradzę jeszcze – podkpiwał.
 – Wam to ino przekpiwania w głowie i zabawa.
 – Tyla i mojego, tyla, na cóż mi turbacje, he?

Obsiedli ławkę, na której stały miski, i jedli wolno i w milczeniu. Jędrzych pilnował, żeby dokładać i dolewać, tylko Jambroży raz po raz powiadał jakie słowo ucieczne i sam się śmiał najbardziej, bo chłopaki, chociaż rade były się pośmiać, bali się srogiego wzroku matki.

– Dobrodziej w domu? – zagadnęła pod koniec.
 – A gdzie by na takie błoto? Tak Żyd w książkach siedzi.
 – Mądry ci on, mądry...
 – I dobry, że nie znaleźć lepszego... – dodała Jagna.
 – Juści... pewnie... na brzuch se nie pluje ani drugiemu na brodę, a co mu kto da, weźmie...

– Nie pletlibyście bele czego.

Powstali od kolacji. Jagna ze starą siadły do kądzioeli przed kominem, a synowie jak zwykle zajęli się sprzątaniem, myciem naczyń i obrządkiem. Tak już zawždy u Dominikowej było, że synów swoich dzierżyła żelazną ręką i rychtowała ich na dziewczki, żeby ino Jagusia rączków se nie pomazała

Jambroży zapalił fajkę, pykał w komin, to poprawiał głównie i dorzucał gałęzi i raz w raz spoglądał na kobiety, ważył cosik w głowie i układał.

– Były pono u was swaty?

– Abo to jedne.

– Nie dziwota, Jagna kiej malowana. Dobrodziej powiedział, że i w mieście nie spotkać piękniejszej:

Jagna poczerwieniała z ucieczności.

– Tak powiedział! Niech mu Bóg da zdrowie! Dawno się już zbierałam zanieść na wotywę, dawno, ale jutro zaraz zaniesę.

– Przysiąły tu jeszcze ktoś z wódką, ino się boją zdziebko... – zaczął po cichu.

– Parobek?... – zapytała stara nawijając na furkoczące po podłodze wrzenie.

– Gospodarz na całą wieś, rodowy... ale wdowiec.

– Dziecków cudzych kolebała nie będę...

– Odchowane, nie bój się, Jaguś, odchowane.

Co jej tam po starym... ma jeszcze lata... poczeka się i na młodego, jak się jej uda jaki.

– Takiego nie braknie, a bo to młodych brak? Jak świece chłopaki, papierosy palą, w karczmie tańcują, gorzałkę piją i ino patrzą za dzieuchami, która jakie morgi ma i trochę gotowego grosza, żeby balować było za co... Gospodarze juchy, do południa śpią, a po południu taczkami gnój wożą i motyczkami orzą pole...

– Na poniewierkę takiemu Jagny nie dam.

– Nie próżno mówią, żeście we wsi najmądrzejsza...

– Ale i za starym też uciechy nijakiej dla młódki...

– A bo to do uciechy nie ma młodych?

– Staryście kiej świat, a pstro wam jeszcze we łbie powiedziała surowo.

– I... gada się, byle ozór nie skiełcał.

Zamilkli na długo.

– Stary uszanuje i na cudzy grosz niełasy – podjął znowu Jambroży.

– Nie, nie, ino obraza boska z tego bywa.

– Móglby zapis zrobić – rzekł serio wytrząsając fajkę na trzon.

– Jagna ma dosyć swojego – odpowiedziała po chwili, wahająca już i niepewna.

– Więcej by on dał, niżli wziął, więcej.

– Rzekliście!

– Co wiadomo; nie z wiatru wziąłem ani z pomysłu nie od siebie przyszedłem...

Milczeli znowu. Stara oglądzała długo rozwicznioną kądziel, potem posliniła palec i jąła wyciągać lniane włókna lewą ręką, a prawą puszczała w wir wrzeciono, że z warczeniem, kieby bąk, kręciło się po podłodze i furkotało.

– Jakże? Ma to przysłać?

– Któren?

– Nie wiecie to? A dyć tamten! – wskazał przez okno na światła, ledwie migoczące przez staw, u Boryny.

– Dorosłe dzieci, dobrego słowa nie dadzą i prawa do swoich części mają...

– Ale może zapisać to, co jego... jakże?... A chłop dobry i gospodarz nie

bele jaki, i pobożny, i krzepki jeszcze, sam widziałem, jak se korzec żyta zadawał na plecy. Już tam by Jagnie nic nie brakowało, chyba tego ptasiego mleka... a że wasz Jędrzych na bezrok do wojska staje... to Boryna z urzędnikami się zna, wie, do kogo trafić, mógłby pomóc. ..

– Jak ci się widzi, Jaguś?...

– Mnie ta wszystko jedno, każecie, to pójdę. . wasza w tym głowa nie moja... – mówiła cicho, wsparła czoło na kądzieli i zapatrzyła się w ogień bezmyślnie. i słuchała wesołego trzaskania gałzkek. Ten czy tamten, wszystko było jej zarówno – wstrząsnęła się tylko nieco na przypomnienie Antka.

– Jakże? – pytał Jambroży powstając z ławki.

– Niech przysyłąją... zrękowiny nie ślub jeszcze odrzekła wolno.

Jambroży pożegnał się i poszedł prosto do Boryny.

Jagna wciąż siedziała nieruchoma i milcząca.

– Jaguś... córuchno... co?...

– A nic... wszycko mi zarówno... każecie, to pójdzie za Borynę... a nie, to ostanę przy was... bo mi to źle z wami?..

Stara przedła dalej i mówiła cicho:

– Najlepiej chcę la ciebie, najlepiej... Juści, że stary on jest, ale krzepki jeszcze, i ludzki, nie tak jak drugie chłopy, uszanie cię... Panią se będziesz u niego, gospodynią... A jak zapis zrobi, to już go tak narychtuję, żeby gront wypadł wpodle naszego, koło żyta pod górką...

a choćby i ze sześć morgów zapisał... Słuchasz to ? Ze sześć morgów! A trza ci iść za chłopą... trza... po co mają wygadywać na ciebie i na ozorach obniścić po wsi ?... Wieprzka by się zabiło... a może i nie... może... – umilkła i już w głowie układała sobie resztę ,bo Jaguś jakby nie słyszała jej słów, przedła machinalnie ,i jakby jej nie obchodził los własny, własny, tak nie myślała o tym zamężciu.

A bo to jej źle było przy matce? Robiła, co chciała, i nikt jej marnego słowa nie powiedział. Co ją tam obchodziły gronta, a zapisy, a majątki – tyle co nic, abo i mąż? Mało to chłopaków latało za nią? – niechby tylko chciała, to choćby wszystkie na jedną noc się zlecą... i myśl jej leniwie się snuła jak nić lniana z kądzieli i jak ta nić okręcała się ciągle jednak na tym, że jak matka każą, to pójdzie za Borynę... Juści, że go nawet woli od innych, bo kupił jej wstążkę i chustkę... juści... ale i Antek by kupił to samo... a i inne może... żeby tylko miały Borynowe pieniądze... każdy dobry... i wszystkie razem... a bo ona ma głowę, żeby wybierać! Matki w tym głowa, żeby zrobić, jak potra...

Zapatrzyła się znowu w okno, bo poczerniałe, zwiędłe georganie, kołysane przez wiatr, zaglądały w szyby, ale wnet zapomniała o nich, zapomniała o wszystkim, nawet o sobie samej, zapadła w takie przeświętne bezczucie, jak ta ziemia rodzona w jesienne martwe noce – bo jako ta ziemia święta była Jagusina dusza – jako ta ziemia. Leżała w jakichś głębokościach nie rozeznanych przez nikogo w bezładzie marzeń sennych – ogromna a nieświadoma siebie – potężna a bez woli, bez chcenia, bez pragnień martwa a nieśmiertelna, i jako tę ziemię brał wicher każdy, obtulał sobą i kołysał, i niósł tam, gdzie chciał... i

jako tę ziemię o wiośnie budziło ciepłe słońce, zapładniało życiem, wstrząsało dreszczem ognia, pożądania, miłości a ona rodzi, bo musi; żyje, śpiewa, panuje, tworzy i unicestwia, bo musi; jest, bo musi... bo jako ta ziemia święta, taką była Jagusina dusza – jako ta ziemia!...

I długo tak siedziała w milczeniu, ino te oczy gwiazdne świeciły się kiej spokojne wody w wiośniane południe, aż ocknęła z nagła, bo ktosik otwierał drzwi do sieni.

Wbiegła Józka zadyszana, przypadła do komina, wylewała z trepów wode i rzekła:

– Jaguś, jutro u nas obieranie, przyjdziesz?

– Przyjdę.

– W izbie będziemy obierali. Jambroży tam siedzą u tatula, tom się chyłkiem wyrwała na wieś, żeby ci powiedzieć. Będzie Ulisia i Marysia, i Wikta, i pociotkowe, i drugie... I chłopaki przyjdą... Pietrek obiecał się ze skrzypicą...

– Któren to?

– A Michałów, co za wójtem siedzą, co to w kopanie przyszedł z wojska... i tak mówi pokracznie, że go i wymiarkować trudno...

Natrzepała, co ino mogła, i poleciała do dom.

Cisza znowu objęła izbę.

Czasami deszcz uderzał w szyby, jakby kto przygarścią piasku rzucił, to wiatr szumiał i baraszkował w sadzie albo dmuchał w komin, że głównie się rozsypywały po trzonie, i dym buchał na izbę... a cięgiem warczały wrzeciona po podłodze.

Wieczór ciągnął się wolno i długo, aż stara cichym, drżącym głosem zaśpiewała:

Wszystkie nasze dzienne dzienne sprawy...

A chłopaki z Jagną wtórowali z cicha, a tak przenikliwie aż kury w sieni na grzędach krzekerzyć zaczęły i pogdakiwać.

Rozdział 7

Nazajutrz dzień był tak samo zadeszczony i posępny.

Co chwila ktoś wychodził z jakiejś chałupy i długo a frasobliwie poglądał w omglony świat, czy się gdzie nie przejaśnia – ale nic, kromie burych chmur, płynących tak nisko, że darły się o drzewa, widać nie było; deszcz mżył bezustannie, tyle że jakoś zaraz z południa przeszedł w ulewę, jakoby kto upusty niebieskie otworzył, że ino dudniło po dachach.

Ludzie się kwasili po chałupach; jaki taki lazł po tym błocie i deszczu do sąsiadów na wyrzekanie, że to czas taki, co i psa na dwór wygonić trudno, a tu niejeden ściółkę miał jeszcze w lesie, kto znów drew nie zwiózł, a insze, bez mała wszystkie prawie, nie docieli w polu kapusty, po którą i nie wyjechać dzisiaj, bo ano staw tak przybrał w nocy, że musieli do dnia wywrzeć stawidła i puścić wodę do rzeki, która i przez to rozlała się szeroko, aż łąki stanęły pod wodą, a kapuśniska jako te wyspy czerniały się grzbietami zagonów spośród siwej, spienionej topieli.

U Dominikowej też nie zwieńli tej reszty, jaka w polu ostała.

Jagna już od rana nie mogła dać sobie rady, chodziła ino z kąta w kąt, to patrzyła przez okna na krzę georginii, powaloną przez falę, w ten świat zadeszczony i wzdychała żałośnie.

– Cni mi się, że laboga! – szepała, z niecierpliwością oczekując zmroku i pójścia do Borynów na to obieranie kapusty, a tu dzień włókł się tak wolno, kiej ten dziadek po błocie, tak nudnie i tak jakoś smutnie, że już wydzierzyć było nie sposób. Rozdrażniona też była, że cięgiem krzyczała na chłopaków i potraçała, co się jej tylko pod ręce nawinęło, a do tego głowa ją poboliwała, aż se owsem rozprażonym i octem skropionym obłożyła ciemię – dopiero przeszło. Mimo to miejsca sobie znaleźć nie mogła i robota leciała z rąk, a ona zapatrzała się w staw rozchlustany, który niby ptak jakiś rozwijał ciężkie skrzydła, bił nimi, podrywał się z szumem, aż woda wypryskiwała na drogi, a ulecieć nie mógł, jakby nogami wrośnięty w ziemię. A za wodą stał dom Boryny, dobrze było widać zielony ze starości dach i ganek świeżo pokryty gontami, bo się jeszcze żółciły, i zabudowania za sadem, ale całkiem nie wiedziała, na co patrzy...

Dominikowej nie było od samego rana, bo ją wezwali do rodzącej kobiety na drugi koniec wsi, jako że lekująca była i znajdująca się na różnych chorobach.

A Jagnę aż podrywało, żeby gdzie bieżyć we świat, do ludzi, ale co się przyodziała na głowę w zapaskę i wyjrzała za próg na błoto i pluchę – to się jej odechciewało wszystkiego... że w końcu aż się jej płakać chciało z tej jakiejś dziwnej teskności... to nie mogąc sobie poradzić, otworzyła swoją skrzynkę ijęła z niej wyjmować a rozkładać po łóżkach przyodziewek świąteczny... aż poczerwieniało w izbie od wełniaków pasiastych... zapasek... kaftanów... ale nie cieszyło ją tu dzisiaj, nie... patrzyła obojętnym, znudzonym wzrokiem na dobro swoje, tylko wyciągnęła spod spodu chustkę Borynową i wstążkę, ustroiła się w nią i długo przeglądała się w lusterku.

– Niezgorzej... trza się na wieczór w to przyodziać... pomyślała i zdjęła zaraz, bo ktoś szedł opłotkami do chałupy.

Wszedł Mateusz... Jagna aż krzyknęła ze zdziwienia, bo ten ci to był, o którego najwięcej pomawiano ją, że z nim w sadzie nocami się schodzi, a często i gdzie indziej puszcza... Parobek był starszy, bo mu już dobrze było po trzydziestce, kawaler jeszcze, ale żenić się nie chciała, że to siostry miał nie powydawane, a jak Jagustynka plotkowała, że mu to dzieuchy abo i cudze żony lepiej smakowały... Chłop był rozrosły jak dąb, mocny, dufający w siebie i przez to tak harny i nieustępлиwy, że mało kto się go nie bojał. A sposobna jucha była do wszystkiego; na fleciku grywał, że aż do duszy szło, wóz zrobić zrobił, chałupy stawiał, piece wylepiął, wszystko robił tak sprawnie, że ino mu się robota w garściach paliła; grosz go się ino nie trzymał całkiem, choć zarabiał sporo bo wszystko zaraz przepił i przefundował albo i rozpożyczył... Gołąb było mu za przezwisko, choć i do jastrzębia przedzej był podobien z twarzy i z onej zapalczynowości...

– Niech będzie pochwalony!

– Na wieki... Mateusz!

– Jam ci, Jaguś, ja...

Ścisnął ją za rękę i tak gorąco patrzył w oczy, aż się dziewczyna zarumieniła i niespokojnie na drzwi poglądała.

– A to z pół roku byłeś we świecie... – szepnęła zmieszana.

– Całe pół roku i dwadzieścia i trzy dni... dobrzem liczył... – a rąk jej nie puszczał.

– Zapalę światło! – zawała, że to się już mroczyło na dobre i żeby mu się wyrwać.

– Przywitajże mnie, Jaguś – prosił cicho i chciała ją objąć, ale wysunęła się prędko i szła do komina zapalić światło, boała się, żeby ich tak po ciemku matka nie zeszła abo i kto drugi, ale nie zdążyła, bo Mateusz chycił ją wpół, przycisnął mocno do siebie i ją zapamiętałe całować...

Zatrzeszczała się kiej ptak, ale nie jej moc wyrwać się takiemu głodnemu smokowi, który ścisnął, aż zebra trzeszczały, i tak całował, że całkiem zesłabła, oczy jej zaszły mgłą, tchu złapać nie mogła, że ino ostatkiem skamiała:

– Puść... Mateusz... Matula...

– Jeszcze ździebko, Jaguś, jeszcze raz, bo się całkiem wścieknę... – I tak całował, że mu dziewczyna całkiem zmiękkła i leciała przez ręce kiej woda, ale

puścił ją, bo posłyszał w sieniach kroki, sam zapalił nad okapem lampkę i skręcał papierosa, a roziskrzonymi oczami spoglądał na Jaguś, że to jeszcze przyjść do siebie nie przyszła, bo się mocno dzierżyła ściany i dyszała ciężko.

Jędrzych wszedł i ogień na trzonie rozdmuchiwał, nastawiał garnki z wodą i ciągiem się po izbie kręcił, że już mało wiele ze sobą mówili, a ino oglądali na sieć iskrzącymi, głodnymi oczami, jakoby się zjeść chcieli...

Wnetki, bo jakoś w pacierzy parę, nadeszła Dominikowa, musi być zła była, bo już w sieniach wywarła gębę na Szymka, a ujrzałszy Mateusza popatrzyła nań srogo, na przywitanie nie zważyła i poszła do komory przeobleć się.

- Idź se, bo cię matka zeklną jeszcze... – prosiła cicho.
- Wyjdzieś to do mnie, Jaguś, co? – prosił.
- Wróciłeś to już ze świata? – rzekła stara, jakby go dopiero spostrzegając.
- Wróciłem, matko... – mówił łagodnie i chciał ją w rękę pocałować.
- Ale, suka ci była matką, nie ja! – warknęła wyrywając rękę ze złością.
- Po coś tu przyszedł? Mówiłam ci już, że tutaj nic po tobie...
- Do Jagusi przyszedłem, nie do was – hardo zawała, bo go już złość brała
- Wara ci od Jagusi, słyszysz! Wara ci, żeby ją potem bez ciebie na ozorach obnosili po wsi, jak tą jaką ostatnią... ani mi się pokazuj na oczy!... – wrzasnęła.
- Krzyczcie kiej wrona, że wieś cała usłyszy!...
- Niech usłyszą, niech się zleczą, niech wiedzą, żeś się Jagny przyczepił kiej rzep psiego ogona, że i ożogiem trudno cię odegańca...
- Żebyście nie kobieta, to bym wama ździebko żebra zmacał za powiedanie takie...
- Spróbuj, zbóju jeden, spróbuj, psie!... – pochwyciła za żelazny pogrzebacz.

Ale i na tym skończyła, bo Mateusz splunął, trzasnął drzwiami i wyszedł przedko, bo jakże, z babą się to miał bić i pośmiewisko z siebie dla wsi czynić?

A stara, że to już jego nie stało, wsiadła na Jagnę i hajże jazgotać, a wypominać wszystko, co miała na wątpiach... Jaguś siedziała cicho, aż zmartwiała ze strachu, ale kiedy słowa matki dojęły ją do żywego... przecknęła, schowała głowę w pierzynę i buchnęła płaczem i wyrzekaniami... rozżalona była srodze... bo przecież nic temu niewinna... nie zwoływała go do chałupy... sam przyszedł... a na zwiesnę, co matka wypominają... to... spotkał ją przy przejazie... mogła się to wyrwać takiemu smokowi?... kiej ją tak ozebrało, że... a potem mogła się to ognać przed nim?... Zawsze się z nią tak dzieje, że niech kto a ostro spojrzy na nią albo i ściśnie mocno... to się w niej wszystko trzęsie, moc ją odchodzi i tak mdli w dołku, że już o niczym nie wie... co ona winowata?

Skarzyła się cicho przez łzy, aż stara się udobruchała i jęła troskliwie obcierać jej twarz i oczy, a głaskać po głowinie, a uspokajać...

- Cichoj, Jaguś, nie płacz... nie... a to oczy ci się zaczerwienią kiej królikowi i jak to pójdziesz do Borynów?

– Czas to już? – spytała po chwili, spokojniejsza nieco.

– Juści, że pora, a przybierz się pięknie, ludzie tam będą, a i sam Boryna uważa...

Podniesła się zaraz Jaguś i zaczęła się ubierać.

– Nie uwarzyć ci to mleka?

– Nie chce mi się całkiem jeść, matulu.

– Szymek, wygrzewasz się pokrako, a tam krowy o pusty żłób zębami dzwonią! – krzyknęła resztą złości, aż Szymek uciekł, żeby czego nie oberwać.

– Widzi mi się – mówiła ciszej, pomagając Jagnie się przyodziać – że kowal jest w zgodzie z Boryną. Spotkałam go, wiódł od starego sielnego ciółka... Szkoda... dobrze wart z piętnaście papierków... ale może to i dobrze, że są w zgodzie, bo kowal pyskacz i na prawie się zna... – odstąpiła parę kroków i z lubością przyglądała się córce. Ale, tego złodzieja Kozła pono już wypuścili, trzeba znowu zamykać wszystko a pilnować...

– Pójdę już!

– Idź, a siedź do północka i gjij się tam z parobkami! – wybuchnęła resztą złości.

Jagna wyszła, ale jeszcze z drogi słyszała starą, jak krzyczała na Jędrka, że świnie nie wegnane do chlewów, a kury nocują po drzewach.

U Boryny już było sporo ludzi.

Ogień buzował się na kominie i rozświetlał ogólną izbę, aż lśniły się szkła od obrazów i kołysały się te światy, czynione z kolorowych opłatków i na nitkach wiszące u czarnych, okopconych belek; na środku izby leżała kupa czerwonej kapusty, a w półkole, szeroko zatoczone, twarzami do ognia, siedziały rzędem dziewczyny i kilka kobiet starszych – obierały z liści kapustę, a główkini rzucały na rozeslaną pod oknem płachtę.

Jaguś ogrzała ręce przy kominie, ostawiła trepy pod oknem i siadła zaraz z kraju przy starej Jagustynce, i jęła się roboty.

Gwar się też w miarę podnosił, bo przybywało jeszcze kobiet i parobków, którzy wraz z Kubą znosili kapustę ze stodoły, ale częściej kurzyli papierosy i szczerzyli zęby do dziewczyn, a prześmiewali się społecznie.

Józka, choć to i skrzat był jeszcze, a rej wodziła i w robocie, i w śmiechach, bo starego nie było, a Hanka, jak to zwyczajnie, kiej ta ćma laziła abo mruk.

– Czerwono w izbie, jakby od makowych kwiatów! – zawała Antek, bo był wtoczył do sieni beczki, a teraz ustawał przed kominem, z boku nieco, szatkownicę.

– Ba, zestroili się kiej na wesele! – ozwała się któraś starsza

– Jaguś to kiejby ją kto w mleku wymył – zaczęła złośliwie Jagustynka.

– Poniechajcie – szepnęła czerwieniąc się.

– Ciesza się dziewczyny, bo już Mateusz przywędrował ze świata, zaraz się tu zaczną muzyki a tańce, a wystawianie po sadach... – ciągnęła stara.

– Całe lato go nie było.

– Jakże, dwór stawał we Woli.

– Majster jucha, bańki nosem puszcza – rzekł któryś z parobków.

– A do dzieuch tak sposobny, że i trzech kwartałów czekać nie potrza...
 – Jagustynka to nikomu dobrego słowa nie dadzą – zaczęła jakaś dziewczyna.

– Pilnuj się, bym o tobie nie chciała co rzec...
 – Wiecie, pono ten stary wędrownik już przyszedł.
 – Będzie dzisiaj u nas! – zawołała Józia.
 – Bez całe trzy roki bywał we świecie.
 – We świecie?... Był ci u grobu Jezusowego!
 – Hale! Widział go tam kto? Cygani jucha, a głupie wierzą; tak samo i kowal opowiada o zamorskich krajobrazach, co ino w gazetach wyczyta...
 – Nie gadajcie, Jagustynko, sam dobrodziej przytwardził do mojej matki.
 – Prawda, że to Dominikowa jakby drugą chałupę ma na plebani i zawzdy wiedzą, czy księdza brzuch boli lekująca przeciech...

Jagna zmilkła, ale poczuła dziwną ochotę choćby tym nożem ją żgnąć, bo cała izba parsknęła śmiechem, tylko Misia Grzegorzowa nachyliła się do Kłębowej i spytała:

– Skąd on jest?
 – Skąd? Ze świata szerokiego, abo to kto wie? – Nachyliła się nieco, wzięła główkę na dłoń, obcinała liście i mówiła szybko, coraz głośniej, żeby i drugie słyszały: – Co trzecią zimę przychodzi do Lipiec i u Boryny zakłada kwaterę... Rochem kazał się przezywać, choć mu ta pewnie i nie Roch... Dziad jest i nie dziad, kto go tam wie... ale pobożny człowiek i dobry... ino mu tej obrączki nad głowę, a byłby rychtyk kiej te świątki na obrazach. Różańce mają na sztyfty obcierane o grób Jezusowy... obrazki dzieciom daje święte, a jak niektórym, to i takie z królami, co to z naszego narodu przódzi wychodziły... i książeczki pobożne ma takie, w których stoi wszystko, i historie różne o świecie... czytał je przecież mojemu Walkowi, to i ja, i mój słuchalim, inom przepomniała, bo i wymiarkować ciężko... A nabożny taki, że z pół dnia przeklęczy, drugi raz pod krzyżem albo i gdzie w polu, a do kościoła ino na mszę chodzi. Dobrodziej zapraszał go do siebie, na plebanie, to mu rzekł:

– Z narodem mi ostać, nie na pokojach moje miejsce...
 – Miarkuję też wszyscy, że nie musi być z chłopskiego stanu, choć mówi jak wszystkie i nauczny jest; jakże, z Żydem gadał po niemiecku, a we dworze w Drzazgowej – to z panienką, co była la zdrowia w ciepłych krajobrazach, też rozmówili się po zagranicznemu... a od nikogo nic nie weźmie, tyle co kapkę mleka i kromkę chleba, a i za to jeszcze dzieci uczy... powiedają... – ale Kłębową urwała z nagła, bo dziewczyny buchnęły śmiechem i aż się pokładały.

Śmieli się z Kuby, któryni niósł w płachcie kapustę i pchnięty przez kogoś, przewrócił się na środku jak długi, aż się kapusta rozleciała po izbie, a on wstawał z trudem i co się już zebrał na czworaki, to padał znowu, bo go popychali.

Józia go obroniła i pomogła wstać, ale też pomstowała, pomstowała...

I z wolna rozmowa przeszła na co innego.

Wszystkie mówiły z cicha, a gwar się czynił jakoby w ulu przed wyrojem,

a śmiechy szły, a przekpiwania a robota szła chybcikiem, ino trzaskały noże o głąby, a główki jako te kule raz wraz padały na płachtę i stożyły się w coraz większą kupę. Antek zaś szatkował nad wielkim cebrem przy kominie; rozdziany był, że pozostał ino w koszuli i w portkach pasiastych z wełniakowego sukna, rozczerwienił się, leb mu się rozwichrzył i pot gęsto pokrył mu czoło; tego robił, ale śmiały się cięgiem i przekpiwał, a taki był urodny, że Jagna jak w obraz poglądała, a i nie ona jedna tylko... a on przystawał, żeby odetchnąć, i wesołym wzrokiem tak patrzał na nią, aż spuszczała oczy i czerwieniła się. Ale nikt tego nie widział prócz Jagustynki, a i ta udawała, że nie patrzy, jeno sobie w głowie układała, jak to opowiedzieć na wsi.

- Marcycha pono zległa, wiecie to? – zaczęła Kłębowa.
 - Nie nowina to jej, co roku se to robi.
 - Baba jak tur, to jej dzieciak krew odciąga od głowy – mruknęła Jagustynka i chciała dalej coś o tym rzec, ale ją zgromiły drugie, że to o takich rzeczach mówi przy dzieuchach.
 - Wiedzą one i o lepszych, nie bójta się. Teraz nastał czas taki, że już i gęsiarce nie mówią o bocianie, ino się w oczy roześmiej... nie tak to przódzi bywało, nie..
 - No , wyście ta już wszystko wiedzieli jeszcze za bydlem... – rzekła poważnie stara Wawrzonowa – a bo to nie baczę, coście wyprawiali na pastwiskach...
 - Kiedy baczyście, to i ostawcie la siebie! – zakrzyknęła ostro Jagustynka.
 - Byłam już za chłopem... za Mateuszem, widzi mi się... nie, za Michałem, tak, bo juści Wawrzon był trzeci... mruczała nie mogąc utrafić.
 - Ale, siedzita i nie wiecie, co się stało! – zawała wpadając zadyszana Nastusia Gołębianka, Mateusza siostra.
- Podniosły się ciekawe zapytania ze wszystkich stron i wszystkie oczy spoczęły na niej. ,
- A to młynarzowi ukradli konie!
 - Kiedy?
 - Ze trzy pacierze temu. Dopiero co Jankiel umówił Mateuszowi.
 - Jankiel ta wie wszystko zaraz, a może i nieco przódzi...
 - Takie konie, kiej te hamany!
 - Ze stajni wyprowadziły. Parobek poszedł do młyna po obrok, wraca, a tu już ni koni, ni uprzęży nie ma a pies w budzie struty, no!
 - Na zimę idzie, to się już różności zaczynają.
 - A bo kary na złodziejów nie ma żadnej... Hale, dużo mu zrobią, wsadzą do kryminalu, dadzą jeść, w cieple się wysiedzi, z kolegami wypraktykuje, że kiej go puszczać to jeszcze lepszy jest złodziej, bo nauczny.
 - Gdyby tak mnie konia wyprowadzili, a złapałbym tobym ubił na miejscu jak psa wściekłego! – wykrzyknął jeden z parobków.
 - A bo ino tego by wartał taki człowiek, bo ino głupie szukają sprawiedliwości we świecicie. Kuźden ma prawo dochodzić swojej krzywdy.
 - Złapać takiego i całą kupą choćby zabić, to i kary, nie ma, bo wszystkich to by karali?

– Baczę... zrobili tak u nas... zaraz, za drugim chłopem już byłam... nie, widzi mi się, że jeszcze za Mateuszem...

Ale te wywody przerwał Boryna wchodząc do izby.

– Tak se na ucho gadacie, aże po drugiej stronie stawu słuchać! – zawała wesoło, czapkę zdjął i witał się ze wszystkimi po kolei. Musiał mieć już w głowie, bo czerwony był jak ćwik, kapotę rozpuścił i głośno a dużo gadał, czego zwyczajny nie był. Chciało mu się przysiąść do Jagusi, ale się wagował, że to tak na oczach wszystkich nijako, póki zmówiona z nim nie jest, to ino wesoło pogadywał i rad na nią patrzył, taka piękna dzisiaj była i wystrojona w chustkę od niego.

Zaraz też Witek z Kubą przynieśli długą ławę przed komin, Józia okryła ją czystym płótnem i zaczęła ustawiać miski i łyżki do jedzenia.

A Boryna wyniósł z komory pękatą, dobrze półgarnicową butlę okowitki i jał z nią obchodzić wszystkich po kolei i przepijać.

Dziewczyny się nieco wzdragały, aż któryś z parobków powiedział:

– Łakome na okowitkę, kiej kot na mleko, ino się prosić dają.

– Sam pijanica zatracony, cięgiem siedzi u Jankla, to myśli, że wszyscy!

I piły, odwracały się, przysłaniały twarz ręką, resztę chlustały na ziemię, krzywiły się, mówiły „mocna” i oddawały kieliszek Borynie.

Tylko Jagna uparła się i nie piła, mimo prośb i namawian.

– Nawet i smaku gorzałki nie znam i nie ciekawam powiedziała.

– No, siadajcie, ludzie kochane, co jest, to zjemy! – zapraszał stary.

Obsiedli po ceregielach różnych, jak to obyczaj każe, ławę i z wolna jedli, a raz w raz pogadywali.

Z misek dymiło para, że przysłoniła wszystkich jak chmurą, z której tylko skrzybot łyżek, mlaskanie i to słowo niektóre słyszać było.

Jadło zwarzyli wybrane, aż się dziwił niejeden, bo i ziemniaki z rosołem były, i mięso gotowane z prażoną jeczmienią kaszą, i kapusta z grochem – rzetelnie ugościli, po gospodarsku, a do tego Boryna cięgiem zapraszał a przymuszał, a Józia ze swej strony i Hanka pilnowała by zasię dolać i dołożyć...

Witek dorzucał suchych karpów na ogień, że ino trzaskał wesoło, a Kuba przez ten czas, co jedli, znosił kapustę i zsypywał na kupę, a łakomie wciągał w siebie zapachy, oblizywał się i wzdychał.

– Pół wołu bym zjadł z jedną albo z dwoma miseczkami kaszy... a juchy tak żrą jak te konice wygładzone, jeszcze gotowe człowiekowi nie zostawić ni kosteczek myślał z markotnością i przyciągał pasa, tak mu w kiszkach burczało z głodu.

Ale rychło skończyli i podnieśli się z „Bóg zapłać” gospodarstwu.

– Niech wam pójdzie na zdrowie.

Rumor się uczynił, kto wychodził przewietrzyć się i kości przeciągnąć, kto zaś spojrzeć w niebo, czy się nie przejaśnia, a jak parobki, to żeby na ganku pogzić się z dziewczynami.

A Kuba siadł na progu z miską na kolana i jadł, aż mu się uszy trzęsły, nie zważając na Łapę, który przypominał się różnie, a widząc, że nic nie wskóra,

wysunął się na ganek do psów, co z ludźmi pościagały i gryzły się o kości wyrzucone przez Józieę.

Wzięli się akuratnie z powrotem do roboty, kiedy Roch stanął we drzwiach z pochwaleniem.

– Na wieki! – odrzekli chórem.

– Spiesz się, flisie, póki jest na misie... Spóźniliście się, ale jeszcze dla was będzie... – zawała Boryna, przysuwając mu stołek do komina.

– Mleka i chleba daj mi, Józia, a wystarczy.

– Jest jeszcze i ździebko mięsa... – ozwała się nieśmiało Hanka.

– Nie, Bóg zapłać, mięsa nie jadam.

Przymilkli z początku i przypatrywali mu się ; z życzliwą ciekawością, ale gdy przysiadł do jadła, rozmowy i śmiechy podniosły się na nowo.

Tylko Jagna milczała, poglądała często na wędrownika ze zdumieniem, że to taki człowiek jak wszystkie, a u grobu Jezusowego był, pół świata zeszedł i cudów tyla widział... Jak to tam może być w tym świecie? – myślała: – Gdzie to iść, żeby tam zajść?... Naokół przeciech ino wsie a pola, a bory, a za nimi też wsie i pola, i lasy.... Ze sto mil trza iść aby i z tysiąc – myślała i miała dziwną ochotę się spytać, ale gdzie by to zaś mogła, wвшmiała ją jeszcze....

Chłopak Rafałów, co to był z wojska powrócił, przyniósł skrzypce, nastroił i zaczął przegrywać pieśnie różne.

Cichość się uczyniła, deszcz tylko zacinał w szyby i psy jazgotały przed domem. A on grał wciąż i coraz to coś nowego, przebierał ino palcami i smykiem tak ciąż po strunach, że nuta jakby sama wychodziła... pobożne pieśnie grał jakby la tego wędrownika; który oczów z nich nie spuszczał, a potem znów innie, światowe całkiem tę o Jasiu, jadącym na wojenkę, co ją to często dziewczyny zawodziły po polach... a tak żałośliwie wyciągał nutę z owych drewulek, aż mróz szedł, po kościach wszystkich, a Jagusi, że to czujna była na muzykę jak mało kto, łzy ciurkiem pociekły po twarzy.

– A przestań, bo Jagusia płacze!... – zawała Nastka

– Nie... to ino tak... ozbiera mnie zawdy granie... nie...szeptała zawstydzona kryjąc twarz w zapasce.

Nie pomogło to nic, bo choć nie chciała, a łzy same kapały z tej onej teskliwości dziwnej, co jej była wstała w sercu nie wiadomo za czym...

Ale chłopak grać nie przestał, tyla że teraz rznął od ucha siarczyste mazury a obertasy takie, aż dziewczyny usiedzieć nie mogły, ino ściskały dygocząc z uciechy kolana a rzucały ramionami , parobki przytupywali raz w raz i podsłiewywali wesoło – izba napełniła się wrzawą a tupotem i śmiechami , aż się szyby trzęsły.

Naraz pies jał skowyczeć w sieni i tak przeraźliwie zawył, że umilkli wszyscy.

– Co się stało?

Roch rzucił się do sieni tak prędko, że o mało się nie przewrócił o szatkownicę.

– I, nic... chłopak któryś przyciął psu ogon drzwiami i bez to tak wy! –

zawałał Antek, wyjrzawszy do sieni.

- Pewnie to Witka robota – zauważы ł Boryna.
- Ale, Witek by ta psa krzywdził, któryen zbiera po wsi wywłóki różne i lekuje... – broniła gorąco Józia.

Roch powrócił mocno wzburzony, oswobodzić musiał psa, bo skowyty było słychać już gdzieś w opłotkach.

– I pies stworzenie boskie, i czuje krzywdę jako i człowiek... Pan Jezus miał też swojego pieska i nie dał nikomu krzywdzić... – powiedział porywczko.

– Pan Jezus by tam miał pieska, jak wszyscy ludzie?... – wątpiła Jagustynka.

– A żebyście wiedzieli, to miał i Burkiem go przezywał...

– Hale... No! Cie... – odzywały się ciekawe głosy.

Roch milczał chwilę, a potem podniósł siwą głowę, okoloną długimi, równo nad czołem uciętymi włosami, utkwił blade, jakby wypłakane oczy w ogniu i ozwał się cicho, przebierając palcami ziarna różańca...

Wowy czas daleki...

Kiej Pan Jezus jeszcze po ziemi chadzał i rządy nad narodem sam sprawował, stało się to, coć wam rzeknę...

Szedł se Pan Jezus na odpust do Mstowa, a drogi nikaj nie było, ino piacky srogie a parzące, bo słońce przypiekało i gorąc był taki, jak kieby przed burzą... A cienia nikaj ni osłony.

Pan Jezus szedł z cierpliwością wielką, bo do lasu było jeszcze kawał drogi, ale że już tych świętych nożków nie czuł z utrudzenia i pić mu się okrutnie chciało, to se raz w raz przysiadał na wydmach, chociaż tam i barzej przygrzeawało, i rosły same ino koziebródki, a cienia było tyla, co od tych poschniętych badyli dziewann, że i ptaszek by się nie schronił....

Ale co przysiadł, to i nie odzipnął nawet rzetelnie, bo zaraz Zły, jako ten jastrząb paskudny, co bije z góry w ustalonego ptaszka, tak ci on zapowietrzoną bił racicami w piach a tarzał się jako to bydlę, że taka kurzawa, taka ćma się podnosiła, co i świata widać nie było...

Pan Jezus, choć mu piersi zapierało i ledwie się już ruchał, to wstawał i szedł, a ino się pośmiewał z głupiego, bo przeciech wiedział, że Zły chciał mu zmylić drogę, coby nie szedł na odpust na zbawienie grzesznego narodu...

I szedł Pan Jezus... szedł... aż i przyszedł do lasu...

Odpoczął se w cieniu niezgorzej, ochłodził wodą i coś niecoś z torby przegryz, potem wyłamał niezgorszy kijaszek, przeżegnał się i włazł w bór.

A bór był stary i gesty, a błota nieprzebyte, a chrupy i oparzeliska takie, że musi sam Zły tam domawał, a gąszcze, że i niektóryemu ptakowi łacno przemknąć się nie było. Jeno Pan Jezus wszedł, a tu kiej Zły borem nie zatrzesie, kiej nie zacznie wyć, kiej nie pocznie łamać chojarów a wiater, jako że to jeno parob piekielny, pomagał w te pędy i rwał suszki, rwał dęby, rwał gałęzie i huczał, i hurkotał po borze jako ten głupi.

Ciemność się stała, że chociaż oko wykol – a tu szum, a tu trzask... a tu zawierucha... a tu jakieś zwierzaki, pomioty diabelskie wyskakują i szczerzą

kły... i warczą... i straszą... i świecą ślepiami, i... ino... ino chycić pazurami.

ale juści, że nie śmialy, bo jakże by... Pan ci Jezus był w swojej świętej osobie...

Ale i Panu Jezusowi dość było tego głupiego strachania, i że pilno na odpust, to przeżegnał bór i zaraz wszystkie Złe i ze swoimi kumami przepadli w oparzeliskach.

Ostał się ino taki dziki pies, bo w ony czas pieski nie były jeszcze z ludźmi pobratane.

Ten ci to pies ostał i leciał za Panem Jezusem, szczekał, to docierał do świętych nóżek Jego, to udarł zębami za porteczki, to kapot Mu ozdarł i za torby chytał, i sielnie się dobierał do mięsa... ale Pan Jezus, jako że był litościwy i krzywdy nijakiemu stworzeniu zrobić by nie zrobił, a mógł go kijaszkiem przetrącić aby i zasie samym pomyśleniem zabić, to ino powiedział:

– Naści, głupi, chlebaszka, kiejś głodny – i rzucił mu z torby.

Ale pies się rozeżlił i zapamiętał, że nic, ino kły szczerzy, warczy, ujada, a dociera i całkiem już psuje Jezusowe porteczki.

– Chlebam ci dał, nie ukrzywdził, a obleczenie mi rwiesz i szczekasz po próżnicy. Głupiś, mój, piesku, boś Pana swego nie poznał. Jeszcze ty za to człowiekowi odsłużysz i żyć bez niego nie poradzisz... – powiedział Pan Jezus mocno, aż pies siadł na zadzie, potem zawrócił, ogon wtulił między nogi, zawył i kiej oglupiały pognał w cały świat.

A Pan Jezus przyszedł na odpust.

Na odpuście narodu jak drzew w boru abo tej trawy na łąkach – aż gęsto.

Ale w kościele było pusto, bo w karczmie grali, a przed kruchtą cały jarmark i pijanstwo, i rozpusta, i obraza boska, jako i w te czasy bywa.

Wychodzi Pan Jezus po sumie i patrzy, aż tu naród kiej to zboże pod wiatrem, to w tę, to w oną stronę się kolebie i ucieka, a niektóry z biczem bieży, kto żerdkę z płotu wyciąga, kto znów po klonice sięga, a inszy zasię i kamienia szuka, a baby w krzyk i na płoty się drą, to na wozy, a dzieci w bek, a wszyscy krzyczą:

– Wściekły pies, wściekły pies!

A pies środkiem ludzi, kieby z nagła rozstąpioną ulicą, gna z wywieszonym ozorem i wprost na Pana Jezusa. Nie uląkł ci się Pan nasz, nie... poznał, że to ten sam piesek z boru, to ino rozpostarł tę swoją świętą kapotę i powiedział do zwierza, który z nagła przystał:

– Pójdź tu, Burek, przespieczniejszysz ty przy mnie niżli w borze. Okrył go kapotą, ospostarł nad nim ręce i powiada:

– Nie zabijajcie go, ludzie, bo to też stworzenie boskie, a biedne jest, głodne, zgonione i bezpańskie.

Ale chłopi jeli krzyczeć, jeli wydziwiąć; a mamrotać trzaskać kłonicami o ziemię: że to zwierz dziki i wściekły, że im już tyla gąsków i owieczek porwał, że cięgiem szkody czyni, a i człowieka uszanować nie uszanie, ino zaraz kłami... że nikt bez kija na pole nie wyjdzie, bo bez tego piekielnika przespieczności nijakiej nie ma... że zabić go trza koniecznie...

I chcieli przez moc psa spod Panajezusowej kapoty wziąć a zakatować. Aż się Pan Jezus ozgniewał i krzyknął:

– Nie ruchaj, jeden drugi! To się, łajdusy i pijanice, psa boita, a Pana Boga to się nie boita, co?..

Odstąpili, bo mocno rzekł, a Pan Jezus im dalej powieda – że są łajdusy... że przyszli na odpust, a piją ino po karczmach, a Boga obrażają, a pokuty nie czynią i przekleńniki są, a katy jedne la drugich, złodzieje, bezbożniki i kara boska ich nie minie.

Skończył Pan Jezus, podniósł kijaszek i chciał odejść...

Ale już Go naród poznał i kiej nie rymnie przed Nim na kolana, kiej nie rykną płaczem i kiej nie zaczną skomleć...

– Ostań z nami, Panie! Ostań, Panie Jezu Chryste!

Ostań! A to Ci wierne będąemy, kiej ten pies... pijanice my, bezbożniki my, złe my ludzie, ale ostań!... Ukarz, bij, ale ostań!... Sieroty my opuszczone, ludzie bezpańskie..-, i tak płakali, tak żebrały, tak całowali Go po rękach i po tych nogach świętych, że zmięękło serce Pańskie, ostał z nimi przez parę pacierzów, nauczał, rozgrzeszał i błogosławił wszystkiemu.

A potem, kiedy już odchodził, to powiada:

– Krzywdę wam czynił pies? Odtąd wam odsługiwać będzie. I gąsków popilnuje, i owieczki organiał będzie, i jak się jeden albo drugi schlasz – chudoby i dobra stróżem będzie a przyjacielem. Ino go szanujta i krzywdy mu nie czyńcie.

I odszedł Pan Jezus we świat tylu.

A obejrzy się – Burek siedzi tam, gdzie go obronił.

– Burek, a póżni ze mną, cóż to, sam, głupi, ostanieś?..,

I pies poszedł, i już szedł wszędzy za Panem i taki cichy, taki czujny, taki wierny, kiej parobek najlepszy.

I poszli już wszędzie razem.

I bez bory szli, i bez wody – całym światem.

A że nieraz i głód był, to piesek ptaszka jakiego wytropił, to gąskę abo baranka przyniósł i tak se społecznie żyli.

A często gęsto, kiedy Jezusiczek strudzony spoczywał, to Burek odganiał złych ludzi abo i zwierza dzikiego i nie dał Pana naszego, nie...

Kiej przyszedł czas, że Żydzi paskudne i one faryzeje srogie wiedły Pana na umęcenie – to Burek rzucił się na wszystkich i jał gryźć, i bronić, jak tylko umiała biedota kochana.

A Jezus mu rzekł spod drzewa, które dźwigał na mękę swoją świętą:

– Sumienie barzej ich gryźć będzie... a ty nie uredzisz...

I kiej umęconego powiesili na krzyzie, to Burek siadł i wył...

...drugiego dnia, kiej wszystkie ludzie poodchodziły, że już ani Panienki Najświętszej, ni apostołów świętych nie było... to ostał ino Burek...

...lizał raz w raz te święte, przebite goździamy, konające nóżki Panajezusowe i wył... wył... wył...

...a kiej już trzeci dzień nadszedł... przecknął Pan Jezus i patrzy, a tu nikogo w podle krzyża... ino jeden Burek skamli żałosliwie i tuli się do jego

nogów...

...to Pan nasz Jezus Chrystus Przenajświętszy pojrzął miłościwie na niego w tej godzinie i rzekł ostatnim tchem:

– Pójdź, Burek, ze mną!

I piesek w to oczymgnienie puścił ostatnią parę i poszedł za Panem...

Amen.

– Tak było, jakom rzekł, ludzie kochane! – powiedział łagodnie, skończywszy przeżegnał się i poszedł na drugą stronę, gdzie mu już Hanka spanie narządziła, że to wielce był utrudzon.

Głuche milczenie zaledwo izbę. Rozważyali se wszyscy tę dziwną historię, a dziewczyny niektóre, jak Jagusia, Józka i Nastka, to obcierały ukradkiem oczy, bo tak je rzewnością przejęła dola Pańska i ta Burkowa przygoda; a samo już to, że się taki pies znalazł we świecie, co lepszy był od ludzi i wierniejszy Panu, zastanowiło wszystkich niemało... i poczęli z wolna, po cichu jeszcze czynić uwagi różne i dziwować się nad tym zrządzeniem boskim, aż Jagustynka, która była pilnie słuchała, podniesła głowę, zaśmiała się urągliwie i powiada:

– Baj baju, chłop śliwy rwie, a ino ich dwie! Ja waju lepszą powiem przypowiastkę, o tym, skąd się wół wziął człowiekowi:

Pan Bóg stworzył byka.

I byk był.

A chłop wziął kozika,
Urznął mu u dołu
I stworzył wołu-
...i wół jest!

– Taka dobra moja prawda jako i Rochowa! – poczęła się śmiać.

Izba też cała gruchnęła śmiechem i wnet posypały się żarty, to gadki, to przypowiastki różne.

– Jagustynka to wszystko wiedzą...

– Jakże, wdowa po trzech chłopach, to i nauczna.

– Juści, jeden ją uczył rano biczyskiem... drugi w połednie rzemieniem, a trzeci na odwieczerz często gęsto klonicą poganiał... – wołał Rafałów.

– Poszłabym i za czwartego, ale nie za ciebie, boś za głupi i chodzisz usmarkany kiej Żydzia.

– Jak temu psu Jezusowemu było przez Pana, tak kobieta obyć się nie obędzie bez bicia... to i Jagustynce markotno... – rzucił któryś z parobków.

– Głupiś... bacz ino, kiej niesiesz ojcowe ćwiartki do Jankla, by cię nikt nie widział, a wdowieństwu daj spokój, to nie na twój rozum – warknęła ostro, aż przymilkli, bo bali się, że w złości wszystko głośno wypowie, co tylko wie, a mogła wiedzieć sporo. Przekorna baba była, nieustępliwa i o wszystkim mająca swoje powiedzenie, nieraz takie, że aż ludziom skóra cierpla i włosy wstawały na głowie, bo nic nie uszanovała, nawet księdza i kościoła, że już nieraz ją dobrodziej napominał i do opamiętania przynaglał, nie pomogło, a potem ino po wsi mówiąła :

– I bez księdza každen do Pana Boga trafi, niech jeno będzie poczciwy; gospodynii lepiej mu pilnować, bo z trzecim chodzi i znowu gdzie zgubi...

Taka była Jagustynka...

Rozchodzić się już mieli, kiedy wszedł wójt z sołysem, obchodzili chałupy, żeby jutro podług rozkładu wychodzili na szarwark, na drogę za młyn, rozmytą przez deszcze...

Ale wójt przódzi, skoro jeno wszedł, rozłożył ręce i wykrzyknął:

– Same najpierwsze dziewczyny jucha stary se zwoał!

Jakoż prawdę rzekł, bo były same gospodarskie córki rodowe – i z wianem.

Boryna gospodarz był przecież pierwszy na całą wieś, to jakże, dziewczki służebne, komornice albo biedotę taką, co to w dziesięcioro wisi u krowiego ogona – zwoływały do siebie i zapraszały!

Wójt pogadał ze starym na osobno, ale tak cicho, że nikt nie usłyszał, pośmiał się z dziewczynami i poszedł rychło, bo jeszcze całe pół wsi zwoływać miał na jutro. Wkrótce też i zaczęły się rozchodzić wszyscy, że to późno było, a i kapusty prawie już zbrakło do obierania. Boryna dziękował wszystkim a każdemu z osobna, i co starszym kobietom otwierał drzwi i wyprowadzał...

Jagustynka na odchodnym rzekła w głos:

– Bóg zapłać za ugoszczenie, ale dobrze całkiem nie było.

– Hale! No...

– Gospodynii brak wam, Macieju, a bez to nijakiego porządku nie może być...

– Co robić, moiściewy?... Co robić?... Zrządzenie już takie boskie, że pomarła...

– Mało to dziewczyn! A dyć w každen czwartek ino wypatrują po wsi, czy swaty od was nie idą do której...-mówiła chytrze ciągając go za język, ale Boryna, choć i miał już odpowiedź. podrapał się tylko po głowie i uśmiechał, a szukał bezwiednie oczami Jagusi, która zabierała się do wyjścia...

Na to i czekał Antek, przyodziął się nieznacznie i wyszedł naprzód. Jaguś sama szła do domu, bo inne mieszkały w drugiej stronie, ku młynowi.

– Jaguś! – szepnął wychylając się z ciemności spod płota jakiegoś.

Przystanęła, poznała głos jego i poczęła ździebko dygotać.

– Odprowadzę cię, Jaguś! – Obejrzał się – noc była ciemna, bez gwiazd, wiatr huczał górami i miotał drzewami.

Objał ją wpół mocno i tak przytuleni do siebie zginęli w ciemnościach.

Rozdział 8

Nazajutrz gruchnęła po Lipcach wieś o Borynowych z Jagną zmówinach.

Wójt był dziewczębem – więc wójtowa, że mąż srogo przykazywał pary z gęby nie puszczać przódzi, nim powróci, dopiero na odwieczerzu pobiegła do sąsiadki, rzekomo soli pożyczyc, i już na odchodnym nie wytrzymała, ino wzięła kumę na bok i szepnęła:

– Wiecie to, Boryna posłał z wódką do Jagny! Ino nie mówcie, bo mój tak przykazywał.

– Nie może być! Gdziebym ta z ozorem po wsi latała! Pleciuch to jestem czy co?... Taki dziad i za trzecią kobietę się bierze! Co to dzieci na to powiedzą! O świecie, świecie! – jęknęła ze zgroza.

A skoro wójtowa wyszła, przydziała się w zapaskę i chyłkiem przez sad wpadła do Kłębow, co w podle siedzieli, pożyczyc szczotki paczesnej, że jej była się gdzieś zapodziała.

– Słyszeliście? Boryna żeni się z Jagną Dominikową! Dopiero co szły do niej z wódką.

– Nie! – cudeńka prawicie! Jakże by to, dzieci dorosłe i sam już w latach!

– Juści że niemłody, ale mu nie odmówią... nie, gospodarz taki, bogacz!

– Albo i ta Jagna! Widzieliście, moi ludzie! To się łachała z tym i owym... a teraz gospodynią pierwszą będzie! Jest to na świecie sprawiedliwość? Co?... A tyla dzieuch siedzi... choćby i te siostrzyne...

– A moje po bracie! A Koprzywianki! A Nastusia! A drugie! To nie gospodarskie? Nie śwarne? Nie poczciwe? Co?...

– Będzie się ona dopiero nadymała! I tak kiej ten paw chodzi a głowy zadziera.

– Bez obrazy boskiej się też obyć nie obędzie – kowal ni drugie dzieci nie darują swojego macosze, nie!

– Hale, poredzą to co? Gront starego, to i wola jego.

– Juści, że po prawie jego, ale po sprawiedliwości i dzieciński też.

– Moisciewy, sprawiedliwość ma zawzdy ten, kogo stać na nią...

Nawyrzekały, nażaliły się na świat i jego sprawy i rozeszły się, a z nimi rozlała się ta wieś po wsi całej.

Że roboty było niewielu i niepilne, a ludzie siedzieli po chałupach, bo drogi były do cna rozmiękkły, to pogwarzano o tych zmówinach po chałupach wszyst-

kich. Wieś całą ogarnęła ciekawość, na czym się to skończy; spodziewali się z góry, że nastąpią bitki a procesowanie, a historie różne. Jakże, znali Borynową gwałtowność, że jak się zaweźmie, to i dobrodziejowi nie ustąpi, a i Antkową hardość też znali.

Nawet ludzie spędzeni do szarwarku, na rozerwaną groblę za młynem, poprzystawali i jeśli o tym zdarzeniu poredzać.

Przerzekł coś niecoś jeden, przerzekł i drugi, aż w końcu stary Kłab, że to mądry chłop był i poważany, powiedział surowo:

- Z tego padnie złe na wieś całą, baczcie ino.
- Antek nie ustąpi, jakże? Nowa gęba do miski – rzekł któryś.
- Głipiś, u Boryny starczyłoby i la pięciu – o działy pójdzie.
- Bez zapisu się tam nie obejdzie.
- Dominikowa nie głupia, już ona wszystkich wyrychtuje.
- Matką jest, to jej psie prawo o dziecko stoić – rzucił Kłab.
- W kościele przesiaduje, a chytra na grosz kiej ten Żyd.
- Nie powiedaj leda co na ludzi, żeby ci ozór nie odjęło.

I tak całe popołudnie zajmowała się wieś zmówinami, co i nie dziw, bo Borynowie byli rodowi, starzy gospodarze, a Maciej, chociaż urzędu nijakiego nie sprawował, a gromadzie przewodził. Jakże, na odwiecznych kmiecy rolach siedziały, z dziada pradziada we wsi był, rozum miał, bogactwo miał – że chcąc nie chcąc, a słuchali i uważali go wszyscy.

Jeno nikt z dzieci, ni kowal nawet, o zmówinach nie wiedział, bali się do nich z nowiną bieżyć, bych w pierwszej złości czego nie oberwać.

Więc też w chałupie Borynów cicho było jeszcze, ciszej dzisiaj niżli zazwyczaj – deszcz był przestał padać i od rana przecierało się na niebie, to zaraz po śniadaniu Antek z Kubą i z kobietami pojechali do lasu zbierać susz na opał i próbować, czyby się nie dało kolek ugrabić.

Stary pozostał w domu.

A już od samego rana był dziwnie przykry, dziwnie zezłony, że ino szukał okazji, na kogo by wywrzeć niepokój i złość, jakie go roztrząsały; Witka sprał, bo pod krowy słomy nie przyrzucił i leżały do pół boków w gnoju, z Antkiem się pokłócił; Hankę wykrzyczał za chłopaka, który wybałykował przed dom i utytał się w błocie; nawet na Józkę powstał, że się długo guzdrała... a konie czekały na nią.

A gdy wreszcie pozostał sam, z Jagustynką ino, która była ostała z wczo-raj, żeby doglądać inwentarza, to już całkiem nie wiedział, co robić ze sobą. Przypominał sobie cięgiem, co mu Jambroż prawił o przyjęciu przez Dominikową, co rzekła Jagna, a mimo to dufności w siebie nie miał i dziadowi wierzyć nie bardzo wierzył, że to mógl za ten kieliszek ocyganić ino. To laził po izbie, oknem na pustą drogę wyglądał abo zgoła i z ganku na Jagusiną chałupę niespokojnie spozierał – a zmierzchu wyczekiwali kiej zmiłowania...

Sto razy chciało mu się bieżyć do wójta i pognać, by poszli przedzej – ale ostał w domu, bo go powstrzymywały oczy Jagustynki, co za nim chodziły cięgiem; oczy zmrużone, a świecące urągliwością i naśmiechliwe...

– Czarownica jucha, wierci ślepiami kiej świderkiem – myślał.

A Jagustynka łaziła po chałupie i obejściu z prząslicą pod pachą i naglądała – przedła, aż wrzeciono turkotało w powietrzu, nawijała nić i szła dalej, do gęsi, do świń, do obory, a Łapa włóczył się za nią senny i ocięzały – nie odzywała się do starego, choć dobrze wiedziała, co go tak rozbiera i markoci, co nim tak rzuca, że aż wziął się do zabijania kołów pod ścianą do ogacenia.

Przystawała ino przy nim raz w raz, aż w końcu rzekła:

- Nie idzie wama dzisiaj robota.
- A nie idzie, psiachmać, nie idzie.

– Sodoma tutaj będzie, mój Jezu! Sodoma! – myślała odchodząc. – Dobrze stary robi, że się żeni, dobrze! A to by mu dały taki wycug dzieci jak mnie! Całe dziesięć morgów pola jak złoto dałam, i co?... – splunęła ze złością. – Na wyrobki chodzę, na komornicę zeszlam!...

A stary, że to już wydzierżeć nie mógł, gruchnął siekierę o ziemię i krzyknął:

- Na psa taka robota!
- Gryzie was coś na wnętrzu.
- A gryzie, gryzie..:

Jagustynka przysiadła na przyzbie, wyciągnęła długą nić, zwinęła na wrzeciono i cicho, trochę z obawą rzekła:

- Przeciech nie macie się z czego markocić ni turbować.
- Wiecie to?
- Nie bójcie się, Dominikowra mądra, a Jagna też po myślenie ma.
- Rzekliście! – zawała radośnie i przysiadła w podle.
- Jakże, mam oczy.

Milczeli długo przetrzymując się wzajemnie.

– Na wesele mnie zaproście, to wam takiego „Chmiela” zaśpiewam, że rychtyk w dziewięć miesięcy chrzciny wyprawicie... – zaczęła ironicznie, ale widząc, że stary się schmurzył, dorzuciła innym tonem:

– Dobrze robicie, Macieju, dobrze. Jak mój pomarł żebym była sobie poszukała chłopa, to nie komornicą bym dzisiaj była, nie... Głupia byłam, za-wierzyłam dzieciom na wycug poszlam, gront odpisałam, i co?...

– Ja ta nie odpiszę ni zagona! – rzekł twardo.

– Macie wy rozum, że tak mówicie, macie! Po sądach się włóczyłam, to ino te parę złotych, com miała – poszły, a sprawiedliwości nie kupiłam... i na starość na poniewierkę, na wyrobek! Żebysta, ścierwy, pode płotem wyzdychały za moje ukrzywdzenie! Poszlam do nich w niedzielę, żeby chociaż popatrzeć na chałupę, na ten sad, com go ano sama szczepiła, to synowa wywarła na mnie pysk , że na prześpiegi przychodzę! Mój ty Jezu kochany! Ja na prześpiegi, na swój rodzony gront przychodzę! Myślałam że trupem padnę, tak mnie żałosć scisnęła! Poszlam do dobrodzieja, żeby ich chociaż za to skarcił z ambony, to mi rzekł, że za te krzywdy Pan Jezus mnie wynagrodzi!... Juści, juści... jak kto nic nie ma, dobra mu i Jezusowa łaska, dobra... ale zawdy wolałabym ja pogospodarzyć tu na groncie, w ciepłej izbie pod pierzyną się przespać tłusto se podjeść i uciechy

zażyć...

I jęła z taką gorącością wygadywać na wszystko, że Boryna powstał i poszedł na wieś do wójta, jako że i mroczec poczynało.

– Rychło idzieta, co?

– W te minuty, zarno Szymon przyjdą.

Jakoż i przyszedł, i poszli już razem do karczmy, aby się napić jakiś kieliszek i wziąć araku na poczęstunek. Jambroży już tam był i wnet przystał do nich, ale niedługo pili, bo Maciej ich popędzał.

– Poczekam na was tutaj; odpią, to zabierzcie kobiety i przychodźcie duchem – zawała za nimi.

Szli mocno środkiem drogi, aż błoto się otwierało; mrok gęstniał i pokrywał świat szarym, smutnym przedziwem, w którym wieś cała zapadała, tylko gdzieniedzie poczęły z mroków wybłyskiwać światła chat i psy naszczeikiwały w opłotkach, jak zwyczajnie przed kolacją.

– Kumotrze? – ozwał się po chwili wójt.

– He?

– Widzi mi się, że Boryna wyprawi sielne weselisko.

– Wyprawi abo i nie wyprawi! – odrzekł zgryźliwie, że to mruk był.

– Wyprawi! Wójt wama to mówi, to wierzcie. Ja już w tym. Wyrychtujemy taką z nich parę, że jaż ha!

– Ino klacz poniesie, bo ogier, widzi mi się, ma konopie w ogonie!

– Nie nasza to rzecz.

– Hale... dzieci nas wyklinać będą...

– Będzie galanto, ja, wójt, to wama mówie.

Weszli zaraz do chałupy Dominikowej.

W izbie było widno, zamieciono, czysto – spodziewali się ich przecie.

Dziewosłaby pochwalili Boga, przywitali się kolejno ze wszystkimi bo i chłopaki siedzieli w izbie, usiedli na przysuniętych do komina stołkach i jeśli pogadywać to o tym, to o owym.

– A to ziąb, jakby już na mróz szło – zaczął wójt, ogrzewając ręce.

– Przeciech nie na zwiesnę idzie, to i nie dziwota!

– Zwieźliście już kapustę, co?

– I.. ostało tam na kapuśnisku ździebko, ale teraz nie dojedzie – odpowiała stara spokojnie i chodziła oczami za Jagną, która pod oknem motała na motowidło przedzę w parniki, a była dzisiaj tak urodna, że wójt, chłop młody jeszcze, spoglądał na nią łakomymi oczami – ale w końcu zaczął:

– Że to plucha, błącko i óma, tośwa z Szymonem wstępili do was po drodze; przyjeliście nas godnie, ugościli dobrym słowem, to cheba co stargujemy u was, matko...

– I we święcie coś niecoś stargować można, ino poszukać trza...

– Prawdęście rzekli, matko, jeno nic nam po szukaniu, bo u was widzi się nam najlepiej.

– Targujcie – zawała wesoło.

– Jałowicę byśmy na ten przykład zatargowali.

- Ho, ho! Drogo stoi; nie na byle jakim postronku jał powiedzie!
- Ze śrebła poświęcanego mamy powrózek, a z takiego to choćby i smok, a nie zerwie się... No, wiela, matko? – i jał wyciągać butelkę z kieszeni...
- Wiela? Niełacno to rzec! Młódka, a na dziewiętnastą zwiesnę jej idzie, dobra i robotna, że mogłaby jeszcze roków parę postać u matki...
- Płone to stanie – bo bez przychowku, płone...
- La drugiej to i przy matce o to nietrudno! – szepnął Szymon.
- Wójt się roześmiał głośno, a stara błysnęła ino oczami i rzekła prędko:
- Szukajcie drugiej, moja może poczekać.
- Juści, że może, ale my nie znajdziemy urodniejszej i u lepszej maci!
- Rzekliście!..
- Ja, wójt, to wama mówię, to wierzcie... – Wyciągnął kieliszek, wytarł go połą kapoty, nalał w niego araku i rzekł poważnie: – Słuchajcie, Dominikowa, pilnie, co wama powiem; urzędnik jestem i moje słowo to nie ten ptaszek, co se pisknie, fiuknie i tylaś go już widział! Szymon, też wiadomo, kto jest – nie obieżyświat żaden, ino gospodarz, ociec dzieciom i sołtys!... Miarkujcie se ino, jakie figury do was przyszły i z czym, miarkujcie!
- Dyć wiem, Pietrze, i uważam.
- Mądraście kobieta, to i to wiecie, że przedżej czy później, a Jaguś z domu iść musi na swoje, tak już Pan Jezus postanowił, że ojce dzieci chowają la świata, nie la siebie.
- Oj, prawda, prawda, ty matko
Cackaj, czesz, strzeż
I jeszcze dopłać komu-
Żeby wziął z domu...
- Tak już na świecie jest, to i nie zmieni. Chyba kapkę przepijemy, matko?
- A bo ja wiem?... Niewolić jej nie będę, cóż, Jaguś, odpigesz?...
- I... ja ta wiem... – pisknęła odwracając do okna zaczernioną twarz.
- Posłuszna! Pokorne cielę dwie matki ssie... – dorzucił Szymon poważnie.
- W wasze ręce, matko!
- Pijcie z Bogiem, aleście jeszcze nie rzekli, kto taki? – powiedziała, że to nieobyczajnie wiedzieć naprzód, nie od dziewczęt!
- Kto? A sam ci Boryna! – wykrzyknął przechylając kieliszek.
- Stary! Wdowiec! – wykrzyknęła niby z zawodem.
- Stary! Nie obrażajcie Pana Boga! Stary, a sąd miał jeszcze niedawno o dziecko!
- Prawda, ino że to nie jego było.
- Jakże, gospodarz taki i zadawałby się z pierwszą lepszą! Pijcie, matko...
- Wypić bym wypiła, ino że to wdowiec, a staremu przedżej z brzega do Abramka na piwo, to potem co?... Dzieci macochę wyżeną i...
- Mówili Maciej, coby bez zapisu nie było... – mruknął Szymon.
- Przed ślubem chyba!
- Dziewosłyby zmilkli, dopiero po chwili wójt nalał nowy kieliszek i zwrócił się z nim do Jagny.

– Napij się, Jaguś, napij! Chłopa ci raimy kiej dąb, panią se będziesz i gospodynią na wieś całą, no, w twoje ręce, Jaguś, nie wstydaj się...

Wahała się, czerwieniła, odwracała do ściany, ale w końcu, przysłoniwszy twarz zapaską, upiła ździebko i wylała resztę na podłogę...

Wtedy kieliszek obszedł wszystkich po kolej. Stara podała chleb, sól, a w końcu i wędzonej, suchej kiełbasy na przegryzkę.

Przepili parę razy z rzędu, aż oczy pojaśniły wszystkim i języki się rozwiazały. Jagna ino uciekła do komory, bo nie wiada czemu chcieli ją płacz, że aż przez ścianę słyszać było chlipanie.

Stara chciała do niej bieżyć, ale ją wójt zatrzymał.

– I cielebeczy, kiej je od maci odsadzają... zwykła to rzecz. Nie we świat idzie, nie na drugą wieś, to się z nią jeszcze cieszyć będziecie... Nie będzie jej nijaka krzywdza, to ja, wójt, wama mówię – wierzcie

– Juści... inom se myślała zawdy, wnuczków się doczekam na pociechę...

– Nie turbujcie się, jeszcze się żniwa nie zaczną, a już pierwszy będzie...

– Pan Jezus to tylko wie przódzi, nie my, grzeszni! Zapiliśmy, prawda... a mnie tak jakoś żałosliwie na sercu, kiej na pochowku...

– I nie dziwota, jedynaczka z domu, to waju się już za nią cni... Jeszcze ździebko, na frasunek! Wiecie, pójdziem wszystkie do karczmy, bo mi już ano wódki zbrakło, a i tam pan młody kiej na wąglilikach wyczekuje.

– W karczmie to zrękowiny będącmy odprawiać?

– Po staremu, jak ojce nasi robili, ja, wójt, wama to rzeklem – wierzcie.

Kobiety się ździebko przyodziały świąteczniej i wnet wychodzili.

– A chłopaki to ostaną? Siostry z mówiny, to i la nich uciecha – zauważył wójt, że to parobki żałosne miny mieli i poglądali na mać niespokojnie.

– Trudno dom na boskiej Opatrzności ostawić.

– Przyzwijcie ano Agatę od Kłębow, to przypilnuje.

– Agata już na żebry poszła. Zawołała się kogo po drodze. Chodźta, Jędrzych, i ty, Szymek, a kapoty weźta; cóż to jak te dziadaki iść chceta?... A niech się ino któreń spiye... to popamięta. Krowy jeszcze nie obrządzone, świń trza kartofli utłuc – baczacie o tym.

– Baczym, matulu, baczym! – szeptali trwożnie, choć chłopy były pod powałę i rozrosłe jako te grusze na miedzach, ale słuchali się matki kiej wyrostki, bo ich żelazną ręką za łby trzymała, a jak było potrza, to choćby i po stolku, a do kudłów sięgła i po pyskach sprała, a posłuch musiał być i uważanie.

Poszli do karczmy.

Noc już była ciemna, że choć oko wykol, zwyczajnie w pluchi jesienne. Wiatr szedł górami i bił w czuby drzew, że ino się kolebały i aż kładły na płoty z szumem; staw huczał i tak się ciepał, że bryzgi rozbite w pianę padały na środek drogi i nierzadko chlustały na twarze idących.

W karczmie też widno nie było, a wiater przez wygniecioną szybkę zawiewał, aż ta lampka na sznurku za szynkwarem kolebała się kiej kwiat złoty.

Boryna się do nich rzucił witać, a całować, a obłapiać z gorącością, że to zmiarkował, iż Jaguś jakby już jego.

– A Pan Jezus rzekł: weź se, robaku, niewiastę, żeby ci się, chudziaku, nie cniło samemu. Amen! – bełkotał

Jambroży, ale że, więcej godziny popijał, to juści, że w języku ni w nogach mocny już nie był.

Zaraz też na szynkwasie Żyd postawił arak i słodką, i asencję, a do tego śledzie, placek z szafranem i jakieś wymyślne kukielki z makiem.

– Jedzta, pijta, ludzie kochane, braty rodzone, krześcijany wierne! – zapraszał Jambroży. – Miałem i ja kobietę, ino już całkiem nie pomnę gdzie?... Widzi mi się, że we Francji... nie, w Italii to było, nie... alem teraz ostał sierotą... Powiedam wam, że co starszy krzyknął: Szlusuj!

– Pijcie no, ludzie! Pietrze, zaczynajcie – przerwał mu Boryna, przyniósł za całą złotówkę karmelków i wtykał je Jagusi w garście. – Naści, Jaguś, słodziusieńskie są, naści.

– Hale... szkodujecie się... – wzdragała się.

– Nie bój się... stać mnie na to, obacysz sama... naści... a już by la ciebie i ptasiego mleka nalazł... już ci ta u mnie krzywdy nijakiej nie będzie... – i zaczął ją wpół brać a niewolić do picia i jadła. Jagna spokojnie wszystko przyjmowała, zimno i obojętnie, jakby to nie jej zmówiny były dzisiaj. Jeno tylko jedno pomyślała, czy stary te korale, o których na jarmarku wspominał, da przed ślubem.

Gęsto pić poczęli, jeden po drugim i na przekładankę arak ze słodką, i wszyscy wraz mówić zaczęli, nawet Dominikowa podpiła se niezgorzej i nuż wywodzić różności, nuż prawić, aż się wójt dziwował, że taka mądra kobieta jest.

Synowie się też popili, bo Jambroży, to wójt przepijali do nich gęsto i zachęcali.

– Pijta, chłopaki, zmówiny to Jagny, pijta...

– Baczym to, baczym – razem odpowiadali i chcieli Jambroża w rękę całować, aż w końcu Dominikowa odciągnęła Borynę pod okno i zaraz do niego, prosto z mostu:

– Wasza Jagusia, Macieju, wasza.

– Bóg wam zapłać, matko, za córkę. – Ułapił ją za szyję i całował.

– Obiecaliście zapis zrobić, co?

– Zapis! A co po zapisie, co moje, to i jej...

– Hale, żeby to śmiały oko miała przed pasierbami, żeby nie wyklinali!

– Wara im od mojego! Wszystko moje – to i Jagusine wszystko.

– Bóg wam zapłać, ale miarkujcie ino, że to starsi ździebko jesteście, a przecież i tak kuźden śmiertelny, bo to

Śmierć nie wybiera, Dziś człowieka – jutro jagnię Równo jej popadnie...

– Jeszczem krzepki, ze dwadzieścia roków strzymam – nie bójcie się!

– I nieboja wilcy zjadli.

– Takim rad, że mówcie, czego chcecie. Chcecie, bym zpisał te trzy morgi koło Łukaszowych?

– Dobra i psu mucha, kiej głodny – my ta niegrodne. Na Jagusię po ojcu

wypadnie pięć i z morga lasu... zapiszcie i wy sześć. Te sześć morgów przy drodze, gdzieś to latoś mieli kartofle.

– Najlepsze pole moje!

– Niby Jagusia to wybierek, a nie najlepsza we wsi!

– Przeciech że tak, bez to i swatów posłałem, ale bójcie się Boga, sześć morgów to karwas pola, całe gospodarstwo. Co by dzieci powiedziały! – Jał się drapać po głowie, bo go żałość ułapiła za serce; jakże, tyle pola dać, najlepszej ziemi!

– Moiściewy, mądrzyście i wy, że szukać, miarkujecie sami, że zapis to ino przespieczność la dziewczyny. Przeciech tego grontu, póki żyjecie, nikt wama nie odmierz i nie weźmie – a co jest Jagusine, co jej się po sprawiedliwości należy po ojcu, to zaraz na zwiesnę omętrę się sprowadzi i już wasze, możecie se obsiewać... Miarkujecie, że to nie krzywda wasza, i te sześć morgów zapiszecie.

– Juści, la Jagusi zapiszę...

– Kiedy?

– A choćby i jutro! Nie, w sobotę na zapowiedzi damy i zaraz pojedziemy do miasta. Co tam, raz kozie śmierć!

– Jaguś, chodź ino, córuchno, chodź! – zawała na dziewczynę, której wójt tak coś prawił a przypierał do szynkwasu, że śmiała się w głos.

– A to ci, Jaguś, Maciej zapisuję te sześć morgów przy, drodze – powiedziała.

– Bóg wam zapłać – szepnęła wyciągając doń rękę.

– Napijcie się do Jagny tej słodziuśkiej...

Napili się, Maciej ujął ją wpół i wiódł do gromady, ale mu się wymknęła i podeszła do braci, z którymi rajcowało a popijał Jambroży.

W karczmie gwar się podnosił coraz większy i ludzi przybywało, bo jakiś taki, zasłyszawszy głosy, wstępował zatrzymać, a który znów, by się przy tej okazji napić za darmo; nawet dziad ślepy, wodzony przez psa, znalazł się i siedział na widnym miejscu, nasłuchiwał i raz w raz pacierz mówił w głos, aż posłyszeli i sama Dominikowa dała mu wódki, przegryźć i parę dwojaków w garść.

Tego sobie podpili, że już wszyscy razem gadali, a brali się w bary, a obłapiali, a całowali i każden drugiemu był bratem i przyjacielem, zwyczajnie, jak przy gościem kieliszku.

Ino Żyd uwijał się cicho i stawiał coraz nowe kwarty i butelki z piwem, a zapisywał kredą na drzwiach, co kto stawiał.

A Boryna był jakby oczadziały z uciechy, pił, częstował, zapraszał, gadał, jak mało kto go kiedy słyszał, i ciągiem do Jagusi ciągnął i słodkości jej prawił, po głebu głaskał, że to nieobyczajnie było tak przy wszystkich ułapić ją za szyję i całować, choć go i ciągotki sielne brały, że zdzierzyć nie mógł, to ino wpół ją chwytał a w ciemny kąt ciągnął.

Dominikowa wrychle się opatrzyła, że czas już do domu iść, i jęła synków wołać, żeby się zbierali.

Ale Szymek już był spity, to ino na matczyne gadanie pasa poprawił, pieczęcią grzmotnął w stół i krzyknął:

– Gospodarz jestem, psiachmać!... Komu wola, niech idzie... Chcę pić, to pił będę... Źydzie, gorzałki!

– Cichoj, Szymek, cichoj, bo cię spierą! – jęczał łączawo Jędrzych, też już mocno pijany, i odciągał za kapotę brata.

– Do domu, chłopaki, do domu! – syknęła Dominikowa groźnie.

– Gospodarz jestem! Chcę ostać, to ostanę i gorzałkę pił będę... dosyć już matczynego panowania... a nie... wygonię... psiachmać...

Ale stara grzmotnęła go ino w piersi, aż się potoczył i opamiętał wnet, a Jędrzych nadział mu czapkę i wyprowadził na drogę, ale Szymka widać rozebrało powietrze, bo ino uszedł parę kroków, zatoczył się, chwycił płotka i jął krzyczeć i mamrotać:

– Gospodarz jestem, psiachmać... gront mój... moja wola robić... gorzałkę pił będę... Źydzie, araku!... a nie... wygonię...

– Szymek! Loboga, Szymek, chodzi do domu, matula idą! – jęczał Jędrzych i płakał rzewnymi łzami.

Wkrótce nadeszła stara z Jagnią i zabrała synów spod płota, bo się tam już byli ździebko za łby brali i tarzali po blocie.

A w karczmie po wyjściu kobiet przycichło nieco, ludzie się porozchodziły z wolna, że pozostał ino Boryna ze swatami, Jambroży i dziad zarówno że wszystkimi już pijący.

Jambroży był nieprzytomny, stał na środku, podśpiewywał, to opowiadał w głos:

– Czarny był... jak ten sagan był czarny... – zmierzył do mnie... ale trafisz mnie gdzieś... wraziłem mu bagnet w kałużę... zakręciłem, że ino chrupnęło... pierwszy!... Stoimy... stoimy... a tu naczelnik wali... Jezu Chryste! Sam naczelnik!... Chłopaki... powiada... Narodzie... powiada... Szlusuj... szlusuj... – krzyknął ogromnym głosem, wyprostował się jak struna i cofał się wolno, aż mu drewniana nogą stukała. – Pijcie do mnie, Pietrze, pijcie... sierotam jest... – bełkotał niewyraźnie spod ściany, ale się nie doczekał, bo naraz się porwał i wyszedł z karczmy, tylko z drogi dolatywał jego głos chrapliwy, śpiewający...

A do karczmy wszedł młynarz, ogromny chłop, ubrany, z miejska, z czerwoną twarzą, siwy i z małymi, bystrymi oczkami. j

– Pijecie se, gospodarze! Ho, ho i wójt, i sołtys, i Boryna! Wesele czy co!

– Nie co insze. Napijcie się z nami, panie młynarzu, napijcie – proponował Boryna.

Przepili znów kolejką.

– Kiejście tacy, powiem wam nowinę, że wytrzeźwiejeta!

Wytrzeszczyli na niego nieprzytomne oczy:

– A to nie ma godziny, jak dziedzic sprzedał porębę na Wilczych Dołach!

– A hycel, psie krótki! Sprzedał, naszą porębę sprzedał! – krzyknął Boryna i w zapamiętałości grzmotnął butelką o ziemię.

– Sprzedał! Prawo jest i na dziedzica, i na kuźdego, prawo jest... – bełkotał pijany Szymon.

– Nieprawda! Ja, wójt, wama mówię, że nieprawda, to wierzcie!

– Sprzedał, ino że wziąć nie damy, jak Bóg na niebie, nie damy! – wołał Boryna i bił pięścią w stół...

Młynarz poszedł, a oni jeszcze długo w noc radzili i odgrążali się dworowi.

Rozdział 9

Zbiegło dni parę od zmówin Jagusinych.

Deszcze ustały, drogi ociekły i stężały nieco, wody spłynęły, że ino po bruzdach, a gdzieniegdzie i po nizinach a łęgach siwały się mętne kałuże kiey te oczy zapłakane...

Nadszedł Dzień Zaduszny, szary, bezsłoneczny i martwy, że nawet wiatr nie przegarniał zeszłymi badylami ni chwiał drzewami, co stały ciężko pochylone nad ziemią...

Bolesna, głucha cisza przygnietła świat.

A w Lipcach już od rana dzwony biły wolno a bezustannie – i żałosne, rozbolałe dźwięki pojekowały po omglonych, pustych polach; ponurym głosem żałoby wołały w ten dzień smętny, w ten dzień, co wstał blady, spowity w mgły aż do tych dal zapadłych, aż do tych bezkresów ziemi i nieba, siny, do niezgłębionej topieli podobny.

Od zórz wschodnich, co się jeszcze żarzyły blado, kieby ta miedź stygnąca, spod sinych chmur zaczęły płynąć stada wron i kawek...

Szły wysoko, wysoko, że ledwie okiem rozeznał i ledwie uchem pochwycił tę dziką, żałosną wrzawę krakań, podobną do jęków nocy jesiennych...

A dzwony biły wciąż.

Ponury hymn rozlewał się ciężko w martwym, ogłuchłym powietrzu, opadał na pola jékami, huczał po wsiach i lasach żałością, płynął światem całym, że ludzie i pola, i wsie zdały się już być jednym wielkim sercem, bijącym skargą żałosną...

Ptactwo płynęło wciąż, aż dziw i lęk ogarniał, bo szły coraz niżej i coraz większymi stadami, że niebo pokryło się jakby sadzą rozwianą, a głuchy szum skrzydeł i krakań wzmagał się, potężniał i huczał niby burza nadciągająca... Zataczały kręgi nad wsią i jak kupa liści porwana przez wichurę kołowalały nad polami, opadały na lasy, wieszały się na nagich topolach, obsiadły lipy przy kościele, drzewa na cmentarzu, sady, kalenice chałup, płoty nawet... aż zestraszone bezustannym biciem dzwonów zerwały się i czarną chmurą leciały ku borom... a ostry, przenikliwy szum płynął za nimi.

– Ciężka zima będzie! – mówili ludzie.

– Do lasów ciągną, ani chybili, śniegi wnet spadną.

I wychodzili przed chałupy coraz liczniej, bo nigdy jeszcze nie widziano tyle ptactwa razem – patrzano długo, ze smutkiem dziwnym, aż zniknęły w borach. Patrzano, wzdychano ciężko, jaki taki znak krzyża położył na czole w obronie przed złem, i jeśli się przyodziawać do kościoła i wychodzić, bo dzwony wciąż jęczały głucho, a z drugich wsi już szli ludzie drogami, majaczyli wskroś mgieł po ścieżkach i dróżkach.

Smutek przejmujący padł na wszystkie dusze; jakaś dziwnie bolesna ciachość omotała serca – cichość rozpamiętywań żałosliwych i wspominek o tych, co już byli odeszli tam, pod te brzozy zwieszone, pod te czarne, pochylone krzyże...

– Mój ty Jezu kochany! Mój Jezu! – wzdychali i podnosili szare, jak ta ziemia, twarde i topili oczy beztrwożne w tajemnicy, i szli spokojnie składać ofiary i pacierze za zmarłych.

Wieś była jakby zatopiona w ciężkiej, żałosliwej ciszy jeno jękiwe, proszalne śpiewania dziadów spod kościoła dochodziły czasami.

I u Borynów ciszej było niżli zazwyczaj, chociaż tam, we środku, siedziało piekło przytajone, gotowe za lada czym wybuchnąć...

Jakże, dzieci wiedziały już o wszystkim.

A wczoraj, w niedzielę, wyszły pierwsze zapowiedzi starego z Jagusią...

W sobotę to jeździli do miasta, gdzie u rejenta zapisał Boryna sześć morłów Jagusi... Wrócił późno i z twarzą podrapaną, bo że był zdziebko napity, to już na woźce chciał być Jagnę brać, ale tyla wziął, co pięścią a pazurami mu dały.

A w domu z nikim nie mówił, choć i Antek cięgiem nasuwał mu się na oczy, ino zaraz legł spać, jak stał, w butach i kożuchu... aż rano Józia zaczęła mamrotać na niego, że pierzynę błotem pomazał.

– Cichoj, Józia, cichoj! Zdarzy się to i niektóryemu, co nigdy gorzałki nie pije... – powiedział wesoło i zaraz od rana poszedł do Jagny i już tam do późna przesiedział, że próżno z obiadem i wieczerzą nań czekali.

I dzisiaj wstał późno, już dobrze po wschodzie, w najlepszą kapotę się przydziął, buty świąteczne kazał se Witkowi sadłem wysmarować i nowe wietchetki ze słomy przyciąć – Kuba go wygolił, a on się pasem okręcił, kapelusz nadział i niecierpliwie wyglądał przez okno na ganek, bo tam Hanka iskała chłopaka, a nie chciał się z nią widzieć, aż i dopatrzył, że weszła na chwilę do izby, to się chyłkiem wysunął w opłotki – i tyla go już dnia tego widzieli...

Józka cały dzień popłakiwała i tłukła się po izbie, jak ten ptak zamknięty! Antek zaś gorzał w mękach corazboleśniejszych i srozszych – ani jadł, ni spał, ni mógł się zająć czymkolwiek; był ogłuszony jeszcze, nieprzytomny zgoła i nie wiedzący, co się z nim dzieje. Twarz mu poczerniała, że tylko oczy uczyniły się jeszcze większe i płonęły szklisto, jakby łzami skamieniały – żeby zacinał, żeby nie krzyczeć w głos i nie wyklinać, a chodził wciąż po izbie, to po obejściu, to w opłotki szedł lub na drogę i powracał, padał w ganku na ławę i siedział godzinami, zapatrzony przed sie i utopiony w bolu, co w nim rósł jeszcze i potężniał.

Dom ogłuchł, ino płakania w nim się rozlegały, jęki a westchnienia, kieby po pogrzebie czym. Drzwi stały wywarте na rozcież do obór i chlewów, że inventarz łaził po sadzie i zaglądał w okna, a nie miał go kto nagnać z powrotem, tyle co stary Łapa naszczekiwał i zaganiał, ale na darmo, bo nie uradził.

W stajni na werku Kuba czyścił strzelbę, a Witek z podziwem nabożnym przyglądał się temu i wyzierał okienkiem, żeby ich kto nie zeszedł.

– Huknęło, że Jezus! Myślałem, że to dziedzic abo borowy strzelają...

– Hale... juści... dawnom nie strzelał, tągrom nabił i gruchnęło kiej z harmaty...

– Toście zaraz z wieczora poszli?...

– Tak, poszedłem na dworskie, pod las, bo tam na oziminę lubią kozy wychodzić... Ćma była, tom siedziała długo... aż tu na świtaniu rogacz idzie... Przyczaiłem się tak, że ino z pięć kroków był ode mnie... nie strzeliłem, bo okrutny był, kiej wól... to myślę... nie uredzę... Puściłem go... a w jaki pacierz abo dwa... łanie wyszły... Wybrałem se najlepszą... inom przyłożył, jak nie huknie! Tągrom nabił, ba, aże mi ramię spuchnęło, tak dostałem przykładem... ale się zwaliła... ino kopała nogami... jeszcze by nie... z pół garści siekańca dostała w bok... a beczała jucha... ażem się bojał, by nie posłyszał borowy, i dorznać musiałem...

– W lesie ostała, co? – pytał chłopak rozgorączkowany opowieścią.

– Gdzie ostała, to ostała, nic ci do tego, a powiedz komu choć słowo, to obaczysz, co ci zrobię...

– Kiej przykazujecie, to i nie powiem, a Józi to można?

– Hale, cała wieś by zaraz wiedziała. Naści dziesiątkę, kup se co...

– Nie powiem i tak, ino mnie weźcie kiedy ze sobą, moi złoci, moi...

– Śniadanie! – krzyczała sprzed domu Józka.

– Ino cicho być, wezmę cię, wezmę!

– I dacie mi choć ten raziczek strzelnąć, dacie? Co? – błagał.

– Ale.. proch to myśli, głupi, że darmo dają...

– Mam pieniądze, Kuba, mam, jeszcze w jarmarek dali mi gospodarz dwa złote, co je chowam na wypominki, to...

– Dobrze, dobrze, nauczę cię – szepnął i pogładził chłopaka po głowie... bo go tak ujął za serce tym skamieniem.

A w parę pacierzy po śniadaniu już obaj szli do kościoła. Kuba kusztykał raźno, a Witek ostawał się nieco, bo mu markotno było, że to nie miał butów, ino boso szedł.

– A czy to można do zakristii boso, co? – pytał cicho.

– Głupiś! Pan Jezus ci na buty czyje zważa, a nie na pacierze...

– Pewnie że tak, ino w butach to zawždy przystojniej... – szeptał smutniej.

– Kupisz ty sobie jeszcze buty, kupisz...

– A kupię, Kuba, kupię. Niech ino podrosnę na parobka, to zaraz pojadę do Warszawy i zgodzę się do koni... a w mieście to już wszystkie chodzą w butach, prawda, Kuba?

– Prawda, prawda! – baczysz to jeszcze?

– I jak! Pięć roków miałem, kiej mē Kozłowa przywieźli, to i baczę dobrze... juści... ziąb był... piechtyśmy szli do maszyny... baczę... a tu tyla jarzącego światła... że jeszcze mē w oczach émi... baczę... a dom kiele domu i takie wielgachne niczym kościoł...

– Bajesz! – rzucił wzgardliwie.

– Baczę dobrze, Kuba... przeciem i dachów nie dojrzał... a tyla powozów... okna do samej ziemi... juści... całe ściany widzi mi się ze szyb... i takie cięgiem dzwonienie...

– Kościołów tyla, to i nie dziwota!

– Pewnie, bo skądże by dzwonienia były?

Zmilkli, bo już weszli na cmentarz i jeśli się przepychać przez gęsty tłum, co był zaledź dookoła kościoła, że to we środku pomieścić się nie mogli.

Dziady uczyniły ulicę od głównych drzwi aż hen na drogę, a każdy na swój sposób się wydzierał, a krzycał, a modlił w głos i dopraszał wspomożenia, a jak niektórzy to i na skrzypkach pogrywali, i pieśni wyciągali jękliwymi głosami, a drugie na piszczałkach libo i harmonikach, że wrzask się rozlegał, aż w uszach wierciło...

W zakrystii też było narodu gęsto, aż zebra trzeszczały przy stole, gdzie organista przyjmował na wypominki, a przy drugim syn jego, Jaś, ten, co to był we szkołach.

Kuba docisnął się przódzi i niemałą litanię imion podał organistę, który zapisywał i brał za każdą duszę po sześć groszy albo i po trzy jajka, jeśli kto nie miał gotowych pieniędzy.

Witekostałnieco w tyle, że go to po boszych nogach srodze deptali, ale się pchał, jak mógl, choć ta i niejeden burknął, że to się to pod łokcie ciśnie a starszym zastąpia, pieniadze w garści ściskał – dopiero kiej go dopchnęli do stołu, wprost organisty, zapomniał języka w gębie... Jakże, gospodarze sami; a gospodyniewino, cała wieś prawie, bo i młynarzowa w kapeluszu kiej dziedziczka, i kowalowie, i wójt ze swoją... a wszyscy patrzą w niego... to nasłuchują... przypominają sobie w głos dusze różne... i po dziesięć... i po dwadzieścia imion podają... za całą rodzinę... za ojców, dziadów i pradziadów... A on co?... Wie to, kto jego mać? Kto ojciec?... Wie?... Ma to dać za kogo?... Jezu mój! Jezusyczku... to ino gębę szeroko otworzył i te oczy modre i stała nieruchawy jako ten głupi i serce mu się skurczyło z bolenia, że ledwie zipał, ledwie mógl złapać tego dechu... i tak mu się ekno zrobiło w dołku, jakby już miał ostatnią parę puścić... ale nie dostała tak, bo go odetchnęli w kąt, pod kropielnicę, to się ino wsparł głowiną o oną misę cynową, żeby nie paść, a łzy to mu jak te paciorki suły się z oczów... jak te różańce żałosne... i próżno je chciał powstrzymać... daremnie... i tak się trząsł w sobie, tak dygotał każdą kosteczką, że ani zębów zewrzeć nie mógl, ani ustoić prosto; przysiadł w kącie na podłodze, od oczów ludzkich, i płakał rzewnymi, sierocimi łzami...:

– Matulu! Matulu! – skamało w nim cosik i oździerało mu duszę do dna. A pomiarować nie mógl ni rozzeznać, czemu to wszyscy ojców mają, matki mają, a on jeden sierota, on jeden tylko, on jeden...

– Jezu mój, Jezu!... – chlipał i zanosił się jako ten ptaszek duszony w sidłach, dopiero Kuba go odnalazł i zawała:

– Witek, dałeś to już na wypominki?

– Nie – odrzekł, porwał się z nagła, wytarł oczy i z mocą jał iść do stołu... tak i on poda imiona... co ta mają wiedzieć, że nie ma nikogo... po co... sierota, to la siebie... a znajda, to znajda... Zadzierzysto powiodł oczami i pewnym głosem podał imiona: Józefy, Marianny i Antoniego, te, co mu pierwsze przyszły na pamięć...

Zapłacił, wziął resztę i poszedł z Kubą na kościół pomodlić się i wysłuchać, jak ksiądz wypomni jego dusze...

Na środku kościoła stał katafalk z trumną na wierzchu obstawioną jarzącymi światłami, a ksiądz z ambony wypominał nieskończone litanie imion – a co przerwał, odpowiadał mu głośny pacierz, mówiony przez wszystkich za te zmarłe w czyścu ostające.

Witek przykłęknął przy Kubie, który wyciągnął z zanadrza koronkę i jał odmawiać wszystkie Zdrowaś i Wierzę, jakie ksiądz nakazywał; zmówił i on pacierz jeden i drugi, ale zmorzyły go w końcu monotonne głosy modlitw, ciepło i wyczerpanie płaczem, to się ździebko wsparł o biedro Kuby i zasnął...

Po południu, na nieszpory, jakie się odprawiały raz w roku w cmentarnej kaplicy, pociągnęli wszyscy od Boryny.

Szli Antkowie z dziećmi, szli kowalowie, szła Józka z Jagustynką, a na końcu kuszytką Kuba z Witkiem – bych już tych świątek zażyć do cna.

Dzień już przywierał szare, zmęczone powieki. gasnął i zapadał z wolna w przerażające, smutne topiele zmroków; wiatr się poruszył i przeciągał po polach z jękiem, tłukł się między drzewinami a wionął surowym, przegniłym tchem jesieni.

Cicho było, tą dziwnie posepną cichością Zaduszek; tłumy szły drogą w surowym milczeniu, ino tupot nóg się rozlegał głucho, ino te drzewa przydrożne chwiały się niespokojnie i cichy a bolesny szum gałęzi drżały nad głowami, ino te grania i śpiewy proszalne dziadów lkały w powietrzu i opadały bez echa...

Przed wrótniami, a nawet i wśród mogił, pod murem, stały rzędy beczek solówek, a obok nich rozkładały się gromady dziadów.

A naród płynął całą drogą pod topolami ku cmentarzowi; w mroku, co był już przytrząsł świat jakby popiołem szarym, błyskały światła świeczek, jakieś mieli niektórzy, i chwiały się żółte płomyki lampek maślanych, a każdy, nim wszedł na cmentarz, wyciągał z tobolka chleb, to ser, to ździebko słoniny albo kiełbasy, to motek przedzy lub tę przygarść lnu wyczesanego, to grzybów wianek, i składali to wszystko pobożnie w beczki – a były one księże, były organistowe i Jambrożego, a reszta dziadowskie, a który w nie nie kładł, to grosz jaki wciskał w wyciągnięte ręce dziadowskie... i szeptał imiona zmarłych, za które prosił o pacierz...

Chór modłów, śpiewów, imion wypominanych jękliwym rytmem wznosił się wciąż nad wrótniami, a ludzie przechodzili – szli dalej, rozpraszały się wśród

mogil, iż wnet, niby robaczki świętojańskie, jely jaśnieć i migotać świątełka wskróś mroków i gąszczów drzew, i traw zeschniętych.

Głuchy, przyciszony trwoźnie szept pacierzy drgał w przyziemnej ciszy; czasem szloch bolesny zerwał się z mogil; czasem lament żałosny wił się w rozdzierających skrętach wśród krzyzów; to jakiś nagły, krótki, nabrzmiały rozpaczą krzyk, jak piorun, rozdzierał powietrze albo ciche płacze dziecięce – sieroce płacze kwiliły w omroczonych gąszczach niby pisklęta...

A chwilami opadało na cmentarz głuche i ciężkie milczenie, że ino drzewa szumiały posępnie, a echa płakań ludzkich, skarg, krzyków bolesnych żałości biły ku niebu, w świat cały szły...

Ludzie snuli się wśród mogil cicho, szeptali lękliwie i trwoźnie pogładali w dal omroczoną, niezgłębioną...

– Każdy umiera! – wzdychali ciężko z kamienną rezygnacją i wlekli się dalej, przysiadali przy grobach ojców, mówili pacierze, to siedzieli cisi, zdumiani, głusi na życie, głusi na śmierć, głusi na ból – jak te drzewa, i jak te drzewa kolebały się im dusze w sennym poczuciu trwogi...

– Jezus mój! Panie miłośnicy, Mario! – rwało się im z dusz umęczonych zamętem i podnosili twarze zakrzepłe i wyczerpane jak ta ziemia święta, a oczy szare niby te kałuże, co się jeszcze siwiły w mrokach, wieszali u krzyzów i ruchami tych drzew rozchwianych sennie osuwali się na kolana; do stóp Chrystusa rzucali serca strwożone i wybuchały świętym płaczem oddania się i rezygnacji.

Kuba z Witkiem chodzili razem z drugimi, a gdy już do cna pociemniało, Kuba powłóknął się w głąb, na stary cmentarz.

A tam na zapadniętych grobach cicho było, pusto i mroczno – tam leżeli zapomniani, o których i pamięć umarła dawno – jako i te dnie ich, i czasy, i wszystko; tam jeno ptaki jakieś krzyczały złowrogo i smutnie szeleściła gęstwa, a gdzieniegdzie sterczał krzyż spróchniały – tam leżały pokotem rody całe, wsie całe, pokolenia całe – tam się już nikt nie modlił, nie płakał, lampek nie palił... wiatr jeno huczał w gałęziach a rwał liście ostatnie i rzuciął je w noc na zatracenie ostatnie... tam jeno głosy jakieś, co nie były głosami, cienie, co nie były cieniami, tukły się o nagie drzewa kiej te ptaki oślepłe i jakby skamalały o zmiłowanie...

Kuba wyjął z zanadrza parę oszczędzonych skibek chleba, rwał je w glonki, przykłekał i rozrzuciął po mogiłach.

– Pożyw się, duszo krześciańska, co cię wypominam w wieczornym czasie, pożyw się, pokutnico człowiek, pożyw się! – szeptał z przejęciem.

– Wezną to? – pytał cicho Witek zatrwożonym głosem.

– Przeciech! Ksiądz żywić nie da!... w beczki drugie kładą, ale tym bieidotom nic z tego.., Księdzowskie albo i dziadoskie świnie mają wyżerkę... a dusze pokutujące głód cierpią...

– Przyjdą to?...

– Nie bój się...wszytkie te, co czyścowe męki cierpią... wszystkie. Pan Jezus odpuszcza je na ten dzień na ziemię, żeby swoich nawiedziły...

– Żeby swoich nawiedziły! – powtórzył z drżeniem Witek.

– Nie bojaj się, głupi, zły dzisiaj nie ma przystępu, wypominki ano odganiają go, i te pacierze, i te światła... A i Pan Jezus sam chodzi se dzisiaj po świecie i liczy; gospodarz kochany, co mu ta jeszcze dusz ostało, aż se wybierze wszystkie, wybierze... Dobrze baczę, jak matula mówili, a i stare ludzie przytwierdzają...

– Pan Jezus se chodzi dzisiaj po świecie! – szeptał Witek i oglądał się bacznie...

– Ale, zobaczysz ta... to ino święte widzą abo i zasie pokrzywdzone najbarzej...

– Patrzcie no, a tam się świeci i ludzie jakieś są – zwołał Witek ze strachem wskazując na szereg mogił pod samym płotem.

– To leżą ci, co ich to w boru pobili... juści... i moje pany tam leżą... i matka moja... juści...

Przedarli się przez gąszcz i przykłęknęli u mogił zapadłych i tak rozwianych, że ledwie ślad ino pozostał; ani krzyże ich znaczyły, ni drzewa jakie oceniały, nic, jeno ten piach szczery, parę zeszłych badyli dziewczyny i cisza, zapomnienie, śmierć...

Jambroży z Jagustynką i Kłab stary klęczeli przy tych grobach umarłych; dwie lampki tliły się wcisnięte w piasek, wiatr zawiewał i kołysał światłami, i rwał słowa pacierzy, i niósł je w noc czarną...

– Juści... matula moja tam leżą... baczę... – szeptał Kuba cicho, więcej do siebie niżli do Witka, który przykucnął przy nim, bo ziąb go przejmował na wskroś.

– A zwali ją Magdaleną... Ociec gront swój mieli, ale służyli we dworze za furmana... w ogiery ino jeździli ze starszym panem... a potem pomarli... gront stryje wzieni... a ja pańskie prosiaki pasałem... Juści, Magdalena było matce, a ojcu Pieter i na przewisko Socha, jako i mnie jest.– A potem dziedzic do koni mnie wziął, bym w ogiery po ojcu jeździł... to ino na polowania we świat, do drugich panów jeździlim cięgiem... strzylałem i ja niezgorzej... że młodszy dziedzic strzelbę mi dali... a matka ino ze starszą panią siedziała we dworze... Dobrze baczę... i kiej wszystkie szły... wzieni i mnie... Bez cały rok byłem... a co kazali, robiłem... juści, nie jednego burka zakatrupilem... nie dwóch... a młodszy dziedzic dostał we flaki... wątpia mu wypłynęły... Pan mój przecie... dobry człowiek... na bary wziąłem i wyniesłem... a potem do ciepłych krajów pojechał, i mnie kazał starszemu panu listy niesć... poszedłem... juści, że sterany byłem kiej ten pies... kulas mi przestrzelili, zagoić się nie chciał, że to cięgiem ino na dworze, pod gołym niebem... a śniegi były po pas i mrozy siarczyste... baczę... juści... przywlekiem się nocą... szukam... Jezus, Mario! Jakby mnie kto klonią przeciemię zdzielił... Dworu nie ma, gumien nie ma... płotów nawet nie zostało... do cna wszystko spalone... a stary pan i pani starsza, i matula moja... i ta Józefka, co za pokojówkę była... pobite leżą na śmierć w ogrodzie!... Jezu! Jezu! baczę wszystko... juści... Mario! – jęczał cicho i łzy jak groch sypały mu się tak gęsto po twarzy, że i już nie obcierał... pojękiwał ino z żałości i utęsknienia, bo jak żywe tak mu to wszystko stanęło przed oczami, a Witek spał se, bo

strudzona była biedota płakaniem...

Noc była coraz głębsza, wiatr mocniej targał drzewami, że długie war-kocze brzóz zamiatały po mogilach, a białe ich pnie, niby w gęźla śmiertelne przyodziane, majaczyły w mrokach... Ludzie się rozchodziły... światła gasły... śpiewy dziadów umilkły... milczenie uroczyste a pełne dziwnych szelestów i głosów przejmujących zapanowało wśród mogił... Cmentarz jakby się napełniał cieniami... tłumem widm... gąszczem mrocznych zarysów... gędzibą rozjedzonych a cichych głosów... oceanem dziwnych drgań, ruchem ciemności... błyskami trwogi, niemym łkaniem... tajemnicą pełną przerażenia i zamętu – aż stado wron zerwało się z kaplicy i z krzykiem uciekały na pola, a psy w całych Lipcach poczęły wyć długo, rozpaczliwie, żałosnie...

Wieś była cicha mimo święta, drogi były puste, karczma zamknięta, a gdzieniegdzie tylko przez małe zapocone szybki błyskały świątełka i płynęły ciche śpiewy pobożnych i głośne modlitwy odmawiane za zmarłych...

Z trwogą wysuwano się przed domy, z trwogą nasłuchiwanego szumów drzew, z trwogą patrzano w okna, czy nie stoją, niejawią się ci, co w dniu tym błędzą, przygnani tępknąt i wolą Bożą... czy nie jęczą pokutniczo na rozstajach... czy nie zagładają przez szyby żałosnie?..

A gdzieniegdzie, starym zwyczajem świętym, gospodynne wystawiały na przyzby resztki wieczerzy, żegnały się pobożnie i szeptały:..

– Naści, pożyw się, duszo krześcijańska, w czyścu ostająca...

Wśród ciszy, smętku, rozpamiętywań, lęku płynął ten wieczór Zaduszek...

W izbie u Antków siedział Roch, ten ci wędrownik z Ziemi Świętej, i czytał a powiadał pobożne i święte historie. Ludzi było dość, bo i Jambroży z Jagustynką i Kłębem przyszli, i Kuba z Witkiem, i Józia z Nastusią; nie było tylko starego Boryny, który do późna w noc siedział u Jagusi.

Cicho było w izbie, że ino ten świerszcz za kominem skrzypiał, a trzaskały suche karpy na ogniu.

Siedzieli wszyscy na ławach przed kominem, ino Antek pod oknem.

A Roch przegarniał raz w raz kijaszkiem wąglielki i cichym głosem mówił:
...Nie straszno umierać, nie, bo -

„Jako ci ptaszkowie, co pod zimę do ciepłych krajów ciągną, tak ci duszyczka strudzona do Jezusa podąża...“

Jako te drzewiny, w nagości stojące o zwieśnie, Pan przyodziewa w listki zielone a kwiatuszki pachnące, tak ci, duszo człowiecka, do Jezusa iść po radość, po wesele, po zwiesnę i ono przyoblecenie wieczne...

Jako tę ziemię rodzącą a strudzoną ogarnia słońce – tak ci Pan przyhołubi duszyczkę każdą, że nic jej zimy nic jej bolenie, nic jej śmierć sama...

Hej! Bo ino płakanie jest na tej ziemice, jeno żałosć a turbacja!

I złość jako te osty się pleni, i w bory urasta!

A wszystko próżne jest i daremne – jako to próchno, jako te pępuszki, co je na wodzie wiater wydyma, a drugi je zasię precz żenie.”

Rozdział 10

Na ambonie i każdemu z osobna to mówię, ale wy jak te psy tylko nastajecie jeden na drugiego, tylko... – wiatr resztę słów wepchnął mu do gardła, że ksiądz się srodze zakasnął, a Antek nic nie rzekł, szedł w podle i wypatrywał w mrokach, pomiędzy drzewami.

Wiatr się podnosił coraz mocniejszy, przewalał się po drodze i tak bił w topole, i miotał nimi, aż się przyginały z jękiem i szumiały rozsrożone.

– A mówiłem jusze – zaczął znowu ksiądz – żeby sam kobyły zaprowadził do stawu, to ją naprzód wpuścił no, i zapodziała się... Ślepa przecież, zalezie gdzie między płoty i jeszcze nogi połamie! – Biadał i bardzo troskliwie szukał, zaglądał za drzewo każde, wypatrywał po polach.

– Przecież zawždy sama chodziła... – Zna dobrze drogę do stawu... przecież, nalał kto bądź wody do beczki, wykręcił tylko, a ona już sama trafiła na plebanie... – Ale w dzień ją zaprzegali... a dzisiaj Magda czy Walek puścili ja już o zmierzchu... Walek! – krzyknął głośno, bo cień jakiś zamajaczył wśród topoli...

– Walka widziałem po naszej stronie, ale jeszcze przed zmrokiem.

– Polazł ją szukać, rychło w czas. Klacz ma ze dwadzieścia roków, przy mnie się uległa... wysłużyła sobie łaskawy chleb... a przywiązana jak człowiek... Mój Boże, żeby się jej co złego nie stało!

– Co jej ta będzie! – mruknął Antek ze złością, bo jakże, poszedł do dobrodzieja po radę, po użalenie się, to go ino skrzyczał i jeszcze zabrał, żeby kobyły szukać! Juści, i kobyły szkoda, choć ta i ślepa, i stara, ale zawždy człowiekowi powinna być pierwszyna!

– A ty się opamiętaj i nie pomstuj, boć to ojciec rodzony! Słyszysz!

– Dobrze pamiętam! – odparł ze złością.

– Grzech śmiertelny i obrazu boska. A nic ten dobrego nie zwojuje sobie, który w zapamiętałości rękę podnosi na ojców i przeciw się przykazaniom Bożym. Masz rozum, toś o tym wiedzieć powinien.

– Sprawiedliwości chcę ino.

– A pomsty szukasz, co?

Antek nie wiedział, co rzec na to.

– A i to ci jeszcze powiem, że pokorne cielę dwie matki ssie.

– Wszyscy mi to powiedają... juści, ino tej pokorności mam już po grdykę, że więcej nie ścierpię! Choćby i zbój, choćby i ukrzywdziciel, ale że ojciec rodzony, to już mu wolno wszystko, a dzieciom nie wolno dochodzić swojej krzywdy! Laboga, takie urządzenie na świecie, że ino plunąć a iść, gdzie oczy poniesą...

– A idź, który cię trzyma? – rzucił porywczo ksiądz.

– Może i pójdę, bo co mi tutaj robić, co? – szeptał ciszej, łzawo jakoś.

– Bajesz i tyle. Drudzy i jednego zagona nie mają, a siedzą, pracują i jeszcze Panu Bogu dziękują. Wziąłbyś się do roboty, a nie wyrzekał jak baba. Zdrowy jesteś, mocny, masz o co ręce zaczepić...

– Przeciech, całe trzy morgi! – rzucił urągлиwie.

– Żonę i dzieci masz, toś o tym pamiętać powinien.

– Baczę ja dobrze, baczę... – mruknął przez zęby.

Wyszli przed karczmę, świeciło się w oknach i jakieś głosy wydzierały się aż na drogę.

– Co to, znowu pijatyka, co?

– Rekruty, te, co ich do wojska latoś wzieni, piją se la uciechy... W niedzielę ich pograją w tylachny świat, to się cieszą.:.

– Karczma prawie pełna! – szepnął ksiądz przystając przy topoli, skąd było dobrze widać przez okno całe wnętrze zapchane ludźmi:

– Bo się zejść miały dzisiaj i uredzić... względem tego lasu, co go dziedzic sprzedał Żydom na porębę...

– Przecież niecały sprzedał, jeszcze tyle zostało!

– Póki z nami się nie ugodzi, to ani chojaka ruszyć nie damy! .

– Jak to?... – zapytał wystraszonym nieco głosem.

– A nie damy i tyla! Ociec chce się prawować, ale Kłab i te, co z nim trzymają, powiedają, że sądu nie chcą, a rąbać nie pozwolą i choćby całą wsią iść przyszło, to pójdą, a i z siekierami, i z widłami, jak wypadnie, a swojego nie dadzą...

– Jezus Maria! To by się bez bitki i jakiego nieszczęścia nie obyło!

– Pewnie! Jak się parę łączów dworskich siekierami rozwali, to zaraz będzie sprawiedliwość!

– Antek! Rozum ci się ze złości pomieszał czy co? Głupstwa pleciesz, mój drogi!

Ale Antek już nie słuchał, rzucił się nieco w bok i zginął w ciemnościach, a ksiądz poszedł spiesznie ku plebani, bo usłyszał turkot kół i ciche, żałosne rżenie kobyły...

Antek zaś poszedł w dół wsi, ku młynowi, a drugą stroną stawu, żeby nie przechodzić koło chałupy Jagny.

Jak zadra tkwiła mu ona pod sercem, jak zła zadra, że jej nie wyciągnąć ni uciec od niej.

A bystre światło biło z jej chałupy, jasne i wesołe jakieś... przystanął, aby spojrzeć ino ten jeden razik, aby choć zakląć ze złości – ale go wnet cosik poderwało z miejsca, że pognał jako ten wicher, ni się obejrzał za sień.

– Ojcowa ona już, ojcowa!

Do szwagra bieżała, do kowala – rady i on nijakiej nie da, ale między ludźmi nieco posiedzi, a nie tam, w chałupie ojcowej... Albo i ten ksiądz! Do roboty go będzie zaganiał! Hale, sam nic nie robi, frasunku nijakiego ni turbacji żadnej nie ma, to łatwo mu drugich poganiać. Kobiętę mu wypomniał i dzieci... baczy on ją dobrze, baczy! Już mu dość obmierzły jej płakania i ta jej pokorność, i te jej psie, skamiane oczy... i gdyby nie ona!... Żeby to byt sam! Jezus mój! – jęknął ciężko i porwał go dziki, szalony gniew, że chciało mu się chycić kogo za gardziel, dusić, rozdzierać i bić aż do śmierci!...

Ale kogo?... Nie, nie wiedział, i złość ustąpiła nagle, jak była przyszła, a on patrzył pustym wzrokiem w noc i nasłuchiwał szamotań wichury, co się przewalała po sadach i tak ciepała drzewami, aż kładły się na płoty i chlastały go gałęziami po twarzy... i włókł się wolno, ociążale, że ledwie się mógł poruszać, bo na duszę jękiły mu się zwalać zmory smutku, umęczenia, niemocy, iż rychło zapomniał, gdzie idzie i z czym?..

– Ojcwica jest Jagna, ojcwica! – przerzekał raz po raz a coraz ciszej – jako ten pacierz, bych go nie zapomniany.

W kuźni czerwono było od ogniska, chłopak dymał miechem zapamiętale, aż rozżarzone węgle warczały i buchały krwawym płomieniem; kowal stał przy kowadle, czapkę miał na tyle głowy, ręce nagie, skórzany fartuch, twarz usmoloną tak, że mu ino oczy świeciły się jako te wągliki, a kuł żelazo czerwone mocno, aż huczało, i deszcz iskier rozpryskiwał się spod młota i z sykiem topił się w błotnistej ziemi.

– A co? – zapytał po chwili.

– I... cóż by zaś! – odparł cicho Antek, wsparł się o wasąg, których kilka stało do okucia, i zapatrzył się w ogień.

Kowal pracował tego, nagrzawał żelazo raz po raz i kuł, dzwonił do taktu młotem, to pomagał chłopakowi dymać miechem, gdy mocniejszego ognia było potrzeba, a ukradkiem poglądał na Antka i uśmiech złośliwy wił mu się pod rudymi wąsami.

– Byłeś pono u dobrodzieja? No i co?

– A cóż by, nic! W kościele bym to samo usłyszał.

– A chciałeś co innego? – zaśmiała się ironicznie.

– Ksiądz przecie, uczony... – mówił usprawiedliwiająco Antek.

– Uczony, jak wziąć trzeba, ale nie, kiej co dać komu...

Ale Antkowi już się odechciało sprzeciwiać.

– Pójdę do izby – rzekł po chwili:

– Idź, wójt wstąpi do mnie, to tam przyjdziemy! A machorka jest na szafce, zapal se...

Nie słyszał nawet, tylko wszedł do mieszkania, co po drugiej stronie drogi było.

Siostra rozpalała ogień, a najstarszy chłopak uczył się na elementarzu przy stole... Przywitali się w milczeniu.

– Uczy się to? – zauważył, bo chłopak sylabizował głośno i wodził zastruganym patykiem po literach.

- Już od kopania panienka z młyna mu pokazują, bo mój czasu nie ma.
 – Roch też uczy już od wczoraj w ojcowej izbie.
 – Chciałam i ja tam słać Jaśka, ale mój nie da, że to u ojca i że panienka więcej uczona, bo w szkołach była we Warszawie...
 – Pewnie, pewnie... – powiedział, byle coś rzec.
 – A Jasiek taki zmyślny do lementarza, aż się panienka dziwuje.
 – Jakże... kowalowe nasienie przecież... syn takiego mądrali...
 – Przekipiwasz się, a on najlepiej powiada, że póki ociec żyją, to zawszy zapis mogą odebrać...
 – Juści, wyrwij wilkowi z gardła, wyrwij! Sześć morgów gruntu! To my u niego z kobietą za parobków prawie służym, a on obcej zapisuje, leda komu...
 – Kłócił się będziesz a pomstował, a rady u ludzi szukał, a prawował – to cię jeszcze z chałupy wygoni...mówią cicho oglądając się na drzwi.
 – Kto to powiedział? – zawołał głośno zrywając się ze stołka.
 – Cichoj ino... tak ludzie mówią, cichoj!... – szeptała lękliwie.
 – Nie ustapię, niech mę przez moc wyciepnie, do sądu pójdę, prawował się będę, a nie ustapię! – krzyczał prawie.
 – I głową muru nie przebijesz, choćbyś i trykał jak ten baran! – powiedział kowal wchodząc do izby.
 – To co zrobić? Mądre rady masz la ludzi, to poradź...
 – Złośćią ze starym nie wygra!
 Zapalił fajkę i jał mu przekładać, tłumaczyć, łagodzić i tak kręcić, aż się Antek poznał i krzyknął:
 – Ty z nim trzymasz!,
 – Za sprawiedliwością jestem.
 – Dobrze ci za nią zapłacił?
 – Jeśli zapłacił, to nie z twojej kieszeni.
 – A z mojej, psiachmać, z mojej! Dobrodziej jucha z cudzego. Dosyć już wziąłeś, to ci nie pilno.
 – Tylem wziął, co i ty!
 – Hale, tyle... a statki, a szmaty, a krowę, a ileś wycyganił od ojca? Bacze dobrze i te gąski, te prosiaki i kto tam zliczy! A ciołek, co ci go dał niedawno, to nic?
 – Mogłeś i ty brać.
 – Złodziej nie jestem ni ten cygan!
 – A ja złodziejem jestem, ja?...
 Przyskoczyli do siebie, gotowi się chycić za orzydla, ale opadli wnet, bo Antek rzekł ciszej:
 – Nie mówię tego do ciebie... Ale swojego nie dam, choćbym miał skapieć...
 – I... nie tyła ci tam o ten grunt idzie, widzi mi się...rzucił drwiąco kowal.
 – Ino o co?
 – Latałeś za Jagną, to ci teraz i markotno.
 – Widziałeś?... – krzyknął ugódzony jakby w samo serce.
 – Są takie we wsi, co i widziały, a nie raz...

– Źeby im pomroka padła na ślepie! – szepnął ciszej, bo właśnie wójt wchodził do izby i witał się ze wszystkimi; snadź wiedział, o co się kłocą, bo również jał bronić starego i usprawiedliwiać.

- Dobrze was poił i wypasał kielbasami, to i nie dziwota, że go bronicie...
 - Bele czego nie powiadaj, kiej wójt do cię mówi! krzyknął wyniośle.
 - Wasze wójtostwo stoi u mnie tyle, co ten patyk złamany...
 - Coś rzekł, co?
 - Słyszeliście! A nie, to rzeknę jeszcze takie słowo, aż wam w pięty pójdzie...
 - Rzeknij to słowo, rzeknij!
 - A rzeknę – oto pijnica jesteście i judasz, i przeniewierca! A rzeknę, że za gromadzkie pieniądze balujecie i dobrzeście za to wzięli od dworu, że dziedzic sprzedał nasz las!... A chcecie, to wam jeszcze co dołożę, ino że już tym kijaszkiem... – wołał zapalczyste porywając za kij.
 - Urzędnik jestem, miarkuj się, Antek, byś nie żałował.
 - A w mojej chałupie ludzi nie następuj, bo tu nie karczma! – krzyczał kowal zasłaniając sobą wójta, ale Antek już na nic nie zważył, bo obu zwymyślał jak psów, trzasnął drzwiami i wyszedł...
- Ulżyło mu rzetelnie; spokojniejszy wrócił do domu, ino tym jednym mar-kotny, że niepotrzebnie pokłócił się ze szwagrem.
- Teraz już wszyscy będą przeciwko mnie! – myślał nazajutrz rano przy śniadaniu i ze zdumieniem zobaczył kowala wchodzącego do izby.
- Przywitali się, jakby nigdy nic nie zaszło pomiędzy nimi
- A że Antek szedł do stodoły urządzić sieczki, kowal poszedł za nim, przy-siadł się na snopkach zrzuconych ze sasiska do omłotu i jał cicho mówić:
- Na psa wszystkie kłówne i o co jeszcze? O to głupie słowo! Tom pierwszy przyszedł do ciebie i pierwszy wyciągam rękę do zgody...
- Antek podał mu rękę, spojrzał podejrzliwie i mruknął:
- Juści, że ino to słowo, bom złości do was nie miał Wójt mnie zeźlił, bo co się będzie ujmował, nie jego sprawa, to mu wara!
 - To samo mu rzekłem, bo chciał bieżyć za tobą...
 - Bić mnie... dałbym ja mu bitkę, jak jego pociotkowi, co jeszcze od żniw żebra se lekuje... – wykrzyknął i jał nakładać słomę do lady.
 - I tom mu przypomniał... – rzucił skromnie kowal i uśmiechnął się chy-trze.
 - Jeszcze ja się z nim porachuję, popamięta mnie... figura jucha, urzę-dnik!...
 - Ryfa jest i tyla, poniechaj go. Umyślim cosik i z tym do ciebie przycho-dzę... Trza zrobić tak... Po południu przyjdzie tu moja, to razem z nią idźcie do starego rozmówić się dokumentnie... Na nic tam złości i żalenia się po kątach, trza w oczy stanąć i prosto powiedzieć, co się ma...
- Będzie dobrze aby i nie będzie, ale trza wszystko wyłożyć!...
- Co tu wykładać, kiej zapis zrobił!
 - I złością z nim nie poredzi! Juści, że zapis zrobił, ale póki żyje, to zawdy

go może odebrać – bacz to sobie i la tego nie potrza mu się przeciwić. Niech się żeni, niech ma swoją uciechę.

Antek przybladł na to przypomnienie i drżeć począł w sobie, aż rznąć przestał.

– Przeciw temu nie powstawaj w oczy, a przychwalaj i mów, że dobrze robi, i zapis, miał wolę, to zrobił... niech ino resztę nam przyobieca – tobie i mojej, a przy świadkach! – dodał chytrze.

– A Józka i Grzela? – zapytał z niechęcią.

– Spłaci się ich! Bo to Grzela mało wybrał? Ady prawie mu co miesiąc posyła do wojska. Mnie ino słuchaj, zrób, jak ci redzę, a nie stracisz. Moja w tym głowa, że już tak pokieruję, co wszystko będzie nasze...

– Jeszcze baran żyje; a już kuśnierz kożuch na nim szyje...

– Mnie słuchaj... Niech ino przyobieca przy świadkach, żeby ino było za co chcić pazurami... sąd jeszcze jest i sprawiedliwość, nie bój się. A jest już jedna zaczepka, boć został gront po twojej matce...

– Wielka parada, cztery morgi – na mnie i na twoją...

– Ale go nie dał tobie ni mojej! A tyle roków sieje i zbiera! Zapłaci wam dobrze za to i z procentami... Przywtórzę raz jeszcze, staremu się w niczym nie przeciw,

przychwalaj, przygaduj, na wesele idź, dobrego słowa nie żałuj, a obaczysz, że go narychtujemy... A nie da się dobrącią, to sądy radę mu dadzą... Z Jagusią znacie się dobrze... to i ona mogłaby ci pomóc coś nieco... jeno jej rzeknij o tym... ona jeszcze lepiej mogłaby starego na naszą stronę przechylić... no, zgoda?... Bo czas mi już iść...

– Zgoda! Ino przedko idź, bym ci w pysk nie dał i za wrota nie wyciepnął!

– szepnął przez zęby.

– Co ty, Antek? Co ty? – belkotał przestraszony, bo Antek puścił kosę i szedł ku niemu blady, ze strasznymi oczami.

– Judasz ścierwa, złodziej! – wychlustywał ze siebie spienioną nienawiścią słowa, aż kowal porwał się i uciekł co tchu.

– Rozum mu się psuje czy co? – myślał już na drodze. – Jakże, dobrą radę dałem... a ten?... Kiej taki głupi, to niech idzie na wyrobek, niech go stary wygoni, pomogę jeszcze do tego... a tak czy owak grontu nie popuszczę...

Takiś to ty! W pysk chciałeś mi dać, za wrota wyciepnąć, żem się chciał z tobą podzielić... że kiej do brata przyszedłem z dobrym słowem! Takiś to ty! Aha, sam byś chciał wszystko brać! Niedoczekanie twoje! Wyciągnąłeś ty ze mnie moje zamysły, to już cię, jucho, przyrychtyuję, jaż cię frybra angielska potrzebuję! – Rozsrażał się coraz bardziej, bo go wściekłość porywała, że Antek przejrzał jego zamysły i gotów jeszcze wydać przed starym. Tego się najwięcej obawiał.

– Trza temu zapobiec! – zdecydował natychmiast i mimo obawy przed Antkiem zwrócił z powrotem do Borynów.

– Jest gospodarz? – zapytał Witka, który wprost domu smagał kamieniami na gęsi, pływające po stawie.

– Hale, jest tam! Poszli przecież do młynarzów zapraszać na wesele...

– Wyjdę naprzeciw, niby to się spotkamy! – pomyślał i poszedł ku młynarzowi, ale po drodze wstąpił jeszcze do domu i przykazał żonie pięknie się przyodziać, dzieci zabrać i zaraz, jak przedzwonią południe, iść do Antków.

– Już on ci powie, co robić!... Nic sama nie rób i nie miarkuj, boś głupia, a ino jak będzie potrza, tobeknij, ojcowe nogi oblap i proś... a słuchaj dobrze, co ojciec powiedzą i co Antek przódzi mówił będzie...

Z dobry pacierz ją nauczał, a przez okno patrzył, czy ich na moście nie widać.

– Zajrzę do młyna, czy jagdę zrobili. – Dłużyło mu się w domu czekać.

Ale szedł wolno, przystawał a medytował... – Juści, kto go ta wie, co zrobi? Sknął mnie, a gotów zrobić, com redził... to i lepiej, że kobieta przy tym będzie... a nie zrobi, pokłócą się... stary go wypędzi... Tak abo i nie, a zawsze się cosik udrze la siebie... – zaśmiała się radośnie, zatarł ręce, nacisnął kaszkiet i zapiął kapotę, bo wietrzno było i ziąb przejmujący szedł od stawu.

– Przymrozek będzie albo i pluchy nowe – szepnął przystając na moście i spoglądając po niebie... Chmury gnały nisko, bure, ciężkie, jakby obłożone, niby stada niemytych baranów. Staw pomrukiwał głucho, a czasami chlustał wodą o brzegi, na których gdzieniegdzie wśród czarnych, pochylonych olch i wierzb rosochatych czerwieniły się kobiety pieriące szmaty – kijanki trzaskały zajadle po obu brzegach. Na drogach pusto było, gęsi tylko całymi stadami babrały w steżałyim blocie i po rowach, zarzuconych opadłymi liśćmi i śmieciami, i dzieci krzyczały przed domami. Koguty zaczęły piać po płotach, jakby na zmianę.

– We młynie przedzej się ich doczekam! – szepnął i poszedł na dół.

Antek zaś po odejściu kowala jał rżnąć tak zajadle sieczkę, że całkiem się zatracił w tej robocie i do południa narząał tyle, aż Kuba, który przyjechał z lasu, wykrzyknął

– Na cały tydzień będzie tego, no – dziwował się talk głośno, aż Antek oprzytomniał, ladę rzucił, przeciągnął się i poszedł do chałupy.

– Co będzie, to będzie, a trza mi się z ojcem rozmówić dzisiaj! – postanowił... – Cygan on jest i judasz, ale może i dobrze redzi... Juści, musi on w tym co mieć... – Myślał o kowalu i zajrzał na drugą stronę, ojcowa, i wnet się cofnął, bo tam siedziało ze dwudziestu dzieci i wszystkie razem a w głos sylabizowały... Roch je nauczał i pilnie baczył, by psich figłów nie stroili... Chodził se dookoła nich z różańcem w ręku, nasłuchiwał, czasem które poprawił, czasem pociągnął za ucho, czasem pogłaskał, a często gęsto przysiadł i cierpliwie wykładał, jako tam stoi, i pytał, a dzieciaka hurmem jedno przez drugie rwały się odpowidać, jako te indory, kiej je kto podrażni... a tak głośno, że i po drugiej stronie słyszać było...

Hanka gotowała obiad i pogadywała z ojcem swoim, starym Bylicą, który rzadko zachodził, że to schorowany był i ledwie się już ruchał.

Siedział pod oknem, wsparty na Hankę spozierał... siwy był całkiem, waragi mu się trzęsły i głos miał słaby, jakby ptaszęcy, a w piersiach mu cięgiem rzęziało...

– Jedliście śniadanie, co? – pytała cicho.

– I... po prawdzie to Weronka zabaczyła mi dać... i nie upominałem się, nie...

– Weronka psy nawet głodzi, bo tu nieraz do mnie podjeść przychodzą! – zawałała, bo i przy tym gniewała się ze starszą siostrą jeszcze od zeszłej zimy, że to tamta po śmierci matki pobrała wszystko, co pozostało, i oddać nie chciała, to się i prawie nie widywały.

– Bo się u nich nie przelewa, nie... – bronił cicho... Stach młoci u organisty, to i tam poje i jeszcze czterdzieści groszy za dzień bierze... a w chałupie tyla gąb... że i tych ziemniaków nie starczy... Prawda... że dwie krowy mają i mleko jest... że masło i sery do miasta nosi i ten grosz jaki zbierze... ale zabaczy często dać jeść nie dziwota ... dzieci tyla... a to i wełniaki ludziom tka... i przedzie, i haruje jak ten wół... a bo to dużo mi trza?... Żeby ino w porę... i co dnia... to...

– A to się do nas przenieście na zwiesnę, kiej wam u tej suki tak źle...

– Dyć się nie skarżę, nie narzekam, ino... ino... – głos mu się załamał nagle...

– Popaślibyście gęsi, to dzieci przypilnowali...

– Wszystko bym robił, Hanuś, wszystko – szeptał cichutko.

– W izbie jest miejsce, to się łóżko wstawi, byście ciepło mieli...

– A dyć i w oborze, i przy koniach spałbym, byle u ciebie, Hanuś. byle już nie wracać! Byle... – zachłysnął się aż tą prośbą błagalną i łzy jękiły mu kapać z zapadłych, poczerwieniały oczów... – Zabrała mi pierzynę, bo powiada, że dzieci nie mają pod czym spać... juści... marzły, żem sam je brał do siebie... ale kożuszysko się wytarło i nic mę nie grzeje... i łóżko mi wzienią... a po mojej stronie zimno... ani tej szczapy drzewa nie pozwoli... i każdą łyżkę strawy wypomina... na żebry wygania... a kiej mocy nie mam, do ciebiem się ledwie zwłókł...

– Laboga! A czemuście to nam nic nigdy nie rzekli, że wam tak źle...

– Jakże... córka... on dobry człowiek, ale cięgiem na wyrobku... jakże...

– Piekielnica jedna! Wzięła pół grontu i pół chałupy, i wszystko, i taki wam daje wycug! Do sądu trza iść! Jeść mieli wam dawać i opał, i to, co wam do ubieru potrzeba, a my te dwanaście rubli w rok... bośmy przeciech i dług spłacili... co, nie tak?...

– Prawda! Rzetelni jesteście, prawda... ale i te parę złotych, co od was, a com je chował sobie na pochowek, wycyganiła ode mnie... a potem i dać było potrza... Jakże dziecko... – Umilkł i siedział cichy, skulony, podobny do kupy starych wiórów przedzej niżli do człowieka.

A po obiedzie, skoro jeno kowalowa weszła z dziećmi i jęła się witać, zabrał węzelek, jaki mu Hanka narzędziła po kryjomu, i wyniósł się po cichu.

Boryna na obiad nie przyszedł.

Kowalowa postanowiła zatem czekać choćby i do nocy; Hanka narzędziła pod oknem warsztat i przeciągała paczeński wątek przez płochy i tylko niekiedy, choć i z nieśmiałością, rzuciła jakieś słowo w rozmowę, jaką wiódł Antek z siostrą; wywodził swoje żale, w czym mu już i przywtarzała, ale niedługo to trwało, bo

wpadła Jagustynka i jakby od niechcenia mówiła:

– Od organistów lecę, do prania mnie zawały... Dopiero co był tam Maciej z Jagną prosić na wesele. Pójdą! Juści, swój do swego, bogacz do bogacza ciągnie... i księdza też prosili...

– I dobródzieja prosili?... – wykrzyknęła Hanka.

– A cóż to, święty czy co? Prosili, powiedział; że może przyjdzie... laczego nie?... Bo to młoducha nie urodna, a bo to jadła dobrego i napitku nie naszykuja? Młynarze się też obiecali i z córką. Ho, ho, takiego wesela, jak Lipce Lipcami, jeszcze nie było! Wiem dobrze, bo z Jewką od młynarzów kucharować będziemy. Wieprza już im Jambroży sprawił, kiełbasy robią... – przerwała nagle, bo nikt nie mówił i nie pytał, siedzieli chmurni, więc przyjrzała się wszystkim uważnie i wykrzyknęła:

– Zanosi się u was na coś!

– Zanosi czy nie zanosi, a wam nic do tego! – powiedziała tak ostro kowalowa, aż Jagustynka się obeszła i poszła na drugą stronę, do Józi, która ustawiła ławki i stołki, bo dzieci się już porozchodziły, a Roch polał na wieś.

– Pewnie, że ojciec nie będzie sobie żałował niczego – szepnęła kowalowa rozżalonym głosem.

– Nie ma to na to? – powiedziała Hanka i zmilkła zastrachana, bo Antek spojrzał na nią groźnie. Siedzieli więc prawie w milczeniu i czekali; czasem które nieco rzekło i znowu zapadało głuche, ciężkie, niepokojące milczenie...

Przed chałupą i na ganku Witek z dziećmi wyprawiał takie brewerie, aż Łapa szczekał i chałupa się trzęsła.

– Gotowych pieniędzy musi mieć też dosyć, ciągle coś sprzedaje; a wyda na co?...

Antek machnął ręką na to siostrzyne słowo i wyszedł z izby na powietrze, cknioło mu się w chałupie i niepokój w nim rósł i strach, sam nie wiedział czego... czekał na ojca i niecierpliwił się, a rad był w duszy, że tamtego tak długo nie widać. – „Nie o gront tobie idzie, a o Jagusie” przypomniał sobie, co mu kował wczoraj powiedział... – Łże jak ten pies! – wykrzyknął zapamiętale. Wziął się do ogacania ściany od podwórza, Witek nosił mu ściółkę z kupy, a on ubijał i zakładał żerdziami, ale mu ręce drżały i raz w raz zaprzestawał roboty. Wspierał się o ścianę i przez nagie, bezlistne drzewa patrzył za staw, hań, na Jagusinę chałupę... Nie, nie miłowanie w nim wzrastało, ino złość i tysiące uczuć nie-nawistnych, aż się zdziwił temu! Suka, ścierwa, rzucili jej gnat, to i poszła! – myślał.

Ale przyszły nań wspomnienia, wypełzły skądś, z tych pól nagich, z dróg, z sadów szcerniały i pokurczonych i obsiadły mu serce, czepiały się myśli, mającze przed oczami... aż pot pokrył mu czoło, oczy rozbłysły i deszcz go przechodził mocny, ognisty!... Hej, a tam w sadzie... a wtedy w lesie... a kiedy razem powracali z miasta...

Jezus! Aż się zatoczył, bo z nagłą ujrzał tuż przed sobą jej twarz rozpłomioną, dyszącą namiętnie, jej modre oczy i te usta pełne i tak czerwone, a tak bliskie, że ich tchnienie czuł, buchnęły na niego żarem... i ten głos cichy,

urywany, nabrzmiały miłośćią i ogniem.... – Jantoś!... Jantoś! – przechylała się do niego blisko, że czuł ją całą przy sobie, jej piersi, jej ramiona, jej nogi – aż oczy przecierał i odpędzał precz od siebie te mary mamiące, i cała jego złość zawzięta skapywała mu z serca niby te lody ze strzech, gdy je wiośniane słońce przygrzeje, a budziło się znowu kochanie i wznosiła swój łeb kolczasty tępkość bolesna, taka straszna tępkość, że choćby głową tłuc o ścianę i ryczeć wniewoglosy!

– A żeby to siarczyste zatrzasnęły! – wykrzyknął przytomniejąc i szybko spojrzał na Witka, czy ten nie domyśla się czego... Od trzech tygodni był w gorączce, w oczekiwaniu jakiegoś cudu, a nic nie mógł poredzić, niczemu się przeciwić! A bo to raz przychodziły mu szalone myśli i postanowienia, że biegł, aby się z nią zobaczyć, bo to jedną noc na deszczu i chłodzie warował jak ten pies przed jej chałupą! Nie wyszła, unikała go, na drodze już z dala omijała!...

Nie, to nie! I coraz bardziej zawzinał się przeciwko niej i przeciw wszystkiemu! Ojcowa ona, to i obca, to i ta przybłęda, ten pies bezpański, ten złodziej, co gront, dobro najwyższe im kradnie – a to kijem go choćby i na śmierć zaka-trupię!

A bo to raz chciało mu się ojcu do oczów stanąć i rzec: nie możecie się z Jagią żenić, bo ona moja! Ale strach podniósł mu włosy na głowie, co powie stary, co ludzie, co wieś?... ’

A przecież Jaguś będzie jego macochą, matką jakby – jakże to może być, jakże?... Toć grzech musi być, grzech! Aż bał się myśleć o tym, bo mu serce zamierało ze zgrozy niewytłumaczonej, z obawy przed jakąś straszną karą i boską... I nie rzec o tym nikomu, ino to nosić w sobie jako zarzewie, jako ten ogień żywego, któryen aż do kości przepala... nie na ludzką to moc, nie.

A tu już za tydzień ślub...

– Gospodarz idą! – zawała Witek prędko, aż Antek drgnął ze strachu.

Mroczało już na świecie.

Zmierzch sypał się na wieś, jako ten popiół niewystudzony i od ukrytego zarzewia rudawy jeszcze – zorze dogasały, bladły od tych chmur burych, które wiatr gnał i zwalał na zachód, i stożył w góry przeogromne. Zimno się robiło, ziemia tężała, powietrze czyniło się ostre, rzeźwe jak przed przymrozkiem i takie słuchliwe, że tupot i ryki pędzonego do wodopoju inwentarza szły głośniej, a skrzypy wrót i studziennych żurawi, rozmowy, krzyki dzieci, szczekania leciały wyraźniej przez staw; gdzieniegdzie błyskały już okna i padały na wodę długie, porwane, drgające odbicia świetliste... a spoza lasów wychylał się z wolna ogromny, czerwony księżyca w pełni, aż luny były nad nim, jakby pożar buchał gdzieś w głębi lasów.

Boryna przyodziął się w zwyczajne szmaty i poszedł w podwórze do gospodarstwa, zająrzał do koni, do krów, do stodoły, a nawet i do prosiaków, skrzyczał Kubę za coś i Witka również, że cielęta wylazły z gródki i laziły pomiędzy krowami, a gdy wrócił do izby swojej, już tam czekali nań wszyscy... Milczeli, ino wszystkie oczy podniosły się na niego i opadły wnet, bo przystanął na środku, obejrzał się po nich i zapytał drwiąco:

- Wszystkie! Jak na sąd jaki!
 - Nie na sąd, ino do was przyślim z proszeniem – rzekła nieśmiało kowalowa.
 - A czemuż to i twój nie przyszedł?...
 - Robotę ma pilną, to ostał w domu...
 - Juści... robotę... juści... – uśmiechnął się domyślnie, zrzucił kapotę itał zzuwać buty, a oni milczeli, nie wiedząc, od czego zacząć. Kowalowa chrząkała i przyciszała dzieci, bo się brały do baraszkowania, Hanka siedziała na progu i karmiła chłopaka, a latała niespokojnymi oczami po twarzy Antka, który siedział pod oknem i układał sobie w głowie, co ma rzec, a drżał cały ze wzruszenia i niecierpliwości. Jedna Józja spokojnie obierała ziemniaki pod kominem, przyrzucała drewek na ogień i ciekawie poglądała po wszystkich, bo nic wymiarować nie mogła .
 - Czego chcecie, mówcie! – zawała ostro, zniecierpliwiony milczeniem.
 - A to... mów, Antek... a to przyślim wedle tego zapisu... – jąkała kowalowa.
 - Zapis zrobiłem, a ślub w niedzielę... to wam rzeknę
 - To wiemy, ale nie o to przyślim -
 - A czego?
- Zapisaliście całe sześć morgów!
- Bom tak chciał, a zechcę, to w ten mig zapiszę wszystko...
 - Jak wszystko będzie wasze, to zapiszcie! – powiedział Antek.
 - Dziecińskie, nasze.
 - Głupiś jak ten baran! Grunt jest mój i zrobię z nim , co mi się spodoba!
 - Zrobicie abo i nie zrobicie...
 - Ty mi wzbronisz, ty!
 - A ja, a my wszystkie, a nie, to sądy wam wzbronią! – krzyknął, bo już nie mógł ścierpieć i buchnął zapamiętaością.
 - Sądami mi wygrażasz, co? Sądami! Zamknij ty gębę, pókim dobry, bo pożałujesz! – krzyczał przyskakując do niego z pięściami.
 - A ukrzywdzić się nie damy! – wrzasnęła Hanka podnosząc się na nogi.
 - A ty czego? Trzy morgi piachu wniesła i starą płachę, a będzie tu pysk wywierała?
 - Wyście i tyla Antkowi nie dali, nawet tych jego morgów matczynych, a robimy wam za parobków, jak te woły.
 - Sprzątacie za to z trzech morgów.
 - A odrabiamy wam za dwadzieścia abo i więcej!
 - Jak wam krzywda, idźcie se poszukać lepiej!
 - Nie pójdziesz szukać, bo tu jest nasze! Nasze po dziadach pradziadach!
 - zawała mocno Antek.
- Stary uderzył go oczami i nic nie odrzekł, przysiadł przed komin i po grzebaczem tak dziabał w głownie, aż iskry się sypały – zły był, ognie chodziły mu po twarzy i włosy mu cięgiem spadały na oczy, jarzące jak u żbika...ale się jeszcze hamował, choć ledwie i zdzierzał....

Długie milczenie zaledwo izbę, że ino te przysapki a dychania przedkie słychać było. Hanka szlochała z cicha i pohuśtywała dziecko, bo skamleć poczęło.

– My nie przeciwni ożenkowi, chcecie, to się żeniecie...

– A przeciwcie się, dużo o to stoję!...

– Ino zapis odbierczie – dorzuciła przez łzy Hanka.

– Zmilkniesz ty, a to, psiachmać, jazgocze cięgiem jak ta suka! – rzucił z taką mocą pogrzebacz w ogień, aż się głównie potoczyły na izbę.

– A wy się miarkujcie, bo to nie dziewczka wasza, żebyście gębe wywierali na nią!

– To czemu pyskuje!

– Ma prawo, bo się o swoje upomina! – wrzeszczał coraz mocniej Antek.

– Chcecie, to i zapiszcie, ale to, co zostało, odpiszcie na nas – zaczęła cicho kowalowa.

– Głupiaś! Widzisz ją, mojem się tu będzie dzieliła! Nie bój się, na wycug do waju nie pójdę... – rzekłem!

– A my nie ustąpim. Sprawiedliwości chcemy.

– Jak wezmę kija, to wasa dam sprawiedliwość.

– Spróbujcie ino tknąć, a pewniem wesela nie doczekacie...

I jeśli się już kłócić, przyskakiwać do sie, grozić, bić pięściami w stół, wykrzykiwać a wypominać wszystkie swoje żale i krzywdy. Antek tak się zapamiętał i tak rozsrożył, że wściekłość buchała z niego i raz w raz już starego chwytał to za ramię, to za orzydle i gotów był bić... ale stary jeszcze się hamował, nie chciał bijatyki, odpychał Antka, na obelgi z rządką odpowiadał, bych ino dziwowska la sąsiadów i wsi całej nie czynić. W izbie podniósł się taki krzyk i zamęt, i płacz, bo obie kobiety płakały i wołały na przemian, a dzieci też wrzeszczały, że Kuba z Witkiem przylecieli z podwórza pod okna... ale nic rozeznać się nie rozeznali, bo wszyscy razem krzyczeli, aż w końcu, kiedy im już zabrakło głosu, chrzypiali ino samymi przekleństwami a pogroźbami. Hanka ryknęła nowym, ogromnym płaczem, wsparła się o okap i jęła zalewanym przez łzy, nieprzytomnym głosem krzyczeć:

– Na żebre ino nam iść, we świat... o mój Jezus, mój Jezus!... A jak te woły harowalim i dnie... i noce... za parobków... a teraz co?... A Pan Bóg was pokarze za krzywdę naszą!... Pokarze... Całe sześć morgów zapisali... a te szmaty po matce... te, paciorki... to wszystko... i la kogo to? La kogo?... La takiej świn! A żebyś pode płotem zdechła za krzywdę naszą, a żeby cię robaki roztoczyły, ty wywłoko, ty lakudro jedna, ty!...

– Coś powiedziała?... – zaryczał stary przyskakując do niej...

– Że lakudra i włók ten, to i cała wieś wie o tym...cały świat!... cały!...

– Wara ci od niej, bo ci ten pysk o ścianę rozbiję, wara... – i jał nią trząść, ale już Antek przyskoczył i osłonił, i również krzyczeć począł:

– I ja przywtórzę, że lakudra jest, włók, ja! A spał z nią, kto chciał, ja!...

– wołał nieprzytomnie i gadał, co mu ślina na język przyniesła, nie skończył, bo stary, rozwścieklony już teraz do ostatka, trzasnął go tak w pysk, aż rymnął łbem na oszkloną szafkę i z nią razem zwalił się na ziemię... Porwał się rychło

okrwawiony i runął na ojca.

Rzucili się na siebie jak dwa psy wściekłe, chycili się za piersi i wodzili po izbie, miotali, bili sobą o łóżka, o skrzynie, o ściany, aż łby trzaskały. Krzyk się podniósł nieopisany, kobiety chciały ich rozerwać, ale przewalili się na ziemię i tak zwarci całą nienawiścią i krzywdami tarzali się, gniętli, dusili...

Całe szczęście, że rychło rozerwali ich sąsiedzi i odgrodzili od siebie...

Antka przenieśli na drugą stronę i zlewali wodą, tak osłabł z umęczenia i upływu krwi, bo twarz miał porozcinaną o szyby.

Staremu nic się nie stało; spencer miał nieco podarty i twarz podrapaną i aż siną z wściekłości... Skłuł i powyganiał ludzi, co się byli zlecieli, drzwi od sieni zamknął i siadł przed kominem...

Ale uspokoić się nie mógł, bo mu cięgiem wracało przypomnienie tego, co na Jagnę wypowiedzieli, a żgało go w serce jakby nożem...

– Nie daruję ja ci tego, psie jeden, nie daruję! – przysięgał sobie w duszy.
 – Jakże, na Jagusie... – Ale wnet przychodziło mu do głowy i to, co nieraz już słyszał o niej, co dawniej pogadywali, a na co nie zwracał uwagi! Gorąco mu się robiło i dziwnie duszno, i dziwnie markotno... – Nieprawda, pleciuchy i za-zdrośniki, wiadomo! – wykrzyknął w głos, ale coraz więcej mu się przypominało gadań ludzkich. – Jakże, rodzony syn powieda, to nie mają szczekać! Ścierwa!
 – ale żarły go te wspominki jak ogień...

A gdy Józia posprzątała ślady bitwy, a w końcu, choć i późno, podała kolację, spróbował ziemniaków i położył łyżkę, nie mógł przekonać.

– Zasypałę obroki koniom? – zapytał Kuby.
 – Przeciech...
 – Gdzie Witek?

– Po Jambrożą poleciał, by Antkowi głowę opatrzył; gęba mu spuchła kiej garnek – dodał i wyniósł się zaraz, bo księżyc świecił, a on się dzisiaj wybierał pod las na polowanie... – Juchy, chleb ich rozpiera, to się biją mruczał.

Stary też poszedł na wieś, nie wstąpił jednak do Jagny, choć się w oknach świeciło, zwrócił spod samych drzwi i polazł drogą ku młynowi.

Noc była chłodna, wyiskrzoną, przymrozek ścinał ziemię, księżyc wisiał wysoko i tak jasno świecił, że cały staw roziskrzył się jakby żywym srebrem, drzewa rzuciły długie, chwiejne cienie na drogi puste. Późno już było, światła w domach gasły, ino bielone ściany występowały mocniej ze sadów nagich, cisza i noc ogarniała wieś całą, jeden młyn turkotał i woda bełkotała monotonnie... Maciej chodził to tą, to drugą stroną stawu i nie wiedział, co z sobą począć, nie uspokoił się, gdzie tam, jeszcze barzej rozbierała go złość i nienawiść; aż i do karczmy poszedł, posłał po wójta i prawie do północka pił, ale robaka nie zalał... jeno jedno postanowienie powziął.

Rano nazajutrz, skoro wstał, zajrzał na drugą stronę. Antek leżał jeszcze, twarz miał obwiązaną w okrwawioną szmatę, ale się uniósł nieco.

– Wynośta mi się w ten mig z chałupy, żeby ni śladu po was nieostało! – krzyknął. – Chcesz wojny, chcesz sądu, idź do sądu, skarż mnie, dochodź swojego. Coś swoje posiał – latem zbierzesz, a teraz wynoś się! Niech moje oczy was nie

widzą! Słyszysz! – ryknął, bo Antek podniósł się, ale nic nie odpowiadał... i zaczął się wolno ubierać...

– Źeby mi do południa już was nie było! – zawała jeszcze z sieni.

Antek i na to nie odrzekł, jakby nic nie słyszał...

– Józka, zwołaj Kubę, niech założy kobyłę do wozu i wywiezie ich, gdzie chca!

– Hale, kiej Kubie cosik jest, leży na werku i jeczy ino, a powiada, że całkiem wstać nie może, tak go ten kulas krzywy boli...

– Hale, noga go boli! Wałkoń jeden, odpoczywać se chce i sam zajął się rannym obrządkiem gospodarskim.

Ale Kuba rozchorzał naprawdę, nie powiadał, co mu jest, choć go się Boryna pytał, ino że chory, a tak jeczał, tak stękał, aż konie rżały, przychodziły do wyrka i obwąchiwały mu twarz, i lizały, a Witek coraz to nosił mu wodę wiaderkiem i ukradkiem prał w potoku jakieś szmaty skrwawione...

Stary nie spostrzegł tego, bo przypilnowywał, by się Antkowie wynosili.

I wynosili się.

Bez krzyków już, bez kłów, bez sprzeciwiań pakowali się, wynosili statki, wiążali toboły; Hanka aż mdlała z żałości, Antek ją wodą trzeźwił i poganiał, byle już rychlej zejść z ojcowskich oczów, byle przedzej...

Pożyczył konia od Kłęba, ojcowego nie chciał, i przewoził rzeczy do Hanczynego ojca, na koniec wsi, za karczmę jeszcze...

Ze wsi przyszło paru gospodarzy z Rochem na czele i chcieli zgodę czynić między nimi, ale ni syn, ni ojciec mówić sobie o tym nie dali...

– Pobróbuje, jak to wolność smakuje i swój chleb odpowiedział stary.

Antek nic nie odrzekł na namowy, ino podniósł pięść i tak zaklał strasznie, tak pogroził, aż Roch zbladł i cofnął się do kobiet, których się dość zebrało w opłotkach i w ganku, żeby to Hance pomóc, a głównie, by się w głos uzalać i pyskować a uredzać!...

Gdy zabeczana Józia podawała obiad ojcu i Rochowi, już tamci z ostatnimi rzeczami i dziećmi wyjeżdżali z opłotków na drogę... Antek ni się obejrzał na chałupę, przeżegnał się ino, westchnął ciężko, smagał konia, podpierał wóz, bo kopiasto był nałożony, i szedł jak martwy, a blady jak ten papier, oczy mu gorzały zaciętością i żeby szczekały kiej we febrze... ale ni jednego słowa nie rzekł, Hanka zaś wlekła się za wozem, starszy chłopak czepiał się matczynego wełniaka i krzyczał wniebogłosy, młodszego tuliła do piersi i zaganiała przed sobą krowy, stadko gęsi i dwa chude prosiaki, a tak ryczała, tak wyklinała, tak zawodziła, że ludzie wychodzili z domów i jakby procesją ich odprowadzali.

A u starego obiad jedli w ponurym milczeniu.

Stary Łapa szczekał na ganku, biegł za wozem, powracał znowu i wył... Witek go nawoływał, ale pies nie słuchał, biegał po sadzie, obwąchiwał podwórze, wpadał do izby Antków, ubiegał ją parę razy, wypadł do sieni, szczekał, skomlił... połasił się do Józki i znowu latał jak oszalały, to przysiadał na zadzie i ogłupiałym wzrokiem patrzył, aż wreszcie zerwał się, wtulił ogon pod sie i poleciał za Antkami...

- A to i Łapa poszedł za niemi...
- Wróci, wygładzi się, to wróci, nie bój się, Józia – mówił miękko stary.
- Nie bucz, głupia! Wyporządz tamtą stronę, Roch będą mieli mieszkanie. Za-wołaj Jagustynki, to ci pomoże... i zajmij się gospodarstwem, gospodynią teraz jesteś, na twojej głowie wszystko... no nie bucz, nie... ujął jej głowę i głaskał a przyciskał do piersi, a hołubił...
 - Pojadę do miasta, to ci trzewiki kupię.
 - Kupicie, tatulu? Naprawdę kupicie?...
 - Kupię ci, kupię ci i co więcej, ino dobrą córką bądź, o gospodarstwie pamiętaj!
 - To i na kaftan mi kupcie, taki jak ma Nastusia Gołębianka.
 - Kupię ci, córko, kupię...
 - I wstążek, ino długich, bobym nie miała na wasze wesele.
 - Co ci ino potrza, mów, a wszystko miała będziesz , wszystko.

Rozdział 11

– Śpisz to, Jaguś?...

– A bo to mogę. Ocknęłam na rozświecie i cięgiem mi w głowie stoi że już dzisiaj wesele... aż wierzyć trudno:

– Markotno ci, córko, co? – spytała ciszej... z lękliwą nadzieję w sercu...

– Co by zaś markotno miało być! Ino, że od was trzeba mi iść, na swoje...

Starą nie odrzekła, stłumiła w sobie żal, jaki nagle ją przewiercił, i wstała z pościeli, przyodziała się byle jak i poszła do stajni budzić chłopaków. Zaspali nieco po wczorajszych rozplecinach, bo dzień już był duży, świt zatopił ziemię w srebrzystej, połyskliwej szronami topieli, zorze się rozpalały na wschodzie – jakoby ktoś niebo posypał zarzemieniem.

Dominikowa umyła się w sieni i cicho chodziła po izbie, ale raz w raz poglądała na Jagnę, której ledwie głowę można było rozpoznać na pościeli wśród mroków, jakie jeszcze zalegały izbę...

– Leż se, córko, leż... Ostatni to raz u matki, ostatni.– myślała z czułością i z tym bolesnym żalem, co wciąż powracał. Nie chciało się jej wierzyć, że to naprawdę już dzisiaj, aż sobie przypominać musiała wszystko... Tak, sama chciała tego, a teraz, a teraz... jakby strach nią owładnął i tak zatrząsł, aż skurczyła się z bólu i przysiadła na łóżku... Boryna dobry człowiek, uszanuje i krzywdy jej nie zrobi... a Jaguś poprowadzi go, gdzie ino zechce, bo stary świata Bożego poza nią nie widzi...

Nie, nie o to się bojała, nie o to... pasierby! Juści... po co było Antków wyganiać? Teraz dopiero będą zapiekać a pomsty szukać!... A nie wyganiać, to Antek byłby pod bokiem i obraza boska abo i co gorsze wyszłyby z tego!... Jezus mój! A rady już nie ma... Zapowiedzi wyszły... wieprzek zabity, weselni sproszeni... tyla już zrobione... zapis w skrzynce... – Nie, nie! Co będzie, to będzie, a krzywdy nijakiej, póki żyje, zrobić jej nie dam!... – pomyślała stanowczo i poszła znowu do chłopaków krzyczeć, czemu nie wstają.

Za powrotem chciała ostro wołać na Jagnę, ale Jaguś usnęła, równy, cichy oddech szedł od łóżka, a ją znowu chwyciły wątpliwości różne i żale, i jak te jastrzębie czepiały się pazurami serca, darły i krzyczały strachem a troską! Uklękła pod oknem, wpiła zaczerwienione, rozpalone oczy w świt i modliła się długo i gorąco. Wstała mocna i na wszystko gotowa.

– Jaguś! Wstań, córko, czas już! Ewka zaraz przyleci do gotowania, a tyla jeszcze roboty!

– Pogoda to? – pytała podnosząc ocięzałą głowę.

– I jaka, aż się lśni na świecie od przymrozku! Słońce zaraz wzejdzie...

Jagna ubierała się szybko. Stara jej pomogła i długo o czymś rozmyślała, bo w końcu rzekła:

– A przywtórzę ci jeszcze, com już nieraz mówiła... Borynę trza uważać... dobry on człowiek... z bele kim się nie zadawać... bych cię znowu na ozory nie wzięli... ludzie to jak te psy... ino gryźć! Słuchasz to, córko?...

– Słucham, słucham, ale tak mówicie, jakbym swojego rozumu nie miała...

– Rady dobrej nikomu nie za wiele... Bacz i to, by z Boryną nie huru-buru, a miętko, a dobrącią. Starszy wždy uważniejszy jest na to niżli młodzian... a kto wie, może ci z grontu przypisać aby gotowy grosz za pazuchę wrącić!

– Nie stoję tam o to – burknęła zniecierpliwiona.

– Boś młoda i głupia... A obejrzyj się ino po wsi, po ludziach, to obaczysz, o co się kłócą, o co prawują, o co zabiegają! O grunt jeno, o dobro! Dobrze by ci to było bez tego zagona, bez tej świętej ziemi, co? Nie do wyrobku i biedowania Pan Jezus cię stworzył, nie! A po com całe życie zabiegała? – La ciebie ino, Jaguś! A teraz ostanę kiej ten palec sama jedna!...

– A bo to chłopaki idą w świat? Ostają...

– Tyla mi z nich pociechy, co z wczorajszego dnia! – krzyknęła i rozplakała się – a z pasierbami zgodę powinnaś trzymać! – dodała obcierając oczy.

– Józka dobra dziewczyna, Grzela jeszcze nierychło wróci z wojska... a...

– Kowali trza się strzec.

– Przecież oni się z Maciejem siennie obserwują..

– Ma w tym kowal jakieś wyrachowanie, ma! Ale pilnowała go będą... Z Antkami najgorzej, bo się pogodzić nie chca... i dobródziej wczoraj zgodę chciał zrobić... nie przystali...

– A bo Maciej jest jak ten zły pies, żeby ich z chałupy wygnać! – wykrzyknęła namiętnie.

– Co ty, Jaguś, co ty? A dyć Antek najbarziej wygadywał na ciebie i grunt chciał odebrać, i pomstował a zarzekał przeciw tobie, że powtórzyć trudno.

– Antek przeciw mnie? Ocyganili was, ażeby im ozory paskudne poschnęły!...

– A czemuż to jego stronę trzymasz, co?... – zapytała groźnie.

– A bo wszystkie na niego! Ja nie jestem jak ten pies dziadowski, co za każdym idzie, byle mu ino chleba podrzucił! Dobrze widzę, że mu się krzywda dzieje...

– To może byś mu i zapis oddała... co?...

Ale Jagna już nie zdążyła rzec, bo łzy ciurkiem polały się z jej oczów, to ino buchnęła do komory, przywarła drzwi za sobą i długo buczała...

Nie przeszkała w tym Dominikowa, ino nowe strapienie wśliznęło się do jej serca... ale nie czas było medytować, Ewka przyszła, chłopaki przeciągali się przed sienią, trzeba było wziąć się do porządków i przygotowań ostatnich...

Słońce wstało i dzień raźno potoczył się naprzód.

Przymrozek w nocy był niezgorszy, że kałuże po drogach i brzegi stawu ścieły się lodem, a na grudzi i co lżejsze bydlę utrzymać się nie mogło.

Ciepło się czyniło, pod płotami i w cieniach siwiało jeszcze, ale ze strzech skapywał zamróz lśniącymi paciorkami, a na mokradłach kurzyły opary kieby dymy. Powietrze było tak przejrzyste, że okólne pola widziały się jak na dłoni, a lasy się przysunęły, że i niektóre drzewa mógl rozeznać...

Na niebie modrym i niskim ani jednej chmurki nie było.

Ale na pogodę nie szło, bo wrony tukły się koło domów i piały koguty.

Niedzielny to był dzień i chociaż dzwony jeszcze nie przedzwaniały do kościoła, a już we wsi wrzało kieby w ulu. Z pół wsi szykowało się na wesele Borynowe z Jagnią.

Miedzy chałupami, przez oszroniałe sady biegały dziewczyny z pękami wstążek, a wełniakami i stroikami różnymi...

W chałupach był niemały rwetes przygotowań, przymierzań a przystrajań, że z gęsto powywieranych okien i drzwi buchały radosne głosy abo już te piosenki weselne.

A i w chałupie Dominikowej uczynił się gwałt i zamieszanie, jak to zwykle w dzień taki!

Dom był świeżo obielony, choć nieco oblazł z wapna na wilgoci, a widniał już z daleka, bo i umajony był jak na Świątki. Chłopaki jeszcze wzoraj nawtykali świerczyny w strzechę, to w szpary ścian, gdzie się ino dało, a całe opłotki od drogi do sieni wysypali jedliną – pachniało jak w borze na zwiesnę.

A i wewnątrz wyporządkowane było galanto.

Po drugiej stronie, gdzie był skład rupieci, buzował się tegi ogień i kucharowała Ewka od młynarza przy pomocy sąsiadek i Jagustynki.

Z pierwszej zaś izby wynieśli wszelki sprzęt zbytni do komory, że pozostały ino obrazy, a chłopaki ustawiali pod ścianami ławy mocne, a długie stoły. Izba też była wybielona z nowa, wymyta, a komin przysłonięty modrą płachtą, cały zaś pułap i belki, poczerniałe ze starości, Jagusia suto przystroiła wycinankami. Maciej był przywiózły z miasta kolorowych papierów, a ona wystrzygnęła z nich kólek strzępiastych, to kwiatusków, to cudaków różnych, jako: kiedy psy gonią owce, a pasterz z kijem za nimi leci, abo zaś i procesję całą, z księdzem, z chorągwiami, z obrazami i inne różności, że spamiętać trudno, a tak wszystko ultrafione i foremne kieby żywe, aż się ludzie wzoraj na rozplecinach dziwowali. Umiała ona i nie takie, a wszystko, co ino zamyśliła abo na co spojrzała... że nie było w Lipcach chałupy bez tych jej strzyżek...

Ogarnęła się nieco w komorze i wyszła nalepiąć resztę wzdłuż ścian, pod obrazami, bo już gdzie indziej miejsca nie było.

– Jaguś! A dałabyś spokój tym cudakom, druhen ino patrzeć... ludzie się wnet schodzić poczną, muzyka już po wsi chodzi... a ona się zabawia...

– Zdąże jeszcze, zdąże... – odpowiadała krótko i dała wnet spokój nalepianiom – brakło jej cierpliwości... Wysypała podłogę kolkami jedlinowymi, to stoły pokryła cienkim płótnem, to porządkowała w komorze albo się przema-

wiała z braćmi , lub wychodziła przed dom i patrzyła długo w świat. A żadnej radości w sobie nie czuła , żadnej . Żeby jej wszystko nie przypominało , że to wesele dzisiaj , nie baczyłaby o tym . Boryna wczoraj na rozpleciny , dał jej osiem sznurków korali , wszystkie jakie mu zostały po nieboszczkach... Nie stała o nie, nie stała dzisiaj o nic... Leciałaby tylko gdzieś przed sie, choćby w cały świat... ale gdzie? Abo to wiedziała! Mierzyła się jej wszystko, do głowy wciąż wracało powiedzenie matczyne o Antku... – Jakże, on by wygadywał, on?... Nie mogła wierzyć, nie chciała... bo aż się jej na płacz zbierało!... A może?... Wczoraj, kiedy prała w stawie, przeszedł i ani się nie spojrzał! A jak szli rano do spowiedzi z Boryną, spotkali go przed kościołem... z miejsca zawrócił jak przed złym psem... A może?... Niech szczeka, kiej taki, niech szczeka!...

Zaczęła się buntować przeciw niemu, ale z nagła wspomnienia tego wieczora, kiedy wracali z obierania kapusty od Boryny, buchnęły jej do mózgu i zatopiły ją całą w ogniu, i obwinęły jej duszę z taką mocą, a tak wyraziście w niej odżyły, że rady sobie dać nie mogła... aż ni stąd ni zowąd ozwała się do matki:

– Wiecie, a to po ślubie włosów mi nie obcinajcie!

– Hale, co mądrego umyśliła? Słyszano to, żeby dziewczę włosów nie ucięto po ślubie!

– A po dworach i miastach nie obcinają!

– Pewnie, juści, bo im tak trzeba do rozpusty, żeby ludzi mogły ocyganiać i za co inszego się wydawać. Ale, będzie tu nowe porządki zakładała! Dworskie pannice niechta z siebie cudaki robią i pośmiewisko, niechta z kudłami jak Żydowice jakie chodzą – wolno im, kiej głupie, a tyś gospodarska córka z dziada pradziada, nie żadne miejskie pomietło, toś robić, winna jak pan Bóg przykazał , jak zawźdy w naszym gospodarskim stanie się robiło... Znam ja te miejskie wymysły, znam... jeszcze nikomu one na zdrowie nie wyszły! Poszła w służbę do miasta Pakulanka i co?...Mówił wójt, jaki papier przeszedł do kancelarii , że dzieciaka udusiła i w kryminale siedzi... albo i ten Wojtek, Borynów krewniak po siostrze, dorobił się w mieście sielnie, że teraz po wsiach po proszonyrn chlebie chodzi... a przódzi na Wólce gospodarstwo miał, konie miał i chleba po grdykę... zachciało mu się bułek, a ma kij i torbę na starość...

Ale Jagna mądrych przykładów nie słuchała, a o obcięciu i gadać sobie nie dała. Namawiała ją Ewka, a ta znająca była, niejedną wieś знаła i rok w rok do Częstochowy z kompaniami chodziła, przekładała i Jagustynka , ale jak to ona, zawźdy z przekpinami i naśmieszliwie, bo w końcu rzekła:

– Ostaw warkocz, ostaw, zda się Borynie, okręci se nim rękę, ostrzej przytrzyma i mocniej cię kijem zleje...sama go obetniesz potem... Znałam taką niejedną ... – nie mówiła więcej, bo Witek ją wołał, gdyż od wypędzenia Antków przeniesła się do Boryny, bo Józia poradzić sobie nie mogła z gospodarstwem. Pomagała warzyć Ewce, a co trochę zaglądała do dom, stary dzisiaj do niczego głowy nie miał, Józia już od rana przystrajała się u kowaliów, a Kuba leżał wciąż chory.

– Chodźcie przedżej, bo Kuba was pilno potrzebuje– przynaglał chłopak.

- Gorzej mu to?
- A juści, tak stęka i jęczy, aże na drodze słychać!
- Idę w te pędy. Moiściewy, obaczę ino, co się z nim dzieje, i zaraz wrócę...
- Jaguś, i tobie trza się spieszzyć, druhen ino patrzyć – naganiała matka.

Ale Jaguś nie pośpieszała, chodziła jak senna, przysiadała po ławkach, to wet się zrywała i zaczynała sprzątać, ale robota leciała jej z rąk, a ona stała długo, bezmyślnie zapatrzona w okno. Kolebała się w niej dusza jak woda i raz w raz biła, jakby o kamień jakiś, o przypomnienia...

A w domu gwar się czynił coraz większy, bo wciąż wpadały kumy różne, to krewniaczki, to gospodyn, i dawnym obyczajem znosiły kury, to bochen białego chleba, placek, soli, mąki, słoniny albo i srebrnego rubla w papierku – wszystko to w podzięce za prosiny weselne, żeby gospodyn zbytnio się nie szkodowała.

Przepijały ze starą po kieliszczku słodkiej, pogwarzyły, nadziwowały i rozbiegały się spiesznie.

A Dominikowa tego się zwijała – pilnowała warzy, uprzątała, raiła i na wszystko oko miała i sposób, a często naganiała chłopaków, bo się ociągali, a co który ino mógl, to się z chałupy wyrywał na wieś, do wójta, bo już tam byli muzykanci i zbierali się drużbowie...

Na sumę mało kto poszedł, gniewał się o to dobrodziej, że la wesela zapominają o służbie Bożej – co było i prawdą, ale naród to sobie rozumiał, że i wesela takie nie co niedziela się odprawiają.

A zaraz po obiedzie jeli się zjeździć ze wsi pobliskich, kto był zaproszon.

Słońce się już przetoczyło z południa i prosiły bladym, jesiennym światłem, że ziemia błyszczała jakby oroszona, okna buchały płomieniami, stawił się i migotał, przydrożne rowy pobłyskiwały wodą jakby szybami – wszystek świat był przesycony światłem dogasającej jesieni i ciepłem ostatnim.

Ogłuchła, niema cisza obtulała rozzłoczoną ziemię.

Dzień się dopalał jaskrawo i z wolna przygasnął.

Ale w Lipcach huczało jakby na jarmarku.

Jak tylko przedzwonili na nieszpory, muzyka wywaliła się od wójta na drogę.

Najpierwsze szły skrzypki w parze z fletem, a za nimi warctał bębenek z brzękadłami i basy, przystrojne we wstęgi, wesoło podrygiwały.

Za muzyką szły oba dziewczęta i drużbowie – sześciu ich było.

A wszystko chłopaki młode, dorodne, kiej sosny śmigłe, w pasie cienkie, w barach rozrosłe, taneczniki zapamiętałe, pyskacze harde, zabijaki sielne, z drogi nieustęplicy – same rodowe, gospodarskie syny.

Walili środkiem drogi, kupą całą, ramię przy ramieniu, aż ziemia dudniła pod nogami, a tak radośni, weselni i przystrojeni pięknie, że ino w słońcu grały pasiaste portki, czerwone spencerki, pęki wstęp u kapeluszów i rozpuszczone na wiatr, kiej skrzydła, kapoty białe...

Krzykali ostro, podspiewywali wesoło, przytupywali siarczyście i szli tak szumno, jakby się młody bór zerwał i z wichurą leciał...

Muzyka grała polskiego, bo zaś ciągnęli od domu do domu zapraszać weselników – gdzie im wynosili gorzałki, gdzie zapraszali do wnętrza, gdzie zaś śpiewaniem odpowiedzieli – a wszędzie wychodzili przystrojeni ludzie, przystawali do nich i szli dalej społem, i już wszyscy w jeden głos śpiewali pod oknami druhen:

Wychodź, druhenko, wychodź, Kasieńko, Na wesele czas- Będą tam grały, będą śpiewały Skrzypice i bas- A kto się nie naje, kto się nie napije... Pójdzie do dom wczas! Oj ta dana, dana, oj ta dana, da!...

Hukali społem i z mocą taką, aż się po wsi rozlegało, aż na pola szły weselne głosy, pod borami śpiewały, we świat leciały szeroki.

Ludzie wychodzili przed domy, do sadów, na ploty, a jaki taki, choć nie weselny, przystawał do nich, by się aby napatrzeć i nasłuchać, że nim doszli, już się prawie cała wieś stłoczyła i okrążała weselników ciżbą, iż coraz wolniej szli, a dzieci chmarą nieprzeliczoną i z wrzaskiem a przyśpiewywaniem przodem biegły.

Doprowadzili gości do weselnego domu, przegrali im na godne wejście i zatrzymali do pana młodego.

A Witek, który ze wstępami u spencerka hardo był spólnie z drużbami chodził, skoczył teraz naprzód.

– Gospodarzu, a to muzyka z drużbami wali! – krzyknął w okna i polecał do Kuby.

Rzędzią zagrały na ganku, a Boryna w ten mig wyszedł, drzwi na rozież wywarł, witał się a do środka zapraszał, ale wójt z Szymonem ujęli go pod boki i już prosto do Jagny powiedli, bo czas było do kościoła.

Szedł ostro i aż dziw, tak młodo wyglądał; wystrzyżony, do czysta wygolony, przystrojony weselnie – urodny był, jak mało który, a przez to, że mocno w sobie podufał i rozrosły, to i posturę już miał z dala widną, i powagę w twarzy niemałą; pośmiewał się wesoło z parobkami, pogadywał, a najczęściej z kowalem, bo mu się wciąż na oczy nawijał.

Godnie go wprowadzili do Dominikowej; naród się rozstąpił, a oni go wiedli do izby szumno, z graniem i przyśpiewkami.

Ale Jagusi nie było, przystrajały ją jeszcze kobiety w komorze mocno zawartej i pilnie strzeżonej, bo parobcy drzwi pchali, to w deskach szparutki czynili i przekomarzali się z druhnami, że ino pisk, śmiechy i babie wrzaski odpowiadały.

A matka z synami przyjmowała gości, częstowała gorzałką, usadzała co starsze na ławach i na wszystko oko miała, bo narodu się zwaliło, że i trudno przejść przez izbę, po sieniach stali, w opłotkach nawet. Nie bele jakie to goście, nie! Gospodarze sami, rodowi i co bogatsze, a wszystko krewniacy, powinowaci i kumy Borynów i Paczesi, a drudzy zasie znajomkowie to i z dalszych wsiów zjechali.

Juści, że ni Kłęba, ni Winciorków, ni tych morgowych biedot nie było, ni tego drobiazgu, co po wyrobkach chodził i zawzdy ze starym Kłębem trzymał... Nie dla psa kiełbasa, nie dla prosiąt miód!

Dopiero w jakie dwa pacierze otwarli drzwi komory i organiścina z młynarzową wywiedły Jaguś na izbę, a druhy otoczyły ją wiankiem, a tak strojne i urodne wszystkie, że kwiaty to były, nie kwiaty, a ona między nimi najśmiglejsza i kieby ta róża najśliczniejsza stojąca w pośrodku, a cała w białościach, w aksamitach, w piórach, we wstęgach, w srebrze a złocie – że się widziała niby ten obraz, co go naszają na procesjach, aż przycichło z nagła, tak oniemieli i dziowali się ludzie.

Hej! Jak Mazury Mazurami, nie było śliczniejszej!

Wnet drużbowie zrobili rumor i gruchnęli z całych piersi:

Rozgłaszać, skrzypku, rozgłaszać! A ty, Jaguś, ojca, matkę przepraszaj -
Rozgłaszać, fletie, rozgłaszać! A ty, Jaguś, siostry, braci przepraszaj!...

Boryna wystąpił, ujął ją za rękę i przykłębnieli, a matka obrazem ich przeżegnała i jąła błogosławić, i wodą świętą kropić, aż Jaguś z płaczem padła do nóg macierzy, a potem i drugich podejmowała, przepraszała i żegnała się ze wszystkimi. Brały ją kobiety w ramiona, obejmowały i podawały sobie, aż się popłakali społem, a Józia najrzewliwiej zawodziła, bo się jej matula nieboszczka przypomniała.

Wysypali się przed dom, ustawiły w porządku należytym i ruszyły pieszo, bo do kościoła było ze staje.

Muzyka szła przodem i rznęła ze wszystkich sił.

A potem Jagnę wiedli drużbowie – szła bujno, uśmiechnięta przez łzy, co jej jeszcze u rzesz wisiały, weselna niby ten kierz kwietny i kiej słonice ciągnąca wszystkich oczy; włosy miała zaplecione nad czołem, w nich koronę wysoką, ze złotych sztychów, z pawich oczek i gałązek rozmarynu, a od niej na plecy spływały długie wstążki we wszystkich kolorach i leciały za nią, i furkotały kieby ta tęcza; spódnicę białą rzepisto zebraną w pasie, gorset z błękitnego jak niebo aksamitu wyszyty srebrem, koszula o bufiastych rękawach, a pod szyją bujne krezy obdziergane modrą nicią, a na sztyi całe sznury korali i bursztynów aż do pół piersi opadały.

Za nią druhy prowadziły Macieja.

Jako ten dąb rozrosły w boru po śmieglej sośnie, tak on następował po Jagusim, w biedrach się ino kołysał, a po bokach drogi rozglądał, bo mu się zdało, że Antka w ciżbie uwidział.

A za nimi dopiero szła Dominikowa ze swatami, kowalowie, Józia, młynarzowie, organiścina i co przedniejsi.

Na ostatek zaś całą drogą waliła wieś cała.

Slonice już zachodziło, wisiało nad lasami czerwone, ogromne i zalewało całą drogę, staw i domy krwawym brzaskiem, a oni szli w tych lunach wolno, że aż się w oczach mieniło od tych wstążek, piór pawich, kwiatów, czerwonych portek, pomarańczowych wełniaków, chustek, kapot białych – jakoby ten zagon, rozkwitłymi kwiatami pokryty; szedł i pod wiatr z wolna się kołysał a pośpiewiał, bo druhy raz w raz zawodziły cieniuśkimi głosami:

A jadą, jadą, wozy kołaczą - A moja Jaguś, po tobie płaczą... Hej! A da śpiewają, śpiewają sobie - A da na smutek, Jagusiu, tobie... Hej!

Dominikowa całą drogę popłakiwała i jak w obraz wpatrywała się w córkę, że nic nie słyszała, co do niej zagadywali.

W kościele już Jambroży zapalał świece na ołtarzu.

Ogarnęły się ino w kruchcie, uporządkowali w pary i ruszyli przed ołtarz, bo i ksiądz już z zakrystii wychodził.

Przedko się odbył ślub, bo ksiądz się do chorego spieszył. A gdy wychodzili z kościoła, organista jał na organach wycinać mazury a obertasy i kujawiaki takie, aż same nogi drygały, a niektóreń tylko co nie huknął piosenką, dobrze, iż się w czas pomiarował!

Wracali już bez nijakiego porządku, całą drogą, jak komu było do upodoby, a rozgłośnie, bo drużbowie z druhenkami zawodzili, jakoby ich kto ze skóry obłupiał.

Dominikowa rychlej pobiegła, a gdy nadciągnęli – już ona państwa młodych na progu witała obrazem i tym świętym chlebem i solą, a potem nuż się ze wszystkimi z nowa witać, a obłapiać i do izby zapraszać!

Muzyka rznęła w sieniach, więc co który próg przestąpił, chwytał wpół pierwszą z brzega kobietę i puszczał się posuwistym krokiem „chodzonego” – a już tam, niby ten wąż farbami migotliwy, toczyły się dokoła izby pary, gięły się, okrążały, zawracaly z powagą, przytupywały godnie, kołyzały się przystojnie i szły, płynęły, wiły się, a para za parą, głowa przy głowie – niby ten rozkołysany zagon dostałego życia, gęsto przekwiecony bławatem a makami... – a na przedzie w pierwszą parę Jagusia z Boryna!

Aż światła ustawione na okapie dygotały, dom się chwiał, zdało się, że ściany się rozpękną od tej ciżby i mocy, jaka biła od taneczników!...

Pochodzili z dobry pacierz, nim skończyli.

Muzyka teraz zaczęła przegrywać pierwszy taniec, dla młodej, jak to we zwyczaju z dawien dawna było.

Naród zbił się gęstwą pod ścianami i zaledź wszystkie kąty, a parobcy uczynili wielkie koło, w którym zaczęła tańcować! Krew w niej zagrała, aż się jej modre oczy lśniły i białe zęby polyskiwały w zarumienionej twarzy; tańcowała niezmęczenie, coraz zmieniając taneczników, bo choć raz wokoło z każdym przetańcowało musiała.

Muzykanci grali ostro, aż im ręce mdlały, ale Jaguś jakby zaczęła dopiero, mocniej tylko poczerwieniała i wywijała tak zapamiętale, aż te jej wstępki z furkotem za nią latały chlastając po twarzach, a rozdęte taneczną wichurą spódnice zapełniały izbę.

A parobcy z uciechy pięściami walili w stoły i pokrzykiwali siarczyście.

Dopiero na ostatek wybrała młodego – szykował się na to Boryna, bo skończył kieby ryś do niej, ujął ją wpół i wichrem zakręcił w miejscu, a muzykantom rzucił:

– Z mazurska, chłopcy, a krzepko!

Krzyknęli w instrumenty z całej mocy, aż w izbie się zakotłowało.

Boryna zaś ino mocniej Jagnę ujął, poły na rękę zarzucił, poprawił kapelusz, trzasnął obcasami i z miejsca jak wicher się potoczył!

Hej! Tańcował też, tańcował! A okrągał w miejscu, a zwracał, a hołubce bił, aż wióry leciały z podłogi, a pokrzykiwał, a Jagusią miotał i zawijał, że się w jeden kłęb zwarli i jak to pełne wrzeciono po izbie wili – że ino wicher szedł od nich i moc.

Muzyka rznęła siarczyście, zapamiętale, z mazowiecka...

Zbili się wszyscy we drzwiach, to po kątach, przycichli i ze zdumieniem oglądali, a on niezmordowanie hulał i coraz siarczyściej; już się niejedni wstrzymać nie mogli, bo same nogi niesły, więc ino do taktu przytupywali, a co gorętszy dziewczynę brał i puszczał się w tany, na nic już nie bacząc!

Jagusia, choć mocna była, ale rychło zmięękła i jęła mu przez ręce lecieć, wtedy dopiero przestał i odprowadził ją do komory.

– Kiedyś taki chwat, bratem mi jesteś i przy pierwszych chrzinach w kumotry mnie proś! – wołał młynarz biorąc go w ramiona.

Wnet się pobratali gorąco, bo muzyka zaraz zmilkła i zaczął się poczęstunek.

Dominikowa, synowie, kowal, Jagustynka uwijali się różno z pełnymi butelkami i kieliszkiem w garściach, a do każdego z osobna przepijali. Józia i kumy roznosiły na przetakach chleb pokrajany i placki.

Wrzawa podnosiła się coraz większa, bo kaźden swoje głośno powiadał, a wszyscy chętnie się do kieliszków brali, bych wesela rzetelnie zażyć.

Na ławach pod oknem przysiadł młynarz z Borynią, wójt, organista i co pierwsi gospodarze. Już tam niezgorsza butelka araku krążyła z rąk do rąk, a niejedną kolejką; jeszcze im i piwa donosili – gęsto przepijali, bo się już brać poczynali w ramiona i siennie kumać!

I na izbie dosyć stało narodu, pozbijali się w kupy, jak komu i z kim było do upodoby, poredzali głośno i zabawiali się niezgorzej kieliszkiem.

A w komorze, oświetlonej lampą pożyczoną od organistów, zebrały się gospodynie z organiściną i młynarzową na czele, po skrzyniach, to ławach przyruconych wełniakami godnie się rozsiadły, miód przez zęby cedzily i słodki placek delikatnie palcami poskubywały, a z rzadka jeśli która rzuciła to słowo jakie: słuchały uważnie, co młynarzowa rozpowiadała o dzieciach swoich.

Nawet w sieniach była ciżba i jeszcze na drugą stronę się cisnęli, aż Ewka wyganiała, bo szykowali pilnie do wieczerzy, od której już po całym domu zapachy szły smakowite, że niejednemu w nozdrzach wierciło.

Młodzież wysypała się przed dom w opłotki i na przyzby; noc była zimna, cicha a oroszona gwiazdami, to się przechadzali i bawili wesoło, aż się trzęsło od śmiechów, wrzasków i biegań, bo niejedni po sadzie się uganiali za sobą, że starsi krzykali im z okien:

– Kwiatusków szukacie? Byście, dziewczyny, czego innego nie pogubiły po nocy!

Słuchał to ich kto?

Zaś po pierwszej izbie Jagusia i Nastka Gołębianka chodziły, trzymały się wpólnie i ciągiem buchały śmiechem, i coś sobie na ucho opowiadały – naglądał za nimi Szymek, starszy Dominikowej, z Nastki oczów nie spuszczał, a co trochę z

wódką do niej podchodził, zęby szczerzył i zagadywał.

Kowal wystrójony odświętne, w czarnej kapocie i w portkach na cholewy wyłożonych, uwijał się najraźniej, wszędzie był, ze wszystkimi pił, zapraszał, częstował, rajcował i zwijał się, że coraz to w innej stronie widniał jego rudy łeb i piegowata twarz.

Młodzi przetańcowali parę razy, ale krótko i bez wielkiej ochoty, bo się za wieczerzą oglądali.

Starsi zaś poradzali, wójt, że był już napity, coraz głośniej mówił, wypucał się, pięścią w stół walił i nakazywał:

– Wójt wama to mówi, to wierzcie. Urzędnik jestem, papier do mnie przyszedł z nakazem, by gromadę zwołać i z morgi grosz jaki na szkołę uchwalić...

– Wy sobie, Pietrze, uchwalcie i po dziesiątku z morgi, a my i tego grosza nie damy!

– Nie damy! – huknął któryś.

– Cicho, trzeba, kiej urzędowa osoba powiada...

– Szkoły nam takiej nie potrzeba! – powiedział Boryna

– A nie potrzeba! – powtórzyli inni chórem.

– Cie... w Woli szkoła jest, bez trzy zimy moje dzieci chodziły i co?... To nawet na książce tego pacierza rozebrać nie potrafią... na psa taka nauka!

– Matki niechaj pacierza uczą, szkoła nie od tego, ja, wójt, wama mówię.

– A niby od czego? – wrzasnął ten z Woli podrywając się z ławy.

– Ja, wójt, wama rzeknę, ino pilnie słuchajcie... zaraz, po pierwsze... – ale nie wywiódł do końca, bo Szymon na cały stół wykrzykiwał, że już ten las sprzedany Żyd ocechowały i rąbać wnet będą, czekają jeno mrozów i sanny.

– Niech cechuują, na wycięcie poczekają... – wtrącił Boryna.

– Do komisarza ze skargą pójdziemy.

– Nie to, komisarz zawsze z dziedzicem trzyma, a gromadą iść, rębaczów rozpocząć.

– Ani jednego chojaka ściąć nie pozwolić!

– Skargę do sądu podać!

– Pijcie do mnie, Macieju, nie pora teraz uradzać! Po pijanemu łacno wygrażać choćby i Panu Bogu! – zawała mlynarz nalewając. Nie w smak mu szły te rozmowy i odgrążania, bo się z Żydami był ugodził i miał im drzewo na swoim tartaku przy młynie rznąć.

Przepili i z miejsc się podnieśli, bo już zaczęli szykować do wieczerzy i wszelki sprzęt potrzebny znosić na stoły i ustawać.

Ale gospodarze nie zaniechali lasu, jakże, bolączka to była piekąca, więc się stłoczyli w kupę i przyciszywszy głosy przed młynarzem radzili i umawiali się, by do Boryny się zejść i coś postanowić... ale nie skończyli, bo wszedł Jambroży i prosto do nich przystał. Spóźnił się, z dobrodziejem do chorego jeździł aż na trzecią wieś, do Krosnowy, to teraz ostro wziął się do picia, aby dogonić...nie zdążył jednak, bo już starsze kobiety zaśpiewały chórem:

A dokoła, drużbeczkowie, dokoła; Zapraszajcie dobrych ludzi do stołu!

A na to, rumor czyniąc ławami, odkrzykli drużbowie:

A dyć my już poprosili – już siedzą. Dajcie ino co dobrego – to zjedzą!

I z wolna zaczęli za stoły iść, a usadzać się na ławach.

Juści, że na pierwszym miejscu państwo młodzi, a w podle nich ze stron obu co najpierwsi, po uważaniu, po majątku, po starszeństwie aż do druhen i dzieci – a ledwie się pomieścili, choć stoły ustawiли wzdłuż trzech ścian.

Tylko drużbowie nie siedli, by posługi czynić, i muzykanci.

Gwar przycichł, organista stojący odmawiał w głos modlitwę – jeno kowal powtarzał za nim, bo pono na łacinie się rozumiał, a potem przepijali po tym kieliszczku na zdrowie i dobry smak.

Kucharki wraz z drużbami wnosić poczęły dymiące ogromne donice z jadłem i przyśpiewywały:

Niesiem rosół z ryżem- A w nim kurę z pierzem!

A przy drugiej potrawie:

Opieprzone słone flaki, Jedzże, siaki taki!

Muzyka zaś zasiadła pod kominem i przygrywała z cicha piosneczki różne, bych się smaczniej jadło.

Pojadali też przystojnie, wolno, w milczeniu prawie, bo mało kto rzucił jakieś słowo, że ino mlaskanie a skrzybot łyżek zapelniały izbę, a gdy sobie już nieco podjęli i głód pierwszy zasyśli, kowal znowu flaszkę puścił w kolejkę, przy czym już i poczynali prawić z cicha, i przemawiać do siej przez stoły.

Jagusia jedna jakby nic nie jadła, późno ją Boryna niewolił, wpół brał i jak to dzieciątko prosił, cóż, kiedy nawet mięsa przelknąć nie mogła, utrudzona była wielce i rozgrzana – tyle że to piwo zimne popijała, a oczami wodziła po izbie i coś niecoś nasłuchiwała Borynowych szeptów.

– Jaguś, kuntentna jesteś, co? Śliczności ty moje! Jaguś, nie bój się, dobrze ci u mnie będzie, jak i u matuli nie było lepiej... Panią se będziesz, Jaguś, panią... dziewczę ci przynajmę, byś się zbytnio nie utrudzała... obaczysz!...

pogadywał z cicha, a w oczy miłośnie patrzył, na ludzi już nie bacząc, aż się w głos przekipiiali z niego.

– Jak ten kot do sperki się dobiera.

– A bo też spaśna, kiej ta lepa!

Stary kręci się i nogami przebiera, niczym ten kogut!

– Użyje se jucha stary, użyje! – wołał wójt.

– Jak ten pies na mrozie – mruknął zgryźliwie stary Szymon.

Gruchnęli śmiechem, a młynarz aż się pokładał na stole i pieśnią grzmociał z uciechy.

Kucharki znowu zaśpiewały:

Niesiem miski tłustej jagły, By se chudzielce podjadły!

– Jagno, przychyl no się, to ci coś rzeknę! – mówił wójt, przechylił się za Boryną, bo tuż przy nim siedział, i uskubnął ją w bok – a to mę na chrzestnego proś! – zawała ze śmiechem i łakomymi oczami po niej wodził, bo mu się strasznie udała.

Poczerwieniała mocno, a kobiety na to buchnęły śmiechem i dalejże przekipiwać, dowcipy trefne sadzić i poredzać, jak się ma z chłopem obchodzić! -

– A pierzynę co wieczór przed kominem nagrzewaj.

– Głównie tłusto jeść dawać, a krzepę miał będzie...

– I przypodchlibiąj, za szyję często ułapiaj.

– A miętko dzierż, to i nie pozna; gdzie go zawiedziesz! – jedna po drugiej prawiły, jak to zwyczajnie kobiety, kiedy sobie podpią i ozorom wolność dadzą.

Izba aż się trzęsła od śmiechu, a one tak rozpuszczały gęby, aż młynarzowa zaczęła im przekładać, by wzgląd miały na dziewczyny i na dzieci, a organista też dowodził, że to wielki grzech siać zgorszenie i zły przykład dawać.

– Bo – prawił – Pan Jezus nam rzekł i święci apostołowie, co wszystko w niewiniątka zgorszysz, to jakby mnie samego; tak stoi w Piśmie Świętym – bo niepomiarkowanie w piciu, w jadle jak i w uczynkach srogo karanym będzie, to wam, ludzie kochane, mówię – bełkotał niewyraźnie, bo nie po jednym już był ni po dwóch...

– Kalikant jucha, zabawy będzie ludziom bronił.

– O księdza się obciera, to myśli, że święty!

– Niechaj se uszy kapotą zatka! – leciały nieprzychylne głosy, bo nie lubiano go we wsi.

– Wesele dzisiaj, to nie grzech się zabawić, pośmiać z czego wesołego i ucieśzyć, to już ja, wójt, to wama mówię, moi ludzie.

– A na ten przykład i Jezus po weselach bywał i wino pijał... – dorzucił poważnie Jambroży, ale cicho, bo już pijany był, a że w końcu przy drzwiach siedziała, nikt go nie słyszał – i mówić wszyscy zaczęli, śmiać się, trącać kieliszkiem, a coraz wolniej pojadać, aby się do syta najeść; niejeden już i pasa popuszczał, przeciągał się, by więcej zmieścić...

Kucharki znowu z miskami nowymi szły i śpiewały:

Chrząkała, kwiczała, w ogródeczku ryła, Będzie teraz gospodarzom za szkodę płaciła!

– Wysadzili się, no, no! – dziwili się ludzie.

– Jakże, z tysiąc złotych kosztuje wesele..:

– Opłaciło się niezgorzej, bo to nie zapisał sześciu morgów!

– Za tę dziecińską krzywdę se balują.

– A Jagna siedzi jak ten mruk.

– Maciej za to ślepiami świeci kiej żbik!

– Kiej to próchno, moiściewy, kiej próchno!

– Będzie on jeszcze płakał.

– Nie jest on z tych, co płaczą, do kija przedzej się weźmie...

– To samom mówiła wójtowy, jak o zmówinach powiedziała.

– Czemu to ona dzisiaj nie przyszła?

– Jakże, leda dzień zlegnie...

– Rękę bym sobie dała uciąć, że niedługo, niech ino muzyki zaczną w karczmie, to Jagna ganiać będzie za parobkami.

– Mateusz ino czeka tego!

– Hale, hale?

– Przeciech! Wawronowa słyszała, co wygadywał w karczmie.

- Źe go to nie prosili do muzyki?
- Stary chciał, ino Dominikowa się przeciwiła, wszyscy wiedzą, co było, to jakże?...
- Przykłada każdy, a widział kto?
- To niby po próżnicy pogadują!
- A Bartek Kozieł wypatrzył ich na zwiesnę w boru...
- Kozieł jest złodziej i cygan, miał z Paczesiową sprawę o świnie i bez złości wygaduje...
- I inni mają oczy widzące, mają...
- I źle się to skończy, obaczcie... juści, mnie to nic do tego, ale tak myślę, że się Antkom krzywda stała i dzieciom, to i kara przyjście przyjdzie za to.
- Pewnie, Pan Jezus nie rychliwy, ale sprawiedliwy...
- O Antku tyż coś niecoś napomykali, że tu i ówdzie widywali ich razem, jak się zmawiali... – przyciszyły głosy i rajcowały coraz złośliwiej, i nicowały nieubłaganie całą rodzinę, nie darowując i starej, a litując się nad chłopakami najbardziej.
- A bo to nie grzech! Parobki pod wąsem, Szymek ma już dobrze na trzydzieści i żenić mu się nie da, z domu nie popuści i o bele co piekluje.
- Przecie to i wstyд, chłopy tyle, a wszystkie kobiece roboty robią... .
- By sobie ino Jagusia rączków nie powałała!
- A po pięć morgów mają i żenić by się już mogli!
- Tyle dziewczyn jest we wsi...
- A wasza Marcycha najdawniej czeka i grunt przyległy do Paczesiowego!
- Bacze na swoją Frankę lepiej, by się czego z Adamem nie doczekała!
- Stara jest piekielnica, to wiadomo, ale chłopaki też niezguły i ciamajdy!
- Tyle paroby, a matczynej kiecki boją się puścić!
- Puszczą się... już dzisiaj Szymek cięgiem chodzi za Nastką Gołębianką.
- Ociec ich był taki sam, dobrze bacze, a stara za młodą nie lepsza od Jagusi!...
- Jaki korzeń, taka nać! – taka córka, jaka mać!
- Muzyka przycichła, grajkowie jeść poszli na drugą stronę, bo wieczerza się skończyła.
- Cicho się nagle uczyniło niby w kościele podczas Podniesienia – po chwilach jednak gwar buchnął jeszcze mocniejszy, aż się zakotłowało, wszyscy naraz mówili, krzyczeli a dowodzili sobie przez stoły, że już jeden drugiego nie słyszał.
- Podali na ostatku, dla wybranych, krupnik, miodem i korzeniami zaprawiony, a reszcie szczodrze stawiali tęga okowitę i piwo.
- Mało kto zwałał, co pije, bo już się ze łbów kurzyło niezgorzej i kontentność rozbierała. Siadali, jak było poręczniej, kapoty rozpinali z gorąca, pokładali się na stołach. Walili pięściami, aż miski podskakiwały, chwytali się wpół, to za orzydla, to ułapiali za szyję a raili, wyżalali się jak brat przed bratem, kiej ten krześcijan prawy przed krześcijanem i somsiadem.
- Źle jest na świecie! Juści! Marnacja człowiekowi a to biedowanie jeno...
- Poszły, psiekrwie... – Pod stołami psy gryzły się o kości.

...A pociecha ino w tym, kiej somsiad z somsiadem się zejdzie i przy tym kieliszku poredzą, wyżałą się i odpuszczą sobie, co tam jeden drugiemu winowaty – juści, nie to wypasione zboże ni przeoranie granicy, bo to już sądy wiedzą i świadkowie przytwierdzą, komu krzywda i komu sprawiedliwość, ale to, co tam po sąsiedzku przytrafić się przytrafi – czy kiej gadzina spyszcze w sadzie, czy baby się poswarzą abo dzieciaki się pobiągają, jak to różnie się zdarzy... Dyć wesele od tego, bych zawziętość stajała i braterstwo a zgoda rosły między ludźmi!

– Choćby jeno na ten czas weselny, na dzień jeden!

– A jutro samo przyjdzie! Hej! Nie uciekniesz przed dolą, chyba pod tę świętą ziemię; przyjdzie, za łeb ułapi, jarzmo na kark włoży, biedą popędzi i ciągnij, narodzie, a potem i krwią się oblewaj, swego bacz, z garści nie popuszczań ni na to oczymgnienie, byś się pod koła nie zapłatał!

– Na braci Pan Jezus stworzył ludzi, a wilkami są la siebie!

– Nie wilkami, nie, to jeno bieda podjudza, kłyźni i jednych na drugich rzuca, że gryzą się jak te psy o gnat objedzony!

– Nie sama bieda, nie, zły to ćmę na naród rzuca, że nie rozeznają, co dobre, a złe!

– Prawda, prawda, i dmucha w duszę kiej w to zarzewie przygasłe, aż chciwość i złość, i wszystkie grzechy rozdmucha!

– Juści, który głuchy jest na przykazania, ten ochońniej słucha piekielnej muzyki!

– Drzewiej nie tak bywało! Posłuch był, poszanowanie starszych i zgoda!

– I grontu každen miał, co ino mógł obrobić, a pastwisk, a łąk, a boru.

– A o podatkach kto kiedy słyszał?

– Abo drzewo kupował kto?... Jechał do boru i brał, ile komu było potrza, a choćby i tę najlepszą sosnę czy dębu!... Co było dziedzicowe, było i chłopskie.

– A teraz ni dziedzicowe, ni chłopskie – żydoskie jest abo i kogo gorszego.

– Ścierwy! Piłem do was, pijcie do mnie! Usadziły się jakby na swojem – pijcie no, dobre twoje, dobre i moje, bych sprawiedliwość we wszystkim była...

– Dziedzice parszywe! W wasze ręce! Gorzałka nie grzech, byle jeno przygodnym sposobie i z bratami, to na zdrowie idzie, krew czyści i choróbska odciąga!

– Jak pić, to już całą kwartą, jak się weselić, to już całą niedzielę. A masz, człowiek, robotę? – pilno rób, kulasów nie żałuj i szczerze się przykładaj! A zdarzy się na ten przykład okazja – wesele, chrzciny albo i zamrze się komu – pofolguj sobie, odpoczywaj, obserwuj i uciechę miej! – A źle wypadnie – kobieta się zmarnuje, bydle ci zdechnie, pogorzel przyjdzie – wola boska, nie przeciw się, bo i cóż, chudziaku, poredzisz krzykaniem a płaczem? – nic; spokojości się ino zbedziesz, że nawet tojadło pokrzywą ci się w gębie wyda! – Cierp przeto i dufaj w Panajezusowe miłosierdzie... Przyjdzie gorsze, kostucha ułapi cię za grdykę i w ślepie zajrzy – nie probuj się wypsnąć, nie twoja moc – bo wszystko jest w boskim ręku...

– Juści, kto tam wymiarkuje, kiej Jezus rzeknie: „Do tela twoje – od tela moje, człowiek.”

– Tak to, tak! Góra, kiej to błyskanie, lecą boskie przykazy, a nikt, żeby ksiądz, żeby najmądrzejszy, ich nie przejrzy przódzi, aż padną na naród ziarnem dojrzałym!

– A ty, człowiek, masz tylko jedno wiedzieć – byś swoje robił i żył, jak przykazania święte nakazują, a przed się nie wyglądał... Pan Jezus wszystkim zasługi szykuje i wypłaci rzetelnie, co ino komu przypadnie...

– Tym ci polski naród stояł – to i tak ma być aż po wiek wieków. Amen!

– A cierpliwością i bramy piekielne przemoże.

Tak sobie pogwarzali, gęsto przepijając, a każdy wypowiadał, co miał na sercu i co mu dawno ością stało w grdyce! A najwięcej i najgłośniej gadał Jambroży, juści, że go niewielu słuchali, bo kuźden mówił i swojego chciał dowieść, mało bacząc na drugich... W izbie wrzało już i kotłowało się coraz bardziej, gdy Ewka z Jagustynką weszły, niosąc przed sobą z wielką paradą przystrojoną warząchew. Muzykant, który szedł za nimi, przygrywał na skrzypkach, a one śpiewały:

Da powoli, powoli - Da od stołów wstawajcie! Po trzy grosze za potrawę,
Po dziesiątku za przyprawę- Da kuchareczkom dajcie!

Naród był syty, podochoczy i zmiękkły dobrym jadłem i napitkiem częstym, to niektórzy i srebrne pieniadze rzucali na warząchew.

Wraz też dźwigać się jeļi z za stołów i z wolna rozchodzili – którzy na powietrze wytchnąć, którzy w sieniach albo i na izbie przystawali i dalej dyskursa ciągnęli, insi zaś obłapali się z przyjacielstwa, a niejeden już się potaczał i po ścianach łbem orał albo drugich jako ten baran trykał – co i nie dziwota, bo wieczerza była rzęsto gorzałką przeplatana.

Za stolem pozostał ino wójt z młynarzem, kłócili się i z gorącością nieopomierną skakali do siebie jak jastrzębie, aż Jambroży chciał ich wódką godzić.

– Kruchty pilnuj, dziadu, a do gospodarzy ci zasie – warknął wójt.

Odszedł markotny, butelkę do piersi cisnął, kuszykał głośno i szukał, z kim by się mógł po przyjacielsku napić i nagadać.

Młodź zaś wysypała się w opłotki, to trzymając się wpół na drogę wylegali gwarzyć i gzić się – aże dudniało od przegonów i wrzawy – noc była jasna, księžyc wisiał nad stawem tak mocno błyszczącym, że i najslabsze kręgi, co się roztańczały jakby od uderzeń światła, widne były niby węże półkolisto sunące w cichoci; przymrozek brał niezgorszy, gruda się łamała pod nogami i szron pobielił dachy, i już przytrząsał sędzielizną ziemię.

Późno już było, bo pierwsze kury odzywały się po wsi.

A w izbie tymczasem czyniono porządek i szykowano do tańców.

I skoro muzykanci podjęli i nieco wypoczęli, jeļi z cicha przegrywać, by się weselnicy pościągali do kupy.

Ale nie potrza ich było długo naganiać, hurmą się synęli do izby, bo skrzypki tak niewoliły do tańca, że już same nogi niesły – na darmo jednak, parobcy czuli się jeszcze przyciężko po wieczerzy, pokręcił się ździebko jeden i drugi i wnet uciekali do sieni zakurzyć papierosa abo i te ściany mocne podpieścić.

Jagnę wprowadziły kobiety do komory, Boryna na przyzbie z Dominikową siedziała, a co starsi zalegli ławy i kąty i poredzali, że ino na izbie dziewczyny ostały i prześmiewały się między sobą, ale że im się to zmierziło rychło, zarządzili zabawę w gry różne, bych przedzej chłopaków rozruchać.

Najpierw zabawiali się w „Chodzi lis koło drogi; nie ma ręki ani nogi”.

Na lisa przebrali w kożuch do góry wełną Jaśka, z przewiska Przewrotny – gap to był, niedojda i prześmiewisko całej wsi. Parob już wyrosły, a z otwartą gębą chodził, z dziećmi się zabawiał, do wszystkich dziewczyn się zalecał, a mocno głupawy, ale że to jedynak na dziesięciu morgach, to go wszędzie prosili – zajaczkiem zaś była Józia Borynianka.

Śmieli się też, śmieli, mój Jezus!

Co krok, to Jasiek się rozczał i bęc jak ta kłoda na ziemię, że mu to i nogi podstawiali, a Józia tak utrafnie kicała, stawała słupka i wargami ruchała, niczym żywy zajac.

A potem w „Przepiórkę”.

Nastka Gołębianka prowadziła, a tak się zwijała, tak raźno śmigała po izbie, że nijak jej chycić nie mogli, aż sama im właziła w ręce, bych ino obtańcowawać koło.

I w „Świnke” się zabawiali.

A na ostatek któryś z drużyn, widzi mi się, Tomek Wachnik, bociana pokazywał; w płachtę na głowę się przyokrył, a spod niej za dziób długi kij wypuścił i klekotał tak zmysłnie, kiej bociek prawdziwy, aż Józia, Witek i co młodsze zaczęły za nim gonić i krzyczeć:

Kle, kle, kle, Twoja matka w piekle! Co ona tam robi? Dzieciom kluski drobi. Co zlego zrobiła? Dzieci pomorzyły.

I rozbiegały się z wrzaskiem, i kryły po kątach jak kuropatki, bo gonił, dziobał i bił skrzydłami.

Izba aż się trzęsła od tych śmiechów, krzykań i przegonów.

Z dobrą godzinę trwała zabawa, gdy starszy drużba dał znak, by przycichli.

Kobiety wyprowadzały z komory Jagusię nakrytą białą płachtą i usadziły ją w pośrodku na dzieży pokrytej pierzyną – druhy porwały się niby to ją odbić, ale starsze i chłopi bronili, więc się zbiły naprzeciw i smutno, jakby z płakaniem w głosach zaśpiewały:

A już ci to, już! Po wianczku tuż - Kornet wity. czepiec szyty, To la ciebie przyzwoity, To na główkę włóż!...

Odsłonili ją wtedy.

Czepiec już miała na zwiniętych, grubych warkoczach, ale jeszcze się urodniejsza wydała w tym przybraniu, bo i roześmiana była, wesoła i jarzącymi oczami wodziła po wszystkich.

Muzyka zagrała wolno i cały naród zebrany, starzy i młodzi, dzieci nawet, zaśpiewali „Chmiela” jednym ogromnym głosem radości. A po prześpiewaniu same ino gospodynie brały ją do tańca.

Jagustynka, że sobie już podpiła, ujęła się pod boki i nuż do niej przy-

śpiewkami rzucać:

Da żebym ja wiedziała, Da że pójdziesz za wdowca, Da uwilabym ci wieniec, Da z samego jałowca!

A insze jeszcze barzej przytykliwe i kolące.

Ale nikt na to nie baczył, bo już muzykanci rznęli ze wszystkiej mocy i naród w tany szedł; zadudniało z nagła, jakby sto cepów biło w boisko, i nierozpłatana gęstwa zaroila się w izbie, bo jedni za drugimi szli, para za parą, głowa przy głowie, a pędu nabierali – więc kapoty puścili na wiatr, kołysali się szeroko, przybijali obcasami, kapeluszami potrzachali, a czasem któryś piesneczka huknął, to dzieuchy zawiedły „da dana” i wili się coraz przedzej, kolebali do taktu i szli w taki tan szybki, zadzierzsty, kołujący, zapamiętały, że już i nie rozeznał nikogo w ciźbie; a co skrzypki huknęły nutą drygliwą, to sto hołubców biło w podłogę, sto głosów krzykało z mocą i sto narodu zawałało w miejscu, jak kieby wicher zakręcił – że ino furkot szedł od kapot, weśniaków, chustek, wiewających po izbie, niby te ptaki barwiste.

Przeszedł pacierz, dwa i trzy, a oni ciągiem tańcowali bez wytchnienia, bez przestanku, podłoga dudniła, ściany się trzęsły i izba wrzała hukiem, a ochota jeszcze rosła, jak te wody po ulewie – to ino kotłowało się i przewalało po izbie.

A gdy skończyli, odprawować poczeli obrządki różne, jak to jest zwyczajnie przy oczepinach.

Najpierw Jagusia musiała wkupywać się do gospodyń!

A potem jednym ciągiem odprawiali drugie ceremonie; aż parobcy uczynili długie powrósto z nieomłóconej pszenicy i opasali nim wielgachne koło, które druhy pilnie trzymały i strzegły, a Jagusia stojąła w pośrodku: chciała z nią którego tańcować, podchodzić musiał, wyrywać przez moc i hulać w kole, nie bacząc, że go ta i prażyły drugimi powrósłami po słabiznie.

Zaś na dokończenie młynarzowa i Wachnikowa zaczęły zbierać na czepiec. Pierwszy wójt rzucił złoty pieniądz na talerz, a za nim, kiej ten grad brzękliwy, posypały się srebrne ruble i jako te listeczki na jesieni, papierki leciały.

Więcej niżli trzysta złotych zebrali!

Sielny karwas grosza, ale mucha to la Dominikowej, nie stojąła ona o darmochy, bo swojego miała dosyć, jeno że la Jagusi tak się ochotnie szkodowali, to ją całkiem rozebrało, że rzewliwego płakania wstrzymać nie mogła; krzyknęła na chłopaków, by podawali gorzałkę, i sama jęła częstować, przepijać i przez te łzy, co jej ciekły, kumy i kumów całowała.

– Pijcie, sąsiedzi!... pijta, ludzie kochane, braty rodzone!... Jakobym zwiśnie w sercu miała... za Jagusine zdrowie... jeszcze ten kieliszek... jeszcze... – a za nią kowal przepijał z drugimi i chłopaki z osobna – boć narodu była gęstwa nie-mała; Jaguś znowu dziękowała od siebie za dobrość i co starszych podejmowała za kolana!...

Zawrzało w izbie, bo i kieliszki gęsto szły z rąk do rąk, i gorącość buchała ze wszystkich, i uciecha! Twarze się rumieniły, oczy połyskiwały i serca się rwały do serc, po bratersku, po sąsiedzku. Hej! Raz kozie śmierć, tyle człowiekowego, co użyje z bratami, co się poweseli i zabaczy o świecie całym! Ino kostucha

bierze każdego z osobna, a na wesela trza chodzić kupą i radować się kompanią całą. Kupami też zalegali izbę, przepijali i raili wesoło, a każdy swoje głośno przekładał, że już i jeden drugiego nie słyszał, ale nic to, bo i tak jedno czuli, i jedna radość ich sprzągała do kupy i wskroś przenikała!

A który masz smutki, na jutro je ostaw, dzisiaj się zabawiaj, przyjacielstwa używaj, duszę ciesz! Jako tej świętej ziemi Pan Jezus daje odpoczywanie po letnim rodzeniu, tak i człowiekowi godzi się wypocząć jesienią, kiej w polu obrobił. A kiej masz, człowiek, brogi pełne i stodoły pełne ważnego jako to złoto zboża, co ino na cepy czeka, to se używaj za letnie trudy, za harowanie, za mitręgi!

Tak sobie poredzali jedni, a inni znowu różne swoje żale i sprawy wywozili przed sobą; drudzy zasie, co to nie tylko krowi ogon widzieli abo te babie wszy, koło starego Szymona się kupili i pogadywali o czasach dawnych, świątych krzywdach, podatkach i sprawach gromady całej, a z cicha mówili, ile że i o wójtowych sprawkach.

Boryna ino do żadnej kupy nie przystawał, chodził od jednych do drugich, a cięgiem oczyma za Jagną wodził i sielnie się puszył, że to urodna taka, a raz w raz muzykantom złotówki rzucał, bych smyczków nie żałowali, bo grali z cicha, odpoczywający.

To i z nagła huknęli w instrumenty obertasa, że mróz przeszedł kości, a Boryna do Jagny skoczył, przygarnął ją krzepko i z miejsca rymnął takiego obejka, aż dyle zaskowyczały, a on wiał po izbie, zawracał, podkówkami trzaskał, a przykłkaniem z nagła zawijał, to trzachający po izbie się nosił szeroko, od ściany do ściany, to przed muzyką piosneczki śpiewał, że mu po muzyku odkrzykali, i dalej hulał siarczyście i tan wiódł zapamiętale, bo za nim drugie pary jęki się z kup wyrywać i przytupywać, śpiewać, tańcować i co ten największy pęd brać, że jakby sto wrzecion, pełnych różnobarwnej wełny, wiło się po izbie z turkotem i okręcało tak szybko, że już żadne oko nie rozeznało, gdzie chłop, gdzie kobieta; nic, ino jakby kto tęczę rozsypał i bił w nią wichurą, że grała kolorami, mieniła się i wiła coraz przedzej, wcieklej, zapamiętalej, aż światła chwilami gasły od pędu, noc ogarniała taneczników, a tylko oknami lała się miesięczna poświata rozpierzchłą, świetlistą smugą, iskrzyła się wrzącym srebrem wskroś ciemności i wskroś wirującej gęsty ludzkiej, co nadpływała spienioną rozśpiewaną falą, migotała i kłębiła się w tych brzaskach jako w sennym widzeniu i przepadała w ćmie nieprzeniknionej, by się znowu wynurzyć i zamajaczyć na mgnienie przed drugą ścianą, na której tknięte światłem szkła obrazów pryskały i mżyły ogniami, i przewalić się, i stoczyć w noc, że tylko ciężkie dychanie, tupoty, krzyki rwały się, płatały i hucały głuchy w oślepłej izbie.

A ciągnęły się już te tany łańcuchem jednym, bez przerwy ni przestanku... bo co muzyka zaczynała rządzić nowego, naród się podnosił z nagła, prostował jak bór i szedł z miejsca pędem takiej mocy jak huragan; trzask hołubców rozlegał się jak bicie piorunów, krzyk ochotny trząsł całym domem i rzucali się w tan z zapamiętaniem, z szaleństwem, jakoby w burzę i bój, na śmierć i życie.

I tańcowali!

...Owe krakowiaki, drygliwe, baraszkujące, ucinaną, brzękliwą nutą i skokliwymi przyśpiewkami sadzone, jako te pasy nabijane, a pełne śmiechów i swałoli; pełne weselnej gęźby i bujnej, mocnej, zuchowatej młodości i wraz pełne figłów uciecznych, przegonów i waru krwi młodej kochania pragnącej. Hej!

...Owe mazury, długie kiej miedze, rozłożyste jako te grusze Maćkowe, huczne a szerokie niby te równie nieobjęte, przyciężkie a strzeliste, teskliwe a zuchwałe, posuwiste a groźne, godne a zabijackie i nieustęplicze, jako te chłopy, co zwarci w kupę niby w ten bór wyniosły, runęli w tan z pokrzykami i mocą taką, że choćby w stu na tysiące iść, że choćby świat cały porwać, sprać, stratać, w drzazgi rozbić i na obcasach roznieść, i samym przepaść, a jeszcze tam i po śmierci tańcować, hołubce bić i ostro, po mazursku pokrzykiwać: „da dana!”

...Owe obertasy, krótkie, rwane, zawrotne, wściekłe, oszalałe, zawadiackie a rzewliwe, siarczyste a zadumane i żałną nutą przeplecone, warem krwie ognistej tętniące a dobrości pełne i kochania, jako chmura gradowa z nagłą spadającą, a pełne głosów serdecznych, pełne modrych patrzań, wiośnianych tchnień, woniejących poszumów, okwietnych sadów; jako te pola o wiośnie rozpiewane, że i łza przez śmiechy płynie, i serce śpiewa radością, i dusza teskliwie rwie się za te rozłogi szerokie, za te lasy dalekie, we świat wszystek idzie marząca i „oj da dana!” przyśpiewuje.

Takie to tany nieopowiedziane szły za tanami.

Bo takano chłopski naród się weseli w przygodny czas.

Takoż się zabawiali na weselu Jagusinym z Boryną!

Godziny biegły za godzinami i przepadały niepamiętliwie we wrzawie, w krzykach, w radości szumnej, w tanecznym zapamiętaniu, że ani się spostrzegli, jako się już przecierało na wschodzie i przedświtowe brzaski ściekały z wolna i rozbielały noc. Gwiazdy pobladły, księżyc zaszedł i wiatr wstawał od lasów i przeciągał, jakby rozdmuchując rzednące ciemności; oknami naglądały kudlate,

poskręcane drzewa i coraz niżej chyliły oszroniałe i senne łby, a dom wciąż śpiewał i tańcował!

Jakoby łaiki i żniwne pola, i sady rozkwitłe zeszły się na gody i porwane wichurą poszły społem w długi, zawrotny, ognisty korówód!

Wywarli drzwi na rozcież, wywarli okna, a dom buchał wrzawą, światłami, dygotał, trząsł się, trzeszczał, pojękiwał i coraz mocniej hulał, że się już zdawało, jako te drzewa i ludzie, ziemia i gwiazdy, i te płoty, i ten dom stary, i wszystko ujęło się w bary, zwiło w kłab, splątało, i pijane, oślepłe, na nic nieponiemo, oszalałe, taczało się od ściany do ściany, z izby do sieni, z sieni na drogę płynęło, z drogi na pola ogromne, na bory, we świat cały wirem tanecznym szło, toczyło się, kołowało i nieprzerwanym, migotliwym łańcuchem w brzaskach zór z wschodzących przepadało.

Muzyka to ich wiedła, to granie, te piosneczki...

...Basy pohukiwały do taktu i buczały drygający niby bąki, a flet wiódł wtór i pogwizdywał wesoło, świergotał, figle czynił jakby na sprzeciw bębenkowi, który ucieczny wyskakiwał, brzędłami wrzaskliwość niecił, baraszkował i trząsł się jako ta żydowska broda na wietrze, a skrzypice wiedły, szły na prze-

dzie, niby ta najlepsza tanecznica, śpiewały zrazu mocno a górnies, jakby głosu probowały, a potem jely zawodzić szeroko, przenikliwie, smutnie, kieby rozstajami płacze sieroce kwiliły, aż zakręciły w miejscu i spadły z nagła, nutą krótką, migotliwą, ostrą, jakby sto par trzasnęło hołubcami i sto chłopa zakrzykało z pełnej piersi, aż dech zapierało i dreszcz szedł po skórze, i wnet jely kołować, pośpiewywać, zwracać, drobić, przeskakiwać a śmiać się i weselić, że ciepło do serca szło i ochota do łączów biła kiej gorzałka... to znowu śpiewały tą nutą ciągliwą, żałosną i płakaniem kiej rosą osnuta; tą nutą naszą, kochaną, serdeczną, pijaną mocą wielką i kochaniem, i wiedły w tan ostry, zapamiętały, mazowiecki.

Świt już się stawał coraz jaśniejszy, że światła bladły i izbę zalewał brudny, zmącony mrok, a jeszcze się zabawiali ze wszystkiego serca, a komu mało było poczęstunku, do karczmy po gorzałkę słał, kornpanił się i na umor pil.

Kto odszedł, to odszedł, kto się zmęczył, odpoczywał, a którynen się opił, na przyźbie spał abo i w sieniach; drudzy zasie, barzej z nóg ścięci, to i pod płotami legali, i gdzie tam padło, a reszta tańcowała do upadłego...

Aż już co trzeźwiejsi zbili się w kupę przy drzwiach, do taktu bili w podłogę i jeśli śpiewać:

Zbierajcie się, weselnicy, już nam czas! Daleka droga, Głęboka woda, Ciemny las!

Zbierajcie się, weselnicy, już nam czas! Znów się zabawimy, Jutro powrócimy Na popas!

Ale nikt ich nie słuchał!

Rozdział 12

Już na samym świtaniu Witek, umęczony zabawą i wyganiany przez Jagustynkę, pobiegł do chałupy.

Wieś spała jeszcze na dnie mroków, co słały się nisko nad ziemią grubym, rzednącym zwałem, staw leżał martwy, przygnieciony mroczną gęstwą drzew obrzeźnych i tak utopiony w ciemnicy, że ledwie ku środkowi wyleniał się w nocy i majaczyły brzaskami niby to oko zasnute bielmem.

Przymrozek brał mocny, przeciągał zimny wiatr, że skrzepłe powietrze raziło nozdrza i dech zapierało, ziemia dzwoniła pod nogami i zmarzłe kałuże siniały na drodze niby szkła potrzaskane i oślepłe, a świat się z wolna rozbielał świtaniem, wychylał z mroków oszroniały i ogluchły przemarzłą cichością, psy ino kajś niekaj naszczekowiły sennie, młyn hurkotał w oddali, a weselna wrzawa buchała z chałupy i rozkrążała się szeroko, na dobre śmignięcie kamieniem.

W Borynowej izbie tliło się jeszcze świeatełko małeńkie jako ten robaczek świętojański, aż Witek zajrzał przez okno; stary Roch siedział przy stole i z książki pośpiewywał pobożne pieśnie.

Chłopak cicho przesunął się do obory itał macać skobla, gdy naraz z wrzaskiem odskoczył, bo pies jakiś rzucił mu się na piersi ze skowytem.

– Łapa! Łapa! Wróciłeś to, piesku, wróciłeś, biedoto! – wykrzykiwał rozeznawszy psa i aż przysiadł na progu z radości. – Głodnyś, chudziaku, co?

Znalazł za pazuchą zaoszczędzoną na weselu kiełbasę i wtykał mu do pyska, ale Łapa nie rwał się do jadła, jeno szczekał, rzucał mu się na piersi i skamał z radości.

– Głodziły cię, biedoto, i wygnały we świat! – szeptał otwierając drzwi do obory i zaraz, jak stał, rzucił się na wyrko. – Już ja cię teraz bronię będę i starunek o tobie miał... – mruczał zakopując się w słomę, a pies legł w podle, warkał i polizywał go po twarzy.

Rychło obaj zasnęli.

A ze stajni obok położonej wołał Kuba słabym, schorzałym głosem, wołał długo, ale Witek spał jak kamień, dopiero Łapa, poznawszy głos, jął zajadle szczekać i targać kapotę, aż przecknął.

– Czego? – mamrotał przez sen.

– Wody! Tak me rozbiera gorącość... wody!

Choć markotny był i śpic go morzył, zaniósł mu pełne wiadro i podstawił do picia.

– Takim chory, że ledwie zapię... co to warczy?

– A Łapa! Wróciło psisko od Antków!

– Łapa! – szepnął macając w ciemności za psim łbem, a Łapa wyskakiwał, szczekał i darł się na wyrko.

– Witek, załóż koniom siana, bo dzwonią zębami o pusty żłob, a ja się poruszyć nie mogę. Tańczę jeszcze? – pytał po chwili, gdy chłopak stoczył ze stropu siano i zakładał je za drabiny.

– Cheba na połednie skończą, a tak się niektóre popiły, że na drodze leżą.

– Używają se gospodarze, używają – westchnął ciężko. – Młynarze byli?

– Byli, ino rychlej poszli.

– Narodu dużo?

– Kto by ta porachował?... Aż się przelewało w chałupie.

– Przymowali suto?

– Kiej we dworze jakim. Mięso całymi michami roznosili, a co gorzałki wychlali, a co piwa, co miodu! Samych kiełbas były trzy niecki czubate.

– Przenosiny kiedy?

– A dzisiaj na odwieczerzy.

– Użyją se jeszcze, nacieszą się... Mój Jezu, myślał, że jaką kosteczkę ogryzę i podjem se choć raz do sytu, a tu leż, zdychaj i nasłuchuj, jak się drugie zabawiają.

Witek poszedł spać.

– Żeby choć te oczy napaść.. żeby...

Zamilkł znużony, żał w sobie żałość, a jakieś ciche, nieśmiałe skargi jako te ptaszki ustałe, tukły mu się po piersiach i bolesnie piukały.

– Niech im ta pójdzie na zdrowie, niech choć oni żyją... – myślał poglądając psi łeb.

Gorączka mroczyla go coraz bardziej, więc jakby na odegnanie zaczął szeptać pacierz i Panu Jezusowemu miłosierdziu oddawał się gorąco na wolę i nie-wolę, ale zapominał słów, sen nań spadał raz po raz, a ciąg szeptów, nabrzmiących prośbą i łzami, rwał się i rozsypywał niby czerwone paciorki, że chciał je zgarniać, tak widno toczyły się po koźuchu; zapominał jednak o wszystkim, zasypiał...

Budził się czasami, wodził pustym wzrokiem i nic nie rozeznawszy zapadał znowu, leciał w martwą, trupią śmę.

To znowu jeczał i tak krzyczał przez sen, aż konie z chrapaniem rwały się na łańcuchach, trzeźwiał nieco i unosił głowy.

– Jezus, żeby choć dnia doczekać! – jeczał trwoźnie i wybiegał oczyma przez okienko, we świat, za dniem; słońca szukał po niebie szarym, ostygłym i poprzebijanym blednącymi gwiazdami...

Ale dzień był jeszcze daleko.

Stajnia tonęła w mętnej kurzawie brzasków, że już kontury koni jękiły się wycinać, a drabiny pod okienkami, niby zebra, prześwitywały pod światło...

Już nie zasypiał, bo bóle nań przyszły nowe, wślizgiwały się w nogę niby sekate kije i tak rozpierały, tak wiercily, tak piekły, jakby kto żywym ogniem rany przysypywał, że zerwał się nagle i zaczął ze wszystkich sił krzyczeć, aż Witek się obudził i przybiegł.

– Zamrę już! Zamrę! Tak mnie boli, tak we mnie choroba rośnie i dusi... Witek, bieżyj po Jambrożą... o Jezus, albo Jagustynki zwołaj... może co powiedzą, bo już nie wydzierzę... już ta ostatnia godzina na mnie idzie... ten czas ostatni... – buchnął straszny płaczem, zarył twarz w słomę i łkał żałością a strachem.

A Witek mimo rozespania pobiegł na wesele.

Tańcowali jeszcze w najlepsze, ale Jambroży był spity już swoim zwykłym, stał na drodze na wprost domu, potaczał się od stawu do płotów i wyspiewał.

Darmo go Witek prosił i za rękaw ciągał, dziad jakby nie słyszał i nie wiedział, co się z nim dzieje, potaczał się ino a śpiewał zapamiętale ciągle tę samą śpiewkę.

Pobiegł do Jagustynki, że to i ona znajdująca była na chorobach, ale stara z kumami siedziała w komorze i tak se przepijały krupnikiem, tak se dogadzały piwem, a tak wraz gadały i jazgotały śpiewaniem, że ani jej było co czym mówić. Raz i drugi skamlał, by szła do Kuby, to go w końcu wyciepnęła za drzwi i coś nieco pięścią przyłożyła na drogę; z płaczem polecał do stajni, tyle ano wskórawszy.

A że Kuba był zasnął znowu na tę chwilę, więc zakopał się w słomę, przyokrył łachami na głowę i spał.

Dobrze po śniadaniu obudziło go porykiwanie krów głodnych i nie wydojonych i piekłowanie Jagustynki, która zaspawszy jak i drudzy, krzykiem nadrabiała przy obrządzaniu gospodarstwa.

Dopiero kiej coś nieco zepchnęła roboty, zajrzała do Kuby.

– Dopomóżcie, poredźcie – prosił cicho.

– A to się ożeń z młodką, a wnet się wylekujesz! – zaczęła wesoło, ale skoro się przyjrzała jego twarzy sinej i obrzękłej, spoważniała prędko. – Księurga ci więcej potrzeba niżli dochtera! Cóż ja ci poredzę? Co? Zamówiębam, okadziła, a bo to pomoże?... Widzi mi się, żeś ty już chory na śmierć, na czystą śmierć...

– Zamrę?

– W boskiej to mocy, ale widzi mi się, że Kostusi z pazurów się nie wypsniesz.

– Zamrę, powiadacie?...

– Po dobrodzieja by ano posłać, co?

– Dobrodzieja! – wykrzyknął zdumiony. – Dobrodzieja przywieść tutaj, do stajni, do mnie?... Co wama po głowie chodzi?

– A cóż to? Z cukru jest i rozpuści się w tym łajnie końskim? Księdz jest od tego, by gdzie go do chorego proszą, szedł.

– Jezus! A miałbym to śmialość, w ten gnój, do mnie?..

– Głupiś jak ten baran! – cisnęła ramionami i poszła.

– Sama głupia, ani wie, co powiada... – mruknął oburzony srodze, opadł ciężko na barług i długo jeszcze rozmyślał. – Zachcialo się babie... hale, dobródziej kochany po pokojach se chodzi... z książek poczytuje... z Panem Bogiem rozmawia... i do mnie by go wołać?... Te kobiety to ino aby ozorem mleć... głupia...

I tak już pozostał sam, bo jakby o nim zapomnieli.

Witek czasami naglądał, aby koniom przysypać obroku, napoić, to i jemu podawał wody, i wnet znikał, leciał na wesele, które znowu zaczęło się zbierać u Dominikowej na przenosiny, a czasami Józka wpadała z krzykiem, wtykała mu kawałek placka, nagadała, natrzepała, nawiała stajnię wrzaskiem, aż kury gdakały z przestrachu na płotach, i uciekała śpieszno.

Juści, miała po co, bo tam się już zabawiali niezgorzej, muzyka huczała przez ściany i krzyki szły wesołe a śpiewania.

A Kuba leżała cicho, bo jakoś z rzadka chwytały go bolenia, więc ino nasłuchiwał i rozeznawał, jak się tam zabawiają, a pogadywał z Łapą, który nie opuścił go ani na chwilę, i pojadali se społecznie Józin placek; albo cmokał na konie i przemawiał do nich. Rząły radośnie i odwracały od złobów łby, a nawet źródka urwała się z użdzenicy i przychodziła do wyrka baraszkować i tulić wilgotne a ciepłe chrapy do jego twarzy.

– Schudłaś, biedoto, schudłaś! – Głaskał ją czule i całował po rozdętych nozdrzach. – Nie bój się, wyzdrowiej rychło, to wnet ci boki podkrzepię, choćby i czystym owsem...

Milknął wnet i patrzył bezmyślnie w poczerniałe sęki, z których sączyły się na ściany żywiczne strugi, niby łzy krwawe i zastygłe...

Słoneczny a przybladły dzień zaglądał przez szpary cichymi oczyma, drzwiami zaś wywartymi buchał szeroki potok jasności skrzać, migotliwiej, jako złote pajęczyny po ścierniskach, w których trzepali się muchy z sennym, omdlałym brzękiem.

Godziny przechodziły za godzinami i wlekły się wolno, jak te dziady ślepe i kulawe, po srogich piaskach idące z utrudzeniem a w cichości, albo jako ten kamień, co pada w topiel i leci, przepada, ginie, a nawet go oczy człowiek nie chycią.

Ino czasem wróble rozświergotane wrzaskliwą bandą wpadały do stajni i zuchwale rzucaly się na złoby...

– Jakie to zmyślne juchy! – szeptał. – Takiemu ptaszkowi, a Pan Jezus rozum daje,. że wie, gdzie pożywienie znaleźć. Cicho, Łapa, niech się pożywią i wspomogą biedoty, bo i na nich zima przyjdzie. – Przyciszał, bo pies skoczył wypędzać rabusiów.

Świnie zaczęły kwiczyć w podwórzu i cochać się o węgły, aż stajnia drgała, a potem jęły wtykać w drzwi długie, obłożone ryje i pokwikiwać.

– Wypędź, Łapa! Dziadaki jedne, wszystkiego im zawzdy mało!

Po nich kury zakrzekorzyły przed progiem, a wielki, czerwony kogut ostrożnie zaglądał, cofał się, bił skrzydłami i krzykał, aż zuchwale wskoczył za próg, do kobiałki pełnej obroku, a za nim reszta, ale nie zdążyły się jeszcze najeść, bo

wnet nadciągnęły rozgęganą gromadą gęsi, z sykiem migotały w progu czerwone dzioby i chwiały się białe, powyciągane szyje.

– Wygoń, piesku, wygoń! Swarzą się juchy kiej te baby!

Juści, że wnet się rozległ wrzask, pisk, łomotanie skrzydeł i pióra polecały kieby z rozprutej pierzyny, bo Łapa nie żałował sobie uciechy; powrócił zziejany, z wywieszonym ozorem i skomlał radośnie.

– Cicho no!

Od domu rozlatywały się gniewne głosy Jagustynki, bieganina i trzaski sprzętów, przewlekanych z izby do izby.

– Gotują się do przenosin!

Drogą ktoś niektoś przejeżdżał, ale z rzadka, a teraz zasie człapał się z piskiem wóz jakiś; Kuba rozeznawał pilnie.

– Kłębów wóz, w jednego konia i drabinami, pewnie po ściółkę do lasu. Juści, oś w przodku wytarta i bez to się piast przeciera i skrzypi.

Po drogach wciąż snuły się odgłosy kroków, rozmowy, głosy leciały i drgały ledwie dosłyszane, ledwie odczute brzmienia, ale je chwytał w lot i rozpoznawał.

– Stary Pietras. do karczmy idzie – mruczał. – Walentowa wykrzykuje... pewnie gąski czyje przeszły na jej stronę... Piekielnica nie baba! Kozłowa widzi mi się... juści... bieży i krzyczy... juści ona!... Pietrek Rafałów... rajcuje jucha, jakby miał kluski w gębie... księża kobyła po wodę jedzie, tak... postaje... zawiadza kołami... jeszcze se kiedy kulasy połamie...

I tak se z wolna rozpoznawał wszystko i myślami, i tym widzeniem czującym po wsi chodził, kłopotał się, zabiegał, turbował i żył życiem wsi całej, że ledwie spostrzegł, jak dzień przechodził z wolna; ściany przygasły, drzwi zbladły i stajnia mroczeć poczęła.

Już pod sam wieczór przyszedł Jambroży nie wytrzeźwiony do cna, bo się jeszcze potaczał i mówił tak prędko, że trudno było rozebrać.

– Nogeś pono wykręcił?

– A obaczcie i poredźcie.

W milczeniu odwijał szmaty przekrwione, zeschłe i tak przywarłe do nogi, że Kuba zaczął krzyczeć wniebogłosy.

– I panna przy rodach tak nie kwiczy! – mruknął urągliwie.

– Kiej boli!... A dyć nie szarpcie! Jezus! – wył prawie.

– A to cię uszlachtowali! Pies ci łydkę wyżarł czy co? wykrzyknął zdumiony, bo łydka była poszarpana, zaropiała, nogą spuchła jak konew.

– To... ino nie powiedajcie nikomu... borowy me postrzelili... ino...

– Prawda... śruciny siedzą pod skórą kiej mak... z daleka do cię wygarnął?

Ho, ho! Kulas widzi mi się na nic już... kosteczki chroboczą ano... Czemuś to zaraz mnie nie wołał?

– Bojałem się... jakby się dowiedziały, na zajaczka wyszedłem... ustrzelilem... i już na polu byłem... a ten kiej nie rypnie do mnie...

– Powiadał kiedyś w karczmie borowy, że ktoś im szkody czyni...

– Hale... szkody... niby to zajace należą do kogo... ścierwa... zasadził się

na mnie... już na polu byłem, a ten z obu luf strzelił... żeby cię, piekielniku... ino nic nie mówcie... do sądu by pozwały... strażniki... i zarno by i fuzję wzieny... a to nie moja... Myślałam, że samo przejdzie... pomóżcie, bo tak rwie, tak boli...

– Takiś to majster! Taki se ścichapęk, lelum polelum, a z dziedzicem zajączkami się dzieli... Cie!... Ale kulasem za tę spółkę zapłacisz...

Obejrzał raz jeszcze i srodze się strąpił.

– Za późno, o wielu za późno!

– Poredźcie, poredźcie – jęczał wystraszony.

Już nic nie odrzekł, ino rękawy zakasał, wydobył ostry kozik, nogę ujął krzepko i jał wydłużywać śruciny i ropę wyciskać.

Kuba zrazu ryczał jak zwierz dorzynany, aż mu zatkał gębę kożuchem, scichł, bo zemdlał z bólu. Oporządził mu nogę, obłożył jakąś maścią, obwiniał w nowe szmaty, dopiero go otrzeźwił.

– Do szpitala musisz iść... – mruknął cicho.

– Do szpitala?... – Nieprzytomny był jeszcze.

– Urzneśliby ci nogę, to byś może i wyzdrowiał.

– Nogę?..

– Juści, już na nic, zepsuta, czernieje cała.

– Urzneśliby? – pytał nie mogąc pojąć.

– W kolanie. Nie bój się, mnie kula urwała przy samym zadzie, a żyję.

– To ino urznąć bolejące miejsce i byłbym zdrowym?...

– Jakby kto ręką odjął... ale do szpitala trza ci zaraz iść...

– Nie, bojam się, nie... do szpitala...

– Głupiś!...

– Tam żywcem krają... tam... Oberznijcie wy... co ino zechcecie, zapłacie, oberznijcie... do szpitala nie chcę, wolę już tutaj zdychać...

– To i zdechniesz... doktor ino może ci oberznąć. Pójdę zaraz do wójta, żeby ci na jutro dali podwodę i odwieźli do miasta.

– Próżno pójdzicie, bo do szpitala nie pójdę... – powiedział twardo.

– Hale, będą ci się pytali, głupi!

– Urznać i zaraz wyzdrowieje... – powtarzał Kuba po jego wyjściu.

Noga przestała go boleć po opatrunku zdrętwiała tylko aż po pachwiny, a po całym boku czuł, jakby mrówka łaziły, nie zważył na to, bo się głęboko zamedytował

– Wyzdrowiałbym! Musi być, że i tak jest, przecież Jambroży kulasa całego nie ma... na kuli chodzi... Powieda, że jakby ręką odjął... Ale Boryna by mnie wygnał...juści, parobek bez kulasa... ni do pluga, ni do żadnej roboty. Cóż ja bym począł? Bydło mi ino pasać albo na żebry iść... we świat, pod kościół gdzie... abo jak ten stary trep na śmiecie... zdychać pode płotem. Jezus miłosierny! Jezus!

Zrozumiał nagle jasno i aż się podniósł z oślepiającej trwogi.

– Jezus! Jezus! – powtarzał gorączkowo, bezprzytomnie dygocząc cały.

Zaniósł się głębokim, żalnym płaczem, krzykiem niemocy, staczającym się w przepaść bez ratunku.

Długo wył i szamotał się w męce, ale przez te łzy i rozpaczę jedy mu się wić postanowienia jakieś, medytacje, przycichał z wolna, uspokajał się i tak zagłębiał w siebie, nic nie słyszał; jak przez sen majaczyło mu się granie jakieś, śpiewy, wrzaski bliskie.

W ten sam czas wesele się ano przenosiło do Boryny.

Robili przenosiny Jagusi do męża.

Nieco przódzi przeprowadzili tągą krowę i przewieźli skrzynkę, pierzyny i statki różne, jakie w wianie dostawała.

Teraz zaś, może w pacierz po zachodzie, kiej zmroczało i świat się zaciągał mgłami, bo na odmianę szło, wywalili się od Dominikowej.

Muzyka szła na przedzie i różno przegrywała, a za nią Jagusię, wystrojoną jeszcze po weselnemu, matka wiedla z braćmi i kumami, a dopiero wpodle, gdzie kto wziął miejsce, walili hurną weselnicy.

Szli z wolna wzduż stawu, który poczerniał i gasł przyzduszony mrokiem, wskroś mgień coraz gęstszych, w ciszy ciemnicy ogluchłej i ślepej jeszcze, że tupoty i grania rozlegały się krótko i dudniały jakby spod wody.

Młódź podspiewywała czasami, to kuma jaka zawiedła, chłop który wrzaśniął: „da dana”, ale wnet cichli, ochoty jeszcze nie było i ziąb wilgotny przejmowały do żywego.

Dopiero kiej nawrócili w Borynowe opłotki, druhy zaśpiewały:

A płakała dziewczyna, Jak jej ślub dawali; Cztery świece zapalili, W organy zagrali. Mysiąłaś, dziewczyno, Że ci zawsze będą grać?... Wczoraj trochę, dzisiaj trochę... A na całe życie płacz... Da dana! A na całe życie płacz!

Na ganku przed progiem czekał już Boryna, kowaleowie i Józka.

Dominikowa wniosła przodem w wezelku skibkę chleba, soli szczypte, węgiel, wosk z gromnicy i pęk kłosów poświęconych na Zielną, a gdy i Jaguś próg przestąpiła, kumy ciskały za nią nitki wyprute i paździerze, by zły nie miał przystępu i wiodło się jej wszystko.

Wraz też witali się, całowali a życzyli młodym szczęścia, zdrowia i co tam Pan Bóg da, a do izby szli, że wnet zawalili ławy wszystkie i kąty.

Grajkowie, narządzając instrumenty, pobrzękiwali z cicha, aby nie mącić poczęstunku, z jakim wystąpił Boryna.

Chodziłano z pełną blachą od kuma do kuma, częstował, niewolił, w ramiona brał i przepijał do każdego; kowal mu pomagał w drugiej stronie, a Magda z Józką roznosiły na talerzach placek, miódem i serem nadziewany, który umyślnie upiekła na przenosiny, bych się ojcu przypochlebić.

Ale zabawa szła nietego, juści, że nikt za kołnierz nie wylewał i od kieliszków nie stronił, przepijali nawet ze smakiem, ino że jakoś nie nabierali weselnego ducha i nie wiedli się do wrzątka, ledwie parkotali, jak ta woda na słabym ogniu; siedzieli osowiale, ruchali się ciężko, nieswojo, mało pogadywali i z cicha, a jaki taki ze starszych ziewał ukradkiem, przeciągał się, a teskliwie myślał, by się co rychlej gdzie na słomę dostać.

Kobiety zaś, choć to nasienie najbardziej wrzaski i zabawę czyniące, rozwały się ino po lawach, w kąty się kryły i mało wiele między sobą rajcowały.

Jagusia w mężowej komorze wnet się przestroila w szmaty zwyczajne, tyla że świąteczne, i wyszła ugaszczać a przyjmować, ale matka do niczego się jej tknąć nie dała.

– Wesela se zażyj, córuchno! Narobisz się jeszcze, natrudzisz! – szeptała i raz w raz ją przygarniała do piersi, i z płaczem tuliła, aż to dziwno było niejednemu, boć nie we świat szła za chłopa, nie na drugą wieś i na biedę.

Pośmiewali się z takiej tkliwości matczynej, a żeby ostrzyli przekpinkami, ile że teraz właśnie na przenosinach, kiej Jaguś już gospodynią weszła w mężowski dom, w tyle grontu i dobra wszelkiego, otwierały się im oczy, a nie jednej matce dostałych córek zazdrość szła do gardła, dzieuchom też było jakoś nieswojo i markotno.

Na drugą stronę szły, po Antkach, gdzie Ewka z Jagustynką wieczerzę narządzala, aż huczało w kominie, że Witek ledwie nadążył drwa znosić i przykładać pod ogromne gary.

I po całym domu się rozlały, a w każdą szparę wrażały zazdrosne oczy. Nie zazdrościć to losu takiego?..

Już sam dom najlepszy we wsi, duży, widny, wysoki, stancje kieby w jakim dworze, wybielone, z podłogami, czyste! A co sprzętów, co statków różnych, obrazów samych ze dwudzieścia i wszystkie ze szklami! A tu jeszcze obory, stajnie, stodoła, szopa! A mało to lewentarza? Pięcioro samych krowich ogonów, nie licząc byka, który profit daje niezgorszy? Trzy konie! A gdzie jeszcze grunt? Gdzie gęsi, świnie?...

Wzdychała żałośnie i raz po raz któraś z cicha rzekła:

- Mój Boże, że to Pan Jezus daje takim, co i nie zasłużyły!
 - Umiały sobie pomagać, umiały!
 - Juści, zawždy ten dostanie, który naprzeciw wyjdzie.
 - Czemuż to wasza Ulisia nie wyszła?
 - Bo się Boga boja i w poczciwości żyje.
 - I drugie też bez to samo.
 - A inszej to naród nie przepuści, niech choć ten razik spotkają ją po noccy z jakim chłopakiem, a już we świat na ozorach poniesą.
 - Taka to ma szczęście...
 - Bo wstydu nie ma.
 - A dyć chodźcie – wołał Jędrzych. – Muzyka gra, a w izbie ani jednej kiecki, że nie ma z kim tańcować!
 - Jaki ochotny, a pozwoli ci to matka?
 - Ino porteczek nie zgub i lustra nie pokaż, kiej się tak szybko rwiesz.
 - A kulasami po ludziach nie rzucaj!,
 - Z Walentową idź w parę, będą dwie pokraki!
- Jędrzych zaklął ino, chcił pierwszą z brzega i powiodł, nie słuchając, co za nim brzęczało.

W izbie już tańcowali, z wolna jeszcze i jakby od niechcenia; jedna Nastka Gołębianka hulała ostro z Szymkiem Paczesiem. Umówili się przódzi, więc skoro muzyka zagrała, zwarli się mocno i tańcowali rzetelnie a długo; to na

odpoznanie brali się wpół i nosili po izbie, aże ich ciągotki brały do siebie, to pogadywali wesoło, śmiali się w głos i biedro w biedro chodzili, aż Dominikowa z niepokojem naglądała do syna.

Ale dopiero gdy nadszedł wójt – spóźnił się, bo musiał rekrutów odstawić do powiatu – rozruchalic się ludzie, bo skoro wszedł, skoro przepił raz i drugi, wziął rozprawiać z gospodarzami i przekpiwać się z „młodych”.

- Pan młody kiej ścianą, a młoducha niby to sukno czerwone.
- Jutro powiecie...
- Probant z was, Macieju, toście dnia nie zmarnowali.
- Nie gesior przeciech, to nijak mu na oczach wszystkich!
- I półkwaterka bym nie trzymał za tym! Rzuć ino kamuszkiem w krzaki, a zawždy ptaszek jaki wyfrunie, wójt to wama mówi!

Gruchnęli śmiechem, bo Jagna uciekła na drugą stronę.

Kobiety też dogadywały, co im śliną przyniesła na język.

Wnet się wrzawa wzmoła i wesołość ogarniała duszę, wójt pomógł rzeźtelnie, ale i gorzałka zrobiła swoje. Boryna nie żałował i flachę puszczał częstą kolejką; tańce też szły raźniejsze i gęstsze, śpiewać już poczynali, przytupywać i coraz większym kołem taczać po izbie.

A na to juž zjawił się Jambroży, przysiadł zaraz, nieledwie przy progu, a łakomymi oczyma wodził za flachą.

- Wam ino tam głowę wykręca, gdzie kieliszki dzwonią! – rzucił wójt.
- Brzékliwe są; a który spragnionego napoi, zasługę ma! – odparł poważnie.
- Naści wody, worku skórzany.
- Co smakuje bydlęciu, szkodzi człowiekowi! Powiedają: „Kogo woda zbawi, to zbawi, a gorzałka każdego na nogi postawi.”
- To pijże okowitkę, kiejś taki kalkulant.
- Przepijcie, wójcie! Powiedają i to: „Chrzest przyjmuj wodą, ślub polewaj wódką, a śmierć płakaniem.”
- Dobrze, powiadają, pijcie drugi...
- Nie ucieknę i przed trzecim! Zawdy pijam jeden za pierwszą żonę, a dwa za drugą, – Czemuż to?

– Że wczas pomarła, bym se poszukał trzeciej.

- O kobiecie mu się śni, a juž na odwieczerzu pomroka mu ślipie gasi...
- Jeszcze bym i po ciemku zmacał kijaszkiem, gdzie babia słabizna!

Izba gruchnęła śmiechem.

- Z Jagustynką was zmówimy! – wołały kobiety..
- Gorzałkę lubi i pyskata tak samo – dodawały drugie.
- Powiedają: „Chłop robotny i żona pyskata, to wezmą choćby i pół świata.”

Wójt przysiadł obok niego, a drugie w podle, gdzie kto mógł ławy zahwycić, a zbrakło miejsca, przystawali i cisnęli się do kupy, pół izby zajęli bez mała, nie bacząc na tańcujących.

Wnet zasię poczęły iść przekpinki, wymysły różne, gadki, wesołe powie-

dania, przypowiastki, aż się izba trzęsła od śmiechów, a najbarzej Jambroży dowodził, zmyślał jucha i cyganił w żywe oczy, ino tak sprawnie i uciecznie, że się pokładali od śmiechu; a z kobiet Wachnikowa nie dała się nikomu przegadać i w pierwszą gębę grała, wójt też basował, ile mu ino baczenie na urząd pozwalało.

Muzyka rżnęła od ucha, siarczyście, młódź hulała różno, krzykała i obcasami ostro biła, a oni się tak zabawiali, społecznie i wesoło, że o Bożym świecie zapominali, aż któryś dojrzał w sieni Jankla. Wciągnęli go wnet do izby.

Żyd czapkę zdjął, kłaniał się ze wszystkimi przyjaźnie, witał nie bacząc, że mu przezwiska jak kamienie latają koło uszów.

– Żółtek! Niechrzczony! Kobyli syn!

– Cichojta! Przyjąć go czym, gorzałki mu dać! – wołał wójt.

– Przechodziłem drogą, to chciałem zobaczyć, jak się gospodarze zabawiają. Bóg zapłać, panie wójcie, napiję się wódki... dlaczego nie mam się napić za zdrowie państwa młodych!

Boryna wyniósł flaszke i częstował. Jankiel kieliszek wytarł kapotą, głowę nakrył i wypił, a drugim poprawił.

– Zostańcie, Jankiel, nie streficie się! Hej! Muzykanty, zagrajcie „żydowskiego”! Niech Jankiel potańcuje! – wołały ze śmiechem.

– Mogę potaćować, to nie grzech!

Ale nim grajkowie zrozumieli wołania, Jankiel wysunął się cicho do sieni i zniknął w podwórzu, poszedł do Kuby odbierać strzelbę.

Nie spostrzegli nawet jego wyjścia, bo Jambroży nie przerywał cyganienia, a Wachnikowa wtórowała niby na basetli, tak im zeszło do samej wieczerzy; już muzyka przycichła, stoły pustawiali i grzechotano miskami, a oni wciąż się pośmiewali.

Darmo Boryna zapraszał do jadła, nikt nawet nie słyszał. Potem Jaguś raz po raz przytarzała, by szli, to ją wójt wciągnął do kupy, usadził przy sobie i za rękę trzymał.

Dopiero Jasiek, z przezwiska Przewrotny, krzyknął w glos:

– Do misek chodźta, ludzie, bo stygnie!

– Cichoj, głupi, znajdzie się i la ciebie miska do wylizania!

– Jambroży ino cyganią, aż się kurzy, i myślą, że mu kto wierzy...

– Jasiek, coć dadzą w pysk, bierz, bo twoje, ale mnie nie ruchaj, nie uredzisz.

– A spróbujmy się! – odkrzyknął parob, że to głupawy był i słowa nie wyrozumiał.

– Wół tak samo poredzi albo i lepiej.

– Jambroży po księdzu wynoszą, to myślą, że ino sami mądrzy!

– Wpuść cielę do kościoła, a też ino ogon wyniesie! Głupia! – mruknął zeżlony.

Bo to matka Jaśkowa chciała bronić syna. Ruszył też pierwszy do stołów, a za nim insi jeśli zajmować miejsca, a śpiesznie, bo już kucharki wnosiły dymiące miski i smaki wiąły po izbie.

Usadzili się po starszeństwie i jak przystało na przenosinach, z Dominikową i jej chłopakami w pośrodku; druhy i drużbowie zasiedli razem, przy sobie, a Boryna z Jagusią остали na izbie, by posługiwać i mieć baczenie na wszystko.

Cicho się zrobilo, tyla że za oknami dzieci wrzeszczały i tuzowały się między sobą, a Łapa z ujadaniem obiegał dom i darł się do sieni, naród zaś w cichoci a z powagą porał się z jadłem i ochośnie bódł miski czubate, ino łyżki skrzybotały o wręby i szkło brzękało w kolejkach.

Jagusia zaś cięgiem zapraszała i prawie każdemu z osobna podtykała czy mięso, czy czego innego zarówno, a niewoliła, bych sobie nie żałowali; składnie jej to szło, i tak utrafnie każdemu to słowo przypochlebne powiadała, i taką urodnością się wszystkim miliła, że niejeden z parobków chodził za nią teskliwymi oczyma, a matka aże rosła z kuntentności, odkładała łyżkę, by się no patrzeć na nią i cieszyć.

I Boryna to widział, bo gdy szła do kucharek, leciał za nią, dopędzał w sieniach, ogarniał mocno i sielnie całował.

– Gospodyn moja kochana! A dyć, kiej ta dworska pani, tak se godnie poczynasz i radzisz!

– A bom to nie gospodyn! Idźcie no do izby, Gulbas z Szymonem czegoś odęci siedzą i mało co pojadają. Przepijcie do nich!...

Juści, że jej słuchał i robił, co chciała! A Jagusi było dziwnie wesoło na duszy i ochośnie. Gospodynią się poczuła i nie byle jaką, panią prawie, to i rządy same jej jakoś w ręce szły, a z nimi i powaga w niej rosła, i harność pełna mocy a spokojności! Nosiła się po izbach swobodnie, doglądała wszystkiego szybko i tak mądrze kierowała, jakby już nie wiada od kiela na swoim gospodarzyła.

– Jaka jest, wnet stary rozpozna i jego to rzecz, ale widzi mi się, że gospodynii będzie z niej sielna – szepnęła Ewka do Jagustynki.

– Mądra i Kaśka, jak pełna faska! – odparła przekąśliwie. – Będzie tak, póki jej stary nie obmierznie, od kiela nie zacznie ganiać za parobkami...

– Tego nie zrob, ino że Mateusz jest w odwodzie, nie poniecha jej przecież.

– I... poniecha! Zmusi go do tego ktoś drugi, zmusi...

– Boryna?

– Hale, Boryna! Jest ktoś mocniejszy od obu... jest...niech no ten czas nadziejzie, a zobaczycie sami uśmiechnęła się chytrze. – Witek, odegajno psa, bo szczenka i szczenka, aż uszy bolą, i rozpędź tych chłopaczysków, szyby jeszcze powygniatają i ogacenie rozniesą.

Witek skoczył z batem, pies umilkł, ale rozległy się piski i tętent uciekającej wrzaskliwie gromady; odegnał ich aż na drogę i powracał chyłkiem, bo posypał się za nim grad błota i kamieni.

– Witek! Poczekaj no! – wołał Roch, stojący przy węgle od podwórza, w cieniu. – Wywołaj Jambrożego, powiedz, że pilna sprawa, poczekam na ganku.

Dopiero w jakiś pacierz nadszedł Jambroży, srodze zły, że mu przerwali jadło w najlepszym miejscu, bo przy prosięcinie z grochem.

– Kościół się pali czy co?

– Nie krzyczcie! Chodźcie do Kuby, bo zdaje mi się, że umiera.

– Niech zdycha, a nie przeszkadza ludziom jeść! Byłem na odwieczerzy u niego i mówiłem jusze, aby się do szpitala szykował, nogę by mu urznieli i wnet by wyzdrowiał!...

– Powiedzieliście mu o tym! Teraz rozumiem, zdaje mi się, że sam sobie obciął nogę...

– Jezus, Maria! Jak to, sam sobie obciął?

– Chodźcie przedżej, zobaczycie. Szedłem spać do obory i ledwim właził na podwórze, Łapa skoczył do mnie, szczekał, skamał, za kapotę mnie zębami darł i ciągał, nie mogłem pojąć, czego chce... a. on wybiegał naprzód, siadał w progu stajni i skowyczał. Podszedłem, patrzę, Kuba leży przewieszony przez próg, z głową w stajni! Myślałem zrazu, że chciał wyjść na powietrze i omidła! Przeniosłem go na wyrko i zapaliłem latarkę, żeby wody poszukać, a on cały we krwi, blady jak ściana i z nogi krew bucha. Prędzej, żeby nie puścił ostatniej pary...

Weszli do stajni, Jambroży zabrał się ostro do trzeźwienia; Kuba leżała bezwładny, dychał coś niecoś i rzęził przez zwarte zęby, że trzeba było je nożem podważyć by mu nieco wody wlać do gardła.

Nogę miał przerąbaną w kolanie, ledwie się trzymała na skórze i obficie krwawiła.

Na progu czerwieniły się plamy krwi i leżała okrwawiona siekiera, a taczalnik do naostrzania, który zawsze stał pod okapem stajni, walał się teraz pod progiem.

– Juści, sam sobie obciął. Bał się szpitala, myślał głupi, że sobie pomoże, ale twardy chłop, ale zawzięty! Jezus, żeby sobie samemu obcinać kulasa! Prosto nie do wiary! Krew go mocno odeszła.

Kuba otworzył naraz oczy i wodził nimi dosyć przytomnie.

– Odleciała? Dziobnąłem dwa razy, ale mnie zamroczyło... – szeptał.

– Boli cię to?

– Nic a nic. Sił się ino wyzbyłenn do cna, ale zdrowszym!

Leżał spokojnie i ani krzyknął, gdy mu Jambroży, nogę składał, mył i krępował w zmoczone szmaty.

Roch na klęczkach przyświecał latarnią i modlił się tak gorąco, aż mu łzy ciekły po twarzy, a Kuba ino się uśmiechał radośnie, tkliwo jakoś i rzewnie, jak to dzieciątko w polu porzucone, które nim pozna, że bez matki, raduje się do traw, co nad nim szumią, za słońcem patrzy, do przelatujących ptaszków rączki wyciąga i po swojemu gada ze wszystkim, i cieszy się, tak ci i on czuł się teraz; dobrze mu było, spokojnie i nieboleśnie, a tak na duszy lekko i wesoło, że za nic sobie miał chorobę, ino się z cicha przechwałał... jako siekierę dobrze wyostrzył... nogę ułożył na progu... i dziabnął w samo jabłko... zabolało, ale nogą od jednego razu nie puściła... więc drugi raz dziabnął ze wszystkiej mocy... i oto nic go teraz nie boli, pomogło widać... że niechby tylko miał więcej mocy, to nie gniłby dłużej na wyrku, a na wesele szedł... do tańca się brał... i podjadłby nieco, bo jeść mu się chce...

– Leż spokojnie i nic się nie ruchaj, jadła dostaniesz rychło, powiem Józi.

Roch go pogłaskał po twarzy i wyszli z Jambrożym na podwórze.

- Do rana wykipi, uśnie cicho jak ptaszek, bo krew go całkiem odeszła.
- Księda mu trzeba przywieźć, póki przytomny!
- Kiej ksiądz pojechał na wieczór do Woli, do dziedziców.
- Pójdę po niego, zwlekać nie można!
- Do Woli jest mila, po nocy i przez las nie traficie. Stoją tu gotowe konie ludzi, co mają po wieczerzy odjeżdżać, bierzcie je i jedźcie.

Wyprowadzili konie na drogę i Roch siadł.

- A nie zapominajcie o Kubie, trzeba go przypilnować! – zawała ruszając.
- Nie ostawię go samego, nie zapomnę..

Wnet jednak zapomniał; tyle baczył, że Józki powiedział o jadle, a sam wrócił za stół, do butelki mocno się przypiął i tak serdecznie, że rychło o Bożym święcie nie wiedział

Józka zaś, że to poczciwe było dziewczątko, co tylko mogła, nazbierała na miseczkę, wódki w półkwarcie nalała sporo i zaniesła ochotnie.

- Kuba, przejedziec ździebko, użyjcie i wy wesela!
- Bóg ci zapłacić! Kielbasa widzi mi się czujna, wieje od niej.
- Dyć umyślnie przypróżałam, byście posmakowali.– Wraziła mu miskę w ręce, bo ciemno było w stajni.– Wypijcie przódzi wódkę.

Wszystko wypił do dna.

- Posiedź zdziebko, tak mi się samemu ckni...
- Począł glamać, pogryzać, żuć, ale nie mógł nic przełknąć.
- Weselą się, co?
- Takie wesele, tyla narodu, żem w życiu nie widziała większego.
- Borynowe przeciech, to nie dziwota! – szepnął z dum – Juści, a ocieci się tak weselą i cięgiem za Jaguusia chodzą, cięgiem.

- Jakże... urodna, piękna na gębie, kieby jaka pani dworska!
- Wiecie, a Szymek Dominikowej to się ma do Nastki Gołębianki.
- Stara nie pozwoli, u Nastki z dziesięć gęb siedzi na trzech morgach.
- Toteż ich rozgania, gdzie dopadnie, i srodze pilnuje.
- Wójt jest?
- Zabawia drugich i najbardziej pyskuje, a Jambroży także.
- Jeszcze by nie, kiej na takim weselu są, u takiego gospodarza! Nie wiesz, co u Antków? – zapytał cicho.

– Jakże, skoczyłam do nich na zmroku, dzieciom poniesłam mięsa, placków, to chleba... Z chałupy me wypędził i ciepnął za mną, com przyniesła... Zawziął się silnie i taki zły, taki zły... a bieda u nich w chałupie i ten płacz... Hanka ino się kłoci z siostrą, że się już pono i do kudłów brały.

Nie odrzekł na to, nos ostro wycierał, a przedzej dychał jakoś.

- Józia – rzekł po chwili – klacz postękuje jakoś i pokłada się już od wieczora, pewnie jest na ożrebieniu...trza by przypilnować. Picie jakie narzędzić. Jak to se stęka! Biedota kochana, a ja nic nie potrafię pomóc...okrutniem słaby... bez mocy całkiem...

Zmęczył się i zamilkł, i jakby zasypiał.

Józka odeszła spiesznie.

– Cesiu! Ceś, Ceś... – zawała przytomniejąc.

Klacz zarżała przeciągle i rzuciła się na uwięzi, aż łańcuch zabrzęcał.

– Podjem se choć raz do syta! Dostaniesz, piesku, swoje, dostaniesz, nie skomlij ino...

Wziął się ostro do kiełbasy, ale nie mógł, nie chciało mu się zupełnie, rosło mu w ustach.

– Mój Jezus, tyle kiełbasy, tyle mięsa... a nie mogę... całkiem nie mogę.

Darmo probował, oblizywał, wąchał, nie mógł, ręka mu opadła bezsilnie, chował więc pod słomę, nie puszczaając z garści.

– Mój Boże, tyla tego, że nigdy w życiu nie miałem, a nie mogę.

Żałość ścisnęła mu duszę i łzy pociekły po twarzy, płakał rzewnie, aż się zanosił, jak to dzieciątko ukrzywdzone.

– Potem se zjem, odpocznę nieco i bal se sprawię – pomyślał.

Ale i potem nie mógł, zapadał w sen, nie popuszczając kiełbasy z garści, nie czując jednak, że Łapa mu ją po cichu obgryzał...

Otrzeźwiał nagle, bo po wieczernym muzyka gruchnęły w chałupie z taką mocą, aż ściany stajni drygały i przestraszone kury gdakały z chlewów.

Wrzaski buchnęły we świat i pryskały od domu niby te ognie czerwone w noc ciemną, niby grzmoty buchały po stajni.

Hulanka tam już szła siarczysta, śmiechy, wesołość, zabawa, a raz w raz ziemia dudniała od przegonów i pisk dzieuszyn rozdzierał powietrze.

Kuba nasłuchiwał zrazu, ale rychło zapomniał o wszystkim, sen go brał i niósł w émę jakąś wrzawliwą, jakby pod wody szumiące... na dno rozwytych wichurą borów.

A gdy wesele ostrzej lunęło wrzawą i trzaski hołubców, bitych zapamiętale, dom zda się roznosiły, budził się nieco, wychylał duszę z ciemnicy, podnosił z niepamięci, wracał z dalekości przerażających i słuchał.

A czasem jeść probował albo szeptał cicho, serdecznie:

– Ceška, Ceś, Ceś!

Ale już dusza wychodziła z niego powoli i niesła się we światy, jako ten ptaszek Jezusowy, kołowała jeszcze błędnie, oderwać się nie mogła jeszcze, że przywierała czasami do ziemie świętej, by odpocząć z utrudzenia, utulić swój płacz sierocy we wrzawie ludzkiej; między kochane zachodziła, wśród żywego szła, do bratów wołała żałość i u serca prosiła pomocy, aż mocą Jezusową skrzepiona i miłosierdziem, niesła się na jakieś pola wiośniane, na te Boże ugory ogromne, nieobjęte, wieczną światością oprzedzone i weselem wiecznym.

I wyżej leciała, dalej, dalej, aż tam...

...Aż tam zaś, gdzie już nie dosłyszy człowieczego płakania ni żałosnego skrzybotu duszy wszelkiej...

...Tam zaś, gdzie ino pachnące lilie wioną, gdzie kwietne pola miodną słodkością szumią, gdzie ciekną rzeki gwiazdne po dnach barwionych rzesiście, gdzie wieczny dzień.

...Tam zaś, gdzie ino ciche modlenie płynie i dymy pachnące wleką się

ciegiem, jako te mgły, dzwonki brzęczą i organy cicho grają, i święta ofiara odprawuje się ciągle, i naród już bezgrzeszny, i aniołowie, i święci pośpiewują spólnie chwałę Pańską, w ten kościół święty, nieśmiertelny, Boży! Gdzie ino duszy człowiekowej modlić się a wzdychać, a płakać z radości i weselić się z Panem w wiek wieków.

Tam sięano rwała dusza umęczona i odpoczynienia tępkiwa, Kubowa dusza.

.....
Dom zaś tańcował wciąż i weselił się całym sercem, ochościej nawet niżli wczoraj, bo poczęstunek był sutszy i barzej niewolili gospodarze. Wodzili się też w tanach do upadłego.

Wrzeli już niby ten ukrop na mocnym ogniu, a co przysiąbli zdziecko, muzyka grzmiała z nową siłą, że jako łan, uderzony wichurą, ino się przyginali, brali rozmach, niecili rum nogami i z krzykiem szli w nowy tan, ze śpiewami, a huczno, tłumno iognieście.

Że już im dusze całkiem stajały od gorącości, krew kipiała warem, rozum odchodził, serca się zapamiętały w hulance, a każdy nerw dygotał do taktu, każdy ruch był tańcem, każdy krzyk śpiewem, a każde oczy weselem się jarzyły i radością.

I tak szło przez całą noc, do samego świtania!

A dzień podnosił się ciężko i cicho, porankowe brzaski siały na świat posepne, nieprzeniknione zwały chmur, a już przed samym wschodem słońca zamroczyło się z nagła i pociemniało, zaczął padać śnieg. Polatywał zrazu z rzadka i kołujących, jak to igliwo w dzień wietrzny, aż się i potem rozśnieżyło na dobre.

Śnieg sypał jakby przez gęste sito, padał prosto, równo, jednostajnie, bez szelestu i pokrywał dachy, drzewa, płoty i ziemię całą jakby podbielonym, szarawym przedziwem albo tym pierzem niedartym.

Rychtyk i wesele się skończyło, mieli się jeszcze wieczorem zebrać w karczmie na poprawiny, ale teraz już poczęli rozchodzić się do domów.

Tylko drużbowie z druhami i muzyką na czele zebraли się kupą przed gankiem i zaśpiewali wraz jednym głosem ostatnią piosneczkę:

Dobranoc państwu młodym, Dobranoc! Dobrą nockę oddajemy, Sami służką ostajemy, Dobranoc!

.....
A Kuba w ten sam czas składał duszę swoją pod święte Panajezusowe nóżki.

CZĘŚĆ II

ZIMA

Rozdział 13

Nadchodziła zima...

– jeszcze się barowała z jesienią i porykujący tłukła po sinych dalach jako ten zwierz srogi i głodny, że nie wiada było, kiej przeprze a skoczy i lutymi kłami weźre się we świat...

– jeszcze czasami prośzył śnieg nikły, płowy – jesienny śnieg...

– jeszcze przychodziły dnie osłupiałe, chorością sine, ckne, stękliwe, oropiałe i zgoła lamentem przejęte, a lodowym światłem mżące – dnie trupie, że ptactwo z krzykiem uciekało do borów, trwoźniej belkotały wody i toczyły się leniwo, jakby strachem stężałe, ziemia dygotała, a wszelaki stwór podnosił czujące, lękliwe oczy na północ – w niezgłębioną topiel chmur...

– jeszcze noce były jesienne; oślepłe, głuche, zamętne, a pełne strzędów mgieł i brzasków gwiazd pomarłych rozgniłe noce dygotliwego milczenia, przeknietego zduszonym krzykiem trwogi; pełne wzdychów bolesnych, szamotań, nagłych cichości, wycia psów, targań marznących drzewin, żałosnych głosów ptactwa szukającego schronisk, strasznych wołań pustek i rozstajów zgubionych w ciemnicy, łopotów jakichś lotów, cieniów zaczajonych pod ścianami zdrętwiałych chat, pełzających hukań; zjaw przerażających, nawoływań nierozeznanych, mlaskań okropnych, przeszywających jęków...

– jeszcze czasami, o zachodzie, z posepnych pól ołowianego nieba wyłupywało się czerwone, ogromne słońce i spadało ciężko, niby kadź roztopionego żelaza, z której buchały krwawe wrzątki i bily dymy smoliste, czarne, popręgowane gorejącymi żagwiami, że świat cały stawał w lunach i w pożodze.

I długo, długo w noc dogasały i stygły na niebie krwawe zarzewia, aż ludzie mówili:

– Zima rośnie i na złych wichrach przyjedzie.

I rosła zima, rosła co dzień, co godzina, co to oczymgnienie.

Aż przyszła.

A najrychlej przyleciały zapowiednie wici.

Jakoś wnet po świętej Barbarze, patronce dobrej śmierci, o cichym, omdlającym zaraniu, spadły pierwsze krótkie, trzepotliwe wiatry; obleciały ziemię ze skowytem jako te psy weszające tropu, gryzły zagony, warczały w krzach, poszarpały śniegi, potarmosiły sady, poomiatały ogonami drogi, wytarzały się po wodach i milczkiem urwały kajś niekajś co starszych strzech i ogrodzeń i jely

się zwijać a ze skomleniem uciekać na bory – a po nich, zaraz na odwieczernu, zaczęły się wysuwać z mroków długie, świszące i jakoby kolczaste jęzory wichrów.

Wiały noc całą, a tak zasię skowyczały w polach kiej to stado zgłodniałych wilków; a hulały rzetelnie, bo ano rankiem ziemia już dropiąła spod stratowanych i wyżartych śniegów, gdzieniegdzie ino po dołkach i bruzdach bieliły się poszarpane płaty, a zagony świeciły lysicami, drogi leżały skostniałe i przemarzłe, mróz zaś wzerał się ostrymi kłami w ziemię, że dzwoniła jak żelazo – ale skoro dzień nastął, uciekły poszczekując, pokryły się w lasach i w przyczajeniu dygotały skokiem napiętym, złym.

A niebo poczęło się zaciągać coraz mroczniej; chmury wypełzały ze wszystkich jam, podnosiły potworne łyby, przeciągały zgniecone kadłuby, rozwicherzały sine grzywy, zielonawymi kłami błyskały i szły całym stadem – groźną, ponurą i milczącą ciżbą waliły się na niebo; szły od północy czarne, olbrzymie góry, postrzępione, podarte, spiętrzono, rosochate, niby kupy borów podrzużgotanych, przerwanych głębokimi przepaściami, zasypanych zielonymi ławicami lodów, a parły się naprzód z dziką mocą, z głuchym poszumem; od zachodu, zza borów czarnych, nieruchomych wysuwały się z wolna sine, obrzękłe zwały, prześwitujące gdzieniegdzie jakby ogniem, a szły jedna za drugą, rzędem nieskończonym, ciągiem coraz większym, jakoby te klucze ptaków wielgachnych; zaś od wschodu wywlekały się chmury płaskie, zrudziałe, przekrwione, przeropiałe, zgoła paskudne, kieby te ścierwa przegniłe i ociekające posoką; i od południa szły, ino że zwietrzałe, czerwonawe, podobne do bajorów i trzęsawisk torfowych, a pełne pręg i gruzłów sinych, pełne plam i rojów strasznych – jakby pełne tego gmerzącego robactwa; a jeszcze i z góry, jakby z wygasłego słońca, spadały kłakami rudnymi, to sypały się barwione jako te żużle stygnące – a wszystkie szły na siebie, stołyły się w góry przeogromne i zalały niebo czarnym, strasznym kipiątkiem błota i rumowisk...

Świat z nagła poczerniał, cisza się uczyniła głucha, przygasły światłości, sine oczy wód pomdały, wszystko jakby zdrętwiało i stanęło w zdumieniu z przytajonym tchem, lęk wionął po ziemi, mróz przenikał kości, strach chycił za gardziele, dusze padły w proch, lute przerażenie załopotało nad wszelkim stworzeniem – widać było, jak zając gnał przez wieś z rozwianą szerścią, to wrony z krzykiem przejmującym wpadały do stodół albo i zgoła do sieni, psy wyły po przyzbach jak oszalałe, ludzie chyłkiem uciekali do chałup, a nad stawem biegała ślepa kobyła z reszką wozu, tłukła się o płoty, o drzewa i z dzikim kwikiem szukała stajni.

Ciemnica się rozlewała mętna, dusząca: chmury opadały coraz niżej, zwałyły się z lasów rozkotłowaną gęstwą tumanów i toczyły się po zagonach jak te wody wzburzone, rozhuskane, straszne – uderzyły na wieś i zalały wszystko lodowatą, brudną mgłą; naraz niebo się przedarło na środku i zajaśniało momraowo niby lustro studzienne, świst ostry przeszył ciemności, mgły się skłębili z nagła, a z pękniętej czeluści lunął pierwszy wicher, a za nim już leciał drugi, dziesiąty, setny!

Wyły już stadami, lały się z tej gardzieli niby rzeki niczym nie powstrzymane, rwały się jakby z łańcuchów i rozskowyczoną, wściekłą zgrają biły w chmury, rzucały się na ciemnice i rozwały je do dna, przeżerały na wskróś i rozmiatały niby tę słomę strupieszałą.

Wrzask poszedł po świecie, zamęt, szumy, świsty, kurzawa.

Chmury, stratowane ostrymi kopytami wichrów, uciekały jakby chyłkiem na bory i lasy, niebo się przecierało, dzień znowu zaświecił ołowianymi oczami, stwór wszelki odetchnał z ulgą.

Ale wichry wiały wciąż, bez mała całą niedzielę, a bez folgi żadnej ni przestanku. Dnie to tam jeszcze jako tako człowiek strzymać wstrzymał, że to ino ci się wiedli na świat, kogo potrzeba gnała, drugie zaś po chałupach siedzieli i końca wyglądali, ale noce były nie do wytrzymania, a przyszły akuratnie jasne, rozgwiazdzone i w górze ciche, ino na ziemi wichura odprawiała diabelskie gody, jakby się naraz ze sto chłopa obwiesiło, że i zasnąć nie było można, jakże, kiej szły takie ryki, trzaski, łomoty i hurkotania, jakby tysiące pustych wozów a w pędzie największym przejeżdżało po grudzie, a te têtenty, od których ziemia drżała, a te hukania Bóg wie czyje, te wrzaski, te wycia!

Chałupy trzeszczały, bo raz w raz wichura parła barami ściany, tłukła się o węgły, podważała okapy, za przyciesie się brała, w drzwi tłukła jakby łbem, że niejedne puściły, szyby gnietła, aż trza było wśród nocy wstawać i przytykać poduszkami, bo darła się do wnętrza z kwikiem kiej ta świnia uprzykrzona, a tak prażyła ziąblem, iż ludzie pod pierzynami, a kostnieli!

Co się naród nacierpiał przez te dnie i noce, to i nie wypowiedzieć!

A co szkód narobiła, to i nie zliczyć: poobała płoty, powydzierała poszycia, u wójta prawie nową szopę przewróciła, Bartkowi Kozłowi wzięła dach ze stodoły i poniosła w pola o dobre pół stajania, Winciorkom komin zwaliła, we młynie udarła kawał dranicowego dachu, a co strat pomniejszych! Co drzew wyłamała w sadach i borach! Na wielkiej drodze wyrwała cosik ze dwudziestu topoli, że padły w poprzek kiej te trupy srodze pomordowane i obdarłe.

W te wiejne i wrzaskliwe dni Lipce były jakby wymarłe; wichura hulała po drogach z taką mocą, że kto się ino wychylił z chałupy, wnet go przycapiała za łeb i waliła, gdzie popadło – w rowy, o drzewa, na płoty ciepała, a nawet Jaśka Przewrotnego zwiała z mostu do stawu, że ledwie się chłopak wygramolił, a dęła wciąż, sypała piaskiem i niosła gałęzie, wióry, snopki z dachów, czasem i wierzchów pomniejszy, że leciały w kurzawie niby te ptaszyska rozgonione i tłukły się o ściany, we świat gnały!

Najstarsi ludzie nie baczyli tak swarliwych i uprzykrzonych wiatrów.

Gnieli się też po zadymionych chałupach i swarzyli z ckności niemało, bo ciężko było nosa pokazać za węgiel, tyla że niecierpliwsze kobiety przebierały się raz w raz chyłkiem pod płotami, niby to z kądzielą szły do kum a głównie, bych pomleć ozorami a nawyrzekać; chłopy zaś młociły zawzięcie, spoza przywartych wrótnej stodół biły cepy od rana do późnego wieczora, mróz owarzył zboże. to łacniej się łuszczycło, a ino na odwieczerzu, kiej wichura nieco folgowała, niejeden z parobków przemykał się z ćwiartką jaką do karczmy.

A wichry wciąż jednak wiały i gryzły mrozem coraz krzepciej, że już od tej wiejby pozamarzały rzeczki i strugi, bagna stężały, staw nawet pokrył się przejrzystym, modrym prawie lodem, tyle że ino przy moście, gdzie głębiej było, woda się jeszcze burzyła i nie dawała, ale brzegi leżały już skute na moc, że trzeba było przyręble ciąć dla wodopojów.

Dopiero przed samą świętą Łucją przyszła odmiana.

Mróz sfolżał i ociepliło się zdziecko, wichry jakby zdychały, bo ino od czasu do czasu przedmuchnęły świat, ale już miętsze i nie tak swarliwe, niebo zaś się wyrównało kieby to pole zbronowane, a pokryte wielgachną siwą, zgrzebną płachtą, a tak nisko się opuściło, iż jakby się na przydrożnych topolach wsparło. Ale posepnie było, szaro i głucho.

A skoro jeno przedzwonili na południe, zmroczał się nieco i jał padać śnieg dużymi płatami, a sypał gęsty, bo wnet opierzył wszystkie drzewa i wyniosłości.

Noc się rychlej zrobiła, ale śnieg nie przestawał, sypał coraz gęściej, suchszy nieco a sypki, i tak już przez całą noc padał.

Na świtaniu było już śniegu na dobre trzy piędzie, do cna przyokrył kożuchem ziemię i przesłonił świat cały modrawą białością, a leciał wciąż, bez przestanku.

Taka cichość padła na ziemię, że ani jeden powiew nie zadrgał, ani jeden dźwięk się nie przedzierał wskroś tych spływających puchów, nic, zamilkło wszystko, ogluchło, jakby przed cudem stanęło i przychylone nieco zasłuchało się uroczyście w tym ledwie wyczutym szeleszcie, w tym locie cichym, w tej białości martwej, rozdragniej i opadającej nieustannie.

Biaława ćma się czyniła, rosła, stawała; biały, migotliwy, niepokalany brzask sypał się by ta wełna najbielsza, najmniejsza, najśliczniejsza; suły się gęstwą nieprzeliczoną by ta zamarzła poświata, jakoby wszystkie gwiazdne światłości, zakrzepły w szron i starte lotem podniebnym na proch, świat zasypywały, przesłoniły się rychło bory, przepadły pola, że ani okiem uchwycił, zginęły drogi, roztopiła się wieś cała i wsiąknęła w tę białość cudną, w ten oślepiający tuman, a w końcu nie było już dla oczów nic widne, prócz tych strug śnieżystego pyłu, spływającego tak cicho, tak równo, tak słodko, kiej te wiśniowe okwiaty w noc miesięczną.

Na trzy kroki nie dostrzegł chałupy ni drzewa, ni płotu ni czyjej postawy, ino głosy ludzkie latały w tej bieli kiej osłabe motyle, a mylnie, bo nie wiada skłąd płynące, dokąd – a coraz słabiej się trzepotały, coraz ciszej...

I tak sypało dwa dni i dwie noce, że w końcu zasypało chałupy, iż się wznosiły jako te śniegowe kopice, buchające brudnymi kołtunami dymów, drogi się wyrównały z polami, sady były pełne po wręby plotów, staw całkiem zginął pod nawią, biała równia, nieobjęta, chłodna, nieprzenikniona, puszysta i cudna pokryła ziemię, a śnieg wciąż padał, tylko że już coraz suchszy i rzedzsy, to nocami przedzierały się gwiazdne migoty, a w dzień modrzało niebo gdzieniegdzie wskroś tych polatujących paździerzy białych i powietrze stawało się słuchliwsze, głosy darły się ostro przez gęstwę, raźno, hukliwie. Wieś jakby się przebudziła,

ruch powstał, kto niekto wyjeżdżał saniami, ale zwracał rychło, bo drogi były nie do przebycia; gdzieniegdzie przekopywali ścieżki między chałupami, odwalali śniegi sprzed drzwi, wywierali na ścieżaj obory, radość przejmowała wszystkich, a już dzieci to szalały z uciechy, psy naszczekowały wszędzie, polizywały śniegi i ganiały wspólnie z chłopakami. Zaroło się na drogach, wrzaski się podniesły w opłotkach, krzyczeli a bili się śniegułkami, a tarzali w miękkim, puszystym śniegu, a bałwany okrutne czynili, a saneczkami się ciągali, że te ich piski ucieszne i przegony zapełniły wieś całą, aż Rocho zaprzestał nauczania w ten dzień, bo nie mógł nikogo utrzymać przy lementarzu.

Coś trzeciego dnia, o samym zmierzchu, śnieg przestał padać, prószyło jeszcze niekiedy, ale tak jakby kto worek z mąki wytrzepływał nad światem, że i znać nie było, ale niebo spochmurniało, wrony tukły się koło domów i przyśiadały na drogach, a noc się zaciągnęła bezgwiazdna, ołowiana, tymi śniegami omroczonymi rozbielona, a taka cicha, zakrzepła i martwa, jakby już całkiem z wszelkiej mocy wyzuta.

– Choćby i ten najlekcjuszy wiaterek, a zakurki będą – szepnął rankiem, na drugi dzień, stary Bylica wyzierając przez okienko.

– Niech ta będą, zarówno mi jedno! – burknął Antek dźwigając się z pościeli.

Hanka zażegała ogień w kominie i wyjrzała przed sień. Wcześniej było, koguty piały po wsi, mrok leżała gruby jeszcze, jakby ktoś wapno zmieszał na polę z sadzą i przytrząsnął świat, że nie rozeznał ni drzew, ni chałup, ni dalekości, ino na wschodzie tliły się brzaski niby te spopielate zarzewia, a na ziemi leżała głęboka cichość i chłód surowy wionął.

W izbie też był ziąb przenikający, wilgotny, a tak chwytny, że Hanka wzuła trepy na bose nogi, w kominie ledwie się tliło, bo jałowcowa świeżyзна ino trzeszczała i dymiła, aż Hanka uścibnęła drzazeg z jakieś deski, to słomy podtykała, że wreszcie gałęzie się zajęły płomieniem i rozświetliły nieco.

– Naleciało go tyla, że i na całą zimę starczy – zagadał znów stary wychuchując szybkę, obrośniętą zielonawym, grubym lodem, bych w świat popatrzeć.

Starszy chłopak, któremu już było na czwarty rok, zaczął chlipać w łóżku, a z drugiej strony domu, z mieszkania Stachów, rozbrzmiewały ostre głosy kłótni, wyrzekań i piski dziecińskie, i trzaskanie drzwiami.

– Weronka swoim pacierzem dzień zaczyna! – szepnął urągliwie Antek okręcając nogi nagrzanymi przed kominem onuczkami.

– Przyuczyła się trajkotać, to i trajkocze, chocia nie potrza, ale to nie bez złość, nie... – jąkał cicho stary.

– A juści – dzieciska też tłucze nie bez złości?... Abo Stachowi nie da dobrego słowa, ino cięgiem huruburu, jak na tego psa, to pewnie z dobrości?

– mówiła Hanka przykłekając do kołyski, by dać piersi młodszemu, który też popłakiwał a kulasami grzebał.

– Ile? – trzy niedziele, jak u waju siedzimy w chałupie, a to i dzień jeden obyć się nie obył bez wrzasków a bijatyki, a tego kłyźnienia! Pies to, nie kobieta! A Stacho ciamajda i pozwala sobie kołki ciesać na ibrze, robi jak wół, a gorzej

ma od psa.

Stary spojrzał lękliwie, chciał nawet coś rzec w obronie, gdy właśnie drzwi się otwarły od sieni i Stacho wraził głowę wraz z cepami, co je niósł na ramieniu.

– Antek, chcesz iść do młocki? Organista powiedział, bym sobie dobrał kogo do jęczmienia, a suchy i dobrze, letko się otrzaskuje... – napierał mi się Filip, ale jeżeli chcesz... to juści, zarób sobie...

– Bóg zapłać, weźcie Filipa, ja ta u organisty wyrabiał nie będę.

– Twoja wola! Panu Bogu oddaję.

Hanka aż się zerwała na odpowiedź Antkową, wnet jednak przychyliła się i wtuliła głowę w kolebkę, by łącz nie pokazać i tego strapienia!

– Jakże, taka zima, taka skrzytwa, taka bieda, że żyją jeno ziemniakami ze solą, grosza jednego nie ma, a on robić nie chce! Całe dnie przesiaduje w chałupie, papierosy kurzy i duma! albo znów gania po świecie, jak ten głupi, za wiatrem chyba! Mój Boże, mój Boże! – jękała bolesnie. – Już nawet Jankiel nie chce borgować, krowę przyjdzie sprzedać, cóż?.. Uparł się to i sprzedział, a do roboty się nie weźmie... Juści, prawda, że mu to i nijako na wyrobek iść, mar-kotno, ale co począć, co? Żeby to ona chłopem była, mój Boże, nie żałowałaby pazurów, a to choćby kulasy po łokcie urobić, bych ino krowy nie sprzedać, bych ino zwiesny doczekać, zimę przetrzymać... Ale co ja uradzę, biedna, co?...

– Rozskrzypiała się jej tak dusza, że rady dać sobie nie mogła.

Wzięła się do zwykłych, codziennych obrządków a ukradkiem spozierała na męża, który siedział przed kominem, okrącił w połę kożucha starszego chłopaka i ocieplił mu nożęta dłonią nagrzewaną, patrzył ponuro w ogień i wzdychał; stary pod oknem obierał ziemniaki.

Milczenie przykro, niepokojące, przesycone tajonymi żalamami, wezbrane dławiającym uczuciem nędzy, motało się między nimi. Nie spoglądali sobie w oczy, nie przemawiali, słowa więzły w strapieniach, uśmiechy zgasły, w oczach błyskały tłumione wyrzuty, a w bladych, wynędzniających twarzach widniała gorycz, żale się snuły, a zarazem harda, żelazna nieustępliwość. Przeszło już trzy tygodnie od wypędzenia z ojcowej chałupy i tyle dni długich, tyle nocy, a nie przepomnieli oboje jeszcze niczego, nie przeboli krzywdy ni opamiętali się w zawziętości – tak mocno czuli, jakby się to stało w tym oczymgnieniu.

Ogień trzaskał wesoło, ciepło się rozlewało po izbie, aż lód na szybach topniał i te smugi śniegu, nawianego szparami, tajały pod przyciesiami, a gliniany tok pocił się i opływał rosą.

– Przyjdą te Żydzi? – spytała wreszcie.

– Powiedziały, że przyjdą.

I znowu ani słowa więcej. „Jakże, któreż miało rzec pierwsze i co? – Han-ka?... Kiej się bojała gęby ozewrzeć, bych te żale nabrane w serce nie lunęły z niej choćby i poniewoli! – Nie, tała wszystko w sobie i powstrzymywała, jak mogła. Antek? Cóż miał powiedzieć? że mu źle? I bez tego wiadomo, a do przyjacielstwa nie był nigdy skory i do ugwarzania się, choćby i z kobietą swoją, ochoty nie miał! Jakże tu i mówić, kiej duszę przeżerała nienawiść, kiej za każdym wspominkiem serce mu się kurczyło z bolenia, a pazury się rozczapierzały

taką złością, że choćby na całą wieś, a gotów się był rzucić!...

Już nie nosił słodkich wspominków o Jagnie, jakby jej nigdy nie miłował, jakby nie brał w te same ręce, którymi teraz gotów był ją rozdzierać. Ale żalu do niej nie miał.

— Kobieta niektóra jest jako ten pies zwleczony, pójdzie za każdym, kto ino większą skibką przynęci abo i kijem postraszy. — Myślał o niej, nieczęsto jednak, bo mu ginęła w pamięci pod nawałą krwawiących, żywych i bolesnych uraz do ojca. Stary był winowaty, ociec to był tym krzywdzicielem, tym osękiem, którym się wbił w samo serce i bolał coraz ostrzej, przez niego to wszystko, przez niego!

I zbierał, zgarniał w siebie wszystko зло, wszystkie krzywdy, jakich doznał, i przepowiadał że jako ten pacierz niezapomniany! Różaniec ci to był bolesny i jastrzący, ale go sobie przewróczył przez serce, bych jeszcze lepiej zapamiętać!

O swoją biedę nie stał, chłop zdrowy, to byle miał dach nad głową, więcej mu nie potrza, o dzieciskach niech kobieta zabiega, ale sama czysta krzywda go piekła kiej ogień i rosła wciąż, rozrastała się w nim niby ta parząca pokrzywa! Bo i jakże, trzy niedziele dopiero, a już się cała wieś odwróciła od niego, jakby go nie znali, jakby przybłeda był ze świata, omijali go kiej zapowiedzonego, nikt nie zagadał, do chałupy nie zajrzał, nie pożałował, dobrego słowa nie dał – a jak na tego zbója spoglądali.

Nie to nie, napraszał się nie będzie, ale i po kątach krył nie będzie ni ustępuwał nikomu z drogi! Kiej na udry, to na udry! Ale dlaczego to wszystko? Że się z ojcem pobił?... Pierwszy raz to we wsi czy co! Czy to Józek Wachnik nie bije się co dni parę?... Czy to Stach Płoszka nie przetrącił kulasa swojemu? A nikt im marnego słowa nie powiedział, ino jego postponują, bo na kogo Pan Bóg,

to i wszyscy święci. Starego to robota, starego ale zapłacone miał będzie za wszystko, zapłacone.

Jeno dychał odemstą i myśleniem o niej, a cały ten czas żył w gorączce i niepamięci; do roboty się nie brał, o biedzie nie myślał, w jutro nie patrzył, ino się po tych mękach ciężkich tulał i darł w sobie. Nieraz nocami zrywał się z pościeli i leciał na wieś, błakał się po drogach, w ciemnicach się krył i marzył zemstę srogą, poprzysięgał, iż nie daruje swojego.

Śniadanie zjedli w cichości, a on wciąż siedział osowiały i przeżuwał te wspominki kiej oset kolący a gorzki.

Dzień się już duży zrobił, ogień przygasł, a przez odmrożone nieco szybki biło białawe, zimne światło śniegów; lodowe, smutne brzaski roztrzesły się po kątach i obnażyły izbę, że stanęła w całej nędzy.

Mój Boże, Borynowa chałupa dworem się widziała przy tej ruderze; co chałupa, nawet obora ojcowa sposobniejszą była la ludzi. Chlew to przegniły, nie dom; kupa zmurszałych bali, nawozu i śmiecia zgniłego. Ni jednej deski na ziemi, gliniany tok pełen wybojów, błota przymarzłego i śmieci wdeptanych, że niech ino odgrzało od komina, to smród bił gorszy niżli z gnojówka, a z tego trzęsawiska dźwigały się ściany spaczone, struchłałe, przegniłe, że wilgoć lała się po nich, a w kątach mróz trząsł siwą brodą; ściany pełne dziur, pozapychanych

gliną, a miejscami słomą z. nawozem! A niski pułap wisiał kiej to stare sito podarte, że słomy opajęczonej więcej w nim było niżli desek. Jedne sprzęty i statki, co coś niecoś przykrywały tą nędzę, a te parę świątych obrazów na ścianach, zaś drąg z ubierem rozwieszonym i skrzynia przysłaniały przegrodę chrześcianą, za którą mieściły się krowy.

Hanka, chociaż powoli, a rychło obrządziła gospodarstwo; juści, niewiela tego było; krowa, jałowica, prosiak, gąsków parę i kurków, to i cała parada, i bogactwo całe. Ubrała chłopaków, że wnet się przetoczyli do sieni zabawiać z Weronczynymi dziećmi, wrychle też jazgoty a wrzaski szły stamtąd, a sama przygarniała się nieco, jako że kupcy przyjść mieli i na wieś trza było iść.

Właśnie chciała się z mężem naredzić i coś niecoś pogadać przedzi o tej sprzedaży, ale nie śmiała zacząć, bo Antek wciąż siedział przed wygasłym kominem, zapatrzony gdzieś ponury, aż strach ją obleciał.

– Co mu jest? – Zezuła trepy, bych go ino nie jaatrzyć hałasem, ale coraz częściej spozierała na niego z trwożliwą czułością i niepokojem.

– Cieżej mu, bo nie taki kiej drugie, cieżej – myślała i okrutna chęć ją wzięła zagadać, popytać, użalić się nad nim, już przystanęła z boku, już miała to dobre słowo w sercu wzruszonym – nie śmiała jednak. Jak tu i rzec było, kiej na nią nie zważa, jakby całkiem nie widziała nic koło siebie! Westchnęła bolesnie; nieletko jej było na duszy, nie – nie drujkość czuła ano w sercu miodową, a ten gorzki piołun! Mój Jezu, inaczej mają drugie, choćby i te komornice, a lepiej. – A tu na jej głowie wszystko leży, turbuj się, zabiegaj, starunek o wszystkim miej, kłopocz się, ani zagadać do kogo, ni się przed kim wyżalić! Niechby ją skrzyczał, niechby nawet i zbił, wiedziałaby, że w chałupie jest chłop czujny, nie drewno. A ten nic, czasem burknie kiej pies zły abo i spojrzy, że jakby kto mrozem oblał duszę – ani przemówić do niego, ni przystąpić z tym szczerym sercem, jak to zwyczajnie bywa w małżeńskim stanie abo i w przyjacielstwie. Hale, powiesz co, użalisz się, juści! Co mu ta kobieta, co żona tyła, bych chałupy pilnowała, jeść uwarzyła i dziecisków strzegła. Abo to dba o co?... Bo to kiej przyhołubi, popięści, dobrocią zniewoli, przygarnie mocno, ugwarzy się! Nie stoi on o to wszystko, nie! Ino się ciegiem myśleniem górnō nosi, jak obcy zachowuje, że i nie wie, co się wedle niego dzieje! A ty, człowieku, sama bierz wszystko na swoją głowę, sama cierp, wydzieraj się, turbuj, a jeszcze ci i tym dobrym słowem nie odpłaca!...

Nie mogła już powstrzymać bolesnego zalewu żałości ni łącz, uciekła do krów, za przegrodę, wsparła się na żłobie i cicho chlipała, a gdy krasula poczęła sapać i lizać ją po głowie i plecach, buchnęła głośną skargą...

– I ciebie zbraknie, bydlątko, i ciebie... przyjdą tu wnet... stargują... postronek ci za rogi założą... poprowadzą... we świat cię powiedzą, żywicielko nasza... w cały świat!... – szepnęła obejmując ją za szyję i tuląc rozboławą duszę do tego stworzenia czującego. Nie powstrzymywała jęków ni płacz, bo wstawał w niej nagły, mocny bunt. Nie, tak być nie może dłużej, krowę sprzedadzą, jeść nie ma co, a on siedzi, roboty nie szuka, do młóckiego, choć proszą, nie idzie, a choćby i ten złoty groszy dwadzieścia zarobił na dzień, na sól by było, na okrasę, kiej

już i tej kapki mleka zbraknie!

Wróciła do izby.

– Antek! – powiedziała ostro, śmiejąc się, gotowa wszystko wypowiedzieć.

Podniósł na nią ciche, zaczerwienione oczy i tak spojrzał smutnie a żałosnie, że jej dusza struchlała, opadł ją gniew, a serce zatłukło się litością...

– Mówileś, by przyszli po krowę? – rzekła cicho i dziwnie miękko.

– Pewnie już idą, bo tam na drodze coś pieski jazgoczą...

– Ni, w Sikorowym obejściu naszczekuję – powiedziała wyjrzawszy.

– Przed poledniem się obiecali, to ino ich patrzeć.

– Musimy to przedać, co?

– Jakże, grosza potrzeba, paszy też la dwóch nie starczy... musimy, Hanuś, cóż poredzić... szkoda krowy... juści... ale kto nie ma grosza, nie umacza i nosa...

– mówił cicho i z taką dobocią, że Hance stajała dusza, a serce zaczęło się trzepotać radością i nadzieję; patrzyła mu w oczy jak ten pies wierny i słuchliwy, że już w tym oczymgnieniu nie żałowała krowy ni niczego. Spoglądała ino pilnie, bez udręki w tę twarz umiłowaną, a słuchała tego głosu, co jak ogień szedł przez serce i rozgrzewał ją dobocią i rozczuleniem.

– Juści, że trzeba... Jałowica ostanie, ocieli się jakoś w półpoście, to się jeszcze tej kapki mleka doczekamy przywtórzyła, byle ino on mówił dalej.

– A jakby zbrakło paszy, to się dokupi.

– Owsianki cheba, bo żytniej starczy do zwiesny. Ociec, odwalcie kopczyk, trza zajarzyć, czy ziemniaki nie przewiane.

– Siedźcie, za ciężka la was robota, ja odkopię.

Podniósł się, zdjął kożuch, zabrał łopatę i wyszedł przed dom. ’

Śniegu było prawie równo z dachem, bo dom stał na wydmuchu, za wsią prawie, o dobre staje od drogi, a nie osłonięty ni płotem, ni sadem, kilka dzikich, pokręconych trześni rosło przed oknami, ale tak były zasypane, że ino gałęzie wysuwały się ze śniegu, kiej te palce chorością poskręcane. Sprzed okien to tam stary jeszcze do dnia śnieg przekopał, zaś kopczyk z ziemniakami tak zawiało, że ani go było rozeznać spod śniegów.

Antek wziął się ostro za robotę, bo śniegu było na chłopa, a chociaż świeży, uleżała się już i stęzał nieco, że trza go było krajać w cegły; zapoczątkował się też niezgorzej, nim odwalił, ochotnie jednak robił i był dobrej myśli, bo raz w raz rzucał pecyną na dzieci, baraszujące przed progiem, ino chwilami, gdy mu się przypominały udręki dawne, mdlały mu ręce, zaprzestawały roboty, wspierał się grzbietem o ścianę i niosł oczami po świecie. Wzdychał i znowu się błakał duszą jak ta owca zgubiona w noc ciemną.

A dzień był chmurnawy, szarawy, a przebielone niebo wisiało nisko, śniegi rozścierały się grubym, puszystym kożuchem i leżały, jak okiem sięgnąć, modrawą i ogluchłą, martwą równią; mgliste i przejęte stęzałymi szronami powietrze przesłaniało świat wszystkie niby przedzą; że to chałupa Bylicowa była jakby na wzgórku, to wieś widniała kieby na dłoni; rzędy kopic abo i tych kretowisk śnieżnych siedziały w podle siebie i wiedły się dokoła zasypanego stawu, ani dojrzał gdzie chałupy całej, wszystkie zniknęły pod śniegiem, kajś niekajś ino

czerniały ściany stodół, kłębili się rude torfowe dymy, to szarpały drzewiny pod śniegowymi czapami, ino głosy różno się rozlegały w tych białościach, leciały z końca w koniec wsi, a monotonne capanie cepów dudniało głucho jak gdyby spod ziemi. Drogi leżały puste i zasypane, a na zaśnieżonych polach ni żywa dusza nie majaczyła, nic ino ta przeogromna pustka biała i martwa, zastygła w śniegach. Przemglone dale tak się stapiały, że ani rozeznać było nieba od ziemi; jedne lasy modrały nieco z bielą, jakby tam chmura wisiała.

Ale Antek niedługo się błąkał po śnieżnym pustkowiu, nawrócił znowu oczy na wieś, za ojcową chałupą gonił, nie zdążył zaś i pomyśleć, bo Hankaano włazła do dołu i stamtąd skrzeczała.

– Nie przemarzły! Wachnikom tak wiatry przeziębiły, że z pół dołu musieli świniami spaść, a nasze zdrowe.

– A dobrze. Wyjdź no, widzi mi się, że idą Żydzi! Trza krowę wywieść przed dom!

– Juści, że Żydzi, a nie kto drugi, juści, że te zapowietrzone! – zawała ze złością.

Jakoż od karczmy, przez dróżkę, do cna zasypaną i ledwie co poznaczoną Stachowymi trepiskami, kopało się dwóch Żydów, juści, że pieski prawie z pół wsi goniły za nimi z wielką uciechą i szczeniem, a tak zajadle dobierały się do nich, aż Antek wyszedł naprzeciw i obronił

– Jak się macie, no? Spóźniliśmy się, bo takie śniegi, takie śniegi! Ani przejść, ani przejechać, wiecie? A w boru to już szarwarkiem przekopują drogi!

Nic się nie ozwał na ich gadanie, ino do izby poprowadził, by się nieco rozgrzali.

Hanka zaś wytarła krowie ognojone boki, oddoiła mleko, co się jej tam od rana ubierało, i przewiedła przez izbę na dwór. Krowa się opierała, szła niechętnie, a przestąpiwszy próg wyciągała gębulę, wąchała, to śnieg jąła zliszywać, aż ni stąd, ni zowąd zaryczała przeciągle, cicho a żałosnie, i tak się rwała z postronka, że ledwie ją stary udzierzał.

Hanka już nie mogła tego przenieść, żal ją przejął szrogi i tak świdrujący, aż buchnęła płaczem, a za nią i dzieci czepiąc się matczynego weśniaka uderzyły w krzyk i lament! Antkowi też nie było wesoło, nie, ino zęby zasiekły, wsparł się o ścianę i patrzył na wrony, co się zleciały na rozgrzebany z dołu śnieg, a handlarze zaś szwargotali między sobą i wzięli krowę macać a oglądać ze wszystkich stron.

Juści, że Antkom zrobiło się w sercach kiej na pogrzebie, aże się odwracali od bydłatka, co próżno się targalo na uwiezi, darmo wykręcało do gospodarzy wybałuszone i zestrachane oczy, darmo porykiwało głucho.

– Jezu!... Na tom cię, krówko, pasła, na tom zabiegała, na tom starunek o tobie miała... by cię na rzeź powiedli...na zatraceniu... – lamentowała Hanka tłukąc głową o ścianę, a dzieci też w płaczliwy wtór bily. Ale po próżnicy lamenty a płacze, na darmo, bo musu, człowiek, nie przepresz, doli nie przemożesz ni tego, co być ma...

– Co chcecie? – spytał wreszcie starszy, siwy Żyd.

- Trzysta złotych.
- Trzysta złotych za tę chabaninę! Wy, Antoni, chory jesteście czy co?
- Ty mi od chabanin na nią nie pyskuj, byś czego nie oberwał! Widzisz go, krowa młoda, na piąty rok ledwo idzie, spaśna – wrzeszczała Hanka.
- Sza... sza... w handlu gniewu nie ma o to słowo... bierzecie trzydzieści rubli?
- Powiedziałem swoje!
- I ja mówię swoje, trzydzieści jeden... no, trzydzieści jeden i pół... no, trzydzieści dwa – dajcie rękę... no, trzydzieści dwa i pół... zgoda?
- Rzekłem.
- Ostatnie słowo, trzydzieści i trzy! Nie, to nie! – powiedział flegmatycznie i oglądał się za swoim, kijem, a starszy zapinał chałat.
- Za telachną krowę!... A dyć bójcie się Boga, ludzie... krowa kiej obora, sama skóra warta z dziesięć rubli... za telachną krowę... oszukańce... Chrystobie... – jąkał stary oklepując krowę, jeno że nikto nie zważył na niego.

Żydzi rozpoczęli zajadłe targi, Antek też stał twardo przy swoim, opuścił coś niecoś, ale niewielą, bo po prawdzie krowa była dużo warta, i żeby tak na zwiesnę i gospodarzowi sprzedać, dostałby pięćdziesiąt rubli jak nic. Ale gdzie mus pogania, tam bieda za orczyki ciągnie – Żydy dobrze o tym wiedziały i chociaż wrzeszczeli coraz głośniej i coraz zapalczymy bili w Antkową dłoń na zgodę, przyrzucali mało wiele, najwyżej po pół rubla...

Już było tak, że odchodziły zagniewani, już Hanka krowę ciągała z powrotem do zagrody, i nawet Antek się rozsierdził i gotów był sprzedaży poniechać, ale kupcy wrócili i jak zaczęli krzyczeć, handryczyć a przysięgać, że więcej dać nie mogą, a w ręce przebijając i krowę znowu penetrować, tak i stanęła zgoda na czterdziestu rublach i dwóch złotych postronkowego la Bylicy.

Wypłacili zaraz na rękę; stary powiodł za nimi krowę do sań, które czekały przed karczmą, Hanka zaś z dziećmi odprowadzała krasulę aż do drogi, a co trochę to ją gładziła po gębuli, to pokładała się na niej, a oderwać się nie mogła od bydlątka ni przyciszyć frasunku i żałości...

Jeszcze na drodze przystanęła za nią i pomstować z całej duszy na tych żółtków niechrzczonych!

Tylą krowę stracić, to i nie dziwota, że kobiecie zagrała wątroba pomstą.
 – Jakby kogo z chałupy na mogilki wywieźli, tak pusto – rzekła z nawrótem i co trochę zaglądała do pustej zagródki, to przez okno patrzała na ścieżkę zdęptaną, poznaczoną łajnem i śladami kopyt, a raz w raz wybuchała płaczem i wyrzekaniem:

- Przestałabyś, a to jak to ciele buczy i buczy! – krzyknął Antek siedząc przed rozłożonymi na stole pieniadzmi.
- Kogo nie boli, temu wszystko powoli. Nie bolała cię bieda, kież krowe zmarnował i Żydom na rzeź wydał!
- Hale, ozedrę się pewnie i z lelit ci pieniądze wypuszczę, co?
- Jak te ostatnie komorniki ostalim, jak te dziadaki, ani tej kapki mleka, ani pociechy żadnej! Tylem się dorobiła na swojem, tyle! Mój Jezu! Mój Jezu!

Drugie zabiegają, jak te woły orzą i jeszcze coś do domu przykupują, a ten ostatnią krowę, com od ojców dostała, sprzedaje... Już chyba ostatnia marnacja przyjdzie, ostatnia! – zawodziła nieprzytomnie.

– Rycz, to ci ano ode łba odciągnie, jakieś głupia i wyrozumienia nie masz! Naści pieniądze, popłać, gdzieś winna, kup, coć potrza, a resztę schowaj!

– podsunął kupkę pieniądzy, a pięć rubli papierowe schował do pularesu.

– Na co ci tyla pieniądzy?

– Na co? z kijem tylko nie pójdę.

– Gdzie się to wybierasz?

– We świat, roboty poszukam, gnił tutaj nie będę!

– We świat! Wszędzie psi boso chodzą, wszędzie biednemu wiater w kłęby wieje! Sama to ostanę, co? – podnosiła głos bezwiednie i groźnie się przysuwała do niego, nie zważył na to, przyodziałał się w kożuch, pasem opasał i za czapką oglądał.

– U chłopów robił nie będę, żebym miał skapieć, nie będę! – powiedział.

– Organista potrzebuje do młocki!...

– Hale, ciarach jeden, ciołek taki, co ino na chórze bekuje a gospodarzom w garście patrzy i żyje tym, co uprosi lebo co wycygani, do takiego na wyrobek nie pójdę...

– Kto nie ma chęci, teń wie, jak wykręci!

– Nie dogaduj! – wrzasnął ze złością.

– Mówię ci co kiedy, naprzykrzam się, a dyć robisz, co chcesz!

– Do dworów pójdę – mówił znów spokojnie – o służbie się jakiej przewiem, może od Godów dostanę, choćby

na rataja, a pójdę, byle tutaj nie śmierdzieć i krzywdy na oczach nie mieć cięgiem, bo nie zdzierzę... Dość mi tego, dość mi tego ludzkiego politunku i tego patrzenia kiej na parszywego psa!... We świat iść, gdzie oczy poniesą, byle ino z dala... byle ino przedko!... – zaczął krzyczeć i unosić się.

Hanka zamarła w przerażeniu i stała bez ruchu; jeszcze go takim nie znała.

– Ostaj z Bogiem, za parę dni wrócę.

– Antek! – krzyknęła rozpaczliwie.

– Czego? – Już z sieni nawrócił.

– A to nawet tego słowa dobrego żałujesz... nawet tego...

– Cóż to, ceekał się z tobą będę, może jamorował... Nie to mi w głowie! – zatrzasnął drzwi i poszedł.

Poświstywał przez zęby, wspierał się kijem i szedł raźno, aż śnieg skrzypiał pod nogami, obejrzał się na chałupę. Hanka stała pod ścianą i zanosiła się od płaczu, a przez drugie okno wyglądała Weronka.

– Ścierwa, buczy i buczy! Do tego to rozum ma!... We świat! We świat!

– szeptał i rozglądał się dookoła, leciał oczami wskróś przeszroniałych bielizn śnieżnych. Rwała go tęsknota jakaś, parła, rzucała przed sieć, że z radością myślał o innych wsiach, o ludziach nowych i życiu innym. Niespodzianie mu to przyszło, samo z siebie nań spadło i tak porwało z nagła, jak kiedy wezbrana woda kierz słaby bierze, że ani oprzeć się temu, ni nawrócić. Dola go rzuciła we świat.

Jeszcze godzinę temu ani myślał, że pójdzie, ani wiedział! Samo przyszło, ze świata, z wiatrem pewnie nawiała ta chęć i rozżarzyła mu serce niepowstrzymanym pragnieniem ucieczki. Wyrobek, nie wyrobek, byle ino stąd iść... Hej! Uleciałby jako ten ptak, we wszystek świat niósłby się, na bory, na te nieobjęte ziemice... Juści, co mu tu kapieć, czego doczekać? Już go te wspominki przeżarły, że dusza na wiór wyschła, a co mu z tego?... Ksiądz jest prawy, dobrze mu wyłożył, że w sądzie z ojcem nie wygra; a jeszcze sporo grosza dołoży. A z pomstą poczeka w sposobniejszy czas, w sposobniejszy; jeszcze takiego nie ma, któremu by darował krzywdy... A teraz ino iść przed sie, gdzie bądź, byle z daleka od Lipiec...

– Gdzie by najpierw?..

Stanął na skręcie w topolową drogę i nieco wahajco rozglądał się po zgubionych w omgleniu polach, zimno go przejęło, że zęby mu szczały i trząsł się we środku.

– Przez wieś i drogą za młynem pójdę... – zdecydował prędko i skrącił do wsi; nie uszedł jeszcze i pół staja, gdy usunąć się musiał w bok pod topole – środkiem drogi, wprost na niego waliły jakieś sanie w kłębach kurzawy, a ostro i z dzwonieniem.

Jechał Boryna z Jagusią, sam powoził, konie rwały z kopyta podrywając sankowe pudełko kiej piórkiem, a stary jeszcze podcinał batem, przynaglał i coś ze śmiechem powiadał. Jaguś też w głos mówiła, urwała naraz spostrzegłszy Antka, wpili się oczami w siebie na mgnienie, na ten jeden błysk i rozniesły w dwie strony, sanki przesunęły się wnet i utonęły w kurzawie, ale Antek z miejsca się nie ruszył, skamieniał zgoła, jeno patrzył za nimi... wychylali się czasem ze śnieżycy, to zaczerniły się Jagusine weśniaki, to dzwonki mocniej zajęcały, i ginęły, przepadali, jakby wskróś tej bielizny pędzili... pod dachem oszroniałych gałęzi, co splątane jakby sklepienie czyniły, jakoby ducht przebitý w śniegach, a podstemplowany czarniawymi pniami topoli, które stały z obu stron drogi i, pochylone, przyginały się niby w ciężkim, utrudzającym chodzie pod wzgórze... Patrzył wciąż w jej oczy, stały przed nim, skrzyły się w śniegach kiej te lnowe kwiatki, na drodze wyrastały wszędzie, a patrzyły zestrachane i żałosne, zdumione a radosne zarazem, przejmujące i żywym ogniem rozbłysłe.

Przygasła mu dusza, omgliła się, jakby te szrony przysypały go doć dna i na wskroś przejęły, że ino te modre oczy same jedne w nim jaśniały. Zwiesił głowę i powłóknął się wolno, odwracał się raz i drugi, ale już nic nie było widać pod topolami, czasem jeno dzwonek zajęknął w oddali i kurzawa zamajaczyła.

Zapomniał o wszystkim, jakby z nagłą duszę zgubił, pamięć go odeszła, oglądał się bezradnie, nie wiedzący, co począć... gdzie iść... co się stało? – jakby w sen na jawie się pograżył i ocknąć nie mógł.

Prawie nie wiedzący nawrócił do karczmy wymijając parę sań zapełnionych ludźmi, ale choć pilnie patrzył, nie rozzeznał nikogo.

– Gdzie taką hurmą walą? – spytał Jankla stojącego na progu.

– Do sądu. Sprawa z dworem o krowy, o pobicie pastuchów, wiecie! Ze świadkami jadą, a Boryna pojedzie przodem.

– Wygrają to?

– Po co mają przegrać! Dziedzica z Woli skarżą, sądzi dziedzic z Rudki, to i dlaczego ma dziedzic przegrać? A ludzie się przejadą, drogi przetrzą, zabawią się – w mieście też potrzebują nasi utargować. Wszyscy po trochu wygrają, wszyscy.

Antek nie słuchał przekpiwań, kazał dać okowitki, wsparł się o szynk-was i stał tak zapatrzony przed sie, nieprzytomny prawie, z dobrą godzinę, nie tknąłszy nawet kieliszka.

– Wam coś jest?

– I... co by zaś miało być... – puśćcie do alkierza.

– Nie można, tam siedzą kupcy, wielkie kupcy, oni drugą porębę kupili od dziedzica, tę na Wilczych Dołach, to potrzebują spokojności, może nawet i śpią.

– A to parchów za brody powyciągam i na śnieg wyciepnę! – krzyknął i rzucił się zapamiętale ku alkierzowi, ale od drzwi zawrócił, zabrał butelkę i wcisnął się za stół, w najciemniejszy kąt.

Pusto było w karczmie i cicho, tyla co tam Żydy coś zakrzyczały po swojemu, że Jankiel biegł do nich, albo ktoś wszedł na kieliszek, wypił i wynosił się.

Dzień się już przetaczał na drugą stronę, a i mróz brać musiał, bo skrypiały płozy sań na śniegu i chłód wiał po karczmie, Antek zaś siedział, popijał z wolna, niby to medytował, a zgoła nie wiedział, co się działo w nim i dookoła.

Pił kwarterkę po kwarterce, a te oczy wciąż modrzały przed nim, tak blisko były, tak blisko, że je powiekami prawie dотykał; wypił trzecią... jaśniały wciąż, jeno się jeły kołować, chwiać i po karczmie nosić jako te światła. Mróz go przeszedł ze strachu, zerwał się na nogi, trzasnął butelką o stół, że w kawałki się rozprysnęła, i szedł ku drzwiom.

– Zapłaćcie! – krzyczał Jankiel zabiegając mu drogę – zapłaćcie, ja wam borgować nie będę...

– Z drogi, psiakrew, Żydzie, bo cię zakatrupię! – wrzasnął z taką mocą, że Żyd zbladł i spiesznie się usunął.

Antek ino gruchnął w drzwi i wybiegł.

Rozdział 14

Jakoś o samym południu dzień się nieco rozjaśnił, ale ino tyla, coby kto łuczym wem przeciągnął po świecie, bo wnet zgasło i omroczało, jakby śnieg narastał i sposobił się znowu.

W izbie Antków też było dziwnie mroczno, chłodno i smutnie; dzieci bawiły się na łóżku i z cicha do siej krzecorzyły, kiej te kurczatka zestraszone, a Hankę tak podrzucała niespokojność, że rady sobie dać nie mogła. Chodziła z kąta w kąt, wyglądała przez okno, to przed domem stała i rozpalonymi oczami wodziła po śniegach. Hale, ani żywej duszy nie ujrzał na drogach ni na polach – parę sań przewlekło się od karczmy i zginęło pod topolami, jakby się zapadły w tej śniegowej topieli, że ni znaku, ni głosu nie ostało po nich. Nic, jeno ta cichość zmartwiała i pustka nieprzejrzana!

– Źeby choć ten dziad jaki zajrzał, żeby choć z kim zagadać! – westchnęła.

– Kucusie! Kucu, kucu, ku-cu! – zaczęła gonić po śniegach kury, bo się rozlały i szukały miejsc na trześniach. Pozanośała je na grzedy, a z powrotem wywarła gębę na Weronkę, bo jakże, tamta wystawiła do sieni cebratkę z pojmyjami dla gadziny, a te zapowietrzone świntuchy rozlały na ziemię, że kałuża stanęła pod drzwiami.

–...To świń pilnuj, kiej się za gospodynię masz, dzieciom przykaż... ja bez ciebie nie będę się taplała w błocie! – wykrzykiwała przez drzwi.

–...Sprzedała krowę, to głos tu będzie zabierać, ale, błoto już jej przeszka dza, wielka pani, a sama kiej w chlewie siedzi. ..

– Tobie wara, gdzie siedzę, i wara ci do mojej krowy!

– To i do moich prosiaków ci wara, słyszysz!

Hanka ino trzasnęła drzwiami, bo co miała odpowiadać takiej piekielnicy?

– rzec jej to jakie słowo, to ona i na półkopku nie poprzestanie, a jeszcze i do bicia gotowa.– Przywarła drzwi na haczyk, wydobyła pieniądze i wzięła się biedzić nad rozliczaniem. Niemało się utrudziła nad tylachinem pieniędzy, a i myliło się jej wciąż; zgniewana jeszcze była na Weronkę i niespokojna o Antka, to znowu widziało się jej często, że krasula czegoś postękuje... albo ją zalewały przypominki ojcowego domu.

–...Juści, że jakby w chlewie siedzimy, juści! – szeptała rozglądając się po izbie – a tam i podłoga, okna jak się patrzy, ściany bielone; i ciepło, i czysto, i wszystkiego po grdykę... Co oni tam robią?... Józka zmywa statki po biedzie,

a Jagna przedzie i przez czyste, niezamarzłe szyby na świat spogląda... brak jej to czego!... Wszystkie korale dostała po nieboszczyce, a tyle weśniaków, tyle szmat, tyle chust!... Nie narobi się, nie umartwi niczym, tłusto zje... Stacho powiedział przecie, że Jagustynka za nią robi, a ona do białego dnia się wyleguję pod pierzyną i herbatę popija... ziemniaki jej nie służą... a stary się ino przymila i kiej koło dzieciątka zabiega....

Gniew ją przejął nagły, aż się porwała od skrzynki i pogroziła pięścią.

– Złodziej, ścierwa, złodziej, laskudra jedna, tuk! – wykrzyknęła w głos, aż stary, co był na przypiecku drzemał, zerwał się przestraszony.

– Ociec, przytkajcie ziemniaki ocipką i dół obwalcie śniegiem, bo na mróz się ma – szepnęła spokojniej zbierając się znowu do liczenia.

Staremu coś niesporo szła robota, śniegu była kupa, a sił wiele nie miał, a i te dwa złote postronkowego nie dały mu spokoju, na stole świeciły się dwie złotówki, prawie nowe, dobrze pamiętała...

– Może i dadzą... – myślał – komuż to się przynależą?... aż mu kulas stergł od postronka, tak się krasula wydzierała... wstrzymał przeciech... a kupcom to nie zachwała? słyszeli... cheba dadzą... Zaraz by starszemu, Pietrusiowi, na pierwszym odpuscie kupił organki... młodszemu by też trza... Werontczynym dzieciom też... zbóje są i uprzykrzone, ale trza... a sobie tabaki... krzepkiej ino,

jaźby we wątpiach zawierciło, bo Stachowa słaba... ani człek nie kichnie od niej... – Rozliczał, a tak żwawo robił, że gdy w godzinę jaką Hanka wyjrzała, to ledwie słoma była pokryta śniegiem.

– Za chłopa to zjście, ale i za dziecko nie zrobicie...

– A dyć się spieszę, Hanuś, inom się zadychał zdziecko, tom tego powietrza łapał... pierunem będzie... pierunem... – jakał przestraszony.

– Wieczór już pod lasem, mróz bierze, a cały dół rozwalony, jakby go świnie spyskały .Idźcie do chałupy dzieci pilnować .

ci pilnować:

Sama się zabrała do śniegu i tak ostro, że w jakie dwa pacierze dół był przywalony i galanto oklepany.

Ale mroczyć już poczynało, gdy skończyła, w izbie chłód się podnosił przejmujący, gliniany, mokry tok tężał i dudnił pod trepami kiej klepisko, mróz brał z miejsca i znowu a wzorzysto pokrywał szybki, dzieci skwierczały z cicha, jakby przygrodne nieco, nie przyciszała ich, bo czasu nie było. A to sieczki musiała urznać dla jałowicy, prosiaka nakarmić, bo pokwikała i cisnął się do drzwi, gąski napoić, a to jeszcze raz przepowiedziała sobie, ile i komu miały zapłacić, aż obrządziwszy wszystko zabrała się do wyjścia.

– Ociec, napalcie ogień a miejcie baczenie na dzieci, za parę pacierzy przyjdę, a jakby Antek wrócił, to kapusta jest w rynce na blasze...

– Dobrze, Hanuś, napałę, przypilnuję, a kapusta jest w rynce, baczę, Hanuś, baczę...

– A te postronkowe wzięłam, nie potrza wam przecież, jeść macie, szmaty macie, czegóż wam więcej?...

– Juści... wszystko mam, Hanuś, wszystko... – szeptał cichutko, odwrócił

się szybko do dzieci, bo łzy posypały mu się z oczów.

Mróż ją obwionał na powietrzu, że mocniej zaciągnęła zapaskę na głowę, śnieg skrzypiał pod nogami, na ziemię sypał się mrok modrawy, suchy i dziwnie przejrzysty, niebo było jasne, kieby szklane, odsłonięte w dalach i już kajś niekajś w wysokościach trzęsła się gwiazda jedna i druga.

Hanka raz w raz macała za pazuchą, czy ma pieniadze, a rozmyślała, że przepyta się tu i ówdzie, a może znajdzie, może uprosi robotę jaką dla Antka, a we świat mu iść nie da! Teraz dopiero przyszło jej do głowy, co był wygadywał, i aż ją zamroczyło to przypomnienie. Nie, póki życia, na drugą wieś się nie przeniesie, pomiędzy obcych nie pójdzie, ady by uschnęła z tęsknicy!

Ogarnęła oczami drogę, zasypane domy, sady ledwie widne spod śniegów i te szarzejające nieskończone pola. Wieczór cichy i mroźny opadał coraz przedzej, gwiazd przybywało, jakby je kto rozsiewał pełną garścią, a na ziemi przygaszej wskróś śnieżnych bielizn wybłyskiwały światełka chałup, dymy czuć było w powietrzu, ludzie snuli się po drodze, głosy jakieś leciały nisko nad śniegami.

– Z tegom wyrosła i jako ten wiater nie będę się tłukła po świecie, nie!
– szeptała z mocą, zwolniła nieco bo zapadała miejscami w chrupiący śnieg aż po kolana, że trepy trzeba było wyciągać!

– Tu mnie Pan Jezus dał na świat, to już tutaj do śmierci ostanę. Aby ino do zwiesny przetrzymać, to już łacniej będzie, lekciej. A nie zechce Antek robić, to i tak po proszonym nie pójdę, do przedzenia się wezmę, do tkania, do czego bądź, byle ino pazury zaczepić i biedzie się nie dać... prawda, dyć Werontka a tkaniem zarabia tyle, że jeszcze i ten grosz zapaśny mają... – rozważała skręcając do karczmy. Pochwaliła Boga, Jankiel odrzekł: „Na wieki!” i kiwał się zwyczajnie nad książką nie bacząc na nią, dopiero gdy położyła przed nim pieniadze, uśmiechnął się przyjaźnie, rozjaśnił więcej światło w lampie wiszącej, pomógł jej liczyć i nawet wódką poczęstował. O Antkowym zaś długu ni o nim samym nie rzekł ni słowa; zmysłna jucha była, bo co ta kobiecie wiedzieć o chłopskich jenteresach, w głowę dobrze nie weźmie, nie wyrozumie, jak potraza, a ino z pyskiem wyjechać gotowa. Dopiero kiej się zabierała do wyjścia powiedziała:

- A wasz co robi?
- Antek?... A poszedł szukać roboty!
- Bo to we wsi brak? We młynie tartak robią, ja też potrzebuję kogo sprawnego do zwózki drzewa.
- Hale, w karczmie mój robił nie będzie! – wykrzyknęła.
- Niech sobie śpi, niech wypoczywa, kiedy taki pan! Wy macie gęsi, podpaście trochę, kupię na święta.
- Zaśbym tam sprzedawała, ostawiłam ino tyla, co na chowanie!
- Kupicie na wiosnę młode, mnie potrzeba podpasjonnych. Chcecie, to możecie brać na bórg wszystko, a zapłacicie gęsiami, policzymy się...
- Nie, gąsków nie przedam.
- Sprzedacie, jak krasułę zjecie, to nawet tanio sprzedacie.
- Niedoczekanie twoje, parchu jeden! – szepnęła wychodząc.

Mróz brał, aż w nozdrzach wierciło, niebo iskrzyło się już gwiazdami, a od borów pociągał mroźny, szczypiący wiatr. Szła jednak wolno środkiem drogi i ciekawie się rozpatrywała po chałupach: świeciło się u Wachników, którzy siedzieli ostatni przed kościołem; z obejścia Płoszków buchała wrzawa głosów i kwiki świń; w plebani gorzały wszystkie okna i jakieś konie biły niecierpliwie kopytami przed gankiem; u Kłębowów zaś, co w podle księdza siedzieli, też jaśniało światło i ktosik chodził koło obór, bo słyszać było skrzypienie śniegu pod trepami, a dalej, przed kościoła, skąd wieś się rozchodziła kieby w te dwie ręce obejmujące staw, mało co było widać wskróś nocy, ino gdzieniegdzie z mrocznej bielizny mżyła światełko jakieś abo pies naszczekiwał.

Hanka popatrzyła ku ojcowej chałupie, westchnęła i zwróciła się przed kościoła w długie opłotki, wiodące między Kłębowym sadem a księzym ogrodem do organistów. Dróżka była zasypana, ledwie co przetarta, wąska, a tak przysłonięta krzami obwisłymi pod śniegiem, że co chwila sypał się na nią z trąconych gałęzi.

Dom stał w glebi, w księzym podwórzu, a ino wyjazd miał osobny, krzyki jakieś odeń szły i płacze, a przed sienią czerniała skrzynka, to leżały na śniegu porozrzucane szmaty, pierzyna, rupiecie jakieś... Magda, dziewczka organistów, zanosiła się płaczem i krzyczała wniebogłosy pod ścianą.

– Wygnali me! Wypędzili me! Jak tego psa na mróz, w cały świat! A gdzie ja się sierota podzieję teraz?...Gdzie?

– Nie krzycz mi tu, świnio jedna! – wrzasnął głos z sieni wywarnej. – Wezmę kija, to wnet zmilkniesz! A wynoś mi się w te pedy, do Franka idź, łajdusie jeden!

Jak się macie, Borynowa! Moiściewy, a to już od jesieni wiadomo było... a mówiłam, prosiłam, zaklinałam, strzegłam – a bo to łajdusa ustrzeże! Wszyscy spać, a ona w świat, wyspacerowała teraz sobie békarta. A bo to raz mówiłam: Magda, zastanów się, pomiarkuj, on się z tobą nie ożeni... to mi się w żywe oczy zapierała wszystkiego! Juści, zobaczyłam, że dziewczka grubieje i rośnie jak na drozdżach, to jej jak komu dobremu powiadam: Idź, skryj się gdzie na drugą wieś, póki czas, póki ludzie nie wiedzą jeszcze... A bo to usłuchała... Aż ją dzisiaj wzięły bolesci w oborze przy dojeniu... cały skopek mleka wylała... a moja Frania przylata zestraszona i krzyczy, że Magdzie się coś stało! Jezus Maria, w moim domu taki wstydu, a co by to i ksiądz proboszcz na to powiedział! A wynoś mi się sprzed domu, bo cię na drogę wyrzucić każę! – wrzasnęła raz jeszcze wyskakując przed dom.

Magda porwała się spod ściany i z płaczem a wyrzekaniem zaczęła zbierać szmaty i wiązać w toboły.

– Chodźcie do mieszkania, bo zimno. Żeby mi tu i znaku po tobie nie zostało! – krzyknęła na odchodnym.

Powiedziała Hankę przez długą sień.

Ogromną, niską izbę rozświetlał ogień, płonący na trzonie komina. Organista rozdziany, w koszuli tylko i z podwiniętymi rękami, czerwony jak rak, siedział przed ogniem i piekł opłatki... co chwila czerpał łyżką z michy rozrobio-

ne, płynne ciasto, rozlewał je na żelazną formę, ściskał, aż syczało, i kładł nad ogniem wspierając na cegle sztorcem ustawionej, przewracał formę, wyjmował opłatek i rzucał na niski stołek, przed którym siedział mały chłopak i obcinał nożyczkami do równa.

Hanka pozdrowiła wszystkich, a organiścinę pocałowała w rękę.

– Siadajcie, rozgrzejcie się, cóż tam u was słyszać?..

Juści, tak zaraz nie mogła się zebrać na to jakie słowo, nie śmiała, rozglądając się po stancji i zazierając ukradkiem do drugiego pokoju, gdzie wprost drzwi, na długim stole pod ścianą, bieliły się stosy opłatków, przyciśnięte deską, a dwie dziewczyny składały je w paczki okręcając papierowymi paskami, zaś w głębi już niedojrzanej brzęczał monotonnie głos klawikordu – muzyka snuła się jak pajęczyna, raz wyżej brała, górnier kieby w śpiewie, to znowu cichła, że ino to brzekiowe przebieranie było słyszać, aby zasię cosik się rwało nagle i piskało przenikliwie, aż dreszcz Hankę przenikał, a organista wykrzykiwał:

– Te, trąba, zjadłeś fis jak skwarek! – powtórzył od Laudamus pueri:..

– Na Gody to już? – spytała, że to nieobyczajnie było siedzieć jako ten mruk.

– Tak, parafia wielka, porozrzucana; a wszystkim przecież trzeba opłatki roznieść przed świętami, to i wczas zaczynać muszę.

– Z pszenicy to?

– Spróbujcie.

Podał jej jeszcze gorący opłatek.

– Zaśbym tam śmiała jeść!

Wzięła go przez zapaskę i przeglądała pod światło ze czerią i trwogą jakąś.

– Jak to na nim wycisnięte historie różne, Jezus!

– Na prawo, w pierwszym kółku, to Matka Boska, święty Jan, Pan Jezus, a w drugim kółku... widzicie... złób, drabinę, bydlątko... Dzieciątko Jezus na sianie, święty Józef, Matka Boska, a tu klęczą trzej królowie... – objaśniała organiścina.

– Rychtyk prawda, jak to zmyślnie wszystko udane, prawda!...

Obwiniała w chustkę opłatek i schowała za pazuchę, bo chłop jakiś wszedł i coś powiedział, że organista krzyknął.

– Michał! Do chrztu przyjechali, weź klucze i idź do kościoła, bo Jambroży posługuje na plebani, ksiądz już wie...

Muzyka umilkła i przez izbę przeszedł wysoki, blady chłopak.

– Po bracie mojego sierota, na organistę praktykuje, z łaski jeno mój go uczy, cóż robić?... Trza się i nadzarpnąć, a krewniakowi pomóc...

Hanka się rozgadała, pomału, jękliwie, a dała upust żałom swoim i turbacjom. Od trzech tygodni pierwszy raz mogła się wygadać do syta.

Słuchali jej. Powiadali swoje, a choć się strzegli, aby o Borynie nie powiedzieć słowa, użalali się nad nią tak poczciwie, aż się pobeczała, a organiścina, że to mądra kobieta, wnet zmiarkowała i pierwsza rzekła:

– Czasu może wam co zbędzie, to byście oprzedli mi wełnę. Pakulinie miałam dać, ale weźcie wy; tylko na kółku oprzedźcie, bo na przeszlicy nić wyjdzie nierówna.

– Bóg zapłać, a dyć mi trza roboty, inom prosić nie śmiała...

– No, no, nie dziękujcie; człowiek powinien pomagać drugiemu. Wełna już gręplowana, a będzie jej ze sto funtów.

– Uprzedę, umiem dobrze, przecież u ojca samam dla wszystkich i przedła, i tkała, i farbowała, nie kupowali na przyodziewek, nie.

– Obaczcie, sucha i miętka.

– Musi być z dworskich owiec, śliczna wełna,..

– A jakby wam było potrzeba mąki, kaszy, grochu, to powiedzcie, dam wam, policzymy się w robocie.

Wprowadził ją do komory, gdzie pełno było worów i beczek ze zbożem; poście słoniny wisiały na ścianie; przedzia całymi pękami zwieszała się od belek, a płotno grubachnymi wałami leżało na kupie, a co grzybów suszonych, serów, słojów różnych, a na półkach cały rząd bochnów kiej koła, a inszego dobra toby i nie zliczył.

– Równiuśko oprędę, na kółku, Bóg zapłać pani za wspomożenie, ale widzi mi się, co nie udźwignę sama wełny.

– Odeślę wam przez parobka.

– Dobrze, bo to i na wieś jeszcze mi potrza.

Jeszcze raz podziękowała, ale ciszej jakoś i chłodniej – zazdrość ją ugryzła w serce.

– Naród wszystkiego da, nanesie, przysposobi, to mają pełne komory; albo to i precentami nie zdzieraj! Kto ma owce, ten ma, co chce! Niechby tak sami wyrabiali! Hale!... – rozmyślała wychodząc w opłotki.

Po Magdzie nie było już śladu, tyla ino, że jakieś stare trepisko czerniało na śniegu, przyspieszyła kroku, bo późno już było, zasiedziała się nieco u organistów.

– Gdzie by to, u kogo przepytać się o robotę la Antka?

Jak gospodynią była, to i przyjacielstwo z nią trzymali wszyscy, cięgiem ktoś do chałupy zaglądał, czegoś potrzebował i w oczy dobrość świadczył.... a teraz stoi oto w pośrodku drogi i biedzi się, gdzie iść, do kogo?... Nie, napraszała się nie będzie nikomu, rada by ino z kobietami pogwarzyć po dawnemu.

Postała przed Kłębami, postała przed Szymonową chałupą, ale wejść nie weszła, nie śmiała i przypomniało się jej, że Antek przykazywał nie zadawać się z ludźmi.

– Nie poradzą, nie wspomogą, a użalać się będą nad tobą jak nad zdechłym psem! – mówił.

– Oj prawda, święta prawda! – szepnęła przypominając organistów.

Hej, żeby to ona chłopem była, zaraz by się jęła roboty i zaradziła wszystkiemu. Nie skamlałaby i ludziom przed oczy nie świeciłaby swoją biedą.

Poczuła w sobie taki wilczy głód pracy, takie rozpieranie sił, aż się przeciągnęła i mocniej stąpała, raźniej. Ciagnęło ją też, ciągnęło, by przejść obok ojcowej chałupy, by zajrzeć choćby ino w opłotki, by choć oczy nacieszyć, ale zwróciła się przed kościołem na ścieżynkę utorowaną środkiem zamarzłego stawu i biegnącą ku młynowi i szła prędko nie rozmawiając się na boki, tym ino zajęta,

by się na

śliskim lodzie nie pośliznąć i by przedzej przejść, i nie widzieć, nie rozkrwawiać sobie duszy przypomnieniem, ale nie zdzierzyła, bo tak jakoś na wprost Borynów przystanęła nagle i nie miała mocy oderwać oczów od świąteł mżących w oknach:

– A przecież to nasze, nasze... jakże to iść we świat... Kowal by wnet zabrał... nie, nie ruszę się stąd... jak pies warowała będę, czy Antek chce, czy nie... Ociec nie wieczny, a może się co jeszcze przemieni... dziecisków na poniewierkę nie dam ni sama nie pójdę... toć to ich... nasze marzyła wpatrzona w ośnieżony sad, z którego występowały zarysy budynków, białe rozsrebrzone dachy, czerniąły ściany, występował w głębi za szopą ostry szczyt brogu. Jakby jej wrosły nogi w lód, że ruszyć się nie mogła ni oderwać oczów, ni serca rozkołatanego.

Noc cicha, mroźna, granatowa, osypana gwiazdami, jakoby tym piaskiem srebrnym, obtulała zaśnieżoną ziemię, drzewa stały bez ruchu, pochylone pod ciężarem śniegów, uśpine, niepojęte w tej cichoci, jaka się rozlewała nad światem, niby białe cienie widm, niby stęzałe opary, śniegi skrzyły się ledwie uchwytne, głos wszelaki zamarł, że tylko coś, jakby szelest drgających gwiazd, jakby tępna ziemi przemarzlej, jakby senne dychanie drzew zmartwiających – drżało w mroźnym powietrzu.

A Hanka stała wciąż, niepomna na czas biegnący ni na szczypiące, ostre zimno. Przywarła oczami do domu, piła go, obejmowała sercem i brała w siebie z całą mocą głodu i marzenia.

Zbudził ją dopiero skrzyp śniegu, ktoś zeszedł z drogi na staw i kierował się ku niej, a po chwili spotkała się oko w oko z Nastką Gołębianką.

- Hanka! – wykrzyknęła zdumiona.
- Dziwujesz się, jakbym już stergła i po śmierci straszyła!
- Co wam też do głowy przychodzi, dawnom waju nie widziała, tom się zdziwiła. W którą stronę idziecie?
- A do młyna.
- To i mnie droga, bo Mateuszowi niosę kolację.
- We młynie teraz robi, na młynarczyka praktykuje?...
- Gdzieby tam zaś na młynarczyka się sposobił! Na tartaku, co go to postawili przy młynie, a pilno mają, że już i wieczorami robią.

Szły obok siebie, Hanka mało które słowo rzekła, a ino Nastka trzepała wciąż, ale się strzegła, by o Borynie nic nie powiedzieć, juści, że o to Hanka nie spytała, nijako było, choć rada by posłuchała.

- Dobrze młynarz płaci?
- Po pięć złotych i groszy piętnaście bierze Mateusz...
- Aż tyla! Pięć złotych...
- Przecież jego to głową wszystko idzie, to i nie dziwota.

Hanka milczała, ale przechodząc wprost kuźni, z której przez wybite szyby buchały czerwone światła i krwawiły śniegi, szepnęła:

- Ten judasz zawsze ma co robić.
- Czeladnika se przybrał, a sam ciągiem jeździ, pono z Żydami spółkę

trzyma w lesie i razem ludzi oszukują.

- Tną to już poręby?
- W lesie to siedzicie czy co, że wam nie wiadomo?
- Nie w lesie, ale za nowinami nie biegam po wsi.
- A to żebyście wiedzieli, rąbią, ale na przykupnym.
- Juści, naszego przecież nie pozwolą tknąć...
- Ino nie wiada, kto zabroni, wójt trzyma ze dworem, sołtys też i wszyscy, co bogatsi.
- Prawda, kto ta bogaczów zmoże, kto ich przeprze... A zajrzyj, Nastuś, do nas.

– Idźcie z Bogiem, przylecę którego dnia z kądzielą.

Rozstały się przed młynarzowym domem. Nastka poszła do młyna, na dół nieco, a Hanka przez podwórze do kuchni; ledwie się tam dostała, bo pieski się zleciały i zaczęły doszczekować i przypierać ją do ściany, aż Jewka obroniła i powiedła, ale nim się rozgadały, weszła młynarzowa i zaraz prosto z rmostu rzekła:

– Do męża macie interes? Jest we młynie.

Nie czekała, ino poszła, ale spotkała się z nim w pół drogi; poprowadził ją do pokoju, zaraz też zapłaciła mu, co była winna za kaszę i mąkę.

– Krowę zjadacie! – powiedział zgarniając pieniadze do szuflady.

– Cóż poradzić, kamieni przeciech nie ugryzie.

Zła była.

– Wałkoń jest wasz chłop, to wam powiem.

– Jest wałkoń abo i nie jest! Cóż to będzie robił? Gdzie? U kogo?

– Nie ma to mlocki we wsi?

– Parobkiem ni wyrobnikiem nie był, to i nie dziwota, że się do tego nie rwie.

– Przyzwyczai się jeszcze, przyzwyczai! Szkoda mi chłopa, choć wilkiem patrzy i nieustępлиwy, rodzonego nie uszanował, ale szkoda człowieka...

– A dyć mówili... że jest robota u pana nnlynarza... dopraszam się... może by pan Antka wziął do roboty... dopraszam się. . – buchnęła płaczem, oblapiała go za nogi, całowała po rękach, a prosiła gorąco.

– Niech przyjdzie, prosił go nie będę, robota jest, ale ciężka, przy obróbce drzewa pod piły...

– Dyć poradzi, sposobny do wszystkiego, jak mało który we wsi...

– Wiem, dlatego mówię, żeby przyszedł do roboty, ale swoją drogą źle wy swojego pilnujecie – źle.

Stanęła wystraszona nic nie rozumiejąc.

– Chłop ma dzieci i żonę, a za drugimi się ugania.

Zbladła i poczęła się trząść w sobie.

– Prawdę mówię, wałęsa się po wsi nocami, widzieli go ludzie nie raz jeden...

Odetchnęła z ulgą ogromną, wiedziała przecież o tym i dobrze rozumiała, że go tak pamięć krzywdy rzuca po nocach i spać nie daje... a ludzie zaraz to

sobie farbuja na swoje.

– Mógł się już wziąć do roboty, zaraz by mu wywietrzały z głowy kochania.

– Gospodarski syn to...

– Dziedzic jucha, w robocie będzie przebierał, jak ta świnia w pełnym korycie. Kiedy taki przebierny, to trzeba było żyć w zgodzie z ojcem, a za Jagusią nie latać...boć to i grzech niemały, i wstyd...

– Co też panu w głowie powstało? co? – zawała przedko.

– Mówię wam, jak jest, cała wieś o tym wie, sptyjcie się! – zawała głośno i przedko, że to popędliwy był wielce i zawsze rad prawdę rznął prosto z mostu.

– Czy to ma przyjść? – zapytała cicho.

– Niech przyjdzie, choćby jutro. Co to wam. czego beczycie?...

– Nie, nie, to ino z mrozu...

Wolno powracała, ciężko, jakby ją przygniało do ziemi, że ledwo nogi podnosiła. Ściemniał świat i śniegi tak poszarzały, że jakoś trafić nie mogła na ścieżkę, późno przecierała oczy z lez marzniących u rzęs, późno... Nie odszukała, nie widziała nic i szła już w tej ciemnicy nagiej a bolącej; Jezus! jak bolącej.

– Za Jagusią lata, za Jagusią...

Tchu nie mogła złapać, a serce się jej tłukło jako ten ptak przetrącony, a w głowie kołowało, kołowało, aż wsparła się o jakieś drzewo nad stawem i cisnęła się do mocno, do bólu.

– Może i nieprawda, może ino cyganił...

Uczepiła się tego ze strachem i oburacz trzymała.

– Mój Jezus! Nie dość biedy, nie dość poniewierki, a tu jeszcze i to się zwala na moją biedną głowę, i to... – jęknęła rzewnie i aby stłumić ból, zaczęła biec przedko, aż do utraty tchu i przytomności; jakby ją wilki goniły, wpadła do izby zadyszana, ledwie żywa.

Antka jeszcze nie było.

Dzieci siedziały przed kominem na dziadkowym kożuchu, a stary strugał im wiatrak i zabawiał.

– Przywieźli wełnę, Hanuś, we trzech workach przywieźli...

Rozwiązała wory i w jednym z nich na wierzchu znalazła bochen chleba, kawał słoniny i z dobre pół garnca kaszy.

– Niech ci Pan Jezus odpłaci za dobrość – szepnęła rozrzewniona i zaraz też narządziła sutą kolację, i rychło dzieci spać położyła.

Uciszyło się wnet w całym domu, bo u Weroniki już spali, a stary też wkrótce przyległ na przypiecku i zasnął, Hanka zaś wyporządziła kółko, siadła przed kominem i przedła.

Długo w noc siedziała, do pierwszych kurów, a wciąż, jak ta nić, wiło się przez nią młynarzowe powiedzenie: „Za Jagną lata, za Jagną.”

Kółko warczało z cicha, jednostajnie, niestrudzenie, noc zaglądała w okno miesięczną, mroźną twarzą i jakby pobrzękiwała w szybki, i wzdychający tulila się do ścian, a chłód wypełzał z kątów, za nogi chwytal i siwą pleśnią rozrastał

się po glinianym toku; świerszcz strzykał za kominem, ino czasem przerwał, gdy które dziecko zakrzyczało przez sen lubo rzuciło się na łóżku – i znowu stała głęboka, przemarznięta cichość! Mróz był coraz tęższy i kieby żelaznymi pazurami ściskał, bo raz w raz trzaskały deski w szczytce, to pogięte stare ściany łupnęły, jakby ktoś strzelił, to belka niektóra pęczniała od mrozu potrzaskując z cicha, to snadź ziąb przejął na wskróś przyciesie, że zadygotały z nagłą bolesnie, i cały dom kurczył się, przywierał do ziemi a drgał z zimnicy.

– Źe mnie też do głowy nie przyszło! Juści, taka urodna, taka spaśna, taka przypochlebna, a ja co?... Chuchro takie, skóra i gnaty, cóż ja? Czy to umiem go zniewolić do siej? czy to śmiem? A choćbym i żył každą wypruła la niego, nic to, kiej serca la mnie nie ma. Cóż ja! Cóż?...

Niemoc ją ogarnęła, niemoc ogromna, cicha i bolesna, tak strasznie bolesna, że nawet płakać nie mogła, nie miała sił, trzęsła się ino w sobie jak ta drzewina drętwiejąca z zimna, co ani ucieče od męki, ni poratunku uprosi, ni bronić się poradzi – jako ta drzewina skrytywała Hanczyna dusza. Wsparła głowę na kółku, opuściła ręce i zapatrzyła się przed siej, w swoją dolę nieszczęsną, w gorzką bezmoc swoją, i długo, długo tak trwała, ino kiedy niekiedy spod sinych powiek wysuła łyza jaka paląca i padała na wełnę, i zamarzała tam w krwawy różaniec bolesci.

Ale nazajutrz wstała spokojniejsza nieco, bo i jakże, miała to czas na turbowanie jak jaka dziedziczka! Może tak jest, jak młynarz powiadał, a może i nie jest! Opuści to ręce, płakać będzie i wyrzekać, kiej wszystko na jej głowie, i dzieci, i gospodarstwo, i bieda cała! Kto temu zaradzi jak nie ona? Tylko pomodliła się gorąco przed Matką Bolesną i żeby Pan Jezus odmienił, to się ochfiarowała iść na zwiesnę do Częstochowy, na trzy msze dać i kiedyś, jak się zapomoże, zanieść cały kamień wosku do kościoła, na światło przed wielki ołtarz.

Ulżyło jej bardzo, jakby się wyspowiadała i ten Sakrament święty wzięła, że ostro zabrała się do przedzenia, tylko dzień, chociaż był słoneczny i jasny, dłużył się jej niepomiernie i rozbierała ją troska o Antka.

Przyszedł dopiero wieczorem, na samą kolację, ale był taki zbiedzony, zmarnowany i cichy, a tak się witał poczciwie, dzieciom bułek przyniósł, że prawie zapomniała o podejrzeniach, a gdy jeszcze urznał sieczki i pomagał jej przy obrządku, jak mógl, rozczuliła się tak głęboko, że i wypowiedzieć trudno.

Nie mówił tylko, gdzie był i co robił, juścić nie śmiała o to pytać.

Po kolacji przyszedł Stach, jak był często zaglądał, choć mu Weronka bronila, a w jakiś czas po nim najniespodziewniej zjawił się stary Kłab.

Niemało się zdziwili, bo pierwszy to był człowiek ze wsi od czasu ich wygnania, i tak rozumieli, że z jakimś interesem przychodzi.

– Źe to nikt ani się pokaże, tom umyślił waju odwiedzić – rzekł prosto.

Dziękowali mu też ze szczerą i głęboką wdzięcznością.

Siedli se rzędem na ławie, blisko komina, i pogadywali wolno, poważnie, a stary dorzucał gałązek na ogień.

– Mróz niezgorszy, co?

- Że i młocić bez kożucha i rękawic trudno – powiedział Stacho.
- A co gorsza, że i wilki się pokazują.
- Ze zdumieniem spojrzeli na Kłęba.
- Prawdę mówię, dzisiejszej nocy podkopywały pod wójtów chlew, musiało je coś spłoszyć, że prosiaka nie wzięły, a wygrzebały jamę, aż pod przycieś, sam chodziłem w polednie oglądać, piąciu ich musiało być najmniej!
- To ani chybi, na ciężką zimę znak.
- Przeciech mrozy dopiero co wzięły i tu już wilki wychodzą...
- Widziałem pod Wolą, na tej drodze za młynem, wiecie, gęsty ślad, jakby całe stado szło na ukos drogi, przy-
- glądałem się, alem myślał, że to pańskie psy polowe, a to wilki musiały być... – powiedział żywo Antek.
- Byliście to i w porębie? – zagadnął Kłąb.
- Nie, powiadali ino ludzie, że tną ten przykupny las, przy Wilczych Dłach.
- Powiedział i mnie borowy, że dziedzic nikogo z Lipiec wołać nie będzie do roboty, pono przez złość, że się o swoje upominają.
- Któż mu to las wytnie, jak nie Lipczaki? – wtrąciła Hanka.
- Moiściewy, tyla wszędzy narodu próżno siedzi po chałupach i czeka roboty kiej zmiłowania. Mało tu w samej Woli, mało to tych kołtunów w Rudce albo i tamtych smoluchów w Dębicy! Niech ino dziedzic krzyknie, to w jeden dzień stanie parę sto najzdarniejszego chłopa. Póki na przykupnym rąbią, niech sobie rąbią, niech się wspomogą, niewiele tam tego, a i dla naszych za daleko.
- A jak nasz bór zaczną?... – zapytał Stacho.
- Nie damy! – rzucił krótko i mocno Kłąb. – Pobarujemy się! niech dziedzic zobaczy, kto mocniejszy, on czy cały naród? niech zobaczy!
- Nie mówili już o tym, zbyt to leżało wszystkim na wątrobie i piekło, ino jeszcze Bylica powiedział jakiąco i nieśmiało:
- Znam ja to plemię dziedzicowe z Woli, znam, figla on wam wystroi...
- Niechaj stroi, nie dziećm, to nas nie zwiedzie – zakończył Kłąb.
- Pogadali jeszcze o wypędzeniu Magdy przez organistów, o czym Kłąb rzekł swoje:
- Juści, po ludzku to nie jest, ale i szpitala trudno im było w chałupie zakładać, że to im przecież Magda ni swat, ni brat:
- Pogadali o tym i owym i rozeszli dosyć późno, a na odchodnym Kłąb po swojemu prosto i krótko powiedział, żeby do niego zachodzili, a jak im czego potrza, niech ino rzekną – to czy z leguminy, czy paszy dla jałówki, a choćby i te parę złotych – znajdzie się po somsiedzku...
- Antkowie остали sami.
- Hanka po długim wahaniu, po wielu nieśmiałych wzdychach spytała wreszcie:
- Znalazłeś jaką robotę?
- Nie, byłem we dworze jednym i drugim, przewidywałem się i u ludzi, a nie nalazłem... – odpowiedział cicho nie podnosząc oczów, bo choć prawda,

że był tu i owdzie, ale o robotę się nie starał, a ino cały ten czas przewałeśał.

Położyły się, dzieci już spały, ułożone w nogach łóżka dla ciepła; ciemność ogarnęła izbę, tylko księżyckowe światło lało się przez zamarznięte, roziskrzone szybki i przenikało wskroś izby świętlistym pasem, nie zasnęli jednak; Hanka przewracała się z boku na bok i medytowała: teraz powiedzieć o tartaku czy też dopiero jutro rano?

– Szukałem, ale choćbym i dostał; nie pójdę ze wsi, nie będę się tukł po świecie, jak ten pies bezpański – szepnął po długim milczeniu.

– To samo umyśliłam, tak samo! – zawała radośnie – po co szukać chleba po świecie?... i we wsi trafia się niezgorszy zarobek, a to młynarz mi powiedział, że ma robotę la ciebie przy tartaku choćby i od jutra, a płaci dwa złote i groszy piętnaście.

– Chodziłaś pytać? – krzyknął.

– Nie, płaciłam, com mu była winna, a on sam powiedział, że miał przysiąć po ciebie; nawet i nie wspomniałam – tłumaczyła się zestraszona.

Nic już nie odrzekł, a i ona milczała; leżeli koło siebie nieruchomie, bez słowa, sen ich odleciał zupełnie, roili coś w utajeniu głębokim, czasem wzdychali, to roztapiali duszę w tej głuchej, martwej ciszy – psy jakieś naszczekowiły we wsi, daleko, daleko i słabo, koguty biły skrzydłami i piały już z północka, a szum cichy jakby wiatru zahuczał nad chałupą.

– Śpisz to? – przysunęła się nieco bliżej.

– Kiej śpik mię odszedł.

Leżał wznak, z rękami pod głową, tak blisko przy niej, a tak daleko sercem, daleko myślami – leżał nieruchomo, bez oddechu prawie, bez pamięci, bo Jagusine oczy znowu wyjrzały z ciemności i modrzały się w księżyckowej pośwacie...

A Hanka przysunęła się bliżej jeszcze, przywarła gorącą twarzą do jego ramienia, przywarła sercem całym – Nie, już w niej nie było podejrzeń żadnych ni żałów, ni goryczy, a ino tym miłowaniem serdecznym, tą lubością duszną, pełną dufności i oddania się, cisnęła się do jego serca.

– Jantoś, póżdziesz to jutro do roboty? – spytała drżąco, byle ino co rzec, byle ino usłyszeć głos jego i zgwarzyć się z jego duszą.

– Może i pójdę, juści, trzeba ich, trzeba... – odpowiadał nie myśląc o tym.

– Idź, Jantoś, idź... – prosiła miętko i zarzuciła mu rękę na szyję i szukała gorącymi ustami jego ust ledwie dyszących.

Ale on nie drgnął nawet, nie odpowiedział, nie poczuł jej uścisku, nie wiedział o niej, szeroko otwartymi oczami patrzył w tamtej oczy, w Jagusine modre oczy.

Rozdział 15

Na dobrym już dniu, po śniadaniu, młynarz przywiódł Antka na robotę; ostawił go na zajeździe wśród kłoców zwalonej na wielkie kupy, a sam poszedł do Mateusza, który akuratnie przyrychtowywał drzewo na tartaku i puszczał piły, pogadał z nim cosik i zawałał:

– Róbcie tu sobie, a we wszystkim słuchajcie Mateusza, on tu za mnie rządzi – i poszedł zaraz, bo przykry, przejmujący ziąb ciągnął od rzeki.

– Pewnie topora nie macie? – zagadnął Mateusz schodząc na dół i witając się z nim przyjaźnie.

– Z siekierą przyszedłem, bom nie wiedział.

– To jakbyście się z zębami wybrali, drzewo przemarzło i kruszy się kiej szkło, nic byście siekierą nie zrobili, nie chyci albo tyla co zębem. Pożyczę wam na dzisiaj topora, trza go ino przyostrzyć, a na płask więcej... widzicie... Bartek, weźcie no się do pary z Boryną i tego dąbka rychło wyrychujcie, bo tam z pił zejdzie niedługo.

Zza olbrzymiego kloca, leżącego w śniegu, wyprostował się suchy, wysoki a przygarbiony chłop z fajką w zębach, w baranicy siwej na głowie, w żółtym kożuszku, w trepcach i czerwonych pasiatych portkach, wsparł się na błyszczącym toporze, strzyknął przez zęby i rzekł wesoło:

– Do mnie to się przyżeniecie, nie bójcie się, zrobimy taką parę, co to w zgodzie żyje, bez wrzasków i bijatyk.

– Sielny las! Drzewa kiej świece!

– Ale sękate juchy, że niech Bóg broni, jakby krzemieniem nabijane, rzadki ten dzień, w którym topór się nie wyszczerbi. Ino swojego nie ostrzcie do sucha i gładka, trzeba z wlosem ciągnąć po kamieniu, w jedną stronę, to ostrze mocniejsze, z żelazem to jak i z drugim człowiekiem, utrafisz, w co lubi, a powiedziesz kiej tego pieska na postroneczku, gdzie ino ci się uwidzi; taczałnik stoi w młynicy pod jaglakiem...

Móże w jakiś pacierz Antek już stanął do roboty naprzeciw Bartka i jał odwalać szczapy a ociesywać drzewo wzduż, do ostrego kantu, wedle Bartkowego nasmolenia, nie odzywał się jeno, bo go mocno dotknęło, że taki Mateusz, a przewodzi jemu, Borynie – ale kiej brzuch błędzi – koszula nie rządzi, to jeno spluwał w garść i przypinał się ze złością do topora.

– Niezgorzej wam idzie, niezgorzej! – zauważył Bartek.

Juści, że poradzić poradził, niedziwna mu była obróbka drzewa, a i po-myślenie też miał niezgorsze, tylko że robota była ciężka dla niewłożonego, to się rychło zziajał i zapoczął, aż kożuch sciepnął z siebie.

A mróz był tęgi, nie folgował, a że to wciąż trza było stać i grzebać się w śniegu, to ręce grabiały i przywierały do steliska i czas się tak dłużył, że ledwie się doczekał południa.

Ale w obiad przegryzł ino suchego chleba, popił wodą prosto z rzeki i nawet pod dach, do młynicy nie poszedł z drugimi, bał się tam natknąć na znamionków, co byli przywieźli do młyna i czekali swojej kolej. Jeszcze by wydziwiiali nad nim, a cieszyli się między sobą z jego poniżenia i biedy, niedoczekanie ich!... Ostał na mrozie, przysiadł pod młynicą, gryzł chleb i wodził oczami po tartaku, który stał nad samą rzeką, węglem ino przywarty do szczytu młyna, że woda z czterech kół waliła pod niego grubym zielonym wałem i poruszała piły.

Ale i nie wytchnął jeszcze całkiem ni odpoczął jak się patrzy, a już Mateusz, wracając od młynarza z obiadu, z daleka krzyczał:

– Wychodź! Wychodź!

To chcąc nie chcąc, postępując na krótkie przypołudnie, a trza się było dźwigać i do roboty stawać z drugimi.

A ruchali się żwawo, bo mróz prażył i poganiał galanto.

Młyn turkotał wciąż, a woda spod kół, obrośniętych w lody, kieby w te kłaki zielone i zwite w długie kołtuny, waliła z krzykiem pod tartak, piły trzeszczały bezustannie, jednakże, jakoby kto szkło gryzł, i pluły złotymi trocinami. Mateusz zaś uwijał się niestrudzenie, rychtował kloce, zastawał wodę, puszczał, przybijał drzewo klamrami do burt, rozmierzał, a wciąż hukał i poganiał ludzi, i wszędzie go było pełno, zwijał się jako ten szczygieł przy konopiach, ino migał jego czerwony w zielone pasy spencerek i siwa baranica po podjeździe, na poddeptanych, zawiórzonych śniegach, gdzie obrabiali drzewo, to do młyna biegł, to do ludzi zagadywał, rozrządzał, naganiał, śmiał się, przekpinki powiadał i pogwizdywał, a siarczyście robił, ale najczęściej widny był na pomoście przy piłach, ile że tartak bokowych ścian nie miał i świecił na przestrzał, a wznosił się nad rzeką dość wysoko na czterech tępich słupach, o które tak biła woda, że trzcinowy dach, wsparty ino na szczytach, drygał niekiedy, niby ta wiecha na wietrze.

– Sprawny jucha! – szepnął Antek z uznaniem, ale nie bez złości.

– Mało to bierze? – odmruknął Bartek.

Zabili ręce o ramiona, bo skrzypta była coraz tęższa, i robili w milczeniu.

Narodu było dość przy robocie, ino że na pogwarę czasu nie było – dwóch warowało przy piłach, zwalało porznięte kloce na ziemi, a wciągało nowe, dwóch zaś drugich rozcinało niedorznięte końce i układano tarcice w szachty wielgachne albo co cieńsze i mokrzejše chronili przed mrozem pod szopami, a jeszcze dwóch obłupywało ze skóry dęby, jodły i świerki, że często gęsto Bartek krzykał do nich przekpiwając:

– Te, drzyki zapowietrzone, kiej się wyzwolita na hyclów!

Žli byli na to, boć nie psów łupili ze skóry, ale swarzyć się o przezwisko

nie było czasu. Mateusz tak popędzał, że ledwie niekiedy ukradkiem ino leciał któryen do młynicy, by rozgrzać zgrabiałe ręce, a z nawrotem nieledwie w dyrdy pospieszał, bo i sama robota poganiała.

O dobrym już zmroku Antek powłóknął się do domu, a tak był przemarznięty, utrudzony i wyzbyty z sił, tak go bolały wszystkie kości, że zaraz po kolacji poszedł pod pierzynę i zasnął kamieniem.

Hanka nie miała serca wypytywać go o nic, ale dogadzała mu, jak mogła, przyciszała wciąż dzieci, starego nagnała, by buciarami nie hałasował, sama boso chodziła po izbie, by go ino nie przebudzić, a na świtaniu, kiedy się zabierał do roboty, uwarzyła mu garnuszek mleka do ziemniaków, by se podjadł i rozgrzał się lepiej.

– Psiakrótka, tak mię gnaty bolą, że ruchać się nic mogę! – wyrzekał.

– To ino tak zrazu, boście niezwyczajni, niewłożeni... tłumaczył stary.

– Przejść przejdzie, wiem. Przyniesiesz to, Hanuś, obiad?

– Przyniesę, a gdziebyś to latał taki karwas drogi, przyniesę...

Poszedł zaraz, bo trzeba było równo z dniem stawać na robocie.

I tak mu się zaczęły dnie ciężkiej, znojnej pracy.

I czy mróz choćby i największą skrzytwą prażył, czy zawierucha dęła i biła wichurą i śniegiem, że oczów nie było można ozewrzeć, czy odwilż przychodziła, że trzeba było stać dnie całe w rozmiękkim śniegu, a przykry, wilgotny ziąb w kości właził, czy śniegi sypały, że topora własnego mało co widział – trzeba było zrywać się do dnia, biejący i dnie długie pracować, aż gnaty trzeszczały i każda żyła z osobna pruła się z utrudzeniem, a śpieszyć się do tego, bo cztery piły tak zeżerały drzewo, że ledwie mogli nastarczyć i Mateusz poganiał.

Ale nie to mu się mierziło, nie ciężka praca, nie wichry złe, skrzytwy, pluchy czy śniegi srogie, wzwyczała się był do tego po trochu – bo jak się człowiek przyłoży, to mu i w piekle niezgorzej – powiadają mądre ludzie, jeno czego znieść nie mógł, to tego Mateuszowego przodownictwa i tych jego ciągłych doskwierań.

Inni już na to nie baczyli, a on za każdą razą kiej posłyszał, wrzał złością, a nieraz tak odwarknął, że tamten ino ślepiami błyskał, a znowu; jakby z rozmysłem, do wszystkiego się czepiał, niby nie prosto w oczy, ale tak zawźdy ultrafił w słabiznę, aż skóra cierpła na Antku i pięście mu się zwierały, hamował się jednak jeszcze, jak mógł, przyciszał, a tylko te przygryzki w pamięć zgarniał, czuł dobrze, że Mateusz na okazję czekał, by go z roboty wygonić...

Antkowi zaś tak o robotę nie chodziło wiele, a ino o to, by się nie dać przeprzeć i zmówić bele komu, takiemu łachmytkowi jak Mateusz.

Dość, że się zawzinali na sieć coraz srożej, bo na samym dnie złości, jak zadra boląca, tkwiła Jagusia. Obaj oni, a już z dawną, jeszcze od wiosny, a może i od zapust, chodzili za nią na przyprzążkę i przepierali jeden drugiego kryjomo, dobrze jednak wiedząc o sobie. Jeno Mateusz robił to prawie na oczach wszystkich i w głos powiadał o swoim miłowaniu, a Antek kryć się z tym musiał, to i głucha, palącą zazdrość parzyła mu serce.

Nigdy oni nie trzymali ze sobą przyjacielsztwa, a zawdy się boczyli na siebie i odgrażali przed ludźmi, że to i każdy z nich miał się za najmocniejszego chłopa

we wsi, ale teraz z dnia na dzień rosła w nich złość do siebie i zawziętość, iż po jakimś tygodniu to się już nie witali, a przechodzili mimo, krzesząc ślepiami jako te dwa wilki rozsrożone.

Mateusz nie był zły ni nieużyty, a nasprzeciw, serce miał wspomogliwe i szeroką rękę, jeno zbyt dufał w siebie, zbyt się wynosił nad drugie i za nic je sobie ważył, a i tę miał jeszcze wadę, że za takiego się miał kawalera, któremu żadna dziewczyna się nie oparła, lubił się tym puszyć, rozpowiadać, byle ino przodować we wszystkim. Więc i teraz w smak mu to szło i rad gadał, że Antek robi u niego i słucha się we wszystkim, a w oczy pokornie patrzy jak ta trusia, byle go ino z roboty nie wygonił.

Dziwno to było znającym Antka, ale tak miarkowali, że się chłop upokoryzł i przygiął, byle ino roboty nie stracić, a drugie zasię dowodzili, że z tego wyjdą jeszcze historie, bo Antek nie daruje i nie dziś, to jutro odbije swoje, i gotowi byli nawet o zakład iść, że Mateusza spierze na kwaśne jabłko.

Juści, że Antek o tych gadkach nie wiedział, bo do chałup nie zaglądał, znajomków wymijał bez słowa, a z roboty wprost do domu szedł i na odwrót, ale dobrze czuł, że tak być musi, bo niezgorzej przezierał Mateusza.

– Przyrychtuje ja cię, ścierwo, na taką kapustę, że cię psi nie zjadzą, zmięknie ci rura, nie będziesz się puszył i wynosił – wyrwało mu się jednego razu na robocie, aż Bartek posłyszał i rzekł:

– Poniechajcie go, płacą mu za to, by poganiał! – Nie rozumiał stary.

– Nawet pies mnie mierzi, kiej po próżnicy szczeka.

– Za bardzo bierzecie do serca, jeszcze się wasma zapieczę wątroba, a uważam, że i do roboty gorącujecie się...

– Bo mi zimno – rzucił byle co.

– Z wolna trza wszystko, po porządku, z wolna, a i Pan Jezus mógł świat stawić w jeden dzień, a wolał go robić bez cały tydzień, odpoczywający... roboty nie ptak, nie pofrunie, a narywać się la młynarza czy tam innego, jaka wasma i mus... a Mateusz jest od tego, kiej ten piesek, co strzeże chudoby, będącicie się to nań złili za szczekanie?...

– Powiedziałem, jak to uważam. Gdzieście to latową porą bywali, żem was we wsi nie ujrzał? – zapytał, aby zmienić rozmowę.

– Niecoś się robiło, niecoś świat Boży oglądało, oczy pasło i duszy rosnąć pomagało... – powiadał wolno obciosując drzewo z drugiej strony, prostował się czasem, rozciągał, aż mu stawy trzaskały, a fajki zębów nie puszczają i rad prawili.

– Robilem z Mateuszem przy nowym dworze, ale że poganiał i zwiesna była na świecie, pachniało słonko, tom go rzucił, a szli natenczas ludzie do Kalwarii – poszedłem z nimi, by odpustu dostąpić i świata coś niecoś przejrzeć.

– Daleko to do onej Kalwarii?

– Dwa tygodnie szlim, aż za Krakowem, alem nie doszedł. W jednej wsi, gdzieśmy poledniowali, stawał gospodarz chałupę, a tyle się na tym rozumiał, co koza na pieprzu, zeźliłem się, skłałem juchę, bo drzewa namarnował, i ostalem u niego, że to i prosił. Bez dwa miesiące wyrychtałem mu dom, że na dwór

patrzył, aż mnie za to chciał swatać ze swoją siostrą, wdową, co wpodle na pięciu morgach siedziała.

– Pewniakiem stara.

– Bogać ta młoda, ale niczego jeszczę, a jakże, tyla że ino lysawa zdziebko, koślawia i świdrem patrzała, ale na gębie gładka, kiej bochen, którego myszy bez parę niedziel obgryzały, galanta kobieta, dobra, wyżerkę miałem sielną – a to jajecznica z kiełbasą, a to gorzałka z tłustością, a to inne smaki były, a tak się znarowiła do mnie, że dzień w dzień pod pierzynę była puszczać gotowa... ażem w nocy się wyniósł we świat...

– Nie było się to przyznać, zawždy pięć morgów...

– I zawszony kożuch po nieboszczyku. A mnie co po kobiecie! Z dawnia mi już obmierzło to babie nasienie, z dawnia! A to nic jeno krzyczy, wrzeszczy, lata, jako te sroki na płocie, wy słowo, a ona dwudziestu kiej grochowinami trzęsie... wy macie rozum, a ona ino ozorem zamiata. Mówisz kiej do człowieka, a ta ni wyrozumie, ni rozważy, jeno bele co klepie. Powiadają, że Pan Jezus dał kobiecie ino pół duszy i musi być to prawda... a drugą połówkę diabeł miał narządzić...

– Są i mądre pono, są... – rzekł melancholijnie.

– To i białe wrony pono są, ino że nikto ich nie widział!

– Nie mieliście to swojej kobiety, co?

– Miałem, miałem!... – urwał nagle, wyprostował się i zapatrzył siwymi oczami w dale, stary już był, zeschły na wiór, żylasty, prosty – ino się jakoś przygarbił teraz i fajka mu latała w zębach, a lypał powiekami prędko, prędko.

– Schodzi, wciążać! – wrzeszczał chłop od pił.

– Prędzej tam, Bartek, nie stójcie, bo i piły staną – wrzeszczał Mateusz.

– Hale, głupi, rychlej nie można, niżli poradzi. Wlazła gapa na kościół, kracze i myśli, że jest księdzem na ambonie – mruknął ze złością, ale musiało mu się cosik zrobić na wnętrzu, bo częściej odpoczywał, wzduchał i za południem się oglądał.

Dobrze, że zaraz przyszło, bo jakoś i kobiety się już pokazały z dwojakami, a Hanka wychodziła za węgla młyna. Tartak stanął, poszli wszyscy jeść do młyny. Antek zaś, że dobrze znał się z młynarczykiem, bo niejedną flachę wypili ze sobą, wpakował się do jego izdebki, nie uciekał już od ludzi ni stronił od nich, ino im takie oczy pokazywał, że sami go omijali.

W gorącu takim, że ledwie można było dychać, siedziało paru chłopów w kożuchach i pogadywało wesoło, byli to ludzie z dalszych wsi, co do młyna przywieźli i czekali na zmielenie, dokładali torfu do czerwonego już piecyka, kurzyli paperosy, że cała izdebka tonęła w dymie, i rajcowali.

Antek usiadł na jakichś workach pod okienkiem, dwojaki wziął pomiędzy kolana i łakomie pojadał kapustę z grochem, a potem kluski ziemniaczane z mlekiem, a Hanka ukucnęła mimo i z rozczuleniem wpatrywała się w niego. Wysechł był od pracy, poczerniał, a od tego robienia na mrozie twarz mu miejscowościami łuszczyła się ze skóry, ale mimo to urodny się jej widział jak nikt drugi na świecie. Juści, że tak było, wysoki, prosty, śmigły; w pasie cienki, w barach

rozrosły, gibki; a twarz miał długawą, suchą, nos kiej ten dziób jastrzębi, jeno nie tak garbaty, oczy wielkie, siwozielone, a te brwie, to jakby krychę pociągnął przez całe czoło, od skroni prawie szły do skroni, że kiedy je w gniewie ściągnął, to aż straszno było patrzeć, a czoło miał wyniosłe, ino na pół przysłonięte równo obciętymi, ciemnymi, prawie czarnymi włosami i wąsy golił do cna jak wszyscy, że mu ino te białe zęby grały w czerwonych wargach jako sznur paciorków... rodny był całkiem, że nigdy dość napatrzeć się nie mogła na niego.

- Nie mógł to ociec przynieść, będziesz to co dnia tyle drogi biegała!
- Gnoju mieli urzucić spod jałówki, a samam wolała ci przynieść!

Zawsze tak kierowała, by samej obiad przynosić i chociaż popatrzeć na niego. ,

- Cóż tam? – spytał dojadając.
- A cóż by! – oprzedłam już worek wełny i odniesłam organiścinej pięć proników. Kuntentna była wielce... Pietruś ino jakiś rozpalony, jeść nie je i matyjasie ciągiem...
- Obżarł się i tyla.
- Pewnie, że tak, pewnie... A i Jankiel zachodził po gęsi...
- Sprzedasz to?
- Hale, a na zwiesnę to kupowała będę!
- Jak uważasz, tak zrób, twoja w tym głowa.
- I u Wachników znowu się pobiły, aż po księdza chodzili, żeby rozbroił...

a u Paczesiów cielę pono się udlawiło marchwią.

- Co mi ta po tym – mruknął niecierpliwie.
- Organista jeździł po snopkach – powiedziała po chwili, ale już nieśmiało.
- Cóżesz dała?

– Dwie przygarście lnu oczesanego i cztery jajka... Powiedział, że jak nam będzie potrzeba, to da wóz owsianki i poczeka na pieniądze do lata albo i na odrobek da. Nie wzięłam, po cóż nam brać od niego... przecież... należy nam się jeszcze paszy od ojca, wzielim ino dwa wozy, a z tyłu morgów...

– Nie pójdę się upominać i tobie zakazuję. Weź od organisty na odrobek, a nie, to się ostatnie bydlę sprzedas, a pókim żyw, ojca o nic prosił nie będę, rozumiesz...

- Rozumiem, od organisty wziąć...
- A może i zarobię tyla, że staczy, nie bucz ino przy ludziach!
- Dyć nie płaczę, nie... ale weź od młynarza z pół korczyka jęczmienia na kaszę, to taniej wyjdzie niżli gotową kupować.

– Dobrze, powiem dzisiaj i zostanę na któryś wieczór, to się zmiele.

Hanka wyszła, a on pozostał jeszcze kurząc papierosa, nie wtrącając się do rozmów, jakie chłopi wiedli, a mówili właśnie o bracie dziedzicowym z Wólki.

– Jacek mu było, znałem go dobrze! – zawała Bartek wchodząc na ten czas do izdebki.

- To wiecie pewnie, że powrócił z dalekich krajów.
- Nie, myślałem nawet, że już dawno pomarł!
- Żywie, bo coś ze dwie niedziele temu, jak przyjechał.

– Wrócił, ale powiadali, że coś niespełna rozumu. We dworze nie chce mieszkać i przeniósł się do lasu do borowego, sam se wszystko narządza, czy jadło, czy też ubiór, aż to dziwno wszystkim, a wieczorami na skrzypkach wygrywa, często gęsto to i po drogach go spotykają, po tych mogiłkach różnych, na których przygrywa...

– Mówili mi, że po wsiach chodzi i wszystkich się wypytuje o jakiegoś Kubę.

– O Kubę! Nie jednemu psu Łysek.

– Przezwiska nie powiada, Kubę jakiegoś szuka, któryen go miał pono z wojny wynieść i od śmierci uchronić!

– Był ci i u nas Kuba, któryen do boru z panami poszedł, ale ten pomarł!

– rzucił Antek i podniósł się, bo już Mateusz wrzeszczał za ścianą:

– Wychodźta, co to, do podwieczorku będącą poledniowali!

Antka porwała złość, -że wybiegł i zawałał:

– Nie drzyj się po próżnicy, słyszymy wszyscy.

– Obżarł się mięsem, to krzykaniem ulgę sprawia kałdunowi – powiedział Bartek.

– I... krzyczy, by się przed młynarzem zasłużyć – dorzucił któryś.

– Przyjadle się wylegają, poradzają, gospodarzy juchy udają, a całych portek nie pokażą mamrotał wciąż Mateusz.

– Do was pije, Antoni, do was!

– Zawrzyj pysk i weź ozór zazęby, bym ci go nie przyciął, a od gospodarzy ci wara! – wrzasnął Antek, gotowy już na wszystko.

Ale Mateusz zamilkł, ino jak ten zbój spoglądał, a już cały dzień słowa nie przemówił do nikogo, ale za robotą Antkową pilnie baczyl i stróżował go na każdym kroku, ino przyczepić się nie mógł, bo tamten tak robił rzetelnie, że sam młynarz, któryen parę razy dziennie przychodził na robotę, to spostrzegł i przy pierwszej wypłacie tygodniowej postąpił mu na całe trzy złote.

Mateusz się wściekał potem, młynarzowi do oczów skakał, ale ten rzekł:

– Dobryś mi ty, dobry mi i on, dobry mi każdy, któryen rzetelnie pracuje.

– To ino mnie przez złość pan jemu postąpił.

– Wart jest tyle co Bartek, a może i więcej, tom postąpił. Sprawiedliwy człowiek jestem, niech każdy o tym wie.

– A bo cisnę wszystko do stu diabłów i niech se pan sam staje do roboty – groził.

– A ciśnij, poszukaj bułek,, kiedy ci chleb nie smakuje, idź, tartak poprowadzi Boryna, i do tego za cztery złote na dzień! powiedział młynarz ze śmiechem, boano tak z rozmysłem wszystko rychtował, by mieć taniej robotnika.

Pomiarkował się wnet Mateusz, że młynarz nie ustąpi i nie da się nastraszyć, to nie nastawał więcej, schował złość do Antka głęboko za pazuchę że go tam żywym ogniem piekła, ale dla ludzi zrobił się jakby miększym i wyrozumiałszym, spostrzegli to w lot, a Bartek splunął na to i rzekł do drugich:

– Glupi jako ten psiak, co nie mógł ugryźć buta, dostał wzęby, to się

teraz do niego łasi. Myślał, że łaskę posiadł, a tak samo go przegonią, niech się tylko lepszy trafi... zawzdy tak z bogaczami bywa...

Antkowi zaś zarówno wszystko było, ani rad był z podwyżki, ani cieszyło go zbytnio, że Mateuszowi zmiękała rura i że wieś z niego przekpiwała, o czym powiadali na robocie, tyle go to obchodziło razem, co ten łoński rok albo i mniej. Nie dla płacy robił, to ino Hankę cieszyło, robił, bo mu się tak podobało, a gdyby zechciał brzuchem do góry wylegiwać – wylegiwałby się, choćby się tam nie wiem co stało. A że upodobał sobie w robocie, to się w niej prosto zapamiętał i chodził jak ten koń w kieracie, co i nie popędzany, a w kółko biega, póki go nie zatrzymają.

I tak szedł dzień za dniem, tydzień za tygodniem aż do samych Godów w ciężkiej i bezustannej pracy, aż mu z wolna przycichła dusza i jakby skrzepała na lód, że zgoła niepodobny był do dawnego. Dziwowali się temu ludzie i różnie o tym mówili. Ale to było jeno z wierzchu, dla ludzkich oczów, bo na wnętrzu całkiem było różnie – jako w tej wodzie bystrej i głębokiej, którą mróz w lody okuje i śniegi przysypią – a belkocze ciegiem, szumi, huka, że ani człowiek się spodzieje, kiej pęknie powłoka i wody luną... Tak ci było i w nim; robił, harował, pieniądze co do grosza oddawał żonie, w domu przesiadywał wieczorami, a dobry był jak nigdy, cichy, spokojny, dzieci zabawiał, pomagał w gospodarstwie, marnego słowa nie rzekł nikomu, nie wyrzekał i jakby o wszystkich krzywdach zapomniał ale nie zwiódł tym wszystkim Hanczynego serca, nie; juści, że radowała się tej przemianie i dziękowała za nią Bogu goraco, a zabiegała koło niego, jak mogła, w oczy mu ciegiem patrzyła, by odgadnąć, czego potrzebuje, służką mu była najwierniejszą i najpamiętliwszą, ale i często łapała oczami jego smutne spojrzenia, często nasłuchiwała strwożona jego wzdychów cichych, często opadały jej ręce i z zamarłym sercem oglądała się dokoła, chcąc przewidzieć, skąd przyjdzie nieszczęście, bo dobrze czuła, że w nim waży się cosik strasznego, cosik, co ino przez moc zdzierża, co ino przywarło, przytało się, a ssie mu duszę, ssie...

On zaś ani słowa nie rzekł, źle mu jest czy dobrze, z roboty wracał prosto do domu, o świtaniu się zrywał, kiedy przedzwaniały na roraty, że co dnia przechodził koło oświetlonego kościoła, co dnia zatrzymywał się wprost kruchty posłuchać grania organów, tych muzycznych głosów, tych brzmień rozdzwonionych, cichych; przejmujących, co jakby z mrozów dźwięczały, jakby z tej przedświtowej szarości się rodziły, jakby z tych zór miedzianych pobrękły z lodowych przysłon i z ziemi przemarzłej niosły się tesknym, łamiącym marzeniem długiego snu, ciężkiego snu zimy, i co dnia przyspieszał kroku, by go nie ujrzały zasłuchanego, i biegł drugą stroną stawu, dłuższą, byle ino nie przechodzić koło ojcowego domu nie spotkać nikogo.

Nikogo!

Dlatego też i w niedziele przesiadywał kamieniem w domu, mimo próśb Hanki, by szedł z nią do kościoła. Nie i nie. Bał się spotkania z Jagnią, dobrze wiedział, że nie zdzierzy, nie wytrzyma!

A przy tym wiedział od Bartka, z którym się niezgorzej stwarzyszył, i

sam czuł, że wieś wciąż się nim zajmuje

że go pilnują i śledzą na każdym kroku jak złodzieja, jakby się zmówili na niego – nieraz bowiem spostrzegał przyczajone za węglami oczy, nieraz czuł, jak się oglądają za nim, jak lecą ciekawe, chwytnie spojrzenia, co rade by do dna duszy sięgnąć i wypatroszyć ją z każdego zamysłu, i przejrzeć na wskróś. Bolały go te oczy, bo jakby świdrem szły przez duszę, srodze bolały.

– Nie przegryziecie, ścierwy, nie przegryziecie – szeptał nienawistnie, zacinając się w coraz sroższym gniewie na wszystkich, że jeszcze bardziej unikał ludzi.

– Nie potrzeba mi nikogo. Tyle mam ze sobą przyjacielstwa, że ledwie temu poradzę – powiedział Kłębowi, który mu wyrzucał, że nigdy do niego nie zajrzy.

I prawdę rzekł, że ledwie ze sobą poradził, prawdę; wział się był mocno w garść, skiełznał duszę niby w ten kantar żelazny i trzymał krzepko, nie popuszczał z uwięzi – ale już mu coraz częściej mdłała dusza z utrudzenia i coraz częściej chciało mu się ciepnąć wszystko zdać się na dolę .Zła będzie czy dobra – zarówno mu było, bo życie mu mierzo i przeżerał go smutek – głęboki smutek, co jak ten jastrząb wrzepił się w serce pazurami i darł, i ozdzierał.

Ciężko mu było w tym jarzmie, ckno, ciasno i duszno, jak temu spętanemu koniowi w zagrodzie, jak temu psu na łańcuchu, jak... że i nie wypowiedzieć!

Czuł się jako to drzewo rodne, obłamane przez wicher i na zagładę skazane , a schnające powoli w samym środku kwitnącego, zdrowego sadu.

Boć wokoło żyli ludzie, była wieś, życie wrzało zwykłym głębokim bełkotem, pluskało jako ta woda bieżąca, rozlewało się wciąż jednakim, bujnym, rzeźwym strumieniem. Lipce żyły zwykłym, codziennym życiem: a to chrzcinę wyprawiali u Wachników; zrękowiny odbywały się u Kłębow, choć i bez muzyki, ale zabawiali się, jak na adwent przystało; to znowu zmarło się komuś, bodaj że temu Bartkowi, którego to po kopaniach zięciaszek tak pobił, że chyrał, kwękał, aż się i przeniósł do Abramka na piwo; to Jagustynka zapozwała znowu dzieci do sądów o wycugi; to insze jeszcze sprawy szły, drugie, a w każdej niemal chałupie coś nowego; że naród miał o czym radzić, z czego się śmiać albo i markocić; a zaś po różnych chałupach w długie wieczory zimowe zbierały się kobiety z kądzioł na przed – co tam śmiechu było, mój Jezus, co zabawy, co gadek, co krzykań, że aż po drogach szły te gzy wesołe! A wszędzy co swarów, przyjacielstw, zmawiań, zalecanek wystawań przed chałupami, krętaniny, bijatyk, przemawia uciecznych – jakoby w tym mrówczym albo pszczelnym rojowisku – że ino huczało w chałupach.

A każdy żył po swojemu, jak mu się widziało, jak mu sposobniej było, a społecznie z drugimi, jak Pan Bóg przykazał.

Kto biedował, zabiegał, kłopotał się, kto się zabawiał i rad w kieliszki przedzwaniał z przyjacioły, kto się puszył i wynosił nad drugie, kto za dzieuchami się uganiał kto chyrał i na księżą oborę poglądał, kto na ciepłym przypieku legiąwał, komu radość była, komu smutek, komu zaś ni jedno, ni tamto – a wszyscy żyli gwarno, z całej mocy, duszą całą.

Ino on jeden był jakby poza wsią, poza ludźmi i czuł się jako ten ptak obcy, strachliwy a głodny – że choć się tłucze koło jarzących okien, choć wzdycha do pełnych brogów, choć rad by duszą całą do ludzi – a nie wleci; kołuje ino, zagląda, nasłuchuje, męką się żywii, tęsknicę pije , a nie wleci.

Chyba, żeby Pan Jezus co przemienił... a na dobre.

Ale bał się jeszcze myśleć o takiej przemianie.

Jakoś na dni parę przed Godami spotkał się rano z kowalem, chciał go wyminać, ale tamten zastąpił mu drogę pierwszy wyciągnął rękę i rzekł miętko, jakby z żalem:

– Czekałem, że przyjdziesz jak do rodzonego... poradziłbym, pomógł, chociaż i u mnie się nie przelewa...

– Mogłeś przyjść i pomóc!

– Jakże... pierwszy to miałem się napraszać, żebyś mnie wygonił jak Józka...

– Juści, kogo nie boli, temu zawsze powoli. – Nie boli! Jednaka nas krzywda spotkała, to i bolenie jednakie.

– Nie cygań w żywe oczy, hale, myśli, że z głupim ma sprawę...

– Jak tego Pana Boga kocham, tak czystą prawdę rzekłem.

– Lis jucha; leci, wywąchuje, kręta się, a ogonem ślad zaciera, żeby nawet wiatru za nim nie złapać i szkody nie pomścić.

– Że na weselu byłem, o toś, widzę, krzyw na mnie! Prawda, byłem, nie wypieram się, musiałem ano pójść, sam ksiądz namawiał i niewolił, żeby obrazy boskiej z tego nie wyszło, że dzieci osobno, a ocieci osobno.

– Z namowy księdza poszedłeś, powiedz to drugiemu, uwierzy, ale nie ja. Drzesz ty starego za to przyjacielstwo, jak się ino da, z próznymi rękami nie odchodzisz...

– Ino głupie nie bierą, jak im dają, ale przeciw tobie nie nastaję, nie, niech cała wieś powie, spytań się Jagustynki, ona cięgiem przesiaduje u starego, już nawet mówiłem ojcu o zgodzie z tobą... zrobi się to... uładzi... wyrychtuje na glanc...

– Psów se góźdź, nie mnie, słyszysz! Nie prosiłem cię o wojnę, to mie i ze zgodą nie żeń, widzisz go, jaki mi przyjaciel! Zrobiłbys zgodę, byś ino mógl mi zwlec z grzbietu choćby ten kożuch ostatni... Mówię ci raz jeszcze, całkiem mnie poniechaj i z drogi mi schodź, bo jak mnie kiedy złość rozbierze, to ci tych wiewiórczych kudłów nadrę i żeber pomacam, nie obronią cię i strażniki,

choć z nimi trzymasz. Zapamiętaj to sobie!

Odwrócił się i poszedł nie obejrzałszy się nawet na tamtego, który z rozdziawioną gębą na środku drogiostał.

– Cygan ścierwa, ze starym trzyma i do mnie z przyjacielstwem występuje, a obu by nas z torbami puścił, by ino mógl.

Nie uspokoił się rychło po tym spotkaniu, bo do tego nie wiodło mu się jakoś dzisiaj od samego rana; ledwie był wziął się do czesania, wyszczerbił się topór na sęku, a potem zaś, zaraz z przypołudnia, drzewo przygnietło mu nogę, cud prawdziwy, że nie pękła, ale musiał but zezuwać i okładać lodem, bo

napuchła i srodze bolała... A do tego i Mateusz dzisiaj był rozżarty jak ten pies, kłócił się ze wszystkimi, wciąż mu było źle, wciąż mało, krzyczał, poganiał, a z nim to jakby wyraźnie zwady szukał, że ino, ino do czego gorszego nie przyszło.

Tak się już dziwnie składało, bo nawet tej kaszy, którą miał Franek zrobić na dzisiaj, a o którą Hanka mu co dnia głowę suszyła, nie zrobił i zastawał się brakiem czasu.

W chałupie też było niezwyczajnie, Hanka chodziła strapiona i zapłakana, bo Pietruś leżał w gorączce jakoby w ogniu, że musiała wołać Jagustynki, aby chłopca okadziła i przemierzyła, bo obsunąć się musiał.

Właśnie przyszła podczas kolacji, przysiadła przed kominem, rozglądała się kryjomo po izbie i dziwną ochotę miała gadać, ino że mało wiele odpowiadali oboje, to zaraz wzięła się oglądać chłopca i lekować...

– Pójdę do młyna, przypilnuję, bo inaczej nie zrobią! – powiedział biorąc za czapkę.

– Ociec nie mogliby to iść zasypywać?...

– Sam pójdę, to pewnie kasza będzie! – I poszedł spiesznie, zły był, wzburzony i tak na wnętrzu rozciepany jako to drzewo samotne na wichurze, a przy tym drażniło go wszystko w chałupie, niecierpliwiło, a najbarzej te obmacujące, złodziejskie oczy Jagustynki.

Wieczór był cichy, niemroźny, bo jakoś od rana sfolżało mocno, gwiazd było niewiele, ino gdzieniegdzie, jak przesłony, drgała jaka w dalekościach, wiatr pociągał od lasów, a z nim szedł daleki szum, głuchy, jękiły przed odmianą, psy gęsto naszczekowiły po wsi, a co trochę suły się kurzawą śniegi, otrząsane z drzew... dymy tłukły się po drodze – a powietrze było wilgotnawe, przejmujące.

We młynie, że to przed świętami, sporo było ludzi ; tych , których zboże się mełło, warowali przy gankach, reszta siedziała w izdebce młynarczyka, a w pośrodku Mateusz snadź coś ciekawego powiadał, bo co chwila wybuchały śmiechem.

Antek cofnął się prawie z progu izdebki i poszedł na młyn szukać Franka.

– Rozprawia się na grobli z Magdą, wiecie, tą wypędzoną od organistów! Młynarz chciał go wygonić, jeśli dziewczę raz jeszcze spotka w młynie, a przesiadywała tu całe noce, bo i gdzieś się podzieje biedota! – objaśnił go chłop jeden.

– Kto na zwiesnę za czym bryka, od tego zimą umyka! – dorzucił ze śmiechem inny.

Antek przysiadł pod cylindrem, gdzie się najprzecześszą mąkę robiło, a tak jakoś wprost wywartych drzwi izdebki, że widział Mateusze plecy i głowy innych, pochylonych ku niemu i zasłuchanych, mógł być słyszeć nawet, co mówili, bo niedaleko było, ino turkot młyna nie pozwalał, a i sam słuchać nie chciał.

Uwalnił się prawie na workach i jakby drzemał nieco ze znużenia.

Młyn turkotał bez przerwy, trząsł się cały, dygotał i pracował wszystkimi gankami, koła trzepały się tak mocno jakby sto kobiet prało kijankami a bez przerwy, woda z belkotliwym krzykiem waliła się przez nie, rozbijała wnet piany

wrzące, w śnieżyste drzazgi i waliła z rykiem do rzeki.

Antek czekał może z godzinę na Franka, ale podniósł się wreszcie, by iść go poszukać na dworze, a zarazem by się orzeźwić nieco, bo śpiczko go morzył. Drzwi wychodne prowadziły tuż przy izdebcie, przeszedł i biorąc już za klamkę przystanął nagle, posłyszał prawienie Mateusza.

—...a stary sam warzy mleko, to herbatę i do pierzyny jej nosi.. — mówili, że nawet sam koło krów chodzi i z Jagustynką wszystko obrządza, byle ino ona se rączków nie powalała... pono kupił w mieście porcenelę, by się nie przeziębiała za stodołę wychodzić...

Gruchnęły śmiechem ogromnym i dowcipy jak grad się posypały. Antek, sam nie wiedząc dlaczego, cofnął się na dawne miejsce, padł na worki i bezmyślnie patrzył w długą, czerwoną smugę światła, bijącą przez wywarcone drzwi izdebki. Nie słyszał nic, turkot przygluszał rozmowy, młyn dygotał bezustannie, szary tuman pyłów mącznych przysłaniał młynice, lampki wiszące u sufitu gdzieniegdzie migotały z kurzawy białej, żółciły się jak te kocie oczy zaczajone i drygały raz po raz na sznurach. Ale nie mógł wysiedzieć, podniósł się znowu i cicho, na palcach podsunął się pod same drzwi i słuchał.

—...wszystko mu wytłumaczyła — mówił Mateusz — bez plotu pono się spieszyla i bez to — Dominikowa przytwierdziła, jako się to często przytrafia dzieuchom, że i ją to samo spotkało w panieństwie... Każda teraz może zganiać na przełaz ostry... a stary baran uwierzył. Taki mądrała, a uwierzył...

Śmiali się tak, aż ten rechot po młynicy się rozlegał, aż się pokładali.

Antek przysunął się bliżej, prawie w progu stanął, a blady jak trup z zaciśniętymi pięściami, skurczony w sobie, gotowy do skoku.

— A to, co o Antku powiadali — podjął znowu Mateusz, gdy się wyśmiali — że się tam z Jagusią dobrze znali, nieprawda, wiem najlepiej. Sam słyszałem, jak skamała u drzwi komory niby ten pies, aż go mietłą musiała odganiać. Przyczepił się do niej jak rzep do psiego ogona, ale go przeganiała...

— Widzieliście to?... inaczej na wsi mówili... — zapytał któryś.

— Jakże, raz to byłem u niej w komorze? raz mi się to żaliła na niego?

— Łzesz jak ten pies! — krzyknął Antek przestępując próg.

Mateusz się porwał w ten mig do niego, ale nim mógł zmiarkować co bądź, już Antek skoczył jak ten wilk wściekły, chycił go jedną ręką za orzydłe, przydusił, aż tamten dech i głos stracił, drugą ujął za pas, wyrwał z miejsca jak kierz, nogą drzwi wywalił na dwór i poniósł go prędko za tartak, do rzeki ogrodzonej płotem, i cisnął z całej mocy, aż cztery żerdki trzasły kiej słomki, a Mateusz niby kloc ciężki padł we wodę.

Rejwach się uczynił i krzyk wielki, bo rzeka w tym miejscu bystra była i głęboka, rzucili się ludzie na ratunek i wyciągnęli go rychło, ale był nieprzytomny, ledwie się go docucili. Przyleciał wnet młynarz, przywiedli w parę pacierzy Jambroża, naszło się ludzi ze wsi, aż go przenieśli do młynarzowego domu, bo cięgiem mdlał i rzygał krwią. Po księdza nawet posłali, tak się źle z nim widziało, myśleli, że i ranka nie doczeka.

Antek zaś, kiedy Mateusza wyniesli, siadł spokojnie na jego miejscu przed

kominem i grzał sobie ręce, i pogadywał z Frankiem, który się znalazł – a skoro ludzie popowracali i uspokoilo się nieco, rzekł tak głośno, by wszyscy słyszeli, a mocno, by sobie każdy zapamiętał:

– Kto ino będzie mnie szarpał i nastawał na mnie, każdemu tak zrobię albo jeszcze lepiej!

Nikt się nie odezwał, patrzeli na niego z głębokim podziwem, z szacunkiem, bo jakże, żeby takiego chłopa jak Mateusz wziąć tak letko niby ten snopek słomy, ponieść i rzucić do wody! Jeszcze nikto o takim mocarzu nie słyszał!... No, bo żeby się pobili, zmagali i jeden drugiego przemógł, poprzetrzącał mu kości, zabił nawet – rzecz zwyczajna! Ale nie, ino wziąć kiej tego szczeniaka za uszy i ciepnąć do wody! Że mu ta zebra popękały od żerdek, nic to, wylekuje się, ale taki wstyd, taki wstyd, tego chyba Mateusz nie przeniesie!... Tak owstydzić człowieka na całe życie!...

– No, no wiecie, moiściowy, tego jeszcze nie było szeptali między sobą.

Ale Antek na nich nie zważył, zmeł kaszę i koło północka poszedł do domu; świeciło się jeszcze u młynarza w tej izbie, gdzie złożyli Mateusza.

– Nie będziesz się, ścierwo, przechwalał więcej, żeś u Jagny w komorze bywał! – szepnął nienawistnie i splunął.

W domu nic nie powiedział, choć Hanka jeszcze nie spała zajęta przedzemiem, ale rano nie poszedł do roboty, był pewny, że go odprawią, zaraz jednak po śniadaniu przyleciał sam młynarz.

– Chodźcież do roboty, co macie z Mateuszem, to wasza sprawa, nic mi do tego, a tartak stać nie może, dopóki nie ozdrowieje; prowadźcie robotę, cztery złote i obiad będę wam płacił.

– Nie pójdę, da pan tyle, co Mateuszowi, stanę i nie gorzej poprowadzę.

Młynarz się wściekał, targował, ale przystać musiał, bo nie było rady, zaraz go też zabrał i poszli.

Hanka nic z tego jeszcze nie pojęła, bo o niczym nie wiedziała.

Rozdział 16

W Wigilię przed godnymi świętami już od samego świtania wrzał przyspieszony, gorączkowy ruch w całych Lipcach.

W nocy czy też dopiero na odedniu mróz był znowu krzepko chycił, a że przyszedł po paru dniach miękkich i wilgnych mgieł, to obwalił drzewa sadzią jakby tymi szklanymi strużynami albo zasie puchem co najbielszym; słońce się nawet całkiem wyłupało i świeciło na modrym, jakby oprzedzonym w cieniuśkie, przejrzyste mgły niebie, jeno że blade było, ostygłe kiej ta Hostia w monstrancji utajona, nic nie grzejace, a naprzeciw, bo mróz brał na dzień, podnosił się jeszcze i przejmował taką skrzytwą, że dech zapierało i stworzenie wszelkie chodziło w parach oddechów, niby w kłębach mgieł, ale świat się cały rozsłonecznił i stanął w takich migotliwych, jarzących blaskach, w takich ostrych skrzeniach, jak żeby kto diamentową rosą przyokrył śniegi, aż oczy bolały patrzeć.

Okólne pola, przywalone śniegiem, leżały białe, roziskrzone, a głuche i martwe, ino czasami ptak jakiś łopotał wskroś bielizn mieniających, że ino cień jego czarny migotał po zagonach albo to stadko kuropatw skrzykiwało się pod zasypywanymi krzami i płochliwie, czujnie ciągnęło chylkiem ku ludzkim siedzibom, pod brogi pełne; gdzie znów, ale nieczęsto, zajęczek jakiś zaczerniał, kicał po śniegach, stawał słupka i drapał stwardniałą skorupę dobierając się do zboża, ale spłoszony szczekaniem psów, uciekał z nawrotem do borów oszroniałych, zawałonych śniegiem, zmartwiały zimna! – Pusto i głucho się czyniło na tych nie objętych okiem równiach śnieżnych, a tylko gdzieś, w dalekościach modrawych, majaczyły wsie, siwały sady, mroczaly gąszcze, połyskiwały zamarzłe strumienie.

Chłód przejmujący i od tych mroźnych brzasków świątlisty wionął światem całym i przenikał na wskroś zlodowaciałą ciszę.

Żaden krzyk nie rozdarł zakrzepłego milczenia pól, żaden głos żywego nie zadrgał ni nawet poświst wiatru nie zaszaleścił w suchych, roziskrzonych śniegach – ledwie niekiedy, czasami, od dróg zgubionych w zapach, tłukł się jękliwy głos dzwonka i skrzyp sani, ale tak słabo i odległe, że jeszcze nie chycił całkiem, nie rozeznał skąd i gdzie, a już przebrzmiał i zgoła przepadło w cichościach.

Ale po lipeckich drogach, z obu stron stawu, rojno było od ludzi i wrzasliwie; radosny nastrój święta drgał w powietrzu, przenikał ludzi, nawet w bydlątkach się odzywał; krzyki dźwięczały w słuchliwym, mrożnym powietrzu

kieby muzyka, śmiechy rozgłośnie, wesołe leciały z końca w koniec wsi, radość buchała z serc; psy jak oszalałe tarzały się po śniegach, szczekały z uciechy i ganiały za wronami, tłuącymi się około domów, po stajniach rżały konie, z obór wyrywaly się przeciągle, teskne ryki, a nawet ten śnieg jakby radośniej skrzypiał pod nogami, płozy sań piskały na twardych wyszlachtanych drogach, dymy były modrymi słupami a prościuteńko, jakby strzelili, okna zaś chałup grały tak w słońcu, aż razilo – a wszędzie pełno było wrzawy dzieci, rwetesi, głęgliwych głosów gęsich, co się trzepaly po przyrębłach, nawoływań; pełno było po drogach ludzi, przed domami, w opłotkach, a wskroś ośnieżonych sadów raz po raz czerwieniły się weśniaki kobiet, przebiegających z chałupy do chałupy, że raz po raz trącane w biegu drzewiny i krze sypały strugami okiści niby ta srebrną kurzawą.

Mlyn nawet dzisiaj nie turkotał, stanął na świętą całe, a tylko zimne szkliwo wody przejrzystej, puszczonej na upust, dzwoniło belkotliwie, a gdzieś za nim, w błotach i w oparzeliskach, z oparów kurzących się mgłami wydzierały się krzyki dzikich kaczek i całe ich stada kołowały.

A w każdej chałupie, u Szymonów, u Maćków, u wójtów, u Kłębow, i kto ich tam zliczy a wypowie wszystkich, przewietrzano izby, myto, szorowano, posypywano izby, sienie, a nawet i śnieg przed progami świeżym igliwiem, a gdzieniedzie to i bielono poczerniałe kominy; a wszędzie na gwałt pieczono chleby i one strucle świąteczne, oprawiano śledzie, wiercono w niepolewanych donicach mak do klusek.

Boć to Gody szły, Pańskiego Dzieciątka święto, radosny dzień cudu i zmiowania Jezusowego nad światem, błogosławiona przerwa w długich, pracowitych dniach, to i w ludziskach budziła się dusza z zimowego odrętwienia, otrząsała się z szarzyzny, podnosiła się i szła radosna, czująca mocno na spotkanie narodzin Pańskich!

I u Borynów był taki sam rwetes, krętanina i przygotowania.

Stary jeszcze był do dnia pojechał do miasta po zakupy z Pietkiem, którego przyjął do koni na Kubowe miejsce.

A w chałupie uwijano się żwawo, Józka przyśpiewała cichuśko i strzygiła z papierów kolorowych one cudackie strzyżki, które czy na belkę, czy też na ramy obrazów nalepić, to widzą się kieby pomalowane w żywe kolory, od których aż gra w oczach! A Jagna, z zakasanymi po ramiona rękawami, miesiła w dzieży ciasto i przy matczynej pomocy piekła strucle tak długachne, że widziały się jako te lechy w sadzie, na których pietruszkę zasiewają, to chleby bielsze nieco z pytlowej mąki – a zwijała się żywo, bo ciasto już kipiało i trza było wyrabiać bochenki, to poglądała za Józiną robotą, to zaglądała do placka z serem i miodem, który wygrzewał się już pod pierzyną i czekał na piec, to latała na drugą stronę do szabaśnika, w którym buzował się tęgi ogień.

Witek miał przykazane, aby pilnował ognia i dokładał polan, ale tyle go ino widzieli co przy śniadaniu, bo zaraz się gdziesik zapodział. Próżno Józka, to Dominikowa szukały go po obejściu i nawoływały, ani się odezwała jucha;

siedziałano za brogiem w szczerym polu pod krzami i zakładał sidła na

kuropatki, a gęsto je przysypywał plewami dla niepoznaki i przynęty. Łapa z nim był i ten bociek, którego to był w jesieni chorego przygarnął, wykurował, ochraniał, żywiał, sztuk różnych wyuczył i tak się z nim pokumtał, że niech ino zagwizdał nań po swojemu, to ptak chodził za nim niezgorzej od Łapy, z którym był w wielkiej zgódzie, bo razem wyprawiali się na szczury w stajni.

Rocho zaś, którego na całe święta Boryna do chałupy przyjął, siedział już od rana w kościele i tam do spółki z Jambrożym przystrajali ołtarze i ściany jedliną, jakiej nawiózły księży parobek.

Południe już dochodziło, gdy Jagna skończyła z chlebem, ułożyła bochenki na desce i jeszcze oklepywała i smarowała je białkiem, by zbytnio w ogniu nie popękały, gdy Witek wraził głowę w drzwi i krzyknął:

– Kolędę niesą!

Jakoż już od rana starszy organiściak, Jasio, ten, co był w szkołach, rozniósł opłatki do spółki z młodszym bratem.

Dojrzała ich Jagna już przed gankiem, że czasu nie było nawet coś uprzątać, gdy do izby weselnej z Pochwalonym.

Zafrasowała się wielce, że to w izbie rozwadiasz był taki, to ino schowała pod zapaskę gołe ręce i zapraszała, by siedli odpocząć, bo kosze mieli wielkie, a młodszy dźwigał niezgorsze torbeczki i niepróżne.

– Jeszcze mamy pół wsi obejść, a czasu niewiele!... – wzbraniał się.

– Niech pan Jasio choć się ogrzeje, zamróz taki!

– A może zdziecko gorącego mleka, to uwarzę – proponowała Dominikowa. Wymawiali się, ale przysiedli pod oknem na skrzyni, Jasio zaś tak się wpatrzył w Jagnę, aż poczerwieniała i jęła spiesznie ściągać na ręce rękawy, że i on pokraśniał jak burak i wziął w koszu szukać opłatków, a wyjął lepszą i grubszą paczkę, bo w złoty pasek okręconą i poprzekładaną kolorowymi opłatkami. Jaguś wzięła ją przez zapaskę i położyła na talerzu pod Pasyjką, a potem wyniesła z dobry garnieci siemienia lnianego i sześć jajek.

– Pan Jaś dawno przyjechał?

– Dopiero w niedzielę, trzy dni temu.

– Pewnikiem ckną się im w tych szkołach? – zapytała matka.

– Nie bardzo, ale to już niedługo, bo tylko do wiosny!

– A mówiła pani organiścina jeszcze w moje wesele, że pan Jasio na księdza idzie...

– Tak, od Wielkiej Nocy, tak! – rzekł ciszej i spuścił oczy.

– Mój Boże, to dopiero pociecha się ojcom ściele! To dopiero radość, że oni księdzem ostaną, a może da Bóg, to i w naszej parafii!

– Cóż tu u was słyszać? – zapytał, aby przerwać pytania niemiłe.

– A cóż by, dał Bóg, że nic złego. Pomaluśku wszystko, pomaluśku, a dookoła, kieby w tym kieracie, jak zwyczajnie w chłopskim stanie.

– Chciałem przyjechać na wasze, Jaguś, wesele, ale mnie nie puścili.

– A taka zabawa była, że bez całe trzy dni tańcowali! – wykrzyknęła Józka.

– Kuba podobno w tym czasie umarł!

– A zmarło mu się, zmarło chudziaczkowi, krew go uszła i nawet bez

świętej spowiedzi skończł. Mówią po wsi, że pokutuje, że widzieli, jak się co-sik nocami po drogach tłucze, na rozstajach jęczy, to pod krzyżami wystaje i zmiłowania boskiego czeka!... Kubowa dusza to być musi, nie druga!

– Co wy też mówicie!

– Juści, prawdę mówię, nie widziałam sama, to i nie przysięgnę na to, ale może być, może są takie sprawy na świecie, że człowiekowy rozum, choćby i największy, a nie wyrozumie, nie przejrzy – boskie to ano są urządzenia nie ludzkie, nie, bo co my, chudziaki, możemy, to możemy, a resztę Bóg może!

– Szkoda Kuby, sam ksiądz, jak mi opowiadał o jego śmierci, to aż płakał z żalu.

– Bo poczciwości to był parob, że i drugiego nie znaleźć a cichy, pobożny, pracowity, cudzego nie ruszył, a z biednym to gotów się był kapotą ostatnią podzielić.

– Tak się zmienia ciągle w Lipcach, że co przyjadę, poznać się nie mogę. Byłem dzisiaj u Antków, dziecko im chore, bieda u nich aż skrzypi, a on sam tak się zmienił, tak wychudł, że ledwie go poznali!

Nie odezwały się na to ani słowem, jeno Jagna odwróciła szybko twarz i zaczęła nakładać chleb na łopatę, a stara łypteła oczami, że zaraz pomiarował, jako w tym jest dla nich coś przykrego, chciał naprawić, myślał, o czym by dalej mówić, gdy Józka przystąpiła zaploniona i jęła prosić, aby dał parę kolorowych opłatków.

– Na świąty mi potrzebne, były z łońskiego roku, ale się we wesele do cna pomarnowały.

Juści, że dał jej kilkanaście i coś aż w pięciu kolorach.

– Aż tyle! Mój Jezus, a dyc to starczy i na świąty, i na księżyce, i na gwiazdy! – wołała ucieszona, poszeptały z Jagną i zesromana, przysłaniając twarz zapaską, wyniesła mu za nie coś sześć jajek.

Boryna na ten czas powrócił z miasta i wchodził do izby, a za nim wciskał się Łapa z boćkiem, bo Witek też się zjawił równo z gospodarzem.

– Zawierajcie prędko drzwi, bo się ciasto oziebi – krzyczała stara.

– Jak kobiety zabierają się do porządków, to chłopom trza komornego szukać choćby w karczmie, by przy pieczeniu nie zwalili na nas zakalca! – śmiała się Boryna rozgrzewając skostniałe ręce. – Droga jak po szkle i sanna sielna, ale i taki mróz, że trudno w saniach wysiedzieć! Daj, Jaguś, Pietrkowi choćby chleba, bo przemarzły na kość w tym sołdackim szynelu. Jasio na długo do domu?

– Aż do Trzech Króli.

– Ojciec ma z Jasia niezgorszą wyrękę, bo to i przy organach, i w kanciarii! Juści, staremu żał puścić pierzyny na taki mróz.

– Nie dlatego, a tylko że krowa się dzisiaj ocieliła, to został w domu i pilnuje.

– W dobry czas, będzie mleko na całą zimę.

– Hale, Witek, dałeś pić źrebięciu?

– Samam nosiła, ale nawet i po palcu pić nie chciała, baraszkuje ino, a do klaczy się tak wydziera, że przeprowadziłam do większej gródki.

Chłopcy wyszli, ale Jasio jeszcze z opłotków się odwracał za Jagną, bo też jakby jeszcze urodniejszą była niżli na jesieni przed weselem.

Nie dziwota też, iż starego całkiem zawojowała, iż świata za nią nie widziała. Dobrze na wsi powiadali, że całkiem zgłupiał z tego kochania, bo choć kwardy był i nieustępeliwy la wszystkich po dawnemu, ale Jagusia mogła z nim robić, co ino zechciała, słuchał się jej ze wszystkim, jej oczami patrzał, jej się radził, a i Dominikowej też, że do cna go opanowały! Dobrze mu z tym było, gospodarstwo szło, wszystko było w porządku, wygodę swoją miał, a użalić się przed kim i poradzić, że już o niczym nie myślał i o nic nie stояł, co ino nie było Jagusią, w którą jak w ten obrazek święty patrzał!

Nawet teraz oto wygrzewał się przed kominem, a cięgiem chodził za nią rozmiłowanymi oczami i kieby przed weselem, słodkie słówka wciąż prawili, a jeno o tym myślał, czym by się jej jeszcze więcej przypodchlebić.

Ale Jagna tyle dbała o jego kochanie, co o ten śnieg z łońskiego roku, jakaś mroczna była, zniecierpliwiona jego amorami, zła, wszystko ją drażniło, że jak ten luty wicher nosiła się po izbie – robotę spychała na matkę, to na Józkę, a często i starego do niej zaganiała cierpkimi słowy, a sama szła niby to zatrzeć na drugą stronę do pieca albo do źrebaka w stajni, a głównie po to, by ostać samej i zamyślać się o Antku.

Jasio go jej przypomniał, że jak żywy stanął przed nią, jak żywy...

Prawie trzy miesiące go nie widziała, bo jeszcze na długo przed ślubem, tyla ino, co wtedy przejazdem na drodze pod topolami... juści, czas płynął jak ta woda; a to ślub, przenosiny, kłopoty różne, gospodarstwo, że i kiej to miała o nim pomyśleć! Nie widywała go, to i na myśl nie przychodził, a ludzie też wagowali się mówić o nim przed nią... A teraz, nie wiada dlaczego, tak z nagłą stanął przed oczami i patrzył z taką żałością, z takim wyrzutem, aż się jej dusza zatrzasła ze zgryzoty...

– Nicem ci nie winowata, nie, to czemu stajesz przede mną jak ta dusza pokutująca, czemu straszysz? – myślała żałośnie broniąc się przed wspominami... ale dziwno jej było, czemu się tak mocno przypomniał, czemuż to ani Mateusz, ani Stacho Płoszka, ni inni?... Nikto drugi, tylko on jeden! Zadać jej cosik musiał, że się biedzi teraz i wydziera z siebie, i w męce się pławi, bo taka tesknotę ją rozpierala, aż ją w dołku gniętło, a tak cosik we świat duszę niesło, że poszłaby, gdzie ino oczy poniesą, na bory i lasy.

– Co on tam, chudziak, porabia, co se myśli? I ani sposobu, by z nim pomówić, ani sposobu i... nie wolno! Prawda, nie wolno, Jezus kochany, a dyć by to był śmiertelny grzech, śmiertelny! – mówił to ksiądz na spowiedzi, mówił... – ino by z nim pomówiła raz jeden, choćby przy świadkach, choćby... a to już ani dziś, ani jutro, ani nigdy! Borynowa jest na wiek wieków amen...

– Jagusia, a chodźże, chleb trzeba przesadzić! – wołała stara.

Pobiegła do domu, zwijała się, jak mogła, ale myśli o nim nie zatraciła, wciąż jej wracał na oczy i wszędzie przypominały się jego niebieskie ślepie i te brwie czarne, i te wargi czerwone, słodkie, łakome! Próżno zapamiętale wzięła się do roboty, paliło się jej w rękach, uprzatała izbę, wzięła się pod wieczór

do obrządku krów, czego prawie nigdy nie robiła, nic to jednak nie pomogło, bo ciągle stał przed nią i tęsknica rosła w niej, i rozdzierała duszę, co ją tak strasznie rozdrażniło, że przysiadła na skrzyni przy Józce, czyniącej pospiesznie światy, i buchnęła płaczem.

Uspokajała ją matka, uspokajał mąż wystraszony, chodzili koło niej jak koło tego dzieciątka rozgrymaszonego, głaskali, patrzyli w oczy, nic nie pomogło, wypłakała się do woli i wnet się w niej cosik przemieniło z nagła, bo się podniosła ze skrzyni prawie wesoła, pogadywała ze śmiechem, śpiewać nawet była gotowa, gdyby to był nie adwent!

Popatrzył zdziwiony Boryna, popatrzała matka, a potem na siebie długo i ważnie spoglądali, wywiedli się do sieni, coś tam poszeptali i wrócili rozrado-wani, weseli, roześmiani i nuż ją brać w ramiona, całować, a tacy byli dobrzy, że stara zakrzyknęła gorąco:

– Nie dźwigaj dzieży, Maciej wyniosą!

– Abo to mi nowina brać i cięższą!

Nic nie rozumiała.

Ale stary nie pozwolił, sam wyniósł, a potem przy sposobności przyparł ją gdzieś w komorze, srodze całował, a radośnie coś szeptał ,by Józka nie usłyszała.

– Wam z matką we łbach się poprzewracało, nieprawda, co powiadacie, nie!...

– Oboje z matką znamy się na tym, już ja ci mówię, że tak jest. Zaraz, co to mamy? Gody... to by dopiero na lipca wypadło, w same żniwa... Czas nie-rychtowny, gorąc, roboty, ale cóż poradzi, trza i za to Panu Bogu podziękować...

– I znowu chciał ją całować, wyrwała mu się ze złością i pobiegła do matki z wymówkami, ale stara potwierdziła stanowczo.

– Nieprawda, zdaje się wam ino! – zaprzeczała gorączkowo.

– Nie cieszy cię to, widzę?

– Coby zaś miało cieszyć, mało to kłopotów? a tu jeszcze nowe utrapienie!

– Nie wyrzekaj, by cię Pan Jezus nie pokarał.

– A niechta, a niechta!

– Czemuż to się tak wyrzekasz tego, co?

– Bo nie chcę i tyle!

– Przecież gdyby było dziecko, to w razie śmierci starego, czego Boże broń, do zapisu i jego część by przyszła, a po równo z drugimi, może i na całym gruncie byś ostała...

– Wam ino jedno w głowie: grunt i grunt, a la mnie tyla stoi, co nic...

– Boś młódka jeszcze i głupia, a pleciesz bele co! Człowiek przez gruntu to jak bez nóg, tula się ino, tula, a do nikąd nie zajdzie. Nie powiadaj tylko na sprzeciw Maciejowi, bo mu markotno będzie...

– Nie będę wstrzymywała w sobie, co mi tam Maciej ;

– To pyskujże sobie choćby przed całym światem, kiej nie masz rozumu, a mnie daj spokojnie chleb wysadzić, bo się na węgiel spiecze; zajmij się lepiej robotą, śledzie ano przełoż z wody do mleka, to więcej soli stracą, Józka niech maku utrze, jeszcze tyla do zrobienia, a wieczór ino, ino

Jakoż i prawda była, wieczór już stał u proga, słońce padało za bory, a czerwone zorze rozlewały się po niebie krvawymi zatokami, że śniegi gorzeć się zdawały, jakby zarzemiem posypane – ale wieś głuchła i przycichała ; nosili jeszcze wodę ze stawu, rąbali drwa, to ktoś się spieszył saniami, aż koniom śledziony grały, biegali jeszcze przez staw, skrzypiały wrótnie gdzieniegdzie, zrywały się tu i ówdzie głosy różne, ale z wolna, wraz z gaśnieciem zórza i z tą popielną sinością, jaka się sypała na świat ruch zamierał, przycichały obejścia i pustoszały drogi. Dalekie pola zapadały w mrokach, zimowy wieczór przedko nastawał i brał ziemię w moc swoją, a mróz się podnosił i tak ściskał, że głośniej grały śniegi pod trepami i szyby malowały się w różgi i kwiaty dziwne...

Wieś zginęła w szarych, śnieżystych mrokach, jakby się rozlała, że ani ujrzał domów, płotów i sadów, jedne tylko światełka migotały ostro a gęściej niżli zwykle, bo wszędzie się szykowano do wigilijnej wieczerzy.

W każdej chałupie, zarówno u bogacza, jak i u komornika, jak i u tej biedoty ostatniej, przystrajano się i czekano z namaszczeniem, a wszędzie stawiano w kącie od wschodu snop zboża, okrywano ławy czy stoły płotnem bielonym, podścielano sianem i wygładzano oknami pierwszej gwiazdy.

Jakoś niewidne były zaraz z pierwszego wieczoru; jak to zwykle przy mrozie, bo skoro ostatnie zorze się dopalały, niebo zaczęło się zasnuwać jakby dymany sinymi i całkiem zatapiało się w burościach.

Józka z Witkiem dobrze byli przemarzli, bo stali na zwiadach przed gangiem, nim pierwszą gwiazdę uwidzieli.

– Jest! Jest! – wrzasnął naraz Witek.

Wyjrzał na to Boryna, wyjrzel i drudzy, a na ostatku Rocho.

Juści, że była, tuż nad wschodem, jakby się rozdarły bure opony, a z głębokich granatowych głębin rodziła się gwiazda i zda się rosła w oczach, leciała, pryskała światłem, jarzyła się coraz bystrzej, a coraz bliżej była, aż Rocho uklęknął na śniegu, a za nim drugie.

– Oto gwiazda Trzech Króli, betlejemska gwiazda, przy której blasku Pan nasz się narodził, niech będzie święte imię Jego pochwalone!

Powtórzyli za nim poboźnie i wpili się oczami w tę światłość daleką, w ten świadek cudu, w ten widomy znak zmiłowania Pańskiego nad światem.

Serca im zabiły rzewliwą wdzięcznością, wiarą gorącą, dufnością i brały w siebie to światło czyste jako ten ogień święty, pleniący złe, jako sakrament.

A gwiazda olbrzymiała, niosła się już niby kula ognista, błękitne smugi szły od niej niby szprychy świętego koła, i skrzyły się po śniegach, i świątlistymi drzazgami rozdzierały ciemności, a za nią, jako te służki wierne, wychylały się z nieba inne, a liczne, nieprzeliczoną i nieprzejrzaną gęstwą, że niebo pokryło się rosą świątlistą i rozwijało się nad światem modrą płachtą, poprzebijaną srebrnymi gwoździami.

– Czas wieczerzać, kiedy słowo ciałem się stało! – rzekł Roch.

Weszli do domu i zaraz też obsiedli wysoką i długą ławę.

Siadł Boryna najpierwszy, siadła Dominikowa z synami, bo się dołożyła, aby razem wieczerzać, siadł Rocho, w pośrodku, siadł Pietrek, siadł Witek kole

Józki, tylko Jagusia przysiadała na krótko, bo trzeba było o jadle i przykładaniu pamiętać.

Uroczysta cichość zaledwa izbę.

Boryna się przeżegnał i podzielił opłatek pomiędzy wszystkich, pojedli go ze czcią, kieby ten chleb Pański.

– Chrystus się w onej godzinie narodził, to niech każde stworzenie krzepi się tym chlebem świętym! – powiedział Rocho.

A chociaż głodni byli, boć to dzień cały o suchym chlebie, a pojadali wolno i godnie.

Najpierw był buraczany kwas, gotowany na grzybach z ziemniakami całymi, a potem przyszły śledzie w mące obtaczane i smażone w oleju konopnym, później zaś pszenne kluski z makiem, a potem szła kapusta z grzybami, olejem również omaszczeniona, a na ostatek podała Jagusia przysmak prawdziwy, bo racuszki z gryczanej mąki z miodem zatarte i w makowym oleju uprużone, a przegryzali to wszystko prostym chlebem, bo placka ni strucli, że z mlekiem i masłem były, nie godziło się jeść dnia tego.

Jedli długo i mało kiedy jeśli tam które rzekło jakieś słowo, więc ino skrzyciąt łyżek o wręby się rozlegali i mlaskanie – tylko Boryna raz po raz rwał się pomagać Jagusi a wyręczać, aż go stara skarcila

– Siedźcie, nic się jej nie stanie, daleko jeszcze do czasu, a pierwsze święta na swojem, to niechaj się wkłada!...

Ale Łapa skomlał z cicha, trykał łbem o zady, łasił się a przypochlebiał, by mu przedzej dali, a bociek, który miał swoje miejsce w sieni, to często gęsto kuł dziobem w ścianę, to klekotał, aż się kury odzywały na grzędach.

Nie skończyli jeszcze, gdy ktosik zapukał do okna.

– Nie puszczać i nie obzierać się, to złe, wciśnie się i na cały rok ostatnie!
– wykrzyknęła Dominikowa.

Opuściły łyżki i słuchali strwożeni, pukanie znowu się ponowiło.

– Kubowa dusza! – szepnęła Józka.

– Nie pleć, ktosik potrzebujący; w ten dzień nikto nie powinien być głodny ni ostawać bez dachu – odezwała się Roch podnosząc się drzwi otwierać.

Jagustynka to była, stanęła pokorne u proga i przez łzy, co się jej jak groch sypały, prosiła cicho:

– Dajcie kąt jaki i choćby to, co psu wyrzucicie! Zmiliujcie się nad sieją... Czekałam, że mnie dzieci zaproszą... czekałam... w chałupie mróz... na darmo wyziębłam... na darmo... Mój Jezus... a teraz, jak ta dziadówka... jak... rodzone dzieci... samą mię ostawiły i bez tej okruszyny chleba... gorzej niżli tego psa... a tam u nich gwarno, pełno ludzi... chodziłam koło węglów... w okna zaglądałam...na darmo...

– Siadajcie z nami. Trzeba było przyjść wam zaraz z wieczora, a na dziecińską łaskę nie czekać... jeno do trumny to ochotnie wbiją gwoździe ostatnie, by się upewnić, że nie wróćcie już po nic...

I z wielką dobrością zrobił jej miejsce wedle siebie.

Ale nie mogła nic przeknąć, choć jej Jagusia niczego nie żałowała i szcze-

rym sercem zniewalała do jadła, cóż, kiej nie mogła, siedziała cicho, skulona i zaparta w sobie, że jeno po dryganiu pleców było widno, jaka ją męka ozdzierała.

Cicho się w izbie stało, ciepło, serdecznie, naboźnie i tak uroczyście, jakby między nimi leżało to święte Dzieciątko Jezus.

Ogromny a ciągle podsycany ogień wesoło trzaskał na kominie i rozświetlał całą izbę, aż lśniły się szkła obrazów i czerwieniały zamarznięte szyby, a oni siedzieli teraz wzduż ławy, przed ogniem, i poradzali z cicha a poważnie.

Potem Jaguś nagotowała kawy, to słodzili ją suto i popijali z wolna...

Aż Rocho wyjął z zanadrza książkę okręconą w różaniec i zaczął z niej czytać cichym a głęboko wzruszonym głosem:

– „Jako to stała się nam nowina, Panna porodziła Syna; aż w judejskiej ziemie, w Betlejem, nie bardzo podnymieście, narodził się Pan w ubóstwie; na sianie, w stajni lichej, między bydlątkami, co w tej radosnej nocy cichej były Mu bratami. – A ta sama gwiazda, co i dzisiaj świeci, spłonęła wówczas dla tej świętej Dzieciny – i drogę wskazywała trzem królom, co chociaż pogany i czarne jako te sagany, a serca mieli czujące i z krajów dalekich, zza mórz nieprzejrzanych, zza góra srogich przybiegli z darami, by prawdzie dać świadectwo.”

Długo czytał opowieść oną, a głos mu się wzmagał i rozmadlał, i w śpiew prawie przechodził, że jakby tę świętą litanię wygłaszał, a wszyscy siedzieli w milczeniu pobożnym, w ciszy serc zasłuchanych, w drżeniu dusz olśnionych cudem i w najszczerszym odczuciu łaski Pańskiej narodowi danej!

Hej, mój Jezus kochany! W stajence ci to lichej urodzić się przyszło, tam w tych krajach dalekich, między obcymi, między Żydy paskudne, między heretyki srogie! a w ubóstwie takim, w taki mróz! O biedoto przenajświętsza, o Dziecineczko słodka!... Myśleli i serca biły współczuciem, a dusze się zrywały i niesły we świat jako ci ptakowie, aż do tej ziemi narodzin, do tej szopy, przed ten żłób, nad którym śpiewali aniołowie, do świętych nóżek Dzieciątka przypadali sercami i całą mocą wiary ognistej i dufności oddawali Mu się w te służki najwierniejsze aż po wiek wieków amen!

A Rocho wciąż czytał, aż Józka, że to miękkie dzieuszysko było i wielce czujące, zapłakała rzewliwie nad Pańską niedolą, a Jaguś wsparły twarz na dłoniach też płakała, aż jej łzy ciekły przez palce, że chowała głowę za Jędrzychą, który z otwartą gębą wpodle słuchał, a tak się wielce dziwował słyszanemu, aż raz po raz szarpał Szymka za kapotę i wykrzykiwał:

– Cie!... – słuchasz to, Szymek! – ale wnet milknął, karany srogim wzrokiem matki.

– Nawet tej kolebeczki nie miała biedota!

– Dziw, że to nie zamarzło!

– I że to chciał Pan Jezus tyle wycierpieć! – powiadali rozważając, gdy skończył, a Rocho im na to:

– Bo ino ofiarą swoją i cierpieniem mógł zbawić naród, a gdyby nie to, to już by zły całkiem zapanował nad światem i wybierał dusze la siebie.

– Rządzi on tu i tak niemało – szepnęła Jagustynka.

– Grzech panuje, to złość rządzi, a to są kumy złego!

– I... co tam rządzi, co panuje, komu tam wiada, jeno to jest pewne, że nad człowiekiem zła dola ma moc swoją i to cierpieńie.

– Nie powiadajcie, złość na dzieci was ślepi, byście nie zgrzeszyli!.... .

Postrofowały ja surowo, ale się już nie przeciwiła, pomilkli też wszyscy i rozważyali, a Szymek powstał z miejsca i chyłkiem chciał się wynieść.

– Gdzie ci tak pilno? – syknęła stara, bacząca na wszystko.

– Na wieś pójde, gorąc mię rozbiera... – bełkotał zestraszony.

– Do Nastki cię niesie, na gzy, co?

– Zabronicie to, przytrzymacie... – mówił ostrzej, ale już czapkę cisnął na skrzynię.

– Do chałupy idźta z Jędrzychem, dom na boskiej Opatrzności został, zajrzyjcie do krów i czekajcie, przyjdę po was i razem do kościoła pójdziemy.

– Zarządziła, ale chłopaki wołały pozostać niżli w pustej chałupie siedzieć; nie wyganiała ich też więcej, ale się zaraz podniesła i wzięła ze stołu opłatek.

– Witek, zapal latarkę, do krów pójdziemy. W tę noc Narodzenia i każde bydlątko rozumie człowiekową mowę, i przemówić jest zdolne, że to między niemi Pan się narodził. Kto ino bezgrzeszny zagadnie – ludzkim głosem odpowiedzą; równe są dzisiaj ludziom i społecznie z niemi czujące, więc i opłatkami trza się z niemi podzielić...

Ruszyli wszyscy do obory, a Witek ze światłem przodem.

Krowy leżały rzędem obok siebie i przeżuwały glamiąc powoli, ale na światło i głosy jedy postękiwały, zbierać się ciężko do powstawania a odwracać ciężkie, ogromne łby.

– Tyś gospodynią, Jaguś, to prawo twoje rozdzielić między wszystkie. Darzyć ci się będą lepiej i nie chorować; jeno jutro rano doić nie można, aż wieczorem, straciłyby mleko.

Jagna połamała opłatek na pięć części i przychylając się nad każdą krową, czyniła krzyż święty między rogami, a wtykała po kawałku w gębule, na szerokie, ostre ozory.

– A koniom to nie dacie? – zagadnęła Józka.

– Nie było ich w onym czasie przy Narodzeniu, to nie można.

Wracali do izby, a Roch mówił:

– Kuźde stworzenie, trawka kuźda, choćby i ta najmarniejsza, kamuszek najmniejszy, nawet ta gwiazda ledwie dojrzana – wszystko dzisiaj czuje, wszystko wie, że Pan się narodził.

– Jezus kochany! Wszystko! To i ta ziemia, i te kamienie! – wykrzyknęła Jagna.

– Prawdę rzekłem, tak ci to i jest – wszystko ma swoją duszę. Co ino jest na świecie, czującym jest i na swoją godzinę czeka, aż Jezus się zmiłuje i rzeknie: „Wstań, duszo, ożyj, zasługuj się nieba!” Bo i robaczek najmniejszy, i ta trawka chwiejna, wszystko się po swojemu zasługuje i po swojemu chwały Państkiej dostępuje. A w tę noc, jedną na rok cały, wszystko się podnosi, przeczyka, nasłuchuje, a czeka tego słowa! Dla jednych ono przychodzi, la drugich jeszcze nie kolej, to legną potem w mrok, cierpliwie czekający świtu, kto kamie-

niem, wodą, ziemia, drzewem, kto jeszcze czym innym, jak tam któremu Pan naznaczył!...

Zamilkli rozważając, co powiedział, bo mądrze był rzekł, prosto do serca, ale się to Borynie ni Dominikowej nie widziało czystą prawdą, bo ją sobie w głowie przekładali i tak, i owak, a pojąć tego nie mogli. Juścić, moc boska jest nieodgadniona a cuda czyniąca, ale żeby kamienie i wszystko duszę swoją miało... nie mogli tego wymiarkować. I nie myśleli już nad tym dłużej, bo przyszli kowalowie z dziećmi.

– U ojca razem posiedzim i społem pójdziemy na pasterkę – tłumaczył kowal.

– Siadajcie, siadajcie... milej będzie w kupie, a toć wszystkie będziemy razem, Grzeli ino brak.

Józka srogo spojrzała na ojca, bo się jej Antkowie przypomnieli, ale bała się rzec tym.

Obsiedli znowu ławy przed ogniem, tylko Pietrekostał na podwórzu i rąbał drzewo, aby nie brakło opału na święta, a Witek nosił naręczami i układał drwa w sieni.

– Ale, a to bym zapomniał! Dogonił mnie wójt i prosił, byście, Dominikowa, zaraz szli do niej, już tam krzyczy i wydziera się, że pewnie tej nocy zlegnie...

– Do kościoła chciałam ze wszystkimi, ale kiedy mówicie, że już krzyczy, to poleczę zajrzeć. Byłam rano, myślałam, że jeszcze parę dni przetrzyma.

Pogadała po cichu z kowalową i pobiegła do chorej, że to znajdująca była na chorobach i niejednego lepiej wylekowała niżli dochtory.

A Rochotał opowiadać historie różne, przygodne na dzień dzisiejszy, a między drugimi i taką:

– „Dawno już temu będzie, bo tyle roków, co ich jest od Narodzenia, chłop jeden, gospodarz bogaty, szedłbył sobie z jarmarku, gdzie sprzedał parę tępich ciołków; talary miał dobrze schowane w cholewie, kij niezgorszy w garści i krzepki też był, że może we wsi najmocniejszy, ale się spieszył, aby przed nocą do domu się dostać, bo podówczas zbóje kryły się w lasach i poczciwym ludziom drogę zastępowały.

Latową porą musiało to być, bo bór był zielony, pachnący i żywymi głosami rozbrzmiały, a wiater był duży, to drzew a się kołysały i szum srogi szedł górą. Pospieszał chłopina, jak ino mógl, a rozglądał się strachliwie dookoła, ale nic nie dojrzał... chojary ino stały przy chojarach, dęby przy dębach, sosna przy sośnie, a nigdzie żywej duszy; tyle co te ptaszyska przeciągały między pniami. Strach go brał coraz bardziej, bo przechodził koło krzyża przez taki gąszcz, gdzie się i oczami nie przecisnął, a kiedy właśnie najczęściej zbóje nastąpowali, to się przeżegnał, pacierz w głos mówił i w dyrdy pobiegł...

Już się szczęśliwie wydostał z wysokiego lasu, już ino tą karłowatą sośniną a jałowcami się przebierał, już nawet widział pola zielone, rozkołysane, już mu plusk szedł od rzeki, skowronki śpiewały, już ludzi zoczył przy pługach, a nawet boćki jak kluczem ciągnęły na bagniska, a nawet poczuł z wiatrem

sady wiśniowe, co były kwitły...gdy wtem z tych krzów ostatnich wyskoczyli zbóje! Dwunastu ich było i wszyscy z nożami! Bronił się, ale wnet przemogli, a że pieniędzy oddać po dobrości nie chciał a krzyczał, to powalili go na plecy, przygnietli nogami, odnieśli noże i już, już mieli go zgnać... a wtem skamienieli z nagła i zostali tak z podniesionymi nożami, zgarbieni, srody a nie ruchający się – i wszystko się w ten mig zatrzymało w miejscu... Ptaki pocichły i wisiały w powietrzu... rzeki stanęły... słońce jakby zakrzepło... wiatr zmartwiał... drzewa ostały, jak je był wicher przygiął... zboża także... bociany zaś kieby wrosły w niebo z rozłożonymi skrzydłami... nawet ten chłop orzący stał z podniesionym batem – świat się cały załękł w to oczymgnienie i skamieniał!

Jak to długo było, nie wiadomo – aż rozległ się nad ziemią anielki śpiew:
Bóg się rodzi, moc truchleje!

Ruszyło się zaraz wszystko, ale zbóje poniechali chłopa widząc w tym cudzie przestrogę i razem już poszli za tymi głosami anielkimi do stajenki onej pokłonić się Narodzonemu! Wraz z nimi, co ino żyło na ziemi i w powietrzu.”

Dziutowali się wielce temu, co Rocho opowiadał, ale potem Boryna, to i kował też opowiadali różne różności.

A w końcu Jagustynka, która cały czas w cichociąsiedziała, rzekła cierpko:

– Mówicie, mówicie, a tyle jest z tego, że wam czas się nie dłuży! Hale, prawda to była, że przódzi z nieba przychodziły opiekunki różne, co biednemu i uciśnionemu zmarnieć nie dawały! Czemuż teraz takich nie uwidzi?

Mniej to biedy, mniej mizeracji, mniej tego dusznego skrzybotu?... Człowiek jest jako ten ptak bezbronny, na świat puszczoney – a to go jastrząb, a to go zwierz, a to głód, a w końcu i ta kostucha dodusi – a ci prawią o miłosierdziu i głupie żywią, i manią obietnicami, że zbawienie przyjdzie! Przyjdzie, ale Antychrist, i ten sprawiedliwość wymierzy, ten się zmiaruje, jak ten jastrząb nad kurczętkiem.

Porwał się Rocho i zaczął wielkim głosem wołać:

– Nie bluźnij, kobieto, nie grzesz, nie słuchaj podmów diabelskich, bo na potępienie się wiedziesz i wieczny ogień! – Ale upadł na ławę, łzy mu zalały głos, trząsł się cały ze zgrozy świętej, z bólu nad tą duszą zgubioną, a gdy nieco przyszedł do siebie, z całej mocy duszy wierzącej wykładał prawdę i na dobrą drogę wyprowadzał.

I długo, długo mówił, że lepiej i ksiądz na ambonie nie potrafił.

A tymczasem zaś Witek, głęboko tknięty słowami, że w noc tę krowy mowę ludzką mają, wywołał po cichu Józkę i poszli oboje do obory.

Trzymając się za ręce i dygocząc ze strachu, a żegnając się raz po raz, wsunęli się do obory pomiędzy krowy.

Przykłęknęli przy największej, jakby przy matce całej obory; tchu im brakowało, dusze się trzęsły, łzy nabiegały do oczów, serca przenikał strach święty, jakoby w kościele podczas Podniesienia, ale dufność serdeczna i wiara w nich była, bo Witek nachylił się aż do samego ucha i szepnął drżąco:

– Siwula, siwula!...

Nie odrzekła ni tym słowem jednym, postękiwała ino, żuła, ruchała gębulą

pomlaskując ozorem.

– Cosik się jej stało, że nie odpowiada, może – za karę.

Przykłękneli przy drugiej i znowu Witek zapytał, ale już z płaczem prawie...

– Łaciata! Łaciata!...

Przywarli oboje do jej pyska, słuchali z zamarłym tchem, ale nic nie usłyszeli, ani słowa, nic...

– Grześniśmy pewnie, to nie usłyszamy, ino bezgrzesznym odpowiadają, a my grzeszne...

– Prawda, Józia, prawda, grzeszne my, grzeszne... Mój Jezus... prawda... juści, wziąłem gospodarzowi postroneczki... a i ten rzemień stary... a i te... – nie mógł mówić więcej, płacz go chycił, żal i to poczucie winy, że aż się zanosił, a Józka też mu serdecznie wtórowała, i tak płakali społem, nie mogąc się utulić, aż wypowiedzieli przed sobą przewiny swoje a grzechy wszystkie...

Ale w izbie nikt nie spostrzegł ich braku, śpiewali teraz pieśni pobożne, że to nie czas przed północkiem na kolędy.

Na drugiej zaś stronie mył się i pucował do czysta Pietrek a przebierał całkiem, bo mu Jagna nowe przyobleczenie, które miał w komorze, wyniesła.

Aż krzyknęli z podziwu, gdy wszedł potem do izby; pozbył się bowiem szynela i tych soldackich ubierów, a stanął przybrany zwyczajnie po chłopsku.

– Śmieli się ze mnie, burkiem przezywali, tom się i przeodział! – wybełkotał.

– Mowę odmień; nie szmaty! – rzuciła Jagustynka.

– Sama mu powróci, sama, bo duszy widno jeszcze nie stracił całkiem.

– Pięć roków we świecie był, mowy swojej nie słyszał, to i nie dziwota!...

Umilkli naraz, bo ostry, przenikliwy głos sygnaturki przedzierał się do izby.

– Sygnują na pasterkę, trza się nam zbierać!

Jakoż w pacierz może wyszli wszyscy, prócz Jagustynki, która ostała domu pilnować, a głównie, by dać folgę uciśnionemu sercu.

Noc była mroźna, roziskrzona gwiazdami, modrawa.

Sygnaturka wciąż dzwoniła i jako ten ptaszek świergotała zwołujący do kościoła.

Naród też już wychodził z chałup, gdzieniegdzie otwieranymi drzwiami lunął potok światła i zamigotał jak błyskawica, gdzieniegdzie gasły okna, czasem głos jakiś się podniósł w mrokach, kaszel, skrzyp śniegu pod nogami, to słowo Boże, którym się pozdrawiali, a coraz gęściej majacząli w tej szaromodrawej nocy, tłumami walili, że ino tupot nóg rozlegał się w suchym powietrzu.

Kto był żyw, do kościoła ciągnął, ostały ino po chałupach całkiem stare, chore albo kaleki.

Już z daleka widniały rozgorzałe okna kościelne i główne drzwi na rozcież wywarste, a światłem buchające, naród zaś płynął przez nie i płynął jak woda, z wolna zapełniając wnętrze, przystrojone w jodły i świerki, że jakby gęsty bór wyrósł w kościele, tulił się do białych ścian, obrastał ołtarze, z ław się wynosił

i prawie sięgał czubami sklepień, a chwiał się i kolysał pod naporem tej żywego fali, i przysyłał mgłę, parami oddechów, zza których ledwie migotały jarzące światła ołtarzów.

A naród wciąż jeszcze nadchodził i płynął bez końca...

Nadeszli hurmą całą aż z Polnych Rudek, a szli ramię w ramię, ostro i ciężko, bo chłopy były ogromne, rozrosłe, w granatowe kapot co do jednej, w podwójnych zapasach i w czepcach pookręcanych w czerwone chusty.

Nadciągali z rzadka, kapaniną, po dwóch, po trzech i ci z Modlicy, cherlaki i mizerota sama; w łatanych siwych kapotach, z kijami, bo na piechty wędrowali; po karczmach szły o nich przekpiewy że samymi piskorzami się żywią, bo to na niskich rolach siedzieli, wśród błot, a dymem torfowym od nich wiało.

I z Woli nadchodził naród, a wiedli się całymi familiami, jak te krze jałowcowe, co zawszy zwartą kupą rosną, niewyrosłe, średniaki same, a pękate kiej wory, przedkie jednak, wyszczekane, sielne procesowniki, zabijaki niemałe, a szkodniki leśne, w szare kapoty ze sznurami czarnymi przybrane i pasami czerwonymi okręceni.

Nadciągnęła i szlachta rzepecka, co to wedle gadki: „worek ino a płachta”, albo że się ich pięciu krowiego ogona trzyma, a we trzech jedną czapkę mają – ci szli kupą, milczkiem, spode łyba patrzący i z góry, a kobiety swoje, jakoby dwórki jakie wystrojone i wielce urodne, białe na gębie, świergotliwe, wiedli w pośrodku i mocno uważali.

A zaraz po nich walili ludzie z Przyłęka, szli zaś jak ten bór sosnowy wyrośnięci, śmigli i mocni; a postrojeni aż oczy razilo; kapoty mieli białe, kamizele czerwone wstęgi u koszul zielone i portki żółtopasiaste, a pchali się środkiem nieustępnie, nie bacząc na nikogo, przed sam ołtarz.

Za nimi zaś, prawie już na ostatku, jak jakieś dziedzice, wychodzili chłopy dębickie, niewiela ich było, a każdy z osobna szedł, z paradą, a puszył się, wynosił i po ławkach przed: wielkim ołtarzem zasiadał, i pierwszeństwo brał przed innymi, dufny w bogactwo swoje – a kobiety ich były z książkami, w czepeczkach białych, wiązanych pod brodę, i w katanach z cienkiego sukna... a potem jeszcze szli z wsi dalszych, z przysiółków różnych, z domów w lasach rozsypanych, z trackich bud, ze dworów, że kto by tam zapamiętał i wyliczył!...

A między tym gąszczem zwartym, kolebiącym się i szumiącym jak bór, gęsto się bieliły kapoty Lipczaków i czerwieniały chusty kobiet.

Kościół był zapchany do cna, aż do tego ostatniego miejsca w kruchcie, że którzy byli ostatni, to już na mrozie pod drzwiami pacierz mówili.

Ksiądz wyszedł ze mszą pierwszą, organy zagrały, a naród się zakołysał, pochylił i na kolana padł przed majestatem Pańskim.

I już cicho było, nikt nie śpiewał, a modlił się każdy wpatrzony w księdza i w tę świeczkę, co płonęła wysoko nad ołtarzem, organy huczały przyciszoną a tak tkliwą nutą, że mróz szedł przez kości, czasem ksiądz się odwrócił, rozkładał ręce, powiadał w głos łacińskie święte słowo, to naród wyciągał ramiona, wzdychał głęboko, pochylał się w skrusze pobożnej, bił się w piersi i modlił żarliwie.

Potem zaś, gdy się msza skończyła, ksiądz wlezł na ambonę i prawił długo, nauczał o tym dniu świętym, przestrzegał przed złem, gromił, rękami wytrząchał i grzmiał tym słowem palącym, – że jakiś taki westchnął ciężko, kto się bił w piersi, kto się w sumieniu z win kajał, kto się zamedytował, który znów co miętszy, a kobiety zwłaszcza, płakał – bo ksiądz mówił gorąco a tak mądrze, że każdemu to szło prosto do serca i do rozumu, juści, że tym ino, co słuchali, bo wielu było takich, których śpik morzył z gorąca.

A dopiero przed drugą mszą, kiej już naród skruszał nieco modleniem się, huknęły znowu organy i ksiądz zaśpiewał:

W żłobie leży, który pobieży.

Naród się zakołysał, powstał z klęczek, wraz też pochwycił nutę i pełnymi piersiami, a z mocą ryknął jednym głosem:

Koledować małemu!

Zatrzesły się drzewa i zadygotały światła od tej serdecznej wichury głosów.

I już, tak się zwarli duszami, wiara i głosami, że jakby jeden głos śpiewał i bił pieśnią ogromną, ze wszystkich serc rwiącą, aż pod te święte nóżeczki Dzieciątka.

Gdy już i drugą mszę wysłuchali, organista jał wycinać kolędy na taką skoczną nutę, że ustoić było trudno, to się kręcili, przedeptywali, odwracali do chóru i wesoło pokrzykiwali kolędy za organami.

Jeden ino Antek nie śpiewał z drugimi, przyszedł był z żoną i ze Stachami, puścił ich naprzód, a samostał przy ławkach, nie chciał już zabierać dawnego miejsca pomiędzy gospodarzami przed ołtarzem, właśnie się był rozglądał, gdzie by przysiąść, kiedy spostrzegł ojca wraz z całym domem, przepychali się środkiem, a Jagna szła na przedzie.

Usunął się pod świerk i już z niej oka nie spuścił, bo widna była z dala przez wzrost, siadła w lawce z brzega zaraz, przy przejściu – nawet nie myśląc o tym i nie wiedząc, cisnął się przez gęstwę uparcie, aż dostał się obok niej, a gdy podczas mszy przykłekali, uklęknął i tak się przychylił, że głową dotykał jej kolan.

Nie spostrzegła go od razu, bo stoczek, przy którym modliła się na książce, rozkrągał tak mdłe światło i gałęzie świerków tak przysłaniały, że nic pobok nie dojrzała, dopiero w czasie Podniesienia, gdy uklęknęła i bijąc się w piersi pochyliła głowę – spojrzała w bok bezwiednie zamarło jej serce, skamieniała z radości, nie śmiała się ruszyć, nie śmiała spojrzeć po raz drugi, bo snem się jej wydało to widzenie, majakiem, niczym więcej... Przywarła oczy i długo, długo klęczała pochylona, zgięta do ziemi, nieprzytomna prawie ze wzruszenia... aż usiadła raptem i spojrzała mu prosto w twarz.

Tak, on ci to był, Antek, on, wymizerowany wielce, poczerniały, wynędzniały, że łacno nawet w tym mroku dojrzała, a te jego wielkie, napastliwe i harde oczy tak się słodko patrzyły, a tak żałości były pełne, że ścisnęła się jej dusza trwogą i współczuciem, a łzy same napływały do oczów.

Siedziała sztywno jak i drugie kobiety, w książkę patrzała, ale ani jednej

litery nie rozeznała, ni kart nawet, nic, bo te jego oczy smutne, oczy żałosne, oczy parzące blaskami stały przed nią, jaśniły jak gwiazdy, świat cały przysłoniły, że zatraciła się całkiem, przepadła zgoła – a on wciąż klęczał, słyszała jego krótki i gorący oddech i czuła tę moc słodką, tę moc straszną, jaka biła od niego, szła jej prosto do serca, krępowała niby powrozami i przejmowała strachem a słodkością, dreszczem, od którego rozum odchodził, miłowania krzykiem tak potężnym, że trzęsła się w niej każda kosteczka, a serce tłukło się jako ten ptak, gdy mu dla swawoli skrzydła przybiją do ściany!...

Msza się odprawiła, kazanie było, druga msza przeszła, naród śpiewał społem, modlił się, wzduchał, płakał – a oni byli jakby poza światem całym, nie słyszeli nic, nie widzieli nic i nie czuli nic prócz siebie.

Strach, radość, miłowanie, przypomnienia, obietnice, zaklęcia i pożądania paliły się w nich na przemian, szły z serca do serca, wiązały ze sobą, że jednakże już czuli, jednak im serca biły, jednakim ogniem grały im oczy.

Antek przysunął się jeszcze bliżej, wsparł się ramieniem w jej biodro, aż ją przytomność odchodziła i rumieńce oblewały, a podczas gdy znowu przykłęknęła, szepnął jej gorącymi jak węgiel ustami w same ucho:

– Jaguś! Jaguś!

Wstrząsnęła się i omal nie padła ze wzruszenia, tak głos ten przeszył ją lubością, jako tym ostrzem przesłodkim, i radością.

– Wyjdź którego dnia za bróg... o każdym wieczorze czekał będę... nie bój się... pomówić mi z tobą pilno...wyjdź... – szeptał namiętnie i tak blisko, tak blisko, aż ją twarz paliła od jego oddechów...

Nie odpowiedziała, sił jej zbrakło, głos uwiązł w gardle, serce dygotało i tak biło, że chyba słyszeć musieli dokoła – ale uniosła się nieco, jakby już iść chciała tam... gdzie prosił... gdzie miłowaniem nakazywał... za bróg...

W czas jakoś gruchnęły pierwszą kolędę, kościół zatrząsł się od śpiewów, że ona opamiętała się nieco i usiadła rozglądając się po ludziach i po kościele... Ale Antka już nie było, odsunął się nieznacznie i z wolna wycofał aż na cmentarz.

Długo stał na mrozie pod dzwonnicą, rzeźwił się i nabierał powietrza, przytomniał... ale taka radość rozpierała mu serce, taki krzyk miał w sobie, taki wicher mocy, że nie słyszał śpiewu, jaki bił z drzwi kościelnych i szedł na świat, ni jakichś cichych, skamlających głosów, rozlegających się w dzwonnicę... Nic, o niczym nie wiedział, nabral garść śniegu i połykał chciwie, a potem skoczył przez mur na drogę – i poniósł się jak wicher na pola.

Rozdział 17

Borynowie dopiero na samym świtaniu powrócili z kościoła i ledwie w pacierz potem już cały dom chrapał, aż się rozlegało, tylko jedna Jagusia, choć była wielce utrudzona, nie zasnęła; późno się wciskała w poduszki, późno oczy przywierała i nawet pierzyną zasłaniała głowę nie pomogło, sen nie przychodził, a jeno jakby zmora zwaliła się na nią i na piersi padła takim ciążarem, że ani odetchnąć mogła, ni krzyknąć, ni się porwać z łóżka; leżała nieruchoma, w odrętwieniu takiego półsnu, półjawy, w którym rozum niczego nie rozeznaje, a ino sama dusza się wyprzedza ze wspominek, jak gdyby z kądzieli, i omotuje sobą świat cały, cudności różne patrzy, nad ziemią się nosi, w słońce się ubiera – a tyla sama jest, co te odbicia na wodzie czystej a zwichrzone... Tak było z Jagnią, że chociaż nie zasnęła, a szczególnie z jej pamięci wszystko i jako ten ptak niesła się duszą po cudeńkach – po onych dniach pogasłych, po czasach pomarłych, a we wspominaniach jeno żywiących... w kościele się być czuła... Antek klęczał obok... mówił wciąż i parzył ją oczami, parzył ją słowami, przejmował słodką męką i strachem zarazem... to śpiew jakiś się rozlegał i organy huczały tak przenikliwie, aż każdą nutę z osobna czuła w sobie... to czerwona groźna twarz księdza się jej widziała i wyciągnięte nad narodem ręce... to światła... to potem inne, dawne wspominki przychodziły... spotykania się z nim... całunki... uściski... aż gorąc ją przenikał i taka lubość; że się przesyła cisnąć mocno do poduszki... to znowu wyraźnie, głośno słyszała: „Wyjdź! Wyjdź!...” aż się podnosiła i jakby szła w sobie, szła... chyłkiem pod drzewami; we mrokach... a strach w niej dygotał, krzyk jakiś leciał za nią, przerażenie wiało z ciemności.

I tak wciąż w kółko, to jedno, to drugie, to dziesiąte przychodziło na nią, że się opamiętać ni wyrwać spod tego nie mogła – nic, tylko zmora musiała ją dusić albo zły nagabywał i do grzechu sposobił.

O dużym już dniu podniesła się z pościeli, ale czuła się jak z krzyża zdjęta, wszystkie kości ją bolały, blada była, roztrzęsiona i strasznie smutna.

Mróz był zelżał nieco, ale poczerniał jakoś na świecie, śnieg chwilami prószył, a czasem znów mocny wiatr powiewał, targał drzewami, że stawały w śnieżnej kurzawie, i po drogach prześwistyszyły, ale mimo to wieś huczała świąteczną radością, pełno ludzi snuło się po drogach, często saniami ktoś walił, to gromadami wystawali w opłotkach poredzając, to odwiedzali się po sąsiedzku,

a dzieci całym stadem, kiej te żrebaki na paśniku, baraszkowały na stawie, aż na wieś całą roznosiły się wrzaski.

Ale Jagusi nie było w sercu wesoło ni drujko, nie!... Ziąb ją przejmował, chociaż ogień wesoło buzował na kominku, głucho jej jakoś było, mimo ciągłego gwaru i Józynych śpiewek, dzwoniących po chałupie, obcała się czuła w pośrodku swoich, tak obcała, że ze strachem patrzała na nich i jakby wśród zbójów się czuła.

A często, nie mogąc się oprzeć, zasłuchiwała się w tych gorących szeptach Antkowych, co wciąż, z jednaką siłą dzwoniły w sercu...

– „Gniew boski i potępienie wieczne na takie!” – twarz i wyciągnięte, grożące ręce widziała przed sobą.

Załękła się srodze, struchlała w głębokim poczuciu winy. – Nie, nie wyjdę! Grzech by był śmiertelny, śmiertelny! – powtarzała krzepiąc się tym słowem i odzegnując od zła, ale dusza jej krzyczała w żalu i mocie bo rwała się do niego, rwała całą mocą, całą potęgą życia, jak to drzewo przywalone zwałami rwie się o wiośnie do słońca, jak ta ziemia prężąca się pod pierwszym tchnieniem ciepła...

Ale strach grzechu przeważył jeszcze, że zmogła się w sobie i usiłowała zapomnieć o nim, zapomnieć na zawsze....nie wychodziła z chałupy, bała się wychylić w opłotki; bo; może tam gdzie przyczajony czeka i zawała na nią...a oprze mu się to wtedy, wstrzyma duszę, nie poleci za tym głosem?!

Ostro się wzięła do gospodarstwa, cóż, kiedy nie było wiele do roboty, Józka już obrządziła wszystko, a do tego stary chodził za nią cięgiem i niczego się tknąć nie pozwalał.

– Odpocznij, nie narywaj się, by ci się przed czasem nie stało co złego.

To i nie robiła, a ino tłukła się po izbach bez celu, wyglądała na świat bez potrzeby, w ganku stawała, a coraz większa cokność ją przejmowała i rozdrażnienie zarazem, bo gniewała ją te stróżujące męskie oczy, gniewała radość i gwar całego domu, gniewał nawet ten bociek łażący po izbie, że z rozmysłem potraçała go wełniakiem, aż nie mogąc już wytrzymać, a upatrzywszy sposobną chwilę pobiegła do matki, ale stawem poleciała, na przełaj i jeszcze się trwoźnie rozglądała, czy gdzie nie stoi za drzewem zaczajony!...

Matki nie było, rankiem pono zajrzała i powróciła do wójtowej, Jędrzych zaś dym puszczał w kominku, a co trochę wybiegał przed dom patrzeć na drogę, bo Szymek przystrajał się w komorze.

Odmieniło się w niej, opadły wszystkie zgryzoty, skoro jeno poczuła się po dawnemu w swojej izbie, na starych śmieciami, poweselała całkiem i bezwiednie prawie zaczęła się krzątać, zajrzała do krów, przecedziła mleko, które od rana jeszcze stało w skopkach, rzuciła kurom ziarna, zamietła izbę, uprzątnęła, co było potrza, i wesoło pogadywała z chłopakami, bo Szymek, wystrojony w nową kapotę, wyszedł był na izbę i przyczesywał się przed lusterkiem.

– Kiedy się to szykujesz?

– A na wieś, u Płoszków zbierają się chłopaki.

– Da ci to matka iść, co?

– Pytał się cięgiem o przyzwoleństwo nie będę, swój rozum też mam i swoją wolę... i co mi się jeno uwidzi – zrobię!...

– Pewnikiem to zrobi, pewnikiem! – dogadywał Jędrzych trwożnie wyglądając na drogę.

– A żebyś wiedział, zrobię, na złość zrobię, do Płoszków pójdę, do karczmy pójdę, z chłopakami pił będę! – wykrzykiwał hardo.

– Daj głupiemu wolę, to jak ten cielak w cały świat się poniesie, choć mu ino do cycka iść potrza! – rzekła cicho nie przeciwiać mu się w niczym, choć wygadywał na matkę i wygrażał się srodze, nawet mało wiele słyszała, bo ano wracać było potrzeba do domu, wracać, a jej tak było żal wychodzić stąd, że prawie z płaczem się podniosła i wolno a ciężko poszła.

A w domu gwarniej jeszcze było i weselej niżli przedzi. Nastka Gołębianka przyleciała i gziły się z Józką, aż na drodze było słyszać.

– Wiecie, a to moja różga zakwitła! – krzyknęła do chodzącej Jagny.

– Jaka różga?

– A tom ją ucięła w Jędrzejki, zasadziłam w piasek, trzymałam na piecu i zakwitła! Zaglądałam wczoraj, nie było jeszcze ani jednego kwiatuszka, a przez noc całkiem zakwitnęła, patrzcie!

Przyniosła ostrożnie garnczek wypełniony piaskiem, w którym tkwiła sposa gałąź wiśniowa, obsypana delikatnym kwiatem.

– Trześnia, kwiatuszki różowe i pachnące! – szepnął Witek poważnie.

– A prawda, trześnia!

Obstąpili dokoła i z dziwną radością a podziwem pogladali na okwieconą, woniącą gałąź, na to weszła Jagustynka, ale dzisiaj była już po dawnemu dufna w siebie, wrzaskliwa, harda i bacząca, aby ino dogryźć komu, a dobrze.

– Zakwitła różga, prawda, ale nie la ciebie, Józia, tobie jeszcze rzemień potrzebny aby i co twardsze! – rzekła zaraz na wstępie.

– A la mnie zakwitła, samam w noc Jędrzejkową ucieła, samam...

– Młoda jeszcze jesteś, to pewnie la Nastki ślub wróży! – tłumaczyła Jaguś.

– W garnczek wsadzałyśmy razem, ale sama ucinałam, to la mnie zakwitła!... – wrzeszczała i aż na płacz się jej zbierało, że nie przytwardzają.

– Jeszcze ci czas ganiać za parobkami i wystawać na przełazach; starszym przedzi pora, starszym! – mówiła nie patrząc na nikogo, a uśmiechała się ku Nastce – cicho no, Józia. Wiecie, a to w nocy Magda od organistów zległa w kruchcie.

– Cudeńka prawicie! – Żeby to cudeńka, ale prawdziwą prawdę! Jambroży szedł dzwonić i nastąpił na nią...

– Mój Jezus! I nie przemarzła!

– Bogać ta nie, dziecko na śmierć zamorzło! a Magda ledwie zipie. Wzięli ją na plebanię i cucą jeszcze... a lepiej, żeby nie docucili... co jej za niewola żyć, co za dobro ją czeka: cierpienie ano i harowanie!

– Powiadał Mateusz, że jak ją organisty wypędziły przychodziła cięgiem do młyna i tam przesiadywała, ale potem Franek ją sprał i wygonił, pono z

młynarzowego przykazu.

– Cóż to miał z nią zrobić, w ramki oprawić i na ścianie powiesić! Chłop on jest jak i drugie, przysięgał, jak sięgał, a dostał, zaprzestał! Juści, bez winy on nie jest, ale najwięcej winowate organisty! Póki zdrowa była to orali w nią kiej w te dwa woły, sama jedna robiła wszystko, a małe to gospodarstwo mają? Samych krów pięć, a dzieciaków tyle, świń, gadziny, pola tyle! A jak zachorowała, tą ją wygnały, ścierwy nie ludzie!

– A po cóż się zadawała z Frankiem! – wykrzyknęła Nastka.

– To samo byś zrobiła nawet z Jaśkiem, byś ino wierzyła, że na zapowiedzi poniesie!

Zaperzyła się o to Nastka i jąła przegadywać, ale wszedł Boryna, więc obie przycichły.

– Wiecie o Magdzie! Już żywie, domacali się w niej ducha, Jambroży powiada, że jeszcze z pacierz, a już by pięty pokazała światu; Rocho trze ją jeszcze śniegiem i poi, ale pono lekować się będzie musiała długo.

– A gdzie się to podzieje biedota, gdzie?

– Chyba Kozły muszą ją wziąć do siebie, boć to ich krewniaczka!

– Kozły! Same tym ino żyją, co gdzie urwią, wycyganią albo i ukradną, to za co będą ją lekowali? Tyle gospodarzy we wsi, tyle bogaczy, a nikto z poratunkiem nie spieszy!

– Juści, gospodarze to mają studnie nieprzebrane, samo im z nieba leci, że ino rozdawać na wsze strony! Każdy ma dosyć swojego, co mu do obcych! Jeszcze by, żebym każdego, komu potrza, z drogi zbierał, do dom zwoził; jeśli dawał, lekował i może jeszcze dochtorów płacił! Stara jesteście, a w głowie wasa przewiewa.

– Prawda, że musu nikt nie ma pomagać drugim, ale człowiek też nie bydle, żeby zdychał pode płotem.

– Takie już jest i będzie urządzenie na świecie, zmienicie to?

– Baczę, że dawniej przed wojną, jeszcze za pańskich czasów, był we wsi szpital dla biednych, w tym domu, gdzie teraz organista siedzi, dobrze baczę, iż z morga płacili.

Boryna się zniecierpliwił i nie chciał o tym mówić więcej:

– Gadanie nasze tyle zrobi, co umarłemu kadzenie zakończył chmurnie:

– Pewnie, że nie pomoże, pewnie! Kto nie ma serca miłosiernego la ludzkiego skrzybotu, temu i płakania są zbędne! Komu jest dobrze, temu się widzi, że wszystko się dzieje na świecie, jak przynależy, jak Pan Bóg przykazał!

Ale już na to Boryna się nie odezwał, wiec Jagustynka zwróciła się do Nastki:

– Jakże tam Mateuszowe boki, lepiej?

– Mateusz? Cóż mu się to stało?...

– Nie wiecie?.. – zawała Nastka. – A to przed świętami jeszcze, we wtorek, widzi mi się, wasz Antek go pobił; za orzydłe wziął, wyniósł z młynicy i tak ciepnął o płot, że cztery żerdki pękły, wpadł do wody i ledwie się nie utopił. Choruje teraz, krwią pluje, ruchać się nie może. Jambroży powiadają, że mu się

macica przewróciła i cztery żebra pękły! A tak jęczy cięgiem, tak stęka!

Rozplakała się.

Jagna porwała się na pierwsze słowa, jakby ją ktoś zgnął w same serce, bo zaraz jej przyszło do głowy, że to pewnie o nią, ale wnet przysiadła znowu na skrzyni i jęła przyciskać łypiące powieki do wiśniowych kwiatów a chłodzić...

Wszyscy u, domu byli zdumieni, bo o niczym nie wiedzieli, po całej wsi mówiono o tym od początku, a do Borynów nie doszło.

– Trafił swój na swego, zbój na zbója, nie ukrzywdzą się zanadto! – mruknął stary, ale zły być musiał, bo się namarszczył i jał drewka rzucać do komina.

– O co się pobili? – spytała później Jagna.

– O ciebie! – warknęła ze złością stara.

– Juści mówcie prawdę.

– Rzekłam! Mateusz się chwalił we młynie przed chłopami że często bywał u ciebie w komorze, Antek to posłyszał i pobił go! Jak te psy o sukę „tak się o ciebie zagryzają.

– Nie powiedajcie do śmiechu, bo mnie słuchać nieletko.

– Rozpytaj się na wsi, kiej mnie nie wierzysz, każdy ci to samo przytwardzi, przecież nie prawię, że Mateusz prawdę gadał, a ino, co mówił ludziom,..

– Cygan paskudny, cygan!

– Ochroni cię to chto od pleciuchów! i za grobem często nie darują.

– Dobrze, że go pobił, dobrze, jeszcze bym sama dołożyła! – syknęła zawiściec.

– Widzisz ją, jak to kurczęciu pazury jastrzebieją.

– Za nieprawdę to bym zabiła zaraz! Cygan ścierwo!

– To samo wszystkim mówię, ino że nie wierzą i na zęby cię biorą.

– Jak im Antek przytnie ozory, to zmilkną!

– Hale, z całym światem zawiedzie wojnę o ciebie, co? – skrzywiła się złośliwie.

– A wy jak ten judasz, podpowiadacie swoje, a cieszycie się z cudzej biedy.

Jaguś srodze się roześdziła, może pierwszy raz w życiu do tego stopnia, taka była zła na Mateusza, że gotowa była lecieć i drzeć go choćby tymi pazurami! Nie zniesłaby tej złości, gdyby nie wspominki o Antku i o jego dobroci!

Zalewała ją wielka czułość, niewypowiedziana wdzięczność gorzała w jej sercu, że ją obronił i okrzywdzić nie dał. Ale mimo to tak się ciskała po domu, tak o byle co krzyczała na Józkę i Witka, aż się stary zaniepokoił, przysiadł do niej, zaczął głaskać po twarzy i pytał:

– Co ci to, Jaguś, co?

– A cóż by, nic. Odsuńcie się, przy ludziach będą się umilali!

Odsunęła go szorstko.

– Hale, będzie ją głaskał i wpół jeszcze brał, dziadyga jakiś, niedojda! – myślała ze złością, bo pierwszy raz spostrzegła jego starość, pierwszy raz obudził się w niej wstręt do niego i głęboka niechęć, nienawiść prawie. Z przyczajoną a radosną wzgardią przyglądała mu się teraz, bo istotnie, w ostatnich czasach postarzał się mocno, powłóczył nogami, garbił się i ręce mu się trzęsły.

– Dziad ten, niezguba!

Otrząsnęła się z obrzydzenia i tym usilniej myślała o Antku, i już się nie broniła przed wspominkami, i nie uciekała od tych kuszących, słodkich szeptów!

A dzień się dłużył ogromnie, nie do wytrzymania, że co chwila wychodziła na ganek, to do sądu za dom i przez drzewa patrzyła na pola... albo wspierała się o chrześciany płot, dzielący sad od drogi, biegającej za wsią wzduż sadów i zabudowań, i tępkiwiymi oczami leciała we świat, na białe, śnieżne pola, do borów ciemniejących, jeno że nic nie rozeznawała, tak ją całą przejmowała głęboka radość, że za nią się ujął i skrzywdzić nie da!

– Taki dałby radę wszystkim? Mocarz ci on, mocarz! – myślała z tkliwością. Gdyby się zjawił teraz, w tym oczymgnieniu! nie oparłaby mu się, nie!...

Bróg stał niedaleczko, zaraz za drogą, w polu nieco, wróble w nim świerkały i całymi bandami chroniły się do wielkiej dziury, jaka była wybrana w sianie; parobkowi nie chciało się włazić i z wierzchu zrucać, choć tak Boryna przykazywał, to skubał se po ździebku, kłakami, aż i jamę wyskubał, że parę ludzi mogło się w niej pomieścić.

– Wyjdź! za bróg! Wyjdź! – powtarzała bezwiednie Antkową prośbę.

Uciekła do chałupy, bo zaczęli dzwonić na nieszpory, a jej się zachciało samejjść do kościoła, w głuchoję, niejasnej nadziei, że go tam spotka.

Juści, że nie było go w kościele, ale za to spotkała się zaraz przy wejściu w kruchcie z Hanką, pochwaliła Boga wstrzymując rękę przed kropielnicą, by tamta pierwsza umaczała palce, Hanka zaś nie odrzekła pozdrowieniem i nie sięgnęła po wodę świętą, a przeszła mimo i tak ją uderzyła oczami jakby kamieniem.

Aż jej łzy stanęły w oczach z tego spostrowowania i jawnej złości, ale siedziała w ławce i nie mogła oczów oderwać od jej zmizerowanej, bladej twarzy.

– Antkowa kobieta, a takie chuchro, taka mizerota, no, no! – snuło się jej po głowie, ale rychło zapomniała o niej, bo śpiewali na chrózcie i organy tak pięknie przegrywały, tak cicho a uroczyście, że się zatopiła całkiem w muzyce. Nigdy jeszcze nie było jej tak dobrze i słodko w kościele, przenigdy; nie modliła się nawet, książka leżała nie otwarta, różaniec tkwił w palcach nie zaczęty, a ona wzduchała ino, chodziła oczami po mrokach, z wolna płynących z okien, po obrazach, po skrzeniach świateł i złoceń, po tych farbach ledwie widnych i niesła się duszą w zaświata, w te cudności i nieba obrazów, w przygasłe, cichnące dźwięki, w rozmodlone śpiewy, w święty spokój ekstazy i piła takie zapomnienie wszystkiego, że już nie baczyła, gdzie jest, jeno się jej widziało, że święci zstępnią z obrazów, że idą ku niej z uśmiechem przenajśodszym, że te błogosławiające ręce wyciągają się nad nią i dalej idą, nad całym narodem, aż się przychyli jako ten łan, a nad nim wieją szaty błękitne, szaty czerwone, spojrzenia miłosierne, grania niewypowiedziane, pieśnie dziękcynne – że już i nie wypowiedzieć!

Ocknęła, gdy się nieszpory skończyły i umilkły organy, cisza ją zbudziła z tego sennego rozmarzenia, z żalem się podniósła i wychodziła z drugimi, ale przed kościołem znowu się spotkała z Hanką, która przystanęła na wprost, jakby

chciała co rzec, ale ino spojrzała nienawistnie i poszła.

– Wytrzeszcza ślepie i myśli, że mnie tym nastraszy, głupia – pomyślała Jagna wróciwszy do domu.

Wieczór też już był zapadły, wieczór cichy, omdlały jakiś, świąteczny; mroczno było na świecie, światłości gwiazdne pomdlały w mętnym niebie, że ino gdzieniegdzie tryskrał promień jakiś, śnieg prószył, opadał z wolna, bez szelestu migotał za szybami i snuł się nieskończonym, kłaczastym przedziwem.

W izbie było cicho również i nieco sennie, przyszedł Szymek zaraz z wieczora niby w odwiedziny, a głównie, by się z Nastką spotkać, siedzieli też wpodle i ciche wiedli rozmowy. Boryny jeszcze nie było. Jagustynka siedziała przed kominem obierając ziemniaki, a po drugiej stronie Pietrek przegrywał z cicha na skrzypicy, ale tak jakoś żałosliwie, że Łapa czasami skomlał i wył przeciągle. Witek też tam siedział z Józką, aż Jagna, którą rozbierało to granie, krzyknęła przez drzwi:

– Przestań, Pietrek, a to się aż na płacz zbiera z tej muzyki!

– Ja to bym spała najlepiej przy graniu – zaśmiała się Jagustynka.

Ale skrzypki ucichły, dopiero po czasie jakimś ozwały się cichutką, ledwie słyszaną nutą za stajni, bo tam się przeniósł Pietrek i długo w noc grał. Kolacja się też dogotowywała, gdy powrócił stary.

– A to wójtowa zległa, rwetes tam niemały, aż Dominikowa przepędza ludzi, tyla się naszło. Trzeba by ci, Jaguś, zajrzeć do niej jutro.

– A zaraz poleczę, zaraz! – zawała skwapliwie a w ogniaach cała.

– Możesz i zaraz, pójdę z tobą.

– E... to już jutro może... powiadacie, że tyla tam narodu, wolę po dniu, śnieg pada, ćma!... – tłumaczyła zniechęcona nagle, a on i na to się zgodził i nie nastawał, ile że i weszła akuratnie kowalowa z dziećmi.

– A gdzież to twój?

– Zepsuła się młockarnia we Woli, to go pozwali, bo dworski kowal nie umie obie poradzić...

– Coś często teraz jeździ do dworu? – rzuciła znacząco Jagustynka.

– Przeszkadza to wama?

– Co by zaś, uważa ino, miarkuję i czekam, co z tego wyjdzie...

Ale na tym się skończyło, bo nikomu nie chciało, się wieść głupiej rozmowy la drugich, każdy pogadywał z cicha i leniwie, senność ogarniała wszystkich bez mała z wczorajszego niewyczasowania, że nawet kolację jedli bez smaku, a ino ten i ów z podziwem spoglądał na Jagusię, która gorączkowo uwijała się po izbie, zapraszała do jadła, choć już łyżki pokładli, buchała ni z tego, ni z owego śmiechem, to znowu przysiadała się do dziewczyn i rajcowała trzy po trzy, a nie dokończywszy leciała na drugą stronę, ale już z sieni nawracała z powrotem. Była w gorączce męczącej, bo pełnej obaw i niepokojów. Wieczór włókł się wolno, ociężale, sennie, a w niej rosła i wzmagała się nieustępliwie chęć wybieżenia za dom... do brogu... Ale nie mogła się zdecydować, bała się, że spostrzegą... bała się grzechu... powstrzymywała się całą mocą i dygotała z męki, skowyczała w niej dusza, jak ten pies na łańcuchu, rwało się serce...

nie, nie mogła, nie mogła... a on może już tam stoi... czeka... wypatruje... może koło chałupy błędzi... może gdzie w sadzie przyczajony w okna zagląda i patrzy teraz na nią... i prosi... i truchleje z żałości, że nie wyszła... Poleci chyba, nie wytrzyma dłużej... ino na tę minutkę, na to jedno słowo, by mu rzec: idź, nie wyjdę, grzech... Już się za zapaską oglądała, już szła ku drzwiom... szła... ale cosik jakby ją ułapiło za kark i przytrzymała na miejscu... bała się... i Jagustynki oczy chodziły za nią w ślad, jak te psy tropiące, Nastka też dziwnie spoglądała... stary również... Wiedzą co?... miarkują?... Nie, nie wyjdę dzisiaj, nie...

Zmogła się wreszcie, ale czuła się tak zmordowaną, że ani wiedziała, co się dzieje dokoła. Przecknęła dopiero, gdy Łapa zaczął szczekać przed domem; w izbie było prawie pusto, jedna Jagustynka drzemała pod kominem, a stary patrzał w okno, bo pies szczekał coraz zajadlej.

– Pewnie Antek, nie doczekał się i... – porwała się zestraszona.

Ale to stary Kłab stanął we drzwiach, a za nim wchodzili wolno, otrzepując się i obijając o próg buty ze śniegu – Winciorek, kulawy Grzela, Michał Caban, Franek Bylica, brat Hanczynego ojca, Walenty z krzywą gębą i Józek Wachnik...

Dziwował się tej procesji Boryna, ale juści, że pary z gębą nie puścili, na pozdrowienia odpowiadał, rękę podawał, siedzieć zapraszał, ławki podsuwał i tabaką częstował...

Usadzili się rzędem, tabakę ochotnie zażywali, ten kichnął, ów nos ucierał, tamten zaś oczy, bo tabaka była krzepka, jenszy rozglądał się po izbie, który znów to jakie słowo rzucił, drugi zaś rozważnie i z namysłem odrzekął – tamten o śniegach pawił, kto z turbacjami wyjeżdżała, kto ino wzduchała a kiwaniem przytwardzała – a wszystkie razem mądre dyskursa wiedli i z wolna prowadzili do tego, z czym przyszli...

Boryna się kręcił na ławie, w oczy im patrzał, za języki pociągał i z różnych stron zabiegał.

Nie dali się jednak wywieść; siedzieli w rząd, siwi wszyscy, wyschli, wygoleni, równiaki latami, czerstwi jeszcze; choć już starością i pracą przygięci do ziemi, niby te głazy polne omszali; surowi, twardzi, nieprzystępni a mądrale, to się strzegli wymówić przed czasem i kołowali po miedzach sprawy, jako te zmysłne psy owczarskie, kiedy chcą owce zagnać we wrota.

Aż w końcu Kłab odchrząknął, splunął i rzekł uroczyście:

– Co tu marudzić i zwlekać; przyślim się dowiedzieć, czy trzymacie z nami?...

– Bez was stanowić nie можем...

– Boć pierwszym we wsi jesteście.

– A rozumu też wam Pan Jezus nie poskąpił:

– I choć przez urzędu, a gromadzie przewodzicie....

– Kużden się na was ogląda.

– Ile że o wszystkich krzywdę chodzi.

Powiedział każdy swoje, a przypochlebnie, że Boryna poczerwieniał, ręce rozłożył i zawałał:

- Ludzie kochane, kiej nie miarkuję, z czym przychodzicie?
 - A wedle naszego lasu, mają go rąbać po Trzech Królach!
 - Przeciech już na tartaku rzną jakieś drzewo.
 - Rzną żydowskie z Rudki, nie wiecie to?
 - Nie wiedziałem, czasu nie ma chodzić pomiędzy ludźmi i przepytywać...
 - A samiście najpierwsi pomstowali na dziedzica...
 - Bom myślał, że nasze poręby sprzedał... A czyjeż to sprzedał, czyje? – zakrzyczał Caban.
 - Juści, że na przykupnym.
 - Sprzedał i na przykupnym, ale sprzedał i na Wilczych dołach i ma ciąć...
 - Bez naszego przyzwolenia ciął nie będzie.
 - Juści, drzewo już wycechowali, las rozmierzyli i po Trzech Królach rąbać zaczna.
 - Kiedy tak, trzeba jechać ze skargą do komisarza – rzekł Boryna po namyśle.
 - Od zasiewów do żniw nie każdy będzie żyw! – mruknął Caban.
 - A jak kto na śmierć chory, na nic mu i dochtry! – dodał Walenty z krzywą gębą.
 - Skarga tyle sprawi, że nim urząd zjedzie i zabroni, to już i pniaków nie ostanie po naszym lesie, a jak to było w Dębicy, baczycie?
 - Z dworem to jak z wilkiem, niech ino jedną owcę spróbuje, wnet całe stado wybierze.
 - Nie trza dać, by się znarowił!
 - Rzekliście mądre słowo, Macieju; jutro po kościele mają się gospodarze zebrać u mnie, by cosik postanowiła gromada, tośwa przyszli waju zaprosić na naradę.
 - Wszystkie przyjdą?...
 - Wszystkie, a zaraz po kościele...
 - Jutro... Cóż, kiej koniecznie muszę jutro jechać do Woli, prawdę mówię, dzielą się tam gospodarką krewniaki, a swarzą i procesują, obiecałem się rozsądzić, by się sierotom krzywda nie stała, jechać muszę, ale co postanowicie, to tak wezmę, jakbym uradzał społem.
- Wyszli markotni nieco, bo chociaż wszystkiemu przytwardzał i zgadzał się na wszystko, co mówili, dobrze poczuli, że z nimi szczerze nie trzyma.
- Hale, uradzajcie sobie, ale beze mnie! – myślał – wójt ni młynarz, ni co pierwsi nie pójdą z wami! Niech się dwór dowie, że nie nastaje na niego, przedzej zapłaci
- za krowę... i będzie się chciał godzić z osobna...: Główie!...do ostatniego chojaka pozwolić mu ciąć... a potem dopiero w krzyk, do sądów, areszt położyć, przycisnąć – dałby więcej niżli zgodą. Niech se radzą, poczekam na boku, nie pilno mi, nie!...
- Dom już cały legł spać, a Maciej siedział, kredą na ławce pisał, liczył i długo w noc deliberował.
- Nazajutrz zaraz po śniadaniu nakazał parobkowi rychtować sanie.

– Jakom wczoraj powiedział, pojadę do Woli, pilnuj tu domu, Jaguś, a jakby się kto dowiadywał, rozgłaszaj, że musiałem jechać, i do wójtowej zajrzyj.

– Późno to wrócicie? – pytała z przyczajoną w sercu radością.

– Na odwieczerzu, a może i później.

Przyodziewał się świątecznie, a ona znoсиła mur z komory ubrania, wiążała wstążki u koszuli pod szyją, pomagała we wszystkim i z gorączkową niecierpliwością przynaglała Pietrka, by przedzej konie zakładał, trzęsła się cała. Nie mogła ustać na miejscu, radość w niej krzyczała, radość, że pojedzie na cały dzień, późno wróci, może dopiero w nocy, a ona zostanie sama i o zmroku – o zmroku wyjdzie za bróg... Wyjdzie! Hej! Rwała się już jej dusza do wylotu, śmiały się oczy, wyciągały ręce, preżyła pierś i ognie błyskawicami upalnymi chodziły po niej i słodką męką oblewały... Ale z nagła, niespodziewanie chwycił ją dziwny lęk i ścisał za serce, że zmilkła, przycichła w sobie i jak błędna patrzyła za Boryną, gdy się okręcił w pas, nadział czapę i wydawał jakieś przykazania Witkowi.

– Weźcie mnie ze sobą! – szepnęła cicho.

– Hale. Któż w chałupie ostanie? – zdziwił się mocno.

– Weźcie mnie, święty Szczepan dzisiaj, roboty wiele nie ma, weźcie mnie, tak mi się markoci, weźcie! – prosiła tak gorąco, że chociaż się dziwował, ale się nie oparł przyzwolił.

W parę chwil już była gotowa i ruszyli zaraz przed domu ostro, z kopyta, aż sanie zamietły.

Rozdział 18

- Myślałech, żeś gdzie w śniegach uwięzła! – szepnął przekąśliwie.
- Hale, można to przyspieszyć na taką wieję, po omacku szłam całkiem, bo tak ciepie śniegiem, że oczów nie można ozewrzeć, a takie zaspy na drogach, taki mat, że i na dwa kroki nic nie rozezna przed się.
- Matka w chałupie?
- A juści, gdzie by ta szli na taki psi czas; rano byli u Kozłów, ale z Magdą jest kruchy, na księżą oborę patrzy, to i nic poradzić nie poradzili – opowiadała Jagna otrzepując się ze śniegu.
- Cóż tam na wsi? – zagadnął naśmieszliwie.
- Idźcie pytać, to wiedzieć będącie, po nowinki nie latałam!
- Dziedzic przejechał, nie wiesz to?
- Psu wytrzymać trudno na takiej wiejbie, a dziedzicowi by się tam chciało...
- Kogo mus pędzi, ten i na zakurki patrzał nie będzie...
- Pewnie, jak komu mus... – uśmiechnęła się wątpiąco.
- Sam się obiecał, nikto go nie prosił – powiedział Boryna surowo, odłożył ośnik, wstał z kobylicy i podszedł do okna wyjrzeć, ale na świecie była taka kurzawa, tak kotłowało, że ni płotów, ni drzewin widać nie było.
- Widzi mi się, że śnieg już nie sypie – powiedział łagodniej.
- A nie, kręci ino, rwie, zamiata i tak kurzy, tak ciepie, że drogi nie rozezna – rzekła Jagna, rozgrzała ręce i wzięła się do motania nici z wrzecion na motowidło, stary zaś powrócił do roboty, ale coraz niecierpliwiej spoglądał w okno i nasłuchiwał.
- Gdzie to Józka? – spytał po chwili.
- Pewnikiem u Nastki, cięgiem tam przesiaduje.
- Lofer dzieucha, że tego pacierza w chałupie nie usiedzi.
- A bo jej się cni, powiada.
- Ale, zabawy se będzie szukała.
- Tak powiada, by ino się od roboty wykręcić.
- Nie możesz to przykazać?
- Juści, raz to mówiłam abo dwa, pysk na mnie wywarła jak na tego psa, jak wy jej nie przykrójcie, to ona ma gdzieś moje przykazy.

Ale stary puścił mimo uszów te skargi, bo coraz niecierpliwiej nasłuchiwał, cóż kiej żaden głos ludzki nie dochodził ze dworu, wichura ino wyła, przewalała się po świecie, biła niby barami w ściany, aż dom trzeszczał i pojękiwał.

– Pójdziecie to? – spytała cicho.

Nie odrzekł, bo dosłyszał otwieranie drzwi od sieni, jakoż w tej chwili wpadł zzajany Witek i krzyknął z progu:

– Dziedzic już przejechał!

– Dawno? Przywieraj drzwi prędko.

– A dyć jeszcze słychać brzękadła!

– Sam jechał?

– Kiej takie zakurki, żem ino konie rozeznał.

– Bieżyj w ten mig i dowiedz się, gdzie stanął!

– Pójdziecie do niego? – zapytała cicho, z tchem przytajonym.

– Poczekam, aż zawałają mnie, napraszał się nie będę, ale beze mnie przeciech nic nie uradzą...

Umilktli oboje, Jagna matała licząc nici i przewiązując je w pasma, a stary, że mu robota leciała z rąk z niecierpliwości, rzucił wszystko i zaczął się przybierać do wyjścia, nim jednak skończył, przyleciał Witek.

– Dziedzic siedzą u młynarza w izbie ode drogi, a konie stoją w podwórzu.

– Cóżes się tak utytał?

– A bo mię wiater przewrócił w zaspę...

– Pewnie, dobrześ się musiał z chłopakami za łapy po śniegu wodzić!...

– Wiater mię obalił...

– Drzyj obleczenie, drzyj, jak się, jucho, rzemieniem pogrzeję, to zapamiętasz.

– Kiej prawdę mówię... tak wieje, tak ciepie, że ustoić trudno...

– Puść komin, w nocy się dość wygrzejesz, powiedz Pietrkowi, niech się do młocki weźmie, pomóż mu, nie ganiaj po wsi jak ten psiak z wywieszonym ozorem.

– Idę, ino jeszcze drewek przyniesę, bo gospodynka kazała... – szeptał żałosnie i markotnie, że nie mógł opowiadać, co widział na wsi, zakręcił się po izbie, gwizdnął na Łapę, ale pies zwinął się w kłębek i ani chciał słuchać, więc sam poszedł, Boryna zaś, ubrany do wyjścia, łaził z kąta w kąt, poprawiał w kominku, zachodził do stodoły, to oknem wyglądał, to przed dom wychodził i coraz niecierpliwiej czekał, ale nikt po niego nie przychodził.

– Może zapomnieli... – zauważyła Jaguś.

– Jakże, o mnie by zapomnieli...

– Bo wy kowalowi wierzycie, a on cygan najpierwszy...

– Głupiaś, nie powiadaj, na czym się nie rozumiesz...

Zamilkła obrażona, próżno zagadywał łagodnymi słowy, aż w końcu sam się zeżlił, nadział czapę i z trzaskiem poszedł. Jaguś narzędziła kądziel, przyśniadała się pod okno i przedła spoglądając od czasu do czasu w śnieżycę, srożąca się za oknem.

Wiatr huczał przeraźliwie, śnieżne tumany kłębami jak domy abo jak te

drzewa wielgachne, rozstrzępine taczały się po świecie i raz po raz biły w chałupę, aż wszystko w izbie dygotało, szczekały miski poustawiane w szafce i kolebały się u pułapu opłatkowe światy. Zimno przejmujące, wiejne tak ciągnęło od okien i drzwi, że Łapa wciąż szukała cieplejszego legowiska, a Jagna przyokryła się w zapaskę.

Witek wsunął się cicho i rzekł nieśmiało:

- Gospodyn!
- Czego?
- Wiecie, a to dziedzice w ogiery przyjechał. Cuganty kiej hamany, kare całkiem, w siatkach czerwonych, z piórami na łbach, a brzekała na pasach to lyśnia się od złota kiej te obrazy w kościele! A jak szły, to niczym ten wiater!
- Nie dziwota, dworskie przecież, nie chłopskie!
- Jezus, jesczem takich smoków nie widział!
- Jeszcze by, nic nie robią i na czystym owsie stoją!
- Pewnie, że tak, ale żeby naszą żrebitę wypaść, ogon jej obciąć, grzywe zapleść i sprząć z wójtową siwką, toby tak samo rwały, co? gospodyn...

Pies się zerwał nagle, nastroszył i zaczął szczekać.

– Wyjrzyj no, ktosik jest w ganku.
Ale nim zdążył, jakiś obwalony śniegiem człowiek stanął w progu, pochwalił Boga, otrzepływał czapkę o buty i rozglądał się po izbie.

- Pozwólcie się ogrzać i wytchnąć nieco! – rzekł prosząco.
- Siadajcie, Witek, przyrzuć na ogień – zarządziła zmieszana.
- Nieznajomy siadł przed kominem, ogrzał się nieco i zapalił fajkę.
- Borynowy to dom, Macieja Boryny? – zagadnął odczytując z papierka.
- Juści, Borynowy – przytwierdziła ze strachem, bo się jej uwidziało, że to jakiś z urzędu.

– Ojciec w domu?
– Mój poszli na wieś.
– Poczekam, pozwólcie, że posiedzę przed ogniem, przemarzłem.
– A siedźcie, przeciech ławki ni ognia nie ubędzie.

Nieznajomy zdjął kożuch, ale snadż zimno mu było, bo wstrząsał się cały, zacierał ręce i coraz bliżej przysuwał się do ognia.

- Ciężka zima latoś – szepnął.
- Pewnie; że nie letka. A może mleka zgotować na rozgrzewkę?
- Dziękuję, gdybyście mieli herbatę!...
- Była ci, była, jeszcze jesienią, kiej mój chorzał na brzuch, przywiezłam z miasta, ale wyszła, a nie wiem, u kogo by na wsi znalazły...
- A dobrzej pono cięgiem arbatę piją – wtrącił Witek.
- Nie potrzeba, nie, herbatę mam ze sobą, zagotujcie mi tylko wody...
- Wrzątku niby!

Przystawiła garnczek z wodą do ognia i siadła z powrotem do kądzioeli, ale nie przedła, tyla co czasem furknęła wrzecionem dla niepoznaki i spozierała na niego pilnie, pełna głuchego niepokoju i ciekawości: co za jeden, czego chce, może z urzędu, po jakim spisie, bo cięgiem zaglądał do książeczki?... Ubiór

też miał prawie pański, szary z zielonym, jaki to noszą strzelcy dworscy! a to znowu kożuch chłopski i czapkę też! Cudak ci jakiś aby ten obieżyświat' A może i co drugie! Rozmyślała porozumiewając się oczami z Witkiem, który niby podkładał na ogień, a głównie rozglądał nieznajomego i mocno się dziwował, że ten cmoknął na Łapę.

– Ugryzie, pies zły! – szepnął mimo woli.

– Nie bój się, mnie psy nie gryzą – uśmiechnął się dziwnie i gładził tulący mu się do kolan psi łeb.

Przyszła wkrótce Józka, a za nią zaraz zajrzała Wawronowa, to któryś z sąsiadów, bo się już było rozniesło w sąsiedztwie, że jakiś obcy siedzi u Borynów.

A on wciąż się nagrzewał nie bacząc na ludzi ni ich szepy i uwagi, dopiero gdy się woda zagotowała, wydobył z jakiegoś papierka herbatę, zasypał, sam sobie wziął z półki biały garnuszek, nalał wrzątku i przegryzając kawałkiem cukru, popijał i chodził po izbie, a przyglądał się obrazom, sprzętowi, to stawał na środku i tak przenikliwie spoglądał w oczy, że ludziom miętko robiło się w dołku.

– Kto to lepił? – wskazał na światy wiszące u sufitu.

– To ja! – pisknęła rozczerwieniona Józka.

Chodził znowu długo, a Łapa krok w krok za nim.

– Kto tak wymalował? – zawała zdumiony przystając przed wycinkami, jakie były nalepione na ramach obrazów, a gdzieniegdzie i wprost na ścianie.

– Kiej to nie malowane, ino wystrzyżone z papierów!

– Nie może być! – wykrzyknął.

– Samam strzygła, to juści, wiem!

– I samiście to wymyślili, co?

– Sama, a dyć każde dziecko we wsi to potrafi.

Umilkł znowu, nalał sobie drugi raz herbaty, usiadł przed kominem i z dobre parę pacierzy nie rzekł ani słowa.

Ludzie się porozchodziły, bo wieczór nadchodził i zamieć się uciszała, że ino czasami zrywał się jeszcze ostry wicher, zakręcał, mącił i bił w chałupy, ale coraz rzadziej i słabiej się trzepotał, niby ten ptak wyzbyty z sił dalekim lotem.

Jagna też w końcu odstawiła kądzioł i wzięła się do wieczorowych obrządów.

– Służył u was Jakub Socha? – zagadnął nieznajomy.

– Niby Kuba! Juści, że służył, ale się pomarło chudziakowi jeszcze na jesieni.

– Mówił mi ksiądz o tym. Mój Boże, szukałem go od lata po wszystkich wsiach okólnych i znalazłem po śmierci...

– Naszego Kubego szukaliśta? – zawała Witek wzruszony.

– A to pan muszą być dziedzicowym bratem z Woli?

– Skądże mnie znacie?

– Powiedali nieraz ludzie, że dziedzicowy brat wrócił z dalekich krajów i szuka po wsiach jakiegoś Kubego, ale nikto nie miarkował którego.

– Sochy, dopiero dzisiaj się dowiedziałem, że służył u was i że umarł.

- Postrzelili go, krew go uszła i pomarł, pomarł! – wołał Witek przez łzy.
- Długo był u was?
- A zawżdy, jak ino pamięcią sięgnę, to zawżdy służył u Borynów.
- Początki był podobno? – pytał nieśmiało.
- I jak jeszcze, cała wieś może przyśniadczyć, wszyscy, nawet dobrodziej płakali na pochowku i nic nie wzięli za nabożeństwo.
- A mnie pacierza uczył i strzylać uczył, i kiej rodzony ociecz opiekę trzymał nad mną! I po dziesiątku czasem dawał i... – wybuchnął płaczem na przy-pomnienie.
- A pobożny był, cichy, pracowity parobek, że nieraz dobrodziej sam go chwalił...
- Na waszym cmentarzu pochowany?
- Zaśby indziej?
- Ja wiem gdzie, pokażę. Jambroży mu krzyż postawił, a Rocho wypisał na deseczce wszystko, że choć zawiane śniegiem, trafię i doprowadzę! – zawałał Witek.
- A to zaraz pojedźmy, aby przed nocą zdążyć.
- Nieznajomy odział się w kożuchach i przez długą chwilę stał na środku izby, gdzieś przed się zapatrzyły. Stary już był, przygarbiony nieco, siwy, suchy jak wiór; twarz miał poradloną i ziemistą, dziurę w prawym policzku, stary ślad od kuli, a czerwoną, długą krychę nad okiem, nos długi, krzaczastą, rzadką bródkę i ciemne oczy, głęboko wpadnięte i jarzące mocno; fajki z zębów nie popuszczały ani na chwilę i ciągle ją zapalały. Poruszył się wreszcie i chciał jakieś pieniadze dać Jagusi, ale cofnęła ręce za siebie i poczerwieniała
- Weźcie, za darmo nic na świecie nie dają...
- Hale, we świecie może taka moda. Żyd to jestem albo ten handlarz, co za wodę i ogień każe sobie płacić! – szepnęła obrażona.
- Bóg wam zapłacić za gościnność! Powiedziecie waszemu, że był Jacek z Woli. Przypomni mnie sobie, zajrzę tu jeszcze do was kiedy, teraz mi pilno, bo noc nadchodzi; ostajcie z Bogiem.
- Panu Bogu oddajem!
- Chciała go pocałować w rękę, ale wyrwała się i żwawo ruszyła z chałupy.
- Na ziemię, sypał się pierwszy, ledwie dojrzany mrok, wicher ustąpił, jeno z zasp, co groblami leżały w poprzek drogi, kurzył suchy, miałyki śnieg, kieby kto pytle wytrzepywał z mąki, ale ino dołem szła mątwa i kurniawa, bo góra już było przycichło, że domy i sady wychyliły się na jaśnieję i stały widne w omdlałym, sinawym tumanie mroczenia.
- A wieś jakby przecknęła z odrestwienia, zarołyły się drogi, zawirowały głosami opłotki, gdzieniegdzie brały się do odwalania śniegów sprzed chałup, rąbali w stawie przeręble, nosili wodę, wywierali wrótne do stodół, że bicie cepów donośniej rozlegało się po drogach, gdzieniegdzie już i sanie z trudem torowały sobie drogę, nawet wrony pokazały się w obejściach, co było niechybnym znakiem, że szło na odmianę.
- Pan Jacek rozglądał się ciekawieokoła, czasem pytał o ludzi spotykających

nzych, to o chałupy, a szedł tak raźno, że Witek ledwie nadążył, ino Łapa biegł przodem i wyszczekiał radośnie.

Przed kościołem piętrzyły się tak srogie zaspy, że całkiem ogrodzenie przywaliły i prawie po gałęzie drzew sięgały, musieli obchodzić drugą stroną pobok plebanii, naprzeciw której cała hurma chłopaków ganiała się z wrzaskiem i biła śniegiem, a że Łapa szczekał na nich, chycił go któryś za grzbiet i rzucił w puszystą, dymiącą jeszcze zaspę. Witek skoczył na ratunek, ale i jemu dostało się niezgorzej pecynami, że ledwie się wygramolił, coś nieco oddał i poleciął chybiciem, bo pan Jacek nie czekał.

Ledwie się przekopali na cmentarz, a i tam śniegu, było na dobrego chłopa, tyla że ino ramiona krzyżów czerniały się nad groblami i garbami śniegów; miejsce zaś było nieco otwarте, to wiatr jeszcze przeciągał czasami i kurzawa raz po raz przysłaniała wszystko mgławicą, że ino drzewa nagie targaly się w niej i majaczyły pniami. Pola zaś naokół zasnute były bielmem, oślepłe zgoła i sine mrocznością, że nic nie rozeznał ni drzew, ni kamionek, ni borów – jedno tuż za śmietarzem, na dróżce zasypanej ciągnęło kilkanaścioro ludzi, ciężko obrzemienionych i przygiętych do ziemi, kurzawa ich przysłaniała co trochę, że przepadali całkiem, ale gdy się przyciszyło, coraz bliżej czerwieniły weśniaki kobiet i widni byli pojedynczo.

- Co to za ludzie, z jarmarku wracają?
- Hale, komorniki, po drzewo chodzili do lasu.
- I na plecach je noszą?
- A juści, koni nie mają, to muszą na plecach dygować.
- Dużo takich we wsi?
- Przeciech niemało. Ino gospodarze mają gronta, a insze na komornym siedzą i na wyrobki chodzą abo do służby się godzą.
- I często po drzewo chodzą, co?
- A raz w tydzień dwór pozwala każdemu przychodzić z kulką, bo co se suszu obłamie a zbierze w płachtę i udźwignie, to jego, ino gospodarze mają prawo z wozem jeździć i z siekierą do lasu... Myśwa z Kubą jeździli cięgiem i nie raz jeden z dobrą duszą we wozie wracalim... bo Kuba umieli tak ściać jakiego grabka i schować pod gałęzie, że ani borowy poznał! – zawała z dumą.

– Długo Kuba chorował? Opowiedz wszystko.

Juści, że Witek prosić się nie dał i opowiedział, co ino wiedział. Pan Jacek przerywał mu pytaniami, przystawał aż z gorącości, rozkładał ręce, cosik w głos wołał, ale chłopak nie wymiarkował, o co mu szło i dlaczego się tak dziwował, bo po prawdzie nie baczył dobrze, strach go zdziebko przejmował, że to już mroczalo i cały śmietarz jakoby się w śmiertelne gzło przyodziewał i różnymi głosami gadał, więc biegł przodem i zestrachanymi oczami wypatrywał Kubowego krzyża; odnalazł go wreszcie, stał pod samym parkanem, wpodle tych rozwianych mogilek pobitych na wojnie, przy których modlił się w Zaduszki.

– A dyć tutaj, na krzyzie stoi wypisane: Jakub Socha! – przesylabizował wodząc palcem po białych, wielkich literach. – To Rocho wypisali, a krzyż sporządził Jambrozy!

Pan Jacek dał mu dwie złotówki i kazał spiesznie wracać do domu. Chłopak w dyrdy uciekał, a ino jeden raz się odwrócił, by gwizdnąć na Łapę i spojrzeć, co tamten robi.

– Jezus! Dziedzicowy brat, a klęczy przy Kubowym grobie! – szepnął zdumiony, ale że mrok zapadał i przygięte drzewa trzęsły się jakoś strasznie, strach go przejął taki, że galopem i na przełaj poleciał do wsi. Dopiero koło kościoła się zatrzymał, by złapać nieco powietrza i popatrzeć na pieniądze, trzymane mocno w garści, pies go też właśnie dopędził, że wracali już razem i wolno do chałupy.

A koło stawu natknął się na Antka, wracającego z roboty, pies się rzucił do niego przyłaszać, szczekać i skomleć radośnie, aż go Antek jał głaskać.

– Dobry pies, poczciwy, dobry! Skąd to wracasz, Witek?

Witek opowiedział wszystko, juści, że o pieniądzach nie rzekł.

– Zajrzałbyś do dzieci kiedy.

– Przyletę, przyletę, nawet la Pietrusia zrobiłem wózik i jednego cudaka...

– Przynieś go, naści dziesiątkę, byś nie zabaczył!

– A to chybcikiem przyleczę, obaczę ino, czy gospodarz nie przyszli...

– Nie ma ich to w domu? – rzekł niby obojętnie, ale aż zadygotał.

– A u młynarza radzą cosik z dziedzicem i z drugimi!

– Gospodyn w domu? – zapytał ciszej.

– W domu, obrządzają. To ino obaczę i zaraz przyleczę...

– Przychodź, przychodź! – szepnął, chciał go pytać, dowiadywać się, ale nie śmiał, ludzie się kręcili dokoła, choć już mrocznało, a przy tym chłopak głupi, wygadałby jeszcze, rozgłosił... Poszedł prędko ku domowi, ale przed kościołem rozejrzał się uważnie, czy kto nie patrzy, i skręcił w bok, na drożkę biegnącą za stodołami.

Witek zaś pobiegł do chałupy.

Boryny jeszcze nie było, w izbie panował mrok, bo ino na kominie żarzyły się głównie. Jagna zwijała się koło obrządków wieczornych, ale zła była, gdyż Józka znowu gdzieś przepadła, a roboty było tyla, że nie wiada, za którą przódzi się imać! Nie słuchała nawet opowiadań Witka, dopiero gdy wspomniał o Antku, przystanęła nagle i nadstawiła uszów...

– Nie powiadaj nikomu, że ci dał dziesiątkę.

– Kiej przykazujecie, to i pary nie puszczę.

– Naści drugą, a zapamiętaj sobie. Do domu poszedł?...

Nie, nie czekała już jego odpowiedzi, porwała się z miejsca nagle, jakby ze strachem wybiegła na ganek i zaczęła wołać Pietrka, a załeknionym i czatującym wzrokiem przebiegała sad i opłotki. Nawet za szopę pod bróg zajrzała, nie było nikogo... Uspokoiła się wnet, ale ją taka markotność rozebrała, że zaczęła krzyczeć na Józkę i pędzać ją, by rychlej szykowała krowom picie, a wymawiać, że się ciągle po chałupach włóczy i nic nie robi, juści, że dzieucha też nie zmilkła, harda była, pyskata i zawzięta, to się ząb za ząb kłóciła.

– Pyskuj, pyskuj, ociecz przyjdą, to cię wnet rzemieniem przyciszą! – pogroziła Jagna zapalając lampę i bierąc się znów do przedzenia, nie odpowiadała

już na mamroty Józcyne, bo się jej wydało, że ktoś chodzi za szczytowym oknem...

– Witek, wyjrzyj no, musiał prosiak wyleźć z chlewa i chodzi tam ano po sadzie.

Ale Witek upewniał, że zagnał wszystkie i przymknął drzwi, Józka poszła na drugą stronę i wynosiła z Pietkiem cebratki z piciem dla krów, a potem przyleciała po skopki do dojenia.

– Sama wydoję, odpocznij se, kiedyś się tak spracowała!

– A dójcie sami, znowu z połowę mleka ostawicie w wymionach! – dogryzała Józka.

– Zawrzyj gębę! – wrzasnęła rozgniewana, wdziała trepy, podkasała wełniaka, zabrała szkopki i poszła do obory.

Wieczór już był zapadły, wiatr ustał, kurzawa się uciszyła, ale niebo wisiało czarne, bezgwiezdne, wezbrane chmurzyskami, niskie; śniegi szarpały posępnie, jakaś żałosna, zmęczona cichość przygniatała świat, żaden głos ze wsi nie dochodził, a jeno gdzieś od kuźni szło dalekie, głuche bicie młotów.

W oborze było ciemno i duszno, krowy chlipały picie i głośno szorowały ozoramia dna cebratek, a raz w raz postękiwały ciężko.

Jagna znalazła po omacku stołek, przysiadła się pod pierwszą z brzegu, namacała wymiona, wytarła je zapaską i wsparłszy głowę o kałdun krowi zaczęła dojść.

Cichość ją ogarnęła, że by najlżejszy szelest słyszała wyraźnie; mleko siurkało raz po razie do szkopka, ze stajni dochodziły końskie tupania, to od chałupy szły przytłumione a jazgotliwe rozprawy Józki.

– Rajcuję, a ziemniaków nie obiera! – mruknęła i zmilkła nagle nasłuchując, bo śnieg zaskrzypiał na podwórzu, jakby ktoś szedł z prawej strony od szopy, snadź wolno... przystawał nawet... bo przyciszało się na mgnienie... znowu szedł... śnieg trzeszczał coraz bliżej... oderwała głowę i spojrzała w szary otwór drzwi... Zamajaczyła w nim jakaś niewyraźna postać...

– Pietrek!... – zawała.

– Cicho, Jaguś, cicho!

– Antek!

Struchlała całkiem i tak ją wszelka moc odeszła, że nie wykrztusiła ni słowa więcej, ruszyć się nie mogła, pomyśleć nie umiała, ciągnęła bezwiednie za wymiona jeno, że mleko strzykało na wełniak i na ziemię. Gorąc ją objął i kieby płomień palący wichrem wiał po niej, błyskawicami migotał w oczach a słodkością serce rozpierał; a tak ją cosik ułapiło za grdykę i zatkało piersi, że dziw nie padła umarłą...

– Od samych Godów czatowałem na ciebie, co dnia, w každen wieczór warowałem jak pies pod brogiem, nie wyszłaś!... – szeptał.

A ten głos zduszony, namiętny, zapiekły mocą kochania, nabrzmiały lubością, warem ją oblewał, ogniami, słodkością, krzykiem potęgi... Stał na wprost, czuła, że się wsparł na krowie, pochylił i patrzył w nią tak z bliska, aż jego gorący oddech palił ją w głowę.

– Nie bój się, Jaguś! Nikto nie widział, nie bojaj się. A jużem nie zdzierzył, nie poradzę, a to i w dzień, i w nocy, i w każdy czas, cięgiem stoisz przede mną, na oczach mi wisisz. Jaguś, nic mi to nie powiesz?

– Cóż ci to rzeknę, co? – szepnęła rozplakanym głosem.

Zmilkli oboje. Zabrakło im głosu, wzruszenie ich dławisko i ta bliskość, ta upragniona samotność, ta noc niemocą się na nich zwaliła, ciężarem słodkim, ale i dziwnym lękiem! Rвали się do siebie, a teraz i tego słowa rzec było trudno i ciężko, pożądali się nawzajem, a i ręki do sie wyciągnąć było niepodobna – milczeli.

Krowa głośno chlipała picie i tak chlastała ogonem po bokach, że raz po raz zacinała go w twarz, aż go przytrzymała mocno, przechylił się barzej przez kłęby i szepnął znowu:

– Ani śpię, ani jem, ani robić mogę bez ciebie, Jaguś, bez ciebie...

– A mnie też nieletko, nie...

– Myślałaś to kiej o mnie, Jaguś, myślałaś?...

– Mogłam to nie myśleć, kiej mi cięgiem do głowy przychodzisz, cięgiem, że już rady nijakiej dać sobie nie mogę. Prawda to, żeś o mnie pobił Mateusza?

– Prawda. Cyganił o tobie, tom mu pysk stulił, a každemu zrobię to samo!

Drzwi trzasnęły od chałupy i ktosik przedko leciał przez podwórze, prosto do obory, że Antek ledwie zdążył skoczyć do złobów i tam przywarować.

– A to Józia kazała przynieść cebratki, bo świniom trza żarcie narządzać.

– Weź obie, weź! – ledwie wykrztusiła.

– Kiej lysula nie wypiła jeszcze, potem przyletę.

Witek pędem poleciał, słyszać było, jak znowu drzwi trzasnęły, dopiero Antek się wysunął z ukrycia.

– Wróci ścierwa... pójdę pod bróg, zaczekam... wyjdiesz, Jaguś?

– Bojam się...

– Przyjdź, choćby godzinę abo i dwie, a czekał będę, przyjdź!... – błagał.

Przysunął się z tyłu, bo wciąż siedziała przy krowie, objął ją potężnie przez piersi, przechylił głowę w tył i wpił się tak mocno wargami w jej usta, że straciła oddech, opadły jej ręce, skopek poleciał na ziemię, straciła przytomność, ale prężyła się coraz mocniej i tak zapamiętałe cisnęła się ustami do jego ust, że zwarli się na śmierć, padli w siebie i przez długą chwilę trwali w takim szalonym, dzikim, bezprzytomnym pocałunku.

Oderwał się wreszcie i chykiem wybiegł z obory.

Zerwała się wreszcie, aby doń skoczyć, ale już cieniem mignął na progu i przepadł w nocy. Nie było go, jeno ten cichy, palący szept grał w niej tak mocno, a tak nakazująco, że się ze zdumieniem rozglądała po oborze... Juści, nie było nikogoj; krowy jeno przeżuwały paszę i chlastały ogonami. Wyjrzała w podwórze, noc stała za progiem nieprzeniknionymi mrokami, cisza gnietła świat, tyla co te kucia młotów pobrzekiwały w dalekościach... A był przeciech, był... stояł przy niej, obejmował ją, całował... jeszcze usta palą, jeszcze ognie chodzą po niej błyskawicami, a w sercu wzbiera taki krzyk radości, że nie wypowiedzieć! Jezus, mój Jezus! Poderwało ją cosik i niesło, że choćby w cały świat,

zaraz, w ten mig, a poszłaby tam, z nim!... Jantoś! – krzyknęła bezwiednie i dopiero własny głos oprzytomnił ją nieco. Zwijała się z dojeniem ze wszystkich sił, ale była tak roztrzęsiona, że często pod przodkami krów szukała wymion, i tak roztkliwiona szczęściem, że dopiero idąc do chałupy, na mrozie poczuła, że ma twarz mokrą od płaczu. Zaniesła mleko, ale zapomniała je przecedzić, pobiegła na drugą stronę, bo dosłyszała głos Nastki, nic jej nie rzekła i powróciła, przystrajała się przed lusterkiem, to jeszcze polan dorzuciła na ogień, to rozmyślała, że ma coś pilnego zrobić... cóż, kiej nie mogła sobie niczegój przypomnieć, niczegój... bo ino to stało jej w myślach, że Antek czeka pod brogiem, czeka... Pokręciła się jeszcze błędnie po izbie, okryła się zapaską i poszła.

Przesunęła się cicho koło okien i poszła szczytową ścianą do wąskiego przejścia między sadem a szopą, nakrytego niby dachem obwisłymi pod śniegiem gałęziami, że musiała się przychylać.

Antek czaił się przy przełazie, skoczył do niej jak wilk, przeniósł ją prawie i pociągnął pod bróg, stojący zaraz za drogą.

Ale nie wiedło się im całkiem dnia tego, bo tyla co wleźli w bróg, co się tam zwarli w całunkach, rozległ się ostry, donośny głos Boryny.

– Jaguś! Jaguś!...

Kieby piorun w nich trzasnął, tak się rozniesły, Antek skoczył w bok i chyłkiem pod ogrodami rwał, a Jagna pobiegła w podwórze, nie bacząc, że gałęzie zdarły jej zapaskę z głowy i całą obsypały kurzawą. Przetarła twarz śniegiem, nazbierała pod szopą narecz drzewa i wolno spokojnie wróciła do izby.

Stary patrzał na nią spode łba, dziwnie jakoś.

– Zajrzałam do siwuli, bo cosik stęka i pokłada się...

– Szukałem cię w oborze, a nie uwidziałem...

– Bom wtedy już musiała być pod szopą, drwa zbierałam.

– A gdzieś się to tak utytułała w śniegu?...

– Gdzie? Ze strzechy śniegowe brody wiszą, to ino trącić, a na głowę się sypią – tłumaczyła się spokojnie, ale twarz odwracała od ognia, by ukryć wypieki.

Ale starego nie zwiedła, niby wprost, oczy w oczy, nie patrzał, dobrze jednak widział, że cała w ogniach, czerwona, a oczy rozjarzone błyszczą się kiej w chorobie. Jakieś głuche, niejasne podejrzenie wślizgnęło mu się do serca, zazdrość kąśliwa zawarczała w nim jak pies i jak pies się przyczaiła. Długo się biedził i rozmyślał, aż w końcu przyszło mu do głowy, że to pewnie Mateusz ją spotkał i przyparł gdzie do płotu.

Nastka właśnie weszła na, to, więc dalejże ją pociągać za język.

– Cóż to, pono Mateusz już zdrowy, chodzi?...

– Hale, zdrowy tam!

– Mówił mi ktosik, że widzieli go na odwieczerzu, po wsi chodził pono...

– zagadywał chytrze, a pilnie patrzał w Jagnę.

– Pleciuchy bają, co ino się im uвидzi, Mateusz ledwie się rucha, z łóżka nawet się nie podnosi, tyla że już krwią nie oddaje. Jambroży stawał mu dzisiaj

bańki, a teraz narządził okowitki z tłustością i lekują się tam obaj tak galant, aże na drodze się rozlegają śpiewania.

Nie pytał się już więcej, ale podejrzań się nie pozbył.

A Jagusia, że cięzyło jej milczenie i te jego szpiegujące oczy nie dawały spokoju, jęła szeroko opowiadać o bytności pana Jacka.

Zdumiał się tym wielce i zaczął wymiarkowywać, co by to mogło znaczyć, biedził się niemało, rozwahał, deliberował, każde słowo z osobna w głowie obrawał, aż w końcu wyraźnie z tego wyszło, że dziedzic wysłał pana Jacka do niego, by się wywiedział, co to naród powie o porębie.

– Kiej nic a nic o las nie pytał.

– Hale, kiej taki cię wywiedzie niby na postronku, że

ani zmiarkujesz, kiedy, co i jak, a wszystko wypowiesz. Ho, ho, znam ja ten dziedzicowy pomiot.

– Powiadam wam, że ino o Kubę pytał i o te strzyżki!

– Miedzami kołuje, by drogę wypatrzeć! W tym cosik jest, jakaś dziedzicowa sztuczka, bo jakże, dziedzicowy brat i stojałby tam o Kubę! Głupi ino w takie bajdy uwierzy. Powiadają, że ten Jacek głupawy jest nieco, po wsiach ciegiem się nosi, na skrzypkach pod figurami wygrywa i trzy po trzy plecie. I powiedział, że przyjdzie?

– Powiedział i o was się wypytywał.

– No, no, w głowie się nie chce pomieścić.

– A widzieliście się z dziedzicem? – zagadnęła miękko, by ino nie dać mu rozmyślać.

Ciepnął się, jakby go giez ukąsił w słabiznę.

– Nie, u Szymona cały czas siedział i zamilkł.

Już nie śmiała pytać, bo ciepał się po chałupie kiej ten pies wściekły, o bele co krzyczał, przyganiał, pomstował, że uczyniło się tak cicho, jakby kto makiem posiął, kużden mu z oczów rad schodził, bych czego oberwać.

I w takiej przykrej cichoci siadali do kolacji, gdy wszedł Rocho, siadł swoim zwyczajem przed ogniem, jeść nie chciał, a gdy skończyli, rzekł cicho:

– Nie od siebie przychodzę. Na wsi powiadają, że dziedzic się na Lipce zawziął i ani jednego chłopa nie zawała do rąbania, przyszedłem się spytać, czy to prawda?

– W imię Ojca i Syna, a skądże mnie to wiedzieć, pierwszy raz słyszę.

– Narada była dzisiaj u młynarza, stamtąd poszła nowina.

– Naradzał się wójt, młynarz i kowal, ale nie ja!

– Jakże, powiadali, że u was był sam dziedzic i żeście z nim poszli.

– Nie naredzałem się z nimi, chcecie, to wierzcie, prawdę wam rzekłem...

Nie przyznał się, jak wielce go bolało to pominięcie, i że radzili bez niego! Rozsrożył się znowu na przypomnienie, ale milczał, przeżuwał ino w sobie te obrazę kiej pokrzywy, powstrzymywał się, jak mógł, bych Rocho nie zmiarkował, co się z nim dzieje!

– Jakże, czekał, wypatrywał jak ten głupi, a oni bez niego radzili! Nie daruje im tego, popamiętają. Mają go widać za nic, to im pokaże, co znaczy na

wsi. Nie kto drugi, jeno młynarz tak zrobił, parob jeden, obieżyświat krzywdą ludzką się dorobił, a teraz nad wszystkich się wynosi, oszukaniec, zna on o nim takie sprawy, iż z tego może być i kreminał, zna... Abo i ten wójt! Bydło mu pasać, nie przewodzić starszym, pijanica; zrobili go wójtem, ale tak samo mogą jutro go zrucić i wybrać choćby Jambroża, jedna by z nich była pociecha! A kowal, zięciaszek zapowietrzony! Niech się jeno pojawi w chałupie! Albo i ten dziedzic, to jak wilk, ogania ino koło narodu, a zabiega, a węszy, gdzie by co urwać! Pan, ścierwo, na chłopskich ziemiach siedzi, chłopski las sprzedaje, z chłopskiej łaski żyje, a będzie się tu na naród zmawiał! Ścierwa, nie baczy, że i pańskiej skóry tak samo mają się cepy jak i kuźdego! – Ale nie rzekł ni słowa z tych deliberacji, jakże, nie baba przeciech, by się przed drugimi użalał i przyjacielstwa szukał! Gryzło go to srodze, bolało nawet wielce, ale zasie komu do tego! Zmiarkował się rychło, że to nieobyczajnie przy obcym tak siedzieć z zawartą gębą, to podniósł się z ławy i rzekł:

– Nowiny powiadacie, ale jak się dziedzic uweźmie i nie zawała, nikto go nie zmusi.

– Prawda, ale żeby mu kto godny przełożył, ile narodu przez to bieduje, to może by ustąpił.

– Prosił go nie będę! – zawała ostro.

– A ze dwudziestu komorników we wsi siedzi i roboty kiej zmiłowania wygląda! Wiecie sami które, a zima ciężka, śniegi, mrozy, niejednemu już ziemniaki prze-

marzły, a zarobku nie ma żadnego. Nim wiosna przyjdzie, to zrobi się taki przednowek, że strach pomyśleć! A i teraz już bieda taka, że niejeden raz na dzień gorącą warzę pojada i z głodnym brzuchem spać chodzi! Rachowali wszystkie, że skoro dziedzic zacznie ciąć przy Wilczych Dolach, to się robota la wszystkich otworzy! A tu pono się zaprzysiągl, że ani jednego Lipczaka do roboty nie weźmie! Rozgniewał się o to, że podobno skargę na niego pisali do komisarza.

– Samem ją podpisywał i twardo będę przy tym stояł, że ni jednej chojki nie zetnie, póki się z nami nie ugodzi i nie odda, co nasze.

– Kiedy tak, to lasu może ciąć nie będę!

– Naszego nie będą!

– A cóż poradzą te biedaki, co? – jęknął.

– Nic im nie poradzę, a latego, by miały robotę, swojego przeciech nie dam. Bronił będę drugich, upominał się za kogo, a jak się mnie krzywda stanie, to chyba ten pies mi pomoże...

– Z tego widzę, że z dworem nie trzymacie.

– Trzymam ze sobą i ze sprawiedliwością, miarkujcie ino. Mam co innego na głowie. To i płakał nie będę, że tam który Wojtek abo Bartek nie ma co do gęby włożyć, księdzowa to sprawa, nie moja! Jeden, żeby i chciał, nie uradzi wszystkiemu.

– Ale wiele pomóc może, wiele – rzucił smutnie Rocho.

– Popróbujecie wodę nosić przetakiem, a obaczycie, co nanosicie, tak jest i

z biedą! już takie urządzenie boskie jest, to widzi mi się i ostanie, że jeden ma, a drugi wiater po polu łapie.

Rocho ino pokwał głową i wyszedł zgryziony, bo nie spodziewał się takiej twardości na biedę ludzką w Borynie, stary go wyprowadził w opłotki i jak zwyczajnie to robił co dnia, poszedł w obejście zajrzeć do krów i do, koni, bo późno już było.

Jagna słała łóżka i właśnie pierzynę roztrzepywała, pacierz mówiąc pół-głosem, gdy Maciej wszedł i jakąś ośnieżoną szmatę rzucił jej pod nogi.

– Zapaski gubisz, nalazłem ją przy przełazie! – powiedział cicho, ale tak twardo i tak spojrzał na nią przenikliwie, że zmartwiała z przerażenia i dopiero po chwili zaczęła się jękliwie tłumaczyć:

– To... ten Łapa... co ino może... wywłóczy z chałupy... wczoraj to mi trepy zaniósł do budy! Ścierwa, nie pies, taki szkudny...

– Łapa?... cie... no, no... – szeptał urągliwie, bo nic a nic nie uwierzył.

Rozdział 19

We Trzy Króle, które jakoś tego roku wypadały w poniedziałek, jeszcze przed skończeniem nieszporów, bo słyszać było grania i przyśpiewy w kościele, a już naród z wolna ciągnął do karczmy, że to pierwszy raz po adwencie i Godach miała być muzyka, a i szykowały się zmówiny Małgośki Kłębianki z Wickiem Sochą, który chocia tak samo się pisał jak nieboszczysty Kuba, ale krewniactwa się z nim wypierał, jako że parob był niepoczciwy i sielnie dufający w swoje morgi.

Powiadali też, jako i Stacho Płoszka, mający się już od kopania ku Ulisi sołtysownie, pewnikiem dzisiaj zapije sprawę i wszystko ze starym uładzi, bo krzyw mu był i córki odmawiał, że Stacho był sielny zabijaka, wicher nieposkromiony i z rodzicielami ciegiem się wadził, a za Ulisią chciał całe cztery morgi aby dwa tysiące spłaty na rękę i dwa krowie ogony w dodatku.

Wójt też dzisiaj wyprawiał chrzciny, jeno że w chałupie, ale różni znamkowię tak se rachowali, że jak się rozochoci, to w domu nie wytrzyma i z całą kompanią

do karczmy zwali, i fundował będzie.

Zaś prócz tych przynęt były jeszcze większe, ważniejsze sprawy, zarówno obchodzące wszystkich.

Bo tak sięano stało, że na sumie od ludzi z drugich wsi dowiedzieli się, że dziedzic, co ino mu było potrza ludzi do poręby, to już zgodził i zadatki podawał: miało iść z Rudki dziesięciu, z Modlicy piętnastu, z Dębicy cosik ósmiu, a samej rzepeckiej szlachty bez mała dwudziestu a z Lipiec ani jeden. Prawda to już była jasna i pewna, bo i sam borowy, który chocia tak samo się pisał, przytwierdził.

Niemała z tego turbacja padła na biedotę, nieletka.

Juści, że byli w Lipcach bogacze całą gębą, byli i pomniejsi, którzy zarówno o zarobki nie stali, byli takoż jensi, u których aż piszczało z biedy, ale się do niej nie przyznawali, bych ino przyjacielsztwa z bogaczami nie stracić i w jeden rząd zawzdy z nimi stawać – ale i komorników, i takich, co ino chałupy mieli, też nie brakowało: którzy wyrabiali u gospodarzy młócką, którzy na tartaku siekierą, którzy zaś, gdzie się ino zdarzyła robota, a chyla tyla wyskrzybali, iż jakoś się tam z boska pomocą przeżywili, ale ostawało jeszcze z pięć familii, la których zimową porą całkiem brakowało we wsi roboty, ci to właśnie jako zbawienia czekali na te poręby.

A teraz co począć?

Zima była sroga, mało który miał jakiś taki grosz zapaśny, niejednemu już i ziemniaki się kończyły, bieda była w chałupie, a głód już zębce szczerzył za węglem, do zwiesny daleko, a wspomożenia znikąd, to i nie dziwota, że ciężki frasunek padł na dusze. Zbierali się po chałupach, medytowali, aż w końcu kupą całą poszli do Kłęba, by ich ten powiedział do dobrodzieja na poradę, ale Kłab się wymówił rzekomo zmówinami córki, jensi też podobnie wykręcili się kiej piskorze, bo stali ino o siebie i swoje wyrachowania mieli. Zeżlił się tym srodze Bartek z tartaku, który choć robotę miał, zawzdy z biednym narodem trzymał, przybrał do się Filipa zza wody, Stacha Bylicowego zięcia, Bartka Kozła, Walka z krzywą gębą i w piąciu poszli do dobrodzieja prosić, by się wstawił za nimi do dziedzica.

Długo nie było ich widać, dopiero po nieszporach przyleciał Jambroży do Kobusów i powiedział, że z księdzem radzą i do karczmy prosto przyjdą.

A tymczasem wieczór się już był uczynił, ostatnie zorze zetliły się do cna, że ino kajś niekaj na zachodzie z tych szarych popiółów żarzyły się kieby głównie dogasające, a świat z wolna otulał się w modrawą a lutą płachtę noccy. Księżyca jeszcze nie było, jeno od suchych, przemarzniętych śniegów biły ostygłe, lodowate brzaski, w których rzecz każda widniała jakoby w śmiertelne gzoło przyodziana i zgoła umarła; gwiazdy też jely się wysypywały na ciemne niebo, a tak rosły i trzęsły się w onych dalekościach, tak się jarzyły szybko, aż po śniegach szły skrzenia. Mróz zaś brał srogi i podnosiła się taka skrzystwa, aż w uszach dzwoniło i żeby najcichszy głos, a leciał światem całym.

W chałupach zaś ognie zapalali i spieszyli z wieczorowymi obrządkami, jeszcze wodę nosili ze stawu, jeszcze czasem skrzypnęły wierzeje albo się jakieś bydłatko ozwało, to ktosik podążał spieszno saniami, a ludzie w dyrdy ganiali po obejściach, bo parzyło w twarze jakby rozpalonym żelazem i dech zapierało, ale już wieś cichła całkiem.

Jeno od karczmy coraz ostrzej rozlegały się muzyckie głosy, bo juści, że prawie z każdej chałupy ktosik się tam przebierał na przewiady, a insze zaś, którym nie było do zmówić ni do spraw, też ciągnęli, bo im gorzała pachniała. Że zaś i babom cniło się ostawać samym, a dziewczyny aż piszczały do gzołów i na muzykę nogami przebierały, to raz w raz, nim się jeszcze do cna ściemniało, leciały chyłkiem do karczmy, rzekomo by chłopów nagnać do domów, ale już ostawały. Juści, że za ojcam i dzieci ciągnęły co starsze, zwłaszczą chłopaki zwoływali się z opłotków gwizdaniem i szli kupą, zalegając karczmowe sienie i przyzby, choć mróz prażył żywym ogniem.

A w karczmie kłębiła się już niezgorsza gęstwa.

Tęgi ogień buzował się na kominkie, że z pól izby zalewało krwawe światło szczap, których Żyd cięgiem przykładać kazał dziewczę, bo kto ino wszedł, otrzepywał buciska o trzon, nagrzewał zgrabiące ręce i szedł w ciżbę odszukiwając swojaków, że to, mimo ognia i lampy nad szynkwarem, mrok zalegał kąty i trudno było сразу rozzeznać. W jednym kącie ode drogi, na kłodach od kapusty, siedziały muzykanty pobrzękujący niekiedy, jakby od niechcenia, bo się

jeszcze tany nie rozpoczęły na dobre, tyla co tam jakaś niecierpliwsza para się pokręciła.

Na izbie zaś, pod ścianami, przy stołach kupili się kompaniami ludzie, ale mało kto ściskał kieliszek i przepijał, a jeno rajcowali rozglądając się wokoło, a bacząc na wchodzących.

Jeno przy szynkwasie był większy rejwach, bo stali tam całą kupą goście Kłębowi i filialnici Sochy, ale też jeszcze z rzadka przepijali do siebie, a tylko poredzali, świadczyli sobie godności, jak to przystało na zmówinach.

Wszyscy zaś często a nieznacznie naglądali pod okna, gdzie za stołami siedziało kilkunastu Rzepczaków, przyszli jeszcze za dnia i остали. Nikt im wstępów nie czynił, ale i nikto się do nich nie kwapił, tyle co Jambroży zaraz się z nimi pokumiał i sielnie gorzał ciągnął a ocyganiał, co ino włazło. A pobok nich stоял Bartek z tartaku ze swoimi i w głoś opowiadał, co im rzekł dobrodziej, a sielnie pomstował na dziedzica, w czym mu najgłośniej wtórował Wojtek Kobus, chłop suchy, mały a tak zapalczowy, że cięgiem się podrywał, walił pięściami w stół i ciepał się jako ten ptak, którego przezwisko nosił, z rozmysłem zaś to czynił, bo domyślali się, że Rzepczaki ciągną na jutro do boru do rąbania, ale żaden z nich jakby nic nie słyszał, tak siedzieli spokojnie, zajęci między sobą.

Nikto też z gospodarzy nie słuchał tych wyzwań ni zbytnio do serca nie brał, że dobrodziej nie chciał się wstawać za nimi do dziedzica, a naprzeciw, odwracano się od nich i unikano, czym głośniej krzyczeli, w gąszczu bowiem, jaki rozpierał karczmę, stwarzyszał się każdy do upodoby i kupił, gdzie było dogodniej, nie bacząc na sąsiadów – tylko jedna Jagustynka chodziła od kupy do kupy, podjudzała, żarty stroiła, nowiny w uszy ludziom kładła, pilnie jednak bacząc, gdzie już pobrękują flachy a kieliszek kołem chodzi.

I tak powoli, z wolna, niepostrzeżenie wciągał się naród do zabawy, bo coraz większy gwar napełniał izbę i coraz częściej podzwaniały kieliszki, i coraz gęściej się robiło, że już drzwi się prawie nie zamyskały, tak szli i szli aż muzykanci, uczestowani przez Kłęba, urznieli rzesistego mazura i w pierwszą parę puścił się Socha z Małogoską, a za nimi zaś, kto ino miał ochotę.

Ale niewielu szło w tany, oglądając się na pierwszych lipeckich kawalerów, na Płoszkę Stacha, Wachnika, wójtowego brata i drugich, którzy zmawiali się po kątach z dzieuchami, wesołe rozmowy wiedli, a podkipiiali półgłosem z rzepeckiej szlachty, którym wciąż basował Jambroży.

Na to właśnie pokazał się Mateusz, o kiju jeszcze szedł, bo ledwie się był z łóżka zwłokł, że mu się to cniło za ludźmi, kazał se wnet narządzić gorzałki przegotowanej z miodem, usiadł z boku komina, popijał i rzucił tym słowem wesołym do znajomków, ale z nagła ucichł, bo Antek stanął we drzwiach, spostrzegł go, podniósł hardo głowę, łypnął ślepiami i przechodzi wpodle, jakby nie pojstrzegając.

Mateusz się uniósł i zawałał:

Boryna! a chodźcie no do mnie.

– Masz sprawę, to pierwszy przystęp – powiedział ostro myśląc, że Mateusz zaczepia. ,

– Przyszedłbym, jeno się jeszcze ruchać bez kijaszka nie mogę – odparł miętko.

Antek nie dowierzał, zmarszczył groźnie brwi i podszedł, ale na to Mateusz chcił go za rękę i zniewolił, by przysiadł na ławie.

– Siadaj przy mnie. Owstydzileś mnie przed całym światem, pobiłeś tak, juch, że już mi księdza wołali, ale gniewu do ciebie nie mam никакiego i pierwszy z tym słowem zgody przychodzę. Napij się ze mną. Nikt mnie jeszcze nie pobił i myślałem, że takiego na świecie nie ma. Mocarz z ciebie prawdziwy, żeby takim chłopem jak ja rzucić kiej snopem, no, no...

– Boś mi na robocie przypiekał cięgiem, a potem i szczekał paskudnie, to mię rozebrało, żem, już i nie baczył, co robię.

– Twoja prawda, twoja, sam to przytwierdzam i nie strachu, a po dobrze... Aleś mnie przyrychtował, no, żywą krew oddawałem, ziobra mi popękały, do ciebie piję, Antek, co tam, poniechaj złości, ja ci już nie pamiętam, choć mnie jeszcze plecy bolą... aleś ty chyba krzepiejszy niżli Wawrzek z Woli?...

– Nie zbiłem go to na odpuscie we żniwa, jeszcze się pono lekuje...

– Wawrzona! Powiadali o tym, alem wierzyć nie wierzył. Żydzie, haraku z esencją, a w ten mig, bo przetrączę! – krzyknął.

– Ale coś pyskował przed chłopami, to nieprawda? – pytał cicho Antek.

– Nieprawda, przez złość ino gadałem, tak sobie... nie, gdzieby tam zaś – wypierał się przeglądając pod światło flaszkę, by mu prawdy z oczów nie wyczytał.

Przepili raz i drugi, potem Antek postawił kolejkę i znowu przepili, i już tak siedzieli wpodle siebie, pobratani zgoła i w takim przyjacielstwie, aż się na karczmie dziwiono temu. Mateusz zaś, że sobie był podpił niezgorzej, pokrzykiwał na muzykę, by raźniej grała, przytupywał, śmiał się w głos do chłopaków, aż przycichnął i jał Antkowi do ucha powiadać.

– Juści i to prawda, że brać ją chciałem przez moc, ale mnie tak pazurami pobronowała, jakby mnie kto pyskiem po cierniach przewłókł. Tyś jej był milszy, wiem o tym dobrze, nie wypieraj się, ty, i bez to na mnie nie chciała patrzeć!... Trudno wołu wodzić, kiej nie chce sam chodzić; zazdrość mnie kasała, że i nie wypowiedzieć, hej! Dziewka równa cudu, że i nie naleźć śliczniejszej, a poszła za starego na twoją krzywdę, tego to już wyrozumieć nie mogę...

– Na moją krzywdę i na moje zatracenie! – jęknął cicho i aż się zerwał, tak ognie w nim zagrały na wspomnienie; że ino zaklął i cosik mruczał do siebie.

– Cichoj, ludzie ano posłyszą i rozniesień gotowi.

– Bom to co rzekł?

– Juści, inom ja nie dosłyszał, ale mogli drudzy.

– Bo już mi ścierpieć trudno, tak mię tu w piersiach rozpiera, że samo się rwie ze mnie, samo...

– Mówię ci, nie daj się, póki czas – radził chytrze, pociągając go z wolna za język.

– Mogę to, kiej kochanie gorsze choroby, ogniem po kościach chodzi, wrzątkiem w sercu belkocze, a taką tesknością duszę przejmuję, że ni jeść, ni spać, ni

robić nic, jeno by człowiek łbem tłukł o ścianę albo i zgoła życia się pozbawił!

– Abo to nie wiem! Mój Jezus, abom to sam za Jagną nie latał! Ale jest tylko jedna rada na kochanie: ożenić się, a jakby ręką odjął. Znalazłaby się i druga: kiej ożenkiem nie można, dostać kobietę, a wnet smak do niej przejdzie i kochanie się skończy! Prawdę ci mówię, przecież niezgorszy praktyk! – dowodził chełpliwie.

– A jak i potem nie przejdzie? – rzekł smutnie.

– Juści, któryen zza płota postękuje, za węglami się czai, a kiej kiecka zachrzęsci, drygają mu kulasy – takiemu rychło się nie przemieni, ale to ciołak, nie chłop, za takiego nie dałbym i tego grosza – rzucił pogardliwie.

– Czystą prawdę rzekłeś, ale widzi mi się, że są i takie chłopy, są... – zamedytował się.

– Przepij no do mnie, do cna mi zaschło w gardzieli! Psiachmać sobacza z babami, niektóra chuchro takie, co kieby dmuchnął, nakryłaby się nogami, a często i największego mocarza wodzi kieby to cielę na postroneczku, mocy pozbawi, rozumu pozbawi i jeszcze na pośmiewisko świata poda! Diable nasienie, ścierwo, mówię ci, pij do mnie!..

– W twoje ręce, bracie, w twoje!

– Bóg zapłać, mówię ci, pluń na to diable nasienie, przecież rozum swój masz...

Przepili raz i drugi a pogadywali, Antek już był zdziebko napity, a że nigdy nie miał przed kim się wyżalić, to teraz brała go szalona chęć do wywnętrzenia, że ledwie się powstrzymał, tyla co tam rzucił czasami jakieś ważne słowo, z którego Mateusz i tak wszystko miarkował, jeno nie dawał tego poznać po sobie.

W karczmie zaś zabawa już szła rzetelna, muzyka rznęła co sił i tany szły za tanami, pito już we wszystkich kątach, gdzieniegdzie już przychodziło do sporów, a wszędzie gadano tak głośno, że wrzawa przepełniała izbę, a tupoty taneczników rozlegały się kieby bicie cepów. Kłębową kompanią przetoczyła się do alkierza, skąd też niezgorszy wrzask dochodził, jeno Socha i Małgorzka tańcowali zapamiętale abo ujawszy się wpół na mróz biegli na powietrze. Bartek z tartaku ze swoimi wciąż stali na jednym miejscu, pili już z drugiej flachy, a Wojtek Kobus już wprost wykrzykiwał ku rzepeckim ludziom:

- Ślachta, ścierwy, worek i płachta! – że to za szlachtę się uważali.
- Dziedzice, pól wsi jedną krowę doi! – dorzucił zjadliwie drugi.
- Kołtuniarze, przez koni się obywają, bo ich same wszy noszą.
- Żydoskie paroby!
- Dworskie pomietła, do psów się im godzić, kiej taki dobry wiatr czują!
- Poczuły też we dworze swoje i ciągną.
- Będą tu ludziom odbierać robotę.
- Wyczeszemy wama kołtuny, że bez łbów pouciekacie!
- Wycieruchy, obieżyświąty, brakło u Żydów palenia w piecach, to przy-
leciały!

Dogadywali mocno, a jaki taki pięścią wygrażał i darł się do nich, a coraz więcej ludzi wrzało przeciwko, coraz zapalczystsze koło ich otaczało, że to już

gorzałka ponosiła, ale oni się nie odzywali, siedzieli przy sobie kupą całą, kije ino ściskali między kolanami, popijali piwo, przegryzali kiełbasę, jaką mieli ze sobą, a hardo, nieustraszliwie poglądali na chłopów.

Byłoby może i przyszło z miejsca do bitki, ale Kłęb przyleciał, jął uspokajać, przekładać a prosić, a za nim starsi i Jambroży, że Kobus zaprzestał pyskować, drugich też odciągnęli na poczęstunek do szynkwasu, potem muzyka siennie zagrała, a Jambroż jął znowu cyganić niestworzone historie o wojnach, Napolionie, Naczelniku, a później i insze ucieczne rzeczy, aż się niejedni pokładali ze śmiechu; a on rad wielce, podpity niezgorzej, rozparł się przy stole i prawił:

– Na ostatek opowiem jeszcze jedną historię, krótką, bo mi pilno tańcować, a i dzieuchy krzywe, że do nich nie przychodzę! Wiecie, zmówiny dzisiaj Kłębianki ze Sochą Wickiem. Gdybym chciał, moje by były z Małgośką, moje! Bo ano było tak:

„We czwartek zwalili się do starego Kłęba z wódką! Przyszli w jeden czas od Sochy i przyszli od Pryczka; jedni przepijają harakiem, drudzy zaś słodką, od jednych Kłęb pije i od drugich nie wylewa. Jeden jest dobry, a i drugi nie gorszy!

Swaty aż się pocą, tak prawią i zalecają swoich kawalerów:

Ten ma morgi galante przez skowronków nawożone, a drugi też takie, na których ino pieskowie wesela swoje odprawują.

Jeden ma chałupę, do której świnie pod przyciesiami włążą, a i drugi nie gorszą.

Obaj sielne bogacze, że szukać daleko!

Socha ma cały kołnierz od kożucha, bo resztę pieski rozniesły, Pryczek zaś ma obertelek od świątecznych portek i guzik świecący kiej ze złota!

Jeden chłopak śmigły kiej ta kopica, a i drugiemu brzuchu wzdeno od ziemniaków!

Galante parobki!

Sosze ślina z gęby cieknie, a Pryczek ma ślepie kaprawe!

Równe we wszystkim, a takie robotne i zapamiętałe, że choćby pół ćwiartki ziemniaków na raz zjadzą i za drugą patrzą!

Oba dobre na zięciów, oba krowy mogą popaść, izbę przymieść, gnoju urzucić; oba krzywdy dziewczę nie zrobią nijakiej, bo z boćkami kompanii nie trzymają. Sielne parobki, rozmowne, mądrale, przemyślne, z jadłem zawsze do gęby trafiają, a nie gdzie indziej.

Co tu począć, kiej oba się zarówno widzą staremu, to się kręci, w nosie dłużbie, a Małgośki pyta: którego chcesz?...

– Oba pokraki, tatulu, pozwólcie, to już se Jambroża wybierę!...

Stary głową kręcił, deliberował długo, wiadomo, że mądrala na całą chałupę, a tu chłopaki przynaglają, swaty swoje wciąż prawią, to się napił od jednych haraku, napił się od drugich słodkiej i powiada:

– Wagę przynieśta!

Przynieśli oną wagę, ustawiли, a on prawi:

– Zważta się, chłopaki, któryen będzie cięzszy, tego na zięcia wybierę.

Zafrasowały się swaty, posłali po gorzalkę i medytują: któryen? bo obaj byli kieby te pluskwy zeschnięte! Skoczyły po rozum do głowy Pryczkowe swaty, nasuły mu za pazuchę kamieni, to w kieszenie napchały. Ale i Sochowie też nie były głupie, nie było co, to gęsiora wsadzili mu pod kapotę i na wagę go stawią... liczą, aż tu cosik powiada: S... s... s... Socha niby, i gęsior bęc na ziemię! Roześmiali się wszyscy, a Kłab powiada:

– Zmyślna jucha jest, choć wagi nie trzyma, ty będziesz moim zięciem!"

Juści, że w tym, prócz tego ważenia, innej prawdy nie było, jeno że opowiadał tak śmiesznie, aż się popłakiwali z uciechy i takim śmiechem buchali, że na całą karczmę szło.

Że wnet Kłębowi goście wywalili się z alkierza i całą hurmą szli w taniec, to wrzask się podniósł, tupot, krzyki, że już żadnego głosu z osobna nie rozeznał.

Ze łbów poczynało kurzyć, gorącość rozbierała, uciecha rosła, to i młodzi hulali z całej mocy, a starsi zasię zalegali stoły, stwarzyszali się, gdzie ino mogli i gdzie kto ustojał, bo tanecznicy rozbijali i coraz większym kołem zataczali, a każdy w głos gadał, przepijał, z drugimi się cieszył, swojego dowodził, święta używał.

Muzyka zaś rznęła siarczyście i tany szły zapamiętałe, choć był taki gąszcz, że głowa przy głowie, plecy przy plecach, to i tak się trzęchali, po izbie nosili, pokrzykiwali wesoło, a obcasami bili, że ino dyle skowyczały i szynkwas podrygiwał!

Zabawa była sielna, boć wszyscy się dokładali z całej mocy, duszą całą.

Zima toć szła, naród oderwał ręce spracowane od matki ziemi, to i podnosił przygięte karki, podnosił zafrasowane dusze, prostował się, rozrastał i równał jeden z drugim w wolności, w odpoczywaniu i w tej myśli swobodnej, że każdy człowiek widniał z osobna i wyraźnie jako ten bór, z którego nie wydzielisz drzewin latem, bo w jednakim, równo zielonym gąszczu stoi przywarty do rodnej ziemi, a niech jeno śnieg spadnie, ziemia się przesłoni, a wnet każde drzewo dojrzysz z osobna i w ten mig rozeznasz: dąbek-li to, grabek-li to, osiczyna-li to!

Takuteńko było i z narodem.

Jeno Antek z Mateuszem nie ruchali się ze swoich miejsc, siedzieli przy się po przyjacielsku i z cicha ugwarzali o różnościach, ile że ciągiem ktoś do nich przystawał i swoje dokładał; przyszedł Stacho Płoszka, przyszedł Balcerek, przyszedł wójtów brat i drugie; te wszystkie najpierwsze we wsi kawalery, którzy drużbowali na weselu Jagusi. Zrazu nieśmiało przystawali, że to nie wiada było, czy Antek jakim ostrym słowem nie ciepnie, ale nie, podawał każdemu rękę a z dobrocią patrzał, to i wnet otoczyli go zwartym kołem, pilnie słuchali, przyjacielstwo świadczyli i tak mu się umilali a zdawali we wszystkim, jak przódzi, kiedy to im przewodził jeszcze, uśmiechał się ino gorzko jakoś, bo mu się wspomniało jak to jeszcze wczoraj a ci sami omijali go z dala na drodze.

– Ani cię nikaj nie ujrzeć, do karczmy nie zachodzisz! – powiedział Płoszka.

– Od rana do nocy robię, to kiej to mam czas na karczmę?

– Prawda, prawda! – przytwardzili półglosem, a potem z wolna przeszli na różne sprawy wsiowe, na ojców, to o dzieuchach mówili, to o zimie, bo rozmowa jakoś się nie wiedła, Antek mało mówił, a cięgiem spoglądał na drzwi, spodziewał się, że Jagna przyjdzie. Dopiero gdy Balcerek jał opowiadać o naradzie, jaka się odbyła we święta u Kłębow wzgórkiem lasu, słuchał uważnie.

– Cóż uredzili? – zapytał.

– A cóż, skamlali, narzekali, żalili się, a rady nijakiej nie powzięli, prócz tej, że nie trza pozwolić na wyręb.

– A bo to co mądrego uradzą te słomiane wiechcie! – wykrzyknął Płoszka.

– Zbierają się, gorzały się napiją, wysapią, nawyrzekają i tyla z tych narad jest, co z łońskiego śniegu, a dziedzic może sobie spokojnie ciąć choćby i wszystko las.

– Nie trza pozwolić – rzucił krótko Mateusz.

– Któź to go powstrzyma, który zabroni? – zaczęli wykrzykiwać.

– Któź jak nie wy?

– A jeśli, pozwolą to na co? Ozwałem się kiedyś, to ociec mię skrzyczał, żebybym nosa pilnował, że to nie moja sprawa, a ich, gospodarzy! Jeśli, mają prawo do tego, bo wszystko w garści dzierżą i choćby na tę minutę, a nie popuszcza, a my cóż znaczymy, tyle co te parobki! – unosił się Płoszka.

– Źle jest całkiem, źle.

– A nie tak powinno być!

– Jeśli, że młodych powinni przypuścić do gruntów i do rządów.

– A samym na wycugi iść!

– Ja wojsko odsłużyłem, lata mi idą, a tego, co moje, dać nie chcą! – krzyczał Płoszka.

– Każdemu czas na swoje.

– A wszyscy tutaj pokrzywdzeni.

– A najbarzej Antek!

– Trza by we wsi zrobić porządki! – szepnął twardo

Szymek, Jagusin brat, który niedawno przyszedł i stояł poza drugimi cicho, spojrzał na niego zdumieni, a on wysunął się na czoło i jał gorąco prawić o swoich krzywdach, a w oczy wszystkim patrzał i czerwienił się, że to nieprzywykły był przed drugimi mówić i bojał się jeszcze nieco matki.

– Nastka go tak nauczyła rozumu! – szepnął któryś, roześmiali się wszyscy, aż Szymek zmilknął i cofnął się w cień, wtedy wójtów brat, Grzela Rakoski, choć nie był rozmowny i nieco się zajakiwał, zaczął prawić.

– Że starzy trzymają grunta i dzieciom nie popuszczają, źle jeśli jest, bo krzywda – ale to jest najgorsze, że się głupio rządzą. Przecie z tym lasem dawno byłby koniec, żeby się byli zgodzili z dziedzicem.

– Jakże, dawał po dwie morgi, kiedy się nam należy po cztery na półw-łóczek.

– Należy albo i nie należy, to jeszcze nie wiadomo, to już urzędniki rozsądzają.

– Kiedy oni z dziedzicami trzymają!

– Hale, trzymają tam, przecież sam komisarz powiedział, by się nie godzić na dwie morgi, to dziedzic musi dać więcej! – tłumaczył Balcerek.

– Cichocie no, bo kowalano ze starszym idzie! – szepnął Mateusz.

Obejrzał się na drzwi, jakoż prawdziwie, kowal wiódł się pod pachy ze starszym, obaj już byli napici niezgorzej, to się mocno przepychali przez gęstwę i rznęli prosto do szynkwasu, ale nie postali tam długo, Żyd ich powiodł do alkierza.

– Na chrzcinach u wójta się uracyli.

– Wyprawia to dzisiaj? – zapytał Antek.

– A dyć ojcowie nasi tam siedzą. Sołtys poszedł w kumy z Balcerkową, bo pono stary Boryna się pogniejszał i nie chciał – tłumaczył Płoszka.

– A to co za jeden? – wykrzyknął Balcerek.

– To pan Jacek, dziedzicowy brat z Woli! – objaśniał Grzela. Aż powstali, by się przyjrzeć, bo pan Jacek przeciskał się z wolna a oczami kogoś szukał, aż i natknął się na Bartka z tartaku i z nim poszedł pod ścianę, do rzepeckich.

– Czego on może chcieć?

– Czego, a niczego, tak se chodzi ino po wsiach, z chłopami gada, nie-jednemu pomoże, na skrzypkach przygrywa, dzieuchy piosneczek uczy, głupawy jest pono.

– Kończ no, Grzela, coś zaczął, kończ!

– O lesie zacząłem mówić; moja rada jest taka, aby tej sprawy samym starym nie ostawać, bo zepsują.

– Cóż, na to jest tylko jedna rada, zaczną las ciąć, całą wsią iść, rozegnać, nie pozwolić dopóty, aż się dziedzic ze wsią nie ugodzi! – rzekł mocno Antek.

– To samo uradzali u Kłęba.

– Uradzali! Ale nie zrobią, bo kto pójdzie za nimi?

– Gospodarze pójdą.

– Nie wszystkie.

– Jak Boryna poprowadzi, to i wszyscy pójdą.

– Jeno nie wiada, czy Maciej zechce.

– To Antek poprowadzi – wykrzyknął zapalczyste Balcerek.

Przytwierdzili mu gorąco wszyscy, jeden tylko Grzela się sprzeciwiał, a że bywał we świecie i gazetę „Zorzę” czytywał, to jał naucznie i kiej z książki prawić, że gwałtu nie można czynić, bo wda się w to sąd i prócz kozy nikt więcej nie wskóra, że trzeba, aby wieś sprowadziła z miasta adwokata, a ten by wszystko po sprawiedliwości wyrychtował.

Nie chcieli go słuchać długo i jaki taki przekpiwał, ozeźlił się też srodze i powiedział:

– Na ojców wyrzekacie, że głupie, a sami ani za grosz pomyślenia nie macie, a jeno jak te dzieci, co jeszcze bałykują, cudze powtarzacie!

– Boryna z Jagusią i dzieuchami! – zauważył któryś.

Antek, który chciał coś odpowiedzieć Grzeli, zmilknął i polecał oczami za Jagią.

Późno przyszli, już po kolacji, bo stary długo się opierał skamieniom Józki

i namowom Nastki, czekał, aż Jagusia poprosi, ale ona zaraz po obiedzie zapowiedziała ostro, że pójdzie na muzykę, odparł jej ostro, iż się nogą z chałupy nie ruszy, nie poszedł do wójta, to nigdzie nie pójdzie.

Nie prosiła go już więcej, zawzięła się tak, że ani tym słowem więcej się nie odezwała, popłakiwała jeno po kątach, drzwiami trzaskała, wystawała przed domem na mrozie i ciskała się po chałupie jak ten zły wiatr, aże mroziło od niej złośćią, a gdy do kolacji siadali, nie poszła jeść, jeno zaczęła wełniaki ze skrzyni dobywać, przymierzać a przystrajać się.

To i cóż miał stary począć, klął, przygadywał, zapowiadał, że nie pójdzie, w końcu jeszcze ją sielnie musiał przepraszać i rad nierad powiodł do karczmy.

Hardo ano wchodził, wyniośle i mało z kim się witał, bo i równych było niewielu, jako że co najpierwsi u wójta byli na chrzcinach, syna zaś nie spostrzegł, chociaż się pilnie rozglądał w tłoku.

Antek zaś już nie spuszczał oczów z Jagusi, stała właśnie przy szynkwasie, chłopaki się do niej sypnęli zapraszać do tańca, odmawiała pogadując wesoło, a ukradkiem przebierając oczami wskróś ludzi – taka urodna widziała się dzisiaj, że choć naród już był napity, a spoglądali na nią z podziwem. Ponad wszystkie piękniejsza. A przecież była tam i Nastka,ano do malwy z czerwieni szmat i wyrostu podobna, była i Weronka Płoszkówna kiej georginia rumiana i w sobie wielce podufała, była Sochówna, skrzat ledwie dorosły, gibki i z gębusią kiej ten cukier słodką, były i drugie urodne, wyrosłe, ciągnące oczy parobków, a jak Balcerkówna Marysia, na podziw wyrosła, biała, rzepiasta dziewczka i pierwsza we wsi tanecznica – ale żadna ani się równała z Jagną, żadna. Przenosiła wszystkie urodą, strojem, postawą i tymi modrymi, jarzącymi ślepiami, jako róża przenosi one nasturcie a malwy, a georginie, a maki, że zgoła podlejsze się przy niej widzą, tak ci ona przenosiła wszystkie i nad wszystkie panowała. Przystroiła się też dzisiaj kiej na jakie wesele; wełniak wdziała gorącożółty w zielone a białe pasy, stanik zaś z modrego aksamitu, dziergany złotą nitką i głęboko, do pół piersi wycięty, a na koszuli cieniuśkiej, która bieluchną fryzką burzyła się suto koło szyi i przy dloniach, zawiesiła rzędy korali, bursztynów i onych perel, na włosach miała chusteczkę jedwabną, modrawą, w różowy rzucik farbowaną, a końce od niej puściła na plecy.

Brały ją za to przystrojenie kobiety na ozory i przymawiały złośliwie, nie dbała ta o to wcale, dojrzała wnet Antka i pokraśniawszy z radości, jako ta woda pod zachód, odwróciła się od starego, któremu Żyd cosik gadał i zaraz poprowadził do alkierza, gdzie i pozostał.

Juści, że Antek ino tego czekał, bo wnet bokiem karczmy się przecisnął i spokojnie witał się z nimi, choć Józka umyślnie się odwróciła.

– Przyszliście na muzykę czy na zmówiny Małgoški?

– Na muzykę... – odparła cicho, bo głos jej całkiem odjęło wzruszenie.

Stali przy sobie czas jakiś bez słowa, jeno dychali przedzej, a ukradkiem zaglądali sobie w oczy, tanecznicy zepchnęli ich pod ścianę, Nastkę pojął do tańca Szymek, Józka też się gdzieś zapodziała, że sami zostali.

– Co dnia wyczekuję, co dnia... – szepnął cicho.

– A mogę to wyjść?... pilnują mnie odparła ze drżeniem, ręce się ich spotkały same jakoś, cisnęły się biodrami, pobledli oboje, tchu im brakowało, w oczach skry się jarzyły, a w sercach była taka muzyka, że i nie wypowiedzieć.

– Odstęp ździebko, puść!... – prosiła cichutko, boć pełno było ludzi dookoła.

Nie odrzekł na to, jeno ujął ją mocno wpół, gęstwę roztrącił, wywiódł w koło i krzyknął do muzykantów:

– Obertasa; chłopacy, a ostro!

Juści, że trzasnęły z całej mocy, aż basica jęknęła, znali go przecież, że jak się rozochoci, to gotów całej karczmie fundować!

A za nim puścili się w tan i jego kamraty, tańcował Płoszka, tańcował Balcerek, tańcował Grzela, tańcowały i drugie, a Mateusz, że mu to żebra jeszcze nie popuszczały, to ino przytupywał a krzykał la zachęty!

Antek zaś hulał zapamiętale, wywiódł się naprzód, przegonił wszystkich i wiał w pierwszą parę tak siarczyście, że już nic nie pamiętał i na nic ni zważył, bo Jaguś cisnęła się do niego słodko, a raz w raz, ledwie dech łapiąc, prosiła:

– Jeszcze, Jantoś, jeszcze ździebko!

Długo tańcowali, odpoczęli tyla, by złapać niecoś tchu napić się piwa, i znowu poszli w tan nie bacząc, że ludzie zwracają na nich uwagę, coś szepczą a krzywią się i w głos dogadują.

Ale Antkowi już było wszystko jedno dzisiaj, skoro jeno poczuł ją przy sobie, skoro przycisnął do sie, że aż się prężyła i przywierała te lube modre oczy, to się już był całkiem zapamiętał! Radość w nim grała i takie wesele, jak kieby się ten zwiesnowy dzień w nim zrobił. Zapomniał o ludziach i świecie całym, krew w nim zawrzała i moc wstała taka harda, nieustępna, aż mu piersi rozpierało! A Jaguś też była całkiem jakby utopiona w lubości i w zapamiętaniu! Unosił ją jak ten smok, nie opierała się temu, bo jakże, mogłaby to, kiej kręcił nią, ponosił, przyciskał, że chwilami mroczał w niej i traciła z pamięci świat wszystek, a grało w niej takim weselem, młodością, uciechą, że już nic nie widziała, ino te jego brwie czarne, te oczy przepaściste, a te wargi czerwone, ciągnące!

A skrzypice wycinały siarczyście, zawodzący i niesły się piesneczką, jako ten żniwny wicher palącą, od której krew się w ogień przemieniała i serce grało weselem a mocą; basy zaś pobekiwały drygliwie do taktu, że same nogi niosły i trzaskały hołubce; flet zaś przegwizdywał i wabił kiej ten kos na zwiesnę, a taką lubością przejmował, tak serce otwierał, aż ciarki przechodziły, w głowie się mąciło, tchu brakowało, a zarazem chciało się płakać i śmiać, i krzykać, i tulić, i całować, i lecieć gdzieś we świat wszystek, w zapamiętanie – to i tańcowali tak ognioście, aż się karczma trzęsła i dygotały beczki z muzykantami.

Z pięćdziesiąt par mieniło się w tym kole wielgachnym, tacząjącym się od ściany do ściany, rozśpiewanym, pijanym uciechą i taką mocą, że flachy się przewracały, lampy gasły, noc ich obejmowała i rozdragny mrok, bo ino te głównie w kominku rozżarzane wichurą pędę, sypały iskrami i buchały krwawym płomieniem, w którym ledwie majaczył zbity kłab ludzki, wijący się dookoła taką

gęstwą, że ani okiem uchwycił ni rozpoznał, gdzie chłop, gdzie kobieta! Kapoty wiewały góram kiej te skrzydła białe, wełniaki, wstążki, zapaski, rozpalone twarze, jarzące oczy, tupoty zapamiętałe, śpiewki, pokrzyki, wszystko się wraz mieszało, kręciło w kółko kieby jedno wrzeciono, od którego był ogromny wrzask i leciał przez wywarde do sieni drzwi w ośnieżoną, mroźną, zimową noc.

Antek zaś hulał wciąż na przedzie, był obcasami najgłośniej, zawijał kiej wichura, przypadał do ziemi, że myśleli: upadnie! Gdzie zaś, on już stał, już znowu ponosił, już krzykał, czasem jaką piosneczkę muzykantom rzucał i no-

sił się wskroś ciżby, rozbijał, tratował, jak burza szedł, aż strach brał niejednych, a mało kto za nim nadążył.

Z dobrą godzinę tak wywijał, bo chociaż inni przystawali zmęczeni, a nawet i muzyce mdlały ręce, pieniądze im rzucał, przynaglał grać i tańcowały, że w końcu prawie ino we dwoje pozostali w kole. Juści, że przez to baby już głośno wydziwiały z takiej hulanki, kiwały głowami, меły ozorami i litowały się nad Boryną, aż Józka, zła na Antka, a barzej jeszcze na macochę, poleciała do starego.

– Ociec, a to Antek tańcuje z macochą, aż ludzie wydziwiają! – szepnęła.

– Niech tańcują, od tego karczma! – odparł i wziął się znowu trącać ze starszym i kowalem, a prawić cosik.

Wróciła z niczym, ale jąła naglądać za nimi pilnie, bo po tańcu stali przy szynkwasie z całą gromadą dziewczyn i chłopaków. Wesoło im było, Jambroży bowiem, pijany już całkiem, prawił im takie przypowiastki, aż się dziewczyny przysłaniały zapaskami, a parobcy w głos śmieли, a jeszcze swoje dokładali. Antek fundował wszystkim piwo, pierwszy przepiątał, niewolił, w ramiona brał parobków, ściskał, a dzieuchom całymi garściami pchał za pazuchę karmelki, by móc przy tym i Jagusi nakłaść, a mimo zmęczenia śmiał się najgłośniej i rad się rozgadywał!

Na karczmie też się zabawiano niezgorzej, naród się już całkiem rozochocił i rozgrzał, to cięgiem jakieś pary tańcowały, a drudzy gęstwili się, gdzie się ino dało, i radzili, przepijali, kumali się jedni z drugimi i wesołości całym sercem zażywali. Rzepecka szlachta ruszyła zza swojego stołu, bo się już byli pokumali przy gorzałce z Lipczakami, a niektórzy i do tańca się brali, dzieuchy się nie wymawiali, że to obejście mieli delikatniejsze i grzecznie prosili.

Antkowa zaś gromada zabawiała się z osobna, że to młódź sama była i co najpierwsza we wsi, a on, mimo że ze wszystkimi pogadywał, prawie o Bożym świecie nie wiedział i prosto jakby się dzisiaj zapamiętał, na nic już nie patrzył, z niczym się nie krył, bo i nie poradził nawet – to i nie baczył, że ludzie dookoła spozierają uważnie i pilnie nasłuchują. Hale, dbał tam o to – wciąż jej prawił do ucha, przypierał do ściany, obejmował, za ręce brał, ale ledwie się już wstrzymywał od całowania! Oczy mu ino latały nieprzytomnie i w piersiach wzbierała taka burza, że gotów się był ważyć na wszystko, byle zaraz przed nią, bo widział w modrych, rozplomienionych oczach podziw i kochanie! To i rósł coraz bardziej, puszył się i hukał kiej ten wicher, nim uderzy! Pił przy tym tego i Jagusię niewolił, aż się jej w głowie mąciło, że ani wiedziała, co się

z nią dzieje, jeno chwilami, gdy muzyka milkła i karczma nieco przycichała, przytomniała zdziebko, strach ją ogarniał, obzierała się ze zdumieniem, jakby poratunku szukając, uciekać nawet pragnęła, ale stał pobok i tak patrzał; taki żar buchał od niego, takie kochanie w niej wzbierało, że w mig zapominała o wszystkim.

Ciągnęło się to dosyć długo, bo Antek już gorzalkę stawał całej kompanii. Żyd chętnie dawał i każdą kwartę dwa razy na drzwiach znaczył.

Że zaś całej kompanii zaczęło w głowach się mącić, to kupą poszli tańcować, bych się nieco otrzeźwić, juści, że i Antek z Jagusią tańcowali na przedzie.

Wyszedł na to z alkierza Boryna, przywiedły go kobiety zgorszone, popastryły i wnet się we wszystkim pomiarowały, złość go poderwała sroga, zakąsił ino zęby, zapiął pętle kapoty, czapę nacisnął i jał się przebierać do nich. Ustępowały mu z drogi, bo blady był kiej ścianą i oczami dziko świecił.

– Do domu! – powiedział głośno, gdy nadlecieli, i chciał ją chycić za rękę, ale w ten mig Antek zakręcił w miejscu i poniósł dalej, że próżno chciałaby się wyrwać. Podskoczył wtedy Boryna, rozwalił koło, wyrwał ją z Antkowych ramion, nie popuścił i nie spojrzał nawet na syna wiódł z karczmy.

Muzyka raptem ustąpała, cichość z nagła padła na wszystkich, że stanęli jak wryci, nikt się i słowem nie ozwał, miarkowali bowiem, że staje się coś strasznego, gdyż Antek rzucił się za nimi, roztrącił ciżbę kiej snopki i wybiegł z karczmy, ale skoro go jeno mróz owionął, zatoczył się na drzewo leżące przed domem i padł w śnieg, rychło się jednak podniósł i dognął ich na skręcie drogi koło stawu.

– Idź swoją drogą i ludzi nie zaczepiaj! – krzyknął stary odwracając się do niego. Jagna z wrzaskiem uciekła do chałupy, a Józka wtykała w garście staremu jakiś kół i wrzeszczała:

– Bijcie tego zbója, bijcie, tatulu!...

– Puśćcie ją, puśćcie! – bełkotał Antek zgoła nieprzytomnie i przysuwał się z pięściami, gotowymi do darcia.

– Mówię ci, odejdź, bo, jak Bóg na niebie, zakatrupię cię jak psa! Słyszysz?

– krzyknął znów stary, gotowy na wszystko, Antek cofnął się bezwiednie, opadły mu ręce, strach go uderzył tak mocny, że drżeć zaczął, a stary poszedł wolno ku domowi.

Nie skoczył już za nim, stał roztrzęsiony, nieprzytomny i wodził pustymi oczami dookoła, nie było już nikogo, księżyce świeciły jasno, śniegi się skrzyły i posepna białość widniała wszędzie. Nic nie mógł wymiarkować, co się to stało, oprzytomniał nieco w karczmie dopiero, dokąd go przywiedli przyjaciele, którzy mu skoczyli na ratunek, bo gruchnęło, że się z ojcem bije.

Zabawa się też skończyła, rozchodziły się do domów, że to i późno już było, karczma opustoszała rychło, jeno po drogach grzmiały jeszcze czas jakiś hukania i przyświepki, pozostały tylko Rzepeczaki, którzy mieli zanocować, i pan Jacek przygrywał imano na skrzypicy wielce żałosliwe pienią, że siedzieli za stołem powspierani na rękach i wzdychali, no i Antek, siedzący w kącie samotnie, bo że się nie mogli z nim dogadać, gdyż nic nie odpowiadał, opuścili go wszyscy.

Siedział tak martwy i niewiedzący, że darmo mu Żyd przypominał, iż karczmę zamyka, nie słyszał i nie rozumiał zgoła, przecknął dopiero na głos Hanki, której ludzie donieśli, że się pobił znowu z ojcem.

– Czego ci potrza? – zapytał.

– Chodź do domu, późno już – prosiła powstrzymując łzy.

– Idź sama, nie pojdę z tobą! Mówię ci, odejdź! – krzyknął groźnie, a potem nagle, nie wiada laczego, nachylił się do niej i w samą twarz powiedział:

– Żeby mnie w kajdany skuli, w lochu zamknęli, wolniejszym bym był niżli przy tobie, słyszysz, wolniejszym!

Hanka zapłakała żałosnie i poszła.

I on się zaraz podniósł, wyszedł na dwór i powrókł się ku młynowi.

Noc była jasna, rozgorzała miesięczną poświątą, drzewa kładły długie, zgoła niebieskie, przesrebrzone cienie, mróz taki ściskał, że raz po raz słyszać było trzaskanie żerdek i jakby cichy, przejmujący skowyt niósł się po roziskrzonych śniegach, cichość martwa, zeskrzytwała tuliła świat cały, wieś już spała, ani jedno okno nie błyskało światłem, ni pies nie zaszczekał, ni młyn nie turkotał, nic – jeno od karczmy dochodził schrypły śpiew Jambroża, który swoim zwyczajem wyśpievywał na środku drogi, ale słabo kieby przez sen.

Antek włókł się ciężko i wolno dookoła stawu, przystawał, roglądał się nieprzytomnie, nasłuchiwał trwoźnie, bo wciąż huczały mu we lbie ojcowe straszne słowa, bo wciąż widział jego oczy rozsrożone, bijące w niego kiej nożem, że cofał się bezwiednie, lęk ściskał go za gardło, serce zamierało, włosy się jeżyły – a z pamięci ginęła zawziętość, ginęło kochanie, ginęło wszystko, a ostawał jeno strach śmiertelny, dygocące przerażenia i rozpaczliwa, żalna niemoc...

Sam nie wiedział, kiedy zaczął iść ku domowi, gdy sprzed kościoła doszedł go bolesny płacz i głośne wyrzekania, pod figurą, stojącą przed samymi wrótami na cmentarz, ktosik leżał rozkrzyżowany na śniegu, w cieniu, jaki padał od parkanu, nic nie można było rozpoznać, pochylił się myśląc, że to jakiś obcy wędrownik albo i pijany – a to Hanka leżała zebrząc miłosierdzia.

– Chodź do domu, ziąb taki, chodź, Hanuś! – prosił, bo mu dziwnie zmiekła dusza, a że się nie odezwała, uniósł ją przez siłę i powiodł do domu.

Nie mówili nic ze sobą, bo Hanka rzewnie płakała.

Rozdział 20

U Borynów było kiej w grobie po tym święcie – nie płacz, nie krzyki, nie pomstowania, a ino ciężka cichość, złowrogo przyczajona i pełna powstrzymywanych gniewów a żałów.

Cały dom zmilknął, osnuł się poseępnością, a żył w ciągłej trwodze i oczekiwaniu czegoś strasznego, jak kieby pod dachem, którynen lada chwila ma paść na głowy.

Stary, powróciwszy do domu ni potem, nawet nazajutrz ani marnego słowa nie rzekł Jagusi, nawet przed Dominikową się nie użalał, jakby się nic nie stało.

Rozchorzał jeno z tych przytajonych w sobie złości i z łóżka się podnieść nie mógł, że to go cięgiem mdliło, kolki spierały w boku i gorącość rozbierała.

– Nic to innego, tylko wątroba się wama zapiekła albo macica opadła! – rzekła Dominikowa smarując mu boki gorącym olejem; nic się nie odezwała, jeno postękiwał boleśnie i w pułap uparcie patrzył.

– Nie Jagusina to wina, nie! – zaczęła cicho, by na izbie nie dosłyszeli, bo się już srodze frasowała, że ani słowa nie powiedział o wczorajszej sprawie.

– A czyja? – mruknął.

– W czym to winowata? Wyście ostawili ją samą i poszli pić do alkierza, muzyka grała, tańcowały wszystkie, bawiły się, to cóż, jak ten samson miała stać w kącie, młoda przecież, zdrowa i zabawy jej potrzeba: Zniewolił ją, to i poszła tańcować. Mogła to nie iść? Kuźden w karczmie ma prawo brać do tańca, która mu się jeno uwidzi, a że ją wybrał i nie popuszczał zbój ten jeden, to ino przez złość do was, ino przez złość!

– Smarujcie jeno i róbcie, bym wyzdrowiał rychło, a nie uczcie mnie rozumu, dobrze sam wiem, jak było, nie trzeba mi waszego powiedania.

– Kiejście taki mądry, to i to wiedzieć powinniście, że kobieta młoda, zdrowa też swojej uciechy potrzebuje! Nie drewno jest ni starucha, za chłopa poszła, to chłopa jej potrza, nie dziadygi, by z nim różaniec przebierała, nie!

– A i to czemuście mi ją dali? – rzucił urągliwie.

– Czemu? A kto to skamlał jak ten pies? Nie ja was molestowałam, byście ją wzieni, nie ja wam ją podtykałam ni ona sama! Mogła se iść za każdego drugiego i z tych najpierwszych we wsi, tylu ich było...

– Było, jeno nie do żeniaczki!...

– Ażeby wam ozór wykręciło za to pieskie szczekanie!

– Prawda was sparzyła kiej pokrzywa, żeście się tak ciepnęli!

– Cygaństwo paskudne to, nie prawda! Cygaństwo!

Naciągnął pierzynę na piersi, odwrócił się do ściany i ani już słowem się ozwał na jej dowodzenia gorące, dopiero gdy w płacz uderzyła, szepnął złośliwie:

– Jak baba kijanką nie poredzi, to myśli płaczem co wskórać!

Dobrze wiedział, co powiedział, dobrze! Teraz ano, kiej się z łóżka podnieść nie mógł, przychodziło mu do głowy, co to o niej powiadano przódzi, rozważał to sobie, układał, do kupy ściągał, deliberował – i taka złość go przejmowała, taka zazdrość gryzła, że nie mógł wyleżeć, rzucał się na łóżku, klął z cicha, to odwracał się twarzą do izby i tymi złymi, jastrzębnimi ślepiami chodził za Jagnią... Ona zaś była jakaś blada, zmizerowana, że jak senna chodziła po domu, a ino tymi żałosnymi oczami skrywdzonego dzieciątka spozierała na niego i tak wzduchała, aż mu się żal robiło i serce zdziebko tajało, ale i zazdrość tym większa rosła.

Wlekło się tak blisko całą niedzielę, że już w chałupie wytrzymać było trudno, miało przecież duszę wielce czującą – jako ten kwiat niektóry, co niech jeno ziąb nań chuchnie, a wnet owarzy się i rozdygocze z bolenia. Mizerniała też w oczach, sypiąc nie mogła, jadło nie smakowało, usiedzieć trudno było na miejscu i robotą zająć, bo wszystko leciało z rąk i strach cięgiem za nią chodził, bo i jakże, kiej stary wciąż leżała, postękiwał, dobrego słowa nie rzekł, a jako ten zbój spoglądał. Cięgiem czuła jego oczy na sobie, cięgiem, że już wytrzymać nie mogła. Ciężyło jej życie, bo i tępkości rozbierały nieopowiedziane, że to i o Antku nic nie wiedziała, nie pokazał się bowiem przez tę niedzielę, choć nieraz o zmierzchu pod śmiertelnym strachem wyglądała pod bróg! Nie śmiała się zaś pytać nikogo. Już się jej tak mierziło w chałupie, że po parę razy w dzień biegała do matki, ale Dominikowa mało siedziała w chałupie, do chorych chodziła, to w kościele przesiadywała, a jeśli była, to pokazywała srogą twarz i gorzkie wymówki czyniła, a chłopaki też łaziły omroczone, złe i strapione, bo stara Szymka pobiła miądlicą, że to we Trzy Króle przepił był w karczmie całe cztery złote. Zaglądała potem do sąsiadów, by ino jakoś ten dzień zepchnąć, ale i tam dobrze jej nie było, juści, nie wyganiali jej, ale przez zęby cedzili słowa, twardo spozierali, a wszyscy zarówno biadali nad chorobą starego wyrzekając żałosliwie, jakie to teraz czasy nastają paskudne!

A Józka też, jak ino mogła, dogryzała jej na każdym kroku, nawet Witek bojał się pleść po swojemu przy gospodarzu, że słowa nie było z kim przemówić, tyla było całe uciechy i rozerwania myśli, co tam Pietrek wieczorami po robocie przegrywał z cicha na skrzypkach we stajni; bo w chałupie stary nie pozwalał.

A zima wciąż była sroga, mroźna i wiejna, że trza było w chałupie siedzieć!

Dopiero jakoś w sobotę stary, choć zdrowy nie był jeszcze, zwłokł się z łóżka, ubrał ciepło, bo mróz był trzaskający, i poszedł na wieś.

Zachodził do różnych chałup, niby to ogrzać się zdziebko, gdzie znowu ze sprawami, a nawet z takimi przestawał chętnie, jakich przódzi mijał bez słowa, i wszędzie pierwszy zaczynał o karczmie i całą sprawę w śmieszki obracał a rad rozpowiadał, jako się był tego napił i przez to zachorzał!

Dziwiano się temu, przytakiwano, głowami kiwano, ale nikt się w pole wyprowadzić nie dał: Znali przecież dobrze jego nieustępliwą hardość, a i to, że skoro na ambit wziął, można go było żywym ogniem przypiekać, a głosu by nie wydał; wiedziano również, jako się zawszy wynosił nad inne, puszył, za najlepszego we wsi miał, a wielce baczył, by go na ozorach nie obnosili.

Rozumiano też, że zapobiega i plotki gasi, jakie były powstały.

A nawet stary Szymon, sołtys, powiedział mu prosto w oczy, jak to u niego było zwyczajne:

– Baj baju, chłop śliwy rwie, a ino ich dwie! Ludzkie gadanie jest jak ten ogień, nie przygasicie pazurami, sam się musi wypalić! A to wam jeno przypomnę, com był rzekł przed ślubem: jak stary bierze młodą, zlego nie odegna i świętowaną wodą!

Zezłil się tym i prosto wrócił do chałupy, Jagus zaś myśląc, że skoro wstał, to już wszystko przeminęło i powróci do dawnego, odetchnęła z ulgą i jęła do niego zagadywać, to w oczy naglądać, przymilać się i po izbie krzecorzyć słodko, jak przódzi... Ale wnet ją opamiętał takim ostrym słowem, że struchlała; a potem nie zrobił się innzym, nie pieścił, nie hołubił, myśli nie zgadywał ni o jej łaski się starał, a ostro kiej na dziewczę krzyczał za nieporządkie i do roboty zaganiał.

Od tego dnia wszystko z nawrotem w swoje garście ujął, przypilnowywał i z rąk nie popuszcztał. Całe dnie, skoro jeno wyzdrowiał, młocił z Pietkiem i w stodole robił koło zboża, krokiem się prawie nie ruszając z obejścia, bo nawet wieczoram w chałupie narządał uprzęże albo na kobylice wystrugiwał różne porządki gospodarskie, a tak pilnie stróżował Jagusi, że i kroku nie mogła zrobić, by za nią nie wyglądała, nawet jej świąteczne szmaty zamknął i klucz nosił przy sobie.

Nacierzpiąła się ona, nacierzpiąła! Mało tego bowiem, że o bele co krzyczał i słowa dobrego nie powiedział, ale prosto tak wszystko robił, jakby nie ona była gospodynią, bo ino Józce rozporządzał, co się ma robić, z Józką o różnych rzeczach prawił, których i dziewczyna nie wyrozumiała, i Józce o wszystkim kazał mieć baczenie!

A Jagny jakby nie było, przedła dnie całe, chodziła kiej błędna albo do matki uciekała na wyżalenie i skargi, nie poradziła na to stara, bo jej rzekł ostro:

– Była panią, robiła, co chciała, nic jej nie brakowało, a nie umiała tego poszanować, to niech popróbuję czego innego! A to wam zapowiadam, powiedzcie jej, że póki kulasami rucham, bronił swojego dobra będę i nie dopuszcę, żeby się prześmiewano ze mnie kiej z kukły jakiej, zapamiętajcie to sobie.

– Bójcie się Boga, a dyć ona nic złego nie zrobiła!

– Niechby zrobiła, nie tak bym gadał i nie tak postąpił! Ale dosyć i tego, że się z Antkiem zadawała!

– W karczmie, w tańcu, przy wszystkich przecież!

– Hale, w karczmie tylko! Hale!... – bowiem, że kiedy to jej zapaskę znalazła w opłotkach, musiała wychodzić do Antka.

Nie dał się więc przekonać, nie wierzył niczemu i twardo stał przy swoim, a na zakończenie powiedział:

– Dobry człowiek jestem, zgodliwy, wszyscy o tym wiedzą, ale jak mnie ktoś chlaśnie batem, gotowem oddać kloniąc.

– Bijcie, kto wama winowaty, ale nie krzywdźcie bo z krzywdy każdej pomsta rośnie.

– Któryen swojego broni, nie krzywdzi!

– Jeno byście w porę uwidzieli, kaj się wasze kończy!

– Grozicie, widzę!

– Swoje tylko powiadam, a wy zbytnio w siebie dufacie. Baczie i na to, że kto na innych kładzie znaki – sam taki!

– Dosyć mi waszych nauk i przypowiastek, swój rozum też mam! – rozniewał się.

I na tym się skończyło, bo Dominikowa, widząc jego zatwardziałość i nieustępliwość, nie ponawiała już tej sprawy dufając, iż to samo przejdzie i jakoś się uładzi, ale on ani na dzień jeden nie pofolgował, zawziął się i nawet w tej złości smak znajdował, a chociaż nieraz w nocy słysząc Jagusine płacze zrywał się bezwiednie, by do niej biec, w porę się jednak miarkował udając, że wstał oknem wyjrzeć albo czy drzwi pozamykane.

Ciągnęło się tak bez przerwy całych parę tygodni, Jagnie było markotno, smutno i tak źle, że ledwie już ścierpiała, na ludzi patrzeć nie śmiała, wstyd jej było przed wsią, boć wszyscy dobrze wiedzieli, co się tam u Borynów wyprawia!

Dom całkiem omroczał, że snuli się po nim cicho, lękliwie kieby te cienie.

Co prawda, mało kto zaglądał mając i u siebie dość swarów! Wójt się też nie pokazywał, zagniewany, że Boryna nie chciał mu podawać do chrztu; tyle jeno, co tam chłopaki Dominikowej czasem zajrzały, Nastka Gołębianka przybiegła z kądziołką, ale ta więcej do Józki i by się z Szymkiem spotykać, że nie było z niej pociechy, to i Rocho czasem zaglądał, ale widząc twarze posepne, zagniewane, mało siedział.

Jeden tylko kowal przychodził co wieczór i długo przesiadywał, a jak tylko mógł, podjudzał jeszcze starego przeciw Jagnie i w łaski się nowe wkradał, juści, że i Jagustynka często zachodziła, chętnie swoje dokładając, gdzie się kłócili. Dominikowa też bywała co dnia i co dnia jedno przytarzała, by Jagna pokorą starego ujmowała. Cóż? kiej Jagna nie mogła się upokorzyć, za nic nie mogła, a naprzeciw, bunt się w niej podnosił i złość ją podrywała coraz częściej. Wielce jej w tym pomagała Jagustynka, bo raz z cicha zaczęła:

– Jaguś, a to mi cię żał okrutnie kieby rodzonej? Ten stary pies cię ukrzywdza, a ty kiej ten baranek cierpisz! Nie tak inne kobiety robią, nie!...

– Jakże? – spytała dość ciekawie, bo już jej obmierzły ten stan.

– Złego dobrością nie przepresz, a ino jeszcze większą złością! Za dziewczę cię ma, a ty nic; szmaty ci pono w skrzyni pozamykał, na każdym kroku pilnuje, dobrego słowa nie da – a ty co? Wzdychasz, trajesz się i boskiego zmiłowania wyczekujesz! Póki się człowiek nie przyłoży, to mu i Pan Bóg nie dołoży! Żeby tak na mnie, wiedziałabym, co zrobić! Józkę sprałabym, niech się nie rządzi w

chałupie, gospodynią przecież jesteś, chłopu bym też nie ustąpiła w niczym! Kiej chce wojny, to niech ma taką, aże mu grdyką wylezie! Hale, pozwól chłopu panować nad sobą, to :się wnet do bicia weźmie i nie wiada, na czym skończy!
 – A najpierwsze – zniżyła głos i do ucha jej szeptała – odstaw go kiej tego ciołka od krowy, nie przypuszczaj do siebie ani na zdziebko, jak tego psa przed progiem trzymaj! Wnet zobaczysz, jak zmięknie i jak się udobrzy!

Jagna zerwała się od kądzieli, by ukryć twarz rozczerwienioną.

– Czegóż się, głupia, sromasz? Ziego w tym nie ma! wszystkie tak robią i robić będą, nie ja pierwsza wymyśliłam taki sposób! Wiadomo przeciech, że kiecką chłopa dalej zaprowadzi niżli psa sperkę, bo pies rychlej się pomiarkuje! A starego łacniej niżli młodziaka, bo łakomszy i trudno mu po cudzych chałupach szkodzić! Zrób tak, a wnet mi podziękujesz! A co tam pyskują na ciebie i Antka, do serca nie bierz, żebyś jak ten młody śnieg była, sadzy się dowidzą! Na świecie jest takie urządzenie, że któremu się da, to mu i kiwnać palcem nie przepuszcza, a któremu nie stoi, co o nim powiadają, mocny jest a hardy, to może robić, co mu się żywnie podoba! Nikt nawet słówkiem nie piśnie naprzeciw, a łasić się będą kiej pieski! Do krzepkich należy świat wszystek, do nieustępliczych a zawiętych! Na mnie się dosyć wygadywali, dosyć, ca na twoją matkę też, że to z tym Florkiem wiadomo było...

– Nie tykajcie matki!

– Niech ci ta świętą ostanie! Prawda i to, że każdy potrzebuje świętości jakiejś.

Długo jeszcze prawiła, nauczała ją, a z wolna, choć i nie pytana, rozpowiadała o Antku, co ino mogła wymyślić. Słuchała tego chciwie Jagusia nie zdradziwszy się jednak ani słówkiem, ale rady owe mocno wzięła do głowy i cały dzień deliberowała nad nimi. Wieczorem zaś, kiedy był Rocho, kowal i Nastka, rzekła do starego:

– Dajcie no klucze od skrzyni, muszę szmaty przewietrzyć.

Dał przywstydzony nieco, bo Nastka śmiechem buchnęła, ale mimo to, gdy skończyła przekładanie, wyciągnął rękę po klucz.

– Same moje są tam szmaty, to już sama se przypilnuję! – powiedziała hardo.

I od tego wieczoru zaczęło się piekło w chałupie. Stary się nie przemienił, ale i ona nie ustępowała, na słowo odpowiadała całą kopą, a tak głośno, że na drodze słyszać było krzyki. Nie pomagało to wiele, to na złość zaczęła wszystko robić.

Do Józki przyczepiała się na każdym kroku, a tak nieraź boleśnie karciała, że dziewczyna z płaczem biegała się skarżyć; nic to nie pomagało, bo jeszcze barzej piekłała, skoro nie szło po jej woli. Wieczorami zaś umyślnie się przenosiła na drugą stronę ostawiając starego w pierwszej izbie, tam Pietrka niewoliła do grania przyśpiewując mu do wtóru różne piosneczki do późna w noc; to znowu w niedzielę przystroiła się, jak ino mogła najlepiej, a nie czekając na męża sama poszła do kościoła, wystając po drogach z parobkami.

Stary się zdumiewał tą przemianą, wściekał ze złości, próbował się nie

dawać, zapobiegał, by się to po wsi nie rozniesło, nic jednak nie poradził na jej humory, a coraz częściej dla świętego spokoju ustępował.

– Moiściewy! barankiem się widziała, tą owieczką pokorną, a teraz okoniem stawa! – wykrzyknął raz do Jagustynki.

– Chleb ją rozpiera i ponosi! – odrzekła z oburzeniem, bo zawsze temu przytwardzała, kto z nią radził. – Ale to wam powiem, że póki czas, trza czymś twardym wyganiać humory, bo potem i klonicą nie poradzi.

– Nie jest to we zwyczaju Borynów! – powiedział wyniośle.

– Widzi mi się, że i u Borynów do tego przyjdzie! – szepnęła złośliwie.

Jakoś w parę dni potem, zaraz po Gromnicznej, dał znać wieczorem Jambroży, że ksiądz nazajutrz będzie jeździł po kolędzie.

Zakrzałnął się zaraz od rana koło porządków, że nawet stary unikając piekła, bo Jagna siennie dunderowała na Józkę, sam się zabrał do odwalania śniegu z opłotków; wywietrzoną izby, omieciono z pajęczyn ściany, Józka wysypała żółtym piaskiem ganek i sienie, i spiesznie przebierali się odświętne, bo ksiądz już był w niedalekim sąsiedztwie, u Balcerków.

Jakoż wkrótce stanęły księże sanie przed gankiem, a on sam w komżę na futrze, poprzedzany przez dwóch organiściaków, przybranych kiej do mszy, wszedł do izby, odmówił łacińskie modlitwy, pokropił i poszedł w obejście poświęcić budynki i cały dobytek. Boryna niósł przed nim na talerzu wodę świętą, a on w głos się modlił i poświęcał wszystko po kolej, organiściaki zaś szli wpodle przyśpiewując kolędy i gęsto potrząchając dzwonkami, a reszta kieby za procesją szła z tyłu.

Skończywszy zaś wrócił do izby i przysiadł odpoczywać, a nim Boryna z parobkiem zsypali do sań pół korca owsa i grochu ćwiartkę, jał przesłuchiwać pacierza Józkę i Witka.

Tak galant umieli, aż się dziwił i pytał, kto ich uczył.

– Pacierza to mię nauczył Kuba, a katechizmu i na lementarzu Rocho! – odpowiadał śmiało Witek, aż go ksiądz pogłaskał po głowie, ale Józka tak straciła śmiałość, że się ino rozczerwieniła, popłakała i tego słowa nie wykrztusiła! Dal im po dwa obrazki, a nauczał, by słuchali starszych, pacierze odmawiali i grzechu się strzegli, bo zły na każdym kroku się czai, a do piekła namawia. A potem podniósłszy głos spojrzał na Jagnę i groźnie zakończył:

– Powiadam wam, że nic się nie ukryje przed okiem sprawiedliwości Bożej, nic! Strzeżcie się dnia sądu i dnia kary, pokutujcie i poprawiajcie się póki czas!

Dzieci buchnęły płaczem, bo się im uwidziało, jakoby w kościele byli podczas kazania, Jagusi też serce zabiło trwoźnie i rumieńce powlekły twarz, bo dobrze zrozumiała, że do niej mówił, a skoro Maciej powrócił, wyszła zaraz nie śmiejąc księdzu spojrzeć w oczy.

– Chciałbym z wami pomówić, Macieju! – szepnął, gdy zostali sami, kazał mu przy sobie siadać, odchrząknął, tabaki mu podał, nos wytarł chusteczką, od której szły zapachy kiej z trybularza, jak potem opowiadał Witek, palce z trzaskiem wyciągał ze stawów i z cicha zaczął:

– Mówili mi ludzie o tym, co się tam w karczmie stało, mówili!

- Juści, na oczach wszystkich było! – powtórzył stary smutnie.
- Nie chodźcie do karczmy i kobiet tam nie prowadzajcie, tyle zakazuję, piersi zrywam, proszę, nic nie pomaga, macie więc za swoje, ale jednak Bogu gorąco dziękujcie, że grzechu większego tam nie było, mówię wam, nie było!
- Nie było! – Twarz mu się rozjaśniła, bo ksiądz wierzył.
- Powiadali mi też, że ją srogo karzecie za to, niesłusznie robicie, a kto niesprawiedliwość czyni, grzeszy, mówię wam, grzeszy!
- Gdzie zaś, jenom ją chciał nieco przykrócić, jeno...
- Antek jest winien, nie ona! – przerwał mu popędliwie. – Umysłnie przez złość na was zmusił ją do tańcowania, widocznie, że chciał z wami awantury, mówię wam, że chciał awantury! – zapewniał uroczyście, przyrychtowany przez Dominikową, na której słowach zupełnie polegał. – Ale, co tom miał jeszcze powiedzieć... aha... żróbka łazi po stajni, trzeba zamknąć w gródce, bo kopnie ją wałach i gotowe nieszczęście, w przeszłym roku przez to samo zmarnowali mi klaczkę! Po jakim to ogierze?
- A po młynarzowym!
- Zaraz pojawiłem się z maści i z tego łyska na czołku, tągi żrebak!... Ale z Antkiem powinniście zgodę zrobić koniecznie, przez te gniewy na nic się chłop rozpuścił.
- Nie gniewałem się z nim, to i o zgodę prosił go nie będę – powiedział zawzięcie.
- Radzę wam jak ksiądz, a zrobicie, co wam sumienie dyktuje, ale to wam mówię, że z waszej winy człowiek się marnuje, dzisiaj jeszcze mi mówili, że ciągle w karczmie przesiaduje i wszystkich chłopaków buntuje, na starszych powstaje i podobno coś przeciw dworowi zamierza.
- Nic mi o tym nie powiadali.
- Jak się parszywa owca do stada wstępnie, wszystkie zarazi! A z tych zmawiań przeciwko dworowi może wypaść dla całej wsi wielkie nieszczęście.
- Ale Boryna nie chciał o tej sprawie mówić, więc ksiądz pogadał o różnych rzeczach, a w końcu rzekł:
- Zgodą tylko, moi drodzy, zgodą – zażył tabaki i nakładał czapkę. – Na zgodzie opiera się świat cały, zgodnie, po dobroci, to i dwór by się ugodził z wami, mówił, wspominał mi coś o tym dziedzic, dobry to człowiek i chciałby to załatwić po sąsiedzku...
- Wilcze sąsiedztwo, a na takiego najlepszy kół albo żelazo.
- Ksiądz się żachnął, popatrzył mu w twarz, ale spotkawszy jego szare, zimne, nieubłagane oczy i zacięte wargi, odwrócił się spiesznie i zatarł ręce ze zdenerwowania, nie lubił bowiem sporów.
- Muszę już iść. To wam jeszcze powiem, że nie powinniście zbytnią surowością zrażać do siebie kobiety, młoda jest, pstro ma w głowie jak każda kobieta, to trzeba z nią mądrze i sprawiedliwie postępować; trzeba jedno nie widzieć, drugiego nie dosłyszeć, a na trzecie nie zważyć, by tym sposobem uchronić się przed niesnaskami, z tego wychodzą najgorsze rzeczy. Pan Bóg zawsze błogosławi zgodliwym, mówię wam, błogosławi! Kiż to diabel! – krzyknął zrywając

się, bo bociek, stojący przy skrzyni nieruchomo, kujnął z całej siły w błyszczący but księdza.

– Dyć bociek, Witek go jesienią przygarnął, bo zostało ptaszysko, wykurował, że to miał skrzydło złamane, i teraz siedzi w chałupie i myszy łowi kiej kot.

– No, wiecie, jeszcze nie widziałem owojonego bociana dziwne, dziwne!

Nachylił się do niego, chciał głaskać, ale bociek się nie dał ruszyć, przekręcił szyję i boczkiem, czając znów godził w księże buty.

– Wiecie, tak mi się podoba, że chętnie bym go kupił od was, sprzedacie?

– Cóż bym tam miał sprzedawać, chłopak go wnet zaniesie na plebanię.

– Przyślę po niego Walka.

– Nie da się on tknąć nikomu, tylko jednego Witka słucha.

Zawołali chłopaka, ksiądz mu dał złotówkę i polecił przynieść o zmroku; skoro wróci z objazdu, ale Witek uderzył w bek i zaraz po wyjściu księdza zabrął boćka do obory i tam ryczał prawie do wieczora, że stary musiał go przyciszać rzemieniem przypominając odniesienie ptaka Juści, chłopak usłuchać musiał, ale serce skwierczało mu z żalu i bóleści, nawet rzemieni zbytnio nie czuł, chodził kiej oglupiały z zapuchłymi od placzu oczami, a jak ino mógl, dopadał boćka, ogarniał go ramionami, całował a żałosnym płaczem się zanosił...

O zmierzchu zaś, kiej ksiądz już ze wsi powrócił, ukrył boćka w swoją kapotę, by go uchronić od mrozu, i do spółki. z Józką, ptak bowiem był ciężki, popłakując rzewnie ponieśli go na plebanię, a Łapa pobiegł z nimi i też coś markotno szczekał.

Stary, im dłużej rozważał słowa księdza i te jego szczerze zapewnienia, tym więcej się rozjaśniał, uspakajał i z wolna, niepostrzeżenie zmieniał swoje postępowanie z Jagusią.

Wszystko powracało do dawnego stanu, ale już nie powróciła do chałupy dawna radosna wrzawa, ten spokój wewnętrzny i ta cicha, głęboka dufność.

Było jak z tym garnkiem rozbitym, co choć odrutowany i zgoła cały się widział, a gdziesik cieknął i przepuszczał wodę w takim miejscu, że i pod światło nie rozpoznał.

Tak i w chałupie się widziało, bo przez oną zgodę nierozeznanimi szparukami ciekły przyczajone nieufności, żale przypłowiały zdziebko, ale żywe jeszcze i zgoła nie zabite jeszcze podejrzenia.

Stary bowiem mimo najszczerszych usiłowań nie zatracił w sobie nieufności i prawie mimo woli, a dawał ciągłe baczenie na każdy ruch Jagny, ona zaś ani na to oczymgnienie nie zapomniała mu tych złości i srogich słów, wrzała wciąż odemstą nie mogąc uciec spod tych jego przenikliwych, stróżujących oczów.

Móże i dlatego, że pilnował i nie wierzył jej, znienawidziła go jeszcze barzej, a coraz potężniej wydzierała się do Antka.

Tak się już umiała zmyślnie urządzać, że co parę dni widywała się z nim pod brogiem. Pomagał im w tym Witek, który całkiem serce stracił do gospodarza za tego boćka, a przygnał do Jagny, że to mu i teraz dawała lepsze podwieczorki, więcej omasty, a czego gęsto i parę groszy kapnęło od Antka.

Ale głównie pomagała im Jagustynka, tak się umiała wkraść w łaski Jagny i tyle zaufania wzbudziła w Antku, że prosto nie było sposobu widywania się bez jej pomocy. Cna to nosiła wieści między nimi, ona stróżowała przed starym i ochraniała przed niespodziankami! A wszystko to robiła przez czystą złość do całego świata! Mściła się na drugich za własną poniewierkę i krzywdy; nie cierpiała bowiem Jagny ni Antka, ale jeszcze barzej starego, jak zresztą wszystkich bogaczy ze wsi, że mają wszystko, a jej nie dostaje nawet tego kąta, gdzie by mogła głowę schronić, i tej łyżki warzy! Zarówno jednak nienawidziła biednych i jeszcze barzej prześmiewała.

Prosto diabelska kuma albo i co gorszego, jak o niej powiadali.

– Wezmą się za łby i pozagryzają jak te wściekłe psy – myślała często, wielce rada ze swojej roboty, że zaś zimą nie było wielu co robić, to żaziła po chałupach z kądziołką, podsłuchiwała, a judziła jednych na drugich prześmiewając ze wszystkich zarówno, nie śmiały drzwi zamknąć przed nią obawiając się jej ozory, a głównie tego, że pono złe oczy miała... Zazierała i do Antków, ale najczęściej spotykała się z nim, gdy z roboty powracał, i wtedy to mu w uszy kładła nowiny od Jagny.

Jakoś we dwie niedziele po bytności księdza u Borynów przydybała go koło stawu.

– Wiesz, stary siennie powstawał na ciebie przed księdzem.

– O cóż to znowu szczekał? – pytał niedbale.

– Że ludzi podmawiasz na dwór, że trzeba by cię oddać strażnikom i jeszcze drugie...

– Niech popróbuje! Nimby mnie wzięli, takiego bym mu na dach puścił koguta, że kamień na kamieniu by nie ostał? – zawała namiętnie.

Poleciała zaraz z tą nowiną do starego, .myślał długo i powiedział cicho:

– Podobne to do niego, taki zbój, podobne.

I więcej nie rzekł, nie chciał się z babą zadawać w poufalości, ale skoro Rocho przyszedł wieczorem, zwierzył się przed nim.

– Nie wierzcie wszystkiemu, co Jagustynka przynosi, zła to kobieta!

– Może to i nieprawda, ale bywały podobne przypadki. Przecież stary Pryczek spalił swojego szwagra, że go skrzywdził przy działach, siedział za to w kreminale, ale spalił. To i Antek może to zrobić, musiał coś napomknąć o tym, całkiem nie stworzyłaby sobie.

A Rocho, że to dobry był człowiek, wielce się tym strapił i jał namawiać:

– Pogódźcie się, odpuście mu co gruntu, przecież i on żyć musi, ustakuje się przedżej, a nie będzie już powodów do kłótni i odgrązań...

– Nie, żebym miał zmarnieć, żebym miał z torbami, iść, pójdę; a pókim żyw, nie dam i tego zagona! Że mnie pobił i sponiewierał jak psa, darowałbym, choć ciężko i trudno – ale jeśli on i co innego zamierza!...

– Napletli wam, a wy to do serca bierzecie!...

– Juści, nieprawda to jest, juści... ale żeby się to mogło stać... aże mnie rozum odchodzi i zimno w kościach przewierca... kiej pomyślę, że mogłoby się to stać...

Zacisnął pięście i skamieniał ze zgrozy samego przypuszczenia możliwości onej. Nic nie wiedział, nie myślał nigdy o tym, był nawet pewnym w głębi Jagusinej niewinności, ale poczuł, że w tej synowskiej nienawiści do niego musi być cosik więcej niżli gniewy i żale o grunt, że ta zapamiętałość, którą wtedy uwidział w jego oczach, z innego źródliska bije, czuł to dobrze i w tej właśnie chwili poczuł sam w trzewiach taką samą nienawiść zimną, mściwą i nieubłaganą, zwrócił się do Rocha i cicho powiedział:

- Za ciasno dla nas obydwóch w Lipcach!
- Co wam znowu przychodzi do głowy, co? – krzyknął wystraszony.
- I niechaj Bóg broni, by mi włazł kiedy w pazury przy takiej okazji...
- Uspokajał go Rocho, tłumaczył, ale nic nie wskórał.
- Spali mnie, zobaczcie!

I od tej chwili mało już kiedy zaznał spokoju. O każdym zmierzchu stróżował niepostrzeżenie, czaił się za węglami, obchodził dom i budynki, zaglądał pod strzechy, a w nocy się często budził, godzinami całymi nasłuchiwał, i za najmniejszym trzaskiem zrywał się z łóżka i z psem obiegał wszystkie kąty. Dopatrzył raz pod brogiem jakieś wydeptane, na wpół zawiane ślady, dopatrzył później i przy przełazie i jeszcze lepiej się utwierdził w pewności, że to Antek podchodzi nocami i wypatruje jeno sposobności podpalenia; co innego nie przychodziło mu jeszcze na myśl.

Kupił od młynarza wielce srogiego psa i zrobił mu budę pod szopą, a jaźrzył ciegiem, mało jeść dawał, podszczawał, że nocami pies latał i użerał jak wściekły, a rzucał się na każdego, że niejednego dobrze skaleczył, aż skargi z tego powstały.

Ale przy tych ostrożnościach i pilnowaniach stary mizerniał i tak chudł, że pas do pół bieder opadał, poczerniał, przygarbił się, nogami za sobą ciągał i na wiór się zeszywał z tych utajonych myślunków i turbacji, że mu ino oczy gorzały kiej w chorobie. Że zaś nikogo bliżej nie dopuszczał i zwierzać się a wyżalać nie miał przed kim, to go i barzej piekły te ognie i przepalały.

Nikt też się nie dorozumiewał, co mu ta we wątpiach siedzi a podgryza.

Baczył więcej na dobytek, sprawił złego psa, czuwał nocami, rozumieli bez to, że wilki się ano nad podziw rozmnożyły tej zimy i mało której nocy nie podbierały się stadami pod wieś; nieraz słyszać było ich wycia i często też się podkopywały do obór, i gdzieniegdzie coś uskubnęły. A przy tym, jak to zawsy pod wiosnę, i o złodziejach chodziły słuchy coraz częstsze; wzięli podobno chłopu z Dębicy parę klaczy, wzięli w Rudce wieprza, to znowu krowę gdzie indziej – i jak kamień we wodę, ni znaku po nich! To i niejeden w Lipcach w łeb się skrobał, opatrywał zamki i stajni strzegł, że to najlepsze mieli konie na okolicę.

I tak szedł czas wolno i równo, jako te godziny na zegarze, ani go wyprzedzić, ani wstrzymać!

Zima wciąż była sroga, choć zmienna jak rzadko; bywały takie mrozy, jakich i najstarsi nie pamiętali, to śniegi spadały ogromne, to znowu były całe tygodnie odwilgi, że woda stała po rowach, a gdzieniegdzie i zagony czerniały,

to przychodziły takie wiejby, takie kurzawy, że świata nie dojrzał, a po nich zaś bywały dnie spokojne, ciche i tak słońce przygrzewało, że drogi roiły się od dzieci, wywierano drzwi, ludzi ogarniała radość, a starzy, się pod ścianami wygrzewali.

Zaś w Lipcach szło swoim odwiecznym porządkiem, komu śmierć była naznaczona – umierał, komu radość weselił się, komu bieda – wyrzekał, komu choroba spowiadał się i czekał końca – i pchało się jakoś z Bożą pomocą, z dnia na dzień, z tygodnia na tydzień, bych się ino zwiesny doczekać abo tego, co komu przeznaczone.

Tymczasem zaś co niedziela grzmiała muzyka w karczmie, hulano, pito, czasem się wadzono, czasem za łby brano, aż ksiądz potem karcił z ambony, no i drugie szły sprawy. Odbyło się wesele Kłębianki, trzy dni się zabawiali, a tak hucznie, że powiadali, jako Kłab dopozyczył pięćdziesiąt rubli od organisty na to wesele. Sołtys też wyprawił niezgorsze zmówiny córce z Płoszką. Gdzie znowu chrzciny się odbyły, ale z rzadka, nie pora jeszcze była, wiele bowiem kobiet spodziewało się dopiero na zwiesne.

Staremu Pryczkowi też się zmarło jakoś w tym czasie, tydzień ledwie chorzał, a miał chudziaczek dopiero na sześćdziesiąty i czwarty – cała wieś poszła na pogrzeb, bo dzieci stype wyprawiali galantą...

Gdzie zaś zbierano się wieczorami na oprzed, tam nachodziło się tyla dzieuch i parobków, że robiła się taka zabawa, śmiechy, radoście – aż miło, bo to i Mateusz, wyzdrowiawszy całkiem, przewodził młodzi i najbarzej dokazywał.

A te pogwary ciągłe, obmowy, kwasy, kłótnie, sąsiedzkie swary, nowinki – wieś się od nich trzęsła. A czasem trafił się dziad jaki bywały, to opowiadał różności o świecie i tygodniami we wsi siedział.

Czasem znów list przyszedł od którego chłopaka z wojska, co to było czytań, narad, opowiadań, wzdychów dzieuszyn a matczynych płaczów, że i na całe tygodnie starczyło!

A insze rzeczy! a to Magda poszła w służbę do karczmy, to pies Borynów pogryzł Walkowego chłopaka, że precesem się odgrażali, to krowa Jędrzejom udławiła się ziemniakiem, że dorzynać ją musiał Jambroży, to Grzela pożyczczył sto pięćdziesiąt rubli od młynarza i dał w zastaw ląkę, to kowal kupił parę koni, że dziwiano się temu wielce i mocno nad tym deliberowano, to dobrodziej chorował przez cały tydzień, aż ksiądz z Tymowa przyjeżdżała go zastępować – a to o złodziejach mówiono, o strachach różnych baby pletły, o wilkach też często, bo pono wydusiły owce we dworze, o gospodarstwie, o świecie, ludziach, a te insze rzeczy, że ni spamiętać, ni opowiedzieć kóż poredzi! a tak cięgiem coś nowego, że wszystkim starczyło i na dnie, i na długie wieczory, że to czasu zimową porą nikomu nie brakowało.

Tym samym zabawiali się i u Borynów, jeno z tą odmianą, że stary kamieniem siedział w domu i na żadne zabawy nie chodził, a i kobietom też iść nie pozwalał, że już desperacja brała Jagusię, a Józka całe dnie mamrotała ze złości, bo się jej dziwnie matyjasili w chałupie siedzieć, tyla bywało całej uciechy, że nie wzbraniał chodzić z kądzielą, ale do tych jeno chałup, gdzie się same

starsze kobiety zbierały.

Więc też przeważnie siedzieli wieczorami w domu.

Jednego wieczora, jakoś już pod koniec lutego, zeszło się parę osób i siedzieli po drugiej stronie, bo tam tkała płótno Dominikowa przy lampce, a reszta z powodu tęgiego ziębu kupiła się przed kominem. Jagusia z Nastką przedły, aż wrzeciona warczały, kolacja się dogotowywała, Józka kręciła się po izbie, a stary pykał z fajki w komin i coś sobie myślał głęboko, bo prawie się nie odzywał. Przykrzyła się wszystkim ta cichość, bo ino ogień trzaskał, świerszcz skrzypiał z kąta, warsztat hukał od czasu do czasu, a nikt jakoś się nie odzywał, więc Nastka pierwsza zaczęła:

– Pójdziecie to jutro z kądzielą do Kłębow?

– Zapraszała Marysia dzisiaj.

– Rocho obiecali, że jutro tam z książki będą czytać historie o królach.

– Poszłabym, ale nie wiem jeszcze... – spojrzała pytając na starego.

– To i ja pójdę, tatulu... – prosiła Józka.

Nie odpowiedział, bo pies mocno przyszczeknął na ganku i zaraz wsunął się nieśmiało Jasiek, Przewrotnym nazywany z prześmiewiska.

– Zawieraj drzwi, gapo, bo tu nie obora! – wrzasnęła Dominikowa.

– Nie bójże się, nie zjedzą cię, czegóż się rozglądasz? – pytała Jagna.

– A bo... bociek musiał się kajś przytaić i jeszcze mie kujnie... – jąkał się, wystraszonymi oczami wodząc po kątach.

– Oho, boćka gospodarz wydali dobrodziejowi, nic ci już nie zrobi! – mruknął Witek.

– A bo i nie wiem, po co go było trzymać, jeno ludzi krzywdził!

– Siadaj, nie marudź! – nakazała Nastka wskazując miejsce wpodle siebie.

– Hale, kogo to ukrzywdził, cheba jednych głupich abo psów obcych?

Chodził se jak ten dziedzic po stancji, myszy łowił, wszystkim ustępował, a wydali go! – szepnął z wyrzutem chłopak.

– Cicho, cicho, obłaskawisz se na wiosnę drugiego, kiej ci żal za boćkami!

– A nie obłaskawię, bo i ten będzie jeszcze mój, niech się jeno ciepło zrobi, to już umyśliłem taki sposób na niego, że nie wytrzyma na plebanii, a przyleci!

Jasiek koniecznie chciał się dowiedzieć tego sposobu, ale Witek burknął:

– Głupi! kury se macaj, myśli, że co lepszego poradzi. Kto ma rozum, to se swój sposób wynajdzie, a nie będzie brał od drugich!

Skrzyczała go Nastka biorąc w obronę Jaśka, boć wielce stała o niego; głupawy on już był, wieś się z niego prześmiewała, niezgraba, ale jednak na dziesięciu morgach, to dziewczyna tak sobie rachowała, że Szymek miał tylko pięć morgów i to nie wiadomo; czy mu Dominikowa pozwoli się żenić, . więc znał chłopaka do siebie, iż ciągiem łaził za nią, a trzymała w odwodzie na ten przypadek.

Siedziałano teraz przy niej, w oczy poglądał i rozmyślał, co by tu rzec takiego, gdy wszedł wójt, bo się już był ze starym pogodził, a zaraz od proga zawałał:

– Powiestkę wama przyniosłem, macie się jawić na sądy jutro w południe.

– Do zjazdu o krowę?
 – Tak to i stoi, o krowę ze dworem!
 – Rano trzeba wyjechać, bo do powiatu kawał drogi. Witek, idź zaraz do Pietrka i naszykujcie, co potrza, a ty pojedziesz na świadka. A Bartek uwiodziony?

– Byłem dzisiaj w kancelarii i la wszystkich przywiozłem powiestki, kupą całą pojedziecie, ale dwór winowaty, to niech płaci.

– A bogać tam niewinien, tylachna krowa!
 – Chodźcie na drugą stronę, mam z wami pogadać! – szepnął wójt.
 Prześli i siedzieli tak długo, że tam im kolację Józka podała.

Wójt go namawiał już nie po raz pierwszy, by się do nich przylączył, z dworem nie zrywał, przewróczył sprawę, czekał, z Kłębem i drugimi razem nie szedł, i tym podobnie. Stary dotychczas się wahał, kalkulował, nie odmawiał ale na tę ni na drugą stronę się nie przechylał, bo był się mocno zagniewał, że go to wtedy dziedzic nie wezwał na naradę do młynarza.

Wójt zaś, widząc, że nie poradzi, na ostatku już na przyniętę powiedział:

– Wiecie o tym, jako ja, młynarz i kowal zrobiliśmy ugodę ze dworem, że sami we trzech zwozić będziemy drzewo na tartak, a potem deski do miasta.
 – No, juści, że wiem, dosyć się przecież napomstowali na was inni, że nikomu zarobić nie pozwalacie.

– Dużo ta o to stoję, co pyskuję, szkoda na to czasu, to wam zaś chcę powiedzieć, cośmy we trzech uredzili – słuchajcie jeno; co powiem.

Stary ino łysnął ślepiami i rozważał, jaki to będzie podstęp.

– Uradzilim przypuścić waju do spółki! Woźcie tyla, co i my! Sprzężaj macie dobry, parobek się jeno walkoni, a zarobek pewny, płacą od kubika. Nim się w polu roboty zaczyną, jak nic zarobicie ze sto rubli.

– Kiedy zaczynacie zwózkę? – rzekł po długim namyśle.
 – A choćby od jutra zaczynać! Tną już na bliższych porębach, drogi też niezgorsze, to póki sanna, siła można nawieźć, mój parobek wyjeżdża we czwartek.
 – Psiakrótka, żebym to wiedział, jak wypadnie ta moja sprawa o krowę.
 – Przystańcie jeno do nas, a dobrze wypadnie, już ja wójt to wama mówię...

Stary długo deliberował spozierając pilnie na wójta, kredą se cosik na ławie pisał, po łbie skrobał, aż i rzekł:

– Dobrze, woził będę i spręgnę się z wami.
 – Kiej tak, zajrzyjcie jutro po sądach do młynarza, a poredzimy jeszcze, muszę już bieżyć, bo mi kowal sanie podkuwa.

Odszedł wielce uradowany myśląc, iż starego kupił tą zwózką i na swoją stronę przyciągnął.

Juści, młynarz mógł się z dworem godzić, grunty miał nietabelowe i do lasu mu było nic; wójt też siedział na ziemiach poduchownych, kowal toż samo, ale nie on, Boryna! Rachował sobie, że zwózka zwózką, sprawa zaś o las osobno; nim zgoda z dziedzicem nastanie albo-li do wojny przyjdzie, upłynie dość

czasu... a co mu szkodzi tamtym przytwierdzać, głupiego udawać, z nimi trzymać, kiej i tak swojego nie daruje przy sposobie, a tymczasem dobrze zarobić te kilkadziesiąt rubli, konie i tak trza żywić, i parobka płacić! – uśmiechał się do siebie, ręce zacierał a mruczał zadowolony:

– Głupie juchy jak te barany, myślą, że mnie wywiedły w pole kiej ciołaka, głupie!

Wrócił do kobiet wielce rozradowany, Jagusi w izbie nie było.

– Gdzież to Jagusia?

– Świniom ponieśli żarcie! – objaśniła Nastka.

Pogadywał wesoło, żartował z Jaśkiem, to z Dominikową, a coraz niespokojniej czekał na żonę, bo jakoś długo nie przychodziła, nic nie dał znać po sobie i wyszedł w podwórze. Chłopaki w stodole na klepisku szykowali sanie na jutrzejszą jazdę, bo trza było na płozy włożyć półkoszki i umocować. Obejrzał, pogadał, zajrzał do koni, zajrzał do świń, to do obory – Jagny nigdzie nie było. Przystanął pod okapem w cieniu nieco i czekał. Noc była ciemna, wiatr się zrywał zimny i szumiał, wielkie ciężkie chmury gnały po niebie stadami, śnieg prószył chwilami.

Może w pacierz abo i dwa cień jakiś zamajaczył w przejściu od przełazu – stary się szybko wysunął, przyskoczył i szepnął ze wściekłością:

– Gdzieżes to była, co?

Ale Jagna, choć się wystraszyła zrazu, odrzekła urągliwie:

– Obaczcie, łacno za wiatrem traficie! – i poszła do chałupy.

Nic już o tym w domu nie zaczynał, a gdy się szykowali do spania, powiedział dobrotliwie i całkiem miętko nie podnosząc oczów na Jagnę:

– Chcesz to jutro bieżyć do Kłębow?

– Kiej nie bronicie, to z Józką pójdziemy.

– Chcesz, to cię nie wstrzymuję... ale do sądu pojadę, dom zostanie na boskiej Opatrzności, lepiej byś w chałupie ostała...

– A bo to nie wrócie do zmroku?...

– Widzi mi się, że chyba dopiero późno w noc... na śnieg się ma, daleko, nie pospieszę... ale kiej się napierasz, idź, nie wzbraniam...

Rozdział 21

Już od wczesnego rana miało się na kurzawę; dzieńastał chmurny, wietrzny i wielce swarliwy, śnieg prószył drobny, suchy a ostry kiej kasza ledwie przetarta w żarnach, po równo zaś zrywał się coraz mocniejszy wiatr, hukliwy sielnie i kołujący niespodzianymi nawrotami, że jako ten pijanica taczał się na wszystkie strony, skowyczał, przegwizdywał a śniegami miecił zapalczystie.

Nie bacząc jednak na pogodę, zaraz z pierwszego południa Hanka ze starym Bylicą, a z nimi jeszcze parę komornic, wybrali się po susz do lasu.

Czas był nieopowiedzianie przykry; wiatr tłukł się po polach, ciepał drzewinami, hurkotał po wsi, a co trochę podrywały tumany śniegów, zakręcał z poświstem i wytrzepływał je nad światem kieby te chusty pełne białych, a kujących paździerzy, że wszystko topiło się w nierozpoznanej mątwie i świstach.

Zaraz za wsią poszli gęsiego przywianymi miedzami ku borom ledwie czubami widnym w kurzawie, a jeszcze dalekim.

Wiatr wzmagał się jeszcze, bił ze wszystkich stron, tańcował, kręcił i tak w nich siepał, że ledwie mogli się utrzymać na nogach, przyginali się ino barzej ku ziemi, a on zabiegał z przodu, darł suchy śnieg pomieszany z piaskiem i prażył w twarze, aż oczy trza było przysłaniać.

Szli w milczeniu, jako że wiatr zatykał i rwał słowa, a postępując nieco i ręce rozcierając śniegiem, bo ziąb był przenikliwy i na wskroś lichą przyodziewę przejmował, i zaspy się czyniły od kamionek, to od drzew i groblami zastępowały, że każdą trza było wymijać nakładając niemało drogi.

Hanka szła na przedzie, często się obzieraając za ojcem, którego skulony, z okrąconą w zapaskę głową, w starym kożuchu Antkowym, przepasany powróślem, włókł się na końcu, ledwie się poruchając pod wiatr; zatykało go cięgiem, przystawać musiał co trochę; by wytchnąć i obetrzeć zażawione od wiatru oczy, potem zaś w dyrdy śpieszył cicho pojękując:

– Idę Hanuś, idę... Nie bój się, nie ostanę!

Juści, wolałby pozostać na przypiecku, wolał, ale cóż kiej ona, biedaczka, szła, śmiałyby to ostać! a i w chałupie ziąb nie do wytrzymania, dzieci skwierczą zimna, warzy już nie było przy czym zrobić, że jeno suchego chleba pojedli... a tu zimny wiater tak przebiera po kościach, kieby tymi lodowymi palicami... – przemyślała dyrdając za nimi.

Pewnie, że kiedy mus ułapi za łeb, nie wyślizgniesz się, człowiek, nie!

To Hanusia jeno zasiekała zęby i szła ano po drzewo razem z komornicami. Prawda, na to już zeszło, że w parze z Filipką, z Krakaliną, ze starą Kobusową i Magdą Kozłową, z tymi największymi biedotami w jeden rząd, razem.

Wzdychała jeno ciężko, zacinała zęby, a szła, i to nie po raz pierwszy, nie...

– A niechta! A niechta! – szeptała twardo, moc w sobie wzbierając i cierpliwość.

Trzeba, to chodzi po drzewo, dyguje na plecach, w jeden rząd z dziewczówkami, jak Filipka, stawa, a płakać nie będzie ni żalić się nie będzie, ni o poratunek zabiegać.

Gdzie to i pójdzie? Dadzą chyba, ale to jakieś słowo litościwe, od którego dziw krew nie tryśnie z serca... Pan Jezus ją doświadcza, krzyże zsyła, to może kiedyś i wynagrodzi... A niechta, przetrzyma wszystko, nie pomarnuje się z dziećmi i rąk nie opuści, a na politowanie ludzkie ni pośmiewisko się nie da! .

Wycierała się ona ostatnimi czasy tyla, że każda kosteczka trzęsła się w niej i łamała z osobna z tego bolenia – wycierała! Nie to, że bieda i poniewierka, że często głód, iż ledwie dzieciom starczyło, nie, że Antek w karczmie przepijał z kamratami, o dom nie stoał, a kiej ten pies zwleczony chylkiem się do chałupy wsuwa i na jakieś bądź słowo napomknięcia za kij chwyta – bywa to bowiem nierzadko i gdzie indziej, można by odpuścić; ot, przyszła na niego taka zła godzina, to aby jeno cierpliwie przeszekać, przejść jeszcze może. Ale tego przeniewierstwa nie mogła mu zapomnieć, przeboleć i darować!

Nie, nie poredziła. Jak to, ma żonę i dzieci, a o wszystkim zapominała tamtej. To ją kieby rozpalonymi obcęgami ściskało za serce, przegryzało na wskroś i rozrastało się w niej piekącą, nieustepliwą pamięcią.

– Za Jagią lata, ją mięluje, przez nią to wszystko!

Zdało się jej, że zły idzie pobok, a wciąż szepta do ucha te straszne przypominki, nie uciec od nich nie zapomnieć, nie! Ból poniewierki dusznej, poniżenia, wstydu, zazdrości, pomsta i te wszystkie jędze nieszczęścia wsadzały kolczaste łyby do jej serca i tak szarpały, że choćby krzyczeć wniebogłosy, a łybem tłuc o ścianę!

– Zmiluj się, Panie, pofolguj, Jezu! – jęczała w sobie podnosząc rozpalone nigdy nie wysychającymi łyzami oczy ku niebu.

Zaczęła przyspieszać kroku, bo tak wiało na tych podlesnych wyżniach, że już nie mogła wytrzymać z zimna; baby zaś ostawały nieco i szły wolno, kiej te czerwone kłyby ledwie widne w kurzawie, a bór już był niedaleko, gdy tumany opadały na chwilę, wyrastał nagle z bielizny ogromną, ciemną ścianą pni zwartych, przez które mroczaly ciche, lodowate głąbie.

– Chodźcie przedzej, w lesie będzieta odpoczywały! – nawoływała niecierpliwie.

Ale kobietom się nie spieszyło, odpoczywały często przykucając na śniegu, głowami od wiatru, kiej to stado kuropatew, i rajcowały z cicha, zaś na jej wołania Filipka mruknęła niechętnie:

– Hanka gania jak ten pies za wroną i myśli, że rychlej co złapie...

- Na co to jej zeszło, chudziaczce – szepnęła współczującaco Krakalina.
- Nawygrzewała się dosyć w Borynowej chałupie, najadła tłusto, nasmarowała dobrości, to może teraz i biedy popróbować. Człowiek całe życie przymiera głodem, haruje jak wół, a nikto nawet nie polituje.
- A przódzi to nas nawet nie pozdrawiała...
- Moiściewy, chleb daje rogi, a głód nogi, powiedają.
- Chciałam kiejś pożyczyć terlicy, powiedziała, że ma la siebie.
- Prawda, że ona ta otwartej ręki la ludzi nie miała, wynosiła się nad drugie, jak wszystkie Boryny, ale szkoda kobiety, szkoda!
- Po sprawiedliwości, ale ten Antek łajdus, no!
- Juści, że łajdus, juści. Ale i to wiadomo, że kiep, suczka nie chce, pies nie weźmie, każdy chłop poleci, jak go kiecką przywabię.
- Gdyby na mnie padło, na środku drogi zdarłabym Jagnę za łeb, a wyzwalała, a skleła, a kudłów naczesała, żeby całe życie pamiętała.
- Przyjdzie i do tego, jeśli czymś gorszym się nie skończy!
- To już takie Paczesiowe nasienie, a Dominikowa nie insza była, nie.
- Chodźma; wiatr nisko podbiera, to na noc może ustać.

Dowlekli się wnet do lasu i porozchodziły, a blisko, by móc się skrzyknąć łącno do powrotu.

Mrok ich ogarnął i pochłonął całkiem, że ledwie gdzieniegdzie ślad jaki pozostał.

Bór był stary, ogromny, wyniosły; sosna stała przy sośnie nieprzeliczoną ciżbą, gęstą nieprzebraną, a tak śmigłą, prostą i mocarną, że widziały się kiej te wielgachne słupy z opleśniałej miedzi, mające w mroku szarozielonych sklepień nieprzejrzanymi rzędami – posepne, lodowe brzaski były z dołu od śniegów, zaś w górze, przez strzępiaste konary, niby wskroś zdziurawionych strzech, świtało niebo białawe i mętne.

Wichura przewalała się góram, że czasami cichość się czyniła jakby w kościele, kiedy to z nagła organy zmilkną i śpiewy ustanały, a jeno szemrzą wzdychy ostatnie, tupoty, pogasłe brzmienia pacierzów i te przytajone, konające nuty – bór stawał wtedy nieruchomy, oniemiały, jakby wsłuchany w grzmotliwą wrzawę, w ten dziki krzyk pól tratowanych, co rwał się gdziesik ze świata i niósł wysoko, daleko, że tylko jękliwym świgotem drgał po lesie.

Wnet jednak wichura uderzał w bór całą mocą, wszystkimi kłami trzaskał o pnie, wżerał się w lute głębie, porykiwał w mrokach, targał olbrzymami, ale na darmo, nie przemógł, bo wyzbyty z sił opadał, głuchnął i marł ze skowytem w gęstych, przyziemnych krzach – a las ni drgnął, ni jedna gałąź nie trzasnęła, ni jeden pień się zakołysał, cichość była jeszcze gębsza i bardziej przerząjąca, że tylko ptak jakiś niekiedy załopotał wskroś mroków.

A czasami znowu wichura spadała tak nagle, niespodziewanie i potężnie, jak ten jastrząb spada zgłodniały, tak łomotała skrzydłami, rwała wierzchoły, gnietała i rozwała wszystko ze wściekłym rykiem, aż bór drgał jakby przebudzony, otrząsał się z martwoty, chwiał z końca w koniec, drzewa kolejaly się, od drzew pomruk leciał groźny, przyduszony i z nagła bór się prostował, pod-

nosił, szedł jakby, przyginał ciężko i uderzał ze strasznym krzykiem, a bił już jak ten mocarz oślepły gniewem i pomstą, że wrzask się zrywał, bój napełniał las, strach padał na wszelkie stworzenia, przyczajone w podszyciach, a oszalałe z trwogi ptactwo tukło się wśród śniegów, leżących się wzburzonymi strugami, i wśród podrzgotanych gałęzi i wierzchołów.

Ale potem nastawały długie, zgoła martwe cisze, w których słyszać było wyraźnie jakieś dalekie, ciężkie łomoty.

– Las rąbią przy Wilczych Dołach, gęsto się wali – szepnął stary nasłuchując nad ziemią głuchych drgań.

– Nie marudźcie, do nocy siedzieć nie będziemy.

Zaszyli się w wysoki, młody zagajnik, w taki gąszcz splątanych i zwaranych ze sobą gałęzi, że ledwie się mogli przecisnąć do środka, cisza ich otoczyła grobową, żaden głos się już tam nie przedzierał, nawet światło jeno z trudem sączyło się przez grubą pokrywę śniegów, wiszącą na czubach niby dach. Ziemia, spopielała szarość zapęlniała głębię, śniegu prawie nie było na ziemi, a tylko opadły z dawnego, zwietrzały susz zaścielał miejscami po kolana, kajś niekajś zieleniły się półka mchów, to jakby przytajone przed zimą żółkłe jagodziny albo muchar zaschnięty.

Hanka oblamywała kulką co grubsze gałęzie, przycinała je do jednego wymiaru układając w rozpostartą płachtę, a robiła tak zapalczystie, aż chustkę zruciła z gorąca, i może w jaką godzinę narychtowała takie brzemiono drewek, iż ledwie mogła je sobie zadać, stary też narządził pęk niezgorszy, obwiązał sznurem i włókł go rozglądając się za pniem, by z niego łacniej wziąć na plecy.

Hukali na kobiety, ale w dużym lesie znowu się srożyła wichura, to się i nie skrzyknęły.

– Hanuś, do topolowej nam się przebrać, lepiej będzie niżli przez pola.

– To chodźmy, pilnujcie się mnie i daleko nie ostajcie.

Wzięli się zaraz z miejsca na lewo, przez kawał starej dębiny, ale ciężko było, śnieg leżał po kolana, to gurbił się miejscami w zagony, bo drzewa stały rzadko i bez liści, tyle że gdzieniegdzie wśród rozłożystych potężnych konarów trzęsły się siwe brody, tu i owdzie jakiś młody dąbek, pokryty zrudziałymi kudłami, przyginał się do ziemi ze świstem. Wiatr dał z całej mocy i tak kurzył śniegami, że iść było niepodobna, stary się wnet zmęczył i ustąpił, a i Hance sił brakowało, to jeno wspierała się brzemieniem o drzewa, wystrachanymi oczami szukając lepszej drogi.

– Nie przejdziemy tedy, a za dębiną mokradła, nawróćmy do pól.

Jakoż nawrócili w duży i zwarty las sosnowy, gdzie ciszej było nieco i śniegi nie zalegały tak wysoko, a pokrótce wyszli na pola – ale tam szły takie zakurki, że świata nie rozpoznał nawet na to śmignięcie kamieniem, nic, jeno biała, rozkłębiona, przewalająca się óma. Wicher zaś wciąż parł ku borowi, odbijał się kiej od ściany, przewalał wznak na pola, ale wstawał niezmożony, zgarniał całe góry śniegów i niby tą białą chmurą prał w drzewa, aż jęk leciał po lesie, a tak mącił, zakręcał i bił, że ledwie weszli na zagony, starego ciepnął o ziem, aż dźwigać go musiała, sama ledwie mogąc się utrzymać na nogach.

Wrócili do boru i przykucnawszy za pniami medytowali, któredy pójść, bo całkiem już nie wiada było, w jaką stronę się obrócić.

- Tą dróżką na lewo, a wyjazderny niechybnie do topolowej, przy krzyżu.
- Kiej całkiem nie baczę tej dróżki.
- Tłumaczył długo, bo się bała puścić na niepewne.
- A miarkujecie aby, w jaką stronę się wziąć?
- Od lewej ręki, widzi mi się.

Powlekli się wzduż lasu, pobrzeżem skrywając się nieco od naporu wichury.

- Chodźcie przedzej, nocy tylko co patrzeć.
- Jeno tego powietrza złapię i letę, Hanuś, letę...

Juści, nieletko się im było przebierać, dróżkę całkiem zasypało, a do tego z boku od pól wciąż grzmociał wicher i ciepał śnieżycą, próżno się chronili za drzewa, to przywierali jak te zajęczki pod jałowcami, wszędzie przewiewało do kości, zaś głębią straszno było iść, drzewa szumiły dziko, cały las się kolebał i prawie ziemię zamiatał konarami, gałęzie siekły, po twarzach, to czasami z takim trzaskiem padały chojary, iż się wydawało, jako cały bór runie zdruzgotany.

Biegli też, co ino sił i tchu starczyło, aby rychlej dopaść drogi i zdążyć przed nocą, która mogła spaść leda chwila, bo już szarzało nieco na polach i wskróś skołunionych śniegów przewijały się ślepe smugi, kieby te dymy jeszcze nikłe.

Dorwali się wreszcie drogi i padli pod krzyżem, ledwie żywi z utrudzenia.

Krzyż stał na skraju lasu, tuż przy drodze, broniły go od burz cztery ogromne brzozy w białych gzłach, z obwisłymi niby warkocze gałęziami; na czarnym drzewie był rozkrzyżowany Chrystus z blachy, pomalowanej w takie kolory, że jak żywy się widział; snadź wiater oderwał go, bo wisiał tylko na jednej ręce, trzaskał sobą o drzewa i skrzypiał zardzewiałym głosem, jakby litości prosił i poratunku. Brzozy targane wichurą okrywały go cięgiem sobą, trzęsły się, przyginały, a śniegowe tumany zasypywały kurzawą, że stał cały w mgłach, przez które migotało Jezusowe sine ciało i jego blada, okrwawiona twarz wychylała się raz po raz z bielizn, aż się luto robiło na sercu.

Stary spoglądał nań z przerażeniem, żegnał się, ale nie śmiał się odezwać, bo Hanka miała twarz srogą, zaciętą, nierozpoznaną, jak ta noc, co już szła przyczajona wskróś wichrów, śniegów, tumanów – wskróś świata.

Zdawała się nic nie widzieć, i na nic nie baczyć, siedziała zatopiona w mrocznych myśleniach, a wciąż o jednym: o Antkowym przeniewierstwie; tuman się w niej klębił, pełen okrwawionych wzdychów, jako to Jezusowe ciało na krzyżu, pełen zakrzepłych w lód, a palących łez, pełen żywych, a zapiekłych w bolesći głosów.

– Wstydu nie ma, Boga się nie boi, toć jakby z rodzoną matką się sprzągł! Jezus! Jezus!

Zgroza ją poderwała kieby huragan, strach nią zatrząsł, a potem zawrzała gniewem tak dzikim i mściwym, jak ten bór, co się był przygiął naraz i rzucił rozsrożony na wichurę.

– Chodźmy przedzej, chodźmy! – wołała zarzucając brzemię i przygięta pod ciężarem weszła na drogę nie oglądając się za starym, poganiała ją niezmożona, zawzięta złość.

– Zapłacę ci za wszystko, zapłacę! – skowyczała dziko, kiej te topole nagie, rozkrzyczane, zmagające się z wichurą. – Dosyć już tego, a to i kamień już by się rozpękl, gdyby go robak taki przewiercał! Antek chce, to niech przepada, niech w karczmie przesiaduje, ale swojej krzywdy nie daruję, nie, zapłacę jej za wszystko! Zgniję za to w kreminale, to zgniję, ale już by sprawiedliwości na świecie nie było, żeby taka spokojnie chodziła po świętej ziemi... – przemyślała srogo, ale z wolna przygaszały w niej złości i bladły, kiej te kwiaty na mrozie, bo sił zaczynało brakować, ciężar ją przygniatał, sęki wpijały się w plecy i chociaż przez zapaskę i kaftan, a wgniatały się w żywe mięso, ramiona ją strasznie bolały, a zaś ten węzeł płachty, zakręcony w kij, wrzynał się w gardziel i dusił, szła coraz wolniej i ciężej.

Droga była kopna, zawałona zaspami i otwarta na przestrzał la wiatrów, że topole z obu stron ledwie były widne w kurzawie, stały chwiejnym, nieskończonym szeregiem, szumiały rozpacznie targając się kiej te ptaki popiątane we wnykach, bijące na oślep skrzydłami, rozkrzyczane. Wicher jakby już tracił na mocy, przycichał górą, ale natomiast coraz wścieklej tarzał się na polach, z obu stron drogi, na równiach, w poszarzałych i mętnych dalach kotłowała wciąż zawieja, tysiące wirów zawodziło diabelski tan, tysiące kłębow zrywało się z ziemi, toczyło, narastało, kieby te wielgachne białe wrzeciona furkoczące, tysiące kup ogromnych, stogów powichrzonych, grobel szło po polach, ruchało się, kłębiło, w oczach rosło, podnosiło w góre, sięgało, zda się, nieba, przysłaniało świat i pękało ze świstem i wrzawą. Jakby tym kotłem gotującym się, przepelenionym białym wrzątkiem, rozkipionym, okrytym osędzielizną i parami lodowymi, widziała się cała ziemia.

A zewsząd wraz z noc szło tysiące głosów, podnosiły się z ziemi, syczały górą, grzmiały wszędzie, jakieś poświstły kieby batami siekły naokół, to grania nierozeznane drgały nad ziemią, to szумy borów huczały niby ta organowa muzyka w czas Podniesienia, to jakieś krzyki, długie, żałosne, rozdzierały powietrze, jakby krzyki ptaków zблąkanych, jakieś skowyczące, straszne łkania, to chichoty, to te ostre, suche poświstły topoli kołyszących się w mętnych, białawych kurzawach, niby straszne majaki z powięcianymi ku niebu ramionami.

Nic nie rozeznał i na krok jeden, że Hanka omackiem prawie się wlekała od topoli do topoli, odpoczywała często, z przerażeniem nasłuchując tych głosów.

Pod jakąś topolą czerniał przyczajony zajaczek, któryten na jej widok rymnął w zawieję, że go porwała jakby w pazury, aż bek się rozległ bolesny w kurzawie. Patrzała za nim z politowaniem, bo już ruchać się nie mogła, przyginała się coraz niżej i ledwie nogi potrafiła wyciągać ze śniegu, tak ją przygniatało to brzemię, iż zdawało się jej chwilami, jako dźwiga na sobie zimę, śniegi, wichry, cały świat zgoła i że zawsze tak szła śmiertelnie wyczerpana, ledwie żywa z utrudzenia, z okrwawioną, przesmutną duszą w sobie, i zawsze do końca świata tak wlec się będzie, zawsze. Strasznie się jej dłużyło, droga jakby nie miała

końca, a ciężar tak przygniatał, iż coraz częściej przywierała pod drzewami i coraz dłużej siedziała omroczona, na pół przytomna, chłodziła śniegiem rozpalona twarz, przecierała oczy, trześniwała się, jak mogła, a wciąż jakby zapadała na samo dno tej rozkrzyczanej, lutej rozwieji żywiołów. Jeno poplakiwała żałosnie, łzy same się lały tryskając z tych najgłębszych, utajonych smutków człowieczych, z samego dna serca rozdartego, z tego skrzybotu ginących bez ratunku, czasem zaś, ale rzadko, bo zapominała o wszystkim, modliła się, szepała pacierze jękliwym głosem, ćwierkała je w sobie porwanymi słowy kiej ten ptaszek marznący, który tylko kież niekiedy zatrzespie skrzydłem, a że już mocy nijakiej nie ma, to przysiada, tuli się, piuka i wraz zapada w coraz głębszą senność!

Drgała naraz porywając się z miejsca wystraszona, zdało się jej bowiem, iż słyszy jakieś płakania i przyzywy dziecińskie, jakby to jej Pietruś woła!

I biegła znowu całą mocą, potykała się o zwały, płakała w zaspach, a szła gnana trwogą o dzieci, która wstała w niej z nagła i kieby biczem popędzała, że już nie czuła zmęczenia ni zimna.

Z wiatrem dobiegło ją jakieś dzwonienie, brzęk orczyków i głosy ludzkie, ale tak rozpadłe, że choć przystanęła nasłuchując, nie zebrała ni słowa, ktoś jednak jechał za nią i był coraz bliżej, aż się wyłoniły z kurzawy łby końskie.

– Ojcowe! – szepnęła dojrzawszy białą lysicę żrebicy i ruszyła nie czekając.

Nie omyliła się, Boryna to powracał ze sądów z Witkiem i Jambrożym; jechali z wolna, gdyż przez zaspy ledwie się było można przekopać, a nawet w gorszych miejscach musieli kanie przeprowadzać za uzdy; snadź byli niezgorzej napici, bo rajcowali z prześmiechami głośnymi, a Jambroży często podspiewywał po swojemu, nie bacząc na zamień.

Hanka ustąpiła z drogi, naciągając chustkę barzej na oczy, ale mimo to stary przy wymijaniu poznał ją zaraz z pierwszego rzutu i przyłożył koniom po bacie, by przedzej przejechać, szkapy poderwały się z miejsca i wnet utknęły w nowej zaspie; wtedy obejrzał się i wstrzymał konie, a gdy się wyłoniła z kurzawy i zrównała z saniami, powiedział:

– Zwal drzewo w półkoszki, przysiądź, podwiezę cię.

Tak była nawykła do ojcowych przykazów, że spełniła wszystko bez wahania.

– Bylicę zabrali Bartek, siedziałano pod drzewem i płakał, jadą za nami.

Nie odrzekła, zapatrzona ponuro w mątwę nocy i kurzawy, jaka się srożyła dookoła, siedziała skulona na przednim siedzeniu dygocząc z utrudzenia i nie mogąc jeszcze myśli pozbierać, a stary przyglądał się jej długo i uważnie. Zmizerowana była, że aż litość brała patrzeć na jej twarz wychudzoną, siną, poodmrażaną, oczy miała zapuchłe od płaczów, a usta zacięte boleśnie, trzęsła się cała z umęczenia i zimna, próżno obtulając w podartą chuścinę.

– Powinnaś się ochraniać, w takim stanie nietrudno o chorobę...

– A który to za mnie zrobi? – szepnęła cicho.

– Na taki czas wybierać się do boru!

– Drzewa zbrakło, warzy nie było przy czym zgotować...

– Chłopaki zdrowe?

– Pietruś chorzał bez parę niedziel, ale już tak całkiem wydobrałał, że teraz dwa razy tyle by jadł – odpowiadała śmiało budząc się z odrętwienia, odsłoniła z twarzy chustę spozierając mu prosto w oczy bez dawnego lęku i zestrachanej pokorności, stary zaś wciąż zagadywał i pytał, a zdumiewał się wielce nad jej przemianą, nie mógł się bowiem doszukać dawnej Hanki. Dziwny, mrożący spokój bił od niej, a jakaś moc skamieniała, nieustępлиwa widniała w jej zaciętych wargach. Nie przerażała ją jak dawniej, mówiła niby z równym a obcym o różnych rzeczach nie skarżąc się ani słówkiem, nie żałąc... Odpowiadała prosto, do składu, a głosem dziwnie surowym, przecierpiany i przez to jakby stęzałym w chropawą grudę utajonych boleń, jeno w oczach niebieskich, wypłakanych tliło się ostre zarzewie czującej mocno duszy.

– Odmieniałaś się, widzę.

– Bieda łacniej przekuwa człowieka niżli kowal żelazo.

Zdumiał się nad odpowiedzią, że nie wiedział, co na to rzec, więc zwrócił się do Jambroża mówić o sprawie ze dworem, którą wbrew zapewnieniom wójta przegrał i jeszcze koszta musiał zapłacić:

– Odbierę se, com stracił, odbierę... – mówił spokojnie.

– Trudno to będzie, dwór ma długie ręce i wszędzie poradzi się zastawić.

– I na zastawę jest sposób, na wszystko jest sposób, by ino cierpliwość mieć i poczekać na porę.

– Wasza prawda, Macieju, ale też ziąb, no, wartałoby do karczmy na rozgrzewkę wstąpić.

– Wstąpimy, ma być kwaśno, niech będzie kiej ocet. Ale powiadam wam, że ino kowal musi kuć żelazo, póki gorąc trzyma, człowiek, jeśli chce co wygrać, na zimno musi kuć dolę a w cierpliwości hartować.

Dojeżdżali do wsi, mrok się już był zrobił gesty i wichura przechodziła, kurzyło jeszcze galanto po drodze, że domów nie rozpoznał, ale z wolna przycichało na świecie.

Na wprost dróżki do chałupy stary wstrzymał konie i gdy wysiadła, pomagał jej wziąć brzemię na plecy, a wreszcie rzekł z cicha do niej tylko:

– A zajrzyj do mnie którego dnia, choćby jutro. Miarkuję, że musi być z wami krucho, ten łajdus przepija wszystko, a ty pewniem mrzesz głodem z dziećmi.

– Wygnaliście nas, to gdziebym zaś śmiała przyjść.

– Głupiaś, jensza to rzecz, nie twoja, mówię ci, przyjdź, znajdzie się jeszcze i dla was.

Pocałowała go w rękę i odchodziła bez słowa, tak ją ułapiło rozrzesnienie za grdykę, że głosu nie mogła wydobyć.

– Przyjdziesz to? – zapytał za nią dziwnie miętko i ciepło.

– Przyjdę. Bóg wam zapłać, kiej przykazujecie, to przyjdę...

Popędził konie i zaraz skręcał przed karczmę, a Hanka już nie czekając na ojca, który akuratnie wysiadał z Bartkowych sani, poleciała do chałupy.

W izbie było ciemno i tak zimno, że gorzej się widziało niżli na dworze, dzieci spały pokulone w łózku pod pierzyną, zakrzątnęła się żwawo koło warzy

i obrządków, a wciąż przemyślała o tym dziwnym spotkaniu z Boryną.

– Nie, żebyś skapiał, nie przyjdę, dałby mi Antek! – wykrzyknęła ze złością, ale równocześnie i inne, bardziej spokojne myśli przychodziły, a z nimi i bunt srogi przeciwko mężowi.

Jakże, przez kogóż to wycierpiała najwięcej, jeśli nie przez niego! Stary zapisał grunt tej świń i wygnał ich, prawda, ale Antek go pierwszy pobił i zawsze szczekał na niego, to się i ozeźlił... Miał prawo, każdy by to zrobił, grunt jego i dzieciński, ale póki żyje, jego wola dać lub nie. A jak to miętko powiedział: „Przyjdź!”, o dzieci pytał, o wszystko! Juści, a i pół tej biedy i poniewierki by nie było, gdyby się Antek nie sprzągł z tą suką, temu stary nie winowaty, nie!

Rozmyślała różnie i tłumaczyła, i coraz bardziej ustępował z niej gniew do starego.

Przywlokł się i Bylica, tak przemarzły i zmęczony srodze, że z dobrą godzinę rozgrzewał się przed kominem, nim zaczął opowiadać, jako już był całkiem ustał, a może by i zamroził się na śmierć pod drzewem, gdyby nie Boryna.

– Dojrzał mnie i chciał brać na sanie, ale gdym mu rzekł żeś przodem poszła, ostawił mnie Bartkowi, a sam pognał konie, by cię dogonić...

– Tak było? Nic mi o tym nie powiedział.

– Kwardy on jeno z wierzchu, la niepoznaki.

Po kolacji, gdy dzieci nakarmione do syta, poobtulane w pierzyny, znowu zasnęły, Hanka siadła przed ogniem do przedzenia resztek wełny organiscinej, a stary wygrzewał się wciąż, spoglądał nieśmiało, chrząkał, zbierał odwagę, aż w końcu zaczął jękliwie:

– Zrób z nim zgodę, na Antka się nie oglądaj, a ino siebie i dzieci miej na widoku.

– Łacno to powiedzieć.

– Kiedy on pierwszy przystąpił do ciebie z dobrym słowem, poniechaj złości. Tam u niego w chałupie piekło... nie dziś, to jutro Jagdę wygoni i ostatnie sam... Józka nie poredzi w tylem gospodarstwie, stary jeszcze nie jest, ale też wszystkiego nie zrobi ni dojrzy... dobrze, byś jego łaskę na ten czas miała... o toż zabiegać powinnaś... Byłabyś mu pod ręką w sposobną porę... to nie wiada, jak by się stało... może by przyzwała z powrotem... nie zdzierżysz tej biedzie, nie...

Opuściła na te słowa wrzeciono, wsparła głowę o przesłicę i zadumała się głęboko nad swoją dolą rozważając powoli rady ojcowe.

A stary przyszykował sobie spanie i cicho zapytał:

– Mówił w drodze z tobą?

Opowiedziała, jak było.

– To idź, córko, bieżyj choćby zaraz jutro, staw mu się, kiej przyzywa, bieżyj... bacz ino na siebie i dzieci... starego się trzymaj... oczami mu świeć... dobrą mu bądź... pokorne cielę dwie matki ssie... złością jeszcze nikto świata nie zwojował... Antek jeszcze powróci do ciebie... opętało go złe i rzuca po świecie... ale wnet przejrzy i powróci... Pan Jezus podaje ci taką godzinę, by z

biedy wyciągnąć... to nikogo nie słuchaj, a bieżyj...

Długo ją namawiał i przekonywał, a nie doczekawszy się żadnej odpowiedzi zmilknął pomarkotniały i narządziwszy sobie spanie legł cicho, Hanka zaś przedła dalej rozmyślając nad jego radami.

Czasem zaś wyglądała oknem, czy Antek nie wraca, ale nie było ani słyszu.

Siadała znowu do roboty, ale nie mogła przejść dzisiaj, nitka się rwała, to wrzeciono wypadało z palców, bo coraz pilniej rozważała słowa Borynowe.

– A może się tak stanie, może przyjdzie taka godzina, że ją przyzwie...

I z wolna, z wolna, kołującą jeszcze, pełna wahań wstawała w niej niezmożona chęć zgody i powrotu do starego.

– Troje nas cierpi biedę, a niezadługo będzie czworo! Dam to wtedy radę, co?

Antka już nie wliczała, nie brała w rachubę w tej chwili, widziała tylko siebie i dzieci; sama się czuła gotową do stanowienia za wszystkich. Jakże, na kogo się to spuści? Kto to pomoże, chyba Bóg jeden albo i Boryna!

Zaczęła marzyć, że niechby się jeno dorwała z powrotem gospodarstwa, niechby znowu poczuła ziemię pod nogami, to się tak przypnie do niej, tak we prze całą duszą pazurami, że nic ją nie oderwie i nie zmoże. Nadzieja w niej rosła wraz z takim nabierem sił, aż ją rozpierało we środku od mocy, nieustępliwości a odwagi, ognie chodziły po niej, oczy się roziskrzały... już się nawet czuła tam, u Borynów, rządziła wszystkim, gospodynią była...

Długo, może do samego późnocka tak się rozmarzała postanawiając równocześnie, że zaraz z rana, jak przykazywał, zabierze jeno dzieci i pójdzie do starego, choćby Antek nie wiem jak zakazywał, choćby ją nawet skatował, nie posłucha i pójdzie, a tej dobrej okazji nie popuści... Moc w sobie poczuła niezmożoną do walki choćby z całym światem, nie wahała się już ni bała niczego!

Wyjrzała jeszcze na dwór, wiatr całkiem ustął, uspokoilo się zupełnie, noc była ciemna, że ledwie te śniegi szarpały, na niebie kłębiły się ogromne chmury i przewalały się kiej wody, od borów dalekich czy też z tej ciemnicy nieprzejrzanej szły jakieś głuche szumy.

Zgasila światło i szepcząc pacierze zaczęła się rozbierać.

Naraz jakiś wrzask daleki, przytłumiony zadrgał w ciszy, rósł, rozlegał się coraz wyraźniej, a wraz z nim i blask krwawy uderzył w szyby.

Wybiegła przed dom wystraszona.

Paliło się, gdzieśik ze środka wsi buchały słupy ognia, dymów i skier. Dzwon zaczął bić na trwogę i krzyki się wzmagaly.

– Gore! wstawajta, gore! – zakrzyczała do Stachów, przyodziała się naprędce i wypadła na dróżkę, ale zaraz prawie natknęła się na Antka biegającego pędem ode wsi.

– U kogo się pali?...

– Nie wiem, wracaj do chałupy!

– Może to u ojca, bo jakoś w pośrodku! – bełkotała w trwodze śmiertelnej.

– Wracaj, psiakrew! – ryknął porywając ją przez siłę do izby.

Okrwawiony był, bez czapki, kożuch miał porozrywany, twarz osmoloną i dziki, nieprzytomny ogień w oczach.

Rozdział 22

Tegoż samego dnia, po obrządkach, a już o dobrym wieczorze zaczęli się schodzić do Kłębow na oną przeslicową wieczornicę.

Kłębowa sprosiła głównie same starsze kobiety, powinowate swoje albo w kumostwie będące. Przychodziły też w porę, jedna za drugą, nie zawodząc ni się zbytnio opóźniając, boć każda kuma rada ciągnęła do drugiej, aby się zgwarzyć społecznie i co nowego posłuchać.

Najpierwsza, jak to miała we zwyczaju, przyszła Wachnikowa z kłakiem wełny w zapasce i z wrzecionami zapasowymi pod pachą; potem przyszła Gołębowa, Mateusza matka, skrzywiona kiej po occie, z obwiązaną gębą, narzekająca wiecznie i ciągiem się skarżąca na wszystko; a po niej, niby ta rozgdukana, odęta kwoka, przyszła Walentowa; po tej zaś Sikorzyna, chuda kiej mietła, turkot baba i w sąsiedzkich swarach najzawziętsza; a po niej wtoczyła się gruba kiej beczka Płoszkowa, czerwona na gębie, spańska, zestrojona zawdy, dufna w siebie, dworząca nad wszystkie i wyszczekana, jak mało która, ale ogólnie nie lubiana; tuż za nią wsunęła się cicho, czająco kiej ten koczur, Balcerkowa, sucha, mała, zawiędła, ponura a sielna procesownica, która z pół wsią za łeb się wodziła i co miesiąc stawała na sądy; a po nich włazła hardo, choć i nie proszona Kobusowa, Wojtka żona, pleciuch najgorszy i zazdrośnica niepomierna, że strzegli się jej przyjacielstwa kiej ognia. Przyszła jeszcze, zasapana i zgoniona, Grzeli z krzywą gębą kobieta, pijak baba, wykpis i fortelnica, jakich mało, a szkudnik w cudzym najgorszy! Przyszła i stara Sochowa, mać Kłębowego zięcia, cicha kobieta, poobożna wielce i wraz z Dominikową najwięcej w kościele przesiadującą; przyszły i drugie jeszcze insze, ale już tak wybrane, o których nie wiada, co rzec, bo podobne sobie kiej te gaški w stadzie, że nie rozpoznał jednej od drugiej, chyba jeno po obleczeniu – a zeszło się razem sporo babiego narodu i z czym która miała: to z wełną do oprzedu, to ze lnem, to z pakułami, a niektóre z szyciem albo z tą przygarścią pierza do zdarcia, by ino nie dać pozoru, jako się zeszły po próżnicy; na rajcowanie.

Sadowiły się wielkim kołem w pośrodku izby, pod lampą wiszącą u pułapu, kiej te krze na szerokiej grzędzie, rozrosłe, dostałe i późną jesienią owarzone, bo starsze już były a prawie jednolatki.

Kłębowa wszystkim zarówno była rada witając się z każdą cicho, że to słabowała na piersi i głos miała cedzący, zadychliwy, Kłab zaś, jako człowiek

ludzki, mądry i zgodę ze wszystkimi trzymający, to prawił mile słowa i sam stołki a ławy podsuwał...

Nadeszła później nieco Jagusia z Józką i Nastką, a z nimi jeszcze parę dziewczyn, za którymi ściągali w pojedynek parobcy.

Sporo ludu się nabralo, boć i wieczory były długie, roboty nie mieli żadnej. Zima szła sroga i przykre dnie, to cknioło się chodzić spać razem z kurami, gdyż i tak do świątania tyla się jeszcze wyspał i wyleżała, aż boki bolały.

Porozsadzali się, jak mogli, kto na ławach, kto na skrzyniach, którym zaś, jak parobkom, Kłębiaki pieńki przynosili ze dwora, a jeszcze miejsca dosyć ostawało w izbie, bo dom był wielki, choć niski, starą modą pobudowany, pono jeszcze przez Kłębowego pradziada, że rachowali mu ze sto pięćdziesiąt roków z okładem, w ziemię też już zapadał, przygarbił się kiej staruch i strzechami płotów dotały, aż musieli podporami go wspierać, by się do cna nie zwalił.

Gwar się czynił z wolna, bo cicho jeszcze pogadywały między sobą tylko, wrzeciona jeno furkotały i dudniły po podłodze, a gdzieniegdzie i kółko warczało, ale niewielka, bo nie dowierzały zbytnio tym nowomodnym wymysłom woląc prząść po staremu na prześlicach.

Kłębiaki, a czterech było młodzików, wyrosłych jak sosny i już prawie pod wąsem, skręcali powrósla przy drzwiach, reszta zaś parobków rozwałała się po kątach kurząc paperosy, szczerzączęby i prześmiewając się z dziewczynami, że co trochę cała izba się trzęsła od chichotów; a starsze jeszcze rade dokładały swoje, bych więcej było do śmiechów i zabawy.

Przyszedł w końcu i wyczekiwany Rocho, a tuż za nim Mateusz.

– Wieje to jeszcze? – spytała któraś.

– Calkiem ustało i ma się na odmianę.

– Od borów coś huczy, pewnikiem przyjdzie odelga – dorzucił Kłab.

Rocho siadł na uboczy do zastawionej miski, bo u Kłębowów teraz dzieci nauczały, mieszkały i jadały, Mateusz zaś witał się z niektórymi, nie patrząc nawet na Jagnę, jakby jej nie dojrzał, choć siedziała w pośrodku i najpierwsza mu w oczy wpadła, uśmiechnęła się na to leciutko, nieznacznie stróżując oczami drzwi wchodowych.

– A wiało też dzisiaj, że niech ręka boska broni! Kobiety na pół żywe przywlekły się z lasu, a pono Hanka z Bylicą jeszcze nie powróciła – zagadnęła Sochowa.

– Juści, biednym to zawdy wieje w plecy – mruknęła Kobusowa.

– Na co to ano i tej Hance zeszło! – zaczęła Płoszkowa, ale spostrzegłszy, że na Jagnę uderzyły ognie, urwała prędko zagadując czym innym.

– Jagustynki nie było? – zapytał Rocho.

– Plotkami ni obmową nie pożywi się u nas, to za nic ma taką kompanię.

– Pleciuch baba, tak dzisiaj najurzyła u Szymków, że sołtysowa skłęła się z wójtową, i żeby nie ludzie, do bicia by przyszło.

– A bo jej pozwalają przewodzić.

– I ustępują kiej przed czym poczciwym.

– Nikto się nie znajdzie, żeby jej zapłacił za te ciągle swary i kłyźnienia.

- Przeciech wiedzą wszyscy jaka, to czemu szczekaczowi wiarę dają.
- Juści, kto wymiarkuje, kiedy prawdę powie, a kiej scygani!
- Wszystko jest bez to, że każda rada słucha na drugą – zakończyła Płoszkowa.
- Niechby się mnie czepiła, nie darowałabym! – wykrzyknęła Tereska żołnierka.
- Hale, jakby o tobie co dnia nie pyskowała po wsi szepnęła urągliwie Balcerkowa.
- Słyszeliście, przywtórzcie! – zakrzyczała rozczerwieniona, boć wiadomym było, że z Mateuszem dobrze się znała.
- Przywtórzę, nawet prosto do oczów powiem, niech jeno twój z wojska powróci!
- Wara wam do mnie! ale, będą tu bele co powiadać!...
- Nie drzyj się, kiej cię nikt nie zaczepia – zgromiła ją surowo Płoszkowa, ale Tereska długo nie mogła się uspokoić mamrocząc cosik z cicha.
- Byli już z niedźwiedziem? – zagadnął Rocho, aby zwrócić uwagę w inną stronę.
- Ino ich patrzeć, bo są już u organistów.
- Które to chodzą?
- A dyć te wisielaki Gulbasowe i Filipki chłopaki!
- Idą już, idą! – zaczęły wołać dziewczyny, bo się rozległ przed domem długi ryk, a po nim głosy różnych zwierząt zaczęły się rozlegać w sieni, to kogut piał, owce beczały; koń rząał, a przewodził im ktosik na piszczalce, wreszcie drzwi się otwarły i przodem włazł chłopak, przyodziany w kożuch do góry wełną, z czapą wysoką, przysmolony na gebie, że jak Cygan się widział, a ciągnął za sobą na długim powróśle onego niedźwiedzia, przybranego całkiem w grochowiny, z kożuszonym łbem, z ruchającymi się uszami z papieru i z ozorem czerwonym, może na lokieć wywalonym, do rąk zaś miał przywiązanego kije, okrącone w grochowiny i wrażone w trepy, że chodził niby na czworakach, a za nim szedł tuż drugi wodziciel, ze słomianą pytą i kijem ostrymi kołkami najeżonym, na których tkwiły kawałki słoniny, to chleby, to jakieś pękate torbeczki wisiały, a dopiero za nimi Michał od organisty na piszczalce przygrywający i cała hurma chłopaków z kijami, bijąc nimi w podłogę i pokrzykując z całej mocy.
- Niedźwiednik pochwalił Boga, zapiał potem kiej kokot, zabeczał jak baran, zarzął niby ogier rozgrzany i zaczął wykrzykiwać:
 - Niedźwiedni my z kraju dalekiego, zza morza szerokiego, z lasu wielgachnego! gdzie ludzie do góry nogami chodzą, gdzie płoty kielbasami grodzą, a ogniem się chłodzą; gdzie garnki do słońca przystawiają, świnie po wodach płynią i deszcze gorzałką padają; niedźwiedzia my srogiego wodzim i po świecie chodzim! Powiedzieli nam ludzie, że w tej wsi są gospodarze bogacze, gospodynie użyczliwe, a dzieuchy piękne, tośmy przyśni z kraju dalekiego, zza dunaju szerokiego, by nas opatrzyli, grzecznie przyjęli i na drogę co dali. Amen.
 - Pokażcie, co umiecie, a może się la was znajdzie co w komorze – rzekł Kłab.

– Pokażemy wraz! Hej! graj, piszczało! tańcuj, misiu, tańcuj! – zakrzycała kropiąc go kijem, a na to piszczałka wrzasnęła przebieraną nutą, chłopaki rypnęli kijami w podłogę i nuż przykrzykiwały, wodziciel udawał różne głosy, a niedźwiadek jał skakać na czworakach, ruchał uszami, kłapał ozorem, wierzgał, za dzieuchami gonił, a wodziciel niby go to powstrzymywał, a pytał wokół prał, co włazło, i krzykał:

– Nie znalazłaś się meżyny, naści, babo, grochowiny!

Krzyk się podniósł w izbie, wrzaski, rwetes, bieganina, przegony, piski, a taka uciecha zapanowała, aż się za boki brali, niedźwiedź zaś wciąż baraszkował, figle stroił, przewalał się na ziem, ryczał, uciecznie skakał, to dziewczyny brały wpół tymi drewnianymi kulasami i ciągnąły w tan, do taktu Michałowej piszczałki, a rzekome niedźwiedni wraz z chłopakami tak dokazywali, że dziwiły się chałupa nie rozwaliła od tych wrzasków, gonów i śmiechów!

Opatrzyła ich suto Kłębowa, że wreszcie się wynieśli, ale długo jeszcze słyszać było na drodze wrzaski i naszczekiwania psów.

– Któryż to udawał niedźwiedzia? – zapytała Sochowa, gdy się nieco uspokoioxo.

– A Jasiek Przewrotny, nie poznaliście to?

– Kiej pod tym łbem kożuszany nie mogłam rozpoznać.

– Moiściewy, do figłów to rozum ma, pokraka jedna zauważała Kobusowa.

– Powiadacie, jakby już Jasiek całkiem był głupi! – broniła go Nastka, Mateusz pomagał jej opowiadając różności o nim, jako tylko nieśmiały jest, ale zgoła niegłupi., a tak bronił Jaśkowej sprawy, że nikto się nie przeciwiał, jeno domyślne, przytajone uśmiechy zaczęły latać po twarzach.

Usadzili się znowu na dawne miejsca i pogwarzali wesoło, dziewczyny zaś z Józką na czele, jako najśmieszszą, nacisnęły Rocha pod kominem i nuż go molestować i milić się przed nim, by opowiedział jaką historię, jak to u Borynów na jesieni:

– A pamiętasz to, Józia, com wtedy powiadał?

– I jak! Było to o tym Burku Panajezusowym!

– Rzeknę wam dzisiaj o królach, kiejskie ciekawe!

Przysunęli mu stołek pod lampa, rozstąpili się nieco, że usiadł w pośrodku, kiej ten stary, siwy dąb na polanie, otoczony półkolem zwartych, pochylonych krzy, i zaczął prawić z wolna i niegłośno.

Cichość ogarnęła izbę, że jeno wrzeciona warkotały, a czasem ogień trzasnął na kominie albo czyjeś westchnienie zaszemrało – a Rocho powiadał cudańska różne i historie o królach, o wojnach srogich, o górach, gdzie śpi wojsko zaklęte, czekając jego zatrąbienia, by się zbudzić i paść na nieprzyjaciół, i poobić, i ziemię ze zlego oczyścić; o zamkach wielgachnych, gdzie złote izby, gdzie królewny zaklęte w białych gzłach w księżycowe noce lamentują i wybawiciela czekają, gdzie w pustych pokojach co noc brzmi muzyka, zabawy idą, ludzie się schodzą, a niech kur zapieje, wszystko zapada i w groby się kładzie; o krajach, gdzie ludzie kiej drzewa, gdzie mocarze, co górami rzucają, gdzie skarby nieprzebrane, przez smoki one piekielne strzezone, gdzie ptaki-żary, gdzie Madeje,

gdzie kije samobije, a one Lele-Polele, a one południce, upiory, strachy, czary, dziwności! – a drugie jeszcze, insze a cudne i wprost nie do wiary, że wrzeciona z rąk leciały, a dusze się niesły w zaczarowane światy, oczy gorzały, łzy ciekły z nieopowiedzianej lubości i serca dziw nie wyskoczyły z piersi z utęsknienia i podziwu.

A na końcu opowiadał o królu, którego panowie la prześmiewiska chłopiskim królem przezywali, że to był pan ludzki, sprawiedliwy i dobro narodowi całemu czyniący, o jego wojnach srogich, tułactwie, przebieraniach się po chłopsku, w którym chodził po wsiach, w kumostwach się bratał, o złem się przewidawał i krzywdy naprawiał, i złości gasił, a potem, by już być za jedno z chłopami, to się ożenił z gospodarską córką spod Krakowa, a Zofia było jej na imię, dzieci z nią miał, na zamek powiodł krakowski i tam w długi wiek rządy sprawował jako ten ocieć najlepszy narodu i pierwszy gospodarz!

Słuchali coraz pilniej, nie tracąc ani słowa i dech nawet tając w sobie, bych ino nie przerwać tego różańca cudowności. Jagusia zaś całkiem nie mogła prząść, opadły jej ręce, pochyliła głowę i wsparta policzkiem o kądziel, utopiła modre, oławione oczy w Rochowej twarzy, którynen się jej widział jako ten święty z obrazów zeszły, boć i był podobien ze siwego włosu, z długiej białej brody i z tych oczów bladych, zapatrzonych gdziesik w zaświaty – słuchała go całą duszą, całą mocą czującego mocno serca i tak gorąco brała w siebie jego powiadania, że ledwie mogła dychać ze wzruszenia, widziała wszystko jak żywe i tam szła duszą, gdzie wiódł słowami, a już najbardziej chwyciła ją za serce ta historia o królu i tej gospodarskiej córce. Jezus, jak się to jej ślicznym widziało!

– I to sam król tak żył z chłopami? – zapytał Kłab po długim milczeniu.
– Sam król!

– Jezus, umarłabym, gdyby król do mnie przemówił! – szepnęła Nastka.
– Poszłabym za nim w cały świat za to jedno słowo!

W cały świat! – wykrzyknęła namiętnie Jagna, przejęta takim mocnym a zapamiętальным wzruszeniem, że niechby się jawił w ten moment, niechby rzekł to słowo, a poszłaby, jak stała, w tę noc, w ten mróz, w cały świat!

Opadli wnet Rocha pytaniami, a gdzie to zamki takie, wojska takie, te bogactwa, te moce, śliczności takie, króle takie, gdzie?

Więc opowiadał smutnie nieco a tak mądrze, wraz prawdy różne i przykazania powiadał, że jeno wzdychali ciężko medytując i rozważając pilnie te urządzenia na świecie...

– Jedno dzisiaj człowiekowe, a jutro w boskiej mocy! – rzekł Kłab.

Roch odpozywał zmęczony, a że zaś wszystkich dusze ogarnięte były jeszcze onymi cudownościami, to zaczęli między sobą cicho zrazu, a potem już dla wszystkich w głos opowiadać, co kto wiedział.

Jedna co rzekła, po tej druga, to i trzeciej się przypomniało, i czwartej, a każda co nowego niesła, że snuły się one gadki jako te nici z kądzIELI, ja-ko ta miesięczna poświata, grająca farbami na poślepłych, pomarłych wodach, przytajonych w borach – to o topielicy przychodzącej nocami karmić głodne dzieciątko, o upiorach, którym musiano w trumnach serca przebijać osikowymi

kołkami, by z ludzi krwi nie wypijały, o południcach duszących po miedzach, o drzewach gadających, o wilkołakach, o zjawach strasznych północnych godzin, strachach, wisielcach, o czarownicach i pokutujących duszach, i o takich dziwnych, przerażających rzeczach, od których słuchania włosy się podnosiły, serca zamierały z trwogi, zimny dreszcz przenikał wszystkich, że milkli naraz oglądając się trwoźnie, nasłuchując, bo się wydawało, iż coś chodzi po pułapie, że cosik czai się za oknami, że przez szyby krwawią się jakieś ślebia i w ciemnych kątach klębią się nieroznajome cienie... aż niejedna żegnała się prędko, pacierz trzepiąc w cichości dzwoniącymi zębami... ale to rychło przechodziło jak cień, gdy chmurka słońce nakryje, że potem nie wiada nawet, czy był... i znowu powiadali, przedli a motali dalej one gadki nieskończone, którym sam Rocho pilnie się przysłuchiwał i nową historię rzekł o koniu...

- „Jeden biedny gospodarz piąciomorgowy miał konia, ale tak narownego i próżniaka jak mało, próżno mu dogadzał, owsem pasł, a nie dogodził, koń robić nie chciał, uprzeję rwał i kopytami bił, że ani dostąpić... Pewnego razu zeżlił się chłop srodze; bo obaczył, że z nim dobrością nie poradzi, założył go do pługa i począł umyślnie orać stary ugor, by go przemęczyć i do pokory nagiąć, ale koń ciągnąć nie chciał, sprał go wtedy kozicą, co włazło, i przymusił; koń robił, jeno że sobie to miał za krzywdę i zapamiętał dobrze, aż i wyczekał na porę sposobną, kiej gospodarz razu jednego schylił się, by mu pęta zdjąć z kulasów, trzasnął go zadnimi kopytami i na miejscu zabił, a sam w cały świat pognał na wolność!

Latem było mu niezgorzej, w cieniach się wylegiwał i w cudzych zbożach wypasał, ale skoro nadeszła zima, spadły śniegi, mróz chwycił, paszy brakło i ziąb przejmował go do kości, to popędził znowu dalej szukać strawy, leciał tak dnie i noce, bo wciąż była zima, śniegi i mrozy, a wilki tuż za nim, że mu już niejeden dobrze boków pazurami zmacał!...

Bieży, bieży, bieży, aż i wyszedł na kraj zimy, w jakąś łąkę, gdzie ciepło było, trawy po kolana, źródełka białkotały i skrzyły się w słońcu, cienie chłodne chwiały się nad brzegami i wiaterek miły przeciągał, wparł się wnet w trawę i dalej żręć, boć zgłodniały był do cna – ale co chcić zębami trawy, to ino ostre kamienie przegryza trawa zniknęła! Wody chciał popić – nie było, zostało jeno błocko śmierdzące; położyć się chciał w cieniu – cienie odlatywały, a słońce żarło żywym ogniem! Cały dzień się tak trudził i na darmo! Chciał już wrócić do borów, borów nie było! Zarżało konisko bolesnie, odpowiedziały mu jakieś konie z dala, powłókną się za głosem i w końcu dojrzały za łąkami jakiś dwór sielny, jakby cały ze śrebła, szyby miał z drogich kamieni, a strzechę kieby z nieba nabitego gwiazdami, ludzie tam jakieś chudzili. Powłókną się do nich, bo już wolał nawet pracować ciężko niżli z głodu marnie ginąć... Przestoiął na skwarze dzień cały, bo nikto z uzdą do niego nie wyszedł, dopiero o wieczornym czasie wychodzi kłosik ku niemu, jakby sam gospodarz! Jezus ci to był, on Gospodarz Przenajświętszy, on Pan niebieski, i rzecze:

– Nic tu po tobie, wałkoniu i zabijaku, jak błogosławić będą ci, co się teraz przeklinają, każę cię wpuścić do stajni.

- Bił me, tom się bronił!
- Za bicie przede mną sprawą, ale i sprawiedliwość ja w ręce trzymam.
- Takim głodny, takim spragniony, takim obolały! – jęczało konisko.
- Rzekłem swoje, ruszaj precz, wilkom cię każe jeszcze szczać i poganiać...

To i zawróciło konisko do zimowego kraju, i wlekło się o chłodzie i głodzie, a w wielkim strachu, bo wilki, jako te psy Jezusowe, poganiały pilnie strasząc go wyciem, aż i pewnej nocy zwiesowej stanął przed wrótniami swojego gospodarza i zarzął, by go przyjęli z powrotem, ale na to wyleciała wdowa z dziećmi, a poznawszy go, choć tak był zbiedzony, nuż go prać, czym popadło, odganiać a wyklinać za krzywdy, bo bez te śmierć chłopa pobidniała i w wielkiej nędzy żyła wraz z dziećmi.

Nawrócił do borów, bo już nie wiedział, co począć, opadły go zwierzaki, nie bronił się nawet, zarówno mu już była i śmierć, ale one go ino obmacały i starszy powiedział:

– Nie zjemy cię, boś za chudy, skóra i gnaty, szkoda pazurów, ale ulitujem się nad tobą i pomożemy...

Wzięły go między siebie i powiedły rankiem na gospodarzowe pole, i założyły do pługa, który stał w roli, wdowa nim orała wraz z krową i dziećmi.

– Poorzą tobą, podpaszą, to jesienią powrócim cię wyprąść! – powiedziały.

O dniu nadeszła wdowa i poznała go zaraz, to choć krzyknęła zrazu, że to cud, iż powrócił i stał już w pługu, ale rychło żałosliwość przypominków tak ją objęła, że zaczęła znowu wyklinać i bić, co ino włazło! Robiła też w, niego potem, robiła, a odbijała się za krzywdę! Całe lata tak szło w ciężkiej, cierpliwej pracy, bo choć koniskowi skóra się odparzała od chomąta, ani zarzął, wiedział, iż cierpi sprawiedliwie. Dopiero w parę roków, kiej wdowa się dorobiła nowego chłopa i tych morgów, co po sąsiedzku szły wpodle, zmiękała la konia i powiedziała:

– Ukrzywdziłeś nas, ale za twoją sprawą Pan Jezus pobłogosławił, rodziło się, chłop się niezgorszy trafił, rolim przykupiła, to ci już z serca odpuszczam.

I zaraz tej samej nocy, kiej w chałupie chrzcinę sprawiali, przyszły Pana-jezusowe wilki, wyprowadziły konia ze stajni i powiedły do niebieskiej zagrody!

Dziwiali się temu zrządzeniu boskiemu niepomiernie, zastanawiając sze-roko, jak to Pan Jezus zawsze karze зло, a dobre wynagradza i o niczym, choćby na ten przykład o koniu takim, nie przepomni.

– Choćby i ten robaczek wiercący w ścianie, a nie ukryje się przed Jego okiem...

– Ni nawet najtajniejsze pomyślenie, ni chęć jaka paskudna – dorzucił Rocho.

Wzdrygnęła się na to Jagna, bo i Antek wszedł akuratnie, ale mało kto go zauważył, choć cichość była, bo pod ten czas opowiadała Walentowa takie cudności o królewnie zaklętej, że wrzeciona przestały warczyć, wszystkim ręce opadły, powstrzymywali oddechy i jak uroczeni siedzieli wsłuchując się całą duszą.

I tak się ano przesuwał ten lutowy, zimny wieczór.

Dusze się wznosiły, pod niebo rosły, a płonęły jak te smolne szczapy, że jeno szmer wzdychów, marzeń i pożądań niby te kwietne motyle trzęsły się po izbie.

Osnuwali się w żywym, rozdrogany, mieniały farbami oprzed cudowności, że całkiem przysłoniły się oczy na wszystek świat smutny i szary, i biedny!

Po polach błądzili ciemnych, prześwietlonych widziadłami, co jak żagwie buchały krvawą pożogą; na one ruczaje szli srebrne, pełne śpiewań nierozeznanych, tajemnych wołań, plusków; w bory zaklęte, gdzie rycerze, wielkoludy, zamki one; widma straszliwe, smoki piekielnym ogniem zionące; po rozstajach stawali strwożeni, gdzie upiory z chichotem przelatywały, gdzie potępionych głosem jęczą wisielce, a strzygi z nietoperzowymi skrzydłami przelatują; błądzili po mogiłkach za cieniami pokutujących samobójców; w pustych rozwałonych zamkach i kościołach słuchali głosów dziwnych, patrzeli się nieskończonym korowodom mar przerażających, w bojach byli, pod wodami, gdzie śpiące jaskółki, popłatane w girlandy, budzi o każdej wiośnie Matka Boża i na świat wypuszcza.

I nosili się przez nieba i piekła, przez wszystkie straszności, przez ciemnice Bożego gniewu i przez jasności łaski Jego świętej, przez nieopowiedziane krainy cudów i czarów, dziwów i zachwytów, przez takie swiaty, gdzie jeno dusze człowiekowe błądzą jako te ptaki poślepłe od piorunów i błyskawic, przez takie miejsca, do których człowiek tylko w godzinie cudu albo i we śnie zagłada, patrzy olśniony, dziwuje się i nie wie sam o sobie, czy jest-li w żywych jeszcze!

Hej! jakby morze powstało wałem nieprzeniknionym, wałem czarów, skrzeń i cudowności, że przepadła sprzed oczów ziemia cała, izba, luta noc, świat ten cały pełen utrapień i nędz wszelkich, i krzywd, i płakań, i żaleń, i czekań – a otwarły się oczy na świat inny, nowy i tak cudowny, że żadne usta tego nie wypowiedzą!

Baśniowy świat ich otoczył, baśniowe życie objęło tęczami, baśniowe marzenia stawały się rzeczywistością – umierali prawie z zachwytów zmartwychwstając zarazem tam, w tym życiu jasnym, wielkim, mocarnym, bujnym a świętym, i cudownościami poprzerastanym kieby dojrzałe zboże wyczką i makami, tam gdzie każde drzewo mówi, każdy ruczaj śpiewa, każdy ptak jest zaklęty, każdy kamień ma duszę, każdy bór jest pełen czarów, każda grudka ziemi przeponiona nieznanimi potęgami – gdzie wszystko wielkie, nadludzkie, niewidziane żyło świętym życiem cudów!

Tam się parli całą potęgą tesknoty, tam snuli się oczarowani, gdzie wszystko splatało się w nierozerwalny łań cuch marzeń i życia, cudów i pragnień, w czarodziejski korowód wyśnionego istnienia, do którego wciąż, przez całą nędzę bytowania ziemskiego rwały się im strudzone, okaleczałe dusze!

Cóż ta to życie szare i nędzne, cóż ta ten dzień zwykły, podobien do patrzenia chorego, smutkami kieby mgłą przysłoniony, mrok to jeno, noc smutna i ciężka, przez którą chyba dopiero w godzinę śmierci dojrzeć własnymi oczami dziwy one.

Jako to bydlę, jarzmem przygięte do ziemi, żyjesz, człowiek, zabiegasz, turbujesz się, by dzień ten przeżyć, a nie pomyślisz nawet, co się okólnie dzieje,

jakie to kadzielne zapachy wioną światem, od jakich świętych ołtarzy idą głosy, jakie utajone cuda są wszędzie!...

Jako ten ślepy kamień pod wodą głęboką żyjesz, człowiekowi...

W ciemnicy, człowiekowi, orzesz żywota rolę i płacz zasiewasz, ten trud, ten ból...

I w blocie tarzasz gwiazdną duszę, człowiekowi, w blocie... . Opowiadali dalej, wciąż, a Rocho dopomagał chętnie, sam się dziwował, sam wzdychał, sam płakał, kiej i drudzy płakali...

A czasem następowały długie, głębokie milczenia, że słyszać było kołatańie serc wzruszonych, wilgotne blaski oczów świeciły kiej rosa, drżały westchnienia podziwu i tępnot, dusze się kładły do stóp Pańskich w tym cudów kościele i śpiewały przepotężny hymn dziękczynienia. Cichością śpiewały wszystkie serca, przepelnięte czarem, drżące, upojone świętą komunią marzenia – jako ta ziemia drży pławiąc się w słońcu wiośnianym, jako te wody pod wieczór w pogodny czas i cichy, że jeno drgnienia po niej się snują, a tęcze, a kolory; jako te zboża młode o pierwszym wieczorze majowym, co jeno kolebią się słodko, szemrzą przeciagle a trzęsą piórkami kieby tym pacierzem dziękczynnym.

Jagusia zaś była jakby wniebowzięta, tak czuła wszystko głęboko, tak brała w siebie i za taką prawdę miała, że rosło to w niej i stawało przed oczami kiej żywe, że mogła wszystko powycinać z papieru. Dali też jej jakieś pozapisywane karty dzieci, które Rocho nauczał a ona nasłuchując opowiadań wystrzygała po kolej i czy to strachy, czy króle, czy upiory, czy smoki, czy inne różności, a tak utrafała, że každen mógł poznać od wejrzenia.

Tyla wystrzygnęła, że można było nimi oblepić całą belkę, a jeszcze i pofarbowała lubryką czerwoną i niebieską, jaką jej Antek podsunął, tak była zajęta słuchaniem i robotą, że o całym świecie zapomniała, nie baczyła nawet na niego, nie widząc, że się czegoś niecierpliwi, a ukradkiem daje jakieś znaki... a nikto drugi też nie spostrzegł tego w zasłuchaniu i w tej ciszy, jaka panowała.

Naraz psy zaczęły doszczekować zajadle i skowyczeć w opłotkach, aż któryś Kłębiak na dwór wyleciał i powiadał potem, iż chłop jakiś uciekał sprzed okien.

Nie zwracali na to uwagi, nie widząc wcale, że później, gdy psy zmilkły, jakaś twarz przesunęła się za szybą i przepadła tak prędko, że tylko jedna z dziewczyn krzyknęła zalękła, oczy przecierając zdumiona.

- Tam ktosik chodzi pod oknami! – zawała.
- Słyszać, jak śnieg skrzypią pod nogami!
- Jakby na ścianę się skrabał!

Zmartwiali wszyscy nasłuchując, a bojąc ruszyć się z miejsca, opadli nagłą trwogą.

- Kto o czym baje, temu się staje! – szepnęła ze strachem któraś.
- O złym się powiadało, to może się i wywołał i wypatruje, kogo by wziąć!
- Jezus Maria!
- Wyjrzyjcie no, chłopaki, tam nie ma nikogo, psy pewnie baraszkują po śniegu.
- Hale, kiedym dobrze widziała za oknem, leb kiej ceber i ślepie czerwone!

– Przywidziało ci się! – zawała Rocho i że nikt nie chciał wyjrzeć, sam poszedł na dwór, by uspokoić wszystkich. j

– Opowiem wam historię o Matce Boskiej, to wnet szczezną przewidzenia – zagadał siadając na dawnym miejscu, uspokoili się nieco, ale raz po raz ktoś podnosił oczy na okno i strachem utajonym dygotał.

– „Dawno to już się działo, dawno, przed wiekami, że jeno o tym w starych ksiągach stoi... We wsi jednej pod Krakowem żył kmieć, Kazimierz mu było na imię, a na przezwisko Jastrząb, osiadły był z dawna, rodowy i bogacz, całe włóki obsiewał, las swój miał, chałupę kiej dwór i młynek nad strugą.. Pan Jezus mu błogosławiał, wiedło się wszystko, brogi zawdy miał pełne, gotowy grosz w skrzyni, dzieci zdrowe i kobietę poczciwą; bo dobry był człowiek, mądry, wyrozumiały, pokornego serca i sprawiedliwy dla wszelkiego stworzenia.

Przewodził gromadzie kiej ojciec, opiekował się biednymi, sprawiedliwości bronił, podatkami nie uciskał, a poczciwości we wszystkim przestrzegał pilnie i pierwszy był zawdy do pomocy bliźniemu i poratunku.

Żył też sobie cicho, spokojnie i szczęśliwie jak u Pana Boga za piecem.

Aż razu pewnego król jał skrzykiwać naród na wojnę przeciw paganom.

Zafraswał się wielce Jastrząb, bo żal mu było doma odbieżyć i ruszać na one boje srogie.

Ale królewski parobek u drzwi stояł i przynaglał!

Na wielką wojnę się miało, Turek ano sprosty w kraje polskie wszedł, wsie palił, kościoły rabował, księży zarzynał, naród tępił lebo w postronkach pędził do swoich pogańskich krajów.

Trza się było gotować i na obronę stawać!

Zbawienie wieczne czeka tego, który o chotnie kładzie głowę za swoich i wiare świętą.

Zwołał tedy Jastrząb gromadę, wybrał co tęższych parobków, konie, wozy i wnet ruszyli rankiem jakoś po mszy świętej!

A cała wieś odprowadzała ich z płaczem i lamentem aż pod figurę Częstochowskiej, która stojąca przy drodze na rozstajach.

Wojowały rok, wojowały dwa, że w końcu i słuch wszelki o nim zaginiął.

Insze dawno powrócili do domów, a Jastrzębia jak nie było, tak nie było, myśleli, że już był zabity albo go Turek wziął do niewoli, o czym nawet z cicha jeszcze dziady i wędrowce różne powiadali...

Aż w końcu trzeciego roku na pierwszą zwiesnę powrócił, ale sam, bez czeladzi, bez wozów i koni, piechty, zbiedzony, zmarnowany, z kosturem jeno kiej dziad...

Pomodlił się gorąco przed Matką Bożą, że mu pozwolili jeszcze swojej ziemie, i spiesznie ruszył do wsi...

Nikt go nie witał, nikt nie poznawał, że psom się ano musiał organiać.

Przychodzi przed swój dom, przeciera oczy, zegna się, a poznać nie może... Jezus Maria! Gumien nie ma, stajen nie ma, sadów nie ma, płotów nawet nie ma, z lewentarza ni śladu... a z chałupy ino zręby spalone... dzieci nie ma... pusto... straszno... jeno żona schorowana wywlekła się z barłogu na jego spotkanie i

gorzkimi łzami zapłakała!

Kieby piorun w niego trzasnął!

Oto kiedy on wojował i nieprzyjacioły Pańskie gromiły, przyszedł do chalupy mór i pobił mu wszystkie dzieci... pierun spalił... wilki wydusiły stada... żli ludzie rozgrabili... sąsiady zabraly ziemię... susze wypaliły zboża... grady wytłukły resztę... że nie ostało nic, ziemia jeno a niebo.

Siedział na progu kiej zmartwiały, a na odwieczerzu, kiedy przedzwaniali na Anioła Pański, zerwał się nagle i jał strasznym głosem wyklinąć i pomstować!

Próżno go żona wstrzymywała, próżno u nóg mu się wlekła błagający, przeklinał i przeklinał, że na darmo krew swoją lał za Pańską sprawę, na darmo bronił kościołów, na darmo rany ponosił, głód cierpiał, na darmo poczciwym był i pobożnym; na darmo. – Pan Bóg i tak go opuścił i na zatracenie skazał!

Strasznie bluźnił przeciw boskiemu imieniowi a krzyczał, że już chyba złemu się cały odda, bo on jeden ludzi w biedzie nie opuszcza.

Juści, że na takie przyzwy wnet się zły jawił przed nim.

Jastrząb się już nie pomiarkował w tej złości, a ino zawałał:

– Pomagaj, diable, jeśli możesz, bo mi się wielka krzywda stała.

Głupi, nie pomiarkował, że Pan Jezus chciał go doświadczyć i wypróbować.

– Pomogę, a oddasz duszę? – zaskrzeczał zły.

– Dam, choćby i zaraz!

Napisali cyrograf, który chłop krwią ze serdecznego palca podpisał.

I już od tego dnia zaczęło mu się wszystko wieść, sam mało co robił, a ino doglądał i rządził, Michałek, bo tak się kazał zły przezywać, robił za niego, a drugie diabły poprzbierane za parobków, to za Mienców, pomagały, że w krótkim czasie gospodarstwo było jeszcze lepsze, większe i bogatsze niżli przódzi.

Ino dzieci nie było nowych, bo jakże bez błogosławieństwa boskiego mogły być!

Gryzł się tym Jastrząb srodze, a po nocach czasami rozmyślał, jak to przyjdzie gorzeć w tym piekle wiecznym, i nie cieszyły go ni bogactwa, ni nic... Aż musiał mu Michałek jawić przed oczy, jako wszystkie bogacze, panowie, kupy diabłom się za żywota zaprzedały, a żaden z nich się nie turbuje ni rozmyśla, co tam będzie po śmierci, a jeno się weselą i wszystkiego używają do syta!

Uspokajał się potem Jastrząb i jeszcze barzej przeciwko Bogu srożył, że aż sam krzyż pod lasem zrąbał, obrazy z domu powyrzucał i do figury Częstochowskiej się brał, by ją roznieść, iż mu to do orki przeszkaďała, ledwie go od tego kobieta odwiedła skamieniem i prośbami.

I tak roki płynęły za rokami jako ta woda bystra, bogactwa rosły niepomiernie, a z nimi także znaczenie, iż nawet sam król zajeżdżał do niego, na dwór zapraszał i między swoich komorników sadzał.

Puszył się tym Jastrząb, wynosił nad drugie, biedotą pomiatał, wszelkiej poczciwości się wyzbył, że, już za nic miał świat cały.

Głupi! nie baczył, czym przyjdzie zapłacić za to...

Aż w końcu i przyszła godzina porachunku. Panu Jezusowi już zbrakło cierpliwości i pobłażania la zatwardziałego grzesznika...

Nadszedł czas sądu i kary.

Najpierw zwaliły się na niego ciężkie choroby i nie popuszczaly ni na to oczymgnienie.

Potem lewentarze padły na mór.

Potem piorun spalił wszelkie zabudowania.

Potem grady wybiły zboża.

Potem czeladź go odbiegła.

Potem zaś przyszły takie susze, że wszystko spaliło się na popiół, drzева poschły, wody wyschły, ziemia popękała.

Potem opuścili go całkiem ludzie i bieda siadła na progu.

A on chorzał ciężko, ciało mu kawałami odpadało, kości próchniały.

Na darmo skamlał o poratunek Michałka i jego diablich kamratów: nawet zły nie poradzi, kiej nad kim zawiśnie ręka Bożego gniewu!

A i diabli nie stali już o niego: ich był, to aby przedzej skonał, dmuchali mu w one rany straszne, bych się barzej jastrzyły.

Jedno zmiłowanie Pańskie mogło go tylko wybawić!

Jakoś późną jesienią przyszła jedna noc tak wiejna, że wicher zerwał dach z chałupy i powyrywał wszystkie drzwi i okna, wraz zaś zleciała się cała hurma diabłów i nuż tańcowało koło węglów, a cisnąć się z widłami do środka, bo Jastrząb już był na skonaniu...

Kobieta broniła go, jak mogła, obrazem świętym osłaniając, to kredą poświęconą znacząc progi a okna, ale już ustawała z wielkiej turbacji, by nie pomarł bez Sakramentów i pojednania z Bogiem; to chociaż zakazywał, tak był jeszcze w tej ostatniej godzinie zatwardziały, chociaż złe przeszkadzało, upatrzyła porę i poleciała na plebanie.

Ale ksiądz szykował się gdzieś do drogi, a do bezbożnika iść nie chciał.

– Co Pan Bóg opuścił, diabli zabrać muszą, nic tam już po mnie... – i pojechał na karty do dworu.

Zapłakała gorzko z frasunku, przykłękła przed oną figurą Częstochowskiej i tym szlochem krwawym, tym srzybotem serdecznym skamlała o zmiłowanie.

Ulitowała się nad nią Panienka święta i przemówiła:

– Nie płacz, kobieto, wysłuchane są twoje prośby...

I schodzi do niej z ołtarza, jak stała, w koronie złotej, w onym płaszczu modrym, zasianym gwiazdami, z różańcem u pasa... jaśniejąca dobrotnością... Przenajświętsza i gwieździe zarannej podobna... Kobieta padła przed Nią na twarz.

Podniosła ją świętymi rączkami, otarła te łzy żałosliwe, przytuliła do serca i powiada tkliwie:

– Prowadź do chałupy, może ci co poredzę, służebnico wierna.

Obejrzała chorego i zafrasowało się wielce serce miłościve.

– Bez księdza się nie obejdzie, kobietą jeno jestem i takiej mocy nie mam, jaką Jezus dał księżom! Łajdus on jest, o naród nie dba, zgoła zły pasterz,

odpowie za to srogo, ale on jeden ma moc rozgrzeszania... Sama pójdę po tego kostyrę do dworu... Naści różaniec, broń nim grzesznika, póki nie przyjdę.

Ale jak tu było iść?... noc ciemna, wiater, deszcz, błącko, kawał drogi, a do tego diabli wszędzie psocili.

Nie ulękła się niczego Pani Niebieska, nie! Przyodziała się jeno od pluchy w płachę i poszła w tę ciemnicę...

Doszła do dworu umęczona srodze i przemokła do nitki; zapukała prosząc pokornie, bych ksiądz szedł pilno do chorego, ale on, dojrzawszy, iż to jakaś biedota i taki psi czas na dworze, kazał powiedzieć, że rano przyjedzie, teraz nie ma czasu i grał dalej, pił i baraszkował z panami.

Matka Boża jeno westchnęła boleśnie nad jego niepoczciwością, to sprawiając, że zaraz zjawiła się złota kareta, cugi, lokaje, przeodziała się na panią starościnę i weszła na pokój.

Juści, że ksiądz zaraz pojechał chętnie i w te pedy.

Przyjechali jeszcze na czas, ale już śmierć siedziała na progu, a diabli przez moc dobywali się do chłopa, by go porwać żywcem, nim ksiądz nadjeździe z Panem Jezusem; tyle że broniła go kobieta różańcem, to obrazem drzwi przytykając, to pacierzem, to tym Imieniem Pańskim.

Wyspowiadał się Jastrząb, za grzechy żałował, Boga przepraszał, rozgrzeszenie dostał i zaraz w ten moment Bogu ducha oddał. Sama Najświętsza zamknęła mu oczy, pobłogosławiła kobietę i powiada do struchłego księdza:

– Późni za mną!...

Nie mógł się jeszcze pomiarkować, ale poszedł, rozgląda się przed chałupą, a tu ani karety, ni lokajów, jeno deszcz, błoto, ciemnica i śmierć, idąca za nim trop w trop... Uląkł się wielce i dalejże gnać za Panienką ku kapliczce!

Patrzy, a tu Ona już w płaszczu i koronie, otoczona chórami anielskimi, wstępuje na ołtarz, na dawne miejsce.

Poznał ci wtedy Królową Niebieską, strach go wziął, padł na kolana, ryknął płaczem i wyciągnął ręce o zmiłowanie.

A Panienka święta spojrzała nań gniewnie i rzekła:

Wieki tak całe pokłęczysz za grzechy, popłacziesz, nim odpokutujesz...

W kamień się wnet obrócił i tak jużostał, nocami jeno płacze, ręce wyciągnięte trzyma, zmiłowania czeka i już od wiek wieków tak klęczy.

Amen!

.

Do dzisiaj oglądać można oną figurę w Dąbrowie pod Przedborzem: pod kościołem stoi ku wiecznej pamiętności i ostrzeżeniu grzeszników, jako „kara za złe nikogo nie minie.”

Długie a głębokie milczenie padło na wszystkich, każdy rozważył słyszané i každen pełen był świętej cichości, podziwu, dobrotliwości i lęku.

Co tu rzec w taką porę, kiej się dusza człowiekowa rozpręży jako to żelazo w ogniu, nabrzmieje czuciem i jasnością, że jeno ją tknąć, a gotowa gwiazdnym deszczem rozprysnąć i tęczą się rozsnuć między ziemią a niebem.

To trwali w cichości, póki ostatnie zarzewia nie zaczęły w nich przygasać.

Mateusz wyciągnął flecik i jał na nim przebierać i ciągnąć z cicha tą nutą rzewliwą a mieniającą, jakoby kto rosy suł po owych pajęczynach, a Sochowa zaśpiewała „Pod Twoją obronę”. Przywtarzali jej z cicha.

A potem zaś z wolna zaczęli pogadywać o tym i owym, jak zwyczajnie.

Młodź zaczęła między sobą się prześmiewać, bo Tereska żołnierka zadawała parobkom zagadki ucieczne, że zaś ktosik powiedział, jako Boryna powrócił już ze sądów i pije teraz w karczmie ze swoją kompanią, Jagusia zawińęła się cicho i wyszła nie wołając nawet Józki, a za nią Antek wysunął się też ukradkiem, dopadł jeszcze w sieni u progu, ujął mocno za rękę i powiodł do innych drzwi na podwórze, a stamtąd przez sad do stodoły.

Prawie nie zauważono ich wyjścia, bo Tereska w głos wołała:

- „Przez ciała, przez duszy, a pod pierzyną się ruszy.” co to jest?
- Chleb, chleb, każdy wie! – wołali skupiając się koło niej.
- Albo to: „Gonią się goście po lipowym moście...”
- Przetak i groch!
- Każde dziecko o takich zagadkach wie.
- To mówcie drugie, mądrzejsze!
- „W koszuli się na świat rodzi,
A po świecie nago chodzi.”

Długo zgadywali, aż dopiero Mateusz powiedział, że to ser, i sam zadał taką zagadkę:

- „Lipowe drzewo wesoło śpiwa,
A koń na baranie ogonem kiwa.”
- Z trudem się domyślili, iż to ma znaczyć skrzypce.

Tereska zaś powiedziała jeszcze trudniejszą:

- „Bez nóg, bez rąk, bez głowy i brzucha,
A kaj się obróci, wszędzie se dmucha!”

Wiater to miało znaczyć; zaczęli się o to swarzyć, prześmiewać i coraz ucieczniejsze zagadki powiadać, aż się izba roztrzęsła gwarem i wesołością.

I jeszcze długo w noc tak się społecznie zabawiali.

Rozdział 23

...Wpadli do sadu, chyłkiem przesunęli się pod obwisłymi gałęziami i prędko, trwoźnie, niby spłoszone jelonki, wybiegli za stodoły, w omroczale śniegi, w noc bezgwiazdną i w niezgłębioną cichość pól przemarzłych.

Przepadli w nocy; zginęła wieś, umilkła nagle wrzawa ludzka, porwały się nawet najsłabsze odgłosy życia, że zapomnieli wnet o wszystkim i ujawszy się wpół, przywarli mocno do siebie biodro w biodro, przychyleni nieco, radośni a strwożeni, milczący a pełni rozśpiewania, lecieli ze wszystkich sił w cały ten świat, modrością siną zasnuty i milczeniem.

- Jaguś !
- Co?
- Jesteś to?
- Zaśby nie!...

Tyle jeno rzekli, czasami przystając, aby odetchnąć.

Zapierało im glosy trwoźne bicie serc i potężny krzyk radości przytajonej; zaglądali w siebie co chwila, oczy przeświecały się nawzajem, niby upalne, nieme błyskawice, a usta spadały na się z piorunową mocą i z takim głodnym, pożerającym ogniem, że zataczali się z upojenia, tchu brakowało, dziw serca nie rozpięły; ziemia usuwała się spod nóg, lecieli jakoby w ognistą przepaść i rozglądając się ślepymi od żarów oczyma, zrywali się wnet z miejsca i znowu biegli, ani wiedząc dokąd i kiedy, byle dalej, choćby w samą najgłębszą noc, aż tam, w te zwite kołtuny cieniów...

Jeszcze staje... jeszcze dwa... dalej... głębiej... aż wszystko zginęło z oczu, i świat cały, i sama pamięć o nim, aż przepadli całkiem w zapamiętaniu, jakoby we śnie nieprzypomnianym, a jeno przez dusze wiedzianym, jakoby w tym śnie cudownym, śnionym na jawie tam, w Kłębowej izbie, przed chwilą zaledwie, że tonęli jeszcze w świetlistej smudze cichych, mistycznych powiadań, że jeszcze pełni byli dziwów i zjaw onych, że jeszcze te prześnione baśniowe moce otrząsały na ich dusze cudowny okwiat oczarowań, trwógi świętych, zdumień najgłębszych, uniesień i nieutulonych tesknic!

Byli spowici jeszcze w czarodziejską tęczę cudów i marzeń, że płynęli jakby z korowodem tych dziwów, wywołanych przed chwilą, przez baśniowe kraje szli, na wskróś tych scen nadludzkich, wszystkich stawań, wszystkich cudów, przez najgłębsze kręgi zdumień i oczarowań. Jawy kołyzały się w cieniach, po niebie

błędzili, wyrastały z każdym spojrzeniem oczu, przez serca płynęły, aż chwilami przytajali oddechy, zamierali z trwogi i przywarci do siebie, oniemieli, załękli, wpatrywali się w bezdenną, sklebioną głęb marzenia, aż rozkwitały im dusze w kwiat zdumień, w prześwięty kwiat wiary i modlitewnych uniesień, że padali na samo dno podziwu i niepamięci.

A potem, powracając do przytomności, długo błędzili oczyma zdumionymi po nocy, nie wiedząc dobrze, zali są jeszcze między żywe, zali w nich się stawały te cuda, zali nie sen to wszystko, nie omanienie!...

– Nie bojasz się, Jaguś, co?

– Dyć bym za tobą poszła w cały świat na śmierć! – szepnęła z mocą, tuląc się do niego zapamiętale...

– Czekałaś to na mnie? – zapytał po chwili.

– Jakże! Kto ino w sienie wszedł, to aż me podrywało... po tom przeciech jeno poszła do Kłębow... po to... myślałam, że się nie doczekam...

– A kiej wszedłem, to udałaś, że mnie nie widzisz...

– Głupi... miałam patrzeć, żeby co pomiarkowali! Ale mę tak w dolku ścisnęło, że dziw nie spadłam ze stołka... ażem wode piła na strzeźwienie...

– Najmilejsza moja!...

– Siedziałeś z tyłu, czułam, ale bojałam się popatrzeć na ciebie, bojałam się zagadać... a serce to mi się tak tłukło, tak kołatało, że ludzie musieli słyszeć... Jezus! o małom nie krzykała z kuntentności!...

– Miarkowałem, że cię u Kłębow zastanę i razem wyjdziemy...

– Do dom chciałam bieżyć, a zniewoliłeś...

– Nie chciałaś to, Jaguś, co?...

– Hale... nieraz myślałam, by się tak stało... nieraz...

– Myślałaś tak! Myślałaś – szeptał namiętnie.

– Zaśby nie, Jantoś! a cięgiem, cięgiem... Tam za przełazem niedobrze...

– Prawda... tutaj nikto nas nie spłoszy... Sami jesteśmy...

– Sami!... i taka ciemnica... i... – szeptała rzucając mu się na szyję i obejmując go ze wszystkiej mocy szalu i miłości...

.

Nie wiało już na polach, jeno czasami wiater przegarniał miękkim powiewem i kieby tymi pieszczącymi szeptami przechładzał rozpalone twarze. Nie było gwiazd jarzących ni księżyca, niebo wisiało nisko, sklebione brudnymi i poszarpanymi runami chmur, kieby to stado wołów burych zaległo puste i nagię ugory, a dale majaczyły jakoby przez szare, rozwleczone dymy, że świat cały zdał się utkany z mgieł, drgającej wszędzy ciemności i wzburzonego mętu.

Głęboki, niepokojący, a ledwie odczuty szmer drgał w powietrzu, płynął jakby od borów zatopionych w nocy albo od chmur, z tych dzikich rozpadlin, z których raz po raz wyfruwały stada białych obłoków, uciekających chyzo, kieby klucze wiosenne ptactwa gonione przez jastrzębie.

Noc była ciemna i boleśnie wzburzona, głucha, a pełna dziwnego ruchu, pełna lęku, niepochwytnych drgań, trwożnych szmerów, przyczajonych zjaw i nagłych stawań rzeczy niewytłumaczonych a przerażających; czasami z nagła

spod zwałów ciemnicy wybłyskiwały widmowe bladości śniegów, to jakieś lodo-we, wilgotnawe, ropiące brzaski pełzały w wężowych skrętach wskroś cieniów, to znowu noc jakby zawierała powieki, mroki spadały czarną, nieprzeniknioną ulewą i świat cały przepadał, że oczy, nie mogąc się uchwycić niczego, zsuwały się bezsilnie w samą głęb przerażenia i dusza drętwiała, przywalona głuchą martwotą grobu, a chwilami rozdzierały się przysłony cieniów, pękały jakby gromem rozprute i przez straszliwe rozpądliny chmur widać było w głębokościach granatowe, pola uwieżeżdzonego, cichego nieba.

To znowu z pól czy od chałup, z nieba czy z zatopionych dali, nie wiada zgoła skąd, drgały rozprysły, pełzające jakby głosy, jakby blaski, jakby echa jakieś zgubione, widma dźwięków i rzeczy dawno pomarłych a błądzących po świecie płynęły żałosnym korowodem i ginęły nie wiadomo gdzie, jak te pomarłe światłości gwiazdne.

Ale oni oślepili na wszystko, burza się w nich zerwała i rosła wzmagając się co mgnienie, przewałała się z serca do serca potokiem palących a niewypowie-dzianych żądz, błyskawicowych spojrzeń, bolesnych drżeń, niepokojów nagłych, całunków parzących, słów splątanych, bezładnych a olśniewających niby dzi-kie mioty piorunów, oniemień śmiertelnych, tkliwości, a takiego czaru zarazem, że dusili się w uściskach, rozgniatali do bólu, darli się wprost pazurami, jakby chcąc wyrwać z siebie wnętrzności i skąpać się w rozkoszach męki, a przeslonione bielmami oczy nie widziały już nic, nawet samych siebie.

I porwani miłośną wichurą, oślepili na wszystko, oszaleli, wyzbyci z pamięci stopni z sobą jako dwie żagwie płonące, nieśli się w tę noc nieprzejrzaną, w pustkę i głuchą samotność, by oddawać się sobie na śmierć, do dna dusz, pożeranych wieczystym głodem trwania...

Nie mogli już mówić, tylko nieprzytomne krzyki rwały się im gdziesik aż z samych trzewiów, tylko szepy zduszone, porwane a strzeliste jak wytryski ognia, słowa błędne i opite szalem, spojrzenia żrące do szpiku, spojrzenia stru-chłałe obłękaniem, spojrzenia huraganów walących na siebie, aż przejął ich taki straszny dygot żądzy że zwarli się z dzikim skowytem i padli... nieprzytomni zgoła...

Świat się wszystek zakołował i runął wraz z nimi w ogniste przepaście...

.....
 – Już me rozum odchodzi!...
 – Nie krzycz... cicho, Jaguś...
 – Kiej muszę... wścieknę się abo co!
 – Dziw mi serce nie rozpęknie!
 – Spalę się... loboga, puść... daj odzipnąć...

.....
 – O Jezu... bo zamrę... o Jezu!...
 – We świecie jedyna...
 – Jantos! Jantos!...

.....
 ...Jako te soki, żywiące skryto pod ziemią, budzą się o wiośnie każdej,

rozprężają nieśmiertelną żądzą, prą do się przez zwały świata, z krańców ziemi płyną, niebami kołują, aż się odnajdą, przepadną w sobie i w świętej tajemnicy poczną, bych się potem stać zdumionym oczom: wiośnianą porą albo kwiatem, duszą człowieczą lebo poszumem drzewin zielonych...

Tak ci i oni parli do siebie przez długie tęsknice, przez dnie udręki, przez szare, długie, puste dnie, aż się odnaleźli i z jednakim, niezmożonym krzykiem pożądań padali sobie w ramiona zwierając się tak potężnie jako te sosny, gdy je burza wyrwie i zdruzgotane rzuci na siebie, że obejmują się rozpacznie, mocą wszystką i w śmiertelnym zmaganiu kolebią się, szamocą, chwieją, nim społem w lutą śmierć upadną...

A osłaniała ich noc i oprzędła, bych się stało, co przeznaczone...

.

Kuropatwy zaczęły się skrzykiwać gdzieś w ciemnościach, a tak blisko, że słyszać było idące całe stado; rozlegał się szybki szelest, jakby skrzydeł podnoszonych do lotu i bijących o śniegi, to oddzielne, cierpkie głosy rozdzierały ciszę, a od wsi, snadź niedalekiej, zrywały się

przyduszone, a mocne piania kogutów.

- Późno już... – szepnęła trwoźnie.
- Jeszcze daleko do północka, pieją ano na odmianę.
- Odwilga będzie.
- Juści, śnieg zamiękł.

Zajęce gdziesik blisko jakby za kamionką, pod którą siedzieli, zaczęły beczeć, przeganiać się i gzić kieby na weselisku, aż całą gromadą przeleciały obok nich, że odskoczyli z przerażeniem.

Parzą się juchy i tak ślepnią, że na człowieka nie baczą. Na zwiesnę idzie.

- Myślałam, że jakiś zwierz dziki...
- Cicho no, przykucnij! – szepnął zaledkłym głosem.

Przywarli do kamionki w milczeniu. Z rozbielonej śniegowymi brzaskami ciemności jeły się wynurzać jakieś cienie długie i pełzające... posuwały się wolno... chyłkiem, to znikały całkiem, jakby się pod ziemię zapadły, że ino oczy świeciły kieby te świętojańskie robaczki w gęstwinie; były może o pół staja zaledwie od nich, przewlekły się wnet i całkiem zginęły w ciemnicy, aż nagle rozległ się krótki, bolesny, śmiertelny bek zajęczy, potem ostry tupot, wrzawa charczeń, kotłowanina jakaś przerażająca, chrupot miażdżonych kości, groźny warkot i znowu milczenie głębokie a niepokojące zaległo dookoła.

- Wilki ozdarły zajęczka.
- Od wiatru siedzim, to i nie zwąchały.
- Bojam się... chodźmy już... ziąb mnie przejmuję... – wstrząsnęła się.

Ogarnął ją sobą i rozgrzewał takimi całunkami, aż oboje wnet zabaczyli o całym świecie, objęli się krzepko w pas i poszli jakąś dróżką, która się im sama nawinęła pod nogi; szli kołysząc się ciężko ruchem drzew, pokrytych nadmiarem kwiatów i kolebiących się cicho w pszczelnym brziku...

Milczeli, a jeno szmer pocałunków, wzdychów, namiętne pokrzyki, głuchoły warkot upojeń, radosne bicie serc okryły, ich jakoby drgającym żarem pól

wiośnianych: byli jako te okwiecone wiosną rozłogi, zatopione w śivetlistym pobrzęku radości; boć tak samo rozkwitały im oczy, tak samo dyszeli upalnym tchnieniem pół rozprażonych w słonecznej pożodze, drżeniem traw rosnących, drganiem i pobłyskiem strumieni, stłumionym krzykiem ptaków; serca tętniały w jedno z tą ziemią świętą, a spojrzenia padały kieby ten ciężki, rodny okwiat jabłonkowy, a słowa ciche, rzadkie, ważne wytryskiwały z samego rdzenia duszy, niby olśniewające pędy drzew w majowe świty, a oddechy były jako te wiewy pieszczące młodą ruń, a dusze jako ten dzień wiośniany, rozsłoneczniony, jako te zboża w słup idące, pełne skowronkowych świergotów, blasków, poszumów, lśniącej zieleni i niezmożonej radości istnienia...

To milkli z nagła i przystawali zapadając w ciemnościach jakiegoś przepadania, jak kiedy chmura przysłoni słońce i świat ścichnie, omroczy się i w założci a lęku przepada na mgnienie...

Ale wnet podnosili się z oniemień, radość buchała w nich pożarem, weselny ton rozbrzmiewał w duszach, uskrzydlał mocą takiego szczęścia i tak. rwał do podniebnego lotu, że ni wiedząc wybuchały namiętnym, nieprzytomnym zgłoła śpiewem...

Kołysali się w takt głosów, co zdały się być tęczowymi skrzydłami i gwiazdnym, rozpalonym wytryskiem dźwięków rozsypywały się w noc zmartwiałą i pustą.

Nie wiedzieli już nic, szli przywarci do sie a bezwolni, zgubieni w sobie a niepamiętliwi, pijani jeno tą nadludzką mocą czucia, co ich niesła w nadświaty i rwała się pieśnią bezładną, splątaną, bez słów prawie.

...Pieśń dzika i wzburzona płynęła rwiącym potokiem z serc wezbranych i biła we świat wszystek zwycieskim krzykiem miłości...

...I jako krzew ogrnisty płonęła w chaosie mroków i nocnego mętu...

...To była chwilami jakby ciężkim, druzgocącym warkotern wód, zrywających lodowe okowy...

...Ledwie dosłyszalnym, brzękliwym a słodkim poszumem dzwoniła, niby fala zbóż kołyszących się w słońcu...

...Pękały złote łańcuchy brzemięń, rozsypywały się na wiatr i ordzawiały wlekły się ciężko po zagonach, że były jeno krzykami nocy, czasem szlochem bezsilnym, wołaniem sierocym, głosem zaguby i lęku...

...I w grobowej cichości umierały.

Ale po chwili jak ptaki wystraszone zrywały się kur słońcu szalonym lotem, serca nabrzmiewały taką potęgą wzlotu i zagubienia się we wszystkim, że wybuchały oślepiającym hymnem uniesienia, modlitewną pieśnią ziemi całej, nieśmiertelnym krzykiem istnienia.

.....

– Jaguś! – szepnął zdumiony m głosem, jakby spostrzegając ją przy sobie.

– Dyć to ja! – odparła jakoś łzawo i cicho.

Znaleźli się na droźce, biegającej wzduż wsi za stodołami, ale już po Borynowej stronie.

Naraz Jagna zaczęła płakać.

Co ci to?

Abo to wiem?... a tak mię cosik sparło, że się same łzy leją.

Zafrasował się wielce, przysiedli pod jakąś stodołą na wystających węglach, przygarnął ją mocno i otoczył ramionami, że kieby dzieciątko przywarła mu do piersi, zapatrzyła się gdziesik w siebie, a łzy skapywały jej z oczu jak ta rosa z kwiatów; obcierał je dlonią, to rękawem, ale wciąż płynęły

Boisz się?...

Zaśby czego! jeno taka cichość we mnie rośnie, kieby śmierć przy mnie stojąła, a tak mnie cosik podrywa, tak ponosi, że tego nieba bym się uwiesiła i z tymi chmurami poniesła we świat.

Nie odrzekł, zamilkli oboje; przymroczało w nich nagle, jakiś cień padł na dusze i zmącił jasne tonie, i przeniknął dziwnie bolesną tęskliwością, że jeszcze barzej rwali się do siebie, barzej szukali w sobie ostoi jakiejś, barzej przepierali przez sieć w jakiś upragniony świat...

Wiatr zawiały, drzewa zakołyzały się trwoźnie, osypujące ich mokrym śniegiem; chmury skłębione, ciężkie zaczęły się nagle rozpadać i uciekać w różne strony, a cichy, rozedrgany jęk powiał po śniegach.

– Trza bieżyć do dom, późno już – szepnęła unosząc się nieco.

– Nie bój się, jeszcze spać nie śpią, słyszać głosy na drodze, pewnikiem rozchodzią się od Kłębow.

Cebratki zostawiłam przy dojeniu, jeszcze se kulasy krowy połamią.

Ucichli, bo jakieś głosy rozległy się bliżej i przeszły; ale gdzieś z boku, jakby na tej samej dróżce, zaskrzypiał śnieg i jakiś cień wysoki zamajaczył tak wyraźnie, że zerwali się na równe nogi.

Ktosik tam jest... przyczaił się jeno pod płotem.

Uwidziało ci się... czasem za chmurą takie cienie idą.

Długo nasłuchiwieli rozpatrując ciemności.

Chodźmy do broga, tam będzie ciszej! – szepnął gorąco.

Oglądali się trwoźnie co chwila, przystając z zapartym tchem i nasłuchując, ale cicho było naokół i martwo; podeszli więc chykiem, ostrożnie do broga i wsunęli się w głęboki otwór, czerniejący tuż nad ziemią.

.

Pociemniało znowu na świecie, chmury się zawały w gąszcz nieprzeniknioną, blade światłości pogasły, noc jakby przymknęła powieki i zapadła w głęboki sen, wiatr przemknął bez śladu, cisza wionęła jeszcze głębsza i bardziej niepokojującą, że słyszać było dygotanie drzew obwisłych pod śniegiem i daleki, daleki belkot wody spadającej na koła młynskie, a po długiej chwili śnieg znowu zaskrzypiał na dróżce: dobrze już słyszać było ciche, ostrożne, jakby wilcze kroki... Cień jakiś oderwał się od ścian i przygarbiony posuwał się po śniegach, był coraz bliżej, wyrastał, zatrzymywał się co mgnienie i znowu szedł... skręcił za bróg od pola, przyczółgał się prawie pod otwór i nasłuchiwał dugo...

Potem przesunął się do przełazu i zniknął pod drzewami...

Nie wyszło i Zdrowaś, kiej się znowu pokazał wlekąc za sobą wielgachną wiązkę słomy, przystanął na mgnienie, posłuchał i skoczył do brogu, przytkał

wiązką dziurę... trzasnęła zapałka i ogień w mig rozbłysnął po słomie, zatrzeptał się, tysiącem jęzorów błysnął i po chwili buchnął krwawą płachtą, ogarniając całą ścianę brogu...

Boryna zaś przygięty, straszny kiej trup, czatował z widłami w ręku.

.....

Oni zaś wnet pomiarkowali, co się dzieje: krwawe błyски jeły się przeciskać do środka i dym gryzący zapełniał jamę, porwali się z krzykiem, bijąc się o ściany, nie wiedząc wyjścia, oszaleli ze strachu i ledwie co dychający, aż Antek cudem jakimś natrafił na przysłonę, wparł się całą mocą i razem z nią padł na ziemię, ale nim się porwał, stary runął na niego i przebódł widłami do ziemi, nie trafił dobrze, bo Antek się zerwał i nim stary ponowił, trzasnął go pięściami w piersi i pognał w cały świat.

Rzucił się wtedy stary do brogu, ale już i Jagny nie było, jeno mu mignęła i przepadła w nocy, więc jał ryczeć oszalałym, nieprzytomnym zgoła głosem:

– Gore! gore! – i biegał z widłami dookoła brogu że kiej zły widział się w krwawym brzasku, bo ogień objął już cały bróg i z szumem miotając się, sycząc, bił w góre okropnym słupem płomieni i dymów.

Ludzie zaczęli nadbiegać, krzyki poszły po wsi, ktosik uderzył w dzwon, trwoga zaszarpała serca, a łuna rosła i pożar ognistą płachtą powiewał na wsze strony, i pryskał deszczem iskier na zabudowania, na wieś całą.

Rozdział 24

Co się działo w Lipcach po onej nocy pamiętliwej, to i najpierwszemu głowaczowi niełacno byłoby zapamiętać wszystko a opowiedzieć; tak się bowiem zakotłowało we wsi jakoby w tym mrowisku, kiej w nim jaki niecnota kijaszkiem zagrzebie.

Ledwie rozedniało chyla tyla i ludzie oczy z pomroki nocnej przetarli, a już každemu było pilno na pogorzelisko, że niejeden pacierze jeszcze w drodze odmawiał, a pędem biegał kieby na ten jarmarek.

Dzień się był podniósł ciężki i tak przemglony, że choć już pora była na dużą jasność, a mroczał jeszcze kieby na świtaniu, śnieg bowiem jał walić mokrymi płatami i przysłonił świat roztrzęsioną, szklistą i przemięklą płachtą, ale nikto na pluchę nie zważył, schodzili się ze wszystkich stron i całymi godzinami wystawali na pogorzelisku przeredzając z cicha o wczorajszym, a strzygąc uszami, bych czego nowego dosłyszeć.

Gwar się też czynił niemały, bo coraz więcej nadciągało narodu, że kupy już stały w opłotkach, pełno było w podwórzu, a już zgoła ciżbą się gęstwili wpodle brogu, że ino czerwieniało na śniegach od kobiecego przydziewku.

Bróg był spalony do cna i porozwałany, że jeno dwa słupy sterczały z pogorzelii, opalone kiej głównie, na chlewach zaś i szopie dachy pozrywano do samych zrębów i rozrzucono, że cała dróżka i pole wokoło, na jakie pół stajania, zaniesione były opalonym poszyciem, potrzaskanymi łatami, przepaloną słomą i na pół zwęglonym drzewem i wszelką spalenizną.

Śnieg padał bez przerwy i z wolna pokrywał wszystko szklistą powłoką, ale miejscami topniał od przytajonych żarów. a niekiedy z porozwałanych kup siana wytryskiwały strugi czarnego dymu i buchał blady, trzeszczący płomień, ale wnet rzucali się nań chłopi z osękami, dusili trepami, bili kijami i przywalali śniegiem.

Właśnie byli rozwlekli taką roztlałą kępę, gdy któryś, bodaj chłopak Kłębow, wygarnął osękiem jakąś opaloną szmatę i podniósł wysoko.

– Jagusina zapaska! – wrzasnęła urągliwie Kozłowa, boć już dobrze wiedziano, co się stało.

- Pogrzebta no, chłopaki, może najdzieta tam jeszcze jakieś portki!...
- Hale! wyniósł je całe, tyle że mógł zgubić na drodze.
- Dzieuchy już szukały, ktosik je uprzedził.

– Bych Hance odnieść – gadały wybuchając śmiechem.

– Cichota, pyskacze, ale! Na zabawę się zebrały i zęby będą szczerzyć z cudzego nieszcześcia! – krzyknął rozgniewany sołtys. – Do domu, baby! Czego tu stoita? Jużesta dosyć namełły ozorami – i rzucił się, by rozganiać.

– Zasie wam do nas! pilnujcie swojego, kiejście na to ustanowieni! – krzyknęła Kozłowa tak mocno, że sołtys tylko popatrzył na nią, splunął i poszedł w podwórze, a nikt się nawet nie ruszył z miejsca, baby zaś jęły sobie trepami podsuwać zapaskę, oglądać, a coś cicho i ze zgrozą opowiadać.

– Taką trzeba ze wsi wywieścić ożogiem kiej czarownicę! – rzekła w głos Kobusowa.

– A przecież! bez nią to wszystko! bez nią! – przygadywała Sikorzyna.

– Juścić, ale Pan Jezus strzegł, że cała wieś nie poszła z dymem! – szepnęła Sochowa.

– Bo i prawda, że cud, prawdziwy cud!

– Wiatru też nie było i w czas spostrzegli.

– A ktosik w dzwon uderzył, bo wieś była w pierwszym śpiku.

Pono to niedźwiedni szły z karzmy i pierwsze zobaczyły.

– Moiściewy! ale ich sam Boryna złapał w brogu i tyle co rozegnał, a tu ogień zaraz buchnął... Miarkowałem wczoraj u Kłębow, że coś będzie, skoro razem się wynieśli.

– Pono już dawno stróżował za nimi.

– Jakże! powiadał mój chłopak, że wczoraj cały czas chodził po drodze przed Kłębową chałupą i miał ich na oku – prawiła pod nosem Kobusowa.

– Toteż widno, co bez złości Antek podpalił.

– Abo się to nie odgrażało?

– Cała wieś o tym wiedziała.

– Musiało się na tym skończyć, musiało! – dogadywała Kozłowa.

A w drugiej grupie starszych gospodyń szeptano również różności, jeno tyle że ciszej i ważniej.

– Stary pono tak zbił Jagnę, że leży chora u matki...wiecie to?

– Jakże! zaraz do dnia, powiadali, wygnął ją, skrzynkę za nią wyrzucił i wszystkie szmaty – dorzuciła milcząca dotąd Balcerkowa.

– Nie powiadajcie byle czego, byłam dopiero co w chałupie, skrzynka stoi na swoim miejscu – objaśniała Płoszkowa.

– Ale już na weselu przepowiadałam, że się tak skończy – podjęła głośniej.

– Co się dzieje, mój Jezus! co się dzieje! – jęknęła Sochowa chwytając się za głowę.

– Ano co, do krewnego go wezmą i tyla!

– Sprawiedliwie mu się to należy: cała wieś mogła pogorzeć!

– A tom już spała w najlepsze, a tu Łuka, co latał z niedźwiednikami, bębni w okno i krzyczy: „Gore!”

Jezus Maria! w oknach czerwono, jakoby kto zarzewiem szyby obwalił, to mi już ze strachu całkiem moc odjęło... a tu dzwon bije... ludzie krzyczą... – opowiadała Płoszkowa.

– Skoro jeno powiedzieli, że Boryna się pali, zaraz mnie tknęło, że to Antkowa sprawa – przerwała jej ktoaś.

– Cichocie, powiadacie, jakbyście na oczy widzieli.

– Widzieć nie widziałam, ale skoro tak wszystkie powiedają...

– Jeszcze w zapusty bąkała o tym tu i owdzie Jagnustynka...

– Ani chybi, wezmą go w dybki i posadzą w kreminale.

– Co mu ta zrobią? widział to kto? są na to świadki? co? – zauważyła Balcerkowa, że to procesownica była sielna i na prawie się знаła.

– A nie złapał go to stary?...

– Złapał, ale na czym innym, a choćby i widział podpalanie, świadczyć nie może, bo ociec i w złości z sobą żyli.

– Sądów to sprawa, nie nasza, ale kto winowaty przed Bogiem i ludźmi, jeśli nie ta suka Jagna? Co – podniesła znowu surowy głos Balcerkowa.

– Prawda! Juści! takie zbereżeństwo, taki grzech! – szeptały ciszej, zbiły się w kupę i zaczęły jedna przez drugą wypominać jej grechy.

Gadały coraz głośniej i coraz zawzięciej potępiały Jagnę, wygłaszały teraz wszystko, co ino było i nie było, co ino która kiedy bądź zasłyszała abo i sama stworzyła na nią: wszystkie dawne urazy i zawiści zasycały w duszach, że jako ten kamienny grad leciały na nią przewiska, wymysły, odgrózki złe i nienawistne słowa, wzburzona złość, że gdyby się tak jawiła w tej chwili, to ani chybi z pięściami rzuciłyby się do niej.

Chłopi zaś w drugiej kupie poredzali spokojniej, ale nie mniej zawzięcie powstawali na Antka; gniew z wolna ogarniał wszystkie serca, wzburzenie głębokie, srogie kołysoło tłumem, błyskało w oczach piorunami, że niejedna pieść się wyciągała groźnie, gotowa do spadnięcia, niejedno twarde słowo jak kamień zawarczało, że nawet Mateusz. który go obraniał zrazu, dał spokój, a jeno w końcu rzekł:

– Rozum mu odjąć musiało, jeśli się na taką rzecz ważył!

Ale na to skoczył rozsrożony kowal i ją przekładać gospodarzom, że Antek dawno się odgrażał podpaleniem, że stary już z dawną wiedział o tym i całymi nocami pilnował.

– A że on to zrobił, to bym przysiągl, a zresztą są świadki, ze znają i musi być kara na takich, musi! A bo to nie zmawiał się wciąż z parobkami, nie buntował to przeciw starszym, nie podmawiał do złego, wiem ci ja nawet z którymi, wiem, patrzę nawet na nich, słuchają mnie teraz i jeszcze śmiały bronić takiego – wrzeszczał groźnie. – Zaraza z takiego na całą wieś płynie, zaraza, że do kreminału, na Sybir go, kijami zatłuc kiej psa wścieklego, bo nie dość obrazy boskiej, żeby z rodzoną macochą... a tu podpala jeszcze! Cud jeno, że cała wieś nie poszła! – wykrzykiwał namiętnie, snadź miał w tym jakieś wyrachowanie.

Zmiarkował to Rocho stojący z Kłębem na uboczy i rzekł:

– Mocno stajecie mu naprzeciw, choć wczoraj jeszcze piliście z nim w karczmie.

– Wróg mi každen, który wie całą mógl powieść na dziady!

– Ale dziedzic to wama nie wrogiem! – dorzucił poważnie Kłab.

Zawrzeszczał ich, zakrzyczeli i insi, a kowal rzucał się między ludzi, podjudzał, do pomsty wzywał, niestworzone rzeczy wymyślał na niego; aż i naród dość już wzburzony zmącił się do dna i zaklebił, zaczęli głośno wołać, by przywieść podpalacza, skuć w, kajdany i do urzędu powieść, a insi, gorętsi, już się oglądali za kijami i chcieli bieżyć, wywlec go z chałupy i tak sprać, bych całe życie popamiętał!... najbarzej nastawali ci, którym nieraz Antek żebra zrachował kijaszkiem...

Rejwach się podniósł, krzyki, klątwy, wygróżki i takie zamieszanie, że naród się skłębili i miotał jako ten gąszcz smagany wichurą, i jał się kolebać, bić kiej fala o płoty, przeć ku wrótniom i na drogę przeciekać – próżno wójt skoczył uspokajać, próżno sołtys i co starsi przekładali i tłumaczyli, głosy ich ginęły w piekielnej wrzawie, a oni sami porwani przez pęd szli razem z innymi, nikt ani słuchał, ni zważył na ich mowy, kuźden się rwał, rzucał, krzykał, co mu sił starczyło, że kieby opętanie jakieś poniesło wszystkich wichurą pomsty...

Naraz Kozłowa jąła się przedzierać naprzód i krzyczeć wniebogłosy:

– Oboje winowaci, oboje przywlec i skarać na pogorzelisku!...

Baby, a zwłaszcza komornice i biedota wszystka, wzięły wtór za nią i z krzykiem nieludzkim, rozczapierzone, nieprzytomne zgoła, darły się pobok niej na czoło przez gęstwę rozwściekłonym, huczącym potokiem; podniósł się wrzask i pisk w wąskich opłotkach, boć wszyscy się naraz cisnęli, wszyscy krzyczeli, wszyscy trząchali pięściami, przepychali się z mocą, że jeno oczy błyszczeli groźnie i splątana, dzika wrzawa biła od nich kiej bełkot wód wzburzonych, kiej ten głos gniewu powszechnego, co objął wszystkie serca płomieniem – tloczyli się coraz mocniej i przedzej, gdy ci na przedzie idący jeli wołać:

– Ksiądz z Panem Jezusem idzie! ksiądz!

Tłum się zatargał jakby na uwięzi, zakołyzał i runął na drogę, przystawał, rozpadał się na bryzgi, sciszał, aż nagle przymilkł całkiem i upadł na kolana, i pochylił obnażone głowy...

Ksiądz bowiem nadchodził od kościoła z Panem Jezusem; Jambroży szedł z zapaloną latarnią na przedzie i przydzwaniał...

Przeszedł rychło, że widział się już jakoby za obmarznietą szybą w tym gęstym, śniegowym tumanie, gdy zaczęli powstawać z klęczek.

– Do Filipki idzie, tak pono przemarzła wczoraj w boru, że już od świtania ledwie zipie, mówią, co wieczora nie doczeka.

– Wzywali go też i do Bartka z tartaka...

– Zachorzał to?

– Jakże, nie wiecie? drzewo go tak przygnietło, że pewnie już nic z chłopa nie będzie... – szeptano spoglądając za księdzem. Kilka gospodyń ruszyło za nim w asyście i cała hurma chłopaków poleciała na przełaj przez staw ku młynowi, reszta zaś stała bezradnie jak to stado owiec, kiedy je z nagłą pies obgoni, gniew się gdziesik podziałał, ten pęd mocy prysnął, gwar umilkł, że rozglądał się po sobie, jakby przecknięci z głębokiego snu, przestępowali z nogi na nogę, drapali się po łbach, coś niecoś przerzekali, a że niejednemu wstyd się robiło, to jeno spluwał, czapę naciskał i chyłkiem przebierał się z gromady, która kiej

ta woda rozlewała się po drodze i ginęła z wolna rozciekając się po opłotkach i chałupach. Kozłowa jedna mimo wszystko jazgotała głośno i wygrażający się Jagnie i Antkowi, ale widząc, że ją wszyscy odstępili, nakręciła, by sobie ulżyć złości, skłóciła się z Rochem, który jej słowa prawdy powiedział, i poszła na wieś, że w końcu ostało ludzi mało wiele i ci, którzy czuwali nad pogorzelą i strzegli, by w razie odnowy ognia dać pomoc.

Ostał się w podwórzu i kował, ale tak zezłony tym, co się stało, że milczał, kręcił się niespokojnie, zaglądał po kątach i raz po raz przeganiał Łapę, który wciąż za nim naszczekiał i docierał...

Boryna zaś nie pokazał się ani razu przez cały czas, powiadali, że zakopał się w pierzyny i śpi, jedna tylko Józka, z zapuchłymi od płaczów oczami, wyzierała przed chałupę na naród i kryła się z nawrotem, że sama Jagustynka obrządzała gospodarstwo, ale i stara była dzisiaj kiej osa, kaśliwa i nieprzystępna jak nigdy, że bali się jej pytać, bo tak odpowiadała, iż jakby kto pokrzyw polizał.

Zaś o samym południu przyjechał pisarz ze strażnikami i jeśli opisywać pogorzel i badać przyczyny pożaru, to juści, że i reszta narodu rozpierzchła się na wsze strony, bych czasem nie pociągnęli do świadczenia.

Drogi z nagła opustoszały prawie całkiem, prawda, że i śnieg walił bezustannie, a nawet jeszcze mokrzejsszy, bo nim tknął ziemi, topniał i grząską młaką pokrywał wszystko, w chałupach natomiast wrzało kieby w ulach, bo w Lipcach tego dnia zrobiło się jakoby święto niespodziane, mało kto co robił i pamiętał o czym, że gdzieniegdzie krowy jęczyły przy pustych żłobach, a jeno radzono wszędzie, często ktoś się przemykał z chałupy do chałupy, baby latały z ozoram, nowiny krały kiej wrony z komina do komina, a w oknach i przed drzwiami, to w opłotkach wyzierały rozciekawione twarze, czekające, czy też Antka powiezą strażniki!

Ciekawość i zniecierpliwienie rosło z godziny na godzinę, a nie wiada było nic pewnego, bo co trochę ktosik wpadał zziajany i powiedał, że już po Antka poszli, drudzy zaś przysięgali, że strażników pobił, wyrwał się z więzów i w cały świat poszedł, a insi zaś zasię znowu co innego pletli.

To zaś ino było prawdą, że Witek latał do karczmy po gorzalkę i że z komina Borynowego sielnie się kurzyło, miarkowali z tego, co jakąś warzę la strażników narządzają.

A już pod sam wieczór przejechała wójtowa bryka z pisarzem i strażnikami, ale bez Antka!

Zdumienie i rozczarowanie zawodu ogarnęło wieś, boć wszyscy byli pewni, że go zakutego w kajdany powieżą do kreminału, próżno się głowili a delibero-wali, co stary zeznał do protokołu, wiedział jeno o tym wójt i sołtys, ale ci nie chcieli nic powiadać, więc ciekawość wzrosła niepomiernie i snuły się przypuszczenia coraz insze i zgoła niepodobne do wiary...

Noc się z wolna zrobiła ciemna i dość cicha, śnieg był przestał padać i brało jakby na przymrozek, bo choć chmurzyska bure przeganiały po niebie, ale gdzieniegdzie, w przerwach wysokich, błysnęła gwiazda wyiskrzona i ostry po-

wiew ściskał zdziebko rozmiękłe śniegi, że chrupały pod nogami, po chałupach błyskały światła, i ludzie, kupiąc się po ciasnych izbach przed ogniskami, uspokajali się po całodziennych wzruszeniach, nie przestając jednak snuć domysłów i przypuszczeń!

Bo juści materii nie brakowało, jeśli bowiem Antka nie zabrali, to nie on spalił, więc kto? – Nie Jagna przecież, nikt by temu wiary nie dał, nie stary; taka myśl ani postała komu w głowie!

Błędzili przeto kieby po omacku nie mogąc w żaden sposób znaleźć wyjścia z męczącej zagadki... We wszystkich chałupach gadali o tym, a nikto prawdy się nie dowiedział, tyle jeno z tych deliberacji wyszło, że gniew do Antka przeszedł, zmilkli nawet jego wrogowie, a przyjaciele, jak Mateusz, podnieśli znowu obronne głosy; ale natomiast wzniósła się sroga niechęć ku Jagnie i dochodziła aż do zgrozy strasznego, śmiertelnego grzechu. Kobiety ją ano wzięły na ozory i tak przewlekały między sobą, że jakby po tych ostrych cierniach, nie ostawiając całego nawet ni kawałka skóry! Dostało się przy tym i Dominikowej niemało, dostało... a jeszcze i barzej ciskały się na nią w złość, że nikto nie wiedział, co się z Jagną dzieje, bo stara odpędzała ciekawych od proga kieby tych psów naprzykrzonych.

Ale jedno, co zgodnie i jednakowo wszyscy czuli, to głębokie współczucie dla Hanki, nad którą się szczerze litowano i żałowano serdecznie, a nawet Kłębową i Sikorową zaraz z wieczora poszły do niej z dobrym słowem wziąwszy coś nieco w węzelki.

Tak ano przeszedł on dzień na długo pamiętny, nazajutrz zaś wszystko powróciło do dawnego, ciekawość przygasła, gniewy ostygły, wzburzenie się uciszyło i opadło, kużden znowu wrócił do swojej kolejny, pochylił głowę pod jarzmem i niósł dolę, jak Pan Bóg przykazał, bez szemrania i z cierpliwością.

Juścić, że gadano tu i owdzie o tych zdarzeniach, ale coraz rzadziej i ploniej, boć każdemu bliższe są i pierwsze własne troski a frasunki, jakie dzień każdy z osobna przynosi.

Przyszedł marzec i nastąły czasy zgoła nie do wytrzymania, dnie były ciemne, smutne i tak przejęte pluchą, deszczami, to śniegiem mokrym, że trudno się było wychylić za chałupę, słońce jakby się gdziesik zatraciło w tych niskich, zielonawych topielach chmur, że nawet i na to oczów mgnienie nie rozbłyskało – śniegi z wolna topniały albo podmiękkie, sflażone zieleniły się od pluchy kiej pleśnią obrosłe, woda stała w bruzdach i zatapiała niziny i obejścia, nocami zaś brały przymrozki, że trudno się było utrzymać na olodowaciałych drogach i przejściach.

Przez taki psi czas przedżej i zapomniano o pożarze, ile że ni Boryna, ni Antek, ni Jagna nie drażnili sobą ludzkich oczów, to wpadli w niepamięć jako ten kamień na dno, że jeno woda czasami zgurbi się nad nim, zmarszczy, połamie, rozkolesi, zaszemrza i znowu płynie spokojnie.

Tak przeszło dni parę aż do ostatniego, zapustnego wtorku.

Że zaś ostatki były półświątkiem, więc już od samego rana niemały ruch uczynił się po chałupach, bo przyogarniano nieco izby, a z każdego prawie domu

ktosik pojechał do miasteczka za różnościami, głównie zaś po mięso albo choćby po ten kawał kiełbasy lub sperki, jeno biedota musiała się kuntentować śledziem, wziętym na borg od Źyda, i ziemniakami ze solą.

U bogaczy to już od samego południa smażono pączki, że mimo pluchy po całej wsi rozwłoczyły się zapachy przepalonego szmalcu, prażonych mięsów i jensze, barzej jeszcze jastrzące ślinę smaki.

Niedźwiedni włowczyły się znowu od chałupy do chałupy ze swoimi cudakami, że wciąż a coraz w innej stronie buchały wrzawliwe głosy chłopaków...

Wieczorem zaś po kolacji zrobili muzykę w karczmie, na którą, kto żywi i ruchał nogami, pospieszył, nie bacząc na deszcz ze śniegiem, jaki zaraz od zmierzchu padał. Zabawiano się ze wszystkiego serca, ile że to ostatni raz przed Wielkim Postem. Mateusz grał na skrzypicy, od wtóru mu przebierał na fletku Pietrek, Borynów parobek, a przybębniał Jasiek Przewrotny.

Hulano ochotnie jak mało kiedy i do późna, do tela, póki dzwon na kościele nie uderzył na znak, że to już północ i zapustom koniec; wnet zmilkły muzyckie głosy, zaprzestano tańców, dopito spiesznie flach i kieliszków, i naród się cicho rozchodził. że ostał jeno Jambroży, niezgorzej napity, bo swoim zwyczajem jał przed karczmą wyśpiewywać.

Tylko w chałupie Dominikowej błyszczało światło do późna, powiadali, że do drugich kurów, bo siedział tamano wójt ze sołtysem i zgodę czynili między Jagią a Borynią.

Wieś już dawno spała, cichość objęła świat, bo deszcz jakoś z północy ustał, a oni jeszcze radzili...

Jeno w Antkowym domu nie było cichości ni spokojnego śpiku, ni wesołych ostatków.

Co się tam działo w Hanczynej duszy przez te długie dni i noce, od tej minuty gdy ja w czas pożaru spotkał przed chałupą i siłą przyniewolił do powrotu, to chyba jeden Pan Bóg wie, ale tego żadne ludzkie słowo nie wypomni.

Juści, że jeszcze tej samej nocy dowiedziała się wszystkiego od Weronki.

To zamarła w niej dusza od męki i leżała jako ten trup nagi, śmiercią swoją okropny. Przez pierwsze dwa dni prawie się nie ruszała od przeslicy, prząść nie przedła, a jeno ruchała bezwolnie rękami, jako ten człowiek we śpiączce śmiertelnej, zapatrzona pustym, wyżartym wzrokiem w siebie, w te lute wieje smutków, w te żałosne odmęty lez palących, krzywd i niesprawiedliwości, że ni spała przez ten czas, ni jadła, ni wiedziała dobrze, co się wokoło dzieje, nawet płaczów dziecińskich niepomna ni siebie, aż ulitowała się nad nią Weronka i zajęła się dziećmi i starym, który na dobitkę zachorzał po tym chodzeniu do lasu i leżał na przypiecku postępując z cicha.

Antka też jakby nie było, wychodził równo ze świtem, a wracał późną nocą, nie bacząc na nią ni na dzieci, a zresztą nie mogła się przemówić choćby na to jedno słowo do niego, nie poredziła, tak zapiekłą miała duszę z żałości i jakby na kamień stężała.

Dopiero trzeciego dnia jakoś przebudziła się; przecknęła jakby ze snu

strasznego, ale tak zmieniona, że kieby zgoła inna podniesła się z tej martwicy, twarz miała szarą, popielną zgołą, porytą zmarszczkami, postarzałą o lata, a tak przystygła, że jakoby ją ktoś z drzewa wyrzezał, jeno oczy gorzały szybko a sucho i usta zacinały się mocno, opadła przy tym do cna z ciała, że szmaty wisiały na niej kiej na kołku.

Powstała znowu do życia, ale i na wnętrzu przemieniona, bo choć dawną duszę miała jakby zetloną na proch, to w sercu poczuła jakąś dziwną, nie odczuwaną dawniej moc, nieustępliwy siłę życia i walki, hardą pewność, że przemoże i weźmie góre nad wszystkim.

Przypadła zaraz do dzieci popłakujących żałosnie, ogarnęła je sobą i dziwnie zadusiła w całunkach i wraz z nimi buchnęła długim, słodkim płaczem, to jej dopiero ulżyło i powróciło całkiem do pamięci.

Uporządkowała prędko izbę i poszła do Weronki dziękować za dobre serce i przepraszać za dawne winy; zgoda wnet nastąpiła, nie dziwiła się temu siostra, a jeno tego nie mogła zmiarkować, że Hanka się nie skarzyła na Antka, nie pomstowała, nie wyrzekała na dolę, nie, jakby te rzeczy umarły dawno i padły w niepamięć, tyle co w końcu powiedziała twardo:

Tak się teraz czuję kiej wdowa, to juści, że już sama muszę się poturbować o dzieciach i o wszystkim.

I wkrótce, jeszcze tego dnia na odwieczerzu, poszła na wieś do Kłębów i inszych znajomków, bych się przewiedzieć, co się tam z Borynią dzieje... boć dobrze zapamiętała jego słowa wyrzeczone wtedy przy rozstaniu.

Ale nie poszła zaraz do niego, przeczekała jeszcze dni parę, wagowała się bowiem nawijać mu się przed oczy tak prędko po wszystkim.

Dopiero we wstępna środę, w Popielec, nie szukując nawet śniadania, ogarnęła się, jak mogła najlepiej, dzieci dała pod Weronczyną opiekę i zabierała się do wyjścia.

- Kaj się to zbierasz tak rano? – zapytał Antek.
- Do kościoła, Popielec dzisiaj – odrzekła niechętnie i wymijająco.
- Nie sporządzisz to śniadania?
- Idź se do karczmy, Żyd ci jeszcze poborguje – wyrwało się jej niechcący.

Skoczył na równe nogi, kieby go ktoś kijem zdzielił, ale nie zważając na to wyszła. Nie boała się już teraz krzyków jego ni złości, jakby obcym, a tak dalekim się jej widział, aż się sama temu dziwowała, a choć czasami drgało w niej cosik, jakby ostatni płomyk dawnego miłowania, niby to zarzewie, przywalone smutkami i rozdeptane, gasiła je w sobie z rozmysłem, siłą przypominków tych nie przebolanych nigdy krzywd.

Akuratnie i ludzie wychodzili do kościoła, gdy skręciła na topolową drogę.

Dzień się zrobił dziwnie jasny i pogodny, słońce świeciło od samego wschodu, nocny, tęgi przymrozek jeszcze się był nie roztopił w odwildze, ze strzech kapało sznurami lśniących paciorek, a zlodowaciałe wody po drogach i rowach świeciły się kiej lustra, oszroniałe zaś drzewa roziskrzały się w słońcu, płynęły i kieby tą srebrną przedzą leciały na ziemię; czyste, niebieskie niebo, pełne mlecznych, małych chmur, grało w słońcu jako rozwitły lnowy łan, gdy ;weń

stado owiec wpadnie i tak się weprze, że ledwie im białe grzbiety widać, powietrze przeciągało czyste, mroźne a tak rzeźwe, iż człowiek z lubością nim dychał. Poweselał cały świat, lśniły się kałuże i mieniły się złotymi brzaskami wyszkalone śniegi, po drogach dzieci ślizgały się zawzięcie i pokrzykiwały radośnie, gdzieniegdzie zaś staruch jakiś wystawał pod ścianą na słońcu, psy nawet naszczekowiły radośnie przeganiając stada wron włóczęcych się za żerem – a cudna, przesołeczniona roztocza zalewała cały świat pogodną jasnością i prawie wiośnianym ciepłem.

W kościele natomiast owionął Hankę przejmujący chłód i głębokie, modlitewne milczenie, msza cicha już się odprawiała przed wielkim ołtarzem, naród w pobożnym skupieniu, rozmodlony, zalegał gęstwą śródkową nawę, zalana potokami światła, a wciąż jeszcze nadchodziły opóźnieni.

Ale Hanka nie cisnęła się do ludzi, poszła w boczna nawę, pustą całkiem i tak mroczną, że jeno gdzieniegdzie zółciły się złocenia o lodowych, skąpych smugach światła, chciała ostać sam na sam z duszą własną i Bogiem, przykłękła przed ołtarzem Wniebowzięcia, pocałowała ziemię, rozłożyła ręce i wpatrzona w słodką twarz Matki litościwej, zatopiła się w modlitwie.

Tutaj dopiero wybuchnęła żałami, u tych świętych nóżek Pocieszycielki złożyła przekrwioną ranami duszę w pokorze najgłębszej a dufności bezgranicznej i czyniła spowiedź serdeczną. Przed Matką i Panią całego narodu kajała się z win wszelkich, bo juści, grzeszna była, skoro ją tak Pan Jezus pokarał, grzeszna! A to nieużyczliwa la drugich, a to wynosząca się nad inne, a to klótliwa a niechluj, a to lubiła i zjeść dobrze, i polenić się, a to w służbie Bożej opieszała – grzeszną była. Krzyczała w sobie rozpalonym, opłyniętym krwią żalem skruchy, że dziw jej serce nie pękło, i błagała o zmilowanie, za Antkowe ciężkie grzechy i przewinny żebrała miłosierdzia, i tłukła się w serdecznej prośbie jako ten ptaszek, co przed śmiercią ucieka i bije skrzydelkami w szyby, trzepocze się, piuka żałośnie, bych go zratowali.

Płacz nią wstrząsał i przepalał żar prośb i błagań, z duszy jakby rana otwartą płynął strumień modłów i płakań, co się kiej te krwawe perły rozsuwały po zimnej podłodze.

Msza się skończyła i cały naród w skrusze, a często gęsto i z płakaniem przystępował do ołtarza chyląc pokorne głowy pod popiół, którym ksiądz z głośną modlitwą pokutną posypywał przykłękujących.

Hanka nie czekając końca tej popielcowej uroczystości wyszła na świat, wielce czując się wzmożoną na siłach i dufna już całkiem w pomoc Bożą.

Z podniesioną głową odpowiadała na ludzkie pozdrowienia i szła wśród spojrzeń ciekawych nieulękła, śmiało zaś, choć ze drżeniem, skręciła w Borynowe opłotki.

Mój Boże, tylachna czasu nogą tutaj nie stąpiła, a jeno jako ten pies zawsze krążyła z dala i żałośnie, ogarniała też teraz kochającym wzrokiem dom i budynki, płoty i każde drzewko lśniące w osiedzieliznie, a tak pamiętliwe, jakby z jej serca wyrosło, z jej krwi było. Roześmiała się jej dusza rozradowaniem, że gotowa była całować tę ziemię świętą, a ledwo wstąpiła przed ganek, Łapa

się doń rzucił z takim skowytem radosnym, aż Józka wyjrzała do sieni stając w zdumieniu, nie wierząc własnym oczom.

Hanka! Loboga! Hanka!

– Jam ci, jam, nie poznajesz czy co? Ociec doma?

– Dyć są w chałupie, są... żeście to przyszli... Hanka!... – i rozpłakało się dzieuszycko całując ją po rękach kiej tę matkę rodzoną.

Stary zaś posłyszawszy głos sam wyszedł naprzeciw i wprowadził do izby, do nóg mu padła z płaczem, wzruszona jego widokiem i przypomnieniami bijącymi z każdego kąta tej chałupy kochanej. Rychło się utuliła, bo stary jał się wypytywać o dzieci i ze współczuciem użalał się nad nią i jej zmizerowaniem; opowiadała wszystko, nie tając niczego, wystraszona tylko zmianą, jaką w nim zaszła, postarzał się bowiem bardzo, wychudł na wiór i pochylił mocno, twarz mu jeno ostała dawna, barzej jeszcze zacięta i groźna.

Rozmawiali długo, ani razu nie wypominając Antka ni Jagny, strzegli się oboje tykać tych bolączek nabrzmiały, a gdy po jakiej godzinie Hanka zabierała się do wyjścia, stary przykazał Józce naszykować w toboleki, co ino było można, aż Witek musiał to wieźć na saneczках, boby sama nie udźwignęła, a jeszcze na odchodnym dał jej parę złotych na sól i rzekł:

– Przychodźże częściej, choćby i co dzień, nie wiada, co się ze mną stać może, to dawaj na dom baczenie, Józka

ci krzywą nie jest. Z tym i poszła rozmyślając po drodze nad ojcowymi słowami, że nawet mało zwracała uwagi na opowiadanie Witka, który jej szeptał, jako wójt ze sołtysem co dnia przychodził i do zgody z Jagią nagłą starego, że nawet do dobrodzieja gospodarz chodził wraz z Dominikową, która wczoraj do późna w noc radziła ze starym, i talk plótł, co ino wiedział, bych się jej przypochlebić.

W chałupie zastała jeszcze Antka, naprawiał sobie but pod oknem, nie spojrzał nawet na nią, a dopiero ujrzałszy Witka i toboleki ozwał się ze złością:

– Byłaś, widzę, po proszonym...

– Kiej zeszłam na dziadówkę, to i z litości ludzkiej żyć muszę.

Gdy zaś Witek wyszedł, wybuchała gniewem.

– Przykazywałem ci, psiakrew, byś do ojca nie chodziła!

– Sam mnie przyzwał, tom poszła, sam mnie opatrzył, tom wzięła, z głodu mrzeć nie będę ni dzieciom nie dam, kiej ty o to nie stoisz!

– Odnieś to zaraz, nie potrza mi nic od niego! – zakrzyczał.

– Ale mnie potrza i dzieciom.

– Mówię ci, odnieś abo sam mu odniesę i w gardziel wrażę, niech się udusi swoją dobrocią, słyszysz, bo za drzwi wszystko wyciepnę!

– Spróbuj ano, tknij choćby, a obaczysz! – warknęła chwytając za małownicę, gotowa bronić do upadłego, tak groźna i rozjuszona, że cofnął się zmieszany tym oporem niespodziewanym.

– Tanio cię kupił, glonkiem chleba jak tego psa – mruknął ponuro.

– Jeszcześ taniej nas i siebie sprzedał, bo za Jaginą kieckę! – wykrzyknęła bez namysłu, że zwinął się jakby nożem pchnięty, ale Hanka jakby się

naraz wściekła, zalały ją wspomnienia krzywd, że buchnęła nagłym, wezbranym potokiem wypominków i żałów wiecznie tajonych, nie darowała mu już nic, nie przepomniała ani jednej przewiny, ani jednego zła, a jeno biła w niego zapamiętaością kieby tymi cepami, żebych mogła – zabiłaby na śmierć w tej minucie!...

Uląkł się jej rozwścieklenia, zatargało mu się cosik w piersiach, przychylił się i nie wiedział, co rzec, złość go odpadła i gorzki, gryzący wstyd tak mu zalał duszę, że chwycił czapkę i uciekł z chałupy.

Długo nie mógł pomiarować, co się jej stało, a jeno jak ten pies sponiewierany gnał gdzieś przed sieć, bez pamięci zgoła – jak zresztą co dnia...

Od owej strasznej chwili pożaru wyrabiało się w nim cosik strasznego, że jakoby się całkiem wściekł w sobie. Na robotę nie chodził, choć młynarz przesywał po niego parę razy, a ino wałęsał się po wsi, w karczmie przesiadywał i pił, snując coraz krwawsze zamysły pomsty i nie widząc już nic poza tym, iż go nawet nie obchodziły posądzenia o podpalenie ojca.

– Niech mi to do oczów któreń powie, niech się waży! – powiedział Mateuszowi w karczmie i na głos, by ludzie słyszeli.

Sprzedał Żydowi ostatnią jalówkę i przepiął ją z kompanami, bo stowarzyszył się z najgorszymi we wsi, przystali do niego tacy, jak Bartek, Kozioł, Filip zza wody, Franek młynarczyk i te co najgorsze Gulbasowe wisielaki, które zawždy były pierwsze do wszelkiej rozpusty i ciągnięciem się po wsi wałęsały, kiey wilki, upatrując, co by się chycić dało i nieść Żydowi na gorzałkę, ale jemu zarówno było, jakie są, byle się jeno przy nim kompaniono, bo bakę mu świecili, jak pieski w oczy naglądając, że choć czasem i pobił, ale półkwaterki gęsto stawiał i ochraniał przed ludźmi.

Wyprawiali też społem takie brewerie po wsi, napastowania i bijatyki, że co dnia chodziły na nich skargi do wójta, a nawet i przed dobrodzieja.

Przestrzegał go Mateusz, ale na darmo, próżno i Kłab z czystego przyjaźnictwa zaklinał, by się ustakował i do zguby nie szedł, próżno mu przekładał – Antek ani usłuchał, ni dał sobie co mówić, zapamiętywał się coraz barzej, jeszcze więcej pił i już się całej wsi odgrażał.

I tak się stulał w, to jakieś zatraceniu, kieby z tego pagórka spadzistego, nie bacząc na nic ni na nikogo, a wieś nie przestała mieć na niego pilnego baczenia, bo choć o tym podpaleniu różnie różni powiadali, ale widząc, co wyprawia, oburzali się coraz mocniej, a że przy tym i kowal z cicha podjudzał, to z wolna odstręczali się nawet dawni przyjaciele, omijali go z dala, pierwsi głośno powstając na niego, juści, nie stояł o to, pomsta zaśladowany, boć tym jeno dychał, rozdmuchując ją w sobie niby zarzewie, bych płomieniem buchnęło.

A do tego, jakby na złość wszystkim, z Jagną nie zaprzestał, kochanie go tam do niej ciągnęło czy co innego, Bóg ta wie – w Dominikowej stodole się schodzili, juści, że skryto przed matką, tyle że im Szymek pomagał ochotnie, pewny za to Antkowej pomocy przy ożenku z Nastką.

Jaguś wychodziła do niego niechętnie, pod strachem zawdy, bo jakby w niej do cna struchlało kochanie po męskich basałykach, od czego nosiła jeszcze

boleć ślady, ale zarówno boała się Antka, gdyż zapowiedział groźnie, że jeśli nie wyjdzie do niego na każde zwołanie, to on w biały dzień, przy wszystkich, przyjdzie do chałupy i spierze ją jeszcze lepiej od Boryny.

Juści, kto przez kogo zgrzeszy, temu się do niego nie spieszy, ale że groźba niewolił, to wychodziła rada nierada.

Niedługo to jednak trwało, bo jakoś zaraz we czwartek popielcowy przyleciał do karczmy Szymek, odciągnął go w kąt i powiedział, że dopiero co Jagnę pogodzili ze starym i już się do niego przeniesła.

Jakby go klonicą ńdzielił przez ciemienie, tak go zamroczyła ta nowina, boć wczoraj jeszcze o zmierzchu widział się z nią i ani słówkiem nie wspomniała!

– Taiła przede mną! – pomyślał, jakby mu kto żywego ognia nasypał w serce, że ledwie się doczekał wieczora i pobiegł.

Długo krążył koło ojcowej chałupy, naglądał i wyczekiwał przy przełazie, nawet się, nie pokazała, tak się tym rozjaśnił i uzuchwalił, że wyrwał jakiś kołek i wszedł w obejście gotowy na wszystko, zdecydowany iść choćby do chałupy – już był na ganku i nawet za klamkę brał, ale w ostatniej chwili odrzuciło go cosik od drzwi, przypomnienie ojcowej twarzy stanęło mu w oczach z taką mocą, że cofnął się strwożony, zadygotał cały z przerażenia, nie mógł się przemóc, a ino cicho, strachliwie, chyłkiem poniósł się z nawrotem.

Nie mógł potem zrozumieć, czego się ulęknął, co się z nim stało, zupełnie jak wtedy nad stawem.

Ale i dni następnych nie mógł się z nią zobaczyć, choć całe wieczory wysztawał przy przełazie i czaił się jak wilk.

Nie spotkał jej nawet w niedzielę, choć długo czatował przed kościołem.

Umyślisł przeto iść na nieszpory, pewny, że ją tam spotka i znajdzie jakiś sposób pomówienia.

Spóźnił się nieco, bo nieszpory już się zaczęły, kościół był pełny a tak mroczny, że jeno pod sklepionami szarpały resztki dnia, dolem zaś, w ciemnościach gdzieniegdzie roztałych płomieniem stoczków, mrowił się naród i war-kotał kiej rzeka kołysząc się ku wielkiemu ołtarzowi rzęsieście oświetlonemu, przepchał się aż do kraty i rozglądał nieznacznie, ale nie dojrzał Jagny ni nikogo od ojca, natomiast często łapał ciekawe spojrzenia wlepione w siebie i czuł, że zwracają baczenie, bo ktoś niektoś poszeptywał do sąsiada wskazując nań ukradkiem.

Śpiewali już Gorzkie Żale, boć to była pierwsza niedziela postu. Ksiądz, ubrany w komięzę, siedział z boku ołtarza z książką w ręku i raz w raz spoglądał na niego surowo.

Organy hučzały przejmującym, a cały naród śpiewał w jeden głos, chwilami zaś urywały się głosy, ścichały organy i z chóru, jakoby gdziesik spod nieba, rozlegał się płaczliwy, urywany głos organisty, czytającego rozważania męki Panajezusowej.

Antek zaś nic nie słyszał, bo z wolna zapomniał, po co przyszedł i gdzie jest, przejęły go te śpiewy na wskroś i osnuły pieszczoną, kołyszącą nutą, że dziwnie osłabił w sobie, senność go ogarniała i głęboka cisza, że zapadał i jakby

leciał gdziesik w jakąś światłość, a co oprzytomniał i otworzył oczy, spotykał się z oczami księdza; któryten nań wciąż spoglądał, że to wyższy był nad drugie i już z dala widny, a tak świdrował, iż Antek odwracał ocieżąłą głowę i znowu zapominał o wszystkim; przecknął z nagla:

Wisi na krzyżu Pan, Stwórca nieba,
Płakać za grzechy, człowiek, trzeba

– zahuczał kościół, że jakby z jednej, niepojętej jakiejś gardzieli wyrwał się ten krzyk i buchnął taką żałosliwą mocą, takim przepłakanim jękiem, aż mury się zatrzesły, naród porwał się z klęczek, zakłębił i rozgrzmiał wszystkimi naraz głosami, duszą wszystką śpiewał i wszystkim płaczem pokutnym.

Prześpiewali, a długo jeszcze po kościele tukły się jęki, bolesne echa i szmer łkań, westchnień i modłów gorących.

Nabożeństwo jeszcze się ciągnęło dość długo, ale już był do cna przytomny. Odszedł go spik, a jeno jakiś ciężki, niezwalczony smutek czepił się duszy i tak ją rozpierał, że gdyby nie wstyd, nie zdzierzyłby tych lez, co się cisnęły do oczów, że już chciał wyjść nie czekając końca, gdy naraz organy umilkły, ksiądz stanął przed ołtarzem i zaczął wygłaszać naukę.

Ludzie zaczęli się pchać naprzód, że ani myśleć było o wyjściu, ruszyć się nawet nie mógł przyparty do kraty; cisza ogarnęła kościół, że każde słowo księdza słyszać było wyraźnie. Opowiadał o Męce Jezusowej, a gdy skończył, jał napominać grzesznych, groźnie wytrząchając rękami, a patrząc co trochę na Antka, któryten wprost niego stояł, jeno niżej nieco, i nie mógł oderwać oczów, kieby przykuty i urzeczone pałającymi spojrzeniami księdza...

W skupionej i zasłuchanej gęstwie już się zrywały płacze, już gdzieniegdzie żalne westchnienie się rozległo, to święte słowo „Jezus” zabrzmiało jękiem, a ksiądz mówił coraz mocniej i groźniej, rósł, zda się, w oczach wszystkich, olbrzymiał, błyskawice rzucił oczami, wzniósł ręce, i słowa jego padały na głowy kiej kamienie i jako rozpalone żelazo przypiekały serca – bo jał smagać a wypominać przewiny wszystkie i zdrożności, jakich się dopuszczały: a zakwardziałość w grzechach, niepamięć przykazań Bożych i one kłotnie wieczne, bijatyki, pijanstwa – mówił zaś tak gorąco, że zatrzesły się dusze w udręce grzeszności swojej, rozplakały się żalamy wszystkie serca i kieby deszcz rosisty zaszemrały płacze i wzdychy pokutne – a ksiądz naraz pochylił się ku Antkowi i ogromnym głosem wołał o synach wyrodnich, o podpalaczach ojców rodzonych, o uwodzicielach i grzesznikach takich, których nie minie ogień wieczny ni kara ludzka!

Struchłał ci cały naród, przycichł raptem, tając dech w piersiach, wszystkie oczy kiej ten grad piorunowy padły na Antka, boć rozumieli, kogo ksiądz wypomina, a on stał wyprostowany, pobladły na płótno i ledwie dychający, gdyż te słowa leciały na niego z hukiem, jakby cały kościół się walił, obejrzał się jeno jakby za ratunkiem, ale luz się robił dookoła, dojrzał zalękłe i groźne twarze, odsuwające się mimo woli kiej od zapowietrzonego, a ksiądz krzyczał już całym głosem i wyklinał go, a do pokuty wzywał, a potem zwrócił się do całego narodu, wyciągnął ręce i wołał, bych się strzegli takiego zbója, bych się chronili przed takim, bych dawali takiemu odprawę od ognia, wody i jadła, od

strzechy nawet, by odganiali jak parszywego grzechem, bo zaraża wszystko i kala, a gdy się nie poprawi, zlego nie naprawi, pokutował nie będzie – to by wyrwali go jak pokrzywę i precz wyrzucili na zatracenie!

Antek odwrócił się nagle i wolno szedł do wyjścia, ludzie mu się usuwali z drogi, że kieby ulicą z nagłą uczynioną przechodził, a głos księdza biegł za nim i smagał go do żywego krwi.

Jakiś krzyk rozpaczliwy zerwał się na kościele, ale nie słyszał, jeno szedł prosto przed siebie, przedko, by nie paść trupem z męki, by uciec z tych oczów szarpiących, od tego głosu strasznegó.

Wypadł na drogę i ani wiedząc gdzie, polecał w topolową drogę ku lasom, przystawał chwilami załękły i słuchał głosu, który mu wciąż brzmiał w uszach kiej dzwon tak bił ciężko, że dziw głowa nie rozpękała.

Noc była ciemna i wietrzna, topole przyginały się z szumem, że niekiedy gałęź jakaś chlastała go po twarzy, to znowu przyciszało się i drobny, przykry, marcowy deszcz zacinał w twarz, ale Antek nie zważył na nic, biegł jak błędny, a przerażony i pełen zgrozy niewypowiedzianej

– Że już i gorzej być nie może! – szepnął wreszcie przystając. – Sprawiedliwie mówi! Sprawiedliwie! – Jezus mój, Jezus! – ryknął naraz chwytając się za głowę, bo w tym momencie jakby przejrzał i zrozumiał winy swoje i grzechy, że wstyd wprost nieludzki zaszarpał mu duszą i ozrywał ją na kawały.

Pod jakimś drzewem siedział długo, zapatrzony w noc i zasłuchany w cichą, trwożliwą i straszną jakąś gęźbę drzew.

– Przez niego wszystko, przez niego! – począł krzyczeć i ogarnęło go jakby szaleństwo gniewu i nienawiści, wstały wszystkie żale dawne i wszystkie dzikie zamysły pomsty sklebiły się w nim i przewalały, jak te chmury pędzące po niebie.

– Nie daruję! Nie daruję! – zawyła w nim dawna zapamiętałość, że ostro ruszył z powrotem do wsi.

Kościół był już zamknięty, w chałupach się świeciło, a po drogach tu i owadzie spotykał ludzi stojących kupkami i radzących cosik mimo deszczu i zimna.

Poszedł do karczmy, dojrzał przez okno, że jest tam sporo ludzi, ale się nie zawała i wszedł ostro, i jakby nigdy nic, przystąpił do największej kupy i chciał się witać ze znajomkami, któryś mu tam rękę podał, ale reszta odsunęła się żywo na wsze strony i spiesznie zaczęli wychodzić.

Nim się spostrzegł, został prawie sam w karczmie; dziad jakiś siedział przed kominem i Żyd za szynkwąsem.

Zrozumiał, że to on rozgonił wszystkich, ale połknął i to, i kazał dać wódki, jeno że, postawił nie dopity kieliszek i spiesznie wyszedł.

Łaził błędnie dookoła stawu i spoglądał z uwagą na pregi światel, co chlustały gdzieniegdzie z okien na śnieg przemiękły i lśniły się we wodzie, pokrywającej lód.

Zmięękł znowu w sobie i niewypowiedziana ciążkość zwaliła mu się na serce, poczuł się tak samotnym, zbiedzonym i nieszczęśliwym, taką potrzebę czuł

wyżalenia się i wejścia między ludzi, posiedzenia choćby przed jakim ogniem, że do pierwszej z brzega chałupy poszedł, do Płoszków.

Byli wszyscy, ale na jego wejście porwali się zestraszeni, nawet Stacho nie wiedział, co rzec.

– Jakbym zarznał kogo, tak patrzcie! – rzekł cicho i poszedł do drugich, do Balcerków, ale i ci przyjęli go lodowato, bąkali coś niecoś, a nikt nawet przysiąść nie zapraszał.

Zajrzał jeszcze tu i owdzie, wszędzie było to samo.

Więc jakby dla próby ostatniej, by sobie nie oszczędzić żadnej bolesci i upokorzenia, poszedł do Mateusza, nie było go doma, jeno stara Gołębową prosto z miejsca wywarła na niego pysk, skłęla i jak tego psa przegoniła z chałupy.

Ani słowkiem nie odrzekł ni się gniewem zapalił, odeszła go bowiem wszelka złość i pomiarkowanie, co się z nim dzieje. Powróknik się wolno w noc, obchodził staw, to przystawał gdzieniegdzie i patrzył na wieś, zatopioną w mrokach, znaczącą się jeno świątełkami okien, patrzył zdumiony, jakby ją po raz pierwszy widział, otaczała go dookoła przywartymi do ziemi chałupami, zagrażała go zewsząd, że jakby ruszyć się nie mógł i wyrwać z tych płotów i sadów, i świata! Nie mógł się pomiarkować, czuł jeno, że jakaś moc nieprzeparta bierze go za gardziel i do ziemi przygina, do jarzma nakłania i przejmuje niewytłumaczonym strachem.

Z głęboką trwogą spozierał na rozbłysłe okna, bo mu się wydało, że go stróżują, że patrzą za nim i nieprzerwanym łańcuchem idą na niego, ściskają i wiążą w pęta, że już ruchać się nie mógł ni krzyczeć, ni uciekać, więc przywarł pod jakimś drzewem i zmoczyony do dna słuchał, że od domów, z cieniów wszystkich, z pól, spod samego nieba, spadają nań srogie potępienia słowa i cały naród idzie na niego.

– Sprawiedliwie! Sprawiedliwie! – szeptał z najgłębszą pokorą, pełnią serca skruszonego, strachem śmiertelnym przejęty i tą mocą wsi potężną.

Światła z wolna gasły jedno po drugim, wieś usypiała, deszcz jeno mżył i trzepał w pochylone drzewa, a czasem pies gdziesik zaszczekał i cichość przerzążąca ogarniała świat, gdy Antek oprzytomniał zupełnie i porwał się na nogi.

– Sprawiedliwie mówił... swoją prawdę powiadał... ale ja mojego nie daruję... żebym skapiał, nie daruję, psiakrew!...

Krzyknął zapamiętale wygrażając pięściami wsi całej i wszystkiemu światu!...

Nacisnął czapkę i poszedł do karczmy.

Rozdział 25

Na zwiesnę się miało; ciągiem nieprzerwanym szły już te rozkisłe dnie marcowe, że czas się ano uczynił zgoła psi, rozmiękkły, zimny i przemglony; co dnia padały deszcze ze śniegiem, co dnia szły takie wycinki a flagi, iż na świat wyjrzeć było nie sposób; co dnia brudne, skołtunione ciemnice tłukły się po polach i tak przyduszały wszelką światłość, że posepne, ciężkie zmierzchy wisiały nad ziemią od świtu do nocy, zaś niekiedy, jeśli z burych topieli wyjrzało słońce, to ledwie na to Zdrowaś, że nim dusza pocieszyła się jasnością i kości poczuły ciepło – już nowe mroki się roztrząsały nad światem, nowe wichry zawodziły, nowe pluchy i flagi szły, aż dzień się niejeden widział jako ten pсиak utytłany, błotem ociekły i z zimna skamlący:

Matyjasilo się to narodowi, że i nie wypowiedzieć, tym się, jeno každen krzepił a pocieszał, bych jeszcze jaką niedzielę wstrzymać abo i dwie, i zwiesna całkiem przemoże i za wszystko zapłaci, ale tymczasowie flażyło ciągiem nie do wytrzymania, przeciekało przez dachy, kajś niekaj zacinało przez ściany i okna, lało ze wszystkich stron, że już nie można było sobie dać rady z wodą, waliła bowiem z pól, pełno jej było po rowach, a drogi lśniły się kiej te potoki bystre, zatapiała opłotki i stała grząskimi sadzawkami w obejściach, a że zaś śnieg co dnia barzej topniał i szły ciągle deszcze, ziemia przedko odmarzała i puszczały lody, to już miejscami, po stronie przypołudniowej, czyniło się takie blocko, iż musieli kłaść przed chałupami deski albo mościć przejścia słomą.

Noce zaś tak samo były ciężkie do zniesienia, hurkotliwe, zadeszczone, a tak ciemnicami przejęte, że się już nieraz widziało, jakoby na wieki pogasły wszelkie światłości; nawet z wieczora mało w której chałupie zapalali ognie; chodzili spać o zmierzchu, tak się czas przykrzył, tyle jeno, co tam, gdzie zbierały się przedki, jaśniali szybki i brzęczały z cicha prześpiewywane Gorzkie Žale i drugie pieśnie żałosne o Męce Pańskiej, a wtórował im wiatr, deszcze i szum drzewin, tłukących się o płoty.

To i nie dziwota, że Lipce jakby przepadły w tych roztopach, boć ledwie ano mógł rozeznać chałupy od pól przemiękłych i zadeszczonego świata, ledwie je dojrzał w tych mgliskach burych, przywarcie do ziemi, obmokłe, poczerniałe i do cna zbiedzone, a co już pola, sady, drogi i niebo, to jedną topielą siną się widziały, że nie wiada było zgoła, kaj jej początek, a kedy koniec.

Ziąb przy tym był przykry i do żywego przejmujący, to i mało kiedy dojrzał kogo na drogach, deszcz jeno trzepał, wiatry przemijały, drzewiny się trzęsły i smutek wiał światem całym, pustka była naokół i cichość w całej wsi jakby wymarłej, tyle jeno było żywych, głosów, co tam jakieś bydlątko zaryczało przy pustym żłobie, to kury zapiały od czasu do czasu albo gęsiory, odsadzone od gęsi siedzących na jajach, rozkrzykiwały po podwórcach.

A że dnie były coraz dłuższe, to i barzej się mierziło ludziom, boć nikto roboty żadnej nie miał, paru robiło na tartaku, paru zwoziło z lasu drzewo dla młynarza, a reszta wałęsała się po chałupach, wysiadyszywała w sąsiedztwach, bych jakoś ten dzień się przewłókł – a jaki taki, co starowniejszy, brał się naprawać pługi, to brony lub inszy sprzęt gospodarski sposobił na zwiesnę, do roli przydatny, jeno niesporo to szło i ciężko, bo wszystkim zarówno dokuczały pluchy i frasunki przejmowały serca; oziminy bowiem srodze cierpiały od tych wycinków, że już miejscami na niższych polach widziały się do cna wymarzłe, to niejednemu kończyła się pasza i głód zaglądał do obór, gdzie znów ziemniaki pokazały się przemrożone, owdzie choroby zagnieździły się w chałupie, a do wielu przednowek się dobierał.

Nie w jednej bo już chałupie jeno raz w dzień warzyli jadło, a sól za jedyną okrasę mieli – to i coraz częściej ciągnęli do młynarza brać ten jakiś korczyk na krwawy odrobek, bo zdzierus był srogi, a nikto gotowego grosza nie miał ni co wywieźć do miasteczka, drudzy zasie to i do Żyda do karczmy szli skamłac, bych ino na borg dał tę szczyptę soli, jaką kwartę kaszy albo i ten chleba bochenek!

Juści, koszula nie rządzi, kiej brzuch błędzi.

A narodu potrzebującego było tyla, zarobków zaś żadnych i u nikogo, gospodarze sami nie mieli co robić, dziedzic jak się był zawziął, że żadnemu Lipczakowi grosza zarobić w lesie nie da, tak i nie ustąpił mimo prośb, choć całą gromadą do niego chodzili, to juści, że i bieda u komorników i co biedniejszych gospodarzy robiła się taka, że dobrze stояł niejeden i Bogu dziękował, jeśli miał choć ziemniaki ze solą i te gorzkie łzy za przyprawę.

To juści, że z tych różnych różności rodziły się we wsi ciągle biadania, swary a kłótnie, a bijatyki, boć naród cierpiał, chodził strapiony, niepewny jutra, struty niepokojem, że jeno szukał okazji, bych na drugich wywrzeć z nawiązką to, co go na wnatrzu jadło – toč i bez to aż się chałupy trzęsły od plotek, kłyźnień a przemowień.

A kieby na tą przykładkę diabelską zwaliły się choroby różne na wieś, jak to zresztą zwyczajnie bywa przed zwiesną, w niezdrowy czas, kiej wapory smrodliwe biją z tającej ziemie, to i najpierw spadła ospica kiej ten jastrząb na gąsięta i dusiła dzieciątka, biorąc kajś niekaj i starsze, że nawet dwoje wójtowych, najmłodszych, nie odratowały sprowadzone dochtry i powieźli je na cmentarz, potem zaś febry i gorączki, to insze choróbiska zwaliły się na starszych, iż co drugi dom ktosik kwękał, na księżą oborę patrzył i zmiłowania Pańskiego wyglądał – aż Dominikowa nie mogła nastarczyć lekować, a że przy tym i krowy zaczynały się cielić, i niektóra kobieta też zlegała, to rwetes we wsi stawał się coraz większy i zamieszanie jeszcze narastało.

Bez takie ano sprawy naród burzył się w sobie i coraz niecierpliwiej wygądał zwiesny, boć wszystkim się widziało, że niech jeno śniegi spłyną, ziemia odtaje i przeschnie, słońce przygrzeje, bych można wyjść z plugiem; na role, to i biedy a frasunki się skończą.

Ale wszystkim się widziało, że wiosna wolniej nadchodzi latoś niżli po drugie roki, bo wciąż lało i ziemia wolniej puszczała, i wody leniwiej spływały, a co gorsza, że ano krowy jeszcze się nie lenily i włos mocno siedział, co znaczyło, że zima potrzyna dłużej.

Więc niech jeno nastąła jaka godzina suchsza i słońce zaświeciło, roiło się zaraz przed chałupami, ludzie z zadartymi głowami teskliwie przepatrywali niebo wymiarkowując, zali to nie na dłuższą odmianę idzie, staruchy zaś wyłazili pod ściany nagrzewać struchłe kości, a co było dzieci, wszystkie biegały z wrzaskiem po drogach, kiej te żrebaki wypuszczone na pierwszą trawę.

I co w taki czas było radości, wesela, śmiechów!

Świat cały zajmował się płomieniami od słońca, gorzały światłością wody wszelkie, rowy były, kiejby je kto roztopionym słońcem napełnił po brzegi, drogi zaś widziały się jakby z topionego złota uczynione, lody na stawie przemyte deszczami pobłykskiwały jako ta misa cynowa czarniawo, drzewa nawet skrzyły się od rosji nieobeschlej, a pola, pobrużdzone strugami, leżały jeszcze oniemałe, czarne, martwe, a już jakby dychające ciepłem i wezbrane wiosną, i pełne skrzesień i bełkotliwych głosów wód, a tu i ówdzie nie stopione śniegi jarzyły się ostrą białością, kiej te płotna rozciągnięte do blichu; niebo zmodrało, odsłoniły się dale przymglone, zdziebko jakby osnute pajęczynami, że oko szło na wskroś i leciało hen, na pola nieobjęte, na czarne linie wsi, na otoki borów, we świat ten cały dyszący radością, a powietrzem szły takie lube, wiośniane tchnienia, że w sercach człowieczych wstawał radosny krzyk, dusze się rwały, we świat ponosiło, że kużden by leciał w to słońce jako te ptaki, co nadciągały gdziesik od wschodu i pławiły się w czystym powietrzu; každen rad wstawał przed domem i rad rozprawiał nawet z nieprzyjacioły.

Milknęły wtedy klótnie, przygasły spory, dobrość przejmowała serca i wesołe półkrzyki leciały po wsi, przepełniały domy radością i drżały świgotliwymi głosami w powietrzu ciepłym.

Wywierano na rozież chałupy, odbijali okna, by wpuścić do izb nieco powietrza, kobiety wyłaziły na przyzby z kądzielami, nawet dzieciątka wynoszono w kołyskach na słońce, a z otwartych obór rozlegały się raz po raz teskliwe poryki bydlątek, konie rżały rwiąc się z użdzienic na świat, gęsi zaś uciekały z jaj i przekrzykiwały się z gęsiorami po sadach, koguty piały po plotach, a psy kiej oszalałe szczekały po drogach ganiając wraz z dziećmi po błocie.

Naród zaś postawał w opłotkach i mrużąc od blasków oczy sponierał radośnie na wieś taplającą się w słońcu, że jeno szyby grały ogniami, kobiety rozprawiały po sąsiedzku przez sady, że głosy szły na całą wieś, powiedali sobie, że ktosik ano już słyszał skowronka, że i pliszki widzieli na topolowej drodze; to znowu któryś dojrzał na niebie, wysoko pod chmurami, sznur dzikich gęsi, że wnet pół wsi wybiegło na drogę patrzeć, a inszy potem rozpowiadał, jako i

boćki już spadły na łęgach za młynem. Nie dawano temu wiary, boć dopiero marzec dobiegał do połowy! A któryś, bodaj Kłębowy chłopak, przyniósł pierwszą przylaszkę i latał z nią po chałupach, że oglądali ów blady kwiatuszek z podziwem głębokim, bych tę świętość największą, i dziwiali się wielce.

Takano to ciepło zwodne czyniło, że się już ludziom widziało, jako zwiesna się zaczyna, jako wnet z plugami ruszą na pola, więc z trwogą tym większą spoglądało na chmurzące się z nagłą niebo, a ze smutkiem głębokim, gdy słońce się skryło i zimny wiatr powiął, brzaski pogasły, świat ściemniał i drobny deszcz począł mżyć!... A z wieczora mokry śnieg tak jał walić, że może w jakie dwa pacierze przybielił znowu wieś całą i pola...:

Wszystko powróciło do dawnego tak prędko, że w nowych dniach deszczów, wycinków i błotnej taplaniny niejednemu się widziało, jako tamte słoneczne godziny były jeno snem rychło przespanym. W takich to ano sprawach, radościach, smutkach a tępnicach przechodził czas narodowi, to juści, nie dziwota, że Antkowe sprawki, Borynowe pożyczcie czy tam jakieś historie abo śmiercie czyje i co drugiego jako te kamienie padały na dno pamięci, boć každen miał dosyć swojego, że ledwie uradził.

A dnie przechodziły niepowstrzymanie, narastały kiej te wody płynące z morza wielgachnego, że ani im początku, ni końca wymiarkować, szły i szły, iż ledwie człowiek ozwar oczy, ledwie się obejrzał, ledwie coś nieco wyrozumiał, a już nowy zmrok, już noc, już nowe świtanie i dzień nowy, i turbacje nowe, i takano w kółko, bych się jeno woli boskiej stało zadość!

Któregoś dnia, bodaj w samo półpoście, czas się zrobił jeszcze gorszy niżli kiej indziej, bo chociaż jeno mżył drobny deszcz, ale ludzie czuli się tak źle, jak nigdy do tela, lazili po wsi kiej spętani oglądając żałosnie na świat zatkany chmurzyskami tak gęsto, że darły się ano napęczniałymi brzuszkami o drzewa. Smutno było, mokro, zimno i tak mroczno na świecie, że płakać się ano chciało z tępkości niezmożonej, nikto się już dzisiaj nie kłócił i nie przemawiał, každemu zarówno wszystko było, bo každen jeno cichego kąta patrzał, by lec i o niczym nie baczyć.

Dzień był posepny jak to patrzenie chorego, co ledwie oczy ozewrze i coś nieco rozpozna, i znowu pada w mrok chorobny, bowiem ledwie przedzwonili południe, zmroczęło nagle, podniósł się głuchy wiatr i bił wraz z deszczem w poczerniałe chałupy.

Na drogach było pusto i cicho od ludzi, tylko wiater z szumem przemiatła po błocie, to deszcz pluskał, jak kieby kto tym ziarnem ważnym ciepał na drzewiny roztrzesione i poczerniałe ściany, to znowu staw barował sięano z pękającymi lodami, bo raz po raz trzask się rozlegał i grochot, i wody z krzykiem wychlustywały na wybrzeża.

W taki to dzień, jakoś na samym odwieczerzu, gruchnęła po wsi nowina, że dziedzic rąbie chłopski las.

Nikt temu zrazu wiary nie dawał, bo skoro do tela nie rąbał, to jakże, teraz by, w połowie marca, kiej ziemia odmarza i drzewa soki ciągnąć zaczynają, ciąż będzie?

Szła juści w boru robota, ale każdy wiedział, iż przy obróbce drzewa.

Jaki ta dziedzic był, to był, ale za głupiego nikto go nie miał.

A jeno głupi w marcu spuszczałby budulec.

I nawet nie wiada, kto taką nowinę rozgłosił, ale mimo to zakotłowało we wsi, że ino drzwi trzaskały i błoto się otwierało pod trepami, tak biegali z tą wieścią po chałupach, przystawali z nią po drogach, schodzili się do karczmy medytować i Źyda przepytać, ale żółtek jucha zapierał się i przysięgał, że nic nie wie, to już i gdzieniegdzie krzyki powstawały i to złe słowo padało, i lament babi się rozlegał, wzburzenie zaś rosło niepomiernie, niepokój, a złość i trwoga zarazem opanowywała naród cały.

Dopiero stary Kłab zarządził, bych sprawdzić tę nowinę, i nie bacząc na pluchę pchnął konno swoich chłopaków do lasu na zwiady.

Długo ich widać nie było z powrotem, nie było chałupy, żeby z niej ktosik nie wypatrywał pod las na dróżki, których pojechali, ale już i mrok dobry zapadł, a oni nie wrócili jeszcze, na wieś zaś całą padła cichość wzburzona i przez moc przytumiana i groźna wielce, złością bowiem, kiej te dymy gryzace, osnuwały duszę, bo chociaż jeszcze nikto wiary pełnej nie dawał, ale wszyscy byli pewni potwierdzenia tej wieści złowróżnej, więc jaki taki jeno kłał, drzwiami trzaskał i szedł na drogę wygądać, czy nie wracają...

Kozłowa zaś podjudzała naród, co ino mogła, biegała ano z pyskiem kaj jeno chcieli dać ucha, przytwierdziła zaklinając się na wszystkie świętości, jako na własne oczy sprawdziła, że już z dobre pół włóki chłopskiego boru wycięli, powołując się na Jagustynkę, z którą się była siennie stwarzyszyła w ostatnich czasach. Juści, że stara przytakiwała wszystkiemu, rada będąc wielce mętowi, a nazbierawszy przy tym nowinków różnych po chałupach poszła z nimi do Borynów.

Właśnie byli tam co ino zaświecili lampkę w izbie czeladnej, Józka z Witkiem obierali ziemniaki, a Jaguś krzątała się kiele wieczorowych obrządków, stary zaś przyszedł nieco później, Jagustynka jęła mu wszystko opowiadać pilnie, a z dobrą przykładką.

Nie ożwał się na to, a jeno do Jagny rzekł:

– Weź łopatę i bieżyj pomóc Pietrkowi, trza wodę spuścić ze sadu, bo może weleźć do kopców. Ruszajże się przedzej, kiej mówię! – krzyknął.

Jagna cosik zamamrotała na sprzeciw, ale tak na nią srogo gębę wywarł, że w dyrdy pobiegła, on zaś sam również poszedł w podwórze naglądać, że raz po raz rozlegał się jego gniewny głos w stajni, to w oborze, to przy kopcach, że aż w chałupie było słychać.

– Cięgiem to taki sprzeciwy? – spytała stara zbierając się do zniczenia ognia.

– A cięgiem – odparła Józka, trwoźnie nasłuchując.

Jakoż i tak było, boano od dnia pogodzenia się z żoną, na co tak rychło się zgodził, aż się temu dziwiono, przemienił się do niepoznania. Zawždy był kwardy i niełacno ustępliwy, ale teraz to już się zgoła na kamień przemienił. Jagnę do domu przyjął, niczego jej nie wymawiał, ale miał ją teraz zgoła za

dzievkę, i tak ją też uważała i honorowała. Nie pomogły jej przymilania się ni uroda, ni nawet złość, ni te rzekome dąsy i gniewy, którymi to kobiety chłopów wojują. Całkiem na to nie zważył, jakby mu obca była, a nie żoną ślubną, że nawet już nie baczył, co ona wyrabia, choć dobrze pewniem wiedział o jej schodzeniach się z Antkiem. Nie pilnował jej nawet i jakby całkiem nie stał o nią. Jakoś w parę dni po zgodzie pojechał do miasta i aż drugiego dnia powrócił; powiadali sobie we wsi na ucho, że u rejenta jakieś zapisy robił, a jensi jeszcze przebąkiwali z cicha, że pewnie zapis Jagusi odebrał. Juści, że nikto prawdy nie wiedział, kromie Hanki, która w takich łaskach u ojca teraz była, że ze wszystkim się przed nią zwierzał i radził, ale ona i tej pary z gęby nie puściła przed nikim, co dnia zaglądała do starego, a dzieci to już prawie nie wychodziły z chałupy, że nieraz i sypiały razem z dziadkiem, tak je bowiem miłował.

Boryna zaś jakby pozdrawiał od tej pory, chodził po dawnemu prosto i hardo na świat poglądał, jeno się tak ozeźlił w sobie, że o bele co gniewem buchał i ciężki był la wszystkich, prosto nie do wytrzymania, bo na czym swoją rękę położył, to juści, że do ziemi przygiąć się musiało i tak być, jako chciała, a nie, to dla ze dwora.

Juści, krzywdy nie czynił nikomu, ale też i dobrości społecznie nie posiewał, nie, dobrze to czuły sąsiady. Rządy wziął w swoje ręce i nie popuszczał ni na pacierz, komory pilnie strzegł, a kieszeni jeszcze barzej, samano wszystko wydawał i srogo stróżował, bych dobra nie marnowali, la wszystkich w domu był twardy, ale już szczególnie dla Jagusi, boć nigdy tego użyczliwego słowa jej nie dał, a tak napędzał do roboty kiej tego zwalkionego konia i w niczym nie folgował, że i nie było dnia bez swarów, a często gęsto i rzemień bywał w robocie albo i co twardziesze, bo i w Jagnę włazł jakiś zły i ciskał ją na sprzecei.

Ulegać bowiem ulegała, niewolił ją, to i cóż było począć, mężowy chleb, mężowa wola, ale na słowo przykro miała swoich dziesięć, na krzyk zaś kaźden podnosiła taki wrzask, takie piekło wyprawiała, że na całą wieś się roznościło. Piekło też wrzało w chałupie cięgiem, jakby sobie oboje w nim upodobali, zmagając się we złości całą mocą do tela, kto kogo przeprze, a żadne ustąpić pierwsze nie chciało.

Próżno Dominikowa chciała łagodzić i zgodę sprząc między nimi, nie porędziła przemóc zawziętości ni żałów, ni krzywd, jakie im w sercach narastały. Borynowe miłowanie przeszło jako ta łońska zwiesna, o której nikto nie pamięta, a ostała się jeno żywa pamięć przeniewierstwa jej i krwawiący wstyd, i luta, nieprzebłagana złość – w Jagnie się też dusza znacznie przemieniła, źle jej było, ciężko i tak przykro, że i nie wypowiedzieć: win swoich jeszcze nie miarkowała, a kary czułaboleśniej niżli drugie kobiety, że to i serce miała barzej czujące, i chowana była pieściwiej, i już w sobie była zgoła delikatniejsza od inszych.

Męczyła się też, mój Jezus, męczyła!

Juści, że robiła staremu wszystko na złość, nie ustępowała bez musu, broniła się, jak mogła, ale to jarzmo i tak coraz ciężej iboleśniej. przyginało jej kark, a poratunku nie było znikąd: ileż to razy chciała wrócić do matki – stara się nie godziła, pograżając jeszcze, że przez moc odeśle ją mężowi na

postronku... To i cóż miała począć ze sobą? co? Kiej nie poredziła żyć jak drugie kobiety, co to i parobków se nie żałują, i uciechy żadnej, i rade znoszą domowe piekło, co dnia się bijają z chłopami i co dnia razem spać chodzą pogodzeni. Nie, nie poredziła tego, mierziło się jej życie coraz barzej i jakaś nieopowiedziana tępkość rozrastała się w duszy, wiedziała to za czym?

Za зло płaciła złem, prawda, ale w sobie była zestrachana cięgiem, po-krzywdzona wielce i tak rozżalona, że nieraz przepłakała całe długie noce, aż poduszka była mokra, a nieraz te dnie swarów, kłotni tak się jej przykrzyły, iż była gotową uciekać choćby w cały świat!

Ale gdzie to pójdzie, dokąd?

Dookoła stał świat otwarty, ale tak straszny, tak nieprzenikniony, tak obcy i głuchy, że zamierała z bojaźni jako ten ptaszek, kiej go chłopaki przychwyca i pod garnczek wsadzą.

To i nie dziwota, że z tego wszystkiego garnęła się do Antka, choć go miłowała jakby jeno ze strachu i rozpaczły, bo wtedy, po onej nocy strasznej, po ucieczce do matki cosik pękło w niej i pomarło, że się już nie wyrywała do niego całą duszą jak przódzi, nie biegała na każde zwołanie z bijącym sercem a radością, a jeno szła jakby z musu niewolenia, a i bez to, że w chałupie źle było i nudno, a i bez to, że na złość staremu, a i bez to, iż się jej widziało, że wróci to dawne, wielkie miłowanie – ale na dnie głębokim serca krzewił się zjadliwy kiej trutka żal do niego, iż to wszystko, co ją spotyka, te smutki, zawody, to całe ciężkie życie, to przez niego; i ten jeszczeboleśniejszy, cichszy i nigdy nie wypowiadany żal, że on nie jest tym, jakiego w sobie umiłała – dziki, szarpiący żal zawodu i roczarowania. Przeciech się jej widział ranej jakimś inszym, takim, który do nieba unosił miłowaniem, zniewalał dobrością i był ponad wszystko na świecie najmilejszy, a tak różny od drugich, że zgoła do nikogo niepodobien we wszystkim – a teraz widział się jej takim samym jak i drugie chłopy, gorszym nawet, bo się go barzej bojała niżli Boryny, bo ją straszył ponurością swoją i cierpieniem, a przerażała zawiętością. Bojała się go, wydawał się jej dzikim i strasznym kiej ten zbój z lasów; jakże, sam ksiądz wypomniał go w kościele, wieś cała odstąpiła, ludzie palcami wytykali jako tego najgorszego; biła od niego jakaś zgroza śmiertelnego grzechu, że nieraz słuchając jego głosu, zamierała z przerażenia, bo widziało się jej, że zły jest w nim i całe piekło dookoła; robiło się jej wtedy tak straszno w duszy, jak wtedy, gdy dobrodziej naród napomina i mękami straszy!

Ani jej nawet na myśl przyszło, że i ona winowata tych grzechów jego, gdzie zaś, jeśli czasem rozmyślała, to jeno o jego odmienności, nie poredziła tak jasno kalkulować, ale czuła ją tylko mocno, że bezwolnie traciła coraz barzej serce do niego i sztywniała mu nieraz w ramionach, jakby piorunem z nagłą rażona, pozwalała się brać, bo jakże opierać się takiemu smokowi?... a przy tym młoda przeciech była, o krwi gorącej, mocna, a on dziw nie zduszał w uściskach, to mimo wszystko, co myślała, oddawała mu się również potężnie tym rzutem ziemi spragnionej wiecznie ciepłych dżdżów i słońca, jeno że już ni razu dusza jej nie padała mu do nóg z onej uciechy niepowściągliwej, ni razu

nie omraczało jej czucie takiego szczęścia, co to aż do proga śmierci z lubością wiedzie, ni razu nie zapamiętała się już do cna, nie; myślała wtedy o domu, o robotach i o tym, bych staremu co nowego na złość zrobić, a czasem, aby jak najprędzej ją puścił i poszedł sobie.

Właśnie teraz snuło się jej to wszystko po głowie, spuszczała wody od kopców na podwórze, robiła od niechcenia, z przykazu jeno, spoglądając pilnie za głosem starego i doszukując się go w podwórzu, Pietrek robił zawzięcie, że ino warczała gruda i błoto wyrzucane, a ona zaś chyba tyla, by jeno słyszać było, że robi, a skoro stary poszedł do domu, naciągnęła zapaskę na głowę i ostrożnie przebrała się za przełaz, pod Płoszkową stodołę.

Już tam Antek był.

– Dyć czekam na cię z godzinę – szepnął z wymówką.

– Mogłeś nie czekać, kiej ci było gdzie indziej potrza burknęła niechętnie rozglądając się dokoła, noc bowiem była dość widna, deszcz ustął, ino zimny, suchy wiatr pociągał od lasów i z szumem bił w sady.

Przygarnął ją do siebie mocno i zaczął całować po twarzy.

– Gorzałka jedzie od ciebie kiej z kufy! – szepnęła odchylając się z obrzydzeniem:

– Bom pił, śmierdzi ci już moja gęba.

– Hale, o gorzałcem myślała jeno! – powiedziała miękciej i ciszej.

– Byłe i wczoraj, czemuś to nie wyszła?

– Ziąb był taki, a i roboty przeciech mam niemało.

– Prawda, a i starego też musisz pieścić i pierzyną przyokrywać! – syknął.

– A przeciech, bo to nie mój chłop! – rzuciła twardo i niecierpliwie.

– Jagna, nie drażnij!

– Kiej ci się nie podoba – nie przychodź, płakała po tobie nie będę.

– Przykrzy ci się już wychodzić do mnie, przykrzy...

– Jakże, bo ino na mnie cięgiem huru-buru kiej na tego Łyska...

– Bacysz mi to, Jaguś, dyć mam swojego tylachna, że i nie dziwota, jak się człowiekowi wypśnie to jakie słowo twarde, nie przez złość przeciech, nie – szepnął pokornie i objawszy ją tulił do siebie serdecznie, ale sztywna była, zadąsana i jeśli oddała całunki, to jakby z musu, i jeśli odrzekła to jakie słowo, to ino tak, by coś mówić, a cięgiem się rozglądała chcąc już wracać.

Czuł ci to dobrze, czuł, to jakby mu pokrzyw nakładli za pazuchę, tak go zapiekło, aż szepnął z wyrzutem bojaźliwym:

– Przódzi nie bywało ci tak pilno...

– Bojam się, wszyscy w chałupie mogą mnie szukać...

– Juści, przódzi to choćby na całą noc się nie bojałaś, przemieniłaś się do cna...

– Nie pleć, co się ta miałam przemienić?...

Przymilkli obejmując się mocno, czasem cisnęli się do sieg goręcej, sprzągani nagłym pożądaniem, szukając ust swoich chciwie, porwani wspólną falą przypominków, poczuciem win czynionych wzgledem siebie, żalem nad sobą, litością, głębokim pragnieniem utopienia się w sobie – ale nie poredzili, bo dusze

odbiegały od siebie daleko, nie znajdowali słów pieszczych i kojących, bo w sercach wrzały gorzkie urazy, tak żywe, iż bezwolnie rozplatały się im ramiona, chłodli do siebie i stali kiej te zimne słupy, że jeno serca były im kołatliwie, a na wargach płatały się słowa czułości i pocieszenia. jakie chcieli sobie powiedzieć i nie poredzili.

– Miłujesz to mnie, Jaguś? – szepnął cicho.

– A bo raz ci to powiadałam? a bo nie wychodzę do cię, kiej jeno chcesz... – odparła unikliwie przysuwając się doń biedrem, bo żał jakiś ściskał jej duszę i napełnił oczy łzami, że zachciało się jej płakać przed nim a przepraszać, że go już miłować nie poradzi, ale on to wnet pomiarkował, bo ten głos padł mu lodem na serce, aż się zatrąsił cały z bólu, i złość, pełna wyrzutów i żałów niewstrzymanych, zalała mu serce.

– Cyganisz jak ten pies; wszyscy mnie odstąpili, to i tobie pilno za drugimi. Miłujesz mnie, juści, jak tego psa złego, który ugryźć może i przed którym ognać się trudno, juści! Przejrzałem cię na wylot, znam ja cię dobrze i wiem, bych mnie powiesić chcieli, pierwsza byś troków nie żałowała, bych ubić kamieniami, pierwsza byś rzuciła za mną! – gadał prędko.

– Jantos! – jęknęła przerażona.

– Cichoj, póki swoje powiem? – krzyknął groźnie podnosząc pięście.

– Prawdę powiem? A kiej do tego przyszło, to mi już wszystko zarówno, wszystko!

– Trza mi lecieć, wołaję mnie ano! – jąkała chcąc uciekać, zestraszona wielce, ale ją przychwycił za rękę, że ni drgnąć nie mogła, i chrypliwym, złym, pełnym nienawiści głosem gadał:

– A to ci jeszcze powiem, bo swoją głupią głową nie miarkujesz, że jeślim na takie psy zeszedł, to i bez siebie, bez to, żem cię miłował, rozumiesz, bez to! Za cóż to mnie ksiądz wypomniał i wygnał z kościoła kiej zbója, za siebie! Za cóż to wieś cała mnie odstąpiła kiej parszywego, za siebie! Wycierzpiałem wszyćko, przeniosłem, nawet i na to nie pomstowałem, że ci stary mojego rodzonego grontu zapisał tylachna... A tobie się już mierzi że mną, wywijasz się kiej ten piskorz, cyganisz, uciekasz, bojasz się mnie i patrzysz na mnie jak wszystkie, kiej na tego mordownika i najgorszego! Innego ci już potrza, innego! rada byś, bych parobki za tobą ganiały kiej te psy na zwiesnę, ty!... – krzyczał zapamiętale i te wszystkie krzywdy, złość, jakimi się karmił od dawna, jakimi jeno żył, zwalał na jej głowę, ją winił o wszystko, ją przekliniał za to, co przecierpiał, aż w końcu brakło mu już głosu i taka go złość porwała, że rzucił się do niej z pięściami, ale opamiętał się w ostatniej chwili, pchnął ją tylko na ścianę i spiesznie poszedł.

– Jezus mój, Jantos! – krzyknęła z mocą zrozumiawszy z nagła, co się stało, ale nie nawrócił, rzuciła się za nim z rozpaczą, zabiegła drogę i czepiła mu się szyi, to ją oderwał od siebie kiej pijawkę, rzucił na ziemię i bez jednego słowa polecał, a ona padła z płaczem okropnym, jakby się świat cały nad nią zawalał.

Dopiero w dobre parę pacierzy przyszła niecoś do siebie, nie mogąc jeszcze wyrozumieć wszystkiego, to jeno czuła okropnie, że stała się jej krzywda, stała

się jej taka straszna niesprawiedliwość; iż serce rozpękało z bólu, dusiła się w sobie i chciało się jej krzyczeć ze wszystkich sił, na cały ten świat – jako niewinowata, niewinowata!

Wołała za nim, choć już i kroki jego ucichły, wołała w całą tę noc – na przόżno.

Głęboka, ciężka skrucha i ten żal serdeczny, i ten strach głuchy, gnębiący, okropny, że może on już nie powróci, i tu miłowanie dawne, z nagła zmartwychwstałe, zwaliły się na nią ciężkim, twardym brzemieniem nieutulonych smutków, że już i na nic nie bacząc, ryczała w głos idąc do chałupy...

Na ganku zetknęła się z Kłębiakiem, który jeno wsadził głowę do izby i krzyknął:

– Chłopski las rąbią! – i dalej polecał.

Migiem ta wieś rozlała się po wsi, buchnęła kiej pożar ogarniając wszystkie serca strapieniem a gniewem srogim, że już drzwi się nie zamknięły, tak biegali po chałupach z nowiną.

Juści, rzecz była wielka dla wszystkich i tak groźna, że cala wieś przycichła z nagła, jak kieby piorun uderzył, chodzili lękliwie, na palcach, gadali szeptem ważąc każde słowo, rozglądając się trwożnie i nasłuchując czająco, nikto nie krzyczał, nikto nie lamentował i nikto pomstą nie trząchał, bo każdy czuł w tej minucie, że to nie przelewki, a sprawą taka, na którą babie piski nie poredzą, a ino mądre pomyślenie i to społeczne postanowienie.

Wieczór był już późny, ale śpic wszystkich odleciał, nie jedni kolacji odbieżeli, zapominali o obrządkach wieczornych, zapominali zgoła o sobie, a jeno się snuli po drogach, wystawali w opłotkach, to nad stawem, i szepty ciche, trwożne, przytajone drgały w mroku kiej ten brzęk pszczelny.

Czas też był cichszy, deszcz przestał, pojaśniął nawet zdziebko, po niebie leciały chmurzyska stadami, a dołem nisko przeciągał mroźny wiater, że ziemia jęła się ścinać w grudę i obmoknięte, czarne drzewa przybladły szroniejące, głosy zaś, choć przyduszone, szły wyraźniej.

Naraz się rozniesło, że poniektórzy gospodarze się zebrały i walą do wójta. Jakoż przeszedł Winciorek z kulawym Grzelą; przeszedł Caban Michał z Frankiem Bylicą, stryjecznym Hanczynego ojca; przeszedł Socha; przeszedł Walek z krzywą gębą, Wachnik Józek, Sikora Kazimierz, a nawet stary Płoszka – jeno Boryny nikto nie dojrzał, ale mówili, że i on poszedł.

Wójta doma nie było, bo zaraz po południu pojedął do kancelarii, to już wszystkie razem, całą kupą poszli do Kłęba, cisnęło się za nimi sporo ludzi, to bab, to dzieci, ale przywarli drzwi, nikogo już nie puszczaając do środka, Kłębiak zaś Wojtek miał przykazane naglądarki po drogach i przy karczmie, czy się gdzie strażnik nie pokaże.

Przed domem zaś, w opłotkach, a nawet na drodze zbierało się coraz więcej narodu, każdy był ciekaw, co tam starszyzna uradzi, a radzili długo, jeno że nikto nie wiedział co i jak, bo ino przez okna widać było ich siwe głowy, w półkolu pochycone do komina, na którym się palił ogień, a z boku stояł Kłab, cosik im prawił, pochylał się nisko i raz w raz bił pięścią w stół.

Nieciepliwość zaś rosła w czekających z minuty na minutę, aż w końcu Kobus, to Kozłowa, to i parobki niektóre zaczęły szemrać i głośno powstawać na radzących, że nic nie uradzą dobrego la narodu, bo im jeno o samych siebie chodzi, jako gotowi się jeszcze z dworem pogodzić, a resztę na zgubę podać!...

Kobus się już był tak rozsierdził wraz z komornikami i drugą biedotą, że już otwarcie namawiał, by nie zważając na radzących, o sobie pomyśleć, swoje uradzić, cosik postanowić; a rychło, póki czas, póki tamte ich nie sprzedadzą...

Jawił się na to Mateusz i zaczął nawoływać do karczmy, by tam swobodnie poradzić, a nie jak te pieski pod cudzym płotem naszczekawać...

Trafiło to do serca narodowi, bo całą hurmą ruszyli do karczmy.

Żyd już światła gasił, ale musiał otworzyć i z trwogą patrzył na walącą się ciżbę, wchodzili w milczeniu, spokojnie, zajmując wszystkie ławy, stoły i kąty, nikto bowiem nie pił, a jeno kupili się gęsto poredzając z cicha i wyczekując, kto i z czym pierwszy wystąpi...

Nie brakowało skorych do pierwszeństwa, jeno że się jeszcze kaźden wagował wystąpić i na drugich oglądał, aż dopiero Antek się wyrwał, na środek skoczył i ostro, z miejsca zaczął pomstować na dwór...

Ale choć wszystkim trafił prosto do serca, mało kto przytvardzał, bo czono się nań, patrzonu zyzem, niechętnie, odwracano się nawet plecami, że to jeszcze zbyt żywo pamiętały księże wypominki, a i te jego grzeszne sprawki, nie zważył na to, a że go wnet poniesła zapamiętałość i jakby dziki bitkowy szal ogarniał, to z całą mocą krzyczał na końcu:

– Nie dajta się, chłopy, nie ustępujta, nie darujta krzywdy! Dzisiaj wama wzięli las, a jak się bronić nie będącie, to jutro gotowi wyciągnąć pazury po ziemię waszą, po chałupy, po dobytek! Któz im wzbronii, kto się im sprzeciwi?...

Poruszył się nagle naród, pomruk głuchy poszedł po izbie, tłum się zakolysał gwałtownie, rozbłysły dziko oczy, sto pięści naraz wyrwało się nad głowy, i sto piersi ryknęło wraz, kieby piorunami.

– Nie damy! Nie damy! – huczeli, aż się karczma zatrzęsła od mocy.

Na to i czekali przodownicy, bo wnet Mateusz, Kobus, to Kozłowa, to potem i drugie rzucili się we środek i nuż krzyczeć, nuż pomstować a judzić... że wnet karczmę zalał wrzask, groźby, przekleństwa, tupania, bicie pięściami w stoły i hukliwa, sroga wrzawa zagniewanego narodu.

Każdy wołał swoje, każdy się srożył, kaźden co innego radził, że ciskali się zapamiętale, kiej te pieski w sieniach przywarłe, których nie ma kto na świat wypuścić i poszczęć na nieprzyjaciół... To się i tumult srogi uczynił, krzyki i sprzeciw, bo się naród ozeźlił i krzywdą swoją ostargał na wnętrzu, a na jedno zgodzić się nie mógł, bo nie było takiego, który by swoją mocą wszystkich przeparł i do pomsty powiodł...

Kupami się zwierali, a w każdej był jakowyś pyskacz, który wrzeszczał najgłośniej i pomstował, zaś wskroś gąszczu uwijali się przodownicy rzucając, gdzie trzeba było, to słowo ostre, że już w końcu jeden drugiego nie słyszał, bo wszyscy ano wraz krzyczeli. ,

– Pół lasu położyli, a takie dęby, że w pięciu chłopa nie obejmie.

- Kłębiak widział, Kłębiak!
- Wytną i resztę, wytną, nie będą waju prosili o przyzwolenie! – skrzczała Kozłowa przeciskając się ku szynkwasowi.
- Zawdy naród krzywdzili, jak ino mogli.
- Kiej takie głupie barany jezdeśta, to niech waju zapędzają, kaj chça...
- Nie dać się, nie dać! Gromadą iść, rozgonić, las odebrać!
- Zakatrupić krzywdzicieli!
- Zakatrupić! – wrzasnęły naraz i znowuj pięście się podniosły groźnie, krzyk buchnął ogromny i tłum cały zawrzał nienawiścią a pomstą, a gdy przychło, Mateusz krzyczał przy szynkwasie do swoich:
- Ciasno jest wszystkim kiej w tej sieci, bo dwory wszędzie, ze wszystkich stron, kiej te ściany ściskają wieś i duszą, chcesz krowę popaść za wsią – w dworskie wnet utkniesz; konia wypuścisz – dworskie za miedzą; kamieniem ciepnąć nie można, bo w dworskie padnie!... a zaraz zajmą, zaraz sądy, zaraz sztrafy!
- Prawda! prawda! Łąka dobra dwa pokosy-daje – dworska juści; najlepsze pole – dworskie, las – dworskie – wszystko – przytakiwali.
- A ty, narodzie, na piaskach siedź, łajnem się ogrzewaj i zmiłowania Pańskiego czekaj!
- Odebrać lasy, odebrać ziemię! Nie dać swojego!

Długo tak krzyczeli ciepiąc się w różne strony, pomstując i pograżając srogo, a że radzili głośno i z gorącością niemałą, to niejednemu trza się było napić gorzałki dla pokrzepienia, drugie zaś piwo la ochłody pili, a trzecim się przypominały nie dojedzone kolacje, że krzykali na Żyda o chleb i śledzie.

Ale gdy sobie podjęli a podpili, przestygli mocno z zawziętości i zaczęli się z wolna rozchodzić nic nie postanowiwszy.

Mateusz zaś wraz z Kobusem i Antkiem, któryen już cały czas na boku się trzymał i cosik swojego kalkulował, poszli do Kłęba i zastawszy jeszcze gospodarzy, wspólnie z nimi uradzili coś na jutro i cicho rozeszli się po chałupach.

Noc też już było późna, światła pogasły w izbach, cichość padła na wieś, że jeno kiejś niekiedy pies zaszczekał albo wiatr zaszumiał, że przemarzłe drzewiny tłukły się w mrokach o siebie kiej nieprzyjacioły, a potem długo i trwoźnie szemrały. Przymrozek wziął galanty, płoty pobielały od szronu, ale jakoś zaraz z północą gwiazdy się skryły, pociemniało i zrobiło się na świecie posępnie, straszno jakoś...

Cały naród leżał we śpiku, ale sen był ciężki i gorączkowy, bo raz w raz zrywał się cichy płacz dzieciątek, to ktosik budził się cały w potach i takim strachu dziwnym, że pacierzem duszę krzepić musiał; gdzie znowu huki jakieś spać nie dawały, że zrywali się wyglądać, czy nie złodzieje; niejeden zaś krzyczał przez sen, powiedając potem, że zmora go dusiła; to gdziesik psy zawyły tak załośnie, aż serca truchlały z trwogi, przerażających przeczuć i obaw.

Noc się wlekła długo i ciężko, oprzędzając dusze trwogą, niepokojem i straszonymi snami, pełnymi mar i widzeń gorączkowych.

A skoro się jeno uczynił świt, że chyla tyla rozedniało i jaki taki oczy

ozwarł i ciężką, senną jeszcze głowę podnosił, Antek pobiegł na dzwonnicę i zaczął bić w dzwon kieby na pożar...

Próżno mu bronił Jambroży wespół z organistą, skłał ich, chciał nawet bić i swoje robił z całej mocy.

Dzwon zaś był wolno, bezustannie a tak ponuro, aż strach padł na serca, że ludzie strwożeni, wylękli wybiegali na pół ubrani pytać, co się stało i ostawali już przed chałupami jakby w skamienieniu, tak zasłuchani, bo dzwon wciąż był i huczał ponurym, wielkim głosem w świdowych brzaskach, aż ziemia dygotała, aż wystraszone ptactwo uciekało ku borom, a naród przetrwożony żegnał się i skrzepiał w sobie, boć już i Mateusz, Kobus a drugi biegali po wsi łomocząc kijami w płoty i krzycząc:

– Na las! Na las! Wychodź, kto żyw! Pod karczmę! Na las!...

To i na leb i szyję przyodziewali się, że niejeden jeszcze w drodze się dopinał, a pacierz kończył i w dyrdy biegał pod karczmę, gdzie już stояł Kłab z niektórymi gospodarzami.

Zarołyły się wnet drogi, opłotki, obejścia, zawrzały naraz wszystkie chałupy, dzieci podnieśli niemały wrzask, kobiety krzykały przez sady, rwetes powstał taki, bieganina, jak gdyby pożar wybuchał we wsi.

– Na las! Kto ino ma z czym, kose, to z kosą, cepy, klonice, siekiery, a brać!

– Na las! – krzykiem tym trzęsło się powietrze i huczała wieś cała.

Dzień się już zrobił duży, a cichy był, jasny, omglony jeszcze i mroźny, drzewa stояły w osędzieliznie kiej w pajęczynach, drogi chrupały pod nogami słabą grudzią, wody się ścięły, że pełno było zamarzłych kałuży kiej tego szkła potrzaskanego, w nozdrzach wierciło ostre, rzeźwe powietrze, a tak słuchliwe, że całym światem szły te krzyki a wrzawa.

Ale przycichało z wolna, bo zawziętość przejmowała serca i jakaś sroga, pewna siebie, nieustępowa moc zakamieniła dusze i oblekała je w taką surową powagę, iż milkli bezwiednie zatapiając się w sobie.

Tłum wciąż się zwiększał, zajęli już cały plac przed karczmą aż do drogi, stojąc gęsto, ramię przy ramieniu, a jeszcze przybywali spóźnieni.

Witano się w milczeniu, každen stawał, gdzie popadło, obzierał się naokół i czekał cierpliwie na starszyznę, która poszła po Borynę.

Pierwszy był ano we wsi, to jemu się należało naród poprowadzić, bez niego żaden gospodarz by się nie ruszył.

Stojali więc cierpliwie a cicho, kiej ten bór zbity w gęstwę i zasłuchany w głosy, jakie z niego idą, i w te belkoty strug, co gdziesik między korzeniami płyną... czasem jeno to jakie słowo przeleciało, czasem czyjaś pięść wychynęła w górę, to jakieś oczy rozgorzały bystrzej, to baranice zakolebały się mocniej, to czyjaś twarz poczerwieniała barzej i znowu nieruchomieli, że widzieli się kiej te snopy ustawnione wpodle siebie gęsto.

Kowal przyleciał, przeciskał wskroś gęstwy i zaczął naród odwodzić, straszyc, że za to, co zamyslają, cała wieś pójdzie w kajdany i zmarnieje, a za nim młynarz powtarzał to samo, ale nikto nie zważył na nich ni słuchał – wie-

dziano bowiem dobrze, że obaj dworowi się wysługują i swój mają interes w przeszkażaniu.

I Rocho przyszedł, i ze łzami przekładał podobnie – nie pomogło.

Aż w końcu i ksiądz przyleciał i jał swoje prawić – nie usłuchali, stali nieporuszeni, nikt czapki nawet nie zdjął, nikt go w rękę nie pocałował, a ktosik nawet głośno, krzyknął:

– Płacą mu, to prawि!

– Kazaniem krzywdy nie zapłaci – ktosik dorzucił urągliwie.

A tak patrzyli ponuro i zawzięcie, że ksiądz się rozplakał, nie przestając na wszystkie świętości zaklinać, by się opamiętali a do domów rozeszli, ale nie skończył, bo przyszedł Boryna, i cały naród do niego się odwrócił.

Maciej blady był kiej ścianą i surowy, że aż mróz szedł od niego, ale oczy jarzyły mu się kiej wilkowi, szedł wyprostowany, chmurny a pewny siebie, znajomków pozdrawiał skinieniem i oczami po ludziach wodził, rozstępiali się przed nim czyniąc wolne przejście, a on wstąpił na belki leżące pod karczmą, lecz nim przemówił, zaczęli w tłumie krzyczeć:

– Prowadźcie, Macieju! Prowadźcie!

– Na las! Na las! – darły się drugie.

Dopiero kiej przycichło, pochylił się, wyciągnął ręce
i jał wielkim głosem wołać:

– Narodzie chrześcijański, Polaki sprawiedliwe, gospodarze a komorniki!

Krzywda się nam wszystkim stała, krzywda równa, jakiej ni ścierpieć, ni podarować! Dwór las nasz tnie, dwór nikomu z naszych roboty nie dawał, dwór cięgiem na nas nastaje i do zaguby wiedzie!... Bo i nie spamiętać mi tych krzywd, tych fantowań, tych szkód, a utrapień, jakie cały naród ponosi! Podawalim do sądu – co mu kto zrobi! Jeżdzilim ze skargą – na darmo. Ale miarka się przebrała, tnie nasz bór! Pozwolim to, na to, co?

– Nie, nie! nie dać! Rozpędzić, zakatrupić, nie dać! – krzyczeli, a twarze szare, chmurne, zasępione rozbłysły wnet kiejby piorunami, sto pięci zamigołało w powietrzu i sto gardzieli zaryczało, a gniew zatrząsł sercami.

– Nasze prawo, a nikto go nam nie przyznaje. Nasz bór, a tnie go! To i cóz my, sieroty, poczniemy, kiej nikt na ;wiecie o nas nie stoi, a wszystkie ukrzywdzają, cóz?... Narodzie kochany, ludzie chrześcijańskie, Polaki, .to mówię wama, że rady już inszej nie ma, jeno sami musimy swojego dobra bronić, gromadzą całą i boru rąbać nie pozwolić! Wszystkie chodźmy, kto jeno żyw, kto jeno kulasami rucha, całą wsią, wszystkie jak jeden! Nie bójta się niczego, ludzie, nie bójta, nasze prawo, to i nasza wola i sprawiedliwość nasza, a całej wsi karać nie ukarzą. Za mną, ludzie, zbierać się duchem, za mną! Na las! – ryknął mocno.

– Na las! – odwrzasnęli wraz wszyscy, rum się uczynił, tłum się zakołysał, rozpękł i z krzykiem każden w dyrdy leciał do domu sposobić się, że powstała gorączkowa spieszna krzątanina, przybierania się, zaprzegi, wyciągania sań, rżenie koni, wrzaski dzieci, klątwy, to kobiece lamenty, że ino się wieś trzęsła od przygotowań, a może w jakie dwa pacierze już narychtowani ciągnęli na topo-

lową, gdzie czekał Boryna w saniach wraz z Płoszką, Kłębem i co pierwszymi.

Ustawiali się w rzędy, jak komu popadło, chłopy, parobki, kobiety, dzieci nawet co starsze ruszyły; kto był saniami, kto konno, kto wozem, a reszta, wieś prawie cała na piechty się wybrała i zwarła się w gęstwę kieby w ten zagon długi, szumiący zbożem, przerośnięty czerwienią kobiecych przyodziewek, nad którym ino się trzęsły koły niezgorsze, to widły zardzewiałe, to cepy, a tu i ówdzie kiej błyskawica zamigotała kosa, że jakby na rolę ciągnął naród, jeno że nie było śmiechów, żartów i wesela. Stali w cichoci, omroczeni, surowi, gotowi na wszystko, a gdy już nastął czas, Boryna wstał w saniach, ogarnął naród oczami i krzyknął żegnając się:

– W imię Ojca i Syna, i Ducha świętego! Amen, w drogę!

– Amen! Amen! – przywtórzyli, a że zaświegotała właśnie sygnaturka, snadź ksiądz ze mszą wychodził, żegnano się, zdejmowano czapki, bito się w piersi, a jaki taki – westchnął żałosnie i ruszali sfornie, mocno i w milczeniu, i całą prawie wsią, jeno kowal przywarł gdziesik w opłotkach, przebrał się do chałupy, skoczył na konia i popędził bocznymi drogami ku dworowi, Antek zaś któryén był od samego zjawienia się ojca skrył się w karczmie, skoro ruszyli, wziął od Żyda fuzję, schował ją pod kożuch i pognął do borów na przelaj przez pola... nie oglądając się nawet za gromadą...

A naród ruszył żwawo za Boryną, jadącym na przedzie.

Tuż za nim ciągnęły Płoszki, ilu ich było z trzech chałup, ze Stachem na przedzie, naród był nieurodny, ale pyskaty szumny i wielce w siebie dufający.

A za nimi Sochy, których wiódł sołtys.

A trzecie były Wachniki, chłopy drobne, suche, ale zajadłe kiej osy.

A czwarte szły Gołębie Mateusz im przewodził, niewiela ich, było, jeno że starczyli za pół wsi, bo same zabijaki nieustęplicy i rozrosłe kiej dęby.

A piąte Sikory, krępe niby pnie, żylaste i mrukliwe.

A potem Kłębiaki i młódź druga, wyrosła, bujna, swarliwa i na bitki wszelkie łakoma, którą prowadził Grzela, wójtów brat.

A w końcu Bylice szły, Kobusy, Pryczki, Gulbasy, Paczesie, Balcerki i kto by je tam wszystkie spamiętał!...

Szli mocno, aż się ziemia trzęsła, posepni, kwardzi a groźni kiej ta chmura gradowa, co to jeno połykuje, nabrzmiewa piorunami, głuchnie, a leda chwila spadnie i świat cały roztratuje.

A za nimi niesły się płacze, wrzaski i lamenty pozostałych.

.....

Świat był jeszcze zmartwiały od nocnego chłodu, pełen sennej głuszy i spowity w lute i szkliste mgły.

Cichość zalegała bory, ziąb przeciągał ostry i słaby brzask zórza oczerniał czuby i sypał się gdzieniegdzie na śniegi blade.

Jeno na Wilczych Dołach grzmiały huki walących się raz po raz drzew, bicie siekier i przeszywający, zgrzytliwy pisk pił.

Walili bór!...

Więcej niżli czterdzieści chłopa pracowało od samego świtania; kieby to

stado dzieciółów spadło na bór, przypięło się do drzew i kuło tak zawzięcie i zajadle, że drzewa padały jedne po drugich, poręba rosła, pocięte olbrzymy leżały pokotem niby łan stratowany, a jeno kajś niekaj niby te osty kwarde stercały smukłe nasienniki pochyłając się ciężko jako matki żałosnie płaczące nad pobitymi, kajś niekaj szeleściły smutno krze nie docieple, to jakaś drzewina – mizerota, której topór nie chcił, dygotała trwoźnie – a wszędzie, na płachtach śniegów podeptanych, niby na tych całunach ostatnich, leżały pobite drzewa, kupy gałęzi, wierzchoły martwe i kloce potężne, obdartym i poćwierutowanym trupom podobne, zaś strugi żółtych trocin rozsącały się w śniegach kieby ta żałosna krew lasu.

A wokół nad porębą, niby nad grobem otwartym, stał las zbitą, wyniosłą i nieprzeniknioną ciżbą, jako te przyjacioły, krewniaki a znajomkowie, co gęstwą stanęli pochyloną i w trwoźnym milczeniu, z tłumionym krzykiem rozpaczny nasłuchując padających w śmierć i patrząc zdrewniali na nieubłaganą kośćbę.

Bo rębacze szli naprzód nieustannie, rozwiedli się w szeroką ławę i z wolną, w milczeniu wpierali się w bór, zda się niezmożony, który posepnią, wyniosłą ścianą pni zwartych zastępował im drogę, a tak przysłaniał ogromem, że ginęli zgoła w cieniu konarów, jeno topory błyskały w mrokach i były niestrudzenie, jeno świst pił nie ustawał ani na chwilę, a co trochę drzewo się jakieś chwiało i z nagła, kiej ten ptak zdradnie pochwycony we wnyki, odrywało się od swoich, było gałęziami i z jękiem śmiertelnym padało na ziemię – a za nim drugie, trzecie, dziesiąte...

Padały sosny ogromne, już od starości ozielone, padały jedle, kieby w zgrzebne kapoty przyodziane, padały świerki rozłożyste, padały i dęby bure, brodami siwych mchów obrosłe kiej te starce, których pioruny nie zmogły i setki lat nie skruszyły, a topory na śmierć powiedły, a inszych zasie tyle podlejszych drzew, który to wypowie, ile a jakich padało!

Las marł z jękiem, drzewa padały ciężko jako te chłopy w boju ściśnięte a parte jedne przez drugie, nieustępliwe, krzepkie, jeno że bite mocą niezmożoną, iż ni „Jezus!” krzyknąć nie krzykną i wraz całą ławą się chylą, i w lutą śmierć padają.

Jęk jeno rozbrzmiewał po lesie, ziemia drgała cięgiem od zwalonech drzew, siekiery waliły bez przestanku, zgrzyt pił nie ustawał, a świst gałęzi, niby ten wzdych ostatni, przedzierał powietrze.

I tak szły godziny za godzinami, a coraz nowe pokosy drzew zalegały porębę i robota nie ustawała.

Sroki krzyczały wieszając się po nasiennikach, to czasem stado wron przeciągało z krakaniem nad tym polem śmierci, to zwierz jaki wysuwał się z gęstwiną, stawał na skraju i długo wodził szklistymi oczami po skoltunionych dymach ognisk, po drzewach padających, a dojrzały ludzi z bekiem uciekał.

A chłopi rąbali zawzięcie wzerając się w bór kiej te wilki, gdy stada do padną, a ono się zbije w kupę i zdrewniałe śmiertelnie, pobekujące, czeka, póki ostatnia owieczka nie padnie pod kłami.

Dopiero po śniadaniu, gdy słońce podniesło się do tela, że osędzielizna jęła

skapywać, a złote pajęki światła pełzały wskroś boru, dosłyszał ktosik daleką wrzawę.

– Ludzie jakieś idą całą gromadą – rzekł któryś przyłożywszy ucho do drzewa.

Jakoż i gwar był coraz bliższy i wyraźniejszy, że wnet rozległy się pojedyncze okrzyki i głuchy tupot wielu nóg, a nie wyszło i Zdrowaś, kiedy na dróżce biegnącej od wsi zamajaczyły sanie, które wnet wypadły na porębę, stojąc w nich Boryna, a za nim konno, wozami i piechty wysypywał się gęsty tłum kobiet, chłopów i wyrostków, a wszystko to podniesły srogi krzyk jęło gnać ku rębaczom.

Boryna wyskoczył ze sani i pognął przodem; za nim zaś, gdzie kto ino wziął miejsce, lecieli drudzy, kto był z kijem, kto znów groźnie potrząsał widłami, który cepy dzierzył mocno w garści, inszy kosą migotał, a inszy jeszcze z prostą gałęzią, a jak kobiety, to prosto z pazurami i wrzaskiem, a wszystkie runęły na przerażonych rębaczów.

– Nie rąbać! Wara od boru! Nasz las, nie pozwalamy! – wrzeszczały razem, że i nikto nie wyrozumiał, czego chcieli, dopiero Boryna przystanął przy struchlałych i ryknął, że na cały las się rozległo:

– Ludzie z Modlicy! ludzie z Rzepeki! skąd to jeszcze jesteście, słuchajcie!

Przycichło zdziecko, a on znowu wołał: – Zabierzta, co wasze, i idźta z Bogiem, rąbać wzbraniamy, a który by nie usłuchał, z całym narodem miał będzie sprawę...

Nie opierali się, boć srogie twarze, kije, widły, cepy i tyla narodu rozgniewanego, gotowego do bitki, strachem przejmowało, to zaczęli się zmawiać, skrzykiwać, topory za pas zakładać, piły zbierać i kupić się do sie z pomrukiem gniewnym, a zwłaszcza Rzepczaki, że to szlachta była i od wieków w kłótniach sąsiedzkich z Lipczakami, to wyklinali w głos, trzaskali toporami, odgrążali się, ale chcąc nie chcąc ustępowali przed siłą, a naród zaś krzykał groźnie, następował na nich i wypierał w bór.

Insi zaś rozbiegli się po porębie gasić ogniska i rozwalać poukładane sąźnie, a baby, z Kozłówą na przedzie, dojrzawszy budy zbité z desek na kraju poręby pognały tam i nuż je rozdzierać a rozwólczyć po lesie, by i śladu nie zostało.

Boryna zaś, skoro rębacie ustąpili tak łacno, skrzykiwał gospodarzy i namawiał, bych całą gromadą do dwora teraz iść i zapowiedzieć dziedzicowi, aby się nie ważył lasu ruszyć, póki sądy nie oddadzą, co jest chłopskiego. Ale nim się zmówili, nim wymiarkowali, co zrobić, aby było jak najlepiej, baby podniesły krzyk i zaczęły bezładnie uciekać od bud, bo kilkanaście koni wypadłych z lasu jechało im na karkach...

Dwór uprzedzony przybywał rębaczom na pomoc.

Na czele parobków jechał rządca, wpadli na porębe ostro i zaraz z miejsca dopadły srogie twarze, a rządca, chłop kiej tur, bił pierwszy i krzyczał:

– Złodzieje, wszarze! Batami ich! W postronki, do kryminału!

– Kupą, kupą, do mnie, nie dawać się! – wrzeszczał Boryna, bo naród już

się rozlatywał zestrachany, ale na ten głos powstrzymywali się w miejscu i nie bacząc na baty, prażące niejednych już po łbach, w dyrdy, osłaniając rękami głowy, biegli do starego.

– Kijami psubratów! Cepami w konie! – krzyczał rozsrożony stary i powrawszy jakiś kół pierwszy rzucił się na dworskich; a prał, gdzie popadło; za nim zaś, kiej ten bór wichurą gniewu przejęty, zwarły się chłopy ramię w ramię, cepy przy cepach, widły przy widłach i z krzykiem ogromnym runęli na dworskich prażąć, czym kto ino mógł dosiągnąć, aż zadudniało, jakby ktoś groch na podłodze kijem wyłuskiwał.

Podniesły się wrzaski nieludzkie, przekleństwa, kwiki przetrączanych koni, jęki rannych, głuche a geste razy kolów, szamotania chrapliwe i dzikie pokrzyki pobojujowiska.

Dworscy bronili się tego, wymyślali i bili niezgorzej od chłopów, ale zaczęli się w końcu mieszać i cofać, bo konie smagane cepami stawały dęba i z kwikiem nawracały ponosząc, aż rządca, widząc, co się dzieje, spiął swojego ułanka i skoczył w całą kupę narodu, ku Boryrnemu, ale ino tyla go było widać, bo naraz zawarczały cepy i kilkadziesiąt bijaków spadło na niego, a kilkadziesiąt rąk chwyciło go ze wszystkich stron i wyrwało z konia, że kiej ten kierz, ryjem podważony, wyleciał w powietrze i padł w śnieg, pod nogi, iż ledwie go Boryna ochronił i zawiłkł nieprzytomnego w przepieczne miejsce.

Sklebiło się wtedy wszystko z nagła, jak kiedy wicher uderzy niespodzianie w kopy, zamaci, że jeno jeden kłęb nierozeznany się uczyni, tacza po polu i przewala po zagonach; krzyk się podniósł straszny i taki zamęt, taki wir, że już nic nie było widno, kromie splątanych kup tarzających się po śniegach, kromie pięści walących z wściekłością, a czasem jakiś wydzierał się z kupy i uciekał kiej oszalały, ale nawracał wnet i z nowym krzykiem, z nową wściekłością rzucał się do bitki.

Prali się w pojedynkę i kupami, wodzili za orzydla, to za łby, gniętli kolannami, ozdzierali do żywego mięsa. a przeprzeć się jeszcze nie mogli, bo dworscy pozeskakiwali z koni, nie ustępując ani na krok, ile że przybywała im ciągła pomoc, bo rębacze przeszli na ich stronę i tego wspierali; pierwsze Rzepczaki hurmą a milczkiem kiej te złe psy rzucili się pomagać, a wiódł wszystkich boroowy, który w ostatniej chwili się zjawił, że zaś chłop był jak byk, mocarz głośny na okolicę, a przy tym zadzierzysty i swoje sprawy z Lipcami mający, to pierwszy się rzucał w pojedynkę na całe kupy, rozbijał łby kolbą fuzji, rozpędzał i tak prał, że niech Bóg bronii!

Poszedł nań Stacho Płoszka, by go wstrzymać, bo już naród zaczął przed nim uciekać, to go uchwycił za orzydla, okręcił nad sobą i rzucił na ziem kiej ten snopek wymłocony, aż Stacho padł nieprzytomny. Skoczył doń któryś z Wachników i trzasnął go cepami gdziesik w ramię, ale dostał na odlew pięścią między oczy, że jeno ozwarł ramiona i z tym słowem „Jezus!” rymnął na ziemię.

W końcu już i Mateusz nie wytrzymał i rzucił się do niego, ale choć chłop był w mocy jednemu Antkowi równy, nie wytrzymał i pacierza, borowy go zmógl, sprał; w śniegu utytał i do ucieczki przyniewolił, a sam ruszył ku

Borynie, który w kupie całej wodził się za lby z Rzepczakami, ale nim się doń dobrał, opadły go z wrzaskiem baby, przechwyciły pazurami, wpięły mu się w kudły, splatały i przygiąwszy do ziemi wodziły się z nim – jako te kundle, kiej psa owczarskiego opadną, kłami za skórę ujmą i ciepią się że nim to w tą, to w ową stronę.

Ale już pod ten czas i naród brał góre, zwarli się i pomieszali kiej te liście, każdy swojego ułapił, dusił i taczał się z nim po śniegu, a baby dopadały z boków i darły za kudły.

Wrzask było ano już taki, zamęt, kotłowanina, że swój swojego ledwie rozpoznał, ale w końcu przeparli dworskich, paru już z nich leżało pokrwawionych, a insze zaś zmordowane, osłabłe, chyłkiem uciekały w las, tylko rębacze bronili się ostatkami sił, a nawet gdzieniegdzie prosili o miłosierdzie, ale że naród był rozsrożony jeszcze barzej na nich niżli na dworskich, że rozgorzał kiej ta żagiew na wietrze, to prósb nie słuchał i na nic nie baczył, jeno prał z całą wściekłością.

Porzucali kije, cepy, widły, a. zwarli się na moc, chłop z chłopem, pieść na pieść, siła na siłę, gnieli się takano, dusili, ozdzierali, kulali po ziemi, że już przymilkły wrzaski, a tylko ciężkie charczenia, kłatywy a szamotania słyszać było.

Taki się sądny dzień zrobił, że i wypowiedzieć nie sposób!

Ludzie poszaleli prawie, zawziętość nimi rzucała i gniew ponosił, a zwłaszcza Kobus z Kozłową widzieli się całkiem powściekani, że aż strach było na nich patrzeć, tak byli okrwawieni, pobici, a mimo to rzucający się na całe kupy.

Tak się ano przepierali jeszcze, a z coraz większym krzykiem Lipczaków, że już się zaczynały gonity uciekających i bicie w dziesięciu jednego, gdy borowy opędził się wreszcie babom, ale srodze poturbowany i przeto jeszcze wścieklejszy zaczął skrzykiwać swoich, a dojrzały Borynę skoczył na niego, chycili się wpólnie, opletli barami kiej niedźwiedzie i nuż się przepierać a zatacać, a bić o drzewa, bo się już byli wywiedli w bór.

Na to właśnie nadleciał Antek, spóźnił się wielce, więc przystanął na skraju boru, by złapać nieco powietrza i wnet dojrzał, co się z ojcem dzieje.

Zatoczył dookoła jastrzębimi ślepiami, nikto na nich nie baczył, wszystkie ano były w takiej bitce, w takim pomieszaniu, że ni jednej twarzy nie rozdzielił, więc cofnął się, chyłkiem przedostał się do Boryny i przystanął o parę kroków za drzewem.

Borowy przemagał, ciężko mu szło, bo już był srodze zmordowany, a i stary trzymał się krzepko, padli właśnie na ziemię, tarzając się kiej dwa psy i tłukąc o ziemię, ale coraz częściej stary był na spodzie, czapa mu zleciała, że jeno ten siwy łeb podskakiwał po korzeniach.

Antek raz się jeszcze obejrzał, wyciągnął flintę spod kożucha, przykucanął i przeżegnawszy się bezwiednie, zmierzył do ojcowej głowy... nim jednak spuścił kurek, porwali się obaj na nogi, Antek też się podniósł i fuzję przyłożył do oka – nie strzelił jednak, strach nagły, okropny ścisał mu tak serce, że ledwie mógł dychać, ręce mu latały kiej w febrze, zadygotał cały, w oczach pociemniało i tak się zakręciło w głowie, że stał długą chwilę, nie wiedząc zgoła, co się z nim

dzieje, naraz rozległ się krótki, przerażający krzyk:

– Ratujta, ludzie!... Ratujta!...

Borowy właśnie w ten mig trzasnął Borynę kolbą przez łeb, aż krew chlusnęła, stary jeno zakrzyczał, podniósł ręce do góry i padł kiej kloc na ziemię...

Antek oprzytomniał, rzucił fuzję i skoczył do ojca; stary jeno charczał, krew zalewała mu twarz, głowę miał prawie na pół rozlupaną, żyw był jeszcze, ale już oczy zachodziły mu mgłą i kopał nogami.

– Ociec! Mój Jezus! Ociec! – wrzasnął strasznym głosem, porwał go na ręce, przytulił do piersi i zaczął wniebogłosy krzyczeć:

– Ociec! Zabili go! Zabili! – wył kiej ta suka, gdy jej dzieci potopią.

Aż kilkoro ludzi co najbliższych posłyszało i przybiegło na ratunek; złożyły pobitego na gałęziach i jeśli śniegiem obwalać mu głowę i ratować, jak ino poredzili. Antek zaś przysiadł na ziemi, targał się za włosy i krzyczał nieprzytomnie:

– Zabili go! Zabili!

Aż myśleli, iż mu się z nagła w głowie popsuło.

Naraz ucichł, przypomniał sobie z nagła wszystko i rzucił się do borowego. z krzykiem przerażającym i z takim szaleństwem w oczach, że borowy się złąkł i zaczął uciekać, ale czując, że go tamten dogania, odwrócił się raptem i strzelił mu prawie prosto w piersi, nie trafił go jednak jakimś cudem, tyle jeno, że twarz osmalił, a Antek zwalił się na niego jak piorun.

Próżno się bronił, próżno wymykał, próżno przywiedziony rozpaczą i strachem śmiertelnym o zmiłowanie prosił – Antek porwał go w pazury kiej ten wilk wściekły, zdusił za gardziel, aż grdyka zachrzęściała, uniósł do góry i tłukł nim o drzewa potąd, póki ostatniej pary nie puścił.

A potem jakby się zapamiętał, że już nie wiedział, co robił; rzucił się w bitkę, a tam, kiedy się zjawił, serca truchlały, ludzie uciekali ze strachem, bo straszny był, umazany ojcową krwią i swoją, bez czapki, z pozlepiantym głosem, siny kiej trup, okropny jakiś a tak nadludzko mocny, że prawie sam jeden zmordował i pobił tę resztę dających opór, aż musieli go w końcu uspokajać i odrywać, boby zabijał na śmierć...

Bitka się skończyła i Lipczaki, choć zmordowani, pokaleczeni, okrwawieni, napełniali las radosną wrzawą.

Kobiety opatrywały co ciężej rannych i przenosiły na sanie, a było ich niemało, Kłębiak jeden miał złamana rękę, Jędrzych Pacześ przetrącony kulą, że stąpić nie mógł i darł się wniebogłosy, kiej go przenosili, Kobus zaś był tak pobity, że się ruchać nie mógł, Mateusz żywą krew oddawał i na krzyż narzekał, a insi też ucierpieli nie gorzej, że prawie nie było ani jednego, który by całkiem wyszedł, ale że góre wzięli, to i na ból nie bacząc pokrzykali wesoło a rozgłośnie – i zabierali się do powrotu.

Borynę złożyli w saniach i wieźli wolno bojąc się, by w drodze nie zamarł, nieprzytomny był, a spod szmat wciąż wydobywała się krew zalewając mu oczy i twarz całą, blady był jak płótno i zupełnie podobny do trupa.

Antek szedł przy saniach, wpatrzony przerażonym wzrokiem w ojca, pod-

trzymywał mu głowę na wybojach i raz wraz bełkotał cicho, prosząco, żałosnie:

– Ociec! Loboga, ociec!...

Ludzie szli bezładnie, kupami, jak komu lepiej było, a lasem, bo środkiem drogi szły sanie z poranionymi, jaki taki jęczał i postękiwał, a reszta śmiała się głośno, pokrzykując wesoło i szumnie. Zaczęli opowiadać sobie różności, a przechwalać się z przewagi i przekpiwać z pokonanych, gdzieniegdzie już i śpiewy zaczęły się rozlewać, ktoś znów krzykał na cały bór, aż się rozlegało, a wszyscy byli pijani triumfem, że niejeden zatacał się na drzewa i potykał o lada jakiś korzeń...

Mało kto czuł pobicie i zmęczenie, bo wszystkie serca rozpierała nieopowiedziana radość zwycięstwa, wszyscy pełni byli wesela i takiej mocy, że niechby się kto sprzeciwiał, na proch by starli, na cały świat by się porwali.

Szli mocno, głośno, hałaśliwie, tocząc jarzącymi oczami po tym borze zdobytym, który chwiał się nad głowami, szumiał sennie i sywał na nich rosisty opad osędzielizny, kieby tymi łzami pokrapiał.

Naraz Boryna otworzył oczy i długo patrzał w Antka, jakby sobie nie wierząc, aż głęboka, cicha radość rozświeciła mu twarz, poruszył ustami parę razy i z największym wysiłkiem szepnął:

– Tyżeś to, synu?... Tyżeś?...

I omdlał znowu.

CZEŚĆ III

WIOSNA

Rozdział 26

Czas był wiosenny o świtaniu.

Kwietniowy dzień dźwigał się leniwie z legowisk mroków i mgieł jako ten parob, który legł spracowany, a nie wywczasowawszy się do cna zrywać się ano musi nade dniem, by wnetki imać się pluga i do orki się brać.

Poczynało dnieć.

Ale cichość była jeszcze całkiem drętwa, tyle jeno, co rosły kapały rzęsieście z drzew pośpionych w mącie nieprzejrzanym.

Niebo, kiej ta płachta modrawa przejęta wilgotnością i orosiała, przecierało się już ździebko nad ziemią czarną, głuchą i zgoła w mrokach zagubioną.

Mgły niby mleko wzburzone przy udoju zalewały łęgi i pola nizinne. Kókoty zaczęły piać na wyprzódki gdziesik po wsiach jeszcze niewidnych.

Ostatnie gwiazdy gasły kiej oczy śpiączką morzone.

Na wschodzie zaś, jako zarzewie roztlewające spod ostygłych popiołów, jeły się rozżarzać zorze czerwone.

Mgły się zakolebały z nagłą, wzdeły i ruchający ciężko, niby wody roztopów wiosennych, biły w czarne pola albo zasie, kieby dymy kadzielne, wionęły synym przedziwem ku niebu.

Dzień się już stawał i przepierał z blednącą nocą, która przywierała do ziem grubym, przemoczonym kożuchem.

Niebo się rozlewało z wolna światłosciami, zniżając się coraz barzej nad światem, że już kajś niekaj wydzierały się na jaśnie czuby drzew, oprzedzone mgłami, a gdzie znów, na wyżach, jakieś pola szare, przesiąkłe rosą, wyleniąły się z nocy; to stawy zamigotały poślepymi lustrami albo strumienia kiej długachne, orosiały przedze wlekły się wskroś mgieł rzedzących i świtów.

Dzień się już czynił coraz większy, zorze rozsączały się w martwe siności, że na niebie poczynały gorzeć jakoby krwawe łuny pożarów jeszcze nie dojrzanych, i tak się galanto rozwidniało, iż ano bory wyrastały dokoła czarną obręczą, a wielka droga, obsiadła rzędami topoli pochylonych, utrudzonych jakoby w ciężkim chodzie pod wzgórze, dźwigała się coraz widniej na światłość, zaś wsie, potopione w mrokach przyziemnych, wyzierały gdzieniegdzie pod zorze, kieby te czarne kamienie spod wody spienionej, i niektóre już drzewa co bliższe srebrzyły się całe w rosach i brzaskach.

Słońca jeszcze nie było, czuło się jeno, że leda pacierz wyłupie się z tych zórz rozgorzałych i padnie na świat, który dolegiwał ostatków, ozwierał ciężko mgławicami zasnute oczy, poruchiwał się ździebko, przeczykał z wolna, ale jeszczeszy lenił w słodkim, odpoczywającym dośpiku, bo cichość padła barzej w uszach dzwoniąca, jakoby ziemia dech przytała – jeno wiater, jako to dychanie dzieciątka, cichuński powiął od lasów, aż rosły potrzesły się z drzew.

Aż z tej omdlałej szarości świtów, z tych sennych jeszczeszy, omroczałych pól, jakoby w kościele rozmodlonym i oniemiałym, kiedy dobrodziej ma wznieść na Podniesienie Hostię Przenajświętszą – wystrzelił z nagła głos skowronkowy...

Wyrwał się gdziesik z roli, zatrzeptał skrzydłami i jał świergotać, jako ta z czystego srebra sygnaturka, jako ten wonny pęd wiośniany tlił się w bladym niebie, bił w góre, głośniał, iż w onej świętej cichości wschodów rozdzwaniał się na świat cały.

Wraz i drugie jeły się zrywać, skrzydełkami bić, w niebo się drzeć i śpiewać zawzięcie, a poranek głosić wszemu stworzeniu czującemu.

A po nich wnet i czajki zakwiliły jękliwie na moczarach.

Boćki też wzięły klekotać rozgłośnie gdziesik po wsiach, jeszczeszy nie rozpoznanych w szarościach.

Słońce zaś było już ino, ino...

Aż i ono pokazało się zza lasów dalekich, wychylało się z przepaści i kieby tę ogromną, złocistą i rozgorzałą ogniami patynę wynosiły Boże, niewidzialne ręce nad sennymi ziemicami i żegnając światłością świat, żywe i umarłe, rodzące się i struchłałe, rozpoczynało świętą ofiarę dnia, że wszystko jakby z nagła padło w proch przed majestatem i zamilkło przywierając oczy niegodne.

I oto dzień się stał, jako to nieobjete morze weselnej światłości.

Mgły kiej wonne dymy z trybularzów biły z łąk ku rozzłoconemu niebu, a ptactwo i stworzenie wszelkie uderzyło w wielki krzyk śpiewań, jakoby w ten pacierz serdecznych dziękczyń.

Słońce zaś urastało wciąż, wynosiło się nad bory czarne, nad wsie nieprzeliczone, coraz wyżej, i wielkie, gorejące, ciepłe kiej to święte oko miłosierdzia Pańskiego brało we władną i słodką moc panowanie nad światem.

W ten czas właśnie, na wzgórzu piaszczystym pod lasem, spod dworskich stogów łubinowych, stojących wpodle szerokiej i wyboistej drogi, pokazała się stara Agata, powinowata czy krewniaczka Kłębow.

Powracała ona z żebrów, na których to chleb Jezusowy była poszła jeszczeszy w kopania, a teraz ci z nawrotem do Lipiec ciągnęła jako ci ptakowie, zawždy wracający o wiośnie do gniazd swoich.

Stare to było, schuchrane, słabe i ledwie dychające, iż się widziała jako ta wierzba przydrożna, pokrzywiona, spróchniała, co to się już ledwie tli i domiera w piachach; w lachmanach juści była, z kosturem dziadowskim w ręku, z tobołkami na plecach, obwieszona różańcami.

Wylazła spod brogów o samym wschodzie i śpiesznie drepiąc podnosiła do słońca twarz szarą i wyschłą jako te płone ugory zeszłoroczne; jeno jej siwe, zaczerwienione oczy rozbłyskiwały radością.

Jakże!... po długiej i ciężkiej zimie do swojej wsi rodzonej wracała, to biegła aż truchcikiem, że ino torbeczki wyskakiwały po bokach i dzwoniły różańce, ale iż ją spierało, a zadychliwość raz wraz chwytała się bolących piersi to musiała przystawać, wolnieć i już szła ciężko, z utrudnieniem, jeno tymi głodnymi oczyma latając po świecie i pośmiewując się do tych pól szarych, w zielonawe mgły przysłonionych, do wsi wynurzających się z wolna z mgielnych topieli, do tych nagich jeszcze drzew stróżujących nad drogami lebo samotne stójki odbywających po polach, do całego świata!

Słońce się już było podniesło na parę chłopów, że dojrzał choćby i najdalsze kraje pół; wszystko błyszcząło różaną rosą, czarne role polyskiwały się w słońcu, wody grały po rowach, skowronkowe glosy dzwoniły w chłodnym powietrzu, gdzie zaś pod kamionkami tliły się ostatnie płaty śniegów, żółte bazie na niektórych drzewach trzęsły się kieby te bursztynowe paciorki, w zaciszach zaś albo i pod nagrzanymi kałużami spośród rdzawych, zeszłorocznych liści przedzieraly się złotawe zdzibła traw młodych, gdzie znów patrzyły żółte oczy kaczeńców, wiaterek też wziął przygarniać leciuchno i roztrząsał wilgotne, rześwe zapachy pól, pławiących się leniwie w słońcu, a wszędzie było tak wiośniano, rozlegle, jasno, chociaż i jeszczek zdziebko szarawo, i taką lubością tchnęło, że już się dusza Agaty wyrywała, by lecieć, jako ten ptak radością opity niesie się z krzykiem w cały świat.

– Jezus mój! Jezusiczku kochany! – pojękiwała ledwie przysiadując nieco i jakby zgarniąc ten świat wszystko w roztrzesione radością i wielce czujące serce.

Hej! zwiesna ci to szła przeciech nieobjętymi polami, skowronkowe pieśnie glosiły ją światu i to słońce święte, i ten wiater pieszczący, słodki a ciepły kiej matczyne całunki, i to przytajone jeszczek dychanie ziemic, tesknie czekających na plugi i ziarno, i to wrzenie wesela unoszące się wszędzy, i to powietrze ciepłe, orzeźwiające i jakoby nabrzmiałe tym wszystkim, co wnetki się stanie zielenią, kwiatem i kłosem pełnym.

Hej! zwiesna ci to szła, jakoby ta jasna pani w słonecznym obleczeniu, z jutrzenkową i młodą gębusią, z warkoczami modrych wód, od słońca płynęła, nad ziemią się niesła w one kwietniowe poranki, a z rozpostartych rąk świętych puszczała skowronki, by glosiły wesele, a za nią ciągnęły żurawiane klucze z clangorem radosnym, a sznury dzikich gęsi przepływały przez blade niebo, że boćki ważyły się nad łęgam, a jaskółki świegotały przy chatach i wszystko ród skrzydlaty nadciągał ze śpiewaniem, a kiedy tknęła ziemię słoneczna szata, tam podnosili się drżące trawy, nabrzmiewały lepkie pęki, chlustały zielone pędy i szeleściły listeczki nieśmiałe, i wstawało nowe, bujne, potężne życie, a zwiesna już szła całym światem, od wschodu do zachodu, jako ta wielmożna Boża wysłanniczka, łaski i miłosierdzie czyniąca...

Hej! zwiesna ci to ogarniała przyziemne, pokrzywione chaty, zaglądała pod strzechy miłosiernymi oczyma, budząc struchlałe, omroczone role serc człowiekickich, że dźwigały się z utrapień i ciemnic, poczynając wiarę na lepszą dolę, na obfitsze zbiory i na tę wytekniowej szczęśliwości godzinę...

Ziemia się rozdzwaniała życiem kieby ten dzwon umarły, gdy mu nowe serce uwieszą, serce ze słońca uczynione, że bije górnje, dzwoni, huczy radośnie, budzi struchłałe i śpiewa takie rzeczy i sprawy, takie cuda i moce, aże serca biją do wtóru weselnego, aże same łzy leżą się z oczu, aże dusza człowiekowa zmartwychwstaje w nieśmiertelnych mocach i klęczący ze szczęścia ogarnia sobą oną ziemię, ów świat cały, każdą grudkę napęczniałą, każde drzewo, każdy kamień i chmurę każdą, wszystko ano, co uwidzi i co poczuje...

Tak ci to i czuła Agata kuszykając z wolna i żrąc spragnionymi oczyma tę ziemię kochaną, tę ziemię świętą, że szła jak pijana.

Aż dopiero gdy sygnaturka zaświegotała na lipieckim kościele kiej ten ptaszek zwołujący na modlitwę, ocknęła stara z nagła padając na kolana.

...iżeś swoją świętą przyczyną sprawił, jakom powróciła...

...iżeś, Panie, pokazał miłosierdzie nad sierotą...

Mogła to mówić! kiej łzy jako ten deszcz rzęsisty zalały jej serce i spływały po wynędznialej twarzy, że jeno mamrotała cosik, a tak się trzęsła w sobie, że ani weź naleźć różańca, ni tych słów pacierza, które się rozsuły po duszy palącą rosą, to porwała się z mocą i poszła, pilnie patrząc po polach i powiadając w głos jakie słowo modlitwy, przypomniane z nagła...

Że zaś dzień był już duży i mgły całkiem spadły, Lipce jawiły się przed nią jakby na dłoni, leżały nieco w dole nad ogromnym stawem modrzącym się kiej lustro spod białawej a leciuchnej przysłony, obsiadły wodę kręgiem niskich, szerokich chałup, co jak kumy w sobie wielce podufałe, przysiadły w sadach jeszcze nagich, dymy kajś niekaj rwały się nad strzechami, gdzie zaś szyby przebłyskiwały w słońcu albo bieliły wskroś czarniawych sadów świeżo pobielone ściany.

Każdą chałupę mogła już dojrzeć z osobna. Młynano, którego belkotliwy turkot dochodził coraz żywiej, stał na kraju wsi przy drodze, którą szła, a naprzeciw prawie, na drugim końcu kościół wznosił wysokie, białe mury wśród drzew olbrzymich i grał oknami i złotym krzyżem na bani, a wpodle niego czerwieniły się dachówki plebanii. Wokół zaś, jak jeno dojrzeć, stały sinym wiankiem lasy i rozlewają się pola nieprzejrzane, leżały wsie dalekie, wsie kieby te szare liszki przywarły do ziemi, a w sady pochowane; drogi kręto powiągane, kamionki, rzędy drzew przechylonych, piaszczyste wydmy, z rzadka porosłe jałowcami, i wąska przedziała rzeczki, ciekającej polyskliwie i wlewającej się do stawu, między chałupami.

Bliżej zaś, dokoła wsi, wielgachnym kręgiem leżały lipeckie ziemie, pokrajane w pasy, kieby te postawy zgrzebnego płotna, rozciągnięte pod wzgórzą i pościartowane na działki. Pola wiły się i wydłużały przy polach, porozdzielane krętymi miedzami, na których gęsto rozrastały się grusze rozłożyste, górzły się kamionki cierniem obrosłe, w złotawym świetle ostro wyrzynały się szare i utytłane kiej ścierki ugory; to płachty zielonawe ozimin, to zeszłoroczne kartofliska czerniąły abo i już latosie podorówki, miejscowości zaś w dołkach siwiły wody i wlekły się kiej to szkliwo roztopione; za młynem rozlewają się łąki rudawe po których brodziły bociany raz wraz poklepujące, i kapuśniaka tak jeszczek pod wodą, że jeno grzbiety zagonów przemiękłych lyśniły się kiej piskorze, czaj-

ki białobrzuszne kołowały nad nimi, a po rozstajach stróżowały święte drzewa krzyżowe i jensze wyobrażenia Pańskie, zaś nad tym całym światem, zaklesłym ździebko w miejscu, kiedy wieś przywarła, wisiało rozgorzałe, złotawe słońce, pobrzmiewały skowronkowe śpiewania, rozlegały się niekiedy od obór teskliwe ryki bydła, to gęsi gdziesik pokrzykiwały gęgliwie i leciały rozgłośne wołania ludzkie, a wraz i wiater tchnął lubym, ciepłym powiewem zgarniąc wszystkie te głosy, że ziemia stawała niekiedy w takiej cichoci a zadumaniu, jakoby w tej świętej chwili rodów i poczynań.

Jeno na polach mało gdzie dojrzał robotę, tyle tylko, co zaraz pod wsią gmerało się kilka kobiet rozrzucających nawóz, że ostry, przenikliwie w nozdrzach wiercący zapach płynął smugą całą.

– Zaspalą próżniaki czy co, dzień taki wybrany, a na rolę mało kto ciągnie... ziemia aż się prosi płyga! – mruczała zgorszona.

I aby być bliżej jeszcze zagonów, złazła z drogi na ścieżkę ciągnącą się za rowem, gdzie już czerwone rzęsy stokrotek otwierały się do słońca i gęściej zieleniła się trawa.

Juści, że tak pusto było na polach, aże dziw brał! Przecie dobrze baczyła, jako po inne lata w tę porę to jeno się czerwieniło po zagonach od kiecek i aż się trzesło od przyśpieków i wrzasków dzieuszych; rozumiała też, jako przy takiej pogodzie najwyższy już czas do wywożenia gnojów, do podorówek, do siewów, a dzisiaj co? Jeden jedyny chłop, którego dojrzała gdziesik w pośrodku pól, siał cosik, szedł pochylony i zwracał, rozrzucający w półkole jakieś ziarno.

– Musi być, że groch sieje, kiej tak wcześnie... Dominikowej chłopaki, widzi mi się, bo akuratnie tam ich pola wypadają... A niech wama darzy i plonuje Bóg miłosierny, gospodarze kochane! – szeptała serdecznie.

Ścieżka była ciężka, nierówna, zawalona świeżymi kretowiskami, kamieniem, a miejscami błotna, ale nie zwracała na to uwagi wpatrując się z lubością i rozczuleniem w kaźden zagon, w kaźde półko z osobna.

– Księże żyto, bujne, sielnie się ruszyło!... Prawda kiej wędrowała we świat orała pod nie rolę parobek, a dobródziej siedzieli se gdzieś tutaj, baczą dobrze...

I znowu kuszykała wzdychając ciężko i łączowo wlokąc oczy.

– Cie, Płoszkowe żyto... musi być późne albo i wymiękło ździebko.

Nachyliła się z trudem, dotykając drżącyimi, starymi palcami wilgotnych ździebeli i głaszcząc je z miłością, jakoby te włosy dziecięskie.

– Borynowa pszenica, sielny kawał! Juści!... bo to nie gospodarz pierwszy na Lipce?... ale cosik przyzółta, musiało ją przemrozić czy co... ciężką zimę tu przeszła... – medytowała spostrzegając po przypłaszczonech zagonach i wbitych w ziemię, obwalanych mułem źdżblach ozimin ślady wielkich śniegów i wód roztropowych.

– Wycierpieli się ludziska niemało, nabiedowali! – westchnęła przysłaniając oczy dłonią, bo naprzeciw od wsi szły jakieś chłopaki.

– Juścić, co Michał organistów z którymś organiściakiem. Po wielkanocnym spisie do Woli idą, kiej z tylachnymi koszykami... Juści, że nie kto drugi.

Pochwaliła Boga, gdy nadeszli, rada wielce zagadać z nimi coś niecoś, ale

chłopcy odburknęli pozdrowienie i przeszli prędko, rozgadani ze sobą.

– Dyć od tylich skrzatów, baczę ich, a nie poznali mnie! – Markotność ją przejęła. – Cie! a skąd by i taką dziadówkę pamiętały! Ale Michał wyrósł galantem, pewnikiem już dobrodziejowi przygrywa na organach...

Rozmyślała wpatrując się znowu w drogę, że to wyszedł ze wsi Żyd jakiś pchając przed sobą sporego cielaka.

– A od kogo to kupione? – zagadnęła.

– Od Kłębowej! – odptał mocując się z biało-czerwonym ciołkiem, który opierał, zawracał i pobekiwał żałośnie.

– To ani chybi po granuli... juści... pognała się była jeszcze przed żniwami... a może i po siwej... Sielny ciołek...

Obejrzała się za nim z gospodarską lubością, ale już ich nie było na drodze: ciołek wyrwał się z rąk, skoczył na pole i podniósłszy ogon rwał ku wsi na przełaj, a Żyd z rozwianym chałatem zabiegał mu drogę.

– W ogon go pocałuj, a poproś pięknie, to ci wróci... szepnęła z kontentnością przyglądając się gonitwie.

– A i na Kłębowych morgach ni żywej duszy! – zauważyła przy tym, ale nie było już czasu na pomyślunki: wieś była już tak blisko, że poczuła zapach dymów i dojrzała po sadach wietrzace się pierzyny, to jeno ogarniała oczyma wieś całą i najgłębszą, wdzięczna radość zatrzasła jej sercem, że to Jezus pozwolił dożyć tej zwiesny i powraca ją oto do swoich, powraca do rodzonych...

A przecież mogła zamrzeć zimą między obcymi, chorzała bowiem ciężko, ale Jezus ją powrócił...

Dyć tym ano żywiła duszę przez długą zimę, tym się jeno krzepiła w każdej godzinie i tym się broniła od mrozów, nędzy i śmierci...

Przysiadła pod krzakami, aby się ździebko przygarnąć, nim wejdzie między chałupy, ale miała to siły, kiej ją tak rozebrała radość, że każda kosteczka trzęsła się z osobna i serce tłukło się boleśnie niby ten ptak duszony?

– Są jeszcze dobre i miłosierne ludzie, są... – szeptała opatrując troskliwie torbecki. Jakże, uciułała sobie tyla, że musi starczyć na pochowek.

Przeciech od dawnych już lat o tym jeno deliberowała i w to całą duszę kładła, że skoro śmierci porę Pan Jezus spuści, aby się to mogło stać we wsi swojej, w chałupie, na łóżku zasłanym pierzynami, pod rzędem obrazów, tak jako umierały gospodynie wszystkie. Całe życie zbierała na chwilę oną świętą i ostatnią.

Miała ci już u Kłębow na górze skrzynię, a w niej pierzynę sporą, poduszki i prześcieradła, i wsypki nowe, a wszystko czyste, nie używane zgoła, by nie marać, zawsze mieć gotowe, no i że nie było gdzie rozłożyć tej pościeli. Miała to kiej swoją izbę albo i łóżko? Kątem zawzdy, na barłogu jakim, to w obórce, jak się zdarzyło i kaj ludzie dobre pozwolili przytulić głowę. Nie cisnęła się ta ona nigdy naprzód, między możliwe i władne, nie wyrzekała na dolę, bo wiedząca była dobrze, że wszystko urządzenie na świecie z woli Bożej pochodzi, a nie zmienić go człowiekowi grzesznemu.

To se jeno tajnie, po cichuśku, przepraszaając Boga za pychę, o tym jedynie

marzyła, by mieć gospodarski pochowek – o to jeno prosiła lękliwie...

Nie dziwota więc, że skoro się teraz przywlekła do wsi ostatkami sił, czując, że już ten czas ostatni przychodzi na nią, to wzięła sobie przypominać, czy aby czego nie przepomniała.

Ale nie, wszystko miała potrzebne – gromnicę niesła z sobą, co jąano wyprosiła stróżując jakiegoś umarlaka, i buteleczkę z wodą świętą miała, i nowe kropidło kupiła, i obrazik poświęcony Częstochowskiej, jaki musi mieć w ręku w skonania godzinie, i te kilkadziesiąt złotych na pochowek... a może i starczy na mszę świętą przy trumnie, ze światłem i pokropieniem choćby w kruchcie! Juści, że i myśleć nie śmiała, by ją ksiądz eksportował na cmentarz.

Gdzieby zaś to mogło być!... Nie kaźden gospodarz dostępuje takiego honoru i szczęścia, a przy tym i wszystkich pieniędzy na to jedno by nie starczyło!

Westchnęła żałosnie podnosząc się na nogi.

Dziwnie jednak zasłabła, kluło ją w piersiach, kaszel męczył, że ledwie się mogła ruchać, odpoczywając co chwila.

– Żeby choć do sianokosów dociągnąć albo i do żniw pierwszych – marzyła, słodko przywierając oczyma do chałup coraz bliższych.

– A potem juž się położę i zamrę ci, Jezu kochany, zamrę... – jakby się tłumaczyła lękliwie z tych grzesznych nadziei.

Ale wraz spadła na nią troska: kto to ją przyjmie do chałupy na ten czas skonania?

– Poszukam se dobrych i czujących ludzi, a może i jakiś grosz przyobiecam, to się łacniej zgoda... Juści! komu ta niewola kłopotać się cudzymi, a chałupę sobie mierzić.

Aby się to mogło stać u Kłębow, krewniaków, nawet pomyśleć nie śmiała.

– Tylachna dzieci, w chałupie ciasno, a to i drób teraz się legnie i trza mu miejsca, i nieonor byłby dla takich gospodarzy, by pod ich dachem krewniackie dziadówki pomierały...

Rozmyślała bez żalu wchodząc na drogę biegnącą po grobli wyniesionej nieco, by chronić staw od wylewów na niskie łąki a kapuśniska.

Młyn stояł pobok grobli, jeno tak nisko, że omączone dachy wystawały nieco nad drogą, trząsł się cały i z głuchym łoskotem pracował.

A z lewa staw świecił się ano, słońce wlekło się złotymi włosami po cichej, rozmodrzoną od nieba wodzie, na brzegach, obrosłych przychylonymi olchami, trzepali się z krzykiem gęsi, na drogach zaś, jeszcze nieco błotnych, dzieci przeganiały stadami pokrzykując z uciechy.

Lipce ano siedziały z obu stron stawu jak przódzi, jak zawdy chyba od początku świata, całe w sadach rozrosłych a w opłotkach.

Agata wlekła się z trudem, chyło jeno biegając oczyma, a wszystko widząc. W młynarzowym domu, co stał odsunięty od drogi, a podobien się zdał choćby i do dworu jakiego, przez wywarde okna powiewały białe firanki, a sama młynarzowa siedziała przed progiem w pośrodku piskliwego stada gęsiąt żółciuchnych kiej z wosku, które przygarniała.

Pochwaliła stara Boga i przeszła cicho, rada, że jej nie poczuły psy, wy-

legające się pod ścianami.

Przeszła most, pod którym woda z hukiem przewalała się na młynskie koła; drogi stąd rozchodziły się kiej ręce ogarniające cały staw.

Kolebała się w sobie przez chwilę, ale chęć obejrzenia wszystkiego przemogła i wzięła się na lewo, dłuższą nieco drogą.

Kuźnia, stojąca pierwsza zaraz z brzega, była zamknięta i głucha; jakiś przodek od wozu i niecoś zardzewiałych plugów leżało pod ścianami okopconymi, ale kowala ani widu, jeno kowalowa, rozdziana do koszuli, kopała grządkę w sadzie wzduż drogi.

Przystawała teraz przed każdą chałupą wspierając się o niskie, kamienne płoty i przeglądając ciekawie obejścia, opłotki, wywarte sienie i okna. Psy, ujadały na nią niekiedy, ale obwąchawszy i jakby snadź poznając swojaczkę, wracały legać na przyzby w słońce.

A ona ci teraz szła wolniuśko, krok za krokiem, ledwie dychając z utrudnienia, a barzej i z uciechy serdecznej.

Sunęła się tak cichuśko jako ten wiatr, który raz po raz powiewał po stawie i gmerał w rudych baziach olch, a szara była i niewidna kiej te płoty albo ta ziemia, miejscowości już przesychająca, abo zaś kieby ten chudy cień, od drzew nagich padający na ziemię, że jakby jej nikto i nie spostrzegał.

A radowała się całym sercem, że wszystko tak znajduje, jako i była zostawiła jesienią.

Śniadania musieli warzyć, bo kurzyło się z kominów, a gdzieniegdzie z wywartych okien buchały zapachy gotowanych ziemniaków.

Choć to i dzieci krzykały tu i owadzie abo i gęsi stróżujące przy gąsiętach podnosili często strwożone gegoty, a dziwnie cicho i pusto było we wsi.

Słońce się już ano podniesło na pół drogi do południa i siało kieby tym szczerym złotem, i jęło się przeglądać w stawie, a nikto się jeszcze nie kwapił w pole, żaden wóz nie turkotał z opłotków ni poskrzypiąły plugi, ciągnięte na rolę.

– Na jarmarek musiały pojechać abo co? – myślała, bacznier się jeszcze rozglądając po chałupach.

Wójtowe stodoły żółciły się nowym drzewem spośród sadów bezlistnych, a Gulbasowa chałupa, obok stojąca, miała oberwane poszycie, że łaty dachu widać kiej te zebra nagie.

– Wiatry zerwały, ale wałkoniowi nie chciało się naprawić! – mruczała.

Wpodle zaś Pryczki siedziały w starej pokrywionej chałupinie, powybijanych szyb wyzierały słomiane wiechcie.

A oto i sołtysowa chałupa, szczytem do drogi, na starą modę.

Za nim też Płoszków dom, na dwie strony zamieszkały.

Potem Balcerków posiedzenie; poznalaby nie wiem gdzie, bo dom był znaczny, że to dzieuchy popstrzyły wapnem szare ściany i pofarbowały ramy okien na niebiesko.

A tam znów, w szerokim, starym sadzie rozsiadły się Boryny, pierwsze gospodarze i bogacze lipeckie. Słońce jeno grało w czystych szybach; ściany

jaśniały jakby z nowa pobielone; obejście było obszerne, budynki w rząd stawiane, a proste i tak galante, że niejeden i chałupy takiej nie miał, płoty całe i wszystko w takim porządku, kieby u jakiego Olendra na koloniach a lepiej nie było.

A dalej dom Gołębiów.

I inszych, które wszystkie jako ten pacierz na pamięć wiedziała. Ale wszędzie jednak było cicho i pusto, jeno w sadach czerwieniły się pościele wietrzone i różny przyodziewek, a jeno gdzieniegdzie uwijały się porozdziewane do koszul kobiety przy kopaniu grządek.

W zacisznych miejscach sadów kapuściane wysadki już puszczały zielone warkocze z ognilych łbów, to zaś pod ścianami one lilje wyrastały z szarej ziemi bladymi kłami, rozsady wschodziły pod przykrywą tarniowych gałązek, drzewa stały w nabrzmiących, lepkich pąkach, a wszędzie pod płotami burzyły się pokrzywy i chwasty różne, i krze agrestowe obwiane były jasną, młodziuchną zielenią.

A choć to i najprawdziwsza zwiesna siała się prosto z nieba i tętniąca była w każdej grudce ziemi napęczniałej, a tak jakoś smutnie się widziało w Lipcach, cicho i dziwnie pusto.

– A chłopa to ni na lekarstwo nigdzie. Nic, jeno na sądy poszły albo na zebranie je zwołały.

Tłumaczyła tak sobie wchodząc do kościoła otwartego na rozcież.

Po mszy już było, dobrodziej spowiadał w konfesjonale, kilkanaścioro ludzi z dalszych wsi siedziało w ławkach w cichoci a skupieniu, że jeno chwilami ciężkie wzdychy rwały się na kościół albo to jakieś słowo pacierza głośniejsze.

Od lampki płonącej, uwieszonej na sznurze przed wielkim ołtarzem, wlekły się pasma dymów niebieskawych ku wysokim oknom, przez które padało słońce; za szybami ćwierkały wróble fruwając niekiedy pod nawami ze zdźbłami w dziobach, a czasem jaskółki wpadały ze świgotem przez wielkie drzwi, pokołowały błądząco w cichociach i chłodach murów i uciekały chyzo na świat jasny.

Zmówiła jeno krótki pacierz, tak już było jej pilno do Kłębow, ale przed kościołem zaraz spotkała się oko w oko z Jagustynką.

– Jagata! – krzyknęła tamta z wydziwem niemałym.

– Dyć żywie jeszcz, gospodyn! żywie! – Chciała ją w rękę pocałować.

– A powiedali, żeście już nogi wyciągnęli gdzieś w ciepłych krajobrazach...

Ale wama ten letki chleb Jezusowy na zdrowie nie poszedł, bo coś mi na księżą oborę patrzycie... – mówiła, szydliwie ją rozglądając.

– Wasza prawda; gospodyn... a tom ledwie już dowlekła kosteczki... dojdę se już pomaluśku a wrychle, dojdę...

– Do Kłębow śpieszycie?

– A gdzież bym to szła? Krewniaki przeciech...

– Radzi was przyjmą, torbeczki dyguyecie niezgorsze, a jakiś grosz też być musi w supełkach, to juści, że chętnie przypuszczą waju do krewniactwa.

– Zdrowi bych są? nie wiecie? – markotne jej były te przekpinki.

– Zdrowi... jeno Tomek, że słabował ździebko, to się teraz lekuje w kreminale.

– Kłab! Tomasz! Nie powiedajcie, bo mnie nie do śmiechu!

– Rzekłam, a dołożę, że nie sam siedzi, a z dobrą kompanią, bo z całą wsią... I morgi nie pomogą, kiej sąd przyskrzybnie drzwiami a okratuje.

– Jezus Maria, Józefie święty! – jęknęła, jako słup stając w zdumieniu.

– Bieżcież rychlej do Tomkowej, to się tam napasiecie nowinkami barzej drujkimi niżli miód. Hi, hi! świętują se chłopy aż miło! – zaśmiała się urągliwie, a złe jej oczy strzeliły nienawiścią.

Agata powlekła się ogłuszoną, nie mogąc jeszcze uwierzyć w słyszane, spotkała kilka znajomych kobiet, które ją przywitały dobrym słowem zagadując o tym i owym, ale jakby nie słyszała pogwary, rozdygotana w sobie strachem coraz zjadliwszym, że już z umysłu przywalniała, bych jeno opóźnić sprawdzenie tych nowin piekących. Długo siedziała pod sztachetami plebanii, bezmyślnie patrząc na księży dom. Na ganku stał bociek na jednej nodze i jakby naglądał psów, baraszujących po żółtych uliczках ogrodu, a Jambroży z dziewczką okładali nową darnią boki klombu, który się już rudział kieby szczotką żelazną tymi młodymi chlustami kwiatów przeróżnych.

Dopiero wzrokły się na siłach chyłkiem ruszyła w opłotki Kłębowego domu, stojącego tuż w rząd z plebanią.

Z dygotem juści szla czepiąc się płotów i latając przetrwożonymi oczyma po sadzie i chałupie, siedzącej w glebi, ale jeno krowy pod oknami chlipały głośno z cebratek, sień wywarta była na przestrzał, że dojrzała maciorę z prostątami wylegające się w blocie podwórza i kury pilnie grzebiące w gnoju.

Podjęawszy próżną już cebratkę, bo śmielej było jej z czymścić w garści wejść, wsunęła się do wielkiej mrocznej izby.

– Niech będzie pochwalony! – ledwie wykrztusiła.

– A na wieki! Kto tam? – ozwał się po chwili zajękliwy głos z komory.

– Dyć to ja, Agata! – Jezus, jak ją spierało pod piersiami!

– Agata! Widzieliście no, moi ludzie! Agata! – gadała przedko Kłębowską ukazując się na progu z pełną zapaską piszczących gaśiąt, stare zaś z sykiem i gęgotem dyndały za nią. – No, to chwała Bogu! A powiadali ludzie, jakoście jeszcze na Gody pomarli, nie wiada było ino kaj, że nawet mój zbierał się do kancelarii na przewiadły. Siadajcież... strudzeni pewnikiem jesteście. Gęsi się ano legnają...

– Pieknie się wywiedły, kiej ich aż tyla!

– A będzie kopa bez mała, przez pięciu. Chodźcie przed dom, bo trza ich podkarmić i przypilnować, aby stare nie stratowały.

Wybrała je starannie z zapaski na ziemię, iż zaroily się kiej te żółciuchne pępuszki, a stare jely radośnie gęgotać a wodzić nad nimi dziobami

Kłębowska wyniesła na deseczce posiekanej jajka wraz z pokrzywami i kaszą i przykućnęła przy nich pilnie bacząc, bo stare kuły w drobiazg, tratovaly i kradły jedzenie, jak ino mogły, rejwach czyniąc krzykliwy.

– Siodlate wszystkie będą – zauważyła siadając na przyzbie.

– Juści, a z wielkiego gatunku. Organiścina odmieniła mi jaja, że trzy swoje dawałam za jedno... Dobrze, iżeście już ściągnęli do chałupy... roboty tyla, że nie wiada, gdzie przódzi pazury zaczepić.

– Zaraz się wezmę do roboty, zaraz... jeno mocy nieco nabierę... chorzałam i całkiem się wyzbyłam z sił... ale niechaj ino wydycham... to zaraz...

I chciała się podnieść, chciała iść... by się wziąć za robotę jaką, ale chudzina jeno się potoczyła na ścianę i z jękiem padła.

– Do cna, widzę, zwąteliście, nie do roboty już wama, nie! – rzekła ciszej rozpatrując jej twarz siną, obrzeżką i dziwnie pokurzoną postać.

Zakłopotała się tym oględem i strąpiła, że nie tylko wyręki mieć z niej nie będzie, ale gotów się jeszcze kłopot nawiązać.

Snadź przeczuła to Agata, bo się lękliwie, przepraszająco ozwala:

– Nie bójcie się, nie będę waju zawalała miejsca ni cisnęła się do miski, nie, wydychne se ino i pójdę... chciałam jeno obaczyć wszystkich... popytać... ale se pójdę... – Łzy cisnęły się do oczu.

– Nie wyganiam was przeciech, siedźcie, a wola wasza będzie iść, to se pojedziecie...

– A kaj to chłopaki? pewnikiem w polu z Tomkiem? – zapytała wreszcie.

– To nic nie wiecie? A dyć wszystkie w kreminale!

Agata jeno ręce spletała w niemym krzyku bolesci.

– Powiedziała mi już to słowo Jagustynka, jeno uwierzyć nie mogłam.

– Najczystszą prawdę wam rzekła, tak ci jest, tak!

Wystrojona się na te wspominki, a po wynędzniałej twarzy posypały się ciężkie łzy.

Agata patrzała w nią jak w obraz, nie śmiejąc już dopytywać.

– Mój Jezu! Sąd ci tu był we wsi ostateczny, kiej ano wzięli wszystkich i do miasta powiedli, ostatnia godzina, powiadam wam, że dziw, jako żywię jeszcze i ten dzień jasny oglądam! A to już jutro będzie całe trzy tygodnie, a mnie się widzi, jakby to wzoraj się stało. Ostał jeno w chałupie Maciek, wiecie, i dieuszyska, które teraz gnój powieźły w pole, i ja sierota nieszczęsna!

– A poszły! ścierwy... to własne dzieci traktują jako te świnie! – krzyknęła naraz na głosi: – Pilusie, pilu, pilu, pilu!

Nawoływała gąsięta, bo całym stadem, z matkami na czele, ruszyły w opłotki.

– Niech się zabawią, gap nikaj nie widać, przypilnuję bacznie.

– Ruchać się nie możecie, a gdzie wam za gąsiętami biegać!...

– Już me ździebko chorość odeszła, skorom jeno w te progi stąpiła.

– To pilnujcie... narzędzę wama co jeść... a może mleka uwarzyć?

– Bóg wam zapłać, gospodyn, ale sobota to ci wielkopostna, to z mlekiem jeść mi się nie godzi... wrzątku dajcie jaki garnuszek, chleb mam, to se wdrobie i pojem galanto.

Jakoż Kłębową wnet jej przyniesła osolonego wrzątku na miseczce, w której stara wdrobiła chleb i pojadała z wolna dmuchając w łyżkę, a Kłębową zaś przysiadła w progu i oganiając oczyma gąsięta, skubiące pod plotami, znowu

powiedała:

– O las poszło. Dziedzic sprzedał go kryjomo przed Lipcami Żydom. Jeli go wnet rąbać! Krzywda była taka i sprawiedliwości znikąd, to i co miały począć? do kogo iść ze skargą? A do tego zawziął się na cały naród, że ni jednego komornika ze wsi do roboty nie zawałał. Zmówili się też i całą wsią poszli swojego bronić, ile ino narodu było. Powiedali, że wszystkich karać nie pokarzą, jeśliby na to przyszło, ale nikto o tym nie pomyślał, bo jakże? za co to mieli karać? przeciech o swoje jeno zabiegali. Poszli do poręby, pobili rębaczów, że po dobrej woli nie ustąpili, pobili dworskich i wszystkich ano z boru wygnali... Na swoim postawili, a po sprawiedliwości, bo poki z lasu nie wydzielą, co jest czyje, ruchać go nikt prawa nie ma. Ale się dużo przy tym pomarnowało naszych, starego Borynę przywieźli z rozłupaną głową: borowy ci go tak uszlachtował, a tego ci znowuj Antek Boryniak zakatrupił za ojca.

– Jezus! zakatrupił, na śmierć??

– Na śmierć, a stary do dzisiaj ano choruje i bez rozumu zgoła leży, juści, on najbardziej ucierzpiał, ale i drugie też niemało: Szymek Dominikowej miał przetrącony kulas, Mateusz Gołąb był tak pobity, że go aż przywieźć musieli, Płoszce Stachowi rozwalili łeb, a drugim dostało się też dosyć, że i nie spamiętać, co i komu! Nikto się tym zbytnio nie frasował ni narzekał, bo swoje dokazali, wrócili też bujno, ze śpiewami kiej po tej wojnie wygranej, całą noc w karczmie z uciechy pili, a barzej pobitym gorzałkę do chałup nieśli.

A na trzeci dzień jakoś, w niedzielę, śnieg padał mokry i zrobiła się taka plucha od samego rana, iż trudno było nosa wyściebić na dwór. Zbieraliśmy się właśnie do kościoła iść, kiedy Gulbasowe chłopaki poczęły na wsi krzyczeć: „Strażniki jadą!”

Jakoż może w pacierz przyjechało ich ze trzydziestu, a z nimi urzędniki i cały sąd, rozłożyli się na plebanii. No, że już i nie wypowiem, co się działo, kiej zaczęły sądzić, wypytywać, zapisywać, a naród po kolei brać pod stróżę... Nikto się nie opierał, każdy pewny był swojego, a wszystkie kiej na spowiedzi przyśniarczały i prawdę szczerą mówili. Dopiero pod wieczór skończyli i chcieli zrazu całą wieś wraz ze wszystkimi kobietami brać, ale podniósł się taki krzyk a ten płacz dzieciński, że chłopy już się za kołami oglądali... Dobrodziej musiał cosik przełożyć starszym, że nas poniechali, nawet Kozłowej, silnie wygrażającej wszystkim, nie wzięli, chłopów jeno samych zabrali do kreminału, Antka zaś Borynowego w postronki przykazali wiązać!

– Jezus! w postronki przykazali wiązać!

– I związały, ale porwał ci je kiej te nicie nadgniłe, aż się przelękły wszystkie, bo wydał się, jakby mu dur do łba przystąpił albo i zły opętał, a on stanął przed nimi, a w oczy im rzekł:

– Skujcie mię mocno w kajdany i pilnujta, bo wszystkich zakatrupię i sobie co złego zrobię...

Tak się ano zapamiętał, że mu ojca zabili, samano ręce podał w żelaza, sam nogi nastawił i tak go powieźli...

– Jezu mój miłościwy! Maryja! – jęczała Agata.

- Widzę zawdy i do samej śmierci nie zabaczę, jak ich brali...
- Wzieni mojego z chłopakami... wzieni Płoszków...
- Wzieni Pryczków...
- Wzieni Gołębiów...
- Wzieni Wachników...
- Wzieni Balcerków...
- Wzieni Sochów...

–...a tyla jeszcze drugich wzieni, że więcej niżli pięćdziesiąt chłopa po-pędzili do kremlina...

Że i rozum ludzki nie poradzi wypowiedzieć, co się tutaj działo... jakie płacze się krwawiły, tych wrzasków lamentliwych... ni tych przekleństw strasznych.

A tu zwiesna nadeszła, śniegi rychło spłynęły, role podeschły, ziemia aż się prosi o obróbkę, czas na orki, czas na siewy, czas na wszystkie roboty, a robić nie ma kto!

Wójt jeno ostał, kowal i tych kilku staruchów ledwie się ruchających, a z parobków jeden ino głupawy, Jasiek Przewrotny!

A tu i czas przychodzi rodów, że już poniektóre zległy, krowy się też cielą, łagi wszędzie, o chłopach też trza myśleć i podwozić im to pożywienie, to grosz jaki albo i tę czystą koszulę, a roboty innej tyla, że już i nie wiada, za co się przódzi brać, samym przeciech nie uradzi, a najemnika dostać nie można po drugich wsiach, boć kuźden sobie przódzi obrobić musi...

- Nie puszczą ich to rychło?
- Bóg ta wie kiedy! Jeździł do urzędu ksiądz, jeździł i wójt i powiedają, że kiej śledztwa skończą, to ich popuszczają, że to sądy mają być później, ale już trzy niedziele przeszło, a jeszcze ni jeden nie wrócił. Rocho też we czwartek pojechał dowiadywać się.
- Boryna żywie to jeszcze?
- Żywie, jeno ledwie dycha i do rozumu nie przychodzi, jako ten klocek leży... Zwoziła Hanka dochtorów, to znających się, nic nie pomaga...
- Juści, pomogą tam dochtory, gdzie chto na śmierć chory!

Zmilkły wyczerpane wspominkami. Kłębowa zapatrzyła się wskroś sadu na daleką topolową drogę, wiodącą do miasta, i poplakiwała z cicha nos cięgiem ucierając...

Potem zaś krzątając się pilnie kiele narządzania obiadu opowiadała z wolna wszystko, co się stało we wsi przez zimę, a czego Agata zgoła nie wiedziała.

Aż stara rozpletła ręce i pochyliła się ku ziemi ze zgrozy i zdumienia, bo te nowinki kiej kamienie spadały na nią i przejmowały duszę taką zgryzotą i bólem, że chlipać cicho poczęła.

– Mój Boże, tam we świecie cięgiem myślałam o Lipcach, ale żeby takie sprawy się działały, to mi nawet i do rozumu nie przychodziło... a tom nawet póki życia długiego i nie słyszała o podobnym! Złe się tutaj osadziło na dobre czy co?

- Juści, że jakby na to przychodziło!

– A może jeno dopust Boży za złość ludzką i grzechy!

– Pewnie, że nie inaczej. Pan Jezus karze choćby za takie śmiertelne grzechy, jako to Antka z macochą. Nowe zaś przewinny idą, stają się na wszystkich oczach!...

Już Agata boała się rozpytywać o więcej, tylko podniesła roztrzęsioną rękę i jęła się śpiesznie żegnać pacierz mamiąc gorący.

– Nieszczęście takie padło na cały naród i Boryna też leży bez duszy, a powiedają – ściszyła głos obzierając się strachliwie – jako Jagusia już się na dobre z wójtem sprzęgła... Nie stało Antka, brakło Mateusza, brakło i drugich parobków, to dobry pierwszy z brzega, byle jeno wygodził... O świecie, świecie!... – jęknęła załamując ręce ze zgrozy.

Stara się już nie ozwała, poczuła się z nagłą utrudzoną i tak przejętą tymi nowinkami, że powlekła się do obórki wypoczywać.

Dopiero o samym zachodzie dojrzeli ją wlekającą się na wieś do znajomków, powróciła zaś, kiej już u Kłębowi siedzieli przy wieczernych miskach.

Łyżka na nią czekała i miejsce, juści nie pierwsze, ale zawzdy nie ostatnie, bo przy Kłębowej, jeno że pojadała mało wiele, kiej to dzieciątko przebierne, pogadując z cicha o świecie, to o tych odpustowych miejscowościach, które była schodziła, aż się niemało temu nadziwiali.

Zaś kiej już noc zapadła, że nawet i zorze grające po szybach przygasły, i wieś do cna ogluchła, zapalili w izbie światło i jeśli z wolna do snu sposobić, wtedy Agata wyniesła swoje torbeczki pod światło wyjmując z wolna różne różnorodności, jakie przyniosła.

Otoczyli ci ją zwartym kołem tając przydechy i dziw jej nie zjadając rozgorzałymi oczyma.

A ona najpierw po obraziku poświęcanym rozdała każdemu, potem zaś sznury pacioreków dziewczuchom, a tak pięknych, że ino grały farbami, wrzask się bez to uczynił w izbie, tak jedna przez drugą cisnęły się do lusterka, przymierząc, cieszyć się sobą i szyję wzdymać kiej te indory napuszzone; a to i koziki sielne, prawdziwie misiarskie nalazły się la chłopaków, i cała paczka machorki dla Tomasza, w ostatku i la Kłębowej wyjęła fryzkę szeroką, wzburzoną i kolorową nicią obdzierganą, że gospodynio aż wręcz plasnęła z wielkiej kontentności...

I wszyscy radowali się niemało, nie raz i nie dwa oglądając te śliczności i ciesząc oczy podarunkami, a ona rada wielce, z niemałą lubością powiedała, co ile kosztuje i gdzie to kupione.

Długo w noc przesiedzieli poredzając jeszcze o nieobecnych.

– Aż strach za grdykę łapie, tak cicho na wsi! – zauważyła w końcu Agata, gdy przymilkli i opadło ich głuche, martwe milczenie. – Gdzie to po inne roki, w tym zwiesnowym czasie, to aże się wieś trzesła od wrzasków i śmiechów!...

– Bo jako ten grób otwarty widzi się cała wieś, że jeno kamieniem przywalić i krzyże postawić... że nawet pacierza nie będzie miał kto zmówić ni na mszę dać... – potwierdziła smutnie Kłębową.

– Prawda! Pozwolicie, gospodynio, to bym ano na górkę poszła, kości me bolą po drodze i oczy już śpik morzy.

– A śpijcie, gdzie wama do upodoby przylegnąć, miejsca nie brakuje.

Stara wnet pozbierała sakwy i jęła się w sionce skrobać po drabce, gdy Kłębowa zaczęła mówić za nią przez wywarте drzwi:

– Hale! malom nie zabaczyła wama powiedzieć, że wzielim waszą pierzynkę ze skrzyni... Marcycha chorzała w zapusty na krosty... ziąb był taki, przyodziąć nie było czym... tośwa se pożyczyli od waju... pierzyna już wywietrzona i choćby jutro a zaniesie się ją na górę...

– Pierzynę... wasza wola... juści, kiej było potrza... juści...

Chyciło ją tak cosik za gardziel, że urwała, dowlekła się po omacku do skrzyni, przykucnęła i podniósłszy wieko jęła śpiesznie drżącyimi rękoma błądzić i obmacywać swoje wiano śmiertelne...

Juści... pierzyny nie było... a nową całkiem ostawiła... w czystym obleczeniu... ni razu nie używaną... dyć ją z tych naleźnych piórek po pastwiskach uściibała... byle mieć na tą ostatnią skonania godzinę...

A wzieni ją... wzieni...

Płacz ją takи chycił żałosliwości pełen, że dziw jej serce nie pękło.

I długo pacierz mówiła łączami go polewając gorzkimi, długo płakała i bolesnie a cichuśko skarżyła się Jezusowi kochanemu na krzywdę swoją...

Noc musiała już być duża, bo ano kury piać zaczynały na północek albo i na odmianę.

Rozdział 27

Nazajutrz była Palmowa Niedziela.

Jeszcze dobrze przed słońcem, ale już o dużym dniu, wyjrzala z Borynowej chałupy Hanka, w wełniak jeno przyodziana i jakąś chuścinę, że to ziąb był na świecie galanty.

Zajrzała aż za opłotki na drogę czarniawą, rosami opitą, a gdzieniegdzie oszroniałą. Pusto było jeszcze i ni znaku życia, świt jeno skrzył się suchy i przyodziewał zmartwiały czuby drzew w modre obleczenia, zaś resztki nocy czailły się strachliwie pod płotami.

Powróciła na ganek i z trudem przykłęknawszy, że to leda tydzień spodziewała się rodów, jęła mówić pacierz błądząc po świecie zaspanymi oczyma.

Dzień zaś roznoсиł się z wolna białawą pożoga, zorze przecierały się kieby przez sito, brzaskami osypując wschodnią stronę, która podnosiła się coraz wyżej niby ten złoty baldach nad promienieżącą już, ale jeszcze niewidną monstrancją.

Że zaś przymrozek był z nocy, to płoty, mostki, dachy, i kamienie polśniewały szronem, a drzewa stały kiej chmury przebielone.

Wieś jeszcze spała w przyziemnych mrokach utopiona, że jeno poniekąd chałupy bardziej przy drodze wyłupywały się nieco jaśnią bielonych ścian, zaś po omglonej gładzi stawu wlekły się długachne, czarniawe pasma prądów, jakoby szkliwa tężące.

Młyn gdziesik hurkotał bez przestanku, a jakaś niewidna rzeczka mrowiła się po kamieniach cichuśkim, przytajonym bełkotaniem.

Kokoty piały już na umor i ptaszyny różne zgwarzały się z cicha po sadach jakoby w tym pacierzu społecznym, kiej Hanka przecknęła, śpic ją ano zmorzył i strudzone, niewywczasowane kości ciągnęły pod pierzynę, ale się nie dała, szronem przetarła oczy i nalazlszy to zagubione słowo pacierza poszła w podwórze naglądać chudobę a budzić śpiące.

Najpierw wywarła drzwi do wieprzka, który usiłował na przednie kulasy się zwlec, ale że spaśny był wielce, zwalił się na gruby zad i jeno chrząkającym ryjem wodził za nią, gdy mu żarcie przegarniała dorzucając niecoś świeżego.

– Portki tak ciężą, że ci i na kulasy niełacno; jak nic ma na cztery palce słoniny. – Obmacała mu boki z lubością.

Otwarła potem do kur porzuciwszy przed progiem na przynętę świńskiego jedzenia przygarścią, że sfruwały z grzęd skwapliwie, koguty zaś piać wzięły

rozgłośnie.

Gęsi, zawarte pobok, przyjęły ją geganiem i sykami; wygnała precz gęsiorę, iż wnetki wojnę uczyniły z kurami, a zaczęła wyciągać spod matek, siedzących w gniazdach, jaja i przepatrywać je pod światło.

– Leda godzina kluć się będą – myślała nasłuchując cichego, ledwie odczutego dziobania w jajach.

Rychtyk i Łapa wylazł z budy, kiej szła ku stajni, przeciągnął się a ziewał, nie bacząc na syczające nań gęsiorę.

– Hale! próżniaczysko, niby parob noc przesypia, coby stróżował!

Pies pomachał ogonem, szczekanął radośnie, buchnął przez kury, aż się pierze posypalo, i dalejże drzeć się do niej, skakać do piersi, a polizywać ręce, że rada nierada pogłaskała go po łbie.

– Drugi człowiek a tak czujący nie będzie, jako to stworzenie. Miarkuje jucha gospodarza! – Wyprostowała się zdziebko wodząc oczyma po oszroniałych dachach, bo jaskółki, siedzące rzędem na kalenicy, zaświegotały pieściwie.

– Pietrek! Dzień ano kiej wól! – zakrzyczała bijąc pięścią we drzwi stajni, a posłyszawszy mruczenie i odsuwanie zawory wywarła drugie zaraz drzwi do obory.

Krowy leżały rzędem przed żłobami.

– Witek! A to śpi pokraka, kiej po weselu!

Chłopak się wraz przebudził, skoczył z pryczy i jał pośpiesznie wciągać portczyny i cosik mamrotać strachliwie.

– Przyrzuć krowom siana, by przejadły do udoju, i zaraz przychodź skrobać ziemniaki. A lysuli nie dawaj, niech ją sama pasie – dodała twardo, bo była to krowa Jagusi.

– Tak ją pasą, aże krowa ryczy i z głodu słomę spod siebie wyjada.

– A niech zdycha, nie moja strata! – szepnęła zawzięcie.

Witek jeszcze tam cosik mruknął, ale skoro wyszła, gruchnął się w poprzek barłogu z obertkiem w garści, byle jeszcze z pacierz zadrzemać.

Hanka zaś poszła jeszcze do stodoły, gdzie na klepisku okryte słomą leżały ziemniaki przebierane do sadzenia i zajrzała pod szopę, kiedy składali wszelki sprzęt gospodarski. Łapa wyskakiwał przed nią, co chwila zbaczając do gęsiorów i wojnę z nimi czyniąc, aż wszystko obejrzał bacznie, czy jakiej szkody z nocy nie ma, jak to czyniła co dnia, polazła do przełazu, wyjrzeć w pola na oziminy.

Zaczęła znowu mówić przerwany pacierz.

Słońce też już wstało, wskroś sadów powiała wichura płomieni, że szrony się zaiskrzyły i rosły jedy skapywać z drzew; wiater też się poruszył i gmerał cichuśko w gałęziach, skowronki dwoniły coraz rzesiściej, a we wsi, na drogach czynił się ruch, słyszać było chlustanie wody przy nabieraniu ze stawu, wrótnie kajś niekajś darły się zardzewiałe, to gęsi gdziesik krzyczały i pies naszczekiwał aby i głos ludzki rozbrzmiewał w porankowej cichości.

Wieś się budziła później zdziebko, że to niedziela była i každen rad dłużej wylegiwał pod pierzyną spracowane kości.

Hanka na nic nie baczyla, zstępując w siebie, w te różne myśle, jakie ją oprzedły, że pacierz jeno wargami mówiła, daleko od niego duszą i cała we wspomnieniach utopiona.

Podniesła ciche, opite radością oczy na pola szerokie, zawarte ścianą dalekiego lasu, po którym rozlewały się płomienie wschodu, iż spośród modrawych gąszczów wybłyskiwały bursztynowe, grubachne chojary; zaś wszystkie ziemie jakoby drgały w złotych, budzących brzaskach; ozime zboża mokrą, zielonawą wełną otulały zagony, a kajś niekaj po bruzdach lśniły się poniki wody kiej te srebrne strużyny, niesły się z pól wilgotne, chłodne przydechy wraz z tą świętą cichością wiośnianą, w jakiej to rośnie wszystko i na świat się jawi...

Nie za tym jednakże patrzała i nie tego.

Jawiły się ano w niej przypominki bied, głody, krzywdy, Antkowe przeñiewierstwa, bóle kiej góźdź raniące i tych smutków i utrapień tylachna, że aż ją dziw brał, jako to poredziła przemóc i przemogła, i doczekała się, że oto Pan Jezus przemienił wszystko na lepsze...

Przeciech na gospodarce jest znowu, na ziemi.

A kto mocen jest wyrwać ją stąd? Któren poredzi!

Zmogła już tyla, przecierpiała bez te pół roku, że drugi człowiek bez całego życie nie przecierpi, to udźwignie, co ta na nią Panu Jezusowi spuścić się spodoba, wydzierży i doczeka się Antkowego ustatkowania i że te ziemie będą ich na wieki.

Trzy niedziele całe, a jej się widzi, jakoby to wzoraj się stało, kiej chłopy szły na las...

Nie poszła z inszymi, boano w jej stanie ciężko było i nieprzezpicecznie...

Turbowała się jeno o Antka, bo zaraz jej rzekli, jako z narodem się nie złączył i nie poszedł; rozumiała, iż tu na złość staremu zrobił, a może i la tego, by się w ten czas gdzie z Jagusią zwieść...

Żarło ją to, ale wypatrywała go przeciech nie poszła.

Aż tu przed samym południem przylatuje Gulbasiak i wrzeszczy:

– Pobilim dworskich! pobilim! – i kiej wściekły pognał dalej.

Zmówiła się z Kłębową i poszły naprzeciw. Dominikowej chłopak nadbiegał i już z dala krzyczy:

– Boryna zabit, Antek zabit, Mateusz i drugie!... – zatrzepał rękoma, cosik zamamrotał i padł, że trza mu było nożem zęby ozwierać, by wlać wody, tak go ścisnęło z utrudzenia.

A jej wtedy dusza ze strachu zakrzepła na ten lity kamień.

Szczęściem, że nim jeszcze chłopaka docucili, wywalili się z boru na drogę i powiedali, jak było, a może w pacierz sama już dojrzała przy ojcowym wozie Antka żywego: jako trup był siny, okrwawiony, zgoła nieprzytomny.

Juści, że ją płacz chwycił i boleść ozdzierała, ale się przemogła, ile że ja ociec, stary Bylica, odciągnął na bok i cicho powiedział:

– Stary wnet zamrze, Antek o Bożym świecie nie wie, a w Borynowej chałupie nikogój, j jeszcze się kowal tam wniesie i nikto go już nie wygoni!...

Zmiarkowała rychło, że w dyrdy poleciała do chałupy, zabrała dzieci i co

było na podorędziu ze szmat, resztę zaś zdała na Weronczyną opiekę i przeniosła się chybcikiem na dawne miejsce, po drugiej stronie Borynowej chałupy.

Jeszcze Borynę opatrywał Jambroży, jeszcze ludzie byli się nie rozeszli, jeszcze cała wieś wrzała uciechą a gdzie jękami pobitych, a ona cichuśko się wniesła i osiadła na amen.

A stróżowała pilnie: toć Antkowy też był gront, a stary ledwie zipał i mógł leda pacierz wyciągnąć kulasy.

Wiadomo przecież, iż który pierwsi dopadnie dziedzictwa i wszepi weń pazury, to i niełacno go oderwać, i prawo za sobą będzie miał.

Co jej tam znaczyły kowalowe krzyki i groźby, którymi jej bronił wstępu, srodze zgniewany, iż go uprzedziła!

Pytać się to miała kogój o przyzwoleństwo, chyciła się ziemi, a jak ta suka warowała i broniła swojego, pewna rychzej śmierci starego i że Antka wezmą, bo ja był o tym uprzedził Rocho.

To i komu się to miała oddać w opiekę? Kiej wiadomo, że jak się sam człowiek nie przyłoży, to mu i Pan Jezus nie dołoży.

Nie płaczem i skamaniem dochodzi się swego, a jeno tymi kwardymi, nieustępliczymi pazurami – wiedziała ci ona już o tym, wiedziała!

Więc choć i Antka wzieni, uspokoila się rychło, bo co poredzisz przeciw doli, człowiekowi? czym się oprzesz, kruszyno?

Gdzie zaś to był i czas na długie lamenty i wyrzekania, kiej tylachne gospodarstwo wzięła na swoją głowę!

Przeciech sama ostała kiej ten kierz na rozdrożnym wywieisku, jeno że się nie cofnęła przed robotą ni ludzi nie ulękła. A przeciwko niej była Jagna; byli kowale, zawzięci na nią, że niech Bóg bronii; był wójt, który ten był swoje zamyśły na Jagnę powziął i bez to sielnie się nią opiekował; był nawet dobrodziej, rychtowany na sprzeciw przez Dominikową.

Tyle że jej nie przemogli, nie dała się niczemu, co dnia głębiej wrastając w ziemię i krzepciej dzierżąc w garściach rządy, iż ledwie po dwóch niedzielach, a już wszystko szło jej wolą, rozumem a mocą.

Ona zaś ni dojadła, ni dospała, ni wypoczęła harując nikiej ten wół w jarzmie od świtania do nocy późnej.

Jeno że to niezwyczajna była ni takiej pracy, ni stanowienia o wszystkim swoją głową, a wielce z natury nieśmiała i przez Antka zahukana, to jej tak ciężko nieraz przychodziło, aż ręce opadały.

Ale krzepił ją strach, by z gospodarki nie wysadzili, a i ta zawziętość przeciw Jagnie.

Zresztą z czego ta jej moc szła, to szła, dość że się nie dała, urastając we wszystkich oczach na niemały podziw i uważanie.

– A to! przódzi się widziała, jako trzech nie zliczy, a teraz ci już za dobrego chłopa stanie – powiedały o niej co najpierwsze we wsi gospodynio, że nawet Płoszkowa i drugie rade przyjacielsztwa z nią szukaly, chętnie wspomagając dobrym słowem i czym jeno mogły.

Juści, że wdzięcznym sercem przyjmowała nie stwarzyszając się jednak

zbytnio i nie ciesząc z ich łask, bo niełacno zapominała krzywd niedawnych.

Nie lubiła pleść bele czego, to i nie potrza jej było sąsiedzkich ugwarzań ni tego w opłotkach wystawiania la obmowy.

Mało to swoich miała frasunków, bych się jeszcze cudzym turbować!...

Właśnie wspomniało się jej o Jagnie, z którą wiedła zażartą, milczącą i nieustępliwą wojnę, o Jagusi, której samo przypomnienie było jako to żgnięcie w serce, że i teraz poderwała się z miejsca żegnając się śpiesznie, a bijąc w piersi na dokończenie pacierza.

Zeżliła się jeszcze bardziej, iż w chałupie spali, a i w podwórzu było cicho.

Skrzyczała Witka, spędziła z barłogu Pietrka, dostało się przy tym i Józce, że słońce na chłopa, a ona się wyleguye.

– Jeno z oka spuścić na ten pacierz, a wszystkie po kątach śpią!

Mamrotała rozpalaając ogień na kominie.

Wywiedła dzieci na ganek i wetknąwszy im po głonku chleba przywołała Łapy, by się z nimi zabawiał, a sama poszła zajrzeć do Boryny.

Ale na ojcowej stronie było jeszcze całkiem cicho, że ze złością huknęła drzwiami; nie przebudziło to Jagny, stary zaś tak samo leżał, jak go była ostatnią wieczorem: na pasiatoczerwonej pościeli leżała jego sина, obrosła twarz, wychudła i tak zmartwiała, że podobien się stał do onych świętków w drzewie rzezanych; otwarte szeroko oczy patrzyły przed się nieruchomo nic zgoła nie widzące, głowę miał owiązaną szmatami, a rozwidzione szeroko ręce zwisały martwo kiej te nadrąbane gałęzie.

Poprawiła mu pościeli strzepując pierzynę bardziej na nogi, że to gorąco było w izbie, a potem nalewała mu po ździebku do ust świeżej wody: pił z wolna, aże mu grdyka chodziła, ale się nie poruszył; leżał wciąż kiej ta kłoda zwalona, jeno w oczach zaświeciło mu cosik, jak kiedy rzeka spod nocy się przetrze i rozbłyśnie na jedno oczymgnienie.

Westchnawszy nad nim żałosnie; trzasnęła znowu trepem w wiaderko cisząc rozsrożonymi oczyma po śpiącej.

Ale Jagusia i tak nie przecknęła; leżała ano na bok, twarzą na izbę, pierzynę snadź z gorąca zepchnąwszy do pół piersi, że ramiona i szyja leżały nagie, zrumienione i ździebko ruchające się w cichym dychaniu; przez rozchylone, wiśniowe wargi lśniły się jej zęby kiej te paciorki najbielsze, a rozplecone włosy burzyły się po białej poduszce spływając aż na ziemię kiej ten len najczystszy, w słońcu wysuszony.

– Zedrzeć ci ino pazurami tę gębusię, a nie wynosiłabyś się urodą nad drugie! – szepnęła Hanka z taką nienawiścią, aż ją w sercu zakłuło i same palce się sprężyły do darcia, ale bezwolnie przyglądała sobie włosy i zajrzała w lusterko, wiszące na okiennej ramie; cofnęła się jednak prędko dojrzawszy swoją twarz wynędzniałą, pokrytą żółtymi plamami, i zaczernienione oczy.

– Niczym się nie umartwi, dobrze się naźre, w cieple się wyśpi, dzieci nie rodzi, to nie ma być urodna! – pomyślała z taką goryczą, że wychodząc drzwiami trzasnęła, aż szyby zabrzczęły.

Obudziła się wreszcie Jagna. Jeno stary leżał wciąż bez ruchu, wpatrzony

przed sie.

Leżał już tak całe trzy niedziele, od kieł go z lasu przywieźli. Czasem się jeno jakby budził, Jagny wołał, za ręce ją brał, cosik chciał rzec i znowuj drętwiał nie przemówiwszy ni słowa jednego.

Już mu i Rocho przywoził z miasta doktora, którygo obejrzał, na papierku cosik przepisał, dziesięć rubli wziął, leki też kosztowały niemało, a rychtyk pomogło tyle, co i te darmowe Dominikowej zamawiania.

Zrozumieli rychło, jako się już nie wyliże, i ostawili go w spokojności. Wiadomo jest, że kiej kto na śmierć choruje, to żeby mu już nie wiem jakie leki a doktory zwoził, zamrzeć musi, a ma zaś ozdrowieć, i bez niczyjej pomocy ozdrowieje.

Więc mieli kole niego tyle już jeno starunków, co mu ta często odmieniali na głowie zmoczone szmaty, wody pić podając albo i ździebko mleka, bo jeść nie mógł, że mu się to wszystko zwracało.

Miarkowali też ludzie, a najbardziej Jambroży, jako praktyk był wielki, iż jeśli Boryna do rozumu nie przyjdzie, to śmierć będzie miał letką i rychłą. Spodziewali się jej co dzień i nie przychodziła; aż się już mierziło to długie czekanie, boć trza go było pilnować i jaką taką dawać opiekę.

Jagny to było psie prawo doglądać i przy nim dulczyć – cóż, kiej nie poredziła i godziny w chałupie wysiedzieć? Stary obmierzł jej do cna i ciążyła ta ciągła wojna z Hanką, która ją odsuwała od wszystkiego i pilnowała gorzej złodzieja – to i nie dziwota, że ciagnęło ją na świat, że chciało się jej lecieć na te ugrzane przypołudnia, pomiędzy ludzi, na wolność, to zdawała pilnowanie Józce i niesła się nie wiada gdzie, iż nieraz dopiero wieczorami wracała...

Józka zaś tyle go jeno doglądała, co przy ludziach: skrzat był to jeszcze głupi a latawiec. Hanka więc i to musiała wziąć na swoją głowę i o chorego dbać, bo chociaż i kowalowie mało dziesięć razy na dzień zagładali, to jeno po to, by jej pilnować, czy czego z chałupy nie wynosi, a głównie czekali; iż może stary przemówi jeszcze i majątkiem rozporządzi.

Żarli się przy tym jako te psy kiele zdychającego barana i przepierali z warkotem, kto pierwej chyci kłami za lelita i jaką sztuczkę la siebie wyszarpie; tymczasowie zaś kowal, co ino upatrzył, co mu tylko w pazury wpadło, to porywał, choćby i stary postronek albo kawał deski z garści trza mu było wyrywać i na każdym kroku pilnować, że dzień nie przeszedł bez kłów i srogich pomstowań.

Powiadają: kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje, i prawda, ale kowal umiał wstawać i o północku, lecieć choćby na dziesiątą wieś, jeśli jeno szło o dobry zarobek; chłop był chciwy na grosz i tak zabiegliwy, jak mało który.

Oto i teraz, ledwie co Jagna z łóżka wylazła i wełniaki na sie wdziała, drzwi skrzypnęły i on się cicho wsunął prosto idąc do chorego.

– Nie gadał czego? – zajrzał mu z bliska w oczy.

– Dyć leży, jak leża! – odburknęła zbierając włosy pod chustkę.

Bosa jeszcze była, w koszuli, ździebko rozespana i taka urodna, a jako-wymś prażącym cieplem buchająca i lubością, że powiodł po niej zmrużonymi

ślepiami.

– Wiecie – przysunął się tuż do niej – organista wygadał się przede mną, że stary musi mieć sporo gotowego grosza, bo jeszcze przed Godami chciał dać chłopu z Dębicy całe pięćset rubli; o procenta się jeno nie zgodzili. Muszą te pieniądze być schowane gdzie w chałupie... Uważajcie pilnie na Hankę, bo jakby chyciła przed nami, już by ich ludzkie oko nie zobaczyło... Moglibyście z wolna, kryjomo przepatrywać wszystkie kąty, jeno by nikto się nie pomiarował... Słuchacie to?

– Co by zaś nie! – okryła ramiona zapaską, bo jakby ją obmacywał tymi złodziejskimi ślepiami.

Przeszedł się kołujący po izbie i niby od niechcenia zaglądał za obrazy, wyszukując przy tym pilnie, gdzie popadło.

– Macie to klucz od komory? – łyknął ślepymi na małe, zawarte drzwi.

– A wisi na Pasyjce pod oknem.

– Dłutam mu pożyczyl, będzie już z miesiąc, a teraz mi potrzebne i nikogo naleźć nie mogę. Myślę, co tam w rupieciach zarzucone...

– Szukajcie sami, ja go wama nie wyślipiam.

Odstąpił od drzwi, bo rozległ się w sieni głos Hanki, klucz na miejscu powiesił i za czapkę wziął.

– To jutro poszukam... pilno mi bieżyć do dom... Rocho przyjechał?

– Ja to wiem? Spytajcie Hanki!

Postał jeszcze ździebko, poskrobał rudych wąsów, a oczy to mu jak te złodzieje latały po kątach; zaśmiał się cosik do siebie i poszedł.

Jagna zrzuciła zapaskę i jęła się ślania łóżka i drugich uprzatań, rzucając niekiedy przyczajone spojrzenia na męża, i tak zawzdy chodziła po izbie, by się nie natknąć na jego oczy, wciąż rozwarte.

Juści, że był jej obmierzły, bojała się go i nienawidziła całą mocą za wszystkie krzywdy doznane, a ile razy ją wołał i brał w swoje rozpalone i lepkie ręce, zamierała z obrzydzenia i strachu, tak śmiercią wiało od niego i trupem, ale pomimo wszystkiego może jeno ona jedna na jaszczerej pragnęła, by wyzdrowiał.

Teraz ci dopiero miarkowała, co straci, skoro go nie stanie; przy nim gospodynią się czuła, słuchali jej wszyscy, a drugie kobiety czy dzieuchy rade nierade uważały ją i ustępować pierwszego miejsca musiały – jakże! Borynową przeciech była – Maciej zaś, chociaż w domu był kąśliwy kiej pies i dobrego słowa nie dał, ale przed ludźmi wielce dbał o nią i strzegł, by jej kto nie śmiał nie poszanować.

Nie rozumiała ona tego przódzi, dopiero kiej Hanka zwaliła się do chałupy i góre nad nią brać poczęła, odsuwając od panowania, poczuła swoje opuszczenie i krzywdy.

Nie o gront jej szło przecież – co jej tam były majątki?... tyle stała o nie akuratnie, co o łońskie lato, a chociaż już się wzyczaiła do rządów i rada była wielce wynosić się a puszyć bogactwem, i rozpierać na swoim, to i za tym by nie płakała, bo u matki było jej też niezgorzej – ale jedno ją ano gnębiło boleśnie, że przed Hanką ustępować musi, przed Antkową kobietą: to ją przypiekało do

żywego budząc złość i chęć robienia na sprzeciw.

Juści, że ją i matka podmawiała, i kowal rychtował codziennym podjudzaniem, bo sama z siebie to by może rychło ustąpiła. Tak ją już mierzyły te wojny, że nieraz chciała wszystko ciepnąć i przenieść się do matki.

– Ani się waż! siedź, póki nie zamrze! waruj swojego! – nakazywała srogo stara.

To i siedziała, choć cknioło się jej niewypowiedzianie – jakże? całe dni nie było do kogo gęby otworzyć ni pośmiać się z kim, ni wybiec do kogo...

A w domu pojekiwał stary, była Hanka zawzdy gotowa do kłótni, szła ciągła wojna, że już zgoła było nie do wytrzymania.

U matki też było nie sposób wysiedzieć.

To latała z kądzielą po chałupach – ale mogła to i tam wytrzymać, kiej we wsi były same kobiety, rozkisłe, rozplakane, rozwreszczane, jako te dni marcowe, a wszędы, jako ta nie ustająca litania, wyrzekania, a nikaj żadnego parobka, choćby na lekarstwo!

Że już ni miejsca, ni rady dać sobie nie mogła.

Do tego zaś często, coraz częściej nawiedzały ją wspominki o Antku.

Prawda, jako pod sam koniec, nim go wzięli, wielce ku niemu ochłodła i te spotykania już były jeno strachem i męką; na ostatku zaś ukrzywdził ją jeszcze tak bardzo, aż dusza pęczniała żalem na przypominki... ale miała wyjść do kogo, wiedziała, że tam, pod brogiem, o każdym zmierzchu czeka na nią i wypatruje... że jest ktosik, któremu lubo się słuchać... To choć się trzęsła z trwogi, by nie wypatrzyli, choć i on nieraz skrzyczał za długie czekanie, ochotnie biegła zapominając o całym świecie, gdy ją przygarnął do siebie krzepko, niby ten smok ognisty, i brał, ni pytając o przyzwoistość... Ni w myśli postało opieranie, kiej ściiskał, aż ją mdliło w dołku, i takim warem przejmował.

Nieraz do północka zasnąć nie mogła, chłodząc rozpaloną całunkami twarz o zimną ścianę wzburzoną do dna i pełna w kościach onych słodkich, prażących ogniem wspominań!

A teraz jest jak ten kołek, sama, nikt jej nie podpatruje, nikt nad nią prawa nie ma, ale i do nikogo się nie wydziera, nikto już jej tam za przełazem nie czeka, i nikto nie przyniewala...

Że wójt za nią chodzi, podskubuje, słodkie słówka prawie, do płotów przykiska, do karczmy na pocztunek ciągnie i rad by ją dla siebie zniewolił, to ino bez to mu przyzwala, że ckną się jej wielce i nie ma z kim drugim się pośmiać, ale tak mu do Antka kiej psu do gospodarza!

I przez złość to jeszcze robi la całej wsi i la tamtego.

Sposponował ci on ją i sponiewierał na ostatku! Jakże – całą noc i cały dzień przesiedział w chałupie przy starym, nawet spał na jej łóżku, krokiem się prawie z izby nie ruszał, a jej jakby nie dojrzał, choć wciąż stawała przed nim jak ten pies, skamlać oczyma o zmilowanie:

Nie spojrzał na nią, ojca jeno widział a Hankę i dzieci, psa nawet.

To może i bez to już do cna straciła serce do niego, i całkiem się w niej przemieniło naprzeciw, bo kiej go brali w kajdany, wydał się jakimś drugim,

obcym zgoła i tak obojętnym, że nie potrafiła go żałować, a nawet ze skrytą radością przyglądała się Hance, jak ta włosy rwała łbem tłukąc o ścianę i wyając niby suka za topionymi szczeniętami.

Cieszyła się mściwie z jej udręki, odwracając z odrazą oczy od jego twarzy strasznej, jakoby wpółobłąkanej.

Tak się wtenczas obcym stał dla niej, że nawet nie umiałaby go sobie teraz przypomnieć, jak człowieka raz jeden widzianego.

Ale tym ci lepiej baczyła tamtego Antka, tamtego z dni miłowań i szalów, z dni schadzek i przytulań, całunków i uniesień... tamtego, ku któremu teraz, w nie spane często noce wydzierała się jej dusza i rozprężone udręką serce krzyczało żalem i tęsknicą nieopowiedzianą.

Do tamtego... z tamtych dni szczęścia rwała się Jagusina dusza, ani wiedząc, kiedy jest i żywie-li on gdzie we świecie szerokim...

Ano i teraz snuł się jej przez pamięć jako ten sen luby, z którym się ciężko rozstawać, kiej znowu rozległ się wrzaskliwy głos Hanki.

– Kiej pies odarty tak się wydziera i dunderuje! – szepnęła rozbudzona z przypominków.

Słońce już bokiem zaglądało rozczerwieniając mrocznawą izbę, ptaki radośnie ćwierkały w sadzie, podnosiło się ciepło, bo z dachów kieby szklanymi paciorekami spływał przymrozek, a przez wywarde okno wraz z wietrzykiem porannym buchał krzyk gęsi trzepiących się w stawie.

Krzątała się po izbie kiej szczygieł, z cichą przyśpiewką, boć to niedziela była i czas nadchodził szykowania się do kościoła z palmami, już owe pędy łoży czerwonej, pokryte srebrzystymi kotkami, stały w dzbanku od wczoraj, pomdlałe nieco, że to im wody zapomniała nalać. Poczęła je właśnie troskliwie cucić, gdy Witek wrzasnął przez drzwi:

– Gospodyn kazali, byście swoją krowę napaśli, aż z głodu ryczy!
– Powiedz, że wara jej do krowy mojej! – odkrzyknęła w cały głos nasłuchując, co tamta wyszczekuje na odzew.

– A pyskuj, póki ci gęba nie ustanie: nie dowiedziesz me dzisiaj do złości!
I jęła najspokojniej wybierać ze skrzyni ubiory rozkładając je po łóżku, rozpatrując, w jakie by się przyodziać do kościoła; naraz, kiej ta chmura padnie na słońce, iż się wszystek świat przyciemni, tak ci i w niej dziwnie pomroczało. Po cóz się to przybierać będzie i stroić? dla kogo?

La tych babskich ślepiów, zazdrośnie taksujących każdą jej wstażkę i potem za to obnoszących ją na ozorach?

Odbiegła strojów z niechęcią i siadłszy w oknie czesała jasne, bujne włosy, smutnie spozierając na wieś, w słońcu już całą i w topilowych rosach połyskującą; domy kajś niekaj przebielały się ze sadów i słupy niebieskich dymów buchały w górę, zaś na drodze, po drugiej stronie stawu, całkiem przysłonionej drzewcami, przechodziły niekiedy kobiety, bo widziała czerwień weśniaków odbitą we wodzie i jak się przesuwały wskroś mdlejących już cieniów drzew nadbrzeżnych; potem gęsi przepływały białymi sznurami, że się wydawało, jakoby płynęły wskroś modrej topieli nieba odbitego, ostawiając za sobą te czarniawe, półkoliste kręgi

kiej węże cicho pełzające; to chybotliwe jaskółki przewijały się niziutko łyskając białymi brzuchami, a gdziesik znowu u wodopojów krowy porykiwały lub pies naszczekował.

Zagubiła wnet pamięć tych rzeczy topiąc oczy w górze, wysoko, gdzie na modrym niebie pasły się stada chmur, białym, wełnistym barankom podobne, bo gdziesik spod nich, w wysokościach ciągnęło jakieś niedojrzane ptactwo, że jeno krzyk dlugi a jękiliwy rozsyływał się nad ziemią rzewliwie, aż ją od tych głosów sparło cosik pod piersiami, a nagła, z dawną już czającą się tęsknica ścisnęła serce, że wodziła przygasłymi oczyma po rozruchanych drzewach po wodzie, kaj i owe chmury zdały się płynąć zanurzone w niebieskościach, po wszystkim świecie, nic jeno nie rozpoznając spoza wezbranej tęskności, że łzy ważne pociekły po zbladłych policzkach kieby te paciorki lśniące rozerwanego różańca i suły się wolno jedna za drugą, i gdziesik na samo dno duszy spływały.

Mogła to zmiarkować, co się jej stało?

Jeno czuła, iż ją cosik rozpiera, podrywa i ponosi, że oto poszłaby na kraj świata, gdzie oczy poniesą, gdzie jeno powiedzie ta tęskność niezmożona. I płakała tak bezwolnie i prawie bezboleśnie, jako to drzewo, obciążone kwiatem w wiośniane poranki, kiej słońce przygrzeje, a wiatry zakolebią, rosi obficie, wpiera się w ziemię, nabrzmiewa sokami rodnymi, a kwietne gałęzie ku niebu podaje...

– Witek! a poproś pięknie tej dziedziczki na śniadanie! – wrzasnęła znowu Hanka.

Jagna, kieby przecknęła, otarła łzy, doczesała włosów i poszła śpiesznie.

W Hanczynej izbie już wszyscy siedzieli przy śniadaniu. Z michy kurzyły się ziemniaki, właśnie je była Józka omaszczała śmietaną przesmazoną z cebulą, gdy reszta już bodła łykami wlepiając łakome ślepie wjadło.

Hanka wzięła pierwsze miejsce w pośrodku przed ławą, na której jedli, Pietrek siedział w końcu, a pobok niego przykutał na ziemi Witek, Józka zaś pojadała stojący pilnując dokładania, a dzieci siedziały pod kominem przy niezgorszej miseczce organiąc się łyżkami przed Łapą, który kiedy niekiedy pojadał razem z nimi.

Jagna miała swoje miejsce od drzwi, naprzeciwko Pietrka.

Jedli z wolna spozierając niekiedy spod łybów.

Darmo Józka trzepała trzy po trzy i Pietrek rzucił jakieś słowo, a w końcu i Hanka zagadywała tknięta jej zapłakanymi, smutnymi oczyma, Jagusia ni pary z gęby nie puściła.

– Witek, a który ci takiego guza nabil? – pytała Hanka.

– Zwaliłem się o żłów! – Rozczterwienił się kiej rak i potarł bolące miejsce, porozumiewawczo spoglądając na Józkę.

– Przyniosłeś to już gałązek z palmami?

– Zaraz poleczę, ino zjem – tłumaczył się, śpiesznie dojadając.

Jagna położyła łyżkę i wyszła.

– Znowuj bąk ją jakiś ukąsił! – szepnęła Józka dolewając barszczu Pietrkowi.

- Nie każdy umie trajkotać tak cięgiem jak ty. Doila to już krowę?
- Zabrała szkopek, to pewnie poszła do obory.
- Hale, Józia, trza dla siwuli makuchu ugotować.
- Już siarę odpuszczam, próbowałam dzisiaj.
- Odpuszczam, to leda dzień się ocieli...
- Ciołka będzie miała! – rzekł Witek podnosząc się od jadła.
- Głupi! – szepnął pogardliwie Pietrek popuszczając zdziebko obertelek, że to był niezgorzej podjadł, i zapaliwszy od głowni papierosa wyszedł razem z chłopakiem.

Kobiety w milczeniu wzięły się do roboty. Józka zmywała naczynia, a Hanka słała lóżka.

- Pójdzicie do kościoła z palmami?
- Idź z Witkiem, Pietrek też może, niech jeno konie obrządzi; ja ostanę, przypilnuję ojca i może Rocho wróci akuratnie i co nowego przyniesie od Antka...
- Nie powiedzieć to Jagustynce, żeby jutro przyszła do ziemniaków? co?
- Juści, same nie wydołamy, a na gwałt trza je przebierać.
- A i gnój już by rozrzucać!
- Pietrek jutro na południe ma skończyć wywózkę, to od obiadu weźmie się z Witkiem do rozrzucania; co czasu zbędzie, to i ty pomożesz...

Wrzask gęsi podniósł się przed oknami, wpadł zadyszany Witek.

- Że to nawet gęsiom spokoju nie dajesz!
- Szczypać me chciały, tom się ino obraniał!

Rzucił na skrzynię cały pęk wilgotnych jeszcze od rosów złotakowych różeg osypanych baźkami, Józka jąła je układając zwięzując czerwoną wełną.

- Bociek to kujnął cię w czoło? – spytała go po cichu.
- Juści, że nie kto drugi, nie wydaj me ino... – Obejrzał się na gospodynę, wybierającą ze skrzyni świąteczne szmaty. – A to ci powiem, jak było... Wypatrzyłem, że na noc przed gankiem ostaje... podkradłem się późną nocą, kiej już wszyscy na plebanii spali... i jużem go brał... a choć me kujnął... byłbym spencerkiem go okręcił i wyniósł... kiej psy me zwietrzyły... znają me przeciech, a tak docierały zapowietrzone, że musiałem uciekać, jeszcze mi nogawice ozdarły... ale nie daruję...

– A jak się ksiądz dowie, żeś mu wziął boćka?
 – A kto mu to powie?... A odbierę mu, bo mój.
 – A kaj go schowasz, by ci nie odebrali?
 – Już ja taki schowek umyśliłem, że i strażniki nie zważają... A potem, kiej przepomną, sprowadzę go do chałupy i powiem, com se nowego znęcił i obłaskiwał – rozpozna to kto, Józia? Ino me nie wydaj, to ci jakich ptaszków przyniosę albo i młodego zajęczka.

– Chłopak to jestem, bym się ptaszkami bawiła? Głupi, przebierz się zaraz, to razem pójdziem do kościoła.

- Józia, dasz mi ponieść palmę? co?
- Zachciało mu się!... dyć ino kobiety mogą nieść do poświęcania!
- Przed kościołem ci oddam, ino przez wieś...

Prosił tak gorąco, aż przyobiecała, zwracając się prędko do wchodzącej właśnie Nastki Gołębianki, już wyszykowanej do kościoła i z palmami w ręku.

- Nie miałaś czego o Mateuszu? – zagadnęła Hanka po przywitaniu.
- Tyle jeno, co wójt wczoraj przywiózł: jako zdrowszy.
- Wójt akuratnie tyle wie co nic albo i wymyśli, czego nie było.
- To samo pono i dobrodziejowi mówił.
- A o Antku to i słowa rzec nie umiał.
- Pono Mateusz siedzi z drugimi, Antek zaś osobno.
- I... tak jeno szczeka, żeby się miał z czym do chałup zamawiać...
- Był to z tym i u was!
- Co dnia zachodzi, ale do Jagusi; ma z nią jakieś sprawy, to się schodzą i przed ludźmi uredzają w opłotkach.

Powiedziała ciszej, z naciskiem, wygładzając oknem, bo w sam raz Jagna schodziła z ganku, wystrojona sielnie, z książką w ręku i z palmami. Długo patrzała za nią.

- Spóźnita się, dzieuchy, ludzie już całą drogą wały.
- Nie przedzwaniali jeszcze.

Ale wraz i dzwony się ozwały hukliwie nawołując w dom Pański i bimbały wolno, długo i rozgłośnie.

Że w jaki pacierz, a wszyscy poszli z chałupy do kościoła.

Hanka остаła sama, nastawiła obiad, przyogarnęła się nieco i zabrawszy dzieci siadła z nimi na ganku, by je wyczesać i przeiskać, że to w tygodniu nie starczyło nigdy czasu.

Słońce podniesło się już dość wysoko i ludzie zewsząd zbierali się do kościoła, co trocha wysypując się z opłotków, że po drogach niby te maki czerwieniały się kobiece przyodziewy i brzmiały pogwary z krzykami dzieci, zabawiających się ciskaniem kamieni po wodzie i za ptakami; niekiedy wozy turkotały, pełne ludzi z drugiej wsi, to chłopy jakieś, snadź obce, przechodzili pochwalając Boga, aż z wolna wszyscy przeszli i opustoszałe drogi pomilkły.

Hanka wyiskawszy dzieci do czysta zaprowadziła je na słomę przed doły, by się same zabawiały, zajrzała do parkocących garnków i wróciła na dawne miejsce modląc się półgłosem na koronce, że to na książce nie umiała.

Dzień już się podnosił ku południowi, cichość zgoła świąteczna ogarniała wieś, że nikaj głosów żadnych nie było, tyle jeno, co te wróble ćwierkania i świgoty jaskólek lepiących gniazda pod okapami. Czas był ciepły, pierwsza wiosna ledwie co trąciła ziemię i tknęła drzew; niebo wisiało młode; przemodrone i dziwnie łyskliwe; sady stały bez ruchu, ku słońcu podając gałęzie, nabite spęczniałymi pąkami, zaś olchy, staw brzeżące, niby w cichuśkim dychaniu poruchiwały żółtymi baziami, a pędy topól rdzawe, lepkie i pachnące, a jakoby miodem ciekające, otwierały się na światło niby te dzioby pisklęce...

Pod chałupami dogrzewało galanto, że już muchy wyłaziły na ogrzane ściany, a czasem i pszczoła się pokazywała, z brzękiem padając na stokrotki, patrzące spod płotów, albo się pilnie nosiła po krzach, co niby zielone płomienie buchały młodymi listkami.

Ale z pól i od borów zawiewał jeszcze ostry, wilgotny wiatr.

Msza już musiała być w połowie, bo w cichym i jakoby wrzącym wiosną powietrzu prężyły się głosy śpiewów dalekich, organowe grania i czasem jako ten deszcz rzecisty rozsypywały się w mdlejące dźwięki dzwonków.

Czas snuł się wolno i cicho, bo kiej słońce stanęło najwyżej, to nawet ptaki zamilkły, jeno że wrony, czające się złodziejsko za gąsiętami, przewijały się nisko nad stawem krzyk niecąc gąsiorów; bociek też raz jeden zaklekotał gdziesik i przeleciał blisko, że ino jego cień wielgachny poniósł się po ziemi.

Hanka modliła się żarliwie, bacząc na dzieci, a i do starego zaglądając niekiedy.

Ale cóż, leżała jak zawzdy, bez ruchu i przed się zapatrzony.

Domierał se tak z wolna, dochodził swojego czasu po ździebku z dnia na dzień, jako to zboże kłosne w słońcu pod ostry sierp dojrzewające... Nie rozpoznawał nikogo, bo nawet wtedy, kiej Jagny wołał i za ręce ją brał, w inną stronę patrzał; Hance się jeno wydawało, co na jej głos poruchuje wargami, a oczy mu chodzą, jakby chciał cosik rzec...

I tak było wciąż bez przemiany, aż płacz chwytiał patrzących.

Mój Jezu, kto by się był tego spodziewał! Taki gospodarz, taki mądrala, taki bogacz, że trudno znaleźć drugiego, a teraz ci leży niby to drzewo piorunem rozłupane, gałązków zielonych jeszcze pełne, a już śmierci na pastwę wydane...

Nie pomarł przeciech i nie żywie, jeno wszystek już w rękach boskiego miłosierdzia.

O dolo człowiekowa, dolo nieustepliwa!

O boskich przeznaczeń mocy, która się jawisz, kiej się nikto nie spodzieje, czy w dzień biały, czy też li w noc ciemną, a jednak kruszynę ludzką mieciesz w gorzkiej śmierci strony!...

Dumała nad nim żałosnie poglądając ku niebu, westchnęła raz i drugi, skończyła koronkę i wziąć się musiała do południowych udojów, bo wzdychy wzdychami, a robota pierwsza przed wszystkim.

Kiej wróciła z pełnymi szkopkami, już wszyscy byli w chałupie. Józka powiedała, o czym ksiądz mówił z ambony i kto był w kościele; gwarno stało się w izbie i na ganku, że to kilka rówieśnic z nią przyszło i społecznie łykali te kotki poświęcone, chroniące pono od bółów gardzieli.

Śmiechu było niemoło, że to niejedna przełknąć nie mogła i zakrztusiła się, aż wodą popijając, albo ją musiano pieścią grdykać w plecy, by łączniej przeszło, co Witek z wielką uciechą robił.

Jagna jeno nie wróciła na obiad widzieli ją idącą z matką i kowalami. A ledwie co wstali od misek, kiej wszedł Rocho. Rzucili się witać radośnie, bo bliskim im się stał niby ten dziaduś rodzony, a on się witał cicho, każdemu coś rzekł i w głowę całował, ale gdy mu podano jeść, nie jadł: strudzony był srodze i troskliwie obzierał się po izbie. Hanka warowała jego oczu, a nie śmiejąc pytać.

– Widziałem się z Antkiem! – rzekł cicho nie patrząc na nikogo.

Zerwała się ze skrzyni, strach ją przejął i za serce ścisnął, że słowa nie mogła wykrztusić.

– Zdrowy całkiem i dobrej myśli. Choć strażnik nas pilnował, rozmawiałem z nim dobrą godzinę.

– W tych żelazach siedzi? – wykrztusiła strachliwie.

– Cóż znowu!... zwyczajnie, jak i drudzy!... nie jest mu tam tak źle, nie bójcie się.

– Bo Kozioł rozowiadał, jako tam biją i do ściany przykuwają.

– Może tak i bywa gdzie indziej... za co inszego... ale Antka nie tknęli – powiadał.

Spletła ręce z radości, a uśmiech kiej słońce przemknął po niej.

– A na odchodnym zapowiedziała, byście na nic nie bacząc wieprzka zabili jeszcze przed świętami, bo i on chce święconego zażyć.

– Głodzą go tam chudziaka, głodzą! – jęknęła zawodliwie.

– Kiej ociec mówili, że jak się podpasie, to przedadzą – zauważyła Józka.

– Mówili, ale kiej Antek przykazują zabić, to jego teraz wola pierwsza po ojcowej – podniesła ostry, nieustępeliwy głos.

– I jeszcze mówili, abyście na roli kazali robić wszystko, co potrzeba, na nic się nie oglądając. Powiedziałem, jako tu sobie zmyślnie poczynacie.

– Rzekł to co na to? powiedziała?

Radość ją warem oblała.

– To mi powiedziała, że jak zechcecie, poredzicie wszystkiemu...

– A poredzę, poredzę! – szepnęła z mocą i oczy jej rozbłysły nieustępeliwą wolą.

– Cóż tu u was nowego?

– A nic, jak było... Puszcza go to rychło? – zapytała z dygotem trwogi.

– Może zaraz po świętach. może ździebko później, jak śledztwo skończą...

A to się przewlecze że to wieś cała, tyle ludzi... – odpowiadał wymijająco nie patrząc jej w oczy.

– Pytał się to o chałupę, o dzieci, o... mnie... o wszystkich?... – zaczęła trwoźnie.

– Pytał juści, kolejno powiadałem.

– I... o wszystkich we wsi?..

Strasznie się jej wiedzieć chciało, zali o Jagnę też pytał, cóż, kiej nie śmiała zagadać otwarcie, a ubocznie zaś, tak, by nie miarkując niczego samu się wygadał, długo się biedząc, nie potrafiła, że i sposobny czas przeszedł, bo się już rozniesło po wsi o jego powrocie, i wkrótce, jeszcze przed nieszporami, zaczęły się schodzić kobiety, ciekawe wielce posłyszeć niecoś o swoich.

Wyszedł do nich przed dom i siedząc na przyźbie rozowiadał co się był o każdym z osobna wywiedziała, i choć nic złego nie mówił, a to babskie ciche chlipanie jeło się wzmagać w gromadzie, gdzie zaś i płacz głośny, a gdzie i słowo żałosiwe się wyrwało...

A potem zaś na wieś poszedł wstępując do każdej prawie chałupy, a wiódział się jako ten świątek z ową białą brodą i wznieśionymi oczyma, któryen wszędzy niósł te słowa pociechy, a kaj wstąpił, to jakby jasnością napełniały się izby, a w sercach zakwitły nadzieję i dufność krzepiąc chwiejne, ale i łzy

rzędziściej płynęły, i odnowione wspominania ciężej przygniatały, i żałosliwość teskliwiej wstawała...

Bo prawdę była rzekła wczoraj Kłębową do Agaty, iż wieś stała się podobna do grobu otwartego; prawda, bo niby po zarazie widziało się w Lipcach, kiej to większą część narodu wywiezą pod mogiłki albo zaś i wtedy, kiej to wojna przetratuje a chłopów wybije, że jeno po chałupach opustoszałych ostają babie lamenty, dziecińskie płacze, wyrzekania i te wzdychy, i ta żywa a silnie boląca pamięć krzywd.

Że już i nie wypowiedzieć, co się w umęczonych duszach działo!

Trzecia niedziela się kończyła, a Lipce jeszcze się nie uspokajały, naprzeciw zaś, bo cięgiem wzrastało poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, to i nie dziwota, jako o każdym świtaniu, kiej przecknęli jeno ze śpiku, w każdej południe i na odwieczerzu każdym – w chałupach czy na dworze, gdzie się jeno naród kupił, nieustannie i lamentliwie, niby ten pacierz dziadowski, rozlegały się wyrzekania i żądza odemsty pleniła się w sercach kiej to diabelskie, złe zielsko, że same pięści się zaciskały i krwawe, zawzięte słowa rwały się piorunami.

To juści, że Rochowe słowa, kiej ten kijaszek, jakim niebacznie rozgrzebią przytajony ogień, iż płomię znowu siłą wybucha, to jedno sprawiły, co we wszystkich wszystka pamięć krzywd wywlekły przed oczy, iż nawet mało kto poszedł na nieszporę, zbierali się jeno po opłotkach, po drogach stwarzyszali, to do karczmy szli, poredzając, płacząc a pomstując...

Jedna Hanka spokojniejsza się uczuła i tak rada z mężowej pochwały, tak nią skrzepiona na duszy i pełna nadziei, żadna roboty i pokazania, że poradzi wszystkiemu, iż nie sposób tego wypowiedzieć.

Skoro się rozeszły kobiety, wraz też przyszła kowalowa posiedzieć przy chorym, Hanka zaś z Józką udały się do chlewu wieprzka oglądać.

Wypuściły go na podwórze, ale że świńtuch był spasiony, to uwalił się zaraz w gnojówce i ani chciał się ruszyć.

- Nie dawaj mu już dzisiaj jeść, niech się oczyści.
- Akuratnie i zapomniałam dać mu po połedniu...
- To i dobrze na ten raz, trza by go jutro sprawić. Wołałaś Jagustynki?
- Przyjść obiecała jeszcze dzisiaj, na odwieczerzu...
- Odziej się i bieżyj do Jambroża, niech jutro, choćby i po mszy, a przychodzi ze statkami oporządzić wieprzka.
- Będzie to mógl, kiej dobrodziej zapowiadał, co jutro dwóch księży przyjedzie słuchać spowiedzi?
 - Czas znajdzie!... wie, że gorzalki żałować nie będę, a on jeno poradzi galanto szlachtować i mięso sprawić. Jagustynka też pomoże.
 - To bym raniusko jechała do miasta po sól i przyprawy...
 - Zachciało ci się przewietrzyć!... nie potrza: wszystkiego dostanie u Jankla, sama tam zaraz pójdę i przynesę.
 - Józka! – krzyknęła jeszcze za nią – a gdzie to Pietrek z Witkiem?
 - Pewnikiem poszli na wieś, bo Pietrek wziął skrzypice.
 - Spotkasz ich, to przypędź, niechby z szopy koryto przynieśli przed cha-

łupę, trza je będzie rankiem wyparzyć.

Józka rada, że mogła się wyrwać na wieś, pognała do Nastki, by spólnie poszukać Jambroża.

Ale Hanka nie wybrała się do karczmy, zaraz bowiem przywlokł się jej ociec, stary Bylica, więc dała mu podjeść nieco, opowiadając radośnie, co był Rocho przywiózł od Antka, i nie skończyła wszystkiego, kiej wpadła z krzykiem Magda:

– Chodźcie przedzej, ojcu cosik jest!

Jakoż Boryna siedział na kraju łóżka rozglądając się po izbie. Hanka przypadła ku niemu trzymać, aby nie zleciał, a on wodził oczyma po niej wlepiając je naraz we drzwi którymi właśnie kowal wchodził niespodzianie.

– Hanka!

Powiedział wyraźnie i mocno, aż struchlała w sobie.

– Dyć jestem. Nie ruchajcie się ino, doktor wzbrania – szeptała zestrafiona.

– Co tam na świecie?

Głoś miał rozbity, obcy jakiś.

– Zwiesna idzie, ciepło... – jąkała.

– Wstali to?... czas w pole...

Nie wiedzieli, co rzec, spoglądając na siebie; ino Magda ryknęła płaczem.

– Swojego bronić! nie dajta się, chłopy!

Krzyczał, ale słowa mu się rwały, jał się trząść i gibać w Hanczynych rękach, że kowaleowie chcieli ją wyręczyć; nie popuściła jednak, mimo że już mdlały jej ramiona i grzbiet. Patrzali w niego z trwogą czekając, co powie.

– Jęczmiona by siać pierwsze... Do mnie, Chłopy!... ratunku!... – krzyknął naraz strasznie, wypreżył się i padł w tył, oczy mu się zwarły, zarzekał.

– Umiera!... Jezus!... umiera!... – wrzeszczała Hanka targając nim z całej mocy.

A Magda wnet zapaloną gromnicę wtykała mu w bezwładną rękę.

-Księda, przedzej, Michał!...

Ale nim kowal wyszedł, Boryna otworzył oczy puszczając z rąk gromnicę, że się potrzaskała w kawałki.

– Już mu przeszło, szuka czegoś...

Szeptał nachylając się nad nim, ale stary odepchnął go dość silnie i zawała zupełnie przytomnie:

– Hanka, wypraw tych ludzi.

Magda z płaczem rzuciła się do niego, ale snadź jej nie poznał.

– Nie chcę... nie potrza... wypędź... – powtarzał uporczywie.

– Choć do sieni ustąpcie, nie sprzeciwiajcie się... – błągała.

– Wyjdź, Magda, ja się z tego miejsca nie ruszę – wycedził nieustęplicznie kowal miarkując, że stary chce coś tajnego Hance powiedzieć.

Dosłyszał to stary i uniósłszy się, tak groźnie spojrzał wskazując mu ręką drzwi że się wyniósł kiej ten pies kopnięty, z przekleństwem skoczył do płaczącej na ganku Magdy, ale z nagłą przycichł, rozejrzał się i wpadł do sadu i

przebrawszy się chyłkiem pod szczytowe okno przywarł pod nim nasłuchiwać, bo jak raz tam dotykały głowy łóżka, że przez szyby można było posłyszeć coś niecoś.

– Siądź przy mnie...

Rozkazał stary po jego wyjściu.

Juści, że przysiadła na brzeżku, ledwie płacz powstrzymując.

– W komorze znajdziesz nieco grosza... schowaj, by ci go nie wydarli...

– Gdzie?

Trzęsła się już ze wzruszenia.

– We zbożu...

Mówił wyraźnie, odpoczywając po każdym słowie, a ona, tłumiąc strach jakiś, cała była w jego oczach, świecących dziwnie.

– Antka broń... pół gospodarki sprzedaj, a nie daj go... nie daj... twoje...

Nie skończył już, posiniał i zwalił się na pościel, oczy mu przygasły i zasnuły się mgłą, bełkotał jeszcze cosik, i jakby próbował się podnieść.

Hanka zakrzyczała ze strachu, przybiegli wnet kowalowie, cucili, wodą zlewali, ale już nie oprzytomniał i jak przódzi leżał drętwy, nieruchomy, z otwartymi oczyma, daleki od tego, co się przy nim działo.

Długi czas przesiedzieli przy nim, kobiety płakały cicho, a nikto nie rzekł i słowa; zmierzch już zapadał, izba pogrążała się w cieniach, kiej wyszli społem na dzień dogasający, że już jeno w stawie tliły się resztki zórz zachodnich.

Co wam powiedział? – zagadnął ostro przestępując jej drogę.

– Słyszeliście.

– Ale co później mówił?

– Co i przódzi, przy was...

– Hanka, nie doprowadzajcie me do złości, bo będzie źle...

– Tyle się waszych gróbów bojam, co tego psa...

– I wtykał wam cosik w garście... – dorzucił podstępnie.

– A co, to jutro za stodołą znajdziecie... – szydziła urągliwie.

Rzucił się ku niej i może by doszło do czego gorszego, żeby nie Jagustynka, która nadeszła na ten czas i po swojemu zaraz rzekła:

– Tak se zgodliwie, po przyjacielsku poredzacie, że się po całej wsi roznisi...

Sklął ją, co wlało, i poniósł się na wieś.

Noc wkrótce zapadła ciemna, chmurzyska przysłoniły niebo, że ni jeden gwiazdny migot się nie przedzierał, wstawał wiatr i miecił z wolna drzewinami, iż poszumiwały głucho i smutnie: szlo znowu na jakąś odmianę.

W Hanczynej izbie było jasno i dość gwarno, ogień trzaskał na kominie, wieczerza się dogotowywała, kilka starszych kobiet z Jagustynką na czele pogadywały różności, Józka zaś z Nastką i z Jaśkiem Przewrotnym siedziały na ganku, bo Pietrek wyciągał na skrzypicach taką nutę żałosną, aż się im na płacz zbierało; jeno Hanka nie mogła usiedzieć na miejscu, wciąż rozmyślając nad Borynowymi słowami, a co trocha zaglądając na drugą stronę...

Ale cóż?... nie sposób teraz było w komorze szukać: Jagna siedziała w

izbie układając świąteczne szmaty we skrzyni.

– Pietrek, a przestań, przecież to już prawie Wielki Poniedziałek, a ten dudli a dudli, grzech!

Zgromiła, tak roztrzęsiona w sobie, że jej się płakać chciało. Juści, że przestał i wszyscy przyszli do izby.

– O tym dziedzicowym bracie, głupim Jacku, mówimy – objaśniała któraś.

Nie mogła jednak wyrozumieć, o czym mówią, gdyż psy zaczęły coś głośno szczekać w opłotkach, aż znowu wyjrzała podszytuwając jeszcze. Łapa rzucił się zajadle w sad...

– Huzia go, Łapa!... Weź go, Burek!... Huzia!...

Ale psy zmilkły nagle i powróciwszy skamlały radośnie.

I niejeden raz tego wieczoru było tak samo, że wstało w niej jakieś strachliwe podejrzenie.

– Pietrek, a zawrzyj wszystko na noc, bo musi być, ktosik to penetruje, a swój, że psy nie chcą docierać.

Rozeszli się wnet wszyscy i wkrótce śpic ogarnął cały dom, jeno Hanka poszła jeszcze sprawdzić, czy drzwi pozawierane, a potem długo stojąła pod ścianą trwożnie nasłuchując...

– We zbożu... to juści w którejś z beczek... By ino me kto nie ubiegł!...

Zimny pot strachu ją oblał i serce gwałtownie zakołatało.

Prawie że nie spała tej nocy.

Rozdział 28

– Józia, rozpal na kominie i co jest garnków, zbierz, nalej wodą i przystaw do ognia, ja polecę do Žyda po przyprawy.

– A śpieszcie, bo Jambroża ino patrzeć.

– Nie bój się, równo z dniem nie przykusztyka, kościół musi pierwej obrządzić.

– Hale, przedzwoni i wnet się zjawi, bo Rocho mają go zastąpić.

– Zdążej jeszczech, a krzyknij no na chłopaków, by rychlej wyskrobali koryto i przywlekli je na ganek. Jagustynka przyjdzie, to niechby pomyła cebrzyki, beczki też trza wynieść z komory i zatoczyć do stawu, niech odmiękną; jeno nie zabacz kamieni nakłaść, by ich woda nie wzięła. Dzieci nie budź, niech se śpią robaki, przestroniej będzie... – nakazywała ostro Hanka i przyokrywszy się zapaską na głowę, wysunęła się śpiesznie na wczesny i galantno rozkisły poranek.

Dzień co się był dopiero stał, chmurny, mokry i przykrym ziąblem przejęty; siwe mgły dymili z przemiękłej ziemi opadając drobnym i zimnym dżdżem, oślizgłe drogi siwiły się opite wodą, a poczerniałe chałupy ledwie co były widne w szarudze, a przemiękłe drzewiny, skurzone, jawiły się kajś niekaj dygotliwym cieniem, kieby z tych skłaczonych, szklistych mgieł uczynione, i naglądały w staw ledwie siniejący, że jeno spod skołtunionych przysłon grążył się drżący, cichy bulgot kropel bijących nieustannie w wodę, a wszędzy szła plucha, że świata Bożego ledwie dojrzał, i pusto było jeszcze.

Dopiero kiej sygnaturka jela przedzwaniać, zaczerwieniły się gdzieniegdzie przyodziewy kobiet, przebierających się suchszymi miejscami do kościoła.

Hanka przyśpieszała, rachując, że może się z Jambrożym spotka już na skrécie przed kościołem, ale nie wyszedł jeszcze, jeno jak co dnia o tej porze kręcił się przed stawem ślepy koń księdzowy ciągając na płozach beczkę, przystawał wciąż i utykał na wybojach, jeno węchem zmierzając ku wodzie, bo parob był właśnie przykucał od pluchy w opłotkach i kurzył papierosa.

I wraz też przed plebanię zajeździała bryczka w spańskie kasztanki, z której wysiadał tłusty i czerwony ksiądz z Łaznowa.

– Spowiedzi słuchał będzie, a to i dobródzieja ze Słupi jeno co patrzeć.

Pomyślała obzierając się na próżno za Jambrożym, że wnet ruszyła po bok kościoła, drogą barzej jeszcze błotną, bo obsadzoną rzędami wielgachnych topoli, ale tak potopionych w szarudze, że jakby za szybą zapoconą majaczy-

ły ruchającymi się cieniami; minęła karczmę i wzięła się na prawo roztplaną, polną dróżką.

Miarkowała, iż zdąży jeszcze odwiedzić ojca i z siostrą pogwarzy, z którą się już była całkiem pojednała od czasu przeprowadzki do Boryny.

Siedzieli wszyscy w chałupie.

– Bo to Józka pytowała wczoraj, że ociec słabują – zaczęła wstępnie.

– I... by nie pomagał, to się wyleguje pod kożuchem i stęka, i chorobą się wymawia – odparła chmurnie Weronka.

– Ziąb tu u ciebie, że jaże po łystach liże.

Wzdrygnęła się, bo jakoż chałupa przeciekała kiej przetak i maziste błącko pokrywało podłogę.

– A bo to jest czym palić! Któz to przyniesie suszu? Mam to siły bieżyć do lasu tyli świat i dygować na plecach, kiej tyle inszej roboty, że nie wiada, za co pierwej ręce zaczepić! Uradzę to sama wszystkiemu!

Westchnęły obie na swoje sierocwo i opuszczenie.

– Kiej Stacho był, to się zdało, że nic w chałupie nie stoi, a skoro go brakło, to widno dopiero, co chłop znaczy. Nie jedziesz do miasta?

– Juści, że chciałabym najprędzej, ale Rocho się dowiedział, co dopiero we święta będą do nich puszczały, to w niedzielę się zbierę i powięzę chudziakowi niecoś święconego.

– Poniesłabym i ja mojemu niejedno, ale cóż mogę? tę skibkę chleba?

– Nie frasuj się, narządzę więcej, by la obu starczyło, i razem powieziemy.

– Bóg ci zapłać za dobrość, w porę to choćby odrobkiem odpłacę.

– Ze szczerego serca dawam. Nie za odrobek. Kumałam ci się niezgorzej z biedą i wiem, jak ta suka gryzie, pamiętam... – szepnęła żałosnie.

– Człowiek całe życie przyjacielstwo z nią trzyma, że chyba do grobu przed nią uciecze. Miałam niecoś zapasnego grosza; myślałam: na zwiesnę kupię jakiego prosiaka, podkarmię i na kopania przyrosłoby kilka złotych. Stachowim dać musiała kilkanaście złotych, tu grosz, tam dwa, i kiej ta woda wyciekło wszystko, a nowego się nie złoży. Tyleśmy się dorobili, że z gromadą trzymał!...

– Nie powiadaj bele czego, po dobrej woli poszedł z drugimi swojego się dobijać, i wy tam jaką morgę lasu mieć będzicie...

– Będzie!... nim słońce wzjedzie, oczy rosa wyje: któryen pieniądz ma, temu duda gra, a ty, biedaku, handluj głodem i ciesz się, że jeść kiedyś będziesz!...

– Braknie ci to czego? – spytała nieśmiało.

– A cóż to mam? Tyle co żyd albo młynarz na borg dadzą! – zawała rozwodząc ręce z rozpaczą.

– Nie poredzę ci, żebym i z duszy chciała: nie na swoim jestem i sama oganiać się muszę kiej od psów i pilnować, by mnie nie wyciepnęli z chałupy... że już nieraz i rozum odchodzi z turbacji!

Wspominała się jej noc dzisiejsza.

– Za to Jagusię o nic głowa nie zaboli: nie taka głupia, używa se do woli...

– Jakże?

Podniosła się niespokojnymi oczyma ogarniąc siostrę.

– Nic wielkiego, jeno to, że się nażyje dobrego po grdykę; stroi się, po kumach spaceruje i święto se robi co dnia. Wczoraj na ten przykład widzieli ją z wójtem w karczmie, w alkierzu siedzieli, a Żyd ledwie nadążył donosić półkwarterki... Nie taka głupia, bych starego żałowała... – dorzuciła przekąśliwie.

– Wszystko swój koniec ma! – szepnęła ponuro Hanka naciągając zapasę na głowę.

– Ale co się naużywa, tego jej nikto nie odbierze, mądra jucha...

– Łacno o rozum temu, którysię na nic nie ogląda! Hale, wieprzka dzisiaj szlachtujemy, zajrzyj na odwieczerzu, pomożesz... – przerwała te gorzkie wywody Hanka i wyszła.

Zajrzała do ojca na drugą stronę, do dawnej swojej izby, stary ledwie był widny w barłogu, jeno postękiwał z cicha.

– Ociec, co to wama jest?

Przykucnęła przy nim.

– Nic, córuchno, nic, tyle że me frybra trzęsie i w dołku okrutnie ściska...

– A bo tu ziąb i wilgoć kiej na dworze. Wstańcie i przyjdźcie do nas, dzieci przypilnujcie, bo wieprzka bijemy. Jeść się wama nie chce?

– Jeść!... juści ździebko... bo to zapomniały mi wczoraj dać... jakże... i sami jeno ziemniaki ze solą... a to Stacho w kryminale... Przyjdę, Hanuś, przyjdę... – pojękiwał radośnie gramoląc się z barłogu.

Hanka zaś, pełna myśleń o Jagnie, które ją bodły kiej te noże ostre, poleciała śpiesznie do karczmy czynić zakupy.

Juści, że już teraz Żyd nie żądał z góry pieniędzy, a jeno skwapliwie odważał i odmierzał, czego zechciała, jeszczech podsuwając pod oczy coraz to nowe la zachęty.

– Niech Jankiel daje, co mówię!... nie dzieckom, wiem po co przyszłam i czego mi potrza! – zgromiła go wyniośle, nie wdając się w rozmowę.

Żyd się jeno uśmiechał, bo i tak nabrala za kilkanaście złotych, jako że gorzałki wzięła więcej, aby już i na święta starczyło, a przy tym chleba pytłowego, parę rządków bułek, śledzi coś z mendel, a nawet w końcu dobrała małą buteleczkę araku, że ledwie mogła udźwignąć toból.

– Jagna może używać, a ja to pies? haruję przeciek kiej wół!

Myślała tak wracając do domu, ale żal się jej zrobiło wydatku zbędnego, iż gdyby nie wstyd, byłaby arak odniesła Żydowi.

W chałupie już zastała niemały rwetes przygotowań. Jambroży nagrzewał się przed kominem wiodąc swoim zwyczajem przekpinki z Jagustynką, tego zajętą wyparzaniem statków, aż para zapełniła całą izbę.

– Czekałem na was, bych przedzwonić pałą po łbie świntuchowi!

– Źeście to pośpieszyli tak rychło!

– Rocho me zastępuje w zakrystii, Walek księży zakalikuje organische, a Magda kościół podmiecie. Narychtowałem wszystko, by ino wama zawodu nie zrobić! Księża dopiero po śniadaniu wezmą się do spowiedzi. Ale też ziąb dzisiaj, jaże kości truchleją! – wykrzyknął żałośnie.

– Zęby w ogniu suszą i na ziąb narzekają! – zdziwiła się Józka.

- Głupia, na wnatrzu zimno, jaże mi ten drewniany kulas stergnął.
- Zaraz naszykuję wama rozgrzywkę, Józia, namocz duchem śledzie.
- Dajcie, jakie są, jeno sporo gorzałką zalać, to galanto sól wyciągnie.
- A wy zawdy po swojemu, bych o północku w kieliszki zadzwonili, wstaniecie radzi na pijatykę – zauważała złośliwie Jagustynka.
- Prawda wasza, babciu, ale widzi mi się, że wama cosik ozór skiełczał i radzi byście go też w gorzałce pomoczyć, co? – śmiała się zacierając ręce.
- Jeszczech byś me, stary zbuku, nie przepił.
- Ludzi coś mało ciągnie do kościoła – przerwała im Hanka, wielce nierada tym przymówkom do gorzałki.
- Bo wczas, jeszcze się zleca, w dyrdy bieżyć będą wytrząchać grzechy.
- I polenić się, co nowego posłyszeć i świeżych grzechów nabrac...
- Od wczoraj już się dziewczyny szykowały – pisnęła skąciś Józia.
- Juści, bo im przed swoim dobrodziejem wstyd – dogadywała stara.
- Babciu, wam byłby już czas siąść na pokutę w kruchcie i te paciorki przeać, a nie ogadywać drugich!
- Poczekam, byś siadł wpodle, kuternogo!
- Mam czas, pierwej waju pięknie przedzwonię i łopatą oklepię...
- Nie tykajcie me, bom zła! – warknęła cicho.
- Kijaszkiem się zastawię i nie ugryziecie, a ząbków szkoda, ile że ostatnie...

Jagustynka cisnęła się ze złością, ale nie odrzekła, bo i właśnie Hanka nalewała kieliszek przepijając do nich, a Józka podała śledzia, którego otrząaskała o drewno nogi, ze skóry obłupiła, na wąglikach przypiekła i ze smakiem zjadła.

– Dosyć zabawy! do roboty, ludzie! – zawała naraz zrzucając kożuch, zakasała rękawy, postrzyła jeszcze na osełce noża, wziął z kąta tęgą pałę do rozcierania ziemniaków la świń i ruszył żwawo na dwór.

Wszyscy też poszli za nim w podwórze, on zaś z Pietrkiem wywodził z chlewu opierającego się silnie wieprzka.

– Nieckę na krew, a przedko! – krzyknął.

Przynieśli wnet, wieprzek czochał się o węgiel i pokwikała z cicha...

Stali kołem w milczeniu patrząc w jego białe boki i tłusty, obwisły brzuch, a moknąć galanto, bo deszcz mżył coraz gęstszy i mgły zwalały się na sad. Łapa jeno naszczekowała obiegając dokola. Jakieś kobiety przystawały w opłotkach i kilkoro dzieci wieszało się na płotach, ciekawie naglądając.

Jambroź się przeżegnał, pałę nieco wziął za sie i jał zachodzić wieprzkowi z boku. Naraz przystał, rękę odwrócił, przechylił się bokiem tak mocno, jaże mu guzik pod szyją puścił u koszuli, naprężał się i kiej nie huknie w wieprzkowy łyb między uszy, aż świńtuch z kwikiem padł na przednie nogi, a potem kiej mu nie poprawi już obu rękoma, że zwalił się na bok wierzgając kulasami, wtedy mu w mig przysiadł na brzuchu, nożem błysnął i aż po osadę wbił w serce.

Podstawili niecki, krew chlusnęła kiej z sikawki, aż na ścianę chlewa, i jęła z bulgotem spływać parując niby wrzatek.

– Pódzi, Łapa! widzisz go, juchy mu się chce, post przeciek! – ozwał się

wreszcie odganiając psa i dysząc ciężko. Zmęczył się być nieco.

- W ganku oparzycie?
- Do izby wniesę koryto, przecież trza go uwiesić do rozbierania. .
- W izbie ciasno, myślałam.
- Macie drugą stronę, ojcową, tam dużo miejsca, staremu to nie przeszkodzi... ino przedzej, bo nim ostygnie, łacniej mu szerść puści! – rozkazywał obdzierając mu tymczasem ze grzbietu szczecinę co dłuższą.

A w parę pacierzy wieprzek już oparzony, obrany ze szczeciny, wymyty, wisiał w Borynowej izbie, rozpięty na orczyku przywiązanym do belki.

Jagny nie było, poszła zaraz z rana do kościoła, ani się spodziewając, co ma nastąpić; jeno stary jak zwykle na łóżku leżał, wpatrzony gdziesik nieprzytomnymi oczyma.

Zrazu sprawiali się cicho, często obdzierając się na chorego, ale że się nie poruchiwał nawet, zabaczyli wnet o nim, mocno zajęci wieprzkiem, który nie zawiódł przewidywań, bo słoninę na grzbiecie miał grubą dobrze na sześć palców i sielne sadło.

– Zaśpiewalim mu, przwieźlim, czas go już gorzałką skropić! – wołał Jambroży myjąc ręce nad korytem.

– Chodźcie na śniadanie, znajdzie się czym przepić.

Juści, że nim się zabrał do ziemniaków z barszczem, wypił z niezgorszą przylewką, ale przy jadle siedziała krótko, wnet się zabierając do roboty i wszystkich poganiając, zwłaszcza Jagustynkę, z którą wspólnie robił, że to zarówno się znała na soleniu i przyprawie mięsa.

Hanka też pomagała, co ino mogła, Józka zaś rada czepiała się bele czego, by ino przy wieprzku ostawać i w chałupie.

– Pomagaj gnój nakładać, niech przedko wywożą, bo widzi mi się, że dzisiaj nie skończą próżniaki! – krzyczała na nią.

Z żalem juści niemałym leciała w podwórze, całą złość wywierając na chłopaków, że cięgiem słyszać było jej jazgoty – bo i jakże!... wyganiała ją, kiej w chałupie czyniło się coraz gwarniej, bo co trocha wpadała jaka kuma zamawiając się bele czym, po sąsiedzku, a ujrzałszy wiszącego wieprzka rozwodziła ręce i dalej w głos wydziwiać, że taki wielgachny, taki spašny, jakiego nie miał i młynarz albo organista.

Hanka była tym wielce rozradowana, puszyła się sielnie, że szlachtuje świnika, i choć było jej nieco żal gorzałki, trudno, skoro musiała, jak to było we zwyczaju u gospodarzy przy takim święcie, częstowała, chleb z solą podając na przegryzkę i rada słuchając tych słówek przypochlebnych, i ugwarzając się niemało, bo to ledwie jedna za próg, już drugie w sieniach trepy z błota obijały, wstępując niby po drodze do kościoła i na te krótkie Zdrowaś – że kiej na odpust waliły, a dzieci się też sporo płakały po kątach i do okien zaglądając, aż je nieraż Józka musiała rozganiać.

Bo to i we wsi czynił się ruch nadspodziewanie, coraz więcej ludzi czlapało po drogach, to wozy z drugich wsi raz po raz turkotały, że nad stawem kieby w procesji wciąż się czerwieniły babskie przyodziewy, naród bowiem ciągnął do

spowiedzi, nie bacząc na złe drogi ni na dzień płaksiwy, przykry a tak zmienny, iż co kilka pacierzów padał deszcz, to ciepły wiatr przewalał się po sadach albo zaś nawet sypały śnieżne krupy grube kiej pęczak, a przyszedł i taki czas, że słońce przedarło się z chmur i kieby złotem posuło świat – jak to zresztą zwykłajnie bywa na pierwszą zwiesnę, kiej czas podobien się czyni w matyjaśności do dziewczki poniektórej, której to posobnie i śmiech, i płacz, i wesele, i żałoscie biją do głowy, a sama nie miarkuje, co się z nią wyprawia.

Juści, że ta u Hanki nikto na pogodę nie baczył i robota a pogwary szły, jaże się rozlegało. Jambroży się zwijał, poganiał drugich, przekpinki wedle zwykłaju wiódł, ale że musiał co parę pacierzy do kościoła zaglądać, czy tam wszystko sprawnie idzie, to na ziąb narzekał i o rozgrzewkę wołał:

– Pousadzałem dobrodziejów, narodem ich obwaliłem, że do polednia się nie ruszą.

– Hale, łaznowski proboszcz długo nie strzyma, powiadali, że mu gospodyni cięgiem porcenełę podawać musi!

– Babciu, pilnujcie nosa, poniechajcie księży!

Nie lubił tego.

– A o tym ze Słupi też powiadają, że zawdy przy spowiedzi flaszuchnę z pachnącym w garści trzyma i nos se przytyka, bo mu ano naród śmierdzi, że po każdym wyspowiadanym złe powietrze chustką rozgania i wykadza...

– Zawrzyjcie gębę: wara wam od księży! – wybuchnął zezłony.

– Rocho są w kościele? – podjęła śpiesznie Hanka, również wielce nierada pyskowaniom Jagustynki.

– Siedzą od samego rana, do mszy służył i co potrza, obrządza.

– A kajże to Michał?

– Poszedł z organiściakiem do Rzepek, po spisie.

– Gęsią orze, piaskiem sieje i niezgorzej im się dzieje! – westchnął Jambroży.

– Jeszcze by, już najmniej jak za każdą duszę zapisaną jajko dostaję...

– A za kartki do spowiedzi osobno przeciek bierze po trzy grosze z duszy.

Co dnia widzę; jakie torby dygują z różnościami. Samych jajów sprzedała organiściina w zeszłym tygodniu coś dwadzieścia i dwie kopy – rzekła Jagustynka.

– Kiejastał, to pono piechty przyszedł z jednym węzełkiem, a teraz by go i we cztery dworskie wozy nie wywiózl.

– Organista z góra dwadzieścia roków w Lipcach siedzi; parafia duża, pracuje, zabiega, grosza szczędzi, to się i dorobił – tłumaczył Jambroży.

– Dorobił się! Drze z narodu, jak ino może, a nim co komu zrobi dobrze, w garście cudze patrzy, po trzydzieści złotych od pochowku bierze za to, co ta pobeczy po łacińsku i na organach poprzebiera.

– Zawdy uczony jest we swoim i nieraz dobrze musi się nagłowić!

– Juści, że nauczny, kaj cieni beknąć, a kaj grubiej i jak wycyganiać.

– Jenszy by przepił, a ten syna na księdza kieruje.

– To i honor będzie miał niemały, i profit! – dogadywała stara zajadle.

Przerwali w najlepszym miejscu, gdyż Jaguś wpadła stając naraz w progu

kiej wryta.

– Dziwujesz się wieprzkowi? – zaśmiała się Jagustynka.

– Nie mogliście to po swojej stronie szlachtować! Izbę mi całkiem zapaskudzą – wykrztusiła, w pąsach cała stając.

– Masz czas, to se wymyjesz! – odrzekła zimno, z naciskiem Hanka.

Jaguś cisnęła się naprzód kieby do kłotni, ale dała spokój, zakręciła się jeno po izbie, wzięła różańce z Pasyjki, a przyokrywszy rozbabbrane łóżko jakąś chuścianą wyszła bez słowa, choć wargi trzęsły się jej ze złości utajonej.

– Pomoglibyście, tyle roboty! – powiedziała jej w sieniach Józka.

Wywarła na nią gębę w takiej złości, że nawet słów nie można było rozeczytać, i poleciała jak wściekła. Witek za nią wyjrzał i mówił, jako prosiutko do kowala się poniesła.

– A niech se idzie, poskarży się ździebko, to jej ulży!

– Wojować wama znowuj przyjdzie! – zauważyła ciszej Jagustynka.

– Moiście, dyć jeno wojną żyję! – odparła spokojnie, choć trwożna była, boć rozumiała, że musi tu lada chwila przylecieć kowal i bez srogiej kłotni się nie ubędzie.

– Ino ich patrzeć! – szepnęła ze współczuciem Jagustynka.

– Nie bójcie się, wytrzymam, nie ustraszą me – ozwała się z uśmiechem.

Jagustynka aż głową pokawała z podziwu nad nią spoglądając porozumiewawczo na Jambroża, który właśnie składał robotę.

– Zajrzę do kościoła, południe przedzwonię i zaraz na obiad wróczę! – rzekł.

Jakoż wrócił rychło opowiadając, że już księża przy stole siedzą, że młynarz przysiąał ryb cały więcierz i że po obiedzie będą jeszcze spowiadali, gdyż siła narodu czeka.

Po przedkim i krótkim obiedzie, jeno tego zakropionym, bo Jambroż wyrzekał żałośliwie, jako gorzałka za słaba do tak przesłoniałych śledzi, wzięli się znowu do roboty.

Właśnie był Jambroży ćwierutował wieprza i obrzynałmięso na kiełbasy, a Jagustynka, rozłożywszy połcie na stole; uczynionym ze drzwi, narzynała słoninę, troskliwie ją przesalając, gdy wleciał kowal.

Widno mu było z twarzy, że ledwie się hamował.

– Nie wiedziałem, żeście aż tylego wieprzka sobie kupili! – zaczął z przekąsem.

– A kupiłam i szlachtuję, widzicie!

Strach ją ździebko przejął.

– Sielny wieprzak, daliście ze trzydzięci rubli...

Oglądał go pilnie.

– A słoninę to ma grubą, że szukać! – zaśmiała się stara podsuwając mu pod oczy połeć.

– I... niecałe trzydzięci dałam, niecałe! – odpowiedziała z prześmiechem Hanka.

– Borynowy wieprzek! – wybuchnął naraz nie mogąc już powstrzymać złości.

- Jaki to zmyślny, nawet po ogonie rozpozna czyj! – szydziła stara.
- Niby jakim prawem żeście zarżnęli! – zakrzyczał wzburzony.
- Nie wykrzykujcie, bo tu nie karczma, a takim prawem, że Antek przez Rocha przykazał go zarząć.
- Cóż tu Antek ma do rządzenia? jego to?
- A juści, że jego!
- Skrzepła już w sobie, nabrala mocy do walki.
- Do wszystkich należy!... drogo wy za niego zapłaciecie!
- Nie przed tobą będąc zdawać sprawę!
- Ino przed kim? Do sądu pójdzie skarga.
- Cichocie, przywrzyjcie pysk, bo chory tu ano leży, a jego to wszycko...
- Ale wy będącie jedli.
- Pewnie, że wama nie dam i powąchać.
- Pół świń dacie i piekła wam robić nie będę – szepnął łagodniej.
- I jednego kulasa przez mus nie dostaniecie.
- To po dobroci dacie tę oto ćwierć i poleć słoniny.
- Antek każe wam dać, to dam, ale bez jego przykazu ni kosteczki.
- Wściekła się baba!... Antków to wieprzak czy co? – złość go znów pono siła.
- Ojcowy, to jakby było Antkowy, bo skoro ociec chorzy, to on tu rządzi za niego i jego głową wszycko stoi. A potem będzie, jak Pan Jezus da...
- W kreminale niech se rządzi, jak mu pozwolą... Smakuje mu gospodarka, powloką go w kajdanach na Sybir i tam se będzie gospodarzy! – wykrzyknął spieniony.
- Wara ci od niego!... może i powleką... jeno że i tak nie ogryziesz tych zagonów, byś latego i gorszym jeszcze judaszem stał się la narodu! – mówiła groźnie, roztrzęsiona nagłym strachem o męża.
- Kowalowi aż kulasy zadygotały i ręce jeły drżeć i trzepać się po odzieniu, taką chęć poczuł za gardziel ją chycić, powlec po izbie i skopać, ale się jeszcze zdzierzył, ludzie byli – jeno ciskał w nią rozsrożonymi ślepiami, słowa nie mogąc wykrztusić. Ale ona się nie ulękła, bierąc nóż do krajania mięsa i быстро a urągliwie patrząc w niego, aż przysiadł na skrzyni, papierosa skręcał i czerwonymi ślepiami izbę oblatywał rozważając cosik w sobie i kalkulując, bo wstał rychło i rzekł dobrотliwie:
- Chodźcie no na drugą stronę, rzeknę coś waju na zgodę.
- Otarłszy ręce poszła, pozostawiając wywarne na oścież drzwi.
- Nie chcę się z wami prawować tu i kłócić – zaczął zapalając papierosa.
- Bo nic ze mną nie zwojujecie!
- Uspokoila się znowu.
- Mówił co jeszcze ociec wczoraj?
- Łagodny już był, uśmiechał się do niej.
- Ni... leżała cicho, jako i dzisiaj leży...
- Podejrzliwa czujność w niej wstała.
- Wieprzak fraszki małe ptaszki, zarzynajcie go sobie i zjedzcie, wasza

wola... nie moja strata. Człowiek nieraz plecie, czego potem żałuje. Nie pamiętajcie, com rzekł! O ważniejszą sprawę idzie... Wiecie, powiadają we wsi, jako ociec mają mieć sporo gotowego grosza gdziesik w chałupie schowanego... – Przerwał wwiercając się oczyma w jej twarz. – Opłaciłoby się poszukać, broń Boże śmierci, to jeszcze się kaj zapodzieją albo kto obcy złapie.

– A powie to, kaj schował!

Głęboką nieprzenikliwość miała w oczach.

– Wam by wyśpiewał, byście go ino mądrze za język pociągnęli.

– Niech ino mu rozum przyjdzie, popróbuje wypytać...

– Byście mądrą byli i język za zębami trzymali, to o tym, gdyby się pieśniadze znalazły, możem ino na spółkę wiedzieć. Znalazłby się większy grosz, to by było łacniej i Antka wykupić z kreminału... a po co drugie wiedzieć mają?... Jagna ma dosyć zapisu... i można by też na proces mieć, by jej te morgi naprawować... A Grzeli mało to posyłali do wojska! – szeptał nachylając się do niej.

– Prawdę mówicie... juści... – jąkała strzegąc się, by z czym się nie wyrwać.

– Rachuję, że musiał kaj w chałupie schować... jak uważacie?

– Wiem to, kiej mi o tym ni słówkiem nie zatracił?..

– O zbożu wam cosik wczoraj prawili... nie baczycie to? – podsuwał.

– Juści, że o siewach wspominał.

I o beczkach cosik powiadał – przypominał nie spuszczając z niej oczu.

– Jakże! boć w beczkach stoi zboże do siewu! – zawała, niby nie rozumiejąc.

Zaklął z cicha, ale się teraz utwierdzał coraz bardziej że ona coś wie; wyczytał to z jej twarzy zamkniętej i z oczu zbyt przyczajonych i trwożnych.

– A com waju zawierzył, nie rozpowiadajcie...

– Pleciuch to jestem, któremu pilno z nowinkami po kumach?...

– Dyć przestrzegam ino... Ale pilnując dobrze, bo skoro już raz staremu zaświtało we łbie, to może mu się leda pacierz całkiem rozwidnić...

– No... niechby przyszło do tego co rychlej!...

Obrzucił ją lepkimi ślepiami raz i drugi, poskubał wąsów i wyszedł, odprowadzany jej oczyma, pełnymi przytajonej szydliwości.

– Judasz, ścierwo, zbój!

Buchnęła nienawiścią, postępując za nim parę kroków; boć to nie po raz pierwszy ciska jej w oczy groźby i strachania, że Antka na Sybir poślą i do taczek przykują.

Juści, że nie całkiem wierzyła rozumiejąc, iż głównie przez złość pyskuje, aby ją przetrwożyć i bez to łacniej z chałupy wygryźć.

Ale mimo tego żarła ją trwoga o niego niemała. Przewidywała się też nieraz i kaj jeno mogła, co go może za kara spotkać, miarkując ze smutkiem, iż całkiem na sucho ujść mu nie ujdzie.

– Po prawdziwe, że ojca rodzonego bronił, ale borowego zakatrupił, to juści pokarać go muszą, jakże...

Mówili co rozważniejsi, że się nijakiej prawdy dobić nie mogła, bo kuźden

inszą wywodził. Adwokat w mieście, do którego ją ksiądz z listem posłał, powiedział, jako może być różnie, i całkiem źle, i niezgorzej, trza jeno pieniędzy na sprawę nie skąpić i cierpliwie czekać. We wsi zaś najbarzej ją trwożyli, że to kował podmawiał swoje wymysły i wszystkich podrychtywał.

Nie dziwota też, że i teraz jego słowa kamieniami padły na duszę. Nogi pod nią truchlały przy robocie, mówić nie mogła, tak ją strach zatykał, a do tego zaś i Magda po jego odejściu przyleciała i siadła przy chorym organując go niby od much, których nie było, a śledząc wszystko bacznymi ślepiami.

Ale snadź jej to wrychle obmierzło, gdyż się w robocie pomagać ofiarowywała.

– Nie trudź się, uradzim sami, mało się to w chałupie naharujesz!

Odradzała Hanka takim głosem, że Magda dała spokój, pogadywała jeno niekiedy a lękliwie, że to już z samego przyrodzenia nieśmiała była i milcząca.

A jakoś na samym odwieczerzu zjawiła się znowu Jaguś, ale wespół z matką.

Witały się, kieby w najlepszej zgodzie żyły, i tak przyjacielsko a przychlibnie, aż to Hankę tknęło, i chociaż odpłacała im tym samym, nie żałując dobrych słów ni nawet gorzalki, miała się jednak na bacznosci. Ale Dominikowa odsunęła kieliszek.

– Wielki Tydzień! Gdzieżbym to gorzałkę piła!

– Nie w karczmie i przy okazji, toć nie grzech! – usprawiedliwiała Hankę.

– Człowiek chętnie se folguje i rad zawżdy sposobnością wymawia...

– Przepijcie, gospodyn, do mnie, ja to nie organista! – wykrzyknął Jambroż.

– Niech ino szkło brzekańie, to was zarno grzysi ponoszą – mruknęła Dominikowa zabierając się do opatrzenia głowy chorego.

– Cie... komu sygnaturka sprawia, że bije się pięcią pokutnie, a drugiemu zaś flaszkowy pobrzech to czyni, że wpodle za kieliszkiem maca...

– Leży se ten chudziaczek, leży i o Bożym świecie nie wie! – zawałała żałośnie nad Boryną.

– I jadł kiełbasy nie będzie, i gorzałki nie posmakuje? – ciągnęła tym samym sposobem, a wielce szydliwie Jagustynka.

– Wama ino prześmiechy na pamięć! – zestrofowała ją gniewnie.

– A cóż to? płakaniem biedy se odejmę? Tyla mojego, co się pośmieję...

– Kto sieje зло, niech se smutki zbiera i pokutę odprawuje!...

– Nie darmo powiedają, że Jambroż, choć przy kościele służy, a gotów się by i z grzychem pokumać, bych jeno sobie pofolgować i użyć! – rzekła wyniośle Dominikowa obrzucając go srogimi oczyma.

– Przeciwieć się dobremu i ze złym kumać potrafi, którynenie baczy, jaką potem weźmie zapłatę – dodała ciszej, jakby grożąc.

Milczenie padło na izbę. Jambroż zakręcił się gniewnie, ale zdzierzał w sobie ostrą odpowiedź, boć wiedział, że i tak każde jego słowo znał będzie dobrzej najpóźniej jutro po mszy; nie darmo Dominikowa przesiadywała cięgiem w kościele... A i reszta zwarzyła się też pod jej sowimi ślepiami, nawet

nieustępiwa Jagustynka przymilkła trwoźnie.

Jakże, cała wieś się jej boała; już pono niejeden poczuł na sobie moc jej złych ślepiów, niejednego już pokręciło albo rozchorzał, gdy nań urok rzuciła.

Pracowali w cichocii z pochylonymi trwoźnie twarzami, że jeno jej biała gęba, sucha i poradlona, kieby z blichowanego wosku, nosiła się po izbie. Nie odzywała się również zabierając się z Jagną do pomagania tak ostro, że Hanka wzbronić nie śmiała.

Że zaś Jambroża odwołał księży parobek do kościoła, ostały jeno same, pilnie układając mięso i połcie w cebrzyki a beczkę.

– Po tej stronie w komorze będzie chłodniej la mięsa, mniej się w izbie pali... – zarządziła stara, wraz zataczając statki z Jagusią.

Tak się to przedko stało, że nim się Hanka mogła sprzeciwić, nim pomiar-kowała, już one powtaczały do komory, więc srodze rozezłona zaczęła śpiesznie przenosić na swoją stronę, co ino pozostało, przywołując Józkę i Pietrka do pomocy.

O samym zmierzchu, gdy już zapalili światło, zabrali się pośpiesznie do robienia kiełbas, kiszek i onych grubańskich salcesonów. Hanka siekała mięso z jakąś ponurą wściekłością, tak była jeszcze wzburzona.

– Nie zostawię w tamtej komorze, żeby zechlała albo wyniesła! Niedocze-kanie twoje! To ci fortelnica! – szepnęła wreszcie przez zęby.

– Rano, po cichuśku, jak pójdzie do kościoła, przenieść wszystko do swojej komory i będzie po krzyku! Nie odbije wam przeciech! – radziła Jagustynka szprycując mięso w długachne flaki, że się skręcały po stole, kiej te weże czerwone a tłuste, i co trochu rozwieszała je na żerdce nad kominem.

– Niech spróbuje! Zmówiły się i z tym przyleciały?

Nie mogła się uspokoić.

– Nim Jambroż wróci, kielbasy będą gotowe... – zagadywała stara.

Ale Hanka zmilkła, zajęta pracą, a głównie rozmyślaniem, jak by odebrać połcie owe i szynki.

Ogień trzaskał na kominie i tak się galanto buzowało, że w całej izbie było czerwono, w garach parkotały gotujące się różności, z których czyniono kiszki, a dzieci cosik trwoźnie gaworzyły nad nieckami z krwią.

– Laboga, jaże me mdli od tych smaków! – westchnął Witek pociągając nosem.

– Nie wywąchuj, bo możesz co oberwać! Krowy ano pój, siano zakładaj i sieczkę na noc zasypuj... Późno już! Kiedy to obrządzisz?...

– Pietrek zaraz przyjdzie, sam przeciek nie uredzę...

– A kajże to poszedł?

– Nie wiecie?... pomaga sprzątać po drugiej stronie!...

– Co? Pietrek! ruszaj bydło obrządzać!

Krzyknęła naraz Hanka w sień z taką mocą, że Pietrek w ten mig polecał w podwórze.

– A przyłóż kulasów i sama se izbę wyporządz!... widzisz ja!... dziedziczka jakaś, rączków se szczędzi, parobkiem się wyręcza! – wołała rozloszczona do

ostatka wywalając jednocześnie na stół z garnka dymiącą się wątrobę i dutki, gdy jakiś wóz zaturkotał i dzwonek zajęcał na dworze.

– A to ksiądz z Panem Jezusem jedzie do kogoś!... – objaśniął Bylica akuratnie wchodząc do izby.

– Któż by zachorzał? nie słyszać było!...

– Za wójtową chałupę pojechali! – krzyknął przez okno zadyszany Witek.

– Ani chybi do któregoś z komorników...

– A może do waszych, do Pryczków, tamano siedzą...

– Hale! zdrowe były, takim ścierwom nic się złego nie stanie – szepnęła Jagustynka, ale chociaż w niezgodzie żyła z dziećmi, a w ciągłych procesach, zadrżała.

– Przewiem się nieco i zaraz przyleję...

Wybiegła śpiesznie.

Ale kawał wieczoru się przewlekło i Jambroży zdążył z nawrotem, a ona nie powróciła; właśnie był stary powiadał, iż księdza wzywali do Agaty, Kłębowej krewniaczki, co to w sobotę z żebrów przyciągnęła.

– Jakże? nie u Kłębowów to siedzi?

– U Kozłów czy ta u Pryczków pono się przytuliła na skonanie.

Tyle jeno o tym przerzekli, zajęci wielce robotą, jeszcze i bez to opóźniana, że Józka, a to i sama Hanka cięgiem odbiegały roboty, by lecieć w podwórze do wieczornych obrządków.

Wieczór się ciągnął z wolna i przykrzył się wielce a dłużył, że to i ciemnica zwaliła się na świat, iż pięści nie dojrzał, deszcz zacinał ziebiący, wiater ciepał się raz po raz o ściany i tratował sady, że drzewiny z szumem tłukły się w ciemnościach, a niekiedy buchał w komin, aż głównie wyskakiwały na izbę.

Prawie przed samą północą skończyli, a Jagustynka jeszcze nie wróciła.

– Plucha i błącko, to się jej nie chciało po omacku utochać! – myślała Hanka wyzierając na dwór przed spaniem.

Juści, czas był taki, że psa żał by na świat gonić, wiejba, aż dachy trzeszczały, chmurzyska opite deszczem, bure i napęczniałe przewalały się po zmętniałym niebie, a nikaj w wysokościach ni jednej gwiazdy, ni też ogniwego migotu w chałupach, zgoła przepadłych w nocy. Wieś już dawno spała, wiater jeno hulał po polach i barował się z drzewami, a wody stawu przegarniał ze świstem.

Zaraz poszli spać, już nie czekając.

Jagustynka zaś dopiero nazajutrz rano się zjawiła, ale mroczna kiej ten dzień przebłocony, wiejny i zimny; ugrzała jeno w chałupie ręce i zaraz poszła do stodoły przebierać ziemniaki, już tam z dolów na kupę zwalone.

Robiła prawie w pojedynkę, bo Józka odbiegała często nakładać gnój, który od świtania wywoził śpiesznie Pietrek, niemało już dzisia skrzyczany od Hanki, że to wczoraj się lenił i nie zdążył; poganiał też tego, na Witka hukał, konie batem prażył i jeździł, aż błoto się otwierało.

– Wałkoń jucha, na bydlątkach tera się odbija! – rzekła stara ciskając na gęsi, bo się przywiedły całym stadem na klepisko i nuż szczypać ziemniaki a przykry gęgot czynić. Zagadnęła potem do niej Józka: nie odezwała się siedząc

kiej ten mruk i pilnie kryjąc pod nasuniętą na czoło zapaskę oczy zaczerwienione jakoś.

Hanka zrazu jeno raz jeden zajrzała do nich czatując w izbie na wyjście Jagny, by wtedy zabraćmięso do swojej komory i spenetrować zarazem beczki ze zbożem, ale jakby na złość Jagna ni krokiem nie ruszała się z chałupy, że już nie mogąc wstrzymać, zaglądała do chorego, to zamówiwszy się o coś, włazła do komory.

– Czegoj szukacie? dyć wiem, gdzie co jest, to wama pokażę! – wołała Jagna idąc za nią, że trzeba było wychodzić, ledwie co wraziwszy ręce we zboże, a pieniadze mogły być głębiej, na spodzie...

Zrozumiała też rychło, że tamta jej stróżuje, więc choć po niewoli, dała spokój odkładając swoje zamysły na sposobniejszą porę.

– Trza się wziąć do szykowania podarunków – pomyślała żałośnie przyglądając się kiełbasom, rozwieszonym na drążku; we zwyczaju bowiem było u Borynów i co pierwszych gospodarzy, iż który świnie zaszlachtował, ten zaraz nazajutrz rozsyłał w podarunku najbliższym krewniakom albo z którymi przyjacielstwo trzymał, po kiełbasie lebo czego inszego po kawale.

– Juści, łacno nie jest, ale dać musisz, powiedziałyby, co żałujesz... – rzekł naraz Bylica utrafiając w sam raz w żałosliwe strapienia.

Więc chocia serce ściskał żal, jęła rychtować na talerzach i miseczkach z ciężkim westchnieniem zmieniając nie po raz jeden zbyt krótkie kawałki na dłuższe, to przydając niektórym po kawale kiszki, to znowu odbierając, aż w końcu, zmęczona i rozbolała, przywołała Józki.

– Przyodziej się pieknie i rozniesiesz po ludziach...

– Jezus, tylachna wszystkiego!...

– Cóż poredzić, kiej trzeba! Sam Maciek stłoczy, ale sam nie wyskoczy! Te dłuższe nieś stryjnie najpierw, zbójem na mnie patrzy, pyskuje, ale nie ma rady; to ci z miseczkom wójtowm, łajdus on, ale z Maciejem żyli w przyjacielstwie i może być w czym pomocny; cała kiszka, kiełbasa i kawał boczku la Magdy, la kowali, niech nie szczekają, że sami zjadamy ojcowego świaka, juści, całkiem im tym pyska nie zatka, ale przyczepkę będą miały mniejszą... Pryczkowej tē tu kiełbasę, harda, wynośliwa, pyskata, ale z przyjacielstwem szła pierwsza... Kłębowej ten ostatni...

– Dominikowej to nie ślecie!

– Później się da, po połedniu... juści, że trzeba... z taką to jak z tym łajnem, nie porusz i jeszcze z dala obchodź. Noś posobnie, ino nie zagaduj się tam z dzieuchami, bo robota czeka.

– Dajcie i Nastce, one takie biedne, nawet na sól nie mają... – prosiła cicho.

– Niech przyjdzie, to dam niecoś. Ociec, la Weronki zabierzecie, miała wczoraj zajrzeć...

– Młynarzowa ją przed wieczorem wezwała sprzątać pokoje, bo pewnikiem gości do nich zwalą na święta.

I długo jeszcze jąkał nowinki, ale Hanka, wyprawiwszy Józkę, przyodziała

się nieco cieplej i pobiegła pomagać Jagustynce a poganiać chłopaków.

– Czekalim na was z kolacją – zaczęła, zdziwiona milczeniem starej.

– I... najadłam się tam patrzeniem, jaże me jeszcz dzisiaj w dołku gniecie...

– To Agata pono zachorzała?

– Juści, u Kozłów se dochodzi sierota.

– Jakże, nie u Klębów leży?

– Krewniakiem przyznają, któremu niczego nie potrza albo i z pełną garścią przychodzi, na inszych, choćby rodzonych, piesków się ano spuszcza...

– Co wy też! przecież jej nie wygnały!

– Hale, przywlekła się do nich w sobotę i zaraz w nocy zachorzała... Powiedają, że Klębowa wziena jej pierzynę i prawie nagą we świat puściła...

– Klębował! Nie może być, taka poczciwa kobieta, cheba plotki pletą.

– Swojego nie mówię, ino co mi w uszy włazło...

– I u Kozłowej leży! A który by się spodział, że taka litościwa!

– Za pieniadze to i ksiądz litościwy. Kozłowa wzięła od Agaty dwadzieścia złotych gotowego grosza i za to mają ją przetrzymać u siebie do śmierci, bo stara liczy, że lada dzień zamrze. Ale pochowek osobno, a stara se nie dzisia, to jutro dojdzie, niedługo jej czekać... nie...

Zmilkła naraz, usiłując na próżno powstrzymać chlipanie.

– Cóż to wama, chorzyście? – pytała Hanka ze współczuciem.

– Tyle się już ludzkiej biedy najadłam, że me w końcu do cna rozebrało. Człowiek nie kamień, broni się przed sobą choćby tą złością na cały świat, ale się nie obroni, przyjdzie taka pora, co już nie zdzierzy więcej i w ten piasek dusza mu się rozsypie żałosny.

Zaniesła się płaczem i długo się trzęsła nos głośno wycierając, aż znowu jąła mówić bolesnie, że te jej słowa kiej łzy gorzkie i palące kapały na Hanczyną duszę.

– I nie ma końca tej ludzkiej marnacji. Siadłam przy Agacie, kiej już ksiądz odjechał, aż tu przylatuje Filipka zza wody z krzykiem, że jej najstarsza kończy... Poleciłam juści... Jezus, w chałupie żywego mróz siedzi... Okna wiechciami pozatykane... jedno łóżko w chałupie, a reszta w barłogu kiej psy się gnieździ... nie pomarła dzieucha, ino ją tak z głodu sparło... ziemniaków już brakło, pierzynę już przedali... każdą kwartę kaszy wymodlają u młynarza, nikt nie chce zborgiać i pożyczyc do nowego... bo i kto? Poratunku nie ma, Filip przecież w kreminale z drugimi... Ledwiem wyszła od nich, powieda Grzegorzowa, że Florka Pryczkowa zległa i pomocy potrzebuje... Łajdusy to i krzywdzicie moi, choć dzieci rodzone... zaszłam, nie czas krzywdy pamiętać... No i tam niezgorzej bieda kły szczerzy, drobiazgu pełno, Florka chora, grosza jednego w zapasie nie ma i pomocy znikąd... grontu przecież nie ugryzie... jeść nie ma kto uwarzyć, pole odlogiem stoi, choć zwiesna idzie... bo Adam jak drugie w kreminale... Chłopaka urodziła zdrowego kiej krzemień, żeby się jeno odchował, bo Florka wyschła kiej szczapa i tej kropli mleka w piersiach nie ma, a krowa dopiero na ocieleniu... I wszędzie tak źle, a u komorników to już trudno wypowiedzieć...

Ni komu robić, ni gdzie zarobić, ni grosza, ni poratunku znikąd... Móglby już to Jezus sprawić, by choć letką śmiercią pomarły, nie męczyłby się naród co nabiedniejszy.

– A komuż się to we wsi przelewa? wszędzie bieda i ten skrzybot serdeczny.

– Hale, i gospodarze turbacje niemałe mają... jeden się frasuje, czym by lepszym kichy nadział, a inszy, komu by na większy precent pieniądz rozpożyczył, ale żaden się nie poturbuje o biedotę, chociażby ta pode płotem zdychała... Mój Boże, w jednej wsi siedzą, przez miedzę, a nikomu to śpiku nie psuje... Juści, každen Jezusowi ostawia starunek o biedotę i na zrządzenie boskie zwala wszystko, a sam rad przy pełnej misce brzuchowi folguje i choćby ciepłym kożuchem uszy odgradza, by ino skamiania biedujących nie posłyszeć...

– Cóż poredzić? któryż to ma tylachna, by wszystkiej biedzie zaradził?

– Kto nie ma chęci, ten wie, jak wykręci! Nie do was piję, nie na swoim siedzicie i dobrze wiem, jak wam ciężko, ale są takie, co by mogły pomóc, są: a młynarz, a ksiądz, a organista, a drugie...

– By im kto podsunął o tym, to może by się złitowały... – tłumaczyła.

– Kto ma czujną duszę, ten sam dosłyszy wołanie cierpiących, nie potrafi mu o tym z ambony krzykiwać! Mościwcy, dobrze one wiedzą, co się z narodem biednym dzieje, boć tą biedą ludzką się ano pasą i na niej tłuścieją... Młynarzowi to żniwo teraz, chociaż do przednówka daleko, procesjami ludzie ciągną po mąkę i kaszę; za ostatni grosz, na borg, za odrobek albo dobry precent, a choćby pierzynę Żydowi sprzedać, a jeść trza kupić...

– Prawda, darmo nikto nie da...

Przypomniała sobie własne, niedawne nędze i westchnęła ciężko.

– Przesiedziałam do późna przy Florce, kobiet się też naschodziło i powiadały, co się we wsi dzieje, powiadały...

– W imię Ojca i Syna! – krzyknęła naraz Hanka zrywając się na równe nogi, bo wiatr takano trzasnął wrótniami, że dziw się nie rozleciały. Wywarła je z trudem, mocno podparły kołkami.

– Wieje sielnie, jeno ciepły jakiś, by deszczu nie sprowadził.

– Już i tak wóz się w polu po sekle zarzyna.

– Parę dni dobrego słońca i wnet przeschnie, zwiesna przeciech.

– Żeby choć zacząć sadzić przed świętami!

Przegadywały niekiedy, pilnie zajęte, aż i całkiem przycichły, jeno pacanie przebieranych ziemniaków słyszać było, że to drobne rzucaly na jedną kupę, a nadbutwiałe na drugą.

– Będzie czym podpaść maciorę i la król też starczy na picie...

Ale Hanka jakby nie słyszała przemyślując wciąż, jak by się do tych ojcowskich pieniędzy dobrać najsprawniej, że tylko niekiedy spoglądała przez wrótne na świat, na drzewiny rozciapane i szamocące się z wichurą. Postrzępine, sine chmurzyska przewalały się po niebie kiej roztrzesione snopy, a wiater jeszcze się wciąż wzmagał i tak jakoś ci podwiewał z dołu, iż poszycia na chałupie jeżyły się niby szczotka. Ziab przy tym ciągnął wilgotny i srodze przejęty nawozem, który wybór z gnojowiska. W podwórzu zaś było prawie pusto,

jeno niekiedy przebiegały rozczapierzone kury, poganianie przez wiater, gęsi sieǳiały w zaciszu pod płotem na gąsiętach, cicho piukujących, a co parę pacierzy podjeźdzał ostro Pietrek z pustym wozem, zakręcał dookoła, stawał rychtyk na prost klepiska, zabijał ręce, koniom podrzucał kłak siana i nakładlszy wespół z Witkiem gnoju, podpierał wóz na wybojach i ruszał w pole.

Czasami znów Józka wpadała z krzykiem, zaczterwieniona, zdyszana, przejęta tym roznoszeniem kiełbas, i trajkotała.

– Zaniesłam wójtom, teraz poletę do stryjecznych... W chałupie siedzieli, izby już bielą na święta, tak dziękowali, tak dziękowali...

Rozpowiadała szeroko, choć nikto jej za język nie ciągał, i znowu leciała na wieś, niosąc ostrożnie, w chustkę białą owiązane, miseczki z podarunkami.

– Trajkot dzieucha, ale zmyślona – zauważała Jagustynka.

– Juści, co zmyślna wielce, jeno że do psich figłów i gdzie by się zabawić...

– Cóż chcecie?... skrzat to jeszcze, dzieciuch...

– Witek, obacz no, kto tam wszedł do chałupy! – zawała naraz Hanka.

– Kowal poszli dopiero co!

Tknięta jakimś złym przeszuciem, pobiegła prosto na ojcowską stronę; chory leżał jak zwyczajnie wznak. Jagna cosik szyła pod oknem, w izbie nie było więcej nikogo.

– A kajże się to Michał podział?...

– Muszą być gdzieś, szukają klucza od wozów, którego byli kiejś poży- czyli Maciejowi – objaśniała, nie podnosząc oczu.

Hanka zajrzała do sieni, nie było go; zajrzała na swoją stronę, jeno Bylica siedziała z dziećmi przy kominku i wystrugiwał im wiatraczki; nawet w podwórzu szukała; nikaj ni znaku po nim, więc już prosto rzuciła się do komory, choć drzwi były przywarne.

Jakoż kowal stał tam przy beczce z rękoma po łokcie we zbożu i pilnie w nim grzebał.

– W jęczmieniu to by klucz chowali? co? – wyrzuciła zdyszana, ledwie zipping ze wzburzenia i stając groźnie naprzeciw.

– Patrzę, czy nie spleśnieły, czy aby zda się do siewu... – jąkał zaskoczony niespodzianie.

Nie wasza sprawa!... Po coście tu wleźli? – krzyknęła.

Wyjął niechętnie ręce i ledwie hamując wściekłość, zamruczał:

– A wy pilnujcie me, kiej złodzieja...

– Niby to nie wiem, po cóżeście tu przyszli, co? Hale, do cudzej komory właził będzie i penetrował po beczkach, kłódki może będącie ukręcać, do skrzyń otwierać... co? – wrzeszczała coraz głośniej.

– Nie powiadałem wama wczoraj, czego nam szukać potrza...

Wysilał się na spokój.

– Przede mną cyganiliście, jedno by mi piaskiem oczy zasypać, a robicie drugie. Przejrzałam już wasze judaszowe zamysły, przejrzałam...

– Hanka, stul pysk, bo ci go przymknę! – zaryczał złowrogo.

– Spróbuj, zbóju jeden! tknij me choć palcem, a takiego wrzasku narobię,

że pół wsi się zbiegnie i obaczy, coś ty za ptaszek! – groziła.

Rozejrzał się dobrze po ścianach i ustąpił wreszcie klnąc siarczyście.

Popatrzyli sobie w oczy z bliska i z taką mocą, że bych mogli, na śmierć by się przeboldli tymi rozgorzałymi ślepiami.

Hanka aż wodę piła, długo nie mogąc się opamiętać po tym wzburzeniu.

– Trza je naleźć i schować przezpiecznie, bo niechby ich dopadł, ukradnie rozmyślała wracając do stodoły, ale naraz zawróciła z pół drogi.

– Siedzisz w chałupie, stróżujesz, a obcych do komory puszczaś! – krzyknęła z góry na Jagnę otwierając drzwi.

– Michał nie obcy, ma takie prawo jak i wy! – wcale się nie ulękła jej krzyku.

– Szczekasz kiej ten pies, zmówiąś się z nim, dobrze, ale bacz, że niech jeno co z chałupy zginie, to jak Bóg w niebie, do sądu podam i ciebie wskażę, żeś pomagała... Zapamiętaj to sobie!... -wrzeszczała rozsrożona.

Jagna skoczyła z miejsca, chwytając w garść, co było na podorędziu.

– Bić się chcesz! bij! popróbuj ino, to ci te cacaną gębusię tak sprawię, aż się czerwoną oblejesz i rodzona matka cię nie pozna!...

Dunderowała, zajadle krzykając nad nią, co tylko śliną i złość na język stoczyła.

I nie wiada zgoła, na czym by się to skończyło, bo już pazury rozczapierzaly drąc się coraz bliżej siebie, gdyby nie Rocho, który akuratnie w samą porę nadszedł, że Hanka, przywstydzona jego patrzeniem, ochlonęła nieco i zmilkła zatrzaszając jeno za sobą drzwi z całej złości.

Jagna zaś ostała na izbie, ruchać się nie mogąc z przerżenia, wargi jej latały niby we febrze i serce kołatało, łzy posypały się kiej groch. Aż w końcu oprzytomniała, rzucając w kąt maglownicę ściskaną w garści, buchnęła się na łóżko, w bolesciwym, nieutulonym płaczu roztrzęsiona

Hanka tymczasem opowiadała Rochowi, o co im poszło.

Słuchał cierpliwie jazgotliwych i szlochem przeplatanych powiadań, a nie mogąc z nich wiele wymiarkować, przerwał ostro i jał ją surowo gromić, odsunął nawet podawane jedzenie i wielce rozgniewany po czapkę sięgał.

– Już mi we świat iść przyjdzie i nigdy Lipiec na oczy nie oglądać, kieżcie tacy. Złemu to wszystko na pociechę albo Żydowinom, co się ze swarliwością a głupoty chrześcijańskiego narodu prześmiewają! Jezus mój miłosierny, to mało bied, mało chorób, mało głodowań, to się jeszcze w pojedynkę za lby biorą i złością dokładają.

Zadyszał się tą przemową, Hankę zaś przejęła taka żałosć i strach, by w gniewie nie odszedł, że pocałował go w rękę przepraszać z całego serca...

– Byście wiedzieli, co z nią już wytrzymać ciężko, na złość wszystko robi, a na moją szkodę. Przecież z krzywdą naszą tu siedzi... jakże, tylachna gruntu ma zapisane... A nie wiecie to, jaka jest?... co to wyprawiała z parobkami... jaka.... (- nie, nie potrafiła wypomnieć o Antku -)... a teraz już się pono z wójtem zmawia... – dodała ciszej. – To juści, że skoro ją dojrzę, to się jaże we mnie gotuje ze złości, iż prosto bym nożem pchnęła...

– Pomstę ostawcie Bogu! ona też człowiek i krzywdy czuje, a za swoje grzechy ciężko odpowie. Powiadam wam, nie krzywdźcie jej!

– To ja ją krzywdzę?

Zdumiała się wielce, nie mogąc wymiarkować, w czym się Jagnie krzywdza dzieje.

Rocho przegryzał chleb wodząc za nią oczyma, a cosik medytując, wreszcie pogładził dziecińskie głowiny, tulące mu się do kolan, i zabierał się do wyjścia.

– Zajrzę do was którego dnia wieczorem, a teraz wama jeno rzeknę: Po niechajcie jej, róbcie swoje, a resztę Pan Jezus sprawi...

Pochwalił Boga i poszedł na wieś.

Rozdział 29

Rocho włókł się wolno drogą nad stawem, raz, że wiatr tak w niego siepał, iż ledwie się na nogach utrzymał, a po drugie, jako strapiony był wielce tym wszystkim, co się we wsi działało, to jeno raz po raz wznosił rozpalone oczy na chałupy, przemyślawał ważnie i wzdychał żałośnie. Tak źle się bowiem działało w Lipcach, że już zgoła gorzej nie mogło.

Zaś nie to było najgorsze, że niejeden głodem przymierał, że choroby się krzewiły, że się kłócili barzej i za łby brali, że nawet śmierć wybierała swoje gęściej niżli po inne roki – takusieńko było i łoni, i drzewiej, do tego się już był naród wezwyczaił rozumiejąc dobrze, jako inaczej być nie będzie... Złe i o wiele gorsze było całkiem co inszego – oto, że ziemia stawała odlogiem, bo nie miał w niej kto robić...

Zwiesna już szła całym światem wraz z tym ptactwem, ciągnącym do łońskich gniazd, na wyżnych miejscowościach podsyczały role, wody opadły i ziemia się prawie prosiąła o pług, o nawozy i o to ziarno święte...

A który miał iść w pole, kiej wszystkie robotne ręce były w kreminale!... Przeciech prawie same kobiety ostały we wsi, a nie ich to moc ni głowa poredzić wszystkiemu.

A tu na niejedną przychodziła pora rodów, jak to na zwiesnę zwyczajnie, a tu krowy się cieliły, drób się lągl, maciory się prosiły, w ogródkach też czas był zasiewać i wysadki sadzić, ziemniaki trza było przebierać z dołów przed sadzeniem, wodę z pól spuszczać, gnój wybierać i wywozić – to choć urób kulasy po łokcie, a bez chłopa nie wydolisz... A tu jeszcze trza obrządzać inwentarz, rzuńać sieczkę, poić, drwa rąbać lebo i z lasu wieźć, a tylachna inszej, codziennej roboty, choćby na ten przykład z dzieciskami, których było wszędzie kiej maku, że Jezus! gnatów już nie czuły, krzyże im ano drętwiały na odwieczerzy z utrudzenia, a i połowy nie było zrobione – bo kaj to jeszcze te ze wszystkich najpierwsze – polne roboty?...

A ziemia czekała; wygrzewała ją młode słońce, suszyły wiatry, przejmowały na wskroś te ciepłe i płodne deszcze, stępalały owe mgliste i nagrzane noce zwiesnowe – że trawy już puszczały zieloną szczotką, oziminy podnosili się w chyżym roście, skowronki przedzwaniały nad zagonami, boćki brodziły po łęgach, kwiaty też kajś niekaj buchały z moczarów ku niebu połyskliwemu, ku niebu, co się co dnia, niby ta płachta jasna i obtulna, podnosiła coraz wyżej, że

już coraz dalej sięgały teskliwe oczy, aż po owe wręby wsi i borów, niedojrzanych w zimowych mrokach; cały świat przyciągał z martwego śpiku i preżył się a przystrajał do zwiesnowych godów wesela i radości...

Zaś wszędzie po sąsiedztwach, kaj jeno okiem dosiągnąć, robili tak pilno, że całe dni, deszcz był czy pogoda, rozlegały się wesołe przyśpiewy i kukania, po polach błyskały plugi, ruchali się ludzie, konie rżały i wozy turkotały wesoło, a jeno lipeckie role stały puste, ciche, zgoła obumarłe i jako ten smętarz żałosne...

A kieby na dobitkę jeszczech te ciężkie strapienia o uwięzionych...

Mało jeśli co dnia nie ciągnęło do miasta po kilkoro ludzi z węzelkami, a i z tym płonym skamaniem, bych wypuściли niewinowatych.

Hale! będzie ta kto miał miłosierdzie nad pokrzywdzonym narodem, jeśli on sam sobie sprawiedliwości nie wydrze!...

Źle się działało, tak źle, że nawet obce ludzie, z drugich wsi, zaczęli już miarkować, jako krzywda Lipiec jest krzywdą wszystkiego narodu chłopskiego. Jakże, jeno małpa małpie zajdy szarpie, a człowiek za człowiekiem powinien trzymać, bych i jemu na taki sam koniec nie przy- szło.

Więc i nie dziwota, jako drugie wsie, choć ta przódzi koty darły z Lipcami o granice i różne szkody sąsiedzkie albo i z czystej zazdrości, że to Lipczaki wynosiły się hardo nad wszystkie, a wieś swoją uważały za najpierwszą, teraz poniechali sporów otrząchając z siebie zawziętość, bo często chłop jakiś z Rudek, to z Wólki, to z Dębicy, a nawet i z rzepeckiej szlachty niejeden przebierał się do Lipiec na kryjome przewiadły.

Zaś w niedzielę po sumie albo jak wczoraj przy zjeździe do spowiedzi rozpytywali się pilnie o uwięzionych srożąc przy tym twarze, siarczyście klnąc, a zarówno z lipeckimi pięście zaciskając na krzywdzicieli i wielce się litując nad dolą pokrzywdzonego narodu.

Właśnie był teraz nad tym Rocho medytował postanawiając zarazem jakieś przedsięwzięcie ważne, gdyż jeszcze barzej zwolnił kroku, często przystawał, chroniąc się od wiatru za grubsze drzewa i jakby nic dokoła nie widzący, we świat poglądał daleki...

A widniej się jakoś zrobiło i cieplej, jeno ten uprzykrzony wiater wzmagał się z godziny na godzinę, że jeden szum niósł się całym światem, i już co cieńsze drzewiny pokładały się z jękiem, trzepiąc gałęziami po stawie, snopki ano wyrywały z dachów i co kruchsze gałęzie odzierały, a wiał już teraz górą i z taką mocą, że wszycko się ruchało: i sady, i płoty, i chałupy, i pojedyńcze drzewa, aż się zdało, jako z nim w jedną stronę lecą, a nawet to blade słońce, co się spoza rozwalonych chmur wysupłało, wydało się również uciekającym po niebie, zaledwanym kieby piaskami rozwianymi, zaś nad kościołem jakieś stado ptaków z rozczapierzonymi skrzydłami nie mogąc się uporać z pędem, dały się nieść wichurze i ze strachliwym krzykiem rozbijały się o wieżę i rozchwiane drzewa.

Ale wiater, choć był przykry i nieco szkodliwy, sielnie też przesuszał role, bo już od rana galanto zbielały zagony, a drogi ociekały z wody...

Rocho długo stояł w medytacji onej, o Bożym świecie zapomnawszy, aż poruszył się z nagłą, doszły go bowiem z wichurą jakieś swarliwe głosy.

Rozejrzał się szybko: po drugiej stronie stawu, przed sołtysową chałupą, w opłotkach, czerwieniła się kupa kobiet z jakimiś ludźmi w pośrodku...

Pośpieszył tam z ciekawością, co by się stało nie wiedząc.

Ale dojrzawszy z dala strażników z wójtem, skręcił w najbliższe opłotki, a stamtąd jał się ostrożnie przebierać sadami ku gromadzie; nie lubił jakoś leżeć w oczy urzędom.

Gwar zaś był coraz wrzaskliwszy, kobiet wciąż przybywało, dzieci też całą hurmą zbiegały ze wszystkich stron cisnąć się do starszych, a poszturchując między sobą, aż ciasno się uczyniło w opłotkach, i wywalili się na drogę, nie bacząc na błoto ni na rozkolebane drzewa, siekające gałęziami. Jazgotali cosik spólnie, to jakieś osobne głosy się wydzieraly, ale co by, nie mógł wymiarkować, bo wiater porywał słowa. Dojrzał jeno przez drzewa, że Płoszkowa rej wiodła: gruba, spaśna, z rozczerwienioną gębą, wykrzykiwała cosik najgłośniej i tak zajadle podjeżdżała pięściami pod wójtowy nos, że się ten cofał, a reszta przytwierdzała jej wrzaskiem, kiej to stado indorów rozwścieczonych. Kobusowa zaś uwijała się po bokach, próżno chcąc się przedrzeć do strażników, nad którymi co chwila trzęsły się zaciśnięte pięście, a gdzieniegdzie już i kij albo utytłana mietlica...

Wójt cosik tłumaczył drapiąc się frasobliwie po głowie, a powstrzymując na sobie babski napór, że strażnicy wysunęli się ostrożnie z kupy nad staw i poszli ku młynowi; wójt ruszył za nimi odszczekując się niekiedy, a grożąc chłopakom, bo zaczęli frygać za nim blotem.

- Czego chcieli? – pytał Rocho wchodząc między kobiety.
- Czego! aby wieś dała dwadzieścia wozów i ludzi do szarwarku, by w ten mig jechali naprawiać drogę w lesie... – objaśniała go Płoszkowa.
- Jakiś większy urząd ma przejeżdżać tamtedy i bez to przykazują zawozić wyrwy...
- Powiedzielim, że wozów ni koni nie damy.
- Któź to pojedzie?
- Niech pierwej puszczą naszych chłopów, to im drogę narządzą.
- Dziedzica by zaprzęgły!
- Same by się wzięły do roboty, a nie penetrowały po chałupach!
- Ścierwy, ukrzywdzicie! – wołała jedna przez drugą, a coraz głośniej.
- Jeno dojrzałam strażników, zaraz mnie cosik niedobrego tknęło...
- Przeciek z wójtem już od rana naradzały się w karczmie.
- Nachlały się gorzałki i dalejże chodzić po chałupach, a ludzi pędzić do roboty...
- Wójt dobrze wie, powinien był w urzędzie przełożyć, jak jest w Lipcach
- ozwał się Rocho, próżno chcąc przekrzyczeć wzburzone głosy.
- Hale, dobrze on z nimi trzyma!
- I pierwszy na wszystko naprowadza.
- A o to jeno stoi, z czego ma profit – zakrzyczały znów.
- Namawiał, aby dać tamtym po mendlu jajek z chałupy albo po kurze, tu poniechają i drugie wsie do szarwarku wygonią.

- Tych kamieni bym dała!
- Kijaszkiem przyłożyła!
- Cichocie, kobiety, by was nie skarali za ubliżenie urzędowi!
- Niech karzą, niech wezmą do kozy, do oczu stanę choćby najwiekszemu urzędowi i wypowiem wszystko, w jakim to ukrzywdzeniu żyjemy!...
- Wójta bym się bojała!... Figura zapowiedziona!... Tyle mi znaczy, co ta kukła do strachania wróбли!... Nie pamięta o tym, że chłopy go wybrały, to i one mogą z tego urzędu zesadzić... – wrzeszczała Płoszkowa.
- Karać by jeszcze mieli!... A nie płacim to podatków, nie dajem chłopaków w rekruty, nie robim, co ino każą!.. Mało im jeszcze, że nam chłopów pobrali!...
- A niech się zjawią, wnet jakaś bieda pada na kogoś.
- Psa mi ano we żniwa w polu ustrzelili!...
- Mnie zaś do sądu podali, że się sadze zapaliły!...
- A mnie to nie, żem to łoni len suszyła za stodołą?
- A jak to sprały Gulbasiaka, że kamieniem na nich puścił!...
- Krzyczały spólnie, ciążąc się do Rocha, aż uszy zatykał od wrzasku.
- A dyć przyciszcie się! Gadaniem nic nie poredzi! Cichocie!... – wołał.
- To idźcie do wójta i przedstawcie, albo wszystkie tam pociągniem z mietłami!... – darła się zawzięcie Kobusowa.
- Pójdę, ino już się rozejdzicie!... Przecież tyle roboty ma każda w chałupie... już ja przedstawię dobrze!... – prosił gorąco bojąc się powrotu strażników.
- Że zaś w tę porę przedzwonili południe na kościele, tu się zaczęły z wolna rozechodzić rajcując głośno i przystając przed chałupami.
- Rocho zaś przedko wszedł do sołtysowego domu, gdzie był teraz mieszkał, nauczał bowiem dzieci w pustej izbie Sikorów, na drugim końcu wsi, za karczmą. Sołtysa nie było doma, podatki powiózł do powiatu.
- Opowiedziała mu zaraz Sochowa spokojnie, po porządku, jak to było.
- Bych jeno z tych wrzasków nie wyszło co zlego!... – zauważyła w końcu.
- Wójtowa wina. Strażnicy robią, co im przykazali, on zaś wie, jako we wsi ostały same prawie kobiety, że w polu nie ma kto robić, a nie dopiero na szarwarki jeździć. Pójdę do niego, niech załagodzi sprawę, by szrafów nie kazali płacić!...
- To wszystko patrzy, jakby się na Lipcach mściły za las!... – powiedziała.
- Któż by?... – dziedzic?!... Mościwy! a cóż on ma do urzędów?
- Zawždy pan z panem łączniej się zmówi, w przyjacielstwie żyją, a mścić się na Lipcach zapowiada!...
- Boże! że to i dnia spokojnego nie ma!... Cięgiem coś nowego!...
- Bych ino gorsze już nie przyszło!... – westchnęła składając ręce jak do pacierza.
- Zleciały się kiej sroki, a pyskowały, że niech Bóg bronii!...
- Jakże, ten się drapie, kogo swędzi!...
- Wrzaskiem nie poradzi, jeno nową biedę można sprowadzić!...
- Rozdrażniony był i zestrachany, by znowu na wieś co zlego nie padło.

– Wracacie to do dzieci?
 Podniósł się był z ławy.
 – Rozpuściłem swoją szkołę: świętą; a po drugie, że muszą w chałupach pomagać, tyle wszędzie roboty!...

– Byłam rano za najemnikami na Woli, po trzy złote obiecywałam od orki, jeść bym dała i ni jednego nie namówiłam. Każdy swoje przódzi obrabia: gdzie mu to dbać o kogo! Obiecują przyjść za niedzielę abo i dwie!...

– Jezu! że to człowiek ma ino te dwie, i słabe, ręce!... westchnął ciężko.

– Pomagacie wy i talk narodowi, pomagacie!... Kiejby nie wasz rozum i to serce dobre, to już nie wiada, co by się z nami wszystkimi stało!...

– Bym to mógł, co chcę, nie byłoby biedy na świecie nie!

Rozwiódł ręce w onej niemocy ciężkiej i wyszedł śpiesznie do wójta. Jeno że tam nierychło doszedł wstępując po chałupach:

Wieś się już uspokoila nieco; jeszcze tam kajś w poniektórych opłotkach pyskowały co najzawdziętsze, ale większość rozeszła się szykować warzę obiednią, a po drogach jeno wiater hulał jak przódzi i drzewinami miotał.

Ale wnetki po przypołudniu, mimo wichury uprzykrzonej, zaroło się wszędzie od ludzi, że w obejściach, po ogrodach, przed chałupami, w sieniach i izbach zawrzało kiej w ulach od roboty i nieustających jazgotów babich – boć to przeciech ino same kobiety się zwijały a dziewczynska, zaś trafił się chłopak, to jeszcze taki z koszulą w zębach, a najwyżej do pasjonki przydatny, gdyż co starsze wraz z ojcam i siedziały.

Zwiali się żwawo, jeszczek popędzając do pośpiechu, że to wczoraj z powodu zjazdu księży do spowiedzi dziadoskie świętko se zrobili przesiadując prawie dzień cały w kościele, a dzisiaj znowu zabałamucili przez strażników.

A tu i świętą nadchodziły, Wielki Wtorek już był na karku, toć i roboty przybyło, i różnych turbacji niemało – to kiele chałup trza było porządki czynić, to dzieci obszyć, siebie też ździebko obrządzić, do młyna wieźć, o świętonym pomyśleć i tyle jeszcze inszych różności, że już w każdej chałupie głowiły się ciężko gospodyn, jak tu wszystkiemu zaradzić, a przepatrywały pilnie komory, co by karczmarzowi przedać albo do miasta wywieźć na ten grosz potrzebny. Nawet już kilka kobiet pojechało zaraz po obiedzie wioząc cosik pod słomą na przedanie.

– By was tam gdzie drzewo nie przywaliło! – ostrzegał Rocho Gulbasową, przejeżdżającą właśnie taką mizerną konią, że ledwie szła pod wiatr.

I skręcił zaraz do jej chałupy, dojrzałszy, że dziewczyny, wylepijące szparły, nie mogą sięgnąć nad okna. Pomógł im w tym i jeszcze wapno w szafu rozrobił do bielenia ścian i galanty pędzel wyrychtował ze słomy.

I polał dalej.

U Wachników gnój wywoziły na pobliskie pole, ale tak sprawnie im to szło, że połowa wytrząchała się z desek po drodze, a dzieuchy we dwie konia za uzdę ciągnęły, bo słuchać pono nie chciały. Wszedł tam Rocho, gnój na wozie oklepał, jak się należało, i konia batem złoił, iż ciągnął posłusznie kiej dziecko...

U Balcerków znowu Marysia, ta, co po Jagie Borynowej za najgładszą

była we wsi uważana, siała groch tuż za płotem w czarną i sielnie znawożoną ziemię; jeno że się ruchała kiej mucha w smole, okręcona na głowie w chustkę i w ojcowej kapocie do ziemi, by jej kiecki nie rozwiewał.

– Nie śpiesz się tak, jeszcze wydolisz!... – zaśmiała się wchodząc na zagon.

– Jakże... kto groch sieje w Wielki Wtorek – za garniec zbierze worek! – odkrzyknęła.

– Nim dosiejesz, już ci pierwszy wzjedzie! Ale za gęsto, Maryś, za gęsto... niechby wyrósł, to zwieje się w kołtuny i położy!

Pokazywał, jak siać z wiatrem, bo głupia nie zmiarkowała się, siejąc jak popadło.

– A Wawrzon Socha mi powiedział, jakoś do wszystkiego sposobna! – rzekł od niechcenia idąc wpodle bruzdą pełną błota.

– Mówiliście to z nim?... – wykrzyknęła przystając nagle, by tchu złapać.

Sczerwieniła się strasznie, ale bojała pytać.

Rocho się jeno uśmiechnął, ale odchodząc powiedział:

– We święta mu powiem, jak się to sielnie przypinasz do roboty!...

Zaś u Płoszków, stryjecznych Stacha, dwóch chłopaków podorywało tuż przy drodze kartoflisko: jeden poganiał, drugi niby to orał, a skrzaty były oba, ledwie nosem ogona końskiego sięgające i przez żadnej mocy, to jużci, że pług im chodził kiej chłop napity, a koń co trocha do stajni zawracał, prały go też wciąż na spółkę i kleły swarząc się między sobą.

– Poredzim, Rochu, poredzim, ino bez te ścierwy kamienie pług wyskakuje, a i kobyła ciągnie do źróbka... – tłumaczył się z płaczem starszy, kiej mu Rocho odebrał pług i rżnął skibę założną, przyuczając zarazem trzymania kobyły.

– Teraz już całe staje podorzem do nocki!... – wykrzykiwał zuchowato, rozglądając się strachliwie, czy kto nie dojrzał Rochowej pomocy, a gdy stary poszedł, przysiadł wnet na pługu od wiatru, jak to ociec robili, i zakurzył papierosa.

A Rocho szedł dalej po chałupach miarkując, gdzie może być w czym pomocny.

Przyciszał kłótnie, spory łagodził, doredzał, a gdzie było potrza, i w robocie, choćby najcięzszej, pomagał, bo jak u Kłębowów drew narąbał widząc, że Kłębowia nie mogła poradzić sękatemu pniakowi, a Paczesiowej wody przyniósł ze stawu; gdzie znowu rozswawowane dzieci do posłuchu napędzał...

A zauważył, że się kajś zbytnio smucą i wyrzekają – żarty stroił ucieczne i te prześmiechy... Z dzieuchami też rad o pannowych sprawach radził i chłopaków wspominał; z kobietami pogadywał o dzieciach, o kłopotach, o sąsiadkach i o tym wszyczkim, w czym jeno babi gatunek pociechę najduje – byle jeno naród ku lepszym myślom podprowadzi...

A że człowiek był mądry, pobożny, we świecie niemało bywały, to wiedział zaraz z pierwszego spojrzenia, co rzec i komu, jaką przypowiastką wyrwać duszę smutkowi, komu był potrzebny śmiech, komu wspólny pacierz albo to twarde, mądre słowo lub i pogroza...

Taki zaś dobry był i społecznie czujący, że choć i nieproszony, a niejedną

nockę przesiedział przy chorych krzepiąc swoją dobrością nieboraków, że go już nawet więcej uważali niżli dobrodzieja...

Aż w końcu to się już narodowi począł widzieć jako ten świątek Pański, po zagrodach roznoszący Boże zmiłowanie a pociechy.

Hale! mógł to zaradzić biedzie wszystkiej? mógł to przeprzeć dolę i przekarmić głodne, uzdrawić chore albo wystarczyć swoimi za brakujące ręce?...

Nad moc jednego człowieka się trudził pomagając i broniąc narodu – jeno że la wszystkiej wsi było to jedną okruszyną, tym, jakoby kto w spiekocie wargi spragnione rosą odwilżała, pić nie podając!...

Jakże! wieś przecież była ogromna, samych chałup stojąło ponad pięćdziesiąt i ziemi do obróbki leżała szmat wielgachny, i lewentarza do obrządków, a i gąb do przeżywienia czekało co niemiara.

A zaś to wszystko, od czasu wzięcia chłopów, trzymało się więcej boską Opatrznością niżli ludzkimi zabiegami, więc i nie dziwota, że z dniem każdym więcej się mnożyło bied, potrzeb, skamlań i turbacji...

Rocho dobrze to wszystko czuł i wiedział, ale dopiero dzisiaj, chodząc od chałupy do chałupy, dojrzał, jaki to upadek wszędzy się wkrada...

Mało bowiem, że pola leżały odłogiem, że nikto nie orał, nie siał, nie sadził, boć co tam w roli paprali, za dziecińską zabawę starczyło – ale już ruinę i opuszczenie widać było na każdym kroku: płoty się anio waliły miejscowościami, gdzie zaś przez odarte dachy krokwie i łaty wyłaziły, to oberwane wrótnie zwisały, kiej przetrącone skrzydła trzepiąc o ściany, a niejedna chałupa się wypinała, daremnie prosząc podpory.

A wszędzy wody gnily pod chałupami, błoto po kolana i nieporządkie pod ścianami, że przejść było niełacno, a na każdym kroku taka marnacyja, że aż za serce ściskało; toč często krowy porykiwały z głodu i konie prosto w gnój obrastały, bo nie było komu oczyścić.

I tak się działało ze wszystkim, że nawet cielaki utytłane w blocie kiej świnie laziły samopas po drogach, statki gospodarskie niszczały na deszczu, pugi rdza zjadała, w półkoszkach wylegiwały maciory, a co się zaś pochyliło, co oberwało, co nadłamane padło – już tak ostać ostawało, bo który to miał co podjąć? który naprawiać? kto złemu zaradzić i gorszemu zapobiec?... Kobiety?...

Ależ tym chudzinom ledwie już sił i czasu starczyło na to, co najpilniejsze! Juści, niechby chłopy wróciły, a w mig byłoby inaczej...

Czekali też na ich powrót jak na zmiłowanie Pańskie, czekali z dnia na dzień, krzepiąc się tą nadzieję...

Ale chłopy nie powracali i ni sposobu było się dowiedzieć, kiej ich puszcza. Więc tymczasowie jeno zły miał uciechę i profit z tej marnacji narodu, z tych kłyźnień, swarów a bitek, z tego umęczenia serc w biedzie a żałościach...

Już siwy zmierzch zasiewał świat, kiej Rocho wyszedł z ostatniej za kościołem chałupy, od Gołębiów, i powłóknął się do wójta na drugi koniec wsi...

Wiater wciąż hurkotał ciskając się coraz barzej, a tak miejąc drzewinami, że nie było przepiecznie iść, bo raz po raz leciały na drogę odłamane gałęzie.

Stary też, zgarbiony, przemykał pod samymi płotami, ledwie widny w tej

dziwnej szarości zmierzchu, kieby ze startego na proch szkła uczynionego.

– Jeśli do wójta idziecie, we młynie pono, w chałupie go nie ma! – Jagustynka zjawiła się przed nim niespodziewanie.

Zawrócił ku młynowi bez słowa, nie cierpiał bowiem tego pleciucha.

Dopędziła go wnet i drepcąc pobok, zaszeptała prawie w same uszy:

– Zajrzyjcie do moich Pryczków abo i do Filipki... zajrzyjcie!...

– Bym co pomógł, to zajrzę...

– Tak skamlały, abyście do nich zajrzeli... przyjdźcie!... – gorąco prosiła.

– Dobrze, jeno przódzi muszę z wójtem pomówić.

– Bóg zapłacić!

Pocałowała go w rękę roztrzęsionymi wargami.

– A wam co?

Zdziumiały się, bo zawzdy byli z sobą jakby we wojnie.

– Co by zaś, jeno na każdego przychodzi taki czas, że jako ten pies zgogniony a bezpański, rad, kiej go poczciwa ręka pogłaszcz... – szepnęła łzowo, ale nim nalazł dla niej to dobre słowo, odeszła śpiesznie.

A on i we młynie wójta nie nalazł; ze strażnikami pono do miasta pojechał – powiedział młynarczyk zapraszając na odpoczenienie do swojej izdebki, gdzie już dosyć siedziało lipeckich bab i chłopów z drugich wsi, oczekujących na swoją kolej mielenia. Byłby tam Rocho chętnie posiedział dłużej, ale Terecka żołnierka, siedząca z innymi, przysiadła wnet do niego i jęła nieśmiało a cichuśko wypytywać o Mateusza Gołębia.

– Byliście u chłopów, toście i jego musieli widzieć... a zdrowy? a dobrej myśli? a kiej go puszczą?... – przycierała, w oczy mu nie spoglądając.

– A jak się ma wasz we wojsku? zdrowy? rychło wraca?... – spytał w końcu również cicho uderzając ją srogimi oczyma.

Sczerwieniła się i uciekła za młyn.

Pokiwał głową nad jej zaślepieniem i poszedł, chcąc cosik przełożyć a strzec przed grzechem, ale na młynicy, choć się paliły lampki, w tym roztrzęsionym kurzu mącznym i mroku nie mógł jej odnaleźć: schowała się przed nim. Młyn zaś tak turkotał, wody z takim krzykiem nieustannym waliły na koła, a wiater kieby tymi największymi worami rypał raz po razie we ściany i dachy, że wszystko było w takim dygocie i roztrzęsieniu, jakby leda mgnienie rozlecieć się miało, aż Rocho dał spokój szukaniu i zaraz poszedł do tych nieboraczek.

Tymczasem noc się już stała zupełna; wskroś rozkolebanych drzew trzęsły się gdzieniegdzie zapalone światła, jako te ślebia wilcze, ale na świecie było dziwnie jasno, że dojrzały chałupy pokryte w sadach, a nawet pół mogły sięgnąć oczy, niebo zaś wisiało wysokie i ciemne, granatowe, prawie czyste, bo ino kajś niekaj jakby śniegiem przyprószone, i gwiazdy się coraz rzesiściej wysypywały, tylko wiater nie ścichał, a naprzeciw, mocy jeszczek nabierał większej i całym światem już się przewalał.

I wiał tak bez mała całą noc, że mało kto poredził oczy zmrużyć choćby na pacierz, gdyż chałupy srodze przewiewał, drzewa chlastały po ścianach i szyby gnietyły, a tak we ściany rypał i tłukł, kieby tymi barami, iż myśleli nieraz, co

całą wieś wyrwie i po świecie roztrzęsie.

Uspokoisko się dopiero nad ranem, ale ino co kokoty przepiąły na świtanie i pomordowany naród zasnął, grzmoty jely huczeć i przewalać się nad światem, a łyskawice zamigotały krwawymi postronkami, potem zaś deszcz spadł ulewny. Nawet powiadali, że pioruny gdziesik biły nad borami.

Ale dobrym już rankiem całkiem się uspokoisko, deszcz przestał i ciepło prosto buchało z pól, a ptaki jely świergotać radośnie, a choć słońce się nie pokazało, jednak miejscami rozrywały się niskie, białawe chmury i niebo galanto modrzało. Mówili, że na pogodę idzie.

Zaś we wsi lament powstał i krzyki, bo się pokazało tyle szkód po wichurze, że i nie zliczyć: na drogach leżały pokotem połamane drzewa, kawały dachów, płoty, iż nie można było przejechać.

U Płoszków zwaliło chlewy i wszystkie gęsi przygnietło. I tak w każdej chałupie pokazała się jakaś szkoda, że wszystkie opłotki zaroily się kobietami, a biadania i płacze sypały się jako ten deszcz rzęsisty.

Właśnie i Hanka wyszła na świat, by obejrzeć gospodarstwo i sprawdzić szkody, gdy na podwórze wpadła Sikorzyna.

– A to nie wiecie?... Stachom rozwaliło chałupę!... cud boski, że ich nie pozabijało! – wrzeszczała już z daleka.

– Jezus Maria!...

Zmartwiała z przerażenia.

– Przyleciałam po was, bo oni tam prosto przez rozumu, płaczą ino...

Hanka, chwyciwszy jeno zapaskę na głowę, w dyrdy pobiegła, ludzie zaś, rychło zwiedziawszy się o nieszczęściu, gęsto ciągnęli za nią.

Jakoż prawda się okazała: z chałupy Stachowej zostały tylko ściany, ino barzej jeszcze pogięte i w ziemię wbite; dachu nie było całkiem, tyle co jakieś nadłamane krokwie chwiały się nad szczytem; komin też się zwalił, żeostał z niego niewielki osztych, kiej ten żąb wypróchniały sterczący; ziemię dokoła zaścielały potargane snopki a rupiecie potraskane.

Weronka zaś siedziała pod ścianą na kupie zwalonej rzeczy i ogarniając rękoma rozpłakane dzieci, ryczała w głos.

Przypadła do niej Hanka, ludzie też kołem otoczyli pocieszając, ale nie słyszała nic i nie widziała zanosząc się coraz cięższym szlochaniem.

– O sieroty my biedne, sieroty nieszczęśliwe!... – jęczała boleśnie, że niejednej łzy się puszczały z żalu.

– I gdzie się podziejem nieszczęśliwe? kaj głowy przytulim? kaj pój-dziem?!... – krzyczała bez pamięci przytulając dzieci.

A stary Bylica, skurczony i siny kiej trup, obchodził wciąż rumowiska i kury zganiał do kupy, to krowie uwiązanej do trześni kłak siana podrzucał albo przykuwał pod ścianą, gwizdał na psa i patrzał na ludzi kiej ten głupi...

Myśleli, że rozum do cna stracił.

Naraz poruszyli się wszyscy, rozstępując a chyląc pokornie do ziemi, bo proboszczano nadszedł niespodziewanie.

– Ambroży dopiero co powiedział mi o tym nieszczęściu. Gdzież Stachowa?

Odsłonili ją, w bok się odsuwając, ale ona nic nie dojrzała przez płacz.

– Weronka, dyć sam dobrzej przyszli! – szepnęła jej Hanka.

Zerwała się wtedy, a spostrzegłszy księdza przed sobą rymnęła mu do nogi wybuchając płaczem jeszcze jękiwsiem i barzej zawodzącym.

– Uspokójcie się, nie płaczcie!... cóż poradzić?... wola Boża... no, mówię: wola Boża! – powtórzył, ale tak wzruszony, że sam ukradkiem łzy ocierał.

– Na żebry przyjdzie nam iść, na żebry, w cały świat!

– No, nie krzyczcie, dobrzy ludzie nie pozwolą wam zginąć i Pan Bóg was w czym innym zapomoże. Nie potłukło was? co?

– Bóg jeszcze łaskaw!

– Cud się stał prawdziwy.

– Mogło co do jednego wydusić, jak te gąski Płoszkowej.

– Że i żywa noga mogła nie wyjść! – powiadały jedna przez drugą.

– A w inwentarzu macie jaką strategię? co? W inwentarzu, mówię!

– Bóg jakoś ustrzegł, w sieni było wszystko, a ona w całości ostała.

Ksiądz zażywał tabakę rozglądając łączymi oczyma tę kupę rumowisk, która jeno ostała z chałupy, bo dach się zwalił do cna i razem z sufitem runął do środka, że przez wygniezione szyby widać było tylko kupy połamanego drzewa i przegnięte słomy z poszcycia.

– Macie szczęście, bo mogło wszystkich przygnieść... no, no!

– A niechby przygniotło, niechby nas wszystkich zabiło, to już bym na ten upadek nie patrzała, to już bym tego biedowania i marnacji nie dożyła... O Jezu mój, Jezu! Bez niczego ostałam z tymi sierotami... A kaj się teraz podzieje? co poczne? – zaryczała znowu drąc się za włosy rozpacznie.

Ksiądz rozłożył bezradnie ręce przestępując z nogi na nogę.

– Suszej będzie! – szepnęła któraś nieśmiało podsuwając mu kawał deski, bo w blocie po kostki stояł, przestąpił na nią i zażywając tabaki rozmyślał, co by tu powiedzieć na pocieszenie.

Hanka zajęła się gorliwie siostrą i ojcem, a reszta ciążała się przy dobrzej wlepiając w niego oczy.

Ze wsi nadchodziło coraz więcej kobiet i dzieci, że ino błącko chlupało pod trepami, a przyciszone, trwożliwe głosy poszemrywały w zwiększającej się kupie, to płacz dzieciński albo Weronczyne, słabnące już szlochanie, zaś na twarzach, ledwie widnych spod nasuniętych na czoło zapasek, żal się tań i leżała troska chmurna jako to niebo wiszące nad głowami, a nie po jednym policzku łzy skapywały gorące...

Ale w sobie byli wszyscy spokojni, z podaniem się znosząc ten dopust Boży. Jakże? gdyby tak kuźden człowiek jeszcze cudze biedy brał w serce, to bych mu na swoje mocy nie starczyło, a przy tym: odrobi to, kiej się już zle stanie? zapobieży?...

Ksiądz naraz przystanął do Weronki i rzekł:

– A najpierw to Panu Bogu powinniście podziękować za ocalenie...

– Juści, prawda i choćby prosię przedam, a na mszę zaniesę...

– Nie potrzeba, schowajcie pieniądze na pilniejsze potrzeby, ja i tak zaraz

po świętach mszę odprawię na waszą intencję.

Ucałowała mu gorąco ręce i za nogi oblała w serdecznym dziękczeniu za dobrość i miłosierdzie, on zaś przeżegnał ją błogosławiący i za głowę ścisał, a dzieci tulące mu się z piskiem do kolan przytulił poczciwie i kiej ten najlepszy ociep popieszczał...

– Tylko dufności nie traćcie, a wszystko się na dobre obróci. Jakże to było?

– Jak? Poszlim spać zaruteńko z wieczora, bo gazu nie było w lampce, a i drew brakowało na opał. Wiało juści sielnie, aż chałupa trzeszczała, ale się nic nie bojałam, bo nie takie wichry przetrzymała. Nie spałam zrazu, tak cugi przez izbę wiały, ale musiałam potem zadrzemać. Aż tu naraz kiej nie huknie, kiej się nie zatrzesie, kiej cosik nie rypnie w ściany! Jezus!... myślałam, że wszystek świat się przewala. Skoczyłam z lóżka i ledwim co dzieci zgarnęła w naręcze, a tu już wszystko trzeszczy, łamie się, na głowę leci... ledwim co do sieni zdążyła i chałupa się za mną zapadła... Jeszczem i myśli nie zebrała, kiej i komin obalił się z hukiem... Na dworze zaś tak wiało, że na nogach trudno było ustoić i wiater roznosił poszycie. A tu noc, do wsi kawał drogi, wszyscy śpią i ani sposób, by krzyki posłyszeli... Do dołu ziemniaczanego wciągnęłam się z dziećmi i tak do świtania przesiedzielim.

– Opatrzność boska czuwała nad wami. Czyjaż to krowa przy trześni?

– A dyć moja to, moja żywicielka jedyna!

– Mleczna będzie, grzbiet jak belka, kłęby wysokie... Cielna?

– Leda dzień powinna się ocielić.

– Przyprowadźcie ją do mojej obory, zmieści się, do trawy może tam postać.. Ale gdzie się wy podziejecie?.. mówię: gdzie?...

Naraz pies jakiś zaczął szczekać i na ludzi rzucać się zajadle, a kiej go odegnali, w progu usiadł i przeraźliwie zawył.

– Wściekł się czy co? czyj to? – pytał ksiądz chroniąc się ździebko za baby.

– Dyć to Kruczek, nasz... juści, żal mu szkody... czujący piesek... – jąkał Bylica idąc go przyciszać.

A ksiądz pochwalił Boga na pożegnanie, skinął na Sikorzynę, by szła za nim, i wyciągnawszy obie ręce do kobiet, cisnących się je całować, odchodził z wolna.

Widzieli, że długo z nią na drodze o czymś rozprawiał.

Naród zaś babski, ugwarzywszy się ździebko i naużaławszy nad pokrzywzoną, jał się rozchodzić dość śpiesznie, przypominając sobie z nagła o śniadaniach i pilnych robotach.

Przy rumowisku ostała jeno sama rodzina i właśnie medytowali, jak by tu co nie bądź wydobyć z zavalonej izby, gdy powróciła zadyszana Sikorzyna.

– A to do mnie się przenieście, na drugą stronę, kaj Rocho dzieci nauczał... Juści, komina braknie, ale wstawicie cyganek i waju wystarczy... – rzekła prędko.

– Moiście, a czymże to wama za komorne zapłacie!

– Niech was o to głowa nie boli. Znajdziecie jaki grosz, zapłacicie, a nie, to przy robocie jakiej pomożecie, albo prosto i za Bóg zapłacić siedźcie. Pustką

przecież ta izba stoi! Z duszy serca proszę, a ksiądz ten papierek wama przysyła na pierwsze wspomożenie!

Rozwinęła jej przed oczyma trzy ruble.

– Niech mu Bóg da zdrowie! – wykrzyknęła Weronka całując ten papierek.

– Poczciwy, że drugiego nie naleźć! – dodała Hanka.

– Krowie na księżej oborze też będzie niezgorzej! juści... – stary powiedział.

I zaraz zaczęły się przenosiny.

Chałupa Sikorów stała tuż przy dróżce, na skręcie do wsi, może o jakieś dwa stajania od Stachów, zaraz też jeśli tam przenosić pozostałą chudobę i co się jeno poradziło naprędce wydostać spod rumowisk ze statków i pościeli. Hanka aż parobka swojego przyzwała do pomocy, a w końcu i Rocho nadszedł, raźno zabierając się do pomagania, że nim przedzwonili południe, Weronka już była osiedlona na nowym pomieszkaniu.

– Komornica teraz jestem, dziadówka prawie! Cztery kąty i piec piąty, ani obrazu nawet, ni jednej całej miski! – wyrzekała gorzko rozglądając się.

– Obraz ci jaki przyniesę, a i statków, co ino najdę zbędnych. Stacho wróć i chałupę przy ludzkiej pomocy rychło podźwigną, że nie ostaniesz tak długo... – uspokajała ją Hanka poczciwie. – A kaj to ociec?

Chciała go zabrać do siebie.

Stary pozostał przy rumowiskach, w proguano siedział opatrując bok piekowi.

– Zbierajcie się ze mną, u Weronki na nowym ciasno, a u nas przeciech znajdzie się la was kąt jakiś.

– Nie pójde, Hanuś... juści... ostanę... urodziłech się tutaj, to i zamrę.

Co się go naprosiła, co mu się naprzekładała, nie chciał i nie.

– W sieni se legowisko wyszykuję... juści... a jeśli każesz... to do waju jeść przyjdę... dzieci ci za to przypilnuję... juści... Pieska ino zabierz, bok mu skaleczyło... juści... stróżować ci będzie... czujny wielce.

– Zwalą się ściany i jeszcze was przygniecie! – prosiła przekładając.

– I... dłużej przetrzymają niżli człowiek niejeden... Pieska weź...

Nie nalegała już więcej, skoro nie chciał. Po prawdziwe i u niej było ciasno, a ze starym nowy kłopot by był.

Przykazała Pietrkowi wziąć Kruczka na postronek i do chałupy prowadzić.

– Stanie za Burka, któryen gdziesik uciekł. Niezguba dopiero! – krzyknęła niecierpliwie, gdyż Pietrek nie mógł dać rady psu.

– Głupi... gryzł tu będzie... tam źreć co dnia dostaniesz... juści, a w cieple się wyleżysz... Kruczek! – napominał go stary pomagając brać na sznurek.

Pobiegła przodem, bych jeszcze na odchodnym zajrzeć do siostry.

Zdziwiła się, zastawszy w izbie kilka kobiet i Weronkę znowu rozpłakana.

– A czym to sobie u was zasłużłam na tyle dobrości? czym? – biadoliła.

– Niewiela możem, wszędzy bieda, ale co przynieślim, bierzcie, bo ze szczerego serca dajem – przemówiła Kłębową wtykając jej w garść spory węzełek.

– Takie nieszczęście was spotkało!

– Nie z kamienia przeciech naród i kużden z biedą się zna.
 – I przez chłopa jesteście, jak drugie.
 – To w taką porę waju ciężej niżli inszym.
 – I barzej was Pan Jezus doświadczaj... – powiadały wraz składając przed nią węzelki, bo ano społecznie się zmówili i nanieśli jej, co ino która mogła: to grochu, to krup jęczmiennych, to mąki...

– Ludzie kochane, gospodynie, matki rodzone! – szlochała rzewliwie, obłapiając się z nimi tak gorąco, aż się wszystkie popłakały.

– Są jeszcze dobre na świecie, są!... – myślała Hanka z rozczuleniem.

A tu i organiścina wtaczała się we drzwi, bochen chleba dźwigając pod pachą i kawał słoniny w papierze.

Hanka nie czekając już na jej przemowę, że to południe akuratnie przedzwaniali, śpiesznie poleciała do chałupy.

Jasno było na świecie, słońce się nie pokazywało, ale mimo to dzień posiewał dziwnie przesłonecznioną widność; niebo wisiało wysoko, niby ta modrawa płachta, z rzadka jeno pozarzucana białymi chustami strzępiastych chmur, dolem zaś role rozlewały się w roztocz nieobjętą, widną kiej na dłoni, pozieleniałą miejscowości, a gdzie płową od rżysk i ugorów, strugami wód lyskąjąca, jakby tymi szybami.

Skowronki wyśpiewywały rozgłośnie, a z pól, od borów, z niebieskawych dali, całym światem płynęło rzeźwe, wiośniane powietrze, przejęte cieplą wilgocią i miodnym zapachem topolowych pąków.

A po drogach wsi roiło się od ludzi: ściągali w opłotki gałęzie i drzewa przez wichurę wyłamane.

W powietrzu zaś było tak cicho, że drzewiny, jakby obwiane jeno puchem pierwszej zieleni pąków, ledwie się poruchiwały.

Nieprzeliczona chmara wróbli kotłowała się przy kościele, że czarno było jakby od sadzy na klonach i lipach rozłożystych, aż wrzask i ogłuszający świergot rozchodził się na całą wieś.

Zaś nad wygładzonym, lśniącym stawem krzyczały gęsiory stróżujące gęsiąt i klepały ostro kijanki, gdyż prano w wielu naraz miejscowościach.

A wszędzie był rajwach, pośpieszna robota, przekrzyki między chałupami, chmary dzieciaków i czerwieniejących po sadach kobiet.

Sienie i izby stały na przestrzał wywarте, po płotach suszyły przeprane dopiero co szmaty, wietrzyły po sadach pościele, ściany bielono tu i owadzie, psy wojnę czyniły ze świniami bobrującymi po rowach, a kajś znów krowy wynosiły rogate łby zza ogrodzeń, porykując tępkiwiem.

Niejeden też wóz wyjechał do miasteczka po świąteczne zakupy. A zaraz z południa nadjechał długim wasągiem stary handlarz Judka ze swoją Żydowicą i bachorem.

Jeżdzili od chałupy do chałupy, przeprowadzani przez pieski sielnie docierające, a mało skąd Judka wychodził z pustymi rękoma, bo nie był okpis, jak karczmarz albo i drugie, płacił niezgorzej, a nawet, jak komu na przednowku było potrza, to na niewielki procent wygodził. Mądry był Żyd, znał wszystkich we

wsi i wiedział, jak do kogo przemówić, to i raz po raz ciągał na wóz ciółka albo zboża jakiego ćwiartkę wynosił, a Żydowica osobno na swoją rękę handlowała znosząc jajka, koguty, to jakąś wypierzoną kokoszkę albo i tego płotna półsztućzek, że to głównie na zamianę wycyganiała za owe fryzki a wstążki, a tasiemki, a szpilki, i cały ów kram do przystrajania, na który babski gatunek zawzdy łakomy, a co w wielgachnym pudle nosiła z sobą kusząc nim co łakomsze...

Zajeżdżały właśnie przed Borynów dom, gdy Józka przy padła z piskiem:

– Hanuś, kupcie czerwonej tasiemki!... a i tej brezylii do jajek potrza farbowania... nici też zabrakło! – prosiła skamłaco Hanki.

– Jutro pojedziesz do miasta, to nakupisz, co potrzeba.

– A nawet w mieście taniej i tak nie ocyganiają! – upewniała, rada też jeździć, że już bez nakazu wyleciała do handlarzy krzycząc, iż niczego im nie potrza i nic nie przedadzą.

– A spędź kury, by się jaka do żydowskiego woza nie zaprzęgła! – krzyknęła za nią Hanka wyglądając przed dom.

Tereska żołnierka skręcała właśnie w opłotki, jakby uciekając przed Żydowicą, która za nią cosik wykrzykiwała.

Wpadła do izby, słowa nie mogąc przemówić a jąkając się jeno i czerwiając okrutnie, a tak jakoś strapiona, że aż łzy zasiwiły się u jej rzęs długich.

– Co to wam, Teresko? – spytała wielce rozciekawiona.

– A bo te oszukańce dają mi tylko piętnaście złotych, a wełniak całkiem nowy! Tak mi potrza pieniedzy, że dziw się nie skręczę...

– Pokażcie... a drogi? – łakoma była na przyodziewę.

– Choćby ze trzydziestu złotych! Wełniak nowiutki ma całe siedm łokci pół piedzi, samej czystej wełny wyszło na niego więcej niżli cztery funty, farbierzowi też płaciłam.

Rozwinęła go na izbie, że zabłysnął i zamigotał kiej tęcza i grał farbami aż oczy trza było mrużyć.

– Śliczności, nie wełniak! Wielka szkoda, ale cóż?... sama potrzebuję grosza na święta. Nie możecie to poczekać do Przewodów?

– Hale, kiej mi choćby w tej godzinie potrzeba!

Zwijała prędko wełniak odwracając twarz jakby zawstydzona.

– Może wójtowa kupi... łatwiej u nich o grosz.

Wzięła go raz jeszcze oglądać, a do boku przymierzać i z westchnieniem żalu oddała.

– Swojemu chcesz posłać pieniedzy do wojska?

– Juści... pisał... skamle, że mu bieda... Ostajcie z Bogiem!

I prawie pędem wybiegła z chałupy, a Jagustynka rozcierająca w cebratce ziemniaki la maciory zaczęła się śmiać na całe gardło.

– Przyparliście ją, że dziw kiecki nie zgubiła z pośpiechu! Pieniedzy jej potrza la Mateusza, nie la chłopa.

– To one się tak znają! – zdumiała się wielce.

– Cie! jakbyście w lesie siedzieli...

– Skądże to mam wiedzieć?

– A dyć Tereska co tydzień lata do Mateusza i jak pies dni całe waruje pod kryminałem, a zanosi mu, co ino może.

– Bójcie się Boga!... nie ma to swojego chłopa?

– Wiadomo, ale tamten we wojsku, daleko i nie wiada, czy wróci, a kobiecie samej się cni, Mateusz zaś był blisko, na podorędziu, i chłop kiej smok. Cóż to ma sobie żałować?!

Hance przyszedł na myśl Antek z Jagną. Głęboko się zamedytowała.

– A jak Mateusza wzieni, skompaniła się z jego siostrą, z Nastką, nawet siedzi w ich chałupie i razem już do miasta latają. Nastka niby to do brata, a głównie, bych Szymkowi Dominikowej się przypominać...

– Że to wy wiecie o wszystkim! no, no!

– Na oczach głupie szycko robią, to przejrzeć łacno. Wełniak przedaje ostatni, by Mateuszowi święta sprawić! – szydziła złośliwie.

– No, no, co się to nie wyrabia z ludźmi... I mnie by trza jechać do Antka.

– Tyli świat drogi w waszym stanie, jeszcze się pochorujecie... Nie może to Józka albo kto drugi? – ledwie się wstrzymała, by Jagny nie wymienić...

– Sama pójdę, da Bóg, że mi się nic nie stanie. Rocho mówili, że we święta będą puszczały do niego, pojadę... Ale, trza by już te boczki poprzekładać na drugą stronę.

– Trzeci dzień słońca, juści, że nie zawadzi, zaraz tam pójdę.

I poszła, ale jeszcze rychlej wróciła zmieszana jakoś, oznajmiając, że mięsa z połówę brakuje.

Porwała się do komory Hanka, poleciała za nią Józka i stanęły wystraszone nad cebrzykiem, deliberując, kaj się mogło podziać.

– To nie psia robota: wyraźnie znać odkrojenie nożem... złodziej obcy też nie przyszedł po parę funtów... To Jagusina sprawka! – zawyrokowała Hanka rzucając się zajadle do izby, ale Jagny nie było, jeno stary leżał jak zawzdy z wytrzeszczonymi ślepiami.

Dopiero Józce się przypomniało, jako Jaguś wychodząc rano z domu cosik kryła pod zapaską, ale myślała, iż to jakiś stroik, który sobie szykowała na święta wespół z Balcerkówką.

– Do matki wyniesła... Komu smakuje, nie pyta czyje...

Ale na te słowa Jagustynki Hanka zakrzyczała w złości:

– Józka! wołaj Pietrka!... trza tę resztę przenieść do mojej komory.

W mig też przenieśli; chciała przy tej okazji beczki ze zbożem przetoczyć na swoją stronę, by w nich swobodnie przeszukać, ale poniechała: za wiele ich było, i mogliby o tym donieść kowalowi.

I już całe popołudnie jak pies warowała na Jagnę i gdy ta nadeszła o zmierzchu, wsiadła zaraz na nią z góry o mięso.

– A zjadłam!... tak moje, jak i wasze, to urzęlam kawał zjadłam! – odpowiedziała hardo i mimo że już prawie cały wieczór Hanka nie dawała jej spokoju dunderując zawzięcie, nie odezwała się więcej ani słowa, jakby z rozmysłem drażniąc. Nawet przyszła na kolację jakby nigdy nic i z uśmiechem w oczy jej poglądała.

Hanka dziw się nie wściekła ze złości, że to jej przemóc nie poredziła.

Przez to już cały wieczór dopiekała wszystkim o byle co, spać nawet wcześniej wyganiając, że to jutro Wielki Czwartek i trza się będzie brać do porządków.

I sama też legła rychlej niżli zazwyczaj, ale długo w noc nie zasnęła i posłyszawszy zajadle naszczekiwania piesków wyjrzała na dwór.

U Jagny jeszcze się świeciło.

– Późno, gazu szkoda, za darmo go nie dają! – warknęła w sieni.

– Palcie i wy choćby całę noc! – odpowiedziała jej przez drzwi.

Tak się znowu zeżliła, że dopiero po pierwszych kurach zadrzemała.

A wczesnym rankiem, na samym świtaniu, Józka, choć śpioch był największy, pierwsza się zerwała z łóżka przypominając jazdę po zakupy i biegnąc budzić chłopaków, żeby konie szykowali, a nawet potem hardo się postawiła, kiej Hanka przykazała Pietrkowi założyć do wozu gniadą.

– Ja w deskach i ślepą kobylą nie pojadę! – wrzeszczała z płaczem. – Cóżem to dziadówka, by mnie w gnojnicach wozili? Wiedzą przeciek w mieście, czyjam córka! Ociec by nigdy na to nie pozwolili...

Narobiła tyle piekła, że postawiła na swoim i wyjechała bryką i parą koni, z parobkiem na przednim siedzeniu, jak to gospodynie zazwyczaj jeździli.

– A czerwonego kup, a złocistego i jakie ino będą papiery! – wołał za nią Witek z ogródka, gdzie już równo ze świtaniem rozbijał na zagonikach pecyny i spulchniał ziemię, gdyż Hanka jeszcze dzisiaj zamierzała tam posiąć rozsadę. A gdy gospodynki dłużej się nie pokazywały z chałupy, leciał na drogę i z drugimi chłopakami grzechotał pod płotami, że to od rana dzwony umilkły, jak to było we zwyczaju w kuźden Wielki Czwartek.

Pogoda się ustalała podobna wczorajszej; smutniej jeno było jakoś na świecie i jakby ciszej. W nocy przyszedł ziąb, to ranek podnosił się osiawały rosami, przemglony a chłodny, że już na dużym dniu, a jeszcze świgotały ja-skółki na dachach pokulone i rozgłośniej krzyczały gęsi wypędzone nad staw, ale wieś, skoro jeno rozedniało, wstała od razu na równe nogi.

Jeszcze do śniadań było daleko, a już powstał rwetes i krętanina, dzieci zaś wypędzane z chałup, by nie przeszkadzały, nosiły się po drogach, grzechocąc a klekotając w kołatki.

Nawet mało która poszła na mszę, odprawiającą się dzisiaj bez grania i dzwonienia.

Szła już bowiem ostatnia pora, bych się zabierać do porządków świątecznych, a głównie do wypieku chlebów i zaczynania na placki a owe wymyślne kukiełki, toteż prawie w każdej chałupie okna i drzwi stały szczerle poprzewierane by ciast nie zaziobić, buzowały się ognie, a z kominów biły dymy w pochmurzone niebo.

Po oborach zaś ryczały inwentarze, złoby ogryzając z głodu, świnie pyskały w ogródkach, drób się wałęsał po drogach, a dzieci robiły, co chciały, za lby się wodząc i po drzewach łącząc za wronimi gniazdami, gdyż nie było komu przeszkodezić, bo wszystkie kobiety tak się zajęły roczynianiem i toczeniem bo-

chenków, otulaniem w pierzyny dzież i niecek z ciastem, wsadzaniem do pieców, że jakby o całym świecie zapomniły, tym się jedynie frasując, by zakalec nie włazł do placka albo się nie spaliły.

A wszędzie szło to samo: u młynarza, u organistów, na plebanii, u gospodarzy czy komorników, bo żeby najbiedniejszy i choćby na borg albo za tę ostatnią ćwiartkę, a musiał sobie narzędzić jakieś takie święcone, żebych chciała raz w rok, na Wielkanoc, podjeść se do wolimięsiwa i onych smakowitych różności.

Że zaś nie wszędzie mieli szabańniki do wypieku, to w sadach między chałupami gęsto krążyły dzieuchy z naręczami szczap, a niekiedy ukazywały się nad stawem kobiety umączone, rozbabbrane i kieby na procesji owe feretrony, ostrożnie dźwigające wielgachne stolnice i niecki pełne placków, ponakrywanych poduszkami.

Nawet w kościele szła robota: parobek księży zwoził z lasu świerczaki, a organista wspólnie z Rochem i Jambrożym jął przystrajać grób Panajezusowy.

A nazajutrz, w piątek, robota się jeszcze wzmożła tak bardzo, że nawet mało kto dojrzał organistowego Jasiego, który z klas na święta przyjechał i spacerował po wsi w okna jeno zaglądając, gdyż ani sposobu zatrzymać było do kogo, ni z kim pogadać.

Jakże, ani wleźć do której chałupy, bo wszędzie przejścia i nawet sady stały zawalone szafami, łóżkami i sprzętem przeróżnym, że to izby bielili dzisiaj na gwałt, szorowali podłogi, a przed domami myli do czysta obrazy, powystawiane pod ściany.

Wszędzy zaś taki gwałt panowały i krętanina, że w dyrdy biegali poganiając się jeszcze do pośpiechu i wrzawę czyniąc coraz większą, dzieci nawet pędząc do zgarnywania błota w obejściach i wysypywania żółtym piaskiem opłotków.

A że wedle starego obyczaju od piątku rana aż do niedzieli nie godziło się jeść ciepłej warzy, więc głodowali ździebko na chwałę Pańską poprzestając na suchym chlebie i ziemniakach pieczonych.

Juści, iż przez te dni takusieńko kaj indziej działało się i u Borynów, tyle jeno różnie, że więcej było rąk i z groszem skrzybot mniejszy, to i rychiej pokończyli przygotowania.

W piątek, już o samym zmierzchu, Hanka wspólnie z Pietkiem skończyła bielenie izb i chałupy, więc zaczęła się śpiesznie myć i przyogarniać do kościoła, bo już szły drugie kobiety na złożenie do grobu Ciała Jezusowego.

Na kominie huczał duży ogień i w grapi, którą dwojgu ciężko było podjąć, gotowała się cała świńska noga, naprędce wczoraj przywędzona, w mniejszym zaś saganie kiełbasy parkotały, że po izbie chodziły takie wiercące w nozdrzach smaki, aż Witek strugający cosik wpośród dzieci raz po raz nosem pociągał i wzrywał.

A pod kominem, w samym świetle ognia, siedziały zgodnie Jagusia z Józką, zajęte pilnie kraszeniem jajek, a każda swoje z osobna chroniła i kryjomo, aby się barzej wysadzić. Jagusia najpierw myła swoje w ciepłej wodzie i wytarła do sucha dopiero znaczyła w różności roztopionym woskiem, a potem wpuściła

we wrzatek bełkocący we trzech garnuszkach, w których je kolejno zanurzała. Żmudna była robota, bo wosk miejscami nie chciał trzymać albo jajka w rękach się gnietły lub pękały przy gotowaniu, ale w końcu naczyniły ich przeszło pół kopy i nóż dopiero okazywało sobie i przechwalało się piękniej kraszonymi.

Kaj się ta było Józce mierzyć z Jagusią! Pokazywała swoje, w piórkach żytnich i cebulowych gotowane, żółciuchne, białymi figlasami ukraszone i tak galante, jak mało która by potrafiła, ale ujrzałszy Jagusine, gębę ozwarła z podziwu i markotność ją chyciła. Jakże, to aż mieniło się w oczach, czerwone były, żółte, fiołkowe, i jak lnowe kwiatuszki niebieskie, a widać było na nich takie rzeczy, że prosto nie do uwierzenia: koguty piejące na płocie, gąski na drugim syczały na maciory, uwalone w blocie; gdzie znów stado gołębi białych nad polami czerwonymi, a na innych wzory takie i cudeńka, kiej na szybach, gdy zamróz je lodem potrzesie.

Dziutowali się temu oglądając raz po raz, a kiej Hanka powróciła z Jagustynką z kościoła, też wzięła patrzeć, ale nic nie rzekła, jeno stara, przejrzawszy wszystkie, szepnęła w zdumieniu:

- Skąd się to bierze u ciebie?... no, no...
- Skąd?... a samo tak z głowy pod palce przychodzi!
- Uradowana była!
- Dobrodziejowi by parę zanieść!
- Święcił jutro będzie, to mu podam, może weźmie...
- Takie śliczności, że dobrodziej nie widzieli!... zdziwują się wielce! – mrucnęła urągliwie Hanka, gdy Jagna poszła na swoją stronę, bo już późno było.

Na wsi też długo w noc siedzieli tego wieczora.

Chmurno było na świecie i ciemno, choć spokojnie; młyn jeno turkotał zawzięcie, a po chałupach prawie do północy świeciło się w oknach, że kładły się światła na drogach, a kajś niekaj aż na stawie się trzęsły wraz z wodą: majstrowali ano świąteczne przyodziewy i kończyli jeszcze roboty.

Sobota zaś przyszła całkiem ciepła i mgłami rzadkimi otulona, ale tak jakoś weselnie było na świecie, że naród, chociaż po ciężkiej pracy wczorajszej, żwawo się podniósł do nowych utrudzeń i turbacji.

A przed kościołem wnet się zatrzasło od przekrzyków i biegów, bo jak to było we zwyczaju odwiecznym, w każdą Wielką Sobotę zebrały się zaraz rankiem chować żur i grzebać śledzia, jako tych najgorszych trapicieli przez Wielki Post. Nie było parobków ni starszych, to zmówili się na to same chłopaki, jeno z Jaśkiem Przewrotnym na czele, porwali gdziesik wielki garnek z żurem, do którego jeszcze dołożyli różnych paskudności.

Witek dał się namówić i poniósł garnek na plecach w siatce od serów, drugi zaś chłopak wlókł pobok na postronku śledzia, wystruganego z drzewa. Żur ze śledziem szły w parze przodem, a za nimi całą hurmą reszta, grzechocąc, kołatając a wrzeszcząc, co ino gardzieli starczyło. Jasiek wiódł wszystkich, bo chociaż głupawy był i niemrawa, ale do psich figłów głowę miał i sprawność. Obeszli w procesji cały staw i koło kościoła skręcali już na topolową drogę, kaj się to miał odbyć pochowek, gdy wtem Jasiek walnął lopatą w garnek, że

rozleciał się w kawałki, a żur z onymi różnościami polał się po Witku.

Uciecha zapanowała, że aż przysiadali na drodze, ale Witek się zeżlił i prosto z gołymi rękoma rzucił się na Jaśka, pobił się i z drugimi; aż wyrwawszy się poleciał z rykiem do chałupy.

Dołożyła mu jeszcze Hanka od siebie za zniszczony całkiem spencerek i w las pognąła po borowinowe gałązki i wąsy zajęcze.

Jeszcze się z niego ześmiał Pietrek, a i Józka nie pożałowała, pilnie wysypując szerokie opłotki, aż do drogi, piaskiem, przywiezionym spod cmentarza, bo tam był najżółciejszy; wysypała też cały zajazd przed gankiem i ścieżką pod okapem, że jakby opasała chałupę w żółtą wstęgę.

A w Borynowej izbie już się wzięli szykować święcone.

Izba była wymyta i piaskiem wysypana, okna czyste i ściany, a obrazy omiecionie z pajęczyn, Jagusine zaś lóżko pięknie chustką przykryte.

Hanka z Jagusią i Dominikową, choć nie mówiły prawie z sobą, ustawiły pod szczytowym oknem, w podle Borynowego łóżka, duży stół, nakryty cieniuśką, białą płachtą, której wręby oblepiła Jagusia szerokim pasem czerwonych wystrzyganek. Na środku, z kraja od okna, postawili wysoką Pasyjkę, przybraną papierowymi kwiatami, a przed nią na wywróconej donicy baranka z masła, tak zmyślnie przez Jagnę uczynionego, że kiej żywy się widział: oczy miał ze ziarn różańcowych wlepione, a ogon, uszy, kopytka i chorągiewkę z czerwonej, postrzępionej wełny. Dopiero zaś pierwszym kołem legły chleby pytlowe i kołacze pszenne z masłem zagniatane i na mleku, po nich następowały placki żółciuchne, a rodzynkami kieby tymi gwoździami gęsto ponabijane; były i mniejsze, Józine i dzieci, były i takie specjały z serem, i drugie jajeczne cukrem posypane i tym maczkiem słodzińskim, a na ostatku postawili wielką michę ze zwojem kiełbas, ubranych jajkami obłupanymi, a na brytfance całą świńską nogę i galanty karwas głowizny, wszystko zaś poubierane jajkami kraszonymi, czekając jeszcze na Witka, by ponatykać zielonej borowiny i tymi zajęczymi wąsami opleść stół cały.

A tyle co skończyły, sąsiadki jęły z wolna znosić swoje na miskach, niecułkach a donicach i ustawać je na ławie pobok stołu, gdyż ino w kilku chałupach co przedniejszych gospodarzy zbierać się ze świętym ksiądz nakazywał, że mu to czasu brakowało chodzić po wszystkich.

Lipce miał najbliżej, to świecił na ostatku, nieraz już o samym zmierzchu.

Porozchodziły się bez dłuższej pogwary, by zdążyć jeszcze do kościoła na uroczystość poświęcenia ognia i wody, zalewając przedtem ogniska w chałupach, by je znowu rozniecić tym młodym, poświęconym ogniem.

Poleciała na to i Józka zabrawszy dzieci z sobą.

Ale siedzieli dość długo, bo dopiero w samo południe powracały kobiety, ostrożnie przysłaniając i chroniąc świece zapalone w kościele...

Józka przyniosła wody całą flaszkę i ogień, którym zaraz Hanka rozpalila drwa przygotowane i pierwsza też wody świętnej popiła dając kolejnie wszystkim – od chorób gardzieli pono strzegła – a potem skropiła nią inwentarz i drzewiny rodne w sadzie, że to się przyczyniało do urodzajów i dawało

bydlątkom letkie łagi.

A później widząc, że ni Jagna, ni kowalowa nie pomyślały o starym, umyłego w ciepłej wodzie, przyczesała jego skołtunione włosy i przewlekła mu koszulę i pościele. Boryna dozwalał z sobą robić wszystko, nie poruszywszy się ani razu, leżał jak zawźdy wpatrzony przed siebie i martwy jak zawźdy...

Zaraz z południa zrobiło się na wsi jakby święto, jeszcze tu i ówdzie doganiali grubszej roboty, ale już głównie zajęli się przyodziwkiem świętym, czesaniem, myciem i szorowaniem dzieci, że nie z jednej chałupy wydzierały się krzyki obronne.

I wypatrywali niecierpliwie księdza, który przyjechał ze dworów dopiero przed zmrokiem i zaraz zjawił się na wsi, w komię ubrany.

Michał organistowy niósł za nim miednik z wodą świętą i kropidło.

Hanka wyszła go przyjmować aż na drogę.

Spieszył się, wpadł prędko do chałupy, odmówił modlitwę, pokropił dary Boże i zatrząsł w siną, obrosłą twarz Borynową.

– Bez zmiany? co?

– A juści, rana się prawie zagoiła, a im nic nie lepiej.

Zażył tabaki, powłóknął oczyma po kupiących się przy progu i w sieniach.

– Gdzie to ten chłopiec, który mi sprzedał bociana?

Józka wypchnęła spod komina na środek zawstydzonego Witka.

– Naści dziesiątkę, udał ci się: tak kury goni z ogrodu, że ni jedna nie zostaje!... A jutro które do mężów idą?

– Z pół wsi się wybiera!

– To dobrze, byle tylko zgodnie i cicho, a na rezurekcję przychodzić, o dziesiątej zacznę, mówię: o dziesiątej! A śpijcie w kościele, to Ambrożemu każe wyprowadzić! – dodał groźnie, wychodząc powoli.

Ruszyli z nim całą gromadą odprowadzając do młynarzów.

A Witek, pokazując Józce miedzianą dziesiątkę, szepnął ze złością:

– Niedługo będzie mój bociek księże kury płoszył, nie!..

Rozbiegli się we dwie strony, bo gospodyn wracała na ganek.

Ściemniało się z wolna, zmierzch cichuśko sypał się na ziemię zatapiając sady, domy i pola okólne w modrawym, ledwie przejrzanym mącię, bielały kajś niekaj ściany z przypadłych do ziemi chałup i trzęsły się wskroś sadów zapalone światła, góra zaś na niebie jasnym wyrzynał się blady sierp młodego miesiąca.

Świętczą cichością osnuła się wieś i mrokiem, w kościele wyniesionym nad chałupami zagozały wszystkie okna i z otwartych wielkich drzwi biła szeroka smuga światłości.

Wkrótce zaturkotały pierwsze wozy zajeżdżając przed cmentarz i ludzie z dalszych wsi nadchodzić poczęli gromadami, z chałup lipeckich też raz po raz wychodzono do kościoła, bo często z wywieranych drzwi padała w noc struga światła topiąc się w omroczonym stawie, i tupoty a przyciszone pogwary mrowiły się w ciepłym i omglonym powietrzu. Pozdrawiali się na drogach, nie dojrzałszy w nocy, i niby ta rzeka, wzbierająca z wolna a bezustannie, ciągnęła na rezurekcję.

U Borynów na gospodarstwie do pilnowania ostawały ino psy, stary Bylica i Witek, który pilnie majstrował wespół z Maćkiem Kłębowym kogutka, co to z nim mieli pójść po dyngusie.

Hanka wyprawiła najpierw Józkę z dziećmi i parobką; sama później miała nadzieję. Ubrana już była, ale ociągała się z wyjściem, jakby na coś oczekując, że wciąż wystawała w ganku i stróżowała na drodze. Dopiero gdy Jagna poszła z kowalową i dosłyszała kowala idącego z wójtem ku kościołowi, wróciła do izby, przykazując cosik po cichu staremu. Stanął na straży w opłatkach, a ona wsunęła się na palcach do ojcowej komory... Po dobrej półgodzinie wyszła stamtąd, coś pilnie zapinając stanik; oczy jej gorzały i ręce się trzęsły.

Nagadała, czego nikto nie pojał, i poszła na rezurekcję.

Rozdział 30

Na drogach było pusto i ciemno, w chałupach gasły światła i przechodzili już ostatni ludzie, jeno na kościelnym placu stały gęstwą wozy z wyłożonymi końmi, że tylko tupoty a parskania roznosiły się w mroku, a pod dzwonnicą czerniały dworskie powozy.

Hanka jeszcze raz w kruchcie cosik pomajdrowała kiele stanika i spuściwszy chustę na plecy, jęła się ostro przepychać do przednich ławek.

Kościół już był jakby nabity, ściąbzony naród kłębił się i wrzał niby woda, z poszumem pacierzy, wzdychań, kaszlów a pozdrawiań, i kołysał się od ściany do ściany, aż się od tego naporu kolebały chorągwie w ławki pozatykane i te świerczaki, którymi umaili ołtarze i ściany wszystkie.

Ledwie co się przepchała do swojego miejsca, kiej proboszcz wyszedł z nabożeństwem, i wraz też jęły się z gęstwy rwać głośne wzdychy i te ręce szersko rozwodzone. Klękali kornie cisnąć się coraz barzej, że wnet cały naród był na kolana, ramię przy ramieniu, dusza przy duszy, jako to pole nasadzone głowami, że ino w tym rozkołysanym źdiebko, człowieczym łanie oczy się mrowiły, połyskliwie kiej motyle niesąc się ku ołtarzowi wielkiemu, na figurę Jezusa zmartwychwstałego, który stojał nagi, skrwawiony, ranami pokryty i w płaszcz czerwony jeno przyodziany z chorągiewką w ręku.

Cichość z nagłą objęła kościół, jakby tego zwiesnowego przypołudnia, kiej to słońce przypieczę pola, wiater ustanie i przygięte zboża se kłosami gwarzą, a jeno gdziesik wysoko, pod niebem modrym, skowronkowe pieśni słodko podzwaniają...

Rozmadlali się z wolna, że wargi się wszędzie trzęsły i pacierze ze wzdrzaniami szemrały cichuśko a rzesiście kiej ten deszczycy trzepiący po liściach; głowy pochylały się coraz niżej, czasem jęk wyrwał się skąciś, to czyjeś rozmodlone ręce wychynęły prosząco ku ołtarzowi albo i płacz zakwilił pisklęcy, żałosny, z tej ciżby, co jak krze przyziemne tulila się trwoźnie w cieniach naw wyniosłych i mrocznych, niby bór odwieczny, bo chociaż na ołtarzach gorzały światła, gęsty mrok zalegał kościół, że to oknami a głównie przez wielkie drzwi wywarte noc się cisnęła czarna i zaglądał blady sierp księżyca zza chmur.

Jeno Hanka nie mogła się przyłożyć do pacierza, trzęsła się w sobie tak załękiona, jakby to jeszcze tam była, w komorze ojcowej.

Dreszcz ją przejmował, czuła na rękach sypkie zimno zboża i raz po raz ściskała ramiona, aby poczuć między piersiami wtulony węzełek.

Tak ją roztrzęsła radość i strach jakiś zarazem, że często różaniec wysuwał się z palców, zapominała słów modlitwy wodząc rozpalonymi oczyma po ludziach, a nie dostrzegając nikogo, choć pobok siedzienia Józka, Jaguś z matką i drugie.

W ławkach stojących z boku ołtarza modliły się na książkach dziedziczki z Rudki, z Modlicy i dziedziców z Wólki, a dziedzice stojąły we drzwiach zakrystii, poredzając cosik; na stopniach ołtarza stояла z daleka młynarzowa i organistka, sielnie wystrójone. Zasie przed kratą, tam, kaj było miejsce la najpierwszych gospodarzy lipeckich, które zawždy stróżę trzymali w czasie nabożeństwa, baldach nosili nad dobrodziejkiem i pod ręce go wiedli na procesjach, klęczyły teraz gęstą lawą chłopy z drugich wsi, że ledwie było można dojrzeć między nimi wójta, sołtysa i ten czerwony łeb kowalowy.

Niejedne kobiece oczy się tam niesły wypatrując tępki swoich... ale na darmo: były tam chłopy z Dębicy, z Woli, z Rzepek, z całej parafii, jeno lipeckich nie dojrzał, jeno tych najpierwszych dzisia nie stało. Zatrzeptały się też dusze kobiece kiej ptaki spłoszone, że niejedna głowa z płaczem do ziemi przywarła, niejeden jęk żałosny rwał się z gęstwy, a bolesne przypominki sierociew żywym ogniem zapiekły.

Jakże, największe święta w całym roku, Wielkanoc, i tyla obcego narodu się zebrało, a na wszystkich twarzach choć ńdziebko przychudłych z postu, radość się rozlewa, puszą się ano, paradują strojami, rozpierają w kościele kieby dziedzice, toczą hardo oczyma, zajmują pierwsze miejsca, a tamte, lipeckie mizeraki, cóż teraz czynią, co? W ciemnicach ano o głodzie i chłodzie krzywde gorzką gryzą i żalem się pasą, i tesknicą...

La wszystkiego stworzenia dzień radości nastaje, jeno nie dla nich... chudziaków pokrzywdzonych... Wszystkie społem do chałup powróćą radośnie zazywać świąt, odpoczynku, jadła, zwiesnowego słońca, przyjacielskich ugwarzeń, jak Pan Bóg przykazał, jeno nie te opuszczone lipeckie sieroty...

Same rozbolałe, chyłkiem rozejdą się do pustych domów i ze łzami przegryzać będą ten placek świąteczny, a z tesknicą i turbacjami społem do snów legną...

Jezus mój, Jezu! rwały się żalne, przyduszone skowyty dokoła Hanki, aż przecknęła dojrzawszy naraz znajome twarze i oczy łzami przeszkalone... Nawet Jaguś zwiesiła głowę nad książką i na białe karty lała ciężkimi łzami, aż ją matka szturchaniem przywodziła do opamiętania, hale! poredziła się utulić, kiej właśnie Antek jawił się w pamięci tak żywo, że jak wtedy w Boże Narodzenie słyszała głos jego gorący i zdało się jej, iż wpodle klęczy cisnąć głowę do jej kolan... to żal ją ścisnął za serce i same łzy się polały z naglej teskności...

Szczęściem, co dobrodziej w tę porę rozpoczynał kazanie i rumor się czynił w kościele, gdyż powstawali z klęczek, cisnąć się jeszcze barzej ku ambonie i zadzierając głowy w górę, ku księdzu, który o Męce Pańskiej powiadał i o tym, jak go to paskudne Żydowiny ukrzyżowały, że to świat przyszedł zbawić,

że sprawiedliwość chciała dawać pokrzywdzonym, że za biedotą się upominał. Tak rzewliwie owe krzywdy Pańskie na oczy przywodziły, jaże się gorąco robiło i niejedna pięść chłopska zwierała się na odemstę, a babi naród w głos szlochał czyniąc sprawę wedle nosów.

Długo nauczał wykładając wszystko dokumentnie, jaże kajś niekaj oczy kleiły się śpikiem, a po kątach już na dobre drzemali, ale pod koniec zwrócił się prosto do narodu i wychylony z ambony, jał sielnie wytrząchać pięściami a krzyczeć, jako co dnia, co godzina i na każdym miejscu Jezus umęczon jest przez grzechy nasze, zabit przez złośćce, bezbożności a nieposłuszeństwo prawom boskim, jako každen człowiek krzyżyje Go w sobie, nie pomnąc na Jego rany ni krew świętą, wylaną dla naszego zbawienia!

Ryknął ci na to cały naród i płacze, szlochania kiej wicher rozniesły się jekiem wstrząsającym po kościele, aż przestał mówić. Dopiero kiej przycichli, zaczął znowu, ale już radośnie i krzepiąco, o Zmartwychwstaniu Pańskim powiadać. O onej zwieśnie, jaką Pan w dobroci swojej czyni co rok człowiekowi grzesznemu i czynić będzie aż do owej pory, kiej Jezus powróci znowu na świat, by sądzić żywe i pomarłe, by harde poniżać, grzeszne w ogień piekielny na wiek wieków spychać, a sprawiedliwe po prawice swojej sadzać w chwale wiekuistej! Jako przyjdzie ten czas, iże wszelka niesprawiedliwość ustanie, wszelka krzywda weźmie zapłatę, a płakania cierpiących ustaną i зло panować nie będzie...

I tak gorąco to mówił, tak poczciwie, że každe słowo kiej słodkość lało się w serca i kieby słońce rozpalało w duszach, że dziwna bliskość przejmowała wszystkich, jeno lipeckie ludzie zatrzesły się z żalu i przypomnienia krzywd tak bolesnie scisnęły dusze, jaże ryknęli wraz z płaczem, krzykiem, szlochaniem i walili się krzyżem na podłogę, tym jekiem żalnym, tym skrzybotem serdecznym wołając o zmiłowanie i poratunek...

Zakotłowało się w kościele, płacz się podniósł powszechny i krzyki, ale wnet pomiarkowali drudzy i jeśli podnosić lipeckie kobiety, usadzać je a krzepić dobrymi słowy, a dobrziej poczciwy ocierając łzy rękawem wołał, że Pan Jezus doświadcza tych, których miłuje, iż chociaż zawiñili, kara rychło się skończy, bych jeno dufali w miłosierdzie Pańskie, a lada dzień powróćą wszystkie chłopy...

Uspokoili się po tych słowach, ulżyło im galanto i dufnuść wstąpiła w serca.

A gdy wnet potem ksiądz zaintonował u ołtarza pieśń Zmartwychwstania, kiej organy wtórem huknęły z całej mocy, kiej dzwony zaśpiewały na cały świat, a dobrziej z Przenajświętszym Sakramentem jał zstępować ku narodowi w synym obłoku kadzideł i dzwonnej wrzawie, pieśń buchnęła ze wszystkich gardzieli, zakolebała się ciżba, palący wicher uniesienia osuszył łzy i porwał dusze, iż naraz społem, kiej ten bór człowieczy, rozchwiany i śpiewający jednym, ogólnym głosem, ruszył procesją za proboszczem, który monstrancję dzierzył przed sobą, że jakoby słońce złociste, słońce promienieżace rozgorzało nad głowami, płynąc z wolna skroś gestwy nieprzeliczonej, wskroś światel jarzących, w kadzielnych dymach ledwie dojrzanego, śpiewaniami opowite i przez oczy wszystkiego narodu, i przez serca wszystkie z miłością niesione...

Obchodzili kościół we środku a wolniuško, nogą za nogą, cisnąć się w strasznej ciasnoci i śpiewając z całej mocy, a organy wciąż grały, a dzwony bezustannie biły...

Alleluja! Alleluja! Alleluja! Huczał kościół, aż mury się trzęsły, śpiewała serca wszystkie i gardziele, a te głosy płomienne i ogniem nabrzmiały niby żartaki rwały się z krzykiem wesela ogromnym, kołowały pod sklepieniami, kiejby poślepłe w upale, i w noc wiośnianą płynęły, na słońca się gdziesik niesły, we wszystek świat, kaj jeno uniesieniem dusze człowiekie sięgają...

Prawie przed północkiem skończyło się nabożeństwo i ludzie jeli się śpieszno na świat wywalać. Tylko Hanka остаła jeszcze, bo się tak rozmodliła gorąco, tak jąano słowa księże przejęły otuchą, a te śpiewy radosne, nabożeństwo i pamięć tego, czego to dzisiaj dopięła, tak ją ukrzepiły, iż całą radość składała pod Jezusowe nogi, zapomniawszy w pacierzu o całym świecie. Dopiero Jambroży brząkaniem kluczów przyniewolił ją do wyjścia z pustego już kościoła.

Że nawet i ten strach o Antka, który od tyla czasu żył w niej i skowyczał za leda powodem, jakby w niej pomarł nagle, tak bardzo poczuła się spokojna i dufna w sobie.

Rozglądała się za swoimi posuwając się wolno ku domowi, gdyż wozy toczyły się nieprzerwanym łańcuchem i ludzie szli całymi kupami bokiem drogi, ledwie dojrzanej, bo księżyc już zaszedł i ciemno było na świecie, bure chmurzyska ciągnęły górą, co trocha przesłaniając te granatowe pola nieba, kaj się jarzyły gwiazdy dalekie.

Noc szła ciepła, cicha i od ros obfitych wilgotnawa, z pól pociągał mięciuchny wiaterek, przejęty surowizną ziemic i mokradeł, a po drogach roznosiły się miodne zapachy topoli i brzózek. Ludzie mrowili się w cieniach wsi, że ino kajś niekaj zamajaczyły głowy na jaśni powietrza nieprzysłoniętego; wszędzy rozlegały się kroki a głosy, pieski też zajadlej docierały z opłotków, a po chałupach tu i owadzie rozbłyskiwały światła.

Hanka, opatrzywszy po drodze stajnie i obory, poszła do chałupy. Już się tam kładli spać.

– Niech jeno wróci a gospodarzy, to ni słówkiem mu przypomnę przeszłe.
– Postanawiała rozdziewając się do snu. – A jeżeli znowuj się z nią sprzegnie?
– pomyślała naraz, dosłyszawszy Jagusię wracającą na swoją stronę.

Legła w pościel, nasłuchując czas jakiś. Na wsi było cicho, jeno z dróg dalekich trzęsły się ostatnie turkoty wozów i głosy zamierające w pustych oddalach.

– Boga by nie było ni sprawiedliwości na świecie! – szepnęła groźnie, ale zbrakło jej sił do rozmyślań, bo śpik ją zaraz z miejsca zmorzył.

.....

Nazajutrz bardzo późno obudziły się Lipce.

Dzień się już rozwierał kiej to modre oko, jeszcze bielmem śpiku zasnute, ale już widne do cna i połyskujące, a wieś spała w najlepsze.

Nie kwapili się zrywać z barługów, choć dzień ci to szedł Pańskiego Zmartwychwstania. Słońce wyniesło się zarno od wschodu i zagrało w stawach a

rosach, i płynęło po bladym, wysokim niebie, jakby śpiewając wszemu światu ciepłem a światłością: Alleluja!

Niesło się ogromne i płomienne wskroś mgieł przyziemnych; wskroś sadów i chałup, i pól, że ptaki zaśpiewały radośnie, wody dzwoniły weselnym belkotem, bory zaszumiały, wiater powiał, zatrzesły się małe liście, a ziemia zadrgała, że gęste runie zbóż zakolebały się cichuśko i rosły kiej łzy posypały się na ziemię.

Hej! wesoły dzień nastąpi! Chrystus nam zmartwychwstał! Alleluja!

Zmartwychwstał On, umęczon i lutą złością zabity! Powstał ci znowu w żywe, z ciemności, z mrozów, z pluch się wyniósł Najmilszy! Śmierci srogiej się wydarł, zmogł niezmożone ku człowiekowi szczęściu i oto w ten czas wiośniany, w tę porę rodną unosi się nad ziemiami, w tym słońcu przenajświętszym utajony, i rozsiewa wokół wesele, budzi omdlałe, ożywia martwe, wznał przygięte, jałowe zapładnia.

Alleluja! Alleluja! Alleluja!...

Tym ci to świat wszystek się rozlegał onego dnia Pańskiego.

Jeno w Lipcach było ciszej i smutniej niż po inne roki w tę porę.

Zaspali galanto, bo już o dużym dniu, kiej słońce wciągało się nad sady, dopiero ruch się czynił po chałupach, skrzypiały wierzeje i rozczochrane głowy wyglądały rozsziewane na świat Boży, który stoał w słońcu, skowronkowymi świergotami dzwoniący i młodą zielenią przytrząśnięty.

I u Borynów zaspali. Jedna Hanka, co się ździebko poraniła, by obudzić Pietrka do szykowania konia i bryki, sama zaś zajęła się przygotowaniem święconego. Józka tymczasem z niemałym piskiem puowała dzieci, sama się też we świąteczne szmaty przyodziewając, a pod studnią na podwórzu Pietrek z Witkiem domywali się do czysta; tylko stary Bylica zabawiał się z pieskiem na ganku, często nosem pociągając, czy już krają kiełbasy.

Wedle zwyczaju nie rozpalono ognia w kominku, kontentując się zimnym święconym. Właśnie je była Hanka przynosiła z ojcowej izby, rozdzielaając po talarzach, że każdemu po równo wypadło po kawałek kiełbasy, szynki, sera, chleba, jajek i placka słodkiego.

Dopiero kiej się i sama ogarnęła, zwołała wszystkich do jadła i nawet poszła po Jagusię; przyszła ci zaraz sielnie zestrojona i tak piękna, że kiejby zorza się widziała, a modre oczy niby gwiazdy jarzyły się spod lnowych, gładko przyczesanych włosów. Ale wszyscy zarówno byli w szmatach świątecznych, że ino grały w oczach wełniaki i gorsety, a i Witek, choć boso, w nowym był spencerku ze świecącymi guzikami, co je był uprosił od Pietrka, który dzisiaj wystąpił w całkiem nowej przyodziewie: w granatowym żupanie i portkach pasiastych żółtozielonych, wygolił się do czysta, włosy obciął, jak drugie, równo nad czołem i koszulę na czerwoną wstążkę zawiązał, że skoro wszedł, zdumieli się przemianą, a Józka jaże w ręce zaklaskała:

– Pietrek ci to? a to by cię rodzoną nie poznali!

– Burkową skórę zrzucił i parobek kiej świeca... – zauważył Bylica.

Prześmiechnął się ino parob tocząc oczyma za Jagusią a robiąc grdyką, gdyż Hanka, przeżegnawszy się, przepijała gorzałką do każdego i niewoliła za-

siadać do stołu. Zajęli ławki, że nawet Witek, choć nieśmiało, przysiadł na kraju.

I pojadali z wolna, w cichości smakując święconego, że to bez tyle tygodni niezgorzej się wypościili. Kielbasy czujne były, czosnkiem dobrze przyprawione, gdyż po izbie rozniesły się zapachy, jaże psy się wierciły między ludźmi skamując żałośnie.

Nikto się nie ozwał, póki pierwszego głodu nie zapchali tego pracując, że ino w onej uroczystej cichości spożywania glamania się rozchodziły, przysapki a bulgoty gorzałki, bo Hanka nie żałowała nikomu, sama jeszcze przyniewalaając do picia.

- Rychło to pojedziem? – ozwał się pierwszy Pietrek.
- Zaraz choćby, po śniadaniu.
- Jagustynka chciała się z wami zabrać do miasta – wtrąciła Józka.
- Przyjdzie na czas, to pojedzie, czekać nie będę.
- Obroków to wziąć?
- Na jeden popas, wieczorem wróćmy.

I znowu jedli, aż niejednemu ślepie wyłaziły z onej lubości, twarze czerwieniały i sytność rozpierała serca gorącem i głęboką radością. Wolniuśko pojedali nadziewając się z rozmysłem, by jak najwiecej zmieścić i jak najdłużej czuć w gębie smakowitości. Dopiero kiej Hanka się podniesła, wzięły się też dźwigać od nich z dobrą już wagą w kałdunach, a Pietrek z Witkiem, czego byli nie dojedli, do stajni ponieśli z sobą.

– Szykujże zaraz konie! – zarządziła Hanka i przyrychtowawszy la męża toboł święconego, co go ledwie uniesła, odziewać się jęła do drogi.

- Już ano konie czekały przed chałupą, kiej wpadła zadyszana Jagustynka.
- Mało co nie czekałam na waju!...
- Toście już po święconym? – westchnęła żałośnie pociągając nosem.
- Znajdzie się jeszcze la was, siadajcie, przegryźcie coniebądź...

Juści, nie potrza było wygładzonej biedoty przyniewalać, przypiąła się do jadła kiej wilk i zmiatała, co ino było na podorędziu.

– Pan Jezus wiedział, na co świńtucha stworzył! – szepnęła, podjadłszy nieco. – Jeno to dziwna, że choć mu za życia w blocie legać pozwalają, to po śmierci radzi go w gorzałce moczą! – prześmiewała po swojemu.

- Pijcie na zdrowie a prędko, bo czas nagli.

I może w pacierz pojechały. Hanka już z bryki nakazywała Józce, by nie zapominała o ojcu, tak że dziewczyna zaraz nadrobiła różności na talerz i poniesła. Nie ozwał się na jej zagadywania ni nawet spojrzał na nią, ale co mu wetknęła w zęby, zjadł chciwie, patrząc wciąż martwym wzrokiem jak zawdy. Może by nawet i więcej pojadł, ale Józce się przykrzyło i poleciała na dwór patrzeć, jak prawie z każdej chałupy wyjeżdżały lub wychodziły kobiety z tobołkami, że kilkanaście wozów toczyło się do miasta i nad rowami ciągnęły rzędem kobiety, czerwono przyodziane, z węzełkami na plecach.

A kiej się rozwiały ostatnie turkoty, padła na wieś dziwnie smutna cichość i pustka; dzień się powrózł wolno, głucho milczenie zaległo drogi, ni gwarów

zwyczajnych w taką porę, ni śpiewań, ni ludzi, tyle jeno, co tam nieco dzieci uwijało się nad stawem śmigając kamieniami na gęsi.

Słońce szło w górę, jasnością zalewając świat, ciepło się podnosiło, że już muchy brzęczały po szybach, jaskółki zapamiętale chlustały wskroś przejrzystego powietrza, staw mienił się w ogniach, drzewa zaś, kiejby spławione w zieleni, polsniewały świeżyzną rozlewając miodne zapachy; z pól ogromnych, opłyniętych niebieskością, bił niekiedy chłodnawy, ziemią przejęty ciąg i skowronkowe śpiewania; wszystek świat tchnął zwiesnową cichą lubością, a od wsi, ledwie widnych w dalekościach, słoneczną pożogą przemglonych, niesły się czasami jędzne krzykania i huki pistoletowych strzelan!

Jeno w Lipcach było pusto i żałobnie kiejby po pogrzebie, tyle co wypuszczane do picia bydło łaziło, kiej chciało, cochając się o drzewa i porykując ku polom zieleniejącym. Pustkę zarówno stojąły opłotki, jak i. sienie powywierane, jeno miejscami na słonecznej stronie wygrzewali się pod białymi ścianami, gdzie zaś dziewczyny czesały się w oknach otwartych, a staruchy rozsiadłe na progach przeiskiwały dzieci.

I tak oto przechodziły godziny cichości sennej i smutnej, niekiej wiater zatrząsł drzewinami, że poszumiały cichuśko ważąc się ku chatom i lękliwie jakby oglądając w puste izby, to wróble stado z wrzaskiem przenosiło się z sadu na drogę albo zaszarpały się krótkie krzyki dzieci, odganiających wrony od kurczatków.

Mój Jezu, nie tak było przódzi w ten dzień, nie tak!...

Słońce się już wspinało ku południowi, nad kominy, kiej Rocho przylazł do Borynów, zajrzał do chorego, pogadał z dziećmi i zasiadł w ganku na słońcu. Poczytywał cosik na książę i bacznie wodził oczyma po drogach. A wkrótce nadeszła kowalowa z dziećmi i odwiedziwszy ojca, przysiadła na przyźbie.

- Wasz w domu? – zapytał Rocho po długiej chwili.
- Gdzie zaś!... do miasta zabrał się z wójtem.
- Cała wieś tam dzisiaj.
- Juści, pocieszą się nieco świętonym, chudziaki.
- Wyście to z matką nie pojechali? – pytał Jagny wychodzącej.
- A cóż tam po mnie! – wyszła w opłotki spoglądając tesknie na pola.
- Nowy weśniak ma dzisiaj! – szepnęła z westchnieniem Magda.
- Po matuli, nie poznajecie go to, co? A i korale wszystkie zawiesiła, i bursztyny te wielgachne też po matusi! – pouczała ją Józka żałośnie. – Jeno chustkę na głowie ma swoją...

- Prawda, tylachna szmat zostało po nieboszczkach, to nama ich tknąć nie pozwolili, a jej wszystko oddał, i paraduje se teraz...

- Hale, jeszcze kiejś wyrzekała przed Nastką, co są zleżałe i śmierdzą...
- Źeby jej tak zapachnęło to łajno diabelskie!
- Niech jeno ociec ozdrowieją, zarno upomnę się o korale, pięć sznurków zostało długich kiej bicze i jak groch największy!

Magda się już nie odezwała; westchnawszy ciężko zaczęła iskać najmłodsze dziecko. Józka się też zaraz poniesła na wieś, Witek pod stajnią majstrował

jeszcze cosik kiele kogutka, dzieci zaś baraszkowały razem z pieskami przed gankiem, pod okiem Bylicy, który czuwał nad nimi kiej kokosz, a Rocho jakby żdziebko zadrzemał.

- Skończyliście polne roboty?
- Tyle jeno, że ziemniaki wsadzone i groch posiany.
- U drugich i tyla nie zrobione!
- Zdążę jeszcze; powiedali, co puszczą chłopów na Przewody.
- Któż to taki wiedzący powiadał?
- A różni mówili w kościele! Kozłowa zbiera się iść prosić dziedzica...
- Głupia, dziedzic to ich więzi czy co?
- Bych się wstawił, to może by puścili...
- Wstawał się już nieraz i nie pomogło...
- Żeby ino chciał, ale nie chce przez złość la Lipiec, mój powiada... – urwała nagle pochylając zmieszana twarz nad dziecińską głową, trzymaną między kolanami, że Rocho na próżno czekał jakiegoś słowa.
- Kiedyż się tam Kozłowa wybiera? – pytał ciekawie.
- A zaraz po południu iść mają...
- Tyle wskórają, co się przeleca i powietrza innego zachwycą.

Nie odrzekła, gdyż w opłotki skręcał z drogi pan Jacek, dziedziców brat, o którym powiadali, że głupawy był nieco, bo zawždy ze skrzypkami się nosił, na rozstajach pod figurami grywał i tylko z chłopami przestawał. Szedł przygięty ze skrzypicą pod pachą, z fajeczką w zębach, chudy, wysoki, z żółtą bródką i rozbieganymi oczyma. Rocho wyszedł naprzeciw. Musieli się znać, bo poszli razem nad staw i długo tam siedzieli na kamieniach, cosik cicho poredzając, że już dawno przedzwonili południe, kiej się rozeszli. Rocho wrócił na ganek, ale był jakiś osowiały i markotno patrzał.

- Schuchrało się panisko, że ledwiem go poznał! – ozwał się Bylica.
- Znaliście go? – sciszył głos oglądając się na kowalową.
- Jakżeby... Niemało dokazywał za młodu, niemało... Kat ci był la dzieuch... we Woli ni jednej nie przepuścił... dobrze baczę, w jakie to cuganty jeździł... jak se używały... baczę... – pojękiwał stary.
- Wziął za to ciężką pokutę, ciężką! Toście i najstarsi we wsi, co? Jambroży musi być starszy, bo jak ino baczę, on zawdy był stary.
- Sam rozpowiada, co śmierć o nim zapomniała! – wtrąciła kowalowa.
- Kostucha ta o nikim nie zabaczy, jeno tego ostawia se, by lepiej skruszał, bo kwardy, juści... wycygania się, jak może... juści... – jąkał cicho.

Zamilkli na długo.

- Baczę, kiej to w Lipcach wszystkiego piętnastu gospodarzy siedziało – zaczął znowu Bylica wyciągając nieśmiało palce ku tabace Rochowej.
- A teraz siedzi czterdziestu! – podsunął mu tabakierkę.
- I nowe już czekają na działy, urodzi rok czy nie, a naród zawsze jednak plonuje, juści... a ziemi nie przybywa... jeszcze niecoś lat, a zbraknie la wszystkich... – Kichał rzęsiście.
- A bo to już dzisiaj we wsi nie ciasno! – rzekła kowalowa.

– Prawda, a kiej się chłopaki pożenią, to już la ich dzieci nie ostanie i po morgu, juści...

– To we świat iść muszą! – zauważył Rocho.

– Z czym to pójdą? z gołymi pazurami ten wiater zagrabiać?

– A Niemcy ano na Słupi wykupiły dziedzica i teraz się stawiają... po dwie włóki na osadę – mówił Rocho dość smutnie.

– Juści... powiadali o tym... hale Niemcy naród inszy, uczony i zasobny, handlują wespół z Żydami, a krzywdą ludzką se pomagają... a niechby tak po chłopsku z gołymi palicami chytały się ziemie, to by i trzech siewów nie przetrzymały... i co do jednego wykupiły... W Lipcach ciasno, duszą się ludzie, a tamten ma tylachna pola, że ugorem prawie leży... – wskazał dworskie ziemie za młynem, wzgórzem pod las biegające, kaj czerniały łubinowe stogi.

– Na Podlesiu?

– Rychtyk przyległe do naszych, w sam raz do wykupna, ze trzydzięci gospodarstw tam by wymierzył, juści... ze trzydzięci... ale bo to dziedzic przeda, kiej mu pieniędzy nie potrza?... bogacz taki...

– Hale! bogacz, a kręci się za groszem kiej piskorz za błotem, że już od chłopów pożyczca i kaj ino może. Żdy go przyduszają o swoje, co na las dały, podatki winien, dworskim nie płaci, jeszczek ordynarii na Nowy Rok należnej nie dostały, wszędzie winien, a skąd to weźmie oddać, kiej boru zabronił urząd ciąć, póki się z chłopami nie ugodzi? Nie wysiedzi on długo na Woli, nie! Powiadali, co się już za kupcami ogląda... – rozgadała się niespodzianie kowalowa, ale kiej Rocho chciał ją więcej pociągnąć za język, zacięła się jakoś i zbywszy go bele czym, dzieci zwoała i do dom poszła.

– Sporo musi wiedzieć od swojego, jeno się boja popuścić... Juści, że przyległe ziemie rodne, łąki dwukośne, juści... – rozmyślał głośno stary, wpatrzony w podleskie pola, kaj widać było za stogami dachy zabudowań folwarcznych, jeno że Rocho nie słuchał, bo dojrzałszy Kozłową stojącą nad stawem z kobietami, poszedł do nich przedko.

– Hi... hi... zmogły dziedzica... Mój Jezu, a pożywiłyby się chłopy niezgorzej... Juści... druga wieś by stanęła, rąk nie zbraknie ni głodnych na ziemie... juści... – rozmarzył się Bylica dyrdając za dziećmi, bo jaże na drogę się wytoczyły.

Na nieszpory zaczęli dzwonić.

Słońce się już przetaczało ku borom i drzewa poczęły kłaść długie cienie na drogi i staw, a przedwieczorna cichość tak przywalała świat, że słyszać było dalekie jeszcze dudnienie wozów, krzyki ptactwa na ogorzeliskach i ciche, przejmujące granie organów w kościele.

Że zaś powracały już niektóre z miasta, zaklekotały od trepów wszystkie mostki, tak biegli nowin posłuchać.

Zaś po nieszporach, o samym zachodzie, dobródziej pojechał drogą do Wólki. Jambroży powiedział, że do dworu na bal, a zaraz po jego wyjeździe organisty z całym domem walili w gości do młynarzów; Jasio wiódł matkę sielnie zestrojoną i wesolo pozdrawiał dzieuchy, wyzierające z opłotków.

Zmierzch się roztrząsał cichy po ziemiach, słońce zaszło i zorze się rozlewały coraz szerzej, że z pół nieba stanęło w krwawych ogniaach, kieby tym zarzewiem przysypane, wody się krwawo zatliły i szyby rozgorzały, od miasta zaś coraz więcej nadjeżdżało wozów i coraz rozgłośniej wrzały krzyki przed domami.

Hanki jeno nie było widać, ale mimo to przed chałupą gwarno było i weśso; dzieuch rówiesnych naszło się do Józki, że kiej te szczygły świergotliwe obsiadły przyźbę i ganek, zabawiając się prześmiechami z Jaśkiem Przewrotnym, któryen przyleciał za Nastusią, choć go ta już całkiem odpędzała od siebie, na kogo innego rachując. Józka ugaszczała je, jak ino mogła, plackiem jajecznym a kiełbasą.

Nastusia rej wiedła, jako najstarsza i że to najbardziej się przekpiwała z chłopaka, co to był niezguła, a siarczystego parobka chciał udawać. Stoiął właśnie przed wszystkimi, w pasiastych portkach, w nowym spencerku i w kapelusie na bakier, ujął się pod boki, a ze śmiechem powiadał:

- Musita o mnie stoić, bom sam jeden parobek we wsi!
- Nie bój się, za krowami dyrdać ma kto jeszcze!
- Pokraka jedna, do skrobania ziemniaków sposobny!
- Dzieciom nosy obcierać! – wrzeszczały jedna przez drugą, rozgłosnym śmiechem wybuchając, ale Jasiek się nie stropił, strzyknął śliną przez zęby i rzekł:
 - O takie głupie skrzaty nie stoję!... Gęsi wama paść jeszcze!
 - Sam łoni za krowim ogonem tańcował, a tera parobka udaje...
 - I co dnia portki gubił, tak przed bykiem uciekał.
 - Ożeń się z Magdą od Jankla, ta ci pasuje w sam raz.
 - Żydowskie bachory niańczy, to i tobie nos będzie umiała ucierać.
 - Albo z Jagatą, to ją na odpusty poprowadzisz – rzucały w niego szydliwie.
 - A jakbym do której z wódką posłał, to by się do Częstochowy ochfiarowała i wszystkie piątki suszyła z radości! – odpowiedział.
 - A pozwoli ci to matka, kiejś w chałupie potrzebny do mycia garnków i macania kur! – zawała Nastka.
 - Bo się ozgniewam i pójdę do Marysi Balcerkówny!
 - Idź, już tam Marysia czeka na cię z pomietłem albo czymś gorszym...
 - A niech cię jeno dojrzy, to zaraz pieski pospuszcza.
 - I nie zgub czego po drodze! – śmiała się Nastuś pociągając go ździebko za portki, bo miał wszystką przyodziewę kiejby na wyrost.
 - Po dziadku dodziera buciarów.
 - Kamizelę ma ze wsypy, co ją to świnie podarły.
- Leciały słowa kiej grad wraz ze śmiechem; śmiał się zarówno i skoczył, by Nastkę wpół ująć, ale mu któraś podstawiła nogę, że runął jak długi pod ścianę, nie mogąc powstać, bo go wciąż popychały.
- Dajta mu spokój, jakże... – przyciskała Józka pomagając mu wstać, bo choć niedojda, gospodarskim był synem i jej powinowatym przez matkę.

A potem zabawiali się w ślepą babkę.

Jańska na nią obrały i zawiązawszy mu oczy, ustawiły go wprost ganku rozbiegając się naraz z krzykiem na wsze strony kiej wróble. Pogonił za nimi z rozczapierzonymi rękoma natykając się co trocha na płoty i ściany; kierował się za śmiechami, ale niełacno którą przychwycił, bo śmigały kole niego kiej jaskółki, potrącając w przelocie, że zatętniało przed chałupą, jakby to stado żrebaków przeganiał po grudzi, a piski, wrzawa, śmiechy się zatrzesły, aż na całą wieś się rozlegało.

Mrok już gęstniał, zorze się dopalały i zabawa trwała w najlepsze, kiej naraz w podwórzu buchnął wrzask kurzy.

Józka poleciała tam w te pedy.

Witek stояł pod szopą chowając cosik za siebie, a Gulbasiak przywarował za pługami, że mu ino leb się bielił.

– Nic, Józia... nic... – szeptał pomieszany.

– Kuręście dusili... pióra jeszcze ano lecą...

– Inom kogutowi trochę z ogona wyrwał, bo mi potrza la mojego ptaka.

Ale nie nasz kogut, nie, Józia! Gulbasiak skądciś przyniósł... swojego...

– Pokaż! – rozkazała surowo.

Cisnął jej pod nogi na pół żywego ptaka, całkiem oskubanego z piór.

– Pewnie, że nie nasz! – rzekła nie mogąc rozpoznać. – Ale pokaż swojego cudaka.

Wyniósł na jaśnieju już całkiem gotowego kogutka: z drzewa był wystrugany i oblepiony ciastem, w które powtykano piórek, że kiej żywego się widział, bo i leb z dziobem miał prawdziwego, na patyk nadziany.

Na desce se stojał czerwono ukraszonej, a tak zmyślnie przyrychtowanej do maluśkiego wozika, że skoro Witek zaruchał długim dyszelkiem, kogut jał tańcować i skrzydła rozkładać, do tego zaś zapiął Gulbasiak, jaże się kury z grzęd odezwały.

– Jezu, a tom póki życia takiego cudaka nie uwidziała! – przykucała pobok.

– Dobry jest, co? Utrafiłem, Józia, co? – szeptał z dumą.

– Sameś to wystroił? ze swojej głowy?

Dziw ją rozpierał.

– A sam! Jędrek mi jeno koguta żywego przyniósł... a sam, Józia...

– Moiściewy, a to kiej żywego się rucha, choć z drewna. Pokaż go dzieuchom!... dopiero to będą wydziwiać!... Pokaż, Witek!

– Ni, jutro pojedziemy po dyngusie, to obaczą. Jeszcze sztachetków brak kiele niego, żeby nie sfrunął.

– To opatrz krowy i do izby przychodź robić, widniej ci będzie...

– Przyjdę, jeno jeszczech na wsi cosik sprawię...

Wróciła przed dom, ale dziewczyny już skończyły zabawę i zaczęły się rozhodzić, bo noc się robiła, światła zapalali po domach, gwiazdy się też kajś niekaj pokazywały, a chłód wieczornym zaciągał z pól.

Już wszystkie kobiety powróciły z miasta, a Hanka nie nadjeżdżała.

Józka narządziła sutą wieczerzę: barszcz na kiełbasie i ziemniaki tłusto omaszczone. Zaczęła ją podawać na ławę, gdyż Rocho czekał, dzieci jeść skamłyły, a Jagna raz po raz zaglądała do izby, kiej Witek wsunął się cichuśko i zaraz przykucnął przed dymiącymi michami. Dziwnie był czerwony, mało jadł i łyżką po zębach dzwonił, tak mu się ręce trzęsły, a nie dojadłszy do końca, poleciął.

Złapała go Józka w podwórzu przed chlewem, jak nabierał w pole świńskiego żarcia z cebratki, a ostro nastawała: co mu się stało?

Wykręcał się, jak mógl, wycyganiał, ale w końcu prawdę powiedział:

– A to odebrałem dobrodziejowi swojego boćka!

– Jezus, Maria, a nie dojrzał cię ktoś?

– Nie, dobrodziej pojechali, psy poszły żrć, a bociek w ganku stojał!

Maciuś to wypatrzył i przyleciał powiedzieć! Kapotą Pietrkową go przydusiłem, by me nie kujnął, i poniesłem do schowka. Ino pary z gęby nie puść, moja złociuška! Za parę niedziel przywiedę go do chałupy, obaczysz, jak parodował na ganku będzie, a nikto go przeciech nie rozpozna. Nie wydaj me ino!

– Hale! kiej cię to z czym wydałam? Dzik mi jeno, żeś to się ważył, Jezu!

– Swoje odebrałem. Pedziałem, co nie daruję, i odebrałem... Po tom go pewnie łaskawił, żeby drugie uciechę miały, juści!... – szepnął i poleciął gdziesik w pole. Niezadługo się jawił z nawrotem i zasiadł przed kominem wraz z dziećmi do wykończania kogutka.

A w izbie zrobiło się jakoś sennie i smutno. Jaguś poszła na swoją stronę, zaś Rocho siedział przed domem razem z Bylicą, któryen już żydy woził, tak go śpik morzył.

– Idźcie do dom, bo tam na was czeka pan Jacek! – szepnął mu Rocho.

– Na mnie czeka... pan Jacek... dyć lecę... na mnie?... no... no – jakał zdumiony, całkiem wytrzeźwiawszy, i poszedł.

A Rocho na przyźbieostał, pacierz szeptał, wpatrzony w noc, w owe nieprzejrzane dalekości nieba, kaj się aż trzęsło od gwiazdnych migotów, dołem zaś, nad ziemiami wynosił się już srodze rogaty miesiąc i bódł ciemności.

W chałupach światła gasły posobnie, kiej oczy snem zwierane; milczenie, przejęte cichuśkim dygotaniem listeczków i głuchym, dalekim bełkotem rzeczki, rozlewało się dokoła. Tylko jeszczce u młynarzów gorzały okna i zabawiali się do późna.

W izbie Borynów już przycichło, spać wszyscy legli gasząc światło, że ino koło garnków z wieczerzą ustawnionych w kominie żarzyły się węgle, a świerszcz poskrzypiał gdzieś w kącie, ale Rocho wciąż siedział na dworze oczekując na Hankę, że dopiero koło samego północka zadudniły kopyta na moście koło młyna i wkrótce wtoczyła się bryka.

Hanka była dziwnie smutna i milcząca, że dopiero kiej zjadła wieczerzę i parobek poszedł do stajni, odważył się pytać:

– Widzieliście męża?

– Całe popołudnie z nim przesiedziałam! Zdrowy jest i dobrej myśli... kazał was pozdrowić... I drugich chłopów też widziałam... mają ich puścić, jeno nikto nie wie kiedy... U tego, co ma na sądach Antka bronić, też byłam... Nie

mówiła tego, co jej kamieniem zaciężyło na sercu, a jeno takie różności drugie, Antka się nie tyczące, aż rozpłakała się nagle, i choć przysłoniła twarz rękoma, łzy pociekły przez palce.

– Przyjdę rano... odpocznijcie sobie: strząśliście się mocno... by wam nie zaszkodziło.

– A niechbym już raz zdechła i więcej nie cierpiała! – wybuchnęła.

Pokiwał głową i wyniósł się bez słowa, jeno przed chałupą pieski cosik rozszczekane gniewnie przyciszał do budy zapędzając.

Ale Hanka, choć się zarno do dzieci przyłożyła, usnąć nie mogła mimo utrudzenia. Jakże!... toć Antek ją przyjął kiej tego psa uprzykrzonego... Święcone ze smakiemjadł, te kilkanaście złotych wział, nie pytając, skąd miała, i nawet się nie użalił nad jej umęczeniem daleką drogą!...

Opowiadała mu, co i jak się robi w gospodarce – nie pochwalił, a naprzeciw niejednemu ze złością przyganiał... O całą wieś rozpytywał, a o dzieciach ni wspominał... Szła ku niemu z tym sercem wiernym i kochającym, utęskniona wielce łask jego; żoną mu przeciech ślubną była i matką jego dzieci, to jej nawet nie przyhołubił, nie pocałował, nie zatroskał się o jej zdrowie... Kiej obcy się widział i kiej na obcą sobie spoglądał, nie bardzo słuchając jej rozpowiadań, że już w końcu i mówić nie mogła, żał ją dusił, łzy zalewały, to jeszcze krzyknął, by mu z bekami nie przyjeżdżała! Jezus kochany, dziw, że trupem nie padła... To za tę ciężką służbę kole jego dobra, za pracę nad siły, za te cierpienia wszyckie – nic w zapłacie: ni jednego słowa łaski, ni jednego słowa pociechy!

– Jezu, wejrzyj miłościwie, wspomóż, bo nie zdzierzę! – jęczała cisnąć głowę w poduszki, bych dzieci nie rozbudzić, a każda kostka w niej z osobna się trzesła płakaniem, żałością, poniżeniem i strasznym poczuciem krzywdy! Nie mogła sobie popuścić duszy tam przy nim ni potem z powrotem przy ludziach, więc teraz dopiero oddawała się rozpaczy, teraz pozwalała mocę rozdzierać serce i łączom gorzkim płynąć.

.....
Zaś nazajutrz, w świąteczny poniedziałek, dzień się podnosił jeszcze jaśniejszy, barzej jeno skąpany w rosach i modrawych omgleniach, ale i barzej rozśoneczniony i jakiś zgoła weselszy. Ptaki śpiewały rozgłośniej, a ciepły wiatr przeganiał po drzewinach, że szemrały jakby pacierzem cichuśkim; ludzie zrywali się raźniej wywierając drzwi a okna, na świat Boży lecieli spojrzeć, na sady przytrząśnięte zielenią, na te nieobjęte ziemie zwiesną oprzedzone, całe rosami skrzące, w słońcu radosnym utopione, na pola, kaj już oziminy, wiatrem kolebane, niby płowe, pomarszczone wody ku chałupom spływały.

Myli się przed domami, przekrzyki się niesły wskroś sadów, kajś już dym walił z komina, konie rżały po stajniach, skrzypiały wierzeje, wodę czerpali ze stawu, bydło szło do picia, krzyczały gęsi, a kiej dzwony uderzyły i ogromne, niebosiężne głosy jęły huczeć i rozlewać się na wieś, na pola, na bory dalekie, wzmogły się jeszcze krzyki, a serca żywiej i weselej zabiły.

Chłopaki już latały z sikawkami, sprawiając sobie śmigus, albo przyczajone za drzewami nad stawem, lały nie tylko przechodzących, ale każdego, kto

ino na próg wyjrzał, że już nawet ściany były pomoczone i kałuże siwiły się pod domami.

Zawrzały wszystkie drogi i obejścia, wrzaski, śmiechy, przegony narastały coraz barzej, bo i dzieuchy gziły się niezgorzej, lejąc się między sobą i ganiając po sadach, że zaś ich dużo było i dorosłych, to wnet dały radę chłopakom rozganiając ich na wszystkie strony, a tak się rozswawolili, że nawet Jaśka Przewrotnego, który się z sikawką od gaszenia pożarów zaczajał na Nastkę, dopadły Balcerkówny, wodą zlały i jeszcze do stawu zepchnęły na pośmiewisko...

Ale ozgniewany za despekt, iż to dzieuchy góre nad nim wzięły, przywał w pomoc Pietrka Borynowego i tak się zmyślnie zasadzili na Nastkę, aż ją dostali w pazury i pod studnię zawlekli, a tak srodze spławili, jaże wniewogłosy wrzeszczała... Zaś potem, dobrawszy jeszcze Witka, Gulbasiaka i co starszych, chycili Marysię Balcerkównę i taką jej kąpiel sprawili, aż matka z kijem leciała na pomoc; przyparli też gdzieś Jagnę i tego utytłali, nawet Józce nie przepuszczając, choć się prosiła i z bekiem leciała na skargę do Hanki.

– Skarży się, a rada, oczy się jej skrzą do figłów!

– A i mnie zapowietrzone do żywej skóry dojęły! – użalała się wesoło Jagustynka wpadając do chałupy.

– Niby te obwiesie komu przepuszczają! – biadoliła Józka przewłócząc się w suche szmaty, ale mimo strachu wyszła potem na ganek, bo aż dudniało na drogach od przeganiań i wieś się trzęsła wrzaskami: chłopaki dziw nie oszalały z uciechy, chodzili całą hurmą, zaganiając, kto się napatoczył, pod sikawki, aż sołtys musiał rozganiać swawolników, bo nie sposób się było pokazać z chałupy.

– Wama cosik niezdrowo po wczorajszym? – szepnęła Jagustynka susząc plecy przed kominem.

– Juści, trzęsie się we mnie i cięgiem me kopie, mgli me przy tym...

– Położcie się. Trzeba by się wam napić maciórkowego naparu! Strzęśliście się wczoraj! – zafrasowała się bardzo, ale że zapachnęła kiszka przysmażona, siadła wraz z drugimi do śniadania, łakomie wypatrując większego kawałka.

– Pojedziecie i wy, gospodyn: głodzeniem zdrowiu nie pomoże...

– Kiej mi się mierzi mięso; arbaty se zgotuję.

– Na przepłukanie flaków niezgorsze, ale byście się gorzałki przegotowanej z tłistością i korzeniami napili, rychlej by pomogło...

– Juści, zmarlaka by postawiły takie leki!... – zaśmiał się Pietrek, który wziął miejsce kole Jagusi, w oczy jej zaglądał podając usłużliwie, na co jeno spojrzała, i cięgiem, ją zagadując, ale że go zbywała bele czym, jał rozpytywać Jagustynkę o Mateusza, o Stacha Płoszkę i drugich.

– Jakże, widziałam wszystkich, spólnie se siedzą, a pokoje mają dworskie zgoła, wysokie, widne, z podlogą, jeno że z tą żelazną pajęczyną w oknach, bych się im na spacer nie zachciało. A przekarmiąją ich też niezgorzej. Grotówkę im przynieśli w połednie, spróbowałam: kieby na starym bucie zgotowana i smarowidłem od woza omaszczona. Na drugie zaś prażonych jagieł im postawili... no, Łapa by kulas na nie podniósł, a nie powąchał nawet. Za swoje się żywią, który zaś nie ma grosza, pacierzem se tojadło doprawia – opowiadała urągliwie.

– Rychło zaczną puszczać?

– Powiedały, że już na Przewody niektóre wróca! – szepnęła ciszej obzierając się trwożnie na Hankę, a Jagnę jakby coś podrzuciło z miejsca, że uciekła z izby, jeść nie skończywszy, stara zaś o Kozłowej zaczęła mówić.

– Późno wróciły i z niczym, przetrzęsły się jeno po kiełbasach i dworowi się napatrzyły! Powiedają, że czymś innym pachnie niżli chałupą!... Dziedzic im powiedział, co nikomu poradzić nie może bo to sprawą komisarza i urzędu, a kiejby nawet mógl, też by się nie wstawił za żadnym Lipczakiem, boć przez nich sam jest szkodny najbarzej! Wiecie, że to las mu sprzedawać wzbronili, a kupce go teraz po sądach włóczę. Klął pono siarczyście i krzyczał, że kiej on przez chłopów ma iść z torbami, to niech całą wieś zaraza wytraci!... Kozłowa już z tym od rana po chałupach lata i pomstą odgraża.

– Głupia, co mu ta zrobi pogrozą!

– Moiście, a bo to wiada, kiej kto komu miętkie miejsce wymaca, że i najlichszy... – urwała porywając się podtrzymać Hankę, leczącą na ścianę.

– Laboga! By to przedże nie przyszło przed czasem – szeptała wystraszona ciągnąc ją do łóżka, bo jej w ręku zemblała, pot kroplisty wystąpił na jej twarz, złotymi plamami okrytą. Leżała ledwie dychając, stara zaś octem wycierała jej skronie i dopiero kiej chrzanu pod nos nakładła, Hanka oprzytomniała otwierając oczy, zgudka ją jeno chyiła.

Rozeszli się do obrządzeń gospodarskich, Witek tylko ostał i upatrzywszy sposobną porę, jał prosić gospodyn, aby go puściła z kogutkiem.

– A idź, przyodziewy jeno nie ściarachaj i sprawuj się dobrze! Psy uwiąż, by za wami na drugie wsie nie poleciały! Kiedyż pójdzieta?

– A zarno no kościele.

Jagustynka wraziła głowę przez okno i zapytała:

– Kaj to psy, Witek? Wyniesłam im jeść, wołam i ni jednego!

– Prawda, dyć i w oborze rano nie były! Łapa! Burek! na tu! – nawoływał wybiegając przed dom, ale się nie odezwały.

– Musiały na wieś polecieć, bo suka Kłębów się goni... objaśnił.

Nikomu do głowy nie przyszło myśleć, kaj się psy podziały – zwyczajna przeciech rzecz. Dopiero po jakimś czasie Józka posłyszała gdziesik w podwórzu jakby głuche skamlenie, a nic tam nie nalazlszy, pobiegła w sad myśląc, że to Witek się rozprawia z jakimś psem obcym. Zdziwiła się nie dojrzawszy nikogo, sad był pusty i to skomlenie ucichło; ale powracając natknęła się na Burka; leżał nieżywy pod szczytową ścianą – leb miał rozwalony.

Narobiła takiego wrzasku, że się wszyscy zlecieli.

– Burek zabity! Złodzieje pewnie!

Trwoga powiała nad nimi.

– A dyć nie co insze, w imię Ojca i Syna! – krzyknęła Jagustynka dojrzawszy naraz kupę ziemi wywalonej i dół wielki pod przyciesiami.

– Podkopali się do ojcowej komory!

– Jama, że konia by przewłówkł!

– A zboża pełno w dole.

– Jezu, a może tam jeszcze są zbóje! – zakrzyczała Józka.

Rzucili się na Borynową stronę, Jagusi już nie było, stary ino leżał twarzą do izby, w komorze zaś, zawdy mrocznej, widno było, światło buchało dziurą, że łacno dojrzeli, jako wszystko było pomieszane kiej groch z kapustą, zboże powysypywane zalegało ziemię razem ze szmatami, pościąganyimi z drągów; nawet motki przedzy i wełna leżały potargane i zwichrone. Nie sposób było na razie zmiarkować, czego brakowało.

Ale Hanka od razu pomiarkowała, że to kowalowa być musi robota; gorąc ją przejął na myśl, iż kiebzy się jeden dzień opóźniła, nalazłby pieniądze i zabrał... Nachyliła się nad dołem kryjąc przed ludźmi kuntentność, a sprawdzając cosik sobie za stanikiem.

– Czy aby nie brak czego w oborze? – rzekła, niby tknięta podejrzeniem.
Na szczęście, nic nigdzie nie brakowało.

Dobrze były drzwi pozawierane! – ozwał się Pietrek i skoczył naraz do ziemniaczanego dołu, odwalił z wejścia ocipkę wielgachną i wyciągnął stamtąd Łapę skowyczącego.

– Juści, że złodzieje go tam wrzucili, ale to dziwne, pies zły i dał się...
– I nikto w nocy nie słyszał szczekania!

Dali znać o sprawie sołtysowi, rozniosło się też migiem po wsi, że w dyrdy lecieli oglądać, wyrzekać a deliberować. Sad zapełnił się ludźmi, cisnęli się kiej do konfesjonału, kużden głowę wtykał do dołu, powiadał swoje i Burka pilnie oglądał.

Zjawił się i Rocho, a uspokoiwszy rozpłakaną i wrzeszczącą Józkę, która każdemu z osobna opowiadała, jak to było, poszedł do Hanki, leżącej znowu na łóżku, ale jakoś dziwnie spokojnej...

– Złakłem się, byście tego zbytnio do serca nie wzięli! – zaczął.
– I... niczego chwała Bogu nie wziął... zapóźnił się... – przyciszyła głos.
– Miarkujecie, kto?...
– Dałabym głowę, że kowal.
– To chyba na cosik upatrzonego polował?
– Juści... jeno że mu się wypsnęło, do waju tylko mówię...
– Juści, za rękę trza by złapać albo świadków mieć... No, na co się to człowiek waży la grosza!...

– Nawet przed Antkiem się nie wygadajcie, moi drodzy! – prosiła.
– Wiecie, żem nieskory do zwierzeń, a łacniej przecież zabić człowieka niżli go urodzić. Znałem go, że krętacz, ale o taką rzecz bym nie posądził.

– Jego stać na najgorsze, znam ja go dobrze...
Wójt nadszedł z sołtysem i wzięli oglądać szczegółowo, wypytyując się Józki o wszystko.
– Żeby Kozioł nie siedział, myślałbym, co to jego sprawka... – szepnął wójt.

– Cichojęcie, Pietrze, bo Kozłowa ku nam zmierza – tracił go sołtys.
– Spłoszyli się, że nic pono nie unieśli.
– Pewnie, strażnikom trza by dać znać... nowa robota diabli nadali, że

człowiek świąt nawet zażyć spokojnie nie może...

Sołtys naraz się schylił i podniósł żelazny, okrwawiony pręt.

– Tym ci zakatrupili Burka!

Żelazo przechodziło z rąk do rąk.

– Pręt, z jakiego zęby do bron kują.

– Mogli ukraść choćby i z kuźni Michałowej.

– Kuźnia już od piątku zawarta.

– Kowala trza wypytać, czy mu nie zginęło.

– Tak mogli ukraść, jak mogli przynieść z sobą, wójt to wama mówi, a kowala w chałupie nie ma, co zaś robić, moja to sprawa z sołtysem! – podniósł głos, krzycząc, by się nie tłoczyli po próżnicy i do dom szli.

Nikto się go nie ulęknał, jeno że czas się było zbierać do kościoła, to wnet się porozchodziły, bo już i ludzie z drugich wsi nad płotami ciągnęli gęsiego, i wozy coraz częściej dudniały na moście.

A kiej się do cna wyludniło, wsunął się do sadu Bylica i nuże dopiero oglądać swojego pieska, cucić go a przemawiać do niego cichuško.

Dom też opustoszał, do kościoła poszli, Hanka jeno w łóżku ostała, pacierze se przepowiadając, a myśląc o Antku, że zaś cicho się zrobilo, bo stary dzieci powiodł na drogę, zasnęła kwardo.

Już ano stanęło przypołudnie, galancie przygrzane i tak cichuśkie, jaże śpiewy narodu rozchodziły się z kościoła i brzęczały po szybach, już i przedzwonili na Podniesienie, a ona cięgiem spała. Zbudził ją dopiero turkot wozów pędzących po wybojach, bo jak to było we zwyczaju, w drugie święto Wielkanocy, po sumie, ścigali się, który pierw dopadnie swojej chałupy, że ino migaly przez drzewa bryki, zapchane ludźmi, i konie prane batami. Ścigali się tak siarczyście, że Chałupa się trzęsła i wrzawa turkotów i śmiechów wichrem przeleciała. Chciała się podnieść, obaczyć, ale domowi wracali i Jagustynka, krzątając się kiele obiadu, jęła opowiadać, jak zwaliło się tylachna narodu, co i połowa nie miała miejsca w kościele, że wszystkie dwory zjechały, a po sumie dobródziej zwoływał gospodarzy do zakrystii i cosik z nimi uredzał, Józka zaś znowu rozpowiadała o dziedziczkach, jak to były wystrojone.

– Wiecie, a to panienki z Woli to ci takie kupry dźwigają na zadzie, jakby te indory, kiej se ogony rozczapierzone postawią.

– Sianem se te miejsca wypychają lebo gałganami – pojaśniała stara.

– A w pasie wcięte kiej osy, batem bych je poprzecinał, że ani poznać, kiej te brzuchy dziewczą... Z bliskam wypatrywała.

– Kaj? a pod gorsety wpychają. Powiadała mi jedna dwórka, co za pokojową była w modlickim dworze, jak to niektóre dziedziczki się głodzą i pasami na noc ściągają, by ino nie pogrubieć. Taka moda dworska, aby każda pani cieniuśką się wydawała, niby tyczka, na zadzie jeno wydęta.

– We wsi inaczej, boć z chudych przekpiwają się parobki.

– Zaśby nie! dzieucha musi być kiej lepa, rozrosła wszędzie, taka, co to jak się człek do niej przyprze, to jakby do pieca gorącego... – powiedział Pietrek, wpatrzony w Jagusię, wystawiającą garnki z komina.

-Widzisz go, pokrakę, wypróżnował się, podjadł se mięsem i jakie mu to już smaki na ozór przychodzą! – zgromiła go Jagustynka.

– Jak taka się przy robocie rucha, to dziw się jej weśniak nie rozpęknie...

Chciał jeszcze cosik trefnego dodać, ale Dominikowa przyszła opatrywać Hankę, i wygonili go z izby.

Obiad też zaraz podawali na ganku, gdyż ciepło było i słonecznie. Młoda zieleń polsniewała, trząchając się cichuśko na gałązkach i gmerząc kiej motyle, ptasie świegoty roznosiły się ze sadów.

Dominikowa zakazała Hance ruszać się z pościeli, a że zaraz po obiedzie nadeszła Weronka z dziećmi, do łóżka przystawili ławę i Józka naniosła święconego i flachę gorzałki z miodem, bo Hanuś, choć z trudem nieco, ale godnie, po gospodarsku podejmowała siostrę i sąsiadki, które wedle zwyczaju jeły posobnie przychodzić w gościu użalać się nad nią, gorzałki pociągać, słodkim plackiem wolniuśko się delektować i różności sąsiedzkie rozpowiadać, głównie zaś o tym podkopie pod komorę trajkotać.

Zasie domowi przed chałupą się wygrzewali poredzając z ludźmi, jacy wciąż do sadu szli, a srodze medytowali nad jamą jeszcze nie zawaloną, gdyż wójt wzbronił do czasu przyjazdu pisarza i strażników.

Właśnie Jagustynka była rozpowiadała o tym, nie wiada już dzisiaj po raz który, kiej z podwórza wywalili się chłopaki z kogutkiem. Witek ich wiódł, wystrojony sielnie, w butach nawet i kaszkiecie Borynowym, srodze na bakier nadzianym, a pobok w kupie szedł Maciuś Kłębów, Gulbasiak, Jędrek, Kuba Grzeli z krzywą gębą syn i drugie. Kije mieli w rękach i torbeczki przez plecy, Witek zaś tulił pod pachą skrzypice Pietrkowe.

Wywiedli się na drogę z paradą i najpierw ruszyli do dobrodzieja, bo tak po inne roki parobki poczynały. Śmiało weszli do ogrodu, przed plebanię, ustawiły się w rząd, wysuwając przed sie kogutka. Witek zagrał na skrzypicy, Gulbasiak jał kręcić cudakiem i piać, a wszyscy, rypiąc kijami i nogami do wtóru, wraz zaśpiewali piskliwie:

Przyszliśmy tu po dyngusie!

Zaśpiewamy o Jezusie,

O Jezusie, o Maryje -

Dajcie nam co, gospodynies!...

I długo śpiewali, a coraz śmielej i rozgłośniej, aż wyszedł dobrodziej i po dziesiątku im rozdał, kogutka pochwalił i z łaską ich odpuścił...

Witek jaże spotniał ze strachu, czy o boćka nie zagada, snadź go jednak wśród drugich nie rozpoznał, ale na pokoje odszedł, przesyłając jeszcze przez dziewczynę słodziuśkiego placka, że huknęli mu śpiewkę na podziękę i do organistów pociągnęli.

Potem zaś już chałupy nawiedzali wraz z całą chmarą dzieci rozwrzeszczanych i tak się cisnących, że musieli obraniać kogutka przed naporem, gdyż każde piórek chciało tykać i kijaszkiem zaruchać.

Witek ich prowadził rej wiodąc i na wszystko mając czujne oko, nogą znać dawał, by zaczynać, a smykiem rządził, kaj nutę wyciągać cieniuśką, a kiej

grubą; jemu też oddawali gościńce. A z taką paradą się wodzili i tak szumnie, jaże na całą wieś roznosiły się śpiewania i przygrywki skrzypicy, a ludzie wielce się dziwowali, że to skrzaty, ledwie odrosłe od ziemie, a poczynają sobie niby parobki.

Pod zachód się już miało, poczerwieniałe ździebko słońce przetaczało się nad bory, a po niebie modrym rozwójczyły się białe chmurki, kiej te nieprzeliczone stado gęsi, wiater się też ruchał kajś góram chwiejąc czubami ordzawiających topoli, a we wsi czyniło się coraz rojniej i gwarliwiej: starsi poredzali przed chałupami zasiedając progi, dzieuchy gziły się nad stawem lub ujawszy się wpół chodziły kolebiąco, piesneczki zawodząc, iż kiej kwiaty makowe lebo nasturcji roiły się między drzewinami, we wodzie się odbijając niby w lustrze, dzieci latały z dyngusiarzami, zaś jeszcze insi w pola szli miedzami.

Na nieszpór już przedzwaniali, kiej gruba Płoszkowa, odwiedziwszy przodzi Borynę, wchodziła do Hanki.

– Byłam u chorego. Jezu, a to leży, jak leżała... Zagadywałam: ani spojrzał na mnie. Słońce mu świeci na łóżko, to je palicami zagrabię, jakby w garście chciał ująć i kiej to maluśkie dzieciątko w nim grzebie! Prosto płakać, co się to z człowieka zrobiło! – rozpowiadała siadając przy łóżku, ale przepiła jak i drugie, siegając do placka. – Jada to teraz, bo widzi mi się potluścią?

– Już niezgorzej, że może mu ku zdrowiu idzie!...

– Chłopaki poszły z kogutkiem do Woli! – zatrąjkotała Józka wpadając, ale dojrzawszy Płoszkową, wyniesła się przed dom do Jagusi.

– Józka, bydło czas obrządać! – zawała.

– Pewnie komu święta, to święta, a brzuch zawdy o głodzie pamięta! Byli z kogutkiem i u mnie... sprawny ten wasz Witek i ze ślepiów mu dobrze patrzy.

– Juści, co do figłów pierwszy, do roboty jeno go trza kijem napędzać!

– Moiście, a dyć ze służbą wszędzie jednaka bieda! Młynarzowa się przede mną uskarżała na swoje dziewczki, że pół roku utrzymać nie może.

– Prędko się tam dorabiają dzieciaków... Świeży chleb pomaga!

– Chleb jak chleb, ale to czeladnik sprawi, to synek, ten z klas, do domu zajrzy, a powiadają, że i sam młynarz żadnej nie przepuści... to i trudno dziewczki dotrzymać do roku. Co prawda, to i służba hardzieje... Mój ano chłopak do pasjonki, że to chłopaków w domu brak, za psa me uważa i każe se mleka na podwieczorek podawać! Słyszane to rzeczy!

– Parobka mam, to mi nie nowina, czego im się zachciewa, ale godzić się na wszystko muszę, bo pójdzie se we świat w największą robotę i cóż poczne przez niego w tylim gospodarstwie!

– Żeby go wama tylko nie odmówiła która – rzekła ciszej.

– Wiecie to co? – zatrwożyła się niemało.

– Doszło me cosik z boku... może cyganią, to nie rozpowiadam. Hale, gadu, gadu, a z czym to ja przyszłam? Obiecały się przyjść niektóre, ugwarzym się, sieroty, przyjdzie i wy... jakże, Borynowej by nie było, kiej co najpierwsze się zbierą.

Przypochlebiała, ale Hanka wymówiła się słabością, po prawdzie, bo już

poczuła się ździebko napita.

Płoszkowa, wielce markotna odmową, Jagnę poszła zapraszać.

Ale i Jagusia się wymawiała, że to już kajś indziej z matką się obiecały...

– Poszlibyście, Jagna, ckni się wama za chłopami, a do Płoszkowej ani chybi co Jambroży zajrzy albo któren z dziadków i zawždy choccia portkami zaleci... – szepnęła Jagustynka spod chałupy.

– A wy to po swojemu tym słowem kieby nożem żgacie...

– Wesoło mi, tom rada kuźdemu, czego mu potrza! – szydziła.

Jaguś ciepnęła się ze złości i na drogę wyszła, bezradnie wodząc oczyma po świecie i ledwie płacz wstrzymując. Juści, że się jej strasznie cknioło!

Cóż, że święta czuć było wszędzie, że ludzie się roili, że śmiechy i krzyki trzęsły się nad wsią, że nawet po szarych polach czerwieniały kobiety i piesneczki kajś niekaj dzwoniły?... – jej było smutnie i tak ckno czegoś, że już wytrzymała nie mogła. Od samego rana tak ją cosik rozpierało i ponosiło, że po znajomych latała, po drogach, w pole wychodziła i nawet coś ze trzy razy się przeobłoczyla, na darmo wszystko, nie pomogło: rwało ją coraz barzej, by gdziesik lecieć, coś robić, szukać czegoś...

Że i teraz się poniesła aż na topolową drogę i szła zapatrzoną w czerwoną, ogromną kulę słońca, spadającego nad bory, szła przez te progi cieniów i lśnień, które zachód rzucił przez drzewa.

Chłód mroków ją owionął, a ciche, nagrzane dychanie pól przejmowało na wskroś lubym dygotem; od wsi goniły słabnące gwary, a skądciś zawiewał zawodliwy głos skrzypicy i czepiał się serca, kiejby ta złotymi rosami brzęcząca pajęczyna, jaże rozsnuła się w cichuńskim trzepocie topoli, w mrokach, co już pełzały bruzdami i czaiły się w krzach tarnin.

Szła przed siebie, ani wiedząc, co ją niesie i dokąd.

Wzdychała głęboko, czasami ręce rozwodząc, czasami przystając bezradnie i tocząc rozpalonymi oczyma, jakby zaczepki dla udręczonej duszy szukała, ale szła dalej przedąc myśli wiotkie i nikłe, jako te świetliste nici na wodzie, że nie uchycisz, bo zmąca się i przepadną od cienia ręki. Patrzała w słońce, nie widząc niczego, topole, co rzędami pochyłyły się nad nią, zdały się jej jako zamglone przypomnienia... Siebie jeno mocno czuła i to, że ją rozpiera aże do bolu, do krzyku, do płaczu, że ją ponosi gdziesik, iż czepiłaby się tych ptaków lecących pod zachód i na kraj świata pofrunęła. Wzbierała w niej jakaś moc paląca i tak rzewliwa, że łzy przysłaniały oczy i ognie się po niej rozlewały; rwała lepkie, pachnące pędy topoli, chłodząc nimi rozpalone usta i oczy...

Czasem przysiadała pod drzewem i skulona, wsparłszy twarz na pięściach, zapadała w siebie bez pamięci, cisnąć się jeno do pnia i preżąc... i ledwie dysząc...

Jakby i w niej wiosna zaśpiewała swoją pieśń upalną, że burzyło się w niej i cosik poczynało, jako w tych ziemiach rodnych, ugorem leżących, poczyna się o wiośnie, jako w tych drzewinach, opitych mocą rostu, śpiewa i jako wszędzy się rozpręża, kiej pierwsze słońce przygrzeje...

Dygotała w sobie, paliły ją oczy, zaś omdlałe nogi stulały się bezwolnie i ledwie ją niesły. Płakać się jej chciało, śpiewać, tarzać po runiach zbóżmię-

ciuchnych i chłodnymi rosami operlonych, to brała ją szalona chęć skoczyć w ciernie, przedzierać się wskroś szarpiących gąszczów i poczuć dziki, luby ból przepierań i szamotań.

Zawróciła naraz z powrotem i dosłyszawszy głosy skrzypicy pobiegła ku nim. Hej, tak zakręciły się w niej, taką zawrotną lubością przejęły, że w tany by się puściła, w ścisł karczmy rozhukanej, w tumult, w pijatykę nawet, że choćby w samo zatracenie, hej!...

Dróżką od cmentarza do topolowej, całą w czerwonych ogniach zachodu, szedł ktosik z książką w ręku i pod białymi brzózkami przystawał.

Jasio to był, organistów syn.

Zza drzewa chciała popatrzeć na niego, ale ją dojrzał.

I uciec nie poredziła, nogi jakby się ziemi czepiły i oczu nie mogła oderwać od niego; zbliżała się z uśmiechem, zęby mu grały w czerwonych wargach, smukły był, rosły i biały na gębie.

– Jakbyście mnie, Jaguś, nie poznali?

Aż ją w dołku ścisnęło od tego głosu.

– Co bym ta nie poznała!... jeno pan Jaś taki tera galanty, taki inszy...

– Pewnie, lata idą... Byliście u kogo na Budach?

– Tak sobie ino chodziłam, święto przeciek. Nabożna? – tknęła nieśmiało książką.

– Nie, o krajobrazach dalekich i o morzach!

– Jezu! o morzach! A te obraziki też nie święte?

– Zobaczcie! – podsunął jej pod oczy książkę i pokazywał.

Stali ramię w ramię, bezwolnie wpierając się w siebie biedrami, a tykając głowami nisko przychylonymi. Pojaśniął ją niekiedy, wtedy podnosiła na niego oczy podziwu pełne, nie śmiejąc dychać ze wzruszenia, a cisnąć się coraz barzej, bych lepiej dojrzać, gdyż słońce opuściło się już za bory.

Naraz wstrząsnął się cały i odsunął żdziebko.

– Mroczeje, czas do domu! – szepnął cicho.

– A to pódźmy!

Szli w milczeniu, nakryci prawie cieniami drzew. Słońce zaszło, modrawe mroki trzęsły się na pola, zórz dzisiaj nie było, jeno przez grubachne pnie topoli widniał na niebie złocisty rozlew, świat przygasał.

– I to wszystko prawda, co tam pokazane? – przystanęła.

– Wszystko, Jaguś, wszystko.

Jezu, takie wody wielgachne, takie swiaty, że uwierzyć trudno.

– Są, Jaguś, są! – szeptał coraz ciszej zaglądając jej w oczy z tak bliska, że wstrzymała oddech, dreszcz ją przeszedł i podała się piersiami naprzód, czekała, iż ją obejmie i do pnia przyprze, jaże ramiona się jej ozwarły i gotowa się była dać, ale Jasio odsunął się śpiesznie.

– Muszę iść przedzej, dobrano Jagus! – i polecał.

Z dobry pacierz przestała, nim się poredziła ruszyć z miejsca.

– Urzekł me czy co! – myślała wlekąc się ociężale, mat jakiś miała w głowie, ciągotki ją rozbierały.

Wieczór się robił, światła błyskały tu i ówdzie, a z karczmy roznosiło się granie i przytłumione rozmowy.

Zajrzała przez okno do izby rozświetlonej: pan Jacek stояł w pośrodku i rzutał na skrzypcach, zaś przed szynkwasem kolebał się Jambroży, krzykliwie cosik rozpowiadał komornicom, często po kieliszek sięgając.

Naraz ktosik ją wpół krzepko ujął, że krzyknęła kurcząc się i wydzierając.

– Przydybałem cię i nie pusczę... napijem się ździebko... pódzi... – szeptał wójt nie zwalniając z pazurów i pociągnął ją bocznymi drzwiami do alkierza.

Nikto nie dojrzał, bo już prawie ciemno było na świecie i mało kto przechodził drogą.

Wieś już przycichała, milkły gwary i pustoszały opłotki, naród rozchodził się po chałupach, dobiegały święta i dni słodkich wczasowań, powszednie jutro stояło za progiem i w mrokach ostre kły szczerzyło, że niejedną duszę lęk ściskał i turbacje obsiądały na nowo...

Posmutniała wieś i przyg Głuchła, jakby do ziemi barzej przywierając i tuląc się w sady oniemałe, jeszcze tam kajś niekaj siedzieli na przyżbach dojadając święcone i z cicha gwarząc, gdzie zaś spać się rychlej wybierali, pieśnie pobożne przyśpiewując.

Tylko u Płoszkowej rojno było i gwarno, zeszły się były sasiadki, a obiadlszy ławy, poredżały godnie między sobą. Wójtowa na pierwszym miejscu siedziała, zaś pobok pękata, wyszczekana Balcerkowa swojego dowodziła; była i chuda Sikorzyna, była i jazgocząca cięgiem Borynowa, stryjeczna chorego, była i kowalowa z najmłodszym przy piersi, ugwarzająca się z poboźną, cichą sołtysową, i drugie były co najpierwsze we wsi.

Siedziały natuszone i odęte kiej kwoki w barłogu, a wszyckie we świątecznych sutych wełniakach, w chustkach, lipecką modą do pól pleców opuszczonych, w czepcach kiej koła bieluchne, a rzesiście skarbowane nad czołami, we fryzkach po uszy nastroszonych, na które tyle korali nawiesiły, ile która miała. Zabawiali się galanto, gęby z wolna czerwieniały i kuntentność rozpierała, poprawiały pilnie wełniaków, by się nie przygnietły, i już jely do się przysiadać coraz bliżej, a ciszej poredzać bierąc się wzajem na ozory.

A kiej kowal się jawił, powiedział, co prosto z miasta wraca, na dobre się rozweseliły. Chłop był wyszczekany, jak mało który, że zaś był już ździebko napity, to jął wycyganiać takie rzeczy do śmiechu, jaże za boki się brały; izba się zatrzesła, on zaś śmiał się najgłośniej, jaże ten jego rechot słychać było u Borynow.

Długo se używali, bo coś trzy razy Płoszkowa po gorzalkę posyłała do Żyda.

Zaś u Borynow jeszczе siedzieli przed chałupą. Hanka wstała i otulona w kożuch, gdyż ziąb wziął po zachodzie, była z drugimi.

Póki dnia starczyło, Rocho im czytał z książki, że nieraz Hanka, rozglądając się, przykazywała cicho Józce:

– Wyjrzyj no na drogę...

Ale nikogój nie było i czytał, póki wieczór nie zamroczył ziemi, a potem

powiadał jeszcze różności, gdyż srodze się rozciekawili. Noc ich okrywała, iż ledwie się znaczyli na białej ścianie chałupy; wieczór się stawał ciemny i chłodny, gwiazdy nie wzeszły, głucha cichość ogarniała świat, jeno co woda bełkotała kajsić i psy warczały.

Zbili się w kupę, że Nastuś z Józką, Weronka z dziećmi, Jagustynka, Kłębowa i Pietrek prawie u nóg Rochowych przysiedli, a Hanka nieco z boku na kamieniu.

Rozpowiadał o całym polskim narodzie historie różne, to przypowieści święte, to cudańka takie o świecie, że kto by je ta pojał i zapamięta!

Zasłuchali się, nie ważąc odsapnąć ni poruszyć się z miejsc i całą duszą pijąc te słowa miodne, jak wyschła ziemia pije dżdże rosiste i ciepłe.

On zaś, prawie niewidny la oczu, uroczystym, cichym głosem powiadał:

- „Po zimie zwiesna przychodzi każdemu, który jej czeka w pracy, modlitwie a gotowości.”

- „Dufajcie, bo pokrzywdzone zawźdy góre wezmą.”

- „Ochfiarną krwią i trudem trza posiewać człowieką szczęśliwość, a który ten posiały, wzejdzie mu i czas żniwny miał będzie.”

- „Ale kto jeno o chleb powszedni zabiega, do stołu Pańskiego nie siądzie.”

- „Kto ino wyrzeka na złe, nie czyniąc dobra, ten gorsze зло rodzi.”

Długo powiadał, a tak mądrze, że nie spamiętać, i coraz ciszej a rzewliwiej, że zaś go noc całkiem okryła, to się zdawało, jakoby ten głos święty z ziemię wychodził albo że to głos pomarłych pokoleń Borynowych, co w noc te Zmartwychwstania Bóg je na świat odpuścił i prawią teraz ze zmurszałych ścian, z drzew pochylonych, z gęstej nocy, ku przestrodze a opamiętaniu rodzonych.

Dusze się wszystkie ważyły na tych słowach, bijących w serca jak dzwon, i niesły się w omroczone utęsknienia, w niepojęte dziwy marzeń.

Nikto nie dosłyszał nawet, że psy zaczęły w całej wsi ujadać, ktoś krzyczał na drogach i zadudniały bieganiny.

- Podlesie się pali! – zawrzeszczał jakiś głos przez sad.

Wybiegli na drogę.

Prawda była: dworskie budynki na Podlesiu stały w ogniu, płomienie kiej czerwone krze wybuchały z ciemności.

- A słowo ciałem się stało! – szepnęła Jagustynka Kozłową wspominając.

- Kara boska przychodzi.

- Za naszą krzywdę! – krzyżowały się w ciemnościach głosy.

Drzwi chałup trzaskały, ludzie w dyrdy a na pół odziani wpadali na drogi, a coraz większą kupą cisnęli się na most przed młynem, skąd widać było najlepiej, że może w jakiś pacierz cała wieś już się stłoczyła.

Pożar zaś urastał co chwila, folwark stояł na wzgórzu pod lasem, więc chociaż o parę wiorst od Lipiec, widać było jak na dłoni wzmaganie się ognia. Na czarnej ścianie lasu roily się ogniste jezory i wybuchały krwawe, skłębione chmury. Nie było wiatru i ogień wynosił się coraz wyżej, budynki płonęły kiej smolne szczapy, czarne dymy waliły słupami, a krwawy, zwichrzony brzask rozlewają się w ciemnościach rzeką ognistą i chwiał się już nad borem.

Przeraźliwe ryki rozdarły powietrze.

- Wołowina się pali, nie uratują wiele, bo jedne drzwi.
- Stogi się teraz zajmują!
- Już stodoły w ogniu! – wołali strwożeni.

Ksiądz nadbiegł, kowal, sołtys, a w końcu i wójt skądcisi się zjawił, ale choć pijany, że ledwie się trzymał na nogach, zaczął wrzeszczeć i wyganiać ludzi, bych na pomoc lecieli dworowi.

Ale nikt się z tym nie śpieszył, a jeno zły pomruk zerwał się w ciźbie:

- Niechaj chłopów puszcza, to polecą ratować!

I nie pomogły klątwy ni groźby, ani nawet proboszczowe płakshiwe błagania: naród stояł nieporuszony i w ogień ponuro patrzał.

– Psiekiewie paroby dworskie! – zakrzyczała Kobusowa pięścią grożąc.

Że tylko wójt wraz ze sołtysem i kowalem pojechali do ognia, i to z gołymi rękoma, gdyż ani bosaków, ni wiader nie pozwolili zabierać z chałup.

– Kijami tego, który ruszy! Na stracenie ścierwę! – zawrzeszczały jak jedna.

A cała wieś się już zebrała, do najmłodszych, co je rozkrzyczane na ręku przyhustywali, i kłębili się wielką, ponurą ciźbą, że mało kto się odzywał, a i to szeptem, paśli jeno chciwe oczy i wzdychali, bo w każdym sercu krzewiły się przytajone srogo radoście, że to za lipeckie krzywdy Pan Bóg dziedzica ogniem pokarał.

Do późna w noc się paliło, a nikto do dom nie poszedł: czekali cierpliwie końca, że to już jedno morze ognia przewalało się nad folwarkiem i biło spiętrzonymi falami w niebo, zapalone snopki z dachów i gonty roznosiły się krwawym deszczem, a od czerwonych łun, co jak ogniste płachty wiewały w ciemnościach, zrumieniły się czuby drzew i dachy młynicy zaś staw jakby kto potrząsł bladym zarzemiem.

Turkoty wozów, krzyki ludzi, ryki, straszna groza zniszczenia były z pożaru, a wieś wciąż stała, jakby ten żywy mur w ziemię wrosły, a pasący oczy i dusze odemsta...

Zaś od karczmy rozlegał się ochrypły głos pijanego Jambroża:

Dziś Maryś moja, Maryś! Da dobre piwo warzysz!

Rozdział 31

Na taką dziwną wieść Hanka aż się uniesła z pościeli, że Jagustynka przechwyciła ją jeszcze w porę i do poduszek przygnietła.

- Dyć się nie ruchajcie, nie pali się nikaj!
 - Bo taką rzecz powiedzieli, jakby im we łbie zamroczyło; przemyjcie sobie ciemię świętą wodą, to wama dur przejdzie.
 - Nie, Hanuś, rozum swój mam i prawdę rzekłem, jako pan Jacek od wczoraj siedzi wraz ze mną... juści... – jąkał Bylica przyginając się do kichania po tegim zażyciu.
 - Widać już do cna ogłupiał! Obaczcie; czy nie wracają, dziecko mi za-głodzą.
 - Od kościoła nikogo jeszcze nie widno! – objaśniła po chwili Jagustynka, znowu zabierając się do upratowania izby, posypując ją piaskiem.
 - Stary kichał zawzięcie raz po razie, że aż na ławie przysiadł.
 - Trąbicie kiej w mieście na rynku!
 - Bo krzepka tabaka pana Jackowa, całą paczkę mi dał... całą...
- Rano jeszcze było, oknem zazierało jasne i ciepłe słońce drzewa się w sadzie chwiały od wiatru, zaś przez wywarте drzwi do sieni cisnęły się pogięte gęsie szyje i czerwone, syczące dzioby, a całe stado utaplanych w blocie i piszczących gąsiąt skrabało się na próg wysoki. Naraz pies gdziesik zawarczał, że gęsi podniosły krzyk, a kwoki siedzące na jajach gdakać poczęły strachliwie i sfruwać z gniazd.
- A dyć chociaż do sadu wypędźcie, może się trawą zabawią.
 - Wypędzę, Hanuś, i od gap przypilnuję...
- Wnet przycichło w izbie, jeno szum drzew dochodził ze dworu i kolebały się zdziecko świąty, wiszące u czarnego pułapu.
- Co tam chłopaki robią? – zapytała Hanka po długiej chwili.
 - Pietrek orze ziemniaczysko pod górką, a Witek we wałacha bronuje zagony pod len na świątkim dołku.
 - Mokro tam jeszcze?
 - Juści, trepy całkiem więzną, ale po zbronowaniu rychlej przeschnie.
 - Nim się też ziemia wygrzeje do siewu, może już wstanę...
 - O sobie teraz pamiętajcie, a roboty wama nikto nie ukradnie!
 - Wydowane to krowy?

- Samam doila, bo Jaguś pod oborą szkopki ustawiała i gdziesik poszła.
- Nosi się ciegiem po wsi jak ten pies, że żadnej pomocy ni wyręki. Hale, powiedzcie Kobusowej, że zagony pod kapustę dam i Pietrek gnój od niej wywiezie i zaorze, ale po cztery dni odrobku z jednego. Przy sadzeniu ziemniaków odrobiłaby połowę, a resztę we żniwo.
- Kozłowa też chciałaby zagon pod len na odrobek.
- Tyla odrobi, co pies napłacze. Niech se kaj indziej szuka, dosyć się łoni naszczekała przed całą wsią na ojca, że ją Ukrzywdził.
- Jak wam do upodoby, wasz gront, to i wasza wola! Filipka tu wzoraj podczas waszych rodów zachodziła o ziemniaki.
- Za pieniądze chciałaby?
- Odrobiłaby; tam grosza w chałupie nie poświeci, głodem przymierają.
- Z pół korczyka do jedzenia zaraz niech weźmie, a potrza jej więcej, to dopiero po sadzeniu, boć nie wiada, wielu ostatnie. Przyjdzie Józka, to odmierzy, choć robotnica z Filipki, no!... zbywa jeno...
- A z czego to nabierze moczy? Nie doje, nie dośni, a co rok rodzi.
- Marnacja, mój Jezu, żniwa jeszcze za górami, a przednówek za progiem.
- Za progiem! W chałupach już siedzi, za brzuchy ściska, że ledwie zipią.
- Wypuściliście to maciorek?
- Legła pod ścianą, ale prosiaki śliczne, okrągluchne kiej te bułeczki.
- Bylica stanął we drzwiach i zająkał:
- Gęsi pod jangrestami ostawiłem. A to przyszedł niby pan Jacek we święto i powiada: „Wprowadzi się do ciebie, Bylica, na komorne i dobrze zapłacie...” Myślałech: przekpiwa se z chłopa, jako u panów zwyczajnie, i rzekę: „Grosza mi potrza i pokoje wolne mam!” Zaśmiał się, dał mi paczkę peterburki, chałupe obejrzał i mówi: „Wy możecie tu wysiedzieć, to i ja poradzę, a chałupę z wolna wyporządzim, że za dwór starczy!”
- Cie, taki szlachcic, dziedziców brat! – dziwiła się stara.
- Zrobił se legowisko pobok mojego i siedzi. Wychodziłem, to na progu papierosa kurzył i wróble ziarnem przynęcał.
- A cóż to jadł będzie?
- Garnuszki ze sobą sprowadził i arbatę ciegiem warzy a popija...
- Na darmo tego nie robi, cosik w tym być musi, że taki pan...
- A jest, że do cna oglupiał! Człowiek každen zawdy zabiega i turbuje się o lepsze, a taki pan chciałby mieć gorzej? Nic inszego, jeno rozum stracił – mówiła Hanka unosząc głowę, gdyż w opłotkach rozległy się głosy.
- Wracali już z kościoła od chrztu. Przodem Józka niesła dziecko w poduszce, chustą przykrytej, pod stróżą Dominikowej, a za nimi walili wójt z Płoszkową, w kumy proszeni, z tyłu zaś kuszykał Jambroży nie mogąc nadążyć.
- Ale nim próg przestąpili, Dominikowa odebrała dziecko i przeżegnawszy się jęła z nim, wedle starego obyczaju, obchodzić cały dom, na węglach jeno przystając i przy każdym z osobna mówiąc:
- Na wschodzie – tu wieje...
- Na północy – tu ziebi...

- Na zachodzie – tu ciemno...
- Na południu – tu grzeje...
- A wszędzie strzeż się złego, duszo ludzka, i jeno w Bogu miej nadzieję.
- Niby nabożna, a taka guślarka z Dominikowej! – śmiał się wójt.
- Pacierz pomaga, ale i zamawianie nie zaszkodzi, wiadomo! – szepnęła Płoszkowa.

Szumno weszli do izby. Stara rozpowiła dzieciątko i jak je Pan Bóg stworzył, nagusieńkie i kiej rak czerwone, matce do rąk podała.

- Prawego chrześcijanina, któremu Rocho na imię przy chrzcie świętym dano, przynosim wam, matko. Niech się zdrowo chowa na pociechę!
- I niechaj z tuzin Rochów wywiedzie! Tęgi parobek: krzyczał, że nie trzą go była szczypać przy chrzcie, a sól wypluwał, jaże śmiech brał...
- Bo idzie z rodu, którym się gorzałki nie wyprzysiągał – ozwał się Jambroży.

Chłopak piszczał i majdał kulasami na pierzynie, Dominikowa przetarła mu wódką oczy, usta i czoło i dopiero go Hance przystawiła do piersi. Przypiął się kiej smok i ścichnął.

Hanka dziękowała serdecznie kumom całując się ze wszystkimi, a przepraszając, że chrzcziny nie takie, jak być powinny Borynowego dziecka.

– Urodzicie za rok czwartego, poprawim sobie wtedy i odbijem! – żartował wójt ocierając wąsy, bo już kieliszek szedł ku niemu.

– Chrzcziny bez ojca to jakby grzech bez odpuszczenia – ozwał się niebacznie Jambroży.

Rozplakała się na to Hanka, aż kobiety jęły do niej przepijać na pocieszenie i w ramiona brać, że utuliwszy żałośćce zapraszała, bych się dojadła brali, gdyż jajecznica na kiełbasie już pachnęła z michy.

Jagustynka czyniła przyjęcie, bo Józka przyśpiewała dzieciątku usypiając je w dużej niecce, że to u starej kołyski biegunów brakowało.

Długo skrzybotały łyżki, a nikto słowa nie wypuścił.

Że zaś dzieci do sieni się naszło i coraz to głowiny do izby wtykały, wójt rzucił im przygarść karmelków, iż z piskiem a bijatyką wytoczyły się przed dom...

- Nawet Jambroż zapomniał języka w gębie! – zaczęła Jagustynka.
- Bo se po cichu miarkuje, że chłopakowi gospodarkę trza szykować i dzieuchę.
- Gront – ojcowy to kłopot, a dzieucha – kumów.
- Nie zbraknie tego nasienia, nie! Proszę się z nim i by kto wziął, dopłacają.
- Musi być, co wójtowej ckni się do małego; widziałam, jak wietrzyła na płocie przyodziewę po swoich nieborakach!
- Pono na jesień wójt obiecuję sprawić chrzcziny!
- Przy takim urzędzie, a o czym potrza, nie zapominają!
- A bo smutno w chałupie bez dziecińskich wrzasków! – rzekł poważnie.
- Prawda, że i utrapień z nimi niemało, ale i wyręka jest, i pociecha...

– Specjały! I na złocie straci, kto je przepłaci! – mruknęła Jagustynka.

– Pewnie, że bywają i złe, za nic mające ojców, kwarde, ale jaka mać, taka nać, to się zbiera, co się zasiało! – westchnęła Dominikowa.

Rozsrożyła się Jagustynka, czując, że to jej przymawia.

– Łacno wam prześmiewać z drugich, że macie takich dobrych chłopaków, co to i oprzędą, i wydoją, i garnki pomyją jak najsprawniejsze dzieuchy.

– Bo w poczciwości chowane i w posłuszeństwie.

– Prawda, same nawet pysków nastawiają do bicia! Wypisz, wymaluj – podobne do swojego ojca! Juści, jaka mać, taka nać, prawdęście rzekli; a że pamiętam, coście za młodu z chłopakami wyprawiali, to mi nie dziwota, co Jagusia do was się całkiem udała, bo takusieńka jako i wy: niechby kołek, bele w czapie na bakier, zechciał... nie odmówi z poczciwości – syczała jej nad uchem, aż tamta pobladła chyląc głowę coraz niżej.

Jagna właśnie sień przechodziła, zawała jej Hanka, wódką częstując: wypiła i nie patrząc na nikogo, na swoją stronę poszła.

Wójt schmurniał, na próżno oczekując, że powróci.

Rozmowy jakoś nie szły, nasłuchiwał i chodził oczyma kryjomu za nią, gdy znów się ukazała i na podwórze przeszła.

I kobietom odechciało się pogwary; stare jeno się żarły rozwściekłonymi ślepiami, zaś Płoszkowa poredzała z cicha z Hanką. Jeden Jambroży nie przepuszczał flaszce i choć nikto nie słuchał, plótł cosik i wycyganiał niestworzone rzeczy.

Wójt się naraz podniósł i niby za dom się wyniósł, a chyłkiem, przez sad na podwórze poszedł. Jagusia siedziała na progu obory dając pić po palcu srokatemu ciolkowi.

Obejrzał się trwoźnie i pchając jej za gors karmelki szepnął:

– Naści, Jaguś, przyjdź o zmierzchu do alkierza, to dam ci cosik lepszego.

I nie czekając odpowiedzi, do izby śpiesznie powracał.

– Ho, ho, ciołek wam się zdarzył, dobrze go przedacie – mówił rozpinając kapot.

– Na chowanie pójdzie, bo to z dworskiego gatunku.

– Profit będzie pewny, ile że młynarzowy byk już do niczego. Ucieszy się Antek z takiego przychowku.

– Mój Jezu! kiej on go obaczy? kiej?

– Niezadługo, ja to wama powiadam, to wierzcie.

– Dyć wszystkich z dnia na dzień czekają.

– Mówię, że leda dzień się zjawią, cosik się ta przeciek z urzędu wie...

– A najgorsze, co pola nie chcą czekać.

– Jak się w porę nie obsieje, to straszno myśleć o jesieni!

Wóz jakiś zaturkotał. Józka wyjrzał za nim powiedziała:

– Proboszcz z Rochem przejechali.

– Ksiądz po wino do mszy się wybierał – objaśniał Jambroży.

– Że to Rocha wziął na probanta, nie Dominikową! – drwiła stara.

Nie zdążyła się odciąć Dominikowa, bo kował wszedł i wójt podniósł się

do niego z kieliszkiem.

- Spóźniłeś się, Michał, to gońże nas teraz!
- Prędko was, kumie, zgonię, bo tu już po was lecą...
- Co jeno domówił, wpadł zadyszany sołtys.
- A chodźże, Pietrze, pisarz ze strażnikami na was czekają.
- Psiachmać, że to ni pacierza spokojności! Hale cóż, urząd pierwszy...
- Odprawcie ich prędko i powracajcie.
- Abo to chwaci czasu; o pożar na Podlesiu i o wasz podkop będą penetrowali...

Wybiegły wraz z sołtysem, a Hanka wpierając oczy w kowala rzekła:

- Przyjdą opisywać, to im rozpowiecie wszystko, Michale.
- Skubał wąsy i wbił ślepie w dzieciaka, niby się to mu przypatrując.
- Cóż to im powiem? tyla, co i Józka poredzi!
- Dzieuchy przeciek do urzędników nie wyślę, nie przystoi, a powiecie, że ile wiadomo, z komory niczego nie wynieśli, czy zaś co inszego nie zginęło, to już... Bogu jednemu wiadomo... i... – strzepnęła pierzynę pokaszlując, by nie pokazać mu twarzy szydliwej, ale on się jeno ciepnął i wyszedł.

- Świędlerz jucha! – prześmiechnęła się leciuchno.
- Że krótkie były, to się jeszcze urwały! – narzekał Jambroż po czapkę siegając.

 - Józka, urznij im kiełbasy, niech se chrzciny w domu przydłużą.
 - Gęś to jestem, bym suchą kiełbasę ćkał?
 - Podlejcie se gorzałką, byście nie wyrzekali.
 - Mądre ludzie powiadają: rachuj kaszę, kiej ją sypiesz do garnka, paliców przy robocie nie oglądaj, ale kieliszków przy poczęstunku nie licz...
 - Kaj grzysi przydzwaniają, tam pijak do mszy służy!

Przegadywali, nie szczędząc gorzałki, ale nie wyszły i dwa pacierze, kiej sołtys jął oblatywać chałupy i wołać, by się wszyscy schodzili do wójta przed pisarza i strażników.

- Ozgniewało to Płoszkową, że ujawszy się pod boki pysk na niego wywarła:
- A mam gdziesik... za pazuchą... wójtowe przykazy! Nasza to sprawa? prosilim ich? czas mamy la strażników, co? Nie psy jesteśmy, co na leda gwizd do nogi się zlatują! Potrza im czego, niech przyjdą i pytają! Jedna droga! Nie pójdziemy! – zawreszczała wybiegając na drogę do gromadki wylekłych kobiet, zbierających się nad stawem.

– Do roboty, kumy, w pola, kto ma sprawę do gospodyń, powinien wiezieć, kaj nas szukać. Hale, niedoczekanie ich, byśmy na bele przykaz rzucali wszysktko i szły wystawać pod drzwiami kiej psy, trąby jedne! – krzyczała, srodze zaperzona.

Gospodynią była po Borynach pierwszą, to posłuchały jej rozlatując się kiej spłoszone kokoszki, że zaś już większość w polach robiła od rana, pusto się zrobiło na wsi, dzieci jeno kajś niekaj bawiły się nad stawem i staruchy wygrzewały pod słońce.

Juści, że pisarz się zeżlił i sielnie skłał sołtysa, ale rad nierad musiał poleźć

w pola... Długo uganiali się po zagonach rozpytując ludzi, czy kto czego nie wie o pożarze na Podlesiu. Rychtyk to samo powiedali, co i on wiedział, bo kto by się to wydał z tym przed strażnikami, co la siebie tail?

Czas jeno stracili do południa, nałazili się po wertepach i zabłocili po pasy, gdyż role były jeszcze miejscami przepadziste, a na darmo.

Tak byli tym rozgniewani, że skoro przyszli do Boryny opisywać ów podkop, starszy klął na czym świat stoi, a natknąwszy się w ganku na Bylicę, z pięściami do niego skoczył i krzyczał:

– Ty, mordo sobacza, czemu to nie pilnujesz, że ci się złodzieje podkopują, co! – i już od maci jął mu wywodzić.

– A pilnuj sobie, od tegoś postanowiony, ja nie twój parobek, słyszysz! – odciął z miejsca stary, do żywego dotknięty.

Aż pisarz ryknął, by pysk stulił, kiej z osobą urzędową mówi, bo do kozy pójdzie za hardość, ale stary się rozwściekliał na dobre. Prostował się hardo i groźny, miotający oczyma, zachrypiał:

– A tyś co za osoba? Gromadzie służysz, gromada ci płaci, to rób, coć masz przez wójta nakazane, a wara ci od gospodarzy! Widzisz go, łachmytek jeden, pisarek jakiś! Odpasł się na naszym chlebie i będzie tu ludźmi pomiatał... i na ciebie się znajdzie większy urząd i kara...

Wójt z sołtysem rzucili się go przyciszać, bo srożył się coraz barzej i już kole siebie za czymś twardym macał drżącymi rękoma.

– A zapisz me do strafu, zapłacę i jeszcze ci na gorzałkę dołożę, jak mi się spodoba! – wołał.

Nie zwracali na niego uwagi opisując wszystko podrobno i rozpytując domowych o podkop, a stary mruczał cosik do siebie, obchodził dom, zazierał po kątach, psa nawet kopnął, nie mogąc się uspokoić.

Po skończeniu chcieli co przegryźć, ale Hanka kazała powiedzieć, że mleka i chleba zbrakło akuratnie, są jeno ziemniaki od śniadania.

Ponieśli się do karczmy, w żywe kamienie Lipce wyklinając.

– Dobrześ zrobiła, Hanuś, nic ci nie zrobią. Jezu, to nawet nieboszczyk dziedzic, choć miał prawo, a tak me nigdy nie sponiewierał, nigdy...

Długo nie mógł zapomnieć obrazy.

Zaraz po południu któraś wstąpiła powiedając że jeszcze w karczmie siedzą i sołtys polecał sprowadzić Kozłowa.

– Szukaj wiatru w polu! – zaśmiała się Jagustynka.

– Pewnie po susz do lasu poleciała!

– We Warsiawie siedzi od wczoraj, po dzieci pojechała do szpitala, ma dwoje przywieźć na odchowanie, niby z tych podrzutków...

– By je głodem zamorzyć, jak to było z tamtymi dwa roki temu.

– Może to i lepiej la chudziaków, nie będą się całe życie tyrały kiej psy...

– I bękart człowieczce nasienie... już ona ciężko przed Bogiem odpowie.

– Przeciek z rozmysłu nie głodzi, sama nieczęsto naje się do syta, to skąd i la dzieci weźmie...

– Płacą na utrzymanie, nie z dobrości je przytula! – rzekła Hanka surowo.

– Pięćdziesiąt złotych na cały rok od sztuki, niewielka to obrada...
 – Niewielka, bo przepija z miejsca, a potem dzieciska z głodu mrą.
 – Dyć nie wszystkie: a nie wychował się to wasz Witek, a i ten drugi, co to jest w Modlicy u gospodarza!

– A bo Witka ociec wzięli takim skrzatem, co jeszcze koszulę w zębach nosił, i w chałupie się odgryzł. Tak samo było i z tamtym.

– Bronię to Kozłowej?... powiadam ino, jak się mi widzi. Musi kobieta szukać jakiego zarobku, bo do garnka nie ma co wstawić.

– Juści, Kozła nie ma, to nie ma kto ukraść.

– A z Jagatą się jej nie udało: stara miasto umrzeć pozdrowiała galanto i wyniesła się od niej. Wyżala się teraz po wsi, że Kozłowa co dnia jej wymawiała, iż ze śmiercią zwłoczy, by ją poszkodować.

– Wróci pewnie do Kłębow: gdzież jej szukać schronienia?

– Nie wróci: rozżaliła się na krewniaków. Kłębowska nierada ją puściła od siebie, boć to i pościer stara ma, i grosz pewnie spory, ale nie chciała ostać; przeniesła skrzynie do sołtyski i upatrzuje se, u kogo by mogła pomrzeć spokojnie.

– Pozyje jeszcze, a w każdej chałupie teraz się przyda, choćby gęsi popaść albo za krowami wyjrzeć. Kaj się to znowu Jagna zadziała?

– Pewniakiem u organistów panience fryzki wyszywa.

– Pora na zabawę, jakby w chałupie brakowało roboty!

– Dyć od samych świąt przesiaduje tam cięgiem – skarżyła Józka.

– Zrobię z nią porządek, że mnie popamięta... Pokażcie mi dziecko.

Wzięła je do siebie i skoro posprzątały po obiedzie, rozegnała wszystkich do roboty. Sama jeno w izbie ostała nasłuchując niekiedy za dziećmi, bawiącymi się przed domem pod okiem Bylicy, a po drugiej stronie Boryna leżał jak zawdy samotnie, patrzał w słońce, co się przez okno kładło na izbę smugą rozdroganą i gmerał w niej palcami, a cosik do siebie gwarzył z cicha, jak to dzieciątko sobie ostawione.

Na wsi też pustkę wiało, bo czas się zrobił wybrany i kto jeno mógł się ruchać, wychodził w pola, do roboty.

Od samych świąt pogoda się już ustaliła, że co dzień było cieplej i jaśniej.

Dni już szły długachne, rankami omglone, szarawe i cicho nagrzane w południa, a zorzami o zachodzie rozpalone, prawej zwiesny dni.

Poniektóre wlekły się cichuśko, kiej te strumienia w słońcu roziskrzone, chłodnawe jak one i jak one przejrzyste i zdziebko pluszczące o brzegi, puste i sinawe, a jeno kajś niekaj żółte od mleczów, to stokrótkami rozbielone albo rozzieleniałe wierzbowymi pędami.

Przychodziły i ciepłe całkiem, nagrzane, wilgotnawe, przesiane słońcem, pachnące świeżyną i tak przejęte rostem, tak zwiesną nabrzmiałe, tak mocą opite, że z wieczora, kiej ptasie głosy przycichły i wieś legła, to zdawało się czuć w ziemi parcie korzeni i wynoszenie się ździebel i jakby słyszał cichuśkie szmery otwierających się pąkowi, pęd rostów i głosy stworzeń, wydających się na świat Boży...

Szły zaś i drugie, do tamtych zgoła niepodobne.

Bez słońca, przemglone, szaromodrawe, niskie, chmurzyskami brzuchaty-mi przywalone a parne, ciężkie i bijące do głowy kiej gorążka, iż ludzie czuli się jakby pijani; drzewiny kurczyły się w dygocie, a wszelkie stworzenie, rozpie-rane jakąś lubością, darło się gdziesik i po- nosiło nie wiada kaj i po co, że ino krzyczeć się chciało, przeciągać albo tulać choćby i po tych trawach mokrych, jako te psy ogłupiałe czyniły.

To przychodziły już od samego świtania zadeszczone, jakby zgrzebnym przedziwem obmotane, że świata nie dojrzał ni dróg, ni chat skulonych pod prze-mokłymi sadami. Deszcz padał wolno, ciągle, bezustannie, równiuśkie, drżące nici szare jakby się odwijały z jakiegoś wrzeciona niedojrzanego, wiążąc niebo z ziemią, że ino przygięło się wszystko cierpliwie i mokło, nasłuchując rzęsistego trzepotu i bulgotów strug, co się z białymi kłakami staczały z pól czarniawych.

Zwyczajnie to było, jak każdego roku na pierwszą zwiesnę, nikto się też nad nimi nie zastanawiał, nie pora była na deliberowanie, świt bowiem wyganiał naród do roboty, a późny mrok dopiero spędzał, że ledwie czasu starczyło, by pojeść i nieco wytchnąć.

Lipce też przez to całe dni stояły pustką, pod strażą tylko staruch, psów i tych sadów coraz gęściej przysłaniających chałupy; czasem się jeno dziad jakiś przewłówk, odprowadzany psimi jazgotami, albo wóz do młyna i znowu drogi leżały puste, a oniemiałe chałupy przezierały wskroś sadów przepalonymi szybkami na pola szerokie, na pola nieobjęte, co jakby morzem ziem wieś całą okrążały, na pola, co niby matka rodzona tuliła na podołku dzieciiny swoje i przy piersi wezbranej trzymała w żywiającym objęciu.

Juści, co dnie to szły robotne, ciepłe, deszczami przekrapiane, raz nawet śnieg pierzasty jał walić, że przysiwił pola, jeno co na krótko, bo go wnet słońce do cna zeżarło – to i nie dziwota, że na wsi przycichały swary, kłótnie a sprawy wszelkie, bo robota zaprzegała w twarde jarzma i do ziemi wszystkie lby przygięła.

Że już co rano, jeno świt rosisty otwarł siwe ślepie; a pierwsze skowronki zaśpiewały, wieś zrywała się na równe nogi, rejwach się podnosił, trzaskanie wrótnej, płacze dzieci, krzyki gęsi wypędzanych nad rowy i wnet wyprowadzali konie, chłopaki pługi wiodły, ziemniaki wynosili na wozy i rozchodzili się tak prędko w pola, że w pacierz abo dwa cicho już było na wsi a pusto. Nawet na mszę prawie nikto nie wstępował, że często granie organów huczało w pustym kościele, rozlewając się na pola co bliższe, a dopiero na głos sygnaturki klękali po rolach do rannych pacierzy.

Wychodzili wszyscy do roboty, a prawie tego znać nie było na ziemiach; dopiero przyjrzawszy się baczniej, to tam kajś niekaj dopatrzył pługi, konie przygięte w pracy, gdzie wóz na miedzy i kobiety, co jak liszki czerwone gmerały się wśród pól ogromnych, pod niebem jasnym i wysokim.

A wokół od Rudki, od Woli, od Modlicy, od wszystkich wsi, widnych czu-bami sadów i białymi ścianami w niebieskawym powietrzu, roztrzęsły się gwar-liwe, pełne krzykań i śpiewów odgłosy robót. Kaj jeno okiem siegnął za kopce

graniczne, wszędzie dojrzał chłopów siejących, pugi w orce, ludzi przy sadzeniu ziemniaków, zaś po piaszczystych rolach już kurz się podnosił za bronami.

Jeno lipeckie ziemie leżały w odrętwiałej cichości, smutne, ogłuchłe, jako te nieплодne wywieiska albo drzewiny schnące wśród lasu młodego. Bo i w opuszczeniu sierocym leżały, mój Boże, odlogiem prawie, gdyż te kobiece ręce nie znaczyły i za dziesięciu chłopów, choć się wieś cała trudziła w pocie od świtu do nocy.

Cóż to mogły same poradzić? Zwijały się jeno kole ziemniaków a lnów, a po reszcie pól kuropatki skrzykiwały się coraz głośniej, to zajęczek często kicał, a tak wolno, że mogli zrachować, ile razy zabielił podogoniem z ozimin; wrony laziły stadami po ugorujących zagonach, leniwie wyciągających się w słońcu, na próżno czekając ręki ludzkiej.

Cóż to naród miał z tego, że dni przychodziły wybrane i cudne, że wynosiły się rankami, jakby we srebrze skąpane złote monstrancje, że zielone były, pachnące ziołami, nagrzane i śpiewające ptasimi głosami, że każdy rów złocił się od mleczów, każda miedza mieniła się kiej wstęga sztyta w stokrocie, a lęgi kiej tym puchem zróżowionym kwiatami były potraśnięte, że każda drzewina tryskała wezbraną zielenią, a wszystek świat wzbierał taką zwiesną, aż ziemia zdawała się kipieć i bulgotać od tego wrzątku zwiesnowego!

A cóż z tego, kiej pola nie zaorane, nie obsiane, nie obrobione leżały, niby paroby zdrowe i krzepkie, przeciągające się jeno na słońcu, a całe tygodnie trawiąc na niczym, zasie na tłustych, rodnych ziemiach miasto zbóż ognichy się pleniły, osty strzelaly w górę, lebiody trzęsły się po dołkach, rudziały szczawie, perze kluły się gęsto po podorówkach jesiennych, a na rżyskach wynosiły się smukłe dziewczynki i łopiany kiej te kumy podufały zasiadały szeroko, że co ino tliło się w przytajeniu i strachem dotela żyło, kiełkowało teraz weselnie, szło chyżym rostem, pchało się z bruzd na zagony i panoszyło się bujnie po rolach.

Aż lęk jakiś przewiewał po tych polach opuszczonych.

Że zdawało się, jakby bory, chylące się nisko nad ugorami, gwarzyły zdumione, że strumienie lęklniej wiły się skróś pustek, a tarniny już obwalone białymi pąkami, grusze po miedzach, przelotne ptactwo, to jakiś wędrownik z obcych stron i nawet te krzyże i figury, stróżujące nad drogami, wszystko się rozgląda w zdumieniu i pyta dni jasnych i tych odlogów pustych:

– A kaj się to podziały gospodarze? kaj to te śpiewy, te bujne radoście kaj?...

Jeno ten płacz kobiecy im powiadał, co się w Lipcach stało.

I tak schodził dzień po dniu bez żadnej przemiany na lepsze; naprzeciw, gdyż co dnia prawie mniej kobiet wychodziło w pole, że to w chałupach zaległą robocie ledwie poradził.

Tylko u Borynów szło wszystko jak zwyczajnie, wolniej jeno niżli po inne lata i ździebko gorzej, że to Pietrek dopiero się przyuczał do polowych robót, ale zawsze szło jakoś, boć i rąk pomocnych nie brakło.

Hanka, choć jeszcze z łóżka, rządziła wszystkim tak zmysłnie i kwardo, że nawet Jaguś musiała z drugimi stawać do roboty, i o wszelkiej rzeczy równą

pamięć miała: o lewentarzu, o chorym, kaj orać i co gdzie siać, o dzieciach, gdyż Bylica już od chrzcin nie przychodził, zachorzał pono. Juści, że całe dni leżała w samotności, tyle jeno ludzi widując, co w obiad i wieczorem, albo Dominikową, zaglądającą do niej raz w dzień; żadna z sąsiadek nie pokazywała się, nawet Magda, a o Rochu to jakby słuch za- ginął: jak pojechał wtenczas z proboszczem, tak i nie powrócił. Strasznie mierziło się jej to leżenie, więc aby rychlej ozdrowieć i sił nabrac, nie żałowała sobie tłustego jadła ni jajków, ni mięsa, nawet przykazała zarząć na rosół kokoszkę, nie nieśną po prawdzie, ale zawdy wartała ze dwa złote.

Toteż tak prędko zmogła chorobę, że już w Przewody wstała, postanawiając iść na wywód do kościoła; odradzały jej kobiety, ale się uparła i zaraz po sumie poszła z Płoszkową.

Chwiała się jeszcze na nogach i często wspierała na kumie.

- Jaże mi się w głowie kołuje, tak zwiesną pachnie.
- Dzień, dwa i wzwycaicie się.
- Tydzień dopiero, a zmiany na świecie za cały miesiąc.
- Na bystrym koniu zwiesna jedzie, że nie przegoni.
- Zielono też, mój Jezu, zielono!

Juści, sady wisiały nad ziemią kiej ta chmura zieloności, że ino kominy z niej bielały i dachy się wynosiły. Po gąszczach ptastwo świergotało zapamiętale, dołem zaś od pól ciepły wiater pociągał, aż się burzyły chwasty pod płotami, a staw marszczył się i pręgował.

- Tęgie pąki wzbierają na wiśniach, ino patrzeć kwiatu.
- By mróz nie zwarzył, to owocu będzie galanto.
- Powiadają, że kiedy chleb nie zrodzi, sad dogodzi!
- Ma się na to w Lipcach, idzie po temu!... – westchnęła smutnie, spoglądając łzowo na nie obsiane pola.

Prędko się uwinęły z wywodem, bo dzieciak się rozkrzyczał, a i Hanka poczuła się tak utrudzoną, że zaraz po powrocie do izby przyległa nieco na pościeli, ale nie odzipnęła jeszcze, kiej Witek z krzykiem wleciał:

- Gospodyn, a to Cygany do wsi idą!
- Masz diable kaftan, tego jeszcze brakowało. Zawołaj Pietrka drzwi pozamykać, bych czego nie porwały.

Przed dom wyszła zatrwożona wielce.

Jakoż wkrótce rozleciała się po wsi cała banda Cyganek, obdartych, rozmamłanych czarnych kiej sagany, z dziećmi na plecach, a uprzykrzonych, że niech Bóg bronii; laziły żebrząc, wróżyć chciały i do izb gwałtem się cisnęły. Z dziesięć ich było, a narobiły wrzasku na całą wieś.

– Józka, spędź gęsi i kury w podwórze, dzieci przywiedź do chałupy, jeszcze ukradną! – siadła w ganku pilnować, a dojrzałszy jakąś Cyganicę zmierzającą w opłotki, poszczuła ją psem. Łapa się rozsrożył i nie puścił, że czarownica pogroziła kijem i cosik na nią mamrotała.

- Hale, gdzieś mam twoje przekleństwa, złodziejko!
- Nie urzekłaby, gdybyście ją puścili – szepnęła Jagna z przekąsem.

– Aleby co ukradła. Takiej nie upilnuje, choćby jej na ręce patrzał, a chcecie wróżenia, to gońcie se za nimi.

Snadź trafila w przytajone chęci, bo Jagna poniesła się na wieś i całe to niedzielne popołudnie łaziła za Cygankami. Nie poredziła wyzbyć się jakiejś głuchej obawy ni przewyciążyć ciekawości wróżby, że po sto razy zawracała do chałupy i niesła się znowu za nimi, aż dopiero na zmierzchu, kiej Cyganichy pociągnęła ku lasowi, dojrzawszy, że jedna wstąpiła do karczmy, wsunęła się za nią i z wielkim strachem, żegnając się raz po raz, kazała sobie wróżyć, nie bacząc na ludzi przy szynkwiasie stojących.

Wieczorem, po kolacji, zeszły się do Józki na ganek dziewczyny i rajcowały o Cyganach, opowiadając, co której wywróżyły: że Marysi Balcerkownie wesele przepowiedziały na kopaniu, Nastce wielgi majątek i chłopa, Ulisi Sochownie, że ją zwiedzie kawaler, tej pękatej Weronce Bartkowej chorobę, zasie Teresce żołnierce...

– Pewnikiem békarta! – zawarczała Jagustynka, siedząca z boku.

Nie zważali na nią, bo właśnie Pietrek się przysiadł i jał im prawić różnoscie, jak to Cygany swojego króla mają, który cał we srebrnych guzach chodzi, a taki ma posłuch, że kiebzy przykazała la śmiechu tylko powiesić się któremu, a w mig to robią.

– Złodziejki król, mocarz taki, a psami go szczużą – szepnął Witek.

– Pieskie nasienie, pogany zatracone! – mruknęła stara i przysunąwszy się rozpowiadała, jak to Cygany dzieci kradną po wsiach.

– I żeby czarne były, to je kąpią we wywarze z olszyny, że i rodzona matka potem nie rozpozna, zaś ceglą ścierają jaże do kości te miejsca, kaj przy chrzcie Oleje święte kładli na nie, i prosto w diableta przemieniają.

– A pono takie czary i zamawiania potrafią, jaże strach mówić! – pisała któraś.

– Prawda, niechby cię ochuchała, a już by ci wąsy wyrosły na łokieć.

– Prześmiewacie!... Opowiadają, że chłopu ze słupskiej parafii, co ich pono wyszczuł psami, to Cyganica jeno mignęła jakimś lusterkiem przed ślepiami, a zaraz całkiem zaniewidziała.

– I podobno ludzi, w co chcą, przemieniają, nawet we zwierzaki.

– Kto się spije, ten się sam najlepiej we świnię przemienia.

– Hale, a ten gospodarz z Modlicy, co to łoni na odpuscie beł, nie łaził to na czworakach, nie szczekał?...

– Zły go opętał, przeciek dobrziej wypędzali z niego diabła.

– Jezu, że to są na świecie takie sprawy, jaże skóra cierpnie!...

– Bo złe wszędzy się czai, jak ten wilk kiele owiec.

Trwoga wionęła przez serca, że skupiły się barzej, a Witek rozdygotany strachem cicho szepnął:

– A u nas też cosik straszny...

– Nie pleć bele czego! – powstała na niego Jagustynka.

– Śmiałybm to, kiej chodzi cosik po stajni, obroków przysypuje, konie rzą... i za bróg chodzi, bo widziałem, jak Łapa tam leciał, warcał, kręcił ogonem

i łasił się, a nikogój nie było... To pewnikiem Kubowa dusza przychodzi... – dodał ciszej oglądając się na wszystkie strony.

– Kubowa dusza! – szepnęła Józka żegnając się raz po raz.

Zatrzesły się wszystkie, mróz przeszedł kości, a kiej drzwi jakieś skrzypnęły, zerwały się z krzykiem. To Hanka stanęła w progu.

– Pietrek, a kaj te Cygany stoją?

– Mówili w kościele, że siedzą w lesie za Borynowym krzyżem.

– Trza stróżować w nocy, bych czego nie wyprowadzili.

– W bliskości pono nie kradną.

– Jak się im uda, dwa roki temu też tam stali, a Sosze maciorek wzięli... Nie trza się na to spuszczać! – ostrzegła Hanka – i kiej się dziewczyny rozeszły, pilnowała chłopaków, by za sobą dobrze pozamykali oborę i stajnię, zaś powracając zajrzała na ojcową stronę, czy już jest Jagusia.

– Skocz no, Józka, po Jagnę, niech przychodzi do chałupy, nie ostawię dzisiaj drzwi na całą noc wywartych.

Ale Józka rychło oznaumiła, że u Dominikowej ciemno i na wsi już prawie wszędzie śpią.

– Nie puszczeń latawca, niech se do rana posiedzi na dworze – wygrażała zasuwając drzwi.

Musiało też być już bardzo późno, kiej posłyszawszy targanie drzwiami zwlekła się otwierać i aż się cofnęła, tak od Jagny buchnęło gorzałką. Niezgorzej musiała być napita, gdyż długo macała za klamką i słyszać było z izby potykanie się o sprzętę i to, że jak stała, buchnęła się na łóżko.

– Cie! Że i na odpuscie galanciej by się nie uraczyła, no, no!...

Ale już ta noc nie miała przejść spokojnie, gdyż na samym świtaniu zatrzasł się na wsi taki wrzask i lament, że kto jeszcze spał, w koszuli śpiesznie wybiegał na drogę myśląc, iż się kaj pali...

To Balcerkowa z córkami darła się wniebogłosy, że jej konia wyprowadzili złodzieje.

W mig cała wieś się zleciała przed chałupę, a one rozmamiane opowiały nieprzytomnie pośród płaczów i lamentów, jako Marysia poszła o świecie przysypać obroku, a tu drzwi wywarły, stajnia pusta i konia przy złobie nie ma.

– Ratuj, Jezu miłościwy! ratujcie, ludzie, ratujcie! – ryczała stara drąc się za łeb i tłukąc się o płoty kiej ten ptak spętany.

Przyleciał sołtys, po wójta też posłali, ale go w domu nie było, zjawił się dopiero w parę pacierzy, jeno że się ledwie na nogach utrzymał: napity był, rozespany i zgoła nieprzytomny, bo jał cosik mamrotać i ludzi rozganiał, aż go sołtys musiał usunąć z oczu.

Ale i tak mało kto zważył na niego w tym ciężkim strapieniu, co jak kamieniem przywaliło wszystkie dusze; słuchali wciąż opowiadań drepcząc ze stajni na drogę i z nawrotem, nie wiedząc, co począć, bezradni i do cna wystraszeni, aż któraś rzuciła w głos:

– To cygańska robota!

– Prawda, w lesie stoją! penetrowały wczoraj!

- Nie kto drugi ukradł, nie! – zerwały się burzliwe głosy.
- Lecieć do nich i odebrać, a sprać złodziejów! – wrzasnęła Gulbasowa.
- Na śmierć zakatrupić za taką krzywdę!

Wrzask buchnął ogromny ku wschodzącemu właśnie słońcu, kolki zaczęły rwać z płotów, trzachać pięściami, kręcić się w kółko, to gdziesik już naprzód wybiegać z krzykiem, kiej nowa sprawą się wydała.

Soltyńska z płaczem przybiegła, że i im wóz ukradli z podwórza.

Osłupieli, jak kieby piorun trzasnął gdziesik z bliskości, że długi czas jeno wzdychali rozwodząc ręce i spoglądając na sie ze zgrozą.

- Konia z wozem ukradły, no, tego jeszcze we wsi nie bywało.
- Jakaś kara spada na Lipce.
- I co tydzień gorzej!
- Przódzi bez całe roki tylachna się nie zdarzało, co teraz przez miesiąc.
- A na czym się to jeszcze skończy, na czym! – poszeptywały trwoźnie.

Naraz rzucili się za soltysem do Balcerkowego sadu, kaj widne były końskie ślady, znaczne po rosie i na świeżej ziemi, aż do soltysowej stodoły; tam konia wprzegli do wozu złodzieje i kołując po rolach, wyjechali koło młynarza na drogę, biegnącą do Woli.

Pół wsi poszło rozpatrując w cichości ślady, które dopiero pod stogami spalonymi, przy skręcie na Podlesie, urwały się z nagłą, że nie sposób ich było odszukać.

Ale ta kradzież tak sturbowała wszystkich, że choć dzień był bardzo cudny, mało kto wziął się do roboty: lazili powarzeni, łamali ręce użalając się nad Balcerkową, przejmując się coraz większym strachem o swój dobytek.

Zaś Balcerkowa siedziała przed stajnią, jakby przy tym katafalku, zapuchła z płaczu i ledwie już zippyając, wybuchała niekiedy wśród jęków:

– O mój kasztan jedyny, moje konisko kochane, mój parobku najlepszy! A to mu dopiero na dziesiąty rok szło, samam go od źrebięcia wychowała, jak to dzieciątko rodzone, dyć w tym samym roku się ulągły co i mój Stacho! A cóż my teraz sieroty poczniemy bez ciebie, co?

Zawodziła tak żałosliwie, iż co miętsi płakali z nią razem rozżałając się nad stratą, gdyż bez konia to jak przez rąk, zwłaszcza teraz na zwiesnę i kiej chłopów nie było.

Juści, co sąsiadki obsiadły ją, z całego serca pocieszając; a wspólnie wspominały kasztana chwaląc go niemało.

- Piękny był koń, krzepki jeszcze, kiej dziecko łagodny.
- Skopał mi chłopaka, kumo, ale po prawdzie wałach był przedni.
- Prawda, grudę miał w kulasach i ździebko ślepiął, ale zawdy czterdzięci papierków daliby za niego.
- A figlował kiej pies, nie ściągał to pierzyn z płotów? co?
- Szukać takiego drugiego, szukać! – wyrzekały bolejąco, niby nad jakimś umarlakiem, a Balcerkowa co spojrzała na złób, to ją nowy ryk wstrząsał i nowe żałoscie chwytały za gardziel i ta pusta stajnia, kiej świeży grób, budziła pamięć straty nieodziałowanej i krzywdy. Uspokoila się dopiero, kiej powiedzieli, jako

sołtys wziął Pietrka od Hanki, księżego Walka, młynarczyka i pojechali szukać u Cyganów.

– Hale, szukaj wiatru w polu: kto ukradnie, schowa ładnie.

Dobrze już było pod wieczór, kiej powrócili rozpowiadając, że ani śladu nikaj, jakby kamień rzucił we wodę.

Wójt też się pokazał we wsi i choć już mrok zapadał, zabrał sołtysa na brykę i pojechał donieść strażnikom i kancelarii, a Balcerkowa z Marysią poszły na sąsiednie wsie szukać na swoją rękę.

Ale wróciły z niczym, dowiedziały się jeno, że po inszych wsiach również mnożyły się kradzieże. Bez to na ludzi padło jeszcze cięższe udręczenie, bo strach o dobytek, jaże wójt ustanowił stróże i w braku parobków po dwie kobiety wespół ze starszymi chłopcami miały co noc obchodzić wieś i pilnować, a oprócz tego i w każdej chałupie z osobna czuwali, wszystkie zaś dziewczęta poszły spać do stajni i obór.

Jednak o to nie pomogło, a trwoga jeszcze barzej urosła, gdyż mimo tych stróżowań zaraz pierwszej nocy Filipce zza wody złodzieje wyprowadzili macioreńkę na oprosieniu.

Prosto nie opowiedzieć, co się z tą chudziaczką wyrabiało: tak rozpaczala, że i po dziecku nie poredziłaby ciężej, boć to był jej dobytek jedyny, za który rachowała się przeżywić do żniw; ryczała też tłukąc się o ściany, jaże strach było patrzeć. Nawet do dobrodzieja poleciała z lamentami, że litując się nad nią, dał jej całego rubla i obiecał prosiaka z tych, co się dopiero miały uląć na żniwa.

A naród już nie wiedział, co począć i jak zapobiec kradzieżom. Dzieńastał iście pogrzebowy, że zaś i pogoda się przemieniła, deszcznyk siepał od rana i szare, ciężkie niebo przygniało świat wszystek, to smutek ogarniał dusze, ludzie chodzili w utrapieniu, wzdychający i żalni, ze strachem myśląc o nocy najbliższej.

Jakby na szczęście przed samym wieczorem zjawił się Rocho i biegając po chałupach roznosił nowinę tak dziwną, że zgoła nie do uwierzenia. Oto rozpowiadał radośnie, jako we czwartek, pojutrze, zjadą się całą hurmą sąsiedzi pomagać Lipcom w polnych robotach.

Nie mogli zrazu uwierzyć, ale kiej i dobrziej wyszedłszy na wieś potwierdał najuroczyściej – radość buchnęła po ludziach, że już o zmierzchu, kiej deszcz przestał, a ino kałuże poczerwieniały od zór przeciekających spod opałów, zaroiły się drogi, rozbrzmiewając weselnymi krzykami. Zagotowało się po chałupach od gwarów, biegali po sąsiadach rozwajać i dziwować się tej nowinie, zapominając całkiem o kradzieżach i tak się ciesząc serdecznie tą pomocą niespodzianą, że nawet mało kto pilnował tej nocy.

Nazajutrz, jeno się świt przetał chyla tyla, cała wieś stanęła na nogi; wyprzątali chałupy; brali się do pieczenia chlebów, rychtowali wozy, krajali ziemniaki do sadzenia, szli w pola rozrzucać nawóz, leżący na kupach – a w której chałupie turbowano się wedle jadła i napitku la tych gości niespodzianych, rozumiano bowiem, jako trza wystąpić godnie, po gospodarsku, iż bez to niejedna kura i gąska, ostawiona na przedanie, dały gardło, i niemal znowu

nabrali na bróg w karczmie i we młynie, że jak przed wielkim świętem uczyniło się w Lipcach.

A Rocho może najbardziej radosny i wzruszony, cały dzień uwijał się po wsi popędzając jeszcze tu i owdzie do przygotowań, a tak był jaśniejący i na podziw rozmowny, że kiej zairzał do Borynów, Hanka, która znowu leżała czując się chorą, rzekła cicho:

– Oczy się wam świecą kiej w chorobie...

– Zdrowym, jeno radosny, jak nigdy w życiu. Miarkujecie: tyla chłopów się zwali na całe dwa dni do Lipiec, że najpilniejsze roboty obrobią. Jakże się nie radować?

– Dziwno mi jeno, że tak za darmo, przez zapłaty, za jedno Bóg zapłać chcą robić... tego jeszcze nie bywało...

– A za Bóg zapłać przyjadą pomagać, jak prawe Polaki a chrześcijany powinny! Juści, co tak nie bywało, ale i bez to złe panoszy się we świecie. Przemieni się jeszcze na lepsze, zobaczcie! Naród przyjdzie do rozumu, pomiaruje, że nie ma się na kogo inszego oglądać, że nikto mu nie pomoże, jeno on sam sobie, wspierając jeden drugiego w potrzebie! A rozrośnie się wtenczas po wszystkie ziemie kiej ten bór niezmożony i nieprzyjacioły jego sczezną niby śniegi! Obaczcie, przyjdzie taka pora! – wołał promieniując, a ręce wyciągał gdziesik, jakby chciał kochaniem objąć wszystek naród i wiązać go miłością w jeden pęk nieprzełamany...

Ale uciekł zaraz, gdyż zaczęła wypytywać, kto sprawił taki cud, że przyjadą z pomocą? Chodził po wsi, gdyż do późnej nocy świeciło się po chałupach, że to dzieuchy prawie świąteczne obleczenia szykowały, spodziewając się, iż coś parobków jutro przyjedzie.

A nazajutrz, ledwie świt pobielił dachy, wieś już była gotowa, z kominów się kurzyło, dziewczyny kiej oparzone latały między chałupami, chłopaki zaś skrabały się po drabinach na kalenice, patrząc na drogi. Świąteczna cisza padła na wieś. Dzień przyszedł chmurny, bez słońca, ale ciepły i dziwnie jakoś teskny. Ptactwo zajadle świergotało po sadach, zaś głosy ludzkie cichły, ciężko się ważący w tym nagrzanym wilgotnym powietrzu.

Długo czekali, bo dopiero kiej przedzwonili na mszę, zadudniały głucho drogi, a spod sinych rzadkich mgieł jękiły się wytaczać szeregi wozów.

- Jadą z Woli!
- Jadą z Rzepekk!
- Jadą z Dębicy!
- Jadą z Przyłęka!

Wrzeszczeli ze wszystkich stron na wypróżdki biegając przed kościołem, kaj już pierwsze wozy zajechały, a wkrótce wszystek plac ludźmi się zapchał i za-pręgami. Chłopi, świątecznie przyodziani, zeskakiwali z wasągów rzucając po-zdrowienia kobietom nadchodzącym zewsząd, dzieci zaś jak zawdy wrzask pod-niesły, otaczając przybyłych.

I szli zaraz na mszę, bo już w kościele zahuczały organy.

A skoro ksiądz skończył, prawie cała wieś wysypała się za wrótne cmen-

tarza pod dzwonnicę, gospodynie wystąpiły na przedzie, dzieuchy kręciły się na bokach wiercąc ślepiami parobków, a komornice zbiły się osobno w kupę kiej kuropatki, nie śmiejąc cisnąć się na oczy dobrodzieja, który wnet się ukazał, pozdrowił wszystkich i razem z Rochem jał rozporządzać, który do jakiej chałupy ma jechać robić, bacząc jeno, by bogatszych do bogatszych kwaterować.

Takano w mig wszystko rozporządził, że nie przeszła i pół godziny, a już rozdrapali chłopów, przed kościołem ostały jeno spłakane komornice, na darmo czekające, że i im któryś przypadnie, po wsi zaś rwetes się czynił: wystawiali ławy przed chałupy, duchem podając śniadania i częstując gorzałką na przedsze skumanie. Dziewki rade usługiwały, ledwie tykając jadła, gdyż większość była parobków i tak wystrojonych, jakby na zmówiny, a nie do roboty zjechali.

Nie było czasu na rozgadki, tyle jeno mówili, z których są wsi i jak się wołają, nawet jedli mało wiele wymawiając się wielce politycznie, jako jeszcze nie zarobili na sutsze jadło.

Wrychle też, pod przewodem kobiet, zaczeli wyjeżdżać w pola.

Jakby to uroczyste świątko uczyniło się na świecie.

Puste i zdrewniałe pola ożyły, potrzesły się głosy, ze wszystkich podwórz wytaczały się wozy, wszystkimi dróżkami ciągnęły plugi, wszystkimi miedzami ludzie ruszali, a wszędzie, skroś sadów i przez pola rwały się pokrzyki, leciały radosne pozdrawienia, konie rżały, turkotały rozeschłe koła, psy ujadały zapamiętale ganiając za źrebakami, a bujna, mocna radość przepełniała serca i po ziemiach się niesła – i na poletkach pod ziemniaki, na jęczmiennych rolach, na rżyskach, na zachwaszczonej ugorach stawali i wesołym pogwarem, szumnie i rozgłośnie kiej do tańca.

Naraz przycichło wszystko, baty świsnęły, zaszczękały orczyki, spreżyły się konie i rdzawe jeszcze plugi jęły się z wolna wpierać w ziemię i wywalać pierwsze skiby czarne i lśniące, a naród się prostował, nabierał dechu, żegnał, potaczał oczyma po rolach, przyginał i pracy a trudu się imiał.

Zgoła nabożna i święta cichość ogarnęła pola, jakby się rozpoczęło nabożeństwo w tym niezmierzonym kościele. Naród w pokorze przywarł do zagonów, scichnął i ze wzdychem serdecznym rzucał święte, rodne ziarna, posiewał trud na plenne jutro, matce ziemi oddawał się wszystek i z dufnością.

Hej! ożyły znowu lipeckie pola, doczekały się gospodarzy teskniące, a toć, jak okiem sięgnął, od borów chmurnych aż po wyżnie polnych granic, po wszystkich ziemiach w tym szarozielonym, mgłowym powietrzu, niby pod wodą, jaże roijoło się od czerwonych wełniaków, pasiastych portek, białych kapot, koni przygiętych w plugach i wozów po miedzach.

Niby pszczelny rój obsiadł ziemię pachnącą i roił się pracowicie w cichości bladego zwiesnowego dnia – że jeno skowronki rozgłośniej śpiewały ważąc się gdziesik niedojrzane, wiater też przewiał niekiedy, zatargał drzewiny, rozwiązał przyodziewy kobietom, przyglądał zyta i w bory uciekał z chichotem.

Długie godziny pracowali bez wytchnienia, tyle jeno odpoczywając, co tam ktoś grzbiet wyprostował, odzipnął i znowu się przykładał do zagona. Że nawet na południe z ról nie zjeżdżali, przysiedli jeno na miedzach pojeść z

dwojaków i kościom dać folgę, ale skoro tylko konie przejadły, za plugi się imali, nie leniąc ni ociągając. Dopiero o samym zmierzchu zaczęli ściągać z pól.

Wnetki rozbłysły chaty i zawrzały gwarem a krętaniną, cała wieś stanęła w lunach ogni, co się z okien i drzwi wywartych darły na drogę, w każdej chałupie zwijali się kiele obrządków i wieczerzy. Rwetes się podniósł, przekrzyki, rżenia koni, skrzypy wierzei, cielęce beki, gęgoty gęsi na noc spędżonych do zagród, dziecińskie wrzaski, że cała wieś huczała i trzęsła się tym dziwnie radosnym bełkotem.

Przycichło dopiero, kiej gospodynie do mich zapraszały, tak sielnie honując chłopów, że sadzały ich na pierwszych miejscowościach, podtykając co najlepsze, nie żałowały bowiem ni mięsa, ni gorzałki...

We wszystkich chałupach wieczerzali, wszędzie przez wywarne okna i drzwi widne były głowy w krąg zebrane i gęby ruchające, skrzybot łyżek się rozchodził, a smaki słoniny przysmażonej wiały po drogach, aż w nozdrzach wierciło.

Tylko jeden Rocho nikaj nie przysiadł na dłużej, chodził od domu do domu, siał dobrym słowem, poredział i szedł dalej do drugich, jako ten gospodarz zapobiegliwy i o wszystkim jednak baczący, a tak samo jak cała wieś pełen wesela i może barzej jeszcze przejęty radością.

Nawet u Hanki czuć było to dzisiejsze świątko, bo choć pomocy nie potrzebowała, to by drugim ulżyć, zaprosiła do siebie na kwaterę dwóch Rzepczaków, które robiły u Weronki i Gołębowej.

Tych se wybrała, że to Rzepczaki za szlachte się miały.

Juści, co w Lipcach przekipiiali się zawdy z takiej szlachty i za psi pazur ich nie mieli, gorzej niżli na miejscowościach łachmytków i profesantów powstając; ale skoro weszli do chałupy, Hanka zaraz spostrzegła, że to inszy gatunek, znaczniejszy.

Chłopy były drobne i chuderlawe, z miejska w czarne kapoty odziane, ale sielnie miniaste; wąsiska im sterczały kiej wiechy konopne i oczyma toczyły górnje, jednak rozmowni byli, a obejście mieli delikatne i mowę zgoła pańską. Obyczajny był naród, bo tak wszycko grzecznie chwalili, a każdej poredzili tym słowem zabasować, że kobiety jaże urastały z kuntentności.

Sutszą też wieczerzę kazała Hanka narządzić i podać im na stole pokrytym czystą płachtą.

Sielnie ich obserwowała, przykazując wszystkim uważnie, że prawie na palcach kiele nich chodziły, z oczu odgadując potrzeby, Jagna zaś, jakby całkiem głowę straciła, wystroiła się kieby na odpust i siedziała zapatrzona w młodszego niby w obraz.

– Ma on swoje dwórki, na bose ani spojrzy – szepnęła Jagustynka, jaże Jaguś w ogniaach stanęła i na swoją stronę uciekła.

Rocho wszedł był właśnie, za stołkiem się rozglądając.

– Temu się najbarzej zdumiewają nasze chłopy, co ludzie z Rzepekk zjechali Lipcom pomagać! – rzekł cicho.

– Nie o swoją sprawę pobilim się w lesie, to nikt z nas zawziętości nie żywi – odpowiedział starszy.

- Bo zawdy bywa, że kiej się dwóch za łby bierze, trzeci korzysta!
- Prawda, Rochu, ale niech no dwóch się zgodnie zmówi w przyjacielstwo, to ten trzeci może niezgorzej oberwać po łbie – co?
- Mądrze mówicie, panie Rzepecki, mądrze...
- A co dzisiaj Lipcom dolega, jutro może przyjść na Rzepki.
- I na każdą wieś, panie Rzepecki, jeśli miasto za sobą obstawać i po spólnie się bronić, kływią się, dzielą i przez złośćce wydają wrogowi. Mądre i przyjacielskie sąsiady to jak te płoty a ściany bronne: świnia się bez nie nie przecisnie i zagona nie spyska...
- Wie się już o tym, Rochu, między nami, jeno chłopy jeszcze tego nie miarkują i stąd bieda idzie...
- I na to już pora przychodzi, panie Rzepecki: mądrzeją...
- Wytoczyli się wnet po wieczerzy na ganek, kaj już Pietrek przygrywał na skrzypicy dziewczynom, co się były zleciały posłuchać.

Wieczór szedł cichy i ciepły, mgły białymi kożuchami zsiadały się na łęgach, czajki kwiliły z mokradeł i młyn po swojemu turkotał, a czasem drzewa zaszumiały. Niebo było wysokie, ale zawalone burymi chmurzyskami, że jeno na obrzeżach zwalów przecierały się miesięczne brzaski, a miejscami z wyrw głębokich kieby w studniach gwiazdy быстро świeciły.

Wieś huczała kiej ul przed wyrojem. Do późna jarzyły się wszystkie okna, do późna też w opłotkach i po drogach wrzały przyciszone szepty i śmiechy buchały wesołe; dziewczki szczerzyłyzęby do kawalerów i rade się z nimi wodziły nad stawem, starsze zaś zasiadły z gospodarzami na pro-gach, ugwarzały się godnie zażywając chłodu i odpoczynienia.

A nazajutrz, ledwie się niebo zarumięło zorzami, jeszcze w świetowych, przyziemnych sinościach, zaczęły się zrywać ze śpiku i sposobić do pracy.

Słońce wzeszło pięknie, że świat, kieby tym srebrem szronami potrząśnięty, w ogniaach stanął cały, w skrzeniach mokrawych i w chłodnym a rzeźwym poranku. Ptactwo uderzyło w krzyk ogromny, zaszumiały drzewa, zabełtały wody, podniesły się ludzkie głosy i wiatr otrząsaając krze roznosił po wsi terkoty, wołania, ryki, dzieuszyne śpiewki, co kajś zatrzeptały, i cały ten rwetes i krętaninę wychodzących na robotę.

Na łęgach mgły jeszcze leżały białe kiej śniegi, jeno na wyższych rolach porzedły i słonecznymi bicząmi pocięte i spędzone, dymiły już kiej z trybularzów i ku czystemu niebu darły się strzepiastym przedziwem; w szronach leżały jeszcze pola, kuląc się w dośpiku i nabrzmiewając niby pąki; a naród z wolna wpierał się wszystkimi stronami w orosiały, senne zagony, wtapiał się w przesłoneczniane tumany i przywierał do pioletek w cichości – bo od ziem, od drzew, z sinych dalekości, od wód błyszczących krętowinami, od mgieł i od nieba, wynoszącego rozgorzały krąg słońca – wszystkim światem taka wiosna waliła i bił taki czad mocy i upojenia, że jaże w piersiach zapierało, jaże dusza się trzesła w takiej przenajświętszej radości, co to jeno łączami skapuje cichymi, wzdychem się wypowie albo klękaniem przed tym zwiesnowym cudem i w najlichszej trawce widomym.

To i mnogi ów naród obzierał się długo dokoła, żegnał pobożnie, pacierze szeptał i w cichości za robotę się brał, że kiej przedzwaniali na mszę, już wszyscy byli na swoich miejscach.

Mgły rychło się rozwiały i pola stanęły na słonecznej jaśni, że jak okiem sięgał po lipeckich ziemiach, pociętych pasami zielonych ozimin, wszędzie czerwieniały wełniaki, orały plugi, wlekły się brony, wodzone przez dziewczki, gmerały się rzędy kobiet, sadzących ziemniaki, a gesto po czarnych i długich zagonach chodziły chłopy przepasane płachtami: pochyleni ździebko i nabożnym, sypkim rzutem ręki rozsiewali ziarna w spulchnione, czekające role...

Tak zaś wszyscy pracowali gorliwie, głów nawet nie podnosząc, iż ani spostrzegli dobrodzieja, który zaraz po mszy jawił się przy swoim parobku, orzącym nad drogą, a potem ku zdumieniu chodził po poletkach, pozdrawiał wesoło, częstował tabaką, komu i papierosa udzielił, tam rzucił jakieś słowo łaskawe, ówdzie dziecińskie głowy przyglądał i z dzieuchami zażartował, indziej zaś to wróble stado, na zasiany jęczmień spadłe, pecyną zgonił, a często pierwszą garść siewu krzyżem błogosławili albo i sam rozrzucili, a wszędzie do pośpiechu przynaglał, jakby i ekonom nie poredził lepiej.

I zaraz po obiedzie razem ze wszystkimi do roboty się stawił objaśniając kobietom, że choć to dzisiaj wypadało świętego Marka, ale procesja odbędzie się dopiero w oktawę, trzeciego maja.

– Nie pora dzisiaj, szkoda czasu, bo chłopy drugi raz nie przyjadą pomagać!

Tłumaczył i sam też z pola nie zeszedł aż do samego końca; sutannę podkasał, kijem się wspierał, że to tęgie brzuchu musiał dźwigać, i chodził niestrudzenie, niekiedy jeno przysiadając po miedzach, by pot obetrzeć z lysiny a odzipnąć.

Radzi mu byli serdecznie, iż pod jego okiem robota jakby szła przedzej i lekciej, chłopy zaś za honor sobie miały, co im sam dobrodziej ekonomuje.

Słońce już czerwone i pełne nad bory się zwieszało, ziemie gasły, a dalejeli modrzać, kiej pokończywszy co najpilniejsze roboty zaczęli ściągać do wsi; śpieszyli się, bych jeszcze za widoku do dom zdążyć.

Wielu i za wieczerzę dziękowało, przegryzając jeno co niebądź naprędce, a insi z pośpiechem brali miski wczas narządzone; konie, już założone do wozów, rżały przed domami.

Ksiądz się znowu pokazał na wsi wraz z Rochem, obchodził wszystkich i każdemu chłopu z osobna raz jeszcze dziękował za poczciwą pomoc Lipczakom.

– Bo co dasz potrzebującemu, jakbyś samemu Jezusowi dawał! No, mówię wam, że choć nieskorzy jesteście dawać na mszę, choć o potrzebach kościoła nie pamiętacie, choć już od roku wołam, że dach mi zacieka na plebanii, co dzień modlić się za was będę, za waszą poczciwość Lipcom okazaną... – wołał ze łzami, całując chylące mu się po drodze głowy.

Właśnie byli kiele kowala, skręcali na drugą stronę wsi, kiej im zastąpiły drogę zaplakane komornice z Kozłową na przedzie.

– A to dopraszam się dobrodzieja, szlim pytać: czy to nam chłopy pomagać

nie będą?

Zaczęła hardo, podniesionym głosem.

– Bo czekalim, że i na nas przyjdzie kolej, a oni już odjeżdżają...

– I my sieroty ostaniem przez żadnego wspomożenia... wraz mówily.

Ksiądz zafrasował się, srodze poczerwieniawszy.

– Cóż wam poradzę?... nie wystarczyło dla wszystkich... i tak całe dwa dni poczciwie pomagali... no, mówię... – belkotał latając po nich oczyma.

– Juści! pomagali, ale gospodarzom, bogaczom jeno... zaszlochała Filipka.

– Nama jako zapowietrzonym nikto się nie pokwapił wspomóc...

– Nikogój głowa nie zaboli o nas, sieroty...

– Źeby choć kilka plugów do ziemniaków to i tego nie! – szeptały łączawo.

– Moiście... odjeżdżają już... no... zaradzi się jakoś... prawda, że i wam ciężko... i wasi mężowie z drugimi... no mówię, że się zaradzi.

– A o czym to będącim czekać tej pomocy?... a jak się jeszcze i tego ziemniaka nie wsadzi, to już ino postroneczka szukać! – zawiedła Gulbasowa.

– No, mówię, że się zaradzi... Dam wam swoich koni, choćby na cały dzień, jeno mi ich nie zgońcie... młynarza też uproszę, wójta, Boryny, może dadzą...

– Może! Czekaj tatka latka, jaż kobyłę wilcy zjedzą! Chodźta, kobiety, nie skamlajta po próżnicy!... żebyśta nie potrzebowaly, to by wama dobrodziej pomogli... La gospodarzy jest wszystko, a ty, biedoto, kamienie gryź i łączami popijaj! Owczarz jeno stoi o barany, bo je strzyże, a z czegoż to nas oskubie, cheba z tych wszy! – wywierała pysk Kozłowa, jaże ksiądz zatkał uszy i poszedł.

Zbiły się w kupkę i rzewnymi łączami płakały, w głos wyrzekając, a Rocho utulał je, jak umiał, obiecując poczciwie pomoc jaką wyjednać. Odwiódł gdzieś pod płot, bo już zaczeli się rozjeżdżać na wszystkie strony, drogi zaczerniały od koni a ludzi, zaturkotały wozy i ze wszystkich progów leciały gorące słowa dziękczynień:

– Niech wama Bóg zapłaci!

– Bywajcie zdrowi!

– Odpłacim się jeszcze w sposobną porę!

– A zawdy w niedzielę zajeżdżajcie do nas kiej do krewniaków!

– Ojców pozdrówcie! A kobiety nam swoje przywieźcie!

– W potrzebie się któren znajdzie, z całej duszy pomożem!

– Ostajta z Bogiem i niech wama plonuje, ludzie kochane! – krzykali czapami trząchając do siej i rękoma wymachując.

Dziewczyny i co ino było dzieci szły przy wozach odprowadzając ich za wieś. Największą kupą tłoczyli się na topolowej, gdyż tamtedy aż z trzech wsi jechali. Wozy toczyły się wolno, rozmawiali wesoło buchając częstym śmiechem i baraszkując.

Mrok się już sypał, zorze gasły, jeno wody kajś niekaj gorzały czerwono, mgły się zwijały na łęgach i wieczorna, zwiesnowa cichość przedła się po ziemiach. Żaby jely gdziesik daleko a zgodnie rechotać...

Doprowadzili się do rozstajów i tam żegnali się wśród śmiechów i krzykań, ale nim jeszcze konie ruszyły z kopyta, kiej któraś z dziewczyn zaśpiewała za

nimi:

Dasz, Jasiu, na zapowiedzie! Słuchaj ino, tatuś jedzie, Dudni na moście - da dana!

Dudni na moście!

A chłopaki im na to odwracając się z wozów:

Teraz, Maryś, takie ziąby - Zskrzytwiałyby dziewczętka ; Dam w Wielkim Poście... da dana! Dam w Wielkim Poście!...

Dzwoniły młode głosy po rosie i we wszystek świat się niesły radosne.

Rozdział 32

Chłopy wracają!

Piorunem ta wieś runęła i kiej płomień rozniesła się po Lipcach!

Prawda-li to? I kiedy? I jak?...

Nikto jeszcze nie wiedział.

To jeno pewne było, że stójka z gminy, któryen jeszcze przed wschodem leciał do wójta z jakimś papierem, rzekło tym Kłębowej, wypędzającą wlaśnie gęsi na staw, ta się w ten mig rzuciła z nowiną do sąsiadów, zaś Balcerkówny rozkrzyczały od siebie najbliższym chałupom, że nie wyszło i Zdrowaś, a już całe Lipce zerwały się na nogi trzęsąc radosną wrzawą, aż się zakotłowało w izbach.

A rano było jeszcze, tyle co się świt przetarł i majowy, wczesny dzień wstawał, jeno że jakiś poczerniały i mokry; deszcz mżył kiej przez gęste sito i pluskał cichuśko po rozkwitających sadach.

– Chłopy wracają! Chłopy wracają! – rwał się krzyk nad wszystką wsią, przez, sady leciał hukliwie, z każdej chałupy bił kiej dzwon radosny, z każdego serca buchał płomieniem i z każdej gardzieli się wydzierał.

Dzień dopiero co wstał, na wieś już wrzała kiebby na odpuscie; dzieci wylatywały z krzykiem na drogi, trzaskały drzwi, kobiety odziewały się na progach, już wypatrując teskliwie wskroś drzewin rozkwitłych i szarugi przysłaniającej dalekości.

– Wszystkie wracają! Gospodarze, parobcy, chłopaki, wszystkie! Już idą! Już wyszli z lasu, już są na topolowej! – wołali na przemiany i ze wszystkich progów darły się krzyki, a co gorętsze wybiegały kiej oszalałe; gdzie już płacz się rozlegał i tężtenty biegących naprzeciw...

Jeno trepy klapały i błoto się otwierało, tak wyrywali za kościół na topolową – ale na długiej, zadeszczonej drodze jeno mętne kałuże stały i siwiły się koleiny, głęboko wyrznięte.

Ni żywej duszy nie wypatrzył pod szczeriałymi od pluchy topolami.

Choć srodze zawiedzeni, bez namysłu i w dyrdy rzucili się na drugi koniec wsi, za młyn, na drogę od Woli, boi tamtędy mogli powracać.

Hale cóż, kiej i tamoj było pusto! Deszcz zacinał przysłaniając szarą kurzawą szeroki, wyboisty gościniec; gliniaste wody rowami walily, w bruzdach

burzyła się woda i drogą też szorowały strugi spienione, a rozkwitłe ciernie, brzeżące zielonawe pole, skulały zziębłe kwiaty.

Wrony kołują góram, to plucha przejdzie! – rzekła któraś próżno wypatrując.

Posunęli się jeszcze ździebko, gdyż od spalonego folwarku ktosik zamajaczył na drodze i ku nim się zbliżała.

Dziad to był ślepy i wszystkim znany; pies, który go wiódł na sznurku, zaszczekał zajadle i jał się ku nim rwać, ślepiec zaś nasłuchiwał pilnie, kij gotując ku obronie, ale dosłyszał rozmowy przycisnął pieska i pochwaliwszy Boga rzekł wesoło:

– Miarkuję, co to lipeckie ludzie... hé? I coś sporo narodu...

Dziewczyny go obstąpiły i nuże rozpowiadać jedna przez drugą.

– Sroki me opadły i wszystkie naraz skrzeczą! – mruknął nasłuchując uważnie na wsze strony, gdyż cisnęły się z bliska.

Kupą już wracali, dziad w pośrodku włókli się huštający na kulach i nogach pokręconych, wypierał naprzód ogromną, ślepą twarz.

Policzki miał czerwone i spańskie, oczy bielmem zasnute, brwie siwe i krzaczaste, nochal kiej trąbę, a brzuchu niezgorzej wzdęte.

Cierpliwie słuchał, aż wymiarkowawszy przerwał im trajkoty:

– Z tymem i śpieszył do wsi. Niechrzczony jeden powiedział mi w sekrecie, co Lipczaki dzisiaj wracają z kreminału! Wczoraj mi rzekł, myślę sobie, jutro do dnia skoczę i pierwszy dam znać. Jakże, szukać takiej wsi jak Lipce! A które to wpodle drepcą? – bo nie poredzę po samym głosie rozeznać?!

– Marysia Balcerkówna!... Nastka Gołębiów!... Ulisia sołtysowa!... Kłębowia Kasia!... Sikorzanka Hanusia! – wołały wszystkie.

– Ho! ho! sam ci to kwiat pannowy wyszedł! Widzi mi się, co wam było pilno do parobków, a dziadem musita się kontentować!... he?

– A nieprawda! po ojców wyszlim – zawrzeszczały.

– Loboga, dyć ślepy jezdem, ale nie głuchy! – aż baranicę głębiej nacisnął.

– Powiedziały we wsi, że już idą, tośmy wyleciały naprzeciw!

– A tu nikaj nikogo!

– Jeszczek za wcześnie; dobrze, by na polednie zdążyli gospodarze, bo chłopaki to może i do wieczora nie ściągną...

– Jakże; razem ich puszczą, to i razem przyjdą!

– A może się w mieście zabawią? mało to tam pannów?... cóż to im za niewola do waju się śpieszyć?... he! he! – przekomarzał się śmiejący.

– A niech się zabawią! nikto za nimi nic płacze!

– Juści, w mieście nie brakuje tych, co w mamki poszły albo w piecach u Żydów palą... takie będą im rade – szepnęła chmurnie Nastusia.

– Któryen mieskie wycieruchy przekłada, o takiego żadna nie stoi!

– Dawnoście, dziadku, w Lipcach nie byli? – zagadnęła któraś.

– A dawno, coś na jesieni! Zimowałem se u miłośnnych ludzi, we dworzem przesiedział zły czas.

– Może we Wólce? u naszego? co?

– A we Wólce! Ja ta zawdy za pan brat z dziedzicami i z dworskimi pieskami: znają me i nie ukrzywdzą! Dały mi ciepły przypiecek, warzy, ile wiazło, tom bez cały czas powrósla kręcił i Boga chwalił. Człek się wyporządził i pieskowi też niezgorzej boki wydobrały! Ho! ho! dziedzic mądry: z dziadami trzyma i wie, że torbę i wszy za darmo miał będzie... he! he! – aż brzuchem trząsł i lypał powiekami od śmiechu, a wciąż rajcował.

– A dał Pan Jezus zwiesnę, sprzykrzyły mi się pokoje i dworskie przypo-chlebstwa, zacniło mi się za chałupami i tym światem szerokim... Hej, deszczyk ci to siepie kiej czyste złoto, ciepły i rzęsisty, i rodzący, jaże świat pachnie młodą trawą... Kaj to lecita? Dzieuchy?!

Dosłyszał naraz, że poniesły się z miejsca, ostawiając go przed młynem.

– Dzieuchy!

Ale żadna już nie odkrzyknęła: dojrzały kobiety, ciągnące nad stawem ku wójtowej chałupie, i do nich śmigały. Z pół wsi już się tam zbierało, by się coś rzetelnego dowiedzieć.

Wójt snadź wstał niedawno, bo jeno w portkach siedział na progu owijając onucami nogi, a o buty krzyczał na żonę.

Przypadły do niego z wrzaskiem, zadyszane, obłożone, które jeszcze nie myte ni czesane, a wszystkie ledwie zipiące z niecierpliwości.

Dał się im wyrajcować, buty co ino sadłem wysmarowane naciągnął, umył się w sieni i, poczesując kudły w otwartym oknie, rzucił drwiąco:

– Pilno wama do chłopów, co? Nie bójta się, wracają dzisiaj z pewnością Matka, daj no papier; co go to stójka przyniósł... za obrazem leży.

Obracał go w garściach, aż trzepnawszy weń palcami rzekł:

– Wyraźnie stoi o tym jak wól... „Tak jak krześcijany wsi Lipec, gminy Tymów, ujezda...” – a czytajta se same! Wójt wama mówi, co wracają, to prawda być musi!

Rzucił im papier, którym szedł z rąk do rąk, i chociaż żadna nie wymiar-kowała ni literki, że to był urzędowy, przypinały się do niego, wlepiając oczy z jakąś trwożną radością, kiejby w obraz, aż dostał się Hance, która, wziawszy przez zapaskę, oddała z powrotem.

– Kumie, czy to wszystkie wracają? – spytała lękliwie

– Napisane, co wracają, to wracają!

– Razem brali całą wieś, to i razem puszczą! – ozwała się któraś.

– Wstąpcie, kumo; przemiękliście ździebko! – zapraszała wójtowa, ale Hanka nie chciała, naciągnęła zapaskę na czoło i pierwsza ruszyła z nawrotem.

Wolniuško jeno szła, ledwie dychająca z radości a strachu zarazem.

– Juści, co i Antka wróca, juści! – pomyślała wspierając się naraz o płot, bo tak ją w dołku ścisnęło, że omal nie padła. Długo łapała powietrze zgorączkowanymi wargami... Nie, niedobrze się jeszcze czuła, dziwnie słabo.– Wróci Antek, wróci! – radość ją rozpisała do krzyku, a jednocześnie jeły ją przenikać strachy jakieś, niepewności, obawy jeszcze zgoła ciemne.

Coraz wolniej szła i ciężej, usuwając się pod płoty, bo całą drogą walily kobiety, leciały szumnie, że śmiechami, rozwrzeszczane i jaśniejące radością, a

nie bacząc na pluchę, kupiły się pod chałupami, to nad stawem i rajcowały zawzięcie.

Dopędziła ją Jagustynka.

– Juści, że wiecie! no, to dopiero nowina. Czekam na nią co dnia, a kiej przyszła, zwaliła me kiej pałą w ciemię. Od wójta idziecie?

– Przytwierdził i nawet z papieru o tym przeczytał.

– Przeczytał, to juści, że pewne! Chwała ci, Panie, powróćą chudziaki, powróćą gospodarze! – szeptała gorąco rozwodząc ręce.

Łzy posypały się jej z wyblakłych oczu, aż Hanka się zdumiała.

– Myślałam, że zapomstujecie, a wy w bek, no, no!...

– Co wy?! w taką porę bych pomstowała! Człowiek jeno z biedy da czasem folgę ozorowi, ale w sercu co inszego siedzi, że czy chce, czy nie chce, a z drugimi radować się musi albo i smucić... Nie poredzi żyć z osobna, nie...

Przechodziły koło kuźni: młoty biły hukliwie, ogień buchał czerwony z ogniska, a kowal obręcz naciągał na koło pod ścianą. Spostrzegłszy Hankę wyprostował się i wparł oczy w jej rozgorączkowaną twarz.

– A co?... doczekały się Lipce świętą!... wracają pono niektóre:

– Wszystkie wracają, wójt o tym czytał! – poprawiła go Jagustynka.

– Wszystkie, zbójów przecież tak zaraz nie wypuszczą, nie...

Hance aż się w głowie zakotłowało i serce dziw nie pękło z bólu, ale zdzierzyła uderzenie i odchodziąc rzekła mu ze straszną nienawiścią:

– By ci ten psi ozór przyrósł do podniebienia!

Przyśpieszyła kroku uciekając od jego śmiechu, co jakby kłami chwytał za serce.

Dopiero z ganku obejrzała się na świat.

– Maże się i maże... ciężko będzie z pługiem, wyjechać na rolę Udała spokój:

– Ranny deszcz i starej baby taniec niedługo trwają.

– Trza będzie tymczasem sadzić ameryki pod motyczkę.

– Kobiet ino patrzeć; spóźniły się bez tą nowinę, ale przyjdą... byłam u nich z wieczora, wszystkie się obiecały na odrobek.

W izbie już ogień buzował; ciepło było i jaśniej niżli na dworze. Józka skrobała ziemniaki, a dzieciak wrzeszczał wniebogłosy mimo zabawiań starszych dzieci. Hanka przykłęknałszy przed kołyską jęła go karmić.

– Józja, niech Pietrek narządzi deski, gnój będzie wywoził od Florki na te zagony kiele Paczesiowego żyta. Nim plucha przejdzie, parę fur wywiezie... co się ma wałęsać po próżnicy!

– Przy was to nikto z leniem się nie stwarzyszy.

– Bo i sama kulasów nie żałuję! – powstała chowając piersi.

– Hale, ady bym na śmierć zapomniała, przecież to od połednia świętko!

Proboszcz procesję zapowiadał, odłożoną ze świętego Marka na oktawę...

– Przeciek to ino w krzyżowe dni bywają procesje!...

– Z ambony zapowiadał na dzisiaj, to musi, co i bez krzyżowych dni można chodzić do figur i święcić granice.

– Chłopaki będą brały dzisiaj na pokładankę po kopcach! – zaśmiała się Józka do wchodzącego Witka.

– Idą już, idą. Bieżycie z nimi, a zarządzie, co potrza. Ja ostanę w chałupie, obrządę i śniadanie zgotuję. Józka z Witkiem będą donosili ziemniaki na pole! – zarządzała Hanka wyzierając na komornice, które pookręcone w płachty i zapaski, że ledwie im było oczy widać, z koszykami na rękę i motyczkami, schodziły się pod ścianę otrzepując trepy o przyciesie.

Powiedła je zaraz Jagustynka przez przełaz nad polną drogą, kaj tuż przy brogu leżały czarne, przesiąkłe wodą zagony.

Stanęły wnet do roboty, po dwie na zagonie, głowami do siebie – dziubały motyczkami dołki, a wraziwszy weń ziemniak, przygarniały go ziemią, okopując zarazem w poprzeczne rządki.

Cztery robiły, stara była jeno na przyprzązkę, do poganiania.

Cóż, kiej robota szła niesporo!... ręce grabiały z zimna i w bruzdach było mokro, w trepy nabierało się wody, a szmaty na nic się marały w blocie, bo deszcz, choć ciepły i coraz drobniejszy, mżył cięgiem, rozpryskując się po skibach, a trzepiąc po sadach, co zwiesiły okwiecone gałęzie nad drogę i z jakąś lubością nastawiały się na pluchę.

Ale już szło na odmianę: kokoty piały, niebo się stronami podnosiło niezgorzej przetarte, jaskółki jeły śmigać powietrzem kiejby na zwiady, a zaś wrony uciekały z kalenic i niesły się cichuško a nisko nad polami.

Baby gmerałały przygiate do zagonów, podobne do kłębów szmat przemoczonych, poredzając, wolniuško robiąc, a z długimi odpoczynkami, że to na odrobek przyszły, aż dopiero stara, obsadzająca grochem piechotą nadbruździa zaczęła w głos rozglądając się dokoła:

- Niewiela dzisiaj gospodyń w polu ni na ogrodach.
 - Chłopy wracają, to nie robota im w głowie!
 - Pewnie, tłustejadło narządzają i pierzyny grzeją...
 - Prześmiewacie, a samej jaże łysty do nich drygają! – rzekła Kozłowa.
 - Nie wyprę się, co mi już Lipce obmierzły bez chłopów. Staram przeciek, ale prosto powiem, że choć to są juchy, łajdusy, świędlerze i zabijaki, a niech się jawi choćby i ta najgorsza pokraka, to zarno z nim raźniej i weselej; i lekciej na świecie. Która co inszego powie, zelże jak pies.
 - Wyczekały się na nich kobiety kiej kania na deszcz! – westchnęła któraś.
 - Niejedna to czekanie ciężko przypłaci, a dzieuchy najprzódziej...
 - Że i trzy kwartały nie miną, a dobrudziej chrzcić nie nadąży...
 - Stare, a bają trzy po trzy: dyć na to Pan Jezus stworzył kobietę! nie grzech mieć dziecko! – podniesła głos przekornie Grzeli z krzywą gębą kobietą.
 - A wy cięgiem swoje: zawdy za bękartami stoicie!
 - A zawdy, jaże do samej śmierci każdemu do oczu stanę i rzeknę: bękart czy nie – zarówno ludzkie nasienie, prawo ma na świecie jedno i jednakże je Pan Jezus szanuje, wedle zasług jeno a grzechów...
- Zakrzyczały ją wyśmiewając wzgardliwie. Zabiła ręce i pokijała głową.
- Szczęść Boże na robotę! jakże idzie? – krzyknęła Hanka z przełazu.

- Bóg zapłać! dobrze, ino mokro.
 – Nie brakuje ziemniaków?
 Przysiadła nieco na żerdce.
 – Donoszą, ile potrza; jeno mi się widzi, co za grubo krajane...
 – Za grubo, dyć ino na pół, przeciek u młynarza co
 drobniejsze ziemniaki całe sadzą. Rocho powiedział, że takie są dwa razy
 plenniejsze.
- Musi, miemiecka to moda, bo jak Lipce Lipcami, zawdy się ziemniaki
 krajało na tyla, chyla oczków miały – kwękała sprzeczliwie Gulbasowa.
 – Moiście, przeciek dzisiajsi ludzi nie głupsi wczorajszych...
 – Hale, tera jajo chce być mędrsze od kury i stadu przewodzić...
 – Rzekliście! Ale po prawdzie, co poniękture, choć lata mają, rozumu nie
 nabyły! – zakończyła Hanka cofając się z przełazu.
 – Zadufana w sobie, jakby już na całej gospodarce Borynów siedziała –
 mruknęła Kozłowa obzierając się za nią.
 – Poniechajcie jej: szczere złoto, nie kobieta! Nie wiada, czyby się nalazła
 od niej lepsza i mądrzejsza. Co dnia z nią siedzę, a oczy i rozumienie mam.
 Nacierpiała się ona i przeszła krzyże, że niech Bóg bronii...
 – Czeka ją jeszcze niejedno... Jagna w chałupie, i skoro Antek wróci,
 cudeńka się tu zaczną i breweryje, będzie czego słuchać...
 – Że Jagna z wójtem się spręgła, cosik mi o tym bąknęli – prawda to?
 Zaśmiały się z Filipki, że pyta, o czym już wróble świergocą.
 – Nie rozpuszcza ją ozorów: i watter czasem słucha i roznosi, kaj nie po-
 trzeba! – zgromiła Jagustynka.
- Przygięły się do roli, dziabki migaly szczekąjąc niekiej o kamienie, a one
 rajcowały zawzięcie całą wieś obgadując:
- Zaś Hanka szła od przełazu chyłkiem pod wiśniami, bo ją chwytały za
 głowę obwisłe i przemoczone gałęzie, jakby nabite zbielałym już pąkowiem i
 listeczkami.
- Poszła w podwórze przeglądać gospodarstwo.
- Od samych świąt prawie się nie wychylała z domu, że to pogorszyło się
 jej po wywodzie. Dzisiajsza nowina zerwała ją z łóżka i trzymała na nogach, że
 choć się chwiała na każdym kroku, zaglądała po kątach złaciąc się coraz barzej.
- A to krowy były jakoś osowiale i do pół boków w gnoju, prosiaki coś za
 mało przyrosły, nawet gęsi wydawały się dziwnie niemrawe, jakby zamorzone.
- Ady byś choć wiechciem wytarł wałacha! – wsiadła na Pietrka, wyjeż-
 dżającego do gnoju, ale parobek cosik mruknął zlego i pojechał.
- W stodole nowa zgryzota: w kupie ziemniaków, leżących na klepisku, py-
 skał se w najlepsze Jagusin wieprzec, zaś kury grzebały w pośladzie, który
 dawno miał być zniesiony na góre. Skrzyczała za to Józkę i do Witkowych ku-
 dłów skoczyła, ledwie się chłopak wyślizgnął i uciekł, a dziewczyna bekiem i
 skargą się zaniesła:
- Haruję cięgiem kiej koń, a wy krzyczycie: Jagnie, co się całe dnie wałkoni,
 to przepuszczacie!

– No, cicho, głupia, cicho! Sama widzisz, co się tu wyrabia...

– Mogłam to wszyckiemu uradzić? co?

– No, cicho! Nieśta ziemniaki, bo zbraknie kobietom!

Dała już spokój krzykom. – Prawda, dziewczyna wszystkiemu nie uradzi, a najemniki!... Boże się zmiłuj. Od rana już zachodu wyglądają. Dorabiać się w najemników to jakby wilki zgodził do owiec wodzenia. Przez sumienia są ludzie:

Rozmyślała z goryczą, wywierając całą złość na wieprzaku, jaże z kwikiem pognał, że go to i Łapa jeszcze po swojemu za ucho odprowadzał...

Do stajni potem zajrzała, ale jakby po nową zgryzotę – ano klacz obgryzała pusty żłób, a żrebak, utytłany kiej świnia, słomę wyciągał z podściółki.

– Kubie by serce pękło, kiebuby cię takim zobaczył – szepnęła zakładając im za drabkę siano i głaszcząc po mięciuchnych a ciepłych chrapach.

Ale już nie poszła dalej: ogarnęło ją naraz zniechęcenie i taki płacz chycił za gardziel, że wsparłszy się o barłóg Pietrkowy zaryczała, sama nie wiedząc laczego.

Tak zbrakło jej sił, że opadła w sobie kiej ten kamień ciężki Już nie mogła uredzić doli, mój Jezu, nie mogła, a toć poczuła się taka opuszczona na świecie, jako to drzewo rosnące na wywieisku, samotne i na każdą złą przygodę wystawione! Ani wyżalić się przed kim! I ani końca przewidzieć złej doli! Nic, jeno cięgiem truć się zgryzotą i płakaniem... nic kromie udręki wiecznej i czekania na gorsze...

Żrebak lizał ją po twarzy, że bezwolnie przytulała głowę do jego karku i zanosiła się coraz boleśniej.

Cóż jej ta po gospodarce, po bogactwie, po ludzkim uważaniu, kiej la siebie nie miała ani jednej chwili szczęliwości w całym życiu, nic zgoła! Skarżyła się tak żałosnie, jaże klacz zarżała ku niej, targając się na łańcuchu.

Zawlekła się do izby i przysadziwszy do piersi rozkrzyczanego chłopaka zapatrzyła się bezmyślnie w zapocone szyby, zbruźdzone ociekającymi kroplami.

Dziecko jakoś matyjasilo skamlać i popłakując.

– Cicho, maluški, cicho!... wróci tatulo, przywiezie ci kuraska... wróci, synka na koń wsadzi... cicho, maluški: A, a, a! kotki dwa! szare bure obydwa!... Wróci tatulo, wróci! – przyśpiewała huštając go i chodząc po izbie.

– A może i wróci! – potwierdziła sobie przystając nagle.

Płomień ją ogarnął, moc rozprężyła przygięte plecy i taka radość wstąpiła w serce, że się już rwała do komory rznąć kawał świniny la niego, że już po gorzałkę chciała posyłać la niego, nawet już ku skrzyni szła, by się przyodziać świątecznie la niego – ale nim to uczyniła, przypominki słów kowalowych spadły na obolałe serce kiej jastrzębie ostrymi pazurami, zmartwiała na miejscu, obierając się jeno po izbie rozpalonym wzrokiem, jakby za ratunkiem, nie wiedząc znów, co myśleć, co poczynać...

– A jak nie wróci? Jezu! Jezu! – jęknęła chwytając się za głowę,

Bała się tego mówić, a głos ten huczał w niej kiej w studni: gotował się, wrzał i wzbierał w piersiach krzykiem strachu.

Dzieci jęły się za łby wodzić i krzyczeć, wyciągnęła je za drzwi, zabierając

się do narządzania śniadania, bo już Józka zaglądała do izby wietrząc łakomie, czy zgotowane.

Łzy ustać musiały i boleście przytaić się w duszy, bo jarzmo codziennego trudu w kark się wpijało przypominając, że robota czekać nie może...

Uwijała się też, jak mogła, choć nogi się pod nią płatały i wszystko leciało z rąk. Jeno wzdychała żałośnie, łzę jaką puszczaając niekiedy, a we świat zamglony tesknie spoglądając...

– Czy to Jagusia nie wyjdzie do sadzenia? – wrzasnęła Józka przez okno.

Hanka odstawiła gar z barszczem i na drugą stronę pobiegła.

Stary leżał na bok, twarzą do okna, jakby patrząc na Jagnę, czeszącą długie, jasne włosy przed lusterkiem, na skrzyni ustawionym.

– Czy to dzisiaj świętoto, że do roboty nie wychodzicie?...

– Z rozplecionymi włosami nie poletę...

– Od świtania, mogłaś je już dziesięć razy zapleść!

– Mogłam, ale nie zapletłam!

– Jagna, wy tak ze mną nie igrajcie!

– Bo co? Odprawicie mnie może albo wyträście z zasług? – warknęła hardo nie śpiesząc się z czesaniem – nie u was siedzę i nie na waszej łasce!

– A ino kaj? co?

– U siebie jezdem, byście sobie to baczyli...

– Niech ociec zamrą, to się pokaże, czy u siebie jesteś!

– Ale póki żyją, to ja waju mogę drzwi pokazać.

– Mnie! mnie! – skoczyła jakby biczem podcięta.

– Przyczepiacie się ciągiem do mnie kiej rzep do ogona! Marnego słowa wam nie mówię, a wy ino huru buru jak na tego lysego konia...

– Podziękuj Bogu, że gorszego nie oberwała! – rozczapierzyła się groźnie.

– Spróbujcie: inom jedna sierota, ku mojej obronie nikto nie stanie, ale uwidzicie, czyje ostatnie na wierzchu!

Odgarnęła włosy z twarzy i srogie, pełne zawziętości oczy uderzyły kieby nożem, jaże Hankę z miejsca taka złość poniesła, iż jąła wytrząsać pięściami a krzyczeć, co ino ślina przyniesła.

– Grozisz! Zacznię ino, zacznię! Niewiniątko, sierota pokrzywdzona... Juści... Dobrze ludzie wiedzą, co wyrabiasz! W całej parafii wiedzą o twoich sprawkach. Nie raz cię już widzieli z wójtem w karczmie, nie dwa! A wtedy, com ci po północku drzwi otwierała, wracała z pijatyki, z łajdactwa, pijana byłaś kiej świnia... Do czasu dzban wodę nosi, do czasu... Nie bój się, kto w głośności żyje, o tym cicho mówią! Skończy się twoje panowanie, że ni wójt, ni kowal cię nie obronią, ty... ty!...

Jaże się zakrztusiła z krzyków.

– Robię, co robię, a każdemu wara do mnie jak temu psu! – wrzasnęła nagle, odrzucając włosy na plecy, kiejby tę przygarść lnu najczystszego

Rozjuszona już była i gotowa nawet do bitki, bo jaże się cała trzęsła; ręce jej latały kole bioder i tak srogo ciepała ślepiami, że w Hance opadło serce, zmilkła i trzasnąłwszy jeno drzwiami uciekła z izby.

Ale po tej kłótni ruchać się nie mogła, siadła z dzieckiem pod oknem, a Józka zajmowała się podawaniem śniadania.

Dopiero kiej się znowu porozchodziły do roboty, zebrała się jakoś w sobie i, poniechawszy robót, wybrała się do ojca, który zachorzał już parę dni temu, ale z pół drogi zwróciła do chałupy.

Tak się w niej roztrzęsło, że ani sposób iść było.

A zaś potem, choć przyszła nieco do sił, rękoma jeno robiła, bezwolnie prawie, a głównie myślała o Antku, we świat się zapatrując daleki...

Pogoda się też robiła, deszcz ustał, kapało jeno z dachów i z drzew, że to wiatr jął otrząsać gałęzie, drogi siwiły się kałużami, świat stawał się coraz jaśniejszy.

Rachowali, co na przypołudnie słońce pokaże się niechybnie, bo już jaskółki latały górą; białe, przezłożone chmury szły po niebie stadami, a z pół ciepło buchało i ptasi wrzask podnosił się w sadach, jakby ośnieżonych kwiatami. Zaś wieś galanto pogłośniała; kurzyło się ze wszystkich prawie kominów, smaczne jadła narządzali, radość wydzierała się z chałup i babie jazgoty niesły się od chałupy do chałupy, dzieuchy przyodziewały się świątecznie; wstępki zaplatając w kosy, niejedna w dyrdy leciała po gorzałkę, bo Żyd, ucieczony powrotem chłopów, dawał na borg, ile kto ino chciał, a coraz to ktosik właził na drabinę i z dachów przepatrywał pilnie wszystkie drogi biegające od miasta...

Tak się zajęły porządками, że mało która szła w pole; nawet gęsi zapominały powyganiać nad rowy, że gęgaly wrzaskliwie w podwórzach, zaś dzieciaka, puszczone dzisia na wolę i nie przykarcane, wyprawiały po drogach takie breweryje, że niech Bóg bron! Starsze, z długimi tykami; zwijały się na topolowej, skrabując się na drzewa i spychając wronie gniazda, że wystraszone ptaszyska, kiej chmura sadzy; kołowały wysoko z żałosnym, jękliwym krakaninem; a znowuj drugie, mniejsze, ganiały ślepego konia księżego, założonego do beczki na saniach, chcąc go napędzić z wyższego brzegu do stawu, jeno co koń mądrala nie dał się zażyć z mańki. Niekiedy, już nad samiutką krawędzią, przystawał jakby na złość, leb spuszczał, głuchnął na wrzaski, cierpliwie się otrząsając z błota i grud, których mu nie szczezdzieli. Ale skoro poczuł, że mu na beczkę włążą i do uzdy już sięgają, rzął groźnie i ponosił, skręcając z nagła w największą kępę zbereźników iż rozlatywali się z krzykiem. Dobre parę pacierzy tak się zabawiali, jaże go w końcu i zmanili podtykając pod chrapy wiečeć zapalony, że konisko zestrachane rzuciło się w bok, akuratnie prosto na przywarste opłotki Borynowe. Wywalił wrótnie i tak się w nie zapiątał orczykami, że go dopadły z bliska i dalejże prać batami, co ino włazło.

Kulasy byłby sobie połamał w żerdkach, kieby nie Jagna, która dosływszy krzyki kijem rozpoczęła wisusów i wywiedlała go na drogę, ale że koń wystraszony stracił wiatr, nie wiedząc, w jaką stronę się obrócić, a chłopaczyńska czaiły się za drzewami, powiedła go na plebanie.

Dróżką między księżym ogrodem a Kłębami go poprowadziła, gdy właśnie bryczka organistów zajechała przed ich dom stojący w głębi. Organiścina już była na siedzeniu, a Jasio całował się przed progiem z rodziną.

– Konia przywiedłam, bo dzieci go płoszyły... – zaczęła nieśmiało.
 – Ojciec, krzyknij na Walka, niech go odbierze! Te, ryfo jedna, konia samego porzucasz, żeby nogi połamał, co? – gruchnęła na parobka.

Jasio, spostrzegłszy Jagnę, jeno śmignął oczyma po ojcach i rękę do niej wyciągnął.

– Zostańcie, Jaguś, z Bogiem.

– Do klasów to już?

Za serce ją cosik ścisnęło, jakby żal cichy.

– Na księdza go odwozę, moja Borynowo! – napuszała się dumnie.

– Na księdza!

Podniesła zdumione oczy na niego. Siadał właśnie na przednim siedzeniu, plecami do koni.

– Będę dłużej patrzał na Lipce! – zawała ogarniając przytulającym spojrzeniem opleśniął dachy ojcowej chałupy i te sady, lśniące rosami a kwiatami obwalone.

Konie ruszyły truchcikiem.

Jagna poszła w trop tuż za bryczką. Jasio krzyczał jeszcze cosik do sióstr, buczących pod domem, a patrzał jeno na nią jedną: w jej modre, zwilgotniałe oczy, kieby ten dzień majowy bardzo cudne; na jej głowę jasną, oplecioną warkoczami, co jak grubachne postronki leżały potrójnie nad białym czołem, zwisając jeszcze półkoliście kiele uszu, na jej twarz bialuchną i tak śliczną, iż do róży polnej podobną.

Ona zaś szła prawie bezwolnie, jakby urzeczona jego oczyma jarzącymi, wargi się jej trzęsły, że zębów zawrzeć nie mogła, serce lubo dygotało, a oczy szły za nim pokornie, zgoła truchlejąc z dziwnej słodkości...

Jakby ją sen zmorzył nagły i tym pachnącym kwiatem niepamięci zasypywał... Dopiero kiej bryka skręciła ku topolowej, rozerwały się ich oczy, puściły te parzące ognia i rozprysnęły się tak doszczętnie, jaże uderzyła się pojrzeniem o pusty świat i przystanęła nagle.

Jasio machał czapką na pożegnanie. Wjeżdżali już w mrok topoli.

Rozglądała się dokoła, oczy trąc, jakby ze snu wyrwana.

– Jezu, taki to by ślepiami do samego piekła zaprowadził...

Otrząsnęła się jakby z tych parzących, spojrzeń Jasiowych.

– Organistów syn, a kiej dziedziców się widzi... I księdzem ostatnie, może jeszcze do Lipiec go dadzą!...

Obejrzała się; bryka już zniknęła, turkot jeno dochodził i głosy pozdrowień zamienianych z przechodzącymi.

– Taki mleczak, dzieciuch prawie, a niech spojrzy, to jakby kto drugi wpół objął, jaże ciągotki bierą i w głowie się mąci...

Wzdrygnęła się oblizując czerwone wargi, a przeciągając się preżaco, z lubością...

Chłód ją nagle przejął. Dopiero spostrzegła, że jest z gołą głową, boso i prawie w koszuli, bo tylko w jakiejś podartej chuścinie na ramionach. Sczerwieniła się przywstydzona i jąda stronami przebierać się ku domowi.

– Chłopy wracają, wiecie to? – krzykały do niej dzieuchy z opłotków, to kobiety, to dzieci nawet, a wszystkie zadyszane i ledwie zipiące z radości

– No to co? – rzekła którejś już prawie ze złością.

– Wracają!... mało to? – zdumiewała się jej ozębłości.

– Tyla z nimi, co i przez nich! Głupie! – mruczała, przykro tknięta, że to każda kiej zwariowana wyglądała swojego...

Zajrzała do matki. Jędrzych był jeno, pierwszy raz dopiero zwłókł się z barłogu, przetrącony kulas miał jeszcze spowity w szmaty, koszyk wyplatał na progu i pogwizdywał srokom, łażącym po płotach.

– Wiesz to, Jaguś?... Wracają nasi!...

– Dyć już kiej te sroki cały świat to jedno rozpowiada!

– Wiesz, a Nastusia to prosto od rozumu odchodzi, że i Szymek wróci...

– Czemuż to? – Błysnęła ślepiami srogo, po matczynemu.

– I... nic... A to me znowuj kulas rozbolał... – zająkał strachliwie. – Cichoj, ścierwy – rzucił patykiem w sień na rozgdarkane kwoki.

Niby to rozcierał nogę bolącą, a pokornie zaglądał w jej twarz dziwnie omroczałą.

– Kaj to matka?

– Na plebanie poszli... Jaguś, o Nastce to mi się ino tak wypsnęło...

– Głupi; myśli, co o tym nikto nie wie! Pobiera się i tyla...

– A bo to matka pozwoleństwo dadzą, kiej Nastuś ma jeno morge?

– Pytał się będzie, to nie pozwolą. Hale, lata już parob ma, to i rozum swój powinien mieć, bych wiedzieć, co i jak...

– A ma, Jaguś, ma, i kiej się uweźmie i pójdzie, udry na udry, to i matki nie posłucha, na złość się ożeni, swój gront odbierze i na swoim postawi.

– Pleć, kiej ci ciepło, pleć, bych cię jeno matka nie posłyszeli!

Markotność ją przejęła. Jakże! taka Nastka, a i to zabiega o chłopa, i to ma swoje radość, a drugie dzieuchy to samo. Wściekną się chyba dzisiaj, boć do każdej ktosik powróci, do każdej.

– Prawda, dyć wszystkie powrócą... – Porwała ją nagła, niecierpliwa radość, że porzuciła wystraszzonego Jędrzycza i skwapnie poniesła się do chałupy szykować i robić porządki na przyjęcie, jak i drugie, i czekać gorączkowo powracających, jak i cała wieś w tej chwili.

Zwijała się tego, jaże przyśpiewując z radości a z utęsknieniem, i nie raz jeden wybegała patrzeć na drogi, kaj i wszystkie wisiały oczyma.

– Kogo to wyglądacie? – zagadnął ją ktosik niespodzianie.

Jakby ją kto przez ciemię zdzielił, zbladła, ręce jej opadły kieby te skrzydła przetrącone i serce zadygotało z żałości.

Prawda, na kogoż to czeka? przecież nikomu do niej nieśpieszno, przecież na wszystkim świecie sama jest jako ten kołek!... – Tyle co może Antek!... – dodała trwoźnie.

– Antek! – wyszeptała cichuśko, serce jej wezbrało westchnieniem i przypominki przewiały przez pamięć kiej te mgły nikłe i kiej sen cudny, ale dawno już śniony. Może i wróci! – dumała.

...Choć kowal jeszcze wczoraj upewniał, że go z drugimi z kreminału nie puszcza, że na długie lata tam pozostanie:

– A może go i puszczą! – Przywótrzyła głośniej, jakby już wychodząc myślą i oczekiwaniem naprzeciw, ale bez radości, bez uniesienia i z jakąś przyczajoną w sercu trwożną niechęcią.

– A niech se wróci! co mi tam z niego! – ciepnęła się niecierpliwie. Stary jał cosik belkotać...

Zadem się odwróciła od niego z obmierzłości, nie podając jeść, choć wieǳiała, że o to skamle po swojemu.

– Byś już raz zdechl! – rozsrożyła się nagle i aby go stracić z oczu, na ganek znowu poszła.

Kijanki trzepali nad stawem i kajś niekaj pod drzewami czerwieniły się kobiety pieriące. Suchy, leciuński wiater ledwie co tykał wierzb zielonych, że zatrzechły się niekiedy. Słońce co ino miało się wyłupać zza białych chmur, że już polśniewały kałuże i po gładzi stawu tańcowały złotawe migoty. Deszczowe mgły już opadły, że z szarych, kamiennych płotów wynosiły się coraz barzej na jaśnie powietrza rozkwitające sady, kieby te wielgachne snopy kwietne, wionące zapachami i pełne ptasich śriegotów, młyn turkotał ostro, a z kuźni rozlatywały się dźwiękliwe, przejmujące bicia młotów, zaś ludzkie głosy i cały ten rwetes przygotowań był jako to pszczelne brzęczenie wśród drzewin.

– A może go i obaczę! – dumała wystawiając twarz na wiater i na te rosły skapujące z obsychających kwiatów i liści.

– Jaguś, nie wyjdziecie to do roboty? – wrzasnęła Józka z podwórza.

Ani jej do głowy przyszło się opierać: zabrała motyczkę i zaraz poszła do kobiet. Odpadła ją moc i chęć sprzeciwu, a nawet rada poddała się przykazowi, któryna ją wyrywał z myśleń i niepewności. Przejmowała ją jeno dziwna tępkość, że jaże łzy nabiegały do oczu, a dusza się kajściś rwała. Tak się przypięła do roboty, że komorniceostały daleko na zajdach, ale nie ustawała, nie zważając na Jagustynkowe przycinki ni widząc babich ślepiów, co ją obiegały cięgiem, kieje te psy przyczajone dokąśliwego chwytu.

Tylko niekiedy prostowała się nagle, jako ta grusza ociążała kwiatem prostuje się na miedzy pod tknięciem wiatru i chwieje się ździebko, i patrzy po świecie tysiącami oczu, i płacze białym, wonnym okwiatem po rozchwianych, zielonych zbożach, i może zimy srogie spomina...

Jaguś o Antku myślała niekiedy, a częściej Jasiowe oczy jarzące i Jasiowe wargi czerwone stawały w pamięci, i Jasiowy głos luby odzywał się w sercu tak słodko, jaże smutki pierzchały i pojaśniąłō w niej, że przygiawszy się barzej nad zagonem, czepiła się całą mocą utęsknień tych wspominków. Naturę bowiem już taką miała, kieby te wiotkie trzmielinyszy chmiele dzikie, które zawdy czepić się muszą jakiej gałęzi lebo kole pnia wyniosłego owinąć – bych rosnąć mogły i kwitnąć, i żyć – zaś oderwane podpory i sobie ostawione, na pastwę złą przygodzie łacno idą.

A komornice, naszeptawszy się o niej do syta, że to ciepło już się zrobiło galante, pozrucały z głów płachty i zapaski i wzięły raźniej pogwarzać, częściej

się przeciagać, na połednie teskliwie wyglądając...

- Kozłowa, wyzszaście – to obaczcie, czy chłopów nie widać na topolowej?
- Ani widu, ani słychu! – odrzekła, próżno się na palcach wspinając.
- Gdzieby zaś tak rychło... nie zdąży przed mrokiem... karwas drogi...
- I pięć karczmów na rozjazdach! – zakpiła po swojemu Jagustynka.
- Chudziaki, biedota, kaj im tam karczmy będą w głowie!
- Wymizerowali się tylachna czasu, nacierzpieli...
- Taka im była krzywda, że się w cieple wyspali i najedli po grdykę...
- Juści, tyle tej dobroci zażyły, co te karmiki na pokrzywach z plewami.
- Dyć o suchym ziemnioku, a lepiej na wolności – rzekła Grzeli kobieta.
- Dopiero to smaki taka wolność!.. ho, tyla z niej biednemu, że może sobie zdychać z głodu, kaj mu się spodoba, bo sztrafu za to płacić nie każą, ni go strażnik do kreminału nie pojmie!... – wydziwiała.
- Prawda, moiściewy, prawda! ale co niewola, to niewola!..
- A co groch ze sperką, to nie rosół na osikowym kołku! – przedrzeźniała Jagustynka, jaże wszystkie śmiechem gruchnęły.

Odciągała się cosik Filipka, ale mogła to utrzymać wtór z takim pyskaczem i ozornicą? Jagustynka nawydziwiała nad nią, co ino włazło, i jęła cudeńka wygadywać o młynarzu, jako na borg daje stęchlą kaszę, a za pieniądze też oszukuje na wadze. Zaś potem już z Kozową na spółkę używały na całej wsi, nie przepuszczając nawet dobrodziejowi; a przewłócząc każdego złymi ozoram kieby przez te ostre ciernie...

Grzelowa spróbowała bronić poniektórych, ale ją zakrzyczała Kozłowa:

- Wy byście radzi bronić nawet takich, co kościoły rozbijają...
- Bo wszystki człowiek zarówno potrzebuje obrony! – szepnęła łagodnie.
- A już najbarzej Grzela przed waszą maglownicą...
- Nie wam przestrzegać poczciwości, któraście Bartka Kozła kobieta!.. – rzekła twardo, prostując się wyniośle.

Struchlały wszystkie czekając, że skoczą sobie do kudłów, ale one jeno przewlekły po sobie srogimi ślepiami. Dobrze, co w samą porę Witek przyleciał zwoływać na obiad i kosze zbierać, że to świętować mieli od południa.

Mówili już mało wiele nawet przy obiedzie, który Hanka kazała podać na ganku, bo słońce się już całkiem wykryło, cały świat się rozjaśnił, a wszystkie dachy i drzewa kwitnące, kiej tym bieluchnym śniegiem przyprószone – pławiły się w przejrzystym, pachnącym powietrzu.

Dzień się roztoczył słoneczny i cichy, wiater ździebko przegarniał po drzewinach, ale tak mięciutko, kieby te ręce matczyne gładziły pieściwie dziecińskie gębusie.

Świątko też szczere stanęło, bo już od poobiedzia nikto w pole do roboty nie wyszedł, nawet bydło zegnali z pastwisk, że jeno poniektóra biedota swoje zamorzone karmielki wywodziła na postronkach popaść kajś po miedzach lub nad rowami.

A kiej słońce odtoczyło się na parę chłopa z południa, jeli się ludzie zbiegać pod kościółem, wygrzewali się pod murami, przegwarzając z cicha jako ci

ptakowie świergocący w klonach i lipach, co wyniosłym kręgiem jaże ku dachom kościoła sięgały gałęziami, ledwie przytrząśniętymi zielenią. Słońce przypiekało niezgorzej, jak to zwyczajnie bywa po rannym deszczu. Kobiety zestrojone świątecznie postawały kupami, a niektóre wyglądały teskliwie za mur, na topolową, zaś ślepy dziad siedział wraz z pieskiem we wrótach smętarza i pobożne pieśnie wyciągał jękliwie, uszami strzygł na wsze strony i potrząsał miseczką do wchodzących.

Wyszedł rychło i dobrudziej w komżę ubrany i stułę, z gołą głową, że mu jaże łysina błyskała w słońcu.

Pietrek Borynów krzyż ujął, bo Jambroż nie uradziłby lecieć tyla drogi, zaś wójt, sołtys i ktoś z tęższych dzieuch wynieśli chorągwie, co się jely zaraz rozwijać na wietrze, trzepać i błyskać kolorami. Michał organistów poniósł wodę święconą i kropidło, Jambroży rozdał brackim świece, a organista z książką w ręku stanął wpodle dobrudzieja, który dał znak, i ruszyli w cichoci przez wieś okwieconą; nad stawem, jaże we wodzie cichej odbijała się cała procesja.

Sporo jeszcze kobiet i dzieci przyłączało się po drodze, zaś na ostatku młynarz z kowalem pobok księdza się dociskali.

A na samym końcu, za wszystkimi, wlekła się Agata, często pokaszlując, i ślepy dziad kolebał się na kulach, jeno że od mostu zawrócił i pono do karczmy pociągnął.

Dopiero za młynem zastawionym, bo i umaczony młynarczyk przystał do kompanii, zapalili świecie, ksiądz nadział czarną, rogatą czapeczkę, przeżegnał się i zaintonował: „Kto się w opiekę...”

Zawtórowali z całego serca, jak kto umiał, i ruszyli wzdłuż rzeki, łąkami, kaj pełno było jeszcze kałuży, a miejscami tak grząsko, że po kostki zapadali. Osłaniając światło rękoma; rozwłóczyli się po wąskiej drożynie, kiej różaniec uwity z czerwonych, pasiastych weśniaków.

Rzeka migotała w słońcu i wiła się pokrętnie wskroś łąk zielonych, nabitych kajś niekaj kepami żółtych i białych kwiatków.

Chorągwie wiały się nad głowami, niby te ptaki wielgachne żółtoczerwonymi skrzydłami, krzyż kołysał się na przedzie, a głosy rozspiewane roznosiły się z wolna w cichym, przejrzystym powietrzu, spadając na trawy, na kępy łożzin jasnozielonych, na cierniowe krze, całe w białościach kwiatów kieby w tych gzłach przenajświętszych.

Woda pluskała o brzegi, gęsto upstrzone kaczeńcami, kieby do cichego wtóru pieśniom i oczom leczącym przed się w dale jasnego nieba, w rzekę rozmigotaną złotymi łuskami, w te wsie widniejące na wyżniach suchych, a ledwie znaczne w modrawym powietrzu wstępami sadów biało kwitnących.

Ksiądz szedł z asystą tuż za krzyżem i śpiewał wraz z drugimi.

– Coś dużo kaczek się podrywa! – szepnął zezując na prawo.

– Przelotne, krzyżówki – odparł młynarz patrząc za rzekę w niziny, zarosłe żółtą, zeszloroczną trzciną i olchami, skąd raz w raz podrywały się ciężko całe stada.

– I bociaków coś więcej niżli zeszlego roku.

- Mają co żreć na moich łąkach, to się z całego świata zwłoczą.
- A ja swojego straciłem, w same święta się gdzieś zapodział.
- Do stada się pewnie przyłączył, na przelocie.
- Co to jest w tych uwałowanych redlinach?
- Końskiego zęba wsadziłem całą morgę... trochę tu mokro, ale że mówią, co na suchy rok idzie, to może się uda.
- Byle nie tak, jak mój zeszłoroczny: schylać się nie było po co.
- Kuropatkom się udał: sporo się ich tam wywiedło – żartował cicho.
- Juści, pan jadł kuropatwy, a moje siwki zębami dzwoniły o żłób...
- Obrodzi się, to już księdzu dobrzejowi z furką jaką użyczę.
- Bóg zapłać, bo i koniczyna zeszlaroczna nietęga; jeśli susze przyjdą, przepadnie! – westchnął żałosnie i zaczął znowu śpiewać.

Dochodzili właśnie pierwszego kopca, który był tak pokryty krzami rozkwitłych tarnin, że wynosił się kiej biała kopa, nastroszona kwiatami rozbrzęczonymi pszczelnym rojem.

Otoczyli go kręgiem świąteł rozchwianych, krzyż się wzniósł zatknięty w krzach, choręgwie się rozwinięły nisko pochylone i ludzie przykłekli kołem, jakby przed ołtarzem, na którym, w kwiatach i pszczelnym brzóku zwiesny, objawił się majestat święty!...

Wraz też ksiądz odczytywał modlitwę od gradu i kropił wodą świętowaną wszystkie cztery strony świata; i drzewiny, i ziemię, i wody, i te głowy chylące się pokornie, cały ten świat rozdygotany cichą radością rostu i mocy, i szczęścia, wszystko, co dole swoją poczynało i co martwe jest.

Naród zaszumiał nową pieśnią i podnosił się raźniej i weselniej.

Ruszyli dalej, bierąc się od razu na lewo, w poprzek łąk, pod łagodne wzgórza. Dzieci jeno dłużej się zatrzymały, że to Gulbasiaki z Witkiem, wedle starego obyczaju, sprawiały na kopcu poniekątym chłopakom tęgą łazienię, że podniósł się taki wrzask, jaże ksiądz im z dala wygrażał.

A za łąkami weszli na szeroki wygon graniczny, w gąszcz smukłych jałowców, rosących z kraju, jakby na straży pól rodnych. Wygon był szeroki, a kręcił tedy i owędy kiej rzeka zieloną falą traw gęsto nabitych kwiatuskami, że nawet w starych koleinach mrowiły się żółte mlecze i białe stokrotki. Kajś rozwalały się wielkie kamionki, obrosłe w ciernie, że trzeba je było potem obchodzić, a gdzie znów stояły samotnie dzikie grusze, małe we kwiatach i pszczelnym brzókiem rozśpiewane i tak bardzo cudne i święte, jako te Hostie unoszące się nad polami, jaże się klękać chciało przed nimi a całować ziemię, co je na świat wydała.

A gdzie znowu brzózka się pochyłała, przyodziana w bieluńskie gzo i cała owionięta zielonymi, rozplecionymi warkoczami, a tak czysta i drżąca w sobie, kiej ta dziewczyna do pierwszej komunii stająca.

Podnosili się z wolna na wyniosłość, obchodząc lipeckie pola od północy, wzdłuż młynarzowych ról, szumiących żywem.

Ksiądz szedł za krzyżem, za nim cisnęły się kupkami dziewczyny i co młodszego kobiety, zaś w końcu, w pojedynkę albo i po parze w rzędku, wlekle

się staruchy z Agatą, kuszykającą daleko za wszystkimi. Dzieci jeno płatały się na bokach, chroniąc się księżycych oczu, bych śmieley baraszkować.

Aż wynieśli się na równię, kaj i cichość stanęła większa, wiater ustał zupełnie, choręgwie zwisły, a naród się rozwlókl na staje, że jako te kwiaty widniały kobiety wśród zieleni, zaś płomyki świec drżały skrami niby złotawe motyle.

Niebo wisiało wysokie i czyste, tylko niegdzie leżała jakaś biała chmura, kieby owca na modrawych, nieobjętych polach, przez które niesło się ogromne, rozgorzałe słońce, zalewając świat ciepłem i blaskami.

Jeno pieśń się wzmogła: huknęli z całej mocy i tak rozgłośnie, jaże ptaki uciekały z drzew pobliskich; czasem kuropatka wystraszona furknęła spod nóg albo i zajączek wyrywał się gdziesik spod kotyry i gnał na oslep.

- Oziminy dobrze idą – szepnął ksiądz.
- Ba! wczoraj już piętkę w życie znalazłem.
- A który to tak spaprał?... – połowa gnoju na skibach.
- Ziemniaki którejś komornicy, jakby w krowę przyorywała.
- Przecież brona wszystko wywlecze. Paskudziarze juchy!
- Dyć to parobek dobrodziejów przyorywał – wtrącił cicho kowal.

Dobrodziej się rzucił, ale zamilkł i przyśpiewując narodowi, chodził oczywiście po tym nieobjętym rozlewie pól rodnych, co pogarbione i miejscami ździebko wzdęte, jako te piersi matki karmiącej, zdały się dychać w słodkim wzbieraniu, bych co ino przypadnie do rozwartego łona, pożywić się mogło i przytulić, i o doli srogiej zapomnieć.

Hej! szeroko niesły się oczy, i daleko, i przestrono, że cała procesja zdała się jeno ciągiem mrówek wśród zbóż, a głosy ludzkie tyle ważyły nad polami, co te skowronkowe świergotania.

Słońce się przetaczało ku zachodowi, że już pozłociały zboża, okwiecone drzewa rzucały cienie, zaś lipecki staw wybłyskiwał rozgorzałą szybą z obrzeży sadów, spienioną bielą kwiatów przytrzęśniętych. Wieś leżała niżej, jakby we dniu michy wielgachnej, a tak przysloniona drzewami, że ino kajś niekaj dojrzał szarą stodołę; jeden kościół, co się wynosił białymi murami ponad wszystko i złotym krzyżem na niebie świecił.

Zaś po prawej ręce idących rozlewały się równe, niby te nieprzejrzane wody szarozielone, z których wynosiły się wsie gestymi kępami drzew okwieconych, krzyże przydrożne i drzewa samotnie rosnące. Oczy się tam niesły jak ptaki, ale nie sięgnęły w kołującym locie innych granic, kromie tych borów czerniejących dokoła.

- Coś za cicho... aby deszcz w nocy nie przyszedł... – zaczął ksiądz.
- Nie będzie: wytarło się na dobre i chłód zawiewa.
- Rano lało, a teraz wody ani znaku.
- Zwiesna przeciek, to w mig przesycha – wtrącił swoje kowal.

Dosięgli drugiego kopca, węglowego. Wielki był kiej usypisko; powiedali, że pod nim leżą pobite na wojnie. Krzyż stał na nim niski a struchlały całkiem, przystrojony w zeszłoroczne wianuszki a obraziki, ubrane firaneczkami, zaś z boku tulła się wypróchniała, rosochata wierzba, okrywając jego rany młodymi

pędami. Strasznie tur było jakoś i pusto, że nawet wróble nie gnieździły się w dziuplach, a chociaż naokół leżały rodzajne ziemie, kopiec był prawie nagi, odarte boki żółciły się piachami, że jeno rozchodniki, kiej te liszaje, czepiały się niegdzie i sterczały suche badyle dziewanny i szalejów lońskich.

Od moru odprawili nabożeństwo i przyśpieszając kroków, wzięli się jeszcze barzej na lewo, na skroś do topolowej drogi, mierząc pod sam las, jak wiodła wąska i wyjeżdżona mocno dróżka.

Już zwartą kupą ruszyli, tylko Agata ostała przy kopcu, kryjomo odarła szmatę z krzyża i podążając z dala za procesją zagrzebywała ją strzepkami po miedzach la jakiegoś zabobonu.

Organista zaintonował litanię, ale ciągnęli ją ospale, że śpiewał ino kto niekto, w pojedynkę, bo kobiety rajcowały z cicha, rzucając jeno w potrzebny miejscu wrzaskliwie: „Módl się za. nami” – zaś dzieciaka wyparły się na wyprzódki i baraszkowały swawolnie, jaże Pietrek Borynów, obzierając się na proboszcza, mruczał zezłony:

– Obwiesie, juchy! zbereźniki!... bo jak paś spuszczę!

Ksiądz, znużony już sielnie, pot ocierał z lysicy, a rozglądając się po sąsiednich rolach pogadywał z wójtem:

- Ho, ho! tym już groch powschodził...
- A prawda!.. wczesny być musi, rola doprawiona i idzie kiej bór.
- Ja siałem jeszcze na Palmową, a dopiero kły puszcza
- Bo u do dobrodzieja na tym dolku zimnica, a tu grunt cieplejszy.
- I jęczmiona już im powschodziły, a równie, jakby siewnikiem posiane.
- Modliczaki dobre gospodarze, na dworską modę w polu robią.
- Tylko na naszych polach ani znaku jeszcze owsów i jęczmionów.
- Spóźnione wszystko, deszcze też przybiły, że nieprędko się ruszą.
- I spabrane, że niech Bóg bronii! – westchnął ksiądz żałośnie.
- Darowanemu koniowi w zęby nie zaglądają – zaśmiał się kowal.

– Te, wisusy, uszy poobrywam, jak nie przestaniecie! – krzyknął proboszcz na chłopaków śmigających kamieniami za stadkiem kuropatw, szorujących w poprzek zagonów.

Przycichły z nagła rozmowy, chłopaki przywarły po bruzdach, organista znów jąłbeczeć, kowal zawtórował, jaże w uszach zawierciało, a cieniuśkie głosy kobiet podniesły się jękliwym chorem, że litania rozwlekła się nad polami, niby ten ciąg ptaków zmęczonych długim lotem i już z wolna i coraz niżej opadających.

Parli się tak wśród pól zielonych długim i rozśpiewanym zagonem, że ludzie, pracujący na modlickich polach, a nawet i na dalszych, podnosili się od roboty czapy zdejmując, to przykłękając na zagonach, gdzie zaś bydło zaryczało, podnosząc ciężkie, rogate łby, a kajś znowu spłoszony źrebał odbiegł maci, w cały świat gnając.

Ze staje mieli jeszcze do trzeciego kopca i figury przy topolowej, gdy ktosik wrzasnął z całych sił:

– Chłopy jakieś z lasu wychodzą!

- A może to nasi?
- A nasi! nasi! – buchnęło z kupy i kilkanaścioro rzuciło się naprzód.
- Stać! Nabożeństwo pierwsze – nakazał ostro ksiądz.

Juści, że остали, przedeptując z niecierpliwości. Zbili się jeno barzej w kupę, stwarzyszając jak popadło, bo każdego dziw nie podrywało z miejsca, ale ksiądz nie puścił, przyśpieszał jednak kroku.

Wiater skądciś zawiały, że świeiece pogasły, chorągwie zatrząpały i żyta, krze i ukwiecone drzewa jely się kolebać, jakby kłaniając i do nóg się chyląc procesji. Ale naród, choć śpiewał coraz głośniej, w dyrdy już sunał i oczy wpierał w bór niedaleki, między drzewa przydrożne, kaj już wyraźnie bielały się kapoty chłopskie.

– Nie pchajcie się, głupie: chłopy wam nie uciekną! – zgromił ksiądz, bo mu już następowały na pięty tłocząc się jedna przez drugą.

Hanka, co była szła w rzędzie z najpierwszymi gospodyniami, aż krzyknęła dojrzawszy kapoty. Wiedziała przeciek, jako tam Antka nie zobaczy, a mimo to zatrzesła się radością i pijana zgoła nadzieję rozsadzała jej duszę, że zeszła na bok, w brudę, i oczy wypatrywała...

Zaś Jagusia, idąca wpodle matki, porwała się z miejsca, bych lecieć, ognie ją przejęły i taki dygot, co zębów nie poredziła zewrzeć; a drugie kobiety też nie mniej się rwały ku tym wtyęsknionym. Jeno niektóre dzieuchy i chłopaki nie wstrzymały długo, bo naraz chłasnęły z kupy, kiej woda z cebra wstrząsnętego, i mimo wołań pognały na przełaj do drogi, jaże im łysty bielały. Procesja rychło dosiągnęła krzyża Borynów, za którym tuż zaraz był kopiec, na skraju ziemi lipeckich i dworskiego boru.

Chłopy już tam stojąły kupą w cieniu brzóz wielgachnych, stróżujących przy krzyżu; z dala już odkrywali głowy i oczom kobiet pokazały się lube twarze mężów, ojców, braci a synów utęsknionych, twarze pochudłe, wymizerowane a pełne radości, pełne uśmiechów szczęścia.

– Płoszki! Sikory! Mateusz! Kłab! i Gulbas! i stary Grzela! i Filip! Mizeraki kochane! Biedota! Jezus Maria, Matko Przenajświętsza! – rwały się wołania i pokrzyki a szepty gorące, i już oczy gorzały radością, już się ręce wyciągały, już tłumione płacze kwiliły i krzyk nabrzmiwał w gardzielach, już ponosiło wszystkich, ale ksiądz jednym gromkim słowem powstrzymał i uciszył naród, a dowiódłszy pod krzyż, czytał spokojnie modlitwę „od ognia”; jeno czytał wolno, bo niechący a cięgiem obzierał się na strony i poczciwymi oczyma chodził po twarzach wynędzniałych.

Wszyscy też przykłęknęli w półkole i wraz z żarliwą i dziękcynną modlitwą łzy płynęły z oczu, uwieszonych na Chrystusie przybitym do krzyża. Dopiero kiej zakończył i wodą skropił głowy chylące się do ziemi, zdjął rogata czapczkę i wesoło a w cały głos huknął:

– Niech będzie pochwalony! Jak się macie, ludzie kochane!

Juści, co chórem odkrzyknęli, cisnąćc się do niego kiej te owce do pasterza, a w ręce całując, a za nogi obłapując, a on ci każdego brał do serca, po głowach całował, po zbiedzonych twarzach głaskał, troskliwie pytał j i z dobrym słowem

odpuszczał, aż utrudzony siadł pod krzyżem, pot obcierając i te łzy poczciwe
A naród skotłował się kiej ten wrzątek kipiący.

Buchnęła wrzawa, śmiechy, cmokania, płacze radosne dziecińskie jazgoty, gorące słowa i szepty, krzyki, co jak śpiew się wydzierały z serc uszczęśliwionych, wołania tęsknic z nagła zapomnianych; każda swojego na stronę odciągała i każdy kiej ten chojak kolebał się wpośród krzyków w kupie kobiet i dzieci, w radosnej wrzawie gwaru i płaczów... Dobrze ze dwa pacierze trwały powitania i byłby się przeciągnęły do nocy, aż ksiądz się spamiętał, że pora, i dał znak.

Ruszyli do ostatniego kopca, drogą wzdłuż lasu, niskimi zaroślami jałowów i sośnień młodzi.

Ksiądz zaśpiewał: „Serdeczna Matko”, a wszystkie jak jeden człowiek zawtórowali wielkim głosem, aż bór zajęcał i echami oddawał, wesele bowiem przepelniało duszę, taką moc dając piersiom, że śpiew zrywał się kiej burza wiośniana i chlustał nad bory słupem rozognionych uniesień...

A że sporo narodu przybyło, to już zapchali całą drogę, szli także i borem między drzewami, szli i nad polami, że całe Podlesie zaroiło się ludźmi, a hukało pieśnią niebosięczną.

Jeno co rychło śpiew opadł kiej chmura, gdy już pierun ze siebie wypuści, że tylko i ze samego przodka jeszcze nutę wyciągali, mnogim zaś zrobiło się pilno zgwarzać ze swoimi. Ciąg się też porwał i rozpierzchał na strony, chałupami szli, wielu dzieci pomniejsze na ręce wzięło, drugie a co młodszego parami szli, cosik se rozpowiadając, a insze już się w gąszcz wywodzili, od ludzkich oczu, zaś dzieuchy splonione kiej wiśnie przywierały do swoich chłopaków nie bacząc na nikogo. A kiej niekiej, snadź la ulżenia sobie w kuntentnościach, śpiewem znów gruchali rozgłośnym, jaże wrony z gniazd wylatywały na pola, jaże świece gasły od pędu, a bór odhukiwał z wolna i belkotał, kieby z tej głębokiej, nieprzejrzanej gardzieli.

To cichość się rozpościerała, że ino tupot nóg się rozlegał i pryskały w gąszczach rozognione śmiechy, ściszone słowa lub te pacierze staruch, mamrotane jękliwymi nawrotami.

Zachód już nadchodził, niebo się wyniesło, jakby wzdymając w rozzłocioną, szklaną banię, że jeno kilka chmur przesiąkłych czerwienią mdlało w sinych wysokościach, słońce zesunęło się na sam wrąb i nad borami zawisło,, a wśród pni ogromnych, w zielonych podszytach roztrzęsły się brzaski złotawe, zaś na polanach samotne drzewa zdały się żywym ogniem płonąć, rozgorzały wody, przytajone w gąszczach, i cały bór jakby w ogniaach stanął i w krwawych dymach, że tylko miejscowości, kaj wyniosłe chojary stały zwartą gęstwą i kieby chłopy wsparcie o się ramionami, tam czarne mroki zalegały, a i to jeszcze prześwietlone niegdzie tym dżdżem słonecznym.

Bór pochyłał się nad drogą i na pola zdał się patrzeć, wygrzewając w zachodzie czuby wielgachne, a stojał tak cichuśko, iż kucie dzieciółów trzaskało przenikliwie, kukułka gdziesik kukała zawzięcie, a z pól dochodziły ptasie świergotania:

Droga kręciła się miejscowości samą krawędzią pól, że chłopy przestawiali

opowiadać i cisnąć się nad bruzdą przydrożną, szli pochyleni, obejmując oczyma te niwy zielone, kaj gęsto kwitnące drzewa gorzały w zachodzie, te długie zagony, co wlekły się ku nim pokornie, te kiej wody ńdziebko rozkolebane pola ozimin, chylące się jakby pod nogi gospodarzom z chrzestem radosnym. Źarli ci też ślepiami tę mać żywicielkę, że niejeden się żegnał, niejeden „Pochwalony” mówił czapę zdejmując, a zaś wszystkim zarówno dusze klękały w niemej, gorącej czci przed tą świętą i utęsknioną.

Juści, co po tych pierwszych przywitaniach nowe gwary się podniesły i nowe radośćce rozpierały serca, jaże chciało się niejednemu huknąć po lesie albo i przypaść do tych zagonów i zapłakać.

Tylko Hanka poczuła się jakby za całym światem. A toć tuż przed nią i za nią, i wszędzy chłopy szły szumno, a kiele każdego kobiety i dzieci tulą się radośnie niby te krze wątle, a toć gwarzą, cieszą się, w oczy sobie zagładają, cisną się do siebie, a ona jedna przemówić nie ma do kogo! Cały naród wre ukropem radości niepowstrzymanej, a ona, choć idzie w pośrodku, tak się czuje opuszczona i nieszczęsna, jako to drzewo usychające w gąszczach, na którym nawet wrona gniazda nie uwije ni żaden ptak nie przysiadzie. Nawet mało kto ją przywitał – jakże! każdemu było pilno do swoich... co im tam ona?... a tylachna ich wróciło... nawet Koziel, że znówu będzie trzeba pilnować komory i chlewy zamykać... nawet i te największe buntowniki: Grzela, wójtów brat, i Mateusz... Antka jeno nie puścili... może go już nigdy nie zobaczy...

Nie, nie mogła już wytrzymać, bo te rozmysły przygniątały ją kieby kamienie, że ledwie nogi zbierała, ale szła z głową podniesioną, harda na oko i pyszna jak zawdy. Kiej zaśpiewali, śpiewała z drugimi donośnie; kiej modlitwę ksiądz zaczynał, pierwsza powtarzała zbielałymi wargami, jeno w tych długich przerwach, gdy posłyszała wokoło ściszone od żarów szepty, wpierała ciężkie oczy w krzyż błyszczący i szła, strzegąc się jeno tych ńlez zdradzieckich, co jak złodzieje wymykały się niekiej spod rozpalonych powiek. Nie poważyła się nawet pytać o Antka – jeszcze bych się mogła wydać z męki przed ludźmi!... Nie, nie, tyle zniesła, to i więcej przemoże, przecierpi... udźwignie... Nakazywała sobie czując zarazem, jak w niej łzy piekłe wzbierają, jak żal za gardziel dusi, mrokiem przesłaniają się oczy i jak ta męka rośnie z minuty na minutę.

Nie samać jedna tak biadoliła, nie, boć i Jagusia czuła się nie lepiej: szła ona z osobna, przemykając się lękliwie kiej ta sarna spłoszona. I ją poniesły radośćce, że pobiegła naprzeciw i prawie pierwsza chłopów dopadła, a nikto do niej nie wyskoczył, nikto nie przytulił i nie całował. Jeszcze z dala dojrzala Mateuszową głowę nad insze wyniesioną, więc ku niemu rzuciły się jej oczy rozgorzałe, ku niemu porwały ją nagle dawno już zapomniane tęsknoty, że przepychała się przez ciżbę z wrzaskiem radosnym. Ale on jakby jej nie dojrzał... Nim go dosięgła, już matka wisiała mu na szyi, Nastusia wpół trzymała i młodsze dzieci wieszały się dokoła, zaś Tereska żołnierka, czerwona jak burak, rozbaczana, trzymała go za rękę, nie strzegąc się już oczu niczych.

Jakby ją ktoś wodą zimną oblał, że wypadła z kupy i w las pognała, sama nie wiedząc, co się z nią wyprawia. Jakże to, miała straszną ochotę poczuć się

w gromadzie i ścisku, w tej przejmującej wrzawie powitań, chciała się cieszyć jak i drugie; przeciek, kiej wszystkie, miała serce pełne żarów i gotowe do uniesień i szlochów radosnych, a oto sama iść musi, z dala od ludzi niby ten pies oparszywiały.

Rozdygotała się też ciężkim żalem, ledwie już łzy wstrzymując a wyrzekania i wlekła się jako ta chmura posępna, co to leda chwila deszczem rzęsistym zapłacze.

Parę razy próbowała uciekać do dom, ale nie poredziła: żał jej było ostateczenie procesję, to i płakała się potem pomiędzy ludźmi, jak ten Łapa szukający w ciżbie swoich gospodarzy. Nie ciągnęło jej do matki ni do brata, który przemyślnie zagubiał się w jałowcach i kole Nastusi kołował, a kto drugi też się z nią nie stwarzyszył, zajęty swoimi. Aż w końcu złość ją zatrzesła, że byłaby z lubością puściła kamieniem w całą kupę i w te rozradowane, śmiejące się gęby.

Szczęściem, że już wychodzili z boru.

Ostatni kopiec stояł na rozdrożu, skąd jedna z dróg skręcała prosto ku młynowi.

Słońce już zachodziło i zimny wiater powiął z nizin, ksiądz przyśpieszał nabożeństwo, że to i Walek czekał na niego z bryczką.

Śpiewali ta jeszcze coś niecoś, ale już wszystko szło na rzadki pytel, bo utrudzeni byli, zaś chłopy rozpytywały z cicha o folwarek spalony we święta, którego rumowiska okopcone sterczały niedaleko, a przy tym i na dworskich polach działały się ciekawości.

Dziedzicano skakał po zagonach na swojej bułance za jakimś ludźmi, jakby rozmierzającymi role długimi prętami, a zaś przy krzyżu, na rozwidleniu dróg i kole stogów spalonych widniały bryki żółto malowane.

- Co to może być? – zauważył ktosik.
- Juści, co pole wymierzają, jeno że to nie omentry.
- Kupce pewnikiem, niej wyglądają na chłopów.
- Na Mienców patrzą.
- Pewnie: kapoty granatowe, faje w zębach i portki na cholewach.
- Rychtyk, podobni do Olendrów z Grunbacha.

Szeptali oczy wytrzeszczając ciekawie, ale jakiś głuchy niepokój zaczął przejmować gromadę, że nawet nie spostrzegli, jak kowal wyniósł się cichaczem i prawie chyłkiem, bruzdami, przebierał się ku dziedzicowi.

- Podleski folwarek kupuję czy co?
- Już we święta powiadali, co dziedzic ogląda się za kupcami.
- Ale niech ręka boska bronи od miemieckich somsiadów!

Poniechali rozważań, bo skończyło się nabożeństwo ksiądz wsiadał na bryczkę wraz z organistami.

Naród się rozbił na kupy i z wolna pociągnął do wsi, rozwlekli się po drodze, to miedzami szli gęsiego, jak ta komu bliżej było do chałupy.

Słońce już zaszło i mroczalo nad ziemiami, na zielonkawym zaś niebie rozżarzały się zorze ogniste. Z łąk za młynem ruszały się białe opary, rozwijając kieby przedzę na wszystkie niziny. W cichości, jaką się przyodziewał świat, jeno

bociek klekotał gdziesik rozgłośnie.

Bo nawet głosy ludzkie pogasły i cała procesja wsiąkała z wolna w pola, że jeno gdzieniegdzie czerwieniał wełniak, lebo białe kapoty mgliły się w zapadających, modrawych cieniach.

A pokrótce wieś jęła się napełniać i rozbrzmiewać, bo już wszystkimi stronami a gwarnie walili, każdy zaś chłop krzyżem świętym witał dawno nie widziane progi, a nie-jeden na ziem rymnął przed obrazami, w głos rycząc szczęścia

Ponowiły się witania, a babie i dziecińskie jazgoty, a opowiadania, przerywane wybuchami gorących całunków i śmiechów.

Kobiety, rozognione i jakby oszalałe z wrzasku, jęły usadzać swoich nieboraków przed michami, podtykając im jadło i niewoląc ze wszystkiego serca.

Że i krzywd zapomnieli, i pamięci bied, i długich miesięcy rozłąki się zbyli, bo każdy z całego serca cieszył się powrotem i swoimi, które raz po raz obłapiał i do serca przyciskał, a o różnorodności wypytywał.

Kiedy zaś już sobie podjęli do sytu, ruszyły gospodarki oglądać i radować się dobrykiem, że choć już dobrze ściemniało, a łazili po obejściach i sadach, lewentarze poklepując albo i tykając palcami obwisłe pod kwiatem gałęzie, kieby te kochane, dziecińskie głowiny.

Że już i nie opowiedzieć, jakim weselem rozgorzały Lipce.

Tylko u jednych Borynów było zgoła inaczej.

Domostał prawie pusty, Jagustynka poleciała do swoich, Józka też z Witkiem poniesła się, kaj ludniej było i weselej, że jedna Hanka chodziła po ciemnej izbie pohuśtując na rękę dziecko kwilące i już puszczaając wodze żalom i bolesnym, palącym łzom.

Jeno że i w tym nie ostała dzisiaj sama jedna, boano Jaguś tak samo ciskała się w mrocznym obejściu, rychtyk tymi samymi smutkami szarpała i tak samo tłukąc się kiej ten ptak o klatkowe pręty.

Tak się już bowiem spletło dziwnie.

Jagna przyleciała jeszcze przed drugimi, a chociaż mroczna była kiej noc i rozeźlona, rzuciła się do roboty, robiła, co ino jej wpadło pod oczy, za wszystkich; wydołała krowy, napoiła cielaka, nawet świniom żarcie poniesła, jaże Hanka zdumiała się, ledwie wierząc własnym oczom. A ona nie bacząc na nikogo pracowała, jakby się chcąc zarobić i tak umęczyć, by zapomnieć krzywdy jakiejś i zabić w sobie smutki a żale.

Ale cóż, choć ręce mdlały z utrudzenia i krzyż dziw nie pękał, łzy i tak cięgiem stały jej w oczach i często palącym sznurem ciekły po twarzy, a w duszy krzewił się coraz bujniejszy i srozszy smutek

Zapłakane oczy nic nie widziały wpodle siebie, nawet Pietrka, który już od samego przyjścia na krok jej nie odstępował i pomagając zagadywał z cicha i rozżarzonymi ślepiami obejmował, a przycierał się nieraz tak z bliska, jaże bezwolnie się odsuwała. Aże przyszło do tego, że kiej w stodole nabierała w opałkę sieczki, chwycił ją wpół, do säsieka przypierał mamrocząc cosik i do jej warg chciwie sięgając...

Nie sprzecwiła się, nie miarkując, do czego idzie i dając się na jego wolę, jakby nawet rada temu, że ją jakaś moc pojena i ponosi, ale skoro ją rzucił na słomę i poczuła na twarzy jego wilgotne wargi, porwała się niby wicher i odrzuciła go precz kiej ten wiecheć, jaże bęcał na klepisko...

Straszna złość ją zatrzęsła...

– Ty pokrako zapowietrzona!... ty świniarzu!... Poważ się jeszcze kiej mnie tknąć, to ci kulasy poprzetrącam!... Dam ja ci jamory, jaże się juchą oblejesz!... – krzyczała rzucając się z grabiami.

Ale wnet zapomniała o wszystkim i pokończywszy obrządki, do chałupy poszła.

W progu natknęła się na Hankę: zajrzały sobie w oczy przeszklone łzami a bólem ociążałe i śpiesznie się rozbiegły.

Z obu izb drzwi stały wywarте do sieni i w obu już się paliły światła, że co chwila, jakby z niewytłomaczonego musu, spozierały z dala na siebie.

Zaś potem, narządzając wspólnie kolację, kręcili się z bliska siebie, ale żadna nie puściła pary, żadna i słowa nie powiedziała, jeno kryjomo kiej złodzieje chodziły za sobą ślepiami. Juści, dobrze wiedziały, co każda dzisiaj cierpi, że często złe i mściwe oczy przyskakiwały do siebie kiej nože ostre, a zaciśnięte nieme usta mówily urągliwie:

– Dobrze ci tak! dobrze!

Ale przychodziły i takie chwile, że zaczynało im być siebie żal, że były zagwarzyły przyjaźnie, że każda ino czekała zaczepki, by odrzeknąć poczciwym słowem, że nawet przystawały wpodle, zeżując ku sobie wyczekującą, gdyż ustępowała zawziętość, przymierały zadawnione gniewy, a pospólna dola i opuszczenie kloniły je ku sobie coraz bliżej... jeno co nie skłoniły, bo zawsy je cosik powstrzymywało: to płacz dziecka, to wstyd jakiś, to nagłe ocknienie w pamięci krzywd, jaże i w końcu rozniesło je daleko i zawziętość znowu w sercach zawiązała, złośćce sprężyły dusze i oczy poczęły się żgać błyskawicami nienawiści.

– Dobrze ci tak! dobrze – syczały z cicha, prażąc się ślepiami, znowu gotowe do kłótni, do bitki nawet, bych całą złość wywrzeć na drugiej.

Na szczęście, do tego nie przyszło, bo Jagusia zaraz po kolacji wyniesła się do matki.

Wieczór był ciemny, ale cichy i ciepły; gwiazdy jeno z rządka przebłyskiwały w płowych głębokościach; na moczarach leżały białe, grube kożuchy oparów, żaby zaczynały rechotać, a niekiedy zabłąkało się jękliwe kwilenie cza-jek. Ziemię zaś otulały mroki, że jeno kajś wynosiły się na jaśnie nieba drzewa pospane, sady szarpały jakby wapnem skropione, a bijące zapachami niby z trybularzów rozżarzonych; wiśniowy kwiat pachniał i bzy ledwie roztlałe, pachniały zboża, wody i te ziemie przewilgocone, a każdy kwiat czuć było z osobna i wszystkie razem wionęły upajającym, słodkim zapachem, jaże w głowie się kręciło.

Wieś jeszcze nie spała, ciche pogwary trzęsły się od progów i przyźb, tonących w ciemnościach, zaś drogi, przysłonione cieniami drzew, a jeno niegddie

porznięte świetlistymi pręgami z okien bijącymi, mrowiły się od ludzi. Jaguś niby to do matki zmierzała, a jęła kręcić nad stawem, kołować, przystając coraz częściej, bo prawie co krok natykała się na jakąś parę, mocno splecioną i cicho gwarcząca.

Spotkała i brata z Nastusią: trzymali się wpół całując zapamiętale.

Wlazła też niechcący na Marysię Balcerkównę z Wawrzkiem: gdziesik pod płotem, w grubym cieniu stojali, przytuleni do siebie i o Bożym świecie nie wiedzący.

Rozpoznała po głosach i drugie, że z każdego cienia nad wodą, spod płotów, zewsząd roznosiły się szepty, dyszące słowa, upalne westchnienia, jakieś dygoty i szamotania. Cała wieś zdała się wrzeć ukropem miłowań i lubością, że nawet i te skrzaty ledwie odrosłe, a i to wodziły się z chłopakami, gżąc się a przeganiając po drogach.

Obmierzło jej to nagle, że wzięła ich wymijać, kierując się prosto do matki, ale przed domem spotkała się oblicznie z Mateuszem; nie spojrzał nawet na nią mijając kiej to drzewo; wiódł się z Tereską trzymając ją wpół i cosik jej prawiąc... Przeszli, a ona jeszcze słyszała ich głosy i przytłumione śmiechy.

Zawróciła nagle i już w dyrdy, jakby goniona przez wszystkie psy, uciekała do chałupy.

A wieczór cichy, wiośniany, pachnący, nabrzmiały radością powitań, przejęty świętą cichością szczęścia, płynął niepowstrzymanie.

Gdziesik w nocy, w rozpachnionych sadach czy na polu, fujarka zaświergoliła tęskną nutą, jakby do wtóru tym szeptom i całunkom, i radościom.

Zaś na moczarach żaby zarechotały wielkim chórem, niekiedy jeno przerwanym, a drugie, we stawie przymglonym kiej oko zasypiające, odpowiadały im przeciągłym, sennym, coraz cichszym hukaniem... aż dzieci, baraszkujące po drogach, jęły się z nimi przemagać i krzyczeć przekomarzając:

Reh! reh! reh! Bocian zdechl! Ja rada, ty rada, obie my rade! Rade! rade! rade!... .

Rozdział 33

Dzień wstawał cudny, ciepły, a jędrny, niby ten chłop dobrze wyspany, który ledwie przecknawszy na równe nogi się zrywa i szepiąc pacierze, trąc oczy, a żdziecko poziewając za robotą się rozgląda.

Słońce wschodziło pogodnie; czerwone i ogromne, z wolna wtaczało się na wysokie niebo, jakoby na to pole nieobjęte, kaj w sinych oprzędach mgieł, leżały nieprzeliczone stada białych chmur.

I wiater się już wałęsał po świecie, kieby ten gospodarz budzący wszystko na świtaniu; przegarniał zboża pomdłałe, dmuchał we mgły, że rozpierczały się na wsze strony, targał obwisłymi gałęziami, kajś na rozstajach huknął, to chyłkiem przebrał się ku uśpionym jeszcze sadom i rymnął w gąszcze, że z wiśni posypał się ostatni kwiat i kiej śnieg trząsł się na ziemię; kiej łzy na wody stawu padał.

Ziemia się budziła, ptaki zaśpiewały w gniazdach, drzewa też były szemrać niby tym pacierzem pierwszym; kwiaty się otwierały podnosząc do słońca ciężkie, zwilgocone i senne rzęsy, a lśniące rosły syapały się gradem perlistym.

Długi a luby dygot zatrząsł wszystkim, co znowu się budziło do życia zaś gdziesik z ziemie, ze dna wszelkiego stworzenia buchnął niemy krzyk i jak głucha błyskawica przeleciał nad światem, jak kiedy człowieczą duszę w twardym śpiku zmora dusi, że targa się, stracha, zamiera, aże raptem oczy ozewrze na słoneczną światłość i krzykiem szczęsnego oniemienia dzień wita i to, że między żywymi jest jeszcze, niepomna, jako to nowy dzień trudów a bolesci, jak wczoraj było; jak z jutrem przyjdzie, jak zawdy będzie...

Więc i Lipce jeły się budzić i raźno zrywać na nogi; niejedna głowa rozczochrana wyzierała, wodząc zaspanymi oczyma po świecie; kajś już się myli przed chałupami, to po wodę do stawu wypadały rozdziane jeszczek kobiety, ktosik drwa rąbał; wozy też wytaczano na drogę, dymy niekajś wykwitały z kominów, a tu i owidzie roznosiły się krzyki na leniących się wstawać.

Rano było jeszcze, słońce ledwie co na parę chłopa wyniesło się nad wschodem i z boku przez mrocznawe sady bodło czerwonymi płomieniami, a już ruchano się wszędzy galanto.

Wiater się kajścić zapodział, że w lubej cichości wszystko się syciło rzeźwym, pachnącym porankiem, słońce grało we wodach i rosły skapywały z dachów sperlonymi sznurkami, jaskółki śmigały w czystym powietrzu, bońki leciały z

gniazd na żer, kokoty piały po płotach wytrzepując radośnie skrzydłami, a gęsi z głosliwym krzykiem wywodziły młode na staw sczerwieniony. Bydło ryczało po oborach, zaś wszędzie przed progami a w opłotkach doili pośpiesznie krowy i z każdego obejścia wyganiały inwentarz na drogi, że szedł kolebiąco rycząc przeciągle, a cochając się o płoty i drzewa, zaś owce z zadartymi łbami pobekując cisnęły się środkiem drogi w tumanie kurzu. Spędzali wszystko na plac przed kościołem, kaj paru starszych chłopaków na koniach, trzaskając batami a klnąc siarczyście, oganiało rozłażące się stado i wrzeszczało na opóźnionych.

A kiej ruszyli, stłaczając się na topolowej, bo jaże pod lasem leżały wspólnie pastwiska, przykryła ich kurzawa orosiała i czerwonawo mieniała się w słońcu, że jeno belki owiec i pieskowe szczekania rwały się z ciężkich tumanów, znacząc drogę, kaj się podzieli.

Zaś pokrótce za nimi i gęsiarki wypędzały białe, rozgęgane stada, to ktosik cielnią krowę wiódł na miedzę albo konia spętanego prowadził za grzywę na ugory.

Ale i potem niewiele się przyciszyło, że to wieś jęła się szykować na jarmarek. Było to jakoś w tydzień po powrocie chłopów z kreminału.

Wszystko już w Lipcach wracało z wolna do dawnego, jakoby po tej burzy srogiej, co szkód narobiła niemałych, że naród, ochlonąwszy z trwogi, wyrzekając a żałąc się na dolę, imiał się po ździebku pracy wetującej.

Juści, co nie szło jeszcze, jak było iść powinno, chociaż chłopy już ujęły rządy w swoje kwarde ręce, jeszcze się bowiem lenili niecoś poranić, do późna nieraz wylegując się pod pierzynami; jeszcze niejeden często gęsto do karczmy zaglądał, niby to nowin zasięgając w sprawie; jeszcze ten i ów pół dnia przewałewał po wsi i przegadał z kumami, a zaś drugie spychali jeno co pilniejsze roboty, boć niełacno było po tym próżnowaniu brać się na ostro – ale już co dnia przemieniało się na lepsze, co dnia puściej robiło się w karczmie i po drogach i co dnia gęściej mus chytał za łby i przyginał do ziemie, do ciężkiej, znojnej pracy zaprzegając.

Że zaś dzisiaj akuratnie wypadał jarmarek w Tymowie, to mało kto do roboty wychodził, szukając się na niego.

Przednowek wcześniej latoś zawitał i tak ciężki, jaże skwierczało po chłupach, więc co jeno kto miał jeszcze do przedania, śpiesznie wyprowadzał, zaś drugie szły la zgwarzenia się ze somsiady, la obaczenia świata i wypicia choćby tego kieliszka.

Każden miał swój frasunek, a kajże się to naród pocieszy, wyżali, skrzepi, a nowin dowie, jeśli nie na jarmarku lebo na odpuscie?...

Więc skoro powypędzano inwentarze na paszę, zaczęli się zbierać, rychtować wozy, a wychodzić, kto piechty iść musiał.

Biedota ruszyła najpierw, bo Filipka z placem pognała sześć starych gęsi, oderwanych od młodzi ledwie co porosłej, że to chłop zachorzał po powrocie i do garnka nie było co wstawić.

Któryś też z komorników ciągnął za rogi jałowicę, co się była teraz na zwiesnę pognała... Że zaś bieda ma długie nogi a ostre pazury, to Grzela z

krzywą gębą, choć na ośmiu morgach siedział, a dojną krowę poprowadził na powróśle, somsiad zaś jego, Józek Wachnik, maciorę z prosiętami popędzał.

Ratowały się chudziaki, jak jeno mogły, bo już niejednego tak przypierało, że ostatnią koninę wyprowadził, jak to Gulbas musiał, sprocesowała go bowiem Balcerkowa za piętnaście rubli, które był kiejś pożyczyl na krowę, i teraz gotowym wyrokiem groziła, że wśród płaczów całej rodziny a wyrzekań i gróźb siadł nieborak na kasztanka i przedawać go pojechał.

Wozy się z wolna wytaczały jeden za drugim, boć i gospodarze wywozili, co którynor mial, gdyż wójt o podatki wołał i karami straszył, zaś gospodynie też się wybierały ze swoim dobrem, że często gęsto kokoszki gdakały spod zapasek lub tęgi gęsior zasyczał z wasąga, a drugie piechty idące jajka niesły w chustach; to masło kryjomo przed dziećmi zbierane, a poniekortre to i świąteczne wełniaki lub zdęne płotna dźwigały na plecach.

Bieda ano popędzała, a do żniw, do nowego, było jeszcze daleko.

Tak się wszystkim śpieszyło, że nawet msza odprawiała się dzisiaj znacznie wcześniej. Jeno parę kobiet klęczało przed ołtarzem, nie mogąc nadążyć za księdzem, bo ledwie odmówily na Podniesienie, a już Jambroż gasił świece i kluczami podzwaniał.

Tereska żołnierka, która z jakąś sprawą przyszła do probosczcza, trafiła rychtyk, kiej juž wychodził na śniadanie. Nie śmiała go juści zaczepić, więc jeno stanęła przed sztachetami wypatrując, kiej się na ganku pokaże. Nim się jednak zebrała przystąpić, siadł na bryczkę i przykazywał ostro ruszać do Tymowa.

Westchnęła żałośnie, długo patrząc na topolową, kaj kurz wisiał i szarą chmurą kładł się na pola; wozy turkotały coraz dalej, a ino czerwień kobiet ciągnących gęsiego nad drogą mignęła niekiedy między drzewami.

Lipce ścichły pokrótce, mlyn nie turkotał, kuźnia stała zamknięta i drogi do cna opustoszały, bo kto ostał, dłużał cosik w obejściach i na ogrodach za chałupami.

Tereska siennie sfrasowana wróciła do domu.

Mieszkała za kościołem, pobok Mateusza, w chałupinie o jednej izbie z półsionką, gdyż drugą przy działach brat oderznał i przeniósł na swój grunt, że kiej rozcięte w poprzek żebra stercały przepiąlowane ściany i dach, przypierające do okopconego komina.

Dojrzała ją z proga Nastka, że to ino wąski sadek ich dzielił.

– No cóz? co ci wyczytał? – zawała biegając ku niej.

Tereska z przełazu opowiadała, co ją spotkało.

– A może by organista przeczytał?... pisane musi poredzić.

– Juści, co poredzi, ale jak tu z gołymi rękoma iść do niego?

– Weź parę jajków.

– Matka wszystkie ponieśli do miasta; kacze ino zostały.

– Nie turbuj się: weźmie on i kacze..

– Poszłabym, a czegoś się boję! Bym to wiedziała, co tu napisane! – Wyjęła zza gorsu list od męża, który był jej wójt przywiózł wczoraj wieczorem z kancelarii – Co tam może stoić?

Nastka wzięła jej z rąk zaczerniony papier i, przykucnawszy pod przełazem, rozpostarła go na kolanach i znowu z niemałym trudem próbowała odczytywać. Tereska przysiadła na żerdce i wsparły brodę na pięciach patrzyła z lękiem na te jakieś kreski, z których tyle jeno Nastka wysylabizowała, że Pochwalony stояło na początku.

– Nie rozbierę więcej, to darmo. Mateusz to by pewniem poredził.

– Nie, nie! – poczerwieniała strasznie i cicho jęła prosić: – Nie mów mu o liście, Nastuś, nie powiadaj...

– Żeby drukowane, to na każdej książce przeczytam, litery znam dobrze i baczę, jaka która jest, ale tutaj niczego złożyć nie poredzę: same jakieś kulasy i wykrętasy, jakby muchę uwalała w czernidle puścił kto na papier.

– Nie powiesz, Nastuś, co?

– Dyć już ci wczoraj rzekłam, że nic mi do waju. Wróci twój z wojska, to i tak wszycko musi się wydać! – rzekła powstając.

Tereska jakby się zachłysnęła płaczem, że ino robiła gardłem, słowa nie mogąc wydobyć.

Nastka cosik zezłona odeszła, kury zwołując po drodze, a Tereska, zawiązawszy w węzelek pięć jajek kaczych, powlekła się do organisty.

Ale nieletko jej być musiało, przystawała co trocha i kryjąc się w cenie, z bojaźnią wpatrywała się w niezrozumiałe litery listu.

– A może go już puszczają?...

Trwoga chwytała ją za gardło, nogi się uginały, serce się tak rozpaczliwie tłukło, że przyciskała się do drzew, zapłakanymi oczyma biegając jakby za ratunkiem.

– A może ino o pieniądze pisze!

Szła coraz wolniej; mężowy list tak jej ciężył a parzył, co cięgiem przekładała go zza gorsu do rąk i aż w róg chustki zawinęła.

U organistów jakby nikogo nie było: drzwi stały powywierane do pustych izb, że tylko w jednej, kaj okno było przyslonione spódnicą, ktosik chrapał rozgłośnie spod pierzyny. Z nieśmiałością przesunęła się przez sień, rozglądając się po podwórzu, tylko dziewczka siedziała przed kuchnią z kierzanką między kolanami, masło wybijając, i oganiała się gałęzią przed muchami.

– A kaj to pani?

– Na ogrodzie, zaraz ją tu posłyszycie...

Tereska pobok stanęła miętosząc list w ręku i chustkę naciągając barzej na czoło, gdyż słońce wyłaziło za budynków.

Z księżego podwórza, płotem jeno odgrodzonego, roztrzęsaly się wrzaskliwe głosy drobiu, kaczki trzepaliły się w kałużach, młode indyczki biadoliły kajćiś pod płotem, zaś indory gulgołocąc rozczapierzały skrzydła, podsakując zajadle ku prosiętom, wylegującym w blocie, gołębie podrywały się sprzed sto- doły, krałyły w powietrzu i spadały co trocha na czerwone dachy plebanii kiej ta chmura śniegowa. Wilgotnawe a rzeźwe ciepła buchało z pól, sady rozkwitłe pławiły się w słońcu, jabłonie obwalone kwiatem wynosiły się z zieleni kiej białe chmury opylone zorzami; pszczoły z cichuńskim brzękiem leciały na pracę, kajś

już i motyl zamigotał kiej ten płatek kwiatowy, to stado wróbli z niemałym wrzaskiem spadało z drzew na płoty.

Teresce naraz łzy się puściły z oczu i ciurkiem pociekły.

– Organista jest w domu? – spytała, twarz odwracając.

– A kajby. Dobrodziej wyjechał, to się wyleguję kiej ten wieprz.

– Dobrodziej pewnie na jarmark?

– Juści, byka mają kupować.

– A mało to już ma różnego dobra? co?

– Kto ma dosyć, to chciałby jeszczek więcej – mruknęła dziewczka.

Tereska zmilkła, zrobiło się jej strasznie żałosnie, że to ludzie mają wszystkiego po grdykę, a ona ledwie się, pozywi, głodując często.

– Gospodyn idą! – zawała dziewczka, ruchając mocno koziekiem w kierzance, jaże śmietana wypryskiwała wokoło.

– To twoja sprawka, próżniaku!... umyślnie puściłeś konie w koniczynę!

– rozległ się w sadzie jazzgotliwy głos organistyczny. – Nie chciało ci się na ugór pędzić. Jezus, że to na nikogo się spuścić nie można! Ze dwa prety koniczyny spasione! Czekaj, powiem zaraz, a wuj takie ci fryko sprawi, darmozjadzie jeden, że popamiętasz.

– Wyagnałem na ugór, sam spętałem i na lince przywiązałem do kołka! – tłumaczył się płaczliwie Michał.

– Nie cygań. Wuj się z tobą rozmówi, no...

– Ja nie wygnałem, mówię ciotce.

– A kto? ksiądz może? – wrzeszczała urągliwie.

– Zgadła ciotka: ksiądz wypasł swoimi końmi – podniósł głos.

– Wściekł się!... – przywrzyj pysk, żeby się nie rozniesło!

– Nie przywrę, w oczy mu powiem, bo widziałem. Ciotka na mnie krzyczy, a to ksiądz wypasł: Poszedłem do dnia po konie: gniady leżała, a klacz się pasła; były tam, gdzie je zostawiłem na noc. Dosyć zostawiły śladów, można sprawdzić, jeszcze gorące. Rozpętałem je i wsiadłem na gniadego, a tu widzę, że w naszej koniczynie jakieś konie. Świtało dopiero, dostałem się przegonem pod księży ogród, żeby im drogę zastąpić, wyążę na dróżkę Kłębową, a tu proboszcz stoi z brewiarzem, rozgląda się dokoła i raz po raz popędza je batem coraz głębiej w koniczynę, to...

– Cicho, Michał! Słyszane to rzeczy, żeby sam ksiądz... Dawno już mówiłam, że to siano w przeszłym roku... cicho, tam jakąś kobieta stoi.

Potoczyła się naprzód śpiesznie, właśnie i organista krzyczał spod pierzyny na Michała.

Tereska oddała jej węzelek z jajkami, a podejmując za nogi, prosiła niesmiało o przeczytanie listu od męża.

Kazała jej zaczekać.

A dopiero w parę dobrych pacierzy zwołano ją do izby. Organista rozmamłany całkiem, w gaciach jeno, popijając kawę jął czytać.

Słuchała z zamierającym sercem, bo właśnie mąż jej zapowiadał swój powrót na żniwa, razem z Kubą Jarczykiem z Wólki i z Grzelą Borynowym.

List był poczciwy, troskał się o nią, wypytywał o wszystko, co się dzieje w domu, przesyłał pozdrowienia znajomym i buchał radością powrotu, a w końcu Grzela dopisywał prosząc, by zawiadomiła jego ojca o powrocie. Chudziaczek nie wiedział, co się stało z Maciejem.

Zaś Tereskę te ciepłe, poczciwe słowa prażyły kiej baty i do ziemi przyginały. Mocowała się, bych nie poznali po niej, bych zdzierzyć spokojnie tę wieś straszną, ale zdradliwe łzy same jakoś pociekły rozpalonymi paciorkami.

– Jak się to cieszy z powrotu chłopa! – szepnęła urągliwie organiścina.

Teresce jeszczech rzęsistszy grad posypał się z oczu. Uciekła biedota, aby krzykiem nie wybuchnąć, i długo się tuliła kajś w opłotkach.

– Co ja teraz poczne, sierota? co? – wyrzekała z bezradną żałością.

Juści, chłop wróci, dowie się o wszystkim! Strach ją porwał jako ten zły, luty wicher. Jasiek był poczciwy, ale zawzięty jak wszystkie Płoszki: krzywdy nie przepuści, jeszcze go zabije! Jezus, ratuj, Jezus! Ani pomyślała o sobie. Popłakując a szarpiąc się w sobie, znalazła się u Borynów. Hanki nie było: pojechała do miasta jeszcze wczas rano; Jagna też u matki robiła, że w chałupie była jeno Jagustynka z Józką: płotno zmoczone rozpościerały w sadzie.

Powiedziała o Grzeli, chcąc się wynieść czym przedzej, ale stara odwiedla ją na bok i dziwnie dobrzliwie szepnęła:

– Tereska, opamiętaj się,ziejże rozum, ozorów złych nie utniesz... Jasiek wróci, to się i tak dowie. Pomiarkuj, parobek na miesiąc, a mąż na całe życie! Dobrze ci radzę.

– Co wy powiedacie? co? – belkotała, niby nie rozumiejąc.

– Nie udawaj głupiej, wszyscy wiedzą o was, Mateusza odpraw, póki czas, to Jasiek nie uwierzy, stęsknił się do ciebie, łacno wmówisz, co ino zechcesz. Mateusz się znał do twojej pierzyny, ale przeciek nie przyrósł, wypędź go, póki czas. Nie bój się, Jasiek też nie ułamek... A kochanie przejdzie jako ten dzień wczorajszy, nie wstrzymasz, choćbyś życiem płaciła; kochanie to jeno suta omasta przy niedzieli; jedz co dnia, a rychło ci zmierznie i odbekiwać będziesz. Kochanie płakanie, a ślub grób – powiadają. Może i prawda, jeno że ten grób z chłopem i dzieciakami lepszy niżli wolność w pojedynkę. Nie bucz, a ratuj się, póki pora. Jak cię twój bez to kochanie sponiewiera i z chałupy wygna, kaj to pójdziesz? We świat na zatraceniu i pośmiewisko! Hale, pomieniał się stryjek za siekierkę kijek! Zlecisz z woza, to biegniż potem za rozworą z wywieszonym ozorem! pod wiatr rychło dech stracisz i sił się wyzbędziesz, i rychło cię odjadą! Głupia, każdy chłop ma portki, Mateusz mu czy Kuba, każdy jednak przysięga, jak sięga, każdy jak miód, pókiś mu miła. Pomiarkuj sobie i do głowy weź, coć mówię, wuj nam ci przeciek i dobra la ciebie pragnę.

Ale Tereska już nie mogła wytrzymać, uciekła w pole a buchnawszy gdzieś w żyto, tam dopiero popuściła żałom i płakaniem.

Darmo próbowała rozważyć słowa starej, gdyż co chwila chwytał ją taki żal za Mateuszem, że z rykiem tłukła się po bruździe jako ten poraniony zwierz.

Dopiero jakieś niedalekie wrzaski podniesły ją na nogi.

Jakby przed wójtową chałupą rozlegała się sroga klótnia.

Juści: to wójtowa z Kozłową przezywały się od ostatnich.

Stojały naprzeciw siebie, płotami a drogą podzielone, w koszulach jeno i wełniakach, a ledwie już zipiąc ze złości, pomstowały ze wszystkiej mocy, pięściami do siebie wygrażając.

Wójt konie zakładał do wasąga, zagadując niekiedy do chłopa z Modlicy siedzącego w ganku, któryna jaże tupał z uciechy, pokrzykując judząco na kobiety.

Krzyki roznosiły się daleko, że kiej na dziwówisko zbiegali się ludzie: spo- ro już ich stояło na drodze, a spoza wszystkich płotów sąsiedzkich i węglów wyściubiały się głowy.

Bo też kłócili się, że niech Bóg bron! Wójtowa, cicha zazwyczaj i zgodliwa kobieta, jakby się dzisiaj wściekła, srożyła się coraz barzej, zaś Kozłowa z rozmysłu nieco przycichała i nie przepuszczając niczego, żgała ją powolušku naśmiechliwymi słowami.

– Jazgocz se, pani wójtowo, jazgocz, pieski cię nie przeszczekają! – wołała.

– A bo to pierwszy raz, a bo to drugi! Nie ma tygodnia; by mi co z chałupy nie zginęło! Kokoszki nieśne, kurczęta, kaczki, a nawet stara gęś, że już nie wypowiem tych szkód na ogrodzie i w sadzie! A bodajś się struła moją krzywdą! żeby cię pokręciło! żebyś steręla pode płotem...

– Ozdzieraj się, wrono, krzycz, to ci ulży, pani wójtowo...

– A tom dzisiaj! – zwróciła się do Tereski, wyłączając na drogę – a tom rano pięć kawałków płotna wyniesła na bielnik. Zachodzę po śniadaniu; aby je zmoczyć. Brakuje jednego! Szukam! Jakby pod ziemię się zapadł! Dyć kamieniami przycisnęłam, a wiatru nie było! Płotno cieniuśkie, paczesne, że kupne nie byłoby lepsze, i zginęło!

– Kiej świń tłuszcz ci ślepie zalewa, toś nie dojrzała!...

– Boś mi płotno ukradła! – wrzasnęła.

– Ja ci ukradłam! Powtórz to jeszcze, powtórz!

– A ty złodzieju jeden! Przed całym światem zaświarczę. Przyznasz się, kiej cię w dybach do kreminału popędzą.

– Złodziejką me przezywa! Słyszyta, ludzie! Do sądu podam, jak Bóg w niebie, wszyscy słyszeli. Ja ci ukradłam, masz świadki, ty torbo?..

Wójtowa, chyciwszy jakiś kołek, na drogę wypadła i docierając kiej pies rozwścieczony, jazgotała zajadle:

– Ja ci kijem przytwierdzę! ja ci zaświarczę! jak ci...

– Podejdź, pani wójtowo! Tknij me jeno, świńska kumo! tknij me, ty sobacza pokrako! – zawirowała wybiegając naprzeciw.

Odepchnęła męża, któryna ją powstrzymywał, i rozkraczyszy się pod boki się ujęła krzycząc urągliwie:

– Bij me, bij, a kryminal cię nie minie, pani wójtowo!...

– Zawrzyj pysk, bym cię pierwej do kozy nie zapakował! – krzyknął wójt.

– Psy se wściekłe zamykaj, boś od tego, babę swoją weź lepiej na postronek, bych się ludzi nie czepiała! – gruchnęła nie mogąc już wytrzymać.

– Urzędnik do cię mówi, pomiarkuj się, kobieto! – zawała groźnie.

– Gdzieśik mi twój urząd – rozumiesz! Groził mi będzie, widzisz go, sameś

może płotno wzion la jakiej kochanicy na koszulę. Gromadzkich pieniędzy już ci nie starczyło, boś je przechlał, pijanico. Nie bój się, wiedzą, co wyrabiasz. Posiedzisz se i ty, panie urzędniku, posiedzisz!

Ale tego już było za wiele la obojga, że kiej wilki skoczyli na nią; pierwsza wójtowa chlasnęła ją kijem przez pysk i z dzikim kwikiem w kudły się wczepiła pazurami, zaś wójt jął prać pięściami, kaj popadło.

Bartek w ten mig skoczył na pomoc swojej.

Zwarli się kiej psy w nieroziplataną kupę, że ani rozeznał, czyje pięście młocą kieby cepami, czyje głowy się taczą i czyje są krzyki. Przywarli się do płota i przetoczyli się znowu na drogę kiej snopy wichurą zakręcone, aż w końcu, zmagając się coraz zajadlej, runęli na ziem, w piasek.

Kurz ich zakrył, iż jeno krzyki a pomstowania się rozlegały; tulali się po drodze bijąc a wrzeszcząc wnieboglosy.

Czasem ktosik wyrywał się z kupy, czasem i wszystkie naraz podnosiły się na nogi, a chytając w garście, co popadło, znowu bili na siebie, za lby się wodząc, za orzydłe, za szpondry.

Wrzask się rozniósł na całą wieś, wystrachane kury gdakały po sadach, psy jęły szczekać, baby podniesły lamenty, tłocząc się dokoła bezradnie, aż dopiero nadbiegłe chłopy rozerwali bijących.

Co tam było jeszcze przekleństw, płaczów a wygrażenia, to i nie wypowiedzieć. Somsiady porozlatali się zaraz, aby ich na świadków nie podano; ale rozpowiadali wszędzy, niby pod sekretem, jak wójtowie srodze zbili Kozłów. .

A nie wyszło i paru pacierzy, wójt z zapuchłym pyskiem wraz z kobietą, też niezgorzej zasinioną i podrapaną, pierwsi pojechali skargę podawać. Zaś dopiero w jaką godzinę ruszyli Kozłowie.

Stary Płoszka, nawet wielce chętnie, bo za darmo, zgodził się ich powieźć do miasta, byle się jeno po przyjacielsku przysłużyć wójtowi.

Jechali podawać skargę, więc jak się byli podnieśli z bitki ni zdziebka się nie ogarniając, tak ruszyli.

Umysłnie też przez wieś jechali stępa, by móc rozpowiadać swoje krzywdy, a rany okazywać każdemu, kto jeno chciał patrzeć.

Koziół miał leb rozwalony do kości, jaże mu krew zalewała całą twarz, szyję i piersi, widne spod porozrywanej koszuli. Niewiela go już bolało, ale co trocha za boki się chwytał i przeraźliwie wrzeszczał:

– Laboga, nie zdzierżę! Wszystkie ziobra mi przetrącił! Ratujta, ludzie, ratujta, bo pomrę!...

A Magda wtórowała lamentliwie:

– Klonicą go prał! Cichoj, chudziaku! sponiewierał cię kiej psa, ale jest jeszcze sprawiedliwość i kara na zbójów, jest! Cichoj, mizeraku! dobrze ci on zapłaci! Na śmierć chciał go zabić, widzieli ludzie, ledwie go obronili, to zaświarczą w sądzie poczciwie! – darła się, raz po raz wybuchając strasznym rykiem, a tak była sponiewierana, że ledwie ją poznawali. Z gołym lбmem jechała, włosy miały powyrywane wraz ze skóra, naderwane uszy, oczy zakrwawione i całą twarz podartą pazurami, jakby ją kto pobronował, że choć wiedzieli, co to za ziόłko,

a niejeden szczerze się litował.

- Źeby tak pobić ludzi, no!
- Wstyd i obraza boska; toć ledwie żywi jadą.
- Niezgorzej poszlachtowani, co? I rzeźnik lepiej nie poredzi... Ale panu wójtowi przeciek wszystko wolno, nie urzędnik to, nie figura? – dorzucał urągliwie Płoszka zwracając się do narodu.

Stropili się tym wielce, bo choć Kozły dawną już przejechali, wieś jeszcze długo nie mogła się uspokoić.

Tereska, która ze strachu schowała się w czas bitki, wylazła skąciś dopiero, kiej już obie strony pojechały do sądów.

Zajrzała zaraz do Kozłów, że to Bartek pociotkiem jej wypadał z matczynej strony. W chałupie nie było nikogo, jeno na dworze pod ścianą siedziało tych troje dzieci przywiezionych z Warszawy.

Tuliły się do siebie, łapczywie ogryzając ziemniaki nie dogotowane, a broniąąc się piskiem i łyżkami od prosiąt. A tak były zabiedzone, wychudłe i obrosłe brudem, jaże litość ją wzięła. Przeniesła je do sieni, a pozawierawszy drzwi, już w dyrdy poleciała z nowinami.

U Gołębiów jeno Nastka była.

Mateusz jeszcze przed śniadaniem poszedł był do Stacha, Bylicowego zięcia. Właśnie wraz z nim penetrował rozwaloną chałupę, czyby się nie dała podnieść. Bylica chodził za nimi, jąkając niekiedy swoje.

Pan Jacek zaś siedział jak zawdy na progu, papierosa kurzył i pogwizdywał na gołębie kołujące nad trześniami.

Słońce się już podnosiło ku południowi, ciepło było galante.

Nagrzane powietrze mieniło się nad polami kiej woda, zboża i sady stały jakby w słońce zapatrzone, że jeno niekiedy z trześni Bylicowych spadał okwiat chwiejąc się na trawach niby biały motyl.

Dochodziło południe, kiej Mateusz skończył oglądanie; a dziobiąc toporem jeszcze tu i owdzie po bokach, rzekł stanowczo:

- Zetlałe do cna, samo próchno, nic z tego nie postawi, to darmo...
 - Dokupiłbym niecoś nowego, może by... – szepnął błagalnie Stacho.
 - Dokupcie na całą chałupę, z tego gnoju nie wybierze ni jednego balu.
 - Bójcie się Boga!
 - Dyć przyciesie jeszcze by wytrzymały, węgary jeno dać nowe... ściany też by podporami wesprzeć... klamrami ściągnąć... dyć... – jąkał stary Bylica.
 - Kiejście taki majster, to sobie stawiajcie, ja z próchna nie poredzę – rzucił gniewnie naciągając spencerek.
- Nadeszła na to Weronka z dzieckiem na rękę i jęła wyrzekać:
- A cóż my teraz poczniemy, co?
 - Ze dwa tysiące trzeba by na nową! – westchnął frasobliwie Stacho.
 - Hale, cheba o jednej izbie ze sionką.
 - Przeciech coś by drzewa dostał z naszego lasu... juści, żeby tylko chyla tyla... a resztę dokupię... juści... chwaciłoby... W urzędzie prosić...
 - Dadzą to teraz, kiej bór w procesie!... przecież nawet zbieraniny wzbro-

nili. Poczekajcie z chałupą do końca sprawy! – radził Mateusz.

– Czekaj tatka latka, a kajże się to na zimę podziejem? kaj? – wybuchnęła Weronka i zapłakała żałosliwie.

Pomilkli. Mateusz zbierał swoje porządki ciesielskie, Stacho drapał się w głowę, a Bylica nos wycierał za węglem, że w tej smutnej cichości jeno Weronczyn płacz chlipał.

Naraz pan Jacek się podniósł i głośno rzekł:

– Nie płaczcie, Weronka, drzewo się na chałupę znajdzie.

Osłupieli stając z rozdziawionymi gębami, aż dopiero Mateusz pierwszy się pomiarkował i śmiechem gruchnął:

– Mądry obiecuje, a głupi się raduje! To głowy nie ma kaj przytulić, a chałupy będzie drugim rozdawał! – powiedział ostro, spode łba patrząc na niego, ale pan Jacek już się nie ozwał, siadł znowu na progu, zakurzył papierosa i jak przódzi, skubiąc bródkę, po niebie wodził oczyma.

– Poczekajta ino, a niezadługo i cały folwarczek wama przyobieca.

Zaśmiał się Mateusz i rzuciwszy ramionami poszedł.

Na lewo się wziął zaraz z miejsca, ścieżką wiodącą pod stodołami.

Mało ludzi robiło dzisiaj na ogrodach, bo jeno kajś niekaj czerwieniała ko-bieta albo jakiś chłop naprawiał dach, to cosik majdrował we wrótach stodół, powywieranych na pola.

Nieśpieszno było Mateuszowi, gdyż rad przystawał poredzajac z chłopami o wójtowej bitce, do dzieuch żeby szczerzył i wesoło zagadywał, a gdzie znów babom tak trefnie przysolił, jaże śmiech zarechotał na ogrodach, że niejedna wzduchając szła za nim oczyma.

Jakże, urodny był i wyrosły kiej dąb, a jakby król wszystkich we wsi parobków, bo i mocarz po Antku Borynie pierwszy, i tanecznik równy Stachowi Płoszce, a i mądrala. Że zaś przy tym sprawny był do każdej roboty, bo i wóz zrobił, i komin postawił, i chałupę wyrychtował, i na fleciku pięknie wygrywał, to chociaż prawie nie miał grontu i grosz się go nie utrzymał, iż szczodry był la drugich, a niejedna matka rada by z nim przepiła choćby całego cielaka, bych go jeno na zięcia przysposobić, zaś niejedna dziewczyna już go przypuszczała do podufałości rachując, co potem przedzej zaniesie na zapowiedzie.

Ale na nic szły wszystkie zabiegi, z matkami pił, z córkami jamorowały, a od ożenku wykręcał się kiej piskorz.

– Nielaćno wybrać, bo każda dobra, a jeszcze lepsze podrastają, poczekam... – powiadał swachom, rającym mu różne dziewczyny.

A zimą zmówił się był z Tereską i żył z nią prawie na oczach wszystkiej wsi, nie bacząc na gadania ni pogrozy.

– Wróci Jasiek, to mu ją oddam, jeszczek gorzalki postawi, żem mu ko-biety pilnował – prześmiewał się z przyjacioły jakoś wkrótce po powrocie, że to już przykrzyła mu się i z wolna od niej odstawała.

I teraz, na obiad idąc, dłuższą drogę wybrał, bych se po drodze pożartować z dzieuchami a uszczypnąć, którą się da.

I całkiem niespodzianie natknął się na Jagnę: pełla cosik na matczynym

ogrodzie.

– Jagusia! – wykrzyknął radośnie.

Jagusia podniesła się i strzeliła nad zagonem kiej ta malwa wysmukła.

– Źeś to me dojrzala? Cie, jaki prędki, już tydzień we wsi, a dopiero...

– Dyć jeszczés śliczniejsza! – szepnął z podziwem.

Ugięta była do kolan, spod czerwonej chusty, pod brodą zawiązanej, mordząły ogromne; słodkie oczy, białe zęby grały w wiśniowych wargach i cała gębusia, zarumieniona kiej jabłuszko, a śliczna, jaże się prosiła o całowanie. Ujęła się hardo pod bok i biła w niego skrzącymi ślepiami z taką mocą, że dreszcze go przeszły. Obejrzał się dokoła i bliżej podszedł.

– Od tygodnia cię szukam i wypatruję po próżnicy.

– Cygań se psu, to ci może uwierzy. Co wieczór zęby suszy po opłotkach, co wieczór innej basuje, a teraz będzie mi co inszego wmawał!

– Tak mię to, Jaguś, witasz? co? tak?..

– Jakże to mam inaczej? Może cię za kolana podjąć i dziękować, żeś se o mnie przypomniał?

– Baczę, jakeś to me łoni przyjmowała.

– Co było łoni, to nie teraz – odwróciła się twarz kryjąc, a on się przysunął nagle, obejmując ją chciwymi rękoma.

Wyrwała mu się z gniewem.

– Poniechaj, bo mi Tereska ślepie wydrapie za ciebie!

– Jagusia! – ledwie jęknał.

– Do swojej żołnierki wróć se z jamoram... wysługuj się, póki tamten nie wróci. Odpasła cię w kreminale, naszkodowała się na ciebie, to jej teraz odrabiaj! – chlastała kiej batem, a tak wzgardliwie, że Mateusz zapomniał języka w gebie.

Wstyd go przejął, poczerwieniał kiej burak, przygiął się i uciekł po prostu.

A Jagnę, choć powiedziała, co czuła i z czym się już cały tydzień nosiła, żal teraz ogarnął: nie myślała, iż się ozgniewa i pójdzie sobie.

– Głupi, przeciech ja ino tak sobie powiedziałam, przez złości! – myślała, markotnie patrząc za nim. – I żeby się zaraz ozgniewać! ...Mateusz!

Ale nie usłyszał, śmigając przez sad jakby poszczutu.

– Zła osa, ścierwo! – mruczał lecąc już prosto do domu. Gniew nim miotał na przemian z podziwem. Jakże, zawdy była taka trusia, gęby ozewrzeć nie poredziła. Toć go sponiewierała kiej psa! Wstyd nim zatrząsł, że zobejrzał się, czy aby kto nie słyszał jej pyskowania.

– Tereskę mu wypomina! Głupia!... co mu ta żołnierka?... zabawa i tyla! A jak to ślepiami sypnęła! jak to harno pod bok się ujęła! jak to buchnęło od niej lubością!... Jezu, i w pysk wziąć od takiej nie wstyd, bele się jeno dostać do miodu... – Cięgotki go wzięły, zwolnił kroku przed chałupą.

– Ozgniewała się, żem o niej przepomniał... Bogać, com winowaty... i o Tereskę... – skrzywił się jak po occie. Dosyć już miał tej płaksy, zbrzydły mu te ciągłe kwiki. Nie ślubował przeciek, bych się jej musiał trzymać jak ten ogon krowy! Ma przeciek chłopa! I ksiądz gotów go jeszczés wypomnieć z ambony! Z taką to i człowiek flaczeje. Psiakrótka z tymi babami! – srożył się w sobie.

Obiad się dopiero dogotowywał, skrzczał więc Nastkę za mitrężenie i zajrzał do Tereski. Właśnie krowę doila w sadzie; podniosła na niego oczy dziwnie smutne, ledwie co obeschłe z płaczem.

– Czegoś to buczała?

Tłumaczyła się cicho, miłującymi oczyma ogarniając twarz jego.

– Wymion byś lepiej pilnowała, strzykasz ano mlekiem na wełniak.

Kwardy był dzisiaj i przez dobroci, że łamała sobie głowę, co mu się stało, sprawując się już kiej trusia, gdyż za każdym odezwaniem złością pryskał i ślepiami toczył.

Niby to czegoś po sadzie szukał i kole domu, a głównie przyglądał się jej kryjomo dziwując się coraz barzej:

– A gdzież to miałem oczy? Takie to cherlawe i wymiękłe... Ni to z pierza, ni z mięsa! Gnat rozkwaszony. Cyganicha prosto. Ni postury, ni...

Prawda, jedne oczy to miała piękne, równe może Jagusinym, ogromne, jasne kiej niebo i czarnymi brwiami opięte, a ilekroć spotkał się z nimi, odwracał głowę i klął z cicha:

– Wytrzeszcza ślepie niby cielak, kiej ogon podniesie!

Nieciepliwiło go to patrzenie i w sroższy gniew wprowadzało.

– Na złość na cię nie spojrzę, ślepiaj se psu w ogon! Nie przeciagniesz me.

Razem jedli obiad, ale ni razu do niej się nie ozwał, ni nawet spojrzał w jej stronę. Nastce jeno przygadywał co trocha:

– Pies by się nie chycił za taką kaszę: jak uwędzona!...

– Bogać ta, ździebko jeno przypalona i kiej cie w zęby kluje...

– Nie przeciwiaj się! Muchami ją zmaściłaś, więcej ich niżli skwarków.

– Już mu muchy szkodzą! jaki przebierny! nie strujesz się!

Zaś przy kapuście wyrzekał na stare sadło.

– Mazią od woza omaścić, też gorsze by nie było.

– Poliż osi, to obaczysz, ja ta nie probantka! – odpowiadała twardo.

Czepiał się bele czego i piekłował. Że Tereska cały czas się nie odzywała, to zaraz po obiedzie wziął się i do niej, dojrzał bowiem jej krowę cochającą się o węgiel.

– Obrosła gnojem kiej skorupą: nie możecie to jej wycierać, co?

– Mokro w oborze, to się wala.

– Mokro! Są w lesie kolki, są; czekacie jeno, by wam kto nagrabiał i do chałupy przyniósł. Dyć odparzy sobie kłęby w tym gnoju, zgnije! Tyla bab w chałupie, a porządku ani za grosz! – wrzeszczał, ale Tereska ustępowała mu pokorne, nie śmiejąc się już bronić, a jeno prosząc ślepiami o pomilowanie.

Cicha przecież była jak zawsze, uległa i pracowita jak mrówka, nawet rada, że wziął nad nią góre i kwardo panuje. A właśnie on i bez to srożył się coraz barzej. Gniewały go jej kochające, lękliwe oczy, gniewał chód cichy, gniewała twarz pokorna, gniewało i to, że cięgiem płakała się kole niego. Miał już ochotę krzyknąć, by mu z oczu ustąpiła.

– Żeby to morówka wziena, psiakrew! – buchnął wreszcie i zabrawszy porządki ciesielskie, nawet nie wytchnawszy przypołudnia, poszedł do Kłębów,

kaj miał jakąś robotę przy chałupie.

Siedzieli tam jeszcze przy michach, na dworze.

Zakurzył papierosa siedząc pod ścianą.

Kleby pogadywali o powrocie z wojska Grzeli Borynowego.

– Wraca to już? – zapytał spokojnie.

– Nie wiecie to? Dyć razem z Jaśkiem Tereski i Jarczakiem z Woli.

– Na żniwa się obiecują. Tereska latała dzisia z listem do organisty, bych przeczytał. Powiadał mi o tym.

– To ci nowina! Jasiek powraca! – zawała bezwolnie.

Zmilkli wszyscy, jeno ślipia obleciały po sobie, a kobiety się sczerwieniły powstrzymując śmiech. Nie pomiarował i jakby rad wieści, powiedział spokojnie:

– Dobrze, co powraca; może przestaną obgadywać Tereskę.

Jaże łyżki zawisły nad michą, tak się zdumieli, a on toczał zuchwałymi ślepiami dodał:

– Wiecie, jak jej nie szczędzą. Nic mi do niej, chociaż mi powinowata z ojcowej strony, ale żeby tak na mnie padło, dobrze bym pleciuchom gęby pozatykał: zapamiętaliby! A już kobiety la drugich najgorsze: niechby najbielsza, nie przepuszcza i błotem obwałają.

– Pewnie co tak, pewnie! – przywtórzyli wbijając oczy w michę.

– Byliście już u Boryny? – zagadnął niespokojnie.

– Dyć zbieram się i zbieram, a co dnia cosik przeszkodezi.

– Za wszystkich cierpi, a nikto o nim nie pamięta.

– Zaglądałeś to do niego? co?

– Hale, pójdę sam, to powiedzą, co do Jagny ciągne:

– Cie! uważny kiej dziewczka po przypadku – mruknęła stara Agata, siedząca pod płotem z miseczką na kolanach.

– A bo mi już obmierzły szczekania.

– I wilk się statkuje, kiej mu kły spróchnieżą – śmiał się Kłab.

– Albo kiej się za barlogiem rozgląda – podpowiedział Mateusz.

– Ho, ho, to ino patrzec, jak do której z wódką poślesz – żartował Klebiak.

– Właśnie, cięgiem już deliberuję, do której by przepić.

– Prędko wybieraj, a w druhy me proś, Mateusz – pisknęła Kasia, najstarsza.

– Cóż, kiej niełacno: wszyckie zarówno wybrane i jedna w drugą najlepsze. Magdusia najbogatsza, ale już przez zębów i ze ślepiów jej cieknie; Ulisia niby kwiat, jeno co ma jedno biedro grubsze i beczkę kapusty we wianie; Franka z przychowkiem; Marysia zbyt szczodra dla parobków; Jewka, choć ma całe sto złotych samą koprownią, walkoń, pod pierzyną cięgiem wyleguje. A wszystkie by tłusto jadły, słodko popijały i nic nie robiły. Czyste złoto takie dzieuchy! A zaś jeszcze drugie mają la mnie za krótkie pierzyny.

Gruchnęli śmiechem, jaże się gołębie porwały z dachów.

– Prawdę mówię. Przymierzałem u niejednej, ledwie mi do pół łyst sięgają, jakże bym to zimą wyspał? cheba w butach, co?...

Zgromiła go Kłębową, iż zbereżeństwa gada przy dzieuchach.

– La śmiechu jeno mówię. Przeciek powiedają, co poczciwe żarty nie szkodzą i pod pierzyną.

Ale dziewczyny roczapierzyły się kiej te jendyczki.

– Hale, jaki przebierny!... będzie się tu przekipiwał ze wszystkich! Kiej ci w Lipcach malo, na drugich wsiach se szukaj! – jazgotały.

– Jest ich w Lipcach, jest: przeciek łaćnicy o dostałą pannę niźli o całą złotówkę. Po dydku i już z ojcowym litkupem je przedają. Bych jeno kupce się nalazły! Tyle tego, jaże się wieś trzęsie od skrzeków pannowych, wszyckie gotowe pod kozik, że co sobota w każdej chałupie już od świtania pucują się do czysta, kosy we wstęgi pletą i kokoszki po sadach gonią, bych je ponieść Żydowi na gorzałkę, a od samego południa jeno zza węglów patrzą, czy z której strony swaty nie ciągną Widziałem, które i z dachów, zapaskami powiewały wrzeszcząc: „Do mnie, Maciuś, do mnie!” Zaś matki wtórzyły: „Do Kasi przódzi, Maciusiu, do Kasi! Syrek i mendel jajków przyłożę do wiana! Do Kasi!”

Rozpowiadał uciecznie, jaże chłopaki kładły się ze śmiechu, jeno Kłębianki podnieśli wrzask na niego, że stary krzyknął:

– Cichoja! skrzeczą kiej te sroki na deszcz.

Nie zaraz się uspokoili, więc by przerwać te przekpinki, zapytał:

– Byleś to, Mateusz, przy wójtowej wojnie?

– Nie. Mówili, co Kozłom sielnie się dostało.

– Że już lepiej nie można. Strach, jak wyglądali! Wójt se pozwolił, no!...

– Gromadzki chleb tak go roznosi, to i bryka.

– Głównie, co się nikogo nie boja. Któź to mu stanie na sprzeciw? Drugi za taką sztukę dobrze by zapłacił, ale jemu włos z głowy nie spadnie. Z urzędnikami się zna, to w powiecie mocen wszystko, co ino zechce...

– Bośta barany, że dacie takiemu przewodzić nad sobą! Poniewiera i wynosi się nad wszystkie, a oni go dziw po nogach nie całużą!

– Sami go wybralim nad sobą, to i uważać musim.

– Kto go wsadził, ten i zesadzić rmoże.

– Dyć nie krzycz, Mateusz, jeszcze się, rozniesie.

– A doniesą mu, to będzie wiedział. Niech me ino zaczepi!

– Maciej chory, to kto mu inszy poredzi? Każdy się waguje iść na pierwszego, bo każdy ledwie swoim biedom wydoli – szepnął stary podnosząc się z ławy.

Podnieśli się wraz i drudzy.

Kto po jadle legł odpoczywać, kto na drogę wychodził kości przeciągnąć i pasa odpuścić, a kto, jak dzieuchy, do stawu poszły myć garnki a chłodzić się i rajcować. Mateusz zabrał się zaraz do obcieszowania podpór do chałupy, zaś Kłab fajkę zapalił i na progu przysiadł.

– Kto jeno o drugich stoi, tego bieda wydoi! – mruknął pykając smacznie.

Słońce wisiało nad samą chałupą, przypołudnie zrobilo się nagrzane, ciepłem wiało od pól. Sady stojały w cichoci, między drzewinami mieniło się od słońca, okwiat cichuško słał się na trawy, pszczoły brzęczały po jabloniach,

staw polśniewał wskroś gałęzi, nawet ptactwo pomilkło. Przedpołudniowa, słodka senność siała się po świecie.

Że Kłab, aby nie zadrzemać, powlokł się do dołu z ziemniakami.

Zaś potem cosik ostro pykał przygasłą fajkę i spluwał, odrzucając głową włosy, opadające mu na twarz.

- Obejrzałeś, co? – zapytała żona wychylając się ze sieni.
- Juści... żeby tak raz w dzień warzyć, starczyłoby ziemniaków do nowych!
- Hale, raz na dzień! Młode i zdrowe, to i źreć potrzebują.
- Nie dociągniem. Tyla narodu. Dziesięć gąb, a brzuchy mają kiej ćwiercie.

Trza będzie cosik zaradzić.

– O jałówce myślisz, co? To ci zapowiadam, że przedać jej nie pozwolę. Rób se, co chcesz, a bydlątka nie dam. Zapamiętaj sobie.

Zatrzymał rękoma, kiebki od osy uprzykrzonej, i gdy odeszła, jał znowu fajkę zapalać.

- Psiachmać baba... Potrza, to i jałówka nie ołtarz!

Słońce prażyło prosto w oczy, cienie były jeszcze maluśkie, to się jeno odwrócił plecami i pykał coraz wolniej i rzadziej. Popuścił pasa, bo mu coś ziemniaki ciążyły, słońce przypiekało, gołebie gruchały we strzesze i cichuški szmer liści tak rozbierał, że jał się kiwać i żydy wozić po ścianie.

- Tomaszu! Tomaszu!

Ozwarł oczy, Agata siedziała pobok, trwoźnie poglądając.

– Ciężki macie przednówek – mówiła cicho. – Byście chcieli, to mam parę groszy, wygodziłabym waju. Na pochówek je ścibałam, ale kieżscie w takiej potrzebie, pożyczę. Jałówki szkoda. Przy mnie się łoni ulęgła... z mlecznego gatunku. Może mi Pan Jezus pozwoli dożyć, to mi z nowego oddacie. Wziąć od swojego w potrzebie nie wstydz i gospodarzowi, weźcie – wsunęła mu w rękę samymi złotówkami cosik ze trzy ruble.

– Schowajcie sobie! Jakoś se poredzę.
 – Weźcie, dyć jeszcze z pół rubla dołożę, weźcie – prosiła cichuško.
 – Bóg zapłać wama. Cie, jakaście to poczciwa!
 – To już całe trzydzieści złotych bierzcie, do równa – supłała z węzelką dodając po dziesiątkę – bierzcie – skamlała powstrzymując łzy: dusza się jej darła, jakby każdy grosik pruła sobie z wnętrzności.

Pieniądze dziwnie kusząco lśniły w słońcu. Przymrużał oczy z lubości, grzebiąc między nimi: nowe były i czyste. Wzdychał ciężko zmagając się ze straszną chęcią, jaże odwrócił się i szepnął:

- Schowajcie dobrze, a to podpatrzę i jeszcze wama ukradną.
- Napraszała go jeszcze cichuško, ale jeno tak la zwyczaju, bo kież się nie ozwał, jęła skwapnie zawijać i chować te swoje skarby.
- Czemuż to nie siedzicie u nas? – zagadnął po jakimś czasie.
- Jakże, robocie żadnej nie poredzę, nawet za gąskami nie wydążę. Darmo to źreć będę, co?... Słabam, już z dnia na dzień końca czekam. Pewnie, co u krewniaków milej by pomrzeć, milej... choćby nawet w tej komorze po jałówce... juści, jeno gdzieżby wam taki kłopot i turbacje! Całe czterdzieści złotych

mam na pochówek... bych to i ze mszą było... po gospodarsku... co?... Pierzynę bym dołożyła... Nie bójcie się, cichuśko wama usnę, ni się spodziejecie... pokróćce... – jąkała nieśmiało, z bijącym sercem oczekiwania, że ją przyjmie i powie: „Ostańce!”

Ale się nie odezwała, jakby nie rozumiejąc tych skamlań, przeciągał się jeno, poziewał i jął się chyłkiem przebierać kole chałupy ku stodółce, na siano...

– Gospodarz taki... juści... jakżeby... dziadówkam ino... Łkała w sobie cichuśkim, żalnym skrzybotem, podnosząc wypłakane oczy ku niemu.

Powlekła się wolniuśko, kaszląc często i przysiadając co trocha nad stawem. Poszła znowu, jak co dnia, wypatrywać po wsi, kajby mogła pomrzeć po gospodarsku, przez oszukaństwa.

I wlekła się szukać ludzi sprawiedliwych. Snuła się po wsi jako ta nikła pajęczyna, co leci, nie wiedząc, kaj się uczeipi.

A naród się prześmiewał i la uciechy radził biedocie, że u krewniaków ostać powinna, zaś Kłębowi, niby to z przyjacielstwa, też mówili:

– Powinowata przeciech, grosz swój ma na pochówek i długo wama w chałupie nie zagości... Kajże się to podzieje?

Wszystko to przyszło do głowy Kłębowej, gdy mąż opowiedział jej o dzisiejszym z Agatą. Spać się już położyli, a kiej dzieci jęki chrapać, zaczęła go cicho namawiać:

– Miejsce się znajdzie... w sionce może poleżeć... gęsi się wygna pod szope... bele czym się przeżywi.. długo nie pociągnie... na pochówek ma... Ludzie by nie gadali... a pierzyny nie potrza by oddawać... juści, na drodze tego nie znajdzie – tłumaczyła gorąco.

Ale Kłąb jeno zachrapał w odpowiedzi. I dopiero nazajutrz rano rzekł:

– Żeby Jagata była całkiem bez grosza, przyjąłbym, trudno, dopust Boży, ale tak, powiedzą, co la tych paru złotych dobrość swiarczyny. Przeciek już pyskują, co la nas poszła na żebry... Nie można.

Kłębową, że słuchała się we wszystkim męża, to ino westchnęła żałośnie za pierzyną i poszła przynaglać dziewczyny do pośpiechu.

Kapustę mieli ano dzisiaj sadzić.

Dzień zrobił się był jak i wczorajszy, śliczny, słoneczny i prawdziwie majowy. Wiater jeno przyszedł baraszujący i swywolił po polach, że zboża chlustały po zagonach kiej wody rozkołysane. Sady się chwiały z poszumem, gęsto trzęsąc okwiatem, a pełne, ciężkie kiście bzów i czeremchy rozwiewały zapachem. Powietrze szło rzeźwe, przejęte ziemią i kwiatami. Spod leśnych pastwisk śpiwy się niesły z wiatrem. W kuźni dzwoniły młoty. Od samego rana pełno już było na drogach gwarów i ludzi. Kobiety ciągnęły na kapuśniska dźwigając w przetakach i koszach rozsadę, a rozpowiadając w głos o wczorajszym jarmarku i wójtowej sprawie.

Że pokrótce, jeszcze nim rosa obeschła, na czarnych kapuśniskach, pojętych jeno bruzdami pełnymi wody polśniewającej w słońcu, zaroło się od czerwieni.

Kłębową z córkami też tam pociągnęła, zaś Kłąb z Mateuszem i chłopą-

kami wzięli się do podpierania chałupy.

Ale skoro słońce zaczęło przypiekać, stary zdał robotę na synów i wywołałszy Balcerka, poszli odwiedzać Borynę.

- Piękny czas, kumie – rzekł Kłab przyjmując tabakę.
- Galanty. Byle jeno za długo nie przypiekało.
- Stronami przechodzą deszcze, toż i nas nie ominą.
- Robactwo jaże się roi na drzewach, na suszę się ma.
- A jarzyny spóźnione, mogłyby przypalić. Może Pan Jezus nie dopuści...

Cóż ta na jarmarku? dowiedzieliście się co o koniu?

- I... dałem starszemu trzy ruble, przyobiecał.
 - Że to przezpieczności nie ma żadnej!... człowiek pod strachem cięgiem żyje jak ten zajęc, a nikto nie poradzi.
 - A wójt kiej malowany – szepnął ostrożnie Balcerek.
 - Trza będzie pomyśleć o nowym – rzucił Kłab.
- Balcerek spojrzał na niego, ale stary dodał gorąco:
- Już wstyd przez niego na wieś idzie. Słyszeliście o wczorajszym?
 - I... bitka każdemu przytrafić się może, zwyczajnie... Drugie miarkuję: byśmy za te jego rządy nie dopłacili.
 - Sam się nie rozporządza: dyć i kasjer pilnuje, i pisarz, i urząd...
 - Psy mięsa pilnują! Waruję, a w końcu ty, chłopie, dopłać, bo nie dopilnowali.
 - Bogać ta inaczej! Wiecie ta co nowego?

Balcerek jeno splunął i ręką machnął; nie chciał gadać, chłop był mrukliwy i przez babę zahukany, to i barzej strzegący języka.

Doszli też do Borynów.

Józka skrobała ziemniaki na ganku.

- Idźcie, ojciec ta sami leżą. Hanusia na kapuśniku, a Jagna robi u matki.

W izbie pusto było, przez otwarte okno zaglądały kiście bzów i słońce siało się przez zieleń.

Stary siedział na łóżku. Wychudły był, siwa broda jeżyła mu się na żółtej twarzy kiej szczeć, głowę miał jeszcze obwiązaną, ruchał cosik sinymi wargami.

Pochwalili Boga, nie odrzekł ni się poruszył.

- Nie poznajecie to nas? – ozwał się Kłab za rękę go biorąc.

Jakby nic nie wiedział, nasłuchiwał niby tego świegotania jaskólek lepiących gniazda pod strzechą lebo tego szmeru gałęzi szorujących po ścianach i w okno niekiedy zaglądających.

- Macieju! – rzekł znów Kłab wstrząsając nim zdziebko.

Chory drgnął, oczy mu się zatrzesły, obejrzał się na nich.

- Słyszycie? dyć Kłab jestem, a to Balcerek, wasz kum; poznajecie, co?

Czekali patrząc mu w oczy.

– Sam tu, chłopy! Do mnie! Bij psubratów! bij! – krzyknął z nagłą ogromnym głosem, podniósł ręce jakby w obronie i zwalił się na wznak.

Józka wpadła na krzyk i jęła mu głowę obwalać mokrymi szmatami, ale on już leżał cichy, a w szeroko otwartych oczach lśnił jakiś strach śmiertelny.

Wyszli pokrótce, sfrasowani i pełni zgrozy.

– Trup ci tam leży, a nie żywy człowiek! – rzekł Kłab odwracając oczy na chałupę.

Jóżka znowu skrobała ziemniaki na ganku, dzieci bawiły się pod ścianą, a w sadzie spacerował Witkowy bociek, zaś wiater przysłaniał gałęziami okno wywarте.

Szli czas jakiś w milczeniu zgrozy, jakby z grobu wyszli.

– Każdemu przyjdzie na to, każdemu – szepnął łączawko Kłab.

– A każdemu... wola Boża, cóż, nie poredzi... Hale, mógł jeszcze pozyć jaką porę, żeby nie ten las...

– Pewnie. Zginął, a drugie się z tego pozywią – westchnął.

– Raz kozie śmierć... mało się to naharowało?

– I nama też może niezadługo przyjdzie za nim iść.

Patrzeli kwardo we świat, w pola rozkołysane, na bory widne jak na dłoni, na role zieleniące, na ten dzień jasny, ciepły i zwiesnowy, i dusze im kamieniały w rezygnacji a poddaniu się woli Bożej.

– Nie zmienić tego człowiekowi, coć mu przeznaczone, nie...

I z tym się rozeszli.

Zaś drudzy tegoż jeszcze dnia i następnych poczęli nawiedzać chorego, jeno co tak samo nikogo nie poznawał, że w końcu zaprzestali.

– Jemu tylko pacierze o przedkie skonanie potrzebne – powiedział ksiądz.

A że każdy miał dosyć swoich turbacji a bied, to i nie dziwota, co wrychle zapomnieli o nim, zaś jeśli zdarzyło się komu spomnieć, to jakby o nieboszczyku.

Co prawda, to i leżał se chudziaszek w takim opuszczeniu, kieby już do grobu złożony i trawą porosły.

Komuż ta był w pamięci?

Bywało nieraz, iż całe dni leżał bez kropli wody, może by i pomarł prosto z głodu, gdyby nie Witkowe dobre serce, który porywał, co się jeno dało, i niósł gospodarzowi, a nawet krowy często poddajał kryjomu i mlekiem go poil. Chory bowiem przejmował go dziwnie frasobliwą troską, aż raz ośmielił się zapytać parobka.

– Pietrek, prawda to, że kto przez spowiedzi zamrze, do piekła idzie?

– Prawda. Przeciek ksiądz zawdy tak mówią w kościele.

– To i gospodarz by do piekiel poszli? – przeżegnał się trwoźnie.

– Taki człowiek jak i drugie.

– Hale! gospodarz taki człowiek jak i drugie! hale!

– Głupiś kiej głęb kapuściany! – zaperzył się Pietrek, długim tłumacząc, ale Witek nie uwierzył; swoje on wiedział i zgoła drugie.

Takano przechodziły dnie w Borynowej chałupie...

Zaś na wsi kotłowało się kiej w garnku.

Wójtowa bitka to sprawiła, obie bowiem strony szukały świadków, przeciągając naród na swoją stronę.

Chociaż to jeno z Kozłami była sprawa, ale wójt nie zaspał i tego zabiegał. Góre też wziął zaraz z miejsca, bo więcej niżli połowa wsi za nim się opowie-

działa. Znali go jak zły szeląg, ale wójttem był przeciech, mógl w niejednym poredzić, ale i mógl dobrze sadła zalać za skórę, to i namową, przypochlebstwem a gorzałką przysposobił sobie świadków, jakich mu było potrza.

Kozioł leżał ciężko chory i księdza z Panem Jezusem sprowadzali do niego. Powiedali ta różnie o tej chorobie, bąkając w sekrecie, co jeno udaje, by wójt jeszcze lepiejbeknął na sądach. Ale Bóg wie, jak to tam było. Wiedziano jeno dobrze, że sama Kozłowa całe dnie latała po ludziach pomstując a wyrzekając. Opowiadała, co już przedała maciorę z prosiętami na lekowanie męża i prawie co dnia wylatywała umyślnie przed wójtów krzycząc wniebogłosy, jako już Bartek umiera, Boga i ludzi sprawiedliwych wzywając na świarczenie i poratunek.

Biedota jeno i co tkliwsze kobiety stanęły po ich stronie, a nawet jeden z pomniejszych gospodarzy, Kobus, że to człowiek był niespokojny i swarliwy. Ale reszta ni słuchać nie chciała, w żywe oczy się wypierając, jakoby co niebądź widzieli, zaś niejeden radził jeszczek, by z wójttem nie zadzierali, bo niczego nie wskórają.

Nowe z tego wychodziły historie, że to Kobus miał ozór niepowściągliwy, łacno się z pięściami ponosił, a baby też w słowach nie przebierały.

Więc jeno wrzaski z tego szły i gniewy, bo cóż? mogli to poredzić gospodarzom i wójtowi?

Nawet już Żyd się z nich prześmiewał i na bórg dawać nie chciał.

A nie przeszedł i tydzień, dość już wszystkie miały tej sprawy i tych jazgotów lamentliwych, że już słuchać przestali.

Aż tu nowa pomoc im przyszła i we wsi znówu się zakotłowało.

Oto Płoszka zmówił się z młynarzem i wraz otwarcie a głośno stanęli po stronie Kozłów...

Juści, szło im akuratnie o nich co o ten śnieg łoński – swoje w tym mieli zamysły i la siebie jakieś wygody rychtowali.

Płoszka był chłop sielnie ambitny, skryty, a we swój rozum i bogactwa dufający, zaś młynarz, wiadomo, co la grosza dałby się powiesić, kutwa i zdzierus.

Wojna się też wnet zawiązała między stronami cicha i zawzięta, boć przy ludziach w oczy świarczyli sobie przyjacielstwo, witali jak i przódzi, a nawet nieraz i do karczmy pod ręce się wiedli.

Co mądrzejsi wnet się pomiarłowali, jako tej spółce nie o sprawiedliwość chodzi, nie o krzywdy Kozłów, a o coś inszego, może i o wójtostwo.

– Pożywił się jeden, niech się ta pożywią i drugie! – powiadali starzy kijowiąc głowami.

I tak czas schodził, że męt we wsi był coraz większy.

Aż tu któregoś dnia gruchnęło po chałupach:

– Niemcy w karczmie popasają!

– Na Podlesie pewnikiem ciągną – rzekł ktoś domyślnie.

– Niech jadą z Bogiem!... co wama do nich? – przekładał drugi.

Ale jakaś niespokojna, trwożna ciekawość owładnęła ludźmi. Przez sady krzykali se tę nowinę, w opłotkach stawali gadać o niej, a insze zaś już do

karczmy się przebierały na przewiady.

Jakoż prawdę rzekli, pięć bryk stояło na podjeździe, a wszystkie na żelaznych osiach, na żółto i niebiesko malowane, budami płóciennymi nakryte, spod których wyzierały kobiety i różny sprzęt gospodarski, zaś w karczmie przed szynkwarem z dziesięciu Niemców popijało.

A tęgie były juchy, rozrosłe i brodate, w granatowe kapoty przyodziane, ze srebrnymi łańcuchami na spańskich brzuchach, a pyski to jaże się im świeciły od dobrego jadła. Szwargotali cosik ze Żydem.

Chłopy całą kupą stawali pobok o wódkę krzycząc, a patrząc i nasłuchując uważnie, ale trudno było wymiarkować choćby i jedno słowo. Dopiero Mateusz, który z Żydami poredził szwargotać, tak cosik do nich zaszprechował, jaże karczmarz odwrócił się zdziwiony. Niemcy łysnęli jeno po sobie ślepiami, a nie odrzekli, zaś potem i Grzela, wójtów brat, powiedział im jakieś niemieckie słowo. Zadami się wykręciły do chłopów, rechocąc między sobą jakoby te świnie nad korytem.

– To ino prać po tych świńskich pyskach! – rzekł rozniewany Mateusz.

– Kijem by potrza zmacać boki, a wnet by przemówiły.

A Adam Kłębiak szepnął z zapalczystością:

– Pchnę w kałdun tego j z brzega, zwali me, to pierzta na odlew.

Powstrzymali go, bo i Niemcy, jakby poczuwszy groźby, wzięli antał z piwem i przedko się wynieśli z karczmy.

– Te, pludry, nie tak śpieszno, portki pogubita!

– Świńskie pociotki! – krzyczeli za nimi chłopaki.

Ale zaraz po ich wyjeździe Żyd wyznał przed parobkami, jako Niemcy już prawie kupiły Podlesie, że już pojechali rozmierzać kolonie, że całe piętnaście familii osiądzie na folwarku.

– My się dusim na zagonach, a Niemcy będą na włókach rozwalali.

– To podkup ich, a nie daj! Rusz rozumem, kiej się masz za mądrałę!... – wykrzykiwał na Grzelę Stacho Płoszka.

– Psiakrew z taką sprawą! – zaklął Mateusz bijąc pięścią w szynkwas. – Jak się usadzą na Podlesiu, to i ciężko będzie w Lipcach wytrzymać – zapewniał, że to bywały był we świecie, a Niemców znał dobrze.

Nie wierzyli mu zrazu, ale mimo to cała wieś się zakłopotała; jeśli medytować i rozważyć, co by z takiego somsiedztwa mogło wypaść zlego la Lipiec?

A tu co dnia pastuchy i przechodzący donosili, jako na Podlesiu grunta już rozmierzają, kamienie zwożą i studnię kopią.

Że niejeden przez ciekawość pociągał za młyn ku Woli, a własnymi oczyma sprawdzał, że prawdę powiadali.

Ale jak stoją rzeczy, nie sposób się było dowiedzieć.

Przypierali kowala, bo z Niemcami się już zwąchał i konie im podkuwał, ale wykręcał się i ni to, ni owo odpowiadał.

Dopiero Grzela, wójtów brat, poszedł na przewiady i prawdę wyłożył.

Było zaś tak: dziedzic był winien jednemu Niemcowi piętnaście tysięcy rubli. Oddać nie miał, a ten mu w długu chciał wziąć Podlesie i resztę gotowym

groszem dopłacić. Dziedzic się niby godził, a za kupcami posyłał, bo Niemiec dawał jeno po sześćdziesiąt rubli za morgę. Dziedzic zwłóczy, jak może.

– Ale zgodzić się musi! We dworze pełno Żydów, každen o swoje krzyczy! Powiadał mi borowy, co juž krowy zajęte za podatek. Skądże to weźmie zapłacić? Wszystko na pniu przedane! Lasu przeciek teraz, dopóki z nami w procesie, ciąć mu nie pozwolą. Nie poredzi sobie inaczej i przedać musi choćby za bele co – twierdził Grzela.

- Taka ziemia, po sto rubli za morgę nie za dużo.
- Kupujcie, przeda i jeszcze waju w rękę pocałuje.
- Hale, drogi grosz, jak go braknie!
- Miemcy se użyją, a ty, chłopie, ślinę łykaj!

Pogadywali wzdychając żałośnie. Markotność ich rozbierała. Juści, żal było takiej ziemi, bo to przyległa i rodna. Každemu by się przydało kilka morgów, každemu. Dyć się już cisnęli na swoich zagonach kiej mrówki, dyć ledwie się już przeżywiali ode žniw do žniw. Taki kawał wybranej ziemi, w sam raz la synów i dzieciów. Nową wieś by wystawili i łaki mieliby niezgorsze, i woda pobok... Ale cóż, nie poredzi! Miemcy sięąd, będą się panoszyć, a ty, człowiek, zdychaj.

– Kaj się to wszystko podzieje? – wzdychali starzy patrząc na młodź, gżąca się wieczorami po drogach, a było tego, było, jaże się ściany rozpierały! A za cóż to miał kto grunta kupować, kiej ledwie na życie starczyło?

Główili się niemało, nawet do księdza szli po radę. Nie poredził: z pustego nie naleje.

- Kto nie ma grosza, nie umacza nosa. Biednemu zawdy wiater w oczy!... Ale i wyrzekania a biadolenia też nic nie pomogły.

A jakby na dobitkę; upały szły coraz większe. Maj dopiero się miał ku końcowi, a przypiekało kieby w lipcu. Dnie wstawali ciche i duszne, słońce od samego wschodu wynosiło się rozpalone na czyste niebo i tak przypiekało, że juž po wyżniach i na piaskach jarzyny mdlały pożółkłe, trawy do cna wypalało po ugorach, strugi wysychały, ziemniaki zaś, choć zrazu niezgorzej ruszyły, ledwie okrywały ziemię chudymi lęcinami. Oziminy jeno nie ucierpiały wielu, wykłoszone, pięknie wyrosłe, szły jeszczek galanto w góre, jaże chałupy się skryły i jakby do ziemi przycupnęły, dachami jeno widne nad tym borem kłosistym.

Noce też były duszne i tak nagrzane, że juž po sadach sypiali, gdyż trudno było w chałupach wytrzymać.

Zaś przez te gorąca, przez kłopoty i żałość, przez Płoszkowe judzenie na wójta, przez przednówek cięższy latoś niżli po inne roki, dość, że w Lipcach nastął czas dziwnie swarliwy i niespokojny.

Chodzili rozdygotani w sobie upatrując jeno, kogo by zgnać tym bolącym słowem albo i za orzydle chycić. Každen rad stawał przeciw drugiemu, że jakby piekło zrobiło się we wsi. Co dnia bowiem juž od świtania trzęsło się od kłotni a wyzwisk, bo co dnia przychodziło coś nowego. A to Kobusowie się pobili, jaże ksiądz musiał godzić i napominać, a to Balcerkowa z Gulbasem kudłów sobie nastrzepili o prosiaka, który marchew spyskał, to Płoszkowa pożarła się ze sołtysem o przemienienie gąsiąt; to o dzieci szły kłótnie, to o szkody somsiedzkie,

to o bele co, bych się jeno przyczepiać a kłyźnić, a wrzeszczeć i wyzywać ze wszystkiej mocy – że jakby zaraza na wieś padła, tyle powstawało swarów, bijatyk i procesów.

Nawet Jambroży prześmiewał się przed obcymi:

– Niezgorszy przednowek latoś dał mi Pan Jezus! Umarlaków nie ma, nikto się nie lęgnie, nikto nie żeni, a mnie dzień w dzień ktosik gorzałkę stawia, honoruje, a na świadki prosi. Żeby tak parę roków jeszcze się kłócili, a na nic by się człowiek rozpił...

Juści, co się źle działa w Lipcach.

Ale cheba co w chałupie Dominikowej działa się najgorzej.

Szymek powrócił z drugimi, Jędrzych wyzdrowiał, bieda im nie doskwierała jak indziej, to powinno było iść wszystko po dawnemu. Bogać ta poszło, kiej chłopaki odmówili matce posłuchu! Stawiali się hardo, kłócili ząb za ząb, bić się nie pozwolili, a żadnych robót kobiecych, jak przódzi, ani tknęli.

– Dziewkę se przyjmijcie albo i sami róbcie – powiedali twardo.

Paczesiowa miała żelazne ręce i duszę nieustępliwą – jakże! tyle lat wszystkim rządziła, tyle lat nikto nie śmiał się jej przeciwić ni w poprzek stawać. A tu kto stawał? kto się przeciw niej ważył? – własne dzieci!

– Jezus miłosierny – wołała w zapamiętaniu i złości, przy ledzie okazji chwytając za kij na synów, chciała ich przemówić i zmusić do posłuchu. Nie dali się, zacięli się jak i matka i poszli na udry. To powstawały prawie co dnia takie wrzaski a gonity kole chałupy, jaże ludzie się zbiegali uspokajać.

Nawet ksiądz, snadź przez nią podmówiony, wzywał ich do siej, a do zgody i posłuszeństwa napominał. Wysłuchali cierpliwie, w ręce go ucałowali, a za nogi, jak przystało, z pokorą podjęli, ale się nie przemienili.

– Nie dziecim, wiemy, co nama robić. Niech matka pierwsza ustąpi! – tłumaczyli się przed ludźmi. – Cała wieś się z nas prześmiewała...

A Dominikowa jaże pożółkła ze złości a zmartwienia, bo w żaden sposób zmoc się nie dawali, a przy tym miasto w kościele przesiadywało i po kumach, jak przódzi, musiała teraz robić kole gospodarstwa, Jagusię cięgiem przyzywała do pomocy. Ale i córka nie szczędziła jej zgryzot i wstydu. Paczesiowa trzymała wójtową stronę, nawet świarczyła przeciwko Kozłom, gdyż była przy bitce i opatrywała wójtów.

Piotr też często wieczorami zaglądał do niej, niby to na poredy, a głównie, bych Jagusię wywołać i prowadzić się z nią na ogrody.

Na wsi się nic nie ukryje, dobrze wiedzą, z czego się kurzy i kaj, to i zgorszenie z tych grzesznych jamorów rosło coraz barzej i dobrzy ludzie już nieraz ostrzegali starą.

Mogła to zapobiec, kiej Jagna mimo prośb i błagań robiła jakby na złość. Wolała bowiem grzech najczęstszy i obmowy ludzkie niżli przesiadywanie w tej obmierzlej chałupie męskowej. Złe ją porwało i niesło, a nikto nie był mocen powstrzymać.

Hance to nawet szło na rękę i nawet często o tym rozpowiadała przed ludźmi.

– Niech się zabawia, póki wójtowi nie wzbronią tracić gromadzkie. Dyć jej niczego nie żałuje i zwozi z miasta, co ino może, we złoto by ją oprawił. Niech se używają i końca patrzą. Co mi tam do nich!

Juści, mało to ją własnych zmartwień żarło! Nie żałowała pieniędzy la adwokata, a jeszcze nie wiada było, kiej się Antkowa sprawa odbędzie i co go czeka. A on tam chudziaczek schnął w kreminale i Bożego zmiłowania wyglądał. W chałupie też się z wolna rozprzęgało. Mogła to dopilnować wszystkiego? Parobek się rozzuchwalał coraz barzej, snadź przez kowala podmawiany, że tak robił, jak mu się podobało, a nieraz, kiej do miasta pojechała, cały dzień się przewałała po wsi. Groziła mu potem, że niech jeno Antek powróci, a z nim się często porachuje.

– Wróci! Jeszcze na to nie przyszło, bych zbójów puszczał! – odkrzykiwał zuchwale.

Jaże cierpla z gniewu, bić by jeno ten pysk niepoczciwy, ale poredzi mu to? Jeszcze ją sponiewiera, a który to się za nią upomni, kto wesprze? Trza było wszystko znieść i w sobie schować na później, do sposobnej pory, bo jeszcze pójdzie i wszystko na jej ręce spadnie; już i tak ledwie mogła wydolić robocie. Zapadała przeto na zdrowiu coraz więcej. Jakże, i żelazo w końcu rdza przeźre, i kamień jeno do czasu wytrzyma, a nie dopiero słaba kobieta!

Któregoś dnia pod koniec maja ksiądz z organistą pojechali na odpust, zaś Jambroży tak się spił z Niemcami, które często zaglądały do karczmy, że nie było komu przedzwonić na Anioł Pański ni kościoła otworzyć.

Zebrali się przeto odprawiać nabożeństwo pod cmentarz, kaj pobok bramy stojąła mała kapliczka z figurą Matki Boskiej. Każdego maja przystrajały ją dziewczyny w papierowe wstęgi a korony wyzłacane i polnym kwieciem obrzucały, broniąc od zupełnej ruiny, gdyż kapliczka była odwieczna, spękana i w gruz się sypiąca, że nawet ptaki już się w, niej nie gnieździły, a jeno niekiej, w czas słót jesiennych, pastuch jaki schronienia szukał. Smętarne drzewa, lipy staruchy, brzozy wysmukłe i te, pogięte krzyże osłaniały ją nieco od burz zimowych i wichrów.

Zeszło się sporo narodu i jak się naprędce dało, przybrali kapliczkę w zieleń, a kwiaty, ktosik śmieci wygarniał, ktosik żółtym piaskiem wysypał, że nawtykawszy w ziemię u stóp figury świeczek i lampek zapalonej, wraz jeli klękać nabożnie.

Kowal przykłęknął na przedzie, przed progiem, zarzuconym tulipanami a głogiem różowym i pierwszy zaczął śpiewać.

Było już dobrze po słońcu, mroczalo, niebo na zachodzie paliło się jeszcze we złocie całe i bledziuską zielenią przytrąśnięte, czas był cichy, obwisłe war-kocze brzóz jakby się lały ku ziemi, zboża stanęły przygięte, kieby zasłuchane dźwiękliwy bełkot rzeczki i to cichuńskie strzykanie koników polnych.

Ostatnie stada do obór ściągały; od wsi, z pól, z miedz już niedojrzanych buchały niekiedy jazgotliwe śpiewki pastusze i długie, przeciągłe poryki. Zaś naród śpiewał, wpatrzony w jasną twarz Matki, co wyciągała błogosławiające ręce nad wszystkim światem:

Dobranoc, wonna lilija,
Dobranoc!

Zapach młodych brzóz powiały ze śmietarza i wraz też słowiki jeły jakby próbować gardzieli, wyciągać rwaną nutą, wzbierać mocą, jaże w końcu buchnęły złote, spienione strugi, jaże polały się te trele perliste, te kląskania cudne i te lube, rzewliwe zawodzenia, zaś niedaleko ze zbóż ozwały się też pana Jackowe skrzypice przywtarzając ludziom tak słodko, cichuśko a przejmującąco, jakby to te żytnie, rdzawe kłosy dzwonili o sieć, to złote niebo lebo przyschła ziemia taką pieśnią zagrała majową.

I już wraz śpiewali wszystkie, i naród, i ptaszkowie i skrzypice, a kiej na to oczymgnienie ustawały, kiej słowiki tak się zaniesły, aże cichło, a struny jakby tchu nabierały, wtedy nieprzeliczony żabi chór podnosił rechotliwe głosy i grał zgodliwym skrzekiem i nukaniem przeciągłyim.

I tak już szło na przemiany.

Długo się owo nabożeństwo ciągnęło, jaże kowal zaczął przyśpieszać, wydzierał się mocno, nad drugimi górując; a często wołał za siebie:

– Pośpieszajta się, ludzie... – że to opóźniali się z nutą niektóre.

A nawet raz huknął na Maciusia Kłębowego:

– Nie drzyj się, juchu, boś nie za bydlem!

Że zgodliwie już poszło, i głosy podrywały się razem kiej te stada gołębie i krążąco, z wolna unosiły się ku niebu ciemniejącym.

Dobranoc, wonna lilija!

Dobranoc!

Niepokalana Maryja!

Dobranoc!

Mrok już zgęstniał i noc ciepła i cicha świat otulała, zasie na niebie występowaly gwiazdy rosą roziskrzoną, kiej się zaczeli rozchodzić.

Dzieuchy, wpół się pobrawszy, zawodziły po drogach.

Hanka powracała jeno z dzieckiem na rękę i srodze czegoś zadumana, gdy przysunął się kowal i wpodle szedł.

Nie ozwała się; dopiero przed domem, widząc, iż nie ostaje, rzekła:

– Wstąpicie to, Michał?

– Przysiędę w ganku i powiem co wam – szepnął cicho.

Ścierpła nieco, szykując się jakąś nową biedę posłyszeć.

– Byliście pono u Antka? – pierwszy zaczął.

– Byłam, ale mnie do niego nie puścili.

– Tegom się i bojał.

– Mówcie, co wiecie! – mróz ją przeszedł.

– Co ja ta wiem?... tyla jeno, co mi się udało ze starszego wyciągnąć.

– A co? – wparła się w słupek i dziecko mocniej przycisnęła do siebie.

– Powiedziała, że Antka, przed sprawą nie wypuszczą.

– Laczego! – ledwie wyjękała, dygot ją trząsł i łamał. – Dyć... przeciek adwokat mówił, co może puszczać.

– Hale, żeby im uciekł! Tak przez niczego nie puszcza! Wiecie, przeszledem

dzisiaj do was całkiem po przyjacielsku. Co tam pomiędzy nami było to było; obaczcie kiedyś, żem był praw... Nie wierzyście mi... wasza wola... ale teraz wysłuchajcie, co rzeknę, a jak księdzu na spowiedzi, tak prawdę powiem... Z Antkiem jest źle! z pewnością ciężko go zasądza, może na dziesięć lat. Słyszycie to?...

- Słyszę, ale nic a nic nie wierzę – uspokoiła się nagle.
- Każdy nie wierzy, póki nie przymierzy; prawdę wam rzekłem.
- Zawdy taką mówicie – zaśmiała się wzgardliwie.

Ciepnął się i jał gorąco upewniać, jako teraz z prostego przyjacielstwa przyszedł, bych poredzić. Słuchała chodząc oczyma po obejściu, już się parę razy podnosiła niecierpliwie: krowy ano nie wydowane porykiwały w oborze, gęsi były nie zapędzone na noc i źreba gonił się w opłotkach z Łapą, a chłopaki rajcowały w stodole. Nie wierzyła mu juści ani słoweczka. – Niech się wygada, może się wyda, z czym przyszedł – myślała trzymając się na baczności.

- Cóż poredzić? co? – odpowiadała, byle coś rzec.
- A, rada by się nalazła – powiedziała ciszej jeszcze.
- Odwróciła się do niego.
- Dać wykup, to go puszczać jeszcze przed sprawą, a potem to już se poredzi, choćby i do tej Hameryki... nie zgonią...
- Jezus, Maria! Do Hameryki! – krzyknęła bezwolnie. – Cichocie, jak pod przysięgą mówię, tak dziedzic radził. „Niech ucieka – powiada – najmniej dziesięć lat... zmarnuje się chłop...” Wczoraj mi mówił.
- Uciekać ze wsi... od grontu... od dzieci... Jezu... – to ino zrozumiała.
- Dajcie jeno wykup, a resztę to już Antek postanowi, dajcie...
- Skądże to wezmę?... Mój Boże, w tyli świat... od wszystkiego.
- Pięćset rubli chciał! Przeciek macie te ojcowe... weźcie je na wykup... policzym się później... byle jeno ratować...

Skoczyła na równe nogi.

- Jako ten pies ciągiem jedno szczekacie! – chciała odejść.
- Ciepiecie się jak głupia – rozgniewał się. – Tak se ino powiedziałem... Hale, będzie się tu honorować o bele słowo, a tam chłop w kreminale zgnije, Powiem mu, jak to zabiegacie, by mu ulżyć.

Przysiadła znowu, nie wiedząc już, co myśleć.

Opowiadał szeroko o tej Jameryce, o ludziach znajomych, które tam pojechały, że listy piszą, a nawet pieniądze przesyłają la swoich. Jak tam dobrze, jaką wolę ma każdy, jakie bogactwa zbierają. Antek mógłby zaraz uciekać: zna Źyda, któryju już niejednego wyprowadził. Mało to już takich uciekło! Zaś Hanuszka mogłaby jechać potem la niepoznaki. Grzela wróci z wojska, to spłaciłby z ojcowizny, a nie, kupiec się też rychło znajdzie.

- Poradźcie się księdza, obaczcie, co wama przytwierdzi moje słowa. Poznacie, żem prawy i ze szczerego serca namawiam, nie la swojej wygody. Jeno przed nikim ani pary z głębą, bych się strażnicy nie zmiarkowali, zaś wtedy i za tysiące go nie puszczać, a jeszcze w kajdany zakują – zakończył poważnie.
- Skąd wziąć na wykup! tylachna pieniędzy! – jęknęła.

– Znam kogoś z Modlicy, kto by dał na dobry procent... znam i drugich... pieniądze by się nalazły... Moja w tym głowa... pomóglbym.

I długo jeszcze radził a namawiał.

– Rozwaźcie, trza rychło postanowić.

Odszedł cicho, że ani spostrzegła, kiej się zapodział w nocy.

Późno już było, w chałupie spali, tylko Witek siedział pod ścianą, jakby stróżując gospodyn, na wsi też wszyscy legli, nawet psy nie poszczekawały, woda jeno bulgotała i ptaki zawodziły w sadach. Księżyca się wtoczył na niebo i szedł srebrnym sierpem przez te straszne, mroczne wysokości. Białe i niskie mgły pokrywały łąki, zaś nad żyztami wisiał płowy tuman kwietnej kurzawy; staw polsniewał wskroś drzew kieby tafla lodowa... Aże dzwoniło w uszach od tej cichoci a słowicznych klaskań i zawodzeń.

Hanka siedziała wciąż na jednym miejscu jakby przykuta.

– Jezu, uciekać ze wsi, od gruntu, od wszystkiego! – myślała jedno w kółko.

Groza ją przejęła, rosnąc z minuty na minutę, a serce ściskając strasznym żalem i przerażeniem.

Łapa zaczął wyć na podwórzu, słowiki ścichły, zawiały wiater, że zakolebały się cienie i jękiły, smutny szum przeleciał.

– Kubową duszę obaczył! – szepnął Witek żegnając się strachliwie.

– Głupiś! – skarciła go, spać wypędzając.

– Kiej przychodzi, do koni zagląda, obroku im dosypuje... bo to raz?

Nie słuchała już, cichość znów spadła na świat, słowiki zaśpiewały, a ona siedziała kieby zmartwiała, powtarzając niekiedy z męką i strachem:

– W cały świat uciekać! Na zawsze! Jezu miłosierny! Na zawsze...

Rozdział 34

Jeszczech były po świątkach umajenia chałup do cna nie przewidły, kiej kiegoś dnia rankiem najniespodziewaniej zjawił się Rocho.

Jeno co dopiero po mszy i długiej rozmowie z księdzem pokazał się na wsi. Niewiela ludzi kręciło się w obejściach, że to pora była osypywania ziemniaków, lecz skoro się rozniesło, jako Rocho idzie przez wieś, wnet ci ten i ów na drogę śpieszył witać dawno nie widzianego.

A on zaś szedł, jak zawdy na kiju się wspierając, wolniuśko, z podniesioną głową, w tej ci samej kapocie szarej, i tak samo z różańcami na szyi; wiater mu rozgarniał siwe włosy, a chuda twarz jaśniała dziwną dobrocią i weselem.

Wodził oczyma po chałupach i sadach, prześmiechując się radośnie do wszyckiego, witał się z każdym z osobna, że nawet dzieciom, co się były do niego garnęły, głowiny przyglądał poczciwie, zaś do kobiet pierwszy zagadywał, tak był rad, że wszystko zastaje po dawnemu.

– W Częstochowie byłem na odpuscie – odpowiadał, gdy napierali ciekawie, kaj się to zadziewał przez tyla czasu.

Ale tak się szczerze, cieszyli z jego powrotu, że zaraz po drodze jeli mu rozpowiadać lipeckie nowiny, a ktosik już i rady jakiejś zasięgał, zaś drugi chciał się wyżalić, odwodząc go na stronę i supiąc przed nim turbacje, kiejby ten grosz na ostatnią potrzebę schowany.

– Do cna ustałem, dzień jaki odpocznę – tłumaczył się zbywająco.

Na prześcigi jeli go zapraszać do swoich chałup.

– Na tymczasem zakwateruję się u Macieja, jużem to Hance przyobiecał; a przyjmie mnie kto potem, do tego przystanę na dłużej.

I żwawo ruszył do Borynów.

Juści, co Hanka przyjęła go radośnie i z całego serca ugaszczać chciała, ale skoro jeno złożył torby i odzipnął nieco, do starego się wybrał.

– A obaczcie ich, leżą w sadzie, że to gorąc w chałupie. Mleka wama bez ten czas uwarzę, a może byście i jajków zjadli? co?

Ale Rocho już był w sadzie i chyłkiem przebierał się pod gałęziami do chorego, który leżał w półkoszku, wymoszczonym pierzyną, i kożuchem przykryty. Łapa, zwinięty w klębek, warował mu przy nogach, a Witków bociek gajdał się pociesznie między drzewami kieby na straży.

Sad był stary i mroczny; rozrosłe drzewiny tak przysłaniały niebo, że dołem na murawach jeno niekajś gmerałały się słoneczne pregi, podobne złotym pająkom.

Maciej wzrok leżał. Rozruchane gałęzie z cichym poszumem chwiały się nad nim płachtą cieniów, że jeno czasem, kiej ją wiater ozdarł, słońce chlustało mu w oczy i coraz kawał modrego nieba się odsłaniał.

Rocho przysiadł.

Drzewa szumiały, czasem pies warknął na muchy, a niekiedy rozświegotane jaskółki śmignęły wskroś pni czarnych na pola zielone i rozkołysane.

Chory naraz zwrócił się do niego.

– Poznajecie mnie, Macieju, co? Poznajecie?

Borynie leciuński przyśmiech wionął po twarzy, oczy się zatrzeplały i jał ruchać sinymi wargami, ale głosu nie dobył.

– Jak Pan Jezus przemieni, to możecie jeszcze wyzdrowieć.

Snadź rozumiał, gdyż potrąsł głową i jakby niechętnie odwrócił się od niego. Zapatrzył się znowu w rozkołysane gałęzie i w te słoneczne bryzgi, zalewające mu oczy raz po raz.

Rocho jeno westchnął, przeżegnał go i odszedł.

– Prawda, co ojcu jakby już lepiej? – pytała Hanka.

Długo coś miarkował, aż rzekł cichym, ważnym głosem:

– Toć i lampa przed zagaśnięciem żywszym płomieniem wystrzeli na ostatku: Mnie się zdaje, co Maciej już dochodzi... Aż mi nawet dziwno, że jeszcze żyje; przecież na wiór wysechł...

– Dyć jeść nic nie chce, nawet mleka nie zawsze popije.

– Musicie być gotowe; że lada dzień skończy.

– Pewnie, że tak, mój Boże, pewnie. To samo wczoraj mówił Jambroży, a nawet radził, żeby już nie czekać i trumnę obstatować.

– Każcie zrobić, nie będzie długo czekała, nie... Jak duszy pilno ze świata, niczym jej nie powstrzyma, nawet płakaniem, boby już poniękłe cał wieki ostawały między nami – mówił smutnie, zabierając się do mleka, które mu narządziła, i popijając z wolna, wypytywał, co się tu we wsi działa.

Powtarzała, co już był słyszał po drodze od drugich, i o swoich kłopotach jęła się skwapnie a szeroko rozwodzić.

– Kaj to Józka? – przerwała jej niecierpliwie.

– W polu, ziemniaki osypuje z komornicami i Jagustynką, zaś Pietrek pojechał do lasu: zwozi Stachowi drzewo na chałupę.

– Buduje się to?

– Przeciek pan Jacek dał mu dziesięć chojarów.

– Dał mu? Powiadali mi coś o tym, ale nie uwierzyłem.

– Bo to i nie do wiary! Zrazu nikto nie powierzył. Obiecał, ale przeciech niejeden obiecuje. Obiecanka cacanka, a głupiemu radość – powiedają. A pan Jacek dał Stachowi list i kazał mu z nim iść do dziedzica. Nawet Weronka się przeciwiła, by szedł, bo powiada, co będzie buty darł na darmo?... jeszcze się z niego wyśmieją, że zawierzył głupiemu... Ale Stacho się uparł i poszedł. I po-

wiada, że może w pacierz po oddaniu listu dziedzic go kazał zawałać na pokoje, poczęstował gorzałką i rzekł: „Przyjeżdżaj z wozami, to ci borowy wycechuje dziesięć sztuk budulcu...” Dał mu Kłab koni, dał sołtys, dałam i ja Pietrka. Dziedzic już na nich czekał w porębie i zaraz sam wybrał co najsmiglejsze z tych, co to je zimą cięli la Żydów. No i zwozą, bo dobrze trzydzieści wozów będzie z gałęziami. Stacho galantą chałupę se wyszykuje! Nie potraża mówić, jak panu Jackowi dziękował i przepraszał; bo po prawdziwe wszyscy go mieli za dziadaka i za głupawego, że to nie wiada, z czego żyje, i pod figurami, to we zbożach grywa na skrzypicy, a czasem tak bele co i nie do składu powie, jako ten niespełna rozumu... A on taki pan, że mu sam dziedzic posłuszny!... Kto by to przódzi dał wiarę?...

- Nie patrzcie na człowieka, jeno na jego uczynki.
 - Ale dać tylachna drzewa, które, jak Mateusz rachuje, warto z tysiąc złotych, i to jeno za Bóg zapłać, tego jeszcze nie bywało!
 - Powiadali, co za to starą chałupę bierze w dożywocie...
 - Hale, tyle warta co ten trep rozłupany! Jużeśwa nawet myśleli, czy w tej dobroci nie ma jakiego podejścia, jaże Weronka dobrodzieja się redziła. Skrzyczała ją, że głupia.
 - Bo i prawda. Dają – to brać i Bogu za łaskę dziękować.
 - Przeciek człowiek niezwyczajny brać darmochy i jeszcze od dziedziców! Słyszane to rzeczy! Jakże, kiej to chto chłopu dał co z dobroci? Žeby po najmniejszą poredę iść, a i to na ręce patrzę, zaś w urzędzie się przez grosza nie pokaź, bo ci jutro przyjść każą albo za niedzielę... Przez tę Antkową sprawę dobrze poznałam, jakie to jest urządzenie na świecie i niemało już pieniędzy wyniesłam...
 - Dobrze, coście mi Antka wspomnieli. Wstępowałem do miasta.
 - Toście go może widzieli?
 - Nie było czasu.
 - Jeździłam niedawno, nie puścili me do niego. Bóg wie, kiej go obaczę.
 - Może i przedzej, niżli miarkujecie – rzekł z uśmiechem.
 - Jezus, co wy powiadacie!
 - Prawdę! W głównym urzędzie powiedzieli mi, że Antka mogą przed sprawą puścić na wolę, jeśli kto poręczy za nim, co nie ucieknie, albo da w zastaw sądowi pięćset rubli.
 - Rychtyk podobnie i kowal mówił! – jęła zaraz opowiadać jego rady co do słowa.
 - Rada dobra, ale że to Michałowa, nieprzezpieczna: ma on tu coś w tym, ma... Ze sprzedaniem się nie śpieszyć: z grontu wyjeźdża się w ogiery, a powraca rakiem, na czworakach... Co inszego trzeba wynaleźć... Może by kto poręczył?... przewiedzieć się potraża między ludźmi... Juści, żeby pieniądze były...
 - Może by się i nalazły – szepnęła ciszej. – Mam cosik gotowego grosza, jeno zrachować nie poredziłam, ale może by chwaciło...
 - Pokażcie; to razem przeliczymy.
- Zniknęła gdziesik w obejściu, a powróciwszy po jakimś pacierzu przywarła

drzwi na zasuwę i położyła mu węzelek na kolana.

Były w nim papierowe pieniądze, były i srebrne nawet było parę złotych i sześć biczów korali.

– To po matce, dał je Jagnie, a potem snadź odebrał – szepnęła przykucając przed ławą, na której Rocho rozliczał.

– Czterysta trzydzieści dwa ruble i pięć złotych! Od Macieja, co?

– Tak... Juści... dał mi po świętach... – jąkała czerwieniąc się.

– Na zastaw nie starczy, ale moglibyście co sprzedać z inwentarza!

– Juści, mogłabym sprzedać maciorę... krowę jałową też by można, zbędna,

Żyd już o nią przepypywał... to parę korczyków zboża...

– A widzicie, ziarnko do ziarnka i zbierze się miarka. Bez niczyjej pomocy Antka wykupimy. Wie to kto o waszych pieniądzach?

– Ojciec mi dali na ratowanie Antka, przykazując, abym nikomu ni słowkiem nie pisałem. Wama pierwszemu się zawierzam. Jakby Michał...

– Nie rozmówię, bądźcie spokojni. Jak powiadomią, że pora, pojadę z wami po Antka. Uładzi się jakoś na dobre, uładzi, moi kochani – szeptał całując ją w głowę, bo mu się do nóg rzuciła z podzięką.

– Rodzony ociecz lepszy by nie był – wołała z płaczem.

– Wróci chłop, Panu Bogu podziękujecie. Gdzie to Jagusia?

– Dyć jeszcze do dnia pojechała do miasta z matką i z wójtem. Powiadały, co do rejenta, stara pono gront przepisuje na córkę.

– Wszystko Jagnie? a chłopaki?

– Przez złość do nich, że to chcą działań. Piekło tam u nich, a to dzień nie mija przez kłótni; zaś wójt broni Dominikowej, opiekunem był nad sierotami jeszcze po śmierci Dominika.

– A ja myślałem, że co inszego, bo to mi różnie opowiadali.

– To świętą prawdę mówili. Jagną się ano opiekują, ale tak, co mi wstyd rozpowiadać podrobnie. Stary jeszcze rzęzi, a ta jak suka... Nie powtarzałabym po kim, ale samam ich w sadzie zdybała, no...

– Dajcie mi gdzie wypocząć – przerwał jej powstając z ławy.

Chciała mu słać Józine lóżko, ale wolał iść do stodoły.

– Pieniądze dobrze schowajcie – ostrzegł ją jeszcze i poszedł.

Aż dopiero po południu się pokazał, zjadł obiad i na wieś się wybierał, kiej Hanka z wielką nieśmiałością się odezwała:

– Byście mi to, Rochu, ołtarz pomogli przystroić...

– Prawda, jutro Boże Ciało. Gdzież to go stawiacie?

– Gdzie i co rok, przed gankiem. Pietrka ino patrzeć z lasu, przywiezie gaci jodłowej i świerczaków, zaś Jagustynkę z Józką zarno po obiedzie pchnęłam po ziela na wianki.

– A świece, lichtarze macie to już?

– Jambroży przyobiecał przynieść z kościoła wczesnym rankiem.

– U kogóż to jeszcze będą stawiali ołtarze?

– Po naszej stronie u wójta, zaś po tamtej u młynarza i przed Płoszkami.

– Pomogę wam, wstąpię jeno do pana Jacka i przed zmierzchem przyjdę.

– Każcie Weronce, by zaraz z rana przyszła pomagać!

Kiwnął głową i poszedł już prosto do Stachowej rudery.

Pan Jacek siedział na progu, jak zawdy, papierosa palił, bródkę skubał i przewłóczył oczyma po rozkołysanych zbożach, i za ptakami patrzył.

Zaś przed chałupą i pod trześniami leżało już parę tępich chojarów i kupy wierzchołów i gałęzi, stary Bylica kole nich łaził, wymierzał toporzyskiem, gdzie jakiś sek odciupnął siekierą i cięgiem mruczał:

– I tyś przyszedł na nasze podwórko... juści... galantyś, widzę... Bóg ci zapłać... zaraz cię Mateusz do ostrego kantu wyrychtuje... na przyciesie zdatnyś... sucho miał będziesz, nie bój się...

– Jakby do żywej osoby mówi – szepnął zdziwiony Rocho.

– Siadajcie. Z radości w głowie mu się pomieszało, całe dnie tak przesiaduje przy drzewie. Słuchajcie no.

– A i ty wystałaś się, chudziaczko, w boru, to se teraz odpoczniesz... juści, nikto cię już nie ruszy!.. – gadał stary gładząc miłosnymi rękoma żółtą, złuszczoną korę sosny.

Polazł do najgrubszej, zwalonej na dróżkę, kucnął przed przekrojem i patrząc z lubością na żółte, nabrzmałe żywicą słoje, mamrotał:

– Tylachnaś, a dali ci radę! co? Żydy by cię do miasta wywiezły, a tak Pan Jezus pozwolił, co u swoich ostaniesz, u gospodarzy, obrazy na tobie powieszą, ksiądz cie wodą świętą skropi, juści... co?...

Pan Jacek jeno prześmiechał się z tego nieznacznie i pogadawszy cosik z Rochem, wziął skrzypki pod pachę i miedzami ruszył ku borom.

Rocho zaś potem u Weronki siedział wysłuchując różności.

Na świecie miało się już pod wieczór, upał przechodził, a nawet już od łąk przewiewały chłodnawe ciągi, wiater też niezgorzej jał dmuchać od samego południa, że żytnie pola, rdzawe od młodych kłosów, toczyły się skłębione kiej wody, raz po raz zakolebały się gwałtownie, zakręciły wirem i chlustały ku drogom i miedzom, jakby już ino, ino wylać się miały; ale jeno tukły płowymi grzywami o ziemię i poddawały się w tył, kiej stado żrebców dęba stających. Wiater z różnych stron parł na nie i miotał kiejby la zabawy, że wzburzone znowu hulały po zagonach pełne gurb płowych, zielonych zatok, rdzawych smug i chrzęstu, i trzepotów. Skowronki wydzwaniały wysoko, czasem stado wron przeciągnęło, ważąc się na wietrze i spadając odpoczywać na rozkołysanych drzewinach. Słońce już czerwieniało opuszczając się coraz niżej i po całym świecie, po polach rozkołysanych i po sadach trzepoczących się niby stada na uwięzi rozlewał się z wolna czerwonawy brzask kończącego się dnia.

Zaś z powodu jutrzejszego święta ludzie wcześniej schodzili z pól, kobiety wiły wianki przed chałupami, dzieci znośły naręcza tataraku, przed Płoszkami i młynarzem stożyły się brzeziny i świerki, które wkopywali, kaj miały się stawić ołtarze, gdzie już i dzieuchy maily ściany, drogę też miejscami równali zasypując wyboiska, któraś też jeszcze prała nad stawem, że ino kijanka trzaskała i gęsi strachliwie gęgały.

Rocho właśnie zbierał się wyjść od Weronki, kiej na topolowej we srogiej

kurzawie ukazał się ktosik pędzący na koniu. Wstrzymywały go nieco wozy ze Stachowym drzewem, że polem chciał objeżdżać.

– Te! konia ochwacisz, kaj ci tak pilno! – krzyczeli.

Wyminał ich jakoś i pognał do wsi z całych sił, jaże koniowi zagrała wątroba.

– Hej! Adam, poczekaj no! – wołał Rocho.

Kłębiak wstrzymał się nieco i jał krzyczeć z całych sił:

– A to nie wiecie, jakieś zabite leżą w boru! Jezus, zatkało me całkiem. Konia pasłem na smugu i jużeśmy z Gulbasiakiem jechali do dom, aż tu przed Borynowym krzyżem koń się rzucił w bok, jażem bęcnął na ziem. Patrzę: kiedy strachnęło konia? a tu jakieś ludzie w jałowcach leżą... Wołalim, a oni nic, leżą kieby pomarłe...

– Głupi, będzie tu cudeńka rozpowiadał! – zawrzeszczał.

– Obaczcie sami: leżą tam! Gulbasiak też widział, jeno co ze strachu w las pognał do komornic, które susz zbierały. Nieżywe leżą.

– W imię Ojca i Syna, to jedźże do wójta powiadomić!

– Wójt jeszcze z miasta nie przyjechali – rzekł ktosik.

– To sołtysowi dać znać!... kole kowala drogę poprawia z chłopakami!... – wołali za nim, bo już ostrym galopem się puścił.

Juści, co po wsi w ten mig się rozgłosilo o pomordowanych, wrzask się czynił zgrozy pełen i bieganina, ludzie jaże się żegnali z przerażenia. A nim słońce zaszło, z pół wsi wyległo na drogi. Ktoś dobrodzieja uwiodomił, że wyszedł przed plebanię rozpytywać, kupą już tam szli niemałą, rając z cicha, młodsi puścili się nieco naprzód topolową, a wszyscy z wielką niecierpliwością czekali na sołtysa, który wozem pojedął zabierając ze sobą Kłęba i parobków.

Długo czekali, bo dopiero o zmierzchu powrócił; ale ku niemałemu zdumieniu wójtowymi końmi i bryką. Zły był jakiś, bo srodze klął i podcinał szkapy, ani myśląc przystawać przed ciżbą, ale ktoś konie za uzdy chwycił, że musiał przystanąć i rzekł:

– Juchy te chłopaki, wymyśliły sobie co niebądź la zabawy. Żadnych zabitych nie było w lesie, ludzie se jakieś spały pod krzakami. Złapię Kłębiaka, to ja mu dam strachania. Spotkałem po drodze wójta i zabrałem się z nim, to cała historia. Wio! maluśkie!

– A cóż to, wójt chory, że leży kiej baran? – pytał ktoś zaglądając do wasaga.

– Śpik go zmorzył i tyla! – śmignął konie i już kłusem ruszył.

– Ścierwy te wisusy, żeby taką rzecz wymyślić!

– Gulbasiaka to sprawka, on pierwszy do psich figłów!

– Rzemieniem by ich złożyć, co mają ludzi trwożyć po próżności!

Wyrzekali z obrurzeniem, rozchodząc się z wolna po chałupach.

Jeszcze gdzieniegdzie stojali kupkami nad stawem sczerwienionym od zór, gdy się pokazały komornice z ciężkimi brzemionami drzewa na plecach. Kozłowa szła na przedzie, jaże wpół zgięta pod ciężarem, i dojrzawszy ludzi wsparła się brzemieniem o drzewo.

- Sołtys waju dobrze ocyganił! – powiedziała ledwie zipping z utrudzeniem.
- Zabitych w lesie nie było, to prawda, ale może co gorszego.

I skoro zebrało się więcej ludzi, zwabionych jej głosem, puściła ozór:

– Wracalim podleśną drogą ku krzyżowi, aż tu Gulbasiak leci naprzeciw i krzyczy zestrachany: „Pod jałowcami jakieś zabite leżą!” Zabite, to zabite, myślę, ale warto zawdy obejrzeć Poszliśmy... widzim z dala, prawda, leżą jakieś ludzie kieby nie żywe... jeno im kulasy sterczą spod jałowców. Filipka me ciąga, by uciekać... Grzelowa już pacierz trzepie i mnie też mróz po plecach chodził, alem się przeżegnała, podchodzi bliżej... patrzę... a to pan wójt leży przez kapoty, a pobok Jagusia Borynowa... i śpią se w najlepsze. Spili się w mieście, gorąc był, to se chcieli wypocząć w chłodzie i pojamarować. Jaże buchała od nich gorzałka! Nie budzili: niech świadki przyjdą, niech cała wieś obaczy, co się wyprawia! Wstyd mówić, jak była rozdziana; jaże Filipka z litości przyokryła ją zapaską. Czysta sodoma. Stara jestem, a jeszcze o takim zgorszeniu nie słyszałam. Sołtys zaraz przyjechał i budził, Jagna w pola uciekła, zaś pana wójta ledwie na wóz wdzygowali, spity był kiej świnia!

- Jezus, tego jeszcze w Lipcach nie bywało – jęknęła któraś.
- Żeby to parobek z dziewczą, ale to gospodarz, ociec dzieciom i wójt!
- A Boryna ze śmiercią się mocuje, wody mu nie ma kto podać, a ta...
- Ja bym ją ze wsi wyświeciła! ja bym ścierwę rózgami pod kościołem siekła! – zaczęła znowu wrzeszczeć Kozłowa.
- Zgorszenie samo krzyczy; co tu dodawać? – uspokajały ją kobiety, załamując ręce.
- A kaj Dominikowa?
- Z rozmylem ją w mieście ostawili, bych nie przeszkadziła...
- Jezu, strach pomyśleć, co się wyprawia teraz na świecie!
- Taki grzech, takie zgorszenie, dyć wstyd na całą wieś padnie!
- Jagna się ta osławy nie boja, jutro gotowa to samo robić.

Wyrzekali po chałupach, załamując ręce, że już z tej zgrozy i oburzenia co mięsze kobiety płakały spodziewając się kary srogiej od Boga na wszystkich ludzi. Cała wieś się trzęsła od gadań i lamentów.

Tylko jedne chłopaki, co się były zeszły na most, wzięły Gulbasiaka rozpytywać podrobnie i prześmiewały się z całej historii.

- To ci kokot z wójta, no! to chwat! – śmiał się Wachnik Adam.
- Odpokutuje jeszcze za te jamory: kobieta łeb mu obedrze!
- I z pół roku nie przypuści do siebie.
- Po Jagusi to i nieśpieszno mu będzie do swojej.
- Psiachmać, la Jagny každen by się ważył na wszystko...
- Jeszcze by! kobieta kiej łania, że nie wiada, czy nalazłby śliczniejszą w jakim dworze: ledwie spojrzy na człowieka, a już ciągotki biorą.
- Miód, nie kobieta, nie dziwno mi też, co Antek Boryna...
- Dajta spokój, chłopaki! Gulbasiak łąże jedno, Kozłowa drugie, a baby przez zazdrość jeszcze dokładają, zaś po prawdzie to nie wiadomo, jak było... Na niejedną pyskują, choć najpoczciwsza – zaczął mówić Mateusz jakimś smutnym

i wielce strapionym głosem, ale nie skończył, gdyż się zjawił między nimi Grzela, wójtów brat.

– Cóż? Pietr śpią jeszcze? – pytali ciekawsi.

– Brat mój rodzony, ale kto tak robi, psem mi jest od dzisiaj! Ale ta ścierwa wszystkiemu winowata! – wybuchnął wściekłością.

– A nieprawda! – wrzasnął naraz Pietrek, parobek Borynów, przedzierając się z pięściami do Grzeli – któryen tak szczeka, lże jak pies!

Zdumieli się tą niespodzianą obroną, a on wytrząchając pięściami krzycał:

– Wójt jeno winien! To ona mu korale zwoziła? ona go do karczmy ciągała? ona po całych nocach w sadzie warowała, co? Dobrze wiem, jak przyniewalał i kusił; A może i jakich kropli jej zadał, by mu się nie oparła!

– Obrońca zapowiedzony! nie ciep się tak, bo obertelek zgubisz.

– Dowie się, co ją bronisz, to ci zasługi podniesie.

– Albo jakie portki po Macieju ochfiaruje!

Aż się pokładali ze śmiechów i przekipiwań.

– Chłop za nią nie stanie się upomnieć ani kto drugi, to ja bronił będę... A będę, psiakrew, i niech jeszcze usłyszę złe słowo, pięści nie pozauję... Pyskacze juchy, kieby się to przytrafiło z którego siostrą albo kobietą, to by mordy stulili!

– Zawrzyj i ty pysk, parobie jeden! nie twoja sprawia, pilnuj se końskich ogonów! – gruchnął na niego Stacho Płoszka.

– I bacz, byś czego przódzi nie oberwał – dodał Wachnik.

– A od gospodarzy ci zasie, kołtunie jeden! – dorzucił jeszcze któryś na odchodne.

– Gospodarze parszywe, dziedzice ścierwy! Ja służę, ale kryjomo ćwiartek nie wynoszę do Żyda ni z komory niczegój nie porywam! Jeszcze me nie znacie!

– krzyczał za odchodzącymi śpiesznie, bo nijako się im zrobiło, że nie odzywając się już na jego wrzaski, porozchodziły się po chałupach.

Wieczór się już zrobił, jeno że jakiś wietrzny i dziwnie jasny; dawno bowiem było po zachodzie, a na niebie jeszcze leżały szerokie zatoki zórów krwawych, kieby mrowiska porozrywane, i wzbierały z wolna wielgachne chmurzyska. Jakiś niepokój rozwiewał się nad światem, wiater pohukiwał wysoko, że tylko co najwyższe drzewa szarpały się wierzcholkami; ptaki jakieś z wrzaskiem przeciągały niedojrzane, gęsi też nie wiada czemu krzyczały po obejściach, a psy ujadały kiej wściekłe, wybiegając aż na pola. Zaś w chałupach też było podobnie, bo po kolacji nikto w izbach nieostał ni na progach siadał, jak zwyczajnie: wszyscy do sąsiadów szli kupiąc się przed opłotkami, a z cicha poredzając.

Wieś była kiej wymarła; nie rozlegały się śmiechy ni śpiewki, jak zawdy w ciepły wieczór, bo wszystkie szeptem raili strzegąc się dzieci i dzieuch i wszystkich przejmowało jednakie oburzenie i zgroza.

U Hanki też się zebrało na ganku parę kum: przyleciały się nad nią użalać i co nowego o Jagie dowiedzieć. Poczyynały z różnych stron, ale Hanka odrzekła smutnie:

– Wstyд to i obraza boska, ale i niemałe nieszczęście.

- Pewnie, a jutro cała parafia będzie o tym wiedziała.
- I zaraz powiedzą, że co najgorsze, to w Lipcach się staje.
- I na wszystkie lipeckie kobiety wstyd padnie.
- Bo wszyscy takie święte, że niechby je kto tak przyniewalał, to samo by zrobiły! – zaszydziła Jagustynka.
- Cichocie, nie pora na prześmiechy! – zgromiła ją Hanka wyniośle i już ani słowem się nie ozwala.

Jeszcze ją dusił wstyd, ale gniew, co ją zraza chwycił na Jagnę, już się kajś zapodział, że skoro kumy się porozchodziły, zajrzała na drugą stronę, niby to do Macieja, ale dojrzałszy Jagusię śpiącą w ubraniu przywarła drzwi i po omacku rozebrała ją starannie.

- Niech Bóg bronii takiej doli! – myślała potem z dziwną litością i jeszcze parę razy tego wieczora zaglądała do niej.

Jagustynka musiała cosik zmiarkować, bo rzekła jakby niechcący:

- Jagna bez grzechu nie jest, ale wójt najwinniejszy.
- Prawda, i jemu powinni zapłacić za wszystko, jemu! – przytwierdziła tak zjadłe Hanka, jaże Pietrek spojrzał na nią dziękczyńnie.

I dobrze utrafiły, bo do późna w noc stary Płoszka i Kozły latały po wsi podburzając ludzi przeciw niemu. Płoszka nawet do chałup zachodził i niby to żartami gadał:

- Udał się nam wójt, w całym powiecie nie najdzie większego chwata!

A że jakoś nie bardzo mu basowali, do karczmy pociągnął. Było już tam kilku pomniejszych gospodarzy, postawił im gorzałki raz i drugi, aż kiej się podcięli, swoje jał wykładać:

- Wójt nam się sprawia? co?
- Nie pierwszyna mu przecież! – rzucił ostrożnie Kobus.
- Trzymam o nim swoje i nie puszczę z gęby, trzymam! – mruczał podpiły zdziebko Sikora wspierając się ciężko na szynkwasie.

– Trzymaj se i co drugiego w zębach: nikto ci nie wydziera! – buchnął Płoszka i już cicho jał podjudzać na wójta prawiąc, jaki to zły przykład la ludzi daje, jaki wstyd przez niego i różne różności.

- Trzymam i o tobie swoje, jeno ci nie powiem – mruczał znowu Sikora.
- Zwalić go z urzędu, to jedyna rada, zaraz mu trąba zmięknie! – prawił stawiając nową kwarterkę. – Posadzilim go na wójtostwie, to mocnim i zesadzić! To, co dzisiaj zrobił, wstyd la całej wsi, aleć gorsze robił, z dziedzicem zawdy trzymał na szkodę gromady, szkołę chce w Lipcach stawiać, Mienców na Podlesie to on pono dziedzicowi naraił. A hula cięgiem, pije, stodołę sobie postawił, konia przykupił, mięso co tydzień jada i herbatę pija – za czyje to pieniądze? co? Juści, nie za swoje, jeno za gromadzkie...

– To trzymam, co świńtuch jest wójt, ale i ty byś swojego ryja chciał wsadzić do koryta! – przerwał mu mamrot Sikory.

- Spił się i bele co powiada:
- Swoje trzymam, że cię na wójta nie wybierzem!
- Odsunęli się od niego i cosik długo w noc uredzali. Zaś nazajutrz jeszcze

rozgłośniej jeśli rozgadywać całą historię, bo ksiądz zabronił stawiania ołtarza przed wójtem, jak to co rok bywało. Juści, co się wszystkiego dowiedział i zaraz rano kazał wołać Dominikową, która była dopiero o północy wróciła, i taki był zły, że organistę zwymyślał, a Jambroża cybuchem przekropił.

Ów dzień Bożego Ciała przyszedł był, jak i poprzednie, wielce pogodny, jeno dziwnie duszący i cichy; najmniejszy powiew nie przewiewał nad ziemią, słońce zarno od wschodu jeło prażyć niemiłosiernie, że w rozpalonym i suchym powietrzu liście mdlały powiedle i zboża się klonili bezwładnie, piasek parzył w nogi kiej zarzewie, zaś ze ścian ściekały żywice, żarem wytopione.

Folgował se Pan Jezus i prażył coraz mocniej, ale naród jakby na to nie baczył; gdyż już od samego świtania rejwach się czynił na wsi i sroga krętani na: szykowali się do kościoła, a dziewczyny, które miały nosić feretrony i sypać kwiatem przed dobrodziejem na procesji, biegały kiej oparzone jedne do drugich przymierzać stroiki, a cześć się i cudeńka wygadywać między sobą, zaś starsi na gwałt stroili ołtarze; stawiali u młynarzów, przed plebanią, zamiast u wójta, i przed Borynami, że Hanka wraz z domownikami już od świtu pomagała Rochowi.

Skończyli też prawie pierwsi, a tak pięknie przybrali, jaże się ludzie zdumieli powiedając, co nawet piękniejszy od młynarzowego.

I prawdę rzekli: przed gankiem stanęła kieby kapliczka, wyleciona z brzozowych gałęzi a zieleni, wykryli ją całą wełniakami, że jaże grała w oczach od kolorów, zaś w pośrodku, na podwyższeniu, stanął ołtarz, przykryty bieluską i cieńką płachtą i zastawiony świecami a kwiatami w doinkach, które Józka oblepila w strzyżki ze złotego papieru.

Wielki obraz Matki Boskiej wisiał nad ołtarzem, a pobok zawiesili mniejsze, ile się jeno zmieściło. Zaś la większej przyozdoby nad samym ołtarzem przyczepili klatkę z kosem, którego Nastusia przynesła: ptak się wydzierał po swojemu, że mu to Witek z cicha przygwizdywał.

A całe opłotki od drogi wysadzone były świerczyną na przemian z brzózkami, żółtym piaskiem grubo wysypane i zarzucone tatarakiem.

Józka znoсиła całe naręcze modraków, ostrózek; wyczki polnej i przystrajała ściany kapliczki; opieła też nimi obrazy, lichtarze i co ino było można, że nawet ziemię przed ołtarzem potrząsnęła kwiatami; nie darowała i chałupie, gdyż całe ściany i okna ginęły pod zielenią, zaś w snopki dachu nawtykała tataraków.

A przykładali się do roboty wszyscy zarówno, kromie jednej Jagusi, która wymknawszy się z chałupy wczesnym rankiem; już się nie pokazała.

Wprawdzie skończyli pierwsi, ale już słońce wynosiło się nad wieś i coraz więcej turkotało wozów, z drugich wsi jadących.

Jeśli się więc śpiesznie szykować do kościoła.

Witek jenoostał na straży w opłotkach, bo chmara dzieci cisnęła się oglądać ołtarz i przygwizdywać kosow, że gałęzią odganiał, a nie mogąc poredzić puszczał na nich swojego boćka, który snadź przyuczony, wysuwał się czająco i groził ostrym dziobem w bose nogi, jaże z wrzaskiem rozpierzchali się co chwila.

Sygnaturka akuratnie się ozwała, kiej cały dom wyszedł. Józka biegła przodem, w bieli cała, w trzewikach zasznurowanych czerwonymi tasiemkami, z książką w ręku.

- Witek, jak ci się widzę? co? – pytała obracając się przed nim na pięcie.
- Galanto, kiej ta biała gąska! – odrzekł z podziwem.
- Tyla się na tym rozumiesz co twój bociek. Hanka pedzieli, co żadna we wsi tak się nie przystroi – trzepała obciążając przykrótkie obleczenie.
- Cie!... a kolana ci się czerwienią przez kieckę niby gęsi spod pierza.
- Głupiś! Łapie w ogon se zajrzyj! Hale, boćka schowaj: ksiądz przyjdzie z procesją i jeszcze go obaczy i pozna – przestrzegała ciszej.
- Prawda, że śwarna i przystrojona, a i gospodynii też się roczapierza kiej ten indor! – szeptał wyglądając za nimi na drogę, ale wspomniawszy przestroge zaciągnął boćka do dołu po ziemniakach, zaś la obrony przed dziećmi Łapie przykazał warować przed ołtarzem, a sam polecał do Macieja, leżącego w sadzie, jak co dnia.

Na wsi już całkiem ścichło, wszystkie wozy przejechały i ludzie przeszli, drogi opustoszały, jeno niekajś w opłotkach bawiły się dzieci, psy wylegały się w słońcu i jaskółki śmigały nad stawem w rozpalonym powietrzu, zaś w kościele zaraz po sygnaturce rozpoczęło się nabożeństwo, dobrodziej wyszedł ze sumą i organy zagrały, ale snadź wnet po kazaniu uderzyły wszystkie dzwony, i huknęli takim śpiewaniem, jaże gołębie porwały się z dachów, i naród jął się wywalać wielkimi drzwiami, a nad nim wychodziły chorągwie pochylone, światła gorejące i obrazy, niesione przez dziewczyny w biel przybrane, zaś w końcu wynosił się czerwony baldach, a pod nim ksiądz ze złocistą monstrancją w ręku wolniuśko zstępował ze schodów. A kiej się jako tako ustawiли do procesji, czyniąc wskroś ciżby długą ulicę, obrzeżoną zapalonimi świecami, dobrodziej znowu zaśpiewał:

U drzwi Twoich stoję, Panie!...

A wszystek naród odgruchnął mu w jeden ogromny, niebosiężny głos:
Czekam na Twe zmiłowanie...

I śpiewając ruszyli, cisnąćc się we wrótaniach smętarza i przepychając, gdyż zjazd był ogromny, cała parafia się stawiła, a nawet wszystkie dwory, że dziedzice prowadziły dobrodzieja i jeszcze w asyście szli pobok ze światłem, zaś baldach niesły gospodarze, jeno jakby na złość Lipczakom, same obce z drugich wsi.

Cała procesja wywaliła się z cieniów smętarza na plac, jaże biały i wrzący od spieki, słońce lunęło w oczy, żywym ogniem prażąc, że już się wolno posuwali wśród bicia dzwonów, śpiewów, w pachnących dymach trybularza i w kłębach kurzawy, jaka się wnet podniesła, wśród światła i tego kwiecia, sypanego pod nogi dobrodzieja.

Powiedli się do pierwszego z prawej strony ołtarza, do Borynów; droga się w mig zapchała, jaże płoty trzeszczały, i niejeden we staw zleciał z wysokiego brzegu, i przydrożne drzewa się trzęsły od naporu. Walili ciężką, rozśpiewaną ciżbą głów kiejby tą rzeką mieniać się od farb, zaś środkiem, niby lódź na fali, płynął czerwony baldach i chwiały się chorągwie, obrazy i święte figury całe w

tiulach a kwiatach.

Parli się w tłoku wielkim głowa przy głowie, ledwie już dysząc z żaru i ciasnoty, ale śpiewając z całego serca, całą mocą, wszystkimi gardzielami, że zdało się, jakoby wraz z nimi świat cały śpiewał chwałę Panu – jakoby te lipy wyniosłe, te czarne olchy, te rozgorzałe w słońcu wody, te śmigłe brzózki, te sady niskie i pola zielone, i dalekości okiem nieobjęte, i chałupy, i wszystko, co ino było, dokładająco swój wtór serdeczny, nabrzmiały radością, że pieśń ogromna rozlewała się sklebionym grzmotem w rozżarzonym powietrzu i ku blademu niebu do słońca się podnosiła.

Aż liście trzęsły się od głosów i ostatnie kwiaty z drzew leciały

Przed Borynami ksiądz odczytał pierwszą Ewangelię i odpocząwszy ździebko, powódź naród do młynarzowego ołtarza.

Upał się był jeszcze podniósł, że już zgoła wytrzymało nie sposób i kurz zapierał gardziele, słońce zbielało i po jasnym niebie jęki się zaciągać białawe, długie smugi; a rozprązione powietrze trzęsło się i mieniło w oczach kiej wrzątek – na burzę się zbierało.

Już z dobrą godzinę ciągnęła się procesja i choć już ustawały ze spieki, a choć i sam proboszcz spotniały był i czerwony kiej burak, ale obchodzili z wolną, posobnie wszystkie ołtarze, przed każdym wysłuchując Ewangelie i śpiewając nowe pieśnie.

A czasami, kiej naród ździebko ustawyszy milknął, że ino tupot nóg się rozlegał, w onej cichoci naglej skowronki było słychać na polach, kukułka gdziesik kukała zawzięcie i jaskółki świegotały pod strzechami, zaś dzwony bimbalły bezustannie; biły z wolna, a długim, mocnym i gorącym głosem.

I chociaż naród znowu śpiewał, chociaż chłopy nie żałowały gardzieli, kobiety wydzierały się cieniuśką nutą, dzieci piskały po swojemu, a małe dzwonki jazgotały i od ciężkiego tupotu dudniała wyschła ziemia – a głosy dzwonów wyrzuciły się nad wszystkim, śpiewała czysto i górnio, śpiewała niebosiężnie jakimś złocistym, głębokim głosem, przejętym radością i weselem, a tak krzepko i rozgłośnie, jakby kto walił młotami we słońce, iż wszystek świat zdał się kolebać i rozdzwaniać.

Zaś kiej skończyli przed ołtarzami, to jeszcze długo trwało nabożeństwo w kościele, długo huczały organy i rozlegały się śpiewania.

A ledwie co wysypali się przed kościół, bych nieco ochlonąć pod drzewami, grosz jaki dziadom wysuplać i zmówić się ze znajomkami, kiej pociemniało z nagła, daleki grzmot zahuczał i suchy, palący wiater zakręcił, że drzewa się zatargały i kurz się podniósł na drogach.

Ludzie z bliższych wsi jęki na gwałt wyjeżdżały.

Ale zrazu ino drobny deszcz przekropił, gorący i rzadki, że jeszcze parniej się stało i duszniej, zaś słońce paliło niemiłosierniej, a żaby nukały ciszej i sennie, jeno co jakoś pomroczały, dale się przyćmily, zahuczały znowu grzmoty i na posiniałym wschodzie jęki migotać blade, krótkie błyskawice.

Burza szła od wschodniej strony, kieby sierpem nadciążały ciężkie, granatowe płachty chmur, opite deszczem czy gradem, krótki a hukliwy wiater

wyrywał się przodem, świszcząc po czubach drzew i szarpiąc zbożami, ptactwo z wrzaskiem uciekało pod dachy, nawet psy gnały do chałup, bydło wyrywało z pól, a po drogach już się kręciły słupy kurzawy, zaś grzmoty rozlegały się coraz bliżej.

A nie wyszło i dwóch pacierzy, kiej słońce było się zatapiać w rudych, paskudnych tumanach i przeświecało kiebzy zza szyby przepalonej, grzmoty już zahurkotały nad wsią i uderzył taki wicher, że dziw drzew nie powyrywał, jaże gałęzie i snopki z dachów w cały świat porwał, a pierwsze pioruny trzasnęły gdziesik w bory; całe niebo w mig posiniało niby wątroba, słońce zgasło, zawyły wichry i pioruny jeły bić jeden za drugim, grzmoty zatrzesły ziemią i ognie błyskawic ozdzierały schmurzone niebo, oczy wyżerając blaskami.

Domy dygotały od huków, a wszelkie stworzenie przyczaiło się w strachu.

Na szczęście, że burza przewaliła się stronami, pioruny były gdziesik daleko, wichura przeszła nie poczyniwszy szkód, niebo zaczęło się już wyjaśniać, gdy przed nieszporami lunął rzęsisty deszcz i poszła taka nawałnica, że w mig położyła zboża, rzeka wezbrała, a ze wszystkich rowów, miedz i bruzd waliła spieniona woda.

Uspokoisko się dopiero pod sam wieczór, deszcz przeszedł i na zachód słońce się wykryło zza chmur czerwoną i promienistą kulą...

Lipce ożyły znowu, ludzie jeśli wywierać drzwi i wyłazić na świat, i dychać z lubością ochłodzonym powietrzem; pachniało wszyćko po deszczu, a już najbarzej młode brzózki i te mięty po ogródkach; przemieękła ziemia jakby się rozpaliła w słońcu; gorzały kałuże po drogach, błyszcząły liście i trawy, paliły się spienione wody, spływające z radosnym bełkotem do stawu.

Leciuchny wiaterek przegarniał pochylone zboża i rzeźwość mocna i weseleńca była od borów i pól i przenikała duszę, że już dzieci z wrzaskiem brodzili po rowach i roztokach, ptaki ćwierkały w gąszczach, psy ujadały, księże perliczki darły się na płotach, a wszystkie opłotki, drogi, chałupy i obejścia zadzwoniły przekrzykami i rozmowami, nawet już tam kajś kole młyna zawiodła któraś piesneczke:

Deszczyk rosi, zrosi me, zrosi me -

Moja Maryś, nocuj me; nocuj me!

Zaś od pola wraz z rykiem stad spędzańczy darły się jazgotliwe, przedkie śpiewki pasterek:

Powiedziałeś, że mnie weźmiesz

Skoro żytko, jarkę zeźniesz;

A tyś zeżon i owiesek -

Teraz szczekasz kiebzy piesek -

Oj dana, da dana!..

Zaczęły też wyjeżdżać wozy ludzi, którzy остali przeszukując burzę, ale wielu gospodarzy ze sąsiedzkich wsi pozostało w gościnie u Lipczaków: byli to ci, co tak poczciwie zjechali pomagać kobietom. Bogatsi ugaszczali ich po domach, nie żałując jadła ni napitków, zaś biedniejsze powiedły swoich dobrodziejów na poczęstunek do Żyda bo zawdy raźniej w kupie i w karczmie weselej.

Chłopaki sprowadziły muzykę, że już od nieszporów roznosiło się z karczmy zawodzenie skrzypków, dudlenie basów i brzękliwy warkot bębenka.

A i drudzy też gęsto pociągali na zabawę, gdyż od tyla czasu, bo od samych zapust, nie zbierali się na żadną ochotę.

Narodu się naszło co niemiara, miejsc zbrakło, że sporo musiało się kontentować siedzeniem na belkach leżących pod karczmą, jeno co czas był piękny i na niebie świeciły złote roztoki, to się gęsto kwaterowali pod ścianą, krzykając na Żyda, by im napitki wynosił.

Że prawie sama młódź przepełniała karczmę, zaraz też z miejsca poszli oberkiem, jaże ściany i dyle pojękiwały, a przewodził tanom ku niemałemu podziowi Szymbek Dominikowej z Nastusią. Darmo go młodszy, Jędrzych, odwodził, cicho molestując, ale nie poredził, bo parobek się sielnie rozochocił i słuchać nie chciał, gorzałkę pil i do picia Nastkę i kamratów swoich przyniewalał, zaś co urznęła muzyka, dziesiątki rzucał grajkom, Nastkę wpół ujmował i z całego mocy wrzeszczał:

– Jeno ostro, chłopcy, z kopyta, po naszemu!

I nosił się po izbie kiej ten rozhukany żrebiec, pokrzykując srogo i bijąc siarczyście obcasami.

– Wiechcie, jucha, z butów powytrzącha! – szeptał Jambroży, robiąc łakomie grdyką ku pijącym pobok: – A wali kulasami kiej cepem: jeszcze mu się rozleca! – dodał głośniej, bliżej się podsuwając.

– Baczie ino, żebyście sami czego nie stracili – mruknął Mateusz, stojący ze swoimi kamratami.

– Gorzałki bym się z wami napił na zgodę – rzekł śmiejąc się Jambroży.

– Naści, szkła jeno nie zechlaj, pijanico! – podał mu pełny kieliszek i odwrócił się plecami, bo Grzela, wójtów brat, zaczął im cosik raić z cicha; że wsparci o szynkwą słuchali uważnie nie bacząc na tany ni na stojącą przed nimi gorzałkę: Sześciu ich było zebranych, wszystkie najprzedniejsze we wsi parobki, same rodowe, gospodarskie syny, radzili pilno, ale że wrzask się robił coraz większy i ciasnota, to przenieśli się do żydowskiej stancji, gdyż alkierz zajmowali gospodarze ze swoimi gościemi.

Izba była ciasna; zapchana rozbabranymi betami, w których spały Żydzie, iż ledwie się pomieściли przy stole. Jedna łożówka kopciła się w mosiężnym świeczniku, wiszącym u pułapu. Grzela puścił flaszkę w kolejkę, przepili raz i drugi, ale jakoś nikto nie zaczynał, z czym przyszli: jaże Mateusz rzucił drwiąco:

– Zaczynaj, Grzela, to kiej wrony na deszczu tak siedzita!

Nie zdążył Grzela zacząć, gdy wszedł kowal i witał się szukając, kaj by przysiąść.

– Smolipysk jucha, zawdy tam wzejdzie, kaj go nie posiali! – buchnął Mateusz. – W twoje ręce, Michał! – dodał zaraz, tłumiąc gniew.

Kowal wypił i nadrabiając miną ozwał się żartobliwie:

– Nie lasym cudzych sekretów, a nic tu, widzę, po mnie...

– Rzekłeś! Dobrze wama z Miencami w piątki na sperce z kawą, to jeszcze lepiej będzie dzisiaj, we święto...

- Powiadasz Płoszka bele co, jakbyś się napił... – odburknął.
- Powiedam, co wiadomo, że co dnia z nimi hańdryczysz.
- Kto mi robotę daje, temu robię, nie przebieram.
- Robotę! co inszego ty z nimi obrabiasz – rzekł ciszej Wachnik.
- Jakeś i z dziedzicem nasz las obrabiał – dodał groźnie Pryczek.
- Widzi mi się, co na sąd trafiłem... cie! jak to wszystko wiedzą.
- Dajta mu spokój, robi swoje bez nas, to i my weźmy się do swojego przez niego – powiedział Grzela patrząc mu ostro w ślepie rozbiegane.
- Kiejby was strażnik dojrzał przez okna, pomyślałby, co się zmawiacie na kogo! – niby to drwił, ale wargi mu się ze złości trzęsły.
 - Może i tak, jeno nie na ciebie: za małaś figura, Michał.
 - Nacisnął czapkę i wyszedł trzaskając drzwiami.
 - Przewąchał cosik i na zwiady przyleciał.
 - Gotów teraz iść słuchać pod okno.
 - O sobie jeszcze co takiego usłyszy, że mu się odechce.
 - Cichoja no, chłopcy! – zaczął Grzela uroczyście. – Mówiłem już wama, co Podlesie nie przedane jeszcze Miemcom, ale leda już dzień mogą pojechać do aktu, a nawet mówili, co na przyszły czwartek.
 - Dyć wiemy i trzeba na to zaradzić! – zawała niecierpliwie Mateusz.
 - Radź, Grzela: na książce umiesz, gazetę czytujesz, to ci łacniej.
 - Bo jak Miemce kupią i zasiądą o miedżę, to będzie jak w Górkach: powietrza prosto zbraknie do dychania w Lipcach i z torbami pójdziemy albo do Hameryki.
 - Aojce jeno się we łby skrobią, wzduchają i zaradzić nie poredzą.
 - I z gospodarek nam nie ustąpią! – rzucali jeden po drugim.
 - Wielka rzecz Miemcy! siedziały takuśko w Liszkach a nasi ich wykupili co do jednego, że zaś w Górkach było inaczej, to same chłopy winowate: piły, procesowały się cięgiem i torby se wygrały.
 - To i z Podlesia możemy wykupić i przegnać! – wołał Jędrek Boryna, stryczecny Antka.
 - Łacno mówić: teraz nie ma za co kupić; chociaż tylko po sześćdziesiąt rubli morgę sprzedają, a potem to znajdziesz z jakie tysiąc złotych za to samo?...
 - Żeby ojce wydzieliły każdemu, co jego, a przedżej by poredził.
 - Bo pewnie, juści! Zaraz bym wiedział, co robić! – zawrzeszczał.
 - O głupie, głupie! To starzy z całego ledwie się przeżywią, a wy na działach chcecie nazbijać pieniędzy! – przerwał im Grzela.
- Zmilkti naraz, bo juści taką prawdę rzekł, jakby obuchem zwalił w ciemię.
- Bieda nie z tego, że ojcowie nie chcą wam popuścić gospodarek – mówił dalej – a jeno z tego, że Lipce mają ziemi za mało, że narodu cięgiem przybywa, gdyż co starczyło za dziadków la trojga, musi się teraz rozdzielać la dziesięciorga.
- Święta prawda! Juści, że tak! Juści! – szeptali sfrasowani.
- To kupić Podlesie i podzielić! – wyrwał się któryś.
- Kupiłbyś wieś, jeno pieniądze gdzieś! – mruknął Mateusz.

– Czekajta jeno, może się i na to znajdzie jaka rada.

Mateusz się naraz zerwał, buchnął pięścią w stół i zakrzyczał:

– A czekajcie i róbcie sobie, co chcecie, mnie już dosyć i jak się ozgniewam, to rzucę wieś i do miasta pójdę, tam lepiej ludzie żyją.

– Twoja wola, ale drudzy muszą tutaj ostać i jakoś sobie radzić:

– A bo już wytrzymać nie mogę, jaże diabli człowieka bierą: ciasnota wszędzy, że chałupy dziw się nie rozwalają, tyla w nich siedzi, bieda jaże piszczy, a tu pobok leży ziemia wolna i prosi się, by ją wziąć... a nie ugryzesz, choćbyś zdychał z głodu, nie ma jej kupić za co i pożyczyć nie ma od kogo. Żeby to wciórności z takim urządzeniem.

Grzela opowiedział, jak to jest indziej po drugich krajach.

Słuchali wzduchając żałośnie, a Mateusz mu przerwał:

– Cóż nama z tego, że drugie dobrze mają! Pokaż głodnemu miskę pełną i schowaj, niech się nachla patrzeniem! Dobrze mają: kaj indziej to jest opieka nad narodem, nie tak, jak u nas, gdzie każdy chłop rośnie se jako ta dziczka w czystym polu, że czy zmarnieje, czy też wyrośnie – co to kogo swędzi?... bele jeno podatki płacił, w rekruty szedł i urzędem się nie przeciwili! Mierzi mi się już takie życie i do grdyki idzie...

Grzela, wysłuchawszy cierpliwie, zaczął znowu swoje:

– Jest tylko jeden sposób, żeby Podlesie było nasze.

Przysunęli się jeszcze bliżej, bych i słowa nie stracić, gdy naraz taki wrzask wstrząsnął całą karczmą, jaże szyby zabrzczęły, i muzyka grać przestała. Po-leciał tam któryś na przewiady i opowiadał potem ze śmiechem, co się stało: Dominikowa narobiła takiego piekła, przyleciała bowiem z kijem po synów, chciała ich bić i siłą do domu zabierać, jeno co się oparli, matkę z karczmy wypędzili, a teraz Szymek jał pić na umor, zaś Jędrzych pijany do cna ryczy w kominie.

Nie pytali o więcej, gdyż Grzela zaczął wykładać swój sposób, który był taki: z dziedzicem się pogodzić i w zamian morgi lasu zażądać po cztery morgi pola na Podlesiu!

Zdumieli się wielce i strasznie rozradovali taką możliwością, a Grzela jeszcze powiadał, co tak samo się ugodziła jedna wieś koło Płocka, o czym był wyczytał w gazecie.

– Dobra nasza, chłopcy! Żydzie, gorzałki! – krzyknął Płoszka we drzwi.

– Za trzy morgi boru rychtyk by nam wypadło dwanaście pola!

– A nam z dziesięć, cała gospodarka!

– I niechby dodał co niebądź krzaków na opał.

– A za pańniki mógłby dać choć po mordze łąki.

– I nieco budulcu na chałupy! – wołali jeden przez drugiego.

– Jeszcze trochę, a będącie chcieli, żeby wam dodał po koniu z wozem i po krowie, co? – przekpiwał Mateusz.

– Cichocie no!... trzeba teraz namawiać, aby się gospodarze zebraли, poszli do dziedzica i przełożyli, czego chcą: może się i zgodzi.

Mateusz mu przerwał:

– Jak nie ma noża na gardle, to się nie zgodzi: jemu zaraz potrza pieniędzy i Miemcy je dadzą choćby jutro, niech się tylko zgodzi... A nim się nasi wydrapią po łbach, nim się naredzą, nim się na jedno zgodzą, nim baby przeciągną na swoją stronę, to miesiące przejdą, dziedzic ziemię przeda i plecy wypnie: będzie miał o czym czekać, jak wypadnie sprawa z borem. Grzelowy sposób jest mądry, jeno widzi mi się, trza go innym końcem stawiać do pionu.

– To gadajże, Mateusz, radź!

– Nie gadać, nie naradzać się, a trza zrobić tak samo jak z borem.

– Czasem tak można, a czasem nie! – mruknął Grzela.

– A ja ci mówię, że można, w inny żdziebko sposób, a to samo wyjdzie...

Do Miemców iść całą gromadą i spokojnie im zapowiedzieć, abych się nie ważyły kupować Podlesia...

– A takie są głupie, że zaraz się nas ułekną i posłuchają!

– Toteż im się zapowie, że jeśli nie posłuchają i kupią, to nie pozwolim im siąć, nie pozwolim się budować, nie damy krokiem się ruszyć za pola. Zobaczycie, czy się nie ułekną! Wykurzymy ich kiej lisów z jamy.

– A juści, niby to se nie poredzą!... jak Bóg w niebie, tak nas znowu za te pogrozy wsadzą do kreminału! – wybuchnął Grzela.

– Zapakuję, to i puszczą, wiekować tam nie będziemy, ale kiej nas wypuszczą, to la Miemców będzie jeszcze gorzej... głupie one nie są i przódzi dobrze rozwążą, czy im wojna z nami pójdzie na zdrowie... Dziedzic też będzie inaczej śpiewał, jak mu kupców rozpedzimy, zaś nie...

Ale już Grzela nie mógł wytrzymać, zerwał się od stołu i zaczął z całych sił odwodzić od tych zuchwałych zamysłów. Przekładał, jakie to z tego wynikną procesy, nowe straty la wszystkich, nowe marnacyje, że gotowi powsadzać ich za te ciągłe buntы na parę lat do kryminału... że to wszystko da się zrobić spokojnie ze samym dziedzicem... Zaklinał na wszystko i błagał, by nowego nieszczęścia nie ściągali na naród. Prawił ze dwa pacierze i jaże poczerwieniał, jaże całował ich posobnie molestując i prosząc, bych poniechali, ale wszystko to było na darmo, kiejby groch rzucił na ścianę, że w końcu Mateusz rzekł:

– Prawisz kiej w kościele, jakbyś z książki wyczytywał, a nam czego inszego potrza!

Wraz też wszyscy zaczęli mówić, zrywać się, tłuc pięściami w stół, a wrzeszczeć z wielkiej radości:

– Dobra nasza, na Miemców iść, rozegnać pludraków! Mateusz mądrze radzi, jego słuchamy, a któren się boja, niech pod pierzynę się chowa!

Ani sposób już było do nich mówić, tak ich ponosiło.

Żyd w te pore przyniósł flachę, wysłuchał i ścierając na stole porozlewana gorzałkę powiedział nieśmiało:

– Mateusz ma kiepełe: mądrą radę daje.

– Cie! Jankiel też na Miemców, no! – zakrzyczeli zdumieni.

– Bo ja wolę trzymać ze swoimi, biedy się użyje, jak i wszystkie, ale jakoś z pomocą boską żyć można... Ale gdzie przychodzą Niemcy, to już tam nie tylko biedny Źydek się nie pozywi, tam pies nie ma co jeść... Niech one zdechną, niech

ich ta... tħy... choroba wytłucze!...

– Żyd i trzyma z narodem! Słyszeliśta, co?

Dziwowali się coraz barzej.

– Ja jestem Żyd, ale mnie w boru nie znaleźli, ja się tutaj urodziłem jak i wy, mój dziadek i mój ojciec też... to z kim ja mam trzymać?... co?... Czy to ja nie swój?... Przecież jak wam będzie lepiej, to i mnie będzie lepiej!... Jak wy będącie gospodarze, to ja będę z wami handlował!... Jak mój dziadek z waszymi, no nie?... A coście mądrze o Niemcach myśleli, to ja całą butelkę araku postawię!... Wasze zdrowie, gospodarze podleskie! – zawała przepijając do Grzeli.

Pili gęsto i taka radość nimi owładnęła, że dziw Żyda nie całowali po brodzie, usadzili go między sobą i wszystko znowu rozpowiedzieli, radząc się go we wszystkim. Nawet Grzela się rozchmurzył i przystał znowu do nich, bych go nie posądziły o co złego.

Narada już niedługo trwała, bo Mateusz się podniósł i wołał:

– Do karczmy, chłopcy, nogi wyprostować, dosyć na dzisiaj!...

Hurmą tam poszli, a Mateusz odbił zaraz jakiemuś Tereskę i puścił się z nią w tany, a za nim drugie zaczęły dziewczki z kątów wyciągać, na muzykantów krzykać i w tany iść kiej wicher.

Juści, co zaraz rzęsiejszej gruchnęła muzyka, bo grajki wiedziały, że z Mateuszem nie przelewki, że płaci, ale i bić gotowy.

Roztańcowała się karczma na dobre, z czubów już się galancie kurzyło, że wrzaski, muzyka; tupoty a siarczyste pokrzyki jakby wrzątkiem przepelniły izbę i na świat się rozlewały przez powywierane drzwi a okna, zaś pod ścianami na dworze też szła niezgorsza zabawa, brzakały kieliszki, gospodarze często do siej przepijali, a raili coraz głośniej i coraz bełkotliwiej.

Noc już się zrobiła, gwiazdy szybko zaświeciły, szumiały cicho drzewiny, a z mokradeł roznosiły się żabie rechotania i huczały niekiedy głosy bąków, po sadach słowiki zawodziły, ciepło było i pachnąco. Używali se ludzie wywczasu na świeżym, chłodnym powietrzu, a raz po raz jakaś para, trzymając się wpólnie, wysuwała się z karczmy i w cieniu szła... Zaś pod ścianą było już coraz głośniej, gadali wszyscy razem, że trudno się było połapać.

– ...a co jeno wieprzka wypuściłam, że jeszcze i ryja nie zdążył wsadzić w ziemniaki, a ta do mnie z pyskiem.

– Wypędzić ją ze wsi!... Wypędzić!...

– Baczę, co tak samo z jedną zrobili za moich młodych lat!... Przed kościołem do krwi ukarali, krowami wywieźli za kopce i był spokój...

– Żydzie, całą kwarterkę krzepkiej!

– Odebrała mleko mojej siwuli, odebrała!...

– Obrać nowego, to każdy tak samo poradzi...

– Wyrwać złe, póki większego korzenia nie zapuści...

– Pleć zboże, póki chwasty nie zagłuszą...

– Przepijcie no do mnie, a cosik waju rzeknę...

– Byka bierz za rogi, a nie popuszczaj, jaże się zwali...

– Dwa morgi a jedna – trzy morgi; trzy morgi a jedna – cztery morgi.

– Pij, bracie, to i rodzone nie zrobiłyby poczciwiej...

Rwały się z mroków postrzępione rozmowy, że ani rozeznał, kto mówił i do kogo; tylko jeden grubachny głos z Jambroża górował wyraźnie nad drugimi w różnych miejscowościach, przechodził bowiem ciągiem od kupy do kupy, to do karczmy zaglądał i wszędzie wygarniając po kusztyczku, pijany już był całkiem, sielnie się potaczał, ale chybił przy szynkwasie któregoś za orzydłe i jał go płaczliwie molestować:

– Ochrzcilem cię, Wojtek, i twojej kobiecie tak dzwoniłem, jaże mi kulasy popuchły: postaw kieliszek bracie! A postawisz całą półkwaterkę, przedzwonię jej na wieczne odpoczywanie i drugą babę ci naraję... młodą, jedrną kiej rzepa! Postaw, bracie, półkwaterkę...

Młodzież hulała zawzięcie, że cała izba wypełniła się wrzaskiem a wiejącymi kieckami i kapotami, już piesneczki przyśpiewywali przed muzyką i tańcowali coraz zapamiętalej, że nawet starsze kobiety wytrząsały się, piskliwie pokrzykując, a Jagustynka przedarłszy się do środka ujęła się wpół i bijąc nogami o podłogę wyśpiewywała chrzypliwie:

Nie boję się wilka, choćby było kilka!... Nie boję się chłopa, choćby było kopa!...

Rozdział 35

Owóz te dnie od Bożego Ciała do niedzieli nie przeszły letko Mateuszowi, Grzeli ni ich kamratom; Mateusz bowiem przerwał roboty przy Stachowej chałupie; zaś drudzy też poniechali swoich zajęć, a ino całe te dnie i wieczory chodzili po chałupach w pojedyńkę i podjudzali naród przeciwko Miemcom, nawołując do przepędzenia ich z Podlesia.

Karczmarz ze swojej strony też nie żałował namów, a jak było potrza na upartych, to i poczęstunków albo borgowań, ale szło kiej po grudzie; starsi drapali się jeno po łbach, wzdychali ciężko i, nie ważąc się na żadną stronę, oglądali się na drugich i na kobiety, które jak jedna ani słuchać nie chciały o wyprawie na Miembrowie.

– Hale! co im do łbów strzelio! Mało to już marnacji przez bór?... jeszcze jednego nie odsiedziały i nowe biedy chcą na wieś sprowadzić! – wołały, a sołtysowa, cicha zazwyczaj, jaże pomietło chyciła na Grzele.

– Jak będziesz niewolił do nowego buntu, to cię strażnikom wydam! Nogusy, ścierwy; robić się im nie chce, toby ino spacerowały! – rozwrzeszczała się przed chałupą.

Zaś Balcerkowa gruchnęła na Mateusza:

– Psy na was spuszczę, próżniaki! Wrzątku naszykuję!

I wszystkie progiem zaległy przeciwko namowom, głuche na tłumaczenia i prośby, że ani sposobu było im trafić do rozumu; zawrzeszczaly każdego, a niejedna już i płaczem lamentliwym buchała.

– Nie dam mojemu iść! Kapoty się uwieszę, i choćby mi kulasy obcięli, a nie pusczę!... Dosyć my się już nabiedowały!...

– A żeby was, głaby jedne, siarczyste pieruny rozniesły! – kłał Mateusz. – To kiej sroki na deszcz krzyczą i krzyczą. Dyć to ciele przedzej zrozumie ludzką mowę niżli kobieta mądro słowo! – wyrzeknął głęboko zniechęcony.

– Daj spokój, Grzela, nie trafisz z niemi do rozumu: trza by każdą sprać aby żebych twoja była, to cię wtedy może posłucha – żalił się smutnie.

– Takie już są, że przez moc nie przerobisz: inszym trza sposobem z niemi; oto nie przeciąwać się, przytakiwać, a pomaluśku na swoją stronę pociągać.

Tłumaczył tak Grzela, nie odstępując sprawy, bo chociaż sam był jej zrazu przeciwny, ale skoro rozważył, że inaczej nie można, całą duszą się jej oddał.

Chłop był kwardy i nieustępliwy, a na co się jeno zawziął, dopiąć musiał, żeby tam nie wiem co przeszkadzało; to i teraz na nic nie zważył: zawierali mu drzwi przed nosem – oknami gadał; kobiety mu wygrażały – nie gniewał się, przyśniarczał jeszcze, a kaj było potrza – basowały, zaś niejedną o dzieci zagadywał i porządki wychwalał, aż w końcu powiedział swoje, a nie udało się – szedł dalej. Całe dwa dni pełno go było na wsi, w chałupach, po ogrodach, w pola nawet szedł i zagadując o tym i owym ludzi, swoje im prawili, zaś tym, którzy nie miarkowali od razu, kijaszkiem rysował po ziemi podleskie pola, pokazywał działały i cierzpliwie tłumaczył korzyści każdego. Ale mimo tych zabiegów na darmo byłyby te wszystkie zachody, gdyby nie pomoc Rochowa. Jakoś w sobotę po południu, zmiarkowawszy, że wsi nie poruszają, wyzwali Rocha za stodoły Borynowe i zwierzyli się przed nim; bojali się, że będzie im przeciwny.

Ale Rocho pomyślał krótko i powiada:

– Sposób to zbójecki, ale że na inny już nie ma czasu, pomogę wam z chęcią.

I zaraz poszedł na ogrody do proboszcza siedzącego przy parobku koszącym koniczynę, którynen potem rozpowiadał, jako zrazu dobródziej się ozgniewał na Rocha, krzyczał, zatykał uszy i słuchać nawet nie chciał, lecz potem siedli obaj na miedzy i długo se cosik uradzali: Snadź Rocho go przekonał, gdyż o zmierzchu, kiej ludzie zaczeli ściągać z pól, proboszcz poszedł na wieś i niby to chłodu zażywał, a zaglądał w obejścia, pytał o różności, a głównie z kobietami się zmawiał i w końcu každemu z osobna a cicho powiadał:

– Chłopaki dobrze chcą. Trzeba się śpieszyć, póki jeszcze czas. Zrobicie swoje, to ja już pojadę do dziedzica i będę go namawiać.

I tyle dokazał, że kobiety się już nie przeciwiły, zaś gospodarze zaczeli wywodzić, iż skoro książę zachęca, to warto by tak zrobić.

Jeszcze się cały wieczór naradzali, ale już rankiem w niedzielę byli wszyscy zdecydowani na jedno.

Mieli iść po nieszporach i z Rochem na czele, że to mógl się rozmówić z Miencami po ichnemu.

Właśnie to był Rocho teraz przyobiecał chłopakom; odeszli pohukując z radością; on siedział na Borynowym ganku przesuwając ziarna różańca i cosik medytując.

Wcześniej jeszcze było, dopiero co miski sprzątnęły po śniadaniu, że zapach żuru i okrasy wiercił nozdrza, a Pietrek przeciągał się po jadle.

Czas się robił ciepły a nieupalny, jaskółki niby kule przecinały powietrze. Słońce podnosiło się dopiero zza chałupy, iż w cieniach polsniewała jeszcze osuszone, ciężkie trawy i z pól zawiewał chłód pachnący zbożami.

W chałupie cicho było, jak zazwyczaj w niedzielę, kobiety zwijały się kole porządków, dzieci obsiadły miskę przed gankiem pojadały z wolna, broniąc się łyżkami i piskiem przed Łapą, którynen na gwałt rwał się do spółki, maciora stękała pod ścianą na słońcu, tak ją waliły łbami prosięta dobierając się do mleka, to bociek rozganiał kury i gajdał się za źrebakiem baraszkującym w podwórzu, niekiedy drzewa zaszumiały i sad się rozkolebał, zaś polem rozchodził

się jeno brzęk pszczół idących na robotę i dzwonienia skowronków.

I na wsi zaległa niedzielna cichość, że tylko niekiedy słyszać było glosy, kura któraś woływała, to gdziesik nad stawem ze śmiechami a chlupotem pucowały się chłopaki abo kaczki zakwakały.

Drogi leżały puste i rozmigotane w słońcu, mało kto przechodził, jeno niekaj na progach czesały się dziewczyny i ktosik z cicha grał na fujarce.

Rocho przebierał różaniec, czasem nasłuchiwał, a głównie myślał o Jagusim, słyszał ją kręczącą się po izbie, czasem stawała za nim, niekiedy szła w podwórzu, a wracając spuszczała przed nim oczy i krwawy rumieniec oblewał jej twarz wymizerowaną, że zrobiło mu się żal.

– Jaguś! – szepnął dobrotnie, podnosząc na nią oczy.

Przystanęła z zapartym oddechem czekając, co powie, ale on, jakby nie wiedząc, co rzec, zamruczał jeno co niebądź i zamilkł.

Na swoją stronę znowu odeszła, przysiadła w wywartym oknie i wsparłszy się o futrynę patrzyła żałosnymi oczyma we świat rozsłoneczniony, na te chmurki białe, co kiej głosi błakaly się po niebie jasnym, i ciężkie westchnienia rwały się jej z piersi, a niekiedy łzy kapały z zaczerwienionych oczu i płynęły wolno po wychudzonej, mizernej twarzy. Juści, mało to przeszła przez te dnie? Dyć cała wieś szczała na nią, kieby na psa parszywego; kobiety odwracały się plecami, kiej przechodziła, a niektóre spluwały za nią; przyjaciółki jej nie spostrzegały, chłopy śmiały się wzgardliwie, a nawet wczoraj najmłodszy Gulbasiak śmignął za nią błotem i zakrzyczał:

– Wójtowa kochanica!

O! to jakby ją noże przeszyły i wstyd dziw nie zadusił!

Mój Boże, a bo to była winowata?... spoil ją przeciek, że o Bożym świecie nie wiedziała... mogła się to przeciwieć?... a teraz wszyscy na nią, teraz cała wieś ucieka kiej od zapowietrzonej, a nikto w obronie nie stanie.

Gdzież to teraz pojedzie? Drzwi przed nią pozawierają i jeszcze psami szczać gotowi!... Nawet do matki nie ma iść po co: prawie ją wygnała mimo prośb i płaczów... że gdyby nie Hanka, już by co złego sobie zrobiła... Juści, jedna Antkowa zaopiekowała się nią poczciwie, nie cofając ręki pomocnej i jeszcze broniąc przed ludźmi...

A bo i niewinowata, nie, wójt winien, że ją skusił i przyniewolił do grzechu, a już najbardziej winien wszystkiemu ten stary zbuk! Pomyślała naraz o mężu.

– Całe życie mi zawiązał! Panną byłabym, to nie daliby mnie ukrzywdzić, nie... I cóżem to za nim używa? Ni życia, ni świata!...

Rozmyślała gorączkowo, żałośćce się w niej kajść zapodziewała, a wstawał natomiast srogi gniew i tak ją rozpreżała, jaże zaczęła biegać po izbie.

– Pewnie, co wszystko złe przez niego... i z Antkiem by tego nie było... i wójt by się nie ważył... i... – skarzyła się. Żyłaby se spokojnie jak przódzi, jak żyją wszyscy... Zły go postawił na drodze i matkę skusił morgami, a teraz musi cierzpień... musi... – ażeby cię robaki roztoczyły!

Wybuchnęła zaciskając mściwie pięście i dojrzały przez szczytowe okno wasąg z chorym pod drzewami, pobiegła tam gwałtownie i nachylając się nad

nim zasycała nienawistnie:

– Abyś zdechł jak najprędzej, ty stary psie!...

Chory wytrzeszczył na nią oczy i cosik zamamrotał, ale już odleciała: ulżyło jej galańcie, miała się już na kim odbijać za swoje krzywdy. .

Kowal stał na ganku, gdy przechodziła z powrotem, ale udawał, że jej nie spostrzega. Zagadał głośniej do Rocha:

– Mateusz rozpoznaje, jako ich powiedziecie na Miemców...

– Prosili, to pójdę z nimi do sąsiadów – powiedział z naciskiem.

– Nowe dybki sobie szykują. Rozwydrzyły się chłopy na dziedzicu i myślą, że jak znowu pójdą hurmą z kijami a krzykiem, to Miemcy się ulękną i Podlesia nie kupią.

Ledwie się hamował ze złości.

– A może się i wyrzkną kupna, kto wie?...

– A juści! gronta porozmierzali, wszystkie famielie już się sprowadziły, studnie kopią, kamień na fundamenta zwożą...

– Wiem dobrze, że u rejenta jeszcze aktu nie podpisali

– Mnie się przysięgali, jako już po wszystkim.

– Mówię, co wiem, i gdyby dziedzic znalazł lepszych kupców...

– To przecież Lipce nie kupią, nikt groszem nie śmierdzi...

– Grzela tu jakoś kalkuluje i zdaje mi się...

– Grzela! – przerwał gwałtownie – Grzela się pcha na pierwszego, a głupi naród bałamuci i do złego jeno prowadzi...

– Zobaczmy, jak to wyjdzie, zobaczymy! – mówił Rocho uśmiechając się nieco, gdyż kowal jaże wyrywał se wąsy ze złości.

– Jacek z kancelarii! – zawała spostrzegając stójkę w opłotkach.

– Dla „Anny Maćwiejówny Boryna” papier z kancelarii! – recytował Jacek wyciągając jakąś kopertę z torby.

Hanka przybiegła i niespokojnie obracała papier, nie wiedząc, co z nim począć.

– Przeczytam – rzekł Rocho.

Kowal chciał mu zatrzeć przez ramię, ale Rocho zamknął prędko list i rzekł najspokojniej:

– Sąd was zawiadamia, Hanka, że możecie się z Antkiem widywać raz na tydzień.

Hanka, opatrzywszy stójkę, wróciła do izby, zaś Rocho dopiero po odejściu kowala poszedł za nią, wołając radośnie:

– Co innego stoi napisane w papierze, nie chciałem tylko powiedzieć przy kowalu! Sąd powiadamia, byście przywieźli pięćset rubli zastawu albo poręczenie, to Antka zaraz wypuszczam... Co to wam?...

Nie odrzekła, głos jej odebrało, stanęła jak wryta, rumieńce pokryły twarz, potem zbladła kiej ścianą, oczy się przyćmiły łzami, rozwiedła ręce i z ciężkiem westchnieniem jak długa rymnęła na twarz przed obrazami.

Rocho się wyniósł cichuśko, siedział na ganku i czytając jeszcze ten papier uśmiechał się zarówno rozradowany, zaś po jakimś czasie znowu zatrzał do izby.

Hanka klęczała na środku modląc się całą duszą, że dziw się jej serce nie rozpękło z radości i z onego żaru dziękczyńień; krótkie, rwane westchnienia i szepty gorące zdały się całą izbę wypełniać błyskami, biły kiej słupy serdecznego ognia pod stopy Częstochowskiej, żywą krwią spływały. Umierała prawie ze szczęścia, łzy ciekły strumieniami a wraz z nimi ściekała pamięć wszystkich bolów dawnych, pamięć krzywd wszelkich.

Podniesła się wreszcie i ocierając łzy powiedziała Rochowi:

– Jużem teraz gotowa na nowe, bo choćby przyszło najgorsze, to już takie złe nie będzie.

Aż się zdziwił, tak nagle się przemieniła: oczy się zaiskrzyły, krew zagrała na bladych policzkach, prostowała się, jakby jej z dziesięć lat ubyło.

– Uwińcie się ze sprzedażą, zróbcie, co potrzeba, pieniędzy i pojedziemy po Antka, choćby jutro albo we wtorek.

– Antek wraca! Antek wraca! – powtarzała bezwolnie.

– Nie rozpowiadajcie! Powróci, to się i tak dowiedzą, zaś potem trzeba mówić, co go puścili przez zastawu: kowal nie będzie się was czepiał.

Nauczał cicho. Obiecała uroczyście, tylko jednej Józce zawierając tajemnicę, jeno co ledwie już zdzierżała tę straszną radość; chodziła kiej opita, całowała cięgiem dzieci, gadała do źrebaka, gadała do maciorzy, przedrzeźniała się z boćkiem, a Łapie, który chodził za nią ze skamieniem i w oczy zaglądał, jakby cosik miarkując, szepnęła w same ucho niby człowiekowi:

– Cicho, głupi, gospodarz przeciek wracają!

I śmiała się, popłakując na przemian, Maciejowi długo o tym rozpowiadała, jaże oczy trzeszczyły wystrachane i cosik mamliał językiem. Zabaczyła już o całym świecie, że Józka musiała przypominać, iż czas już się szykować do kościoła. Hej, ponosiło ją szczęście, ponosiło, że chciało się jej śpiewać, chciało się lecieć we świat i krzykać zbożom, co się do nóg kłaniały ze chrzestem, drzewinom, ziemi wszystkiej:

– Gospodarz wracają! Antek wróci!

Jaże z onej radości Jagnę jęła zapraszać, bych razem poszły, ale Jagna nie chciała, wolała pozostać.

Nikto jej o Antku nie powiedział, ale domyśliła się łacno wszystkiego z półsłówek i z tego, co Hanka wyprawiała. Poniesła i ją ta wiadomość i rozkołysoała jakąś radosną, cichą nadzieję, że nie bacząc na nic poleciała do matki.

Nie w porę przyszła, trafiąjąc akuratnie na srogą kłótnię.

Szymek bowiem zaraz po śniadaniu zasiadł pod oknem z papierosem w zębach, strzykał śliną na izbę, długo medytował, długo się ważył spoglądając na brata, aż w końcu rzekł:

– A to, matko, dajcie mi pieniędzy, bo na zapowiedzi muszę zanieść. Ksiądz pedział, bych przed nieszporami przyjść na pacierze.

– Z kimże się to żenisz? – spytała z urągliwym prześmiechem.

– Z Nastusią Gołębianką.

Nie odezwała się, krzatając się pilnie kole garnków i komina. Jędrek podkładał drewek i choć się ogień buzował; dmuchał w niego ze strachu, zaś Szymek

przeczekawszy z pacierz ozwał się znowu, jeno jakoś pewniej:

- Całe pięć rubli mi dacie, bo i zmówiny trza wyprawić...
- Posyłałeś to już z wódką, co? – pytała tak samo.
- Chodził Kłab z Płoszką.
- I przyjęła cię, co? – aż się jej broda trzęsła ze śmiechu.
- Jakże!... przyjęła, juści.
- Trafiło się ślepej kurze ziarno: jeszcze by nie, taka wywłoka!

Szymek się zmarszczył, ale czekał, co powie więcej.

- Przynieś wody ze stawu, a ty, Jędrek, wieprzka wypuść, bo kwiczy...

Zrobili to prawie bezwolnie, a kiej znowu Szymek rozparł się na ławce i młodszy jał majdrować cosik pod blachą, stara rozkazała twardym głosem:

- Szymek, picie zanieś jałówce!
- Wynieście se sami, za dziewczę służył wama nie będę! – burknął hardo, rozpierając się na ławie jeszcze szerzej.
- Słyszałeś?! Nie doprowadzaj me do złości przy świętej niedzieli...
- Wyście też słyszeli, com rzekł: dajcie pieniędzy, a żywo!...
- Nie dam i żenić ci się nie przyzwolę! – buchnęła.
- I przez waszego przyzwolenstwa się obędę!
- Szymek, pomiarkuj się i ze mną nie zadzieraj!
- Pochylił się naraz przed nią i pokornie podjął za nogi.
- Dyć was proszę; matko, dyć skamłę jak ten pies!...

Łzy mu zalały gardło.

Jędrek też ryknął i dalejże matkę całować po ręku; obłapiać za nogi a molestować wraz z bratem.

Odgarnęła ich od siebie ze złością.

– Ani mi się waż przeciwić, bo cię wygonię na cztery wiatry!... – krzyknęła wytrząchając pięściami.

Ale Szymek już się nie uklęknął, matczyne słowa śmignęły go kiej biczem; że zakipał, wyprostował się hardo i rodowa Paczesiów zawziętość buchnęła mu do głowy; postąpił na izbę i rzekł strasznie spokojnie, bodąc ją rozgorzałymi ślepiami:

- Dawajcie pieniądze a prędko!... czekał już ni prosił nie będę!
- Nie dam! – wrzasnęła rozjaszona oglądając się za czym do ręki.
- To sam se je znajdę!

Skoczył do skrzynki kiej ryś, jednym szarpnięciem oderwał wieko i zaczął z niej wywalać na podłogę obleczenia. Rzuciła się z wrzaskiem do obrony, próbowała go tylko zrazu odciągnąć, ale że ani na krok nie ustępował, wzepiła mu rękę w kudły, a drugą zaczęła bić po twarzy i głowie, kopać w zajdy i krzyczeć wniebogłosy. Organiał się jeszcze kiej od muchy uprzykrzonej, nie przestając szukać pieniędzy, jaże dostawszy gdziesik w słabiznę, otrząchnął się z taką złością, że padła na izbę jak długa, ale w ten mig się zerwała i chciwszy pogrzebać runęła znowu na niego. Nie chciał tej bitki z matką, to się jeno obraniał jeszcze, jak mógł, usiłując jej odebrać żelazo. Wrzask napełnił izbę. Jędrek, zanosząc się od płaczu, biegał dookoła nich i skamlał żałosliwie:

– Matulu, laboga!... Matulu!...

Jagna, wszedłszy właśnie na to, rzuciła się ich rozbrajać, ale na darmo, bo co Szymek się uchylił i w bok uskoczył, matka dopadała go znowu kiej ta suka rozjuszona i prała, kaj popadło, że już rozwścieczony z bólu oddawać zaczął. Szepili się kiej psy i taczając się po izbie, tukli się o ściany i sprzęty ze straszny wrzaskiem.

Ludzie już zaczęli nadbiegać ze wszystkich stron, próbując rozdzielić – cóż, kiej przypiąła się do niego niby pijawka i biła z oszalałą zapamiętałością.

Aż trzasnął ją pięścią między oczy, chcieli za boki i rzucił kiej ocipką na izbę; potoczyła się i niby kloc całym ciążarem padła na rozpaloną blachę, pomiędzy gary pełne wrzątka, komin się rozwałił i wszystko się zapadło...

Juści, co zaraz ją wywlekli z rumowiska, ale chociaż była strasznie poparzona, nie bacząc na ból ni na tłe się kiecki, porywała się jeszcze na niego.

– Wynoś mi się, wyrodku przeklęty!... Wynoś się!... – ryczała nieprzytomnie.

Musieli przez moc gasić ogień na niej i przytrzymywać, bych chociaż twarz spaloną obwalić zmoczonymi szmatami, alii i tak się wydzierała.

– Żebych cię moje oczy więcej nie widziały... żebych cię...

Szymek zaś, ledwie już dychający, zbita i okrwawiony, jeno patrzał na matkę wytrzeszczonymi ślepiami, strach go ułapił za gardziel, trząsł się cały, słowa nie mogąc wykrztusić ni wiedząc, co się dzieje.

A ledwie się nieco uspokoilo, gdy naraz stara wyrwała się kobietom z rąk, skoczyła za komin do drąga z obleczeniem i zdzierając z niego Szymkowe rzeczy, jęła je wyrzucać przez okno do sadu...

– Precz z moich oczu! Nic tu twojego, moje wszyćko, ani jednego zagonu ci nie dam, ani łyżki strawy, choćbyś zdychał z głodu! – wrzeszczała ostatkami sił i zmożona wreszcie przez srogie bolescie padła z rozdzierającymi jękami.

Ponieśli ją na łóżko.

Ludzi się naszło, że zapchali izbę, w sieniach się już gnietli, a i przez okno wtykali głowy.

Jagna już głowę traciła, c nie wiedząc, co poczynać, bo stara już prosto ryczała z bólu... Jakże, toć całą twarz i szyję miała wrzątkiem oblana, ręce popieczone, włosy spalone i oczy, że ledwie widziała.

Szymek siadł w sadku pod ścianą chałupy, brodę wsparł na pięściach i jakby zastygł, okrwawiony, w siniakach cały i w tych krzepiących już sopłach krwi na twarzy, nasłuchiwał jeno matczynych jęków.

– Mateusz przyleciał wkrótce i ciągnąc go za rękę rzekł:

– Chodź do mnie. Nic tu teraz po tobie...

– Nie pódę! Gront mój po ojczach, to na swoim ostanę, nie ustąpię! – gadał z ponurą zaciętością, bezwolnie chytając się pazurami za węgiel.

Nie pomogły prośby ni molestowania, z miejsca się nie ruszył i zaprzestał odpowiadać.

Mateusz przysiadł pobok, nie wiedząc, co z nim począć, zaś Jędrek, zebrawszy właśnie powyrzucane kapoty, portki i koszule, związał je w płachtę i

położył przed bratem nieśmiało.

– Pódę z tobą, Szymek, we świat, pódę! – skamlał rzewliwie popłakując.

– Psiachmać!... pedziałem, nie ruszę się stąd, to się nie ruszę!... – wrzasnął tłukąc pięściami we ścianę, jaże Jędrzych przykucnął ze strachu.

Zmilkli, gdyż nowe straszne jęki rozległy się w izbie: to Jambroż opatrywał chorą, obłożył poparzone miejsca młodym, niesolonym masłem, przykrył jakimiś liśćciami, na które znów nawalił zsiadłego mleka i wszystko owinął w mocre szmaty. Przykazawszy Jagusi, by co pacierz zlewała zimną wodą, polecał śpiesznie do kościoła, gdyż sygnaturka zadzwoniła.

Czas już było na sumę, ludzie walili całą drogą, wozy turkotały i sporo znajomych zgładały po drodze do chorej, jaże Jagna drzwi musiała zawiązać przed ciekawymi, tyle co jedna Sikorzyna z nią pozostała.

Wkrótce i uspokoisko się całkiem. Dominikowa ucichła, od kościoła roznoсиło się ciche, brzęczące granie organów i głosy śpiewań tchnęły wskroś sadów rozełkanym, pieśniwym trzepotem.

Słońce galanto przypiekało, w przypołudniowej cichości drzewa stanęły bez ruchu, jeno niekiedy zatrzesła się jaka gałązka i zamrowiły się cienie, ptactwo pomilkło, zaś czasami ruszyły zboża i dzwoniąc cichuśkim chrzestem, zagrały płowymi grzywami.

Chłopaki wciąż siedziały pod chałupą. Mateusz z cicha prawił, Szymek kiwał jeno głową, zaś Jędrzych leżąc przed nimi wpatrywał się w dym Mateuszowego papierosa, co jakby niebieską pajęczyną wynosił się ponad strzechę.

Jagna wyszła z wiadrem po wodę do stawu.

Wtedy Mateusz się podniósł, przyobiecując przyjść jeszcze po obiedzie, do kościoła zamierzał iść, ale dojrzałszy, iż Jagusia siedzi nad wodą, przystąpił do niej.

Wiadro stało nabrane, nogi trzymała we wodzie.

– Jagusia!... – szepnął cicho, przystając pobok pod olszą.

Spuściła przedko wełniak na kolana i spojrzała na niego, ale miała tak przepłakane oczy i żałości a smutku pełne, że mu się serce zatłukło.

– Co ci to, Jaguś? choraś?...

Drzewa się zakolebały bez szumu, sypiąc na jej jasną głowę ulewę migotliwych brzasków i cieniów, kieby ten deszcz zielonozłoty.

– Ni... jeno mi niedrukko na świecie, nie... – odwróciła oczy.

– Bym ci co pomogł, zaradził... – rzekł serdecznie.

– Hale? uciekłeś wtedy na ogrodach i jużeś się nie pokazał...

– Boś me skrzywdziła!... Śmiałem to? Jaguś... – pokorny już był i dobry.

– Aleć potem wołałam za tobą, nie usłuchałeś...

– Wołałaś to, Jaguś? naprawdę?!...

– Rzekłam!... Wydrzeć bym się mogła, a nikto by się nie pokwapił!... Kto ta stoi o sieroty?... Skrzywdzić to kaźden gotowy i sponiewierać!

Łuna oblała jej twarz, odwiodła głowę i w zakłopotaniu ją rozgarniać wodę nogami. Mateusz też się cosik zamedytował.

Cichość się znowu przedała; granie organów sacyzyło się kojącą, cichuską

smugą, staw polśniewał i koliste gurby roztaczały się od nóg Jagusinowych kiej węże pręgowe, cienie się mrowiły po nadbrzeżnej gładzi, zaś pomiędzy nimi zaczęły już latać spojrzenia i wiązać się między sobą...

Mateusza coraz silniej ciągnęło do niej, że wziałby ją był na ręce kiej to dzieciątko i z nieopowiedzianą dobrocią przyhołubił a uspokajał...

– Myślałam, coś mi nieprzyjazny... – ozwała się cichuśko.

– Nigdym ci krzyw nie był... nie bacysz to?...

– Hale, może łoni, kiedyś... a teraz tak jak drudzy... jak... – szepnęła niebacznie.

Rzuciło nim nagłe przypomnienie, wstał w nim gniew i zazdrość.

– Boś... boś...

Nie, nie poredził wyrzucić ze siebie, co go dusiło, pohamował się jeszcze, że jeno krótko i twardo powiedział:

– Ostaj z Bogiem!...

Musiał uciekać, aby jej wójta nie wypomnieć.

– Uciekasz, a cóżem ci to znów za krzywdę zrobiła?...

Wylękła była i rozżalona.

– Nie... nie... jeno. – mówił prędko, zaglądając w jej modre, przepłakane oczy, a żal, tkliwość i gniew nim miotały – jeno przepędź tę pokrakę od siebie, przepędź, Jaguś... – prosił gwałtownie.

– Abom go to przyciągała? abo go to trzymam! – krzyknęła gniewnie.

Mateusz stanał niepewny i wielce skłopotany.

Płacz ją chwycił, łzy jak groch sypnęły się po rozognionej twarzy.

– Taką krzywdę mi zrobił... tak me spoił... a nikto się za mną nie upomni... nikto się nie ulituje, a wszyscy na mnie bij zabij! Cóżem to winowata?.. co? – skarżyła się z bolescią.

– Ja mu, ścierwie, odpłacie! – wybuchnął podnosząc pięście.

– Odpłać, Mateusz! Odpłać, a ja już ci... – przywtórzyła zawzięcie.

Już się nie odezwała, jeno polecała ku kościołowi.

Długo jeszcze siedziała nad stawem rozmyślając o Mateuszu, że może się za nią ujmie, a krzywdzić nie pozwoli.

– A może i Antek – przyszło jej naraz do głowy.

Wróciła do domu, pełna cichych i radosnych przeczuć

Dzwony zaczęły bić, naród wychodził z kościoła, zaroły się wnet drogi a rozgłośniały turkotami wozów i rozmowami, śmiechy dzwoniły w powietrzu, szli całymi kupami, postając niekiedy przed opłotkami, tylko przed chałupą Dominikowej ludzie jakoś cichli, spoglądali na siebie i przechodzili z zasępionymi twarzami; nawet nikt nie zajrzał do chorej.

Wnet ci rozgwarzyła się cała wieś, rozgwarzyły się izby a sienie i progi; po sadach też było głośno i rojno, gdyż zasiadano do obiadów pod drzewami, w cieniach a chłodzie, że wszędzie było widać jedzących, skrzybot lyżek, szczek mich; a zapachy jadła i skamowania piesków roznosiły się w skwarnej ciszy.

Tylko u Dominikowej było głucho i pusto: nikt się nie pokwapił z odwieźdinami. Stara pojękiwała w gorączce, Jaguś nie mogła już wysiedzieć, stawała

w progu, to wychodziła aż na drogę, to znowu długie czasy patrzała tesknie przez okno, zaś Szymek, jak i przódzi, siedział pod chałupą, tyle co jeden Jędręk głowy nie stracił i wziął się po drugiej stronie domu do gotowania strawy.

Dopiero w jakiś czas po obiedzie zajrzała do nich Hanka, jeno że jakąś była dziwna, rozpytywała o wszystko, turbowała się wielce o chorą, a ukradkiem, przyczajonymi oczyma chodziła za Jagną, wzdychając frasobliwie.

Pokrótce i Mateusz przyleciał do Szymka.

- Pójdziesz z nami do Miemców? – pytał.
- Gront mój po ojcu, nie ustąpię z miejsca – gadał swoje chłopak.
- Nastusia czeka na ciebie, przecież macie ponieść na zapowiedzie.
- Nie pójdę nikaj... gront mój po ojcach...
- Głupie oślisko! nikto cię za ogon nie ciąga... a siedź se choćby do jutra! – rozgniewał się, a że akuratnie Jagna odprowadzała Hankę w opłotki, przyłączył się do niej, nawet nie spojrzałszy na tamtą.

Poszli razem drogą nad stawem.

- Rocho przyszli już z kościoła? – zagadał
- Przyszli; już tam i sporo chłopów czeka.
- Obejrzał się. Jagna patrzyła za nimi, więc odwracając się śpiesznie, zapytał cicho, nie patrząc w oczy:
- Prawda to, że ksiądz z ambony kogoś wypominał?...
- Słyszałeś, a jeszcze za język ciągniesz.
- Przyszedłem już po kazaniu, powiedali mi o tym, ale myślałem, co jeno cyganią tak la śmiechu.

– I nie jedną wypominał... jaże pięściami wytrząchał... Przykarcać głośno i na drugie kamieniami frygać to każdy sprawny... jeno złemu przeszkodzić nie ma komu – zmartwiona była głęboko i zła – Ale wójta to ni słowem nie tknął, a on tu zawinił najbarzej – dodała ciszej.

Mateusz zaklął siarczyście i chociaż chciał jeszcze o coś pytać, zbrakło mu odwagi. Szli w milczeniu. Hanka czuła się głęboko dotknięta całą sprawą.

– Juści, że Jagna grzeszyła, juści, że trzeba ją było skarcić, ale żeby ja zaraz wypominać z ambony prawie po imieniu... tego już za wiele... Borynową była żoną, nie jakąś latawicą... – myślała rozżalona. Co pomiędzy nimi było, to ich sprawa, a drugim wara od tego.

– Magdy ni młynarzowych dziewczek to nie wypomina: wiadomo przecież, co wyrabiają! A na dwórki z Woli też nie wygraża pięściami, zaś o dziedziczce z Głuchowa, choć cały świat wie, jak się tłucze z parobkami, głosu nie podniesie!

– mówiła w najgłębszym oburzeniu.

- To prawda, co i Tereskę wypominał? co? – ledwie dosłyszała pytanie.
- Obiedwie wypominały; wszyscy pomiarowali, o kim gada.
- Ktoś go musiał na nią podmówić – zaledwie zdzierzył wzburzenie.
- Powiadali, że to Dominikowej robota albo i Balcerkowej; jedna się mści na tobie za Szymka i Nastkę, zaś druga chciałaby cię odciągnąć do swojej Małysi.
- To tam raki zimują! Że mi to nawet do głowy nie przyszło...

- Chłopy zawdy to jeno widzą, co mają na oczach jak wół widne.
- Na darmo się trudzi Balcerkowa, na darmo!... jeszcze co oberwać może od Tereski... A na złość Dominikowej Szymek musi się ożenić z Nastką: już ja tego dopilnuję! Ścierwy baby!
- One swoje sprawy robią, a bez to niewinne cierpią – rzekła smutnie.
- I tak jedni na drugich nastają, że już ciężko we wsi wytrzymać.
- Jak Maciej był, to i miał kto załagodzić, mieli się słuchać kogo.
- Juści, wójt trąba, głowy do niczego nie ma i wyprawia takie historie, że posłuchu mieć nie może w narodzie: Żeby choć Antek wrócił!...
- Wróci niezadługo, wróci! Ale kto go ta posłucha? – oczy jej rozbłysły.
- Jużeśmy o tym z Grzelą i chłopakami radzili, że jak powróci, to już my razem zrobimy we wsi porządek. Obaczycie!
- Byłyby czas: dyć wszystko się rozwodzi jak te koła bez luśni.
- Doszli wraz do chałupy; na ganku siedziała już gromada.
- Mieli ruszyć w kilkunastu gospodarzy i co przedniejszych parobków, chociaż zraza cała wieś napierała się iść, jak wtedy na bór.
- Zebrali się oczekując z niecierpliwością na resztę.
- Wójt także powinien z nami iść! – zauważył któryś ostrugując kij.
- Do powiatu wezwał go naczelnik; pisarz mówił, co po to, aby zwołać zebranie i uchwalić szkołę w Lipcach i Modlicy.
- Niech zwołują: przeciek nie uchwalim! – zaśmiał się Kłab.
- Byłyby zaraz. z tego nowy podatek z morga, jak w Dołach.
- Pewnie; ale skoro naczelnik przykaże, to usłuchać musimy – zauważył sołtys.
- Cóż on tu ma nam do rozkazywania? Niech se strażnikom przykazuje, by wspólnie ze złodziejami nie kradli.
- Zuchwale se poczynasz, Grzela! – ostrzegał sołtys. – Już niejednego ozór dalej powiódł, niżli mu się chciało.
- Mówił będę, bo nasze prawo znam i naczalstwa się nie bojam, jeno wam, ciemnym baranom, łydy dygoczą przed bele łachmytkiem z urzędu.
- Wrzeszczał, że stropili się taką zuchwałością i niejednemu skóra ścierpla ze strachu. Kłab podjął:
- Po prawdzie, taka szkoła nam na nic... Mój Jadam całe dwa roki chodził do Woli, nauczycielowi dowoziłem, po korczyku ziemniaków, kobieta też masła i jajków dała mu na święta, a z tego wyszło, co na książce do nabożeństwa przeczytać nie potrafi, zaś po ruskiemu też ani me, ani be... Młodsze co się bez zimę uczyły u Rocha, to nawet pisane rozbierają i na pańskich książkach przeczytać poredzą...
- To Rocha ugodić i niechby dalej nauczał; dzieciom szkoła barzej jest potrzebna niżli buty – wrącił znów Grzela.
- Na to sołtys wsunął się w gromadę i zaczął mówić półgłosem:
- Rocho byłby najlepszy, to wiem... moich chłopaków wyuczył... ale nie można. Urząd musiał już coś przewąchać i ma na niego oko... Starszy me spotkał w kancelarii i siennie wypytywał o niego... Nie rzekłem mu wielu, że zeżlił się na

mnie i jał wpierać, jako on dobrze wie, co Rocho dzieci naucza i książki polskie a gazety rozdaje ludziom... Trza go ostrzec, by się miał na baczności.

– Zła sprawa! Dobry człowiek, pobożny, ale przez niego może spaść na wieś bieda... trza cosik zaradzić... a prędko – wykładał stary Płoszka.

– Ze strachu to byście go i wydali... co? – szepnął zjadliwie Grzela.

– Jakby naród buntował przeciw urzędom, a na szkodę wszystkim, to każdy by zrobił to samo. Młodyś, ale ja dobrze baczę, co się działa w tą wojnę panów, jak za bele co chłopów krajali batami. Nie nasza to sprawa.

– Wójtem chcecie zostać, a głupiście kiej but dziurawy! – dorzucił mu Grzela.

Przerwali, bo Rocho wyszedł z izby, powiodł oczyma po ludziach, przeżegnał się i zawała:

– Pora już!chodźmy w imię Boże!

Przodem ruszył, a za nim chłopy wywalili się na środek drogi, zaś z tyłu pociągnęło nieco kobiet i dzieci.

Skwar też już przeszedł, przedzwaniali właśnie na nieszpór, słońce przetańcało się ku lasom, niebo wisiało pogodne i jasne, zaś skraje były tak przejrzyste; że nawet dalsze wsie wynosiły się przed oczyma kiebły na dłoni, a w zieleni borów okiem mógł rozzeznać żółte pnie sosen, białe gzła brzózek i szare, wielgachne dęby.

Kobiety zostały za młynem; a chłopi szli wolno pod wzgórze. Kurz się wzbił za nimi, że jeno niekiedy zabielała jakaś kapota.

Szli w milczeniu. Twarze były surowe, miny zadzierzyste, a oczy wynosiły się hardo, nieustęplicznie.

Zaś la ochoty bili niekiedy o ziem dębowymi lagami, a czasem to i ktoś w garście pluł i preżyły się kiejby do skoku.

W godnym porządku ciągnęli jakby za procesją, bo jeżeli któremu wyrwało się jakieś słowo, wnet ścichnął pod karcącymi spojrzeniami: nie hora była na rajcowanie, každen się stulał w sobie i krzepiącą wzbierał.

Na kopcach granicznych pod krzyżem przysiedli ździebko odpocząć, ale i teraz nikt się nie odezwał; błądzili jeno cichymi oczyma po świecie. Lipeckie chałupy ledwie widać było zza sadów, złota bania na kościolej wieży błyszczala w słońcu, pola się zieleniły jak okiem sięgnąć, na pastwiskach pod lasem gmerała się rozsypane stada, dym niebieską strugą wynosił się pod borem z jakiegoś ogniska i śpiewania dziecięce dzwoniły, a granie fujarek roznoсиło się po całej ziemi strojnej we zwiesnę, w radość, w dziwny spokój, że niejednemu wezbrało serce cichym żalem i obawą, niejeden westchnął ciężko i trwoźnie zerknął na Podlesie...

– Chodźmy, nie o plewy przecież idzie! – przynaglał Rocho, dobrze miarkując, że się ociągać poczynają.

Skręcili prosto do zabudowań folwarcznych, starą zachwaszoną drogą, że kiejby kwietna wstęga leżała wskroś zbóż zielonych; nędzne żyta niebieszczały od modraków spóźnione owsy żółciły się całe od ognich, pszenice wymiękły a przypalone czerwieniały od maków, zaś ziemniaki ledwie co wschodzili. Opusz-

czenie było widne na każdym kroku i niedbalstwo.

- Prosto żydoska gospodarka, jaże patrzeć boli! – mruknął któryś.
- Najgorszy parobek, a jeszcze lepiej w groncie robi!
- Bo drugi, choćby i dziedzic, a nawet tej świętej ziemi nie poszanuje!
- Doi ją i doi kiej głodną krowę, to i nie dziwota, co zjałowiała.

Wyszli na ugory. Okopcone i zrujnowane zręby budynków wznosiły się już niedaleko, spalony sad poczerniałymi szkieletami drzew, wyciągających się boleśnie ku niebu, otaczał czworaki dworskie o zapadłych dachach i sterczących kominach, zaś pod ścianami, w chudych cieniach pomartwiałych gałęzi, widać było gromadę ludzi. Niemcy to byli. Antał piwa stoał na kamieniach, ktosik w progu przygrywał na fleciku, a oni siedzieli, porozwalani na ławkach i trawie, w koszulach jeno, z fajami w zębach, i pili z glinianych garnczków; dzieci baraszkowały kole domu a pobok pasły się tęgie krowy i konie.

Musieli dojrzeć idących, gdyż jeśli się zrywało, przysłaniać oczy garściąmi, a patrzeć ku nim i cosik wrzeszczeć, ale jakiś stary Szwab zaszwargotał ostro, że wnet przysiedli ma miejsca spokojnie, pociągając z kufłów; flecik zagwizdał nutą jeszcze słodszą, skowronki dzwoniły prawie nad głowami, a ze zbóż sypało się gęste, nie milkające strzykanie świerszczów i kajś niekajś głos przepiórki się wyrywał.

A chociaż spieczone ziemia dudniała pod chłopami, a podkówki szczekały o kamienie coraz bliżej, Niemcy się ani poruszyli, jakby nic nie słysząc, a jeno lubując się piwkiem i ta słodkością, jaką tchnęło powietrze przedwieczera.

A chłopy już dochodziły, coraz ciężej szli jeno i wolniej, powstrzymując sapania i kije zaciskając; serca się zatłukły, gorący dygot warem oblewał krzyże, gardziele zasychały, ale grzbiety się preżyły i ślepie rozgorzałe hardo wzerały się w Mienców, a z twarzy kieby zastygłych biła surowa zawziętość i nieustęppliwa moc.

– Niech będzie pochwalony! – rzekł Rocho po niemiecku, przystając, a za nim półkolem stanęła gromada cisnąćc się i przywierając ramionami.

Niemcy chórem odpowiedzieli, nie ruszając się z miejsc. Jeno ten stary, ze siwą brodą, podniósł się i pobladły wodził oczyma po ciżbie.

- Ze sprawą przyszliśmy do was – zaczął Rocho.
- To siadajcie, gospodarze, z Lipiec, widzę, jesteście, to ogadamy po sąsiedzku! Johan, Fryc, ławek dla sąsiadów.
- Bóg zapłacić, sprawa krótka, to postoimy.
- Nie musi być krótka, kiedyście całą wsią przyszli! – zawała po polsku.
- Bo wszystkich zarówno obchodzi.
- Jeszcze trzy razy tyle zostało w domu! – powiedział z naciskiem Grzela.
- Bardzośmy wam radzi, a kiedyście przyszli pierwsi, to może piwa się z nami napijecie... na sąsiedzką zgodę... Nalejcie no, chłopcy...
- Wychlaj se sam! Jaki szczodry! Nie na piwo przyślim! – zakrzyczeli gorętsi.

Rocho ich przycisnął oczyma, a stary Niemiec rzekł kwardo:

- No, to słuchamy!

Cichość padła, sapanie a krótkie przydechy się rozległy, Lipczaki barzej się zwarły, dreszcz przejął wszystkich, ca Niemcy też stanęli jak jeden, wyniesli się naprzeciw zwartą kupą i jeli złymi ślepiami wpierać w chłopów, za brody targać, nabzdyczać a cosik z cicha mamrotać.

Kobiety trwoźnie wyglądały oknami, dzieci kryły się po sieniach, zaś jakieś wielgachne, rude psy warczały pod ścianami, a oni z dobre Zdrowaś stojali tak naprzeciw w głębokiej cichości kieby to stado baranów, co już ślepiami krwawo toczy, przebiera kopytami, grzbietu pręży, aby przygina i leda chwila runie na się rogami, aż Rocho przerwał:

– Przyślim od całej wsi po to – mówił po polsku, głośno i wyraźnie – by was prosić po dobroczi, żebyście nie kupowali Podlesia...

– Tak! Juści! Po to! – przywtórzyli za nim trzaskając kijami.

Tamci zrazu osłupieli.

– Co on gada? Czego chce? Nie rozumiemy! – bełkotali uszom nie wierząc.

Więc im Rocho raz jeszcze i po niemiecku powtórzył, a ledwie skończył, Mateusz ciepnął zapalczystie:

– I byście se, pludry, poszły do wszystkich diabłów!

Skoczyli naraz jakby ukropem polani, wrzask buchnął, krzyczeli kłębiąc się a szwargocąc zajadle, trzachając kulasami, tupiąc ze złością, że już niejeden z pięściami darł się ku chłopom i wygrażały, ale stali nieporuszeni jak mur, paląc srogimi oczyma, ręce się im jeno trzęsły, a żebry zacinały.

– Czyście wy wszyscy powariowali? – wołał stary podnosząc ręce. – Wzbraniacie nam kupować ziemię! Dlaczego? Z jakiego prawa?...

Znowu mu Rocho wyłożył wszystko spokojnie, szeroko i jak się patrzy, ale Niemiec poczerwieniawszy ze złości, wrzasnął:

– Ziemia jest tego, kto za nią płaci!

– Tak wygląda po waszemu, ale po naszemu jest inaczej, że powinna być tego, komu jest potrzebną – powiedział uroczyście.

– A to w jaki sposób, za darmo może, po zbójcu? – kpił urągliwie.

– Za te dziesięć palców, duża płata! – odpowiedział tak samo Rocho.

– Głupie gadanie! Co tu będziemy czas tracili na żarty, Podlesie kupiliśmy, jest nasze i pozostanie, a komu się to nie podoba, niech idzie z Bogiem i omija nas z daleka. No, czego jeszcze czekacie?...

– Czego? By wam powiedzieć: wara od naszej ziemi! – buchnął Grzela.

– Wynoście się sami, póki was gonić nie zaczniem.

– Póki jeszcze prosimy po sąsiedzku! – wołali drudzy.

– Grozicie. Do sądu podamy! Znajdziemy na was sposób, nie odsiedzieliście jeszcze za las, to wam przyłożą i razem odrobicie! – drwił stary, ale już się trząsł ze złości, a i drugie ledwie się hamowały.

– Wszarze przeklęte!

– Zbój! Psy śmierdzące! – wrzeszczały po swojemu wijąc się w kupie kiej przydeptane gadziny.

– Cicho, psiekrewie, kiej naród do was mówi! – zaklął Mateusz, jeno że się nie ulękli, krzycząc coraz głośniej i całą kupą się przysuwając.

Rocho, bojąc się bitki, ogarniał chłopów, przyciszał i do spokoju niewolił, ale mu się wyrywali krzycząc jeden przez drugiego:

- Zdzielże który w łeb pierwszego z brzega.
- Juchy im ździebko wypuścić!
- Damy się to; chłopcy? z całego narodu się wytrząsają!
- I na swoim nie postawimy? – wołali drudzy zachęcając się a cisnąć coraz bliżej i groźniej, aż Mateusz odgarnął Rocha na stronę i wysunął się przed Niemców, kiej wilk błyskając zębami.

– Słuchajta, Niemcy! – ryknął wyciągając pięście. – Mówiliśmy do was po ludzku, poczciwie, a wy grozicie kreminałem i przekipiwasie się z nas! Dobra, ale teraz zagramy z wami inaczej! Nie chceta zgody, to wama zapowiadamy przed Bogiem i ludźmi, jak pod przysięgą, że na Podlesiu nie wysiedzicie! Przyszlim z pokojem, a wy chceta wojny! Dobra, kiej wojna, to wojna! Mata za sobą sądy, mata urzędy, mata pieniądze, a my jeno te gołe pięście... Obaczmy, czyje będzie góra! A jeszcze to wam dołożę, byście zapamiętali... jako ogień ima się słomy, ale zeźre i murowańce, a chyta się i zboża choćby na pniu... bydło też pada na paśnikach... zaś żaden człowiek nie ucieče od złej przygody... Spamiętajta, co rzekłem: wojna w dzień i w nocy, i na każdym miejscu...

- Wojna! Wojna! i tak nam, Panie Boże, dopomóż! – huknęli wraz.

Niemcy skoczyli do drągów leżących pod ścianą; kilku wyniesło fuzje, to za kamienie chwytało, kobiety podniesły wrzask.

- Niech no który strzeli, a wszystkie wsie tu zleca.
- Zastrzelisz, pludro, jednego, to cię drudzy kijami zatłuką jak psa par-szywego.

– Nie zaczynajcie, Szwaby, bo z chłopami nie zdzierzyta.
 – A waszego mięsa i głodny pies nie tknie.
 – Tknij me, pludro jedna, tknij – grozili zuchwale i wyzywająco. Stali już z bliska, ślepiami się jeno bodąc, przestępując z nogi na nogę, trzaskając kijami a wrzeszcząc zajadle, że wymysły i pogrozy latały nad głowami kiej kamieniem, już się wyciągały pazury i niejeden aże dygotał z gotowości, gdy Rocho ogarnął swoich i odwrócił w tył, chłopy rade nierade odwracały się półbokiem i czujnie, pilnując zajdów, odchodziły, tym ci szydliwiej za się krzykając:

- Ostajta z Bogiem, świńskie pomioty!
- I czekajcie, aż wam czerwony kogut zapieje!
- Zajrzymy tu potaćować z waszymi pannami!

Jaże ich Rocho musiał przyciszyć, tak srodze gębowali.

Zmierzch się już kładł na ziemiach, słońce zaszło, chłodny wiater przegarniał zboża, że kloniły się dzwoniąc kłosami, wilgotniały trawy od ros siwych, głosy piszczałek i dziecięckie wrzaski roznosiły się od wsi, żabie rechoty grały na bagniskach i szedł już światem cichy i pachnący wieczór.

Chłopi wracali wolno, rozpięte kapoty powiewały niby białe skrzydła; szli gwarnie, przystając co chwila, któryś już śpiewał, jaże bory oddawały, jensi gwizdali z uciechy, to gwarząc obejmowali gorącymi ślepiami podleskie ziemie.

- Gronty lacno podzielne! – rzekł stary Kłap.

– Juści, gospodarki można by wykrajać kiej plastry miodu, jedna w drugą; i każda z ląką i paśnikiem.

– Byle jeno Miemcy ustąpiły! – westchnął sołtys.

– Nie turbujcie się, już my w tym, że ustąpią – zapewniał Mateusz.

– Wziąłbym tę ziemię z kraju; przy drodze – szepnął Pryczek Adam.

– A mnie by się widziały w pośrodku, te z figurą – rzekł inszy parobek.

– Ja bym się darł o te od Woli.

– Cie, żeby tak dostać na ogrodach po foliarku!

– Jaki mądrala, najlepsze by chciał!

– Wystarczy la wszystkich po kawale – uspakała Grzela, bo już byli się sprzeczać zaczęli.

– Jeżeli dziedzic się zgodzi, a odda wam Podlesie, to niemała praca was czeka, niemały trud – ozwał się Rocho.

– Wydolim! wydolim wszystkiemu! – wołali radośnie.

– Owa! nie straszna praca na swoim!

– Nawet wszystkim dziedzicowym ziemiom byśmy poradzili.

– Niech jeno dadzą, a obaczcie!

– Człowiek bych się wparł w ziemię kiej drzewo i niech mu kto poredzi, niech poprobuje wyrwać!

Rozgwarzali się między sobą, coraz przedzej idąc, bo już od wsi zaciemniała gromada kobiet biegących naprzeciw.

Rozdział 36

Już tak dniało, że caluński świat pokrył się był sinawą modrością kiej śliwa dojrzala, gdy Hanka zajechała przed chałupę, jeszcze leżącą we śpiku, ale na ostry turkot bryki dzieci wypadły z wrzaskiem i Łapa jął szczekać radośnie i wyskakiwać przed koimi.

– A kaj Antek? – krzyczała z proga Józka nadziewając przez głowę wełniak.

– Za trzy dni dopiero go puszczać, ale powróci już niechybnie – odpowiadała spokojnie, całując dzieci, a rozdając im kukiełki.

Witek też wyleciał ze stajni, a za nim źrebak, któryten ze rżeniem jął się dobierać do klaczy, Pietrek wyciągał z wasąga sprawunki.

– Koszą to? – pytała siadając zaraz w progu, by dać piersi najmłodszemu.

– W pięciu zaczęli wczoraj w połednie, Filip, Rafał i Kobus za odrobek, a Kłębow Jadom i Mateusz przynajęci.

– Mateusz Gołąb, cie?...

– Juści, mnie też było dziwno, ale sam chciał, powieda, jako nie chce do cna zgarbacieć przy ciosolce, to musi se grzbiet wyprostować przy kosie.

Jagna wywarła okna po swojej stronie i na świat wyjrzała.

– Śpią to jeszcze ociec?

– W sadzie leżą, nie wnosim go na noc, bo w izbie strasznie gorąco.

– Jakże tam z matką?

– Po dawnemu, choć może i ździebko lepiej. Jambroż lekują, przychodził wczoraj i owczarz z Woli, okadził ją, maście jakieś dał i pedział, co do dziewięciu niedziel będą zdrowi, byle jeno na światło nie wychodzili.

– To pono najlepsze na oparzelinę! – odrzekła, za czym dając dziecku z drugiej piersi, wypytywała skwapliwie o wczorajsze nowiny, jeno krótko to trwało, bo biały dzień się już robił, zorze zrumieniły niebo i zagrały brzaskami w powietrzu, rosły skapywały z drzew, ptaki zaświergotały po gniazdach i na wsi już się kajś niekaj rozlegały beki owiec i porykiwania stad wypędzanych na pastwiska, zaś ktosik zaczął naklepywać kosę, że cieniuški, ostry brzęk rozdzwaniał się przenikliwie.

Hanka co jeno rozdziawszy się z drogi pobiegła do Boryny; leżała w półkoszku pod drzewami, przykryty pierzyną i spała.

– Wiecie! – zaszeptała targając go za rękę – Antek za trzy dni powróci. Odstawili go do guberni, Rocho pojechał za nim z pieniędzmi, zapłaci tam okup i razem już powrócą!

Stary siadł raptem, przecierał oczy i jakby słuchał, ale wnet się zwalił w pościel i zaciągnąwszy pierzynę na głowę, jakby zasnął znowu.

Nie było z nim co gadać i akuratnie kosiarze wchodzili w opłotki.

– Kole kapuśnisków położylim wczoraj łąkę – objąsniał Filip.

– A idźcie dzisiaj za rzekę, przy kopcach, Józka pokaże wama.

– To ta na Kaczym Dołku, karwas tego galanty.

– I trawa po pas jak bór, nie taka, jak wczorajsza.

– Taka to kiepska, co?

– Juści, wyschła prawie, jakby szczotkę kosił.

– Rosa obeschnie, to można by ją już dzisiaj przetrząsnąć.

Poszli zaraz, jeno Mateusz, zapalający coś długo papierosa u Jagusi, ruszył na ostatku i jeszcze się łakomie za sieg oglądał, kiej ten kot odegnany od mleka.

I z drugich domów jeśli też gęsto wychodzić na kośbę.

Słońce właśnie co ino się pokazywało, ogromne i rozczterwienione, dzień robił się ciepły, na spiekotę znowuj się miało.

Kosiarze ruszyli gęsiego, wyprzedzani przez Józkę wlekającą tykę; kto pacierz mruczał, kto się jeszcze przeciągał i ślepie tarł ze spiku, a kto rzucał niekiedy jakieś zbędne słowo, przeszli za młyn; na łączach leżały niskie, rzadkie mgły, kępy olch widziały się kiej krze dymiące, rzeka przebłyskiwała niekiedy spod sinych przesłon oroszone trawy stały pochylone; czajki już kwiliły kajsz niekaj, a żarzące się od wschodu powietrze pachniało wilgotnym kwieciem.

Józka, dowiódlszy ich do kopców, odmierzyła ojcową łąkę i zatknąwszy na granicy tykę poleciała z powrotem.

Pozrucali spencerki, podwinęli portki do kolan, rozstawili się pobok i wparłszy drzewce w ziemię jeśli raz po razie gładzić kosy osełkami.

– Sielna trawa jak kożuch, niejeden dobrze się zapoci – rzekł Mateusz stając na pierwszego i próbując rozmachu.

– Wysoka i gęsta, nabierą se siana, no! – rzekł drugi stając obok.

– Byle ino pogodnie sprzątnęli – rzekł trzeci rozglądając się po niebie.

– Skoro człowiek łąkę kosi, leda baba deszcz uprosi – zaśmiała się czwarty.

– Prawda to była po inne roki, ale nie latoś! – zaczynał, Mateusz.

Przeżegnali się wraz, Mateusz przyciągnął pasa, rozkraczył się nieco, przygiął bary, w garście splunął, nabral dechu i szerokim rozmachem spuścił kosę, tnąc już raz za razem, a za nim drudzy, ostawając nieco na skos, by se nóg nie podciąć, czynili toż samo, wcinając się posobnie w omgloną łąkę i chłaszcząc równym, spokojnym rzutem kos, zimne ostrza jeno łyńskały ze świstem i trawy kładły się ciężko osypując ich rosą kieby tymi łączami.

Wiater jał ździebko przegarniać trawy i czajki coraz jękliwiej krzyczały nad nimi, czasem kuropatki furknęły spod nóg, ale oni, kołysząc się z prawej strony na lewą, cieli niestrudzenie wpierając się w łąkę piedź za piedzią, tylko

niekiedy przystawał któryś kosę naostrzyć lebo grzbiet wyprostować i znowu siekł zawzięcie ostawiając za sobą coraz dłuższe pokosy i wgniecionie ślady nóg.

Zaś nim słońce wyniesło się nad wieś, już całe łąki jaże jękiły pod kosami, wszędzie kosili, wszędzie błyskały sine ostrza, roznosiły się zgrzytliwe ostrzenia i wszędzie bił mocny zapach traw więdnących.

Pogoda była jakby wybrana na sianokosy, bo chociaż stara powiadka mówi: „Zacznij sianokosy, zapłaczą wnet niebiosy”, ale latoś stało się jakby na przekór. Miasto deszczów przyszła susza.

Dnie wstawały oblane rosami, a rozpalone kiej człowiek w gorączce, i kładły się we wieczory zionące spiekotą, że już wysychały studnie i rzeczki, zboża żółkły, okopowizny więdły, robactwo rzuciło się na drzewa, owoc oblatywał, krowy ostawiały mleko, że to głodne wracały z wypalonych pastwisk, gdyż dziedzic jeno tym pozwalał paść w porębach, które zapłaciły po pięć rubli z ogona.

Juści, co nie wszyscy mogli wywalić tyle gotowego grosza.

Ale i bez te różnoci przednowek stawał się coraz cięzszy, zwłaszcza la komorników i drugiej biedoty.

Rachowali jeno, co na święty Jan muszą przyjść deszcze i wszystko w polach jeszcze się poprawi, nawet już na tę intencję na mszę dawali, nic jednak nie pomogło, susza wciąż trwała.

Do garnków u niejednego nie było co wstawić, ale za to nie brakowało swarów ni kłówni i wyrzekań. Może jeszcze nigdy, jak jeno zapamiętali najstarsi, nie było w Lipcach tyle spraw różnych, a to o sądy za las się kłopotali, a to wójtowe sprawy kłyźniły ciągiem ludzi między sobą, a to Dominikowej spory ze synem, a to Miemcy, a to pomniejsze, sąsiedzkie spory, tyle tego było, że prawie zapominali o biedzie, żyjąc kieby w tym kotle w ciągłych plotach i swarach.

Nie dziwota też, że skoro nadeszły sianokosy, odetchnęli, biedota się wnet rozbiegła po dworach za zarobkiem, a gospodarze, zatykając uszy na wszelkie nowiny, do kos przypięli się z radością.

Nie zapomnieli jeno o Miemcach, bo co dnia ktosik leciał na Podlesie wypatrywać, co oni tam robią.

Siedzieli jeszcze, przestali jeno kopać studnie i zwozić kamień na fundamenta, zaś kowal któregoś dnia powiedział, że Miemcy zaskarżyli dziedzica o pieniądze, a Lipce o gwałt.

Chłopy naśmiały się z tego do woli.

Właśnie dzisiaj na łąkach w czasie obiadu szeroko o tym rozprawiano.

Południe przyszło upalne, słońce stanęło nad głowami rozpalone do białosci, niebo wisiało białawym od pożogi tumanem, żar buchał kiej z pieca straszliwego, najsłabszy wiater nie przewiał, liście zwisły pomdlałe, zamilkło ptactwo, cienie leżały chude i krótkie, niewiela chroniąc od spieki, duszno było, jeno od pokosów bił ostry zapach traw rozprążonych, zboża, sady i domy stały jakby ogarnięte białym płomieniami; wszystko zdawało się roztopiać w rozżarżonym powietrzu, trzęsącym się kieby ten war na wolnym ogniu, nawet rzeka płynęła wolniej, bez szmeru, wody błyszcząły roztopionym szkliwem, a tak przejrzy-

ste, że każdy kiełb widniał pod włóknistą powierzchnią; każdy kamyk na dnie piaszczystym i każdy rak, gmerzący się w prześwietlonych cieniach brzegów, cichość wlekała się nad ziemią słończną, usyпującą przedzą, jedne muchy, co brzęcały koło ludzi.

Kosiarze siedzieli nad samą rzeką, pod kępą olch wyniosłych, wyjadając z dwojaków. Mateuszowi przyniesła jeśc Nastka, wyrobnikom zaś Hanka z Jagustynką; przysiadły na trawie w słońcu i nakrywając chustami głowy słuchały ciekawie.

– Ja od początku zawdy mówiłem jedno, że nie dziś, to jutro Miemcy się wynieść muszą! – mówił Mateusz wy – skrzybiąc garnczek.

– Ksiądz tak samo utwierdza! – przywtórzyła Hanka.

– A tak będzie, jak się spodoba dziedzicowi – warknął kłotliwie Kobus rozciągając się pod drzewem.

– Jakże, to nie złękli się waszych wrzasków i nie uciekli? – wtrąciła się po swojemu Jagustynka, ale któryś rzekł:

– Kowal powiadał wczoraj, jako dziedzic pogodzi się z nami.

– Jeno mi dziwno, że Michał teraz ze wsią trzyma.

– Węszy on w tym jakąś dobrą sztuczkę la siebie – syknęła stara.

– I młynarz też się pono wstawiał we dworze za wsią.

– Wszystkie za nami, dobródzieje juchy – mówił Mateusz. – Powiem wam, laczego naszą stronę trzymają: kowalowi dziedzic obiecał dobrą oberchapkę za zgodę z Lipcami, młynarz się złeknął, że Niemcy mogą postawić wiatrak na górze koło figury, zaś karczmarz też pomaga narodowi ze strachu o siebie, dobrze on wie, że kaj Miemce siądą, tam się już żaden Żydek nie pożywi.

– To i dziedzic boją się chłopów, kiej o zgodę zapobiega?...

– A zgadliście, matko, ten się najwięcej boją, zarno waju wyłożę...

Przerwał Mateusz, gdyż od wsi pokazał się Witek pędzący.

– Gospodyn, a to prędko chodźcie! – wrzeszczał już z dala.

– Co się stało? ogień czy co? – zerwała się trwożnie.

– A to... to gospodarz czegoś krzycza!

Poleciała co tchu, nie rozumiejąc zgóła, co się tam stało:

A oto co było. Maciej już od samego rana był jakiś dziwny, matyjasili, mamrotał cięgiem, zrywał się z pościeli, to szukał czegoś koło siebie, że Hanka odchodząc na łąki przykazała Józce pilniejsze na niego baczenie. Dziewczyna często zaglądała do niego, leżała spokojnie, aż dopiero w czasie obiadu zaczął wrzeszczeć wniebogłosy.

Gdy Hanka przyleciała, jeszcze siedziała na literkach i wołała:

– Kajście mi buty zapodzieli! – dawajcie prędzej.

– Zaraz przyniesą z komory, zaraz... – uspakała wylekła, gdyż wydawał się całkiem przytomny i groźnie toczył oczami.

– Zaspałem, psiachmać – przeziewnął szeroko: – Już biały dzień, a wy śpita. Kuba niech broną szykuje, siać pojedziem – rozkazywał.

Stali przed nim, nie wiedząc, co począć, gdyż naraz przechylił się i leciał bezwładnie na ziemię.

– Nie bój się, Hanuś... zemgliło me... Antek w polu, co? W polu? – powtarzał, kiej go znowu ułożyli na pierzynie.

– Juści... od świtania... – jakąka bojąc się przeciwić.

Rozglądał się szybko i ciegiem gadał, ale co jedno słowo rzekł do rzeczy; to dziesięć całkiem płanych i znowu jął się gdziesik wyrywać, chciał się ubierać i o buty wołał, to chwytał się za głowę i tak przeraźliwie jęczał, jaże się na drogi rozchodziło. Hanka rozumiejąc, jako na koniec już mu przychodzi, kazała go przenieść do chałupy i przed wieczorem posłała po księdza.

Przyszedł wkrótce z Panem Jezusem, ale go jeno świętymi olejami namsiął.

– Więcej mu już nie potrzeba, lada godzina uśnie... – powiedział.

Na odwieczór naszło się narodu, bo zdawał się konać, że Hanka już mu gromnicę wtykała, ale się jakoś uspokoili i zasnął.

Zaś nazajutrz było tak samo, poznawał ludzi, rozmawiał przytomnie, to całe godziny leżały kiej trup. Siedziała przy nim kowalowa nieodstępnie, a Jagusinka chciała go okadzać.

– Dajcie spokój, jeszcze ogień zaproszycie.

Burknął niespodzianie, a gdy w południe przyleciał kowal i zaglądał mu w przywarte oczy, to ozwał się znowu z dziwnym prześmiechem:

– Nie frasuj się, Michał... już teraz wam dojdę... niezadługo dojdę...

Odwrócił się do ściany i więcej nić nie powiedział, ale że widać było, jako słabnie i coraz barzej zapada, to go już pilnowali, a głównie Jagusia, z którą też wyprawiały się jakieś dziwności.

Przestała raptem dbać o matkę, zdając ją całkiem na Jędrka, i kamieniem zaległa przy mężu.

– Sama ich przypilnuję, to moje prawo! – rzekła Hance i Magdzie z taką mocą, iż się nie przeciwiły, ile co każda dosyć miała swojej roboty.

I już się nie ruszyła z chałupy, jakiś głuchy strach trzymał ją kieby na uwięzi, że nie poredziła odbieżyć chorego jak przódzi.

A cała wieś była na łąkach, sianokosy szły nieprzerwanie, od samego świtania, skoro jeno pierwsze zorze niebo zrumieniły, cały naród tam ciągnął, zaś rzędy chłopów, rozdzianych do koszuli kiej te siodlate bociany, obsiadły łęgi, ostrzyły żeleźca i, błyskając kosami, całe dnie siekły zapamiętale, całe dnie też jeno słyszać było brzęki kos nakuwanych i przyśpiewki dzieuch grabiących.

Zielone, puszyste równe łąk roily się od ludzi a pobręków i gwarów, miotały pasiaste portki, czerwone wełniaki niby makowe kwiaty płonęły w słońcu, piesneczki się rozlegały hukliwie, dzwoniły kosy, buchały śmiechy wesołe i wszędzie szła ochotna, siarczysta robota, a pod každen wieczór, kiej sczerwienione słońce kloniło się nad bory i powietrze zawrzało krzykiem ptactwa, kiej wszystkie zboża i trawy jaże się trzęsły od muzyki świerszczów, a moczary zagrały żabimi rechotami, kiej buchnęły zapachy, jakby cała ziemia była trybularzem, toczyły się po drogach ciężkie, opasłe wozy ze sianem, wracali ze śpiewami kosiarze, a na pożółkłych, zdeptanych wycinkach rozsiadały, się gęsto kopice i stogi, kiej te kumy podufale przysiadając do cichej pogwary, a między nimi

brodziły boćki, czajki kołowały z żałosnym kwileniem i białe mgły wpełzały od bagnisk.

Przez otwarte okna Borynowej chałupy wciskały się te wszystkie głosy ludzi i pól, weselne głosy życia i trudu wraz z kadzielnymi woniami zbóż i łąk, i słońca, jeno Jagusia była głucha na wszystko.

W izbie cicho było i martwo, przez krze, osłaniające od żarów, siał się zielonawy, senny mrok, brzęczały muchy i Łapa, warujący przy gospodarzu, ziewnął niekiedy i szedł się połasić do Jagny, siedzącej całe godziny bez ruchu i myśli, zgoła do słupa podobnej.

Maciej już nie mówił, nie jęczał, leżał spokojnie i tylko cięgiem włóczył oczyma; te jasne ślepie, błyszczące kiej szklane gały, chodziły za nią z takim uporem i tak na wskroś przewiercały kiej zimne noże,

Na próżno się odwracała, na próżno chciała zapomnieć, patrzyły z każdego kąta, w powietrzu się unosiły i świeciły jednak strasznie i tak ciągnące nieprzeparcie, że dawała się na ich wolę, patrząc w nie kieby w przepaście nieprzejrzane.

A niekiedy, jakby wyrywając się ze strasznego snu, błagała żałośnie:

– Dyć tak nie patrzcie, bo mi duszę wywlecziecie, nie patrzcie!

Musiał dosłyszeć, gdyż drżała nieco, twarz mu się kurczyła w jakimś nienowym krzyku, oczy patrzyły jeszcze straszniej i po sinych policzkach toczyły się ciężkimi kroplami łzy.

Uciekała wtedy na świat, strach ją wyganiał.

Patrzyła zza drzew na łąki, pełne narodu i radosnej wrzawy.

I odchodziła z płaczem.

Szła do matki, ale ledwie głowę wetknęła do ciemnej izby, ledwie ją owiały zapach leków, cofała się pośpiesznie:

I znowu płakała.

To wychodziła za dom i niesła się tępkiwymi oczyma po świecie szerokim. I płakała wtedy jeszcze żalniej, smutniej i boleśniej, jako ta ptaszka z połamanyimi skrzydłami ostawiona przez stado, skarzyła się rzewliwie.

I tak bez przemian szły dnie za dniami, Hanka wciąż była zajęta siano-kosami na równi z całą wsią, dopiero trzeciego dnia została w domu od rana.

– Sobota, to już dzisiaj Antek wróci z pewnością! – rzekła radośnie, szukując dom na przyjęcie męża.

Południe już przeszło, a jego jeszcze nie było, Hanka wyglądała za kościół, aż na topolową szlę patrzeć, ale pusto tam było i cicho.

Ludzie śpieszniej zaczeli zwozić siano, gdyż miało się na odmianę, kokoty piały, słońce barzej dopiekało, stronami wisiały ciężkie gradowe chmury i wiatr zrywał się kołujący.

Wyglądały burzy z ulewą, a jeno spadł krótki, chociaż rzęsisty deszcz, w mig wypity przez spieczoną ziemię, że tyle było z niego pociechy, co się odświeżyło powietrze.

Ale wieczór przyszedł nieco chłodniejszy, pachniało sianem i ziemią przemoczoną, po drogach leżały gęste mroki, księżyc jeszcze nie wschodził, niebo

wisiało ciemne i jeno z rzadka poprzebijane gwiazdami, wskroś sadów błyśkały światła chałup i kiej świętojańskie robaczki mrowiły się we stawie; kolacje jedli wszędzie przed progami, ktosik grał na fujarce i śmiechy rozdzwaniały się kajś niekaj, ptaki już zaczynały śpiewać i pola przemówiły cichym strzykaniem koników i głosami przepiórek i derkaczów.

U Borynów tak samo jedli przed chałupą, pod oknem gwarno było i ludno, bo Hanka, że to skończyli kosić, zaprosiła wszystkich, występując ze sutą kolacją: pachniała jajecznica ze szczypiorkiem, różno skrzybotały łyżki, a skrzekliwy głos Jagustynki rozlegał się co chwila, niecąc wybuchy śmiechu. Hanka dokładała co trochę z garów zapraszając, bych se nie żałowali, ale całą duszą nasłuchiwała każdego głosu z drogi, a co chwila biegła wyglądać w opłotki.

Ani śladu Antka, natknęła się tylko raz na Tereskę przywartą do płota i jakby na kogoś czekającą.

Mateusz, nie mogąc się dogadać z Jagusią, mrukliwą dzisiaj i niechętną,tał się ze złości spierać z Pietkiem, gdy Jędrzej przyleciał po siostrę, że matka ją wzywa.

Wkrótce rozeszli się wszyscy, tylko jeden Mateusz coś długo się ociągał, że dopiero w dobry pacierz poszedł.

Po chwili i Hanka wyszła, na darmo wypatrując w ciemnościach, kiej ja doszedł znad stawu jego warkliwy, gniewny głos:

– Czego za mną łazis jak ten pies... nie ucieknę ci... już dosyć nas miela na ozorach... – i coś tam jeszcze przykrzejszego, a w odpowiedzi posypały się rozszlochane słowa i rzęsisty płacz.

Ale Hanki to nie wzruszyło, czekała na męża, to co ją tam mogły obchodzić cudze sprawy? Jagustynka robiła wieczorne porządki, a że dziecko zaczęło coś matyjasić, wzięła je na ręce i pohuśtując zajrzała do chorego.

– Antka ino co patrzeć! – zakrzyczała od proga.

Boryna leżała zapatrzony w lampkę, dymiącą nad kominem.

– Dzisiaj go puścili, Rocho czeka na niego – powtarzała mu w same uszy, stróżując radosnymi oczami jego żrenic, czy pomiarowała, ale snadź i ta nowina nie przedarła się do mózgu, gdyż ani się poruszył, ni spojrzał na nią.

– Może już do wsi wchodzi... może już... – myślała wybiegając co chwila przed dom, a tak była pewna jego powrotu i tak roztrzęsiona oczekiwaniem, że przytomność traciła, wybuchała śmiechem z leda powodu, rozprawiała ze sobą i potaczała się kiej pijana. Ciemnościom powiadała o swoich nadziejach, nawet bydlątkom się zwierzyła przy udoju, bych wiedziały, jako ich gospodarz wracają.

I czekała z minuty na minutę, ale już ostatkami sił i cierpliwości.

Noc się już czyniła, wieś kładła się spać, Jagusia, powróciwszy od matki, zaraz przyległa w pościel, cały dom wkrótce zasnął, a Hanka jeszcze późno w noc warowała przed domem, jaże wybita ze sił i srodze spłakana, pogasiwszy światła też się położyła.

Wszystek świat pograżał się w głębokiej cichości odpoczywania.

Na wsi gasły światła jedne po drugim, jak oczy snem przywierane.

Książyc się wtoczył na granatowe, wysokie niebo, gwiezdnym migotem przesiane, i wzniósł się coraz wyżej, leciał kiej ptak wlekący wskroś pustek srebrzyste skrzydła, chmury spały kajś niekaj, pozwijane w puszyste, białawe kłęby.

Zaś na ziemiach wszelkie stworzenie uznojone legło w cichy i słodki sen, jeno ptak jakiś tu i owdzie śpiewał rześiste piosneczki, jeno wody szemrały cosik jakby przez sen, a drzewiny, pławiące się w księżycowych brzaskach, zadrgały niekiedy, jakby się im dzień marzył, czasem pies warknął albo przelatujący lelek zatrzeptał skrzydłami, a niskie opary jęły z wolna i troskliwie przysłaniać pola kieby tę mać utrudzoną.

Spod ledwie rozeznanych ścian i ze sadów rozchodziły się ciche dychania, ludzie spali na powietrzu, powierzając się z dufnością nocy.

I w Borynowej izbie leżała senna cichość, świerszcz jeno strzykał pod kominem i Jagusine oddechy trzepały się kiej skrzydła motyle.

Noc musiała być już późna, pierwsze kury zaczęły piać, gdy naraz Boryna poruszył się na łóżku jakby przecykając, wraz też i książyc uderzył w szyby i chlusnął oblewając mu twarz srebrzystym wrzątkiem światła.

Przysiadł na łóżku i kiwając głową a robiąc usilnie grdyką, chciał cosik powiedzieć; ale mu jeno zabulgotało w gardzieli.

Siedział tak dość długo, rozglądając się nieprzytomnie, a niekiedy gmerząc palcami we świetle, jakby chcąc zebrać w garścię ową rozmigotaną rzekę księżycowych brzasków, bijącą mu w oczy.

– Dnieje... pora... – zamamrotał wreszcie, stojąc na podłodze.

Wyjrzał oknem i jakby się budził z ciężkiego snu, zdało mu się, że to już duży dzień, że zaspał, a jakieś pilne roboty czekają na niego...

– Pora wstawać, pora... – powtarzał, żegnając się wielekość razy i zaczynając pacierz rozglądał się zarazem za odzieniem, po buty sięgał, kaj zwykły były stoić, ale nie nalazłszy niczego pod ręką, zapomniał o wszystkim i błądził bezradnie rękoma dokoła siebie, pacierz mu się rwał, iż jeno niektóre słowa mamał bezdźwięcznie.

Skołtuniły mu się naraz w mózgu wspominki jakichś robót, to sprawy dawne, to jakby odgłosy tego, co się dokoła niego działało przez cały czas choroby, przesiąkało to w niego w strzępach nikłych, w bladych przypomnieniach, w ruchach zatartych jak skiby na rżyskach i budziło się teraz nagle, kłębiło w mózgu i na świat parło, że porywał się co chwila za jakimś majakiem, lecz nim się go uczepił, już mu się rozlaził w pamięci jako te zgniłe przedze, i dusza mu się chwiała, kiej płomień nie mający się czym podsycić.

Tyle jeno teraz wiedział, co się może śnić o pierwszej zwieśnie drzewom poschniętym, że pora im przecknąć z drętwicy zimowej, pora nabrane chlusty wypuścić ze siebie, pora zaszumieć z wichrami weselną pieśń życia, a nie wiedzą, że płone są ich śnienia i próżne poczynania...

Za czym cokolwiek robił, czynił, jako ten koń po latach chodzenia w kieracie czyni na wolności, że cięgiem się jeno w kółko obraca z przywyku.

Maciej otworzył okno i wyjrzał na świat, zajrzał do komory i po długim

namyśle pogrzebał w kominie, zaś potem, jak stał, boso i w koszuli, poszedł na dwór.

Drzwi były wywarте, całą sień zalewało księżyckie światło, przed progiem spał Łapa, zwinięty w kłębek, ale na szelest kroków przebudził się, zawarczał i poznawszy swojego poszedł za nim.

Maciej przystanął przed domem i skrobiąc się w ucho ciężko się głowił, jakie go to pilne roboty czekają?...

Pies radośnie skakał mu do piersi, pogładził go po dawnemu, rozglądając się frasobliwie po świecie.

Widno było jak w dzień, księżyc wynosił się już nad chałupą, że modry cień zesuwał się z białych ścian, wody stawu polśniewały kiej lustra, wieś leżała w głębokim milczeniu, jedne ptaszyska, co się wydzierały zapamiętale po gąszczach.

Z nagła przypomniało mu się cosik, bo poszedł śpieszno w podwórze, drzwi wszystkie stały otwarte, chłopaki chrapały pod ścianami stodoły, zajrzał do stajni, poklepując konie, jaże zarżały, potem do krów wsadził głowę, leżały rzędem, że ino im zady widniały we świetle; to spod szopy zachciał wóz wyciągnąć, już nawet porwał za wystający dyszel, ale dojrzawszy błyszczący plug pod chlewami, do niego pośpieszył i nie doszedłszy całkiem zapomniał.

Stanął w pośrodku podwórza, obracając się na wszystkie strony, bo mu się wydało, że skądciś wołają.

Żuraw studzienny wynosił się tuż przed nim, cień długi kładąc.

– Czego to? – pytał nasłuchując odpowiedzi.

Sad, porznięty światłami, jakby zastąpił mu drogę, srebrzące się liście szemrały cosik cichuśko.

– Kto me woła? – myślał dotykając się drzew.

Łapa, chodzący wciąż przy nim, zaskomlał cosik, że przystanął, westchnął głęboko i rzekł wesoło:

– Prawda, piesku, pora siać...

Ale w mig i o tym przepomniał; rozsypywało mu się wszystko w pamięci kiej suchy piasek w garściach, jeno że wciąż nowe wspominki popychały go znów gdzieś naprzód; motał się w one złudy jak to wrzeciono w nić uciekającą wiecznie, a cięgiem na jednym miejscu.

– Juści... pora siać... – powiedział znowu i ruszył raźnie kole szopy opłotkami wiedącymi na pole, natknął się na bróg ów nieszczęsny, spalony jeszcze zimą i już postawiony teraz na nowo.

Chciał go zrazu wyminać, lecz nagle odskoczył, rozwidniło mu się na mgnienie, błyskawicą rzucił się wstecz czasu, wyrywał z płota kołek i ujawszy go oburącz kiej widły i z nasrózoną twarzą rzucił się na słupy, gotowy bić i zabijać, lecz nim uderzył co bądź, wypuścił kołek bezradnie.

Za brogiem, od samej drogi a pobok ziemniaków, ciągnął się długi szmat podorówki, przystanął przed nim wodząc zdumionymi oczyma.

Księżyc już był w pół nieba, ziemie pławiły się w przymglonych brzaskach i leżały operlone rosami, jakby zasłuchane w milczeniu.

Nieprzenikniona cichość biła z pól, zamglone dale łączyły ziemię z niebem, z łąk pełzały białawe tumany i wlekły się nad zbożami kiej przedze, obtulając je niby ciepłym, wilgotnym kożuchem.

Wyrosłe, zielonawe ściany żyta pochylały się nad miedzędą pod ciężarem kłosów, zwisających kieby te rdzawe dzioby piskląt, pszenice szły już w słup, stały hardo, lśniąc czarniawymi piórami, zaś owsy i jęczmiona, ledwie rozkrzewione, zieleniały kiej łąki w płowych przesłonach mgieł i światła.

Drugie kury już piały, noc była późna, pola, pograżone w głęboki sen odpoczywania, jakby dychały niekiedy cichuńskim chrzestem i jakimś echem dziennych zabiegów i trosk – jak dycha mać, kiej przylegnie wpośród dzieciątek, dufnie śpiących na jej łonie...

Boryna naraz przykłęknął na zagonie i jał w nastawioną koszulę nabierać ziemi, niby z tego wora zboże naszykowane do siewu, aż nagarnawszy tyla, iż się ledwie podźwignął, przeżegnał się, spróbował rozmachu i począł obsiewać...

Przychylił się pod ciężarem i z wolna, krok za krokiem szedł i tym błogosławiającym, półkolistym rzutem posiewał ziemię na zagonach.

Łapa chodził za nim, a kiej ptak jaki spłoszony zerwał się spod nóg, gonił przez chwilę i znowu powracał na służbę przy gospodarzu.

A Boryna, zapatrzony przed się w cały ten urokliwy świat nocy zwiessowej, szedł zagonami cicho, niby widmo błogosławiające każdej grudce ziemi, każdemu źdzbłu, i siał – siał wciąż, siał niestrudzenie.

Potykał się o skiby, płatał we wyrwach, niekiedy się nawet przewracał, jeno że nic o tym nie wiedział i nic nie czuł kromie tej potrzeby głuchej a nieprzepartej, bych siać.

Szedł aż do krańca pól, a gdy mu ziemi zabrakło pod ręką, nowej nabierał i siał, a gdy mu drogę zastąpiły kamionki a krze kolczaste, zwracał.

Odchodził daleko, że już ptasie głosy się urywały i kajś w mglistych mrokach zginęła cała wieś, a obejmowało płowe, nieprzejrzane morze pól, ginął w nich kiej ptak zabłakany lub kiej dusza odlatująca ze ziemie – i znowu się wyłaniał bliżej domów, w krąg ptasich świergotów powracał i w krąg zamilkłych na chwilę trudów człowiecznych, jakby wynoszony z nawrotem na krawędź żywego świata przez chrzestliwą falę zbóż...

– Puszczać, Kuba, brony a letko! – wołał niekiedy niby na parobka.

I tak przechodził czas, a on siał niezmordowanie, przystając jeno niekiedy, bych odpocząć i kości rozciągnąć, i znowu się brał do tej płonej pracy, do tego trudu na nic, do tych zbędnych zabiegów.

A potem, kiej już noc ździebko zmętniała, gwiazdy zbladły i kury zaczynały piać przed świtaniem, zwolniał w robocie, przystawał częściej i zapomniawszy nabierać ziemi pustą garścią siał – jakby już jeno siebie samego rozsiewał do ostatka na te praojcowe role, wszystkie dni przeżyte, wszystek żywot człowieczy, który był wziął i teraz tym niwowem świętym powracał i Bogu Przedwiecznemu.

I w oną żywota jego porę ostatnią cosik dziwnego zaczęło się działać: niebo poszarzało kiej zgrzebna płachta, księżyca zaszedł, wszelkie światłości pogasły, że cały świat oślepł nagle i zatonął w burych skoltunionych topielach, a coś zgoła

niepojętego jakby wstało gdziesik i szło ciężkimi krojcam i wskroś mroków, że ziemia zdała się kolebać.

Przeciągły, złowróżny szum powiał od borów.

Zatrzesły się drzewa samotne, deszcz poschniętych liści zaszemrał po kłosach, zakołyzały się zboża i trawy, a z niskich, rozdygotanych pól podniósł się cichy, trwoźny, jękliwy głos:

– Gospodarzu! Gospodarzu!

Zielone pióra jęczmion trzęsły się jakby w płaczu i gorącymi całunkami przylegały do jego nóg utrudzonych.

– Gospodarzu! – zdały się skamleć żyta zastępujące mu drogę i trzęsły rosistym gradem lez. Jakieś ptaki zakrzyczały żałosnie. Wiater załkał mu nad głową. Mgły owijały go w mokrą przedzę, a głosy wciąż rosły, olbrzymiały, ze wszystkich stron biły jękliwie, nieprzerwanie:

– Gospodarzu! Gospodarzu!

Dosłyszał wreszcie, że rozglądając się wołał cicho:

– Dyć jestem, czego? co?...

Przygluchło naraz dokoła, dopiero kiej znowu ruszył posiewać ociężała już i pustą dłonią, ziemia przemówiła w jeden chór ogromny:

– Ostańcie! Ostańcie z nami! Ostańcie!...

Przystanął zdumiony, zdało mu się, że wszystko ruszyło naprzeciw, pełzały trawy, płynęły rozkołypane zboża, opasywały go zagony, cały świat się podnosił i walił na niego, że strach go porwał, chciał krzyczeć, ale głosu już nie wydobył ze ścisniętej gardzieli, chciał uciekać, zabrakło mu sił i ziemia chwyciła za nogi, płatały go zboża, przytrzymywały bruzdy, łapały twarde skiby, wygrażały drzewa zastępujące drogę, rwały osty, raniły kamienie, gonił zły wiater, błąkała noc i te głosy, bijące całym światem:

– Ostańcie! Ostańcie!

Zmartwiał naraz, wszystko przycichło i stanęło w miejscu, błyskawica otworzyła mu oczy z pomroki śmiercinej, niebo się rozwarło przed nim, a tam w jasnościach oślepiających Bóg Ocic, siedzący na tronie ze snopów, wyciąga ku niemu ręce i rzecze dobrotliwie:

– Późniże, duszko człowiecka, do mnie. Późniże, utrudzony parobku...

Zachwiał się Boryna, roztworzył ręce, jak w czas Podniesienia:

– Panie Boże zapłać! – odrzekł i runął na twarz przed tym Majestatem

Przenajświętszym.

Padł i pomarł w onej łaski Pańskiej godzinie.

Świt się nad nim uczynił, a Łapa wył długo i żałosnie...

CZEŚĆ IV

LATO

Rozdział 37

I tak się ano było zmarło Maciejowi Borynie.

Zaś w chałupie zaspali ździebko z powodu niedzieli, jaże dopiero Łapa przebudził ich szczekaniem, bo tak ujadał, tak wył, tak ciskał się do drzwi, a kiey mu otworzyli, tak szarpał za przyodziewy i wylatywał obzierając się, czy za nim lecą, że Hankę jakby cosik tknęło.

– Wyjrzyj no, Józka, czego ten pies chce.

Poleciała za nim w dobrej myśle, swywoląc po drodze.

Doprowadził ją do ojcowskiego trupa.

Wrzask ci straszny podniósła, zbiegły się wnet wszyscy na pole do starego, ale już całkiem widział się być zeskrzytwiałym, leżał na twarzy, jak był padł w skonania czasie, a rozkrzyżowany kieby w tym ostatnim dusznym i gorącym pacierzu.

Zniesiono go do chałupy, próbując jeszcze ratować.

Ale na darmo poszły starunki, próżne już były wszelakie pomoce i zabiegi, trup ci to był jeno, zimny trup człowiekowy.

Srogi lament powstał w chałupie, Hanka rozkrzyczała się wniebogłosy, Józka z rykiem tłukła się o ściany, Witek buczał wraz z dziećmi, nawet Łapa wył i szczekał w opłotkach, tylko jeden Pietrek, co się był pokręcił tu i owadzie, wyjrzał na słońce i spać poszedł do stajni.

A Maciej leżał na swoim łóżku, rozciagnięty i sztywny, z rozdziawioną i uwalaną w ziemię gębą, podobien zgoła do zeschłej na słońcu grudy ziemi lebo pnia spróchniałego; w zeszytnialych garściach zaciskał piach; zaś oczy otwarte szeroko patrzyły z takim zachwyceniem, a tak kajś daleko, jakoby w niebo już na ścieżaj wywarte.

Ale taka straszna groza śmierci biła od niego i taka przejmująca lutość, jaże go płachtą przykryli.

Ze zaś w mig rozniesło się po wsi, to ledwie co słońce wyniesło się chyla tyla nad chałupy, a już ludzie lecieli na przewiadły; raz po raz wchodził ktosik, unosił płachty, zazierał mu w oczy, przykłekał i pacierz mówił, zaś drudzy lamiąc rozpacznie ręce przystawali w żałobnej cichości, do cna w sobie struchleli z onej Bożej przemocy nad człowiekiem żywotem.

Jeno te żałosne lamenty sierot nie ścichały ani na chwilę, roznosząc się na całą wieś.

Dopiero kiej Jambroż nadszedł, wypędził wszystkich przed dom, a izbę zamknął, by wespół z Jagustynką i Jagatą, która się była przywlekła z tym ochfiarnym pacierzem, wziąć się do obrządzania umarlaka. Ochotnie on to zawsze robił i z niemałymi przekpinkami, ale dzisia było mu czegoś na sercu ciężko.

– Tyla ano człowieczej szczęśliwości! – mamrotał rozdziewając zmarłego.
 – Kostucha, kiej się jej spodoba, ułapi cię za grdykę, praśnie w pysk, zadrzess giry na księżą oborę i oprzej się!

Nawet Jagustynka była jakaś markotna, bo wyrzekła żałośnie:

– Tyrał się jeno chudziaczek po świecie, to lepiej, co i pomarł.
 – A juści, bo mu to jaka krzywda była!
 – Ale i dobrości też nażył niewielu.
 – Któź to jej zażywa do syta! Coby największy dziedzic, coby nawet sam król, a kłopotał, a zabiegał, a cierzpiał będzie.
 – Tyle jeno było jego, co głodu nie zaznał a chłodu.
 – Co to głód, matko. Turbacje gryzą barzej wszystkiego.
 – Prawda, czym to sama nie praktyk! A jemu Jagusia zapiekała do żywego mięsa, dzieci też nie żałowały.
 – Dzieci miał dobre i nijakiej krzywdy od nich nie zaznał – wtrąciła Jagata przerywając głośne modły.
 – Pilnujcie lepiej pacierza. Hale, żałośćce wyciąga za nieboszczyka, a uszów dobrze nadstawia na nowinki – warknęła Jagustynka.
 – Bo złe dzieci tak by się nie biadoliły. Posłuchajcie ano...
 – Bych się waju tylachna ostało po kim, to byście się do siódmego potu wydzierali nie żałując gardzieli.
 – Cichajta! Jagusia bieży! – przyciszył Jambroż.
 Jaguś wnet wpadła do izby i stanęła w pośrodku kiej wryta, nie mogąc wykrztusić ani słowa.

Właśnie byli Macieja przyodziewali w czystą koszulę.

– Pomarli! – jęknęła wreszcie wtapiając w niego zestrachane, nieprzytomne oczy. Strach ją chycił za gardło i serce jakby się zakrzepło na lód, że ledwie dychać poredziła.
 – Nie wiedzieliście to? – pytał Jambroż łagodnie.
 – U matki spałam, a Witek co ino przyleciał powiedzieć. Nie żyje to naprawdę? – zapытаła nagle, przystępując do niego.
 – Juści, co nie do ślubu go rychtujem, a jeno do trumny.

Nie mogła jeszcze zrozumieć, wsparła się o ścianę, gdyż się jej widziało, jakoby ją morzył ciężki śpik i zmora dusiła, a ona nie poredzi się przebudzić, jeno się kala cała w potach i w męce strachu. I co trochę wychodziła z izby i powracała nie mogąc oderwać oczów od trupa, i co trochę zrywała się kajś uciekać, a ostawała, i co trochę leciała za dom, na przełaz i nic nie widzący patrzyła po polach albo siadała na przyźbie wpodle Józki, która buczała drąc włosy i krzycząc żałośnie:

– O mój tatulu jedyny! O mój tatulu!

Juści, co wszystko obejście i dom pełne były tych płaczów i lamentliwych

szlochań, a ona tylko jedna, chocia się w niej trzęsła każda kosteczka i jakieś ciężkie bolenie spierało pod piersiami, nie puściła ni jednej łzy, nie poredziła krzyczeć, a jeno chodziła błędna, świecąc oczami zapiekłymi w zgrozie.

Szczęściem, że Hanka wrychle się opamiętała i chociaż jeszczech popłakuje, a już dawała baczenie na wszystko i rządziła jak zwykle, że kiej przylecieli kowalowie, całkiem była ostygła.

Magda wybuchała płaczem, a jeno kowal rozpytywał.

Opowiedziała po porządku, jak się to stało.

- Dobrze, co mu Pan Jezus dał lekką śmierć! – szepnął.
- Tylachna wycierpiała, to mu się należała.
- Chudziaszek, na pole jaże uciekał przed kostuchą!
- A z wieczora zaglądałam do niego, to leżał se cicho jak zawdy.
- I nie przemówił, co? – pytał trąc suche oczy.
- Ani tego słowa, ogarnęłam mu pierzynę, dałam pić i poszłam.
- I sam wstał! Może by jeszczech nie pomarli, żeby go kto pilnował – jęknęła Magda przez głębokie szlochania.

– Jagusia sypiała u matki, bo stara ciężko chora, zawdy tak.

– Tak już miało być, to i tak się stało! Tyla się nachorzał, jakże, toć więcej niżli kwartał! A komu nie do zdrowia, to lepsza prędka śmierć. Trza Panu Bogu dziękować, co się już nie morduje – wyrzekł.

– Juści, a sami wiecie, co to zrazu kosztowały dochtory, co leki, a na nic poszło wszystko.

- Bo jak kto na śmierć chory, temu nie pomogą dochtory.
- Taki gospodarz, taki mądrala, mój Jezu! – biadoliła Magda.
- A mnie jeno żal, co Antek nie zdążył do żywego.
- Nie dzieciuch, to płakał nie będzie. O pochowku pilniej pomyśleć.
- Prawda, a tu jakby na złość i Rocha nie ma.
- Poredzimy se sami. Nie frasujcie się, już ja wszystko wyrychuję.

Odpowiadał kowal, któryen chociaż twarz pokazywał frasobliwą, a w sobie cosik drugiego taił, gdyż niby to wzdychał, niby to żałował i łzy obcierał, a w oczy nie patrzył. Wziął się Jambrożowi pomagać i ubiery ojcowe szykować, a długo myskował w komorze pomiędzy motkami przedzy i w rupieciach, to po kątach szukał, to jaże na góre właził niby to po buty, które tam wisiały. Wzdychał jucha kiej miech, pacierze trzepał głośniej niżli Jagata i wypominał dobroście nieboszczyka, ale oczy mu cięgien szukały czegoś po izbie, a same ręce lazły pod poduszki lebo we słomie lóżka chciwie bobrowały.

Aż Jagustynka ozwała się kąśliwie:

– Byście tam czego uschniętego nie naleźli... a najdzicie, to trzymajcież, bo waju uciecze z garści, ślizgie...

– Kogo nie piecze, temu nie uciecze! – mruknął i już szukał otwarcie, kaj jeno mógł, nawet nie bacząc na organistowego Michała, któryen przyleciał zzzajany po Jambrożu.

– Chodźcie do kościoła, przywieźli do chrztów czworo dzieci.

– Niech poczekają, nie ostawię rozbabranego.

– Wyręczę was, idźcie, Jambroży – namawiał kowal, jakby chcąc się go pozbyć.

– Ochfiarowałem się, to i zrobię. Nieprędko trafi mi się drugi taki gospodarz. Zrób w kościele, co potrza, Michał, wyręcz mnie, a niech chrzestni ołtarz obejdą z zapalonymi świecami, to ci grosz jaki kapnie. Na organistę się uczy, a przy głupim chrzcie jeszcze usłużyć nie poredzi – ozwał się za nim wzgardliwie.

Hanka przywiedła Mateusza, bych wziął miarę na trumnę.

– Jeno mu domowiny nie żałuj, niechta chudziak rozeprze się choćby po śmierci – powiedział Jambroż smutnie.

– Mój Jezu, za życia to ciasno mu było i na włókach, a teraz i we czterech deskach się zmieści – szepnęła Jagustynka, zaś Jagata przerywając pacierze jąkała płaczliwie:

– Gospodarzem se był, to i gospodarski pochówek miał będzie, a biedny człowiek to nawet nie wie, pod jakim płotem tę ostatnią parę puści. Bych ci światłość wiekuista! Bych ci... – zaniesła się znowu.

A Mateusz jeno głową pokiwał, odmierzył trupa, pacierz zmówił i wyszedł, a chociaż to była niedziela, zabrał się wnet do roboty; wszelaki porządek stolarski znajdował się w chałupie, a suche dębowe deski już z dawną na górze czekały.

Wnet ci wyrychtował warsztat w sadzie i robił poganiając ostro Pietrka przysłanego mu do pomocy.

Dzień się już był wyniósł dawno, słońce świeciło wesołe i palące, że gorąc zaraz od śniadania jał przypiekać galancie; jaże wszystkie sady i pola jakby się z wolna pograżały w tym rozbełkotanym, białawym wrzątku rozprażonego powietrza.

Pomdrałe drzewiny poruchiwały niekiedy listkami, kieby tym skrzydłem ptak tonący w spiekocie, świąteczna cichość objęła całą wieś, jedne jaskółki, co świegoliły zajadlej śmigając nad stawem kiej oszalałe, zaś po drogach w szarych tumanach kurzawy jeły turkotać wozy i ludzie ze wsi pobliskich ściągali ku kościołowi, że co trochę ktosik zwalniał koni lub przystawał przed Borynami, kaj siedziała rozpłakana rodzina, pochwalił Boga i westchnął żałośnie, zazierając do środka przez wywarте drzwi a okna.

Jambroż uwijał się i śpieszył aż do potu z obrządzaniem umarłego, już byli łóżko wynieśli do sadu i pościele porozwieszali po płotach, gdy jał wołać na Hankę, aby przyniesła jałowcowych jagód do wykadzenia izby.

Jeno nie dosłyszała i ocierając te jakieś ostatnie łzy, co same skapywały, cięgiem już patrzyła na drogę, spodziewając się leda chwila Antka.

Godziny jednak przechodziły, a jego nie było, w końcu chciała już posyłać do miasta Pietrka na przewiadły.

– Konia jeno zmacha i niczego się nie przewie... juści – tłumaczył Bylica, który był właśnie nadszedł z Weronką.

– Przeciech urzęda cosik wiedzą?

– Juści... wiedzą... ale raz, co dzisia zamkniete, bo niedziela, zaś po drugie, co się przez smarowania nikaj nie dociśnie.

- Dyć już nie wstrzymam – skarżyła się przed siostrą.
- Jeszcze się nim nacieszycie, jeszcze się wama da we znaki – syknął kowal oglądając na Jagusię, siedzącą pod ścianą.
- By ci ten zły ozór skołcał – mruknęła.
- Po dybkach ciężą kulasy, to niełacno pośpieszać – dorzucił urągliwie, zeżlony daremnym poszukiwaniem pieniędzy.

Nie odrzekła, wyglądając znowu na drogę.

Właśnie przedzwaniali na sumę i Jambroż zbierał się do kościoła, przykazując Witkowi wysmarowanie sadłem Borynowych butów, gdyż się tak zeschły, co nie sposób było wzuć mu je na nogi.

Kowal wraz z Mateuszem ponieśli się kajś na wieś, a Weronka zabrawszy ojca i Hanczyne dzieci też poszła, w chałupie остали się jeno same kobiety i Witek, który ociągle smarował buty, siennie je nagrzewając przed kominem, a co trochę leciał spojrzenie na gospodarza lub na Józkę chlipiącą coraz ciszej.

Na drogach ustał wszelki ruch, ludzie już przeszli do kościoła, zaś u Borynów zrobiło się całkiem cicho, tyle jeno, co przez wywarłe drzwi a okna głos Jagaty, odmawiającej litanię za umarłego, rozniósł się kiej to ptasie ćwierkanie wraz z kłębami jałowcowego dymu, jakim Jagustynka wykadzała izby i sienie.

Pokrótkce i nabożeństwo snadź się rozpoczęło, gdyż od kościoła jely się rozkrążać w przypołudniowej cichoci śpiewy a organowe granie tym jakimś górnym, dalekim, a słodkim trzepotem.

Hanka, nie mogąc sobie nikaj naleźć miejsca, poszła jaże na przełaz, bych odmówić pacierze.

– I pomarli se ano, pomarli! – rozmyślała żałosnie, przesuwając ziarna różańca, ale pacierz jeno niekiedy przychodził na wargi, boć w głowie i sercu miała jakoby ten kołtun zwity zmyśleń przeróżnych a strachań niemałych.

– Trzydzieści dwie morgi, a pańniki, a las, a budynki, a lewentarze, tyłachne gospodarstwo! – westchnęła ogarniając z lubością szerokie pola i ten cały świat Boży.

– Źeby tak pospłacać i ostać na wszystkim! Być, jak ociec byli! – Pycha ja rozparła z nagła, hardo spojrzała w samo słońce, prześmiechnęła się znacząco i z sercem pełnym słodkich nadziei jela szeptać słowa różańca.

– Ale od półwłóczka nie ustapię; pól chałupy też moje i tych królów mlecznych nie popuszcę z garści – wyrzekła nieco żalnie.

Zamodliła się znowu na długą chwilę, powłócząc rozeżwionymi oczami po ziemiach, stojących we słońcu kieby w tej złotawej przyodziewie; wykłoszone, bujne żyta gmerały rdzawymi wiśiorami, czarniawe jęczmiona polsniewała kiej ta woda głęboka, zaś jasnozielone owsy, gęsto przerosłe żółtą ognichą, pławiły się trzepotliwie w cichym, nagrzanym powietrzu. Jakiś ptak wielgachny ważył się nad rozkwitłą koniczyną, co niby okrwawiona chusta leżała na sklonie wyżni. Kajś niekaj boby tysiącami białych ślepiów stróżowały przy ziemniakach, a tu i owdzie na dołkach lny niebieściły się bledziuśkim kwiatem, niby te przymrużone od blasków dziecińskie oczy.

Bardzo cudnie było na świecie, słońce ogrzewało coraz barzej i ciepło, sy-

cone zapachem kwiatów, co tliły się nieprzeliczone we zbożach i wszędzie, zwiewało z pól taką lubią, żywiącą mocą, jaże dusze rozpierało radością i same łzy cisnęły się do oczów.

– Świętaś ty i rodzona! Święta – wyrzekła pochylając głowę.

Sygnaturka zaświergotała w powietrzu kiej ten ptaszek.

– Za Twoją to sprawą wszycko na świecie, mój Jezu kochany! Za Twoją!

– szepnęła gorąco bierąc się z powrotem do pacierza.

Kajś w pobliżu cosik zatrzeszczało, obejrzała się uważnie; pod wiśniami o płot pleciony wsparta stojąca Jagusia, jakoś smutnie wzdychająca.

– Że to ni minuty spokoju! – zabiadała Hanka, gdyż przypominki chłasnęły ją kiej te parzące pokrzywy. – Prawda, dyć ona ma zapis! – przypomniała sobie. – Całe sześć morgów! Złodziejka jedna! – Aż ją w dołku sparło ze złości. Odwróciła się plecami, jeno co już nie poredziła zebrać się na modlitwę, bo dawne urazy i żale opadły ją kiej te złe, rozszczekane psy.

Południe już przechodziło, chude cienie jęki wypełzały spod drzew i domów, a we zbożach, co się ździebko kloniły za słońcem, zagrały z cicha koniki polne, bąk też kajś niekaj zahuczał i przepiórki odzywały się po swojemu.

Ale upał wzmagał się coraz barzej i prażył już niemiłosiernie.

Suma się wnet skończyła i nad stawem jęki gęsto przysiadać kobiety do zezuwania trzewików, zaś drogi tak się zamrowiły ludźmi, wozami a gwarem, że Hanka śpiesznie powróciła do chałupy.

Boryna już był całkiem wyrychtowany.

Leżała w pośrodku izby, na szerokiej ławie, nakrytej płachtą i obstawionej płonącymi świecami, juści, co wymyty był, wyczesany i ogolony do czysta, jeno na policzku miał długą zadrę od Jambrożowej brzytwy, zaledzioną papierem. Ubier też miał wdziany co najlepszy: białą kapotę, którą se był sprawił na ślub z Jagusią, portki pasiące i buty prawie całkiem nowe.

W spracowanych, wyschlących rękach trzymała obrazik Częstochowskiej, pod ławą stała balia z wodą, bych przechładzać powietrze, zaś na glinianych pokrywach dymiły jałowcowe jagody zapełniając izbę kieby tą mgłą modrawą, w której wynosił się straszliwy majestat śmierci.

I leżał se tak paradnie w onej trupiej cichości Maciej Boryna, człek sprzedliwy i mądry, chrześcijan prawy, gospodarz z dziada pradziada i pierwszy bogacz we wsi.

Pod dachem ojców przyłożył se po raz ostatni głowinę strudzoną; kiej ten ptak na wyraju, nim weźmie lot podniebny, a poniesie się tam, kaj od wiek wieka wszystkie odlatują.

Gotowy ci już był do pożegnań znajomków a powinowatych i gotowy do onej drogi dalekiej.

Już mu się ano dusza korzyła przed sądem Pańskim, a jeno ten jego trup lichy, ta człowiecza zewłoka, prózna żywiącego dechu, leżała jakby prześmiechaając się leciuśko wśród świąteł, dymów i modłów nieustannych.

A ludzie szli już a szli tym ciągiem nieskończonym; kto wzdychał żałośnie, kto się bił w piersi i modlił gorąco, kto zaś medytował kiwając smutnie głową

i obcierając tę ciężką, żalną łzę, że szmer pacierzy, ściszone szlochy i pogwary wzdychliwe trzęsły się kiej te przejmujące siąpania deszczów jesiennych. A ludzie wchodzili i wychodzili bez przerwy; szli gospodarze i komornicy, szły kobiety i dzieuchy, szli starzy i młodzi, całe Lipce tloczyły się w izbie i w sieniach, zaś do okien cisnęło się tyla dzieci i tak swywoliły, jaże Witek nie poredząc ich rozegnać poszczuł psem, ale Łapa go nie posłuchał, trzymał się dzisiaj Józki, a niekiedy biegał dokoła chałupy i wył kiej ten głupi.

Nad całą wsią zaciężyła ta śmierć Borynowa; dzień był przeciek śliczny, rozsłoneczniony, pachnący zwiesną i luby, że nie wypowiedzieć, a dziwny smutek owiewał chałupy i dziwna cichość zaległa wszystkie drogi. Ludzie chodzili osowiali, markotni a srodze strapieni, każdy jeno wzdychał żałosnie, rozwodził ręce i zadumywał się nad człowieczą smutną dolą.

Wielu, którzy żyli z nieboszczykiem w przyjacielstwie, zostało przed chałułą, kaj już niektóre gospodynie pocieszały Hankę, Magdę i Józkę, poczciwie popłakując wraz z nimi, a sielnie się wyżałając, nad sierotami.

Jeno do Jagusi nikto nie przystępował z tym dobrym, pocieszającym słowem, juści, co ta była niegładna użalań się nad sobą, ale zawdy tak ją zabolało to opuszczenie, że uciekła do sadu i zaszywszy się w gęstwę, siedziała tam całe godziny nasłuchując jeno Mateuszowej roboty kole trumny.

- Że to się jeszcze śmie pokazywać na oczy! – syknęła za nią wójtowa.
- Poniechajcie! Nie pora na takie wypominki! – wyrzekła któraś.
- I niech ją tam Pan Jezus sądzi – dodała Hanka łagodnie.
- Wójt ta wasze docinki dobrze jej wynadgrodzi! – zaśmiała się kowal. Szczęściem, że przysłali po niego od młynarza, gdyż wójtowa rozczapierzała się kiej indyczka, gotowa zrobić kłótnię.

Kowal jeno gruchnął rechocącym śmiechem i polecał, a one ostały, pogadując już mało wiele o różnościach, a coraz ciszej i senniejszej, jakby z tych ciężkich turbacji albo samego gorąca, co już doskwierało zgoła nie do zniesienia. Parno się przy tym robiło i dziwnie duszno, nie powiał wiater bych najlżejszy, że ni jeden listek i ni jedno źdźbło się nie zaruchało, a chociaż przeszło już spory kawał czasu od południa; to jednak słoneczny war lał się jeszcze żywym ogniem i tak przypiekał, jaże ściany płakały żywicą i więdły pomdlałe chwasty i kwiaty.

Ryk się naraz wydarł przeciągły i teskliwy; jakiś chłop prowadził krowę po drugiej stronie stawu.

- Pewniakiem do księżego byka! – ozwała się Płoszkowa goniąc oczami krowę, szarpiącą się na postronku.
- Młynarz do niego jeszczek lepiej ryczy, jeno co przez złość! – podjęła Jagustynka, ale żadnej już się nie chciało mówić.

Siedziały rozczapierzone kieby te kwoki w piasku, ledwie już dysząc z gorąca. Rozbierał je upał, cichość i ten płakliwy, nieustający głos Jagaty modlącej się przy umarłym.

Dopiero kiej przedzwonili na nieszpory, rozeszły się do domów, a Hanika posłała za kowalem, bych szedł z nią do proboszcza ugodzić się o pogrzeb ojcowy.

Witek rychło powrócił, ale sam.

– Hale, kiej się bojałem przystąpić, bo Michał se siedzą z dziedzicem u młynarza i piją arbate – powiadał zziajany.

– Z dziedzicem?

– A juści, przeciek go znam! Arbate se piją i placek pojadają, dobrze widziałem. A ogiery stoją w cieniu i jeno kulasami przebierają.

Zdziwiła się temu, ale po nieszporach, nie doczekawszy się kowala, ogarnęła się świątecznie i poszła z Magdą na plebanię.

Proboszcza nie było na pokojach, choć wszystkie drzwi i okna stały powywierane; przysiadły czekać, ale po jakimś czasie dziewczka powiedziała, że ksiądz w podwórzu i kazał je zawałać.

Siedziała se w cieniu pod płotem, a w pośrodku podwórza, kole niezgorszej krowiny, którą chłop trzymał krótko na postronku, kręcił się z rykiem tęgi, srokaty byk, że ledwie go parob utrzymał na łańcuchu.

– Walek! Poczekaj jeszcze, niech nabierze większej ochoty! – krzyknął proboszcz i wycierając spoconą lysinę, przywołał do siebie kobiety i jał wypytywać o wszystko, pocieszać i krzepić miłośernie, a kiej go zagadnęły o pogrzeb i koszty; przerwał im ostro i niecierpliwie:

– O tym potem. Nie zdzieram skóry z ludzi. Maciej był pierwszym we wsi gospodarzem, to i pogrzeb musi mieć nie lada jaki. No, mówię, nie lada jaki! – powtórzył groźnie, po swojemu.

Za nogi jeno go obląpiły, nie śmiejąc się już w niczym przeciwić.

– Ja wam tu dam! Widzicie ich, zbereźniki! – krzyknął na organiściaków, zazierających spoza płotów. – Cóż, jak się wam podoba mój byczek, he?

– Śliczności! Lepszy od młynarzowego! – przytakiwała Hanka.

– Tak mu do mojego, jak wołu do karety! Przyjrzyjcie mu się! – podprowadził je bliżej, klepiąc z lubością byka, który rwał się już do krowy jak wściekły.

– Co za kark! A jaki grzbiet, jakie to ma piersi! Smok, nie byk! – wołał, jaże przysapując z radości.

– Juści, jeszcze takiego nie widziała.

– He, prawda! Czysty holender, trzysta rubli kosztuje.

– Tylachna pieniędzy! – dziwowały się zdumione.

– Ani grosza mniejszej! Walek, puszczać go... ostrożnie ino, bo krowa nietęga... Od jednego razu pokryje... Pewnie, że drogi, ale biorę tylko po rublu i dwadzieścia groszy postronkowego, żeby się Lipce dochowały porządnego krów. Młynarz się gniewa na mnie, ale już mi obmierzły te koty, jakie macie po jego stadniku. Trzymajże, gapo, krowę przy samym pysku, bo ci się wyrwie! – wrzasnął na chłopa. – No, to idźcie z Bogiem – zwrócił się do kobiet, widząc, że przystydzone odwracały się ździebko na stronę. – A jutro eksporta do kościoła! – wołał jeszcze za nimi, biorąc się pomagać chłopu, że to krowy nie mógł utrzymać.

– Podziękujesz ty mi za cielę, będzie, jakiegoś jeszcze nie widział. Walek, a przeprowadź go, niech się przechłodzi, chociaż co tam takiemu smokowi znaczy jedna mucha! – przechwałał.

Kobiety zaś poszły do organisty, boć to i z nim też było trza się godzić z osobna o pogrzeb, ale że organistka przyjęła je kawą, przy której się nieco zagwarzyły, to było pod sam zachód, i już bydło spędzali z pastwisk, kiej powróciły do chałupy.

Przed gankiem stояł pan Jacek z Mateuszem i pykając fajeczkę godził go do rznięcia drzewa na Stachową chałupę.

Mateusz jakoś nie bardzo był rad, bo się wykręcał.

– Drzewo porażnę, niewielka obrada, ale czy chałupę postawię, a bo ja wiem?... Może kaj we świat pójdę... Cni mi się już we wsi... Bo ja wiem, co poczne... – mówił spoglądając na Jagusię, dojącą krowę pod oborą. – Z rana skończę trumnę, to się jeszcze rozmówimy – dokończył prędko i poszedł.

A pan Jacek wszedł do nieboszczyka i mówił długi, serdeczny pacierz obcierając rzęsiste łzy.

– By chociaż synowie wdali się w niego – wyrzekł potem do Hanki. – Dobry to był człowiek i prawy Polak. Był z nami w powstaniu, przystał do partii dobrowolnie i gnatów nie żałował. Widziałem go przy robocie. A zmarnował się przez nas... Przekleństwo ciąży nad nami... – gadał jakby do siebie, a chociaż nie rozumiała wszystkiego, to jednak z wdzięczności za dobre słowa wspominek podjęła go za nogi.

– Dajcie spokój! Takim człowiek jak i wy! – zakrzyczał gniewnie. – Głupia! dziedzic nie święty! – popatrzył jeszcze na Borynę, zapalił od świecy fajeczkę i wyszedł nie odpowiadając na powitanie kowala, który był właśnie wchodził do sieni.

– Coś harny dzisiaj! Dziadak jucha! – rzekł za nim z przekąsem, ale że był jakiś rozradowany, to przysiadł do żony i jał szeptać. – Dobra nasza! Wiesz, Magduś, dziedzic szuka zgody ze wsią. Namawia, cobym mu pomagał. Juści, co musi się nam dobrze okroić. Jeno ani mru-mru, kobieto, o wielgie rzeczy idzie.

Zajrzał do zmarłego, pokręcił się tu i owdzie i na wieś polecał, wyciągając chłopów do karczmy na naradę.

Zmierżch się już był czynił, zorze ostygły kiej te ordzewiałe blachy przysypywane popiołem, że jeno niekajś co się ta świeciła jakaś chmurka nabrana złocistą światłością zachodu.

A kiej się już do cna zrobił wieczór i pokończyli gospodarskie obrządkie, to cała rodzina znowu się zebrała przy zmarłym. U Borynowego wezgłowia było coraz widniejsze od świec jarzących, Jambroż raz po raz obcinał knuty i śpiewał z książki, a za nim powtarzali wszystkie, popłakując niekaj na przemian i biadoląc.

Drudzy zaś, sąsiedzi, że w izbie było ciasno i zaduch, to przykłękali na dworze, pod oknami i ciągnęli tę długą i żałosną nutę litanię, jaże się widziało, co wszystko sad śpiewa.

Noc się z wolna ściągała na świat, więc już do cna przycichło, gdzie spać się kładli, po sadach bieliły się pościele i chałupy gasły jedna po drugiej, jeno co kokoty piały jakoś niespokojnie, a taka parna i duszna cichość stanęła, jakby się miało na odmianę.

Do późna w noc śpiewali przy Borynie, a kiej się rozeszli, ostał jeno Jambroż i Jagata, bych już czuwać do rana.

I śpiewali zrazu rozgłośnie, alej kiej ustał wszelki ruch i zwaliła się niezgłębiona cisza nocy, wnet jał ich morzyć śpic, tego wodząc za lby, że wyciągali coraz ciszej i mamrotliwiej, nie przecykając nawet wtedy, kiej Łapa przychodził i z cicha skamłyca polizywał nasadlone buty nieboszczyka.

Prawie o samym północku gęsta ćma przywaliła ziemię, pogasły gwiazdy, schmurzyło się całkiem i jakby jeszcze barzej ścichło, że tylko niekiedy zatrzesło się jakieś drzewo i posypał się cichuški, lękliwy szmer albo wydarł siej skądcis głos jakiś dziwny, ni to krzyk, ni to huk, ni to wołanie dalekie, i przepadał też nie wiadomo kaj...

Wieś leżała w głębokim śpiku i jakby na samym dniu ciemnicy, tylko jedna Borynowa izba świeciła blado w tej mrocznej topiel, a przez wywarne okna widniał Maciej leżący wśród żółtych światel, owiany dymami kadzideł niby tym modrawym obłokiem. Jambroż z Jagatą, wsparłszy się o niego głowami, zadrzemali już na dobre, chrapiąc, jaże się rozlegało.

Zaś ta letnia,krótka noc przechodziła szybko, jakby się jej kajś śpieszyło zdążyć, nim pierwsze kury zapieją, świece też dopalały się posobnie i gasły niby te oczy strudzone patrzeniem w umarłego, iż na świtaniu ostała jeno co najgrubsza, migocąc się kiej to złote ostrze.

Aż szary, przemglony świt, zwłokłszy się leniwie z pól, zajrzał do izby, prosto w Borynową twarz, która jakby się ździebko ożywiła, jakby się budził z ciężkiego snu i nasłuchując tych pierwszych świergotań po gniazdach, patrzał skroś poczerniałych powiek w dalekie jeszcze zorze wschodów.

Świt już gęstniał roztrząsając się kieby ta zamień śniegowa.

Niebo zajaśniało jak płótno na bielnikach, gdy je słońce przygrzeje, z pól powiało chłodem, staw westchnął kolebiąc się sennie, a spod mrocznych próchnic nocy jawiły się obrazy borów, kieby te czarne chmury wynoszące się ze ziemi, zaś niektóre drzewiny, samotnie stojące, puszyły się czubami w rozbielonym powietrzu niby pęki czarnych piór; już nawet przyleciał pierwszy wiater, zatarmosił sadami i jał przedmuchiwac we śpiące pod przyźbami.

Ale jeszcze mało kto przecknął i ozwierał oczy. W słodkim dośpiku leżało wszystko leniąc się ździebko, jak to zwyczajnie bywa po święcie czy jarmarku.

A wrychle i sam dzień się podniósł, jeno co jakiś mgławym i smutnym, słońca jeszcze nie było, ale skowronki już przedzwaniały swoje pacierze, głośniej zabełkotały wody i poruszyły się zboża bijąc chrzestliwymi kłosami o miedze i drogi, już niegdzie po zagrodach rwały się teskliwe beki owiec, kajś znowu jazgotliwie zagęgały gęsi, to koguty się wydzierały rozgłośnie, gdzie nawet wołania się rozlegały, skrzypy wrótne, końskie rżenia, ruch i skrzęt wstawań, że cała wieś się budziła imając się z wolna pracy codziennej, jeno u Borynów wciąż było jeszcze cicho i spokojnie.

Zaspaliano z onych smutków i ciężkich turbacji, jaże na dwór roznosiły się chrapania.

Wiater buchał co trochę w otwarte drzwi a okna i tłukł się po izbach

świszcząc przeciagle i na darmo rozwiewał nieboszczykowi włosy i targał światłem ostatniej świecy.

Nie poruszył się juści Boryna, nie przecknął, nie porwał się do roboty ni drugich do niej zapędzał, leżała se martwy, cichy, na kamień już zakrzepły i na wszystko już głuchy.

Wiatr już z niemałą mocą zawiał i rymnął w sad, że wszystko wokół jęło się chwiać, szeleścić, trząchać, kołycać i jakby zaglądać w Borynową siną twarz; patrzył w niego dzień mgławny, zaglądały rozchwiane drzewa, zaś one wysmukłe, gibkie malwy kiej dzieuchy chyliły się przez okna w poklonach głębokich, a ze dworu raz po raz wpadała z brzękiem pszczoła, to motyl leciał wprost na światło, to jaskółka zblądziła świergocąc lękliwie, to niesły się muchy, przypełzały żuczki i wszelaki Boży stwór, a wraz z nimi spływały do izby cichy brzęk i szum, i trzepot, i ćwierkania, kieby ten jeden głos żywnej, serdecznej żałości:

– Pomar! Pomar! Pomar!

I co jeno żyło, trzęsło się, łkało i zanosiło, jakby w przytłumionym; srogim lamencie; aż ścichno z nagła i trwoźnie, wiater ustął, wszystko przytało dech i padło na twarz w proch ziemi, bo oto ze świtowych szarości wzeszoło słońce czerwone i ogromne, wyniesło się nad świat, ogarnęło go władnym, żywiącym okiem i skryło się w skołtunione chmurzska.

Poszarzało na świecie, a nie wyszło i Zdrowaś, jał sypać drobny, ciepły deszcz rzęsistymi kroplami, że wnet wszystkie pola i sady rozdzwoniły się sypkim, nieustającym szmerem.

Ochłodło znacznie, zapachniały drogi, ptaki zaczęły śpiewać z całej mocy, a w tej szarej, rozdrganej kurzawie, jaka przysłoniła świat, piły spragnione zboża, piły liście pomdlałe, piły drzewa, piły wyschnięte gardziele strug i ziemie spiecone, piły długo i z lubością, dysząc jakby z dziękczeniem.

– Bóg zapłacić, bracie deszczu! Bóg zapłacić, siostro chmuro! Bóg zapłacić!

Właśnie ten deszcz zacinający przebudził Hankę śpiącą pod samym oknem, że się pierwsza zerwała na nogi.

Pobiegła z krzykiem do stajni.

– Pietrek! Wstawaj! Deszcz pada! Koniczynę trza lecieć kopić, bo na nic przemięknie! Witek, walkoniu jeden, krowy wyganiaj! Na wsi już przepędziли! – wołała ostro wypuszczając z chlewów gęsi, które z radosnym gęgotem leciały taplać się w kałużach.

Zajrzała do krów i świnie wypędzała na podwórze, gdy przyleciał kowal; ułożyli, co było potrza kupić na jutrzejszą stypę, wziął pieniądz i miał zaraz jechać do miasteczka, ale już z bryczki przywołał ją i rzekł cicho:

– Hanka, dajcie mi połowę, to ni pary nie puszcę, żeście starego podebrali. Zróbmy po dobremu.

Rozczerwieniła się kiej burak i krzyknęła porywczo:

– A pyskuj sobie choćby przed całym światem; widzisz go, sam gotów do zlego, to myślis, co i drugie takie same.

Jeno błysnął ślepiami, poskubał wąsów i zaciął konie.

Hanka zaś wzięła się ostro do roboty, tyla bowiem gospodarka czekała na

nią, że trza było dobrze kulasy wyciągnąć i głović się niemało, bych wszystkim wydolić, toteż pokrótce, jak co dnia, rozlegał się po całym obejściu jej głos rozkazujący.

Borynie zapalili dwie nowe świece i przykryli go prześcieradłem. Jagata mamrotała przy nim pacierze, przysypując raz po raz na węgliki jagód jałowcowych.

Jagusia przyszła od matki dopiero po śniadaniu, ale że ją strachem przejmowały nieboszczyk, to się jeno błędnie kręciła po obejściu, często gęsto wygładzając na Mateusza; który przeniósł się z robotą na klepisko;kończył już trumnę i właśnie był malował na niej biały krzyż, kiej Jagna stanęła we wrótach stodoły.

Milczała spozierając trwoźnie na czarne wieko.

– Wdowaś teraz, Jaguś, wdowa! – szepnął ze współczuciem.

– A juści – odparła łączawo i cichuśko.

Patrzyła na nią poczciwie, zmizerowana ci była i blada kiej ten opłatek, a tak żałosliwa, jak to pokrzywdzone dzieciątko.

– Taka to już człowiekowa dola – powiedziała smutnie.

– A wdowam! wdowam – powtórzyła i łzy napełniły jej modre oczy, a ciężkie wzdychy dziw piersi nie rozerwały, że uciekła za chałupę i nie bacząc na deszcz, płakała tam długo i tak rzewliwie, jaże ją sama Hanka sprowadziła do izby próbując uspokoić a pocieszyć.

– Płakaniem nie zaradzisz. Nama też nieletko, ale już tobie, sieroto, pewnikiem, co barzej ciężko – mówiła z dobrocią.

– Płacz płaczem, a rok nie przejdzie i zaśpiewam jej takiego chmiela nowego, co się wścieknie – ozwała się po swojemu Jagustynka.

– Nie pora na przekpinki – skarciła ją Hanka.

– Powiedam szczerą prawdę, abo to nie młoda, nie urodna, nie bogata!

Kijem się będzie musiała oganiać przed chłopami.

Jagna nie odrzekła, Hanka zaś wyniesła w opłotki żarcie la prosiąt i wygądała na drogę.

– Co się tam stało? – myślała strapiona. – Mieli go puścić w sobotę, a tu już poniedziałek i ani widu, ani słychu.

Ale nie było czasu na frasunki, bo musiała pomagać kopić resztę siana i wszystką koniczynę, gdyż deszcz rozpadał się już na dobre, nie przestając ani na chwilę.

Zaś wkrótce po południu nadszedł proboszcz z organistą, przyszli braccy ze światłem i ludzi zebrało się też coś niecoś, włożyli Borynę do trumny, Mateusz zabił ją kołkami, ksiądz odprawił modlitwy, skropił wodą świętą i powieźli go, z cicha przyśpiewując, do kościoła, kaj już Jambroż bił we dzwon żałobny.

A kiedy wrócili z eksporty, to w chałupie widziało się tak jakoś pusto i strasznie cicho, jaże Józka buchnęła płaczem, a Hanka ozwała się do Jagustynki oprzątającej izbę:

– Chociaż od tyla czasu trupem był jeno, a zawdy czuć było gospodarza w chałupie.

– Antek wróci, to i gospodarz będzie – przypochlebiała stara.

– Bych jeno prędko powrócił – westchnęła teskno.

Ale że szare, wilgotne przesłony obtulały ziemię i deszcz padał nieustannie, to obtarła łzy, westchnęła raz i drugi i dalejże poganiać swoich.

– A chodźcież, ludzie! Żeby pomarł i ten największy, to jak ten kamień w morze, głębokie, już go nikto nie wyłowi, a ziemia nie poczeka i trza kole niej robić.

I powiedła wszystkich za przełaz do okopywania ziemniaków, jeno Józka ostała pilnować dzieci, a i bez to, co była jakaś chora i nie mogła się jeszcze utulić w żałosći, Łapa też przy niej warowała nieodstępnie i ten Witkowy bociek, który stojał w ganku na jednej nodze kieby na stróży.

Zaś deszcz nie przestawał ani na chwilę, padał drobny, gęsty i ciepły, że ustały śpiewać ptaki, a wszelaki stwór przyległy w cichości, cały świat z wolna oniemał i jakby się zasłuchał w ten trzepot rosisty, brzękliwy i nieustanny, a jeno kajś niekaj zawrzeszczały gęsi, taplające się po sinych, spienionych kałużach.

Dopiero o samym zachodzie wyjrzało rozognione słońce i zapaliło czerwone ognie w rosach i kałużach.

– Pogoda na jutro pewna! – powiedali, ściągając, z pół.

– Niechby jeszcze padało, czyste złoto, nie deszcz.

– Ziemniaki były już na ostatnich nogach.

– A bo to owsów nie przypiekło!

– Wszystkiemu pójdzie na zdrowie.

– Żeby se tak popadał chociaż ze trzy dni – wzdychał któryś.

Jakoż i padał tak równo, rzesiące i spokojnie do samej nocy, że z lubością wystawali pod chałupami, na przechłodzonym, pachnącym powietrzu, zaś Gubasiaki skrzykiwały dzieuchy i chłopaków, bych lecieć za wieś, na wyżnie, palić sobótowe ognie, gdyż to była wigilia świętego Jana, ale co óma była i plucha, to mało kto dał się pociągnąć, że tylko kajś niekaj co tam pod lasem rozbłysnął jakiś słaby ogieniek.

Witek już od zmroku przyniewalał Józkę, aby z nim leciała na Sobótki, ale mu powiedziała żałosność:

– Nie polete, co mi tam zabawy, co mi tam już wszystko...

Dyć ino zapalim, przeskoczym ogień i przylecim – prosił gorąco.

– Siedź w chałupie, bo powiem Hance! – zagroziła.

Ale polecał i powrócił dopiero po kolacji, głodny i utytłany w blocie jak nieboskie stworzenie, gdyż deszcz nie ustawał ani na chwilę i padał przez całą noc, aż dopiero przestał nazajutrz o dużym dniu, właśnie kiedy już ludzie ciągnęli na żałobne nabożeństwo.

Słońce się jednak nie pokazało; świat się był omglił szarawą kurzawą, w której jeszczek barzej rozzielniły się pola i sady, a wody wlekły się niby te srebrnawe przedziwa. Powietrze było rzeźwe, chłodnawe i pachnące, rosły kapały obficie za leda powiewem, ptaki darły się kieby oszalałe, psy ujadały wesoło przeganiając się po drogach wraz z dziećmi, a wszelaki głos leciał gó-

nie i radośnie, nawet ziemie, opite wodą i nabrzmiałe mocą, zdały się wrzeć niepowstrzymanym rostem.

Zaś w kościele ksiądz odprawił żałobną wotywę i wraz z proboszczem słupskim i organistą, zasiadłszy naprzeciw siebie w ławach przed wielkim ołtarzem, jeli wyciągać łacińskie pieśnie.

Boryna leżał wysoko na katafalku, obstawiony w biały las świec płonących, a dokoła klęczała kornie cała wieś, zamodlona i zasłuchana w te długie, lamentliwe pieśnie, co nabrzmiewały niekiedy takim strasznym krzykiem, jaże włosy powstawały i bolesna lutość ściskała serca; to niekiedy cichły w przejmujących, żałnych jękach, aż dusze mdlały struchłałe i same łzy ciekły z oczów; albo też znowu podnosiły się jakieś cudne i niebosiężne, kieby te głosy śpiewań janielskich i wiecznej szczęśliwości, że naród wzdychał ciężko, obcierał oczy, a często gęsto i poniekąd płaczem buchały serdecznym.

Ciągnęło się to z dobrą godzinę, a kiej skończyli, rumor powstał, podnosili się z klęczek i Jambroż jął brać świece od katafalku i rozdawać je ludziom, ksiądz też jeszcze prześpiewał przy trumnie, okadził ją, aż zrobiło się niebiesko od dymów, skropił wodą świętą, wyciągnął jakąś nutę i ruszył ku drzwiom za krzyżem.

A kościół aż się zatrzasł od krzyków, płaczów i szlochań, bo trumnę już brali co najpierwsi gospodarze i zanieśli na wóz, w półkoszki wymoszczone słoną, zaś Jagustynka tajnie, bych księża nie spostrzegli, wraziła pod nią bochen chleba, obwinietą w czyste płotno, Pietrek zebrał krótko lejce, zacinał batem i obzierał się niecierpliwie na księży.

Zajęcały żałobnie dzwony, wynieśli czarne chorągwie, rozbłysnęły światła, Stacho poniosł krzyż, a księża zaśpiewali:

– „Miserere mei Deus”.

I straszna pieśń, pieśń śmierci załkała nad głowami smutkiem bezbrzeżnym i grozą.

Ruszyli z wolna na topolową drogę ku smętarzowi.

Czarna chorągiew z kościołtrupem załomotała na wietrze kiej ten ptak straszliwy i poniesła się przodem, a za nią dopiero błyskał srebrzysty krzyż i otwierała się dłuża ulica brackich z zapalonymi świecami, i szli księża w czarnych kapach.

Trumna jechała w pośrodku, ułożona na słomie wysoko, że ją cięgiem i wszystkie mieli na oczach, a tuż za nią wlekła się rodzina srodze zawodząc płaczem i jękami, zaś pobok i kaj gdzie kto wziął miejsce, ciżbiła się cała wieś, w niemałym smutku a cichości idąca.

Że nawet chore i kalekie nieostały w chałupach.

Przemglone, szare niebo wisiało nisko, jakby wsparcie na tych wielgachnych topolach, pochylonych nad drogą. Wszystko stояło bez ruchu, przygięte i kieby zasłuchane w te pieśnie żałobne, a kiedy powiął wiater i rozruchał pola i drzewa, to posypały się rosły niby tym żałnym, cichym płaczem, zaś rozchwiane zboża kolebały się z wolna ciężkimi kłosami, chyliły się coraz niżej, jakby do nóg przypadając gospodarzowi w tym kornym, ostatnim poklonie.

Księża pieśń rozpułnęła się kajściś w powietrzu, że sroga cichość zwaliła się na dusze, jeno dzwony jęczały wciąż, biły ponurym głosem, wołały cosik w niebo pochmurne, ku lasom i w dale zamglone, skowronki śpiewały nad polami, wóz niekiedy zaskrzypiał, szarpały się chorągwie, chlupało błoto pod nogami, a te bólne, sieroce płacze kwiliły nieustannie.

– „Miserere mei Deus” – zaśpiewał znowu proboszcz, przywtórzył mu słupski wraz z organistą i kowalem, któryten trzymał parasol nad dobrodziejami, gdyż deszcz z nowa pokrapiał.

I śpiewali tak strasznie, tak rozpacznie i tak jękliwie, jaże łzy się cisnęły, zamierało serce, a oczy strwożone, oczy pobłakane w niemocy niesły się we świat i u tego nieba chmurnego żebrały zmiowania. Twarze bladły, dusze jely się zwierać w mocę i luty dygot przejmowały, że wzdychali coraz ciężej, a już poniekóry łzy obcierał, to szeptał pacierz posinialymi wargami, w piersi się bił i kajał skruszony, zaś wszystkich omroczył ciężki, beznadziejny smutek i przywaliła bezgraniczna żałość, że kiej te dymy gryzące snuły się po nich bolesne medytacje i jeki zakrzepłe w trwodze.

Jezu, bądź nam grzesznym miłoścawy! Jezu!

O dolo człowiekowa, dolo nieustępliwa!

A cóže są te wszystkie znojne trudy? Cóże ten żywot człowiekowy, co jako śniegi spływa bez śladu, że o nim nawet dzieci rodzone nie przypomną?

Żałością jeno płakaniem jeno, cierzpieniem jeno...

– I cóże są one szczęśliwości, dobroście, nadzieje?

Czczym dymem, próchnicą, mavidłem i zgoła niczym...

A cóżeś to ty sam, człowiekowi, który się puszzysz, a dmiesz, a wynosisz hardo ponad wszelkie stworzenie?

Tym wiatrem jeno jesteś, co nie wiada, skąd przychodzi, nie wiada, po co się miecie, i nie wiada, kaj się rozwiewa...

I ty się masz panem wszystkiego świata, człowiekowi?...

A bych ci kto raje dawał – opuścić je musisz.

Bych ci kto wszystkie moce dawał – śmierć ci je wydrze.

Bych ci kto rozum przyznał największy – próchnem ostaniesz.

I nie przemożesz doli, mizeroto, nie przewyciężysz śmierci, nie...

Boś ano bezbronny, słaby i płony jako ten listeczek, którym wiater żenie po świecie.

Boś ano, człowiekowi, w pazurach śmierci, jako ten ptaszek z gniazda podebrany, co se piuka radośnie, trzepoce, przyśpiewuje, a nie wie, że go wnet zdradna ręka przydusi za gardziel i lubego żywota zbawi.

O duszo, po cóż dźwigasz człowieczego trupa, po co?

Tak ciano czuł naród, tak ci medytował i w sobie rozważał, a patrzył smutnie po ziemiach zielonych, włóczył tępknymi oczami po świecie i wzdychał ciężko z onych niewypowiedzianych boleń, aż twarze kamieniały i dusze się trzęsły.

Ale i to zarówno wiedzieli, co jedyna człowiekowa dufność w Panajezusowej łasce, a jedyna ucieczka duszy w Jego świętym miłosierdziu.

– „Secundum magnam misericordiam Tuam...”

Cieżkie, łacińskie słowa padały kiej grudy przemarzlej ziemi, jaże bezwolnie pochylali głowy, jakby pod nieubłaganą kośbą śmierci, ale szli niepowstrzymanie; szli kwardzi a zrezygnowani, szarzy i mocni kiej te głazy widne na miedzach, gotowi już na wszystko a nieulekli, ugorom i zarazem tym bujnym, okwieconym polom podobni, i tym drzewom równi w sile i kruchości – drzewom, w które piorun mógł trzasnąć leda chwila i w ręce śmierci podać, a one hardo pną się ku słońcu i śpiewają głęboką, radosną pieśń życia...

Szli wsią całą ciążąc się i przepychając, ale każdy tak był zatopiony w smutkach, że jakby szedł sam w pustce niezmiernej i opuszczeniu, a każdy zapatrzył się gdzieś i jakby widział przez oczy zaszkione łzami ojców swoich, dziadów i pradziadów, niesionych tam, na smętarz, już widny przez grube pnie topoli...

Dzwony wciąż biły i ponura pieśń huczała coraz jękiem, smętarz już był niedaleko, wyrastał ze zbóż kepami drzew, krzyżów i mogił, a zdawał się otwierać, kieby ten straszny, nigdy nie zapełniony dół, w którym z wolna a niepowstrzymanie spływa cały świat, że już niejednemu się widziało, jako w tym zadeszczonym powietrzu i ze stron wszystkich biją dzwony, jarzą się światła, czernieją rozwiane chorągwie i płyną śpiewania, że z każdej chałupy wynoszą trumny, że wszystkimi drogami ciągną żałobne pochody, a każdy człowiek płacze kogoś, zawodzi, a tak szlocha, jaże wszystkie niebo i ziemia wzbiera żałosnym jękiem i spływa szmerem nieustannych, gorzkich jak piórun łeż...

Pochód już skręcał na dróżkę ku smętarzowi, kiej go dopędził dziedzic, wysiadł z powozu i poszedł pobok trumny w srogiej ciasnoci, gdyż dróżka była wąska, gęsto brzózkami obsadzona i zboża stały ze stron obu.

A kiej księża skończyli śpiewać, Dominikowa trzymająca się Jagny, zgarniona i na wpół ślepa, zawiedła po swojemu: „Kto się w opiekę”.

Juści, co przywtórzyli skwapnie i gorąco, jakby czepiąjąc się zestrażanymi duszami tej pieśni serdecznej.

I już tak rozśpiewani, a pełni jakowejś dufności weszli na smętarz.

Co najpierwsi gospodarze dźwignęli trumnę, a nawet sam dziedzic jał wspierać w pośrodku, i ponieśli ją żółtymi drożynami wskroś okwieconych mogił, traw i krzyżów, za kaplicę, kaj w gąszczach leszczyn i bzów czekał już grób świeżo wybrany.

Straszne płacze i krzyki zatargały powietrzem.

Chorągwie i światła okoliły jamę głęboką, naród się skłębili i cisnął spowierając trwoźnie w ten dół żółtawy i pusty...

A kiedy prześpiewali jeszcze coś niecoś, proboszcz stanął na kupie wywalonego piachu, odwrócił się i rzekł grzmiąco:

– Narodzie chrześcijański! Narodzie!

Przycichło z nagła, jeno dzwony jęczały z oddali, a Józka, opasawszy rączynami ojcową trumnę zawodziła rzewliwie, na nic nie bacząc.

Zaś proboszcz pociągnął nosem z tabakiery, kichnął raz i drugi, a potoczywszy załawionymi oczami rzekł donośnie:

– Bracia, a kogóż to chowacie dzisiaj, kogo?

„Macieja Borynę!” – powiadacie.

A ja wam mówię, że i pierwszego gospodarza, i poczciwego człowieka, i prawego katolika chowacie... Znałem go bowiem od lat i zaświadczam, , jako żył przykładnie, Boga chwalił, spowiadał się i komunikował, a biedotę wspomagał.

Mówię wam: wspomagał! – powtórzył ciężko dychając.

Płacze jęki kwilić dokoła i wzdychy rwały się coraz gęściej, gdy nabrawszy powietrza ozwał się znowu, jeno co żałosliwiej:

– I pomarł chudziaczek, pomarł!

Śmierć go sobie wybrała, jako wilk wybiera ze stada najłustszego barana i w biały dzień na wszystkich oczach, a nikt mu nie przeszkodzi.

Jako piorun bije w drzewo wyniosłe, że pada rozłupane, tak on padł pod srogą kosą śmierci.

Ale pomarł nie wszystek! – jak mówi Pismo święte.

Bo oto stanął se ten wędrownik przed wrotami raju, puka i skamle żałosnie, aż święty Pietr zapyta:

– Któреś to i czego potrzebujesz?

– Borynam z Lipiec i miłosierdzia Pańskiego proszę...

– Tak ci to juž braty dopiekły, żeś się zbył żywota, co?

– Wszystko powiem – rzecze Maciej – jeno ozewrzycie wrotnie, święty Pietrze, bych mnie ozgrzało choć ździebko Pańskie zmiłowanie, bom przemarzł na lód w onej tułaczce ziemskiej.

Święty Pietr ozwarł nieco, ale nie puszcza go jeszcze i rzecze:

– A jeno nie lżyj, bo tu nikogo nie ocyganisz. Mów, duszo, śmiało, czemuś to uciekła ze ziemie?...

A Maciej rymnął na kolana, że to śpiewania janielskie dosłyszał i dzwonki, jakby na Podniesienie, a odrzecze z płaczem:

– Prawdę powiem kiej na spowiedzi; a to nie poredziłem dłużej wytrzymać na ziemi, bo tam juž ludzie jako te wilki nastają na siebie, bo tam juž jeno swary, kłótnie, a obraza boska... Nie ludzie to, święty Pietrze, nie boskie stworzenia, a jeno te psy wściekłe i te swynie smrodliwe. I tak jest źle na świecie, że i nie wypowiedzieć wszystkiego...

Zaginął wszelki posłuch, zagięła poczciwość, zagięło miłosierdzie, brat powstaje na brata, dzieci na ojców, żony na mężów, służba na pana... nie uszanują już niczego, ni wieku, ni urzędu, ni nawet księdza...

Zły zapanował w sercach, a pod jego przewodem rozpusta a pijanstwo, a złoście krzewią się coraz barzej.

Wszędzy łajdus na łajdusie, a łajdusem pogania...

Wszędzy jeno chytrście, oszukaństwa, srogie uciski a złodziejstwa, że co masz, z garści nie popuść, bo ci wydrą.

Bych najlepszą łakę, a wypasą i stratusią.

Bych chociaż tę skibkę, a z cudzego przyorzą.

Byś nawet kurę puścił z obejścia, przychwycą kiej te wilki.

Kawałka żelaza nie przepomnij ni postronka, choćby były księże, bo nie

przepuszcza i ukradną.

Gorzałkę jeno piją, rozpustę czynią i w służbie Bożej całkiem się opuszczają, pogany te pieskie i chrystobije, że drugie Żydy, a stokroć poczciwsze i bogobojniesze.

– I to w lypeckiej parafii tak się dzieje? – przerwał mu święty Pietr.

– Indziej też nie lepiej, ale już w lypeckiej najgorzej.

A święty Pietr jał w palce trzaskać, brwie srożyć, oczami toczyć i rzekł wytrząchając pięścią ku ziemi:

– Takieśta to, Lipczaki? Takie! A zbóje obmierzłe, a paganiny gorsze od Niemców! A to roki macie dobre, ziemie rodzajne, a pański, a łaki, a boru po kawale i tak się to sprawiata!... Chleb was ano roznosi, łajdusy jedne! Powiem ja o tym Panu Jezusowi, powiem, a on już wama cugli przykróci...

Maciej jał swoich poczciwie bronić, ale święty Pietr rozgniewał się jeszcze barzej i kiej nie tupnie nogą a krzyknie:

– Nie broń takich synów! A to ci jeno rzeknę: Niech mi się te judasze poprawią do trzech niedziel i pokutę czynią, a jak nie posłuchają, to tak ich przycisnę głodem, pożogą i choróbskami, że mnie popamiętają łajdusy jedne.

Mocno proboszcz powiadał, do serca i tak napominająco, i takim gniewem Bożym groził, i tak pięściami wytrząchał, że szlochy się podniesły dokoła, naród zapłakał i bił się w piersi a kajał...

Zaś ksiądz, odsapnąłszy nieco, jał znowu mówić o nieboszczyku, jako to padł za wszystkich... I wołał do zgody. Wołał do sprawiedliwości. Wołał do pomiarowania się w grzechach, bo nie wiada, komu z brzega wybije ta ostatnia godzina i przyjdzie stanąć przed straszny sądem Pana...

Że nawet sam dziedzic, a obcierał kułakiem oczy.

Pokrótkę jednak księża skończyli swoje i odeszli wraz z dziedzicem, a kiej spuścili w dół trumnę i jeśli na nią sypać piasek, jaże zadudniało, wrzask ci, mój Jezu, buchnął, a krzyki, a takie lamenty, coby i najkwardszego skruszyło.

Ryczała Józka, ryczała Magda, ryczała Hanka i stryczecne, płakały bliskie i dalekie, powinowate i zgoła obce, a już może najrzewliwiej zanosiła się Jagusia, którą tak cosik sparło pod piersiami, jaże się prosto zapamiętała w krzyku.

– Hale, teraz skowyczy, a co to wyprawiała z nieboszczykiem! – mruknęła któraś z boku, zaś Płoszkowa obcierając oczy dodała:

– Tak se łaskę wypłakuje, bych ją nie wygnali z chałupy.

– Myśli, że kto głupi a uwierzy! – powiedziała głośno organiscina.

Ale Jagna nie wiedziała już o Bożym świecie, padła kajś w piasek i zanosiła się takim żałosnym płaczem, jakby to na nią sypiały się te ciężkie, sypkie strugi ziemi, jakby to nad nią huczały te posepne głosy dzwonów, jakby to nad nią płakali...

A dzwony wciąż biły, jakby skarżący się niebiosom, zaś znad świeżej mogiły te wszystkie płacze, te szlochy i biadania też się skarżyły na dolę nieubłaganą i na tą wieczną krzywdę człowieczą.

Zaczęli się wnet rozchodzić z wolna, kto tam jeszcze gdziesik po drodze przykłekał, kto i ten pacierz mówił za pomarłe, kto zaś jeno się błakał wśród

mogil i smutnie deliberował, a drugie ruszali ociągliwie ku chałupom obziera-jąc się wyczekując, gdyż kowal z Hanką spraszali poniekórych na ten chleb żałobny, jak to zwyczajnie bywa po pochowku.

I kiej oklepali mogilę, a nad nią wkopali czarny krzyż, wzięli pomiędzy siebie sieroty i pociągnęli sporą gromadą poredzając z cicha, a wyżalając się nad nimi, a popłakując niekiedy...

W Borynowej izbie już było wszystko urządzone do potrzeby, wzdłuż ścian ciągnęły się stoly; obstawione długachnymi ławami, że skoro się jeno rozsiedli, zaraz podano gorzałkę i chleby.

Przepili godnie, w cichości a powadze, przegryzli coś niecoś i organista za-czął czytać z książki sposobne modlitwy, a potem zaśpiewali litanię za umarłego; wtórowali mu ochotnie i gorąco, przerywając jeno wtedy, kiej kowal puszczał flachę w nową kolejkę, a Jagustynka chleb roznosiła.

Kobiety zebrały się po drugiej stronie u Hanki; piły herbatę, pojadały słodki placek i pod przewodem organistyny zaśpiewały tak rzewnie i przejmująco, jaże kury zagdakały po sądzie. I tak ano wspominając poczciwie nieboszczyka naród pojadał, popijał, popłakiwał i śpiewał za jego duszę pobożne pieśnie, jak przystało w taką porę i za takiego gospodarza...

Stypa była suta, Hanka zapraszała serdecznie nie żałując jadła ni napitku, gdyż w południe, kiej już niejeden jał się oglądać za czapą, podali kluski z mlekiem, a potem prażone mięso z kapustą i groch szczodrze omaszczony.

- Drudzy takiego wesela nie wyprawiają! – szepnęła Bolesławowa.
- A mało nieboszczyk ostawił, co?
- Mają się czym pocieszać, mają.
- Gotowych pieniędzy też sporo chapnąć musieli...
- Kowal wyrzeka, co były i pono się kajś podziały.
- Narzeka, a dobrze je musiał schować.

Pogadywały z cicha między sobą kobiety, wyskrzybiując miski do czysta i strzegąc się Hanki, która nieustannie baczyła, bych której czego nie zbrakło; zaś po chłopskiej stronie organista, napity już ździebko, dźwignął się nad stołem i z kieliszkiem w garści jał wypominać nieboszczyka tak górnio i z takimi łacińskimi przepowiadkami, że chocia nie bardzo wyrozumieli, ale płakać się wszystkim chciało kiej na tym kazaniu.

Gwar się już podnosił i gęby czerwieniały, że to flacha często krążyła i szkło galanto brząkało, to już niejeden omackiem szukał kieliszka i drugą ręką kuma obejmował za szyję bełkocząc skołcałyム ozorem. Zaś poniekóry jeszcze niekiedy wyciągnął tę żałobną nutę i wypominać próbował, ale już nikto nie wtórował ni słuchał, wszyscy bowiem gwarzyli stwarzyszając się do upodoby, swiarcząc sobie przyjacielstwa i raz w raz przepijając, a co skorsi do kieliszka wymykali się chyłkiem i wiedli ku karczmie. Tylko jeden Jambroż był dzisia zgoła niepodobny do siebie. Juści, co pił tyla co i drugie, a może i więcej, gdyż sam się przymawiał o gorzałkę, ale siedział kajś w kącie srodze zwarzony, oczy cięgiem przecierał i ciężko wzdychał.

Tracił go któryś i na ucieczne powiadki wyciągał.

– Nie ruchaj mnie, bom żałosny! – odburknął – pomrę wnet, pomrę... Psi po mnie jeno zawyją i baba w garnek rozbity zadzwoni – mamrotał płaczliwie.
 – Jakże, toż przy chrzcie Macieja byłem!... Na jego weselu tańcowałem! Ojców jego chowałem! Dobrze pamiętam! Mój Jezu, i tylachno już różnego narodu oklepałem, tylum już przedzwaniałem... A teraz pora na mnie!...

Podniósł się nagle i wyszedł prędko do sadu; Witek potem powiedział, jako stary siedział za chałupą do późna i płakał...

Juści, co się nim nikto nie zaturbował, każdy bowiem miał dosyć swoich turbacji, a przy tym już na samym zmierzchu przyszedł najniespodzianiej ksiądz wraz z dziedzicem.

Proboszcz pocieszał łaskawie sieroty, głaskał dzieci, a zgwarzając się z gospodyniami chętnie nawet popijał herbatę, którą mu Józka podała, zaś dziedzic pogadawszy z tym i owym o różnościach, wziął od kowala kieliszek, przepił do wszystkich i powiedział do Hanki:

– Jeśli komu żał Macieja, to mnie z pewnością najwięcej, bo żeby teraz żył, to bym się ze wsią ugodził dobrowolnie. Może i dałbym, czegoście pierwej chcieli!... – ozwał się głośniej tocząc dokoła oczami. – Ale mam to z kim pomówić? Przez komisarza nie chcę, a ze wsi nikt pierwszy się nie zgłasza!...

Słuchali w skupieniu, rozważając każde jego słowo.

Mówił jeszcze coś nieco i zagadywał, ale jak do tego muru, żaden bowiem nie dał się za ozór pociągnąć i nawet pyska nie ozwarł, jeno przytakiwali skrobiąc się po łbach a spozierając po sobie znacząco, że widząc, jako nie poredzi przełamać tej czujnej ostrożności, wywołał księdza i poszli odprowadzeni całym hurmą aż w opłotki.

Po ich odejściu jeśli się dopiero dziwować a głović wielce.

- No, no, żeby sam dziedzic przyszedł na chłopski pogrzeb.
- Potrzebuje nas, to bakę świeci – powiedział Płoszka.
- A czemu to nie miał przyjść z dobrego serca, co? – bronił Kłąb.
- Lata masz, aleś rozumu nie nabral. Kiedyż to dziedzic przyszedł do wsi z przyjacielstwem, kiedy?
- Coś w tym być musi, że tak zgody szuka!
- Ano co, że mu jej potrza barzej niżli nam.
- A my możemy se poczekać, możemy! – wołał pijany Sikora.
- Wy możecie, ale drugie nie mogą! – wrzasnął zezłony Grzela, wójtów brat.

Jeli się już kłócić a przemawiać, bo jeden prawił swoje i drugi też swego dowodził, a trzeci obu się przeciwili zaś insi mamrotały:

- Niech odda bór i ziemię, to zrobim zgodę.
- Nie potrza zgody, nowe nadziały przyjdą, to i tak wszystko będzie nasze.

Niech psiachmać z torbami pójdzie za krzywdę naszą.

- Žydy go duszą, to chłopów o pomoc skomle.
- A przódzi to ino wiedział krzyczeć: z drogi, chamie, bo batem!
- Mówię wama, nie wierzta dziedzicowi, bo każdy z nich jeno zdradę chłopskiemu narodowi gotuje – wołał któryś barzej napity.

– Słuchajta no, gospodarze! – zakrzyknął naraz kowal. – Powiem wam mądre słowo: jak zgody dziedzic chce, to potrza z nim tą zgodę zrobić i brać, co się da, nie czekając gruszków na wierzbie.

Na to powstał Grzela, wójtów brat, i zawałał:

– Święta prawda! Chodźta do karczmy, tam się naradzim.

– A ja stawiam la całej kompanii – dodał ochotnie kowal.

Wywiedli się pokrótkę całą kupą w opłotki. Zmierzchało się już zdziebko, bydło szło z pastwisk i po całej wsi roznosiły się poryki, gęgoty, fujarek piskające przebierania i te dziecińskie śpiewy i wrzaski.

A chłopi mimo kobiecych jazgotań i sprzeciwiań poszli całą gromadą ku karczmie, tylko jeden Sikora, co ostawał nieco za drugimi, chytał się płotów i cosik długo przy nich grdykał.

Długo ich było słyszać, tak się prowadzili szumnie, ile że to już niejeden, bych sobie ulżyć, piosneczką huknął albo i krzykał z gorącości.

Zaś u Borynów, skoro uprzątnęli po gościach i przyszedł ciemny wieczór, zrobiło się jakoś dziwnie cicho, pusto i smutnie.

Jagusia tłukła się po swojej izbie kiej ten ptak po klatce i co trocha leciała do Hanki, ale widząc, jako wszyscy chodzą osowiali a strapieni, uciekała bez jednego słowa.

Juści, co w chałupie było jak w grobie, a kiej obrządzili gospodarstwo i zjedli kolację, to chociaż spik morzył każdego, a nikt się z izby nie kwapił ruszać. Siedzieli przed kominem zapatrzeni w ogień i trwożnie nasłuchujący każdego szmeru.

Wieczór był cichy, tylko niekiedy wiater przegarniał i zaszumiały drzewa, czasem zatrzepzczały ploty, brzęknęły szyby lub Łapa zawarczał jeżąc się groźnie, a potem wlekły się długie, nieskończone, zgoła grobowe cichoście.

Oni zaś siedzieli rozdygotani coraz barzej, a tak strwożeni, że raz po raz ktoś się żegnał i pacierz zaczynał roztrzęsionymi wargami, bo już wszystkim się widziało, jako cosik się gdzieś rusza, że chodzi po górze, jaże belki trzeszczą, że słucha pode drzwiami, że w okna zagląda i obciera się o ściany, to jakby ktoś klamki zatargał i ciężko stąpający obchodził całą chałupę.

Słuchali bledzi, z zapartym tchem, zgoła nieprzytomni.

Naraz koń zarżała we stajni, Łapa ostro zaszczekał i rzucił się ku drzwiom, Józka nie mogąc już wstrzymać, krzyknęła:

– Ociec! Laboga, ociec! – i zapłakała strachliwie.

– Na to Jagustynka strzepnęła palcami trzy razy i rzekła ważnie:

– Nie bucz, przeskadzasz duszy odejść w spokoju; płacze ją ano trzymają przy ziemi. Wywrzyjcie drzwi, niech se ta wędrownica odleci na Jezusowe pola... Niech się poniesie w spokojności.

Otwarli drzwi; w izbie przycichło i jakby zamarło, nikt się nie poruszył, tylko rozpalone oczy latały, Łapa jeno przewąchiwał kąty, skamlał niekiej, kręcił ogonem i jakby się do kogoś przyłaszał, że już teraz wszyscy czuli najgłębiej, jako to gdziesik pomiędzy nimi błaka się dusza zmarłego.

Aż Hanka zaśpiewała rozdygotanym, zduszonym głosem:

Wszystkie nasze dzienne sprawy!
Przywtarzali gorąco i z niezmierną ulgą.

Rozdział 38

Dzień był bardzo cudny, prawdziwie latowy.

Może szła dziesiąta rano, bo już słońce wisiało w pół drogi między wschodem a południem i wynosiło się coraz bardziej palące, kiej lipeckie dzwony, ile ich jeno było, zadzwoniły rozgłośnie i ze wszystkiej mocy.

A ten, co go to przezywali Pietrem, huczał najgłośniej i śpiewał całym gardzielem, jak kiedy to chłop ździebko napity drogą idzie, kolebie się ze stroną na stronę i zawodzący całemu światu radoście swoje grubachnym głosem powiada...

Zaś drugi, nieco pomniejszy, o którym Jambroż rozowiadał, że go ochrzciły na Pawła, wydzierał się też nie ciszej, a jeno żarliwiej wtórował, wysoką nutę brał, przeciagał górnies, a czystym głosem zawodził i kieby się zapamiętał, tak dzwonił, jakoby ta dziewczka poniekóra, kiej ją rozeprze kochanie lebo ten dzień zwiesnowy, że w pola leci, skroś zbóż się przebiera i śpiewa ze wszystkiego serca wiatrom, polom, niebu jasnemu i swojej duszy weselnej.

A na trzeciego – sygnaturka jako ten ptaszek świergoliła, na darmo chcąc tamte prześpiewać, nie mogła jednak, chocia jazgotała siekającym, przedkim głosem, kieby te dziecińskie sprzeciwy. Że już dzwoniły czyniąc galantą kapełę, bo to i bas pobękiwał, i zawodziły skrzypice, i ten bębenek z brzękadłami drygał wesoło, i rznęły wraz od ucha, uroczyście a rozgłośnie.

Na odpust ci one tak radośnie zwolnywały, boć to był dzień świętego Piotra i Pawła, zawdy w Lipcach uroczyście obchodzony.

A czas się też był zrobił wybrany, cichy i wielce słoneczny, na galantą spiekę się miało, ale mimo to już od samego świtania na placu przed kościołem handlarze zaczęli stawiać budy przeróżne, a kramy, a stoły, płociennymi dachami nakryte.

Zaś skoro dzwony zabimbały, skoro ich głos radosny rozlał się po świecie, to i pokrótce na wyschniętych drogach i w tumanach kurzawy jely coraz częściej turkotać wozy, a i piesi też gęsto ciągnęli, że jak jeno było sięgnąć okiem, na wszystkie strony, po drogach, ścieżkami, na miedzach, czerwieniły się kobiece przyodziewy i bielały rozwiane kapoty.

Ciągnęli rzędami, podobnie kiej te gęsi, mieniać się jeno w upale i wśród zboża zielonych.

Słońce niesło się wyżej a wyżej i płynęło kiej ptak złocisty po modrym, czystym niebie, jarząc się coraz barzej i nagrzewając tak szczodrze, że już powietrze trzęsło się nad polami; jeszcze ta niekiedy od łak chłód luby powiały i zakolebały biejącymi żytami, jeszcze i owsy zachrzęściły cichutko i potrzesły się młode pszeniczne kłosy, zaś rozkwitłe lny spłynęły rozniebieszoną strugą kiej wody, ale już z wolna grążyły się wszystko w słonecznym wrzątku i cichości.

Hej, radosny ci to był dzień i prawdziwie odpustowy. Dzwony bimbały długo i te głosy jękliwe leciały we świat tak rozgłośnie, aż chwiały się źdźbła, aż płoszyły się ptaki, ale śpiżowe serca biły wciąż, biły miarowo, mocno i górnie, wynosząc się ku słońcu tą przejmującą pieśnią i wołaniem:

- Zmiłuj się! Zmiłuj! Zmiłuj!
- Matko Przenajświętsza! Matko! Matko!
- I ja proszę! I ja! I ja! I ja!

Śpiewała serdecznie obwołując zarazem uroczyte święto.

Jakoż i czuło się w powietrzu święty dzień odpustowy; święto było po chatach, przystrojonych zielenią, w dalach przebyszukujących kieby zapalonymi świecami, w radosnych głosach i w tym cosik, czego nie wypowiedzieć, a co się unosiło nad polami rozpierając serca lubą cichością i weselem.

A naród śpieszył tłumnie na owe święto i walił ze wszystkich stron. Kłęby kurzawy toczyły się nieustannie nad wszystkimi drogami, turkotały wozy, rżały konie, leciały głosy przeróżne, wiązały się głośne rozmowy, czasem ktosik wychylał się z półkoszków i krzykał do pieszych, gdzie znowu śpieszył zapóźniony dziad jękliwie przyśpiewując, a po wozach niektórych szeptano pacierze, pozierając dokoła z niemym podziwem, gdyż ziemia stojąca przystrojona kieby na te gody weselne, cała we kwiatach i zieleni i cała w ptasich śpiewaniach, w chrzestach zbóż i brzędziszczów a taka cudna, nieobjęta, weselna i przenajświętsza w onej mocy żywiącej, jaże piersi zapierało.

Drzewa po miedzach stояły kieby na stróży, zapatrzone w słońce, a dołem jak okiem siegnąć leżały pola zielone, szumiące jak wody wzburzone, i jak wody przewalały się niekiedy ze strony na stronę, bijąc o wszystkie drogi, miedze i rowy, co migotały kiej te wstępki kwietne szczodrze przeplecone puszystą bielą, żółtością i fioletem; kwitnęły już bowiem owe ostróżki przeróżne, kwitnęły powoje patrzące z żytnich gąszczów przytajonymi, pachnącymi oczami, kwitnęły modraki, miejscowości, kaj ździebko wymiękło, tak gęsto, jakby tam niebo się kładło, kwitnęły wyczki całymi kepami, a one jaskry, a mleczne i krwawe osty, a ognichy i koniczyny, a stokrotki, a rumianki dzikie, a tysiąc inszych, o których jeno sam Jezus pamięta, boć jemu tylko kwitną i tak pachną, że prosto czad bił od pól kieby w kościele, gdy jegomość okadza Sakramenta.

Ten i ów pociągał nosem z lubością, a konia batem okładał i pośpieszał, gdyż słońce prażyło coraz ognieściej, jaże śpik morzył, że już niejeden srodze łbem kiwał.

To i pokrótkę Lipce napełniły się narodem po wręby.

Jechali bowiem i jechali bez przestanku, że już wszędzy na drogach, dokoła stawu, pod plotami, w podwórzach i kaj jeno było można zachwycić nieco cienia,

ustawiały się wozy i wyprzegano konie, bo na placu przed kościołem była już taka gęstwa i tak wóz stajał przy wozie, że ledwie się przecisnął.

Lipce prosto ginęły w tej nawale ludzi, wozów i koni.

Rwetes też był coraz większy, gwary i krzyki podnosili się nad całą wsią. Naród szumiał kiej bór rozkolebany. Kobiety obsiądały staw moczyć nogi, wzuwając trzewiki a ogarniać się przystojnie do kościoła, chłopi rajcowali kupami zmawiając się ze somsiady, zaś dziewczyny i chłopaki cisnęły się łakomie do kramów i bud, a głównie do katarynki grającej, na której jakiś zwierz zamorski, czerwono przystrojony i z pyska podobny do starego Miemca, czynił takie pocieszne skoki a figle, jaże się za boki brali ze śmiechu.

Katarynka przygrywała zawzięcie i na taką nutę, jaże niejednemu kulasy drygały, a jakby do wtóru i dziady usadowieni we dwa rzędy, od kruchty do placu, jely wyciągać swoje pieśni proszalne, zaś w samych wrotniach cmentarza siedział ślepy, tłusty dziad, co go to zawdy pies prowadzał, i śpiewał najżarliwiej i najcieniej wyciągał.

Ale skoro jeno zasygnowali na sumę, naród porzucił zabawy i kiej wezbrany potok lunął do kościoła i tak go napchał, jaże zebra trzeszczały, a cięgiem jeszcze przybywali nowi gnietąc się, a nawet swarząc, ale większość musiała ostać na dworze tuląc się pod mury i drzewa.

Przyjechało też paru księży z drugich parafii, zasiedli zaraz w konfesjonalach pod drzewami słuchać spowiedzi, nie bacząc zgoła na tłok ni na spiekę.

A wiater był całkiem ustał i gorąć podnosił się już nie do wytrzymań, żywego ogień lał się prosto na głowy, ale naród cierpliwie gniótł się przy konfesjonalach i roił po smętarzu, na darmo wyszukując cienia lub jakiej bądź osłony.

Proboszcz był właśnie wychodził ze mszą, kiej dopiero Hanka z Józka nadeszły, ale że nie sposób się było docisnąć choćby nawet do drzwi kościelnych, to stanęły na szczerym słońcu pod parkanem, rozglądając się w ciżbie, a Pochwalonym witając znajomków.

Zaraz też huknęły organy i zaczęła się suma, przykłękli wszyscy, poprzyiadali a jeśli się żarliwie pacierzy.

Rychtyk i południe stanęło, słońce zawisło prosto nad głowami lejąc warrem straszliwym i wszystko jakby pomdlało z onej spieki, że ni liść nie zadrgał, ni ptak przeleciał, ni jaki bądź głos powiał z pól. Niebo wisiało w martwej ciności kiej ta szklana tafla rozpalona do białego, a roztrzęsione niby wrzątek powietrze ślepiło wyżerając oczy. Parzyła ziemia, parzyły rozgrzane mury, że klęczeli bez ruchu, ledwie już zipiąc i jakby się z wolna gotując w tym ukropie słonecznym.

Naród się modlił w głębokiej cichości, kto na książce, kto na różańcu, a kto jeno tym szczerym słowem Boga chwalił i wzdychem serdecznym. Uroczyste głosy organów lały się brzękliwym, rozmodlonym pacierzem, a niekiedy śpiew buchał od ołtarza, czasem zajazgotały dzwonki, a czasem zahuczał grubachny głos organisty, zaś potem ciągnęły się długie, jakby oniemałe z żaru chwile i dymy kadzideł płynęły przez wywarste drzwi kościoła oprzędzając w niebieskawą i wonną mgłę pochylone głowy klęczących.

Szmer pacierzów rozdzwaniał się nikłym i sypkim chrzęstem w rozbierałej ciszy gorącego przypołudnia i grały w słońcu barwiste chusty, kapoty i wełniaki, że cały smętarz widział się kieby przytrząśnięty kwiatami, co się chyliły kornie w onej świętej godzinie przed Panem, jakoby utajonym w tym słońcu rozgorzałym i we wszystkiej cichości świata...

Że tylko niekiedy co tam ktoś grzbiet prostował, rozwodził ręce i wzdychał głęboko, to gdziesik zapłakało dziecko albo kwik koński roznosił się od wozów.

Nawet dziady pocichły, tyle jeno, co poniektoŕy przez śpic wyrywał się niekiej z głośniejszym Zdrowaś i o wspomożenie zaskamlał.

A upał jeszcze się wzmagał i tak prażył, jaże pola i sady zalane pożogą rozżarzyły się kiey ogień migocąc białymi płomieniami.

Cichość była coraz senniejsza, że już niejeden zachrapał na dobre, niejeden kiwał się kleczący, zaś drudzy wychodzili się rzeźwić, gdyż raz po raz skrzypiały kajś studzienne żurawie:

Dopiero w czas procesji, kiey kościół zatrząsł się od śpiewań, kiey jely walić chorągwie, a za nimi wychodził ksiądz pod czerwonym baldachem z monstrancją w rękach, prowadzony przez samych dziedziców, naród przecknął i ruszył wraz z procesją.

Zadzwoniły dzwony, śpiew buchnął ze wszystkich gardzieli i bił jaże kajś ku słońcu, mocny, ogromny, serdeczny, a procesja opływała z wolna biale, rozpalone mury kościoła kiey ta rzeka wezbrana. Czerwony baldach płynął na przedzie, cały w dymach kadzielnych, że jeno chwilami błyskała złota monstrancja, migotały rzędy świąteł, rozwinięte chorągwie niby ptactwo łopotało nad mrowiem głów, chwiały się obrazy przystrojone w tiule a wstępki, i biły radośnie dzwony, i grzmiały organy, a naród śpiewał z uniesieniem, całym sercem i wszystką duszą teskliwą wynosił się kajś jaże w niebiosy, jaże ku temu słońcu przenajświętszemu.

.....
Zaś po procesji, kiey znowu wzięli odprawiać nabożeństwo i kiey znowu głosy organów zahuczały przejmując, na smętarzu zrobiło się cicho jak przódzi, ale już nikto nie drzemał, wzmagły się jeno szepy pacierzów, rozgłośniały wzdychy, dziady już pobrękikały w miseczki, a tu i owdzie jeli z cicha pogwarzać.

Dziedzice powyłazili z kościoła, na darmo szukając cienia i kaj by przysiąć, dopiero Jambroż wygnal ludzi spod jakiegoś drzewa i naznosił im stołków, że zasiedli poredzając między sobą.

Był i ten z Woli, ale nie usiedział w miejscu, a jeno cięgiem się kręcił po smętarzu i co dojrzał znajomego Lipczaka, przystawał do niego i przyjacielsko zagadywał, że nawet Hankę zobaczył i zaraz się do niej przecisnął.

– Wrócił to już wasz?

– Hale, zaśby ta wrócił!

– A podobno jeździliście po niego?

– Juści, zarno po ojcowym pochowku pojechałam, ale powiedzieli w urzędzie, co go puszczał dopiero za tydzień, to niby we środę.

- Jakże tam z kaucją, zapłaciecie?
- Dyć tam o to już Rocho zabiega – wyrzekła ostrożnie.
- Jeśli nie macie pieniędzy, to ja za Antka poręczę...
- Bóg zapłać! – schyliła mu się do nóg. – Może Rocho jakoś se poredzi, a jakby nie, to musi się szukać inszego sposobu.
- Pamiętajcie, że jak będzie potrzeba, poręczę za niego.

Poszedł dalej do Jagusi, siedzącej wpodle pod murem wraz z matką i wielce zamodlonej, ale nie nalazłszy sposobnego słowa, to jeno prześmiechnął się do niej i zawrócił do swoich.

Poleciała za nim oczami, pilnie przepatrując dziedziczki, tak wystrojone; jaże dziw brał, a takie bieluśkie na gębie i tak wcięte w pasie, że Jezus! Pachniało też od nich kieby z tego trybularza.

Chłodziły się czymś, co się widziało niby te rozczapierzone ogony indycze. Paru młodych dziedziców zaglądało im w oczy i tak się cosik śmiali, jaże ludzie się tym niemało gorszyli.

Naraz kajś w końcu wsi, jakby na moście przy młynie, zaturkotały ostro wozy i kłęby kurzawy wzbiły się ponad drzewa.

- Jakieś spóźnione – szepnął Pietrek do Hanki.
- Świece juchy będą gasili – dorzucił ktosik.

A drudzy jeśli się przechylać przez mur ogrodzenia i ciekawie zazierać na drogi obiegające staw.

A pokrótce, wśród wrzaskliwych jazgotów i naszczekiwań, ukazał się cały rzząd ogromnych bryk, nakrytych białymi budami.

- To Miemcy! Miemcy z Podlesia! – wykrzyknął ktosik.
- Jakoż i prawda to była.

Jechali w kilkanaście bryk, zaprzężonych w tęgie konie; pod płociennymi budami widniał wszelki sprzęt domowy i siedziąły kobiety i dzieci, zaś rude, opasłe Miemce z fajami w zębach szły pieszo. Wielkie psy leciały pobok, szczerząc niekiedy kły i odszczekując lipeckim, które raz w raz zajadle docierały.

Naród rzucił się patrzeć na nich, a wielu przeleżało ogrodzenie i leciało spojrzeć z bliska.

Miemce przejeżdżały stępą, ledwie się przeciskając przez gęstwę wozów i koni, ale żaden nawet przed kościołem nie zdjął kaszketu ni kogo pozdrowił. Jeno oczy się im jarzyły i brody trzęsły, jakby ze złości. Poglądali w naród hardo, kiej te zbóje.

- Pludraki ścierwie!
- Kobyle syny!
- Świńskie podogonia!
- Sobacze pociotki!

Posypały się wyzwiska kiej kamienie.

- A co, na czyjem stanęło, Miemce? – krzyknął ku nim Mateusz.
- Kto kogo przeparl?
- Strach wam chłopskiej pięści, co?
- Poczekajta, dzisiaj odpust, zabawimy się w karczmie!

Nie odzywali się zacinając jeno konie i wielce śpiesząc.

– Wolniej, pludry, bo portki pogubita.

Jakiś chłopak śmignął na nich kamieniem, a drugie też jęki cegły rwać, bych przywtórzyć, ale w porę ich przytrzymali.

– Dajta spokój, chłopaki, niech odejdzie ta zaraza.

– A żeby was mór nie ominął, psy heretyckie.

A któraś z lipeckich wyciągnęła pięście i zakrzyczała za nimi:

– Bych was wytracili co do jednego kiej psy wściekłe...

Przejechali wreszcie ginąc na topolowej, że jeno z cieniów i kurzawy szły słabnące naszczekiwania i turkoty wozów.

Wtedy taka radość rozparła Lipczaków, co już nie sposób było się komu brać do pacierzów, bo jeno kupili się coraz gęściej kole dziedzica. A on rad temu wielce, pogadywał wesoło, częstował tabaką i w końcu rzekł przypochlebnie.

– Tęgoście podkurzyli, cały rój się wyniósł.

– A bo im nasze kożuchy śmierdziały – zaśmiał się i któryś, a Grzela, wójtów brat, wyrzekł niby to z frasobliwością:

– Za delikatny naród na chłopskich somsiadów, bo niech jeno którem wzion przez łeb, to zaraz na ziem leciał...

– Pobił się to kto z nimi? – pytał rozciekawiony dziedzic.

– Zaśby ta pobił, Mateusz ta jednego tknął, że mu nie odrzekł na Po-chwalony, to zaraz juchą się oblał i dziw duszy nie zgubił.

– Do cna miętki naród, na oko chłopy kiej dęby, a spuścisz pięść, to jakbys w pierzynę trafił – objaśniął z cicha Mateusz.

– I nie szczęściło się im na Podlesiu. Krowy im pono padły.

– Prawda, nie wiedli za sobą ani jednej.

– Kobus mogliby powiedzieć! – wyrwał się któryś z chłopaków, ale Kłab krzyknął ostro:

– Głupiś kiej but! Na paskudnika pozdychały, wiadomo...

Jaże się pokurczyli z tajonej uciechy, ale nikto już pary nie puścił, dopiero kowal przysunąwszy się bliżej rzekł:

– Źe się Miemce wyniesły, to już pana dziedzicowa łaska.

– Bo wolę sprzedać swoim, choćby za pół darmo – zapewniał gorąco, prawiąc różnoście a rozpowiadając, jak to on i jego dziady, i pradziady zawsze jedno trzymali z chłopami, zawsze szli razem...

Na to Sikora prześmiechnął się i powiedział z cicha:

– Tak mi to stary dziedzic kazali wypisać na plecach batami, że jeszcze dobrze baczę.

Ale dziedzic jakby nie dosłyszał powiedając właśnie, co to zażył kłopotów, aby się jeno Mienców pozbyć; juści, co go słuchali przytakując politycznie, a swoje myśląc o tych jego dobrościach la chłopskiego narodu.

– Dobrodzieje, znaku nie zrobi, choć z jajka uleje! – mamrotał Sikora, jaże go Kłab trącał, bych zaprzestał.

I tak se społecznie basowali, kiej jakiś księżyk w białej komży i z tacą w ręku jał się ku nim przepychać.

– Cie, widzi mi się, że to Jasio organistów – zawałań któryś.

Juści, co to był Jasio, jeno już ubrany po księżemu, i zbierał na kościół, co łaska. Witał się ze wszystkimi, pozdrawiał i siennie kwestował; znali go bowiem i nijako było się wykręcać od ochfiary, to każdy supiął z węzelków ten grosz jakiś, a często gęsto i ta złotówka zabrzęczała o miedziaki; dziedzic rzucił rubla, zaś dziedziczki sypnęły srebrem, a Jasio, spocony, czerwony ze zmęczenia i radosny wielce, zbierał niestrudzenie po całym smętarzu, nie przepuszczając nikomu i nikomu też nie żałując tego dobrego słowa, a natknawszy się na Hankę pozdrowił ją tak poczciwie, jaże całe czterdzieści groszy położyła; zaś kiej przystanął przed Jagusią i zabrzęknął w tacę, podniesła oczy i jakby zdrętwiała ze zdumienia, on też zdziebko się pomieszał, rzekł ni to, ni owo i prędko poszedł dalej.

Nawet zapomniała dać ochfiarę, a jeno patrzała za nim i patrzała, boć prosto wydał się jej jako ten świątek, co go wymalowali w bocznym ołtarzu, takusi młody, smukły i śliczny. Jakby ją urzekł tymi jarzącymi ślepiami, że próżno tarła oczy i żegnała się raz po raz, nie pomogło.

- Organiściak jeno, a jak się to wybrał galancie.
- Matka się też puszy kiej ten indor.
- Już od Wielkiej Nocy jest w tych księżycych szkołach.
- Proboszcz go sprowadził na odpust do pomocy.
- Stary sknerzy i z ludzi zdziera, ale na niego nie żałuje.
- Juści, bo to nie honor, jak księdzem ostanie?
- Ale i profit miał będzie.

Szeptali dokoła, jeno co Jaguś niczego nie słyszała wodząc za nim oczami, kaj się tylko poruszył.

Właśnie i suma się skończyła, jeszczek ta z ambony ksiądz wygłaszał zapowiedzie i wypominki, ale już naród z wolna odpływał i dziady podniesły jękliwe głosy, a całym chórem jęły wyciągać skamłac proszalne pieśni.

Hanka też ruszyła ku wyjściu, gdy przecisnęła się do niej Balcerkówna z wielką nowiną.

– Wiecie – trzepała zazajana – a to spadły zapowiedzie Szymka Dominikowej z Nastusią.

- No, no, a cóż na to powiedzą Dominikowa?
- A cóż by, udry na udry pójdzie ze synem.
- Nie poredzi, Szymek w swoim prawie i lata też ma.
- Niezgorsze się tam zrobi piekiełko, niezgorsze – wyrzekła Jagustynka.
- Mało to i tak swarów, mało obrazy boskiej – westchnęła Hanka.
- Słyszeliście to już o wójcie? – zagadnęła Płoszkowa niesąc pobok niej swój brzuch spašny i tłustą, czerwoną gębę.

– Dyć tyle miałam z pochówkiem i tylachna cięgiem nowych turbacji, że ani wiem, co się tam na wsi sprawia.

– A to starszy mówił mojemu, jako w kasie brakuje dużo. Wójt już lata po ludziach i skamle o pożyczki, aby choć chyla tyla zebrać, bo leda dzień przyjedzie śledztwo...

- Jeszczek ociec mówili, co na tym skończyć się musi.

– Wynosił się, puszył, przewodził, a teraz zapłaci za swoje państwo!

– To mogą mu zabrać gospodarkę?

– A mogą, zaś kiebby nie chwaciło, to se resztę odsiedzi w kreminale – gadała Jagustynka – używał jucha, niechże teraz pokutuje.

– Dziwno mi też było, co nawet na pogrzebie się nie pokazał.

– Cóż mu ta Boryna, kiej on z wdową przyjacielstwo trzyma.

Przycichły, bo tuż przed nimi jawiła się Jaguś prowadząca matkę; stara szła przygarbiona i z przewiązanymi jeszcze oczami, ale Jagustynka nie przepuściła okazji.

– Kiedyż Szymkowe wesele? Ani się kto spodziałał, co dzisiaj spadną z ambony! Juści, trudno chłopakowi wzbronić, kiej mu już obmierzły dziewczyne roboty. Nastusia go teraz wyręczy... – dojadała z prześmiechem.

Dominikowa sprostowała się nagle i twardo rzekła:

– Prowadź, Jaguś, przedzej prowadź, bo me jeszczek ugryzie ta suka.

I poszła śpiesznie, jakby uciekając, a Płoszkowa zaśmiała się cicho:

– Niby to ślepa, a niezgorzej obaczyła...

– Ślepa, ale jeszcze trafi do Szymkowych kudłów.

– Boże broń, bych się i do drugich nie dorwała...

Jagustynka już nie odrzekła, ścisk przy tym zapanował przed wrótniami, że Hanka się zgubiła ostając kajś za wszystkimi, ale nawet była temu rada, gdyż obrzydły jej te niepoczcicwe dogryzania, jęła też spokojnie rozdawać dziadom po dwa grosze, nie przepuszczając ani jednego, zaś temu ślepemu z psem wetknęła całą dziesiątkę i rzekła:

– Przyjdźcie do nas na obiad, dziadku! Do Borynów!

Dziad podniósł głowę i wytrzeszczył ślepe oczy.

– Antkowa, widzi mi sie! Bóg zapłać! Przyletę, juści, co przyletę.

Za wrótniami było już nieco luźniej, ale i tam siedziały dziady we dwa rzędy czyniąc szeroką ulicę i wykrzykując na różne sposoby, a na samym końcu klęczał jakiś młody z zielonym daszkiem na oczach, przygrywał na skrzypicy i śpiewał pieśnie o królach i dawnych czasach, że całą kupą stali dokoła niego, a częsty grosz sypał mu się do czapy.

Hanka przystanęła pod smętarzem rozglądając się za Józką i najniespodziewaniej natknęła się oczami na swego ojca.

Siedział se w rzędzu między dziadami, rękę wyciągał do przechodniów i jękliwie skamlał o wspomożenie.

Jakby ją ktoś pchnął nożem, ale myślała zrazu, że się jej przywidziało, przetarła oczy raz i drugi; on ci to był jednak, on!...

– Ociec między dziadami! Jezus! – dziw, że się nie spaliła że wstydu.

Nasunęła chustkę barzej na czoło i przebrała się do niego z tyłu od wozów, pod którymi siedział.

– Co wy robicie najlepszego, co? – jęknęła przykucnąłwszy za nim, bych się chronić od ludzkich oczów.

– Hanuś... a dyć ja... a dyć...

– Chodźcie mi zaraz do domu! Jezus, taki wstyd! Chodźcie!...

– Nie póde... Już to sobie z dawna umyśliłem... Co wama mam ciężyć, kiej dobre ludzie wspomogą... We świat se pociągne z drugimi... święte miejsca obacze... co nowego się przewiem... Jeszczech wama spory grosz przyniesie... Naści złotówkę, kup jakiego cudaka la Pietrusia... kup...

Chyciła go ostro za kołnierz i prawie wyplekła między wozy.

- Zaraz mi do domu. Że to wstydu nie macie!
- Puść me, bo się ozgniewam!
- Rzućcie te torbeczki, prędko, żeby kto nie obaczył.
- To zrobię, co mi się jeno spodoba, juści... wstydał się bede... komu głód kumą, temu torba matką – wyrwał się naraz, wpadł pomiędzy wozy a konie i przepadł.

Nie sposób było go szukać i naleźć w takim tłoku, jaki się uczynił na placu przed kościołem.

Słońce przypiekało, jaże się człowiek łuskał ze skóry, kurz zapierał piersi, a naród, chociaż zmęczony i zgrzany do ostatniej nitki, miętosił się radośnie i kotłował jakoby w tym rozbełkotanym wrzątku.

Katarynka wygrywała rozgłośnie na całą wieś; dziady wyciągały po swojemu, dzieci gwizdały na glinianych kuraskach, naszczekowiły psy i konie gryzły się i kwiczały, że to muchy były dzisia barzej naprzykrzone, zaś každen człowiek gadał z osobna, przekrzykiwał do znajomków, stwarzyszał się i cisnął do kramów, przy których wrzało jak w ulu i podnosiły się dzieuszyne piski.

Budy ze świętosciami jaże się chwiały od babiego naporu. Nie mniejszy był tłok, kaj przedawali kiełbasy, wiszące na drążkach niby te grubachne postronki. Gdzie znów kupczyli chlebem a kukiłkami. Kajś Żyd nawoływał do cukierków, zaś jeszcze indziej nawet wstęgi wiewały spod płociennych daszków i bicze przeróżnych paciorków, a wszędы był niepomierny gniot, harmider i wrzaski kieby w jakiej bóżnicy.

Przeszło dobrych parę pacierzów, nim naród jał się nieco spokojoć i przycichać; kto pociągał do karczmy kto już zabierał się do domu, a drudzy, zmożeni spiekotą i utrudzeniem, rozkładali się w cieniu wozów, nad stawem, to w sadach i podwórzach, bych se podjeść i odpocząć.

Rozprązione przypołudnie tak już doskwierało, że dychać nie było czym, a pokrótce i gwarzyć nie chciało się nikomu ni nawet ruchać, jako tym drzewom pomdrałym w żarze, a że przy tym i wieś zasiadła do misek, to się już prawie całkiem uspokoili, jeno co tam dzieci podniesły wrzaski kajś niekaj i konie szarpnęły się przy wozach.

Zaś na plebanii proboszcz wyprawiał obiad la księży i dziedziców, przez wywarłe okna widniały głowy, płynął gwar rozmów i roznosiły się brzęki, śmiechy a takie zapachy, jaże niejeden ślinkę łykał z onych smaków.

Jambroż, wystrojony odświętne, w mentalach na piersiach, kręcił się cięgiem w sieniach, a często gęsto na ganek wybierał z krzykiem:

- Nie pójdziesz, juch, stąd! A to kijem cię złożę, że popamiętasz.
- Ale nie mogąc się ognać zbereźnikom, które jako te wróble obsiadały sztachety, a śmielsze nawet już pod okna się przebierały, to jeno przygrażał księzym

cybuchem a wyklinał.

Nadeszła na to Hanka przystając przy furcie.

– Szukacie to kogo? – zapytał kuszykając do niej.

– Nie widzieliście kaj mojego ojca?

– Bylicy! Gorąc, że niech Bóg broni, to pewnikiem śpi se kajś w cieniu...

Te! jedrona pałka! – krzyknął znowu i pogonił za chłopakiem.

A Hanka strapiona wielce poszła już prosto do domu i rozpowiedziała o wszystkim siostrze, która przyszła na obiad.

Ale Weronka jeno wzruszyła ramionami.

– Korona mu ze łba nie spadnie, że przystał do dziadów, a co nam będzie lekciej, to lekciej. Nie takie ano skończyły pod kościołem.

– Jezus, taki wstyd, żeby rodzony ociec na żebrach! A co Antek na to powie? Dopiero ludzie wezmą nas na ozory i powiedzą, żeśmy go wygnali po proszonemu.

– A niechta szczekają, co im się spodoba. Pyskować na drugiego każdy poredzi, ale do pomocy nikto nieskory.

– Ja nie dopuszczę, żeby ociec mieli dziadować.

– To go se sprowadź do chałupy i żyw, kiejś taka honorna.

– A sprowadzę! Już mu tej łyżki strawy żałujesz! Juści, teraz miarkuję, coś go do tego sama przyniewoliła.

– Przelewa się to u mnie czy co? Dzieciom to pewnie odejmę od gęby, a jemu dam?

– Należy mu się wycug od ciebie, nie baczysz?

– Jak nie mam, to z jelit sobie nie wypruję.

– A wypruj i daj, ociec pierwszy. Nieraz mi się skarzył, że go głodem morzysz i o świnie więcej dbasz niżli o niego.

– Prawda była, juści, ojca morzę głodem, a sama to se używam kiej dziedziczka. Tak się ano wypasłam, co mi już kiecka z bieder zlatuje i ledwie kulami powłóczę. Na borg jeno żyjemy.

– Nie pleć, myślałby ktoś, że i prawda.

– A prawda, żeby nie Jankiel, to by nawet tych ziemniaków ze solą zabrakło. Juści, syty głodnemu nigdy nie zawierzy! – gadała na wpół z płaczem, a coraz żałosniej, gdy wtoczył się w opłotki dziad, prowadzony przez pieska.

– Siadajcie se pod chałupą – zwróciła się doń Hanka krzątając się kole obiadu.

Przysiadł na przyźbie, kule odłożył, pieska puścił na wolę i pociągał nochalem, miarkując, zali już jedzą i w której stronie.

Właśnie byli zasiadali do obiadu pod drzewami, Hanka wyłożyla jadło na miski, że szeroko rozniesły się posmaki.

– Kasza ze słoniną, dobra rzecz. Niech wama pójdzie na zdrowie – mruczał dziad wietrząc zapachy i oblizując się łakomie.

Pojadali z wolna, przedmuchując każdą łyżkę strawy. Łapa kręcił się z cichym skowytem, a dziadoski piesek ziajał z wywieszonym ozorem pod ścianą, spiekota bowiem była straszna, nawet cienie nie ochraniały, dziw się wszyst-

ko nie roztopiło; a w tej nagrzanej i sennej cichości jeno łyżki skrzybotały, a niekiedy kajś pod strzechą zaświegotała jaskółka.

– By tak z miseczkę kwaszonego mleka la ochłody! – westchnął dziad.

– Zarno wam przyniesę! – spokoiła go Józka.

– Dużoście dzisiaj wykrzyczeli? – zapytał Pietrek ciągnąc ospale łyżkę.

– Zmiłuj się, Panie; nad grzesznymi, a nie pamiętaj im dziadoskiej krzywy! Bogać ta wiele! którynen dziada obaczy, to w niebo pilnie patrzy albo skręca o staje. Zaś inszy wysuple ten grosz jaki, a rad by wziął resztę z dziesiątki! Z głodu przyjdzie zdychać.

La wszystkich latoś ciężki przednówek – szepnęła Weronka.

– Prawda, ale na gorzałkę to nikomu nie zbraknie.

Józka wetknęła mu w garść michę, jał skwapliwie pojadać.

– Powiedali na smętarzu – ozwał się znowu – co Lipce mają się dzisiaj godzić z dziedzicem, prawda to?

– Dostaną, co im się należy, to może się i ugodać – rzekła Hanka.

– A Miemce się już wyniesły, wiecie? – wyrwał się Witek.

– Żeby ich morówka zdusiła! – zaklął wytrząsając pięścią.

– To i was pokrzywdzili?

– Zaszedłem do nich wczoraj z wieczora, to me psami wyszczuli. Heretyki ścierwy, psie nasienia. Pono Lipczaki tak im dopiekali, że musiały uciekać! Ze skóry bym takich obłupiał, do żywego mięsa – pogadywał, sielnie wygarniając z miski, a skończywszy napasł swojego pieska i jał się dźwigać z przyzby.

– Źniwna pora, to pilno wam do roboty – zaśmiała się Pietrek.

– A pilno; łoni było nas na odpuscie sześciu wszystkiego, a dzisia ze trzy mendle sie wydziera, jaże uszy puchną.

– A przyjdzie na noc – zapraszała Józka.

– Niech ci Jezus da zdrowie, co pamiętasz o sierocie.

– Sierota jucha, a kałdun to już ledwie udźwignie – przekpiwał Pietrek patrząc, jak się toczył środkiem drogi, grubachny kiej kłoda, i kijaszkiem macał przeszkode.

Chałupa też wkrótce opustoszała, kto przyległ w cieniu, bych się przespać, to już chrapał, a reszta poszła na odpust.

Przedzwonili na nieszpór. Słońce się już galancie kloniło ku zachodowi, upał jakby ździebko sfolzał, to chociaż jeszcze sporo wypoczywało pod chałułami, ale już coraz więcej ludzi schodziło się na plac przed kościołem, pomiędzy kramy i budy.

Józka poniesła się z dzieuchami kupować obrazki, a głównie, bych się napatrzyć do syta owym wstępom, paciorek i drugim cudom odpustowym.

Katarynka znowu zagrała, dziady jeły posobnie wyciągać, brzékając w miseczki, a gwary podnosili się z wolna, przepelniając całą wieś, że huczało jakoby w tym ulu przed wyrojem.

Każden bowiem był syty i wypoczęty, to rad się stwarzyszał a cieszył społecznie; kto poredzał z przyjacioły, kto jeno ślepie na wszyćko roztwierał szeroko, kto się aby cisnął, kaj się drugie cisnęły, kto i na ten kieliszek pociągał

z kumami, któryen zaś szedł do kościoła lebo i siedział gdziesik w cieniu deliberając o różnościach, a wszystkich zarówno rozpierala jednaka radosna lubość odpustowania. I nie dziwota, jakże, toć každen wymodlił się i nawzdychał do woli, napatrzył onym pozlotom, światłom, obrazom i innym świętościom; wypłakał się rzetelnie, nasłuchał organów i śpiewań, a jakby się cały wykapał w onym święcie, duszę oczyścił a skrzepił, narodu różnego zobaczył, wspominków nazbierał i zbył się chociaż na ten dzień jeden wszelakich turbacji!

To i obycznie, co gospodarze najpierwsze czy biedota, komorniki czy proste dziadygi, a wszystko się weseliło pospólnie; czyniąc taki rozgwarzony i rozkolebany gąszcz kole kramów, że i przecisnąć się tam było niełacno. A juści, co najrozgłośniej gadały kobiety gnietąc się jedna przez drugą do bud, abych chociaż się dotknąć i napatrzyć onych śliczności.

Szymek był właśnie kupił Nastusi bursztyny, wstępów i chustkę czerwoną, przystroiła się zaraz, i chodzili od kramu do kramu trzymając się wpól, radośni wielce i jakoby pijani uciechą.

Łaziła z nimi Józka, targując jeno i oglądając różnoście porozkładane na stołach, a coraz i z żałosnym wzdychaniem przeliczała tę swoją mizerną złotówczynę.

Jagusia płakała się kajś niedaleko od nich udając, że nie spostrzega brata. Chodziła sama, dziwnie smutna i zgnębiona. Nie cieszyły jej dzisiaj ni te rozwiane wstępki, ni granie katarynki, ni ten ściśk i wrzaski. Szła z drugimi, porwana tłokiem, i tam stawała, kaj insi stawali, tam dreptała, kaj ją pchali, nie wiedząc całkiem, po co przyszła i dokąd idzie.

Przysunął się do niej Mateusz i szepnął pokornie:

- Dyć mnie nie goń od siebie.
- Hale, odpędzałam cię to kiedy?
- Abo raz! Nie skłęlaś me to, co?
- Niepoczciciwie rzekłeś, to i musiałam. Któź me... – przymilkła nagle.
- Jasio przeciskał się z wolna przez tłumy w jej stronę.
- I on na odpust! – szepnął Mateusz wskazując księżyka, któryen się bronił ze śmiechem, aby go nie całowali po rękach.
- Kiej dziedzicowy syn! Jak się to wybrał! Dobrze baczę, jak to jeszcze niedawno wyrywał za krowimi ogonami.
- A juści, gdzieby zaś taki krowy pasał – przeczyła niemile dotknięta.
- Rzekłem. Pamiętam, jak go to raz organista sprał, że krowy puścił w Pryczkowy owies, a sam se spał kajś pod gruszą...

Jaguś odeszła i chociaż nieśmiało, przepychała się ku niemu, roześmiał się do niej, ale że patrzeli w niego kiej w tęczę, odwrócił oczy i nakupiwszy w kramie obrazików, zaczął je rozdawać dzieuchom i kto chciał.

Stanęła naprzeciw kiej wryta, zapatrzona w niego rozgorzałymi oczami, a z warg czerwonych polał się cichy lśniący pośmiech; słodziuški niby te miody.

– Naści, Jaguś, swoją patronkę – wyrzekł wtykając jej obrazik, ręce się ich spotkały i rozbiegły kiej sparzone.

Wzdrygnęła się, nie śmiejąc ust otworzyć. Mówił jeszcze cosik, ale jakby

utonęła w jego oczach i nic prawie nie pomiarowała.

Rozdzieliła ich gęstwa, że schowawszy za gors obrazik, długo toczyła oczami po ludziach. Nie było go już nikaj, poszedł do kościoła, gdyż przedzwonili na nieszpór, ale ona cięgiem go miała na oczach.

– Widzi się kiej ten świątek! – szepnęła bezwolnie.

– Toteż dzieuchy dziw ślepiów za nim nie pogubią. Głupie, nie la psa kiełbasa.

Obejrzała się prędko, Mateusz stał pobok.

Mruknęła ni to, ni owo, chcąc się od niego odczepić, ale szedł nieodstępnie, długo coś sobie ważył, aż zapytał:

– Jaguś, a co matka rzekli na Szymkowe zapowiedzie?

– A cóż, kiej chce się żenić, to niech się żeni, jego wola.

Skrzywił się i pytał niespokojnie:

– Odpiszą mu to jego morgi, co?

– Ja ta wiem! Nie wyznała mi się. Niech się jej spyta.

Przystąpił do nich Szymek z Nastusią, nalazł się skądś i Jędrzych, że przystanęły całą kupą, a pierwszy Szymek zaczął:

– Jaguś, matki strony nie trzymaj, kiej się mnie krzywda dzieje.

– Juści, co za tobą stoję. Ale odmienileś się przez te czasy, no, no... Całkiem kto drugi z ciebie! – dziwiła się, bo stояł przed nią sielnie wyelegantowany, prosty, wygolony do czysta, w kapelusie na bakier i w kapocie bieluńskiej kieby mleko.

– A bom się wyrwał z matczynego stojaka.

– I lepiej ci teraz na woli? – prześmiechała się z jego hardości.

Wypuść ptaszka z garści, to obaczysz! Zapowiedzie słyszała?

– Kiedyż ślub?

Nastusia przygarnęła się tkliwie obejmując go wpół.

– A za trzy niedziele, jeszcze przed żniwami – szeptała spłonica.

– I choćby w karczmie wyprawię, a matki prosił nie będę.

– Masz to już kaj zawieźć kobietę?

– A mam. Jakże, na drugą stronę do matki i się wyprowadzę. Szukał po ludziach komornego nie będę. Niech mi jeno mój gront odpiszą, to radę sobie dam! – przechwalał się sierdziście.

– Pomogę mu, Jaguś, we wszyczkim pomogę – przytwierdzał Jędrzych.

– Przeciech i my Nastusi we świat golkiem nie dajemy. Tysiąc złotych dostanie gotowymi pieniędzmi – wyrzekł Mateusz.

Kowal odciągnął go na bok, cosik mu szepnął i polecał.

Pogadywali jeszcze co niebądź, szczególnie Szymek roili se, jak to gospodarzem ostanie, jak se to grontu przykupi, jak się to chyi ziemi, że pokrótce obaczą, kto on taki, jaże Nastusia patrzała w niego z podziwem. Jędrzych przytwierdzał, jeno Jagusia chodziła oczami po świecie, słysząc piąte przez dziesiąte. Zarówno jej tam było jedno.

– Jaguś, przyjdź do karczmy, będzie dzisiaj muzyka – prosił Mateusz.

– I karczma la mnie już nie zabawa – odparła smutnie.

Zajrzał w jej oczy przemglone, zacisnął kaszkiet i polecał roztrzącając ludzi. Przed plebanią natknął się na Tereskę.

- Kaj cię to niesie? – zagadnęła lękliwie.
 - Do karczmy! kowal zwołuje na narady.
 - Poszłabym z tobą.
 - Nie odganiam cię, miejsca nie zbraknie, zważ jeno, by cię nie wzieni na ozory, że tak cięgiem za mną uważaś.
 - I tak me już noszą kiej psy tę zdechłą owcę.
 - To czemu się im dajesz! – zły już był i zniecierpliwiony.
 - Czemu? nie wiesz to bez co? – zaskarzyła się cichuško.
 - Szarpnął się i poszedł przodem, że ledwie za nim zdążyła.
 - Już buczysz kiej to cielę! – rzucił odwracając się nagle.
 - Nie, nie... jeno mi proch wleciał do oka.
 - Jak widzę płakanie, to jakby me kto nożem żgnął!
- Zrównał się z nią i rzekł dziwnie serdecznie:
- Naści parę groszy, kup se co na odpuscie, a potem przyjdź do karczmy, to potańcujemy.

Spojrzała oczami, co to jakby mu do nóg leciały z podzięką.

- Co mi ta pieniądze, takiś dobry... takiś... – szeptała rozouplesioniona.
 - A z wieczora przychodź, przódzi czasu miał nie będę.
- Obejrzał się na nią jeszcze z proga, uśmiechnął i wszedł do sieni.

W karczmie już była ciasnota i gorąc nie do wytrzymania. W głównej izbie tłoczyło się wielu różnego narodu, przepijając a gwarząc, zaś w alkierzu zebrał się co młodsi z lipeckich, z kowalem i Grzelą, wójtowym bratem, na czele. Przyszli też i poniektórzy gospodarze, jak Płoszka, sołtys, Kłab i Adam, stryjeczny Borynów, a nawet się wcisnął Kobus, choć go nikto nie zapraszał.

Kiedy Mateusz wszedł, właśnie był Grzela prawił gorąco i kredą cosik pisał po stole.

Szło o zgodę z dziedzicem, który obiecywał za morgę lasu dać chłopom po cztery na podleskich polach, a drugie tyle ziemi puścić na spłaty; chciał nawet borgować drzewo na chałupy.

Grzela wykładał wszystko podobnie i kredą znaczył, jak by się to podzielili ziemią i co by wypadło na każdego.

- Dobrze rozważcie, co mówię! – wołał – sprawa czysta jak złoto.
- Obiecanka cacanka, a głupiemu radość! – mruknął Płoszka.
- Szczera prawda, nie obiecanki. U rejenta wszyćko nam odpisze. Weźta ino sobie dobrze do głowy! Tylachna ziemi la narodu. A toć każdemu w Lipcach wykroj się nowa gospodarka. Miarkujta ino sobie...

Kowal raz jeszcze powtórzył, co mu był kazał dziedzic powiedzieć.

Wysłuchali uważnie, ale nikto się nie ozwał, patrzeli jeno w te białe krychy na stole i głęboko deliberowali.

- Prawda, sprawa kiej złoto, ale czy na to komisarz pozwoli? – ozwał się pierwszy sołtys orząc frasobliwie pazurami po kudłach.
- Musi! Jak gromada uchwali, to się urzędów o przyzwoleństwo pytała nie

będzie! Zechcemy, to i on musi! – zagrzmiał Grzela.

– Musi, nie musi, a ty się nie wydzieraj. Obacz no który, czy aby starszy nie wącha kaj pod ścianą?

– Dopiero go widział przed szynkwasem! – objął Mateusz.

– A kiedy to dziedzic obiecuje nam odpisać? – zagadnął któryś.

– Mówił, co gotów choćby jutro. Zgodzimy się na jedno, to zaraz odpisze, zaś potem omentra rozmierzys, co komu.

– To już po żniwach można by chycić się tej ziemi:

– A na jesieni obrobić, jak się patrzy.

– Mój Jezus, dopiero to pójdzie robota, no!

Pogadywali gwarnie, wesoło, jeden przez drugiego. Radość już ponosiła wszystkich, oczy strzelały mocą, hardość prostowała grzbiety i same ręce się wyciągały do brania tej ziemi upragnionej.

Niejeden już podspiewywał z uciechy i krzykał na Żyda o gorzałkę, niejeden plótł trzy po trzy o działach, a każdemu roiły się nowe gospodarki, bogactwa i radość. Bajdurzyli też kiej pijani, śmiejąc się, bijąc pięściami w stoły a przytupując ognieście.

– Dopiero to w Lipcach nastanie święto!

– Hej, a jakie zabawy pójdu, a jakie muzyki!

– I wielu to weselisk odprawi się w zapusty!

– Dzieuch we wsi zabraknie!

– To se mieszkich przykupiemy, nie stać to nas?!

– Psiachmać, w same ogiery jeździł będę.

– Cichota no – zawała stary Płoszka bijąc pięścią w stół – a to krzyczą kiej Żydzi w szabas! Chciałem jeno pedzieć, czy aby w tej dziedzicowej obietnicy nie ma jakowego podejścia? Miarkujeta, co?

Przycichli, jakby ich kto z nagła oblał zimną wodą, dopiero po chwili ozwał się sołtys:

– Ja też nie mogę wyrozumieć, laczego taki hojny?

– Juści, w tym musi być jakieś podejście, bo żeby dawać tylachna ziemi prawie za darmo – ciągnął któryś ze starych.

Ale na to porwał się Grzela i zakrzyczał:

– To wam powiem, żeśta głupie barany i tyła!

I znowu jął tłumaczyć i przekładać zapalczywie, jaże się spocił kiej mysz, kował też siennie meł ozorem i każdemu z osobna rychtował, ale stary Płoszka nie dał się przekabacić, głową jeno kiwał i prześmiechał tak kąśliwie, aż Grzela przyskoczył do niego z pięściami, ledwie już powstrzymując złość.

– Rzeknijcie swoją prawdę, kiej nasza widzi się wam cygaństwem.

– A rzeke! Znam dobrze to pieskie nasienie, znam i mówię waju: nie wierzta dziedzicowi, póki nie bedzie czarno na białym. Zawżdy się naszą krzywdą pasły, to i tera chcą się na nas pożywić!

– Tak miarkujecie, no to się nie góźcicie, ale drugim nie przeszkadzajcie!

– krzyknął na niego Kłab.

– Chodzileś z nimi do boru, to ich stronę i tera trzymasz!

– A chodziłem, a jak będzie potrza, to i jeszczek pódę! A trzymam nie za nim, jeno za zgodą, za sprawiedliwością, za całą wsią. Bo jeno głipi nie widzi w tym dobrego la Lipiec. Jeno głipi nie bierze, jak dają.

– Wyśta wszystkie głupie, bo pilno wama sprzedać za obertelek całe portki. Głupie, skoro dziedzic tyle daje, to może i więcej.

Zaczęli się przemawiać coraz zapalczniej, a że i drugie wspomagały Kłęba, to zrobił się taki gwar, jaże przyleciał Jankiel i sielną flachę gorzały postawił na stole.

– Sza, sza, gospodarze! Niech będzie zgoda! Żeby Podlesie były nowe Lipce! żeby każdy był pan! – wołał puszczaając kieliszek kolejką.

Juści, co wzięli pić, a jeszcze barzej się ugwarzać, wszyscy już bowiem skłaniali się do zgody oprócz starego Płoszki.

Kowal, który musiał w tym mieć jakiś gruby profit, najgłośniej rozmawiał rozwodząc się o dziedzicowej poczciwości, a raz po raz stawał la całej kompanii to gorzałę, to piwo, to nawet arak z esencją.

Cieszyli się tak galancie, co już niejeden jeno oczy bałuszył i ozorem ledwo ruchał, zaś Kobus, który cały czas pary z gęby nie puścił, jał naraz chybać ludzi za orzydla i krzyczeć:

– A komorniki to co? Psi pazur? I nam się należy ziemia! Nie dopuścim do zgody! Po sprawiedliwości być musi! Jakże, to jeden ledwie już spašny kałdun udźwignie, a drugi ma zdychać z głodu? Po równo musi być ziemi la wszystkich! Dziedzice ścierwy! Niejeden gołym zadem lyska, a nos drze do góry, jakby ciegiem kichał! Kołtuniarze zapowietrzone! – krzyczał coraz głośniej i tak nieprzystojnie wszystkim przymawiał, jaże go wyciepnęli za drzwi, ale jeszcze przed karczmą klął i wygrażał.

Kompania też niezadługo zaczęła się rozchodzić do domów, jeno co łapczywi na uciechę остali w karczmie, kaj już pobrzekiwała muzyka.

Właśnie i wieczór się był robił, słońce zapadło za bory i całe niebo stanęło w zorzach, aż czuby zbóż i sadów jakby się pławiły w czerwieni a złocie. Zawiewał wilgotny, pieśniwy wiater, żaby jęki rechotać, odzywały się przeciągi piórki, a granie koników roztrząsało się po polach kiej ten nieustający chrzest dojrzałych kłosów, rozjeżdżali się już z odpustu, że jeno wozy turkotały, a kaj niekaj ktosik dobrze napity wyśpiewywał rozgłośnie.

Przycichły Lipce, pusto się zrobiło przed kościołem, ale jeszcze pod chałupami siedzieli gęsto ludzie zażywając chłodu i wczasów

Cichy zmierzch stawał się na świecie, mroczniały pola, dale stapiały się już z niebem, wszystko się spokoło, śpiczki z wolna morzyły ziemię i obtulał ją cieplą rosą, zaś ze sadów tryskały kiej niekiej ptasie głosy, jakoby tym wieczornym pacierzem.

Bydło wracało z pastwisk, raz po raz buchały długie, teskliwe ryki, a rogate łby pokazywały się nad stawem, rozgorzałym ogniami zachodu jakoby krwawym zarzewiem. Kajś pod młynem baraszkowały z wrzaskiem kapiące się chłopaki, zaś po obejściach trzęsły się dzieuszyne piesneczki, to beki owiec, to gęsie gegoty.

Jeno u Borynów było cicho i pusto. Hanka poniesła się z dziećmi do którejś z kum, Pietrek się też kajś zapodział, a Jagusia nie pokazała się jeszcze od nieszporów, że tylko Józka zwijała się kole wieczornych obrządków.

Ślepy dziad siedział w ganku, nastawiał gęby na chłodnawy wiater, mruzczał pacierz, a pilnie nasłuchiwał Witkowego boćka; któryten kręcił się wpodle rychtując przyczajonym dziobem w jego nogi.

– Cie... Żebyś skisł, zbóju jeden! A to me kujnął! – mruczał zbierając pod siebie kulasy i machał wielkim różańcem, bociek odleciał parę kroków i znowu zachodził przemyślnie z boku z wyciągniętym dziobem.

– Słyszę cię dobrze! Już ci się nie dam. Jaka to jucha zmyślna! – szeptał, ale że w podwórzu rozległo się granie, to oganiając się kiej niekiej różańcem zasłuchała się w, muzyce z lubością.

– Józia, a kto tak szczerze rzepoli?

– A Witek! Wyuczył się od Pietrka i teraz cięgiem i dudli, jaże uszy puchną! Witek, przestań, a załóż koniczyny żrebakom! – wrzasnęła.

Skrzypki umilkły, zaś dziad cosik se umyślił, bo skoro Witek przyleciał pod chałupę, rzekł do niego wielce dobrotliwie:

– Weź tę dziesiątkę, kiej tak galancie wyciągasz nutę.

Chłopak uradował się ogromnie.

– A zagrałbyś to i pobożne pieśnie, co?

– Co ino posłyszę, to wygram.

– Hale, każda liszka swój ogon chwali. A taką nutę wygrasz, co? – i beknął po swojemu piskliwie a zawodzący.

Ale Witek nawet nie dosłuchał, skrzypki przyniósł, zasiadł pobok i przegrał rychtyk to samo, a potem rznął insze, jakie tylko słyszał w kościele, i tak sprawnie, jaże się dziad zdumiał.

– Cie, na organistę byłbyś zdatny!

– Wszyćko wygram, wszyćko, nawet i takie dworskie, i takie, co je śpiewają po karczmach – przechwałał się rozradowany, wycinając od ucha, jaże kury zagdakały na grzędach, gdy Hanka nadeszła i zaraz go przepędziła, bych Józce pomagał.

Do cna już ściemniało na świecie, ostatnie zorze gasły, a wysokie, ciemne niebo rosiło się gwiazdami, wieś już kładła się spać, jeno od karczmy zalatywały dalekie pokrzyki i brzękliwe głosy muzyki.

Hanka siedziała przed gankiem karmiąc dziecko i pogadując z dziadkiem o tym i owym; cyganił jucha, jaże się kurzyło, ale nie przeciwiła mu się, myśląc swoje i tesknie w noc oglądając.

Jagna nie wróciła jeszcze, nie siedziała również i u matki, bo zaraz z wieczora poszła na wieś do dzieuch, jeno co niekiedy nie wysiedziała, tak ją cosik ponosiło. Jakby ją ktoś za włosy wyciągał, że w końcu już sama jedna łaziła po wsi. Długo patrzyła we wody pogasłe i drżące od powiewów, w rozruchane ździebko cienie, we światła, co leciały z okien na gładź stawu i marły nie wiada kaj i przez co! Rwało ją gdzieś, że poleciała za młyn, aż na łąki, kaj już leżały ciepłe kożuchy białych mgieł i czajki śmigały nad nią z krzykiem.

Słuchała wód padających z upustu w czarną gardzie! rzeki, pod olchy wyniosłe i jakby śpiące, ale ten szum zdał się jej jakimś żałosnym wołaniem i skargą nabrzmiałą płaczem.

Uciekła i patrzała w młynarzowe okna, buchające światłem, gwarami a brzękiem talerzy.

Tłukła się od brzega wsi do brzega jak ta woda obłędna, co ujścia na darmo szuka i w nieprzebyte wręby bije żałosnie.

Żarło ją cosik, czego by i wypowiedzieć nie sposób, ni to był żal, ni to tęsknica, ni to kochanie, a oczy miała pełne suchego żaru i w sercu wzbierał wrzący, straszny szloch.

Nie wiada, laczego znalazła się przed plebanią, jakieś konie pod gankiem biły niecierpliwie kopytami, świeciło się tylko w jednym pokoju, grali w karty.

Napatrzyła się do syta i poszła opłotkami, które dzieliły Kłębową gospodarkę od proboszczowskich ogrodów. Przesuwała się lękliwie pod żywopłotem, obwiałe gałęzie wisien muskały ją po twarzy zrosiąymi listeczkami. Szła bezwolnie, nie wiedząc, kaj ją niesie, aż niski dom organistów zastąpił jej drogę.

Wszystkie cztery okna świeciły i stały otwarte.

Przytuliła się w cień pod plot i zajrzała do środka.

Organistowie wraz z dziećmi siedzieli pod wiszącą lampą popijając herbatę, zaś Jasio chodził po pokoju i cosik rozpowiadał.

Słyszała każde jego słowo, każdy skrzyp podłogi, nieustanne cykanie zegaru i nawet ciężkie przysapki organisty.

A Jasio takie cudeńka prawił, że niczego nie rozumiała.

Patrzyła jeno w niego niby w ten obraz święty, pijąc kiej miody najsłodsze każdy dźwięk jego głosu. Chodził wciąż i co trochę ginał w głębi mieszkania, i co trochę jawił się znów w kręgu światła; czasem przystawał przy oknie, że wciskała się w plot strwożona, bych jej nie dojrzał, ale on jeno w niebo patrzył pokryte gwiazdami, to cosik rzekł la uciechy, że śmiali się, a radość błyskała w twarzach kiej to słońce. Przysiadł wreszcie pobok matki, a małe siostry jedy mu się drapać na kolana i wieszać na szyi, tulił ci je poczciwie, huśtał i łaskotał, jaże izba zatrzasnęła się dziecińskimi śmiechami.

Zegar wybił jakąś godzinę i organiścina rzekła powstając:

– Gadu, gadu, a tobie czas spać! Musisz do dnia wyjechać.

– A muszę, manusiu! Boże, jaki ten dzień był krótki! – westchnął żałosnie.

A Jagusine serce jakby kto ścisnął i tak boleśnie, jaże same łzy pociekły po twarzy.

– Ale niedługo wakacje! – ozwiał się znowu – ksiądz regens obiecał, że mnie na jakiś czas zwolni, jeśli nasz proboszcz napisze o to do niego.

– Nie bój się, napisze, już ja go uproszę! – powiedziała matka zabierając się do ślania mu na kanapie wprost okna. Pomagali jej wszyscy, a nawet sam organista przyniósł sporą doinkę i wsunął ją ze śmiechem pod kanapę.

Długo się z nim żegnali na odchodnym, a już najdłużej matka, która go z płaczem tuliła do piersi a całowała.

– Śpij, synu, smacznie, śpij, dzieciątko.

– Pacierze zmówię i zaraz się kładę, manusiu.

Rozeszli się wreszcie.

Jaguś widziała, jak w sąsiedniej izbie chodzili na palcach, ściszały głosy, przymykali okna i pokrótce cały dom oniemiał i migiem pograżył się w cichoci, aby jeno nie przeszkadzać Jasiowi.

Chciała i ona do domu, już się była nawet nieco uniesła, ale ją cosik jakby przytrzymało za nogi, że nie poredziła oderwać się z miejsca, więc jeno mocniej przywarła plecami do płota, barzej się skuliła i ostała kieby urzeczniona wpatrując się w to ostatnie wywarte i jaśniejące okno.

Jasio poczytał nieco na grubej książce, zaś potem przykłęknął pod oknem, przeżegnał się, złożył ręce do pacierza, podniósł oczy ku niebu i zamodlił się przejmującym szeptem.

Noc była głęboka, niezgłębiona cichość obtulała świat, gwiazdy młyły się na wysokościach, nagrzany, pachnący zwiew pociągał z pól, a niekiedy zaszemrały liście i ptak jakiś zaśpiewał.

A Jagusię zaczęło cosik rozbierać, serce się tłukło kiej oszalałe, paliły ją oczy, paliły usta nabrane i same ręce wyciągały się ku niemu, a chociaż się kurczyła w sobie, roztrząsała nią taki dziwny, niezmożony dygot, że wpierała się w plot bezwolnie i z taką mocą, jaże trzasnęła żerdka. Jasio wychylił głowę, popatrzył dokoła i znowu się zamodził.

Zaś z nią działało się już coś niepojętego; takie ognie chodziły jej po kościach i oblewały warem, że dziw nie krzyczała z tej lubej męki. Zabaczyła, kaj jest, i ledwie już zipała, tak się w niej wszystko trzęsło i płonęło. Była cała w dreszczach, kiej błyskawice kłębiły się w niej jakieś nabrzmiałe, szalone krzyki, jakieś wichry palące ja ponosiły, jakieś straszne pragnienia rozpreżały i wyginały... Już chciała się czołgać tam, bliżej niego, bych chociaż tknąć ustami tych jego białych rączeków, bych jeno klęczeć przed nim a patrzeć z bliska w te gębusie i modlić się kiej do tego cudownego obrazu. Nie poruszyła się jednak, bo obleciał ją jakiś dziwny strach i zarazem zgroza.

– Jezu mój, Jezu miłosierny! – wyrwał się jej z piersi cichy jęk.

Jasio powstał, wychylił się cały i jakby patrząc na nią zawałał:

– Kto tam?

Zamarła na chwilę, przytaiła dech, serce przestało bić i jakby zdrętwiała w jakimś świętym strachu, dusza uwięzła kajś w gardle i pełna szczęsnego niepokoju chwiała się w oczekiwaniu.

Ale Jasio jeno popatrzył w opłotki, a nie dojrzawszy zamknął okno, rozebrał się prędko i światło zgasło...

Noc padła na jej duszę, ale jeszcze długo siedziała wpatrzona w czarne i nieme okno. Przejął ją chłód i jakby operlił srebrną rosą jej duszę wniebowziętą, gdyż wszystko, co w niej wrzało z krwi pożądliwej, przygasło rozlewając się po niej nieopowiedzianą błogością. Spłynęła na nią uroczysta, święta cichość, jakby to zadumanie kwiatów przed wschodem słońca, że rozmodliła się pacierzem szczęścia, który nie miał słów, a jeno dziwną słodkość zachwytów, przenajświętsze zdumienie duszy, niepojętą radość budzącego się dnia zwiesnowego i

przeplatał się grubymi ziarnami błogich łez niby tym różańcem łaski Pańskiej i dziękczenia.

Rozdział 39

– Pójdę już, Hanuś! – prosiła Józka pokładając głowę na ławkę.

– A zadrzyj ogona kiej cielak i leć! – zgromiła ją odrywając oczy od różańca.

– Kiej me tak cosik spiera w dołku i tak me mgli...

– Nie przeskadzaj, zaraz się skończy.

Jakoż proboszcz już kończył cichą, żałobną mszę za duszę Boryny, zamówioną przez rodzinę w oktawę jego śmierci.

Wszyscy też co najbliżsi siedzieli w bocznych ławkach, a tylko Jagusia z matką klęczały przed samym ołtarzem; z obcych nie było nikogo, tyla co kajś pod chórkiem Jagata głośno trzepała pacierze.

Kościół był cichy, chłodny i mroczny, jeno na środku mrowiła się wielgachna struga jarzącego światła, bo słońce było przez wywarne drzwi rozlewając się jaże po ambonę.

Michał organistów służył do mszy i jak zawdy, tak trzachał dzwonkami, że w uszach brzęczało, wykrzykiwał ministranturę, a latał ślepiami za jaskółkami, której kiej niekiej śmigały po kościele zbłąkane i trwoźnie świegolące.

Kajś od stawu rozlegały się klapiące trzaski kijanek, wróble ćwierkały za oknami, zaś ze smętarza raz po raz jakaś rozgdakana kokosz wvodziła do kruchty całe stado piukających kurczętek, aż Jambroż musiał wyganiać.

A skoro ksiądz skończył, wyszli zaraz wszyscy na smętarz.

Już byli kole dzwonnicy, gdy zawała za nimi Jambroży:

– A to poczekajcie! Dobrodziej chce wam cosik powiedzieć.

Nie wyszło i Zdrowaś, kiej przyleciał zadyszany z brewiarzem pod pachą i obcierając łysinę przywitał dobrym słowem i rzekł:

– Moiście, a to wam chciałem powiedzieć, że zrobiliście po chrześcijańsku zamawiając mszę świętą za nieboszczyka. Ulży to jego duszy i do wiecznego zbawienia pomoże. No, mówię wam, pomoże!

Zażył tabaki, pokichał siarczyście i wycierając nos zapytał:

– Dzisiaj pewnie będącie radzili o działach, co?

– Juści, tak je niby we zwyczaju, co dopiero w oktawę – przytwierdzili.

– Otóż to! Właśnie o tym chciałem z wami pomówić!

Dzielcie się, ale pamiętajcie: zgodnie i sprawiedliwie. Żeby mi nie było swarów ni kłótni, bo z ambony wypomnę! Nieboszczyk w grobie się przewró-

ci, jeśli zobaczy, że jego krwawicę rozrywacie jak wilki barana! I broń Boże. krzywdzić sieroty! Grzela daleko, a Józka jeszcze głupi skrzat! A co się komu należy, oddać święcie, co do grosza. Jak rozrządził majątkiem, tak rozrządził, ale trzeba spełnić jego wolę. Może on tam chudziaszek w tej chwili patrzy a was i myśli sobie: na ludzim ich wywiódł, gospodarkę-m niezgorszą ostawił, to się przecież nie pogryzą kiej psy przy podziale. Mawiam ciągle z ambony: zgodą stoi wszystko na świecie, kłótnią jeszcze nikt niczego nie zbudował. No, mówię, niczego, kromie grzechu i obrazy boskiej. A o kościele pamiętajcie. Nieboszczyk był szczodrym i czy na światło, czy na mszę, czy na inne potrzeby grosza nie żałował i dlatego Pan Bóg mu błogosławił...

Długo przemawiał, jaże się kobiety spłakały i jęły mu w podzięce oblać kolana, zaś Józka przypadła mu nawet z bekiem do rąk, to ją przygarnął do piersi, a pocałowawszy w głowę rzekł z dobrością:

– Nie bucz, głupia, Pan Bóg ma sieroty w szczególnej opiece.

– Że i rodzony nie powiedziałby barzej do duszy – szepnęła rozrzewniona Hanka. Snadź i dobródziej był wzruszony, bo wytarłszy ukradkiem oczy; częstował kowala tabaką i prędko zagadał o innym.

– A cóż, będzie zgoda z dziedzicem?

– Będzie, już dzisiaj pojechało do niego piąciu...

– To chwała Bogu! Już za darmo mszę świętą odprawię na intencję tej zgody!

– Widzi mi się, co wieś powinna się złożyć na wotywę z wystawieniem! Jakże, to jakby nowe nadziały i całkiem darmo!

– Masz rozum, Michał, mówiłem o tobie dziedzicowi. No, idźcie z Bogiem, a pamiętajcie: zgodą i sprawiedliwością! Ale, Michał! – zawała za odchodzącym – a zajrzyj ta później do mojego wolanta, prawy resor przyciera się nieco do osi...

– To pod Łaznowskim dobródziej tak się zmaglował.

Ksiądz już nie odrzekł, a oni poszli prosto ku domowi. Jagusia wiedła matkę na ostatku, gdyż stara wlekła się z trudem odpoczywając co chwila.

Dzień był powszedni, robotny, to i pusto było na drogach dokoła stawu, jeno dzieci bawiły się kaj niekaj w piasku i kury grzebały w porozrzucanych łajniach. Było jeszcze wcześnie, ale już słońce niezgorzej przypiekało, szczęściem, co wiater nieco przechładzał, zawiewał bujny, iż kolebały się sady, pełne już czerwieniących wiśni, a zboża były o płoty kiej wody wzburzone.

Chałupy stały wywarne, wrótne wszędzie porozwierane, na płotach kajś niekaj wietrzyły się pościele, a wszystko, co się jeno ruchało, pracowało w polach. Jeszcze ktosik zwoził ostatnie zapóźnione pokosy siana, że zapach jaże wiercił w nozdrzach, a na obwisłych nad drogą gałęziach, pod którymi przejeżdżały kopiaste wozy, trzęsły się przygarście zdziebel kiej te powyrywane brody żydowskie.

Szli z wolna i w cichoci, deliberując o działach.

Skądciś, jakby z pól, kaj ludzie osypywali ziemniaki, zrywała się niekiedy piosneczka i szła z wiatrem niewiada kaj, zaś pod młynem jakaś baba tak prała

kijanką, jaże się rozlegało i szumnie huczały wody spadające na koła.

- Młyn teraz cięgiem robi! – ozwała się pierwsza Magda.
- Przednowek to żniwa la młynarza!
- Cięższy on latoś niżli łoni. Wszędzie bieda aż piszczy, zaś u komorników to już prosto głód – westchnęła Hanka.
- Kozły też penetrują po wsi, jeno czekać, jak komu co grubszego ukradną – rzucił kowal.
- Nie bajcie! Ratują się, biedoty, jak mogą, wczoraj Kozłowa przedała organiścinie kaczeta, to się ździebko wspomogła...
- Rychło przechlają. Nie powiadam na nich nic złego, ale mi dziwno, że piórka mojego kaczora, co mi zginął w ojcowy pochówek, nalazł mój Maciuś za ich obórką – wyrzekła Magda.
- A który to wtenczas wzion nasze pościele? – wtrąciła Józka.
- Kiejże to ich sprawa z wójtami?
- Nieprędko, ale Płoszka ich wspiera, to już wójtom dobrze zależą sadła za skórę.
- Że to Płoszka lubi zawdy nos wrażać w cudze sprawy.
- Jakże, przyjaciół se kaptuje, bo mu pachnie wójtostwo!
- Przeszedł im drogę Jankiel ciągnący za grzywę spętanego konia, którym bił zadem i opierał się ze wszystkich sił.
- Założcie mu pieprzu pod ogon, to rypnie z miejsca kiej ogier.
- Śmiejcie się na zdrowie! Co ja już mam z tym koniem!
- Wypchajcie go słomą, przyprawcie mu nowy ogon i powiedźcie na jarmark, to może go kto kupi za krowę, bo na konia już niezdatny! – żartował Michał i naraz wszyscy gruchnęli śmiechem, gdyż koń się wyrwał, skoczył do stawu i nie zważając na Janklowe prośby i groźby, najspokojniej począł się tarzać.
- Mądrala jucha, musi być od Cyganów!
- Postawcie mu wiadro gorzałki, to może wyjdzie! – zaśmiała się organiścina, siedząca nad stawem przy stadzie kacząt pływających kiej te żółciuśkie pępuszki; rozczapierzona kokosz gdakała na brzegu.
- Śliczne stadko, to pewnie od Kozłowej? – pytała Hanka.
- Tak, i ciągle mi jeszcze uciekają na staw. Tasiuchny! taś, taś, taś!
- zwoływała rzucając na przynętę przygarściami jagły.
- Ale kaczki szorowały na drugi brzeg, że poleciała za nimi.
- Chodźcie przedzej, kobiety – przynaglał kowal i gdy weszli do chałupy, a Hanka zakrzątnęła się kole śniadania, jał znowu penetrować w izbach i w obejściu, nawet nie przepomniał ziemniaczanym dołem, aż Hanka powiedziała:

 - Oglądarkie, jakby co ubyło!
 - Nie kupuję kota we worku!
 - Lepiej wy znacie wszyćko niżli ja sama! – wyrzekła z przekąsem, rozlewając kawę w garnuszki.
 - Dominikowa, Jaguś, a chodźcież do kupy! – zawała na drugą stronę, kaj się obie zawarły.

Obsiedli ławę i popijali przegryzając chlebem.

Nikto się nie odzywał, nijako było zaczynać, każdy się wagował oglądając na drugich. Hanka też była dziwnie powściągliwa, juści, co niewoliła do jadła przylewając każdemu, ale prawie nie spuszczała oczów z kowala, który się wiercił na miejscu, śmigał ślepiami po izbie i chrząkał raz po raz. Jagusia siedziała czegoś chmurna i wzdychniwa, oczy miała polyskliwe jakby od niedawnego płaczu, a Dominikowa czapirzyła się kiej kwoka i cosik poszeptywała do niej, tylko jedna Józka, co ta po swojemu pletła trzy po trzy zwijając się kole garów, pełnych perkoczących ziemniaków.

Dłużyło się już wszystkim, aż pierwszy kowal zaczął:

– Więc jakże zrobimy z działami?

Hanka drgnęła i prostując się powiedziała spokojnie, snadź po dobrym namyśle:

– A cóż ma być! Ja tu jeno stróżuję mężowego dobra i stanowić o niczym prawa nie mam. Antek wróci, to się podzielić.

– Kiej tam on wróci, a tak przeciech ostać nie może.

– Ale ostatnie! Mogło tak być przez cały czas ojcowej choroby, to może być, póki Antek nie powróci.

– Nie on jeden jest do podziału.

– Aleć on najstarszy, to jemu się po ojcu należy objąć gospodarkę.

– Hale, takie ma prawo jak i drugie dzieci.

– Może weźmiecie i wy, jak się tak z Antkiem ułożyta.

Kłuciła się przeciech z wami nie będę, nie moja w tym wola stanowi.

– Jaguś! – podniesła głos Dominikowa – przypomnijże o swoim.

– A po co, przeciech dobrze pamiętają...

Hanka poczerwieniała gwałtownie i kopiąc Łapę, który się nawinał pod nogi, wyrzekła przez zęby:

– Juści, co krzywdę dobrze pamiętam.

– Rzekliście! Tu idzie o sześć morgów, jakie nieboszczyk zapisał Jagusi, a nie o głupie słowa!

– Jak macie zapis, to wama nikt nie wydrze! – mruknęła gniewnie Magda, siedząca cały czas cicho z dzieckiem u piersi.

– A mamy, w urzędzie zrobiony i przy świadkach.

– Wszyscy czekają, to i Jagusia może.

– Pewnie, że musi, ale co ma swojego, to zaraz zabierze, a ma przeciek krowę z cielęciem, a świnię, a gąski...

– To wspólnie i pójdzie do działań – powstał twardo kowal.

– Do działań! Chcielibyście! Co dostała we wianie, tego jej nikt mocen odebrać! A może chcecie i kiecki a pierzyny też podzielić między siebie, co? – podnosiła głos coraz silniej.

– La śmiechu rzekłem, a wy zaraz z pazurami...

– Juści... przeglądam ja was dobrze, juści...

– Bo i co tu będąc po próżnicy klektać. Prawdę rzekliście. Hanka, że trza poczekać na Antka. Mnie się śpieszy do dziedzica, bo tam już na mnie

czekają – wstał, a dojrzawszy ojcowy kożuch rozwieszony w kącie na drążku jał go ściągać.

- W sam raz zdałby się na mnie.
- Nie ruchajcie, niech się suszy – broniła Hanka.
- A już te buciary oddacie. Cholewy jeno całe, a i to już raz podszywane – tłumaczył, chytrze ściągając je z drążka.
- Niczego tknąć nie pozwolę! Weźmiecie co niebądź, a potem powiedzą, żem pół gospodarki zatraciła. Niech przódzi spis zrobią. Nawet kołka z płotu ruszyć nie dam, póki wszystkiego urząd nie opisze!
- Spisu nie było, a już się kajś zadziały ojcowe pościele...
- Mówiąm ci, co się stało! Zaraz po śmierci rozwiesili na płocie i ktosik w nocy ukradł. Nie było głowy baczyć na wszystko.
- Dziwne, co tak zaraz nalazł się złodziej...
- To niby jak? Ja wzienam, a teraz cyganię, co?
- Cichota, kobiety! Tylko przez kłótni, poniechaj, Magduś! Kto ukradł, niech miał będzie na śmiertelną koszulę.
- Sama pierzyna ważyła bez mała ze trzydzieści funtów.
- Mówię ci, stul pysk! – wrzasnął na żonę i wywiódł Hankę w podwórze, niby to la obejrzenia prosiąt.
- Poszła za nim, ale dobrze się miała na bacznosci.
- Chciałem wam cosik poredzić.
- Nastawiła ciekawie uszów, miarkując nieco, kole czego kręci.
- Wiecie, a to trzeba, abyście jeszcze przed spisem którego wieczora przepędzili do mnie ze dwie krowy. Maciorę można zawierzyć stryjecznemu, a co się jeno da, pochować u ludzi... Już wam powiem kaj... O zbożu powiecie przy spisie, że dawno przedane Jankowi, on przytwardzi ohotnie, da mu się za to jakiś korczyk. Źrebkę weźmie młynarz, podpasie się na jego pańskich. A co z porządków można by schować w dołach, to po żybach. Ze szczerej przyjaźni wam radzę! Wszystkie tak robią, które jeno rozum mają. Wyście harowali kiej wól, to sprawiedliwie należy się wama więcej. Mnie ta z tego dacie co niebądź, jakąś kruszynę. I nie bojajcie się niczego, pomagał wam będę we wszystkim. A już w tym moja głowa, byście ostali przy gruncie. Jeno mnie posłuchajcie, nikto jeszcze nie dołożył do mojej rady... Sam dziedzic a rad me słucha. No, cóż powiecie?...
- A jeno to, co swojego nie popuszczę, ale cudzego nie ląkomam! – odrzekła z wolna, wpierając w niego wzgardliwe oczy. Zakręcił się, jakby kijem dostał przez ciemię, polatał po niej ślepiami i syknął:
- Już bym nawet nie wspominał, żeście niezgorzej podebrali ojca...
- A wspominajcie! powiem Antkowi, niech z wami pogada o tej radzie.
- Ledwie się wstrzymał od kłatw, plunął jeno, a odchodząc prędko, krzyknął przez wywarte okno do izby:
- Magda, miej ta oko na wszystko, bych znowu czego nie wynieśli złodzieje.

Hanka patrzyła na niego ze szydliwym prześmiechem. Polecał kiej opa-

rzony i natknąwszy się na wójtową, wchodzącą między opłotki, długą jej cosik prawil wytrzachaając pięściami.

Wójtowa przyniesła jakiś urzędowy papier.

– To la was, Hanka, stójka przyniosł z kancelarii.

– Może o Antku! – szepnęła z trwogą, biorąc papier przez zapaskę.

– Pono o Grzeli. Mojego nie ma, pojechał do powiatu, a stójka jeno powiadał, że tam stoi napisane, jakoby Grzela pomarł czy coś...

– Jezus Maria! – krzyknęła Józka.

Magda też się zerwała na nogi.

Wszyscy patrzyli na ten papier ze zgrozą i strachem, obracając nim bezradnie w roztrzęsionych rękach.

– Może ty, Jaguś, poredzisz rozebrać – prosiła Hanka.

Stanęły nad nią pełne niepokoju i trwogi, ale Jagna po długiej chwili sylabizowania odparła zniechęcona:

– Hale, kiej to nie po naszemu pisane i nie poradzę wymiarkować.

– Nie przy niej pisane! Za to co inszego potrafi najlepiej – syknęła wójtowa wyzywająco.

– Idźcie no swoją stroną i ludzi nie zaczepiajcie, kaj was obchodzą z daleka jak to śmierdzące – warknęła stara.

Ale wójtowa, jakby rada z okazji, ciepnęła ją na odlew:

– Przykarcać drugich to poredzicie, a czemu to nie wzbraniacie córusi, bych cudzych chłopów nie zwodziła, co!

– Dajcie no spokój, Pietrowa! – wraciła się Hanka miarkując już, na co się tutaj zanosi, ale wójtową ponosiło coraz barzej.

– Choć raz muszę se dać folge! Tylam się przez nią natruła, tylam przecripiała, że swojej krzywdy nie daruję, pókim żywa!

– A pyskuj! Pies cie ta przeszczeka! – mruknęła stara dosyć spokojnie, zaś Jaguś rozczerwieniła się kiej burak i chociaż palił ją wstyd, ale i jakaś mściwa zawziętość nabierała w sercu, że coraz bardziej podnosiła głowę i jakby na przekór, z rozmysłem wpierała w nią szydliwe oczy, a judzący prześmiech wil się na wargach.

Wójtowa wywarła już gębę kiej wrótnię i zjatrzona do żywego jej ślepiami, pomstowała wywodząc zajadle jej przewiny.

– Pyskujesz bele co; boś sie opila złością! – przerwała jej stara – ale twój ciężko odpowie przed Bogiem za Jagusine nieszczęście.

– Juści, odpowie, bo ano zwiódł niewinowate dzieciątko! Juści, dzieciątko, co z każdym rade szuka krzaków!

– Zawrzyjcie gębę, bo chociaż ślepa, ale jeszczec zmacam drogę do waszych kudłów – groziła zaciskając kij w garści.

– Sprobujcie! Tknij me jeno, tknij! – wrzeszczała wyzywająco.

– Hale, spasła się na cudzej krzywdzie i będzie się tera czepiała ludzi kiej rzep psiego ogona.

– W czym cię to ukrzywdziłam, w czym?

– Jak twojego wsadzą do kreminału, to się dowiesz!

Wójtowa skoczyła z pięściami, szczęściem, co Hanka zdążyła ją odciągnąć i ostro powstała na obie:

– Loboga, kobiety, a toć karczmę robicie z mojej chałupy.

Przymilkły na to oczymgnienie, sapiąc jeno a dysząc, Dominikowej jaże łzy pociekły spod szmat, jakimi miała przewiązane oczy, i lały się ciurkiem po wynędzniałej twarzy, jeno co pierwsza się opamiętała i przysiadlszy westchnęła, rozwodząc ręce:

– Jezu, bądź miłościw mnie grzesznej!

Wójtowa wyleciała z chałupy kiej oszalała, ale zawróciwszy już z drogi wrąziła głowę przez okno i zaczęła wołać do Hanki:

– Mówię ci, wypędź z chałupy te lakudre! Wygoń ją, póki jeszcze pora, abyś potem nie pożałaowała! Ani godziny nie ostawiaj pod swoim dachem, bo cię stąd wygryzie ta zaraza piekielna! Radzę ci, broń się, Hanka! Przez litości bądź la niej i przez miłosierdzia! Ona jeno czeka na twojego, obaczysz, co ci ona wystroi! – przechyliła się barzej na izbę i grożąc pięściami Jagusi wrzeszczała ze wszystkiej złości:

– Poczekaj, ty piekielnico jedna, poczekaj! Nie zamrę spokojnie, do świętej spowiedzi nie pójdę, póki się nie doczekam, że cię ze wsi kijami wyświeca! A do sołdatów, suko jedna! Tam twoje miejsce, świński pomiocie, tam!

I poleciała, w izbie zrobiło się cicho jakby w grobie.

Dominikowa jaże się trzęsła od tajonego płaczu, Magda huśtała dziecko, Hanka zapatrzyła się w komin srodze zamedytowana, zaś Jaguś, chociaż jeszcze miała w twarzy hardość i zły prześmiech na wargach, ale pobierała na płótno, bo ją te ostatnie słowa ugryzły w samo serce; poczuła, jakby ją naraz sto nożów przebiło i wszystkie rany spłynęły krwią serdeczną i wszystką mocą, ostawiając jeno nieopowiedziany żal, jakiś zgoła nieczłowiekowy żal, że chciała bić głową o ścianę i krzyczeć wniebogłosy, jeno co się przemogła i szarpiąc matkę za rękaw zaszepnęła gorączkowo:

– Chodźmy stąd, matko! Chodźmy prędko! Uciekajmy!

– A dobrze! całkiem już osłabłam, ale ty musisz tu wrócić i przy swoim warować do ostatka.

– Nie ostanę tutaj. Tak mi to wszystko obmierzło, że już dłużej nie ścierpię! Bodajem była nogi połamała, nim weszlę tutaj!

– Tak ci to źle z nami było, co? – szepnęła Hanka.

– Gorzej niżli temu psu na łańcuchu, że i w piekle musi być lepiej.

– Dziwne, coś wytrzymała tak długo, przecież cię nie przywiązywali za kulasy. Mogłaś se iść! Nie bój się, za nogi cię nie ułapię i prosiła nie będę, byś ostała!...

– A pójdę i niech was ta zaraza wytraci, kieżta takie!

– Nie pomstuj, bym ci swoich krzywd nie ciepnęła we ślepie!

– Bo już wszystkie przeciwko mnie, cała wieś, wszystkie!..

– Żyj poczciwie, a nikto ci nie rzuci i marnego słowa!

– Cichoj, Jaguś, dyć Hanka ci nie przeciwna. Cichoj!

– A niechta i ona pyskuje! A niechta! Mam gdzieś te szczekania. Cóżem

to takiego zrobila? Ukradłam? Zabiłam kogo, co?

– Masz to jeszcze śmiałość pytać, co? – wyrzekła zdumiona Hanka stając przed nią. – Nie ciągnij mnie za język, bym ci czego nie rzekła!

– A mówcie! A pyskujcie! zarówno mi jedno! – wrzeszczała coraz zapalczniej, złość się w niej rozsrożyła kiej pożar, już była gotowa na wszystko, nawet na najgorsze.

Hance naraz łzy zalały oczy, pamięć zdrad Antkowych tak boleśnie wgryzła się w serce, że ledwie już zabełkotała:

– A coś to z moim wyprawiała, co? Jeszcze cię Pan Bóg za mnie pokarze, obaczysz!... Spokoju mu nie dawałaś... goniłaś za nim kiej ta rozciekana suka... kiej ta... – tchu jej zbrakło, tak się zaniesła szlochem.

A Jaguś spięła się niby wilk napadnięty w barłogu, gotowy już drzeć kłami, co mu się jeno nawinie, nienawiść buchnęła jej do głowy, a mściwość sprężyła pazury, aż skoczyła na izbę i, rozwścieklona do ostatka, jąła chlastać przyduszonymi słowami kiejby tym biczem świszczącym:

– To ja za nim latałam, ja! Cyganisz kiej ten pies! Wszyscy ano wiedzą, jak się przed nim organiałam! Dyć kiej piesek skamlał pode drzwiami, abym mu chocia trep swój pokazała! To on me niewolił! To on me otumiął i robił z głupią, co chciał! A tera powiem ci prawdę, jeno byś jej nie pożałowała. A to me miłoał, że już nie wypowiedzieć! A tyś mu obmierzła kiej ten stary, utytłany łącz, że miał już chudziak po grdykę twojego kochania, jaże mu się odbijało kiej po starym sadle, że jeno pluł wspominając o tobie. Nawet gotów był sobie zrobić co złego, abych cie jeno nie widzieć więcej na oczy. Chciałaś, to masz prawdę. A zapamiętaj, co ci jeszczek dołoży: jak zechcę, to żebyś mu całowała nogi, kopnie cię, a za mną poleci w cały świat! Wymiarkuj to sobie i ze mną się nie równaj, rozumiesz, co?

Wołała zdadliwie, władna już sobą i bez lęku, a tak urodna jak nigdy. Nawet matka słuchała jej z podziwem i strachem, tak wynosiła się inna jakaś, zgoła obca i zarazem tak jakoś straszna, zła i groźna kiej ta chmura trzaskająca piorunami.

Zaś Hankę słowa te poraziły jakby na śmierć; biły ją do krwi, smagały bez litości ni miłosierdzia i rozgniatały kiej tego mizernego robaka; waliła się, kiej drzewo podarte piorunami, bez sił już i bez pamięci. Ledwie już poredziła nabrać powietrza zbiałyymi wargami, opadła na ławę, a od tego bolu to wszystko się w niej rozsypywało w miałyki a płony piasek, że nawet łzy przestały cieknąć po twarzy, spoielałej od męki, chociaż ciężki, wzburzony szloch rozrywał jej piersi. Z lękiem patrzyła przed siebie, kieby w jakąś głęb nagle rozwartą, i drżała niby to źdźbło, które wiater żenie na zatrątę...

Jaguś już dawno przestała i poszła z matką na swoją stronę, Magda się też wyniesła nie mogąc się z nią dogadać, nawet Józka poleciała nad staw za kaczeńcami, a ona wciąż siedziała na jednym miejscu kiej ta zmartwiała ptaszka, której wybierzą pisklęta, że ni krzyczeć, ni bronić, ni uciekać już nie poredzi, a jeno czasem zabije skrzydłem i żałosnie zapiuka...

Aż Pan Jezus zlitował się nad nią, dając folgę umęczonej duszy, że prze-

cknawszy padła przed obrazami, buchnęła rzesistym płaczem i ochfiarowała się iść do Częstochowy, byle to wszystko, co usłyszała, było nieprawdą!

A do Jagusi nie czuła nawet złości, tylko brał ją strach przed nią i żegnała się niby przed złym, dosłyszawszy jej głos...

Wreszcie zabrała się do roboty i wezwyczajone ręce robiły prawie same, gdyż myślami była kajś daleko, nawet nie wiedząc, że dzieci wyprowadziła do sadu, że uprątnęła izbę i nałożyszy jadłem dwojaki pędziła Józkę, bych je przedzej poniesła w pole.

A kiej ostała sama i uspokoiła się nieco, jęła rozważyć i medytować nad każdym słowem. Mądra była kobieta i dobra, to łacno przepuściła wszystkie swoje obrazy i krzywdy, ale zadraśniętego ambitu nie poredziła zapomnieć, że raz po raz biły na nią ognie i serce się kurczyło od męki, a po głowie latały zamysły krwawej odemsty, aż w końcu i to przemogła, bo szepnęła:

– Juści, że mi się z nią nie równać w urodzie, trudno. Alem mu ślubna i matka jego dzieci! – duma ją rozparła i pewność siebie. – A poleci za nią, to i powróci! Przeciech się z nią nie ożeni! – pocieszała się gorzko, wyglądając na świat.

Południe się już podnosiło, słońce zawisło nad stawem, upał się tak wzmógł, że już parzyła ziemia i rozpalone powietrze zawiewało kieby z pieca, ludzie już wracali z pól, a od topolowej niesły się wraz z tumanami kurzawy porykiwania spędzanego bydła, gdy naraz Hankę jakby tknęło jakieś postanowienie, wsparła się o ścianę i pomyślawszy jeszcze jakieś Zdrowaś obtarła oczy, przeszła sień, otworzyła drzwi do Jagusinej izby i powiedziała mocno, a całkiem spokojnie:

– Wynoś mi się zaraz z chałupy!

Jagna uniesła się z ławy i stanęły naprzeciw mierząc się ślepiami przez długą chwilę, jaże Hanka cofnęła się nieco od proga i powtórzyła przychrzyniętym głosem:

– Wynoś mi się w ten mig, a nie, to cię każe parobkowi wyrzucić... W ten mig! – dodała nieustępliwie.

Starą rzuciła się do niej przekładać i tłumaczyć, ale Jaguś jeno wzruszyła ramionami:

– Nie gadajcie do tego pomietła! Wiadomo, o co jej idzie.

Wyjęła ze spodu skrzynki jakiś papier.

– O zapis ci chodzi, o te morgi, a to je weź sobie i nachlaj się nimi!

Rzekła wzgardliwie, rzucając jej w twarz papierem:

– Udlaw się nimi choćby na śmierć!

I nie bacząc na matczyne sprzeciwy jęła śpiesznie wiązać tobole i wynosić je w opłotki.

Hankę zemgliło, jakby ją ktoś trzasnął między oczy, ale papier podniesła i zagadała z pogrozą:

– A przedzej, bo cię psami wyszczuje! – dlawiło ją zdumienie, nie mogło się jej pomieścić w głowie, że to prawda. Jakże, całe sześć morgów pola rzuciła kiej ten pęknięty garnek! Jakże! Musi być, co ma źle w głowie! – myślała wodząc za nią oczami.

Jagna zaś, nie zważając na nią, już się wzięła do zdejmowania swoich obrazów, gdy Józka przyleciała z wrzaskiem:

– A korale mi oddajcie, moje są po matce, moje...

Jagna zaczęła je odwiązywać ze szyi, ale się nagle powstrzymała.

– Nie, nie oddam! Maciej mi dali, to już są moje!

Józka poczęła piekłować, jaże Hanka musiała ją skrzyczeć, bych dała spokój, bo Jaguś jakby ogluchła na zaczepki, a wyniosły wszystko swoje poleciała po Jędrzychu.

Dominikowa nie przeciwiła się już niczemu, lecz i nie odpowiadała na zagadywania Hanki ni na Józczynie jazgoty, dopiero kiej zabrali rzeczy na wóz, podniesła się i wyrzekła grożąc pięścią:

– Bych cię nie minęło co najgorsze!

Hanka jaże ścierpła, ale puszczając te słowa mimo uszów zawała:

– A przypędzi bydło Witek, to ci twoją krowę zagna do chałupy, a po resztę niech kto przyleci wieczorem, to się pozgania.

Odeszły milcząco, skręciły na drogę i szły, z wolna okrążając staw samym jego brzegiem, jaże się odbijając w wodzie.

Hanka długo patrzała za nimi z jakąś dziwną zgryzotą i markotnością, a że nie miała czasu na rozważania, bo najemnicy ściągali z pola, to schowała zapis do skrzynki pod klucz, zawarła ojcową stronę i zabrała się do obiadu całe jednak przypołudnie chodziła struta i milcząca nawet niechętnie dając ucho przypochlebnym słówkom Jagustynki.

– Dobrzeście zrobili! Już dawno trza ją było wygonić. Rozpuściła się kiej dziadowski bicz, bo ktoś jej co zrobi kiej stara z proboszczem za pan brat! Drugą to by już dawno wyklął z ambony!

– Pewnie, juści! – przytwardzała odsuwając się, aby już więcej nie słuchać, a gdy wszyscy rozeszli się znowu do roboty, zabrała Józkę i poszły pleć len, bo się miejscami tak często puszczała złotucha, jaże niektóre zagony żółciły się już z daleka.

Skwapnie się wzięła do pielenia, lecz mimo tego męczyły ją pogrozy Dominikowej i przejmowały niemałym lękiem, a głównie jednak rozmyślała, co Antek powie na to wszystko.

– Jak mu pokażę zapis, to się rozchmurzy. Głupia! sześć morgów, toć prawie gospodarka! – myślała spoglądając po polach.

– Wiecie, a do cna przepomniałyśmy o tym papierze o Grzeli.

– Prawda! Przerywaj, Józia, a ja poletę do księdza, on przeczyta.

Nawet rada była, że pójdzie między ludzi, a przewie się, co na to wszystko powiadają.

Przyogarnęła się nieco w chałupie, a wyjawszy papier zza obraza poszła z nim na plebanię. Nie zastała jednak księdza, był w polu przy swoich najemnikach przerywających marchew; dojrzała go już z dala, bo stояł prawie całkiem rozdziany, w portkach jeno a w słomianym kapelusie, ale bliżej nie śmiała podejść obawiając się, że musi już wiedzieć i jeszcze gotów ją wykrzyczeć przy ludziach. Zawróciła więc do młynarza, który właśnie był wraz z Mateuszem

puszczał na próbę tartak.

– Przed chwilą żona mi opowiadała, jakżeście to wykurzyli macochę! Ho, ho, pliszka się widzi, a ma jastrzębie pazury! – zaśmiał się bierąc się do czytania owego papieru, ale jeno rzucił okiem, zawała: – Zła nowina! Grzela wasz się utopił! Jeszcze na Wielkanoc! Piszą, że rzeczy po nim możecie odebrać u naczelnika w powiecie...

– Grzela nie żyje! Laboga! Taki młody i zdrow! A to mu było dopiero na dwudziesty szósty. Miał już wrócić we żniwa. Utopił się, we wodzie! Jezu miłośniry! – jęknęła załamując ręce, srodze bowiem strapiła ją ta wiadomość.

– Coś letko wama idą schedy, letko! – ozwał się drwiąco Mateusz. – Teraz jeno wygońcie Józkę, a już wszystko będzie wasze a kowalowe...

– Skończyłeś to z Tereską, co już o Jagusi zamýślasz? – odcięła się, jaże młynarz gruchnął śmiechem, a on coś pilnie jał majdrować kole piły.

– Nie da się zjeść w kaszy, chwat baba – powiedział za nią młynarz.

Wstąpiła po drodze do Magdy, która usłyszawszy nowinę rozplakała się i chlipiąc rzewliwie, mówiła przez łzy:

– Wola boska, moi drodzy. Juści, chłop jak dąb, jak mało którego w Lipach, o dolo człowiekowa, dolo nieszczęsnal! Dziś żyjesz, a jutro gnijesz. To już Michał pojedzie po te rzeczy po nim, co mają przepaść. Chudziaszek, a tak się darł do domu!...

– Wszystko w boskim ręku. A do wody to zawdy szczęścia nie miał, ba- czycie to, jak się topił we stawie co go to ledwie Kłab wyratował? Snadź już mu było pisane zginąć od niej!

Wyżaliły się, spłakały i rozeszły, boć każda miała dosyć swoich codziennych turbacji a zabiegów, zwłaszcza Hanka.

A po wsi w mig się rozniesły te nowiny, że schodząc z pól o zmierzchu, już sobie o tym rozpowiadali; juści, że Grzeli sielnie żałowano, co zaś do Jagusi, wieś się rozpołowiła, wszystkie bowiem kobiety, zwłaszcza starsze, wzięły stronę Hanki, zajadle powstając na Jagusię, za którą, chociaż nieśmiało, opowiadali się chłopi, że już z tego miejscami przychodziło do swarów...

A nim wieczór zapadł, już na wsi huczało kiej w ulu kumy leciały do kum na poredę, poniekotre krzykały do się przez płoty i sady, to dojąc krowy w opłotkach raiły z przechodzącymi. Zmierzch się czynił luby, pachnący bowiem a chłodnawy, niebo wisiało jeszcze całe w bladym złocie zachodu, z pól niesły się strzykania koników i głosy przepiórek, a po rowach i bagnach sennie nukały żaby. Dziecińskie wrzawy, śpiewki, to poryki bydła, rżenia, beki, gęgoty i turkotania wozów trzęsły się nad wsią, zaś po drogach, nad stawem i kaj się kto z kim zetknął, rajcowano zawzięcie o wypadkach, to o tym, z czym chłopi powrócą od dziedzica.

Mateusz wracający z tartaku nasłuchiwał tu i owdzie ale jeno spluwał, kłał z cicha i wymijał rozgadane kumy, dopiero pyskujące przed Płoszkami tak go rozeźliły, że się już wstrzymać nie poredził i powiedział wzburzony:

– Hanka nie miała prawa jej wyganiać, na swoim siedziale. Antkowa może za taką štukę dobrze posiedzieć i zapłacić!

Zakrzyczała go gruba, rozczerwieniona Płoszkowa:

– Hanka grontu jej nie zapiera, wiadomo! Ale że Antek leda dzień wróci, to czego inszego się bojała! Hale, upilnuje to domowego złodzieja! A może miała patrzeć przez sitko, co?

– I... grał, a trawy się dzierżał, wiecie! Gadacie, co wama ślina przyniesie, ale nie ze sprawiedliwości, a jeno przez czystą zazdrość!

Jakby wraził kij między osy, tak się wszystkie rzuciły na niego.

– A czegoż to mamy jej zazdrościć, co? Czego? Że latawica i tuk, że ganiacie za nią kiej te psy, że każdy by do niej rad pod pierzynę, że wstyd i obraza boska przez nią idzie na całą wieś, co?

– Może i tego wam żal, pies ta was wyrozumie! Pomietły juchy, strach im słońca. A bych była kiej Magda z karczmy i robiła co najgorsze, to byście jej przepuściły, ale że urodniejsza nad wszystkie, to każda by ją z osobna utopiła w łyżce wody.

Rozjazgotały się nad nim, jaże musiał uciekać.

– Źeby wam, psiekrwie, poodpadały język! – kłał i przechodząc mimo domu Dominikowej zajrzał w otwarte okna. W izbie się świeciło, Jagusi jednak dojrzeć nie mógł, a wejść się wagował, więc westchnął jeno, zawracając ku swojej chałupie, ale jakoś pokrótce natknął się na Weronkę, idącą do siostry.

– Dopiero co byłam u was. Stacho drzewo obrobił i dół wykopał, można by rznąć, kiedy przyjdziecie?

– Kiedy? A może na święty nigdy. Tak mi już wieś mierznie, że cheba prasnę wszystko o ziem i pójdę, kaj mnie oczy poniesą – zakrzyczał gniewnie i poleciał.

– Dobrze go cosik ugryzło, kiej się tak bzdycy! – myślała zwracając się do Borynów.

Hanka sprzątała już po kolacji, ale zaraz ją wzięła na bok, opowiadając wszystko, jak było. Weronka z rozmysłem pominęła Jagusiną sprawę, a tylko rzekła o Grzeli:

– Kiej pomarł, to wam jego część przychodzi do działu.

– Prawda, jeszcze o tym nie pomyślałam.

– A z tym, co dziedzic musi dać za las, to po jakie półwlóczku wypadnie na każdego, troje was jeno! Mój Boże, bogatym to i cudza śmierć na profit sień obraca – westchnęła żałośnie.

– Co mi tam bogactwo! – broniła się Hanka, lecz skoro się porozchodziły spać, wzięła rachować po swojemu i skrycie się cieszyła.

Zaś potem klękając do pacierzów szepnęła z rezygnacją:

– A skoro już pomarł, to już taka była wola boska. – I szczerze westchnęła za jego duszę.

Nazajutrz kole południa wszedł do izby Jambroży.

– Kajżeście to chodzili? – spytała rozpalając ogień na kominie.

– U Kozłów byłem, dziecko się im oparzyło na śmierć. Wołała mnie, ale tam już jeno trumny potrza i pochowku.

– Któreż to?

– A to mniejsze, co je na zwiesnę przywiezła z Warsiawy. Wpadło do grapy z ukropem i prawie się ugotowało.

– Cosik nie wiedzie się jej z tymi znajdami.

– A nie wiedzie. Nie traci ona na tym, dają na pochowek! Ale nie z tym do was przyszedłem.

Podniesła na niego niespokojne oczy.

– Wiecie, Dominikowa pojechała z Jagusią do sądu, pono skarżyć was będzie o wygnanie córki...

– A niech skarży, co mi ta zrobi!

– Były z rana u spowiedzi, a potem długo radziły z dobrodziejem, nie podsłuchiwałem juści, a mówię, co me jeno doszło piąte przez dziesiąte; tak się na was skarzyły, jaże proboszcz pięścią wygrażał.

– Ksiądz, a wsadza nos w cudze sprawy! – wyrzekła porywczo, tak jednak zgryziona tą wiadomością, że cały dzień chodziła kiej błędna, pełna trwógi i najgorszych przypuszczeń.

O samym mroku jakiś wóz przystanął przed opłotkami.

Wyleciała z chałupy zestrachnana i dygocząca, wójt siedziała na bryce.

– O Grzeli już wiecie! – zaczął. – No, nieszczęście i tyla! Ale mam la was i dobrą nowinę: oto dzisiaj abo najdalej jutro powróci Antek!

– Nie zwodzicie mnie aby? – nie śmiała już zawierzyć.

– Wójt wama mówi, to wierzcie! w urzędzie mi powiedzieli...

– To i dobrze, kiej wraca, największa pora! – mówiła chłodno, jakby całkiem bez radości, a wójt pomedytował cosik i pomówił wielce przyjacielsko:

– Źleście sobie poczęli z Jagusią! Już na was wniesła skargę, mogą was pokarać za samowolę i gwałt. Nie mieliście prawa jej ruchać, siedziała na swoim. Dopiero to będzie, jak Antek wróci, a was wsadzą! Z czystego przyjacielstwa wam radzę, załagódźcie tę sprawę! Zrobię, co jeno będę mógł, aby skargę odebrały ze sądu, ale krzywdę musicie sami odrobić.

Hanka wyprostowała się i rzekła prosto z mostu:

– Kogóż to bronicie, pokrzywdzonej czy swojej kochanicy?

Sypnął koniom takie baty, jaże z miejsca poniesły!

Rozdział 40

Ale przez takie przeróżne a ciężkie przejścia Hanka całkiem nie mogła zasnąć tej nocy, a przy tym cięgiem się jej widziało, że słyszy czyjeś kroki w opłotkach, to na drodze, to nawet jakby pod samą chałupą. Nasłuchiwała z bijącym sercem, ale cały dom spał głęboko, nawet dzieci nie matyjasili, noc była głucha, chociaż widnawa, gwiazdy zaglądały w okna i niekiedy poszumiały drzewa, gdyż jakoś od samego północy podniósł się wiatr przedmuchując kiej niekiej.

W izbie było duszno i gorąco, zły fetor zalatywał od kacząt nocujących pod łózkami, ale Hance nie chciało się otworzyć okna, śpik już ją całkiem odszedł, parzyła ją pierzyna i poduszki zdały się rozpalone kiej blachy, że jeno przewracała się z boku na bok, coraz barziej niespokojna, boć te przeróżne pomysłówki roily się we głowie kieby mrowisko, oblażąc ją całą gorącymi potami, a przejmując takim dygotem, że już nie mogąc zapanować nad strachem porwała się nagle z łóżka i boso, w koszuli, a ze siekierą w garści, która się jakoś sama nawinęła, poszła w podwórze.

Wszycko tam stояło na rozież wywarте, ale wszędzie leżała niezgłębiona cichość śpiku. Pietrek chrapał rozciągnięty pod stajnią, konie gryzły obroki pobrzękując łańcuchami użdzienic, zaś krowy nie powiązane na noc w oborze porozłaziły się w podwórzu, leżały przeżuwając i glamiąc oślinionymi gębulami, podnosząc ku niej ciężkie, rogate łby i czarne, niepojęte gały ślepiów.

Powróciła do łóżka i leżąc z otwartymi oczami, znowu trwoźnie nasłuchiwała, gdyż przychodziły takie chwile, w których byłaby dała głowę, jako wyraźnie roznoszą się jakieś głosy i głuche, dalekie kroki.

– A może w którejś chałupie nie śpią i poredzają! – próbowała sobie wyrozumieć, lecz skoro jeno chyla tyla poszarzały okna, podniesła się i narzuciwszy Antkowy kożuch wyszła przed dom.

W ganku Witkowy bociek spał na jednej nodze i ze łbem podwiniętym pod skrzydło, zaś w opłotkach bieliły się pokulone stadka gęsi.

Czuby drzew już się wypinały z nocy, rosa kapała obficie z wierzcholków, trzepiąc o liście i trawy, zawiewał rzeźwy, krzepiący chłód.

Niskie, sinawe opary obtulały pola, z których jeno kajś niekaj rwały się co wyższe drzewa buchając w górę niby te czarne, gęste dymy.

Staw polśniewał jak to ślepe, wielgachne oko zasute pomroką, olszowe wysady gwarzyły nad nim cichuško i trwoźnie, gdyż wszystko jeszcze dokoła

spało, zatopione w szarym, nieprzejrzanym mącie i cichości.

Hanka przysiadła na przyźbie i przytuliwszy się do ściany zadrzemała, ani się tego spodziewając, na jakie dobre parę pacierzów, bo kiej przecknęła, noc już była zbielała do cna i na wschodzie rozpalały się czerwone zorze jako te łuny dalekie.

– Jak wyszli o chłodzie, to ani chybi, co ino ich patrzeć! – myślała wyzierając na drogę, tak się czuła skrzepioną tym krótkim śpikiem, że nie wróciła już do łóżka i aby łacniej doczekać się słońca, wyniesła dziecińskie szmaty i poszła je przeprać we stawie.

A dzień podnosił się coraz chybicie, że pokrótcie zapiął kajś pierwszy kogut, a wnet po nim jely trzepotać skrzydłami drugie i przekrzykiwać się rogłośniej na całą wieś, zaś potem zaśpiewały skowronki, ale jeszcze z rzadka, i z przyziemnych mroków wyłaniały się z wolna bielone ściany, płoty a puste, oroszałe drogi.

Hanka prała zawzięcie, gdy naraz kajś niedaleko rozległy się ciche stąpania, przywarła w miejscu kiej trusia, pilnie przezierając dokoła, jakiś cień przedzierał się z obejścia Balcerkowej i sunął czając pod drzewami.

– Juści, co od Marysi, ale kto? – ważyła nie mogąc rozpoznać, gdyż cień przepadł nagle i bez śladu. – Taka harna, taka zadufana w swoją urodę, a puszcza na noc chłopaków! kto by się to spodzial!

Myślała zgorszona, spostrzegając znowu, że młynarczyk przemyka się z drugiego końca wsi.

– Pewniakiem z karczmy, od Magdy! A to jak wilki tłuką się po nocy. Co się to wyprawia! – westchnęła, lecz ją samą przejęły jakieś ciągotki, gdyż raz po raz przeciągała się z lubością, ale że woda była chłodnawa, to prędko przeszło, i wzięła nucić sciszonym, a tesknością nabranym głosem:

Kiedy ranne wstają zorze!

Pieśń leciała nisko po rosie, wsiąkając w zróżowione świtanie.

Pora już była wstawać, po wsi zaczęły się rozlegać brzęki otwieranych okien, klekoty trepów i przeróżne głosy.

Hanka, jeno rozwiesiwszy przebrane szmaty na płocie, poleciała budzić swoich, ale tak byli jeszcze śpikiem zmorzeni, że co która głowa się uniesła, to zaraz padała ciężko, niczego nie miarkując.

Zeżliła się niemało, gdyż Pietrek krzyknął na nią z góry:

– Psiachmać! Pora jeszcze, do słońca spał będę! – i ani się ruszył.

Dzieci też jely się mazać, a Józka skarzyła się żałośnie:

– Jeszcze ździebko, Hanuś! Dyć dopiero co się przyłożyłam...

Przyciszyła dzieci, powypędzała drób z chlewów, a przczekawszy jeszcze z pacierz, już przed samym wschodem, kiej wyniesione niebo całkiem rozgorzało, a staw sczerwienił się od zór, narobiła takiego piekła, jaże musieli się pozwlekać z barługów. Wsiadła też z miejsca na Witka, który łaził zaspany cochając się jeno o węgły i drapiąc.

– Jak cię czym twardym zleję, to przeckniesz! Czemuś to, pokrako jedna, król nie powiązał do złobów! Chcesz aby se w nocy kałduny popruły rogami?

Odszczeknął cosik, aż skoczyła do niego, szczęściem, co nie czekał, więc zajrzawszy do stajni czepiła się Pietrka.

- Konie dzwonią zębami o pusty żłób, a ty się wylegujesz do wschodu!
- Wydzieracie się kiej sroka na deszcz. Cała wieś słyszy! – mruknął.

– A niech słyszy! Niech wiedzą; jakiś to wałkoń i próżniak! Czekaj, wróci gospodarz, to ci da radę, obaczysz! Józka – zakrzyczała znów w drugiej stronie podwórza – krasula ma twarde wymiona, ciągnij mocno, byś znowu pół mleka nie ostawiła! A śpiesz z udojem, na wsi już wyganiają krowy! Witek! bierz śniadanie i wypędzaj, a pogub mi owce, jak wczoraj, to się z tobą rozprawię! – rozrządzała zwijając się sama jak fryga; kurom podrzuciła przygarście ziarna, świniom kwiczącym pod chałupą wyniesła cebratkę z żarciem, cielęciu odsadzonemu od matki sporządziła picie, sypnęła kaszy gotowanej kaczątom i wygnała je na staw. Witek dostał pięścią za plecy i śniadanie do torby, nie przepomniała nawet boćka, stawiając mu w ganku żeleźnik z wczorajszymi ziemniakami, że przyczajał się, klekotał, a kuł w niego i wyjadał. Była wszędzie, o wszystkim pamiętała i na wszycko miała sposobną radę.

A skoro Witek pognął krowy i owce, zabrała się do Pietrka, nie mogąc ścierpieć, iż się wałęsa bez roboty.

- Wyrzuć gnój z obory! krowom w nocy gorąco i tytłają się kiej świnie.

Słońce właśnie co jeno wyjrzało z dalekości, ogarniając świat czerwonym, gorącym okiem, gdy zaczęły się schodzić komornice, robiące w odrobku za ziemię pod len i ziemniaki.

Zapędziła Józkę do obierania ziemniaków, dała piersi dziecku i okrywszy się w zapasce rzekła:

– Miej ta baczenie na wszystko! A jakby Antek wrócił, daj znać na kapuśniiki. Chodźta, kobiety, póki rosa a chłodniej, okopiemy nieco kapusty, a od śniadania wróćmy do wczorajszej roboty.

Powiedziała je poza młyn, na niskie łąki i mokradła siwe jeszczek od rosów i mgieł opadających. Torfiaste ziemie uginały się pod nogami kiej rzemienne pasy, zaś gdzieniegdzie tak było grząsko, że musiały obchodzić, w bruzdach głębokich niby rowy stały spleśniełe wody, pokryte zieloną rzeszą.

Na kapuśniskach nie było jeszcze nikogo, jeno czajki kołowały nad zagonami, a boćki chodziły kiwający, pilnie bobrując. Pachniało bagnem i surowizną tataraków a trzcin, co poobsiądały kępami stare, zapadłe doły torfowe.

- Piękny czas, ale widzi mi się, na spiekę idzie – ozwała się któraś.
- Dobrze, co wiater przechładza.
- Bo rano, barzej on suszy niżli słońce.
- Dawno nie pamiętają tak suchego lata! – pogadywały stojąc do roboty na wyniesionych zagonach kapusty.

- Jak to wyrosła, już się ponięktóre skłębają na główki.
- Żeby jeno nie objadły robaczyska. Susza, to mogą się jeszcze rzucić.
- A mogą. Na Woli obzarły już ze szczećtem.
- W Modlicy zaś wyschła do cna, musiały sadzić na nowo.

Poredzały dziabiąc motyczkami ziemię i kopiasto obsypując grzedy, galan-

cie wyrosłe, ale i sielnie zachwaszczone, mleczne bowiem szły w kolano, a kacze zielia i nawet osty puszczały się gęsto kiej las.

– Czego człowiek nie sieje ni potrzebuje, to się bujnie rodzi – zauważyła któraś otrzepując ze ziemi jakiś chwast wyrwany.

– Jak każde złe! Grzechu ano nikt nie posiewa, a pełno go na świecie.

– Bo plenny! Moiściewy! póki grzechu, pót i człowieka. Przeciech powiadają: bez grzechu nie byłoby śmiechu, albo to: kiejby nie grzech, to by człowiek dawno zdechł! Potrzebny musi być na coś, jako i ten chwast, bo oba stworzył Pan Jezus! – prawdziwa po swojemu Jagustynka.

– Pan Jezus by ta stworzył złe! Juści! Człowiek to jak ta świnia, wszycko musi swoim ryjem pomarać! – rzekła surowo Hanka, iż pomilkły.

Słońce już się było wyniesło galancie i mgły opadły do znaku, kiej dopiero ode wsi zaczęły nadchodzić kobiety.

– Robotnice! Czekają, aż im rosa przeschnie, żeby se nie zamoczyć kulasów – szydzili Hanka.

– Nie każdy tak łasy na robotę jako wy!

– Bo nie każdy tak musi harować, nie każdy! – westchnęła ciężko.

– Wasz wróci, to se odpocznacie.

– Już się do Częstochowskiej ochfiarowałam na Janielską, bych jeno powrócił. Wójt obiecował go na dzisiaj.

– Z urzędu wie, to musi być, co i prawda. Ale latość sporo narodu wybiera się do Częstochowy. Organiścina pono idzie i powiadała, co sam proboszcz oprowadzi kompanię!

– A który mu to poniesie brzicho! – zaśmiała się Jagustynka. – Sam go nie udźwignie bez tylachny karwas drogi. Obiecuje, jak zawdy.

– Byłam już parę razy z kompanią, alebym co roku chodziła – westchnęła Filipka zza wody.

– Na próżniaczkę kużden łakomy.

– Jezu! – ciągnęła gorąco, nie bacząc na przycinki. – A dyć to człowiek jakby szedł do nieba, tak mu jest w tej drodze lekko i dobrze. A co się napatrzy świata, a co się nasłucha, co się namodli! Jeno parę niedziel, a widzi się człowiekowi, jakoby na całe roki zbył się bied a turbacji. Jakby się potem na nowo narodził!

– Prawda, to łaska boska tak krzepi! Juści – przytwardzały niektóre.

Od wsi, ścieżką nad rzeką, między szuwarami a gęstą, młodą olszyną, przemykała się ku nim jakaś dziewczyna. Hanka przysłoniła oczy od słońca, ale nie mogła rozpoznać, dopiero z bliska poznała Józkę, która leciała, jak jeno mogła, już z dala krzycząc i wytrząchając rękami:

– Hanuś! Antek wrócił! Hanuś!

Hanka prasnęła motyczką i porwała się kiej ptak do lotu, ale się w mig opamiętała, opuściła podkasany wełniak i chociaż ją ponosiło, chociaż serce się tłukło, że tchu brakowało i ledwie poredziła przemówić, rzekła spokojnie jakby nigdy nic:

– Róbcie tu same, a na śniadanie przychodźta do chałupy.

Odeszła z wolna, bez pośpiechu, przepytując Józkę o wszystko.

Kobiety poglądały na sieć, do cna stropione jej spokojnością.

– Jeno la oczów ludzkich taka spokojna. Żeby się nie prześmiewali, co jej pilno do chłopa. Ja bym ta nie wytrzymała! – mówiła Jagustynka.

– Ani ja! Bych się jeno Antkowi nie zachciało nowych jamorów...

– Nie ma już na podorędziu Jagusi, to może mu się odechce.

– Moiście! Jak chłopu zapachnie kiecka, to za nią w cały świat gotów.

– Oj prawda, bydlę się nie tak łacno narowi do szkody jak chłop niektórych...

Plotły, ledwie się już ruchając przy robocie, a Hanka szła wciąż jednak i jakby z rozmysłu pogadując z napotkanymi, chociaż i nie wiedziała, co mówi ni co odpowiadają, bo w głowie miała to jedno, że Antek wrócił i na nią czeka.

– I z Rochem przyszedł? – pytała jedno w kółko.

– A z Rochem! Dyć już wam mówiłam!

– A jaki, co? Jaki?

– Wiem to jaki? Przyszedł i zaraz z progu pyta: kaj Hanka? Powiedziałam i zarno w te pedy po was, no i tyla!

– Pytał o mnie! Niech ci Pan Jezus... Niech ci... – zaniesła się radością.

Dojrzała go już z daleka, siedział z Rochem w ganku, a uwidziawszy ją wyszedł naprzeciw w opłotki.

Szła ku niemu coraz wolniej i coraz ciężej, chytając się po drodze płota, gdyż nogi się pod nią gięły, brakowało tchu, dusiły łzy i w głowie miała taki mąt, co ledwie zdoliła wyjaśnić:

– Tyżeś to! Tyżeś! – łzy zalały resztę słów nabranych radością.

– A ja, Hanuś! Ja! – przygarnął ją mocno do piersi, a przytulał z dobrością i z całego serca. Cisnęła się też do niego zgoła już bez pamięci, a jeno te szczęsne łzy spływały ciurkiem po twarzy zbladłej i wargi się trzęsły, dawała mu się w ramiona wszystka, kiej to utęsknione dzieciątko.

Długo nie poredziła przemówić, ale cóż to mogła rzec i jak wypowiedzieć, co się w niej działo! Dyć byłaby klękała przed nim, dyć byłaby prochy zmiatała, więc jeno niekiedy rwało się jej z piersi jakieś słowo, padając kiej to ważne ziarno i kiej ten kwiat pachnący weselem i oroszony krwią serdeczną, a oczy wierne i oddane, oczy pełne bezgranicznego miłowania kładły mu się pod stopy kiej psy, zdając się na wolę jego i na jego laskę.

– Zmizerowałaś się, Hanuś! – szepnął gładząc ją pieściwie po twarzy.

– Jakże... tylam przeniesła, tylam się wyczekała...

– Zapracowała się kobieta – ozwał się Rocho.

– To i wy jesteście! Całkiem o was przepomniałam! – jęła go witać i całować po rękach, on zaś rzekł żartobliwie:

– Nie dziwota. Obiecałem go wam przywieść, to go sobie macie...

– A mam! Mam! – zawała stając w nagłym podziwie przed Antkiem, wybielał bowiem, wydelikatniał i taki się widział urodny, mocarny, pański, jakby zgoła kto drugi, pojąć tego nie mogła.

– Przemieniłem się to, co tak po mnie ślepiasz?

– Niby nie, ale całkiem jesteś jakiś zgoła inakszy.

- Poczekaj, pójdę w pole do roboty, to zarno będę jak przódzi.
 Skoczyła naraz do izby po najmłodsze dziecko.
- Jeszczech go nie widziałeś! – wołała wynosząc rozkrzyczanego chłopaka
- popatrzy jeno, podobny do cię jak dwie krople.
- Sielny parob! – zawinął go w róg kapoty i pohuśtywał.
- Rocho mu na imię! Pietras, a chodźże i ty do ojca – podsadziła starszego, że jał się gramolić na ojcowe kolana bełkocąc cosik. Antek objął obydwóch z dziwną czułością.
- Robaki kochane, kruszyny najmilsze! Jak to już Pietras wyrósł, no, i po swojemu coś rajcuję.
- Przecie, a taki sprzeciwny, a taki zmysłny, dorwie się jeno bata, to zara trzaska i gęsi wygania – przykucnęła przy nich. – Pietras, powiedz: tata! powiedz.
- Juści, co zamamrotał i nawet jeszcze więcej cosik gwarzył po swojemu, ciągając ojca za włosy.
- Józka, czemu się to na mnie boczysz? Chodźże – zauważył.
- A bo to śmieć – pisknęła wstydliwie.
- Chodźże, głupia, chodź! – przygarnął ją tkliwie, po bratersku. – Tera już me we wszyczkim słuchaj kiej ojca. Nie bój się, srogi la ciebie nie będę i krzywdy od mnie nie zaznasz.
- Rozplakała się dziewczynina żalnie, wypominając ojca i brata.
- Jak mi wójt pedział o jego śmierci, to jakby me kto klonicą zdzielił, jaże me zamroczyło. Taki parob kochany, taki brat najmilejszy. I kto by się to spodział. Jużem sobie układał w głowie, jak się to grontem podzielim, nawet już o kobiecie la niego myślałem – wyrzekał cicho, z głęboką bolescią, jaże Rocho, aby odwrócić smutne myśle od wszystkich, zwołał podnosząc się z miejsca:
- Dobrze wam gadać, a mnie już kiszki marsza grają.
- Laboga, do cna przepomniałam. Józka, łap no te żółte kogutki. Cipuchny! cip, cip, cip! A może jajków przódzi, co? A może chleba? świeży i masło wczorajsze! Urżnij lby i sparz wrzątkiem! Wnet je wam sprawię. To gapa ze mnie, żeby zobaczyć!
- Ostaw, Hanuś, kogutki na potem, a sporządź cosik po naszemu. Tak mi się już przejadło to mieskie jedzenie, co ochotnie siędę przed miską ziemniaków z barszczem – śmiały się wesoło. – Jeno la Rocha zgotuj co inszego.
- Bóg zapłać! Właśnie na to samo mam smaki!
- Hanka rzuciła się szykować, ale że ziemniaki już parkotały w garnku, to jeno wyniesła z komory kiełbasę do barszczu.
- La ciebiem ostawiła, Jantoś. To z tej maciory, coś to ją kazał zaszlachtować przed Wielkanocą.
- No, no, niezgorsze pęto, ale da Bóg, że je zmożemy. Hale, Rochu, a kajże to nasze gościńce?
- Stary podsunął spory toból, z którego Antek jał wyjmować różności, a podawać każdej z osobna.
- Naści, Hanuś, to la ciebie, jak ci kaj droga wypadnie – podał jej wełnianą

chustę, takusieńką, jaką miała organiścina, całkiem czarna i w czerwone i zielone kraty.

- La mnie. Źeś to pamiętał, Jantoś – jęknęła z niezgłębioną wdzięcznością.
- Ba, żeby nie Rocho, to bym był zobaczył, ale przypomnieli i poszlim razem wybierać i kupować.

A sporo nakupił, gdyż dodał żonie jeszcze trzewiki i chusteczkę na głowę jedwabną, modrą w żółte kwiatuszki. Józce dał taką samą, jeno co zieloną, oraz fryzkę i parę sznurków paciorek z długachną wstęgą do zawiązywania, zaś la dzieci przywiózł pierników i organki, nawet miał la kowalowej, bo cosik odłożył obwiniętego w papier, a nie zapomniał Witka ni też o parobku.

Jaże krzyknęły z podziwu na coraz nowe cudności, oglądając je i przymierzając z taką radością, że Hance łzy kapały po zrumienionej twarzy, a Józka za głowę chytała się w podziwie.

Rocho się uśmiechał zacierając ręce, Antek zaś jeno pogwizdwał.

– Zarobiliśta sobie na gościniec. Rocho powiadał, jak to wszycko szło składnie w gospodarce. Dajcie no spokój, nie la dziękowań przywiezłem – wołał broniąc się, bo rzuciły się go ściskać i całować.

– Ani mi się kiej śniły takie cudności – szepnęła łączawo Hanka siadając przymerzać trzewiki. – Ciasne ździebko, nogi mi nabrzmiały od bosaka, ale na zimę będą w sam raz.

Rochotał się rozpytywać o wieś i różne sprawy, opowiadała jeno piąte przez dziesiąte krzątając się tak pilnie kolejadła, że pokrótkę zastawiła przed nimi ziemniaków szczodrze omaszczone tą michę i nie mniejszą barszczu, w którym kieby koło pływała kiełbasa.

Skwapnie się przypięli do śniadania.

– To mi dopiero jadło – pokrzykiwał wesoło – kiełbasa galancie czujna. Po tym to człowiek poczuje jakąś wagę w żywiole. A to me paśli w tym kreminale, żeby ich wciorności.

- Dopieroś to się, chudziaku, namorzył głodem.
- Jakże, toć w końcu już nic jeść nie mogłem.
- Powiadali chłopy, jak tam żywią, że pono pies jeno z głodu chyciłby się takiego jadła, prawda to?

– Juści, co prawda, ale najgorsze, że trza było siedzieć zawarty. Póki było zimno, to jeszcze, ale skoro dobrzało słońce i zaleciało mi ziemią, to myślałem, co się już wścieknę. Pachniała mi wola lepiej niż ta kiełbasa. Jużem kraty próbował rwać, jeno co przeszkodziły.

- Prawda, co tam biją? – spytała lękliwie.
- A biją! Są tam bowiem i takie zbóje, które już z czystej sprawiedliwości powinny co dnia brać kije. Mnie się ta nie ważono tknąć ni palcem. Niechby jucha spróbował który, dałbym mu tabaki, no!
- Juści, kto by cię ta przemógł, mocarzu, kto? – przyświadczała radośnie, wpatrzona w niego i czuwająca na najlejsze skinienie.

Rychło się jednak uwinęli z jadłem i zaraz poszli spać do stodoły, kaj już naniesła im Hanka do sąsiaka pierzyn i poduszek.

– Bójcie się Boga, toć stopimy się na skwarki – zaśmiała się Rocho.

Już nie odrzekła, ale zawarłszy za nimi wrota, wtedy dopiero całkiem osłabła i uciekła na ogród do pielenia pietruszki. Rozglądała się chwilę dokoła i buchnęła płaczem. Płakała z radości, płakała, że słońce przygrzewało ją w plecy, że zielone drzewa chwiały się nad głową, że ptaki śpiewały, że pachniało wszystko i kwitnęło i że jej było tak dobrze, tak cicho i tak błogo na duszy, jakby po tej świętej spowiedzi aby i jeszcze lepiej.

– Źeś to wszystko sprawił, mój Jezu! – jęknęła podnosząc łzawe oczy ku niebu, w najszczerszej, zgoła niewypowiedzianej podzięce za tyle dobra, jakie ją spotkało.

– I że się to już przemieniło! – wzdychała zdumiona, szczesna, prawie wniebowzięta, że już cały czas, dopóki spali, chodziła ledwie przytomna ze szczęścia. Czuwała nad nimi kiej kokosz nad pisklętami. Wyniesła dzieci daleko w sad, bych czasem nie zakrzyczały. Przepędziła z podwórza wszelką gadzinę nie bacząc nawet, że świnie pyskają wczesne ziemniaki, a kury rozgrzebują wschodzące ogórki. Już o całym świecie przepomniała, cięgiem zazierając do śpiących.

– A dzień tak się przykro dłużył, co już nie mogła sobie poredzić. Przeszło bowiem śniadanie, przeszedł obiad, a oni wciąż spali. Porozpędzała wszystkich do roboty, ani dbając, co się tam bez niej wyrabia, stróżując jeno, a cięgiem drepiąc od stodoły do chałupy.

Sto razy wyjmowała gościniec przymierzać, oglądać i wołać.

– A kaj to drugi taki dobry i pamiętny, kaj?

Aż w końcu poleciała na wieś do kobiet, a kogo jeno dostrzegła, to mu już z dala krzyczała:

– Wiecie, a to mój powrócił. Śpi se tera w stodole.

I śmiały się jej oczy i twarz i tak wszystka tchnęła rozradowaniem i weselem, jaże kobiety się dziwowały.

– Urzekł ją ten wisielec czy co? Do cna zgłupiała.

– Zarno się ona pocznie wynosić a nos zadzierać, obaczycie!

– Niech jeno Antek wróci do dawnego, to jej rura zmięknie – poredżały.

Juści, co nie słyszała tych pogadek, ale przyleciawszy do chałupy wzięła się na ostro do sporządzania sutego obiadu, lecz dosłyszawszy gęsi krzyczące na stawie wypadła je przyciszać kamieniami, że ledwie z tego kłótnia nie wyszła z młynarzową.

Właśnie co ino była podwieczorek posłała ludziom na pole, gdy chłopy przyszły ze stodoły. Narządziła im obiad pod domem w cieniu i na chłodzie, podając nawet gorzałkę i piwo, zaś na dojadkę postawiła z pół sitka dobrze żrających wisien, które była przyniesła od księżej gospodyni.

– Obiad suty jakby na weselu – żartował Rocho.

– Gospodarz wrócił, małe to jeszcze wesele? – odparła zwijając się kolejnych i mało wiele sama pojedając.

Po skończeniu Rocho zaraz poszedł na wieś obiecując się na wieczór, zaś ona spytała nieśmiele męża:

– Chcesz to obejrzeć gospodarkę?

– A dobrze! Święto się już skończyło, trza się będzie brać do roboty! Mój Boże, anim się spodział, co mi tak rychło przyjdzie ojcowizna!

Westchnął i poszedł za nią; powiodła go najpierw do stajni, kaj parskaly trzy konie, a w zagrodzie kręcił się źrebak; potem do pustej obory, zaś jeszcze potem do stodoły do tegorocznego siana; zaglądał nawet do chlewów i pod szopę, gdzie stały różne narzędzia i porządki.

– Bryczkę trza będzie przetoczyć na klepisko, bo się do cna rozeschnie.

– A bo to raz przykazywałam Pietrkowi? Cóż, kiej me nie słuchał.

Zaczęła zwoływać prosięta i drób, sielnie się przechwalając dużym przychowkiem, a kiej i to obejrzał, rozpowiedała szeroko o polnych robotach, gdzie co posiane i wielu każdego z osobna, pilnie przy tym naglądając mu w oczy i wy czekując, ale on sobie wszycko poukładał w głowie po porządku, przepytując jeno o to i owo, a dopiero w końcu rzekł:

– Jaże uwierzyć trudno, żeś to wszystkiemu sama uredziła!

– La ciebie to bym i więcej zmogła – szepnęła gorąco, strasznie rada z pochwały.

– Chwat z ciebie, Hanuś, chwat! anim się spodział, coś taka.

– Było potrza, to juści, co człowiek kulasów nie pożałował.

Obejrzał nawet sad, pełen wiśni już przez pół czerwonych, i grzedy, kaj rosły cebule, pietruszka i kapuściane wysadki.

Wracali już z powrotem, gdy przechodząc kole ojcowej strony zatrzymał do środka przez wywarde okno.

– A kajże to Jagna? – latał zdumionymi oczami po pustej izbie.

– A kaj! u matki! Wygnałam ją! – rzekła twardo, podnosząc na niego oczy.

Ściągnął brwie, przedeliberał czas jakiś i zapalając papierosa rzucił spokojnie, jakby od niechcenia:

– Dominikowa zły pies, nie przepuści nam bez precesu.

– Już pono wczoraj latały ze skargą do sądu.

– Od skargi do wyroku droga szeroka. Ale trza to będzie wziąć dobrze na rozum, bych nam nie wystroiła jakiego figla.

Opowiadała, z czego to wszystko poszło i jak się stało, wiele juści pomijając, nie przerywała ni pytał, brwie jeno marszcząc i łykając oczami, dopiero kiej mu zapis podała, ośmiał się kąśliwie:

– Tyle wart, co możesz z nim bieżyć za ścianę.

– A juści, przeciek to ten sam, co go jej dali ociec.

– I stoi właśnie złamany patyk! Jakby się odpisała u rejenta, to by co znaczyło. La śmiechu go rzuciła!

Cisnął ramionami, zabrał Pietrusia na ręce i ruszył do przełazu.

– Obaczę pola i wróć! – rzucił za siebie, iż ostała, chociaż dziwnie pragnęła z nim poleźć, on zaś mijając bróg, już odnowiony i pełen siana, przyglądał mu się spod oka.

– Mateusz go wyporządził. Samej słomy na dach wykręcili ze trzy kopy – wołała za nim stojąc na przełazie.

– A dobrze, dobrze – mruknął, nie był ta ciekaw bele czego. Przeszedł

ziemniakami i puścił się miedzą.

Latoś na polach z tej strony wsi były prawie same oziminy i bez to niewielu ludzi spotykał po drodze, a z kim się zszedł, tego witał krótko i przedko przechodził. Zwalał jednak coraz bardziej, gdyż Pietruś mu ciążył i jakoś dziwnie rozbierało go nagrzane, ciche powietrze. Przystawał, to siadał, nie przestając oglądać prawie każdego zagona z osobna.

– Ho, ho! żółtocha dusi len! – wykrzyknął stając przy zagonach niebieskich od kwiatów, ale gęsto poprzerabianych żółciznami – kupiła siemię zapaskudzone i nie przewiała!

Wstrzymał się potem przy jęczmieniu, który był mizerny i już przypalony, a ledwo widny spod ostów, rumianków i szczawiów.

– Na mokro siali! Spyskał rolę kiej świnia! A żeby cię, jucho; pokręciło za taką uprawę! A jak to ścierwo zbronowało! sam perz i kotyry!

Splunął rozezłony i wszedł na ogromny łan żyta, co niby wody spławione we słońcu kolebały mu się do nóg bijąc chrzestliwymi, ciężkimi kłosami. Rozradował się głęboko, gdyż było pięknie wyróżnięte, słome miało grubą i kłosy niby baty.

– Kiej bór idzie! Ojcowego to jeszcze siania! We dworze nie lepsze! – wykruszył kłos, ziarno było dorodne i pełne, ale jeszcze miękkie – za dwa tygodnie czas mu będzie pod kose! Były jeno grady nie zbiły.

Ale nad pszenicą najdłużej się cieszył i napasał oczy, bo chociaż szła nierówno, kłębami a zatokami, lecz z czarniawych, lśniących piór już się łuskały gęste i wielkie kłosy.

– Sypnie niezgorzej. Trzeba jeszcze miejscami przysieć, za bujna. Na górcę, a nic ją nie przypaliło! Czyste złoto idzie!

Był coraz dalej, wspinając się z wolna pod łagodne wzgórze, na którym wyrastała czarna ściana boru. Wieś ostała za nim jakby na samym dniu, pławiła się w sadach, a przez przerwy między chałupami połsniewał staw lub jakieś okno zagrało w słońcu.

Kajś pod smętarzem cieli koniczynę i kosy migotały nad ziemią niby te same błyskawice, gdzie znów czerwieniały kobiece przyodziewy i stada białych gęsi pasły się na wąskich ugorach, a za wsią, w zielonych polach ziemniaków ruchali się ludzie kiej mrówki, zaś jeszcze wyżej, w nieprzejrzanych dalekościach majały jakieś wsie, domy samotne, drzewa pogarbione nad drogami, wielgachne pola i widziały się jakoby potopione w modrawej i wrzącej wodzie.

Głęboka cichość szła górą nad ziemiami, rozpalone powietrze jaże ślepiło migotem, ziejąc takim skwarem, że skroś tych białawych, roztrzesionych płomi jeno niekiedy przeleciał bociek ważący się ciężko na omdłalych skrzydłach i zazajane wrony przefrunęły.

Skowronki śpiewały kajś niedojrzane, niebo wisiało wysokie, rozpalone i czyste, że tylko gdzieniegdzie warowała na tych niebieskich polach jakaś biała chmurka, kieby ta owca zблąkana.

Zaś po ziemiach baraszkował suchy i gorący wiater przewalając się jak pijany, czasem podrywał się z prześwistem, jaże ploszyły się ptaki, albo gdziesik

przyczajony buchał z nagła we zboża i skłębiał je, mącił, wzburzał do dna i przepadał znowu nie wiada kaj, a rozkolebane zagony długo jeszcze gędziły i cichuśko, jakby się skarżąc na wisusa.

Antek przystanął pod lasem na ugorze i znowu się ozgniewał.

– Jeszczek nie podorany! Komie stoją przez roboty, gnój spala się na kupie, a ten ani się zatroszczy! A żeby cię! – zaklął ruszając pod borem ku krzyżowi na topolowej drodze.

Zmęczony się czuł, w głowie mu szumiało i kurz zapierał gardziel, przyśniadł pod krzyżem w cieniu brzózek, ułożył na kapocie śpiącego Pietrusia i obcierając rzęsistą pot zapatrzył się we świat i zamedytował.

Słońce skloniło się nad bory i pierwsze lękiwe cienie wyłoniły spod drzew, czołgając się ku zbożom. Bór cosik gwarzył z cicha czubkami płonącymi w słońcu, a gęste podszytia leszczyn i osik trzęsły się jakby w zimnicy. Dzięcioły kuły zawzięcie i kajś daleko skrzeczały sroki. Czasem między omszałymi dębami zamigotała żołna, jakby ktoś cisnął kłębkiem zwiniętej tęczy.

Chłód zawiewał z omroczonych, cichych glebin, tylko kajś niekaj podartych słonecznymi pazurami.

Zalatywało grzybami, żywicą i rozprażonym bajorem.

Naraz jastrząb wyprysnął nad las, zatoczył krzyżem nad polami, ważył się chwilę i spadł kiej piorun we zboża...

Antek porwał się bronić, ale już było za późno, posypała się kurzawa piór, zbój uciekł, jękiście zakrzyczały kuropatki, a jakiś zajaczek zestrachany gnał na oślep, jeno mu bielało podogonie.

– Jak se to wypatrzył! Rabuś jucha! – szepnął siadając z powrotem – cóż, kiej i jastrząb musi się pozywić i choćby ta glista najmarniejsza. Takie już urządzenie na świecie! – medytował okrywając Pietrusiową gębusię, gdyż pszczoły brzęczały nad nią zawzięcie, a jakiś kosmaty trzmiel buczał nieustannie.

Spomniał sobie, jak to jeszczek niedawno wydzierał się na wolę, do tych pól, jak mu to dusza dziw nie uschła z tęsknicy!

– Wymęczyły me, ścierwy! – zaklął nie ruchając się już z miejsca, bo tuż przed nim z żyta wyściubiały lękiwe głowy przepiórki nawołując się po swojemu, ale w mig się pokryły, gdyż cała banda wróblego narodu spadła na brzozy, stoczyła się w piach jazgocząc zapamiętale, tłukąc się a bijąc i swarząc, aż ścichły nagle przywierając do miejsc, jastrząb znowu zakołował i tak nisko, jaże cień leciał po zagonach.

– Dał wam radę, pyskacze! Akuratnie bywa takusieńko z ludźmi! Więcej zrobi z niejednym pogrozą niżli skamłaniem – rozważył.

Pliszki się pokazały pobok na drodze, trzęsły ogonami szwendając się tak z bliska, iż skoro poruszył ręką, odleciały za rów.

– Głupie! Mało co, a byłbym którą chcił la Pietrusia!

Wrony wylazły z lasu, maszerowały kolejnami wydziobując, co się dało, ale poczuwszy człowieka, jęki ostrożnie, z przekrzywionymi łbami zazierać w niego i obchodzić, podskakując coraz bliżej, a stopercząc obmierzłe, zbójeckie dzioby.

– Nie pożywita się mną – rzucił grudkę, uciekły cicho jak złodzieje.

Zaś potem, że siedział jakby w odrętwieniu, zapatrzony we świat i całą duszą zasłuchany w jego głosy, to wszelaki stwór jał zuchwale ciągnąć na niego; mrówki łaziły mu po plecach, motyle raz po raz przysiadały we włosach, boże krówki szukały czegoś po twarzy, a zielone, spasłe liszki pieły się skwapnie na buty, to leśne ptaszki cosik mu zaświergolily nad głową i wiewiórka przewijając się od boru zadarła rudy ogon, ważąc się przez mgnienie, czyby nie chycnąć na niego, ale on ani już o czym wiedział, grążył się bowiem w czymś, co buchało z tych ziem nieobjętych, sycąc mu duszę upojną i zgoła niewypowiedzianą słodkością.

Zdało mu się, jakoby z tym wiatrem przewalał się po zbożach; jakby polsniewał mięciuską, wilgotną runią traw; jakby toczył się strumieniem po wygrzanych piachach skroś łąk przejętych zapachem sianokosów; to jakby z ptakami leciał kajś wysoko, górnio nad światem i krzykał z mocą niepojętą do słońca; to znowu jakby się stawał szumem pól, kolebaniem się borów, siłą i pędem wszelakiego rostu i wszystką potęgą tej ziemi świętej, rodzącej w śpiewaniach i weselu. I sobą się wiedział, wszýklim się wiedząc zarazem, bo i tym, co się obaczy i poczuje, czego się dotknie i co się wyrozumie, ale i tym, czego nie sposób nawet pomiarkować, a co jeno poniektóra dusza w godzinę śmierci przejrzy i co się w człowieku sercu tylko kłębi, wzbiera i ponosi ją w jakąś niewiadomą stronę, i łzy słodkie wyciska, i nieukojoną tesknicą kieby kamieniem przywala.

Szło to przez niego niby chmury, że nim co pojął, już inne następowały, już nowe i barzej jeszcze niepojęte.

Był na jowie, a śpik sypał mu w oczy makiem i wodził kajś ponad dole i stronami zachwyceń prowadził, że już w końcu poczuł się niby w czas Podniesienia, kiej dusza gdziesik się wznieśnie i płynie klęczący na jakieś janielskie ogrody, na jakieś nieba i raje pełne szczęliwości.

Kwardy był przeciek i do tkliwości nieskory, ale w tych dziwnych minutach gotów był paść na ziem, przywrócić do niej gorącymi ustami i obejmować cały ten świat kochany.

– Nic, jeno me tak powietrze rozbiera! – bronił się trąc oczy kułakiem i srożąc brwie, ale bo to poredził się przemóc, bo to mógł zdusić w sobie kumentność, która go przepalała?

Na ziemi się bowiem znowu poczuł, na ojcowej i praojcowej grudzi, między swoimi, to i nie dziwota, co radowała mu się dusza i każde bicie serca zdało się wołać na świat całco mocno i radośnie:

– Dyć znowu jestem! Jestem i ostanę!

Prężył się w sobie, gotów dźwignąć się na to nowe życie, którym już szedł ociec, jakim przeszły dziady i pradziady, i tak samo jak oni pochylał bary, by wziąć ciężki trud i ponieść go nieulekli i niestrudzenie, aż póki Pietruś nie zastąpi go z kolei...

– Tak już być musi! Młody po starym, syn po ojcu, a posobnie, a cięgiem, dopóki Twoja wola, Jezu miłosierny – dumał surowo.

Wsparł głowę na rękach i pochylał nisko ociężałą głowę, gdyż nawiedzily go całą ciżbą przeróżne myśle i spominania, zaś jakiś głos kwardy i karcący, jak gdyby głos sumienia, jął mu prawić swoje gorzkie i bolesne prawdy, przygiął się przed nim i ukorzył wyznając się ze wszystkich przewin i grzechów...

Cieżką mu była ta spowiedź i zgoła niełacnym pokajanie, ale przemogł hardość, zdusił w sobie ambit i pychę patrząc w całe swoje życie nieubłaganymi oczami opamiętania; każdą sprawę swoją przecierał tera do dna, bierąc ją na rozum i na srogi sąd.

– Głupi byłem i tyla! Na świecie musi iść swoim porządkiem! Juści, mądrze powiedzieli ociec: jak wszystkiejadą w jedną stronę, źle takiemu, któryen z woza spadnie, pod koła zleci! Koni na piechotę się nie zgoni! Że to kużden człowiek musi wszysko dochodzić swoim rozumem! Drogo niejednemu wychodzi! – myślał smutnie i cierpki prześmiech okolił mu wargi.

Z boru zaczęły klekotać kołatki a porykiwania ciągnących stad.

Podniósł Pietrusia i ruszył bokiem topolowej przepuszczając stada, idące z leśnych pastwisk.

Kurz się wznosił spod kopyt i bił ponad topole kiej chmura, w zaczerwienionych od, zachodu tumanach chwiały się rogate, ciężkie lby i raz po raz sklebiały się owce, obganiane przez pieski, gdyż cięgiem się rwały w przydrożne zboża, pokwikiwały świnie prażone batami, cielaki z bekiem szukały pogubionych matek; paru pastuchów jechało na koniach, a reszta szła ze stadami trzaskając z batów, gwarząc a pokrzykując, któryś zawodził, jaże się rozlegało.

Antek ostawał już za wszystkimi, kiej go dojrzał Witek i przyleciał całować w rękę na powitanie.

- Niezgorzej, widzę, podrosłeś! – ozwał się łaskawie do chłopca.
- Prawda, bo już te portki, com dostał jesienią, są mi po kolana.
- Nie bój się, da ci nowe gospodyn, da! Mają to krowy co jeść?
- Bogać ta mają, do cna już trawę wypaliło, żeby im gospodyn nie podtykała w oborze, to by całkiem zgubiły mleko. Dajcie mi Pietrusia przwieźć go żdziebko na koniu – prosił.

– Hale, jeszcze się nie utrzyma i zleci!

– A mało go to już woziłem na żrbce! Przeciek trzymał go będę, chłopak jaże piszczy do konia. – Zabrał go i usadził na jakiejś starej szkapie, wlekając się ze lbecm opuszczonym, Pietruś chycił się rączynami grzywy, zabił gołymi piętami końskie boki a krzykał radośnie.

– Jaki to chwat! parobek mój kochany! – szepnął Antek, skręcił zaraz w pole i miedzami dobierał się drogi biegającej za stodołami.

Słońce tylko co zaszło i całe niebo stanęło we złocie i bledziuńskich zieliniach, wiater ustął, zboża zwiesiły ociężale kłosy, a po rosach leciały wsiowe wrzawy i jakieś dalekie przyśpiewki.

Szedł z wolna, jakby ociążony spominkami, gdyż Jagusia przychodziła mu na pamięć, raz po raz widział przed sobą jej modre oczy i lśniące zęby, i te czerwone nabrane wargi, tchniące tak jakoś z bliska, jaże się wzdrygał i przystawał. Jak żywa mu stawała, przecierał oczy odganiając ją z pamięci, ale

kieby na przekór szła pobok, biedro w biedro jak niegdyś i jak niegdyś zdało się od niej buchać lubym żarem, aże krew uderzała mu do głowy.

– A może i dobrze, co ją wypędziła z chałupy! Kiej ta zadra mi uwieźla, kiej ta boląca zadra: Ale co było, to i nie wróci – westchnał z dziwnie ścisniętym sercem. – Nie sposób. – I prostując się rzucił ostro sam sobie:

– Skończyło się psie wesele! – wszedł już w obejście.

W podwórzu gwarno było i ludnie, krzatali się kole wieczornych obrządów, Józka krowy doiła pod oborą wydzierając się piskliwą nutą, zaś Hanka kluski zagniatała na ganku.

Antek przerzekł cosik do Pietrka, poającego konie, i wszedł oglądać ojcową stronę, przyleciała za nim Hanka.

– Trza będzie wyporządzić i przeniesiemy się tutaj. Jest to wapno?

– Kupiłam jeszcze w jarmarek, zaraz jutro zwołam Stacha, to wybieli. Juści, co na tej stronie będzie nam sposobniej.

Medytował cosik obchodząc wszystkie kąty.

– Byłeś w polu? – spytała nieśmiało.

– Byłem, wszycko dobrze, Hanuś, że i sam bym lepiej nie zarządził.

Pokraśniała strasznie, rada pochwale.

– Jeno Pietrkowi świnie pasać, a nie robić w groncie! Paparuch!

– Abo to nie wiem! Jużem się nawet przewidywała o nowego parobka.

– Wezmę ja go w garście, a nie posłucha, to wygonię na cztery wiatry!

Chciała jeszcze coś pedzieć, ale dzieci zakrzyczały i poleciała do nich, zaś Antek ruszył w podwórze przepatrując wszystko bacznie, a tak surowo, że choć tylko niekiedy rzucił jakieś słowo, a Pietrkowi jaże skóra cierpla i Witek bojąc się nawijać na oczy przemykał się jeno z dala, stronami.

Józka doiła już trzecią krowę śpiewając coraz rozgłośniej:

Stój, siwulo, stój!

Skopkę mleka dój!

– A to się drzesz, jakby cię ktoś ze skóry obłupiał! – krzyknął na nią.

Urwała z nagła, ale że była harda i nieustępliwa, to zaśpiewała dalej, jeno co już ciszej i jakby lękliwiej:

Kazała cię matka prosić,

Żebyś mleka dała dosyć,

Stój, siwulo, stój!

– Zawarłabyś ano gębę, gospodarz w chałupie! – skarciła ją Hanka dźwigając picie la ostatniej krowy – zaraz tu będzie posłuch – dodała.

Odebrał jej cebratkę i stawiając ją krowie powiedział ze śmiechem:

– Drzyj się, Józia, drzyj, a to szczury przedzej uciekną z chałupy...

– A zrobię, co mi się spodoba! – warknęła harno i zaczepnie, ale skoro odeszli, przycichła zaraz, bocząc się jeno na brata i pyrchaając nosem.

Hanka zwijała się teraz kole świń, tak skwapnie dygując ciężkie cebrzyki z żarciem, jaże jej pożałował, bo rzekł:

– Niech chłopaki zaniesą, za ciężko, widzę, na ciebie! Poczekaj, zgodzę ci dziewczę, bo Jagustynka tyla, ci pomaga, co ten pies napłacze. Kajże to ona

dzisia?

– Do dzieci poleciała, na zgodę idzie z niemi! Dziewka juści, coby się zdała, jeno co tylachny koszt. Poredziłabym sama, ale jak każesz... twoja wola... – dziw go w rękę nie pocałowała z wdzięczności, ale jeno dorzuciła radośnie: – I gąsków można by więcej przychować, a i drugiego karmika mieć na przedanie!

– Na gospodarce siedlim, to i po gospodarsku trza nam poczynać, jak to przódzi bywało, za ojców! – powiedział po długim deliberowaniu.

A po kolacji wyniósł się pod chałupę, gdyż zaczęli się schodzić znajomkowie a przyjacioły, witając i ciesząc się jego powrotem.

Przyszedł Mateusz z Grzelą, wójtowym bratem, przyszedł Stacho Płoszka, Kłab ze synem, stryjeczny Adam i drugie.

– Wyglądalim cię jak kania deszczu! – rzekł Grzela.

– A cóż, trzymały me i trzymały kiej wilki! Ani sposób było się wydrzeć! Zasiedli na przyźbie w cieniu, jeden Rocho siedział pod oknem we świetle, leżącym się szeroką smugą aż w sad.

Wieczór był cichy, nagrzany i sielnie rozgwiaździony, skroś drzew błyskały świetełka chałup, staw mruczał niekiedy jakby wzdychając, a wszędzy pod ścianami przechładzali się ludzie.

Antek rozpytywał się o różnoście, gdy Rocho mu przerwał:

– Wiecie, naczelnik zapowiedział, że za dwa tygodnie mają się zebrać Lipce i uchwalić na szkołę!

– Co nam do tego, niech se ojcowie radzą? – wyrwał się Płoszka, ale Grzela wsiadł na niego:

– Łacno zwalać na ojców, a samemu wylegiwać się do góry pępem! Bez to, co żadnemu z młodych nie chce się głowy niczym poturbować, to się tak dobrze we wsi dzieje.

– Odpiszą mi gront, to się kłopotał będę.

Zaczęli się o to mocno sprzeczać, aż wtrącił się Antek:

– Nie ma co, szkoła w Lipcach potrzebna, jeno na taką naczelnikową nie powinno się uchwalać ani grosika.

Poparł go Rocho, strasząc ich a podmawiając do oporu.

– Uchwalicie po złotówce, a potem każą wam dodać po rublu... A jak to było z uchwałą na dom la sądu, co? Dobrze się podpaśli za wasze pieniądze. Niezgorsze kałduny im porosły!

– Już ja w tym, aby gromada nie uchwaliła – szepnął Grzela przysiadając się do Rocha, który go wzion na stronę i dając jakoweś pisma i książeczki cosik z cicha i ważnie nauczał.

Tamci zaś pogadywali jeszcze o tym i owym, jeno co jakoś ospale i bez wielkiej chęci, nawet Mateusz był dzisia smutny, mało się odzywał, a tylko bacznie chodził oczami za Antkiem.

Mieli się już rozchodzić, boć trza było wraz ze dniem dźwignąć się do roboty, kiej przyleciał kowal skarżąc, że dopiero przyjechał ze dwora, i kłał na wieś i na wszystkich.

– Co to was znowu ukąsilo? – spytała Hanka wyzieraając oknem.

– A co? wstyd powiedzieć, ale trąby są nasze chłopy, i tyla! Dziedzic z nimi jak z ludźmi, jak z gospodarzami, a te kiej pastuchy od gęsi! Już się ugodozili z dziedzicem, już wszyscy byli za jednym, a kiej przyszło się podpisać, to jeden drapie się po łbie i mruczy: – a ja wiem! drugi powieda: baby się jeszcze poredzę; zaś trzeci zaczyna skamlać, abych mu jeszcze dołożyć tę przyległą łączkę. I zrób co z takimi. Dziedzic tak się zagniewał, że ani już chce słuchać o zgodzie, a nawet przykazał nie dopuszczać lipeckiego bydła na leśne paśniki, a kto wpędzi, fantować.

Strwożyli się tą niespodzianą nowiną klnąc winnych a swarząc się między sobą coraz zawzięciej, gdy Mateusz ozwał się smutnie:

– Wszycko bez to, co naród pobłakany i zgłupiały kiej barany, a nie ma go komu przywieść do rozumu!

– Mało to jeszcze Michał się natłumaczy každemu?

– Co tam Michał! Za swoim profitem gania i z dworem trzyma, to juści, co mu naród nie zawierza. Słuchają, ale za nim nie pódą...

Porwał się kowal, gorąco przedstawiając, jako tylko chodzi mu o dobro wsi, jako jeszcze dokłada swojego, bych jeno tę zgodę przeprowadzić.

– Źebyś w kościele przysięgał, a też ci nie uwierzą mruknał Mateusz.

– No, to niech kto drugi sprobuje, obaczmy, czy poredzi! – wołał.

– Pewnie, że kto drugi musi się zabrać do tego.

– Ale kto? Może ksiądz albo młynarz? – rozległy się szydliwe głosy.

– Kto? Antek Boryna! A jakby i on nie przywiódł wsi do rozumu, to już trza wypiąć plecy na cały jenteres...

– Cóż ja? Któż to me posłucha, co? – jąkał zmieszany.

– Masz rozum, pierwszy teraz we wsi, to cię wszystkie posłuchają.

– Prawda! Juści! Ty jeden! My pójdziemy za tobą! – mówili skwapliwie, ale kowalowi było to cosik nie na rękę, bo zakręcił się niespokojnie, skubał wąsy i zaśmiał się zdadliwie, skoro Antek powiedział:

– Przeciek nie święci garnki lepią, mogę i ja poprobować, poredzimy se o tym którego dnia.

Zaczęli się rozchodzić, ale jeszcze každen z osobna brał go na stronę namawiać, przyobiecując pójść za nim, zaś Kłab mu rzekł:

– Nad narodem zawdy musi ktoś górować, co ma rozum i moc, i poczciwe baczenie.

– A poredzi, jak potrza, i kijem ziobra zmacać! – zaśmiał się Mateusz.

Rozeszli się, ostał jeno pod oknem Antek z kowalem, bo Rocho klęczał na ganku zatopiony w pacierzach.

Długo deliberowali w głębokiej cichości. Że słyszać było jeno Hankę krzątającą się po izbie; strzepływała pościiele, obłócząc w czyste poszewki, to myła się długo jakby na jakie wielkie święto, a potem rozczesując włosy pod oknem wyzierała na nich coraz niecierpliwiej, pilnie nadstawiając uszów, gdy kowal zaczął mu cicho odradzać, aby sprawy poniechał, gdyż z chłopami nie trafi do ładu, a dziedzic jest mu przeciwny.

– Nieprawda! poręczył za nim w sądzie! – rzuciła przez okno.

– Kiej lepiej wiecie, to mówmy o czym drugim... – zły był jak pies.

Antek powstał przeciągając się sennie.

– To ci jeno rzeknę na ostatku: puścili cię jeno do sprawy, prawda? zwiążesz się w cudze jenteresa, a wiesz to, jak cię zasądzają?...

Antek przysiadł z powrotem i tak się srodze zamedytował, że kowal nie doczekawszy się odpowiedzi poszedł do domu.

Hanka kręciła się kole okna, raz po raz wyglądając na niego, nie dosłyszał, że ozwala się w końcu lękliwie a prosząco:

– Późni, Jantoś, pora spać... Utrudzileś się dzisia niemało...

– Idę, Hanuś, idę... – podnosił się ocieżale.

Jęła się prędko rozdziewać szepcząc pacierz roztrzęsionymi wargami.

– A jak me zasądzają na Syberię, to co? – myślał frasobliwie, wchodząc do izby.

Rozdział 41

– Pietrek, przynieś no drewek – krzyknęła sprzed domu Hanka, rozmamłana była całkiem i omączona przy wyrabianiu chleba.

W szabaśniku huczał już tęgi ogień, przegarniała go raz po raz i leciała obtaczać bochny i wynosić je w ganek, na deskę ździebko wystawioną w słońcu, bych przedzej rosły. Zwijała się siarczyście, gdyż ciasto prawie już kipiało z wielkiej dzieży, przyokrytej pierzyną.

– Józka, dorzuć do pieca, bo trzon jeszczek czarniawy!

Ale Józki nie było, a Pietrek też się nie kwapił z posłuchem, nakładał w podwórzu gnój, oklepując czubaty wóz, bych się nie roztrzęsał po drodze, i spokojnie poredział ze ślepym dziadem, który pod stodołą wykręcał powrósla.

Popołudniowe słońce tak jeszcze przypiekało, że ściany popuszczaly żywiącą, parzyła ziemia i powietrze prażyło kiej żywym ogniem, że już ruchać się było ciężko. Muchy jeno kręciły się z brzękiem nad wozem i konie dziw nie porwały postronków i nóg nie połamały szarpiąc się i oganiając od ukąszeń.

Nad podwórzem wisiała senna, przygniatająca spieka, przejęta ostrym zapachem gnoju, że nawet ptaki w sadzie pocichły, kury leżały pod płotami kieby nie żywe, a prosiaki z pojękiwaniem rozwały się w blocie pod studnią, gdy naraz dziad zaczął srogo kichać, bowiem z obory zawiało jeszcze barzej.

– Na zdrowie wama, dziadku!

– Nie z trybularza wieje, nie, a chociem i tego zwyczajny, ale zawierciło w nosie gorzej tabaki.

– Kto czego zwyczajny, to mu smakuje!

– Głupiś, cóż to, łajno jeno wywąchuję po świecie!...

– Rzekłem, bo mi się przybaczyło, co tak mi pedział mój dziadzka we wojsku, kiej me przy uczeniu pierwszy raz sprał po pysku...

– I wzwycaileś się do tego, co? Hi! hi! hi!...

– Hale, bogać ta, kiej rychło sprzykrzyła mi się taka nauka, że przycapiłem ścierwę w jakimś kącie i tak mu pysk wyrychtowałem, jaże spuchnął niby bania. Już me potem nie bijał...

– Długoś to służył?

– A całe pięć roków! Nie było się czym wykupić, to i musiałem ruzie dźwigać. Jeno zrazu, pókim był głupi, to potyrał mną, kto chciał, i biedym się najadł, ale kamraty me nauczyły, że jak czego brakowało, tośwa zworowali

abo dała jedna dzieucha, służanka, bom obiecał się z nią ożenić! A jak me przezywały od kartoszków, jak się śmiały z mojej mowy i naszego pacierza...

- A poganity zapowietrzone, śmiały się z pacierza.
- Tom każdemu z osobna pomacał żebra i poniechały!
- Cie, takiś to mocarz!
- Mocarz, nie mocarz; ale trzem radę dam! – przechwalał się z uśmiechem.
- Byłeś to na wojnie, co?
- Jaże, przecież z Turkami wojował. Pokorzylim ich do cna!
- Pietrek, kajże to drzewo? – zawała znowu Hanka.
- A tam, kaj było przódzi! – odburknął pod nosem.
- Dyć gospodyn cię woła – upominał nasłuchujący dziad.
- Niech woła, a juści, może jeszczek statki myśl będę!
- Głuchyś czy co? – wrzasnęła wybiegając przed dom.
- W piecu palił nie będę, nie do tegom się godzi! – odkrzyknął.

Wywarła na niego gębę po swojemu.

Ale parob bardzo hardo odszczekiwał, ani myśląc posłuchać, a kiej go jakimś słowem barzej dojena, wraził widły w gnój i zawała ze złością:

- Nie z Jagusią macie sprawę, nie wygonicie me krzykiem.
- Obaczysz, co ci zrobię! Popamiętasz! – groziła dotknięta do żywego i już rozezłona tak zwijała się kole chleba, jaże tuman mąki zapełnił izbę i buchał przez okna. Mamrotała jeno na zuchwalca wynosząc chleby w ganek, to dorzucając drewek do pieca albo i wyzierając za dziećmi. Strudzona już była z pracy i spieki, bo w izbie gorąc jaże dusił, a w sieniach, kaj się buzowało w szabaśniku, też ledwie odzipnął, że przy tym i muchy, od których roiły się ściany, brzęczały nieustannie i cięły wielce dokuczliwie, to prawie z płaczem organiała się gałęzią i tak już była spocona i rozdrażniona, że robiła coraz wolniej i niecierpliwiej.

Właśnie ostatni nabier ciasta wygniatała, gdy Pietrek wyjechał z podwórza.

- Poczekaj, dam ci podwieczorek!
- Prrr! A zjem, niezgorzej już mi kruczy w brzuchu po obiedzie.
- Mało to ci było?
- I... płonejadło, to przelatuje przez żywot kiej bez sito.
- Płone! widzisz go! Cóż to, mięso będę ci dawała? Sama po kątach też nie chlam kiełbasy. Drugie na przednówku i tego nie mają. Obacz no, jak to żyją komornicy.

Postawiła w ganku dzieżkę zsiadłego mleka i bochen.

Przysiadł łakomie do jadła i z wolna się nadziewał podrzucając niekiej głonki chleba boćkowi, który przygrajdał się ze sadu i warował przy nim kiej pies.

- Chude, sama serwatka – mruczał podjadlszy już nieco.
- A może byś chciał samej śmietany, poczekaj.
- Zaś kiej się nałożył do syta i brał za lejce, dorzuciła uszczęśliwie:
- Zgódź się do Jagusi, ona ci tłusciej będzie dawała. – Pewnie, bo póki tu

ona była gospodynią, nikto głodem nie przymierał – zaciął konie batem, wóz wsparł ramieniem i ruszył.

Utrafił ją w słabiznę, ale nim się zebrała odpowiedzieć, odjechał.

Jaskółki zaświegotały pod strzechą i stado gołębi opadło z gruchaniem na ganek, a kiej je spędzała, doszedł ją ze sadu jakiś kwik, złękła się, że świnie pyszczą po cebuli, ale na szczęście to jeno sąsiadzka maciora ryła się pod płot.

– Wsadź jeno ryj, a spyszcz, to już ja cię przyrychtuję.

A ledwie wzięła się znowu do roboty, kiej bociek hycnął na ganek, przyczaił się ździebko i popatrzywszy to jednym, to drugim okiem, jał kuć w bochny łykając ciasto wielkimi kawałami.

Wypadła na niego z wrzaskiem.

Uciekał z wyciągniętym dziobem robiąc gwałtownie gardzielem, a kiej go już doganiała, bych zdzielić drewnem, poderwał się i frunął na stodołę i długo tam stояł klekocząc wycierając dziób o kalenicę.

– Czekaj, złodzieju, jeszcze ja ci kulasy poprzetrącam – groziła obtaczając na nowo podziurawione bochenki.

Przyleciała Józka, więc na niej wszystko się skrupiło.

– Kaj się to nosisz? Cięgiem ganiasz jak kot z pęcherzem! Powiem Antkowi, jakaś to robotna! Wygarniaj z pieca, a żywo!

– Byłam jeno u Płoszkowej Kasi. Wszystkie w polu, a chudzinie nawet wody nie ma kto podać.

– Cóż to jej, chora?

– Pewnikiem ośpica, bo czerwona i rozpalona kiej ogień.

– A przynieś ze sobą chorobę, to cię dam do spitala.

– Juści, bom to już przy jednej chorej siadywała! Nie baczycie, jakem to przy was dulczyła, kieżcie leżeli w połogu. – I już trajkotała dalej po swojemu, spędzając muchy z ciasta i bierąc się do wygarniania węgli z pieca.

– Trza będzie ludziom ponieść podwieczorek – przerwała Hanka.

– Zaraz poletę. Usmażyć to jajków Antkowi?

– A usmaż, jeno słoniną nie szafuj.

– Żałujecie to?

– Zaśby. Ale co za tłusto, to może być i Antkowi niezdrowo.

Dzieusze chciało się lecieć, to w mig uwinęła się z robotą i nim Hanka zalepiła piec, zabrała troje dwojaków z mlekiem, chleby we fartuszek i poleciała.

– Spojrzyj ta na płotno, czy wyschło, a z powrotem pomocz, jeszcze do zachodu przeschnie – zawała oknem, ale Józka już była za przełazem, jeno piesneczka leciała za nią i ze żyta mignęła kiej niekiej konopiasta głowina.

Na podorówce pod lasem komornice rozrzucaly gnój, jaki Pietrek dowoził, a przyorywał Antek.

Że zaś ziemia gliniasta, mimo niedawnego zbronowania, była spieczone i twarda, to skiby łupały się niby skały, a konie ciągnęły plug z takim wysiłkiem, jaże rwały się postronki.

Antek, jakby wrośnięty w imadła, orał zawzięcie zapomniawszy o całym świecie, czasem chlastał biczem po końskich portkach, a częściej jeno cmokaniem

je przynaglał, gdyż do cna ustawały, robota bowiem była ciężka i znojna, ale kwardą i czujną ręką prowadził plug i rżnął skibę za skibą, kładąc posobnie szerokie, proste zagony, boć rola szła pod pszenicę.

Wrony łaziły bruzdami wydziobując glisty, zaś gniady żrebiec, szczypiący trawę po między, rwał się raz po raz do klaczy łakomie, sięgając matczynych wymion.

– Co mu się to przypomina, cycoń jeden – mruknął Antek śmigając go po kulasach, że zadarł ogona i skoczył w bok, on zaś orał dalej cierpliwie, tyle jeno przerywając skwarną cichość, co się ta niekaj ozwał do kobiet, ale tak już był umęczony pracą i spiekotą, że skoro Pietrek nadjechał, krzyknął w złości:

- Kobiety czekają, a ty wleczesz się kieby szmaciarz!
- A juści, droga ciężka i koń ledwie już kulasami rucha.
- A po córzes tyla czasu stояł pod lasem? Widziałem.
- Możecie obaczyć, piaskiem kiej kot nie zagarniam.
- Pyskacz ścierwa. Wio, stare, wio!

Ale konie ustawały coraz barzej, całe już okryte pianą, a i jemu, chociaż był rozdziany do białych portek i koszuli, pot też zalewał twarz i ręce mdlały od pracy, że dojrzawszy Józkę zawała radośnie:

- W sam czas przyszłaś, a to ostatnią parą dygujemy.

Dociągnął skibę pod bór, konie wyłożył i rozkiełznawszy je puścił na trawiastą, podleśną drogę, a sam rzucił się w cień na kraju lasu i kiej wilk zgłodniały wyjadał z dwojaków, a Józka jęła mu trajkotać nad uszami.

– Ostaw me, nie ciekawym twoich nowinek – warknął gniewnie, że od-szczeknęła gniewnie i poleciała w las na jagody.

Bór stояł cichy, rozprązny, pachnący i kieby ździebko przymgłały w słonecznej ulewie, że jeno niekiedy zaruchały się cichuśko zielone podsyczia i z głębin buchał ciąg przejęty żywicą abo i jakieś pobłakane głosy i ptasie śpiewania.

Antek rozciągnął się na trawie i kurzył papierosa, ale jakby przez co-raz głębszą mgłę widział dziedzica skaczącego na koniu po podleskich polach i jakichś ludzi z tykami.

Wielgachne chojary; kieby z miedzi wykute, wynosiły się nad nim rzucając po oczach chwiejny i morzący śpikiem cień. Już się był całkiem zapadł w cichość, gdy zaturkotał jakiś wóz.

– Organistów parobek na tartak wozi, juści – pomyślał unosząc ciężką głowę i opadł z powrotem, ale już nie zasnął, gdyż ktosik wyrzekł: – Pochwalony!

Komornice wychodziły posobnie z lasu z brzemionami drzewa na plecach, zaś w końcu wlekła się Jagustynka, zgarbiona pod ciężarem prawie do ziemi.

- Odpocznijcie, a to wama już oczy na wierzch wyłączają.
- Przysiadła wpodle, wspierając brzemię o drzewo i ledwie zipiąc.
- Nie la was taka robota – szepnął ze współczuciem.
- Juści, co już całkiem opadłam ze sił.
- Pietrek, a gęściej kupki, gęściej! – krzyknął do parobka. – Czemuż to waju nie wyręczą?

Jeno się skrzywiła odwracając zaczerwienione, bólne oczy.

- Takeście jakoś zmiękli, że ani was tera poznać.
- I krzemień puści pod młotem – jęknęła zwieszając głowę – bieda chybciej przeźre człowieka niżli rdza żelazo.
- Ciężki latoś przednówek nawet la gospodarzy.
- Kto ma jeno lebidę z otrębami, temu nie potrza mówić o biedzie.
- Bójcie się Boga, dyć przyjdzież wieczorem, a znajdzie się jeszcze w chałupie jakiś korczyk ziemniaków. Odrobicie we żniwa.

Zapłakała rzewliwie, nie mogąc wykrztusić tego słowa podzięki.

- A może ta i co więcej najdzie Hanka – dodał z dobrością.
- Źeby nie Hanka, to byśwa już byli pozdychali – zaszepała łączawo. – Juści, co odrobię, kiedy jeno będzie potrza. I nie za siebie mówię. Bóg ci zapłać! Cóż ta ja, ten śmieć jeno, co się go trepem następuje, ani wiedząc o tym, i do głodu niezgorzej wzwyczajonam, ale jak te moje robaki kochane zapiskają: babuły, jeść! a nie ma czym zatkać głodnych brzuchów, to powiedam, cobym se te kulasy odrąbała abo i z tego ołtarza zdarła i poniesła do Żyda, bych się jeno nadadły.

– To znowuj siedzicie z dziećmi?

- Matkam przeciek. Ostawię to samych w takiej biedzie! A latoś jakby wszystko złe zwaliło się na nich. Krowa im padła, ziemniaki zgnily, że trza było kupować do sadzenia, wiater obalił stodołę, a do tego synowa po rodach ostatnich ciegiem chorzeje i wszycko ostało na tej boskiej Opatrzności.

– Juści, bo Wojtkowi jeno gorzałka pachnie i pilno do karczmy.

- Z biedy się niekiedy napijał, z czystej biedy, ale jak dostał w boru robotę, to ani już zajrzy do Żyda, niech drugie zaśniadczą – bronila syna gorąco. – Biedocie to kużden kieliszek policzą! Pofolgował se Jezusiczek we złości pofolgował, no, żeby się tak zawziąć na jednego głupiego chłopa. I za co? Cóż to zlego zrobił? – mamrotała podnosząc w niebo groźne, pytające oczy.

– Małoście to na nich pomstowali? – rzekł z naciskiem.

- Hale, wysłuchałby to Jezus głupiego szczekania! Juści – ale dodała jakby trwożniej i niespokojniej – kiej matka nawet wyklina dzieci, to i tak w sercu nie pragnie im krzywdy. We złości to i ozór nie pości. Jakże...

– Wypuścił to już Wojtek łączę, co?

- Młynarz przynosił na nią całe tysiąc złotych, ale ja wzbroniliłam, bo jak temu wilkowi wpadnie co w pazury, to mu już sam zły nie wyrwie. A może się jeszcze trafi ktoś drugi z pieniędzmi?

– Śliczna łączę, jak amen tak pewne dwa pokosy w rok żebym tak miał grosz zapaśny! – westchnął oblizując się kiej kot do mleka.

- Już i Maciej chcieli ją kupować, że to rychtyk przylega do Jagusinego pola.

Drgnął na to imię, lecz dopiero w jakieś Zdrowaś zapytał niby niechcący, wleając oczami po polach, daleko.

– Co się to wyrabia u Dominikowej?

Ale przejrzała go w lot, prześmiech jeno wionął po zwiędłych wargach,

rozjarzyły się oczy i przysunąwszy się jęła mówić bolejaco:

– A co! Piekło tam i tyla. W chałupie kiej po pochowku, jaże mrozi od smutku, a pociechy znikąd ni poratunku! Jeno oczy wypłakują i boskiego zmiłowania czekają! A już najbarzej Jagusia...

I kieby przedzę rozsnuwała różnoście o Jagusinych smutkach, żalach i opuszczeniu. Mówiła gorąco, przypochlebiając mu się i jakby ciągnąc za język, ale milczał uparcie, gdyż z nagła rozparła go taka żräca těsknica, jaże się cały rozdygotał.

Szczęściem, co powróciła Józka niosąc z pól zapaski czernic, nasypała mu jagód w kapelusz i zebrawszy dwojaki pobiegła w dyrды ku chałupie.

A Jagustynka nie doczekawszy się od niego ani słowa odpowiedzi jęła się dźwigać stękając.

– Poniechajcie! Pietrek, zabierz ich na wóz! – rozkazała krótko.

Chyił się znowu płyga i jakiś czas cierpliwie krajał spiezoną, twardą ziemię, przyginał się w jarzmie kiej wól, dawał się wszystek tej pracy, ale i tak nie zdusił těsknicy.

Już mu się dłużył dzień, że raz po raz spozierał na słońce i niecierpliwymi oczami mierzył pole, spory kawał leżała jeszcze do zaorania. Jurzył się też w sobie coraz barzej i nie wiada laczego prał konie, a ostro krzykał na kobiety, bych się przedzej ruchały! Tak go już cosik ponosiło, że ledwie ścierpiał, i takie myśle kłębili się po głowie i przyćmiewały oczy, że coraz częściej plug mu się w rękach chybotał zadzierając o kamienie, zaś pod lasem tak się był zarył pod jakiś korzeń, aż krój się oberwał.

Nie było sposobu dalej orać, zabrał więc plug na sanice i założywszy wałacha pojechał do dom po nowy.

W chałupie było pusto i wszystko leżało rozbabbrane i zamączone, a Hanka kłóciła się z kimś w sadzie.

– Paparuch! Na sprzeczki to czas ma! – mruczał idąc w podwórze, ale tam zeżlił się barzej, gdyż i ten drugi plug, który wyciągnął spod szopy, zarówno był do niczego. Długo koło niego majstrował coraz niecierpliwiej, nasłuchując kłów, bo Hanka już wykrzykiwała rozwścieklona:

– Zapłać szkody, to ci maciorę wypuszczę, a nie, to podam do sądu! Zapłać za płotno, co mi je zwiesną podarła na bielniku, i za te spyskane ziemniaki. Mam świadków na wszystko! Widzisz ją, jaka mądra, będzie se świnie wypasała na moim! Nie daruję swojego! A na drugi raz to twojej maciorze i tobie kulasy poprzetrącam! – jazgotała zajadle, że zaś i sąsiadka dłużną nie ostawała, to już kłóciły się na zabój, wytrząchając do siej przez płoty zaciśniętymi pięściami.

– Hanka! – krzyknął zakładając plug na ramiona. Przyleciała rozwrzeszczana i rozczapierzona kiej kokosz.

– A to wydzierasz się, jaże na całą wieś słuchać!

– Swojego bronię! Jakże, pozwolę to, bych mi cudze świnie pyskały po zagonach! Tyla szkody robią, to mam być cicho? Niedoczekanie, nie daruje! – wykrzykiwała, jaże przerwał jej ostro:

– Ogarnij się, a to wyglądasz kiej nieboskie stworzenie!

– Hale, do roboty będę się przybierała kiej do kościoła, juści.

Popatrzył na nią wzgardliwie, boć wyglądała, jakby ją ktoś wyciągnął spod łóżka, i rzuciwszy ramionami poszedł.

Kowal był przy robocie; już z dala szczekały brzękliwe, mocne głosy młotów, a w kuźni huczał ogień i było gorąco kiej w piekle. Michał właśnie był odkuwał z pomocnikiem jakieś grubachne sztaby, pot mu zalewał twarz umorusaną, ale kuł niestrudzenie i jakby z zajadłością.

– Komuż to takie sielne osie?

– Do Płoszkowego woza! Będzie woził na tartak!

Antek przysiadł na progu skręcając sobie papierosa.

Młoty wciąż biły zajadle, trzaskając nieustannie raz, dwa, raz, dwa, i czerwone żelazo bite ze wszystkiej mocy robiło się powolne kieby ciasto, ugniatały go też na swoją potrzebę, jaże cała kuźnia dygotała.

– Nie chciałbyś to wozić? – rzekł Michał wsadzając żelazo w ognisko i poruchując miechem.

– A bo to me młynarz dopuści, ponoć wzion wożenie na spółkę z organistą i ze Żydami jest za pan brat.

– Konie masz, porządek wszystek gotowy, a parob jeno się wałęsa kole chałupy. Niezgorzej płacą – szepnął zachętnie.

– Juści, co przydałby się jakiś grosz na żniwo, ale cóż, młynarza przeciech o pomoc prosił nie będę.

– Trza by ci pomówić z kupcami.

– Abo to je znam! Byś to chciał wstawić się za mną!

– Kiej prosisz, to pomówię, jeszcze dzisia do nich poletę.

Antek cofnął się przedko przed kuźnię, gdyż znowuj zagrały młoty i iskry synęły się deszczem ognistym i parzącym.

– Zaraz przyjdę, obaczę jeno, jakie to drzewo zwożą.

I na tartaku robota wrzała kiej w ulu, traczka już szła bez przerwy, pily z głuchozym zgrzytem przeżerały długachne kloce, a woda z krzykiem waliła się z kół w rzekę i spieniona, zmordowana, gotowała się belkotliwie w ciasnych brzegach. Z wozów zwalali chojary, ledwie okrzesane z gałęzi, aż ziemia jęczyła, zaś sześciu chłopa obciesywało je do kantu, a drugie wynosiły deski na słońce.

Mateusz prowadził całą fabrykę, że co trochę widać go było w innej stronie, dzielnie zwijał się rządząc i bacznie wszystkiego doglądając.

Przywitali się przyjacielsko.

– A kajże to Bartek? – pytał Antek rozglądając się po ludziach.

– Zmierzili mu się Lipce i pociągnął za wiatrem.

– Że to poniektórych tak ciągiem telepie po świecie! Roboty widać masz na długo, tylachna drzewa!

– A chwaci na jaki rok abo i dłużej. Jak dziedzic ugodzi się ze wszystkimi, to z pół boru wytnie i przeda.

– Na Podlesiu znowuj dzisiaj rozmierzają ziemię.

– Bo już co dnia zgłasza się ktosik do zgody! Barany juchy, nie chciały cię słuchać, żeby gromadzą się ugodzić, to dziedzic da więcej, a tera robią w

pojedynkę, cichaczem, byle przedzej.

– Niektóreń człowiek to jak ten osiel: chcesz, bych ruszył naprzód, to ciągaj go za ogon! Pewnie co barany, dziedzic obrywa každemu coś niecoś, bo z osobna się godzą.

– Odebrałeś to już swoje gronta?

– Jeszczek nie wyszedł czas po śmierci ojcowej i nie można robić działań, aleń se juž upatrzył pole.

Za rzeką pomiędzy olchami mignęła jakaś twarz, zdało mu się, że to Jagusia, więc chociaż pogadywał, ale już coraz niespokojniej latał oczami po gąszczach nadrzecznych.

– Taki gorąc, trza się iść wykąpać – rzekł wreszcie i poszedł w dół rzeki, niby to wybierając sposobne miejsce, ale skoro go skryły drzewa, puścił się pędem.

Juści, że ona to była. Szła z motyczką do kapusty.

– Jagusia! – zawała zrównawszy się z nią.

Obejrzała się bacznie i rozeznawszy głos i jego twarz, wychylającą się ze sznuwarów, przystanęła trwoźnie, nie wiedząc zgoła, co począć, bezradna całkiem i spłoszona.

– Nie poznajesz me to? – szepnął gorąco, próbując przejść do niej na drugą stronę. Ale rzeka w tym miejscu była głęboka, choć wąska zaledwie na jakieś parę kroków.

– Jakże, nie poznałabym cię to? – oglądała się lękliwie za siebie na kapuśnisko, kaj czerwieniąły jakieś kobietę.

– Kajże się to kryjesz, że ani sposobu cię uwidzieć?

– Kaj? Wygnała me twoja z chałupy, to siedzę u matki...

– Dyć i o tym rad bym z tobą pomówił. Wyjdź, Jagno, wieczorkiem za śmietarz. Powiem ci cosik, przyjdź! – prosił gorąco.

– Hale, żeby me kto jeszcze obaczył! Dosyé mam juž za dawne... – odrzekła twardo. Ale tak molestował, tak skamlał, że skruszało jej serce, zaczynało jej być żal.

– A cóż mi to nowego powiesz? po cóż to me wołasz?

– Czym ci to juž taki całkiem cudzy, Jaguś?

– Nie cudzy, ale i nie swój! Nie w głowie mi takie rzeczy...

– Jeno przyjdź, a nie pożałujesz. Bojasz się za śmietarz, to przyjdź za księży sad, nie baczysz to kaj? Nie baczysz, Jaguś?...

Jaże odwróciła głowę, takie pasy na nią uderzyły.

– Nie pleć, dyć mi wstydno... – zesromała się wielce.

– Przyjdź, Jaguś, choćby do północka czekał będę...

– To poczekaj... – odwróciła się nagle i poleciała na kapuśnisko.

Patrzył za nią łakomie i przejęły go takie luboście i takie płomia wzburzyły krew, że gotów był lecieć za nią i brać ją choćby na oczach wszystkich... Ledwie się juž pohamował.

– Nic, jeno ta spieka tak me rozebrała! – pomyślał rozdziewając się spiesznie do kąpieli.

Przechłodził się galancie itał deliberować nad sobą.

– Źe to człowiek słaby kiej ten paźdierz, bele co go poniesie...

Wstyd mu się zrobiło, rozejrzał się, czy aby go kto z nią nie widział, i usilnie rozważył wszystko, co mu o niej powiadali.

– Takaś to ty, jagódko, taka! – myślał ze wzgardią i jakby z żalem, ale naraz przystał pod jakimś drzewem i stojął z przywartymi powiekami, bo jawiła mu się na oczach w całej swojej cudności.

– Cheba takiej drugiej nie ma na wszystkim świecie! – jęknął i strasznie zapragnął jeszcze raz ją widzieć, jeszcze raz ogarnąć ramionami, przycisnąć do serca i napić się z tych warg czerwonych, pić na umór ten miód słodki, pić do dna...

– Jeno ten ostatni razik, Jagusiu! ten ostatni! – szeptał błagalnie, jakby do niej. Długo potem przecierał oczy wodząc nimi po drzewach, nim się pomiarkował i poszedł do kuźni. Michał był sam i właśnie już się zabierał do pługa.

– A strzyma twój wóz takie ciężary? – spytał.

– Byłem jeno miał co kłaść...

– Kiej obiecuję, to jakbyś już miał na woźie.

Antek jał pisać kredą na drzwiach i rachować.

– Jeszczek do żniw zarobiłbym ze trzysta złotych! – rzekł radośnie.

– Akuratnie miałbys na sprawę – ozwał się kowal od niechcenia.

Antek schmurzył się nagle i oczy zaświeciły mu ponuro.

– Zmora ta moja sprawa, co ją wspomnę, to mi wszycko z rąk leci, że nawet żyć się odechciewa...

– Nie dziwota, jeno to me zastanawia, że się za nijkim poratunkiem jeszcze nie rozglądasz.

– A cóż to poredzę?

– Trzeba by jednak coś zrobić! Jakże, dać się to pod nóż, kiej ten cielak rzezakowi?

– Głową muru nie przebiję! – westchnął boleśnie.

Michał kuł znowu z zajadłością, zaś Antek pograżył się w niepokojące i strachliwe dumania i takie myśle go nawiedzały, jaże mienił się na twarzy i zrywał się z miejsca, bezradnie latając oczami po świecie, ale szwagierek dał mu się długo trapić szpiegując go jeno chytrymi ślepiami, aż w końcu rzekł cicho:

– Kaźmirz z Modlicy umiał se poredzić...

– Ten, co to uciekł do Hameryki?

– A ten sam! Mądrala, jucha, przewąchał pismo nosem.

– A bo mu to dowiedły, że zabił tego strażnika?

– Nie czekał, jaże mu dowiedał! Nie głupi zgnić w kreminale...

– Łacno mu było, kawaler.

– Ratuje się, któryen musi. Ja cię ta do niczegój nie namawiam, abyś nie pomyślał, że mam w tym cosik swojego na widoku, a jeno powiedam, jak to w przypadku robiły drugie. Jak ci się żywne podoba, tak zrób. Wojtek Gajda z Wolicy też ano wrócił z kreminału w same świątki. Cóż, dziesięć roków toć

jeszczek nie życie, można przetrzymać...

- Dziesięć roków, Jezus kochany! – jęknął chytając się za głowę.
- A tyle odsiedział w ciężkich robotach, juści, co karwas czasu.
- Wszystko gotówem przenieść, bele jeno nie siedzenie. Jezus! siedziałem te parę miesięcy, a już me się dur chytał...
- A za trzy niedziele byłbyś już za morzami, niech Jankiel powie...
- Strasznie daleko! Jak to iść, wszysko ciepnąć, ostawić dom, dzieci, ziemie, wieś i w tyli świat, na zawdy! – Zgroza go przejęła.
- Tyla poszło dobrowolnie i ani komu w głowie wracać do tych rajów.
- A mnie nawet pomyśleć o tym straszno!
- Juści ale obacz Wojtka i posłuchaj, co rozpowiada o tym kreminale, to cię jeszczek barzej zafrasuje! Jakże, chłop ma niespełna czterdzieści roków, a do cna już posiwał i zgarbaciał, żywą krwią pluje i kulasami ledwie powłóczy. Jeno patrzeć, jak pójdzie na księżą oborę. Ale po co ci gadać, masz swój rozum, to się jego posłuchaj.

Przycichł w porę, zmiarkowawszy, że już w nim posiał niepokój, więc resztę zostawił czasowi, skrycie się jeno ciesząc z plonów, jakie spodziewał się zebrać. Ale skończywszy plug ozwał się wesoło:

– Poletę tera do kupców, a wóz gotuj na jutro, bo woził będziesz. O sprawie nie myśl, nie warto se psuć głowy, to ano będzie, co będzie i co Bóg miłosierny pozwoli. Przyjdę do cię wieczorem.

Ale Antek nie zapomniał tak zaraz; polknął te jego przyjacielskie powiadki kiej ryba przynętą i dławił się nią, darło mu ano wątrobę, jaże ledwie się ruchał pod grozą męczących pomyślunków.

– Dziesięć roków! Dziesięć roków – szeptał niekiedy, drętwiejąc w strachu: Mrok już zapadał, ludzie ściągali z pól, w obejściu podniósł się niemały rejwach, gdyż Witek przygnął stado, a kobiety kręciły się kole udojów i obrządków, zaś na wsi jaże się trzęsło od przedwieczornych pogwarów i wrzasków dzieci, kąpiących się we stawie.

Antek wyciągnął wóz za stodołę, aby go przyrychtować i opatrzyć na jutro, ale wnet odechciało mu się wszystkiego, że jeno krzyknął na Pietrka, poającego konie pod studnią:

– Nasmaruj wóz i wyporządź, będziesz od jutra woził na tartak.
Parob zaklął siarczyście. Nie szła mu w smak taka robota.
– Zawrzyj gębę i rób, co ci każą! Hanuś, daj trzy miarki owsa na obrok, a koniczyny przynieś im z pola, Pietrek, niech se podjedzą...

Hanka próbowała go rozpytywać, ale cosik jeno mruknął i pokręciwszy się po obejściu poszedł do Mateusza, z którym teraz żył w wielkim przyjacielstwie.

Mateusz tyle co jeno był wrócił z roboty i właśnie chlipał pod chałupą zsiadłe mleko la ochłody.

Skądciś, jakby ze sadu, sączyło się ciche, żałosne płakanie.
– Któz to tam tak skwierczy?
– A Nastusia. Urwanie głowy mam z tymi jamoramami zapowiedzie już wyszły, ślub ma być w niedzielę, a Dominikowa wczoraj zapowiedziała przez soł-

tysa, jako gospodarka na nią zapisana i Szymkowi nie udzieli ani zagona, i do chałupy go nie puści. I święcie to zrobi, znam ja dobrze to sobacze nasienie.

– Cóż na to Szymek?

– A co, jak usiadł w sadzie rano, tak i dotąd tam siedzi kiej ten słup, że nawet Nastusi nie odpowiada. Już się nawet bojam, żeby mu się rozum nie popsuł.

– Szymek! – krzyknął w sad – a pódzi no do nas przyszedł Boryna, to może ci co poredzi...

Zjawił się po jakiejś minucie i usiadł na przyźbie nie witając się z nikim. Juści, co chłopak do cna był zmizerowany i wyschnięty kieby ta osinowa deska; jedne oczy mu gorzały, zaś w wychudzonej twarzy tailo się jakieś twardé postanowienie.

– I cóžeś umyślił? – pytał łagodnie Mateusz.

– A co, że wezmę siekierę i zakatrupię ją kiej psa.

– Głupiś! bajanie ostaw do karczmy.

– Jak Bóg na niebie, tak ją zakatrupię. Cóż mi to ostaje, co? Grontu mi po ojcach zapiera, z chałupy me goni, spłaty nie daje, to cóż poczne? Kaj się, sierota, podzieję, kaj? I żeby to me rodzona matka tak krzywdziła! – jęknął ocierając rękawem łzy, ale naraz porwał się i zakrzyczał: – Nie daruję, psiachmać, swojego, żebym miał za to zgnić w kreminale, a nie daruję!

Uspokoili go na tyla, co przymilkł i siedział chmurny, a tak nasrożony, że nawet nie odpowiadał na Nastusine łzawe szepy. Oni zaś deliberowali, jak by mu pomóc, ale cóż, kiej nic z tego nie wychodziło, nie było bowiem sposobu na Dominikową. Aż dopiero Nastka odciągnawszy na stronę brata cosik mu przełożyła.

– Kobieta i nalazła mądrą radę! – zawała radośnie wracając pod chałupę.

– A to powieda, bych kupić od dziedzica na Podlesiu ze sześć morgów na spłaty! Co, dobra rada? A matce można będzie pokazać starą panią, niech się wścieknie ze złości...

– Rada juści dobra jak każda rada, jeno gdzie pieniadze?...

– Nastusia ma swoje tysiąc złotych, na zadatak chwaci...

– A kajże to jeszcze chałupa, lewentarz, porządki, zasiewy?

– Kaj? A tu! A tu! – wrzasnął naraz Szymek wyskakując przed nich a trząchając zaciśniętymi garściami...

– Tak się to mówi, ale czy uredzisz? – mruknął Antek niedowierzająco.

– Dajcie mi jeno ziemię, a obaczycie, dajcie! – zakrzyczał z mocą.

– To nie ma się co głowić, a jeno iść do dziedzica i kupować!

– Poczekaj, Antek, zaraz, niech no se wszycko w myślach ułożę...

– Obaczycie, jak sobie radę dawał będę! – gadał prędko Szymek. – A kto u matki oral? Kto siał? Kto zbierał? Dyć jeno ja sam! A źle to w roli robiłem, co? Wałkoń to jestem, co? Niech cała wieś powie, niech matka zaświarczy! Dajcie mi jeno grunt, spomóżcie, braty rodzone, a to już wama za to do śmierci się nie odsłużę. Pomóżcie, ludzie kochane, pomóżcie! – wołał śmiejąc się i płacząc na przemian, zgoła jakby pijany radosną nadzieję.

A kiej się ździebko uspokoił, zaczęli już wspólnie rozważać i deliberować nad tymi zamysłami.

– Bzych się jeno dziedzic zgodził na spłaty! – westchnęła Nastka.

– Poręczymy z Mateuszem, to widzi mi się, co i da.

Nastusia jaże go chciała całować po rękach za tyla dobrości.

– Zażywałem niezgorszej biedy, to wiem, jak drugim smakuje! – rzekł cicho, powstając do odejścia, bo się już było całkiem zmroczęło nad ziemiami, jeno co niebo było jeszcze jasne i zorze dopalały się na zachodzie.

Antek stał czas jakiś nad stawem wagując się w sobie, w którą stronę pójdzie, lecz po chwili ruszył ku domowi.

Szedł jednak z wolna kieby pod przymusem, przystając co trocha ze znamionymi, na drogach bowiem było pełno ludzi, wałęsających się gadzin i dzieci. Przyśpiewki trzęsły się po opłotkach, kajś zakrzyczały przepłoszone gęsi, pod młynem wrzeszczały kąpiące się chłopaki, jakieś kumy kłócily się po drugiej stronie stawu, jakby przed Balcerkami, a przenikliwy głos piszczałki przewierał uszy.

Chociaż Antkowi nie było pilno i rad przystawał na drodze a z bele kim pogadywał, to w końcu stanął przed swoją chałupą. Okna stały wywarте i oświetlone, dziecko płakało pod ścianą, zaś z podwórza rozlegał się wrzaskliwy głos Hanki, a kiej niekiej jazgotliwe odszczekiwanie Józki.

Zawahał się znowu, ale kiej Łapa zaskomlał przy nim i jał wyskakiwać z radości, kopnął go w nagłym gniewie i zwrócił z powrotem na wieś. Dopusił dróżki proboszczowskiej, przemknął się kole organistów tak cicho, że go nawet psy nie poczuły, i wsunął się pod księży sad, zaraz przy szerokiej miedzy, dzielącej Kłębową ziemię od księżyckich.

Nakrył go głęboki cień drzew galancie rozrośniętych.

Księżycowy sierp zawisł już był na pociemniałym niebie i gwiazdy jeły się rozjarzać coraz migotliwiej; wieczór czynił się rosisty a silnie nagrzany, prawdziwie latowy. Przepiórki wołyły ze zbóż, od łak dalekich leciały grubaskie pohukiwania bąków, zaś nad polami wisiała taka rozpachniona cichość, jaże w głowie się mąciło.

Ale Jagusia jakoś nie przychodziła.

Natomiast o jakieś pół stajania od Antka po miedzy spacerował proboszcz w białym ubraniu i z golą głową, tak pograżony w odmawianiu pacierz, iż jakby nie widział, co jego konie, pasące się na chudym, wytartym ugorze, przeszły miedzę i łakomie wzerały się w Kłębową koniczynę, która niby bór czerniała spaniale wyrośnięta i pokryta kwiatem.

Ksiądz cięgiem chodził mamrocząc pacierge, po gwiazdach włóczył oczami, a niekiej przystawał, pilnie nasłuchując, i gdy się jeno ruszyło co niebądź kajś pod wsią, zwracał spiesznie, gderząc niby gniewnie na konie.

– A gdzieżesz to polazł, siwy? W Kłębową koniczynę, co? Widzicie ich, jakie to łajdusy! Smakuje wam cudze, co? A batem chceta po portkach? No, mówię, batem! – pograżał wielce srogo.

Ale koniska tak smacznie chrupały, jaże księdzu zbrakło serca na wype-

dzenie ze szkody, więc jeno rozglądał się a prawił z cicha:

– No żrej jeden drugi, żrej... już się za to zmówi jaki paciorek za Kłębową duszę albo i wynagrodzi czym szkodę! Nygusy, jak się to przypinają do świeżej koniczyny!

I znowu chodził tam i z nawrotem, pacierze mówił i stróżował ani się spodziewając, jako Antek patrzy w niego, słucha i z coraz większą niespokojnością wyczekuje na Jagusię.

Przeszło tak z parę dobrych pacierzów, gdy naraz Antkowi przyszło na myśl podejść do niego a wyznać się ze swoich frasunków.

– Taki nauczony, to może przedzej najdzie jaką radę! – rozważył cofając się cieniami pod stodołę i dopiero za węglem śmiało wyszedł na miedzę i głośno zachrząkał.

A ksiądz posłyszałszy, że ktoś nadchodzi, zakrzyczał na konie:

– Szkodniki paskudne! To ani z oczów spuścić, zaraz w cudze jak te świnie!

Wiśta kasztan! – I uniesłszy ubieru wypędzał je z pośpiechem.

– Boryna! Jak się masz? – wołał rozpoznawszy go z bliska.

– Dyć szukam dobrodzieja, byłem już na plebanii.

– A wyszedlem zmówić pacierze i przypilnować konisków, bo Walek poleciał do dworu. Ale takie znarowione szkodniki, że niech Bóg bronи, rady nie mogę sobie dać z nimi. Patrz, jak się Kłębowi wysypało koniczyny, jak bór! Z mojego nasienia... Za to moją tak wymroziło, że został się tylko rumianek i osty! – westchnął żałośnie przysiadając na kamieniu – Siada jże, to sobie pogadam! Śliczna pora! Za jakie trzy tygodnie zadzwonią kosy! No, mówię ci!...

Antek przysiadł wpodle i zaczął z wolna rozpowiadać, z czym był przeszczel. Proboszcz słuchał uważnie, tabakę zażywał i na konie krzyczał raz po raz, kichając przy tym siarczyście

– A gdzie! Ślepyś, że cudze? Widzisz je, świńtuchy znarowane!...

Antkowi szło jakoś niesporo, zająkiwał się i płakał.

– Widzę, że ci coś ciężkiego dolega. Wyznaj się szczerze, to ci ulży, wyznaj! Przed kimże duszę wyżalisz, jak nie przed księdzem? – Pogładził go po głowie i uczestwował tabaką, że Antek nabrawszy śmiałości rozpowiedział mu wszystkie swoje frasunki.

Ksiądz długo ważył jego słowa, wzduchał i w końcu rzekł:

– Ja bym ci za borowego naznaczył pokutę kościelną: stawałeś w ojcowej obronie, a że był łajdus i luter, to niewielka stała się szkoda! Ale sądy ci nie darują. Najmniej posiedzisz ze cztery lata! I co ci tu radzić? Mój Boże, i w Ameryce ludzie żyją, i z kryminalu też wracają. Ale jedno złe i drugie też nie lepsze.

Był za tym, żeby Antek uciekał choćby jutro, to znowu radził pozostać i odsiedzieć karę, a na ostatku powiedział:

– Jedno, co pewna: zdać się na Opatrzność i czekać zmiłowania Bożego.

– Hale, i wezmę me w dybki, w Sybir pognaję...

– Wielu jednak powraca, sam znałem niejednego...

– Juści, jeno co to po latach zastanę w chałupie, co? A bo to kobieta da

sama radę? Zmarnuje się wszystko! – szeptał bezradnie.

– Z duszy serca rad bym ci pomógł, ale cóż ja mogę... Czekaj, mszę świętą odprawię do Przemienienia Pańskiego na twoją intencję. Zapędź mi konie do stajni, późno! No, mówię – ci, późno, czas spać!

Antek tak był przejęty turbacjami, że wyszedłszy z księżyego podwórza dopiero przypomniał sobie Jagusie i spiesznie do niej poleciął.

Juści, co już czekała skulona pod stodołą.

– Czekałam i czekałam!

Głos miała jakby schrypnietym rosą.

– Mogłem się to księdzu wymówić? – Chciał ją objąć, odepchnęła go.

– Nie figle mi ta w głowie, nie ceckania!

– Dyć cię całkiem nie poznaję! – Czuł się dotknięty.

– Jakąś me ostawił, takusieńką i jestem...

– A niepodobna do siej... – Przysunął się bliżej.

– Nie zafrasowałeś się o mnie bez tyla czasu, a teraz się dziwujesz?

– Że już i barzej nie sposób, ale mogłem to przylecieć do cię, co?

– A ja zostałam jeno z trupem a ze zgryzotami! – Zatrzesła się z zimna.

– I ani ci w głowie postałojazrzyć do mnie, co inszego miałaś w myślach!...

– Czekałeś to me, Jantoś, czekałeś? – wyjała niedowierzająco.

– I jak jeszcze! A to kiej ten głupi co dnia wisiałem u kraty i oczy wypatrywałem za tobą, i co dnia cię czekałem! – Nagły żal nim zatrząsł.

– Jezu kochany! A tak me skłaleś tam za brogiem! A takiś przódzi był zły! A kiej cię brali, to ani spojrzał na mnie, ani przemówił... Dobrze baczę, miałeś to dobre słowo la wszystkich, nawet la psa, jeno nie la mnie! To już myślałam, że się wścieknę!

– Nie miałem złości do cię, Jaguś, nie. Ale jak się dusza człowiekowi zapieczę w zgryzocie, to by i siebie, i wszystek świat wytracił...

Milczeli stojąc tuż przy sobie, biedro w biedro. Księżyca świecił im prosto w twarze. Dyszeli ciężko, szarpani gryzącymi spominkami, oczy im płynąły w zakrzepłych łzach żałów i udręki.

– Nie tak to me kiedyś witałaś! – rzekł smutnie.

Rozplakała się nagle i rzewliwie kiej dzieciątko.

– Jakże cię to mam witać, jak? Małoś to me już pokrzywdził i sponiewierał, że tera ludzie patrzą na mnie kiej na tego psa....

– Ja cię sponiewierałem? To przeze mnie? – Gniew go przejął.

– A przez ciebie! Przez ciebie wygnała me z chałupy ta flądra, to świńskie pomietło! Przez ciebie poszłam na pośmiekch całej wsi...

– A wójta to już nie baczysz? a drugich, co? – buchnął groźnie. – Wszycko bez ciebie! Wszycko! – szeptała coraz bardziej rozżalona. – A czemuś me do siej zniewolił jak tego psa? Miałeś przecież swoją kobietę. Głupia byłam, a tyś me tak opętał, co już świata Bożego za tobą nie widziałam! I czemuś me potem ostawił samą, na pastwę?

Ale i on porwany żalam zasyczał przez zaciśnięte zęby:

– To ja ci kazalem ostać moją macochą? Ja cię też pewnie niewoliłem,

byś się tukła z każdym, kto jeno chciał, co?

– To po coś mi nie wzbronili? Byś me miłoał, to byś me nie dał na wolę, nie ostawiłbyś me samej, a jeno strzegł przed złą przygodą, jak to, drugie robią! – skarzyła się boleśnie i tak pełna niezgłębionego żalu, że już nie poredził się bronić. Odpadły go wszystkie złości, a serce się rozdygotało kochaniem.

– Cichoj, Jaguś, cichoj, dzieciątko! – szeptał z tkliwością.

– I taka krzywda mi się stała, to i ty powstajesz na mnie jak wszystkie, i ty, i ty! – szlochała wspierając głowę o stodołę.

Usadził ją przy sobie na miedzy i jął przygarniać do serca a tulić, a głaskać po włosach i obcierając jej twarz zapłakaną, całował jej wargi roztrzesione i te oczy zalane gorzkimi łzami, te kochane a tak przesmucone oczy. Pieścił ją, przyhołubiał i spokoił, jak jeno poredził, że już płakała coraz ciszej przywierając doń i z taką dufnością uwiesiła mu się na szyi a kładła głowę na jego piersiach jakby na tym matczynym sercu, kaj tak lubo jest wypłakiwać wszystkie bolescie a smutki...

Ale Antkowi już się mąciło w głowie, bo takie luboście bily od niej i tak go rozprażało jej ciepło, że coraz zajadlej całował i coraz mocniej ogarniał ją sobą...

Z razu ani miarkowała, do czego idzie i co się z nią wyrabia. Dopiero kiej się już całkiem poczuła w jego mocy i kiej jął rozgniatać jej wargi rozpalonymi całunkami, zaczęła się szarpać a prosić lękliwie, prawie z płaczem:

– Puść me, Jantoś! Puść! Loboga, bo bede krzyczeć!

Ale mogła się to już wydrzeć smokowi, kiej ściiskał, jaże tchu brakowało i całą przejmował war i dygotania.

– Ostatni raz pozwól, ostatni! – skamał ledwie już zipiąc.

Aż świat się z nią zwrócił i poleciała jakby na dno jakowego raju, a on ją wzion, jak to kiedyś brał, zapamiętale, przez lubą moc kochania, i dawała mu się też jak kiedyś, w słodkiej udręce niemocy, na niezmierzone szczęście, na śmierć samą...

Jak kiedyś, mój Jezu! Jak dawniej! Jak zawdy!

Noc stała rozgwiażdzona, księżyc wisiał wysoko w pół nieba; nagrzane, rozpachnione powietrze obtulało pola pośpione w niezgłębionej cichości; cały świat leżał bez tchu w upojnym zapomnieniu i w słodkiej pieszczoce niepamięci.

A i w nich nie było już pomiarowania o niczym, nic, kromie ognia i burzy, i nic, kromie wiecznie żądnej i wiecznie nienasyconej tęsknicy. Jak kiedy uschnięta drzewina ożeni się z pierunem i buchnie w niebo płomieniami, że już wraz giną hucząc weselną pieśń zatraty, tak i oni przepadali w jakichś nienasyconych żarach. Ożyły w nich dawne miłośćce i zwarły się strzelając bujnym, radosnym ogniem na to jedno mgnienie zapamiętania, na tę jedną tylko minutę ostatniej radości.

Bo kiej znowu siedli przy sobie, już im tak cosik omroczyło dusze, że spozierali na sieć trwoźnie, ukradkiem, rozbiegając się oczami kieby ze wstydem i żalem.

Na darmo szukał wargami jej warg głodnych całunków, jak kiedyś: od-

wracała się z niechęcią.

Na darmo szeptał przewiska co najślodsze; nie odpowiadała, pilnie zapatrzona w księżyce; więc burzył się w sobie i chłodł, przejęty dziwną markotnością i żalam.

Siedzieli, nie wiedząc już, co mówić, niecierpliwiając się jeno a wyczekując, które się pierwej ruszy i pójdzie sobie precz.

A w Jagusi jakby już wszystko wygasło ze szczętem i rozsypało się w popiół, bo ozwała się z przytajoną złością:

– Aleś me zniewolił, kiej ten zbój, no!

– Nie mojaś to, Jaguś, nie moja? – Chciał ją przygarnąć, odepchnęła go gwałtownie.

– Anim twoja, anim niczyja, rozumiesz? Niczyja!

Rozpłakała się znowu, ale już jej nie spokoił ni utułał, lecz po jakim czasie powiedział ważnym głosem:

– Jaguś, poszłabyś ze mną we świat?

– Kajże to? – podniesła na niego zapłakane oczy.

– A choćby do samej Hameryki! Poszłabyś za mną, Jaguś?

– A cóż to poczniesz ze swoją kobietą?

Zerwał się, kieby go kto biczem trzasnął.

– Prawdę pytam! Trutkę to jej zadasz czy co?

Pochwycił ją wpół, przygarnął krzepko i całując namiętnie po całej twarzy jał prosić a molestować, bych z nim jechała we świat, kaj by już остали razem i na zawsze. Sporo czasu mówił o swoich zamysłach i nadziejach, czepił się bowiem nagle tej myśl uciekania z nią kiej pijany płota i kiej pijany też płotł, ogarnięty gorączkowym wzburzeniem. Wysłuchała wszystkiego do końca i odrzekła z przekąsem:

– Zniewoliłeś me do grzechu, to rozumiesz, com juž do cna zgłupiała i uwierzę ci w bele bzdury...

Przysięgał na wszystko, jako świętą prawdę powieda; nie chciała już nawet słuchać i wyrwawszy się z jego rąk szepnęła:

– Ani mi się śni uciekać z tobą. Po co? Abo mi to źle samej? – Obtuliła się zapaską rozglądając się uważnie.– Późno, muszę juž bieżyć!

– Kajże ci pilno, nikto przeciek z chałupy za tobą nie patrzy?

– Ale na ciebie pora. Już tam Hanka pierzynę wietrzy a wzdycha...

Rozżarł się na te słowa kiej pies i syknął urągliwie:

– Ja ci nie wypominam, kto tam na ciebie po karczmach wyczekuje...

– A jakbyś wiedział, co niejeden gotów czekać choćby do słońca, jakbyś wiedział! Sielnieś zadufany w siebie i rozumiesz, co jeno ty jeden jesteś! – gadała prześmiechając się zjadliwie.

– A to leć, choćby nawet do Żyda, leć! – wykrztusił.

Ale się nie ruszyła z miejsca; jeszcze stali przy sobie dysząc jeno ciężko a poglądając na sie rozsrożonymi ślepiami, a kieby szukając w sobie tych jakichś słów najbarzej bolących.

– Miałeś coś pedzieć, to mi rzeknij, bo więcej juž do cię nie wyjdę...

- Nie bój się, nie będę się wywoływał, nie...
- Bo choćbyś mi nawet u nóg skamał, to nie wyjdę.
- Juści, czasu ci nie starczy, do tylu musisz co noc wychodzić...
- A żebyś skapiał kiej ten pies! – skoczyła w pola na przelaj.

Nie pogonił jednak ni nawet zawała za nią, widząc, jak leciała przez zagony kiej cień i przepadła pod sadami; przecierał tylko oczy kieby ze śpiku a wzdychał markotnie.

- Zgłębiałem już do cna! Jezu, dokąd to baba może zaprowadzić.

Było mu czegoś dziwnie wstydu, gdy wracał do chałupy; nie mógł sobie darować tego, co się stało, i srodze się tym gryzł i męczył.

Pościel gotowa już czekała na niego w sadzie, w półkoszkach, gdyż w izbie nie sposób było wyspać z powodu gorąca i much.

Ale nie zasnął; leżał wpatrzony w dalekie migoty gwiazd i nasłuchując cichych stępów nocy rozważył se o Jagusi.

– Ni z nią, ni przez niej! A żebyś! – zaklął z cicha i wzdychał żałośnie, i przewracał się z boku na bok, i odrzucał pierzynę stawiając nogi na chłodnej, orosiałej trawie, ale śpik nie przychodził i myśle o niej nie ustawały ni na to oczymgnienie.

Któreś dziecko zapłakało w chałupie i zamamrotała cosik Hankę; uniósł głowę, ale po chwili przycichło i znowu opadły go deliberacje i szły przez niego kiej te wiośniane, pachnące zwiewy kolebiące duszę słodkimi spominkami; ale już się im nie dał w niewole, a na sprzeciw, rozglądał się w nich trzeźwo, że w końcu przyszedł do tego, co sobie rzekł uroczyście, jakby na świętej spowiedzi:

– Raz temu musi być koniec! Wstydu to i grzech! Co by to znowu ludzie pedzieli! Dyć ociecz dzieciom jestem i gospodarz! Musi być koniec.

Postanawiał, ale było mu jej żal, nieopowiedzianie żal.

– Niech se jeno człowiek raz jeden pofolguje, a już się tak pokuma ze złem, co go i śmierć nie rozdzieli! – medytował gorzko i górnie.

Świt się już robił, całe niebo przyodziewało się kieby w te zgrzebne gzło, ale Antek jeszcze nie spał, zaś kiej biały dzień jał mu zazierać w oczy, przyleciała go budzić Hankę. Podniósł na nią schmurzoną twarz, lecz taki dziwnie był la niej dobry, że skoro mu opowiedziała, z czym to wczoraj przychodził kowal późnym wieczorem, pogłaskał ją po nie uczesanych włosach.

– Kiej się udało ze zwózką, to ci już cosik kupię na jarmarku.

Rozradowała się taką łaską i dalejże molestować, aby też kupić oszkloną szafę na talerze, jaką miały organisty.

– Pokrótce to se zamyslisz o dworskiej kanapie! – zaśmiał się, przyobieczając jednak, co jeno prosiła, i wstał prędko, robota bowiem czekała i trza było kark podać w jarzmo i ciągnąć jak co dnia.

Rozmówili się jeszcze z kowalem i zaraz po śniadaniu Pietrka wyprawił do wożenia gnoju, a sam pojechał w parę koni do lasu.

W porębie jaże huczało od roboty; sporo narodu kręciło się przy obróbce drzewa naciętego zimą, że kieby to nieustanne kucie dzieciółów, tak rozlegało się bicie siekier i trzeszczenie pił; zaś w bujnych trawach poręby pasły się lipeckie

stada i dymiły ogniska.

Spomniał, co się tu kiedyś wyrabiało, i pokiwał głową widząc, jak to już zgodnie robią razem Lipczaki z rzepecką szlachtą i drugimi.

– Bieda ich doprowadziła do rozumu. I potrza to było wszystkiego, co? – wyrzekł do Filipa, syna Jagustynki, okrzesującego chojary.

– A kto temu był winowyty, jak nie dziedzic a gospodarze! – mruknął ponuro chłop, nie przestając obrąbywać gałęzi.

– Ale może już najbarzej złoście i głupie podjudzania.

Przystał w miejscu, kaj był zakatrupił borowego, i tak go cosik złego sparło pod piersiami, jaże zaklął:

– Ścierwa, przez niego cała moja marnacyja! Bym poredził, to bym ci jeszczek dołożył! – splunął i wziął się do roboty.

I już całe dnie woził na tartak, przypinając się do pracy z taką zapamiętałością, jakby się chciał zarobić na śmierć, lecz mimo tego nie zabił pamięci o Jagusi ani o tej sprawie nieszczęsnej

Któregoś dnia powiedział mu Mateusz, że kupili grunt na Podlesiu, dziedzic dał na spłatę i jeszcze przyobiecał zrzynów i lat, zaś ślub Nastusi odłożyli, póki Szymek jako tako się nie zagospodaruje.

Co go ta obchodziło cudze, mało to jeszcze miał swoich turbacji? A do tego kowal już prawie codziennie i na różne sposoby straszył go sprawą i z wolna, ostrożnie, a wielce chytrze napomykał, że gdyby mu było pilno potrza, to ten i ów dałby pieniedzy...

Antek już sto razy gotów był prasnąć wszystko i uciekać, ale co spojrzał na wieś i co sobie wziął w myśle, jako pójdzie stąd na zawsze, to go taki strach ogarniał, iż wolałby kryminal, wolałby wszystko najgorsze, bele nie to.

Ale i o kryminale myślał z rozpaczą w duszy.

Więc z tego bojowania ze sobą zmizerował się, zgorzkniał i stał się w chałupie srogi a niewyrozumiały. Hanka w głowę zachodziła, na darmo próbując się wywiedzieć, co mu się stało. Nawet zrazu podejrzewała, jako znowu spiknął się z Jagusią; ale co oko miała bystre, a odpasiona Jagustynka też za nimi patrzyła i drugie potwierdzali, że wyraźnie stronią od siebie i nikaj się nie schodzą, to się już uspokoila z tej strony. Cóż z tego, że mu służyła jak mogła najwierniej, że już jadło miał wybrane i na porę, w chałupie ochędożny porządek, że gospodarka szła jak najlepiej, kiej cięgiem był zły, chmurny, o bele co poniewierał i dobrego słowa jej nie dawał.

A już było najciężej, kiedy chodził cichy, strapiony, smutny kiej noc jesienią i ani się gniewał, ani uprzykrzał, a jeno ciężko wzduchał i na całe wieczory szedł do karczmy pić ze znajomkami.

Pytać otwarcie nie miała śmiałości, a Rocho kłał się, że też nie wie o niczym, co mogło być prawdą, gdyż stary przychodził teraz jeno na noc, a całe dnie wędrował po okolicy ze swoimi książeczkami, a nauczając pobożne nabożeństwa do Serca Jezusowego, którego urzędy wzbraniały odprawować po kościołach.

Aż któregoś wieczora, kiedy siedzieli jeszcze w izbie przy miskach, bo

wiater się był zerwał po zachodzie, psy całą hurmą zaszczekały nad stawem. Rocho położył łyżkę pilnie nasłuchując.

– Ktoś obcy! Trza wyjrzeć.

A tyla co jeno wyszedł, powrócił blady i rzekł prędko:

– Pałasze brzęczą na drodze! Jakby pytały, na wsi jestem!

Skoczył w sad i zginął.

Antek zbladł śmiertelnie i skoczył na równe nogi. Psy już docierały w opłotkach, na ganku rozległy się ciężkie stąpania.

– A może to już po mnie? – jęknął w trwodze.

Wszyscy jakby zmartwili ujrzawszy na progu strażników.

Antek nie mógł się poruszyć, a jeno latał oczyma po wywartych oknach i drzwiach. Szczęściem, co Hanka całkiem przytomnie zapraszała ich siedzieć podsuwając ławę.

Grzecznie się przywitali, tak się zarazem przymawiając o kolację, że musiała im nasmażyć jajecznicy.

– Kajże tak późno? – zapytał wreszcie Antek.

– Po służbie! Dzieło u nas niemałe! – odrzekł starszy wodząc oczami po zebranych w izbie.

– Pewnie za złodziejami? – dorzucił Antek śmieley, wynosząc flachę z komory.

– I za złodziejami, i za drugim! Przepijcie do nas, gospodarzu!

Napił się z nimi. Przypięli się do jajecznicy, jaże łyżki dzwoniły.

Wszyscy siedzieli cichuśko kiej te przytrwożone trusie.

Strażnicy wymietli miskę do czysta, przepili jeszcze gorzałką i starszy obcierając wąsy rzekł uroczystie:

– Dawno was wypuścili z turmy, a?

– Niby to pan starszy nie wiedzą!

Rozdygotał się ździebko.

– A gdzież to Rocho? – spytał nagle starszy.

– Któren Rocho? – zrozumiał w mig i znacznie się uspokoił.

– Podobno u was żyje kakoj to Rocho?

– A może pan starszy mówią o tym dziadku, co to chodzi po wsi? Prawda, dyć go Rochem wołają!

Strażnik rzucił się niecierpliwie i rzekł groźnie:

– Nie róbcie szutek, przecież mieszka u was, wiadomo!

– Pewnie, co nieraz siedział u nas, ale siedział i u drugich. Proszalny dziadek, to kaj mu popadnie, tam i na noc głowę przytuli. Dziś w chałupie, indziej w obórce, a niekiedy i prosto pode płotem. Cóż to pan starszy upatrzył se na niego?

– Tak cóż by, nic, po znajomości pytam...

– Poczciwy człowiek, wody nikomu nie zamąci – wtrąciła Hanka.

– Nu, my znamy, kto on taki, znamy! – mruknął znacząco, próbując różnymi sposobami wypytywać o niego. Nawet już tabaką częstował, ale wszyscy tak gadali cięgiem jedno w kółko, że nie mogąc niczego przewąchać podniósł się

z lawy ze złością: – A ja mówię, że mieszka u was w chałupie!

– Przeciek go w kieszeń nie schowałem! – odburknął Antek.

– Ja tu po służbie, ponimajcie, Boryna! – cisnął się groźnie starszy, ale jakoś się udobruchał dostawszy na drogę mendel jajków i sporą oselkę świeżego masła.

Witek poszedł za nimi trop w trop, rozpowiadając potem, jako wstępowali do sołtysa i próbowali zazierać do niektórych okien jeszcze oświetlonych, jeno co pieski tak naszczekowiły, że nie poredziwszy nikaj zatrzymać kryjomo, z niczym odeszli.

Ale to zdarzenie tak jakoś dziwnie rozebrało Antka, że skoro jeno został sam na sam z żoną, zaczął się wyznawać z utrapień.

Słuchała z bijącym sercem, uważnie, nie przepuszczając ani jednego słowa, dopiero kiej w końcu zapowiedziała, jako im już nic nie pozostaje, jeno przedać wszystko i uciekać we świat, choćby do Hameryki, stanęła przed nim pobladła kieby ściany.

– Nie pójdę i dzieci na zatrąte nie pozwolę! – wyrzekła groźnie – nie pójdę! A jak mnie przyniewolisz, to siekierą luby dzieciom porozbijam, a sama choćby do studni! Prawdę mówię, tak mi Panie Boże, dopomóż! Zapamiętaj to sobie! – krzyczała klekając przed obrazami jakby do uroczystej przysięgi.

– Cicho! Dyć jeno tak mówię!

Wytchnęła nieco i rzekła ciszej, ledwie już łzy powstrzymując:

– Odsiedzisz swoje i wrócisz! Nie bój się, dam se radę... nie uronię ci ni zagona, jeszcze me nie znasz... nie popuszczę z pazurów. Pan Jezus pomoże, to i taki dopust udźwignę – płakała cicho.

Medytował długo i w końcu powiedział:

– To bedzie, co Bóg da! Trza poczekać na sprawę.

Że na nic się zdały chytre kowalowe zabiegi.

Rozdział 42

– Uwal się już raz i nie przeskadzaj! – mruknął zgniewany Mateusz przewracając się na drugi bok.

Szymek przywarł na chwilę, a skoro tamten znowu zachrapał, jał się cicho przebierać ze säsieka, gdyż mu się przywidziało, jako do stodoły, kaj spali, juž się wdzierają maty pierwszych świtań.

Omackiem zbierał po klepisku narzędzi, jeszcze wczoraj nagotowane, i tak się śpieszył, że mu raz po raz cosik leciało z rąk z przeraźliwym brzękiem, jaże Mateusz klął przez spik.

Ale nad ziemią leżały jeszcze ciemnice, jeno gwiazdy były juž bladawe, na wschodniej stronie źdiebko się przesierało i pierwsze kury biły skrzydłami krzykając zachryple.

Szymek zebrał w taczki, co jeno miał, i skradając się cichuško kole chałupy wydostał się nad staw.

Wieś spała kiej zabita, nawet pies nie zaszczekał, a w cichości słychać było jeno bulgotanie wody przeciskającej się przez zapuszczone stawidła młyna.

Na drogach, przycienionych sadami, było jeszcze tak ciemno, że ledwie kajś niekaj zamajaczyła bielona ściana, zaś staw tyla jeno przesierał z nocy, co tym lśnieniem odbijających się gwiazd.

Ale dochodząc matczynej chałupy zwolnił kroku, pilnie nasłuchując, gdyż w opłotkach jakby ktosik chodził z cichym a nieustającym mamrotem.

– Kto tam? – posłyszał naraz głos matki.

Zdrętwiał i stał z zapartym oddechem, nie śmiejąc się poruszyć, zaś stara nie doczekawszy się odpowiedzi znowu jęła chodzić.

Widział ją kieby cień snującą się poddrzewami; macała sobie drogę kijaszkiem i chodziła odmawiając półgłosem litanię.

– Tłuką się po nocy kiej Marek po piekle – pomyślał, ale westchnął jakoś żałośnie i cichuško, strachliwie przemknął się dalej. – Gryzie ich moja krzywda! Gryzie! – powtórzył z głęboką uciechą, wychodząc na szeroką, wyboistą drogę za młynem i naraz pognał, jakby go cosik popędzało, nie bacząc juž na doły ni kamienie.

Wstrzymał się dopiero pod krzyżem, na rozstajach dróg podleskich. Za ciemno było jeszcze stawać do roboty, więc se przysiadł pod figurą odzipnąć nieco i poczekać.

– Złodziejska godzina, nie sposób rozeznać zagona od boru – mruczał brodząc oczyma po świecie. Pola stały jeszcze potopione w rozmrowionych ciemnościach, ale na niebie już się coraz barziej jarzyły złociste smugi świtania.

Dłużył mu się czas, że jał się pacierza, ale co jeno tknął ręką orosiałą ziemi, to gubił słowa i spominał se z lubością, jako już idzie na swoje, na gospodarkę.

– Mam cię i nie popuszczę – myślał hardo, radośnie i z niezmierną zapamiętałością kochania wzerał się rozgorzałymi ślepiami w skołtunione pod lasem ciemnoście, kaj już czekały na niego te sześć morgów kupione od dziedzica.

– Przygarnę ja was, sieroty kochane, i nie opuszczę, póki życia! – mamrotał ściągając kożuch na rozmamiane piersi, bo go był chłód ździebko przejmował, i wsparłszy się w krzyż plecami, zapatrzony w świtania zachrapał rychło zmorzony śpikiem.

Już pola szarzały kiej wody szeroko rozlane, a siwe od rosiny zboża trącały go rozruchanymi kłosami, gdy zerwał się na nogi.

– Dzień kiej wól, pora na robotę – szepnął przeciągając kośćce i klęknął pod krzyżem do pacierza, ale nie trzepał na pytel, jak to zawdy robił, bele jeno zbyć, a dużo nawzdychać, a w piersi się nagrzucić i tyla się nażegnać, jaże kulas zdreutowieje: dzisiaj było inaczej, a wspomożenie bowiem Pańskie zabłagał rzewliwie i tak ze wszystkiej duszy, jaże mu łzy pociekły, i obejmując Jezusowe nóżki zaskamał wpatrzony wiernymi ślepiami w Jego twarz umęczoną i świętą:

– Dopomóż, Jezu miłosierni! Rodzona mać me Ukrzywdziła, Tobie się jeno oddawam, sierota! pomóż! Dyć, kiej ten ostatni, na ciężki wyrobek staje! Juści, com grzeszny, ale me spomóż, Panie miłosierny, to już na mszę dam abo i na dwie! Świec nakupię, a jak się dorobię, to nawet baldach sprawię! – prosił i przyobiecywał, serdecznie przywierając wargami do krzyża, obszedł go na kolana, ucałował pokorne ziemię i wstał wielce skrzepiony i dufny w siebie.

I mocnym się poczuł, i gotowym już na wszystko, i tak dobrzej myśle, że ujawszy ciężkie taczki pchał je kiej piórko, hardo tocząc oczami po Lipcach leżących niżej, a całych jeszcze we mgłach, z których jeno kościelna wieża biła wysoko, grając w zorzach pozłocistym krzyżem.

– Obaczycie! Hej! obaczycie! – krzykał radośnie, wchodząc na swoje gronta. Leżały tuż pod lasem, jednym bokiem przywarte do pól lipieckich, ale Boże się zmiluj, co to były za gronta! Kawał dzikiego ugoru, pełen dołów po cegielni, szutrowisk i kamionek obrosłych cierniami. Dziewanny, psi rumianek i końskie szczawie bujnie się pleniły po wzgórkach, a kaj niekaj z trudem wynosiła się pokręcona sosenka, to kępa olch lub jałowców, zaś po dolkach i młakach sitowia i trzciny burzyły się kiej małe bory. Słowem, ziemia była taka, co pies by nad nią zapłakał, że nawet sam dziedzic odradzał, ale chłopak się uparł:

– W sam raz la mnie! Uredzę i takiej!

I Mateusz go odwodził, ze strachem spoglądając na to dzikie wywieisko, kaj jeno pieski folwarczne odprawiały swoje wesela, ale Szymek cięgiem prawił swoje, a w końcu twardo powiedział:

– Rzeklem! Każda ziemia dobra, jak się jej człowiek dołoży!

I wziął ją, bo dziedzic sprzedał tanio, po sześćdziesiąt rubli morgę, i jeszcze przyobiecał pomoc w drzewie i różnościach.

– Hale, co bym ta nie miał poredzić! – wykrzyknął oblatując ją rozgorzały-
mi oczyma i złożywszy taczki na miedzytał obchodzić swoje granice, znaczone
nawtykanymi gałęziami.

Chodził z wolna i w takiej cichej a głębokiej radości, jaże serce było mu
kiej młotem i gardziel zatykało. Chodził układając sobie w głowie po porządku,
co robić i od czego zaczynać. Przecież to miał robić la siebie, la Nastusi, la
przyszłego rodu Paczesiów, to się tak był sprężył w mocy i srogiej ochocie, jako
ten głodny wilk, gdy przychwyci barana i dorwie się żywego mięsa.

I obszedłszy całe poletał rozważnie wybierać miejsce pod chałupe.

– Rychtyk najlepsze, wieś naprzeciw i bór pod bokiem, łacniej będzie
o drzewo i ciszej na zimę – rozważał i oznaczywszy kamieniami cztery węgły
ściepnął kożuch, przeżegnał się i splunąwszy w garście wziął się do równania
ziemi a karczunków.

Dzień się już był podniósł złocisty, od wsi leciały porykiwania stad wype-
dzanych na paszę, skrzypiały żurawie, ludzie wychodzili do roboty, turkotały po
drogach wozy i niesły się przeróżne głosy wraz z leciuskim wiaterkiem, który
zaswywolił we zbożach, wszystko szło jak co dnia, tylko Szymek, nie bacząc
na nic, jakby się zapamiętał w pracy, niekiedy jeno prostował grzbiet, odzipiał,
przecierał oczy zalane potem i znowu przypinał się do ziemi kieby ta pijawka
nienasycona, mamrocząc ciegiem wedle swego zwyczaju do każdej rzeczy, jakby
do czegoś żywego.

Jął się był właśnie wyważania wielgachnego kamienia i prawił:

– Wyleżałeś się, odpocząłeś, to mi teraz możeszz chałupe podeprzeć.

A wycinając krze tarniny, mówił ze szydliwym prześmiechem:

– Nie broń się, głupie! myśli, co mi się oprze! Hale! ostawie cię to, byś
portki ozdzierało, co?

Zaś do kamionek odwiecznych rzekł:

– I was ruszę, ciężko gniesć się na kupie! Bruk z waju wyrychuję kole
obory, jak u Borynów!

A niekiedy nabierając oddechu ogarniał swoją ziemię miłużącymi oczami
a szeptał gorąco:

– Mojaś ty! Moja! Nikto mi cię nie wydrze!

I współczując tej biedocie zachwaszczonej, płonej, nieurodzajnej i opusz-
czonej, dodawał pieszczotliwie kieby do dzieciątka:

– Poczekaj ździebko, sieroto, uprawię cię, napasę, wyceckam, że rodzić
będziesz jak i drugie. Nie bój się, dogodzę ci, dogodzę.

Słońce się podniesło na pola i zaświeciło mu prosto w oczy.

– Panie Boże zapłać! – wyrzekł przymrużając oczy. – Na gorąc znowu
idzie i susze – dodał, bo wynosiło się srodze rozczerwienione.

Pokrótce ozwała się i sygnaturka na kościele, a nad lipeckimi kominami
podnosiły się z wolna modrawe słupy dymów.

– Podjadlbyś se tera, gospodarzu, co? – przyciągnął pasa – jeno ci już

matka dwojaków nie przyniesą, nie – westchnął smutnie.

I na podleskich rolach zaroło się od ludzi, stawali, jak i on, do roboty na co dopiero nabytych ziemiach; dojrzał Stacha Płoszkę, orzającego w parę tępich koni.

– Mój Jezu, kiedy to dasz choćby jednego – pomyślał.

Wachnik Józef zwoził kamienie na fundamenta chałupy, Kłab ze synami okopywał rowem swoją ziemię, a Grzela, wójtów brat, przy samym krzyzie nad drogą coś długo rozmierzał tyką.

– Miejsce jakby wybrane pod karczmę – zauważył Szymek.

Grzela oznaczywszy kołkami wymierzony plac przyszedł z pozdrowieniem.

– Ho, ho! robisz, widzę, za dziesięciu! – podziw miał w oczach.

– A bo mi to nie potrza? Cóż to mam? Jedne portki a te gołe pazury! – mruknął nie odrywając rąk od roboty.

Grzela poradził mu to i owo i wrócił do swojego, a po nim zachodziły i drugie, kto z dobrym słowem, kto na pogwarę, a kto jeno wykurzyć papierosa i zębów naszczerzyć, ale Szymek, odpowiadał coraz niecierpliwiej, że już w końcu ostro krzyknął na Pryczka:

– Robiłyś swoje i drugim nie przeszkaďał! Świątki se juchy robią!

I ostał sam, bo go już omijali.

Słońce podnosiło się coraz wyżej, wisiało już nad kościołem, niesło się niepowstrzymanie zalewając świat ślepiącą jasnością i żarem, wiater się był kajś zadział, że już gorąc bez przeskody ogarniał ziemię rozmigotaną przysloną, w której zboża pławiły się kieby w tym rozbełtanym, cichuśkim wrzątku.

– Mnie ta rychło nie spędzasz – rzekł jakby przeciw słońcu i dojrzałszy Nastusię ze śniadaniem wyszedł naprzeciw, łapczywie zabierając się do dwojaków.

Nastusia jakoś markotnie spozierała po polach.

– A bo się to co urodzi na takich zdziarach i mokradłach!

– Wszystko się urodzi, obaczysz, co i pszenicę miała będąc na placki.

– Czekaj tatka latka, jak kobyłę wilcy zjadzą.

– Nie zjadzą, Nastuś! Gront jest, to i łacniej przyczekać, dyć całe sześć morgów nasze – prawili pojedając z pośpiechem.

– Juści, to ziemi pewnie ugryzie! A jak to przezimujemy?

– Moja w tym głowa, nie turbuj się! O wszyćkim deliberowałem i wszyćkiemu najdę zaradę! – Odsunął puste dwojaki, przeciągnął koście i powiodł ją pokazując i tłumacząc.

– W tym miejscu stanie chałupa! – zawała radośnie.

– Stanie! Z błota ją pewnie ulepisz kiej jaskółka!

– A z drzewa i gałęzi, i z gliny, i z piasku, i z czego się jeno da, bele tylko w niej przetrzymać z jakiś roczek, póki się nie wspomożemy.

– Sielny dwór, widzę, zamýślasz! – warknęła niechętnie.

– Wolę w budzie niżli u kogo na komornym.

– Mówiła Płoszkowa, żeby się do nich sprowadzić na przezimowanie, i sama się ochfiarowała dać nam izbę, z dobrego serca.

– Z dobrego serca. A juści, pewnikiem chce zrobić na złość matce, dyć się żrà ze sobą kiej te psy. Torba zapowietrzona, nie potrzebuję jej dobrości. Nie bój się, Nastuś, wyrychtuję ci taką chałupę, że i okno będzie, i komin, i wszyćko, co ino potrza. Obaczysz, że jak ament w pacierzu, tak za trzy niedziele stanie gotowa, żebym se miał kulasy urobić, a stanie.

– Hale, sam to pewnie postawisz!

– Mateusz mi pomoże, przyobiecał!

– Nie dałaby to matka jakiego wspomożenia? – powiedziała lękliwie.

– Żebym skapiał, a prosił ich nie będę! – wykrzyknął, ale widząc, co jeszcze barzej posmutniała, wielce się sfrasował i kiej przysiedli pod żytem, jał jękliwie tłumaczyć:

– A mogę to, Nastuś? Jakże, wygnała me i na ciebie pomstuje.

– Mój Boże, żeby choć jaką krowinę dali, a to jak te najgorsze dziadaki, przez niczego, jaże strach pomyśleć.

– Będzie i krowa, Nastuś, będzie, jużem se jedną upatrzył.

– Bo to ani chałupy, ani bydlątka, ani nic! – zapłakała przytulając się do niego, obcierał jej oczy, głaskał po głowinie, ale że i jemu robiło się żałosnie, co dziw sam niebeknął, to porwał się na nogi, chycił za łopatę i krzyknął jakby srodze zgniewany.

– Bój się Boga, kobieto, tylachna roboty, a ty jeno wyrzekasz?

Podniesła się, pełna ciężkich turbacji a trosk niemałych.

– Bo jeśli z głodu nie pomrzem, to nas wilki zjedzą na tym wywieisku.

Rozgniewał się na dobre i bierąc się do roboty rzekł twardo:

– Masz bucieć i pleść bele co, to lepiej ostań se w chałupie.

Chciała się przygarnąć do niego i udobruchać, ale ja oddepchnął.

– Hale, pora tera na jamory, juści! – dał się jednak ugłaskać, choć się ta jeszcze sierdziła na babie gadanie, że odeszła spokojna i nawet wesoła.

– Loboga! Dyć i kobieta człowiek, a po człowieczemu nie wyrozumie. Płacze jeno a lamenty, samo z nieba nie spadnie, jak się kulasami nie wyrobi. Kieby te dzieci, to śmiech, to płacz, to złośćce i wyrzekania! Loboga!

Mamrotał przypinając się do roboty, że wnet zapomniał o całym świecie.

I już tak pracował dzień w dzień, o pierwszym świecie się zrywał i wracał późnym wieczorem, że często gęby nie ozwarł do nikogo przez cały dzień, jadło przynosiła mu Tereska albo kto drugi, gdyż Nastusia odrabiała przy księżyckich ziemniakach.

Zrazu zaglądał do niego ten i ów, ale że nierad był pogwarom, to jeno z dala poglądali dziwując się jego niestrudzonej pracy.

– Kwarda jucha! Kto by się to był spodział – mruknął Kłab.

– A bo to nie Dominikowe nasienie! – wykrzyknął ze śmiechem ktosik drugi, ale Grzela, który go od samego początku pilnie obserwował, rzekł:

– Prawda, że haruje kiej wól, ale trza by mu ździebko ulżyć.

– Juści, sam nie uradzi, trza by, wart tego! – przytwierdzali, jeno co nikto się nie pokwapił na pierwszego, wyczekując, jaże sam poprosi.

Ale Szymek nie prosił, ani mu to w głowie postało, więc też któregoś dnia

srodze się zdumiał dojrzawszy jakiś wóz jadący ku niemu.

Jędrzych powoził i już z dala kryczał wesoło:

– Pokaż, kaj mam podorywać! Dyć to ja!

Szymek dopiero po długiej chwili uwierzył oczom.

– Źeś się to ważył, no, spierą cię, chudziaku, obaczysz.

– A niechta! a jak me spierą, to już całkiem do ciebie przystanę.

– I sameś to umyślił mi pomagać?

– A sam! Dawno chciałem, jenom się bojał, pilnowali me i zrazu Jagusia też odradzała – rozpowiadał szeroko, bierąc się do roboty, że już razem orali cały dzień, a odjeżdżając obiecał przyjechać jeszcze i nazajutrz.

I przyjechał równo ze słońcem, a Szymek zaraz obaczył jego poliki ździebko posinione, ale spytał się dopiero przed wieczorem:

– Silne piekło ci zrobili?

– I... ślepi, to im niełacno me zmacać, a sam przeciek pod pazury nie wlezę – powiadał jakoś markotnie.

– A Jagna cię nie wydała?

– Jagusia przeciek nie stoi nam na zdradzie.

– Póki jej cosik do łba nie strzeli, kto to wyrozumie kobiety! – westchnął żałośnie i wzbronił mu więcej przyjeżdżać.

– Sam se już dam radę, pomożesz mi później przy siewach.

I znowu ostał sam, i robił niestrudzenie kiej ten koń w kieracie, nie bacząc na utrudzenie ni na żar, dnie bowiem szły takie gorące, rozprażone a duszne, że ziemia pękała, wody wysychały, trawy żółkły, a zboża stały ledwie już żywe w owej piekielnej pożądze, pola robiły się puste i głuche, gdyż nie sposób było wytrzymać przy robocie, prosto żywy ogień lał się z nieba i słońce wyżerało ślepie. Zbielałe, mętne niebo wisiało kieby ta ognista, rozdrogana płachta, obtulająca wszystką ziemię taką spieką, że ni wiater się poruszył, ni zaruchały się drzewa, ni ptak zaśpiewał lebo głos ludzki się kaj zerwał, a co dnia jednakże wschodu na zachód wędrowała słońce siejąc nieubłaganie ogień i posuchę.

A i Szymek co dnia jednakże stawał do roboty, nie dając się spędzić upałom, że nawet już noce przesypiał na polu, bele jeno czasu nie mitrężyć, aż go Mateusz hamował w onej zajadłości, ale mu rzekł krótko:

– W niedzielę se odpocznę!

Jakoż w sobotę wieczorem przyszedł do chałupy, ale tak przemordowany, iż zasnął przy misce, a nazajutrz spał prawie cały dzień, bo dopiero na odwieczerzu zwłókł się był z barłogu i przybrawszy się odświętne zasiadł przed kopiastymi michami; chodziły też kole niego kobiety kieby kole tej ważnej osoby, często dokładając i bacząc na każde skinienie, on zaś, nałożywszy się do syta, pasa popuścił, kości rozprostował i huknął wesoło:

– Bóg zapłać, matko! A tera chodźma się ździebko poweselić!

I ruszył z Nastusią do karczmy, a za nimi Mateusz z Tereską.

Żyd kłaniał mu się w pas, gorzałkę stawał bez wołania i gospodarzem przezywał, z czego Szymek niemało się puszył i podpiszy se galancie, darł się między najpierwsze i swoje o wszyckim powiedział.

W karczmie było ludno i muzyka przygrywała la większej ochoty, ale nikto się jeszcze nie brał do tańców, a jeno przepijali do sie, biadoląc na gorąc, to na przednówek, jak to zwyczajnie w karczmie.

Przyszły nawet Boryny z kowalami, ale powiedli się do alkierza i musi co se niezgorzej używali, bo Żyd raz po raz nosił im gorzałkę a piwo.

– Antek patrzy dzisia w swoją kobietę kieby gapa w gnat, że nawet człowieka nie poznaje – wyrzekał markotnie Jambroż, na darmo zazierając do alkierza, skąd się roznosiły brzękliwe, lube głosy.

– Bo mu lepszy swój trep niżli buciary, co na każdy kulas idą – rzekła z prześmiechem Jagustynka.

– Ale w takich nóg se człowiek nie urazi! – dorzucił ktosik, a cała karczma gruchnęła śmiechem rozumiejąc, co Jagusię mają na myślach.

Jeno Szymek się nie śmiał, bo ułapiwszy Jędrzychą za szyję całował go, a prawili dobrze już napiłym głosem:

– Słuchać me powinieneś, pomiarkuj jeno, kto do cię mówi.

– Dyć wiem, juści... jeno matula przykazali – jakał płaczliwie.

– Co tam matula! mnie się posłuch należy, gospodarz jestem.

Muzykanty wyrzniły chodzonego, podniósł się wrzask, rypnęły obcasy, zaskowyczały dyle, zaśpiewały piosneczki, zakręciły się pary, to i Szymek ułapił wpół Nastusię, kapotę rozpuścił, czapę zbakierował, da dana gruchnął, wysfrował się na pierwszego i najgłośniej krzykał, najzapamiętalej bił w podłogę, najostrzej zwracał i toczył się bujnie, wesoło, rozgłośnie, kiej ten potok nabrany zwiesnową mocą.

Ale kiej przetańcował raz i drugi, dał się kobietom wywieść z karczmy i już galancie przetrzeźwiony siedział z nimi pod chałupą, przylazła też Jagustynka i tak se wraz pogadywali, bo chociaż późno było i Szymek zbierał się do powrotu, ale było mu jakoś niesporo, ociągał się, zwłoczył; do Nastki się przygarniał i czegoś wzdychał, jaże matka rzekła:

– Ostań w stodole, kaj ta będziesz się tłukł po noc.

– Kiedy pościele ma już tam, w budzie – tłumaczyła Nastusia.

– A to go puść pod swoją pierzynę, Nastuś – ozwala się Jagustynka.

– Co wam też w głowie! Hale, jeszcze czego! – broniła się zesromana.

– Dyć to twój chłop! Że ta ździebko przódzi, nim ksiądz poświęci, nie grzech, a chłopak haruje kieby wól, to mu się należy nadgroda.

– Święta prawda! Nastuś! Nastuś! – skoczył kiej wilk do dziewczyny, przykapił ją kajś w sadzie i nie popuszczając z garści, całował i skamlał:

– Wygonisz me to, Nastuś? wygonisz, najmilsza, w taką noc?

Matka nalazła se jakąś sprawę w sieni, a Jagustynka rzekła na odchodnym:

– Nie broń mu, Nastuś! Mało dobrego na świecie, a zdarzy się kieby to ziarno ślepej kurze, to je z pazurów nie popuszczajta.

Rozminęła się w opłotkach z Mateuszem, który, dojrzałszy przez okno, co się w izbie świeci, krzyknął do Szymka:

– Na twoim miejscu już bym to dawno zrobił!

I pogwizdując lecial na wieś szukać uciechy.

Ale nazajutrz o świtaniu Szymek stanął na robotę jak zawdy i pracował niestrudzenie, tylko kiedy mu Nastuś przyniesła śniadanie, to łakomiej sięgał jej warg czerwonych niżli dwojaków.

– A zdradź me ino, to ci leb wrzątkiem obleję – groziła wpierając się w niego.

– Mojaś, Nastuś... samaś mi się dała... już cię nie popuszczę – belkotał gorąco i zazierając jej w oczy dodał ciszej: – Chłopak musi być pierwszy.

– Głipiś! Hale, jakie mu to zberezieństwa we łbie! – odepnęła go i zaploniona uciekła, gdyż niedaleczko ukazał się pan Jacek, fajeczkę se kurzył, skrzypki ściskał pod pachą i pochwaliwszy Boga rozpytywał o różnoście. Szymek rad przechwalał się z tego, co to już dokonał, i z nagłą oniemiał i ślepie wybałuszył, bo pan Jacek skrzypki odłożył, kapotę ściepnął i zabrał się do przerabiania gliny.

Szymek jaże łopatę wypuścił i gębę rozdziawił.

– Czegóż się dziwujesz, he?

– Jakże? to pan Jacek będą ze mną robili?

– A będę, pomogę ci przy chałupie, myślisz, że nie poradzę? Zobaczysz.

I robili już we dwóch, wprawdzie stary wielkiej mocy nie miał i chłopskiej robocie był niezwyczajny, ale miał takie przemyślne sposoby, że praca szła znacznie przedże i składniej. Juści, co Szymek skwapliwie słuchał go we wszystkim, mrucząc jeno kiej niekiej:

– Loboga, tego jeszcze nie bywało na świecie... Żeby dziedzic...

Pan Jacek jeno się prześmiechał i jał pogadywać o takich różnościach i takie cudeńka prawił o świecie, jaże Szymek dziw mu do nóg nie padł w podzięce a zdumieniu, jeno co nie miał śmiałości, ale wieczorem polecał rozpowiedzieć o wszystkim Nastusi.

– Mówili, co głupawy, a on ci kiej ten ksiądz najmądrzejszy! – zakończył.

– Drugi mądrze powieda i głupio robi! Juści, żeby miał dobry rozum, to by ci może pomagał, co? Albo pasałby Weronczyne krowy?

– Prawda, że tego ani sposób wymiarkować!

– Nic, jeno mu się w głowie popsuło.

– Ale też lepszego człowieka nie naleźć na świecie.

I był mu niezmiernie wdzięczny za tę dobroć, ale chociaż razem pracowali, z jednych dwojaków jedli, a pod jednym kożuchem sypiali, to jednak nijakoś mu się było z nim podufalej stwarzyszać.

– Zawdyć to dziedzicowy gatunek – myślał z głębokim uważaniem i wdzięcznością, bo przy jego pomocy chałupina rosła kieby na drożdżach, zaś kiedy Mateusz przyszedł z pomocą, a Kłębowy Adam nawiózł z boru, co było jeno potrza; to buda stanęła taka galanta, jaże ją było widać z Lipiec. Mateusz prawie cały tydzień harował sielnie, drugich poganiając, i kiej skończyli w sobotę po południu, zieloną wiechę zatknał na kominie i polecał do swojej roboty.

Szymek jeszcze wybielał izbę a uprzątał wióry i śmiecie, zaś pan Jacek przybrał się, skrzypki wziął pod pachę i rzekł ze śmiechem:

– Gniazdko gotowe, nasadźże sobie kokosz...

– Dyć jutro ślub po nieszporach – rzucił mu się dziękować.
 – Nie robiłem za darmo! Jak mnie ze wsi wypędzą, to przyjdę do ciebie na komorne – fajeczkę zapalił i polał w stronę lasu.

A Szymek, chociaż wszystko pokończył, łaził jeszcze czegoś, przeciągał strudzone koście i patrzył na chałupę z niespodziewaną uciechą.

– Moja! Juści, co moja! – gadał i jakby nie wierząc oczom dotykał ścian, obchodził dokoła i zaglądał przez okno wciągając z lubością skisły zapach wapna i surowej gliny, że dopiero o zmierzchu ruszył do wsi szykować się na jutro.

Juści, co już wszystkie wiedziały o ślubie, więc i Dominikowej doniesła któraś z sąsiadek, ale stara udała, iż nie miarkuje, o czym powiedają.

Zaś nazajutrz w niedzielę już od wczesnego rana Jagusia raz po raz wymykała się z chałupy ze sporymi tobołami, cichaczem, przez ogrody, dygując je do Nastusi, lecz stara, chociaż dobrze czuła, co się wyrabia, nie przeciwiła się niczemu, łaziła jeno milcząca i tak chmurna, co Jędrzych dopiero po sumie ośmienił się do niej przystąpić.

- A to już póde, matulu! – szepnął trzymając się z daleka, ostrożnie.
- Konie byś lepiej wygnał na koniczysko...
- Dzisia Szymbowe wesele, nie wiecie to...
- Chwała Bogu, co nie twoje! – zaśmiała się urągliwie. – A spij się, to obaczysz, co ci zrobię! – pogroziła ze złością i kiej chłopak wziął się przybierać odświętne; powlekła się kajś na wieś.
- A spię się, na złość się spię! – mamrotał biegając przez wieś do Mateuszowej chałupy, rychtyk już wychodzili do kościoła, jeno że cicho, bez śpiewań, bez krzyków i bez muzyki. Ślub się też odbył całkiem biednie przy dwóch jeno świecach, że Nastusia rozplakała się rzewliwie, a Szymek bzdyczył się czegoś i hardo, zaczepliwie patrzył w ludzi i po pustym kościele. Szczęściem, co na wychodnym organista zagrał tak skocznie, jaże nogi zadrygały, i stało się jakoś raźniej i weselej na duszach.

Jaguś zaraz po ślubie wróciła do matki, a jeno później zaglądała niekiedy do weselników, bo Mateusz zagrał na skrzypicy, Pietrek Borynów przywtórzył na fleciku, a ktosik srodze przybębniał, że zatańcowali w ciasnej izbie, a poniektóre, co ochotniejsze, to prosto przed chałupą między stołami, kaj się poroszadzali godownicy jedząc, przepijając a gwarząc z cicha, że to nijako było się wydzierać za dnia i po trzeźwemu.

Szymek cięgiem łaził za żoną, w kąty ją ciągał, a tak siarczyście całował, jaże przekipiiali z niego, a Jambroż rzekł posępnie:

- Ciesz się, człowiek, dzisia, bo jutro zapłaczesz! – i gonił ślepiami kieliszek.

Co prawda, to i ochoty wielkiej nie było, i na większą zabawę się nie zanosiło, gdyż niejedni, podjadłszy ździebko i posiedziawszy obyczajnie czas jakiś, gdy słońce zaszło i niebo stanęło w ogniaach zórza, jeśli się już zbierać do domów. Tylko jeden Mateusz srodze się rozochocił, grał, przyśpiewał, dzieuchy do tańców niewolił, gorzałką częstował, a skoro się pokazała Jagusia, sielnie się z nią stwarzyszał, w oczy zazierał i z cicha, gorąco cosik prawił, nie bacząc na

rozjarzone łzami oczy Tereski stróżujące nieodstępnie.

Jaguś nie stroniła od niego, bo nią ziębił, ni parzył, słuchała cierpliwie, zważając jeno pilnie, czy nie nadchodzią Antkowie, z którymi za nic spotkać się nie chciała. Na szczęście, nie przyszli, nie było też żadnego z większych gospodarzy, chociaż zaprosinom nie odmówili, a wspomogę na wesele, jak to było zwyczajnie, przysłali, więc skoro ktosik o tym wspomniał, Jagustynka wykrzyknęła po swojemu:

– Żeby ta smaków nagotowali, a zapachniała kufa okowitki, to by się kijem nie opędził od najpierwszych, ale na darmo nie lubią brzuchów trząchać i suchymi ozorami mleć.

Że zaś już była ździebko napita, to dojrzałszy Jaśka Przewrotnego, jak kajś w kącie wzduchał żałosliwie, nos ucierał i ogłupiały oczami spozierał w Nastusię, pociągnęła go do niej la prześmiechów.

– Potańcuj z nią, użyj se choć tyla, kiej ci matka wzbronili żeniaczki, a zabiegaj kole niej, może ci co z łaski udzieli, ma chłopa, to już jej zarówno, jeden czy więcej.

I wygadywała takie trefności, jaże uszy więdły, zaś kiedy i Jambroż dorwał się kieliszka i jał po swojemu gębę rozpuszczać, to już oboje rej wiedli pyskując do śmiechu, aże się trzęsły wszystkie kałduny ani się spostrzegając w onej zabawie, jak im przeszła ta krótka noc.

Że w mig ostał z obcych jeno Jambroż sącący flachy do sucha, zaś młodzi postanowili zaraz przenieść się na swoje, Mateusz przyniewalał do pozostania w chałupie na jakiś czas, ale Szymek się uparł, konia pożyczycył od Kłęba, skrzynie a pościele i statki upakował na woźie, Nastusię z paradą usadził, matce padł do nóg, szwagra ucalował, familiantorn poklonił się w pas, przeżegnał się, konia śmignął i ruszył, a pobok szli odprowadzający.

I wiedli się w milczeniu, właśnie słońce co jeno było się pokazało, pola stanęły w roziskrzanych rosach i ptasich śpiewaniach, zaruchały się ciężkie kłosy i wszystkim światem buchnęła weselna radość dnia, co jak ten święty pacierz wionął z każdego źdźbła i unosił się wraz ku niebu jasnemu.

Dopiero za młynom, gdy dwa boćki jeły kołowąć wysoko nad nimi, ozwała się matka strzepując palcami:

– Na psa urok! Dobra wróżba, będą się wama dzieci darzyć.

Nastusia ździebko poczerwieniła się, a Szymek, wspierając wóz na wybojach, zagwizdał zuchwale i hardo potoczył ślepiami.

Zaś kiej już sami остали, Nastusia rozejrzawszy się po swoim nowym gospodarstwie rozpłakała się żałosnie, aż Szymek krzyknął:

– Nie bucz, głupia! Drugie i tyla nie mają! Jeszcze ci będą zazdrościły – dodał, a że był wielce strudzony i nieco napity, uwalił się w kącie na słomie i wnet zachrapał, a ona zasiadła pod ścianą i popłakiwała spozierając na białe ściany Lipiec, widne ze sadów.

I nieraz jeszcze płakała na swoją biedę, jeno co już coraz rzadziej, gdyż wieś jakby się zmówiła na ich wspomożenie. Najpierw przyszła Kłębową z koszkiem pod pachą i stadem kurczątek w koszyku i snadź dobry zrobila początek,

bo prawie każdego dnia zaglądała do niej któraś z gospodyń, a nie z późnymi rękami.

– Ludzie kochane, a czymże się ja wam odsłużę – szeptała wzruszona.

– A choćby dobrym słowem – odparła Sikorzyna dając jej kawał płótna.

Jak się dorobisz, to oddasz biedniejszym – dodała rozsapana Płoszkowa wyciągając spod zapaski niezgorszy kawał słoniny.

I nanieśli jej tyla, że mogło starczyć na długo, a któregoś zmierzchu Jasiek przywiódł im swojego Kruczka i uwiązawszy go pod chałupą uciekał jakby oparzony.

Śmiali się niemało rozpowiadając o tym Jagustynce wracającej z boru, stara skrzywiła się wzgardliwie i rzekła:

– W przypołudnie zbierał la cię, Nastuś, jagódki, ale matka mu odebrała.

Rozdział 43

Pociągnęła do Borynów niesąc czerwonych jagód la Józki, a że właśnie Hanka doila krowy przed chałupą, przysiadła pobok na przyźbie, rozpowiadając szeroko, jak to Nastusię obdarzają.

- Hale, na złość Dominikowej to robią – zakończyła.
- Nastce to zarówno, ale trza by i mnie co ponieść – szepnęła Hanka.
- Narychtujcie, to zaniesę – nastręczała się skwapnie, gdy z izby rozległ się słaby, proszący głos Józki:
- Hanuś, dajcie jej moją maciorkę! Zamrę pewniem, to Nastuś za to zmówi za mnie jaki pacierz.

Trafiło to Hance do myśli, bo zaraz kazała Witkowi wziąć prosię na postronek i pognać do Nastusi, gdyż iść samej czegoś się wagowała.

– Witek, powiedz ino, co ta maciorka ode mnie! A niech przyleci rychło, bo ja się już ruchać nie poredzę! – zaskarzyła się boleśnie, chorzało bowiem biedactwo od tygodnia, leżała po drugiej stronie chałupy spuchnięta, w gorączce i cała obwalona krostami, zrazu wynosili ją na dzień do sadu pod drzewa, bo skamała o to żałośnie.

Ale cóż, kiej się tak pogarszało, że Jagustynka wzbroniła ją wynosić na powietrze.

– Musisz leżeć po ciemku, bo w słońcu wszystkie krosty padną na wątpia. I leżała samotnie w przyćmionej izbie pojękując jeno i skarżąc się cichuśko, że nie dopuszczają do niej dzieci ni żadnej z przyjaciółek, gdyż Jagustynka, mająca ją w opiece, kijaszkiem odganiała każdego.

A teraz, skoro ugwarzyła się z Hanką, podetknęła chorej jagód i wzięła się do wygniatania maści z czystej gryczanej mąki zarobionej obficie świeżym niesolonym masłem i samymi żółtkami, obwaliła nią grubo twarz i szyję Józki, a na to nakładła mokrych szmat, dziewczyna cierpliwie poddawała się lekom, jeno trwoźnie rozpytując:

- A nie będzie dziobów na polikach?
- Nie zdrapuj, to przejdzie ci bez znaku, jak Nastusi.
- Kiej tak swędzi, mój Jezu! To mi już lepiej przywiążcie ręce, bo nie wytrzymam! – prosiła łączowo, ledwie wstrzymując się od darcia skóry, stara wyrmuczała nad nią jakąś zamowę, okadziła wysuszonym rozchodnikiem i przywiązała jej ręce do boków odeszła do roboty.

Józka leżała cicho, zasłuchana w brzęki much i w ten dziwny szum, co się jej cięgiem przewalał po głowie, słyszała jak przez sen, że niekiedy ktosik z domowych zaglądał do niej i odchodził bez słowa, to się jej widziało, że ciążkie od rumianych jabłuszek gałęzie zwisają nad nią tak nisko, a ona próżno się zrywa i dosięgnąć ich nie poredzi, to znowu, że owieczki cisną się dokoła z jakimś żałosnym bekierem, ale skoro Witek wsunął się do izby, zaraz go rozeznała.

- Zapędziłeś maciorkę? Cóż pedziała Nastusia?
- Taka była rada prosiakowi, że dziw go w ogon nie całowała.
- Widzisz go, będzie się z Nastusi prześmiewał!
- Prawdę mówię! I kazała pedzieć, co jutro do cię przyleci.
- Zaczęła się nagle rzucać na łóżko i trwoźnie wołać:
- Odpędź je, bo me zatratają, odpędź! Basiuchny! Baś! Baś!
- I jakby zasnęła, tak leżała spokojnie, Witek odszedł, ale zaglądał do niej co trochę. Spytała go niespokojnie:
- Czy to już polednie?
- Kole północna być musi, wszystkie śpią.
- Prawda, ciemno! Wybierz wróble spod kalenicy, piszą jak wypierzone! Jał cosik rozpowiadać o gniazdach, gdy zakrzczała usiłując się podnieść.
- A gdzie siwula! Witek, nie puszzaj w szkodę, bo cię ociec spierał!
- Któregoś razu kazała mu bliżej przysiąść i szeptem rozpowiadała:
- Hanka mi wzbrania na wesele Nastusi, ale na złość pódę i przybierę się w modry gorset i w tę kieckę, com to w niej była na odpuscie. Oczy za mną wypatrzą, zobaczysz! Witek, narwij mi jabłek, niech cię ino Hanka nie przychwyci! Juści, że jeno z parobkami będę tańcowała! – przymilkła nagle i zasnęła, zaś Witek już całymi godzinami przy niej siadywał, gałęzią bronił od much i wody podawał, czuwając nad nią kiej kokosz, bo Hanka ostawiła go w chałupie do pomocy, a bydło pasał za niego wraz ze swoim Kłębow Maciuś.

Zraza przykrzyło się chłopakowi za lasem i swawolą, ale tak go strasznie rozżaliła Józina choroba, że rad był jej nieba przychylić i cięgiem jeno przemyśliwał, czym by ją zabawić i przywieść do śmiechu.

- Któregoś dnia przyniósł całe stadko młodych kuropatek.
- Józia, pogładź ptaszki, to ci zapiukają, pogladź.
- Jakże, mam to czym – jęknęła unosząc głowę.
- I gdy odwiązał jej ręce, wzięła trzepoczące się ptaszki w zdrętwiałe, bezsilne dlonie cisnąć je do twarzy i oczów.
- Tak się w nich dusza tłucze, tak się bojąają, biedoty! Puść je, Witek!
- Sam wytropiłem i będę to puszczał – bronił się, ale je wypuścił.
- A znowu kiedyś przyniósł młodego zajęczka i trzymając go za uszy posadził przed nią na pierzynie.
- Trusia kochana, trusiuchna, od matuli cię wzieni, sieroto, od matuli.

Szeptała cisnąć go do piersi kiej dzieciątko, a głaszcząc i, upieszczając, ale zając beknął jakby rozdzierany i wyrwał się z rąk, skoczył do sieni w całe stado kur, że rozpierzchły się ze srogim wrzaskiem, buchnął na ganek i przez Łape drzemiącego w sieni rymnął do sadu, pies pognął, a za nimi Witek z krzykiem

niemałym, z czego uczynił się taki harmider, jaże Hanka przyleciała z podwórza, zaś Józka śmiała się do rozpuku.

– Może go pies złapał, co? – pytała potem ździebko niespokojnie.

– A juści, obaczył mu jeno podogonie, zając wpadł we zboże, jak kamień we wodę, tęgi wywijacz! Nie markoć się, Józia, przyniesę ci co drugiego.

I znoсиł, co jeno mógł: to przepiórki jakby złotem oprószone, to jeża, to oswojoną wiewiórkę, która strasznie do śmiechu skakała po izbie, to małe jaskółki, tak żałośnie piukające, że stare z krzykiem wdzierały się do izby, aż mu Józka kazała oddać, to insze różnoście, nie spominając już, co jabłek i gruszek nanosił tyla, ile mogli zjeść kryjomo przed starszymi, ale już ją to nie bawiło, bo często patrzała, jakby nie miarkując, i odwracała się znużona i niechętna.

– Nie chcę, przynieś co nowego! – matyjasila odwracając oczy i nawet nie patrząc na boćka, który się grajdał po izbie, kuł po wszystkich garnkach i na darmo przyczajał się pod drzwiami na Łapę, dopiero kiej pewnego razu przyniósł jej żywą żołnę, rozchmurzyła się nieco.

– Jezu kochany, a to śliczności, kieby malowanie!

– A pilnuj się, bych cię w nos nie dziobnęła, zła kiej pies.

– Cie, nawet się nie rwie uciekać, oswojona czy co?

– Skrzydła ma i kulasy spętane, a ślepie zalałem jej smołą.

Bawili się ptakiem czas jakiś, ale żolna wciąż była nieruchoma i smutna, nie chciała jeść i zdechła ku wielkiemu strapieniu całego domu.

I tak im schodziły dnie.

A na świecie ciąglem prażyło, zaś czym bliżej ku żniwom, tym jeszczek barzej wzmagala się spiekota, że już w dzień nie sposób się było pokazać w polu, a noce też nie przynosiły ochłody, szły bowiem duszne i nagrzane, że nawet w sadach nie można było wyspać z gorąca, prosto klęska waliła się na wieś, trawy już tak wypaliło, że bydło głodne wracało z paśników i ryczało w oborach, ziemniaki więdły, zawiązały się kieby orzeszki i tak ostały, przypalone owsy ledwie odrosły od ziemi, jeczmiona pożółkły, zaś żyta schły przed czasem, bielejąc płonnymi kłosami. Trapili się tym niemoło, ze smutnawą nadzieję spozierając w każdy zachód, czy nie idzie na odmianę, ale niebo wciąż było bez chmur i całe jakby w szklanej, białawej pożodze, a słońce zachodziło czyste i by najlżejszym obłoczkiem nie przyćmione.

Nie jeden już skamlał serdecznie przed obrazami do Przemienienia Pańskiego, nic jednak nie pomagało, pola mgłały coraz barziej, uwiędły, a niedojrzały owoc opadał z drzew, studnie wysychały, a nawet w stawie ubyło tyle wody, co tartak nie mógł już robić i młyn również stał zawarty na głuchu, więc naród przywiedziony do rozpaczny złożył się na wotywę z wystawieniem, na którą zebrała się cała wieś.

A modlili się tak gorąco i ze wszystkiego serca, co i kamień by się ulitował.

I snadź Pan Jezus pofolgował swemu miłosierdziu, chociaż bowiem na jutrz zrobilo się tak gorąco, znojnie, duszno i parno, jaże ptactwo padało zemglone, krowy żałośnie ryczały po paśnikach, konie nie chciały wychodzić na świat, a ludzie, przemęczeni do ostatka, bez sił, tułali się po spiekłych sadach

bojąc się wyjrzeć choćby do ogrodu, ale jakoś w samo przypołudnie, gdy wszystko zdało się już puszczać ostatnią parę w tym białym, rozmigotanym wrzątku, przyćmiło się nagle słońce i zmętniało, kieby weń kto rzucił przygarścią popiołu, a po krótkie zahuczało kajś wysoko, jakoby stado ptactwa wielgachnymi skrzydłami, a napęczniałe sinością chmury nadciągały ze wszystkich stron, opuszczając się coraz niżej i groźniej.

Strach wionął, wszystko przycichło i stanęło w przytajonym dygocie.

Zahurkotały dalekie grzmoty, zerwał się krótki wiatr, po drogach wzniósły się skłębione tumany, słońce rozlało się kieby żółtko w piasku, ściemniało raptem i na niebie zarołyły się roje błyskawic, jakby ktoś zamigotał ognistymi postronkami; i pierwszy piorun trzasnął kajś blisko, jaże ludzie powybiegali przed chałupy.

Naraz skotłowało się wszystko do dna, słońce zgasło, uczynił się dziki mąt i rozszalała się taka zawierucha, że w skołtunionych mrokach lały się jeno strugi oślepiających jasności, biły pioruny, grzmoty przewalały się po niebie, szumiała ulewa i jęczały wichry i drzewa.

Pioruny już biły jeden za drugim, jaże oczy ślepiło, i spadała ulewa, że świata nie można było dojrzeć, zaś stronami poszły grady.

Burza trwała może z godzinę, aż zboża się pokładły i drogami pociekły całe rzeki spienionej wody, a co przestało na chwilę i zaczynało się wyjaśniać, to znowu grzmiało, jakby tysiące wozów pędziło po zmarzłej grudzi, i nowy deszcz lał jak z cebra.

Z trwogą wyzierano na świat, tu i ówdzie już pozapalano lampki śpiewając: „Pod Twoją obronę”, gdzie znów powynoszono na przyźby obrazy la obrony przed nieszczerściem, ale dzięki Bogu burza przechodziła nie wyrządziwszy większych szkód, dopiero kiej się już prawie do cna uspokoisko i padał deszcz coraz drobniejszy, z jakiejś ostatniej chmury zwieszającej się nad wsią trzasnął piorun w stodołę wójtową.

Buchnęły płomienie a dymy i w mig cała stodoła stanęła w ogniu, na wsi zerwał się strachliwy wrzask i kto jeno mógł, leciał do pożaru, ale ani mowy było o ratowaniu, paliła się od góry do dołu kieby ta kupa zwalonych szczap, to Antek z Mateuszem i drugie bronili jeno zawzięcie Kozłowej chałupy i inszych budynków; szczęściem, co nie brakowało wody i błota na drodze, bo już niektóre dachy zaczynały się kurzyć i gęsto leciały skry na najbliższe obejścia.

Wójta doma nie było, pojedzieł był jeszcze rano do gminy, zaś wójtowa srodze lamentowała biegając dokola kiej ta rozgdałana kokosz; więc kiedy już minęło niebezpieczeństwo i zaczynali się rozchodzić, przysunęła się do niej Kozłowa i ujawszy się pod boki zakrzyczała urąglwie:

– Widzisz, dał ci Pan Jezus radę, pani wójtowa, dał! Za moją krzywdę!

I byłoby doszło do bitki, gdyż wójtowa skoczyła do niej z pazurami, ledwie Antek zdążył je rozdzielić i tak przy tym skrzyczał Kozłową, że kiej pies kopnięty wróciła pod swoją chałupę warcząc jeno a doszczekując:

– Dmij się, pani wójtowo, dmij, odbiję ja ci swoje z precentem.

Ale nikto jej nie słuchał, stodoła się dopaliła, przywalili błotem dymiące się zgliszczka i porozchodziły się do domów, ostała jeno wójtowa biadoląć przed Antkiem, który wysłuchał cierpliwie, co mógl, na resztę machnął ręką i poszedł.

Burza się już przetoczyła na bory i lasy, pokazało się słońce, po modrym niebie przeciągały stada białych chmur, zaśpiewały ptaki, powietrze było rzeźwe i chłodnawe, ludzie zaś wychodzili spuszczać wody i równać wyrwy.

Antek prawie przed samą chałupą natknął się niespodzianie na Jagusię, szła z koszykiem i motyczką, pozdrowił ją skwapnie, ale spojrzała wilczymi ślepiami i przeszła bez słowa.

– Cie, jaka harna! – mruknął rozgniewany i spostrzegłszy Józkę w opłatkach powstał na nią srogo, że łazi po wilgoci.

Dziewczynie bowiem było o tyle lepiej, że mogła całe dnie leżeć w sadzie, krosty się już podgoiły galancie i przyschły, nie ostawiając żadnych śladów, toteż jeno ukradkiem Jagustynka smarowała ją maścią, gdyż Hanusia krzywiła się na wielki rozchód masła i jajek.

I leżała se tak dobrzejąc z wolna i prawie samiutka dnie całe, Witek bowiem wrócił do krów, czasem jeno przyleciała która przyjaciółka na krótką pogwarę, to Rocho posiedziała jaką chwilę, to stara Jagata rozpowiedziała jedno i to samo: jako z pewnością zamrze we żniwa w Kłębowej izbie i po gospodarstku; a głównie przestawała z Łapą nieodstępnie warującym i z boćkiem, który przychodził na wołanie, i z ptakami, co się były zlatywały do kruszyn chleba.

Któregoś dnia, gdy w chałupie nie było nikogo, zajrzała do niej Jagusia przynosząc całą garść karmelków, ale nim Józka zdążyła dziękować, rozległ się kajś głos Hanki, a Jagna pierzchnęła spłoszona.

– Niech ci j będzie na zdrowie! – zawała przez plot i zniknęła.

Leciąca do brata niosąc mu cosik w zanadrzu.

Zastała Nastusię przy krowie chlipającej z cebratki, Szymon stawał jakąś przybudówkę i sielnie gwizdał.

– Macie już krowę? – zdumiała się niezmiernie.

– A mamy! Co, nie śliczna? – mówiła z pychą Nastusia.

– Sielna krowa, musi być z dworskich, kiedy kupiliśta?

– Juści, co krowa nasza, choć nie kupowalim! Jak ci wszystko rozpowiem, to się złapiesz za głowę i nie dasz wiary! A to wczoraj jakoś na świtaniu poczułam, że cosik tak się cocha o węgiel, jaże się buda zatrzesła, myślę sobie, pędzą na pański i świnia jakaś podeszła wytrzeć się z błota. Przyłożyłam się i jeszcze nie usnęłam, a tu znowu cosik porykuje z cicha. Wychodzę, patrzę, krowa stoi przywiązaną do drzwi, kłak koniczyny leży przed nią, wymiona ma wezbrane i wyciąga do mnie gębulę. Przetarłam oczy, bo mi się zdało, że mnie jeszcze śpic mroczy, ale nie, żywa krowa stoi, porykuje i liże me po palcach. Juści, byłam pewna, że się odbiła od stada, Szymek też powiada: zaraz tu po nią przyleczę! To mnie jeno korciło, że była przywiązana. Jakże, sama się przeciek na postronek nie wzięła. Ale przeszło południe i nikto po nią nie przyszedł, wydoiłam, żeby jej ulżyć, bo już mleko gubiła z cycków. Przeszedł wieczór, przeszła i noc, rozpytywałam się na wsi, pytałam nawet dworskiego pasterza, nikto nie słyszał, żeby

komu krowa zginęła. Stary Kłab powiedział, że to może być jakaś złodziejska sprawa i lepiej krowę zaprowadzić do kancelarii! Żał mi juści było, ale trudno, w przypołudnie przychodzi Rocho i mówi:

- Poczciwaś i potrzebnicka, to cię Pan Jezus krową pobłogosławiał.
 - Juści, krowy pewnie z nieba spadają, nawet głupi nie uwierzy.
- Ośmiał się na to i na odchodnym powiedział:
- Krowa wasza, nie bójcie się, nikt jej wam nie odbierze!
 - Zrozumiałam, co od niego, padłam mu do nóg dziękować, ale się wyrwał.
 - A jak spotkacie pana Jacka – powiedział z prześmiechem – to mu za krowę nie dziękujcie, bo was jeszcze kijem przeleje, nie lubi dziękowań!
 - To niby pan Jacek dał wam krowę!
 - Zaśby się nalazł kto drugi taki poczciwy la biednego narodu!
 - Prawda, dał przeciek Stachowi drzewa na chałupę i tyla wspomaga!
 - Święty prosto człowiek, że już co dnia pacierz za niego mówił!
 - Byle ci jeno kto nie wyprowadził bydlątka.
 - Co mieliby mi ukraść krowę! Jezu, ady bym ślepie wydarła, ady bym w cały świat poszła za nią! Pan Jezus nie pozwoli na taką krzywdę! Do izby wprowadzę ją na noc, póki Szymek nie wystroi obórki. Jaśkowy Kruczek też dopilnuje bydlątka! Moja pociecha kochana, moja najmilejsza! – szeptała obejmując ją za szyję i całując po gębule, jaże krowa zajęczała, pies jał naszczekiwać radośnie, kury się rozgdały zestraszone, a Szymek gwizdał coraz głośniej.

– Widno z tego, co wam Pan Jezus błogosławi! – westchnęła Jagusia, jakby z cichym żalem, przyglądając się uważniej obojgu. Wydali się jej nie do poznania przemienieni, zwłaszcza Szymek najbarzej ją zastanawiał, dyć go знаła kiej niedojdę, który trzech zliczyć nie poredził, w chałupie był popychadłem i pomiatał nim, kto jeno chciał, zaś teraz jawił cię całkiem drugim, poczynał sobie przemyślnie, nosił się godnie i prawił kieby mądrala.

- Któreż to wasze pole? – spytała po długich rozważaniach.
- Nastusia jęła pokazywać powiedając; gdzie będą co sieli.
- A skądże to weźmie nasienia?
 - Szymek powiedział, co będzie, to musi być, na darmo słowa nie puści.
 - Brat mój, a słucham kieby zgoła o obcym.
 - A taki poczciwy, taki zmysłny i taki robotny, że chyba drugiego takiego nie ma na świecie – wyznawała z gorącością Nastusia.
 - Pewnie – powtórzyła smutnie – czyżeż te okopcowane role?
 - Antka Boryny! Nie robią na nich, bo pono czekają działów po Macieju.
 - Będzie tego z półwólczkiem, no! Wiedzie się im niezgorzej.
 - A niech im Pan Jezus da z dziesięć razy szczodziej, toć Antek zaręczył u dziedzica za nasz grunt, a i w niejednym nas wspomógł.
 - Antek wziął się za Szymkiem! – aż przystanęła ze zdumienia.
 - Hanka też nie gorsza od niego, dała mi maciorkę, prosię to jeszczek, ale będzie z niego pociecha, bo idzie z plennego gatunku.
 - Cudeńka prawisz, Hanka dała ci maciorkę, prosto nie do wiary.
- Wróciły pod chałupę i Jagusia wysupłała z chusteczki dziesięć rubli

wetknęła je w rękę Nastusi.

– Weź te parę groszy, nie mogłam przódzi, bo mi Żyd za gąski nie oddał.

Dziękowali jej ze wszystkiego serca, więc im powiedziała na odchodnym:

– Poczekajta, udobrucha się matka, to wam jeszcze coś niecoś udzieli.

– Nie potrzebuję, niech se moją krzywdą trumnę wyścieli! – wybuchnął

Szymek tak nagle i z taką zapamiętałością, że już odeszła bez słowa.

Wracała do domu srodze zadumana, smutna i jakaś roztęskniona.

– A ja co? ten badył suchy, o którynenikto nie stoi – westchnęła sieroco.

Kajś w pół drogi spotkała Mateusza, leciał do siostry, ale zawrócił z nią i uważnie słuchał rozpowiadania o Szymkach.

– Nie wszystkim tak dobrze – powiedział jeno chmurnie.

Nie szła im rozmowa, on czegoś wzdychał drapiąc się frasobliwie po głowie, a Jagusia zapatrzyła się na Lipce, całe w lunach zachodu.

– Hej, duszno też na tym świecie i ciasno – rzekł jakby do siebie.

Zajrzała mu pytającco w oczy.

– Cóż ci to? krzywisz się kieby po occie.

Jał wyrzekać, jako mu się mierzi życie i wieś, i wszystko, i że pewniem pójdzie we świat, gdzie go oczy poniosą.

– To się ożeń, a miał będziesz odmianę – żartowała.

– Żeby to me chciała, którą mam w myślach – zajrzał jej w oczy natarczywie, odwróciła głowę niechętna jakoś i wraz pomieszana.

– Spyтай się jej! Każda za cie pójdzie, a niejedna już wygląda swatów.

– A jak odmówi! Wstyd będzie i zgryzota.

– To poślesz z wódką do inszej.

– Ja nie z takich, upatrzyłem se jedną, to me do drugiej nie bierze.

– Chłopu to każda jednak pachnie i z każdą rad by przyjść do poufałości.

Nie bronił się, a jeno zaczął z innej beczki.

– Wiesz, Jaguś, a to chłopaki czekają jeno pory, żeby do cię słać z wódką.

– Niech se sami wychlają, nie pódę za żadnego! – wyrzekła z mocą, jaże się zastanowił, a szczerze powiedziała, gdyż żaden nie widział się jej milszym nad drugiego, juści kromie Jasja, ale Jasio...

Westchnęła ciężko, z lubością oddając się spominkom o nim, że Mateusz, nie mogąc się dogadać, zawrócił z powrotem do siostry.

Ona zaś wlekać lęklivymi oczami po świecie pomyślała:

– Co on tam teraz porabia, co?

Zatargała się gwałtownie, ktosik ją objął znienacka i przyciskał.

– Nie ucieczesz mi teraz – szeptał namiętnie wójt.

Wyrwała mu się z pazurów rozzłoszczona.

– Jeszczek raz me tkniecie, to wam ślepie wydrapię i takiego narobię piekła, jaże się cała wieś zleci.

– Cichoj, Jaguś, dyć gościńca ci przywiozłem – i wtykał jej w ręce korale.

– Wsadźcie je sobie gdzieś, stoję o wasze podarunki co o ten patyk złamany!

– Jagusiu, co ty wyrabiasz, co – jakał zdumiony.

– A to, żeście świńtuch i tyla! I ani ważcie się mnie czepiać.

Odbiegła go rozsrożona i kiej burza wpadła do chałupy, matka obierała ziemniaki, a Jędrzych doił krowy w opłotkach, zabrała się więc żwawo do wieczornych obrządków, ale trzęsła się ze złości i nie mogąc się uspokoić, skoro się jeno ściemniało, zebrała się znowu bieżyć.

– Zajrzę do organistów – powiedziała matce.

Często tam teraz chodziła, wysługując się im na różne sposoby, aby choć niekiedy posłyszeć jakieś słowa o Jasiu.

Leciała też spragniona o nim wieści, a z jakąś cichą nadzieję usłyszenia dzisiaj czegoś nowego.

I pokrótce zajarzyły się w mrokach oświetlone okna Jasiowego pokoju, kaj teraz Michał pisał cosik pod wiszącą lampą, zaś organisty siedziały przed domem na chłodzie.

– Jasio przyjeźdża jutro po południu! – przywitała ją organiścina nowiną, od której dziw trupem nie padła, nogi się pod nią ugięły, serce zakotłowało aż do utraty tchu, cała stanęła w ogniah i dygocie, że posiedziawszy la nieznaki jakąś chwilę, uciekła jakby goniona, aż kajś na topolową, pod las...

– Jezus mój kochany! – buchnęła dziękczynnie, wyciągając ręce, łzy pociekły jej z oczów i tak się w niej rozspiewała radość, że chciało się jej śmiać i krzyczeć, i kajś lecieć, i całować te drzewa, i tulić się do tych pól pośpionych w księżycowej poświacie.

– Jasio przyjeźdża, przyjeźdża – szepała niekiedy, porywając się nagle jak ptak i leciała, porwana wszystką mocą oczekiwania i tesknic, jakoby naprzeciw doli swojej i nieopowiedzianemu szczęściu.

Był już późny wieczór, kiej się znalazła z powrotem, w oknach było już ciemno, świeciło się tylko u Borynów, kaj się zebrało sporo narodu, i poszła do domu czekać tego jutra i śnić o Jasiowym powrocie.

Ale na darmo się przewracała z boku na bok, więc skoro matka zachrapała, podniesła się cichuśko i przyokrywszy się w zapaskę siadła pod domem czekać snu albo świtania.

W chałupie Borynów, za stawem, świeciło się jeszcze po jednej stronie i niekiedy szły stamtąd sciszone odgłosy rozmów.

Wpatrzyła się zrazu w drżące na wodzie odblaski światła i zapomniała o wszystkim grążąc się w mgławych i rozmigotanych dumaniach, co ją oprzedły kiej pajęczyny i wraz poniesły w jakiś cichy podwieczór, sczerwieniony od zór, we wszystek świat nieukojonej tesknicy.

Księżyc już był zaszedł, płowy mrok obtulał pola, gwiazdy świeciły wysoko i niekiedy spadała któraś z taką chyzością i tak gdzieś strasznie daleko, jaże dech w piersiach zapierało i mróz przechodził kości; niekiedy nagrzany leciuński powiew muskał pieściwie kieby te umiłowane ręce, a czasem z pól podnosił się upalny, rozpachniony wzduch i przejmował serce, jaże się prężyła rozwierając ramiona. To siedziała w dumaniu jeno wszystka i w czuciu niewypowiedzianej słodkości, jak pęd, którym się pręży i wzbiera w sobie... a noc stąpała przez nią cicho i ostrożnie, jakby nie chcąc ploszyć człowieczego szczęścia.

U Borynów cięgiem się świeciło i na drodze stróżował czujnie Witek, by ktoś nieproszony nie pod słuchał, gdyż zeszli się na cichą, przyjacielską naradę przed jutrzejszym zebraniem w kancelarii, na które wzywał wójt wszystkich gospodarzy lipeckich.

W izbie było ciemnawo, jakiś ogarek słabo się ćmił na okapie, że jeno niektóre głowy można było rozecznać w gęstwie, zeszło się bowiem ze dwudziestu chłopa, wszyscy, którzy trzymali z Antkiem i Grzelą:

– Rocho, siedzący kajś w mroku, tłumaczył szeroko, co by to wyszło la wsi, jeżeli się zgodzą na postawienie szkoły w Lipcach; a potem Grzela nauczał każdego z osobna, co ma powiedzieć naczelnikowi i jak głosować.

Długo w noc radzili, boć nie obeszło się bez kłótni a sprzedwieństw, ale w końcu zgodzili się na jedno i nim zaświtało, rozeszli się śpiesznie, gdyż nazajutrz trza było dość wcześnie wyruszać.

Tylko Jagusia została jeszcze na przyźbie, jakby już do cna zagubiona w dumaniach i nocy, siedziała ślepa i głucha na wszystko, szepiąc jeno niekiedy niby te gorące słowa nieskończonego pacierza:

– Przyjedzie, przyjedzie!

I kloniła się bezwolnie, jakby nad jutrem, jakby chcąc dojrzeć, co la niej niesie ten świt szarzejacy nad ziemią, z lękiem a radością dając się temu, co miało się stać.

Rozdział 44

Przypołudnie dochodziło, skwar czynił się coraz większy i naród już się wszystek zgromadził przed kancelarią, a naczelnika jeszcze nie było. Pisarz raz po raz wychodził na próg i przysłoniwszy dłonią oczy wzierał na szeroką drogę, obsadzoną pokrywionymi wierzbami, ale tam się jeno lśniły kałuże, ostałe po wczorajszej ulewie, toczył się z wolna jakiś zapóźniony wóz i kajś niekaj między drzewami zabielała chłopska kapota.

Gromada czekała cierpliwie, a tylko jeden wójt latał kiej oparzony, wyglądał na drogę i coraz głośniej przynaglał chłopów zasypujących wyrwy i doły na placu przed kancelarią.

- Prędzej, chłopcy! Laboga, żeby jeno zdążyć, nim nadjedzie.
- A nie popuśćcie jeno ze strachu – ozwał się z kupy jakiś głos.
- Ruchajta się, ludzie! Ja tu po urzędzie, nie pora na przekpinki.
- Wójcie, a to jeno Boga się bójcie – zaśmiała się któryś z rzepeckich.
- A któryen jeszcze pysk wywrze, do kozy każe wsadzić – zakrzyczał srogo wójt i polecał wyjrzeć ze smętarza, że to leżała na wzgórku, do którego szczytem była przywarta kancelaria.

Wielgachne, prawieczne drzewa wynosiły się nad nią, kościelna wieża szarpała skroś gałęzi, zaś czarne ramiona krzyżów wychylały się spoza kamennego ogrodzenia na dachy i drogę wiodącą przez wieś.

Wójt nie wypatrzywszy niczego postawił przy ludziach jednego ze sołtyków, a sam wszedł do kancelarii, kaj cięgiem ktoś wchodził i wychodził, że to pisarz co trochę wywoływał któregoś z gospodarzy, z cicha przypominając zaledwie podatki, nie zapłaconą składkę na sąd albo jeszcze i coś lepszego Juści, co ta nikomu nie szły w smak takie wypominki, ale słuchali wzdychający, bo cóż było robić teraz na ciężkim przednówku? Mogli to płacić, kiej niejednemu już i na sól nie starczyło, to mu się jeno w pas kłaniali, jaki taki nawet go w rękę całował, zaś poniektóry i tę ostatnią złotowczynę w nadstawioną garść wtykał, a wszystkie jednak skamlały o poczekanie do żniw lub do najbliższego jarmarku.

Z pisarza chytra była sztuka i przemądrzała, łupiła też naród ze skóry, jaże trzeszczało, niby to wszystko obiecywała, a kogo strachała strażnikami, komu bakę w oczy świecił, z kim był za pan brat, a od każdego cosik wycyganił, to owsa mu zbrakło, to potrza było młodych gąsek la naczelnika, to przymawiał się o słomę

na powrósła, że radzi nieradzi przyobiecali, co jeno chciał, on zaś na odchodnym brał co znajomszych na stronę i radził im niby to z przyjacielstwa:

– A uchwalcie na szkołę, bo jak się będziecie sprzeczali, to naczelnik może się rozgniewać i gotów wam jeszcze popsuć zgodę z dziedzicem o las – przestrze- gał lipieckich ludzi.

– Jakże to, zgodę robim z dobrej woli! – zdumiał się Płoszka.

– Prawda, ale nie wiecie to: pan z panem zna się, a chłopu zasię.

Płoszka odszedł wielce sfrasowany, pisarz zaś dalej wywoływał ludzi, a coraz to z drugich wsi, każdego strasząc czym innym, a do jednego niewoląc, że w mig się o tym rozniesło między gromadą.

A niemała kupa żebrała się narodu, zeszło się bowiem przeszło dwieście chłopa, którzy zrazu stojali wsiami, swojaki przy swojakach, że łacno rozeznał, które są z Lipiec, które z Modlicy, a które z Przyłęka lub z Rzepeku, bo każda wieś znaczyła się jenszymi ubierami, ale skoro się jeno rozeszło, jako trzeba głosować na szkołę, gdyż tak chce sam naczelnik, jeśli się mieszać, przechodzić z kupy do kupy i stowarzyszać wedle upodoby, że tylko jedna rzepecka szlachta trzymała się z osobna, zadzierzyście a hardo spozierając na chłopów, choć to biedota była taka, że jak się z nich prześmiewali, trzech wypadało na jeden krowi ogon reszta zaś narodu, splątana kiej grochowiny, poroztrząsała się po placu, sporo chroniło się w cieniu smętarza i przywozach.

Główne cisnęły się pod wielką karczmę, stojącą naprzeciw kancelaru w kępie drzew jakoby w tym gaju cienistym, tam się najskwapiniej ciążbiąc, bo chociaż chłodnawy wiater niezgorzej kolebał polami, spieka jednak podnosiła się okruteczna, dogrzewało, że już niejeden ledwie zipiął i w piwie szedł szukać ochłody. Bez to i karczma była przepeliona, i pod drzewami stali kupami gwarząc z cicha i deliberując nadową nowiną, wraz leż dając pilne baczenie na kancelarię i na pisarzowe mieszkanie po drugiej stronie domu, kaj rwetes i krętanina były coraz większe.

Od czasu do czasu pisarzowa wytykała oknem spańską gębę i krzyczała:

– Śpiesz się, Magda! A żebyś kulasy połamała, tłumoku jeden!

Dziewka przelatywała co trochę przez pokoje, jaże dudniało i brzęczały szyby, jakieś dziecko jeło się wydzierać wniewoglosy, kajś za domem gdakały wystraszone kury, a zbijany stójka jął ganiać kurczatka rozpierzchające po zbożach i drodze.

– Widzi mi się, co będą ugaszczali naczelnika – rzekł któryś.

– Pono wczoraj pisarz przywiózł cały półkoszek napitków.

– Schlają się jak loni.

– Abo to nie mogą, mało to im naród składa podatków, a przecież nikto im na ręce nie patrzy – wyrzekł Mateusz, ale ktosik zakrzyczał:

– Cichońta, strażniki ano przyszły.

– Jak wilki się włóczę, że ni pomiarować, kiedy i których.

Przycichli jednak trwoźnie, gdyż strażnicy zasiedli pod kancelarią, otoczeni przez kopę ludzi, między którymi był wójt, młynarz, a nieco z dala kręcił się kowal pilnie nasłuchujący.

– Młynarz się łasi kieby ten głodny pies!
 – Bo go się boją, ten mu najmilejszy!
 – Kiej są strażniki, to naczelnika ino patrzeć! – zawała Grzela, wójtów brat, i odszedł na stronę, kaj stał Antek, Mateusz, Kłab i Stacho Płoszka, po-redziwszy ze sobą, rozeszli się między ludzi prawiąc im cosik a przekładając coś ważnego, że słuchali w wielkiej cichości, tylko niekiedy co tam ktoś westchnął, podrapał się frasobliwie albo strzygnął ślepami, ku strażnikom kupiąc się zarazem coraz ciaśniej.

Antek, wsparty plecami o węgiel karczmy, gadał krótko, mocno i jakoby przykazując, zaś w drugiej kupie pod drzewami Mateusz prawił z przekpinkami, jaże ośmiał się niejeden, a w trzeciej gromadzie przy smętarzu Grzela przemawiał tak mądrze jakoby z otwartej książki czytał, że ciężko było wyrozumieć.

A wszyscy trzej przyniewalali do jednego: aby nie słuchać naczelnika nitych, które z urzędami zawdy trzymają, i szkoły nie uchwalać.

Naród przysłuchiwał się w skupieniu kolebiąc się to w tę, to w drugą stronę, właśnie jako ten bór, kiej zamietliwy wiater powieje.

Nikto głosu nie zabierał, kiwali jeno przytakując głowami, gdyż najgłupszy rozumiał, jako z nowej szkoły tyla jeno będzie pociechy; co każą na nią płacić nowe podatki, a do tego nikomu się nie śpieszyło.

Niepokój jednak ogarniał gromadę, przestępowali z nogi na nogę, jeśli chrząkać a pokasływać, a nikt jeszcze nie wiedział, co począć.

Prawda, mądrze prawił Grzela, prosto do serca trafiał Antek, ale i strach było się przeciw naczelnikowi a zadzierać z urzędami.

Jeden oglądał się na drugiego, każdy się głowił z osobna, zaś wszystkie obzierali się na bogatszych, ale młynarz i co najpierwsi z drugich wsi trzymali się jakoś na uboczu, stojąc jakby z rozmysłem na oczach strażników i pisarza.

Podszedł do nich Antek z przełożeniem, ale młynarz odburknął:

– Kto ma rozum, ten sam wie, jak ma głosować – i odwrócił się do kowala, który przyśniarczał wszystkim, ale kręcił się niespokojnie między gromadą przewąchując, co się święci, a do pisarza zachodził, z młynarzem pogadywał; Grzelę częstował tytuniem i tak się taił ze swoimi zamysłami, że do końca nie było wiadomo, za kim trzyma.

Ale większość już się skłaniała głosować przeciw szkole, rozsypali się po placu i nie bacząc na przypołudniowy skwar poredzali coraz gwarniej i hardziej, gdy pisarz zawała przez okno:

– A pójdź no tu który!

Nikt się jednak nie poruszył, jakby nie dosłyszał.

– Niech no który skoczy do dworu po ryby, mieli rano jeszcze przysłać, a jakoś nie przesyłają! Tylko przedzej! – grzmiał rozkazując.

– Nie przyszlim tu na posługi – ozwał się jakiś hardy głos.

– Niech sam leci, żał mu przetrząsnąć kałduna – zaśmiał się któryś, że to pisarz miał brzuchko kiej bęben.

Pisarz jeno zaklął, a po chwili wyszedł wójt od podwórza, przebrał się za

karczmę i pognał tyłami wsi ku dworowi.

– Dzieci pani pisarzowej przewinął i obtarł, to się ździebko przewietrzy.

– Juści, pani pisarzowa nie lubi takich fetorów na pokojach.

– Pokrótko to i porcenele wynosić mu każdą – przekpiwali.

– Hale, że to dziedzica jeszcze nie widać – dziwował się któryś, ale na to rzekł kowal z chytrym prześmiechem:

– Niegłupi się pokazywać!

Spojrzeli na niego pytającym.

– Juści, kto mu każe zadzierać z naczelnikiem, a przecież za szkołą głosować nie będzie, mało by to musiał płacie na nią! Mądrala!

– Ale ty, Michał, z nami trzymasz, co? – przytarł go natarczywie Mateusz.

Kowal skrucił się kiej przydeptana glista i odmruknąwszy cosik jął się przeciskać do młynarza, który przystąpił do chłopów i mówił do starego Płoszki głośno, by i drugie słyszały:

– A ja wam radzę, głosujcie, jak chcą urzędy. Szkoła potrzebna i żeby była najgorsza, to będzie lepsza od żadnej. A o jakiej zamysłacie, nie dadzą. Trudno, głową muru nie przebodzie. Nie zechcecie uchwalić, to i bez waszego przyzwolenia postawię.

– Jak nie damy pieniędzy, to za cóż postawię? – ozwał się któryś z kupą.

– Głupi! Sami wezmą, a nie dasz z dobrej woli, to ci ostatnią krowę sprzedadzą i jeszcze do kozy pójdziesz za opór! Rozumiesz! To nie z dziedzicem sprawia – zwrócił się do Lipczaków – z naczelnikiem nie ma żartów. Mówię wam, róbcie, co każą, i dziękujcie Bogu, że nie jest gorzej.

Przytwardzali mu tak samo myślące, zaś stary Płoszka po długim rozważaniu wyrzekł niespodzianie:

– Prawdę mówicie, a Rocho naród zbałamucił i do zguby popycha.

A na to wystąpił jakiś gospodarz z Przyłęka i powiedział głośno:

– Bo Rocho z panami trzyma i latego podjudza przeciw urzędom!

Zakrzyczeli go ze wszystkich stron, ale chłop się nie ulęknął i skoro się jeno przyciszyło, znowu głos podniósł.

– A głupie mu pomagają! rzekłem! – potoczył mądrymi oczami – a komu to nie w smak, niech stanie, to mu w oczy przywtórzę, głupie! Bo nie wiedzą, iż zawdy tak było, że panowie się buntują, naród judzą, do nieszczęścia prowadzą, ale jak przyjdzie za to płacić, to kto płaci? chłopi! A jak wam kozaków po wsiach zakwaterują, to kto będzie brał baty? kto będzie cierpiał? kogo do kreminału powleką? A jeno was, chłopów! Panowie się za wami nie upomną, nie, wyprą się wszystkiego kiej judasze i jeszcze starszyznę będą ugaszczali po dworach.

– Bo co im ta naród znaczy, tyla, żeby za nich gnaty wyciągał.

– A żeby mogli, to by jutro wrócili pańszczyznę! – podniesły się wołania.

– Grzela powieda – zaczął znowu – niech uczą po naszemu, a nie chcą, to nie uchwalać szkoły, nie dawać ani grosza, przeciwić się, a juści, tylko parobkowi łacno krzyknąć na gospodarza: robił nie będę, całuj me gdzieś, i uciec przed skarciением. Ale naród nie ucieknie i za bunt kije wziąć weźmie, bo nikto drugi pleców za niego nie podstawi... To wama mówię, taniej wam wypadnie postawić

szkołę niżli przeciwić się urzędom. A że po naszemu nie nauczają, prawda, ale i tak na Rusków nas nie przerobią, boć żaden pacierza ni między sobą nie będzie mówił inaczej, a jeno jak go matka nauczyła! Zaś na ostatku to wam jeszcze rzeknę: swoją ano stronę trzymajmy! A drą się między sobą panowie, nie nasza sprawa, niech się ta kłyźnią i zagryzają, takie nam braty jedne i drugie, że niechta ich morówka nie minie.

Zwarli się kole niego gęstwą i zakrzyczeli kiej na wściekłego psa, na próżno młynarz brał go w obronę, na próżno i poniekąd za nim się ujmowały. Grzelowe stronniki już mu zaczęły pięściami wytrząchać, że może by i do czego gorszego doszło, ale stary Pryczek zakrzyczał:

– Strażniki słuchają!

Przycichło nagle, a stary wystąpił i jał prawie gniewnie:

– Świętą prawdę powiedział, swojego dobra patrzmy! Cichońta, hale, powiedziałeś swoje, to daj i drugiemu rzec swoje! Wydzierają się i myślą, co największe głowacze! Juści, żeby jeno w krzyku był rozum, to bele pyskacz miałby go więcej niżli sam proboszcz! Przesmiewajta się, juchy, a ja wam rzeknę, jak było pod te roki, kiej się to panowie buntowały; dobrze baczę, jak nas tumanili a przysięgały, że jak Polska będzie, to i wolę nam dadzą, i gronta z lasami, i wszystko! Obiecywały, mówily, a kto drugi dał, co tera mamy, i jeszczek musiał ich pokarać, co nie chciały w niczym ulżyć narodowi! Słuchajta panów, kiedyśta głupie, ale mnie na plewy nie weźmie, wiem ja, co znaczy ta ich Polska: że to jeno bat na nasze plecy, pańszczyzna i uciemiężenie! Jeszcze me...

– A dajże mu ta który w pysk, niech przestanie – wyrwał się jakiś głos.

– A tera – ciągnął dalej – ja taki sam pan jak inni, prawo swoje mam i nikt me palcem tknąć nie śmie! Tam mi Polska, kaj mi dobrze, kaj mam...

Przerwały mu szydliwe głosy, bijące ze wszystkich stron niby gradem:

– Świnia też pokwikuje z kuntentności, a chwali se chliw i pełne koryto!

– I za to przykarmianie dostanie pałą w łeb i nożem po gardzieli!

– W jarmarek sprał go strażnik, to powieda, że nikto go tknąć nie śmie.

– Plecie, a tyle miarkuje, co ten koński ogon!

– Sielny pan, ma wolę, juści, wszy go same niesą powolności!

– Rychtyk i wiechcie z butów tak samo by nauczały!

– Kury zmacać nie poredzi, a będzie tu występował! Gnojek jucha! Baran!

Stary zeżlił się srodze, ale jeno powiedział:

– Ścierwy! Już nawet siwych włosów nie poszanują!

– A to i każdą siwą kobyłę trza by uważać jeno za to, co siwa, hé?

Gruchnęły śmiechy i wraz zaczęli się odwracać podnosząc oczy na dach kancelarii, kaj wlazł stójka i chciwszy się komina patrzył w dal.

– Józek, a zamknij gębę, bo ci jeszcze co wleci! – krzyczeli z prześmiechem, gdyż całe stado gołębi kołoowało nad nim, ale on naraz zawrzeszczał:

– Jedzie! Jedzie! Już na skręcie z Przyłęku!

Gromada jęła się ściągać pod dom i zwierać coraz gęściej, cierpliwie spózierając na pustą jeszcze drogę.

Rychtyk i słońce przetoczyło się ździebko na bok, za kalenicę, że spod

okapu wysuwał się coraz większy cieśnina, w którym ustawili stół nakryty zieloną, z krzyżem w pośrodku. Rudy, puciołowy pomocnik wynosił papiery na stół i ciągiem cosik w nosie majstrował.

Pisarz jał się na gwałt przebierać w świąteczny ubier, a w całym domu znowu podniesły się wrzaski pisarzowej, brzęk talerzów, rumor przesuwanych sprzętów i bieganina, zaś w jakieś Zdrowaś zjawił się i wójt. Stanął w progu czerwony jak burak i spocony, ledwie zapiący, ale już w łańcuchu, i powłoklszy ślepiami po gromadzie zakrzyczał srogo:

- Cicho tam, ludzie, dyć to nie karczma!
- Pietrze, a chodźcie ino, cosik wama rzeknę! – zawała do niego Kłab.
- Hale, nie ma tu żadnego Pietra, a jeno urzędnik! – odburknął wyniośle.

Wzięli na ozory to powiedzenie, jaże się kałduny zatrzesły z uciechy, gdy naraz wójt zakrzyczał uroczyście:

- Rozstąpta się, ludzie! Naczelnik!

Jakoż powóz ukazał się na drodze i podskakując na wybojach zakręcił przed kancelarią.

Naczelnik podniósł rękę do czoła, chłopi pozdejmowali kapelusze, zaledwo milczenie, wójt z pisarzem przypadli wysadzać go z powozu, a strażnicy stanęli przy drzwiach wyprostowani kieby kije.

Naczelnik dał się wysadzić i rozebrać z białego obleczenia i odwróciwszy się powólką oczami po gromadzie, przyglądał żółtawą bródkę, nasrożył się, kiwnął głową i wszedł do mieszkania, kaj go zapraszał pisarz w pałak przygietły.

Powóz odjechał, chłopi znowu się zwarlioko stołu rozumiejąc, iż zaraz rozpocznie się zebranie, ale przeszło dobre Zdrowaś, przeszedł może i cały pacierz, a naczelnik się nie pokazywał, jeno z pisarzowych pokojów roznosiły się brzęki szkła, śmiechy i jakieś smaki wiercące w nozdrzach.

A że mierzyło się już czekanie i słońce przypiekało coraz barzej, to jakiś taki jał się chyłkiem przebierać ku karczmie, aż wójt zakrzyczał:

- Nie rozłazić się! A którego zbraknie, ten się zapisze do sztrafu...
- Juści, co się jeszczek wstrzymali klnąc jeno coraz siarczyściej a niecierpliwie spozierając na pisarzowe okna, bo ktoś je przymknął ze środka i zasłonił.
- Wstydzą się chlać na oczach!
- Lepiej, bo każdy jeno grdyką robi, a po próżnicy ślinkę łyka! – pogadywali.

Z aresztu, stojącego w rząd z kancelarią, wyrwał się żałosny i długim bek, a po chwili wylazł stójka ciągnąc na postronku sporego ciołka, który opierał się ze wszystkiej mocy, ale naraz grzmotnął go łemkem, jaże chłop rymnął na ziemię, zadarł ogona i pognał, ino się za nim zakurzyło.

- Łapaj złodzieja! Łapaj!
- A posyp mu soli na ogon, to się wróci!
- Jaki to zuchwały, uciekł z kozy i jeszczek ogon zadarł na pana wójta!

Dogadywali przekpiwając się ze stójki, który ganiał za ciołkiem i dopiero przy pomocy sołtysów napędził go w podwórze. A jeszczego nie odzippnęli, kiej wójt przykazał wziąć się do wymiatania aresztu i sam doglądał, pilił i niemało

pomagał bojąc się, bych się czasem nie zachciało tam zajrzeć naczelnikowi.

– Wójcie, a trza wykadzić, bych nie zwąchał, co to był za aresztant.

– Nie bójcie się, po gorzałce do cna straci wiater.

Rzuciął ktoś jakieś słowo kolące, jaże wójt błyskał ślepiami a zęby zacinał, ale w końcu zbrzydły im nawet przekpinki, a tak dokuczyło czekanie na słońcu i głód, że całą hurmą ruszyli pod drzewa, nie bacząc na wójtowe zakazy, któremu jeno Grzela powiedział:

– Hale, naród to pewnie pies, nie przyjdzie ci do nogi, choćbyś krzyczał do wieczora! – i rad, iż zeszli ze strażnikowych oczów, jał znowu kręcić się wśród ludzi przypominając każdemu z osobna, jak ma głosować.

– Jeno się nie bójta! – dodawał – prawo za nami! Co uchwalimy, będzie, a czego nie chce gromada, nikto ją do tego nie przymusi.

Ale nie zdążyli się jeszcze ludzie porozkładać w cieniach ni przegryźć co nie bądź, gdy sołtysi jeśli nawoływały, a wójt przyleciał z krzykiem:

– Naczelnik wychodzi! Chodźta przedzej! zaczynamy!

– Nawąchał się dobrego jadła, to go ponosi! Nama nie pilno! Niech pocze-ka!

Mamrotali gniewnie, zbierając się ociążale przed kancelarią.

Sołtysi stanęli na czele swoich wsi, zaś wójt zasiadł za stołem, mając obok pisarzowego pomocnika, który przedlubując w nosie gwizdał na gołębie, co zestrażane gwarem porwały się z dachu krążąc roztrzepotaną białą chmurą.

– Molczat! – zakrzyknął naraz jeden ze strażników przeżących się u progu.

Wszystkie oczy zwróciły się na drzwi, ale wyszedł z nich jeno pisarz z papierem w ręku i wcisnął się za stół.

Wójt zatrzasnął dzwonkiem i rzekł uroczyście:

– Zaczynamy, ludzie kochane! Cicho tam, Modliczaki! Pan sekretarz przeczyta niby o tej szkole! A słuchajta pilnie, bych každen wyrozumiał, o co idzie!

Pisarz założył okulary i zaczął czytać z wolna i wyraźnie.

Czytał już może z pacierz wśród zupełnej cichości, gdy ktosik wrzasnął:

– Kiej nie rozumiemy!

– Czytać po naszemu! Nie rozumiemy! – zerwały się mnogie głosy.

Strażnicy jeśli się pilnie rozglądać w gromadzie.

Pisarz się skrzywił, ale już czytał przekładając na polskie.

Zrobiło się cicho, słuchali w skupieniu, rozważając każde słowo i patrząc się w niego kieby w obraz.

Pisarz ciągnął powoli:

– ...jako przykazano postawić szkołę w Lipcach, któraby była i dla Modlicy, Przyłęka, Rzepeki i drugich pomniejszych wsi:

Potem długo wywodził, jaki to z tego będzie profit, jakie to dobrodziejstwo oświata, jak to urzędy jeno myślą dzień i noc, bych tylko narodowi przyjść z pomocą, bych go wspierać, oświecać i bronić przed złem. Zaś w końcu wyliczał, ile potrza na plac z polem, ile na sam budynek i na całe utrzymanie szkoły wraz z nauczycielem, i że na to wszystko trzeba będzie uchwalić dodatkowy podatek po dwadzieścia kopiejkę z morgi. Umilkł, przetarł okulary i rzekł jakby do siebie:

– Pan naczelnik powiedział, że jak dzisiaj uchwalicie, to pozwoli zacząć budowę jeszcze w tym roku, a na przyszłą jesień dzieci już pójdą do szkoły.

Skończył, ale nikt się nie odezwał, każden coś ważył w sobie, kuląc się jeno, jakby pod ciężarem nowego podatku, aż dopiero wójt się ożwał:

– Słyszeliście dobrze, co pan sekretarz przeczytał?

– Słyszę! Juścik, przecież nie głośim! – ozwali się tu i ówdzie.

– A który ma przeciw temu, niech wystąpi, a swoje rzeknie.

Jeli się traçać łokciami, wypychać naprzód, drapać, spozierać na sie i na starszych, lecz nikto nie miał śmiałości wyrywać się pierwszy.

– Kiej tak, uchwalmy przedko podatek i do domu! – zaproponował wójt.

– Więc cóż, wszyscy jednogłośnie zgadzacie się? – zapytał uroczyście pisarz.

– Nie! Nie chcemy! Nie! – wrzasnął Grzela i za nim kilkudziesięciu.

– Nie potraża nam takiej szkoły! Nie chcemy! Dosyć już mamy podatków!

Nie! – woiano już ze wszystkich stron, a coraz śmieej, głośniej i hardziej.

Na ten wrzask wyszedł naczelnik i stanął w progu, przycichli na jego widok, a on poskubał bródkę i rzekł wielce łaskawie:

– Jak się macie, gospodarze?

– Bóg zapłać! – odparli pierwsi z brzega kolebiąc się pod naporem gromady pchającej się naprzód, aby posłuchać naczelnika, który wspaniły futrynę jał cosik mówić po swojemu, ale mu się ciągiem odbekiwało.

Strażnicy skoczyli w naród i dalejże wołać:

– Szapki dołoż! szapki!

– Poszedł ścierwo i nie płacz się pod nogami! – zaklął ktoś na nich.

A naczelnik, choć prawił słodziuško, skończył nakazując i po polsku:

– Uchwalcie zaraz podatek, bo nie mam czasu.

I srogo patrzał w twarze, strach przejął niejednego, tłum się zakołysał, poszły trwożne i ściszone szepty.

– No co, głosujemy na szkołę? Mówcie, Płoszka! Jakże zrobim?... Kajże to Grzela? Przykazuje głosować: Głosujmy, ludzie, głosujmy!

Wrzało coraz głośniej; gdy Grzela wystąpił i powiedział śmiało:

– Na taką szkołę nie uchwalimy ani grosza.

– Nie uchwalimy! Nie chcemy! – wsparło go ze sto krzyków.

Naczelnik zmarszczył się groźnie.

Wójt struchlał, a pisarzowi jaże spadły z nosa okulary, jeno Grzela się nie strwożył, wparł w niego harde ślepie chcąc jeszcze cosik dodać, gdy stary Płoszka wystąpił i skłoniwszy się nisko zaczął pokornie:

– Dopraszam się łaski wielmożnego naczelnika, co rzeknę, jako to po swojemu miarkuję: szkołę juścić uchwalic uchwalim, ale widzi się nama, co za dużo złoty i groszy dziesięć z morgi. Czasy teraz ciężkie i o grosz trudno! To jeno chciałem rzec.

Naczelnik nie odpowiedział zatopiony w jakowychś dumaniach, że jeno kiej niekiej kiwnął głową jakby przytakując i oczy przecierał, więc ośmielony tym wójt siarczyście przemawiał za szkołą; po nim i jego kamraty parły do tego

samego, młynarz zaś pyskował najżarliwiej, nie zważając na ostre przycinki Grzelowych stronników, aż wreszcie zgniewany Grzela zawałał:

– Przelewamy jeno z pustego w prózne – i upatrzywszy sposobną porę przystąpił i śmiało spytał:

- A niby jaka to ma być ta nowa szkoła?
- Jak i wszystkie! – wyrzekł otwierając oczy.
- To my akuratnie takiej nie potrzebujemy!
- Na swoją uchwalim i pół rubla z morgi, a na inszą ni szelaga.
- Co nam taka szkoła, moje uczyły się bez trzy roki, a też ni be, ni me.
- Ciszej, ludzie, ciszej!
- Rozbrykały się barany, a wilk jeno patrzeć, jak skoczy na stado.
- Pyskacze juchy, nową biedę wypyskują la wszystkich.

Pokrzykiwali jeden przez drugiego, że uczynił się srogi gwar, každen bowiem dowodził swojego i przepierał drugich, rozgrzewali się coraz barzej, rozbili się na kupy i wszędzy zawrzały spory a kłótnie, zwłaszcza Grzelowe stronники pyskowały najgłośniej i najzawzięciej, powstając przeciw szkole. Na późno wójt, młynarz i gospodarze z drugich wsi przekładali, prosili, a nawet i strachali Bóg wie czym, większość srożyła się coraz zuchwalej, wygadując, co jeno komu ślina przyniesła.

Zaś naczelnik siedział, jakby nie słysząc niczego, szeptał cosik z pisarzem, dając się im wygadać do woli, a kiej mu się widziało, co mają już dosyć płonego szczekania, kazał zadzwonić wójtowi.

- Cicho tam! cicho! słuchać! – spokoili sołtysi.
- A nim się do cna przyciszyło, rozległ się jego głos rozkazujący:
 - Szkoła być musi, rozumiecie! Słuchać i robić, co wam każę!
 - Srogo przemówił, jeno co się nie ulękli, a Kłab chlasnął na odlew:
 - Nie przykazujem nikomu chodzić na łbie, to niechże i nama pozwolą się ruchać, jak komu wyrosły kulasy.
 - Zawrzyjcie gębę! Cicho, psiekrwie! – kłał wójt, na darmo dzwoniąc.
 - Co rzekłem, to przywtórzę, że w naszej szkole muszą się uczyć po naszemu.
 - Karpienko! Iwanow! – ryknął na strażników, stojących w pośrodku ciżby, ale chłopi w mig ich ścisnęli między sobą, a ktosik im szepnął:
 - Niech jeno który tknie kogo... nas tu ze trzystu... miarkujcie...
 - I wraz się rozstąpili czyniąc wolne przejście, a tłocząc się za nimi przed naczelnika z głuchą, rozjuszoną wrzawą, przysapując jeno, a klnąc i wytrząchając pięściami, zaś raz po raz ktoś wyrywał się z kupy z ozorem:
 - Každe stworzenie ma swój głos, a jeno nam przykazują mieć cudzy.
 - I cięgiem przykazy, a ty, chłopie, słuchaj, płać i czapką ziemię zamiataj.
 - Pokrótce to bez pozwoleństwa nie puszczą i za stodołę.
 - Kiej takie wielmożne, to niech przykażą świniom, bych zaśpiewały kiej skowronki! – huknął Antek, zatrzesły się śmiechy, a on wołał rozjuszony:
 - Albo niech im gęś zaryczy. Jak to zrobią, to uchwalim szkołę.
 - Kazą podatki, placim; kazą rekruta, dajem, ale wara od...

– Cichocie, Kłębie. Sam Najjaśniejszy Cysarz nadał ustawę i tam stoi kiej wól, co szkoły i sądy mają być po polsku! Tak przykazał sam Cysarz, to jego słuchać będziem! wrzeszczał Antek.

– Ty kto takoj? – spytał naczelnik wpierając w niego oczy.

Zadrżała, ale rzekł śmiało wskazując papiery, leżące na stole:

– Tam stoi napisane. Nie sroka me zgubiła – dodał zuchwale.

Naczelnik pogadał cosik z pisarzem, a ten pokrótce ogłosił: jako Antoni Boryna, pozostający pod śledztwem karnym, nie ma prawa brać udziału w zebraniu gminnym.

Antek poczerwieniał z gniewu, lecz nim się zebrał na słowo, naczelnik wrzasnął:

– Poszoł won! – i wskazał go oczami strażnikom.

– Nie uchwalajta, chłopcy! prawo za nami! nie bójta się niczego! – krzyknął zuchwale Antek.

I odszedł wolno ku wsi, spozierając na strażników kiej wilk na kondle, że ostawali coraz dalej.

Ale w gromadzie zagotowało się z nagła kieby w tym kotle, wszyscy naraz zaczęli prawić, krzyczeć i sprzeczać się zajadle, że już nie dosłyszał nikogo, a jeno pojedyncze słowa klatw, pogróz i przekpiwań latały nad głowami kiej kamieniem. Jakby ich zły opętał, tak się wydzierali zapalczystwie, a nikto nie poredził wyrozumieć, skąd to przyszło i laczego?

Spierali się o szkołę, o Antka, o wczorajszy deszcz, kto zesłoroczne szkoły przypominał sasiadowi, kto folgę jeno dawał wątrobie, kto zaś la samego sprzeciwu się kłyźnił, że powstał taki męt, taki wrzask i zamieszanie, co się już widziało, jako leda chwila wezmą się za łby i orzydla. Próbował spokoić Grzela, próbowali drugie, nie przemogli jednak opętania. Wójt dzwonił, jaże mu drętwiały kulasy, przywołując do porządku, i takoż na darmo. Kiej te rozjuszone indory skakały sobie do oczów, ślepe już i głuche na wszystko.

Dopiero któryś ze sołtysów jał walić kijem w pustą beczkę, stojącą pod okapem, jaże zahuczała kiej bęben, wtedy ludzie oprzytomnieli nieco, sciszając się nawzajem.

Naczelnik nie mogąc się doczekać cichości, zakrzyczał zgniewany:

– Cicho tam! Dosyć tej narady! Milczeć, kiedy ja mówię, i słuchać. Szkołę uchwalacie.

Ścichło, jakby makiem posiał, strach padł na wszystkie, mróz przeszedł kości, że stali jakby podrętwielni spozierając po sobie niemo i bezradnie, ani w myślach postały sprzeciwy, gdyż on stał groźnie, tocząc oczami po wylekłych twarzach.

Przysiadł znowu, a wójt, młynarz i drugie rzucili się między ludzi przyniewalać do posłuszeństwa i strachać.

– Głosować za szkołą, głosować.

– Może być źle. Słyszeliśta?

Pisarz tymczasem sprawdzał obecnych, że ci trochę ktoś odkrzykiwał:

– Jest! Jest!

Zaś po sprawdzeniu wójt włazł na stołek i zakomenderował:

– Kto za szkołą, niech przejdzie na prawą stronę i podniesie rękę.

Sporo przeszło, ale dużo więcej narodu ostało na miejscu, naczelnik się zmarszczył i przykazał, aby la sprawiedliwości głosowali imiennie.

Strąpił się tym Grzela, dobrze rozumiejąc, że skoro kaźden z osobna pojedzie głosować; to nie będzie śmiał się przeciwić.

Ale już nie było nijakiej zarady. Pomocnik zaczął wywoływać i kaźden szedł koleją, posobnie, a pisarz przy nazwisku znaczył kreskę, jeśli był za szkołą, lub robił krzyżyk, gdy się jej przeciwił.

Długo się wlekło, gdyż ludzi było chmara, lecz w końcu ogłosili:

– Dwieście głosów za szkołą, osiemdziesiąt przeciw.

Grzelowi podnieśli wrzask.

– Na nowo głosować! oszukali!

– Ja mówiłem: nie, a postawił mi kreskę! – wydzierał się któryś, a za nim wielu świarczyło to samo; zaś gorętsi jeli się skrzykiwać.

– Nie dać, podrzeć papiery, podrzeć!

Szczęściem, co dworski powóz zajeżdżała przed kancelarię, więc ludzie, chcąc nie chcąc, musieli się poodsuwać na boki, zaś naczelnik przeczytawszy list, jaki mu podał lokaj, oznajmił uroczyste:

– Tak, bardzo dobrze, szkoła w Lipcach będzie.

Juści, co nikto i pary z gęby nie puścił, stali kiej mur patrząc w niego spokojnie.

Podpisał jakieś papiery, wsiadł do powozu i ruszył.

Klaniali mu się pokorne, ani spojrzał na kogo, ni kiwnął głową, a pogadawszy jeszcze ze strażnikami, skręcił na boczną drogę ku modlickiemu dworowi.

Patrzyli za nim czas jakiś w milczeniu, aż któryś z Grzelowych rzekł:

– Jagニアtko, do rany go przyłoż, a nie spodziejesz się, jak udrze cię klami gorzej wilka i weźmie pod kopyta.

– A czymże by to głupich trzymali, jak nie pogrozą?

Grzela jeno westchnął, spojrzał po gromadzie i szepnął cicho:

– Przegralim dzisia, trudno, naród jeszcze nie wezwyczajony do oporu.

– Boja się bele czego, to i niełatwo się wezwyczai.

– Moiściewy, a jaki to człowiek, nawet prawo ma se za nic.

– Juści, przeciek prawo pisali la nas, a nie la siebie.

Jakiś chłop z Przyłęka podszedł skarżąc się przed Grzelą:

– Chciałem z wami, ale jak me prześwidrował ślepiami, tom języka zapomniał i pisarz zapisał, jak mu się spodobało.

– Tyla było oszukaństwa, że można by zaskarzyć uchwałę.

– Chodźta do karczmy. Niechta siarczyste zatłuką – zaklął Mateusz i odwróciwszy się do gromady zakrzyczał: – Wiecie, ludzie, czego wama naczelnik zapomniał powiedzieć? A tego, żeśta kundle i barany. I dobrze zapłacita za posłuch, ale niech was łupią ze skóry, kiejsta głupie.

Zaczęli się odcinać, ktoś nawet pysk wywarł na niego, lecz zmilkli, bo jakaś żydowska bryka przejeżdżała, w której siedział Jasio organistów.

Otoczyli go Lipczaki, a Grzela rozprowadził o wszystkim. Jasio wysuchał, pogadał o tym i owym i kazał jechać.

Wszyscy zaś poszli do karczmy i po drugim kieliszku Mateusz huknął:

- A ja wam powiem, że wszystkiemu winien wójt i młynarz.
- Prawda, najwięcej namawiali a straszyli – przyśniarczył Stacho Płoszka.
- A że naczelnik groził, to jakby wiedział już o Rochu – ktoś szeptał.
- Jak nie wie, to mu powiedzą. Znajdą się takie!
- Kaj strażniki? – zapytał Grzela niespokojnie.
- Poszli jakby w stronę Lipiec.

Grzela zakręcił się po karczmie i ani spostrzegli, jak się wyniósł i szedł ku wsi miedzami rozglądając się pilnie dokoła.

Rozdział 45

Antek obzierał się za gromadą kieby ten kot odpędzony od miski, a rozważył, czyby nie zatrzymać, lecz widząc następujących strażników powziął nagle jakąś myśl, bo wyłamał po drodze sporą gałąź i wsparłszy się o pół obstrugiwał, pasując do ręki a zważając na burków, którzy chociaż szli jak mogli najpowolniej, zrównali się z nim pokrótce.

- Kajże to pan starszy, na prześpiegi? – zagadał urągliwie.
- Po służbie, panie gospodarzu, a może nam w jedną stronę, co?
- Rad bym z duszy, ale widzi mi się, co nam kaj indziej drogi wypadną.

Rozejrzał się prędko, na drodze ni żywej duszy, jeno co kancelaria była jeszcze za blisko, więc ruszył z nimi trzymając się kole płota i pilnie bacząc, bych go z nagła nie obskoczyli.

Zmiarkował się starszy i dalej pogadywać z przyjacielstwa i srodze wyrzekać, jako od samego rana jeszcze nic nie miał w gębie.

– Naczelnikowi pisarz nie żałował, to pewniem i la pana starszego osta-wił jakie ochłapy. Na wsiach przeciek smaków nie postawią; cóż, kluski a kapusta nie la takich panów – przekpiwał z rozmysłem, jaże młodszy, sielny parob o rozlatanych ślepiach, cosik zamamrotał, ale starszy nie popuścił ni słowa.

Antek się jeno prześmiechał wyciągając coraz lepiej kulasy, że ledwie za nim nadążyli, nie bacząc już na wyboje ni kałuże wieś była pusta, jakby wymarła, i słońce tak doskwierało, że jeno niekiedy co ta ktoś wyjrzał za nimi lub kaj's w cieniach zabielały dziecińskie głowiny, a tylko jedne pieski przeprowadzały ich wiernie z niemałym jazzotem i docieraniem.

Starszy zakurzył papierosa i strzyknąwszy przezzęby jał się użalać, jak to on nie zazna nigdy spokojnej nocy ni dnia, bo ciegiem służba i służba.

- Pewnie, co niełacno tera wyciągnąć choćby co niebądź od chłopów...

Strażnik jeno zaklął sięgając jaże do maci, ale Antek, że mu się to już zmierzyły te kluczenia, ścisał mocniej kijaszek i rzekł całkiem zaczepnie:

– Prawdę powiem, a to z waszej służby tyla jeno jest profitu, co się po wsiach naszczekają pieski, a jaki taki zbędzie ostatniej złotówki.

I to jeszcze starszy ścierpiał, chociaż już pozieleniał ze złości, a za pałaszem macał, ale dopiero kiej doszli ostatniej chałupy, rzucił się z nagła na Antka i krzyknął kamratowi:

- Bierz go!

Źle się jednak wybrali, bo nim poredzili go przytrzymać odciepnął ich precz kiej kondle, uskoczył w bok pod chałupę, wyszczerzył zęby kiej wilk i trząchając kijem zawiązał przyduszonym, urywanym głosem:

– Idźcie swoją drogą... ze mną nie wygracie... nie dam się i czterem... a kły powybijam kiej psom. Czego chcecie ode mnie?... w niczym nie winowatym... A szukacie bitki, dobrze... zamówta se jeno przódzi podwody na swoje kości... A podejdź który i tknij me jeno, spróbuj! – zakrzyczał wygrażając kijem i gotów już choćby do zabijania.

Strażnicy stanęli kiej wryci, gdyż chłop był ogromny, rozwścieklony i kij jaże mu warczał w garściach, więc starszy widząc, że to nie przelewki, sprobował wszystko obrócić w żart.

– Ha! ha! sławno, a to się nam udała szutka! – i trzymając się za boki, niby to od śmiechu, zawiązał z powrotem, ale uszedłszy kilkanaście kroków pogroził mu pięścią i zgoła już inaczej zawiązał:

– My się jeszcze zobaczym, panie gospodarzu, i pogadamy.

– A niech cie ta przódzi zaraza spotka! – odkrzyknął na odlew. – Hale, strach go sparł, to się żartem wykręca, pogadam i ja z tobą, niech no cię jeno kaj zdąbię na osobności – mruczał bacząc, póki mu z oczów nie zeszli.

– Tamten poszczuł na mnie, głupi, myślał, co me wezmą kiej psy zająca. To za mój opór, juści, prawda mu nie w smak – rozmyślał i doszedłszy pod dworski ogród, kawał za wsią, przysiadł w cieniu, abych odpocząć nieco, gdyż trząsł się jeszcze cały i spotniał kiej mysz.

Przez drewniane ogrodzenie widniał biały dwór, stojący w wyniosłym zagaju modrzewi, powywierane okna czerniały kiej jamy, a na słupiastym ganku siedziało jakieś państwo i snadź przy jadle, bo służba ciegiem się kręciła kole nich, szczekały statki, a niekiedy długi, wesoły śmiech dochodził.

– Takim niezgorzej! Jedzą, piją i zarówno im wszystko – myślał dobierając się do chleba ze serem, jaki mu była Hanka wetknęła w kieszeń.

Pojadał wodząc oczami po wielgachnych lipach brzeżących drogę i całych we kwiatach i pszczelnym brziku, słodki, sprażony w słońcu zapach przejmował go lubością; kajś ze sadzawki zakwakała kaczka i rozchodziło się senne nukanie żab, z gąszczów trzęsły się cichuśkie pogłoski stworzeń przeróżnych, a na polach muzyka koników podnosiła się raz po raz i przycichała, ale po jakimś czasie jęło wszystko głuchnąć, jakby zalane słonecznym ukropem. Świat oniemiał, a co jeno było żywe, przytaiło się w cieniach przed pożogą, że tylko jedne jaskółki śmigały nieustannie.

Przypołudnie kipiało już takim warem, że oczy bolały od blasków i spieki, nawet cienie parzyły, ostatnie kałuże wyschły, a do tego od zbóż prawie dojrzałych i ze spieczonej ugorów pociągało niekiedy jakby z wywarego pieca.

Antek wytchnąwszy galancie ruszył raźno ku lasom niedalekim, ale skoro się wysunął z cieniów na drogę zatopioną w słońcu, jaże go ciarki przeszły, i już szedł jakby przez wrzące, białawe płomienie. Zewłokł kapotę, lecz i tak koszula mu przywierała do spotniałych boków niby rozpalona blacha, zezuł i buciary, grzędząc w piasku jakby w tym gorącym popiele.

Pokręcone brzezinki stojące kaj niekaj nie dawały jeszcze cienia, żyta chyliły nad drogą ciężarne kłosy i poślepłe w żarach kwiaty zwisały pomdłałe.

Upalna cichość leżała w powietrzu, a nikaj nie dojrzał człowieka ni ptaka, ni żadnego stworzenia i nikaj nie zadrgał listek ni trawka choćby najmarniejsza, jakby w oną godzinę Południca zwaliła się na świat i wysysała spieczoneymi wargami wszystką moc ze ziemi omgląej.

Antek szedł coraz wolniej, rozmyślając o zebraniu, że raz w raz porywały go złośćce, to śmiech spierał, to przejmowało zniechęcenie.

– I poradź co z takiem! Bele strażnika się ułekną... jakby im przykazali posłuchać naczelnikowego buta, to by go i słuchali. Barany, juchy, barany! – myślał z politowaniem i złością. – Prawda, że każdemu źle, každen wieje się kieby nadeptany piskorz i každen ledwie już z biedy zipie, to gdzie im się ta kłopotać o takie sprawy. Naród ciemny i zabiedzony, to nawet i nie miarkuje, co mu potrza – zafrasował się wielce za wszystkich i serdecznie zatroskał.

– Człowiek to jak świnia, niełacno mu ryja unieść do słońca.

Głowił się i wzduchał, a tyla mu jeno przyszło z tych rozważań i turbacji, że poczuł, jako i jemu jest źle, a może nawet gorzej niżli drugim.

– Bo jeno tym dobrze, które o niczym nie mają pomyślenia!

Machnął ręką i szedł tak srodze zadeliberowany, że omal nie wlazł na Żyda szmaciarza, siedzącego pod zbożem.

– Ustaliście, juści, taki gorąc – ozwał się pierwszy przystając nieco.

– To jest piec, to jest boskie skaranie, a nie gorąc – wybuchnął Żyd i powstawszy, założył szleje na stary, przygarbiony kark, przypiął się do taczkki niby pijawka, pchając ją przed sobą z niezmiernym wysiłkiem, gdyż była naładowana workami galganów i drewnianymi pudłami, a na nich stał jeszcze kosz jaj i klatka z kurczetami, zaś w dodatku droga była piaszczysta i srogi upał, to chociaż się wydzierał ze sił do ostatka i szarpał, a co trochę musiał odpoczywać.

– Nuchim; ty się spóźnisz na szabes! – upominał się płaczliwie. – Nuchim, ty pchaj, ty jesteś mocny jak kuń! – mamrotał zachętnie. – Nuchim, nu, raz... dwa... trzy... – i rzucał się na taczkę z krzykiem rozpaczny, pchał ją kilkanaście kroków i znowu stawał.

Antek skinął mu głową i przeszedł, ale Żyd zawołał błagalnie:

– Pomóżcie, panie gospodarzu, dobrze zapłacie, już nie mogę, już całkiem nie mogę – opadł na taczkę, blady kiej trup i ledwie dyszący.

Antek zawrócił bez słowa, zwalił na taczkę kapotę i buty, ujął je krzepko i pchał tak wartko, jaże koło zapiszczało i kurz się podniósł. Żyd dreptał pobok łapiąc powietrze zadyszaną piersią i gadał zachętnie:

– Tylko do lasu, tam dobra droga, już niedaleko, dam wam całą dziesiątkę.

– Wsadź se ją w nos! Głupi, stoję to o twoją dziesiątkę! No, jak to te Żydy myślą, że wszystko na świecie jeno za pieniadze.

– Nie gniewajcie się, to ja dam śliczne kuraski la dzieci, nie? to może nici, igły, jakie wstążki? Nie! Może być bułki, karmelki, obarczanki albo jeszcze co? Ja mam wszystko. A może pan gospodarz kupi paczkę tytuniu? A może dać kieliszek fajnej gorzałki? Ja mam dla siebie, ale po znajomości. Na moje

sumienie, tylko po znajomości!

Zakasłał się, jaże mu ślepie na wierzch wylazły, a kiej Antek zwolnił nieco kroku, chycił się taczkę i włókł się oglądając nań łyzawie.

- Będzie dobry urodzaj, żyto już spadło – zaczął z innej beczki.
- A jak nie urodzi, też mniej płacą. Zawdy na strate gospodarzom.
- Piękny czas dał Pan Bóg, ziarno już suche – kruszył kłosy i pojadał.
- Juści, tak se folguje Pan Jezus, co już jęczmiona przepadły.

Pogadywali z wolna o tym i owym, aż zeszło na zebranie, o którym Żyd wiedział, bo rzekł rozglądając się trwoźliwie dokoła:

- Wiecie, jeszcze zimą naczelnik zrobił kontrakt z jednym majstrem na postawienie szkoły w Lipcach. Mój zieć im faktorował.
- Jeszcze zimą? Przed uchwałą? Co wy też powiadacie?
- Może się miał pytać o pozwolenie? Czy to on nie dziedzic na swój powiat?

Antektał rozpytywać, gdyż Żyd wiedział różne ciekawe rzeczy i rad odpowiadał, zaś w końcu rzekł pobłaźliwie:

- Tak musi być. Gospodarz żyje z tej ziemie, kupiec z handlu, dziedzic z folwarku; ksiądz z parafii, a urzędnik ze wszystkich. Tak musi być i tak jest dobrze, bo każdy potrzebuje trochę żyć. Czy nieprawda?
- Widzi mi się, co nie o to idzie, aby jeden drugiego łupił ze skóry, a jeno, bych každen żył sprawiedliwie, jak Pan Bóg przykazał.
- Co na to poradzić? każdy żyje, jak może.
- Ja wiem, że każdy sobie rzepkę skrobie, ale i bez to jest źle.

Żyd jeno głową pokiwał, ale swoje myślał.

Doszli właśnie lasu i twardszej drogi, Antek odstawił taczkę, kupił za całą złotówkę cukerków la dzieci, a kiej mu Żydtał dziękować, burknął:

- Głupiś, pomogłem ci, bo mi się tak spodobało.

Ruszył ostro ku Lipcom, błogi chłód go ogarnął, rozłożyste drzewa tak przysłaniały drogę, że jeno środkiem widniał pas nieba, zaś po ziemi skrzyła się rozmigotana rzeka słońca. Bór był stary i wyniosły, dęby, sosny i brzozy tłoczyły się gęstą, pomieszaną ciżbą, a dołem tuliły się do grubachnych pni drobny naród leszczyn, osik, jałowców i grabów, zaś miejscami świerkowe zagaje rozpychały się hardo, pnąc się chciwie ku słońcu.

Na drodze jeszcze gęsto polysiwały kałuże po wczorajszej burzy i wałały się połamane wierzchoły i gałęzie, a kaj niekaj smukła drzewina, wyrwana z korzeniami zalegała w poprzek kiej trup. Cichuśko było, rzeźwo i mroczno, pachniało pleśnią a grzybem, drzewa stojąły bez ruchu jakby zapatrzone w niebo, a przez zwarte korony jeno gdzieniegdzie przedzierało się słońce, pełzając niby te złociste pajęki po mchach, po czerwonych jagódkach, rozsypanych jak stężełe krople krwi, po trawach bladych.

Antka tak rozebrał chłód i głęboki spokój lasu, że przysiadłszy kajś pod drzewem zadrzemał się niechcący. Przebudził go dopiero koński tupot i parskańie, a dojrzały dziedzica jadącego konno podszedł do niego. Przywitali się zwyczajnie, po sąsiedzku.

- Ależ to piecze, co? – zagadał dziedzic głasząc niespokojną klacz
- A dopieka, za jaki tydzień trza będzie wychodzić z kosą.
- Na Modlickiem kładą już żyto aż miło.
- Tam piachy, ale latoś wszędzy żniwa rychlejsze.

Dziedzic zapytał go o zebranie w kancelarii, a usłyszawszy wszystko, jak się odbywało, jaże oczy szeroko otworzył ze zdumienia.

- I wyście się tak głośno, otwarcie o polską szkołę upominali?
- Rzekłem, przecież nie robię z gęby cholewy.
- A żeście się to ważyli z tym wystąpić przy naczelniku, no, no!
- W ustawie stoi o tym jak wól, to prawo miałem.
- Ale skąd wam przyszło do głowy upominać się o polską szkołę?
- Skąd! Przecieśma Polaki, a nie Niemcy czy to jakieś drugie.
- Któź to was tak namówił? – pytał ciszej pochylając się ku niemu.
- Dzieci też i bez nauczyciela przychodzą do rozumu – odrzekł wykrętnie.
- Widzę, że Roch nie na próżno kręci się po wsiach – ciągnął tak samo.
- A wspóln z panowym stryjaszkiem, jak mogą, tak naród nauczają.

Wtrącił z naciskiem, patrząc mu szybko w oczy, dziedzic zakrącił się jakoś niespokojnie, zagadując o czym innym, ale Antek z rozmysłem wracał do tej sprawy i do różnych chłopskich bolączek, wyrzekając ciegiem na ciemnotę i opuszczenie, w jakim naród żyje.

– A bo nikogo nie słuchają! Wiem przecież, jak księża pracują nad nimi, jak nawołują do pracy, ale to wszystko groch na ścianę.

– Hale, kazaniem tyle pomoże co umarłemu kadzidłem.
– Więc czymże? Zmądrzałeś, widzę, w kryminale – rzucił z przekąsem, aż Antek poczerwieniał, łyknął ślepiami, ale odrzekł spokojnie:

- A zmądrzałem, bo wiem, że wszystkiemu złemu winni panowie.
- Duby smalone pleciesz, a cóż ci to zlego zrobili?
- A to, że za polskich czasów tyle jeno dbali o naród, żeby go batem popędzić i ciemiężyć, a sami se tak balowali, jaże i przebalowali cały naród, że tera wszystko trza zaczynać od początku, na nowo.

Dziedzic, że to był przedki, ozgniewał się i krzyknął:

– A wara ci, chamie jeden, do tego, co panowie robili, pilnuj lepiej gnoju i wideł, rozumiesz! A język trzymaj za zębami, by ci go nie przycięli!

Świsnął szpicrutą i pognał, jaże w klaczy zagrała wątroba.

Antek zaś poszedł w swoją stronę, a również zły i wzburzony.

– Psie nasienie! – mamrotał gniewnie. – Jaśnie pany, psiekrewie! Jak mu było potrza chłopskiej łaski, to z każdym się bratał. Ścierwo! Sam niewart i wszy pieczonej, a drugich przezywa od chamów! – srożył się kopiąc ze złości muchary stojące mu na drodze.

Już wychodził z lasu na topolową, gdy naraz posłyszał jakby znajome głosy, rozejrzał się uważnie: pod krzyżem tuliła się w cieniu brzózek jakaś bryka zakurzona, zaś na kraju boru stał Jasio organistów z Jagusią.

Przetanął oczy, całkiem pewny, jako mu się przywidziało, ale nie, stojali zaledwie o kilkanaście kroków od niego, zapatrzeni w siebie i dziwnie roześmiani.

Zdziwił się niemało nastawiając przy tym uszy, ale chociaż słyszał głosy, nie mógł jednak złożyć i wymiarkować ani jednego słowa.

– Wracała z boru, on jechał i spotkali się – pomyślał, ale w tym oczymgnieniu ukąsiło go cosik w serce, sposepniał i głuche, kolące podejrzenie zatargało kajś we wątpiach.

– Nic drugiego, jeno się zmówili! – lecz dojrzawszy Jasiowe księże obleczenie i jego twarz taką jakąś świętą, uspokoił się odetchnąwszy z niezmierną ulgą, nie poredził se jeno wyrozumieć Jagusi, dlaczego się tak była wystroila do boru? i czemu tak modrzały jej ślepie roziskrzone? czemu jej tak latały czerwone wargi, a było od niej taką radością? Obiegał ją wilczymi, głodnymi ślepiami, gdy wypinając się naprzód wzdętymi piersiami podawała króbkę, z której Jasio wybierał jagody, sam jadł i jej wtykał do ust...

– Prawie ksiądz, a chce mu się zabawiać kiej dzieciak – szepnął z politowaniem i wartko ruszył ku domowi miarkując sobie po słońcu, jako musiało już być kole podwieczorka.

– Póki nie tknę tej zadry, póty i nie boli! – myślał o Jagusi. – A jak to w niego łakomie patrzała; dziw go nie zjadła. A niechta, a niechta...

Próżno się jednak otrząchał, zadra i tak dolegała mu do żywego.

– A ode mnie to uciekaj kieby od tej zarazy. Juści, nowe sitko na kołek, szczęściem, co z Jasiem nic nie wskóra – rozjatrzał się coraz barzej – poniektóra to jak suka, poleci za każdym, kto zagwizda.

Leciał przedko, ale nie poredził zgubić tych gorzkich wspominków, jacyś ludzie go wymijali, ani spostrzegł kogo; uspokoił się dopiero pod wsią, gdyż dojrzał organiścinę siedzącą nad rowem z pończochą w ręku, najmłodszy tarzał się przed nią w piasku, a stadko podskubanych gęsi szczypało trawę między topolami.

– Aż tutaj pani zawędrowała z gęsiami? – przystanął obcierając spotniałą twarz.

– Wyszłam naprzeciw Jasia, tylko go patrzeć, jak nadjedzie.

– Dyć ino co wyminąłem go pod lasem.

– Jasia! to już jedzie? – zakrzyczała zrywając się na nogi. – Pilusie, pilu, pilu a gdzie, szkodniki, a gdzie? – wrzasnęła, bo gęsi jakoś niespodzianie dopadły do żyta stojącego nad drogą i wzieny je zajadle młocić.

– Bryka stała pod figurą, zaś on rozmawiał se z jakąś kobietą.

– Pewnie spotkał znajomą i pogadają. To on tu zaraz nadjedzie. Poczciwa chłopczyna, on nawet obcego psa nie przepuści bez pogłaskania. A któryż to spotkał?

– Nie rozeznałem dobrze; ale zdało mi się, co Jagusię – a widząc, że stara skrzywiła się jakoś niechętnie, dorzucił ze znaczącym prześmiechem: – Nie rozeznałem, bo zeszli mi z oczów kajś w zagaje... pewnikiem przed gorącem...

– Święci Pańscy! co też wam w głowie, Jasio zadawałby się z taką...

– Taka dobra jak drugie, a może i lepsza! – rozgniewał się srodze.

Organicyna chybicie zaruchała drutami wpatrując się jakoś pilnie w pończochę. – A żeby ci ozór odjelo, pleciuchu jeden – myślała głęboko dotknięta –

Jasio miałby z taką dziewczą... prawie już ksiądz... – Ale się jej spominały różne księżowskie historie i ogarnął ją niepokój, poskrobała się drutem po głowie, postanawiając rozpytać się obszerniej, lecz Antka już nie było, natomiast na drodze od lasu podniósł się tuman kurzawy i toczył się ku niej coraz przedzej, a nie wyszło i Zdrowaś, już Jasio ściskał ją z całej mocy i skamlał serdecznie:

- Mamusiu kochana! Mamusiu!
- Święci Pańscy! Ady mnie udusisz! Puść, smoku, puść! – i kiedy puścił, sama wzięła go ściskać, całować a wodzić po nim rozkochanymi oczyma.
- A to cię wychudzili, kruszyno! Takiś blady, synaczku! Takiś mizerny!
- Rosoły na święconej wodzie nie pasają! – śmiała się pohuśtując brata, który jaże piszczał z radości.
- Nie bój się, już ja cię odpasę – szeptała gładząc go pieściwie po twarzy.
- To jedźmy, mamusiu, przedzej będziemy w domu
- A gęsi? Święci Pańscy, znowu w szkodzie! Skoczył wyganiać, gdyż się były dorwały żyta łuskając kłosy aż miło, potem brata usadził w bryce i zapędzając przed sobą gęsi szedł środkiem drogi rozpowiadając o podróży.
- Patrz no, jak się bęben umazał! – zauważała wskazując na małego.
- Dobrał się do moich jagód. Jedz, Stasiu, jedz! Spotkałem w lesie Jagusię, wracała z jagód i trochę mi usypała... – zrumienił się wstydliwie.
- Właśnie przed chwilą mówił mi Boryna, że was spotkał...
- Nie widziałem go, musiał gdzieś bokiem przechodzić.
- Moje dziecko, na wsi ludzie widzą przez ściany nawet i to, czego wcale nie było! – wyrzekła z naciskiem, spuszczając oczy na rozmigotane druty.
- Jasio jakby nie zrozumiał, gdyż dojrzawszy stado gołębi lecące nisko nad zbożami, śmignął za nimi kamieniem i zawałał wesoło:
 - Zaraz poznać po wypasionych brzuchach, że to proboszczowskie...
 - Cicho, Jasiu, jeszcze kto usłyszy! – skarciła go łagodnie, rozmarzając się myśleniem, jak to on zostanie kiedyś proboszczem, a ona usiądzie przy nim na stare lata dożywać dni swoich w spokoju i szczęliwości.
 - A kiedyż to Felek przyjedzie na wakacje?
 - To mama nie wie, że go aresztowali?
 - Święci Pańscy! Aresztowany! i cóż to zbroił? A zawsze mówiłam, a przepowidałam, że źle skończy! Taki łajdus, w sam raz było mu iść na jakiego pisarka, ale młynarzom zachciało się zrobić z niego doktora! A tak się nim pysznili, tak nosy zadzierali, a teraz synek w kryminale, mają pociechę! – aż się trzęsła z jakiejś mściwej radości.
 - Ależ to zupełnie co innego, siedzi w cytadeli.
 - W cytadeli, a to musi być coś politycznego? – zniżyła głos.
- Jasio nie umiał odpowiedzieć czy też nie chciał, zaś ona szepnęła trwoźnie:
 - Moja kruszyno, tylko ty nie mieszaj się do niczego.
 - U nas nawet mówić nie wolno o takich rzeczach, zaraz by wypędzili.
 - A widzisz! Wypędziliby cię i nie zostałyby księżdem! Ady bym umarła ze wstydu i zgryzoty! Boże mój, zmiłuj się nad nami!
 - Niech się mama o mnie nie boi.

– Przecież rozumiesz, jak harujemy i zabiegamy, aby chociaż wam było trochę lepiej. Sam wiesz, jak ciężko, tyle nas w domu, a przychody coraz mniejsze i żeby nie te trochę ziemi, to byśmy przy naszym proboszczu musieli nieraz głodem przymierać. Wiesz, proboszcz się teraz sam godzi z chłopami o śluby i pogrzeby, sam, słyszane to rzeczy! powiada, że ojciec z ludzi zdzierał! Jaki mi dobródziej z cudzej kieszeni.

– A bo naprawdę zdzierał! – wykrztusił nieśmiało.

– Co ty! Na ojca będziesz powstawał? na rodzonego ojca! A jeśli zdzierał, to dla kogo? Przecież nie dla siebie, a tylko dla was, dla ciebie, na twoją naukę – zaskarzyła się boleśnie.

Jasio zaczął ją przepraszać, ale mu przerwało jakieś jazgotliwe dzwonienie, płynące gdzieś od stawu.

– Słyszy mama? pewnie ksiądz idzie do chorego z Panem Jezusem.

– Prędzej to dzwonią na pszczoły, żeby nie uciekły, musiały się wyroić na plebanii. Proboszcz więcej teraz pilnuje swojego byka i pasieki niżli kościoła.

Dochodzili właśnie smętarza, gdy naraz sypnął się na nich brzekiły szum, że Jasio ledwie zdążył krzyknąć na furmana:

– Pszczoły! trzymajcie konie, bo się spłoszą.

Jakoż nad placem kościelnym huczał ogromny rój, niósł się góram kieby rozbrzęczana chmura, kołowął upatrując sposobnego miejsca, to zniżała się przepływając między drzewami, a za nim leciał ksiądz w portkach jeno i koszuli, bez kapelusza, zazajany i nieustannie machający kropidłem, zaś Jambroż skradając się bokami, w cieniach, przydzwaniał zajadle i wrzeszczał; obiegli plac parę razy nie zwalniając ani na chwilę, gdyż pszczoły opadały coraz niżej, jakby zamierzając opaść na który z domów, że już dzieci pierzchały spod ścian, ale naraz poderwały się ździebko i szły prosto na Jasiową brykę; wrzasnęła organiścina i zadarlszy kieckę na głowę przycupła kajś w rowie, konie zaczęły się rwać, aż furman skoczył zakryć im ślepie, gęsi się rozleciały, a jeno Jasiu stał spokojnie z zadartą głową, rój zakręcił z nagłą tuż nad nim i poszedł prosto na dzwonnicę.

– Wody! – ryknął proboszcz puszczając się w cwał za nimi, dopadł z bliska i tak je skopił, że nie mogąc już ruchać przemiękłymi skrzydłami, zaczęły się osadzać w dzwonnicznym oknie.

– Jambroż! drabina, sitko, a przedzej, bo uciekną! Ruszaj się, kulasie! Jak się masz, Jasiu, zrób no ognia w trybularzu, trzeba je podkurzyć, to się uspokoja!

– wrzeszczał zgorączkowany, nie przestając skrapiać opadającego roju, a nie upłynęło i Zdrowaś, drabina stała pod dzwonnicą, Jambroż przydzwaniał, Jasio dymił z trybularza niby z komina, zaś ksiądz piął się w górę i dosięgnąwszy pszczołów gmerał między nimi wyszukując matki.

– Jest! Chwała Bogu, już nie uciekną! Podkurz, Jasiu, od spodu, bo się rozlażą! – rozkazywał zgarniąc gołymi rękami pszczoły; nic się bowiem nie bojał, chociaż obsiadły mu głowę i łaziły po twarzy, jeno pogadując cosik do nich zbierał je do sitka i zbierał, gdyż rój był ogromny.

– Uważać! burzą się, mogą ciąć! – ostrzegał schodząc z drabiny, otoczony całą chmarą wirującą nad nim z brzękiem i szumem, a zeszedłszy na ziemię

poniósł sito przed sobą tak ważnie i uroczyście kieby tę monstrancję, Jasio go okadzał kołysząc trybularzem, Jambroż dzwonił pokrapiając raz po raz i w takiej anō procesji walili do pasieki za plebanią, kaj w osobnym zagrodzeniu stało kilkadziesiąt uli rozbrzeczanych, jakby w każdym się roilo.

A kiedy ksiądz zajął się obsadzaniem pszczół, Jasio, dobrze już głodny i utrudzony, wysunął się cichaczem do domu.

Juści, co ucieszyli się nim niezmiernie, a co tam było pisków, całowań i pytań, tego i nie wypowiedzieć, zaś skoro przeszła pierwsza radość, usadzili go za stołem i dalej znosić przeróżne smaki a podtykać, a molestować i zachęcać do jadła, jaże cały dom się trząsł od wrzasków i bieganiny; gdyż wszyscy naraz pragnęli mu usłużyć i być jak najbliżej. Właśnie na taki rejwach wpadł zziąjany Grzela, wójtów brat, rozpytując się niespokojnie, czy nie widzieli Rocha? Ale nikt go nie widział na oczy.

– Nie mogę go nikaj naleźć – wyrzekał frasobliwie i nie wdając się w rozmowy polecał dalej szukać po chałupach, a zaraz po jego odejściu zwołano Jasiego na plebanię. Ociągał się, zwłoczył, ale iść musiał.

Proboszcz czekał w ganku przy podwieczorku, wycałował go po ojcowsku i usadziwszy przy sobie rzekł wielce łaskawie:

– Rad jestem, żeś przyjechał, będę miał z kim odmawiać brewiarz! Ale wiesz, ile mam tegorocznych rojów? Piętnaście! A mocne, jak stare, już niektóre zarobiły miódem po ćwierć ula! Wyroiło się więcej, Ambrożemu kazałem pilnować pasieki, ale usnęła trąba, i pszczółki fiut... na bory i lasy. A jeden rój ukradł mi młynarz! No, mówię ci, że ukradł! Uciekły na jego gruszę, zabrał jak swoje i ani chciał słuchać o oddaniu! Zły o byka, to mści się na mnie, jak może, rabuś jeden. Słyszałeś to już o Felku? Te galgany to tną jak osy, a sio! – zajęcał opędzając się chusteczką od much, padających mu cięgiem na lysińę.

– Tylko tyle, że siedzi w cytadeli.

– Żeby się choć na tym skończyło! Doigrał się, co? A mówiłem, a przekladałem, nie słuchał osieł jeden i ma teraz bal! Stary ryfa i bufon, ale Felka szkoda, zdolna szelma, po łacinie umie ekspedite, że i biskup lepiej nie potrafi. Cóż, kiedy we łbie pstro i dalejże wybierać się z motyką na słońce... A powiedziano: jakże to... aha! czego nie wolno, nie rusz, a co zakazane, obchodź z daleka. Pokorne cielę dwie matki ssie... tak... – ciągnął ciszej i już coraz słabiej, opędzając się przed muchami. – Zapamiętaj to sobie, Jasiu! No, mówię, zapamiętaj! – zwiesił głowę zapadając w głęboki fotel, ale gdy Jasio powstał z krzesła, otworzył oczy i zamamrotał: – Zmęczyły mnie pszczółki! A przychodź wieczoram na brewiarz. Ale uważaj na siebie i nie spoufalaj się z chłopami, bo kto się zada z plewami, tego świnie zjedzą! No, mówię, zjedzą i basta! – przysłonił lysińę chustką i zachrapał już na dobre.

Snadź tak samo myślał organista, albowiem kiedy parobek wyprowadzał konie na pastwisko i Jasio skoczył na jednego, stary zakrzyczał:

– Zleź mi zaraz! Nie pasuje, żeby ksiądz jeździł na oklep i zadawał się z pastuchami!

Strasznie chciało mu się jechać, ale złazł jak niepyszny i ponieważ mrok już

zapadał, poszedł za ogrody odmówić wieczorne pacierze, ale mógł się to zebrać w sobie, kiedy jakaś dzieuszyna piesneczka dzwoniła gdzieś niedaleko i baby rajcowały w jakimś sadzie, że każde słowo leciało po rosie, i wrzeszczały dzieci kapiące się w stawie, kajś znów śmiechy się zatrzesły, to ryki krów, to księże perliczki darły się przenikliwie i cała wieś huczała przeróżnymi pogłosami niby ten ul rozbrzęczany, że cięgiem mu się myliło, a gdy nareszcie uchwycił wątek i przykłęknał pod żywem wtopił rozmodlone oczy w to niebo rozgwiazdzone i poniósł duszę kajś w zaświaty, buchnęły od wsi takie przeraźliwe krzyki, lamenta i przeklinania, że polecał ku domowi wystraszony wielce i niespokojny.

Matka właśnie wyszła go wołać na kolację.

– Co się tam stało? Biją się czy co?

– Józef Wachnik wrócił z kancelarii trochę pijany i pobił się ze swoją.

Dawno się już babie należała porządną frykówkę. Nie bój się, nic jej nie będzie.

– Ależ krzyczy, jakby ją ze skóry obdzierał.

– Zwyczajne babskie wrzaski, żeby ją prał kijem, toby była cicho! Odbije mu ona jutro za swoje, odbije! Chodź, kruszyno, bo kolacja przestygnie.

Ledwie tknął jadła i czując się wielce zdrożony, zaraz położył się spać. Ale rano, jak tylko słońce zaświeciło, już był na nogach. Obleciał pole, przyniósł koniom koniczyny, podrażnił księże indory, jaże się rozbulgotały, przywitał pieski, że dziw łańcuchów nie pozrywały z radości, sypnął ziarna gołębiom, pomógł młodszemu wypędzić krowy, narąbał drzewa za Michała, spenetrował w sadzie dojrzewające małgorzatki, pofiglował ze żrebakiem i był wszędzie i wszystko witał całującymi oczami, jak przyjacioły serdeczne, jak braty rodzone, nawet te malwy osypane kwiatem, nawet te prosięta grzejące się na słońcu, nawet pokrzywy i chwasty; przytajone pod płotami, aż matka biegająca za nim rozkochanymi spojrzeniami szeptała z pobłażliwym uśmiechem:

– Wariacie jeden! wariacie!

A on snuł się i promieniał jako ten dzień lipcowy, jasny, roześmiany, rozsłoneczniony, wezbrany ciepłem i ogarniający wszystek świat duszą miłąjącą, ale skoro zadzwoniła sygnaturka, rzucił wszystko i polecał do kościoła.

Proboszcz wyszedł z wotywą, poprzedzał go Jasio w nowej komży, przybranej świeżo czerwonymi wstęgami, organy zagrały przebieraną, hukliwą nutą, z chóru podniósł się grubachny głos, od którego zadrgały światła, kilkanaście osób przykłękło przed ołtarzem – i zaczęło się nabożeństwo.

Jasio, chociaż służył do mszy, a w przerwach żarliwie się modlił, jednak dostrzegł Jagusię klęczącą nieco z boku i co podniósł głowę, to widział jej modre, błyszczące oczy wlepione w siebie i jakiś przytajony uśmiech na rozchylonych, czerwonych wargach.

Zaraz po kościele zabrał go ksiądz na plebanię i zasadził do pisania, że dopiero po południu wyrwał się na wieś odwiedzać znajomków.

Najpierw zaszedł do Kłębow, gdyż siedzieli najbliżej, przez dróżkę jeno, w chałupie jednak nie zastał nikogo, a tylko w sieniach, wywartych na przestrzał, cosik zarusało się w kącie, a jakiś głos zachrypiał:

– Dyć to ja, Jagata! – uniesła się rozkładając ręce ze zdumienia – Jezu,

pan Jasio!

– Leżcie spokojnie. Chorzyście, co? – pytał troskliwie i przysunąwszy się pieńkiem przysiadł blisko, ledwie rozpoznając jej twarz wyschniętą kiej ziemia.

– Jeno już Pańskiego miłosierdzia czekam – głos jej zabrzmiał uroczyście.

– Cóż to wam jest?

– A nic, śmierć se we mnie rośnie i na żniwo czeka Kłęby me ano przytuliły, bym se u nich pomarła, to pacierz mówię i wyglądam cierpliwie onej godziny, kiej kostucha zapuka i powie: pódzi, duszo umęczona.

– Czemuż do izby was nie przeniosą?

– Hale, póki nie pora, to co ta bede im zabierała miejsce... i tak cielaka musiały ze sieni wyprowadzić. Ale mi przyobiecały, że na tę ostatnią moją godzinę to me przeniosą do izby, na łóżko pod obrazy, i świecę mi zapala... i księdza sprowadzą... a potem we świąteczne szmaty me przyobleką i pochowek sprawią gospodarski. Juści, dałam na wszystko... a ludzie poczciwe sieroty może nie ukrzywdzą. Niedługo przeciek bede im tu zawalać, nie... i przy świadkach mi przyobiecały, przy świadkach.

– A nie przykrzy się wam samej? – głos mu nasiąkł żałością i łączami.

– Całkiem mi dobrze, paniczku. A mało to świata dojrzę se przez drzwi? kto przejdzie drogą, kto gdziesik zagada, kto i zajrzy, kto nawet rzuci to poczciwe słowo, że jakbym se po wsi wędrowała. A pójdą wszystkie do roboty, to kokoszki pogrzebią w śmieciach, gadzina pochrząka za ścianą, pieski zajrzą, wróble wpadną do sieni, słońce źdiebko poświeci przed zachodem, a niekiej wisus jaki ciepnie pecyną i dzionek zleci, ani się człowiek spodzieje. A nocami też do mnie przychodzą, juści... a niejedne...

– Któz taki? kto? – zajrzał z bliska w jej otwarte, a jakby niewidzące oczy.

– A te moje, co się im już dawno pomarło, a te powinowate i znajome. Prawdę mówię, paniczku, przychodzą... A kiedyś – szeptała z uśmiechem nieopowiedzianego szczęścia i słodyczy – to przyszła do mnie Panienka i powieda cichuśko: „Leż se, Jagato, Pan Jezus cię wynagrodzi!...” Sama Częstochowska, zaraz poznalam... w koronie ano była, w płaszczu, a cała we złocie i koralach. Pogładziła me po głowie i rzekła: „Nie bój się, sieroto, gospodynią se będziesz pierwszą na niebieskim dworze, panią se będziesz, dziedziczką...”

I tak se gaworzyła starucha kiej ta zasypiająca ptaszka, zaś Jasio przychylony nad nią słuchał i patrzał kieby w jakąś nieodgadnioną głęb, kaj cosik tajnego bulgoce i gada, i błyska, i coś takiego się dzieje, czego już zgoła człowieczy rozum nie rozbierze. Zrobiło mu się jakoś strasznie, ale nie poredził się oderwać od tej kruszyny ludzkiej, od tego zetlałego źdźbla, co drgając, kieby ten promień gasnący w mroku, jeszcze se śnił o dniach nowego żywota. Pierwszy raz w życiu tak z bliska zajrzał w człowieczą, nieubłaganą dolę, to i nie dziwota, że przejął go luty strach, żałość ścisnęła duszę, łzy zatopiły oczy, współczująca litość przygięła go do ziemi, a gorąca, proszalna modlitwa sama się już rwała z warg roztrzesionych.

Stara przecknęła się i unosząc głowę szepnęła w zachwycie:

– Janioł przenajświętszy! księżycekk mój serdeczny!

On zaś potem długo stał pod jakąś ścianą grzejąc się w słońcu i ciesząc oczy tym dniem jasnym i życiem, jakie wrzało dokoła.

Bo i cóż, że tam jakaś dusza człowiekowa skamlała w pazurach śmierci.

Słońce nie przestało świecić, szumiały zboża, białe chmury przepływały wysoko, wysoko, dzieci bawiły się po drogach, rumieniły się po sadach jabłka dojrzewające, w kuźni biły młoty, jaże rozlegało się na całą wieś, ktoś wóz rychtował, ktoś kosę nakuwał sposobiąc się do żniw, pachniał chleb świeżo upieczony, rajcowały kobiety, chusty suszyły się po płotach, ruszali się po polach i obejściach, jako dnia było, jak zawdy, gmerał się rój ludzki wśród trosk i zabiegów ani nawet myśląc, kto tam pierwszy stoczy się z brzega.

Zaśby ta komu przyszło co z tego.

Więc i Jasio prędko się otrząsnął ze smutku i poszedł na wieś.

Posiedział czas jakiś przy Mateuszem, który Stachową chałupę wyciągał już do zrębu; postał nad stawem z Płoszkową bielącą płótno; odwiedził chorą Józkę; nasłuchał się wyrzekań wójtowej; przyjrzał się w kuźni, jak kowal stalił kosy i nacinał ostrza sierpow; zajrzał i na ogrody, kaj pracowało najwięcej dzieuch i kobiet, a wszędzie wielce byli mu radzi, witając przyjacielsko i patrząc na niego z niemałą dumą: boć lipeckie to było dziecko, więc jakby w krewieństwie ze wszystkimi.

A dopiero na samym ostatku wstąpił do Dominikowej; stara siedziała przed domem i przedła wełnę, dziwił się temu, gdyż oczy miała przewiązane.

– Palcami zmacam i też wiem, jaka nitka, cienka czy ogrubnia – tłumaczyła i bardzo ucieczona z jego odwiedzin, zawała na Jagusię zajętą kajś w podwórzu.

Przyleciała zaraz, nieco ino rozdziana, bo tylko we wełniaku i w koszuli, ale dojrzały Jasia przysłoniła piersi rękami i sczerwieniwszy się kiej wiśnia uciekła do chałupy.

– Jaguś, a wynieś no mleka, to może pan Jasio się przechłodzi!

Wyniesła pokrótce pełną doinkę i garnuszek, przybrana już w chusteczkę na głowie, lecz tak jakoś zesromana, że kiej wzięła nalewać mleko, ręce jej latały i bladła, to czerwieniła się na przemian, nie śmiejąc podnieść oczów.

I cały czas nie odezwała się do niego ani słowa i dopiero kiej poszedł, odprowadziła go na drogę, patrząc za nim, póki jej z oczów nie zginął.

Niewypowiedzanie parło ją cosik za nim i tak strasznie ponosiło, że aby się nie dać pokusić, wpadła do sadu, chyciła się oburącz jakiegoś drzewa i przytulając się do niego stanęła bez tchu prawie i przytomności, nakryta, niby płaszczem, gałęziami, zwisłymi od jabłek; stała z przywartymi powiekami, z uśmiechem zatajonym w kątach warg, pełna szczęliwości, a zarazem lęku, i pełna jakowychś łeż słodkich i lubego dygotu, jak wtedy, kiej patrzała na niego przez okno, w tamtą noc wiośnianą.

Ale i Jasia jakby ciągnęło za nią, bo chociaż bezwolnie, a zaglądał do nich niekiedy na krótką chwilę i odchodził dziwnie rozadowany, a już co dnia widywał ją w kościele, klęczała zawdy przez całą mszę, a tak wielce rozmodlona i jakby wniebowzięta, że spoglądał na nią ze słodkim wzruszeniem, opowiadając

kiedyś o jej pobożności:

Matka tylko wzruszyła ramionami.

– Ma za co przepraszać Pana Boga, ma...

Jasio miał duszę czystą kieby ten najbielszy kwiat, to i nie zrozumiał przytyku, a że przychodziła do nich, że ją wszyscy w domu lubili, że widział, jaka była pobożna, tomu ani postało w głowie jakie niebądź posądzenie; zdziwił się tylko teraz, że od jego przyjazdu nie była jeszcze ani razu.

– Właśnie posłałam po nią, bo mam dużo do prasowania – odrzekła matka.

I przyszła wkrótce tak wystrojona, że Jasio aż się zdumiał.

– Cóż to, idziecie na wesele?

– A może przysłali do was z wódką? – zapiszczała któraś z dziewczyn.

– Zaśby ta kto śmiały, dyć bym go przepędziła na cztery wiatry! – ośmiała się kraśnując kieby róża, że to wszyscy na nią patrzeli.

Stara zapędziła ją zaraz do prasowania, polecały za nią organiścianki wraz z Jasiem i tak się im wkrótce zrobiło wesoło, tak gruchali śmiechem z bele głupstwa i wrzeszczeli, jaże organiścina musiała przykarać:

– Cichocie, sroki! Jasiu, idź lepiej do ogrodu, nie wypada ci tu suszyć zębów.

To rad nierad wziął książkę i powłóknął się jak zwykle w pole, i tam kajś daleko za wsią, na miedzach, pod gruszami, na granicznych kopcach, przesiadywał zagłębiony w czytaniu albo jeno se medytujący.

Ale Jagusia dobrze już znała te samotne schroniska, dobrze wiedziała, kaj go szukać utęsknionymi oczami, kaj się nieść do niego choćby jeno tą myślą radosną; krążyła bowiem kole niego kieby ten motyl w kręgu światła i krążyć musiała, parło ją za nim niepowstrzymanie i wlekło tak nieprzeparcie, że się już dała bez pamięci na wolę tej jakiejś lubej mocy, dała się jakby wodom spienionym, co ją ponosiły w jakowę wyśnione świąty szczęśliwości, dała się wszystką duszą i sercem, ani nawet myśląc, na jaki brzeg ją wyniesą ni na jaką dolę.

I czy się późną nocą kładła do snu, czy się rankiem zrywała z pościeli, to zawdy jednym pacierzem dygotało jej serce:

– Obaczę go znowu! obaczę!

A nieraz, kiedy klęczała przed ołtarzem i ksiądz wyszedł ze mszą, i zagrały przejmującą nutą organy, i wionęły kadzielne dymy, i roztrzesły się gorące szepty pacierzy, i kiedy zapatrzyła się rozmodlonymi oczami w Jasia, który biało przybrany, smukły, śliczny, ze złożonymi rękami snuł się w tych dymach i kolorach, jakie były z okien, to się jej widziało, co żywy janioł zstąpił z obrazu i oto płynie ku niej ze słodkim prześmiechem... idzie... że raje otwierały się w jej duszy, padała na twarz w proch, przywierając wargami do miejsc, kaj przeszły jego stopy, i porwana zachwytem, śpiewała wszystką mocą człowieczej szczęśliwości:

– Święty! Święty! Święty!

A nieraz i msza się skończyła, i ludzie się porozchodzili, i Jambroż już

w pustym kościele przedzwaniał kluczami, a ona jeszcze klęczała, zapatrzona w puste po Jasiu miejsce, rozmodlona przenajświętszą cichością upojenia, tą radością nabrzmiały do bólu, tymi jeno łączami, co jej same spływały z oczów, kiej ziarna pełne, waźkie i przeczyste.

Że już dnie były dla niej jako te ciągłe święta, jako te uroczyste odpusty w nieustannej radości nabożeństwa, jakie się ciągiem odprawiało w jej, duszy, bo kiedy wyjrzała w pole, to dzwoniły jej tym samym dojrzałe kłosy, dzwoniła spieczona ziemia, dzwoniły sady przygięte pod ciężarem owoców, dzwoniły bory dalekie i te wędrujące chmury, i ta przenajświętsza hostia słońca, wyniesiona nad światem, a wszystko śpiewało wraz z jej duszą jeden niebosiężny hymn dziękczynienia i radości:

– Święty! Święty! Święty!

Hej, jaki to świat śliczny, kiej się nań patrzą rozmiowane oczy!

A jaki to człowiek mocen w onej świętej godzinie! Z Bogiem by się zmagał, śmierci by się nie dał, nawet doli by się przeciwili. Życie mu jednym weselem, a bratem choćby i ten stwór najmarniejszy! Przed każdym dniem by klękał w podzięce, każdej nocy by błogosławił i na każdym miejscu wszystek by się rozdawał między bliźnie, a bogaczem ostaje, a ciągiem mu jeszcze przybywa mocy, kochania i dni barzej cudnych.

Światami dusza się jego nosi, górnio we gwiazdy patrzy z bliska, nieba zuchwale sięga, o wiecznej śni szczęśliwości, bo się jej widzi, że nie ma już kresu ni zapory la jej mocy i kochania.

Tak się to i Jagusi widziało w tę porę miłowania.

Dnie szły zwyczajne, dnie znojnych przygotowań do żniw, a ona uwijała się przy robotach rozśpiewana niby skowronek, niestrudzenie radosna i weselnie rozwitła, kieby ta róża w jej ogródku, kieby te malwy smukła i kieby ten kwiat na Bożym zagonie najśliczniejsza i tak ciągnąca oczy, tak wabiąca jarzącymi ślepiami, tak ciągiem roześmiana, że nawet starzy chodzili za nią oczami, zaś parobcy zaczeli się znowu kole niej kręcić i wzduchający wystawać pod jej chałupą, ale odprawiała każdego.

– Źebyś nawet wrosnął w ziemię, to i tak niczego nie wystoisz – szydziła.

– Z kużdego się już prześmiewa! A harna kieby dziedziczka! – skarżyli się przy Mateuszu, który jeno westchnął żałosnie, gdyż nawet on tyla jeno wskórał, co mógł niekaj o zmierzchu pogadywać z Dominikową a patrzeć za Jagusią zwijającą się po izbie i słuchać jej prześpiewek. Patrzał też i nasłuchiwał tak gorąco, że odchodził coraz chmurniejszy i coraz częściej zaglądał do karczmy, a potem w chałupie wyprawiał różne brewerie. Juści, co już najbarzej dostawało się Teresce, że już chodziła ledwie żywą ze zgryzoty, toteż spotkawszy kiedyś Jagusię odwróciła się od niej plecami i splunęła.

Ale Jagusia, zapatrzona kajś przed siej, przeszła nawet jej nie widząc.

Tereska rozgniewana zwróciła się do dzieuch, pierących nad stawem.

– Widziałyście, jak się to pawi! A to przejdzie i ani już spojrzy na kogo.

– A wystrojona jakby na odpust.

– Jakże, do samego polednia przesiaduje przy czesaniu.

– I cięgiem se kupuje wstęgi a stroiki – dogadywały zawistnie, bo znów od jakiegoś czasu, niech się jeno pokazała na wsi, chodziły za nią babie spojrzenia ostre kiej pazury i jadowite kieby żmije. Brały ją też na ozory przy leda sposobności, a nicowały, że niech Bóg bronii, nie mogły jej bowiem darować, że się stroiła jak żadna i że była ponad wszystkie urodniejsza, żeby już nie spominać, co wyprawiała z chłopami.

- Wynosi się nad drugie, jaże trudno ścierpieć!
- I przystraja się kieby dziedziczka i skąd to na to bierze!
- Cie, a za cóż to wójt ma u niej łaski?
- Powiadają, jako i Antek nie skąpi – przepowiadają se na ucho gospodynie zebrawszy się w opłotkach Płoszkowej.
- Antek dba tyla o nią, co pies o piątą nogę – wraciła Jagustynka – tam jest w przygodzie ktoś drugi! – zaśmiała się tak domyślnie, że jedy ją molestować na wszystkie świętości, ale się nie wygadała, jeno im w końcu rzekła :
- Ja to plotów nie roznoszę. Macie oczy, to wypatrzcie same.

Jakoż od tej chwili sto par ślepiów jeszcze zacieklej poszło na prześpiegi trop w trop za Jagusią, kiej te gończe za zajęczkiem.

Ale Jagusia, chociaż na każdym kroku spotykała te przyczajone, stróżujące ślepie, nie domyślała się niczego; co ją tam zresztą obchodziło; kiej mogła w każdej porze obaczyć Jasia i topić się w jego oczach na śmierć.

Na organistówkę zaglądała prawie już co dnia i zawdy w takim czasie, gdy Jasio był w domu, że nierzaz kiej zasiadał z bliska i kiej poczuła na sobie jego spojrzenie, to dziw nie omdlewała z lubości, oblewał ją war, nogi się trzęsły i serce łomotało kieby młotem, zaś indziej, gdy w drugim pokoju nauczał siostry, to jaże dech przytajała zasłuchana w jego głosie niby w tym słodkim dzwonieniu, aż organistówka spostrzegła:

- Co tak pilnie nasłuchujecie?
- Bo pan Jasio tak prawi naucznie, że niczego nie poredzę wyrozumieć!
- Chcielibyście! – zaśmiała się pobłaźliwie. – Abo to w małych szkołach się uczy przyrzuciła z dumą, wdając się w szeroką pogawędkę o synu, lubiła ją bowiem i rada zapraszała, że to Jagusia chętna była do pomocy przy każdej robocie, a przy tym często gęsto i przynosiła co niebądź; to gruszek, to jagódek, to nawet niekiej i osełkę świeżego masła.

Jagusia wysłuchiwała zawdy tych opowiadań z jednaką żarliwością, lecz skoro Jasio ruszył się z domu, i ona śpieszyła się niby to do matki; strasznie bowiem lubiała naglądać za nim z daleka i nierzaz przyczajona we zbożu lub za jakimś drzewem patrzała w niego długo i z taką tkliwością, że nie mogła się powstrzymać od płaczu.

Ale już najmilsze były la niej te krótkie, nagrzane, jasne noce, że kiej jeno matka zasnęła, wynosiła pościel do sadu i leżąc na wznak, zapatrzona w niebo migocące przez gałęzie, zapadała w jakieś przenajsłodsze niezmierzoności marzenia. Upalne wiewy nocy muskały ją po twarzy, gwiazdy zaglądały w oczy szeroko otwarte, nabrane zapachami głosy ciemnic, głosy pełne niepokojącego żaru i lubości, zadyszane szepty liści, senne, urywane szmery stworzeń, jakby

stłumione westchnienia, jakby wołania, idące kajś spod ziemi, jakby chichoty strwożone, lały się w nią dziwną muzyką i przejmowały warem, dygotem, zapierały dech i prężyły w takich ciągotkach, że staczała się na chłodne, oroszone trawy, padając ciężko jak owoc dostały... i leżała bezwładnie wezbrana jakąś świętą, rodną mocą, niby te pola dojrzewające, niby te gałęzie owocem ciężarne, niby ten łan źralej pszenicy, gotów się dać sierpom, ptakom czy wichrom, bo już na każdą dolę zarówno tępnie czekający.

Takie to miała Jagusia te krótkie, nagrane, jasne noce i takie to te skwarne, rozprążone dnie lipcowe, że mijały kieby sen słodki, cięgiem pragniony.

Chodziła też jak we śnie, ledwie już miarkując, kiedy był dzień, a kiedy noc.

Dominikowa czuła, że się z nią wyrabia cosik dziwnego, ale nie mogła wyrozumieć, więc tylko się radowała jej niespodzianej i żarliwej pobożności.

– Powiem ci, Jaguś, że kto z Bogiem, z tym Bóg! – powtarzała z dobrością.

Jagusia jeno się uśmiechała, pełna cichej, pokornej szczęśliwości a czekania.

I któregoś dnia całkiem niechcący natknęła się na Jasia, siedział pod kopcem granicznym z książką w ręku, nie mogła się już cofnąć i stanęła przed nim, okryta rumieńcem i mocno zesromana.

– Cóż wy tu robicie?

Jakała się strwożona, czy aby się czego nie domyśla,

– Siadajcie, widzę, żeście się zmęczyli.

Wagowała się nie wiedząc, co począć, pociągnął ją za rękę, że przysiadła побok, śpiesznie chowając bose nogi pod wełniak.

Ale i Jasio był zmieszany, rozglądał się jakoś bezradnie dokoła.

Pusto było na polach, lipeckie dachy i sady wynosiły się ze zbóż jakoby wyspy dalekie, wiater ździebko przegarniał kłosami, pachniało rozgrzaną mączerką i żytem, jakiś ptak przeleciał nad nimi.

– Strasznie dzisiaj gorąco! – zauważył, aby jeno zacząć.

– I wczoraj przypiekało niezgorzej! – chycił ją za gardziel jakiś radosny lęk, że ledwie mogła przemówić.

– Lada dzień zaczyna się żniwa.

– Pewnie... juści... – przytwardzała wlepiając w niego ciężkie oczy.

Uśmiechnął się i spróbował mówić swobodnie, prawie żartem:

– Jagusia to co dzień ładniejsza...

– Kaj mi tam do ładności! – stanęła w pásach, pociemniałe oczy buchnęły płomieniami, a wargi zadrgały w przytajonym prześmiechu radości.

– I naprawdę Jagusia nie chce iść za mąż?

– Ani mi się śni, abo mi to źle samej!

– I żaden się wam nie podoba, co? – nabierał coraz więcej śmiałości.

– Żaden, nie żaden! – trzęsła głową patrząc w niego rozmarzonymi słodko oczami, nachylił się i zajrzał głęboko w te modre przepaście; modlitwę miała w spojrzeniu, najgłębszą i najslodszą, i najdufniejszą, żarliwy krzyk serca rwący się w czas Podniesienia. Dusza się w niej trzepotała kiej te skry słońca nad

polami, kiej ptak rozśpiewany wysoko nad ziemią.

Cofnął się jakoś dziwnie niespokojnie, przetarł oczy i wstał.

– Muszę już iść do domu! – skinął głową na pożegnanie i poszedł szeroką miedzą ku wsi czytając kiej niekiej książkę, to błądząc oczami, ale w jakiś czas obejrzał się i przystanął.

Jagusia szła za nim o parę kroków.

– Bo i mnie tedy najbliżej – tłumaczyła się jakoś spłoszona

– To pójdzmy razem – mruknął, nie bardzo rad z towarzystwa, wlepił oczy w książkę i z wolna idąc czytał se półglosem.

– O czym to napisane? – spytała lękliwie, zazierając w karty.

– Jak chcecie, to wam trochę poczytam.

Że akuratnie niedaleczko miedzy stało rozłożyste drzewo, to przysiadł w cieniu i zaczął czytać, Jagusia kucnęła naprzeciw i wsparłszy brodę na pięści zasłuchała się całą duszą, nie spuszczając z niego oczów.

– Jakże się wam podoba? – rzucił po chwili, unosząc głowę.

Szczepieniła się i uciekając z oczami bąknęła wstydliwie:

– Bo ja wiem... To nie o królach historia, co?

Jeno się skrzywił i wział znowu czytać, ale już wolno, wyraźnie i słowo po słowie: o polach i zbożach czytał, o jakimś dworze, stojącym we brzozowym gaju, jakby o dziedzicowym synu, który do dom wrócił, i o dworskiej panience, co siedziała se z dziećmi na ogrodzie... A wszyćko było utrafione do wiersza, rychtyk kieby w tych pobożnych śpiewaniach, jakby je kto wypominał z ambony, że nieraz chciało się jej westchnąć, przeżegnać i zapłakać, tak szło do serca.

Ale strasznie gorąco było w tym zaciszu, kaj siedzieli, kręgiem stała gęsta ściana żyta przepleciona modrakiem, wyczeką i pachnącym powojem, że ani jeden powiew nie przechładzał, a jeno w tej upalnej cichoci sypał się niekiedy chrzest obwisłych kłosów, czasem wróble zaćwierkały wśród gałęzi, bzyknęła przelatująca pszczoła i dzwonił Jasiowy głos, wezbrany dziwną słodyczą, lecz Jagusia, chociaż wpatrzona była w niego jakby w ten obraz najśliczniejszy i nie straciła ani jednego słowa, kiwnęła się raz i drugi, bo ją rozbierało gorąco i morzył śpic, że ledwie już mogła wytrzymać.

Na szczęście, przerwał czytanie i zajrzał jej głęboko w oczy.

– Prawda, jakie śliczne, co?

– Juści, co śliczności... jakbym tego kazania słuchała.

Jaże oczy mu rozbłysły, a na twarz wystąpiły kolory, gdy zaczął rozwodzić, czytając raz jeszcze te miejsca, kaj było o polach i lasach, ale mu przerwała:

– Przeciek i dziecko wie, co w borach rosną drzewa, w rzekach jest woda i sieją na polach, to po co ta drukować o tym wszyćkim?...

Jasio aż się cofnął ze zdumienia.

– Mnie to się jeno spodobają takie historie o królach, o smokach albo i o strachach, co to jak się o nich słucha, to jaże mrówki człowieka oblażą i jakby zarzewia nasuł do piersi. Jak Rocho nieraz powiadają takie historie, to bym go słuchała dzień i noc. A czy pan Jasio ma o tym książki?

- A który by czytał takie bajdy! – buchnął wzgardliwie, głęboko zgorszony.
- Bajdy! Hale, przecież Rocha czytał o tym i z drukowanego.
- Głupstwa wam czytał i same cygaństwa!
- Jakże, to by se ino la cygaństwa umyślali takie cudeńka?...
- A tak, wszystko bajki a zmyślenia.
- To nieprawda i o południcach, i o smokach? – pytała coraz żałosiej.
- Nieprawda, mówię wam przecież! – odpowiadał zniecierpliwiony.
- To i o tym też nieprawda, jak to Pan Jezus wędrował ze świętym Piotrem, co?...

Nie zdążył odrzec, bo nagle jakby wyrosła spod ziemi Kozłowa i stając przy nich patrzała naśmiechliwymi ślepiami.

- A to pana Jasja szukają po całej wsi – rzekła słodziuśko.
- Cóż się tam stało?
- Jaże trzy bryki ziandarów przyjechały na plebanię.
Zerwał się niespokojnie i polecał prawie w dyrdy.
Jagusia też poszła ku wsi, ale dziwnie czegoś markotna.
- Pewnymi przerwałam waju pacierze, co? – syknęła Kozłowa idąc побok.
- Zaśby ta pacierge! Czytał mi z książki takie historie, ułożone do wiersza.
- Cie... a ja miarkowałam całkiem co drugiego. Organiścina pchnęła me go szukać... lecę w tę stronę, rooglądam się... pusto... tknęło me cosik, bych zajrzeć pod gruszkę... patrzę... siedzą se jakieś turkaweczki... gaworzą... Juści, miejsce sposobne... z dala od ludzkich oczów... juści...
- Żeby wam ten paskudny ozór pokręciło – buchnęła wyrywając się naprzód.
- I będzie cie miał kto rozgrzeszyć! – krzyknęła za nią urągliwie.

Rozdział 46

Jagusia zaraz na wstępie pomiarkowała, że na wsi dzieje się cosik ważnego, psy jakoś zajadlej naszczekowały w obejściach, dzieci kryły się po sadach wyzieraając jeno zza drzew i płotów, ludzie już ściągali z pól, chociaż słońce było jeszcze wysoko, gdzieś znów zbierały się rajcujące cicho kobiety, a na wszystkich twarzach widniał srogi niepokój i wszystkie oczy pełne były lęku i oczekiwania.

- Co się to wyrabia? – spytała Balcerkówny, wyglądającej zza węgla.
- Nie wiem, toć pono wojsko idzie od boru.
- Jezus, Maria! wojsko! – nogi się pod nią ugięły ze strachu.
- A Kłębiak co ino mówił, że kozaki ciągną od Woli – dorzuciła lecąca kajś Pryczkówna.

Jagusia przyśpieszyła kroku, w niemałej już trwodze dopadając chałupy, matka siedziała w progu z kądziołką, a przy niej parę rozgadanych kobiet.

- Widziałam jak was, siedzą w ganku, a starsze u proboscza na pokojach.
- A po wójta posłali Michała organistów.
- Po wójta! Moiściewy, to nie przelewki. Ho, ho, wyjdą z tego historie, wyjdą...
- A może jeno przyjechały ściągać podatki.
- Hale, to by jaże w tyla narodu przyjeżdżały, co? Musi być co drugiego.
- Pewnie, ale nic dobrego z tego nie wyjdzie, obaczycie, spomnicie moje słowa.
- To ja wam rzeknę, po co przyjechały – zaczęła Jagustynka przystępując do nich.

Zbiły się w kupę i kiej głosi powciągały szyje nasłuchując z chciwością.

- A to będą was zapisywać do wojska – zaśmiała się skrzekliwie, ale żadna nie zawtórzyła, tylko Dominikowa rzekła z przekąsem:
- Cięgiem się was trzymają psie figle.
- A bo z igły robita widły! Wszystkie dziw zębów nie pogubią ze strachu, a każda by rada jakiej przygodzie. Wielka mi rzecz ziandary.

Płoszkowa wtoczyła swój spański kałdun w opłotki i dalejże rozpowiadać, jak to ją zaraz cosik tknęło, kiej dojrzała bryki, jak to...

- Cichojta! Ano Grzela z wójtem lecą na plebanie.
- Poniesły oczy na drugą stronę stawu, przeprowadzając idących.
- Cie, to i Grzelę wołają.

Ale nie zgadły, bo Grzela puścił brata naprzód, a sam obejrzał bryki, stojące przed plebanią, wypytał furmanów, przyjrzał się żandarmom siedzącym w ganku i jakoś mocno zaniepokojony poleciął do Mateusza zajętego przy Stachowej chałupie; właśnie był siedział okrakiem na zrębkie zacinając luzy la osadzenia krokwi.

- Nie odjechały jeszcze? – pytał nie przestając rąbać.
- A nie, to jeno bieda, że nie wiada, po co przyjechały.
- I w tym się cosik tai niedobrego! – zająkał stary Bylica.
- A może o zebranie! Naczelnik się wygrażał, a strażniki już się tu i owdzie przewiadywały, kto Lipce buntuje – rzekł Mateusz zesuwając się na ziemię.
- To by rychtyk wypadało, że przyjechały po mnie! – szepnął Grzela rozglądając się niespokojnie, przybladł i ciężko robił piersiami.
- A mnie się widzi, co przedzej by po Rocha! – zauważył Stacho.
- Prawda, przecież się już o niego przepytywali! Że mi to nawet w myślach nie postał! – odetchnął z ulgą, lecz srodze zatroskany o niego, rzekł smutnie:
- Ani chybi; że jeśli mają kogo wziąć, to tylko Rocha!
- Jakże, możemy go to dać, co? Rodzonego ojca, co? – krzyczał Mateusz.
- Hale, nie sposób się im przeciwić, ani mowy o tym...
- Niechby się kaj schował, trza go przestrzec, juści... jakał Bylica.
- A może to co drugiego, może to z wójtem sprawia – wtrącił nieśmiało Stacho.
- Na wszelki przypadek lecę go przestrzec! – zawołał Grzela i buchnął we zboża, przebierając się ogrodami do Borynów.

Antek siedział w ganku nakuwając sierpy na kowadełku i porwał się strwożony, dowiedziawszy się, o co idzie.

- Właśnie, co jeno przyszli. Rochu, a chodźcie no do nas! – krzyknął.
- Co się stało? – pytał stary wyściubiając głowę przez okno, ale nim mu rzekli, przyleciał srodze zazajany Michał organistów.
- Wiecie, a to do was, Antoni, walą żandarmy! Już są nad stawem...
- To po mnie! – jęknał Rocho zwieszając smutnie głowę.
- Jezus, Maria! – krzyknęła Hanka stając w progu i uderzyła w płacz.
- Cicho! Trza zaradzić jakoś – szeptał Antek tężąc myślą.
- Skrzyknę wieś i nie damy was, Rochu! – srożył się Michał, wyłamując sielną gałąź i groźnie tocząc oczami.
- Nie bajdurz! Rochu, za bróg i w żyta, przedzej ino! Przywarujcie kaj w bruździe, póki was nie zawałam. A chybko, bych nie nadeszli...

Roch zakręcił się po izbie, cisnął jakieś papiery Józce leżącej na łóżku i zaszepnął:

- Schowaj pod siebie, a nie wydaj!

I jak był, bez czapki a kapoty, rzucił się w sad i przepadł jak kamień we wodzie, że jeno kajś za brogiem zaruchało się żyto.

- Odejdź, Grzela! Hanka, do swojej roboty! Uciekaj, Michał, i ani mru-mru! – rozkazywał Antek zasiadając do przerwanej roboty i jał znowu nacinać sierp tak równiuško i spokojnie jak przódzi, tylko że co trochę podnosił ostrze

pod światło, a strzygły ślepiami na wszystkie strony, gdyż naszczekiwania psów były coraz bliższe, i wnet rozległy się ciężkie stąpania, brzęki pałaszów i rozmowy...

Zatłukło mu serce i zadygotały ręce, ale ciął równo, akuratnie, raz za razem, nie odrywając oczów, aż dopiero kiej przed nim stanęli.

– Rocho doma? – pytał wójt, wielce załekniony.

Antek obrzucił spojrzeniem całą kupę i odrzekł wolno:

– Musi być na wsi, bo nie widziałem go od rana.

– Otworzyć! – rozkazała grzmiąco jakiś starszy.

– Przeciek wywarło! – odburknął Antek dźwigając się z ławy.

Urzędnik wraz z żandarmami wszedł do chałupy, zaś strażnicy rozlecieli się pilnować sadu i obejścia.

Na drodze zebrało się już z pół wsi, przyglądając się w milczeniu, jak przetrząsali dom kieby kopę siana. Antek musiał im wszystko pokazywać i otwierać, a Hanka siedziała pod oknem z dzieckiem przy piersi.

Juści, co szukali na darmo, ale tak penetrowali wszędzie nie przepuszczając zgoła niczemu, że nawet któryś zajrzał pod łóżka.

– A siedzi tam i właśnie czeka na waju! – mruknęła.

Starszy dojrzał na stole jakieś książeczki przyciśnięte Pasyjką, skoczył do nich kiej ryś i jął je pilnie przeglądać.

– Skąd je macie?

– Musi być, co Rocho je położył, to se i leżą.

– Borynowa niegramotna! – tłumaczył wójt.

– Kto z was umie czytać?

– A żadne, tak nas uczyli we szkole, że tera nikto nie rozbierze nawet na książce do nabożeństwa! – odpowiedział Antek.

Starszy oddał książeczki drugiemu i ruszył na drugą stronę domu.

– Cóż to, chora? – podszedł nieco do Józki.

– A juści, już od paru niedziel leży na ospę.

Urzędnik śpiesznie cofnął się do sieni.

– To w tej izbie mieszkał? – wypytywał wójta.

– I w tej, i kaj mu popadło, zwyczajnie jak dziad.

Przejrzeli wszystkie kąty, szukając nawet za obrazami, Józka chodziła za nimi rozpalonymi oczami, a tak rozdygotana ze strachu, że gdy któryś zbliżył się do niej, zaskrzeczała nieprzytomnie:

– Schowałam go pewnie pod siebie, co? Szukajcie!...

A kiedy skończyli, Antek przystąpił do starszego i kłaniając mu się w pas zapytał pokornym głosem:

– Dopraszam się, czy to Rocho zrobił jakie złodziejstwo?...

Urzędnik zajrzał mu jakoś z bliska w twarz i rzekł z naciskiem:

– A wyda się, że go ukrywasz, to już razem powiedzcie, słyszysz!...

– Dyć słyszę; jeno nie poredzę wymiarkować, o co sprawa! – podrapał się frasobliwie, urzędnik spojrzał ostro i poniósł się na wieś.

Chodzili jeszcze po różnych chałupach, zaglądali tu i owidzie, przepytując,

kogo się jeno dało, że już słońce zaszło i drogi zapchały się stadami pędzonymi z pastwisk, gdy odjechali nic nie wskórawszy.

Wieś odetchnęła i naraz przemówili wszyscy, każdy bowiem rozpowiadał, jak, to szukali u Kłębow, jak u Grzeli, jak u Mateusza, i każdy widział najlepiej, i najmniej się bojał, i najbarzej im dopiekał.

Jaż Antek, kiedy już остали sami, rzekł cicho do Hanki:

– Sprawa widzę taka, co już nie sposób trzymać go w chałupie.

– Jakże, wypędzisz go! taki święty człowiek, taki dobrodziej!

– A żeby to wciórności! – zaklął, nie wiedząc już, co począć, szczęściem, iż pokrótkę przyleciał Grzela z Mateuszem i żeby cosik pewnego uradzić, zamknęli się w stodole, gdyż do chałupy ciegiem ktoś wpadał na wywiady.

Mrok już do cna przysłonił świat, Hanka podoła krowy i Pietrek przyjechał z boru, kiej dopiero wyszli; Antek wziął zaraz rychtować brykę, zaś Grzela z Mateuszem, la zamydlenia oczów, poszli szukać Rocha po chałupach.

Dziwowali się temu, boć każdy byłby przysiągł, jako siedzi schowany kajś u Boryny.

– Zaraz po obiedzie gdziesik się zapodział i ani słychu! – rozgłaszał przyjaciele.

– Ma szczęście, już by se ano w dybkach wędrował!

I w mig się rozniesło, jak chcieli, że Rocha już od południa nie ma we wsi.

– Przewąchał i zwiał, kaj pieprz rośnie! – pogadywali radzi.

– Niech jeno nie powraca więcej, nic ta po nim! – rzekł stary Płoszka.

– Przeszkadza wama? A może was ukrzywdził, co? – zawarczał Mateusz.

– A mało to narobił mątu? Mało to was nabuntował? Jeszczek przez niego cała wieś ucierpi...

– To go złapcie i wydajcie!

– Źebyśta mieli rozum, to by go już dawno mieli...

Sklął go Mateusz i chciał pobić, ledwie ich rozdzieliли, więc jeno mu nawytrząchał pięścią, nasobaczył i odszedł, a że już było do cna pociemniało na świecie, to i naród porozchodził się po chałupach.

Na to właśnie czekał Antek, bo skoro jeno drogi opustoszały i ludzie zasiedli przed wieczerzami, a po wsi rozwiały się zapachy smażonej słoniny, skrzyboty łyżek i ciche pogwary przy miskach, przyprowadził Rocha na Józiną stronę, nie pozwalając rozniecać ognia.

Stary przegryzł naprędce coś niecoś, pozbierał, co miał swojego, i jał się żegnać z kobietami. Hanka padła mu do nóg, a Józka buchnęła skomłącym, rzewliwym płaczem.

– Zostańcie z Bogiem, może się jeszcze zobaczymy! – szeptał łączawo, przykiskując je do piersi a całując po głowinach kiej ten ociec rodzony, ale że Antek przynaglał, to pobłogosławiwszy jeszcze dzieciom i domowi przeżegnał się i ruszył da przełazu pod bróg.

– Konie zaczekają u Szymka na Podlesiu, a Mateusz was powiezie.

– Muszę jeszcze zajrzeć do kogoś na wsi... Gdzie się spotkamy?...

– Przy figurze pod borem, zarno tam pociągniemy...

– A dobrze, bo z Grzelą mam jeszcze dużo do pomówienia.

I przepadł w mrokach, że nawet kroków nie było słychać.

Antek zaprzągnął konie, włożył w brykę jakąś ćwiartkę żyta i worek ziemniaków, pogadał cosik długo z Witkiem na stronie i rzekł głośno:

– Witek, zaprowadź konie do Szymka na Podlesie i wracaj! Rozumiesz?

Chłopak jeno błysnął ślepiami, dorwał się koni i ruszył z kopyta tak ostro, jaże Antek za nim krzyknął:

– Wolniej, bo mi, jucho, szkapy zmordujesz!

Tymczasem zaś Rocho przebrał się chyłkiem do Dominikowej, kaj miał jakieś rzeczy, i zamknął się w alkierzu.

Jędrzych pilnował na drodze, Jagusia cięgiem wyzierała w opłotki, a stara siedząc w izbie nasłuchiwała niespokojnie.

Wyszło dobre parę pacierzów, nim wyszedł, pogadał jeszcze na stronie z Dominikową i zarzuciwszy toboł na plecy chciał iść, ale Jagusia naparła się ponieść za nim choćby do boru. Nie sprzeciwiał się temu i pożegnawszy starą ruszyli przez sad na pola.

Szli miedzami z wolna, ostrożnie i w milczeniu.

Noc była widna i sielnie roziskrzoną gwiazdami, pośpione ziemie leżały w cichościach, tylko kajś na wsi ujadał pies...

Dosięgali już borów, gdy Rocho przystanął i wziął ją za rękę.

– Jaguś! – szepnął dobrotnie – posłuchaj mnie uważnie.

Słuchała pilnie, rozdygotana jakimś złym przeczuciem.

Prawił kiebły ksiądz na spowiedzi, wypominając jej Antka, wójta i już najbarzej Jasia! Prosił i zaklinał na wszystkie świętości, by się opamiętała i zaczęła żyć inaczej!

Odwróciła zesromaną twarz, oblały ją palące ognie wstydu, a serce spięło się męką, ale kiej spomniał Jasia, podniesła hardo głowę.

– A cóż to złego z nim wyrabiam, co?

Jął wywodzić po swojemu, a przedstawiać łagodnie, na jakie to pokusy się dają i do jakiego to grzechu i zgorszenia może ich zły doprowadzić...

Nie słuchała, wzduchając jeno i niesąc się myślami do Jasia, że już same wargi lśniące i nabrane krwią szeptały słodko, gorąco i zapamiętale:

– Jasiu! Jasiu! – A rozjarzone oczy rwały się gdzieś kiebły ptaki radośnie rozśpiewane i krążyły nad jego głową najmilejszą...

– Dyć bym poszła za nim we wszystek świat! – wyrwało się jej bezwolnie, że Rocho zadrzął, spojrzał w jej oczy szeroko otwarte i zamilkł.

Na skraju boru pod krzyżem zabielały jakby kapoty.

– Kto tam? – wstrzymał się niespokojnie.

– Jesteśma! Swoi!

– Nogi mi się już płaczą, że odpocznę nieco – rzekł rozsiadając między nimi. Jagusia zwaliła toboł i przysiadła nieco z boku, pod krzyżem, w głębokim cieniu brzóz.

– Żebyście ino nie mieli jakich nowych kłopotów...

– I... gorsze, że ano idziecie już od nas! – powiedział Antek.

– Być może, iż kiedyś powrócę, być może!...

– Psiekrawie, żeby człowieka gonić jak tego psa zepsutego! – buchnął Mateusz.

– I za co, mój Boże, za co? – jęknął Grzela.

– Że chcę prawdy i sprawiedliwości la narodu! – ozwał się uroczystie

– Każdemu jest na świecie źle, ale już najgorzej sprawiedliwemu.

– Nie martw się, Grzela, przemieni się jeszcze na dobre, przemieni...

– Tak se i miarkuję, bo ciężko by pomyśleć, że wszystkie zabiegi na darmo.

– Czekaj tatka latka, jak kobyłę wilcy zjadzą! – westchnął Antek, wpatrzony w cień, kaj mu bielała Jagusina gębusia.

– Powiadam wam, że kto chwasty wyrywa i posiewa dobrym ziarnem, ten zbierał będzie w czas żniwny!

– A jak nie obrodzi? Przeciek i to się przygodzi, nie?

– Tak, ale każdy sieje z wiara, że w dwójnasób mu zaplonuje.

– Juści, chciałby się to kto mozolić na darmo!

Zadumali się głęboko nad tymi rzeczami.

Wiater powiał, zaszaleścili nad nimi brzozy, zaszumiał głucho bór i polami poszedł chrzestliwy szmer zborów. Księżyc wypłynął i leciał po niebie, jakby ulicą białych chmur postożonych rzędami, drzewa rzuciły cienie przesiane światłem, lekki cichym, krętym lotem przewijały się nad ich głowami, a jakiś smutek przejmował serca.

Jagusia zapłakała cichuśko, nie wiadomo laczego.

– Co ci to, co? – pytał dobrotnie Rocho gładząc ją po głowie.

– A bo to wiem, markotno mi jakoś...

Ale i wszystkim było markotno i jakaś żałość rozpierała dusze, że siedzieli osowiali, powiędlymi oczami ogarniając Rocha, który się im teraz widział kiej ten święty Pański. Siedział pod krzyżem, z którego ciężko obwisły Chrystus jakby błogosławiał okrwawionymi ręcami jego siwej, umęczonej głowie, on zaś jał mówić głosem pełnym dufności:

– A o mnie się nie trwoźcie, kruszynam tylko, jedno źdźbło z bujnego pola, wezmą mię i zagubią, to i cóž, kiedy takich zostanie jeszcze wielu i každen tak samo gotów dać żywot dla sprawy... A przyjdzie pora, że jawi się ich tysiące, przyjdą z miast, przyjdą z chałup, przyjdą ze dworów i tym ciągiem nieprzerwanym położą głowy swoje, dadzą krew swoją i padną jeden za drugim, stożąc się jak te kamienie, aż póki się z nich nie wyniesie ów święty, utęskniony Kościół... A mówię wam, że stanie i trwało będzie po wiek wieków, i już go żadna zła moc nie przezwycięży, bo wyrośnie z ochfiarnej krwi i miłowania...

I opowiadał szeroko, jak to ni jedna kropla krwi, ni łączna, ni żaden wysiłek nie przepada na darmo, jak to ciągiem, kieby te zboża na ziemi nawożonej, rodzą się nowe brońce, nowe siły, nowe ochfiary, aż nadziejście ów dzień święty, dzień zmartwychwstania, dzień prawdy i sprawiedliwości la całego narodu...

Mówił gorąco, a chwilami tak górnio, że nie sposób było wyrozumieć wszystkiego, ale przejął ich święty ogień, serca sprężyły się uniesieniem i taką wiara, mocą i pragnieniem, jaže Antek zawałał:

- Jezu... prowadźcie jeno... a choćby na śmierć pódę, pódę...
- Wszystkie pójdziemy, a co stanie na zawadzie – stratusz!
- A kto się nam sprzeciwi, kto nas przemoże? Niech jeno sprobuje...

Wybuchnęły jeden po drugim, a coraz zapamiętalej, aż musiał ich przyciszać i przysunąwszy się jeszcze bliżej zaczął nauczać, jaki to będzie ów dzień upragniony i co im trzeba robić, aby go przyśpieszyć...

Mówił tak waźkie i zgoła niespodziane rzeczy, że słuchali z zapartym tchem, z trwogą i radością zarazem, przyjmując każde jego słowo z dreszczem wiary serdecznej, jako by tę komunię przenajświętszą... Niebo im bowiem otwierał, raje pokazywał, że dusze im poklekały w zachwyceniu, oczy widziały cudności niewypowiedziane, a serca się pasły janielskim, przesłodkim śpiewaniem nadzieję...

– We waszej to mocy, aby się tak stało! – zakończył niemało już utrudzony. Księżyca schował się za chmurę, poszarzało niebo i zmętniały pola, bór cosik zagadał z cicha i trwoźnie zachrzęciły zboża, i kajś od wsi dalekich niesły się psie naszczekiwania, oni zaś siedzieli niemi, dziwnie cisi, jeszcze zasłuchani a jakby opici jego słowami i tak jakoś uroczyści jakby po wielkiej przysiędze.

– Czas mi już odejść! – rzekł powstając i brał każdego w ramiona, ściskał i całował na pożegnanie. Dziw się nie popłakali z żalu, on zaś przykłęknał, odmówił krótką modlitwę i padł na twarz, i zapłakał obejmując ziemię rękami kieby tę mać żegnaną na zawsze.

Jagusia jaże się zaniesła szlochaniem, chłopy ukradkiem wycierali oczy. I zaraz się rozeszli.

Do wsi wracał tylko Antek z Jagusią, tamci zaś przepadli kajś pod borem.

- A nie mówże przed nikim o tym, coś słyszała! – rzekł po długiej chwili.
- Czy to ja latam z nowinami po chałupach! – warknęła gniewnie.
- A już niech Bóg bronii, żeby się wójt dowiedział – upominał surowo.

Nie odrzekła, przyśpieszając jeno kroku, ale nie dał się wyprzedzić, trzymał się pobok zazierając raz po raz w jej twarz zapłakaną i gniewną...

Książyc znowu zaświecił i wisiał prosto nad drogą, że szli jakoby tą srebrzystą miedzą obrzeżoną pokrętnymi cieniami drzew, naraz zadrgało mu serce, tęsknica wyciągnęła nienasycone ramiona, przysunął się ździebko, bliżej, tak blisko, że jeno sięgnąć ręką i przyciągnąć ją do siebie, ale nie sięgnął, zbrakło mu bowiem śmiałości i powstrzymywało jej zawięte, wzgardliwe milczenie, więc jeno rzekł z przekąsem:

- Tak lecisz, jakbyś chciała uciec przede mną...
- A bo prawda! Obaczy nas kto i gotowe nowe plotki.
- Albo ci spieszno do kogo drugiego!
- Juści, aby mi to nie wolno! Abom to nie wdowa!
- Widzę, co nie darmo powiadają, że kierujesz się na księżą gospodynę...

Porwała się jak wicher i łzy potrzesły się jej z oczów rzęsistymi, pałacymi strugami.

Rozdział 47

Już stronami, na piaskach i lżejszych gruntach wychodzono ze sierpem, już nawet kaj niekaj po wyżniach błyskały kosy, ale we wsiah, gdzie były mocniejsze ziemie, dopiero imano się przygotowań i żniwa leda dzień miały się rozpoczynać.

Więc i w Lipcach, jakoś w parę dni po ucieczce Rocha, jeto się ostro sposobić do żniwa, rychtowano na gwałt drabiny i moczono we stawie wozy co barzej rozeschnięte, oprzątano stodoły, że już stояły wywarste na przestrzał, gdzie w cieniach sadów wykręcano powrósla, zaś prawie pod każdą chałupą brząkały rozklepywane kosy, kobiety zwijały się przy pieczeniu chlebów i sposobieniu zaspów, a z tego wszystkiego zrobiło się tylachna skrzetu i rwetesów, że wieś wyglądała jakby przed jakimś wielkim świętem.

A że przy tym zjechało się z drugich wsi sporo narodu, to na drogach i pod młynem wrzało kieby na jarmarku, głównie bowiem ściągali ze zbożem do mielenia, ale jakby na utrapienie, tak mało było wody, że robił tylko jeden ganek, a i to zaledwie się ruchając, czekali jednak cierpliwie swojej kolej, boć każdy chciał zemleć jeszcze na żniwa.

Niemało też cisnęło się do młynarzowego domu kupować mąkę, kasze przerózne, a nawet i po chleb gotowy.

Młynarz leżał chory, ale snadź nic się nie działo bez jego przyzwolenstwa, gdyż krzyknął do żony siedzącej na dworze, pod wywartym oknem:

– A rzepeckim nie dawaj ani za grosz, prowadzali swoje krowy do księżego byka, to niechże im proboszcz zaborguje i co innego.

I nie pomogły żadne prośby ni skamłania, na darmo też wstawiała się za biedniejszymi zaciął się i żadnemu, którynen ino wodził krowę na plebanię, nie pozwolił zborgować ani pół kwarty mąki.

– Spodobał im się księży byk, to niech go sobie doją! – wykrzykiwał.

Młynarzowa, też jakoś kwękająca, splakana i z obwiązaną twarzą, wzruszała ramionami, ale jak mogła, ukradkiem zborgowała niejednemu.

Nadeszła Kłębową prosząc o pół ćwiartki jaglanej kaszy.

– Płacicie zaraz, to bierzcie, ale na bórg nie dam ani ziarnka...

Zafrasowała się wielce, bo juści, że przyszła bez pieniędzy.

– Tomek z nim trzyma za jedno, to niechaj uprosi o kaszę.

Obraziliła się i rzekła wyzywająco:

– Juści, co trzyma z księdzem i trzymał będzie, ale tutaj już więcej jego nogą nie postoi.

– Mała szkoda, krótki żal! Sprobujcie mleć gdzie indziej.

Odeszła wielce skłopotana, bo w domu nie było już ani grosza, lecz natknawszy się na kowalową, siedzącą przed zawartą kuźnią, rozżaliła się przed nią i zapłakała na młynarza.

Ale kowalowa ozwała się z prześmiechem:

– To wam jeno rzeknę, co już niedługie to jego panowanie.

– Hale, a który to da radę takiemu bogaczowi, kto?

– Jak mu wiatrak postawię pod bokiem, to mu i radę dadzę.

Kłębową jaże oczy wytrzeszczyła ze zdumienia.

– A mój wiatrak postawi. Co ino poszedł z Mateuszem do boru wybierać drzewo, na Podlesiu będą stawać kolejne figury.

– Cie... Michał stawia wiatrak, śmierci bym się przedzej spodziała, no, no.

Ale dobrze tak temu zdzierusowi, niech mu kałdun spadnie.

Tak jej ulżyło, że śpieszniej szła ku domowi, ale dojrzawszy Hankę pierającą pod chałupą wstąpiła podzielić się tą niespodzianą nowiną.

Antek majdrował cosik kole woza i posłyszał rozmowę rzekł:

– Prawdę wam powiedziała Magda, kowal już kupił od dziedzica dwadzieścia morgów na Podlesiu, zaraz przy figurze, i tam wystawi wiatrak! Młynarz się wścieknie ze złości, ale niech mu rura zmięknie! Tak się już wszystkim dał we znaki, że nikto go nie pożałuje.

– Nie wiecie to niczego o Rochu?

– Nic a nic – odwrócił się od niej jakoś śpiesznie.

– To dziwne, trzeci dzień i nie wiada, co się z nim wyrabia.

– Przeciek nieraz już tak bywało, że poszedł kajś, a potem znowu się zjawili.

– Któz to od was idzie do Częstochowy? – zagadnęła Hanka.

– A idzie moja Jewka z Maciusiem. Latoś mało wielu się ze wsi wybiera.

– I ja pójdę, właśnie przepieram na drogę co lżejsze szmaty.

– Ale pono z drugich wsi to sporo się szykuje.

– Sposobną porę se wybrały, na największą robotę – mruknął Antek, ale żonie się nie przeciwił wiedząc od dawna, na jaką to intencję się ochfiarowała.

Zaczęły se rozpowiadać różnoście, gdy wpadła Jagustynka.

– Wiecie – wrzeszczała – a to może przed godziną przyszedł z wojska Jasiek!

– Tereski chłop! A dyć powiadała, co wraca dopiero na kopania.

– Co inom go widziała, galancie koło niego i okrutnie stęskniony do swoich.

– Dobry był chłop, ale zawzięty. Tereska doma?

– Rwie len u proboszcza i jeszcze nie wie, co ją w domu czeka.

– Znowu zakotluje się w Lipcach, przeciek mu zarno powiedzą!

Antek słuchał uważnie, gdyż mocno go zajęła nowina, lecz się nie odzywał, zaś Hanka z Kłębową szczerze ubolewając nad Tereską jęki przewidywać najgorsze la niej rzeczy, aż im przerwała Jagustynka:

– Psu na budę taka sprawiedliwość! Hale, pójdzie se taki ciołek na całe roki we świat, kobietę ostawi samą, a potem, jak się niebodze co przygodzi, to gotów ją choć i zakatrupić! A wszystkie też bij zabij na nią! Kajże ta sprawiedliwość! Chłop to se może używać jak na psim weselu i nikto mu za to nie rzeknie nawet marnego słowa. Do cna głupie urządzenie na świecie! Jakże, to kobieta nie żywy człowiek, to z drewna wystrugana czy co? Ale kiej już musi odpowiadać, to niechże i gach zarówno płaci, przeciek pospólnie grzeszyli. Czemuż to jemu tylko uciecha, a la niej samo płakanie, co?

– Moiściewy, tak już postanowione od wiek wieka, to ostanie! – szepnęła Kłębowa.

– Ostanie, żeby się naród marnował, a zły cieszył, ale ja to bym postanowiła inaczej: wzion ktorén cudzą kobietę, to niechże se ją ostawi na zawdy, a nie zechce, bo mu już nowa lepiej zasmakowała, kijem ścierwę i do kreminału!

Antek roześmiał się z jej zapalcywości, skoczyła ku niemu z wrzaskiem.

– La was to ino warte śmiechu, co? Zbóje zapowiedziane, każda wam najmilesza, póki jej nie dostanieta. A potem jeszcze się przekpiwają!

– Wydzieracie się jak sroka na pluchę! – rzucił niechętnie.

Poleciała na wieś i przyszła dopiero nad wieczorem, ale srodze spłakana.

– Cóż się to waju przygodzilo? – spytała niespokojnie Hanka.

– A co, napiłam się człowieczego bólu i jaże mnie zamgliło – rozplakała się i jęła mówić przez łzy i szlochania – wiecie, a to Kozłowa wzięła Jaśka pod swoją opiekę i już mu wszycko wyśpiewała.

– Nie ta, to druga by mu pedziała, takie rzeczy się nie zagubią.

– Mówię wam, że cosik strasznego wzbiera w ich chałupie! Poleciałam do nich, nie było nikogo. Zagładam teraz, siedzą oboje i płaczą, na stole porozkładane podarunki, jakie jej przyniósł. Jezu, jaże mróz mnie przejął, jakbym zajrzała do grobu. Nie mówią do sień, jeno płaczą. Mateuszowa matka rozpowieǳiała mi, jak to było, aże mi włosy powstały na głowie.

– Nie wiecie, wspominał Mateusza? – zagadnął niespokojnie Antek.

– Pomstuje na niego, że niech Bóg bronii! Jasiek mu tego nie przepuści, nie!

– Nie bójcie się, Mateusz go skamał o łaskę nie będzie – odrzucił gniewnie i nie słuchając więcej polecił na Podlesie przestrzec przyjaciela.

Nalazł go dopiero u Szymków, siedział z Nastusią pod ścianą i cosik z cicha se redzili, wywołał go zaraz i kiej odeszli spory kawał drogi, opowiedział.

Mateusz aż się zachłysnął i zaczął kląć.

– A żeby to siarczyste pioruny spaliły taką nowinę!

Wracali do wsi, Mateusz się krzywił i jakoś boleśnie i ciężko wzduchał.

– Widzę, co ci markotno i żal – wtrącił ostrożnie Antek.

– Zaśbym ta żałowały, już mi kością w gardle stanęła. Co inszego mnie trapi.

Antek się zdumiał, ale nijakoś było się rozpytywać.

– Czasu by nie chwaciło, żebym miał każdej żałować! Wpadła mi w pazury, to i wzionem, każdy by zrobił to samo! Nie bój się, użyłem jak pies w studni,

bo com się musiał nasłuchać beków i wyrzekań, to starczyłoby la dziesięciu. Uciekałem, to kieby cień szła za mną. Niechże i Jasiek się nią nacieszy. Nie kochanie mi w głowie, a jeno całkiem co drugiego.

- Pewnie, że pora by ci się żenić.
- Właśnie i Nastka mówiła mi to samo.
- Dzieuch we wsi jak maku, nietrudno wybrać.
- Już mam z dawien dawną cosik upatrzonego – wyrwało mu się bezwolnie.
- To me proś w dziewczętce i sprawiaj wesele choćby zaraz po żniwach.
- Nie poszło mu to w smak, bo skrzywił się i zagadał znowu o Jaśku, a wyowiedział się wszystkiego, jał rozpowiadać o Szymkowej gospodarce wyznając przy tym niby to niechcący, że Jędrzych mówią Nastusi pod sekretem, jako Dominikowa ma podać do sądu o grunt Jagusie po Macieju.
- Ociec zapisali, to jej nikto nie zapiera, juści, że samej ziemi nie oddam, ale święcie zapłacę, co wartą! Kłótnica chce się jej procesów!

- Prawda to, że Jagusia zapis oddała Hance? – pytał ostrożnie.
- Cóż z tego, kiej nie odpisała się u rejenta.

Mateusz jakoś poweselał i nie mogąc się już powstrzymać zatrącał w rozmowie raz po raz o Jagusie, sielnie ją sobie chwaląc.

- Antek pomiarkowawszy, o co mu idzie, rzekł szydliwie:
- Słyszałeś, co to znowu o niej wygadują?
- Baby zawdy latki jej przypinały.
- Za Jasiem organistów lata pono kiej suka – dodał z rozmysłem.
- Widziałeś to? – rozczerwienił się z gniewu.
- Na prześpiegi za nią nie chodzę, bo me ni parzy, ni ziębi, ale są, które widują co dnia, jak się schodzi w boru z Jasiem, to po miedzach...
- Sprać jedną i drugą, to by wnet przestały plotkować.
- Sprobuj, może się wystraszą i przestaną! – mówią z wolna, zatargają nim nagła, strasznie szarpiąca zazdrość o Jagusie, a już te myśle, że Mateusz może się z nią ożenić, kasały go kieby rozwścieklone psy.

Nie odpowiadał na jego zaczepne i często przykro słowa, bych się jeno nie wydać ze swoją męką, ale na rozstaniu nie poredził się już wstrzymać i rzekł ze złym prześmiechem :

- A któryen się z nią ożeni, sporo szwagrów miał będzie...
- Rozeszli się dosyć ozięble.
- Mateusz, odszedłszy parę kroków, roześmiał się cicho i pomyślał:
- Musi go trzymać z daleka, to się na nią źli a pyskuje. A niechta se lata za Jasiem, taki dzieciuch. Barzej ją tam ciągnie ksiądz niżli chłopak.

Rozmyślał pobłaźliwie, bo wyowiedział się od Antka co do tego zapisu po Macieju, już stanowczo umyślił się z nią ożenić. Zwolnił kroku i rozliczał se w myślach, po ile to trza by mu spłacać Jędrzycza i Szymka, bych samemu ostać na gospodarce, na całych dwudziestu morgach.

- Stara przykra, juści, ale przeciek nie będzie wiekowała.
- Spomniały mu się Jagusine sprawki, to go ździebko rozfrasowało.
- Co było, to nie jest, a zechce się jej nowych figłów, to z niej rychło

wytrzęsę.

W opłotkach przed chałupą czekała na niego matka.

– Jasiek wrócił – szeptała zatrwożona – już mu o tym powiedzieli.

– To i lepiej, nie będzie potrza się ocyganiać.

– Tereska przylatywała już parę razy, grozi, że się utopi... że nie...

– Pewnie, co gotowa to zrobić, pewnie – szepnął wystraszony i tak się tym srodze zamartwił, że zasiadłszy w progu do kolacji nie mógł jeść, a jeno nadsłuchiwał od Jaśkowego sadu, że to siedzieli tylko przez miedżę. Przejmował go coraz większy niespokój, odsunął miskę i kurząc papierosa za papierosem na darmo barował się z dygotem trwogi, na darmo klął siebie i wszystkie kobiety i na darmo chciał całą sprawę obrócić w przekpinki, bo strach o Tereskę rozrastał się w nim coraz barzej i dręczył już nie do wytrzymania. Już parę razy się podnosił, aby iść kajś na wieś między ludzi, ale ostawał wyczekując nie wiada na co.

Noc się już zrobiła, gdy naraz posłyszał, jakieś kroki, a nim rozeznał, z której strony nadchodzią, już Tereska wisiała mu na szyi.

– Ratuj, Mateusz! Jezu, tak czekałam na cię, tak wyglądałam.

Usadził ją pobok, lecz cisnęła mu się do piersi kiej dzieciątko i przez łzy lejące się ciurkiem, przez mękę i rozpacz szeptała:

– Powiedziały mu o wszystkim! Śmierci bym się była przedzej spodziała niżli jego powrotu. Byłam u księżego lnu... przylatuje któraś i powiada... dziw trupem nie padłam... szłam jak na śmierć... nie było cię doma... poszłam cię szukać... nie było cię we wsi... kołowalałam z godzinę, ale musiałam iść... wchodzę do chałupy... a on stoi na środku blady kiej ściany... skoczył do mnie z pięściami...o prawdę pyta... o prawdę...

Mateusz jaże się zatrzasł i obcierał z twarzy zimny, lodowaty pot.

– Wyznałam się przed nim... na nic już by się zdały cygaństwa... Topora chycił na mnie... myślałam, że już koniec, i pierwsza mu rzekłam: „Zabij! ulży nam obojgu!” Ale me nie tknął nawet palcem! Jeno popatrzył we mnie, przysiadł pod oknem i zapłakał!... Jezu miłoścwy, żeby me chociaż sprał, skopał, sponiewierał, lżej by mi było, lżej, a on siedzi i płacze! I cóż ja teraz poczne nieszczęsna, co? kaj się podzieje! Ratuj me, bo się rzucę do studni albo se co złego zrobię, ratuj! – wrzasnęła padając mu do nóg.

– Cóż ja ci poredzę, sieroto, co? – jąkał bezradnie.

Zerwała się nagle z dzikim warkotem gniewnego szaleństwa.

– To po coś me brał? po coś me stumanił? po coś me przywiódł do grzechu?

– Cała wieś tu się zleci, cichoj!

Przypadła mu znowu do piersi, objęła sobą i pokrywając pocałunkami zaskamlała całą mocą strachu, miłowania i rozpaczys:

– O mój jedyny, o mój wybrany z tysiąca, zabij me, a nie odpędzaj od siebie! Miłujesz to me, co? Miłujesz? Dyć me utul ten ostatni razik, dyć me weź, ogarnij sobą i nie daj na mękę, nie daj płakania, nie daj zatracenia! Jedynego cię mam na wszystkim świecie, jedynego... Ino me ostaw przy sobie, a służyła ci

będę za tego psa wiernego, za tę ostatnią dziewczę!

Jęczała rzewliwymi słowy, rwanymi ze samego dna udręczonej duszy.

A Mateusz wił się jakby w kleszczach i jak mógl, wykręcał się od stanowczej odpowiedzi zbywając ją całunkami a przygłaskaniem i przytakując wszystkiemu, co jeno chciała, rozglądał się trwoźniej i niecierpliwiej, gdyż mu się uwiadzało, że Jasiek siedzi na przełazie.

Ale w jakiejś minucie Tereska przejrzałszy prawdę do dna oddepchnąła go od siebie i zakrzyczała, bijąc słowami kieby biczem:

– Cyganisz jak pies! Zawdyś me ocyganiał! Już me teraz nie zwiedziesz! Strach ci Jaśkowego kija, to się wijesz kiej ta przydeptana glista! A ja mu zawierzyłam jak komu najlepszemu! Mój Boże, mój Boże! A Jasiek taki poczciwy, nawiózł mi podarunków, nigdy mi nie powiedział marnego słowa i ja mu tak odpłaciłam. I takiemu przeniewiercy zawierzyłam, takiemu zbójowi! takiemu psu! Idź se za Jagusią! – zawszeckała przyskakując do niego z pięściami – idź, i niech was pożeni hycel, pasujeta do siebie, lakudra i złodziej.

Padła na ziemię zanosząc się strasznym, obłąkanym płaczem.

Mateusz stał nad nią, nie wiedząc, co począć, matka chlipała kajś pod ścianą, gdy wyszedł ze sadu Jasiek i przystąpiwszy do żony jał jej szeptać tkliwe, przesiąkłe łzami, a pełne dobrości słowa:

– Chodź do dom, chodź, sieroto. Nie bój się, nie ukrzywdzę cię, masz ty już dosyć za swoje, chodź, żono...

Wział ją na ręce i przeniósłszy na przełaz krzyknął do Mateusza:

– Pókim żyw, to ci jej krzywdy nie daruję, tak mi dopomóż, Panie Boże!

Mateusz milczał, dusił go wstyd i zalewał mu serce taką gorzkością i taką dojmującą udręką, że poniósł się do karczmy i pił przez całą noc.

Cała historia migiem się rozniesła po wsi, a ku niemałemu podziwowi, z wielkim też uważaniem rozpowiadali o Jaśkowym postąpieniu.

– Ze świecą nie najdzie takiego drugiego – mówiły rozrzewnione kobiety, srodze przy tym powstając na Tereskę, ale Jagustynka zapalczywie bronila.

– Tereska niewinowata! – wrzeszczała po różnych opłotkach, kaj jeno posłyszała, że bierą ją na ozory – smarkul to był jeszcze, kiej Jaśka wzieni do wojska, ostała sama jedna, nawet przez dziecka, to i nie dziwota, co bez tyla roków zacniło się jej za chłopem. Żadna by nie przetrzymała takiego postu. A Mateusz zwietrzył kiej pies i dalejże bakę świecić, cudeńka prawić, na muzykę prowadzić, jaże i głupią zdurzył.

– Ze to nie ma sądu na takich zwodzicieli – westchnęła któraś.

– Łeb mu już lenieje, a za kobietami jeszcze ciągnie.

– Kawalerska sierota, to kajże się pożywi, jak nie z cudzego – kpili parobcy.

– Mateusz też niewinowaty, nie wiecie to, że jak suczka nie da, to i piesek nie weźmie! – zaśmiała się Stacho Płoszka i dziw go za to nie pobiły.

Ale wnet przestali o tym deliberować, gdyż żniwa były za pasem, dnie szły wybrane, suche i upalne, po wzgórkach żyta jakby się prosiły o kosy, a jęczmiona już dochodziły, to co dnia ktosik wychodził penetrować pola, zaś bogatsze już się oglądali za najemnikiem.

Zaś na pierwszego ruszył organista, wywiódlszy do żniwa kilkanaście kobiet, stanęła do sierpa nawet sama organiącina, wzięły żąć i córki, a stary miał nad wszystkim czuwające oko. Jasio przyleciał dopiero po mszy i niedługo się cieszył żniwami, bo skoro jeno podniesła się przypołudniowa spieka, wypędziła go matka, żeby se głowy nie przepalił na słońcu.

– Poszuka se cienia u Jagusi, w to mu graj – warknęła za nim Kozłowa.

W domu jednak było mu gorąco, nudnie i muchy tak cięły zapamiętale, że wybrał się na wieś i przechodząc koło Kłębow dosłyszał jakieś przyduszone jęki, rozchodzące się z wywarnej na rozcież chałupy.

Jagata leżała w sieniach pod progiem, w izbie było pusto, cały bowiem dom poszedł do żniwa.

Przeniósł ją do izby, położył na łóżko, napoił i tak cucił, jaże przyszła nieco do siebie i otworzyła załzawione oczy.

– Dyć już kończę, paniczku – uśmiechnęła się kiej rozbudzone dziecko.

Chciał zaraz bieżyć po księdza, przytrzymała go za sutannę.

– Panienka mi dzisia rzekła: „Gotuj się na jutro, duszo umęczona!” Mam czas jeszcze, paniczku! Jutro... dzięki ci, Boże miłosierny, dzięki! – jąkała coraz słabiej, prześmiech zatlił się na jej wargach, złożyła ręce i zapatrzona kajś, w jakowej dalekości, zapadła jakby w głęboką duszną modlitwę, a Jasio, rozumiejąc, co już zaczęło się konanie, polecał zwoływać Kłębow.

Zajrzał do niej dopiero po południu, leżała w łóżku całkiem przytomna, skrzynka stała przy niej na ławie, wyjmowała z niej stygnącymi rękami wszystko, co se była nagotowała na tę porę ostatnią; czystą płachtę pod siebie i świeże ubłoczenie na pościele, wodę świętą, całkiem jeszcze dobre kropidło i spory kawał gromnicy, i obrazek Częstochowskiej do ręki, nową koszulę, suty wełniak, czepek bujnie ururkowany nad czołem, wraz z chustą do zawijania, i zupełnie nowe trzewiki, wszycko śmiertelne wiano, użebrane przez całe życie, rozłożyła koło siebie, ciesząc się każdą rzeczą i chwaląc przed kobietami, zaś czepek nawet przymierzyła i przejrzałszy się w lusterku szepnęła wielce szczęśliwa:

– Będzie galancie, na sielną gospodynę patrzę.

Przykazała, bych ją w te skarby przystroili jutro, zaraz od samego rana.

Juści, co nikto się jej nie sprzeciwił, chodzili kole niej na palcach, umilając jej te ostatnie chwile, jak jeno poredzili.

Jasio przesiedział przy niej do zmierzchu czytając w głos modlitwy, powtarzała a nim, zasypiając co chwila z jakimś leciuśkim pośmiecchem.

A gdy zasiadali do wieczerzy, zapragnęła jajecznicy, juści, że jeno dziobnęła raz i drugi, odsuwając jadło od razu, i już cały wieczór leżała cichuśko, dopiero kiedy zabierali się do spania, przywołała Tomka.

– Nie bój się, nie będę ci zawadzała długo, nie – wyrzekła lękliwie.

Na drugi dzień z rana przybrali ją, jak przykazała, położyli ją na Kłębowej łóżko, a na jej własnej pościeli, sama pilnowała, żeby wszystko było jak się patrzy, sama strzepała drżąc chudą pierzynę, sama nalała wody świętnej na talerz i położyła na nim kropidło, a spenetrowawszy, że już jest, jak być powinno w taką godzinę u gospodarzy, poprosiła o księdza.

Przyszedł z Panem Jezusem, przygotował ją na tę drogę ostatnią i zalecił Jasiowi pozostać do końca, że to jemu samemu gdziesik się śpieszyło.

Jasio zasiadł przy niej i czytał se po cichu z brewiarza, Kłębowie też остали w domu, a wkrótce przyleciała Jagusia, przywarowawszy kajś w kącie cichuśko niby trusia. W izbie jeno muchy brzęczały, gdyż ludzie snuli się bez głosu jak cienie, trwożnie jeno spozierając na Jagatę... Leżała z różańcem w ręku, jeszcze całkiem przytomnie żegnając się z każdym, kto ino zajrzał do chałupy, zaś poniekedyim dzieciom, cisnącym się w sieniach i pod oknem, rozdawała po parę groszy:

– Naści, a zmów paciorek za Jagatę! – szeptała z lubością.

A potem już całe godziny nie odzywała się do nikogo.

I leżała se godnie, po gospodarsku, na łóżku i pod obrazami, jak se była roila przez całe życie. Leżała pełna cichej dumy i nieopowiedzianej szczęśliwości, radosne łzy siwiły się w jej oczach. Poruchiała cosik wargami, błogo uśmiechnięta i zapatrzoną przez okno w niebo głębokie, w pola nieobjęte, gdzie już kaj niekaj błyskały z brzękiem kosy i kładły się źrałe, ciężkie żyta, w jakieś dale, widne jeno jej duszy zamierającej.

Ale w jakiejś minucie, gdy dzień miał się już ku schyłkowi, a izbę zalały czerwone zorze zachodu, wstrząsnęła się gwałtownie, usiadła i wyciągnawszy ręce zawała mocnym, a jakoby cudzym głosem:

– Pora już na mnie, pora.

I padła wznak.

W izbie zrobiło się straszno, buchnęły płacze, poprzykłękali kole łóżka, Jasio jał czytać modlitwę za konających, Kłębowia zapaliła gromnicę, umierająca powtarzała za Jasiem, ale coraz słabiej, coraz ciszej, coraz bełkotliwiej, oczy jej gasły niby ten dzień letni znojami utrudzony, twarz grążyła się w tuman wiecznego zmierzchu, wypuściła gromnicę i skonała.

I pomarła se ta dziadówka kieby najpierwsza we wsi, a Jambroż, który akuratnie zdążył na sam koniec, zawarł jej oczy, sam Jasio zmówił za nią gorący pacierz i cała wieś przychodziła się modlić przy jej zwłokach, poplakać a zazdrośnie się dziwować szczęśliwej śmierci i lekkiemu skonaniu.

Tylko Jasia, skoro zajrzał w jej martwe oczy i w tą stęzała na grudę twarz, poradloną pazurami śmierci, zatrząsł taki strach, że uciekł do domu, rzucił się na łóżko, wcisnął głowę w poduszki i zapłakał.

Poleciała wnet za nim Jagusia i chociaż sama była pełna przerżenia i żałości, jęła go uspokajać i obcierać mu twarz zapłakaną. Przytulił się do niej kieby do matki, kładł rozbolałą głowę na jej piersiach, obejmowały ją zaszyje, i jaże się zanosząc szlochaniem, skarżyły się rzewliwie:

– Boże mój, jakie to straszne, jakie to okropne!...

Weszła na to organiścina, zobaczyła i srogi gniew nią zatargał.

– Co się tu dzieje! – postąpiła na środek izby i zasycała, ledwie się już hamując:

– Widzisz ją, jaka mi czuła opiekunka, szkoda tylko, że Jasio już niański nie potrzebuje i sam sobie poradzi nos obetrzeć!

Jagusia podniesła na nią zapłakane oczy i dygocąc w załęknienu, jęła rozpowiadać o śmierci starej, Jasio też rzucił się skwapnie, tłumacząc matce, co mu się to przygodziło, ale organiścina, snadź już dobrze przódzi podbechtana przez kumy, wywarła na niego gębę:

– Głupiś jak cielę! Nie odzywaj się lepiej, byś i ty czego nie oberwał!

Skoczyła naraz do drzwi, wywarła je na rozież i zawrzeszczała do Jagusi:

– A ty się wyoś, i żeby tutaj nie postała więcej twoja nogą, bo cię wyszczęuję!

– Cóżem to winowata, co? – jąkała, zgoła już nieprzytomna ze wstydu i bolesci.

– Poszła precz i w tej minucie, bo każę psy pospuszczać! Już ja nie będę płakała przez ciebie, jak Hanka albo wójtowa! Ja cię nauczę jamorów, małpo jedna, już ty mnie popamiętasz, tłumoku! – darła się na cały głos.

Jagusia buchnęła płaczem, wypadła przed dom i pognała w cały świat.

A Jasio stanął jakby rażony piorunem.

Rozdział 48

Naraz porwał się za nią lecieć.

– A to gdzie? – warknęła groźnie matka zapierając mu sobą drzwi.

– Dlaczego ją mama wypędziła, za co? Że była dla mnie taka poczciwa! To niesprawiedliwie, ja na to nie pozwolę! Cóż ona zrobiła złego? co? – wykrzykiwał gorączkowo, wydzierając się z twardych rąk matczynych

– Usiądź spokojnie, bo zawałam ojca... Za co? Zaraz ci powiem: masz być księdzem, to nie chcę, abyś pod moim dachem sposobił sobie kochanicę, nie chcę dożyć takiego wstydu i hańby, żeby cię ludzie wytykali palcami! Dlatego ją wypędziłam, rozumiesz teraz?

– W imię Ojca i Syna! Co mama mówi! – jęknął w najgłębszym oburzeniu.

– Mówię to, co wiem! Juści, wiedziałam, że ją spotykasz tu i ówdzie, ale Bóg mi świadkiem, jako cię nie podejrzewałam o nic zdrożnego! Myślałam sobie zawsze, że skoro mój syn nosi kaplańską sukienkę, to splamić się jej nigdy nie poważy! Ady bym cię przekleła na wieki i wydarła ze serca, choćby wraz pęknąć miało... – Oczy jej zapłonęły taką świętą zgrozą i nieubłaganiem, że Jasiek zdreltwiał ze strachu. – Dopiero Kozłowa otworzyła mi oczy, a teraz już sama zobaczyłam, do czego chciała cię przywieść ta suka...

Rozplakał się żałośnie i wśród szlochań i skarg na te okropne posądzenia z taką szczerością opowiedział wszystkie spotkania, że całkiem zawierzyła i przygarnąwszy go do piersi jęła mu obcierać łzy a uspokajać.

– Nie dziw się, że złekłam się o ciebie, przecież to łajdus najgorszy we wsi..

– Jagusia! Najgorszy we wsi! – Nie wierzył własnym uszom.

– Wstyd mi, ale dla twojego dobra muszę ci wszystko rozpowiedzieć:

I opowiedziała o niej przeróżne historie, nie szczędząc na dokładkę ni plotów, ani też najrozmaitszych wymysłów.

Jasiowi włosy powstały na głowie, jaże się porwał z miejsca i zakrzyknął:

– To nieprawda, nigdy nie uwierzę, żeby Jagusia była taka podła, nigdy...

– Matka ci to mówi, rozumiesz? Z palca sobie tego nie wyssałam.

– Bajki, nic więcej! Przecież to byłoby straszne! – załamał rozpaczliwie ręce.

– A czemuż ją bronisz tak zawzięcie, co?

– Bronię każdego niewinnego, każdego.

– Głupiś jak baran. – Rozgniewała się, dotknięta srodze jego niewiarą.

– Jak mama uważa. Ale jeżeli Jagusia taka najgorsza, to czemu mama pozwalała jej przychodzić do nas? – Zaperzył się zapalczystie kiej młody kogut.

– Nie będę się tłumaczyła przed tobą, kiedyś taki głupi, że niczego nie rozumiesz, ale ci zapowiadam: trzymaj się od niej z daleka, bo jak was gdzie razem przydybię, to chociażby przy całej wsi, a sprawię jej taką frycowkę, że mnie popamięta z ruski miesiąc! A i tobie może się przy tym co oberwać...

Odeszła trzaskając drzwiami ze złości.

A Jasio, nawet nie rozumiejąc, czemu go tak obchodzi Jagusina osława, przeżuwał matczyne słowa niby te kolczaste osty, dławił się nimi, sycąc duszę ich piołunową gorzkością.

– Toś ty taka, Jaguś! Toś ty taka! – skarżył się z żałosnym wyrzutem, że gdyby się była w tej chwili zjawiała, odwróciłby się od niej ze wzgardą i gniewem. Albo to mógł spodziewać się czegoś podobnego? Że nawet w myślach nie postały mu takie straszne rzeczy. Rozważył je jednak z coraz większą udręką i już sto razy się zrywał, aby do niej bieżyć, aby stanąć do oczów i rzucić jej w twarz tę całą litanię grzechów... Niech posłyszy, co mówią o niej, i niechaj się wyprze, jeżeli może... Niech głośno powie: nieprawda! Dumał gorączkowo, ale coraz głębiej wierzył w jej niewinność i ogarniał go żal, i wstawała w nim cicha tęsknota, i budziły się jakieś słodkie, radosne przypomnienia spotykań, a jakiś słoneczny tuman niepojętej rozkoszy przysłonił mu oczy i serce dręczył, że naraz się zerwał i zaczął krzyczeć jakby do wszystkiego świata:

– Nieprawda! nieprawda! nieprawda!

Ale przy kolacji uparcie patrzył w talerz, unikając matczynych oczów, i chociaż mówiono o śmierci Jagaty, nie wtrącał się do rozmowy, a jeno cięgiem matyjasili, przebierał w jadle, sprzeciwiał się siostrom wyrzekał na gorąć w izbie i skoro tylko sprzątnęli miski, poniósł się na plebanię – proboszcz siedział se na ganku z fają w zębach i cosik pilnie pogadywał z Jambrożem, obszedł ich z dala i spacerując kajś pod drzewinami frasobliwie medytował.

– A może to i prawda! Mama by sobie tego nie stworzyła.

Z okien plebanii lały się smugi światła na klomb, gdzie baraszkowały pieski warcząc na się przyjacielsko, a z ganku roznosił się grubachny głos.

– A jęczmień na Świńskim Dołku obejrzałeś?

– Słoma jeszcze ździebko zielona, ale ziarno już kiej pieprz.

– Trza by ci jutro przewietrzyć ornaty, na nic spleśnieją. Komżę i alby zanieś Dominikowej, niech Jagusia upierze. Ale kto to był po południu z krową?

– Któryś z Modlicy. Młynarz spotkał go na moście i próbował przeciągnąć do swojego byka, obiecywał go nawet dopuścić za darmo, ale chłop wolał naszego...

– Ma rozum, za rubla będzie miał profit na całe życie, przynajmniej krów się dochowa. Nie wiesz, Klęby wyprawią to pogrzeb Jagacie?

– Przeciek ostawiła na pochowek całe dziesięć złotych.

– Pochowa się ją z paradą jak gospodynę. A powiedz tam brackim, że wosku im sprzedam, niech sobie tylko dokupią blichowanego. Jutro Michał ob-

rządzi w kościele, a ty idź z ludźmi do żniwa i poganiaj, barometr jakiś niepewny, może być burza! Kiedyż to się zbiera kompania do Częstochowy?

– Wotywę zamówiły na czwartek, to juści, zaraz po mszy ruszą...

Jasia drażniła nieco ta rozmowa, odszedł dalej aż pod niski pleciony płot, dzielący sad od pasieki, na wąską, zarosłą dróżkę i spacerował trącając niekiedy głową w obwisłe, ciężkie od jabłek gałęzie.

Wieczór był nagrzany i duszny, pachniał miód, i żyto skoszone kajś za ogrodami, powietrze było ciężkie, przejęte spieką, bielone pnie majaczyły. w mrokach niby gęła porozwieszane do przeschnięcia, kajś nad stawem naszczekawały psy wielce swarliwie, a od Kłębów buchały niekiedy żałobne, jękliwe zawożenia.

Jasio, strudzony wreszcie deliberacjami, zwrócił już ku domowi, gdy raz posłyszał jakby z pasieki jakieś przyduszone, gorące szepty.

Nie dojrzał nikogo, ale przystanął i słuchał z zapartym tchem.

– ...byś skisł... puść me, puść, bo będę krzyczeć!...

– ...głupia... Czego się wydzierasz? Krzywdy ci to chcę, krzywdy?...

– ...jeszcze kto posłyszy. Laboga, dyć mi ziobra zgnieciesz... puść...

Pietrek Borynów i książe Maryna! Rozpoznał ich po głosach i odszedł z uśmiechem, lecz po paru krokach zwrócił na dawne miejsce i nasłuchiwał z dziwnie bijącym sercem. Gęste krze ich przysłaniały i ciemnica, nie sposób było rozróżnić, ale coraz wyraźniej słyszał krótkie, rwane i warem kipiące słowa, buchały kiej płomienie, a niekiedy przez długie chwile wrzały gorączkowe, dyszące oddechy i szamotania.

– ...takusieńką, jak ma Jagusia, obaczysz... ino mi nie broń, Maryś, ino...

– ...zarno ci zawierzę... bo ja to taka... loboga, dajże odzipnąć...

Zaszelesiały gwałtownie krzaki, coś ciężko zwaliło się na ziem, ale po chwili zatrzesły się, i znowu krótkie, rozpalone szepty, ściszone śmiechy i całunki.

– ...że już i nie sipiam, a ino cięgiem o tobie, Maryś... o tobie, najmilejsza...

– ...każdej prawisz to samo... czekałam cię do północka... u drugiej byłeś...

Jasio jakby z nagła ogluchł i zatrząsł się kieby osika. Wiater poszedł po sadzie, zaruchały się drzewa i zagwarzyły cichuśko kieby we śpiku, z pasieki zawiadały takie miodne zapachy, jaże go sparło pod piersiami, a oczy nalały się łzami, przejął go jakiś dygotliwy war i cosik tak lubego jęło udręczać, że ino się raz po raz przeciągał a wzdychał.

– ...tyla mi do niej, co do tych gwiazdów... Jasia se tera namówiła...

Oprzytomniał, wcisnął się w płot i nasłuchiwał coraz silniej rozdygotany.

– ...prawda... co noc wychodzi do niego... Kozłowa przydybała ich w lesie...

Świat się z nim zakręcił i rozciemniało mu w oczach, ledwie się już trzymał na nogach, a tam w gąszczach wciąż mlaskały drażniąco całunki, prześmiechy i szepty...

– ...to ci łeb wrzątkiem oparzę kieby temu psu...

– ...ino ten razik, najmilejsza... dyć cię nie ukrzywdzę... obaczysz...

– ...Pietruś, loboga, Pietruś...

Jasio odskoczył i uciekał niby wiatr, rozdzierając sutannę o krzaki, wpadł

do domu czerwony jak burak, oblany potem i zgorączkowany, szczęściem nikto nie zwrócił na niego uwagi. Matka siedziała przed kominem z kądziołami i przędla śpiewając z cicha: „Wszystkie nasze dzienne sprawy”, siostry wtórowały cieniuśko wraz z Michałem, który pucował kościelne lichtarze, ojciec już spał.

Jasio zawarł się w swoim pokoju i zabrał się do brewiarza, ale cóż, kiej chociaż uparcie powtarzał łacińskie słowa, to i tak cięgiem słyszał tamte szepty i tamte całunki, że w końcu sparł czoło na książce i dał się już poniewoli jakowymś myślom, kieby tym wichrom palącym.

– Więc to tak? – dumał z coraz większą zgrozą i wraz z jakimś lubym dreszczem – Więc to tak! – powtórzył naraz głośno, i chcąc się oderwać od tych obmierzłych myśleń, wziął brewiarz pod pachę i poszedł do matki.

– Zmówię pacierz przy Jagacie – wyrzekł cicho i pokornie.

– A idź, synu, przyjdę później po ciebie. – Spojrzała bardzo miłościwie.

W chałupie Kłębowie nie było już prawie nikogo, tylko jeden Jambroż cosik tam mamrotał z książkami przy zmarłej, która leżała nakryta płachtą; na poręczy łóżka tliła się gromnica zatknięta w dzbanuszek, przez wywarłe okna zaglądały gałęzie pełne jabłek, noc roziskrzona gwiazdami, a kiej niekiedy wsadzał zdumioną twarz jakiś zapóźniony przechodzień, w sieniach warczały cięgiem pieski.

Jasio przykłębkanął pod światłem i tak się był gorąco oddał pacierzom, że ani wiedział, kiej Jambroż pokuszywał do domu, Kłęby pokładły się spać kajś w sadzie i zapiały pierwsze kury, szczęściem, co matka o nim nie zapomniała.

Ale cóż, kiej śpic prawie się go nie imiał, bo co jeno zaczynało go morzyć, to zjawiała się przed nim Jagusia niby żywa, że zrywał się z pościeli, przecierał oczy i rozglądał się wystraszony, juści, co nie było nikogo, cały dom leżał pogranżony w twardym śnie, a z drugiej izby rozlegało się ojcowe chrapanie.

– To może ona dlatego... – Zamyslił spominając jej gorące całunki, oczy rozjarzone i drżący głos: – A ja myślałem! – Zatrząsł się ze wstydu, zeskokczył z łóżka, otworzył okno i przysiadłszy w nim, do samego świtania medytował i kajał się z mimowolnych przewin i pokuszeń.

Zaś rano przy mszy nie śmiał nawet podnieść oczów na ludzi ni się rozejrzeć po kościele, ale tym goręcej modlił się za Jagusię, bo już był całkiem uwierzył w jej straszne przewiny, nie poredził tylko w sobie zbudzić do niej gniewu i odraży.

– Co ci jest? Wzdychałeś, że dziw nie pogasły świece! – pytał go proboszcz w zakrystii.

– Tak mnie parzy sutanna! – zaskarżył się odwracając przedko twarz.

– Jak się przyzwyczaisz, to będziesz ją nosił niby drugą skórę.

Jasio pocałował go w rękę i poszedł na śniadanie przecierając się cieniami nad stawem, gdyż słońce prażyło już nie do wytrzymania, i natkał się na księżą Marynę, ciągnęła za grzywę ślepego konia i zawodziła wrzaskliwie.

Przypomnienia żgnęły go niby szydłem, iż przystąpił do niej ze złony.

– Z czegoż to Marysia tak się cieszy? – patrzał w nią z wstydlową ciekawością.

– A bo mi wesoło! – zaśmiała się, jaże zagrały jej białe zęby, szarpnęła

konia i wyśpiewywała jeszcze rozgłośniej.

– Po wczorajszym taka wesoła! – Odwrócił się prędko, gdyż spod ugiętej wysoko kiecki błyskały jej białe podkolania, rozłożył bezradnie ręce i wstąpił do Kłębow. Jagata leżała już z całą paradą na środku izby, przybrana w odświętne szaty, w czepcu o sutym białym zburzeniu nad czołem, w paciorekach na szyi, w nowym wełniaku w trzewikach, zaścibniętych na czerwone sznurowadła; twarz miała kieby odalaną z blichowanego wosku, a dziwnie rozradowaną, w zeszytniowych palcach tkwił krzywo obrazik, dwie świece paliły się pobok jej głowy, Jagustynka odganiała muchy wielką gałęzią, jałowcowy dym ciągnął się z komina i rozwłóczył po całej izbie, co trochę kto wchodził zmówić pacierz za nieboszczkę, a kilkoro dzieci płakało się pod ścianami.

Jasio jakoś trwożnie rozglądał się po mrocznej chałupie.

– Kłęby pojechały do miasta – zaszepnęła mu Jagustynka. – Ostawiła im sporo, to muszą się wypuczyć na pochowek, krewniaczka przeciek! Eksporta dopiero będzie wieczorkiem, bo Mateusz jeszcze nie zdążył z trumną...

Zaduch był w izbie i taką trwogą przejmowała go ta żółta, znieruchomiała w prześmiedach twarz umarłej, że jeno się przeżegnał i wyszedł spotykając się tuż przed progiem oko w oko z Jagusią, szła z matką i ujrzała go przystanęła, ale przeszedł bez słowa, nawet Boga nie pochwalił, dopiero z opłotków obejrzał się na nią bezwolnie, jeszcze stojąca w miejscu wpatrzona w niego smutnymi oczami.

W domu nie chciał jeść śniadania, wyrzekając na srogi ból głowy.

- Przejdź się trochę, może przestanie – radziła mu matka.
- A gdzież pójdę? Żeby mama zaraz myślała Bóg wie co!
- Jasiu, co ty wygadujesz!

– Przecież mama nie pozwala mi się ruszyć z domu! Przecież to mama zabroniła mi nawet rozmawiać z ludźmi! Przecież... – Mścił się wielce rozdrażniony. A skończyło się na tym, że mu obwiązała głowę szmatą skropioną octem, ułożyła go spać w ciemnym pokoju i przegnawszy dzieci na podwórze czuwała nad nim kiej kokosz, póki się dobrze nie wyspał i nie podjadł jak się patrzy.

– A teraz idź się przejść, idź na topolową, tam większy cień i chłodniej. – Nic się nie odezwał, ale czując, że matka pilnie za nim naglądała, na złość jej poszedł całkiem w drugą stronę; włóczył się po wsi, patrzył na kowali grzmiących młotami, zajrzał do młyna, laził po ogrodach, skwapnie zazierając na lniska i wszędzie, kaj się ino czerwieniły kobiece przyodziewy, posiedział z panem Jackiem pasącym na jakiejś miedzy Weronczyne krowy, napił się mleka u Szymków na Podlesiu i wrócił do wsi dopiero na samym zmierzchu, nie napotkawszy nikaj Jagusi.

Zobaczył ją dopiero nazajutrz na pogrzebie Jagaty, tak patrzała w niego przez całe nabożeństwo, jaże litery skakały mu w oczach i mylił się w śpiewaniach, a kiej ciało prowadzili na smętarz, to nie bacząc na groźne spojrzenia organiściny, szła prawie pobok niego, że nasłuchując jej żałosliwych wzrychów topniał w sobie kieby śnieg pod tym zwiesnowym słońcem.

Zaś kiedy trumnę spuszczali do dołu i wybuchały lamenta, posłyszał i

jej płacz rzewliwy, ale zrozumiał, co nie po umarłej tak szlocha, a jeno z ciężkiej udręki zboalałego, pokrzywdzonego serca.

– Muszę się z nią rozmówić. – Postanowił wracając z pogrzebu, ale nie mógł się prędko wydostać na wolę, gdyż zarno z południa zaczęli się zjeżdżać do Lipiec ludzie z dalszych wsi, a nawet i z drugich parafii na jutrzejszą pielgrzymkę do Częstochowy Kompania miała wyjść rankiem, zaraz po solennej wotywce, to się z wolna ściągali napełniając drogi nad stawem wozami a gwarem, sporo też przychodziło na plebanię, że Jasio musiał siedzieć i załatwiać za proboszcza przeróżne sprawy, ale jakoś pod sam wieczór upatrzywszy sposobną porę wziął książkę i niepostrzeżenie wyniósł się na miedżę za stodołami, pod gruszę, kaj nieraz siadywali wraz z Jagusią.

Juści, co ani tknął oczami książki, a cisnął ją kajś w trawę i rozejrzawszy się po polach skoczył w żyta i chyłkiem, prawie na czworakach, przebierał się na ogrody Dominikowej.

Jagusia właśnie podbierała ziemniaki ani się spodziewając, że ktosik na nią patrzy, raz po raz bowiem prostowała się ociążale i wsparła na motyczce, powłócząc smutnymi oczami po świecie, wzduchała długo i ciężko.

– Jagusia! – zawała lękliwie.

Pobladła na płótno i stanęła kiej wryta, zaledwie już wierząc własnym oczom, tchu jej brakło i ścisnęło pod piersiami, ale patrzała w niego kieby w to cudne zwidzenie, a słodki prześmiech zatlił się na spaśowiały z nagłą wargach, rozmigotał się płomieniami i wybuchnął kiej słońce.

Jasiowi również rozjarzyły się oczy i miody zalały serce, nie dał se jednak folgi, milczał, a jeno przysiadł na zagonie i patrzał w nią z dziwną lubością.

– Bojałam się, co pana Jasja już nigdy nie obaczę...

Kieby pachnący wiater zawiały z łąk i uderzyły w niego, jaże pochylił głowę, tak mu ten głos rozdzwaniał się w duszy prawie niepojętą szczęśliwością.

– A przed Kłębami, wczoraj, to pan Jasio ani spojrzał...

Stoała przed nim sploniona kieby ten kierz różany, kieby ten jabłoniowy kwiat, mdlejący w skwarze těsknicy, śliczności pełna i zgoła jakiemuś cudowi podobna.

– A to dziw mi serce nie pękło! A to dziw me rozum nie odszedł.

Łzy błysnęły jej u rzęs przysłaniając niby diamentami modre nieba oczów.

– Jagusia! – wyrwało mu się kajś spod samego serca.

Przykłękła w bruździe i cisnąćc mu się do kolan wpierała w niego oczy, przepaści ogniste, oczy modre jak niebo i jak niebo niezgłębione, oczy upojne niby całunki i niby przygarnięcia rąk umiłowanych, oczy pokuszeń i niewinnego dzieciństwa zarazem.

Wstrząsnął się gwałtownie i jakby się broniąc przed czarami zaczął ostro wymawiać wszystkie jej grzechy, wszystkie, jakie mu była powiedziała matka. Piła każde słowo nie spuszczając z niego oczów, ale mało wiele poredziła wy-miarkować, wiedziała bowiem tylko jedno, że oto siedzi przed nią ten ponad wszystko wybrany, że se cosik gaworzy, że oczy mu się jarzą, a ona klęczy se przed nim kieby przed tym świętkiem i modli się niezgłębioną wiarą miłowania.

– Powiedz, Jaguś, że to wszystko nieprawda? powiedz! – nalegał prosząco.

– Nieprawda! Nieprawda! – przytwardziła z taką szczerością, że uwierzył od razu, uwierzyć musiał, a ona sparła się, piersiami o jego kolana i zatonawszy mu w oczach wyznała się cichuśko ze swego miłowania... Jakby na świętej spowiedzi otwarła przed nim duszę na ścieżaj, rzuciła mu ją pod nogi kiej zблąkana ptaszka i modlitewną, gorącą prośbą dawała się wszystka na jego zmiłowanie i na jego wolę i niewolę.

Jasio rozdygotał się kiej listek wstrząsany gwałtowną nawałnicą, chciał ja odepchnąć i uciekać, ale jeno szeptał omdlałym, nieprzytomnym głosem:

– Cicho, Jaguś, tak nie można, grzech, cicho!

Aż umilkła, całkiem wyzbyta ze sił, milczeli już oboje unikając swoich oczów, a wraz cisnąć się do siebie tak z bliska, że słyszeli bicie serc własnych i ciche, palące dychania, było im strasznie dobrze i radośnie, obojgu łzy spływały po zbladłych twarzach, obojgu śmiały się czerwone wargi, a dusze kieby w czas Podniesienia były zatopione w jakąś najświętszą cichość i tajnię jaśniejącą gdzieś na wysokościach i unosiły się jeszcze wyżej, ponad światy.

Słońce już zaszło i ziemia spłynęła zorzami kieby tą, rosą pozłocistą, wszystko przycichło, wszystko przytało dech wszystko kieby zmartwiało w zaśłuchaniu dzwonów, co zabiły na Anioł Pański, i wszystko jakby się zamodliło cichym dziękczynnym pacierzem za świętą łaskę dnia odebranego. Poszli w pola, zasypane pyłem zórza, szli jakimiś miedzami pełnymi kwiatów, wskroś zbóż dojrzałych, wlekąc rękami po kłosach, zwisających im do kolan, szli w luny zachodu wpatrzeni, w szerokie, złociste przepaście nieba i z niebem w duszach, i z niebem w oczach, i jakby w niebiańskich otoczach nad głowami.

Jakby msza się w nich odprawiała, tak pełni byli świętego nabożeństwa, tak dusze im klęczały w zachwyceniu i tak im śpiewały wniebowzięte serca o łasce Pańskiej, tylko im jednym objawionej w tej godzinie żywota.

Ni słowa nie przemówili więcej do siebie, ni jednego słowa, tylko niekiedy krzyżowały się ich spojrzenia jak błyskawice, całkiem już postępłe od własnych żarów i nic o sobie nie wiedzące.

Nie wiedzieli również, że śpiewają jakąś pieśń, co się z nich była sama zrodziła i kieby ptak rozświergotany leciała nad omroczone pola, we wszystek świat.

Nie wiedzieli nawet, kaj są i dokąd idą, i po co?

Nagle i kajś z bliska runął im nad głowy twardy i suchy głos:

– Jasiu, do domu!

Wytrzeźwiął w tym oczymgnieniu; byli na topolowej, a matka stojąła tuż przed nimi z groźną i nieprzebłaganą twarzą – jął cosik bąkać i pleść trzy po trzy.

– Chodź do domu!

Wzięła go za rękę i gniewnie pociągnęła za sobą, dał się bez oporu, z pokorą...

Jagusia szła za nimi jakby urzeczona, gdy naraz organiścina podniesła z drogi kamień i cisnęła w nią ze straszną zawziętością.

– Poszła precz! A do budy, ty suko! – zakrzyczała wzgardliwie.

Jagusia obejrzała się dokoła, całkiem nie miarkując, o kogo tamtej chodzi, ale gdy jej zniknęły z oczów, długo się płakała po drogach, a potem, gdy w chałupie poszła spać, siedziała pod ścianą do białego rana.

Godziny szły za godzinami, piały kokoty, rżały konie przy wozach nad stawem, robił się świt, wieś zaczynała wstawać, brali wodę ze stawu, wypędzali bydło na pastwiska, kto już wychodził na robotę, gdzie już trajkotały kobiety, kajś dzieci poplakiwały matyjaśnie, a ona wciąż siedziała na jednym miejscu i z otwartymi oczami śniła na jawie o Jasiu – że cosik z nim rozmawia, że patrzą na sieć tak z bliska, jaże ją ogarniały słodkie ognie, że idą kajś i śpiewają coś takiego, czego nie poredziła sobie przypomnieć – i tak cięgiem jedno w kółko.

Matka zbudziła ją z tych cudnych zwidzeń, a głównie Hanka, która przyszła już przyszykowana do drogi i chociaż nieśmiało, pierwsza wyciągnęła rękę na zgodę.

– Do Częstochowy idę, to mi darujecie, com ta przeciw waju zgrzeszyła...

– Bóg zapłać za dobre słowa, ale co krzywda, to krzywda! – mruknęła stara.

– Nie ruchajmy tego! Proszę was ze szczerego serca, byście mi odpuścili.

– Złości już do was w sercu nie chowam – westchnęła ciężko Dominikowa.

– Ani ja! chociaż niemało przecierpiała! – wyrzekła poważnie Jagusia i posłyszawszy sygnaturkę poszła się przybierać do kościoła.

– Wiecie, a to Jasio organistów idzie z kompanią – ozwała się po chwili Hanka.

Jagusia posłyszawszy nowinę wypadła z chałupy na pół ubrana.

– Co ino sama organistka mi powiedziała, jako koniecznie naparł się iść do Częstochowy! Raźniej będzie nama wędrować z księżykiem i honorniej! Ostajta z Bogiem. – Pożegnała się przyjacielsko i poszła do kościoła rozpowiadając po drodze nowinę, juści, co się jej dziwowali, tylko Jagustynka pokręciła głową i rzekła cicho:

– W tym coś jest! Już on ta z dobrej woli nie idzie, nie...

Ale nie pora była na dłuższe wywody, bo z pół wsi zebrało się w kościele i ksiądz już wychodził z wotywą, odprawianą na intencję pielgrzymki.

Jasio służył do mszy jak co dnia, jeno dzisia twarz miał cosik bledszą i dziwnie zbołałą, zaś oczy podsiniale i, jeszcze szkliste od łez, że jakoby we mgłach majaczył mu cały kościół, Tereska, leżąca krzyżem przez całe nabożeństwo, wystrachane oczy Jagusi, matka, siedząca w dworskiej ławce, i te przystępujące do komunii wędrowniki – jak przez mgłę widział, przez te łzy zaledwie powstrzymywane, przez żałość szarpiącą mu serce i przez ten śmiertelny smutek.

Proboszcz od ołtarza żegnał odchodzących, a kiej się wywalili przed kościół, skropił ich wodą świętą i pobłogosławił, podnieśli zaraz chorągiew, krzyż błyszczał na czele, ktosik zaśpiewał i kompania ruszyła w daleką drogę.

Z Lipiec szły: Hanka, Marysia Balcerkówna, Kłębowa z córką, Grzela z krzywą gębą, Tereska z mężem, które się ochfiarowały przez całą drogę nie brać do ust nic gorącego, i parę komornic, ale wraz z ludźmi z drugich wsi zebrało

się ze sto narodu.

Odprowadzała ich cała wieś, zaś wozy zawalone tobołami szły na zajdach. Ale mimo wczesnej godziny upał się już wzmagał, słońce ślepiło oczy i kurz podnosił się tumanami, że szli jakby w tych szarych, duszących obłokach.

Jagusia szła z matką i z drugimi, była strasznie zmizerowana, trzęsła się w sobie z żałości, a łykając gorzkie, sieroce łzy patrzyła w Jasia kieby w to słońce, juści, co z dala, bo organiścina z dziećmi nie opuszczała go ani na chwilę, że nie było sposobu przemówić do niego ni nawet stanąć mu w oczach.

Mateusz mówił cosik do niej, to matka, to drugie, cóż, kiej tylko jedno wiedziała, że Jasio na zawsze odchodzi, że już go nigdy nie zobaczy, przenigdy.

Pod figurą na Podlesiu pożegnali kompanię, która zaraz pociągnęła dalej, wśród śpiewań oddalając się coraz barzej, aż i zginęła całkiem z oczów, a tylko kajś w rozsłonecznionych dalach, nad drogami, podnosili się kłęby kurzawy.

– Laczego? laczego? – jęczała wlekąc się niby trup za powracającymi do wsi.

– Padnę i zamrę! – myślała czując w sobie jakby poczynanie się śmierci, szła coraz wolniej i ciężej, wyzbyta ze sił skwarem, zmęczeniem i tą straszną udręką.

– I cóż ja teraz pocznę, co? – pytała, zapatrzona w ten dzień dziwnie pusty i boleśnie ślepiący.

Czekała z upragnieniem nocy i cichości, ale i noc nie przyniesła jej folgi ni ukoju, tłukła się do samego świtania kole chałupy, szła na drogi, polecała nawet na Podlesie pod figurę, kaj ostatni raz widziała Jasia, i zapiekłymi od męki oczami szukała na szerokiej, piaszczystej drodze jakby śladów jego kroków, choćby cienia po nim, choćby tej grudki ziemi tkniętej przez niego.

Nie było, nie było la niej nic i nikaj, nie było już zmiowania i poratunku.

Zabrakło jej w końcu nawet łez, zabite smutkiem i rozpaczą, oczy świeciły kiej studnie niezagłębionej bolesci.

A tylko niekiej, przy pacierzu, zrywała się ze spiekłych warg żałosna skarga.

– I za co to wszystko, mój Boże, za co?

Rozdział 49

U Dominikowej zrobiło się już zgoła nie do wytrzymania, Jagusia bowiem łaziła kiej nieprzytomna i o Bożym świecie nie wiedząca, Jędrzych też jeno zbywał roboty, coraz częściej przesiadując u Szymków, a w gospodarstwie czynił się taki upadek i opuszczenie, że nieraz nie wydowane krowy pędziły na paśniiki, świnie kwiczały z głodu i konie obgryzały drabiny rżąc przy pustych żłobach, boć staranie poredziła zaradzić wszystkiemu, jesczecz ona utykała o kiju, z przewiązanymi oczami, na pół ślepa, to i nie dziwota, co głowa jej pękała od turbacji.

Bo i jakże: gnój pod pszenicę wysychał w polu, a nie miał go kto przyorać, len się już prosił o wyrywanie, ziemniaki zdałoby się jeszcze raz opleć i osypać, brakowało drew na opał, porządek gospodarski niszczał, żniwa były za pasem, roboty starczyło choćby i na dziesięć rąk, a tu szło, kieby kto w nosie podlubywał. Przynajęła nawet komornicę, sama też zabiegała, jak mogła, i dzieci pędziła do roboty, ale Jagusia była jakby głucha na wszelkie prośby i przekładania, zaś Jędrzych na jakąś pogrozę odburknął hardo:

– Bo ciepnę wszysko i pójdę se we świat! Wypędziliście Szymka, to sobie tera sami róbcie! Jemu ta nie cni się za wami, chałupę ma, grosz ma, kobietę ma, krowę ma i gospodarz całą gębą. – Pyskował przemyślnie, trzymając się z dala.

- Juści, co ten zbój poredził zaradnie wszystkiemu! – westchnęła ciężko.
- A bogać, że uredzi wszyskiemu, nawet Nastusia się dziwuje!
- Trza by kogo przynająć aby i zgodzić parobka myślała głośno.

Jędrzych podrapał się i rzekł nieśmiało:

- Hale, szukać obcego, kiej Szymek gotowy... żeby mu ino rzec to słowo...
- Głupiś! Nie wyciągaj szyją, kiej do cię nie piją! – warknęła i srodze się tym zgryzła, że tak czy owak, a trza będzie ustąpić i jakąś zgodę z nim zrobić.

Jednak najbarzej martwiła się o Jagusię, na darmo bowiem próbowała się wywiedzieć, co jej jest. Jędrzych też nie wiedział, a kum nie śmiała się wypytywać, bych za wiele nie dołożyły. Przez całe te trzy dni, po wyjściu kompanii do Częstochowy, błakała się w przeróżnych domysłach kieby w tej uprzykrzonej ćmie, jaż dopiero w sobotę po południu doprowadzona już do ostatka wzięła sielnego kaczora pod pachę i poszła na plebanie.

Wróciła nad wieczorem zburzona, kiej ta noc jesienna, spłakana i ciężko wzdychająca, nie odzywała się do nikogo, aż po kolacji, kiej ostała sama z Jagusią, przywarła drzwi do sieni i rzekła:

– A wiesz, co rozpowiadają o tobie i Jasiu?

– Nie ciekawam plotów! – odrzekła niechętnie, podnosząc zgorączkowane oczy.

– Ciekawaś czy nie, a powinnaś wiedzieć, że przed ludźmi nic się nie uchowa! A kto cicho robi, o tym głośno mówią! A o tobie wygaduję, że niech Bóg broni!

Rozpowiedziała szeroko, czego się dowiedziała od proboszcza i organistów.

– Zaraz w nocy zrobiły nad nim sąd, organista zerżnął mu skórę, ksiądz swoje, cybuchem dołożył i bych ustrzec przed tobą, wyprawili go do Częstochowy. Słyszysz to? Pomiarkujże, coś narobiła! – krzyknęła groźnie.

– Jezus Maria! Biły go! Jasia biły! – zerwała się gotowa lecieć na jego obronę, ale jeno zakrzyczała przez zaciśnięte zęby:

– A żeby im kulasy poodpadały, żeby ich nie oszczędziła zaraza! – I zapłakała, z zaczerwienionych oczów polały się strugi gorzkich łez, a wszystkie rany duszy spłynęły jakby tą żywą, serdeczną kwią.

Ale Dominikowa nie bacząc na to jęła ją bić, niby kijem, przypominkami wszystkich przewin i grzechów, nie darowała ani jednego, wypominając, co ją tylko żarło od dawien dawna i nad czym srodze bolała.

– To musi się już raz skończyć, rozumiesz! Tak ci już dalej żyć nie sposób!

– krzyczała coraz zawzięciej, chociaż palące łzy ciekły jej spod szmat przewiązujących oczy. – Żeby cię mieli za najgorszą, żeby cię już wytykali palcami! Taki wstyd na moje stare lata, taki wstyd, mój Jezu – jęczyła rozpaczliwie.

– I wyście pono za młodu byli nie lepsi! – trzasnęła ją złym słowem.

Stara tak się zaniesła gniewem, że ledwie już wybełkotała:

– Choćby świętemu, a nie przepuszczaj!

Nie śmiała już się więcej pastwić nad nią, zaś Jagusia wzięła się prasować jakieś fryzki na jutro; wieczór szedł wiejny, szumiały drzewa, po niebie, zawalonym drobnymi chmurami, leciał księżyca, kajś na wsi śpiewała dzieuchy, a jakieś skrzypki rzepoliły drygliwą wielce nutą.

Przed oknami rozległ się głos przechodzącej wójtowej:

– Jak wczoraj pojechał do kancelarii, tak i przepadł...

– Pojechał z pisarzem do powiatu jeszcze wczoraj na noc. Powiadał sołtys, jako wezwał ich do siebie naczelnik – odpowiadał Mateusz.

Gdy przeszli, stara odezwała się znowu, ale już łagodniej:

– Czemu to przepędziłaś z chałupy Mateusza?

– Bo mi obmierzł i po co tu będzie wysiadywał! Nie szukam se chłopa!

– Czas by ci już było obejrzeć się za którym, czas! Zaraz by i ludzie przestali cię napastować! Choćby i Mateusz, też nie do pogardzenia, chłop zmysłny, poczciwy...

Długo się nad nim rozwodziła i wielce zachętliwie, ale Jagusia się nie odezwała ani słoweczkiem, zajęta robotą i swoimi strapieniami, że stara dała

spokój i wzięła się do różańca. Na dworze pocichły już głosy, tylko drzewiny szarpały się z wiatrem i młyn turkotał, noc była późna, księżyc jakby całkiem zatonął w zwałach, że jeno kajś niekaj świeciły obrzeża chmur i wydzierał się snopy brzasków.

– Jaguś, trza ci jutro do spowiedzi. Lżej ci będzie, jak zbędziesz się grzechów.

– Co mi tam, nie pójdę!

– Nie chcesz do spowiedzi! – Aż głos jej schrypnął ze zgrozy,

– A nie. Ksiądz do kary to skory, ale z pomocą to się nikomu nie pokwapi...

– Cicho, żeby cię Pan Jezus nie skarał za takie grzeszne gadanie! A ja ci mówię, do spowiedzi idź, pokutuj i Boga proś, to ci się jeszcze wszystko przemieni na dobre.

– A mało to mam pokuty, co? A cóżem to zgrzeszyła? Za co? To pewnie za moje kochanie i za moje cierpienia taka mnie spotyka nadgroda, co? Ze już co najgorsze we świecie, to mnie spotkało! – skarzyła się żałosnie.

Nie przeczuwała nawet biedula, że spadnie na nią jeszcze cosik gorsze i bardziej niespodziane, i bardziej niesprawiedliwe.

Nazajutrz bowiem, w niedzielę, przed sumą gruchnęła po wsi wieść, zgoła niepodobna do wiary, że wójta aresztowali za brak pieniędzy w kasie gminnej.

Nie sposób było zrazu uwierzyć, i chociaż prawie z każdą godziną ktosik przylatywał z nową i coraz gorszą przykładką, jeszcze nie brali tego zbytnio do serca.

– Próźniaki wymyślą se co niebądź i roztrząsają se la zabawy! – mówili poważniejsi.

Ale uwierzono, gdy kowal wrócił z miasta i wszystko co do słowa potwierdził, a Jankiel w południe powiedział do całej gromady:

– Wszystko prawda! W kasie brakuje pięć tysięcy, zabierą mu za to całą gospodarkę, a jak będzie jeszcze mało, Lipce muszą za niego dopłacić!

Wzburzyło to wszystkich, że niech Bóg bronii, jakże, bieda wszędzie jaże piszczy, do garnka nie ma co włożyć, niejeden się zapożyczył, aby jeno dociągnąć do żniw, a tu przyjdzie płacić za złodzieja! Tego była już za wielu na ludzką cierpliwość, to i nie dziwota, że cała wieś jakby się wściekła ze złości, klątwy, pogrozy i wyzwiska posypały się kieby kamienie:

– A żebys, ścierwo, skapiał jak ten pies!

– Nie trzymałem z nim spółki, to i płacił za niego nie będę.

– Ani ja! Balował się, używał, a ty cierp za cudze! – pogadywali tak sfrasowani, jaże niejednemu płakać się chciało z markotności.

– Dawno miałem oko na niego i mówiłem, do czego to idzie, przekładałem, nie słuchały i tera mata bal! – dogadywał z rozmysłem stary Płoszka, pomagała mu Płoszkowa rozpowiadając kto ino chciał słuchać.

– Wiecie, Antek już wyrachował, co na wspomożenie pana wójta zapłacim po trzy ruble z morgi, ale za takiego przyjaciela nie żał i po dziesięć...

I tak te wiadomości przygnębiły ludzi, że mało wielu poszło do kościoła, a jeno radzili użalając się pospolite, że pełno było w opłotkach, przed chałupami,

a zwłaszcza nad stawem, na próżno się przy tym głowiąc, kaj zadział tylachna pieniędzy.

– Musieli go podebrać, nie sposób, aby tyla sam jeden zmarnował.

– Pisarzowi zawierzał, a wiadomo, jakie to ziółko!

– Szkoda człowieka, nama juści zrobił krzywdę, ale sobie najgorszą! – mówili poniektórzy co stateczniejsi, a na to wraziła między nich tłuste brzuchu Płoszkowa i dalejże niby to żałującą wyrzekać i trzeć suche ślepie.

– A mnie żał wójtowej! Biedna kobieta, panią se była i nos zadzierała, a teraz co! Chałupę wezmą, grunt przedadzą i na komorne pójść pójdzie chudzina, na wyrobek. I żeby se chociaż użyła!

– A mało to jeszcze wysmakowała dobrego! – wrzasnęła Kozłowa wtórując gorąco, jeno na drugi sposób – używały se ścierwy kieby jakie dziedzice. Co dnia jadłymięso! Wójtowa pół garczka cukru kładła se do kawy, a czysty harak pili szklankami! Widziałam, jak zwoził z miasta półkoszki przeróżnych przysmaków. A z czegoż to im brzuchy spęczniały, przecież nie z postu!

Słuchali rozważnie, choć w końcu pletła już trzy po trzy, ale dopiero organiscina trafiła wszystkim do serca, nalazła się na wsi niby to przypadkiem i posłuchawszy rozmów rzekła od niechcenia:

– Jak to, to nie wiecie, na co wójt wydał tyle pieniędzy?

Jeli się cisnąć dokola i pytać niewoląc ją do odpowiedzi.

– Stracił na Jagusię, wiadomo.

Tego się nie spodziewano, więc jeno w zdumieniu spozierali po sobie.

– Już cała parafia mówi o tym od wiosny! Ja wam nie rozpowiem, ale spytajcie się kogo bądź, choćby z Modlicy, a dowiecie sięcalej prawdy!

I odeszła jakby nie chcąc się zdradzić, ale baby jej nie puściły, przyparły kajś do płota, tak molestowały, że zaczęła im rozpowiadać na niby pod sekretem: jakie to wójt przywoził dla Jagusi piesztronki ze szczerego złota, a jakie chusty jedwabne, a jakie płotna cieniuśkie, a jakie korale, a ile to jej nadawał gotowych pieniędzy! Juści, co cyganiła, jaże się kurzyło, ale święcie uwierzyły, tylko jedna Jagustynka ozwała się gniewnie:

– Klituś bajduś, módl się za nami. Widziała to pani?

– A widziałam i mogę przysięgnąć nawet w kościele, że dla niej ukradł, dla niej, a może go nawet namówiła! Ho, ho, gotowa ona na wszystko, nic dla niej nie ma świętego, bez wstydu już i sumienia! Jak ta rozciekana suka lata po wsi, a roznosi jeno zgorszenie i nieszczęście. Nawet mojego Jasia zwieść chciała, chłopiec niewinny jak dziecko, to uciekł od niej i wszystko mi opowiedział! Czy to nie zgroza, księdzu nawet nie daje spokoju! – gadała przedko, ledwie już dysząc od złości.

Jakby iskra padła na prochy, tak buchnęły naraz wszystkie dawne urazy do Jagusi, wszystkie zazdrośćce i gniewy, i nienawiście; jely wypominać, co ino która miała na wątpiach, że podniósł się niewypowiedziany wrzask. Krzyczały jedna przez drugą i coraz zapamiętalej.

– Ze to taką świętą ziemia nosi!

– A przez kogo pomarł Maciej? Wspomnijcie jeno sobie!

- Całej wsi przyjdzie pokutować za taką zapowietrzoną!
- I nawet księdza chciała przywieźć do grzechu! Jezu, bądź nam miłoścawy!
- A wielu to już było przez nią pijatyk, swarów a obrazy boskiej!
- Zakała całej wsi! Już przez nią Lipce wytykają palcami!
- Morowe powietrze nie gorsze niżli taka zaraza.
- Póki taka jest we wsi, potąd ciągle będzie grzech, rozpusta i зло, bo dzisiaj wójt ukradł dla niej, a jutro zrobi to samo drugi!
- Kijami zatłuc i ścierwo rzucić psom!
- Wygnąć ją ze wsi, wypędzić na bory i lasy, kiej tę zarazę!
- Wypędzić! Jedyna rada! Wypędzić! – zawrzeszczały rozsrożone, gotowe już na wszystko i z namowy organiściny pociągnęły do wójtowej.

Wyszła do nich, zapuchnięta od płaczu, a tak zbiedzona, tak nieszczęśliwa i rozlamentowana, że wzięły ją ściskać płacząc nad nią i użalając się ze wszystkiego serca.

Dopiero po jakimś czasie organiścina wspomniała jej o Jagusi.

- Święta prawda! Ona wszystkiemu winowata, ona – zalamentowała rozpacznie. – Ten tłuksobaczy, ta piekielnica! A żebyś zdechła pod płotem za moją krzywdę, a żeby cię robaki roztoczyły za mój wstyd, za moje nieszczęście!
- padła kajś na ławę tarzając się w niewypowiedzianej męce i szlochaniu.

Napłakały się nad nią do woli, nabiedziły i rozeszły się do domu, bo słońce kloniło się już ku zachodowi. Ostała tylko organiścina i zamknęawszy się z nią, cosik ważnego uradziły, gdyż jeszcze przed zmierzchem poleciły na wieś po chałupach, rozpoczynając jakąś cichą i tajną robotę.

Przystąpy do nich Płoszki, przyniewoliły jeszcze niektórych i poszli razem do probosczcza, wysłuchały wszystkiego, ale rozłożyły ręce i zawałały:

- Nie mieszam się do niczego, róbcie, co chcecie, ja nie wiem o niczym i jutro z ranajadę do Żarnowa na cały dzień!

Wieczór uczynił się wielce swarliwy, pełen narad, sprzeczek i tajemniczych szeptów, a gdy już ciemna noc zapadła, wszyscy zmówieni zeszli się do karczmy, i ugaszczani przez organistów, jeśli znów radzić i deliberować. A zeszli się co najpierwi gospodarze i prawie wszystkie żeniate kobiety i uradzali już dość długo, gdy Płoszkowa zakrzyczała:

– A kajże to Antek Boryna? Cała wieś się zebrała, on pierwszy w Lipcach gospodarz, to przez niego nie można radzić, będzie nieważne.

- Prawda, posłać po niego! Musi przyjść! Bez niego nie można! – wrzeszczała.

– A może będzie jej bronił, kto wie? – szepnęła któraś.

– Śmiałyby to całej wsi się przeciwić! Kiej wszystkie, to wszystkie!

Kopnął się po niego sołtys i z lóżka musiał ściągać, bo już był spał.

– Musicie iść i powiedzieć swoje! A nie pójdzicie, to powiedzą, co ja osłaniacie i przeciwko gromadzie na sprzeći idziecie! Baby wam nie darują dawnych grzechów. Chodźcież, raz trzeba z tym skończyć.

I poszedł, chociaż z ciężkim sercem, bo iść musiał.

Karczma była jakby nabita, że trudno już było palec wrazić, i wrzało z

cicha, gdyż organista stojął właśnie na ławie i prawił niby to kazanie.

– ... i drugiego sposobu nie ma! Wieś to jak ten dom, niech jeden złodziej wyjmie spod niego przyciesię, niech drugi złakomi się na belki, a trzeciemu zechce się wyjąć kawał ściany, to w końcu chałupa się zwali i na śmierć wszystkich przygniecie! Wymiarkujcie to sobie dobrze! A niechże tu każdemu będzie wolno kraść, rozbijać, krzywdzić, rozpustę czynić, to i cóż się stanie ze wsią? Powiadam wam, nie wieś to już będzie, a jeno ten chlew diabelski, a hańba i wstyd la poczciwych! Że omijać ją będą z daleka i żegnać się na jej przypomnienie. Ale mówię wam, że przedzej czy później kara boska na taką wieś spaść musi, jak spadła na ową Sodomę i Gomorę! Spadnie i wszystkich wytraci, bo wszyscy są zarówno winni, tak ci, którzy źle robią, jak i ci, którzy pozwalają rozrastać się złemu! Pismo święte nas poucza: jeśli zgorszy cię ręka twoja, odetnij ją, a jeśli zgrzeszyło oko, wyłup je i ciśnij psom! Jagusia, mówię wam, to gorsza od moru, gorsza od zarazy, bo sieje zgorszenie, grzeszy przeciw wszystkim przykazaniom i ściąga na wieś gniew Boży i jego straszną pomstę! Wypędźta ją, póki jeszcze czas! Już się przebrała miarka jej grzechów i przyszedł czas na pokaranie! – ryczał kiej byk, jaże mu oczy wyłaziły z rozczerwionej twarzy.

– Juści! Pora! Naród mocen jest karać i mocen wynadgradzać! Wygnać ją ze wsi! Wygnać! – wrzeszczał coraz głośniej.

Prawił jeszcze Grzela, wójtów brat, przemawiał stary Płoszka, pyskował Gulbas, ale mało kto słuchał, bo już wszyscy wraz mówili. Organiścina cięgiem rozpowiadała, jak to było z Jasiem, wójtowa też swoje krzywdy każdemu w uszy kładła, a i drugie pofolgowały se niezgorzej, że już wrzało kiej na jarmarku.

Tylko Antek się nie odzywał, stояł przy szynkwacie chmurny kiej noc, z zaciętymi zębami, pobladły od męki, a przychodziły na niego takie minuty, że chciało mu się chycić ławę i prać nią te wszystkie rozwrzeszczone pyski, a obcasami tratować kiej to paskudne robactwo i tak mu się już wszystko zmierziło, iż pił kieliszek po kieliszku, a spluwał jeno i klął cicho.

Podszedł doń Płoszka i głośno na całą karczmę zapytał:

– Już wszystkie zgodziły się na jedno, że Jagusię trza wygnać ze wsi. Rzeknij i ty swoje, Antoni.

Przycichło nagle w karczmie, wszystkie oczy wlepili się w niego, byli prawie pewni, że się sprzeciwi, ale on odsapnął, wyprostował się i rzekł głośno:

– W gromadzie żyję, to i z gromadą trzymam! Chceta ją wypędzić, wypędźta; a chceta se ją posadzić na ołtarzu, posadźta! Zarówno mi jedno!

Odsunął ręką zalegających mu drogę i wyszedł nie patrząc na nikogo.

Długo jeszcze po jego wyjściu radzili, prawie do samego świtania, a rankiem wiedzieli już wszyscy, że postanowiono wypędzić ze wsi Jagusię.

Mało kto stawał w jej obronie, bo każdego zakrzyczeli, tylko jeden Mateusz nie uląkłszy się nikogo klął wszystkich w oczy i pomstował całą wieś, że już rozwścieklony do ostatka, polecał szukać ratunku u Antka.

– Wiesz o Jagusie? – blady był kiej trup i cały dygotał.

– A wiem, prawo za nimi! – rzekł krótko, myjąc się pod studnią.

– Źeby ich mór z takim prawem! To robota organistów! Jakże, dopuścim do

takiej niesprawiedliwości! Cóż to komu zawiniła? A o co ją winią, to nieprawda, czyste cygaństwo! Jezu, żeby się ważyli wyganiać człowieka jak tego wściekłego psa. Nie sposób, żeby to miało być!

- Sprzeciwisz się to całej gromadzie?
- Rzekłeś, jakbyś z nimi trzymał – zawarczał z groźnym wyrzutem.
- Z nikim nie trzymam, ale i tyla mi do niej, co do tego kamienia.
- Ratuj, Antek, poradź co niebądź. Laboga, już mi się we łbie mąci! pomyarkuj ino, cóż ona pocznie, kaj się podzieje? A psiekrwie, zbóje, wilki jedne. Siekierę chyba chycę i będę rąbał, a nie dopuszczę, nie dopuszczę!
- Nic ci nie pomogę. Postanowili, to cóż znaczy jeden sprzeciw, nic.
- Masz do niej złość! – zawrzeszczał niespodzianie.
- Mam złość czy nie, nic komu do tego – powiedział surowo i wspanity o studnię zapatrzył się kajś daleko. Bolesnym kłębem zwiły się w nim jeno przytajone a wiecznie czujne miłowania i zazdrość, że chwiał się w sobie z pojękiem niby drzewo targane przez wichurę.

Obejrzał się naraz, Mateusza już nie było, a wieś wydała mu się jakaś obca i dziwnie przykra, i strasznie rozwrzeszczana.

Prawda, co i ten dzień pamiętny także był jakiś niezwyczajny. Słońce wlekle się blade i jakby obrzękłe, duszno było na świecie i strasznie gorąco, niebo wisiało nisko, zawacone paskudnymi chmurzyskami, wiater zrywał się co chwila i zamiatał, a nad drogami podnosiły się kłęby kurzawy, miało się na burzę, kajś nad borami jakby się łyskało.

Zaś między ludźmi już się srożyła sielna zawierucha, latali po wsi kieby poszaleli, kłótnie wrzały po wszystkich chałupach, jakieś baby pobiły się nad stawem, psy ujadały bezustannie, prawie nikt nie wyszedł w pole do roboty, bydło nie wypędzone na paszę ryczało po oborach, nawet mszy tego dnia ksiądz nie odprawił i wyjechał równo ze światem, zamęt podniósł się coraz większy i niespokojność rosła z minuty na minutę.

Antek dojrzawszy, że w organistowych opłotkach zbiera się coraz więcej narodu, wziął kosę na ramię i śpiesznie poszedł w pole pod las.

Przeszkadzał mu wiatr płacząc zboże i bijąc piaskiem w oczy, ale wparł się w zagon i jał siec, spokojnie nasłuchując zarazem dalekich gwarów.

– Może to już – przemknęło mu naraz przez głowę, serce zatłukło kieby młotem, gniew nim zatargał i rozprężył grzbiet, już miał rzucić kosę i lecieć na ratunek, ale opamiętał się jeszcze w porę.

– Kto zawinił, niech weźmie karę. A niechta, a niechta.

Żyta z chrzestem kloniły mu się do nóg i biły w niego niby rozkolebane wody, wiater rozwiewał mu włosy i suszył twarz spotniałą z męką, oczy prawie nic nie widziały, jakby już wszystek był tam, przy Jagusi, że tylko twardo przyuczone ręce same wodziły kosę kładąc pokos za pokosem.

Wiatr przyniósł od wsi jakiś długi, przeciągły krzyk.

Rzucił kosę i przysiadł pod żytnią ścianą, jakby się wparł w ziemię, jakby się jej czepił całą mocą, zaś cały się jej ujął jakby w żelazne pazury i zdzierzył, i nie dał się, chociaż oczy latały nad wsią niby oszalale ptaki, choć serce

skwierczało z trwogi, choć trząsł się i dygotał z niespokoju. – Wszycko musi iść po swojemu, wszycko. Trza orać, by siać, trza siać, by zbierać, a co jeno przeszkadzi, trza wyplenić kiej zły chwast – mówił w nim jakiś surowy, prawieczny głos jakby tej ziemie i tych ludzkich siedlisk.

Buntował się jeszcze, ale już słuchał coraz pokorniej.

– Juści, że każdy ma prawo bronić się przed wilkami, każdy.

Chciły go jakieś ostatnie żałoscie i myśli, kiej lute kąśliwe wichry, owiały go mrocznym tumanem ponosząc z miejsca.

Porwał się na nogi, naostrzył kosę osełką, przeżegnał się, splunął w garście i jał się do roboty, waląc pokos za pokosem z taką zapamiętałością, jaże świstało płytke ostrze kosy i pojekiwały ściany żyta.

A tymczasem na wsi nastął straszny czas sądu i kary, że już i nie opowiedzieć, co się tam wyrabiało. Jakoby dur ogarnął Lipce, a ludzie zgoła się powściekali, bo co jeno było rozważniejsze, pozamykało się w chałupach lub uciekło na pola, zaś reszta, pozbierana nad stawem w gromady i jakby opita złością, wrzała coraz zapalczystwie jurząc się nawzajem krzykami, że już každen się wydzierał, každen pomstował, každen się srożył wraz, czyniąc przeraźliwy warkot, podobien dalekim i groźnym grzmotom.

I w jakieś minucie cała wieś ruszyła do Dominikowej kieby ten wezbrany, szumiący potok, wiedła organiścina z wójtową, a za nimi przepychało się z rykiem całe rozjuszone stado.

Wdarli się do chałupy kiej burza, jaże zadygotały ściany, Dominikowa zastąpiła drogę, to ja strałowali, Jędrzych skoczył bronić i w oczymgnienie zrobili z nim to samo, wreszcie Mateusz chciał ich powstrzymać przed komorą i chociaż prał dragiem, chociaż bronił całą mocą, ale nie wyszło i Zdrowaś, już leżała kajś pod ścianą z rozbitym łbem i nieprzytomny.

Jagusia była zaparta w alkierzu, a kiej wyrwali drzwi, stała przytulona do ściany i nie broniła się, nie wydała nawet głosu, blada była kiej trup, a w oczach szeroko rozwartych gorzało ponure płomię grozy i śmierci.

Sto rąk wyciągnęło się po nią, sto rąk głodnymi, chciwymi pazurami chy ciło ja ze wszystkich stron, wyrwało niby kierz płytko wrośniety w ziemię i powlekło w opłotki.

– Związać ja, wyrwie się jeszcze i ucieknie – rozrządziła wójtowa.

Na drodze stał już gotowy wóz, nałożony świńskim nawozem po wręby desek i zaprzężony we dwie czarne krowy, rzucili ja na gnój związaną niby barana i ruszyli wśród piekielnego zamętu; urągliwe wyzwiska, śmiechy i przekleństwa posypały się na nią kiej grad po stokroć zabijający

Ale przed kościołem cały pochód przystanął.

– Trza ja zewlec do naga i pod kruchtą wysiec różgami! – krzyknęła Kozłowa.

– Zawdy takie bili pod kościołem! Do pierwszej krwi, bierzta ja! – wrzeszczały.

Na szczęście, brama smętarza była zawarta, zaś we furtce stояł Jambroż z proboszczowską strzelbą w ręku i skoro się wstrzymali, ryknął z całej piersi:

– Kto się poważy wejść na kościelne, zastrzelę, jak mi Bóg miły. Ubiję jak psa – groził i tak jakoś strasznie patrzał gotując broń jakby do strzału, że poniechawszy zamiaru ruszyli dalej na topolową.

Zaczeli nawet pośpieszać, gdyż burza mogła wybuchnąć leda chwila, niebo posępniało coraz barzej, wiater bił w topole, jaże się pokładały, kurzawa zrywała się spod nóg zasypując oczy i stronami hurkotały grzmoty.

– Poganiaj, Pietrek, przedzej – przynaglali rozglądając się niespokojnie po niebie, przycichli jakoś, szli bezładnie bokami drogi, bo środkiem był srogi piasek, że tylko niekiedy co tam któraś zawziętsza dopadłszy wozu ulżyła se pokrzykując zajadle:

– Ty świnio! ty tłumoku! A do sołdatów, łajdusie zapowietrzony!

– Używałaś, to nażrej się teraz wstydu, posmakuj zgryzoty! – darły się nad nią.

Pietrek, parobek Borynów, który powoził, bo żaden drugi nie chciał, szedł przy woźnie, smagał krowy, a skoro jeno upatrzył porę, szeptał do niej litośnie:

– Już niedaleczko... pomsty za taką krzywdę... ścierpcie ino...

Zaś Jagusia w postronkach, na gnoju, zbita do krwi, w porwanym odzieciu, pohańbiona na wieki, skrzywdzona ponad człowiecze wyrozumienie i nieszczęsna ponad wszystko, leżała jakby już nie słysząc ni czując, co się dzieje dokoła, tylko żywe łzy nieustanną strugą ciekły po jej twarzy posiniaczonej, a niekiedy wznieśla się pierś niby w tym krzyku skamieniały.

– Prędzej, Pietrek! przedzej! – wołali coraz częściej, rosła w nich bowiem niecierpliwość, jakby opamiętanie, że już prawie w dyrdy dosięgli granicznych kopców pod samym lasem.

Podnieśli deski woza i wraz z gnojem jak to ścierwo obmierzłe rzucili, jaże ziemia pod nią jęknęła, padła wznak i nawet się nie poruszyła.

Dopadła jej wójtowa i kopnąłszy nogą zawrzeszczała:

– A wróćisz do wsi, to cię zaszczujemy psami! – podniesła jakąś grudę czy kamień i grzmotnęła w nią z całej siły – za krzywdę moich dzieci!

– Za wstyd całej wsi! – biła ją druga.

– Byś sczezła na wieki!

– By cię święta ziemia wyrzuciła!

– Byś zdechła z głodu i pragnienia!

Bili w nią głosy, grudy ziemi, kamienie i przygarście piachu, a ona leżała kiej kłoda, zapatrzona jeno w rozkolebane nad sobą drzewa.

Spochnurriało nagle na świecie, zaczął padać deszcz gruby i rzęsisty.

Pietrek z wozem cosik się zamarudził, że już nie czekając na niego wracali kupami, a jakoś dziwnie cicho, ale gdzieś w połowie drogi spotkali Dominikową, szła okrwawiona w potarganej odzieży, zaszlochana i z trudem macająca kijem drogę, a gdy pomiarkowała, kto ją wymija, wybuchała strasznym głosem:

– A żeby was mór! A żeby was zaraza! A żeby was ogień i woda nie szczędziły!

Każden jeno głowę wtulił w ramiona i uciekał zestrachany.

A ona wielkimi krokami pobiegła na ratunek Jagusi.

Burza rozsrożyła się już na dobre, niebo posiniało kiej wątroba, kurz zakotłował wielgachnymi kłębami, topole z jakimś szlochaniem i krzykiem przyginały się do ziemi, zawyły wiatry i jely coraz zapamiętalej walić się na zboża pierzchające we wszystkie strony i rycząc kiej byki zjuszone, rypnęły w lasy zwarte, rozchybotane i wniebogłosy szumiące.

Grzmoty już szły za grzmotami przewalając się z hukotem wskroś całego świata, jaże ziemia dygotała i chałupy się trzęsły.

Zwite kołtuny miedzianogranatowych chmur zwiesiły nisko spęczniałe opuchłe kałduny i coraz to któraś się rozpękła, trzaskał pierun i buchały potoki oślepiającej jasności.

Niekiedy sypał rzadki grad trzeszcząc po liściach i gałęziach.

A w sinej ćmie dnia, kurzawy i gradów targaly się rozpaczliwie drzewa, krzaki i zboża jakby rwiąc się do ucieczki, ale bite wichurą ze wszystkich stron, ślepane piorunami, obłąkane hukiem, kręciły się jeno i szarpały z dzikim poświstem, a kajś z wysoka, przez chmury, ciemnicę i rozwieję przeplatywały modre łyskawice, leciały niby stado węzłów ognistych, leciały wyrwane skądś i nie wiadomo kaj ciskane, leciały migotliwe a zagubione, oślepiające wszystek świat, a ślepe i nieme kiej dola człowiekowa. I trwało tak z przerwami do samego wieczora, dopiero na samym zmierzchu całkiem się uspokoisko i przyszła noc cicha, ciemna i chłodnawa.

A nazajutrz dzień podniósł się bardzo cudny, niebo było bez chmur i modrzało kiej opłukane, ziemia polsniewała rosami, śpiewały radośnie ptaki, a wszelaki stwór pławił się z lubością w rzeźwym, pachnącym powietrzu.

Zaś w Lipcach wróciło wszystko do dawnego, ale skoro jeno słońce wyniesło się na parę chłopa, to jakby zmówieni wszyscy zaczęli wychodzić do żniwa, że ano z każdej chałupy ruszali całą gromadą, z każdej chałupy błyskały sierpy i kosy, z każdego obejścia wytaczały się wozy na miedze i polne drożyny.

A kiej sygnaturka zaświegotała na kościele, już každen stojał gotowy na swoim zagonie i posłyszawszy dzwonienie, a jak poniektórzy na co bliższych polach i przejmujące granie organów, jeśli odmawiać pacierze, kto przykłekał, kto nawet modlił się w głos, kto jeno wzduchał pobożnie nabierając przy tym tchu i mocy, a každen się żegnał, w garście spluwał, nogami krzepko w zagon się wpierał, przyginał grzbiet i żarliwie imając się sierpa czy kosy zaczynał rznąć i kosić.

Wielka, uroczysta. cichość przejęła żniwne pola, zrobiło się jakby święte nabożeństwo znojnej, nieustannej i owocnej pracy.

Słońce podnosiło się coraz wyżej, skwar wzmagał się z godziny na godzinę, ogniste blaski zalewały pola i żniwny dzień potoczył się kiej to pszeniczne złoto i dzwonił kiej złotem ciężkim, źrałym ziarnem.

Wieś ostała pusta i jakby wymarta, chałupy były pozawierane, ba wszystko, co jeno żyło i mogło się dźwignąć z miejsca, ruszało do żniw, że nawet dzieci, nawet stare i schorzałe, nawet pieski rwały się z postronków i ciągnęły od opustoszałych domostw za narodem.

Że już na wszystkich polach, jak jeno było można sięgnąć okiem, w straszliwym skwarze, wśród zbóż złotawych, w rozmigotanym i ślepiącym powietrzu, od świtu do późnego wieczora połyskiwały sierpy i kosy, biełały koszule, czerwieniały wełniaki, gmerali się niestrudzenie ludzie i szła cicha, wytężona robota i nikto się już nie lenił, na somsiadów nie oglądał, o niczym drugim nie myślał, a jeno przygięty nad zagonem kiej wół, w pocie czoła pracował.

Tylko jedne pola Dominikowej stояły opuszczone i jakby zapomniane; ziarno się już sypało z kłosów, zboża mdlaly od suszy, a nikto się tam nawet nie pokazał, z lękliwym smutkiem odwracano od nich oczy, niejeden już wzdychał nad nimi, niejeden drapał się frasobliwie, oglądał trwożnie na drugich i potem jeszcze skwapniej przypinał się do roboty, nie pora była deliberować nad taką marnacją i upadkiem.

Albowiem te żniwne dnie toczyły się już kiej koła rozmigotane złocistymi szprychami słońca i przechodziły jedne za drugimi, a coraz chybciej, i zarówno znojne, i zarówno ciężkim a radosnym trudem oddane.

A wkrótce po paru dniach, że czas był wybrany i pogody cięgiem dopisywały, to wzięli pożęte zboża wiązać w grubachne snopy, ustawiać je na zagonach mendlami, a z wolna przewozić do Lipiec.

Że już bez przerwy toczyły się ciężkie, nastroszone wozy; toczyły się ze wszystkich pól, wszystkimi drożynami i do wszystkich na ścieżaj powywieranych stodół, jakoby szpikim złotem nabrane fale rozlały się po drogach, podworcach i klepiskach, trzęsły się nawet nad staw, nawet u drzew nad drogami wisiały złote, słomiane brody, a wszystek świat rozpachniał się przywiędłą słomą, trawami a młodym ziarnem.

Już gdzieniegdzie po stodołach były cepy, spiesznie młóczące na chleb. A na przestronnych, pustoszejących polach, na złotawych rżyskach, stada gęsi bobrowały chciwie za kłosami, pasły się całe zgony owiec i krów, kaj niekaj dymiły pierwsze ognie, a już po całych dniach rozgłaszały się dzieuszyne przyśpiewki, wrzaski radosne, nawoływanie, turkoty wozów i jaśniały opalone, szczęsne twarze ludzi.

I nie położyli jeszcze żyta, to już po górkach owsy skamlały się o kosy, a jęczmiona dojrzewały prawie na oczach, a pszenice coraz złociściej rdzawiły, że nie było czasu odzipnąć ni nawet podjeść jako tako, ale mimo tej ciężkiej pracy i takiego utrudnienia, iż niejeden zasypiał nad miską wieczorami, kiej pościągali z pól, Lipce jaże się trzęsły od wrzawy radosnej, śmiechów, rozpowiadań, śpiewań a muzyki.

Skończył się bowiem przednówek, stodoły były pełne, zboże sypało niezgorzej i kaźden, choćby najbiedniejszy, hardo podnosił głowę, z dufnością patrzał w jutro i roił se jakoweś z dawien dawną upragnione szczęśliwości.

Któregoś z takich żniwnych, złotych dni, kiej już zwozili jęczmiona, przechodził przez wieś ślepy dziad, wodzony przez pieska, lecz mimo spieki nikaj nie wstąpił, spieszyl się bowiem na Podlesie. Ciężko mu było dźwigać spašny brzuch i pokręcone kulasy, to włókl się z wolna i cięgiem pociągał nosem, uszami czujnie strzygł i przystając przy żniwiarzach Boga chwalił, tabaką częstował, a

kiej mu jaki grosz kapnął niespodzianie, pacierze mamrotał, ale i przemyślnie, od niechcenia zagadywał o Jagusię i lipeckie sprawy.

Niewiela się jednak wywiedział, bo go czym niebądź i niechętnie zbywali.

Dopiero na Podlesiu, kiej przysiadł pod figurą odzipnąć nieco, napotkał go Mateusz, rychtujący niedaleczko drzewo na kowalowy wiatrak.

– Pokażcie mi drogę do Szymków! – prosił dziad dźwigając się na kule.

– Nie zażyjecie u nich wywczasu! Tam jeno płacz i zgryzota! – szepnął Mateusz.

– Jagusia chora jeszcze? Powiadały, jako się jej cosik w głowie popsuło...

– Nieprawda, leży jednak cięgiem i mało wiele o Bożym świecie pamięta!

Kamień by się nad nią zlitował! O ludzie, ludzie!

– Żeby tak zatracić duszę chrześcijańską! Ale stara pono skarży całą wieś?

– Nic nie wskóra! Wszystkie postanowiły, całą gromadą, prawo mają...

– Straszna rzecz gniew całego narodu, straszna! – Jaże się wstrząsł.

– Juści, ale głupia i zła, i niesprawiedliwa! – wybuchnął Mateusz i podpro-wadziwszy go pod chałupę sam zajrzał do środka, ale rychło wyszedł obcierając ukradkiem łzy. Nastusia przedła len pod ścianą, dziad przysiadł pobok wyjął niebieską flaszkę.

– Wiecie, trza tą wodą pokropić Jagusię trzy razy na dzień i nacierać jej ciemię, a do tygodnia jakby ręką odjął! Dały mi tę wodę zakonnice w Przyrowie.

– Bóg wam zapłacić! Dwie niedziele już przeszło, a ona cięgiem leży bez pamięci, czasami jeno rwie się kajś uciekać, lamentuje i Jasia przyzywa.

– Jakże Dominikowa?

– A też kiej trup, jeno przy niej przesiaduje. Nie pociągną oni długo, nie.

– Jezu, co się marnuje narodu, Jezu! A jakże to Szymek?

– W Lipcach siedzi, przeciek wszyćko na jego głowie, bo ja muszę przy obu stróżować.

Wetknęła mu w garść całą dziesiątkę, ale dziad wziąć nie chciał.

– Z dobrego serca la niej przyniosłem i jeszcze jakiś paciorek dołożę do Przemienienia Pańskiego! Dobra była la biednych jak mało kto drugi na świecie, poczciwa.

– Prawda, co miała dobre serce, prawda! A może to i bez to musi tyle przecierpieć! – szepnęła wlekąc smutnymi oczami po świecie.

Od Lipiec roznosiło się dzwonienie na Anioł Pański, a niekiedy dochodziły turkoty wozów, szczeęki naostrzanych kos i dalekie, dalekie śpiewania, złocista kurzawa zachodu przysłaniać jąła całą wieś i pola wszystkie, i lasy.

Dziad podniósł się, spędził psa, poprawił torebek i wsparłszy się na kulach rzekł:

– Ostańcie z Bogiem, ludzie kochane.